

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیهما الصلوة والسلام

www.ghaemiyeh.com
www.ghaemiyeh.org
www.ghaemiyeh.net
www.ghaemiyeh.ir

غاية القصوى

في ترجمه عروة الوثقى

ثانيه: حضرت آيت الله العظمى

سيد محمد كاظم الطباطبائي يزدى

ترجمه آيت الله شيخ عباس قمي

پهريش شيخ ميرزا اسدالله

جلد ۱-۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

غايه القصوى فى ترجمه عروه الوثقى

نويسنده:

محمد كاظم طباطبائى يزدى

ناشر چاپى:

دينا

ناشر ديڤيتالى:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۱۵۸	غایه‌القصوی فی ترجمه عروه‌الوثقی
۱۵۸	مشخصات کتاب
۱۵۸	جلد اول
۱۵۸	فهرست مطالب
۲۲۲	مقدمه‌ی مصحح
۲۲۲	مقدمه مترجم
۲۲۳	مقدمه در مسائل متعلقه‌ی به تقلید
۲۲۳	[مسئله ۱]
۲۲۳	[مسئله ۲]
۲۲۳	[مسئله ۳]
۲۲۳	[مسئله ۴]
۲۲۴	[مسئله ۵]
۲۲۴	[مسئله ۶]
۲۲۴	[مسئله ۷]
۲۲۴	[مسئله ۸]
۲۲۴	[مسئله ۹]
۲۲۴	[مسئله ۱۰]
۲۲۴	[مسئله ۱۱]
۲۲۴	[مسئله ۱۲]
۲۲۵	[مسئله ۱۳]
۲۲۵	[مسئله ۱۴]
۲۲۵	[مسئله ۱۵]

۲۲۵	[مسئله ۱۶]
۲۲۵	[مسئله ۱۷]
۲۲۵	[مسئله ۱۸]
۲۲۵	[مسئله ۱۹]
۲۲۶	[مسئله ۲۰]
۲۲۶	[مسئله ۲۱]
۲۲۶	[مسئله ۲۲]
۲۲۶	[مسئله ۲۳]
۲۲۶	[مسئله ۲۴]
۲۲۶	[مسئله ۲۵]
۲۲۷	[مسئله ۲۶]
۲۲۷	[مسئله ۲۷]
۲۲۷	[مسئله ۲۸]
۲۲۷	[مسئله ۲۹]
۲۲۷	[مسئله ۳۰]
۲۲۷	[مسئله ۳۱]
۲۲۷	[مسئله ۳۲]
۲۲۸	[مسئله ۳۳]
۲۲۸	[مسئله ۳۴]
۲۲۸	[مسئله ۳۵]
۲۲۸	[مسئله ۳۶]
۲۲۸	[مسئله ۳۷]
۲۲۸	[مسئله ۳۸]
۲۲۸	[مسئله ۳۹]

۲۲۹	[مسئله ۴۰]
۲۲۹	[مسئله ۴۱]
۲۲۹	[مسئله ۴۲]
۲۲۹	[مسئله ۴۳]
۲۲۹	[مسئله ۴۴]
۲۲۹	[مسئله ۴۵]
۲۲۹	[مسئله ۴۶]
۲۳۰	[مسئله ۴۷]
۲۳۰	[مسئله ۴۸]
۲۳۰	[مسئله ۴۹]
۲۳۰	[مسئله ۵۰]
۲۳۰	[مسئله ۵۱]
۲۳۱	[مسئله ۵۲]
۲۳۱	[مسئله ۵۳]
۲۳۱	[مسئله ۵۴]
۲۳۱	[مسئله ۵۵]
۲۳۱	[مسئله ۵۶]
۲۳۱	[مسئله ۵۷]
۲۳۲	[مسئله ۵۸]
۲۳۲	[مسئله ۵۹]
۲۳۲	[مسئله ۶۰]
۲۳۲	[مسئله ۶۱]
۲۳۲	[مسئله ۶۲]
۲۳۳	[مسئله ۶۳]

۲۳۳ [مسئله ۶۴]
۲۳۳ [مسئله ۶۵]
۲۳۳ [مسئله ۶۶]
۲۳۴ [مسئله ۶۷]
۲۳۴ [مسئله ۶۸]
۲۳۴ [مسئله ۶۹]
۲۳۴ [مسئله ۷۰]
۲۳۴ [مسئله ۷۱]
۲۳۴ [مسئله ۷۲]
۲۳۵ کتاب الطهارة
۲۳۵ [باب اول: در اقسام آبها]
۲۳۵ [فصل اول در آب مطلق]
۲۳۵ [مسئله ۱]
۲۳۵ [مسئله ۲]
۲۳۵ [مسئله ۳]
۲۳۶ [مسئله ۴]
۲۳۶ [مسئله ۵]
۲۳۶ [مسئله ۶]
۲۳۶ [مسئله ۷]
۲۳۶ [مسئله ۸]
۲۳۷ [مسئله ۹]
۲۳۷ [مسئله ۱۰]
۲۳۷ [مسئله ۱۱]
۲۳۷ [مسئله ۱۲]

۲۳۷ [مسئله ۱۳]
۲۳۷ [مسئله ۱۴]
۲۳۸ [مسئله ۱۵] «
۲۳۸ [مسئله ۱۶]
۲۳۸ [فصل دوم در حکم جاری است]
۲۳۸ [مسئله ۱]
۲۳۸ [مسئله ۲]
۲۳۸ [مسئله ۳]
۲۳۹ [مسئله ۴]
۲۳۹ [مسئله ۵]
۲۳۹ [مسئله ۶]
۲۳۹ [مسئله ۷]
۲۳۹ [مسئله ۸]
۲۳۹ [فصل سوم در حکم آب راکد و مسائل کر است]
۲۳۹ [مسئله ۱]
۲۴۰ [مسئله ۲]
۲۴۰ [مسئله ۳]
۲۴۰ [مسئله ۴]
۲۴۰ [مسئله ۵]
۲۴۰ [مسئله ۶]
۲۴۰ [مسئله ۷]
۲۴۱ [مسئله ۸]
۲۴۱ [مسئله ۹]
۲۴۱ [مسئله ۱۰]

- ۲۴۱ [مسئله ۱۱]
- ۲۴۱ [مسئله ۱۲]
- ۲۴۱ [مسئله ۱۳]
- ۲۴۱ [فصل چهارم در بیان حکم آب باران است]
- ۲۴۲ [مسئله ۱]
- ۲۴۲ [مسئله ۲]
- ۲۴۲ [مسئله ۳]
- ۲۴۲ [مسئله ۴]
- ۲۴۲ [مسئله ۵]
- ۲۴۳ [مسئله ۶]
- ۲۴۳ [مسئله ۷]
- ۲۴۳ [مسئله ۸]
- ۲۴۳ [مسئله ۹]
- ۲۴۳ [مسئله ۱۰]
- ۲۴۳ [فصل پنجم در حکم آب حمام است]
- ۲۴۴ [فصل ششم در آب چاه و بعض مسائل متعلقه به آب است]
- ۲۴۴ [مسئله ۱]
- ۲۴۴ [مسئله ۲]
- ۲۴۴ [مسئله ۳]
- ۲۴۴ [مسئله ۴]
- ۲۴۵ [مسئله ۵]
- ۲۴۵ [مسئله ۶]
- ۲۴۵ [مسئله ۷]
- ۲۴۵ [مسئله ۸]

۲۴۵ [مسئله ۹]
۲۴۵ [مسئله ۱۰]
۲۴۶ [فصل هفتم در احکام غسله است]
۲۴۶ [مسئله ۱]
۲۴۶ [مسئله ۲]
۲۴۶ [مسئله ۳]
۲۴۶ [مسئله ۴]
۲۴۶ [مسئله ۵]
۲۴۷ [مسئله ۶]
۲۴۷ [مسئله ۷]
۲۴۷ [مسئله ۸]
۲۴۷ [مسئله ۹]
۲۴۷ [مسئله ۱۰]
۲۴۷ [مسئله ۱۱]
۲۴۷ [مسئله ۱۲]
۲۴۷ [مسئله ۱۳]
۲۴۸ [مسئله ۱۴]
۲۴۸ [مسئله ۱۵]
۲۴۸ [مسئله ۱۶]
۲۴۸ [فصل هشتم در آب مشتبه است]
۲۴۸ [مسئله ۱]
۲۴۸ [مسئله ۲]
۲۴۹ [مسئله ۳]
۲۴۹ [مسئله ۴]

- ۲۴۹ [مسئله ۵]
- ۲۴۹ [مسئله ۶]
- ۲۴۹ [مسئله ۷]
- ۲۵۰ [مسئله ۸]
- ۲۵۰ [مسئله ۹]
- ۲۵۰ [مسئله ۱۰]
- ۲۵۰ [مسئله ۱۱]
- ۲۵۰ [مسئله ۱۲]
- ۲۵۰ [فصل نهم در استنار است]
- ۲۵۱ [مسئله]
- ۲۵۱ [باب دوم در نجاسات است]
- ۲۵۱ [فصل اول در عدد نجاسات است]
- ۲۵۱ [«اول و دوم»]
- ۲۵۲ [«سوم از نجاسات» منی حیوانی است که خون جهنده داشته باشد]
- ۲۵۲ [«چهارم» میته حیوانی که صاحب خون جهنده باشد]
- ۲۵۴ [پنجم از نجاسات خون از هر حیوانی است که صاحب خون جهنده باشد]
- ۲۵۶ [ششم و هفتم از نجاسات سگ و خوک صحرايي است نه دريايي]
- ۲۵۷ [«هشتم» کافر است به جميع اقسامش]
- ۲۵۹ [نهم از نجاسات خمر است]
- ۲۵۹ [دهم از نجاسات «فقاغ» است]
- ۲۶۰ [یازدهم از نجاسات عرق جنب از حرام است]
- ۲۶۰ [دوازدهم از نجاسات عرق شتر جلال]
- ۲۶۱ [فصل دوم در بیان ثبوت نجاست است]
- ۲۶۱ [مسئله ۱]

- ۲۶۱ [مسئله ۲]
- ۲۶۲ [مسئله ۳]
- ۲۶۲ [مسئله ۴]
- ۲۶۲ [مسئله ۵]
- ۲۶۲ [مسئله ۶]
- ۲۶۲ [مسئله ۷]
- ۲۶۲ [مسئله ۸]
- ۲۶۳ [مسئله ۹]
- ۲۶۳ [مسئله ۱۰]
- ۲۶۳ [مسئله ۱۱]
- ۲۶۳ [مسئله ۱۲]
- ۲۶۳ [مسئله ۱۳]
- ۲۶۳ [مسئله ۱۴]
- ۲۶۴ [فصل سوم، در کیفیت نجس شدن متنجسات است]
- ۲۶۴ [مسئله ۱]
- ۲۶۴ [مسئله ۲]
- ۲۶۵ [مسئله ۳]
- ۲۶۵ [مسئله ۴]
- ۲۶۵ [مسئله ۵]
- ۲۶۵ [مسئله ۶]
- ۲۶۵ [مسئله ۷]
- ۲۶۶ [مسئله ۸]
- ۲۶۶ [مسئله ۹]
- ۲۶۶ [مسئله ۱۰]

- ۲۶۶ [مسئله ۱۱]
- ۲۶۶ [مسئله ۱۲]
- ۲۶۷ [مسئله ۱۳]
- ۲۶۷ [فصل چهارم در احکام نجاسات و متنجسات است]
- ۲۶۷ [مسئله ۱]
- ۲۶۷ [مسئله ۲]
- ۲۶۸ [مسئله ۳]
- ۲۶۸ [مسئله ۴]
- ۲۶۸ [مسئله ۵]
- ۲۶۸ [مسئله ۶]
- ۲۶۸ [مسئله ۷]
- ۲۶۹ [مسئله ۸]
- ۲۶۹ [مسئله ۹]
- ۲۶۹ [مسئله ۱۰]
- ۲۶۹ [مسئله ۱۱]
- ۲۶۹ [مسئله ۱۲]
- ۲۶۹ [مسئله ۱۳]
- ۲۷۰ [مسئله ۱۴]
- ۲۷۰ [مسئله ۱۵]
- ۲۷۰ [مسئله ۱۶]
- ۲۷۰ [مسئله ۱۷]
- ۲۷۰ [مسئله ۱۸]
- ۲۷۰ [مسئله ۱۹]
- ۲۷۰ [مسئله ۲۰]

۲۷۱	[مسئله ۲۱]
۲۷۱	[مسئله ۲۲]
۲۷۱	[مسئله ۲۳]
۲۷۱	[مسئله ۲۴]
۲۷۱	[مسئله ۲۵]
۲۷۱	[مسئله ۲۶]
۲۷۲	[مسئله ۲۷]
۲۷۲	[مسئله ۲۸]
۲۷۲	[مسئله ۲۹]
۲۷۲	[مسئله ۳۰]
۲۷۲	[مسئله ۳۱]
۲۷۳	[مسئله ۳۲]
۲۷۳	[مسئله ۳۳]
۲۷۳	[مسئله ۳۴]
۲۷۳	[مسئله ۳۵]
۲۷۳	[مسئله ۳۶]
۲۷۴	[فصل پنجم در بیان فراموش شدن و مشتبه گردیدن نجاست است]
۲۷۴	[مسئله ۱]
۲۷۴	[مسئله ۲]
۲۷۵	[مسئله ۳]
۲۷۵	[مسئله ۴]
۲۷۵	[مسئله ۵]
۲۷۵	[مسئله ۶]
۲۷۶	[مسئله ۷]

- ۲۷۶ [مسأله ۸]
- ۲۷۶ [مسأله ۹]
- ۲۷۶ [مسأله ۱۰]
- ۲۷۶ [مسأله ۱۱]
- ۲۷۷ [مسأله ۱۲]
- ۲۷۷ [مسأله ۱۳]
- ۲۷۷ [فصل ششم در بیان نجاساتی که وجود آنها در نماز معفو است]
- ۲۷۷ [اول]
- ۲۷۸ [دوم]
- ۲۷۹ [سوم]
- ۲۷۹ [چهارم]
- ۲۸۰ [پنجم جامه زن تربیت کننده طفل است]
- ۲۸۰ [ششم]
- ۲۸۰ [باب سوم در مطهرات و حکم اوانی است]
- ۲۸۰ [فصل اول در مطهرات است]
- ۲۸۰ [اول]
- ۲۸۸ [دوم زمین]
- ۲۸۹ [سوم آفتاب]
- ۲۹۰ [چهارم استحاله]
- ۲۹۱ [پنجم انقلاب]
- ۲۹۲ [ششم ذهاب دو ثلث است در عصیر عنبی]
- ۲۹۳ [هفتم انتقال]
- ۲۹۴ [هشتم اسلام]
- ۲۹۵ [نهم تبعیت]

- ۲۹۵ [دهم]
- ۲۹۶ [یازدهم استبراء حیوان جلال]
- ۲۹۶ [دوازدهم سنگ استنجا]
- ۲۹۷ [سیزدهم بیرون آمدن خون ذبیحه]
- ۲۹۷ [چهاردهم]
- ۲۹۷ [پانزدهم]
- ۲۹۷ [شانزدهم]
- ۲۹۷ [هفدهم]
- ۲۹۷ [هیجدهم]
- ۲۹۸ [فصل دوم در طریق ثبوت طهارت در چیزهای نجس]
- ۲۹۹ [و طریق ثبوت طهارت چند چیز است]
- ۲۹۹ [مسئله ۱]
- ۲۹۹ [مسئله ۲]
- ۲۹۹ [مسئله ۳]
- ۲۹۹ [مسئله ۴]
- ۲۹۹ [مسئله ۵]
- ۳۰۰ [فصل سوم در حکم ظروف است]
- ۳۰۰ [مسئله ۱]
- ۳۰۰ [مسئله ۲]
- ۳۰۰ [مسئله ۳]
- ۳۰۱ [مسئله ۴]
- ۳۰۱ [مسئله ۵]
- ۳۰۱ [مسئله ۶]
- ۳۰۱ [مسئله ۷]

۳۰۱ [مسئله ۸]

۳۰۱ [مسئله ۹]

۳۰۲ [مسئله ۱۰]

۳۰۲ [مسئله ۱۱]

۳۰۲ [مسئله ۱۲]

۳۰۲ [مسئله ۱۳]

۳۰۳ [مسئله ۱۴]

۳۰۳ [مسئله ۱۵]

۳۰۳ [مسئله ۱۶]

۳۰۳ [مسئله ۱۷]

۳۰۳ [مسئله ۱۸]

۳۰۳ [مسئله ۱۹]

۳۰۴ [مسئله ۲۰]

۳۰۴ [مسئله ۲۱]

۳۰۴ [مسئله ۲۲]

۳۰۴ [مسئله ۲۳]

۳۰۴ [باب چهارم در احکام و مسائل متعلقه‌ی به تخلّی]

۳۰۴ [فصل اول در احکام تخلّی است]

۳۰۴ [مسئله ۱]

۳۰۵ [مسئله ۲]

۳۰۵ [مسئله ۳]

۳۰۵ [مسئله ۴]

۳۰۵ [مسئله ۵]

۳۰۵ [مسئله ۶]

- ۳۰۵ [مسئله ۷]
- ۳۰۶ [مسئله ۸]
- ۳۰۶ [مسئله ۹]
- ۳۰۶ [مسئله ۱۰]
- ۳۰۶ [مسئله ۱۱]
- ۳۰۶ [مسئله ۱۲]
- ۳۰۶ [مسئله ۱۳]
- ۳۰۷ [مسئله ۱۴]
- ۳۰۷ [مسئله ۱۵]
- ۳۰۷ [مسئله ۱۶]
- ۳۰۷ [مسئله ۱۷]
- ۳۰۷ [مسئله ۱۸]
- ۳۰۷ [مسئله ۱۹]
- ۳۰۸ [فصل دوم در مسائل استنحاء است]
- ۳۰۸ [مسئله ۱]
- ۳۰۸ [مسئله ۲]
- ۳۰۸ [مسئله ۳]
- ۳۰۸ [مسئله ۴]
- ۳۰۹ [مسئله ۵]
- ۳۰۹ [مسئله ۶]
- ۳۰۹ [مسئله ۷]
- ۳۰۹ [مسئله ۸]
- ۳۰۹ [مسئله ۹]
- ۳۰۹ [فصل سوم در احکام استبراء است]

- ۳۱۰ [مسئله ۱]
- ۳۱۰ [مسئله ۲]
- ۳۱۰ [مسئله ۳]
- ۳۱۰ [مسئله ۴]
- ۳۱۰ [مسئله ۵]
- ۳۱۱ [مسئله ۶]
- ۳۱۱ [مسئله ۷]
- ۳۱۱ [مسئله ۸]
- ۳۱۱ [فصل چهارم در مستحبات و مکروهات تخلی است]
- ۳۱۱ [اما مستحبات]
- ۳۱۲ [و اما مکروهات]
- ۳۱۲ [مسئله ۱]
- ۳۱۲ [مسئله ۲]
- ۳۱۳ [مسئله ۳]
- ۳۱۳ [باب پنجم در احکام وضوء]
- ۳۱۳ [فصل اول در موجبات و نواقض در وضوء]
- ۳۱۳ [اول و دوم بول و غائط است که خارج شود از موضع اصلی]
- ۳۱۳ [سوم]
- ۳۱۳ [چهارم]
- ۳۱۴ [پنجم]
- ۳۱۴ [ششم]
- ۳۱۴ [مسائل]
- ۳۱۴ [فصل دوم در غایات وضوءات واجبه و مستحبه است]
- ۳۱۵ [مسئله ۱]

- ۳۱۵ [مسئله ۲]
- ۳۱۶ [مسئله ۳]
- ۳۱۶ [مسئله ۴]
- ۳۱۶ [مسئله ۵]
- ۳۱۶ [مسئله ۶]
- ۳۱۶ [مسئله ۷]
- ۳۱۶ [مسئله ۸]
- ۳۱۶ [مسئله ۹]
- ۳۱۷ [مسئله ۱۰]
- ۳۱۷ [مسئله ۱۱]
- ۳۱۷ [مسئله ۱۲]
- ۳۱۷ [مسئله ۱۳]
- ۳۱۷ [مسئله ۱۴]
- ۳۱۷ [مسئله ۱۵]
- ۳۱۸ [مسئله ۱۶]
- ۳۱۸ [مسئله ۱۷]
- ۳۱۸ [مسئله ۱۸]
- ۳۱۸ [مسئله ۱۹]
- ۳۱۸ [فصل سوم در وضوءات مستحبه است]
- ۳۱۸ [مسئله ۱]
- ۳۱۸ [مسئله ۲]
- ۳۱۹ [مسئله ۳]
- ۳۱۹ [مسئله ۴]
- ۳۲۰ [مسئله ۵]

- ۳۲۰ [مسأله ۶]
- ۳۲۰ [فصل چهارم در بعض مستحبات وضوء است]
- ۳۲۰ [اول]
- ۳۲۰ [دوم]
- ۳۲۰ [سوم]
- ۳۲۱ [چهارم]
- ۳۲۱ [پنجم]
- ۳۲۱ [ششم]
- ۳۲۱ [هفتم]
- ۳۲۱ [هشتم]
- ۳۲۱ [نهم]
- ۳۲۱ [دهم]
- ۳۲۱ [یازدهم]
- ۳۲۲ [دوازدهم]
- ۳۲۲ [سیزدهم]
- ۳۲۲ [چهاردهم]
- ۳۲۲ [پانزدهم]
- ۳۲۲ [شانزدهم]
- ۳۲۲ [هفدهم]
- ۳۲۲ [فصل پنجم در مکروهات وضوء است]
- ۳۲۲ [اول]
- ۳۲۲ [دوم]
- ۳۲۳ [سوم]
- ۳۲۳ [چهارم]

- ۳۲۳ [پنجم]
- ۳۲۳ [فصل ششم در افعال وضوء است]
- ۳۲۳ [اول]
- ۳۲۴ [دوم]
- ۳۲۶ [سوم]
- ۳۲۷ [چهارم]
- ۳۳۱ [فصل هفتم در شرائط صحت وضوء است]
- ۳۳۱ [اول]
- ۳۳۱ [دوم]
- ۳۳۲ [سوم]
- ۳۳۲ [چهارم]
- ۳۳۵ [شرط پنجم]
- ۳۳۵ [شرط ششم]
- ۳۳۶ [هفتم]
- ۳۳۶ [هشتم]
- ۳۳۶ [نهم]
- ۳۳۷ [شرط دهم]
- ۳۳۷ [یازدهم]
- ۳۳۸ [دوازدهم]
- ۳۳۹ [شرط سیزدهم]
- ۳۴۱ [فصل هشتم در احکام شکوک است]
- ۳۴۱ [مسأله ۱]
- ۳۴۱ [مسأله ۲]
- ۳۴۲ [مسأله ۳]

۳۴۲	[مسئله ۴]
۳۴۲	[مسئله ۵]
۳۴۲	[مسئله ۶]
۳۴۲	[مسئله ۷]
۳۴۳	[مسئله ۸]
۳۴۳	[مسئله ۹]
۳۴۳	[مسئله ۱۰]
۳۴۳	[مسئله ۱۱]
۳۴۴	[مسئله ۱۲]
۳۴۴	[مسئله ۱۳]
۳۴۴	[مسئله ۱۴]
۳۴۴	[مسئله ۱۵]
۳۴۵	[مسئله ۱۶]
۳۴۵	[مسئله ۱۷]
۳۴۵	[مسئله ۱۸]
۳۴۵	[فصل نهم در احکام جباير است]
۳۴۶	[مسئله ۱]
۳۴۶	[مسئله ۲]
۳۴۶	[مسئله ۳]
۳۴۶	[مسئله ۴]
۳۴۷	[مسئله ۵]
۳۴۷	[مسئله ۶]
۳۴۷	[مسئله ۷]
۳۴۷	[مسئله ۸]

۳۴۷	[مسئله ۹]
۳۴۷	[مسئله ۱۰]
۳۴۸	[مسئله ۱۱]
۳۴۸	[مسئله ۱۲]
۳۴۸	[مسئله ۱۳]
۳۴۸	[مسئله ۱۴]
۳۴۸	[مسئله ۱۵]
۳۴۸	[مسئله ۱۶]
۳۴۹	[مسئله ۱۷]
۳۴۹	[مسئله ۱۸]
۳۴۹	[مسئله ۱۹]
۳۴۹	[مسئله ۲۰]
۳۴۹	[مسئله ۲۱]
۳۴۹	[مسئله ۲۲]
۳۵۰	[مسئله ۲۳]
۳۵۰	[مسئله ۲۴]
۳۵۰	[مسئله ۲۵]
۳۵۰	[مسئله ۲۶]
۳۵۰	[مسئله ۲۷]
۳۵۱	[مسئله ۲۸]
۳۵۱	[مسئله ۲۹]
۳۵۱	[مسئله ۳۰]
۳۵۱	[مسئله ۳۱]
۳۵۱	[مسئله ۳۲]

- ۳۵۲ [مسئله ۳۳]
- ۳۵۲ [مسئله ۳۴]
- ۳۵۲ [فصل دهم در حکم وضوء دائم الحدث است]
- ۳۵۳ [مسئله ۱]
- ۳۵۳ [مسئله ۲]
- ۳۵۳ [مسئله ۳]
- ۳۵۳ [مسئله ۴]
- ۳۵۳ [مسئله ۵]
- ۳۵۳ [مسئله ۶]
- ۳۵۴ [مسئله ۷]
- ۳۵۴ [مسئله ۸]
- ۳۵۴ [مسئله ۹]
- ۳۵۴ [مسئله ۱۰]
- ۳۵۴ [مسئله ۱۱]
- ۳۵۴ [باب ششم در غسل است]
- ۳۵۴ [فصل اول در بیان غسلهای واجبی است]
- ۳۵۵ [مسئله ۱]
- ۳۵۵ [فصل دوم در غسل جنابت است]
- ۳۵۵ [بدان که سبب جنابت یکی از دو چیز است:]
- ۳۵۶ [مسئله ۱]
- ۳۵۶ [مسئله ۲]
- ۳۵۶ [مسئله ۳]
- ۳۵۷ [مسئله ۴]
- ۳۵۷ [مسئله ۵]

- ۳۵۷ [مسئله ۶]
- ۳۵۷ [مسئله ۷]
- ۳۵۷ [مسئله ۸]
- ۳۵۸ [مسئله ۹]
- ۳۵۸ [مسئله ۱۰]
- ۳۵۸ [مسئله ۱۱]
- ۳۵۸ مسئله
- ۳۵۸ [فصل سوم در اموری که توقف دارد بر غسل جنابت]
- ۳۵۸ اول
- ۳۵۸ [دوم]
- ۳۵۸ [سوم]
- ۳۵۹ [فصل چهارم در اموری که حرام است بر جنب]
- ۳۵۹ [اول]
- ۳۵۹ [دوم]
- ۳۵۹ [سوم]
- ۳۵۹ [چهارم]
- ۳۵۹ [پنجم]
- ۳۵۹ [مسائل]
- ۳۶۱ [فصل پنجم در چیزهایی که مکروه است از برای جنب]
- ۳۶۱ [فصل ششم در احکام غسل جنابت است]
- ۳۶۳ [مسئله ۱]
- ۳۶۳ [مسئله ۲]
- ۳۶۳ [مسئله ۳]
- ۳۶۳ [مسئله ۴]

اگر در یکی از اعضاء شخص، جبیره یا جرح مکشوف باشد، حکم مثل آن است که در باب وضوء گذشت. چنانچه حکم سلس و مبطون در اینجا

فصل هفتم در مستحبات غسل جنابت است] ۳۶۸

[اول] ۳۶۸

[دوم] ۳۶۸

[سوم] ۳۶۸

[چهارم] ۳۶۸

[پنجم] ۳۶۸

[ششم] ۳۶۸

[هفتم] ۳۶۹

[هشتم] ۳۶۹

[نهم] ۳۶۹

[دهم] ۳۶۹

[مسائل] ۳۶۹

[باب هفتم در غسل حیض و استحاضه و نفاس و احکام آنها است] ۳۷۲

[فصل اول در بیان حیض است] ۳۷۲

[مسأله ۱] ۳۷۲

[مسأله ۲] ۳۷۳

[مسأله ۳] ۳۷۳

[مسأله ۴] ۳۷۳

[مسأله ۵] ۳۷۳

[مسأله ۶] ۳۷۴

[مسأله ۷] ۳۷۴

[مسأله ۸] ۳۷۵

[مسأله ۹] ۳۷۵

۳۷۵ [مسئله ۱۰]
۳۷۵ [مسئله ۱۱]
۳۷۶ [مسئله ۱۲]
۳۷۶ [مسئله ۱۳]
۳۷۶ [مسئله ۱۴]
۳۷۶ [مسئله ۱۵]
۳۷۷ [مسئله ۱۶]
۳۷۷ [مسئله ۱۷]
۳۷۷ [مسئله ۱۸]
۳۷۷ [مسئله ۱۹]
۳۷۷ [مسئله ۲۰]
۳۷۸ [مسئله ۲۱]
۳۷۸ [مسئله ۲۲]
۳۷۸ [مسئله ۲۳]
۳۷۸ [مسئله ۲۴]
۳۷۹ [مسئله ۲۵]
۳۷۹ [مسئله ۲۶]
۳۷۹ [مسئله ۲۷]
۳۷۹ فصل دوم در حکم خون متجاوز از ده است
۳۷۹ [مسئله ۱]
۳۸۰ [مسئله ۲]
۳۸۰ [مسئله ۳]
۳۸۰ [مسئله ۴]
۳۸۰ [مسئله ۵]

۳۸۱ [مسئله ۶]
۳۸۱ [مسئله ۷]
۳۸۱ [مسئله ۸]
۳۸۱ [مسئله ۹]
۳۸۱ [مسئله ۱۰]
۳۸۱ [مسئله ۱۱]
۳۸۱ [مسئله ۱۲]
۳۸۲ [مسئله ۱۳]
۳۸۲ [مسئله ۱۴]
۳۸۲ [مسئله ۱۵]
۳۸۲ [مسئله ۱۶]
۳۸۲ [فصل سوم در احکام حائض است]
۳۸۲ [اول]
۳۸۲ [دوم]
۳۸۳ [سوم]
۳۸۳ [چهارم]
۳۸۳ [پنجم]
۳۸۳ [ششم]
۳۸۳ [هفتم]
۳۸۴ [هشتم]
۳۸۵ [نهم]
۳۸۶ [دهم]
۳۸۷ [یازدهم]
۳۸۹ [فصل چهارم در احکام استحاضه است]

- ۳۸۹ [مسئله «۱»]
- ۳۹۰ [مسئله ۲]
- ۳۹۰ [مسئله ۳]
- ۳۹۰ [مسئله ۴]
- ۳۹۱ [مسئله ۵]
- ۳۹۱ [مسئله ۶]
- ۳۹۱ [مسئله ۷]
- ۳۹۱ [مسئله «۸»]
- ۳۹۱ [مسئله ۹]
- ۳۹۲ [مسئله ۱۰]
- ۳۹۲ [مسئله ۱۱]
- ۳۹۲ [مسئله ۱۲]
- ۳۹۲ [مسئله ۱۳]
- ۳۹۲ [مسئله ۱۴]
- ۳۹۳ [مسئله ۱۵]
- ۳۹۳ [مسئله «۱۶»]
- ۳۹۳ [مسئله ۱۷]
- ۳۹۴ [مسئله ۱۸]
- ۳۹۴ [مسئله ۱۹]
- ۳۹۴ [مسئله ۲۰]
- ۳۹۴ [مسئله ۲۱]
- ۳۹۴ [مسئله ۲۲]
- ۳۹۵ [مسئله ۲۳]
- ۳۹۵ [فصل پنجم در نفاس است]

- ۳۹۵ [مسئله ۱]
- ۳۹۵ [مسئله ۲]
- ۳۹۶ [مسئله ۳]
- ۳۹۶ [مسئله ۴]
- ۳۹۶ [مسئله ۵]
- ۳۹۶ [مسئله ۶]
- ۳۹۷ [مسئله ۷]
- ۳۹۷ [مسئله ۸]
- ۳۹۷ [مسئله ۹]
- ۳۹۷ [مسئله ۱۰]
- ۳۹۸ [مسئله ۱۱]
- ۳۹۸ [فصل ششم در غسل مس-میت است]
- ۳۹۸ [مسئله ۱]
- ۳۹۸ [مسئله ۲]
- ۳۹۸ [مسئله ۳]
- ۳۹۹ [مسئله ۴]
- ۳۹۹ [مسئله ۵]
- ۳۹۹ [مسئله ۶]
- ۳۹۹ [مسئله ۷]
- ۳۹۹ [مسئله ۸]
- ۳۹۹ [مسئله ۹]
- ۳۹۹ [مسئله ۱۰]
- ۴۰۰ [مسئله ۱۱]
- ۴۰۰ [مسئله ۱۲]

۴۰۰ [مسئله ۱۳]

۴۰۰ [مسئله ۱۴]

۴۰۰ [مسئله ۱۵]

۴۰۰ [مسئله ۱۶]

۴۰۰ [مسئله ۱۷]

۴۰۰ [مسئله ۱۸]

۴۰۱ [مسئله ۱۹]

۴۰۱ [مسئله ۲۰]

۴۰۱ باب هشتم در احکام اموات است

۴۰۱ [فصل اول در احکام اموات و مقدمات آن است]

۴۰۱ [مسئله ۱]

۴۰۲ [مسئله ۲]

۴۰۲ [مسئله ۳]

۴۰۲ [مسئله ۴]

۴۰۲ [فصل دوم در آداب مریض است]

۴۰۳ [فصل سوم در آداب عیادت مریض است]

۴۰۴ [فصل چهارم در امور متعلقه‌ی به محتضر که وظیفه دیگران است و آن چند چیز است]

۴۰۴ [فصل پنجم در مستحبات بعد از موت]

۴۰۴ [فصل ششم در مکروهات]

۴۰۵ [فصل هفتم در بعضی آن چه متعلق به قبل از موت است]

۴۰۵ [فصل هشتم اعمال واجبه میت]

۴۰۵ [مسئله ۱]

۴۰۶ [مسئله ۲]

۴۰۶ [مسئله ۳]

- ۴۰۶ [مسئله ۴]
- ۴۰۶ [مسئله ۵]
- ۴۰۶ [فصل نهم در مراتب اولیاء است]
- ۴۰۶ [مسئله ۱]
- ۴۰۷ [مسئله ۲]
- ۴۰۷ [مسئله ۳]
- ۴۰۷ [مسئله ۴]
- ۴۰۷ [مسئله ۵]
- ۴۰۷ [مسئله ۶]
- ۴۰۷ [مسئله ۷]
- ۴۰۸ [مسئله ۸]
- ۴۰۸ [مسئله ۹]
- ۴۰۸ [مسئله ۱۰]
- ۴۰۸ [مسئله ۱۱]
- ۴۰۸ [فصل دهم در تغسیل میت است]
- ۴۰۹ [فصل یازدهم در نیت غسل]
- ۴۰۹ [فصل دوازدهم، در اعتبار مماثلت است]
- ۴۰۹ [مسئله ۱]
- ۴۱۰ [مسئله ۲]
- ۴۱۰ [مسئله ۳]
- ۴۱۰ [مسئله ۴]
- ۴۱۰ [مسئله ۵]
- ۴۱۰ [مسئله ۶]
- ۴۱۰ [فصل سیزدهم در بیان مواردی که غسل ساقط است]

- ۴۱۱ [مسئله ۱]
- ۴۱۱ [مسئله ۲]
- ۴۱۱ [مسئله ۳]
- ۴۱۲ [مسئله ۴]
- ۴۱۲ [مسئله ۵]
- ۴۱۲ [مسئله ۶]
- ۴۱۲ [مسئله ۷]
- ۴۱۲ [مسئله ۸]
- ۴۱۲ [مسئله ۹]
- ۴۱۳ مسأله
- ۴۱۳ [فصل چهاردهم در کیفیت غسل میت است]
- ۴۱۳ [مسئله ۱]
- ۴۱۳ [مسئله ۲]
- ۴۱۳ [مسئله ۳]
- ۴۱۴ [مسئله ۴]
- ۴۱۴ [مسئله ۵]
- ۴۱۴ [مسئله ۶]
- ۴۱۴ [مسئله ۷]
- ۴۱۴ [مسئله ۸]
- ۴۱۴ [مسئله ۹]
- ۴۱۵ [مسئله ۱۰]
- ۴۱۵ [مسئله ۱۱]
- ۴۱۵ [مسئله ۱۲]
- ۴۱۵ [فصل پانزدهم در شرایط غسل است]

۴۱۵	[مسئله ۱]
۴۱۵	[مسئله ۲]
۴۱۶	[مسئله ۳]
۴۱۶	[مسئله ۴]
۴۱۶	[مسئله ۵]
۴۱۶	[مسئله ۶]
۴۱۶	[مسئله ۷]
۴۱۶	[مسئله ۸]
۴۱۷	[مسئله ۹]
۴۱۷	[فصل شانزدهم در مستحبات غسل میت است]
۴۱۷	[اول]
۴۱۷	[دوم]
۴۱۷	[سوم]
۴۱۷	[چهارم]
۴۱۷	[پنجم]
۴۱۸	[ششم]
۴۱۸	[هفتم]
۴۱۸	[هشتم]
۴۱۸	[نهم]
۴۱۸	[دهم]
۴۱۸	[یازدهم]
۴۱۸	[دوازدهم]
۴۱۸	[سیزدهم]
۴۱۸	[چهاردهم]

۴۱۹	پانزدهم].....
۴۱۹	شانزدهم].....
۴۱۹	هفدهم].....
۴۱۹	هیجدهم].....
۴۱۹	نوزدهم].....
۴۱۹	بیستم].....
۴۱۹	بیست و یکم].....
۴۱۹	بیست و دوم].....
۴۱۹	بیست و سوم].....
۴۲۰	فصل هفدهم در مکروهات غسل میت است].....
۴۲۰	[مسأله ۱].....
۴۲۰	[مسأله ۲].....
۴۲۰	[مسأله ۳].....
۴۲۰	فصل هیجدهم در تکفین میت است].....
۴۲۱	[مسأله ۱].....
۴۲۱	[مسأله ۲].....
۴۲۱	[مسأله ۳].....
۴۲۱	[مسأله ۴].....
۴۲۱	[مسأله ۵].....
۴۲۲	[مسأله ۶].....
۴۲۲	[مسأله ۷].....
۴۲۲	[مسأله ۸].....
۴۲۲	[مسأله ۹].....
۴۲۲	[مسأله ۱۰].....

۴۲۲ [مسئله ۱۱]
۴۲۲ [مسئله ۱۲]
۴۲۳ [مسئله ۱۳]
۴۲۳ [مسئله ۱۴]
۴۲۳ [مسئله ۱۵]
۴۲۳ [مسئله ۱۶]
۴۲۳ [مسئله ۱۷]
۴۲۳ [مسئله ۱۸]
۴۲۴ [مسئله ۱۹]
۴۲۴ [مسئله ۲۰]
۴۲۴ [مسئله ۲۱]
۴۲۴ [مسئله ۲۲]
۴۲۴ [فصل نوزدهم در مستحبات کفن است]
۴۲۴ [اول]
۴۲۵ [دوم]
۴۲۵ [سوم]
۴۲۵ [چهارم]
۴۲۵ [پنجم]
۴۲۵ [ششم]
۴۲۵ [هفتم]
۴۲۵ [فصل بیستم در بقیه‌ی مستحبات کفن]
۴۲۵ [اول]
۴۲۶ [دوم]
۴۲۶ [سوم]

- ۴۲۶ [چهارم]
- ۴۲۶ [پنجم]
- ۴۲۶ [ششم]
- ۴۲۶ [هفتم]
- ۴۲۷ [هشتم]
- ۴۲۷ [نهم]
- ۴۲۷ [دهم]
- ۴۲۷ [یازدهم]
- ۴۲۸ [دوازدهم]
- ۴۲۸ [سیزدهم]
- ۴۲۸ [تتمه]
- ۴۲۸ [فصل بیست و یکم در مکروهات کفن است]
- ۴۲۸ [فصل بیست و دوم در حنوط است]
- ۴۲۹ [مسأله ۱]
- ۴۲۹ [مسأله ۲]
- ۴۲۹ [مسأله ۳]
- ۴۲۹ [مسأله ۴]
- ۴۲۹ [مسأله ۵]
- ۴۲۹ [مسأله ۶]
- ۴۳۰ [مسأله ۷]
- ۴۳۰ [مسأله ۸]
- ۴۳۰ [مسأله ۹]
- ۴۳۰ [مسأله ۱۰]
- ۴۳۰ [مسأله ۱۱]

- ۴۳۰ [مسئله ۱۲]
- ۴۳۰ [فصل بیست و سوم در جریدتین است]
- ۴۳۱ [مسئله ۱]
- ۴۳۱ [مسئله ۲]
- ۴۳۱ [مسئله ۳]
- ۴۳۱ [مسئله ۴]
- ۴۳۱ [مسئله ۵]
- ۴۳۱ [مسئله ۶]
- ۴۳۱ [مسئله ۷]
- ۴۳۲ [فصل بیست و چهارم در تشیع جنازه و آداب آن است]
- ۴۳۲ [و اما آداب آن پس چند چیز است]
- ۴۳۳ [و چند امر است که [در مرگ کسی] مکروه است]
- ۴۳۳ [فصل بیستم و پنجم در نماز بر میت است]
- ۴۳۳ [مسئله ۱]
- ۴۳۳ [مسئله ۲]
- ۴۳۴ [مسئله ۳]
- ۴۳۴ [مسئله ۴]
- ۴۳۴ [مسئله ۵]
- ۴۳۴ [مسئله ۶]
- ۴۳۴ [مسئله ۷]
- ۴۳۴ [مسئله ۸]
- ۴۳۵ [مسئله ۹]
- ۴۳۵ [مسئله ۱۰]
- ۴۳۵ [مسئله ۱۱]

۴۳۵ [مسئله ۱۲]
۴۳۵ [مسئله ۱۳]
۴۳۵ [مسئله ۱۴]
۴۳۶ [مسئله ۱۵]
۴۳۶ [مسئله ۱۶]
۴۳۶ [مسئله ۱۷]
۴۳۶ [مسئله ۱۸]
۴۳۶ [مسئله ۱۹]
۴۳۶ [مسئله ۲۰]
۴۳۷ [فصل بیست و ششم در کیفیت نماز میت است]
۴۳۷ [مسئله ۱]
۴۳۸ [مسئله ۲]
۴۳۸ [مسئله ۳]
۴۳۸ [مسئله ۴]
۴۳۸ [مسئله ۵]
۴۳۸ [مسئله ۶]
۴۳۸ [مسئله ۷]
۴۳۹ [فصل بیست و هفتم در شرایط نماز میت است]
۴۳۹ [مسئله ۱]
۴۳۹ [مسئله ۲]
۴۳۹ [مسئله ۳]
۴۴۰ [مسئله ۴]
۴۴۰ [مسئله ۵]
۴۴۰ [مسئله ۶]

- ۴۴۰ [مسئله ۷]
- ۴۴۰ [مسئله ۸]
- ۴۴۰ [مسئله ۹]
- ۴۴۰ [مسئله ۱۰]
- ۴۴۰ [مسئله ۱۱]
- ۴۴۱ [مسئله ۱۲]
- ۴۴۱ [مسئله ۱۳]
- ۴۴۱ [مسئله ۱۴]
- ۴۴۱ [مسئله ۱۵]
- ۴۴۱ [مسئله ۱۶]
- ۴۴۱ [مسئله ۱۷]
- ۴۴۲ [مسئله ۱۸]
- ۴۴۲ [مسئله ۱۹]
- ۴۴۲ [مسئله ۲۰]
- ۴۴۲ [مسئله ۲۱]
- ۴۴۲ [مسئله ۲۲]
- ۴۴۲ [مسئله ۲۳]
- ۴۴۳ [فصل بیست و هشتم در آداب مستحبه‌ی نماز میت است]
- ۴۴۳ [مسئله ۱]
- ۴۴۳ [فصل بیست و نهم در دفن است]
- ۴۴۴ [مسئله ۱]
- ۴۴۴ [مسئله ۲]
- ۴۴۴ [مسئله ۳]
- ۴۴۴ [مسئله ۴]

- ۴۴۴ [مسئله ۵]
- ۴۴۴ [مسئله ۶]
- ۴۴۴ [مسئله ۷]
- ۴۴۵ [مسئله ۸]
- ۴۴۵ [مسئله ۹]
- ۴۴۵ [مسئله ۱۰]
- ۴۴۵ [مسئله ۱۱]
- ۴۴۵ [مسئله ۱۲]
- ۴۴۵ [مسئله ۱۳]
- ۴۴۶ [مسئله ۱۴]
- ۴۴۶ [مسئله ۱۵]
- ۴۴۶ [فصل سی ام در آداب مستحبه‌ی دفن است]
- ۴۴۶ [اول]
- ۴۴۶ [دوم]
- ۴۴۶ [سوم]
- ۴۴۶ [چهارم]
- ۴۴۷ [پنجم]
- ۴۴۷ [ششم]
- ۴۴۷ [هفتم]
- ۴۴۷ [هشتم]
- ۴۴۷ [نهم]
- ۴۴۸ [دهم]
- ۴۴۸ [یازدهم]
- ۴۴۸ [دوازدهم]

۴۴۸	[سیزدهم]
۴۴۹	[چهاردهم]
۴۴۹	[پانزدهم]
۴۴۹	[شانزدهم]
۴۴۹	[هفدهم]
۴۴۹	[هیجدهم]
۴۵۰	[نوزدهم]
۴۵۰	[بیستم]
۴۵۰	[بیستم و یکم]
۴۵۰	[بیست و دوم]
۴۵۰	[بیست و سوم]
۴۵۰	[بیست و چهارم]
۴۵۱	[بیست و پنجم]
۴۵۱	[بیست و ششم]
۴۵۱	[بیست و هفتم]
۴۵۱	[بیست و هشتم]
۴۵۱	[بیست و نهم]
۴۵۱	[سی‌ام]
۴۵۲	[سی و یکم]
۴۵۲	[سی و دوم]
۴۵۲	[سی و سوم]
۴۵۲	[سی و چهارم]
۴۵۲	[سی و پنجم]
۴۵۲	[سی و ششم]

۴۵۳	[سی و هفتم]
۴۵۳	[سی و هشتم]
۴۵۳	[سی و نهم]
۴۵۳	[چهلیم]
۴۵۳	[مسائل]
۴۵۴	[فصل سی و یکم در مکروهات دفن]
۴۵۵	[مسئله ۱]
۴۵۵	[مسئله ۲]
۴۵۵	[مسئله ۳]
۴۵۵	[مسئله ۴]
۴۵۵	[مسئله ۵]
۴۵۵	[مسئله ۶]
۴۵۶	[مسئله ۷]
۴۵۷	[مسئله ۸]
۴۵۸	[مسئله ۹]
۴۵۸	[مسئله ۱۰]
۴۵۸	[مسئله ۱۱]
۴۵۸	[مسئله ۱۲]
۴۵۸	[مسئله ۱۳]
۴۵۸	[مسئله ۱۴]
۴۵۹	[مسئله ۱۵]
۴۵۹	[مسئله ۱۶]
۴۵۹	[مسئله ۱۷]
۴۵۹	[مسئله ۱۸]

- ۴۵۹ [مسأله ۱۹]
- ۴۵۹ [مسأله ۲۰]
- ۴۶۰ [باب نهم در اغسال مستحب و آن بسیار است]
- ۴۶۰ اشاره
- ۴۶۰ فصل اول در اغسال زمانیّه
- ۴۶۰ [اول]
- ۴۶۲ [دوم]
- ۴۶۳ [سوم]
- ۴۶۴ [چهارم]
- ۴۶۴ [پنجم]
- ۴۶۴ [ششم]
- ۴۶۴ [هفتم]
- ۴۶۴ [هشتم]
- ۴۶۴ [نهم]
- ۴۶۴ [دهم]
- ۴۶۴ [یازدهم]
- ۴۶۵ [دوازدهم]
- ۴۶۵ [سیزدهم]
- ۴۶۵ [چهاردهم]
- ۴۶۵ [فصل دوم در اغسال مکانیه که برای داخل شدن مکانی، مستحب است]
- ۴۶۶ [مسأله ۱]
- ۴۶۶ [فصل سوم در اغسال فعلیه]
- ۴۶۶ [غسلهائی است که مستحب است در وقتی که اراده‌ی کاری نماید و آن چند غسل است]
- ۴۶۷ [قسم دوم]

۴۶۹	باب دهم در تیمم است
۴۶۹	فصل اول [در موجبات تیمم]»
۴۶۹	[اول]
۴۷۱	[دوم]
۴۷۲	[سوم]
۴۷۳	[چهارم]
۴۷۳	[پنجم]
۴۷۴	[ششم]
۴۷۴	[هفتم]
۴۷۶	[هشتم]
۴۷۷	[فصل دوم در بیان چیزهایی که تیمم کردن بر آن صحیح است]
۴۷۸	[مسئله ۱]
۴۷۸	[مسئله ۲]
۴۷۸	[مسئله ۲]
۴۷۸	[مسئله ۴]
۴۷۸	[مسئله ۵]
۴۷۸	[مسئله ۶]
۴۷۹	[مسئله ۷]
۴۷۹	[مسئله ۸]
۴۷۹	[مسئله ۹]
۴۷۹	[مسئله ۱۰]
۴۷۹	[مسئله ۱۱]
۴۷۹	[مسئله ۱۲]
۴۷۹	[مسئله ۱۳]

- ۴۸۰ [فصل سوم در شرایط آن که با آن تیمم کرده می‌شود]
- ۴۸۰ [مسئله ۱]
- ۴۸۰ [مسئله ۲]
- ۴۸۰ [مسئله ۳]
- ۴۸۰ [مسئله ۴]
- ۴۸۱ [مسئله ۵]
- ۴۸۱ [مسئله ۶]
- ۴۸۱ [مسئله ۷]
- ۴۸۱ [مسئله ۸]
- ۴۸۱ [مسئله ۹]
- ۴۸۱ [مسئله ۱۰]
- ۴۸۱ [فصل چهارم در کیفیت تیمم و شرایط آن]
- ۴۸۲ [بدان که در تیمم واجب است چند چیز:]
- ۴۸۲ [و اما شرایط تیمم چند چیز است]
- ۴۸۵ [فصل پنجم در احکام تیمم]
- ۴۸۵ [مسئله ۱]
- ۴۸۵ [مسئله ۲]
- ۴۸۵ [مسئله ۳]
- ۴۸۶ [مسئله ۴]
- ۴۸۶ [مسئله ۵]
- ۴۸۶ [مسئله ۶]
- ۴۸۶ [مسئله ۷]
- ۴۸۶ [مسئله ۸]
- ۴۸۷ [مسئله ۹]

۴۸۷	[مسئله ۱۰]
۴۸۷	[مسئله ۱۱]
۴۸۷	[مسئله ۱۲]
۴۸۸	[مسئله ۱۳]
۴۸۸	[مسئله ۱۴]
۴۸۸	[مسئله ۱۵]
۴۸۸	[مسئله ۱۶]
۴۸۸	[مسئله ۱۷]
۴۸۹	[مسئله ۱۸]
۴۸۹	[مسئله ۱۹]
۴۸۹	[مسئله ۲۰]
۴۸۹	[مسئله ۲۱]
۴۸۹	[مسئله ۲۲]
۴۹۰	[مسئله ۲۳]
۴۹۰	[مسئله ۲۴]
۴۹۰	[مسئله ۲۵]
۴۹۰	[مسئله ۲۶]
۴۹۰	[مسئله ۲۷]
۴۹۱	[مسئله ۲۸]
۴۹۱	[مسئله ۲۹]
۴۹۱	[مسئله ۳۰]
۴۹۱	[مسئله ۳۱]
۴۹۱	[مسئله ۳۲]
۴۹۲	[مسئله ۳۳]

- ۴۹۲ [مسئله ۳۴]
- ۴۹۲ [مسئله ۳۵]
- ۴۹۲ [مسئله ۳۶]
- ۴۹۲ [مسئله ۳۷]
- ۴۹۳ [کتاب الصلاة]
- ۴۹۳ [مقدمه در بیان فضیلت نمازهای یومیه]
- ۴۹۴ [باب اول در عدد نمازهای فریضه و نافله‌ی آن است]
- ۴۹۴ اشاره
- ۴۹۵ [مسئله ۱]
- ۴۹۵ [مسئله ۲]
- ۴۹۵ [مسئله ۳]
- ۴۹۵ [مسئله ۴]
- ۴۹۶ [باب دوم در بیان اوقات نمازهای یومیه و نافله‌ی آن است]
- ۴۹۶ [فصل اول در اوقات نمازهای یومیه]
- ۴۹۶ [مسئله ۱]
- ۴۹۷ [مسئله ۲]
- ۴۹۷ [مسئله ۳]
- ۴۹۸ [مسئله ۴]
- ۴۹۸ [مسئله ۵]
- ۴۹۸ [مسئله ۶]
- ۴۹۸ [مسئله ۷]
- ۴۹۸ [مسئله ۸]
- ۴۹۹ [مسئله ۹]
- ۴۹۹ [مسئله ۱۰]

- ۴۹۹ [مسئله ۱۱]
- ۴۹۹ [فصل دوم در بیان اوقات نمازهای نافله است]
- ۴۹۹ [مسئله ۱]
- ۴۹۹ [مسئله ۲]
- ۴۹۹ [مسئله ۳]
- ۵۰۰ [مسئله ۴]
- ۵۰۰ [مسئله ۵]
- ۵۰۰ [مسئله ۶]
- ۵۰۰ [مسئله ۷]
- ۵۰۰ [مسئله ۸]
- ۵۰۰ [مسئله ۹]
- ۵۰۱ [مسئله ۱۰]
- ۵۰۱ [مسئله ۱۱]
- ۵۰۱ [مسئله ۱۲]
- ۵۰۱ [مسئله ۱۳]
- ۵۰۲ [مسئله ۱۴]
- ۵۰۲ [مسئله ۱۵]
- ۵۰۲ [مسئله ۱۶]
- ۵۰۲ [مسئله ۱۷]
- ۵۰۳ [مسئله ۱۸]
- ۵۰۳ [فصل سوم در احکام و مسائل متعلقه‌ی به وقت است]
- ۵۰۳ [مسئله ۱]
- ۵۰۴ [مسئله ۲]
- ۵۰۴ [مسئله ۳]

۵۰۴	[مسئله ۴]
۵۰۴	[مسئله ۵]
۵۰۴	[مسئله ۶]
۵۰۵	[مسئله ۷]
۵۰۵	[مسئله ۸]
۵۰۵	[مسئله ۹]
۵۰۵	[مسئله ۱۰]
۵۰۶	[مسئله ۱۱]
۵۰۶	[مسئله ۱۲]
۵۰۶	[مسئله ۱۳]
۵۰۶	[مسئله ۱۴]
۵۰۶	[مسئله ۱۵]
۵۰۷	[مسئله ۱۶]
۵۰۷	[مسئله ۱۷]
۵۰۷	[مسئله ۱۸]
۵۰۷	[مسئله ۱۹]
۵۰۷	[مسئله ۲۰]
۵۰۷	[باب سوم در بیان قبله است]
۵۰۸	[فصل اول تعریف و علائم قبله]
۵۰۸	[مسئله ۱]
۵۰۹	[مسئله ۲]
۵۰۹	[مسئله ۳]
۵۰۹	[مسئله ۴]
۵۰۹	[مسئله ۵]

۵۰۹	[مسئله ۶]
۵۰۹	[مسئله ۷]
۵۱۰	[مسئله ۸]
۵۱۰	[مسئله ۹]
۵۱۰	[مسئله ۱۰]
۵۱۰	[مسئله ۱۱]
۵۱۰	[مسئله ۱۲]
۵۱۰	[مسئله ۱۳]
۵۱۱	[مسئله ۱۴]
۵۱۱	[مسئله ۱۵]
۵۱۱	[مسئله ۱۶]
۵۱۱	[فصل دوم در بیان چیزهائی که مراعات قبله در آن باید بشود]
۵۱۲	[مسئله ۱]
۵۱۲	[مسئله ۲]
۵۱۲	[مسئله ۳]
۵۱۲	[فصل سوم در احکام خلل متعلقه به قبله است]
۵۱۲	[مسئله ۱]
۵۱۳	[مسئله ۲]
۵۱۳	[مسئله ۳]
۵۱۳	[باب چهارم در مسائل متعلقه‌ی به ستر و ساتر است]
۵۱۳	[فصل اول در اقسام ستر]
۵۱۴	[مسئله ۱]
۵۱۴	[مسئله ۲]
۵۱۴	[مسئله ۳]

۵۱۴	[مسئله ۴]
۵۱۴	[مسئله ۵]
۵۱۵	[مسئله ۶]
۵۱۵	[مسئله ۷]
۵۱۵	[مسئله ۸]
۵۱۵	[مسئله ۹]
۵۱۵	[مسئله ۱۰]
۵۱۵	[مسئله ۱۱]
۵۱۶	[مسئله ۱۲]
۵۱۶	[مسئله ۱۳]
۵۱۶	[مسئله ۱۴]
۵۱۶	[مسئله ۱۵]
۵۱۷	[مسئله ۱۶]
۵۱۷	فصل دوم در شرایط لباس مصلی است.
۵۱۷	[اول]
۵۱۷	[دوم]
۵۱۹	[سوم]
۵۱۹	[چهارم]
۵۲۱	[پنجم]
۵۲۱	[ششم]
۵۲۵	فصل سوم در لباسهای مکروه در حال نماز.
۵۲۶	فصل چهارم در مستحبات لباس در نماز.
۵۲۶	[باب پنجم در مکان مصلی]
۵۲۶	فصل اول در تعریف مکان نماز و شرایط آن.

۵۲۶	[اول]
۵۳۰	[دوم]
۵۳۰	[سوم]
۵۳۱	[چهارم]
۵۳۱	[پنجم]
۵۳۱	[ششم]
۵۳۱	[هفتم]
۵۳۱	[هشتم]
۵۳۱	[نهم]
۵۳۲	[دهم]
۵۳۳	[فصل دوم در احکام محل سجده‌ی پیشانی]
۵۳۳	[مسئله ۱]
۵۳۳	[مسئله ۲]
۵۳۳	[مسئله ۳]
۵۳۳	[مسئله ۴]
۵۳۳	[مسئله ۵]
۵۳۳	[مسئله ۶]
۵۳۳	[مسئله ۷]
۵۳۴	[مسئله ۸]
۵۳۴	[مسئله ۹]
۵۳۴	[مسئله ۱۰]
۵۳۴	[مسئله ۱۱]
۵۳۴	[مسئله ۱۲]
۵۳۴	[مسئله ۱۳]

۵۳۴	[مسئله ۱۴]
۵۳۴	[مسئله ۱۵]
۵۳۴	[مسئله ۱۶]
۵۳۵	[مسئله ۱۷]
۵۳۵	[مسئله ۱۸]
۵۳۵	[مسئله ۱۹]
۵۳۵	[مسئله ۲۰]
۵۳۵	[مسئله ۲۱]
۵۳۵	[مسئله ۲۲]
۵۳۵	[مسئله ۲۳]
۵۳۵	[مسئله ۲۴]
۵۳۶	[مسئله ۲۵]
۵۳۶	[مسئله ۲۶]
۵۳۶	[مسئله ۲۷]
۵۳۶	[مسئله ۲۸]
۵۳۶	[فصل سوم در مکانهایی که نماز در آن مکروه است]
۵۳۷	[مسئله ۱]
۵۳۷	[مسئله ۲]
۵۳۷	[مسئله ۳]
۵۳۸	[مسئله ۴]
۵۳۸	[مسئله ۵]
۵۳۸	[مسئله ۶]
۵۳۸	[مسئله ۷]
۵۳۹	[مسئله ۸]

۵۳۹	[مسئله ۹]
۵۳۹	[مسئله ۱۰]
۵۳۹	[مسئله ۱۱]
۵۳۹	[مسئله ۱۲]
۵۳۹	[مسئله ۱۳]
۵۴۰	فصل چهارم در بعض احکام مسجد
۵۴۰	[اول]
۵۴۰	[دوم]
۵۴۰	[سوم]
۵۴۱	[چهارم]
۵۴۱	[پنجم]
۵۴۱	[ششم]
۵۴۱	[هفتم]
۵۴۱	[هشتم]
۵۴۱	[نهم]
۵۴۱	[دهم]
۵۴۱	[یازدهم]
۵۴۲	[دوازدهم]
۵۴۲	[باب ششم در اذان و اقامه]
۵۴۲	فصل اول فضیلت اذان و اقامه
۵۴۳	[مسئله ۱]
۵۴۳	[مسئله ۲]
۵۴۳	[مسئله ۳]
۵۴۴	[مسئله ۴]

۵۴۵	[مسئله ۵]
۵۴۵	[مسئله ۶]
۵۴۵	[مسئله ۷]
۵۴۵	[مسئله ۸]
۵۴۵	[مسئله ۹]
۵۴۵	[مسئله ۱۰]
۵۴۶	فصل دوم در شرایط صحت اذان و اقامه
۵۴۶	[اول]
۵۴۶	[دوم]
۵۴۶	[سوم]
۵۴۶	[چهارم]
۵۴۶	[پنجم]
۵۴۷	[ششم]
۵۴۷	[هفتم]
۵۴۷	فصل سوم در مستحبات اذان و اقامه
۵۴۷	[مسئله ۱]
۵۴۸	[مسئله ۲]
۵۴۸	[مسئله ۳]
۵۴۸	[مسئله ۴]
۵۴۸	[مسئله ۵]
۵۴۸	[مسئله ۶]
۵۴۸	[مسئله ۷]
۵۴۹	[مسئله ۸]
۵۴۹	[مسئله ۹]

- ۵۴۹ [مسئله ۱۰]
- ۵۴۹ [باب ششم در مقارنات نماز است]
- ۵۵۳ باب هفتم در افعال نماز
- ۵۵۳ [فصل اول در نیت]
- ۵۵۳ [مسئله ۱]
- ۵۵۴ [مسئله ۲]
- ۵۵۴ [مسئله ۳]
- ۵۵۴ [مسئله ۴]
- ۵۵۴ [مسئله ۵]
- ۵۵۴ [مسئله ۶]
- ۵۵۵ [مسئله ۷]
- ۵۵۵ [مسئله ۸]
- ۵۵۵ [مسئله ۹]
- ۵۵۵ [مسئله ۱۰]
- ۵۵۶ [مسئله ۱۱]
- ۵۵۶ [مسئله ۱۲]
- ۵۵۶ [مسئله ۱۳]
- ۵۵۶ [مسئله ۱۴]
- ۵۵۶ [مسئله ۱۵]
- ۵۵۷ [مسئله ۱۶]
- ۵۵۷ [مسئله ۱۷]
- ۵۵۷ [مسئله ۱۸]
- ۵۵۷ [مسئله ۱۹]
- ۵۵۷ [مسئله ۲۰]

- ۵۵۸ [مسئله ۲۱]
- ۵۵۸ [مسئله ۲۲]
- ۵۵۹ [مسئله ۲۳]
- ۵۵۹ [مسئله ۲۴]
- ۵۵۹ [مسئله ۲۵]
- ۵۵۹ [مسئله ۲۶]
- ۵۵۹ [مسئله ۲۷]
- ۵۵۹ [مسئله ۲۸]
- ۵۶۰ [مسئله ۲۹]
- ۵۶۰ [مسئله ۳۰]
- ۵۶۰ [مسئله ۳۱]
- ۵۶۰ [فصل دوم در تکبیره الاحرام]
- ۵۶۰ [مسئله ۱]
- ۵۶۱ [مسئله ۲]
- ۵۶۱ [مسئله ۳]
- ۵۶۱ [مسئله ۴]
- ۵۶۱ [مسئله ۵]
- ۵۶۱ [مسئله ۶]
- ۵۶۱ [مسئله ۷]
- ۵۶۲ [مسئله ۸]
- ۵۶۲ [مسئله ۹]
- ۵۶۲ [مسئله ۱۰]
- ۵۶۲ [مسئله ۱۱]
- ۵۶۲ [مسئله ۱۲]

۵۶۳	[مسئله ۱۳]
۵۶۳	[مسئله ۱۴]
۵۶۳	[مسئله ۱۵]
۵۶۳	[مسئله ۱۶]
۵۶۴	[فصل سوم در قیام است]
۵۶۴	[مسئله ۱]
۵۶۴	[مسئله ۲]
۵۶۴	[مسئله ۳]
۵۶۵	[مسئله ۴]
۵۶۵	[مسئله ۵]
۵۶۵	[مسئله ۶]
۵۶۵	[مسئله ۷]
۵۶۵	[مسئله ۸]
۵۶۶	[مسئله ۹]
۵۶۶	[مسئله ۱۰]
۵۶۶	[مسئله ۱۱]
۵۶۶	[مسئله ۱۲]
۵۶۶	[مسئله ۱۳]
۵۶۶	[مسئله ۱۴]
۵۶۶	[مسئله ۱۵]
۵۶۷	[مسئله ۱۶]
۵۶۷	[مسئله ۱۷]
۵۶۷	[مسئله ۱۸]
۵۶۷	[مسئله ۱۹]

- ۵۶۷ [مسئله ۲۰]
- ۵۶۸ [مسئله ۲۱]
- ۵۶۸ [مسئله ۲۲]
- ۵۶۸ [مسئله ۲۳]
- ۵۶۸ [مسئله ۲۴]
- ۵۶۸ [مسئله ۲۵]
- ۵۶۸ [مسئله ۲۶]
- ۵۶۸ [مسئله ۲۷]
- ۵۶۹ [مسئله ۲۸]
- ۵۶۹ [مسئله ۲۹]
- ۵۶۹ [مسئله ۳۰]
- ۵۶۹ [مسئله ۳۱]
- ۵۷۰ [فصل چهارم در قرائت است]
- ۵۷۰ مطلب اول
- ۵۷۷ [مطلب دوم در احکام رکعت سوم مغرب و سوم و چهارم از ظهر و عصر و عشاء]
- ۵۷۹ [مطلب سوم در مستحبات قرائت است]
- ۵۸۱ [فصل پنجم در رکوع است]
- ۵۸۲ [مسئله ۱]
- ۵۸۲ [مسئله ۲]
- ۵۸۲ [مسئله ۳]
- ۵۸۳ [مسئله ۴]
- ۵۸۳ [مسئله ۵]
- ۵۸۳ [مسئله ۶]
- ۵۸۳ [مسئله ۷]

۵۸۴	[مسئله ۸]
۵۸۴	[مسئله ۹]
۵۸۴	[مسئله ۱۰]
۵۸۴	[مسئله ۱۱]
۵۸۴	[مسئله ۱۲]
۵۸۵	[مسئله ۱۳]
۵۸۵	[مسئله ۱۴]
۵۸۵	[مسئله ۱۵]
۵۸۵	[مسئله ۱۶]
۵۸۵	[مسئله ۱۷]
۵۸۵	[مسئله ۱۸]
۵۸۶	[مسئله ۱۹]
۵۸۶	[مسئله ۲۰]
۵۸۶	[مسئله ۲۱]
۵۸۶	[مسئله ۲۲]
۵۸۶	[مسئله ۲۳]
۵۸۶	[مسئله ۲۴]
۵۸۷	[مسئله ۲۵]
۵۸۷	[مسئله ۲۶]
۵۸۷	[مسئله ۲۷]
۵۸۷	[مسئله ۲۸]
۵۸۸	[فصل ششم در سجود است]
۵۸۸	«مطلب اول»
۵۹۲	[مطلب دوم]

۵۹۳	مطلب سوم
۵۹۸	[فصل هفتم در تشهد است]
۵۹۸	[مسئله ۱:]
۵۹۸	[مسئله ۲:]
۵۹۸	[مسئله ۳:]
۵۹۹	[مسئله ۴:] مستحب است در [تشهد چند چیز:]
۵۹۹	[مسئله ۵:]
۶۰۰	جلد دوم
۶۰۰	فهرست مطالب
۶۶۴	مقدمه‌ی مصحح
۶۶۵	[تتمه کتاب الصلاة]
۶۶۵	[تتمه باب هفتم در افعال صلاة]
۶۶۵	[فصل هشتم در سلام]
۶۶۵	اشاره
۶۶۵	[مسئله ۱]
۶۶۶	[مسئله ۲]
۶۶۶	[مسئله ۳]
۶۶۶	[مسئله ۴]
۶۶۶	[مسئله ۵]
۶۶۶	[مسئله ۶]
۶۶۷	[مسئله ۷]
۶۶۷	[فصل نهم در ترتیب]
۶۶۷	اشاره
۶۶۷	[مسئله ۱]

۶۶۸	[فصل دهم در موالات]
۶۶۸	اشاره
۶۶۸	[مسئله ۱]
۶۶۸	[مسئله ۲]
۶۶۸	[مسئله ۳]
۶۶۹	[فصل یازدهم در فنوت]
۶۶۹	اشاره
۶۶۹	[مسئله ۱]
۶۶۹	[مسئله ۲]
۶۶۹	[مسئله ۳]
۶۷۰	[مسئله ۴]
۶۷۰	[مسئله ۵]
۶۷۰	[مسئله ۶]
۶۷۰	[مسئله ۷]
۶۷۰	[مسئله ۸]
۶۷۰	[مسئله ۹]
۶۷۱	[مسئله ۱۰]
۶۷۱	[مسئله ۱۱]
۶۷۱	[مسئله ۱۲]
۶۷۱	[مسئله ۱۳]
۶۷۱	[مسئله ۱۴]
۶۷۲	[مسئله ۱۵]
۶۷۲	[مسئله ۱۶]
۶۷۲	[مسئله ۱۷]

۶۷۲ [مسئله ۱۸]
۶۷۲ خاتمه
۶۷۳ [فصل اول در تعقیب]
۶۷۴ [فصل دوم در ذکر صلوات]
۶۷۵ [باب هشتم در مبطلات نماز و مکروهات آن و احکام قطع نماز]
۶۷۶ فصل اول در مبطلات نماز
۶۷۶ اشاره
۶۷۶ [مسئله ۱]
۶۷۶ [مسئله ۲]
۶۷۷ [مسئله ۳]
۶۷۷ [مسئله ۴]
۶۷۷ [مسئله ۵]
۶۷۷ [مسئله ۶]
۶۷۷ [مسئله ۷]
۶۷۷ [مسئله ۸]
۶۷۸ [مسئله ۹]
۶۷۸ [مسئله ۱۰]
۶۷۸ [مسئله ۱۱]
۶۷۸ [مسئله ۱۲]
۶۷۸ [مسئله ۱۳]
۶۷۹ [مسئله ۱۴]
۶۷۹ [مسئله ۱۵]
۶۷۹ [مسئله ۱۶]
۶۷۹ [مسئله ۱۷]

۶۷۹	[مسئله ۱۸]
۶۷۹	[مسئله ۱۹]
۶۷۹	[مسئله ۲۰]
۶۸۰	[مسئله ۲۱]
۶۸۰	[مسئله ۲۲]
۶۸۰	[مسئله ۲۳]
۶۸۰	[مسئله ۲۴]
۶۸۰	[مسئله ۲۵]
۶۸۱	[مسئله ۲۶]
۶۸۱	[مسئله ۲۷]
۶۸۱	[مسئله ۲۸]
۶۸۱	[مسئله ۲۹]
۶۸۱	[مسئله ۳۰]
۶۸۱	[مسئله ۳۱]
۶۸۲	[مسئله ۳۲]
۶۸۲	[مسئله ۳۳]
۶۸۲	[مسئله ۳۴]
۶۸۲	[مسئله ۳۵]
۶۸۲	[مسئله ۳۶]
۶۸۲	[مسئله ۳۷]
۶۸۲	[مسئله ۳۸]
۶۸۳	[مسئله ۳۹]
۶۸۴	[مسئله ۴۰]
۶۸۴	[مسئله ۴۱]

۶۸۴	[مسئله ۴۲]
۶۸۴	[مسئله ۴۳]
۶۸۴	[مسئله ۴۴]
۶۸۴	[فصل دوم در مکروهات نماز]
۶۸۵	اشاره
۶۸۵	[مسئله ۱]
۶۸۵	[مسئله ۲]
۶۸۶	[فصل سوم در احکام قطع نماز]
۶۸۶	اشاره
۶۸۶	[مسئله ۱]
۶۸۶	[مسئله ۲]
۶۸۶	[مسئله ۳]
۶۸۷	[مسئله ۴]
۶۸۷	[مسئله ۵]
۶۸۷	[باب نهم در نماز آیات است]
۶۸۷	اشاره
۶۸۸	[مسئله ۱]
۶۸۸	[مسئله ۲]
۶۸۸	[مسئله ۳]
۶۸۹	[مسئله ۴]
۶۸۹	[مسئله ۵]
۶۸۹	[مسئله ۶]
۶۸۹	[مسئله ۷]
۶۸۹	[مسئله ۸]

۶۸۹ [مسئله ۹]

۶۹۰ [مسئله ۱۰]

۶۹۰ [مسئله ۱۱]

۶۹۰ [مسئله ۱۲]

۶۹۰ [مسئله ۱۳]

۶۹۱ [مسئله ۱۴]

۶۹۱ [مسئله ۱۵]

۶۹۱ [مسئله ۱۶]

۶۹۱ [مسئله ۱۷]

۶۹۱ [مسئله ۱۸]

۶۹۱ [مسئله ۱۹]

۶۹۱ [مسئله ۲۰]

۶۹۲ [مسئله ۲۱]

۶۹۲ [مسئله ۲۲]

۶۹۲ [مسئله ۲۳]

۶۹۲ [مسئله ۲۴]

۶۹۲ باب دهم در احکام نماز قضاء است

۶۹۲ [فصل اول وجوب قضاء نماز به هر علتی فوت شده]

۶۹۲ اشاره

۶۹۳ [مسئله ۱]

۶۹۳ [مسئله ۲]

۶۹۳ [مسئله ۳]

۶۹۳ [مسئله ۴]

۶۹۴ [مسئله ۵]

۶۹۴	[مسئله ۶]
۶۹۴	[مسئله ۷]
۶۹۴	[مسئله ۸]
۶۹۴	[مسئله ۹]
۶۹۴	[مسئله ۱۰]
۶۹۵	[مسئله ۱۱]
۶۹۵	[مسئله ۱۲]
۶۹۵	[مسئله ۱۳]
۶۹۵	[مسئله ۱۴]
۶۹۵	[مسئله ۱۵]
۶۹۶	[مسئله ۱۶]
۶۹۶	[مسئله ۱۷]
۶۹۶	[مسئله ۱۸]
۶۹۶	[مسئله ۱۹]
۶۹۶	[مسئله ۲۰]
۶۹۷	[مسئله ۲۱]
۶۹۷	[مسئله ۲۲]
۶۹۷	[مسئله ۲۳]
۶۹۸	[مسئله ۲۴]
۶۹۸	[مسئله ۲۵]
۶۹۸	[مسئله ۲۶]
۶۹۸	[مسئله ۲۷]
۶۹۹	[مسئله ۲۸]
۶۹۹	[مسئله ۲۹]

..... [مسئله ۳۰] ۶۹۹

..... [مسئله ۳۱] ۶۹۹

..... [مسئله ۳۲] ۶۹۹

..... [مسئله ۳۳] ۷۰۰

..... [مسئله ۳۴] ۷۰۰

..... [مسئله ۳۵] ۷۰۰

..... [مسئله ۳۶] ۷۰۰

..... [فصل دوم در اجیر گرفتن بر قضاء] ۷۰۰

..... اشاره ۷۰۰

..... [مسئله ۱] ۷۰۱

..... [مسئله ۲] ۷۰۱

..... [مسئله ۳] ۷۰۱

..... [مسئله ۴] ۷۰۱

..... [مسئله ۵] ۷۰۲

..... [مسئله ۶] ۷۰۲

..... [مسئله ۷] ۷۰۲

..... [مسئله ۸] ۷۰۲

..... [مسئله ۹] ۷۰۳

..... [مسئله ۱۰] ۷۰۳

..... [مسئله ۱۱] ۷۰۳

..... [مسئله ۱۲] ۷۰۳

..... [مسئله ۱۳] ۷۰۳

..... [مسئله ۱۴] ۷۰۳

..... [مسئله ۱۵] ۷۰۴

۷۰۴	[مسئله ۱۶]
۷۰۴	[مسئله ۱۷]
۷۰۴	[مسئله ۱۸]
۷۰۵	[مسئله ۱۹]
۷۰۵	[مسئله ۲۰]
۷۰۵	[مسئله ۲۱]
۷۰۵	[مسئله ۲۲]
۷۰۵	[مسئله ۲۳]
۷۰۶	[مسئله ۲۴]
۷۰۶	[مسئله ۲۵]
۷۰۶	[مسئله ۲۶]
۷۰۶	[مسئله ۲۷]
۷۰۶	[مسئله ۲۸]
۷۰۶	[مسئله ۲۹]
۷۰۷	[مسئله ۳۰]
۷۰۷	[فصل سوم در قضاء ولی]
۷۰۷	اشاره
۷۰۷	[مسئله ۱]
۷۰۷	[مسئله ۲]
۷۰۸	[مسئله ۳]
۷۰۸	[مسئله ۴]
۷۰۸	[مسئله ۵]
۷۰۸	[مسئله ۶]
۷۰۸	[مسئله ۷]

۷۰۸	[مسئله ۸]
۷۰۸	[مسئله ۹]
۷۰۹	[مسئله ۱۰]
۷۰۹	[مسئله ۱۱]
۷۰۹	[مسئله ۱۲]
۷۰۹	[مسئله ۱۳]
۷۰۹	[مسئله ۱۴]
۷۰۹	[مسئله ۱۵]
۷۱۰	[مسئله ۱۶]
۷۱۰	[مسئله ۱۷]
۷۱۰	[مسئله ۱۸]
۷۱۰	[مسئله ۱۹]
۷۱۰	[مسئله ۲۰]
۷۱۰	[مسئله ۲۱]
۷۱۱	[مسئله ۲۲]
۷۱۱	[مسئله ۲۳]
۷۱۱	[مسئله ۲۴]
۷۱۱	[مسئله ۲۵]
۷۱۱	[باب یازدهم در نماز جماعت است]
۷۱۱	[فصل اول در فضیلت نماز جماعت]
۷۱۱	اشاره
۷۱۳	[مسئله ۱]
۷۱۳	[مسئله ۲]
۷۱۴	[مسئله ۳]

۷۱۴	[مسئله ۴]
۷۱۴	[مسئله ۵]
۷۱۴	[مسئله ۶]
۷۱۵	[مسئله ۷]
۷۱۵	[مسئله ۸]
۷۱۵	[مسئله ۹]
۷۱۵	[مسئله ۱۰]
۷۱۵	[مسئله ۱۱]
۷۱۶	[مسئله ۱۲]
۷۱۶	[مسئله ۱۳]
۷۱۶	[مسئله ۱۴]
۷۱۶	[مسئله ۱۵]
۷۱۷	[مسئله ۱۶]
۷۱۷	[مسئله ۱۷]
۷۱۷	[مسئله ۱۸]
۷۱۷	[مسئله ۱۹]
۷۱۷	[مسئله ۲۰]
۷۱۷	[مسئله ۲۱]
۷۱۸	[مسئله ۲۲]
۷۱۸	[مسئله ۲۳]
۷۱۸	[مسئله ۲۴]
۷۱۸	[مسئله ۲۵]
۷۱۹	[مسئله ۲۶]
۷۱۹	[مسئله ۲۷]

۷۱۹	[مسئله ۲۸]
۷۱۹	[مسئله ۲۹]
۷۱۹	[مسئله ۳۰]
۷۲۰	[فصل دوم در شرایط جماعت]
۷۲۰	اشاره
۷۲۱	[مسئله ۱]
۷۲۱	[مسئله ۲]
۷۲۱	[مسئله ۳]
۷۲۱	[مسئله ۴]
۷۲۲	[مسئله ۵]
۷۲۲	[مسئله ۶]
۷۲۲	[مسئله ۷]
۷۲۲	[مسئله ۸]
۷۲۲	[مسئله ۹]
۷۲۲	[مسئله ۱۰]
۷۲۳	[مسئله ۱۱]
۷۲۳	[مسئله ۱۲]
۷۲۳	[مسئله ۱۳]
۷۲۳	[مسئله ۱۴]
۷۲۳	[مسئله ۱۵]
۷۲۳	[مسئله ۱۶]
۷۲۴	[مسئله ۱۷]
۷۲۴	[مسئله ۱۸]
۷۲۴	[مسئله ۱۹]

۷۲۴	[مسئله ۲۰]
۷۲۴	[مسئله ۲۱]
۷۲۵	[مسئله ۲۲]
۷۲۵	[مسئله ۲۳]
۷۲۵	[مسئله ۲۴]
۷۲۵	[مسئله ۲۵]
۷۲۵	[فصل سوم در احکام جماعت است]
۷۲۵	[مسئله ۱]
۷۲۶	[مسئله ۲]
۷۲۶	[مسئله ۳]
۷۲۶	[مسئله ۴]
۷۲۶	[مسئله ۵]
۷۲۶	[مسئله ۶]
۷۲۶	[مسئله ۷]
۷۲۷	[مسئله ۸]
۷۲۷	[مسئله ۹]
۷۲۷	[مسئله ۱۰]
۷۲۷	[مسئله ۱۱]
۷۲۸	[مسئله ۱۲]
۷۲۸	[مسئله ۱۳]
۷۲۸	[مسئله ۱۴]
۷۲۸	[مسئله ۱۵]
۷۲۹	[مسئله ۱۶]
۷۲۹	[مسئله ۱۷]

۷۲۹ [مسئله ۱۸]

۷۲۹ [مسئله ۱۹]

۷۳۰ [مسئله ۲۰]

۷۳۰ [مسئله ۲۱]

۷۳۰ [مسئله ۲۲]

۷۳۰ [مسئله ۲۳]

۷۳۱ [مسئله ۲۴]

۷۳۱ [مسئله ۲۵]

۷۳۱ [مسئله ۲۶]

۷۳۱ [مسئله ۲۷]

۷۳۲ [مسئله ۲۸]

۷۳۲ [مسئله ۲۹]

۷۳۲ [مسئله ۳۰]

۷۳۲ [مسئله ۳۱]

۷۳۳ [مسئله ۳۲]

۷۳۳ [مسئله ۳۳]

۷۳۳ [مسئله ۳۴]

۷۳۴ [مسئله ۳۵]

۷۳۴ [مسئله ۳۶]

۷۳۴ [مسئله ۳۷]

۷۳۴ [مسئله ۳۸]

۷۳۵ [فصل چهارم در شرایط امام جماعت]

۷۳۵ اشاره

۷۳۵ [مسئله ۱]

۷۳۵ [مسئله ۲]

۷۳۵ [مسئله ۳]

۷۳۶ [مسئله ۴]

۷۳۶ [مسئله ۵]

۷۳۶ [مسئله ۶]

۷۳۶ [مسئله ۷]

۷۳۶ [مسئله ۸]

۷۳۶ [مسئله ۹]

۷۳۶ [مسئله ۱۰]

۷۳۷ [مسئله ۱۱]

۷۳۷ [مسئله ۱۲]

۷۳۷ [مسئله ۱۳]

۷۳۷ [مسئله ۱۴]

۷۳۷ [مسئله ۱۵]

۷۳۸ [مسئله ۱۶]

۷۳۸ [مسئله ۱۷]

۷۳۸ [مسئله ۱۸]

۷۳۸ [مسئله ۱۹]

۷۳۹ [مسئله ۲۰]

۷۳۹ [فصل پنجم در مستحبات و مکروهات جماعت است]

۷۳۹ اشاره

۷۴۰ [مسئله ۱]

۷۴۰ [مسئله ۲]

۷۴۰ [مسئله ۳]

۷۴۱ [مسئله ۴]

۷۴۱ [مسئله ۵]

۷۴۱ [مسئله ۶]

۷۴۱ [مسئله ۷]

۷۴۲ [مسئله ۸]

۷۴۲ [مسئله ۹]

۷۴۲ [مسئله ۱۰]

۷۴۲ [مسئله ۱۱]

۷۴۲ [مسئله ۱۲]

۷۴۲ [مسئله ۱۳]

۷۴۳ [مسئله ۱۴]

۷۴۳ [مسئله ۱۵]

۷۴۳ [مسئله ۱۶]

۷۴۳ [مسئله ۱۷]

۷۴۳ [مسئله ۱۸]

۷۴۳ [مسئله ۱۹]

۷۴۴ [مسئله ۲۰]

۷۴۴ [مسئله ۲۱]

۷۴۴ باب دوازدهم در احکام خللی که در نماز واقع می‌شود

۷۴۴ [فصل اول در معنی خلل و اقسام آن و احکام سهویات است]

۷۴۴ اشاره

۷۴۴ [مسئله ۱]

۷۴۴ [مسئله ۲]

۷۴۵ [مسئله ۳]

۷۴۵	[مسئله ۴]
۷۴۵	[مسئله ۵]
۷۴۵	[مسئله ۶]
۷۴۵	[مسئله ۷]
۷۴۶	[مسئله ۸]
۷۴۶	[مسئله ۹]
۷۴۶	[مسئله ۱۰]
۷۴۶	[مسئله ۱۱]
۷۴۶	[مسئله ۱۲]
۷۴۷	[مسئله ۱۳]
۷۴۷	[مسئله ۱۴]
۷۴۷	[مسئله ۱۵]
۷۴۷	[مسئله ۱۶]
۷۴۸	[مسئله ۱۷]
۷۴۸	[مسئله ۱۸]
۷۴۹	[مسئله ۱۹]
۷۴۹	[فصل دوم در شکایات نماز است]
۷۴۹	اشاره
۷۴۹	[مسئله ۱]
۷۵۰	[مسئله ۲]
۷۵۰	[مسئله ۳]
۷۵۰	[مسئله ۴]
۷۵۰	[مسئله ۵]
۷۵۰	[مسئله ۶]

۷۵۱ [مسئله ۷]
۷۵۱ [مسئله ۸]
۷۵۱ [مسئله ۹]
۷۵۱ [مسئله ۱۰]
۷۵۲ [مسئله ۱۱]
۷۵۲ [مسئله ۱۲]
۷۵۲ [مسئله ۱۳]
۷۵۳ [مسئله ۱۴]
۷۵۳ [مسئله ۱۵]
۷۵۳ [مسئله ۱۶]
۷۵۳ [فصل سوم در شکایات متعلقه‌ی به رکعات نماز]
۷۵۳ [مسئله ۱]
۷۵۳ [مسئله ۲]
۷۵۴ [مسئله ۳]
۷۵۴ [مسئله ۴]
۷۵۵ [مسئله ۵]
۷۵۵ [مسئله ۶]
۷۵۵ [مسئله ۷]
۷۵۵ [مسئله ۸]
۷۵۶ [مسئله ۹]
۷۵۶ [مسئله ۱۰]
۷۵۶ [مسئله ۱۱]
۷۵۶ [مسئله ۱۲]
۷۵۷ [مسئله ۱۳]

۷۵۷ [مسئله ۱۴]

۷۵۷ [مسئله ۱۵]

۷۵۷ [مسئله ۱۶]

۷۵۸ [مسئله ۱۷]

۷۵۸ [مسئله ۱۸]

۷۵۸ [مسئله ۱۹]

۷۵۸ [مسئله ۲۰]

۷۵۹ [مسئله ۲۱]

۷۵۹ [مسئله ۲۲]

۷۵۹ [مسئله ۲۳]

۷۵۹ [مسئله ۲۴]

۷۵۹ [مسئله ۲۵]

۷۶۰ [مسئله ۲۶]

۷۶۰ [فصل چهارم در کیفیت نماز احتیاط و بعض احکام آن]

۷۶۰ اشاره

۷۶۰ [مسئله ۱]

۷۶۰ [مسئله ۲]

۷۶۱ [مسئله ۳]

۷۶۱ [مسئله ۴]

۷۶۱ [مسئله ۵]

۷۶۱ [مسئله ۶]

۷۶۱ [مسئله ۷]

۷۶۲ [مسئله ۸]

۷۶۲ [مسئله ۹]

۷۶۲ [مسئله ۱۰]

۷۶۳ [مسئله ۱۱]

۷۶۳ [مسئله ۱۲]

۷۶۳ [مسئله ۱۳]

۷۶۳ [مسئله ۱۴]

۷۶۳ [مسئله ۱۵]

۷۶۳ [مسئله ۱۶]

۷۶۴ [مسئله ۱۷]

۷۶۴ [مسئله ۱۸]

۷۶۴ [مسئله ۱۹]

۷۶۴ [فصل پنجم در احکام قضاء اجزاء فراموش شده از نماز]

۷۶۴ [مسئله ۱]

۷۶۴ [مسئله ۲]

۷۶۵ [مسئله ۳]

۷۶۵ [مسئله ۴]

۷۶۵ [مسئله ۵]

۷۶۵ [مسئله ۶]

۷۶۶ [مسئله ۷]

۷۶۶ [مسئله ۸]

۷۶۶ [مسئله ۹]

۷۶۶ [مسئله ۱۰]

۷۶۶ [مسئله ۱۱]

۷۶۶ [مسئله ۱۲]

۷۶۷ [مسئله ۱۳]

۷۶۷ [مسئله ۱۴]

۷۶۷ [مسئله ۱۵]

۷۶۷ [مسئله ۱۶]

۷۶۷ [مسئله ۱۷]

۷۶۷ [مسئله ۱۸]

۷۶۸ [مسئله ۱۹]

۷۶۸ [مسئله ۲۰]

۷۶۸ [فصل ششم در موجبات سجود سهو و کیفیت آن و احکام آن]

۷۶۸ [مسئله ۱]

۷۶۹ [مسئله ۲]

۷۶۹ [مسئله ۳]

۷۶۹ [مسئله ۴]

۷۷۰ [مسئله ۵]

۷۷۰ [مسئله ۶]

۷۷۰ [مسئله ۷]

۷۷۰ [مسئله ۸]

۷۷۱ [مسئله ۹]

۷۷۱ [مسئله ۱۰]

۷۷۱ [مسئله ۱۱]

۷۷۱ [مسئله ۱۲]

۷۷۱ [مسئله ۱۳]

۷۷۱ [مسئله ۱۴]

۷۷۲ [فصل هفتم در شکوکی که اعتبار ندارد و نباید به آن اعتناء کند]

۷۷۲ اشاره

۷۷۲ [مسئله ۱]

۷۷۳ [مسئله ۲]

۷۷۳ [مسئله ۳]

۷۷۳ [مسئله ۴]

۷۷۳ [مسئله ۵]

۷۷۳ [مسئله ۶]

۷۷۴ [مسئله ۷]

۷۷۴ [مسئله ۸]

۷۷۴ [مسئله ۹]

۷۷۵ مسئله

۷۷۵ [مسئله ۱۰]

۷۷۵ [مسئله ۱۱]

۷۷۵ [مسئله ۱۲]

۷۷۵ [مسئله ۱۳]

۷۷۶ [مسئله ۱۴]

۷۷۶ [مسئله ۱۵]

۷۷۶ [مسئله ۱۶]

۷۷۷ [مسئله ۱۷]

۷۷۷ [مسئله ۱۸]

۷۷۷ خاتمه

۷۷۷ [اول]

۷۷۷ [دوم]

۷۷۸ [سوم]

۷۷۸ [چهارم]

۷۷۸	[پنجم]
۷۷۸	[ششم]
۷۷۸	[هفتم]
۷۷۹	[هشتم]
۷۷۹	[نهم]
۷۷۹	[دهم]
۷۷۹	[یازدهم]
۷۸۰	[دوازدهم]
۷۸۰	[سیزدهم]
۷۸۰	[چهاردهم]
۷۸۰	[پانزدهم]
۷۸۱	[شانزدهم]
۷۸۱	[هفدهم]
۷۸۱	[هیجدهم]
۷۸۱	[نوزدهم]
۷۸۱	[بیستم]
۷۸۲	[بیست و یکم]
۷۸۲	[بیست و دوم]
۷۸۲	[بیست و سوم]
۷۸۳	[بیست و چهارم]
۷۸۳	[بیست و پنجم]
۷۸۳	[بیست و ششم]
۷۸۴	[بیست و هفتم]
۷۸۴	[بیست و هشتم]

- ۷۸۴ [بیست و نهم]
- ۷۸۵ [سی ام]
- ۷۸۵ [سی و یکم]
- ۷۸۵ [سی و دوم]
- ۷۸۶ [سی و سوم]
- ۷۸۶ [سی و چهارم]
- ۷۸۶ [سی و پنجم]
- ۷۸۶ [سی و ششم]
- ۷۸۷ [سی و هفتم]
- ۷۸۷ [سی و هشتم]
- ۷۸۷ [سی و نهم]
- ۷۸۷ [چهل م]
- ۷۸۸ [چهل و یکم]
- ۷۸۸ [چهل و دوم]
- ۷۸۸ [چهل و سوم]
- ۷۸۹ [چهل و چهارم]
- ۷۸۹ [چهل و پنجم]
- ۷۸۹ [چهل و ششم]
- ۷۸۹ [چهل و هفتم]
- ۷۹۰ [چهل و هشتم]
- ۷۹۰ [چهل و نهم]
- ۷۹۰ [پنجاه م]
- ۷۹۰ [پنجاه و یک]
- ۷۹۰ [پنجاه و دوم]

- ۷۹۱ [پنجاه و سوم]
- ۷۹۱ پنجاه و چهارم
- ۷۹۱ [پنجاه و پنجم]
- ۷۹۱ [پنجاه و ششم]
- ۷۹۱ پنجاه و هفتم
- ۷۹۲ [پنجاه و هشتم]
- ۷۹۲ [پنجاه و نهم]
- ۷۹۲ [شصت]
- ۷۹۲ [شصت و یکم]
- ۷۹۲ [شصت و دوم]
- ۷۹۳ [شصت و سوم]
- ۷۹۳ [شصت و چهارم]
- ۷۹۳ [شصت و پنجم]
- ۷۹۳ [شصت و ششم]
- ۷۹۴ [باب سیزدهم در نمازهای مستحبی]
- ۷۹۴ فصل اول در نماز عیدین که عید فطر و عید قربان است
- ۷۹۴ اشاره
- ۷۹۴ [مسئله ۱]
- ۷۹۵ [مسئله ۲]
- ۷۹۵ [مسئله ۳]
- ۷۹۵ [مسئله ۴]
- ۷۹۵ [مسئله ۵]
- ۷۹۶ [مسئله ۶]
- ۷۹۶ [مسئله ۷]

- ۷۹۶ [مسئله ۸]
- ۷۹۶ [مسئله ۹]
- ۷۹۶ [مسئله ۱۰]
- ۷۹۶ [مسئله ۱۱]
- ۷۹۷ [فصل دوم در نماز شب دفن]
- ۷۹۷ اشاره
- ۷۹۷ [مسئله ۱]
- ۷۹۷ [مسئله ۲]
- ۷۹۷ [مسئله ۳]
- ۷۹۸ [مسئله ۴]
- ۷۹۸ [مسئله ۵]
- ۷۹۸ [مسئله ۶]
- ۷۹۸ [مسئله ۷]
- ۷۹۸ [فصل سوم در نماز جعفر الطیار علیه السلام]
- ۷۹۸ اشاره
- ۷۹۹ [مسئله ۱]
- ۷۹۹ [مسئله ۲]
- ۷۹۹ [مسئله ۳]
- ۸۰۰ [مسئله ۴]
- ۸۰۰ [مسئله ۵]
- ۸۰۰ [مسئله ۶]
- ۸۰۰ [مسئله ۷]
- ۸۰۰ [مسئله ۸]
- ۸۰۱ [فصل چهارم در نماز غفیله]

- ۸۰۱ [فصل پنجم در نماز اول ماه]
- ۸۰۱ [فصل ششم در نماز وصیت]
- ۸۰۲ [فصل هفتم در نماز روز عید غدیر که هیجدهم ذی الحجه باشد]
- ۸۰۲ [فصل هشتم در نماز حاجت]
- ۸۰۲ [فصل نهم اقسام نمازهای مستحبی]
- ۸۰۳ [فصل دهم در بعض احکام نمازهای مندوبه]
- ۸۰۳ اشاره
- ۸۰۳ [مسئله ۱]
- ۸۰۳ [مسئله ۲]
- ۸۰۳ [مسئله ۳]
- ۸۰۴ [مسئله ۴]
- ۸۰۴ [مسئله ۵]
- ۸۰۴ [مسئله ۶]
- ۸۰۴ [مسئله ۷]
- ۸۰۴ [باب چهاردهم در نماز مسافر]
- ۸۰۴ [مقدمه]
- ۸۰۵ اشاره
- ۸۰۵ [مسئله ۱]
- ۸۰۵ [مسئله ۲]
- ۸۰۵ [مسئله ۳]
- ۸۰۶ [مسئله ۴]
- ۸۰۶ [مسئله ۵]
- ۸۰۶ [مسئله ۶]
- ۸۰۶ [مسئله ۷]

۸۰۶	[مسئله ۸]
۸۰۶	[مسئله ۹]
۸۰۶	[مسئله ۱۰]
۸۰۷	[مسئله ۱۱]
۸۰۷	[مسئله ۱۲]
۸۰۷	[مسئله ۱۳]
۸۰۷	[مسئله ۱۴]
۸۰۷	[مسئله ۱۵]
۸۰۸	[مسئله ۱۶]
۸۰۸	[مسئله ۱۷]
۸۰۸	[مسئله ۱۸]
۸۰۸	[مسئله ۱۹]
۸۰۹	[مسئله ۲۰]
۸۰۹	[مسئله ۲۱]
۸۰۹	[مسئله ۲۲]
۸۰۹	[مسئله ۲۳]
۸۱۰	[مسئله ۲۴]
۸۱۰	[مسئله ۲۵]
۸۱۰	[مسئله ۲۶]
۸۱۱	[مسئله ۲۷]
۸۱۱	[مسئله ۲۸]
۸۱۱	[مسئله ۲۹]
۸۱۱	[مسئله ۳۰]
۸۱۱	[مسئله ۳۱]

۸۱۲	[مسئله ۳۲]
۸۱۲	[مسئله ۳۳]
۸۱۲	[مسئله ۳۴]
۸۱۲	[مسئله ۳۵]
۸۱۳	[مسئله ۳۶]
۸۱۳	[مسئله ۳۷]
۸۱۳	[مسئله ۳۸]
۸۱۳	[مسئله ۳۹]
۸۱۳	[مسئله ۴۰]
۸۱۴	[مسئله ۴۱]
۸۱۴	[مسئله ۴۲]
۸۱۴	[مسئله ۴۳]
۸۱۴	[مسئله ۴۴]
۸۱۵	[مسئله ۴۵]
۸۱۵	[مسئله ۴۶]
۸۱۵	[مسئله ۴۷]
۸۱۶	[مسئله ۴۸]
۸۱۶	[مسئله ۴۹]
۸۱۶	[مسئله ۵۰]
۸۱۶	[مسئله ۵۱]
۸۱۶	[مسئله ۵۲]
۸۱۷	[مسئله ۵۳]
۸۱۷	[مسئله ۵۴]
۸۱۷	[مسئله ۵۵]

۸۱۷ [مسئله ۵۶]

۸۱۷ [مسئله ۵۷]

۸۱۸ [مسئله ۵۸]

۸۱۸ [مسئله ۵۹]

۸۱۸ [مسئله ۶۰]

۸۱۸ [مسئله ۶۱]

۸۱۸ [مسئله ۶۲]

۸۱۸ [مسئله ۶۳]

۸۱۹ [مسئله ۶۴]

۸۱۹ [مسئله ۶۵]

۸۱۹ [مسئله ۶۶]

۸۱۹ [مسئله ۶۷]

۸۱۹ [مسئله ۶۸]

۸۲۰ [مسئله ۶۹]

۸۲۰ [مسئله ۷۰]

۸۲۰ [فصل اول در چیزهایی که به تحقق آن، سفر یا حکم سفر منقطع می‌شود]

۸۲۰ اشاره

۸۲۱ [مسئله ۱]

۸۲۱ [مسئله ۲]

۸۲۱ [مسئله ۳]

۸۲۲ [مسئله ۴]

۸۲۲ [مسئله ۵]

۸۲۲ [مسئله ۶]

۸۲۲ [مسئله ۷]

۸۲۳	[مسئله ۸]
۸۲۳	[مسئله ۹]
۸۲۳	[مسئله ۱۰]
۸۲۳	[مسئله ۱۱]
۸۲۴	[مسئله ۱۲]
۸۲۴	[مسئله ۱۳]
۸۲۴	[مسئله ۱۴]
۸۲۴	[مسئله ۱۵]
۸۲۵	[مسئله ۱۶]
۸۲۵	[مسئله ۱۷]
۸۲۵	[مسئله ۱۸]
۸۲۵	[مسئله ۱۹]
۸۲۵	[مسئله ۲۰]
۸۲۶	[مسئله ۲۱]
۸۲۶	[مسئله ۲۲]
۸۲۶	[مسئله ۲۳]
۸۲۶	[مسئله ۲۴]
۸۲۷	[مسئله ۲۵]
۸۲۷	[مسئله ۲۶]
۸۲۷	[مسئله ۲۷]
۸۲۸	[مسئله ۲۸]
۸۲۸	[مسئله ۲۹]
۸۲۸	[مسئله ۳۰]
۸۲۸	[مسئله ۳۱]

۸۲۸	[مسئله ۳۲]
۸۲۸	[مسئله ۳۳]
۸۲۹	[مسئله ۳۴]
۸۲۹	[مسئله ۳۵]
۸۲۹	[مسئله ۳۶]
۸۲۹	[مسئله ۳۷]
۸۳۰	[مسئله ۳۸]
۸۳۰	[مسئله ۳۹]
۸۳۰	[مسئله ۴۰]
۸۳۰	[مسئله ۴۱]
۸۳۰	[مسئله ۴۲]
۸۳۰	[مسئله ۴۳]
۸۳۱	[فصل دوم در احکام مسافر]
۸۳۱	اشاره
۸۳۱	[مسئله ۱]
۸۳۱	[مسئله ۲]
۸۳۱	[مسئله ۳]
۸۳۲	[مسئله ۴]
۸۳۲	[مسئله ۵]
۸۳۲	[مسئله ۶]
۸۳۲	[مسئله ۷]
۸۳۳	[مسئله ۸]
۸۳۳	[مسئله ۹]
۸۳۳	[مسئله ۱۰]

۸۳۳	[مسئله ۱۱]
۸۳۴	[مسئله ۱۲]
۸۳۴	[مسئله ۱۳]
۸۳۴	[مسئله ۱۴]
۸۳۴	[مسئله ۱۵]
۸۳۴	[کتاب الصوم]
۸۳۴	اشاره
۸۳۵	(مقدمه)
۸۳۵	[باب اول در نیت است]
۸۳۵	اشاره
۸۳۶	[مسئله ۱]
۸۳۶	[مسئله ۲]
۸۳۷	[مسئله ۳]
۸۳۷	[مسئله ۴]
۸۳۷	[مسئله ۵]
۸۳۷	[مسئله ۶]
۸۳۷	[مسئله ۷]
۸۳۷	[مسئله ۸]
۸۳۸	[مسئله ۹]
۸۳۸	[مسئله ۱۰]
۸۳۸	[مسئله ۱۱]
۸۳۸	[مسئله ۱۲]
۸۳۸	[مسئله ۱۳]
۸۳۹	[مسئله ۱۴]

۸۳۹ [مسئله ۱۵]

۸۳۹ [مسئله ۱۶]

۸۳۹ [مسئله ۱۷]

۸۳۹ [مسئله ۱۸]

۸۳۹ [مسئله ۱۹]

۸۴۰ [مسئله ۲۰]

۸۴۰ [مسئله ۲۱]

۸۴۰ [مسئله ۲۲]

۸۴۰ [مسئله ۲۳]

۸۴۰ [مسئله ۲۴]

۸۴۱ [باب دوم در بیان چیزهایی که در روزه باید از آن امساک کند]

۸۴۱ «اول و دوم» خوردن و آشامیدن

۸۴۱ اشاره

۸۴۱ [مسئله ۱]

۸۴۱ [مسئله ۲]

۸۴۱ [مسئله ۳]

۸۴۲ [مسئله ۴]

۸۴۲ [مسئله ۵]

۸۴۲ [سوم جماع است]

۸۴۲ اشاره

۸۴۲ [مسئله ۶]

۸۴۲ [مسئله ۷]

۸۴۲ [مسئله ۸]

۸۴۳ [مسئله ۹]

۸۴۳ [مسئله ۱۰]

۸۴۳ [مسئله ۱۱]

۸۴۳ [مسئله ۱۲]

۸۴۳ [مسئله ۱۳]

۸۴۳ [چهارم طلب بیرون آمدن منی نمودن عمداً]

۸۴۳ اشاره

۸۴۴ [مسئله ۱۴]

۸۴۴ [مسئله ۱۵]

۸۴۴ [مسئله ۱۶]

۸۴۴ [مسئله ۱۷]

۸۴۴ [مسئله ۱۸]

۸۴۴ [پنجم از مفطرات کذب بر خدا]

۸۴۴ اشاره

۸۴۵ [مسئله ۱۹]

۸۴۵ [مسئله ۲۰]

۸۴۵ [مسئله ۲۱]

۸۴۵ [مسئله ۲۲]

۸۴۵ [مسئله ۲۳]

۸۴۵ [مسئله ۲۴]

۸۴۶ [مسئله ۲۵]

۸۴۶ [مسئله ۲۶]

۸۴۶ [مسئله ۲۷]

۸۴۶ [مسئله ۲۸]

۸۴۶ [مسئله ۲۹]

- ۸۴۶ [ششم از مفطرات رسانیدن غبار غلیظ است به حلق]
- ۸۴۷ [«هفتم» سر زیر آب کردن،]
- ۸۴۷ اشاره
- ۸۴۷ [مسئله ۳۰]
- ۸۴۷ [مسئله ۳۱]
- ۸۴۷ [مسئله ۳۲]
- ۸۴۷ [مسئله ۳۳]
- ۸۴۸ [مسئله ۳۴]
- ۸۴۸ [مسئله ۳۵]
- ۸۴۸ [مسئله ۳۶]
- ۸۴۸ [مسئله ۳۷]
- ۸۴۸ [مسئله ۳۸]
- ۸۴۸ [مسئله ۳۹]
- ۸۴۸ [مسئله ۴۰]
- ۸۴۹ [مسئله ۴۱]
- ۸۴۹ [مسئله ۴۲]
- ۸۴۹ [مسئله ۴۳]
- ۸۴۹ [مسئله ۴۴]
- ۸۴۹ [مسئله ۴۵]
- ۸۵۰ [مسئله ۴۶]
- ۸۵۰ [مسئله ۴۷]
- ۸۵۰ [مسئله ۴۸]
- ۸۵۰ «هشتم» از مفطرات باقی ماندن بر جنابت است
- ۸۵۰ اشاره

۸۵۰ [مسئله ۴۹]

۸۵۱ [مسئله ۵۰]

۸۵۱ [مسئله ۵۱]

۸۵۱ [مسئله ۵۲]

۸۵۱ [مسئله ۵۳]

۸۵۱ [مسئله ۵۴]

۸۵۲ [مسئله ۵۵]

۸۵۲ [مسئله ۵۶]

۸۵۲ [مسئله ۵۷]

۸۵۳ [مسئله ۵۸]

۸۵۳ [مسئله ۵۹]

۸۵۳ [مسئله ۶۰]

۸۵۳ [مسئله ۶۱]

۸۵۳ [مسئله ۶۲]

۸۵۳ [مسئله ۶۳]

۸۵۳ [مسئله ۶۴]

۸۵۴ [مسئله ۶۵]

۸۵۴ [مسئله ۶۶]

۸۵۴ [نهم از مفطرات اماله کردن به مایعات است]

۸۵۴ اشاره

۸۵۴ [مسئله ۶۷]

۸۵۴ [مسئله ۶۸]

۸۵۴ [دهم از مفطرات قی- کردن است]

۸۵۴ اشاره

۸۵۵	[مسئله ۶۹]
۸۵۵	[مسئله ۷۰]
۸۵۵	[مسئله ۷۱]
۸۵۵	[مسئله ۷۲]
۸۵۵	[مسئله ۷۳]
۸۵۵	[مسئله ۷۴]
۸۵۶	[مسئله ۷۵]
۸۵۶	[مسئله ۷۶]
۸۵۶	[مسئله ۷۷]
۸۵۶	[مسئله ۷۸]
۸۵۶	[باب سوم در احکام روزه]
۸۵۶	فصل اول بطلان روزه در صورت عمد و اختیار
۸۵۷	اشاره
۸۵۷	[مسئله ۱]
۸۵۷	[مسئله ۲]
۸۵۷	[مسئله ۳]
۸۵۷	[مسئله ۴]
۸۵۷	[مسئله ۵]
۸۵۸	[مسئله ۶]
۸۵۸	[مسئله ۷]
۸۵۸	[فصل دوم در مستثنیات]
۸۵۸	اشاره
۸۵۸	[مسئله ۱]
۸۵۹	[فصل سوم [در چیزهایی که بر صائم مکروه است]

۸۵۹	[فصل چهارم در احکام کفاره]
۸۵۹	اشاره
۸۵۹	[مسئله ۱]
۸۶۰	[مسئله ۲]
۸۶۰	[مسئله ۳]
۸۶۰	[مسئله ۴]
۸۶۰	[مسئله ۵]
۸۶۱	[مسئله ۶]
۸۶۱	[مسئله ۷]
۸۶۱	[مسئله ۸]
۸۶۱	[مسئله ۹]
۸۶۱	[مسئله ۱۰]
۸۶۱	[مسئله ۱۱]
۸۶۲	[مسئله ۱۲]
۸۶۲	[مسئله ۱۳]
۸۶۲	[مسئله ۱۴]
۸۶۲	[مسئله ۱۵]
۸۶۳	[مسئله ۱۶]
۸۶۳	[مسئله ۱۷]
۸۶۳	[مسئله ۱۸]
۸۶۳	[مسئله ۱۹]
۸۶۳	[مسئله ۲۰]
۸۶۳	[مسئله ۲۱]
۸۶۳	[مسئله ۲۲]

۸۶۴ [مسئله ۲۳]

۸۶۴ [مسئله ۲۴]

۸۶۴ [مسئله ۲۵]

۸۶۴ [مسئله ۲۶]

۸۶۴ [فصل پنجم در چیزهایی که موجب قضاء است بدون کفاره]

۸۶۴ اشاره

۸۶۵ [مسئله ۱]

۸۶۵ [مسئله ۲]

۸۶۶ [مسئله ۳]

۸۶۶ [مسئله ۴]

۸۶۶ [مسئله ۵]

۸۶۶ [باب سوم در زمان روزه]

۸۶۶ اشاره

۸۶۶ [مسئله ۱]

۸۶۷ [باب چهارم در شرایط صحت روزه و شرایط وجوب آن]

۸۶۷ [فصل اول در شرایط صحت روزه]

۸۶۷ اشاره

۸۶۸ [مسئله ۱]

۸۶۸ [مسئله ۲]

۸۶۸ [مسئله ۳]

۸۶۹ [مسئله ۴]

۸۶۹ [فصل دوم در شرایط وجوب روزه]

۸۶۹ اشاره

۸۶۹ [مسئله ۱]

۸۷۰ [مسئله ۲]

۸۷۰ [مسئله ۳]

۸۷۰ [مسئله ۴]

۸۷۰ [مسئله ۵]

۸۷۰ [مسئله ۶]

۸۷۰ [فصل سوم کسانی که می‌توانند روزه نگیرند]

۸۷۱ [باب پنجم در طرق ثبوت هلال رمضان و شوال برای روزه و افطار]

۸۷۱ اشاره

۸۷۱ [مسئله ۱]

۸۷۲ [مسئله ۲]

۸۷۲ [مسئله ۳]

۸۷۲ [مسئله ۴]

۸۷۲ [مسئله ۵]

۸۷۲ [مسئله ۶]

۸۷۲ [مسئله ۷]

۸۷۲ [مسئله ۸]

۸۷۳ [مسئله ۹]

۸۷۳ [مسئله ۱۰]

۸۷۳ [باب ششم در احکام قضاء]

۸۷۳ اشاره

۸۷۴ [مسئله ۱]

۸۷۴ [مسئله ۲]

۸۷۴ [مسئله ۳]

۸۷۴ [مسئله ۴]

۸۷۴	[مسئله ۵]
۸۷۴	[مسئله ۶]
۸۷۴	[مسئله ۷]
۸۷۵	[مسئله ۸]
۸۷۵	[مسئله ۹]
۸۷۵	[مسئله ۱۰]
۸۷۵	[مسئله ۱۱]
۸۷۵	[مسئله ۱۲]
۸۷۵	[مسئله ۱۳]
۸۷۶	[مسئله ۱۴]
۸۷۶	[مسئله ۱۵]
۸۷۶	[مسئله ۱۶]
۸۷۶	[مسئله ۱۷]
۸۷۶	[مسئله ۱۸]
۸۷۷	[مسئله ۱۹]
۸۷۷	[مسئله ۲۰]
۸۷۷	[مسئله ۲۱]
۸۷۷	[مسئله ۲۲]
۸۷۷	[مسئله ۲۳]
۸۷۷	[مسئله ۲۴]
۸۷۸	[مسئله ۲۵]
۸۷۸	[مسئله ۲۶]
۸۷۸	[مسئله ۲۷]
۸۷۸	[باب هفتم در روزهی کفار]

۸۷۸	اشاره
۸۷۹	[مسئله ۱]
۸۷۹	[مسئله ۲]
۸۷۹	[مسئله ۳]
۸۷۹	[مسئله ۴]
۸۸۰	[مسئله ۵]
۸۸۰	[مسئله ۶]
۸۸۰	[مسئله ۷]
۸۸۱	[مسئله ۸]
۸۸۱	«خاتمه»
۸۸۱	اشاره
۸۸۱	[فصل اول در روزه مندوب]
۸۸۱	اشاره
۸۸۲	[مسئله ۱]
۸۸۲	[مسئله ۲]
۸۸۲	[فصل دوم در روزه‌های مکروه]
۸۸۲	[فصل سوم در روزه‌های حرام]
۸۸۲	اشاره
۸۸۳	[مسئله ۱]
۸۸۳	[کتاب الاعتکاف]
۸۸۳	اما مقدمه در بیان فضیلت اعتکاف
۸۸۴	[باب اول در شرایط صحت اعتکاف]
۸۸۴	اشاره
۸۸۵	[مسئله ۱]

۸۸۵	[مسئله ۲]
۸۸۵	[مسئله ۳]
۸۸۶	[مسئله ۴]
۸۸۶	[مسئله ۵]
۸۸۶	[مسئله ۶]
۸۸۶	[مسئله ۷]
۸۸۶	[مسئله ۸]
۸۸۶	[مسئله ۹]
۸۸۷	[مسئله ۱۰]
۸۸۷	[مسئله ۱۱]
۸۸۷	[مسئله ۱۲]
۸۸۷	[مسئله ۱۳]
۸۸۷	[مسئله ۱۴]
۸۸۷	[مسئله ۱۵]
۸۸۷	[مسئله ۱۶]
۸۸۸	[مسئله ۱۷]
۸۸۸	[مسئله ۱۸]
۸۸۸	[مسئله ۱۹]
۸۸۸	[مسئله ۲۰]
۸۸۸	[مسئله ۲۱]
۸۸۸	[مسئله ۲۲]
۸۸۸	[مسئله ۲۳]
۸۸۸	[مسئله ۲۴]
۸۸۹	[مسئله ۲۵]

۸۸۹	[مسئله ۲۶]
۸۸۹	[مسئله ۲۷]
۸۸۹	[مسئله ۲۸]
۸۸۹	[مسئله ۲۹]
۸۸۹	[مسئله ۳۰]
۸۸۹	[مسئله ۳۱]
۸۹۰	[مسئله ۳۲]
۸۹۰	[مسئله ۳۳]
۸۹۰	[مسئله ۳۴]
۸۹۰	[مسئله ۳۵]
۸۹۰	[مسئله ۳۶]
۸۹۰	[مسئله ۳۷]
۸۹۰	[مسئله ۳۸]
۸۹۱	[مسئله ۳۹]
۸۹۱	[مسئله ۴۰]
۸۹۱	[مسئله ۴۱]
۸۹۱	[مسئله ۴۲]
۸۹۱	[مسئله ۴۳]
۸۹۲	[باب دوم در احکام اعتکاف]
۸۹۲	اشاره
۸۹۲	[مسئله ۱]
۸۹۲	[مسئله ۲]
۸۹۲	[مسئله ۳]
۸۹۳	[مسئله ۴]

۸۹۳	[مسئله ۵]
۸۹۳	[مسئله ۶]
۸۹۳	[مسئله ۷]
۸۹۳	[مسئله ۸]
۸۹۳	[مسئله ۹]
۸۹۳	[مسئله ۱۰]
۸۹۴	[کتاب الزکاة]
۸۹۴	اشاره
۸۹۵	باب اول [در بیان شرایط وجوب زکات]
۸۹۵	اشاره
۸۹۶	[مسئله ۱]
۸۹۶	[مسئله ۲]
۸۹۶	[مسئله ۳]
۸۹۶	[مسئله ۴]
۸۹۶	[مسئله ۵]
۸۹۷	[مسئله ۶]
۸۹۷	[مسئله ۷]
۸۹۷	[مسئله ۸]
۸۹۷	[مسئله ۹]
۸۹۷	[مسئله ۱۰]
۸۹۷	[مسئله ۱۱]
۸۹۸	[مسئله ۱۲]
۸۹۸	[مسئله ۱۳]
۸۹۸	[مسئله ۱۴]

- ۸۹۹ [مسئله ۱۵]
- ۸۹۹ [مسئله ۱۶]
- ۸۹۹ [مسئله ۱۷]
- ۸۹۹ [مسئله ۱۸]
- ۸۹۹ [باب دوم در اجناسی که زکات به آنها متعلق است]
- ۸۹۹ اشاره
- ۸۹۹ [مسئله ۱]
- ۹۰۰ [فصل اول در زکات انعام]
- ۹۰۰ اشاره
- ۹۰۰ [مسئله ۱]
- ۹۰۱ [مسئله ۲]
- ۹۰۱ [مسئله ۳]
- ۹۰۱ [مسئله ۴]
- ۹۰۱ [مسئله ۵]
- ۹۰۲ [مسئله ۶]
- ۹۰۲ [مسئله ۷]
- ۹۰۲ [مسئله ۸]
- ۹۰۳ [مسئله ۹]
- ۹۰۳ [مسئله ۱۰]
- ۹۰۳ [مسئله ۱۱]
- ۹۰۳ [مسئله ۱۲]
- ۹۰۴ [مسئله ۱۳]
- ۹۰۴ [مسئله ۱۴]
- ۹۰۵ [مسئله ۱۵]

۹۰۵ [مسئله ۱۶]

۹۰۵ [فصل دوم در زکات طلا و نقره است]

۹۰۵ اشاره

۹۰۶ [مسئله ۱]

۹۰۶ [مسئله ۲]

۹۰۷ [مسئله ۳]

۹۰۷ [مسئله ۴]

۹۰۷ [مسئله ۵]

۹۰۷ [مسئله ۶]

۹۰۷ [مسئله ۷]

۹۰۸ [مسئله ۸]

۹۰۸ [مسئله ۹]

۹۰۸ [مسئله ۱۰]

۹۰۸ [فصل سوم در زکات غلات است]

۹۰۸ اشاره

۹۰۹ [مسئله ۱]

۹۰۹ [مسئله ۲]

۹۰۹ [مسئله ۳]

۹۰۹ [مسئله ۴]

۹۰۹ [مسئله ۵]

۹۱۰ [مسئله ۶]

۹۱۰ [مسئله ۷]

۹۱۰ [مسئله ۸]

۹۱۰ [مسئله ۹]

- ۹۱۰ [مسئله ۱۰]
- ۹۱۰ [مسئله ۱۱]
- ۹۱۱ [مسئله ۱۲]
- ۹۱۱ [مسئله ۱۳]
- ۹۱۱ [مسئله ۱۴]
- ۹۱۱ [مسئله ۱۵]
- ۹۱۲ [مسئله ۱۶]
- ۹۱۲ [مسئله ۱۷]
- ۹۱۲ [مسئله ۱۸]
- ۹۱۲ [مسئله ۱۹]
- ۹۱۳ [مسئله ۲۰]
- ۹۱۳ [مسئله ۲۱]
- ۹۱۳ [مسئله ۲۲]
- ۹۱۳ [مسئله ۲۳]
- ۹۱۳ [مسئله ۲۴]
- ۹۱۳ [مسئله ۲۵]
- ۹۱۴ [مسئله ۲۶]
- ۹۱۴ [مسئله ۲۷]
- ۹۱۴ [مسئله ۲۸]
- ۹۱۴ [مسئله ۲۹]
- ۹۱۵ [مسئله ۳۰]
- ۹۱۵ [مسئله ۳۱]
- ۹۱۵ [مسئله ۳۲]
- ۹۱۶ [مسئله ۳۳]

- ۹۱۶ [مسئله ۳۴]
- ۹۱۶ [باب سوم در چیزهایی که زکات آنها مستحب است]
- ۹۱۶ اشاره
- ۹۱۷ [مسئله ۱]
- ۹۱۷ [مسئله ۲]
- ۹۱۷ [مسئله ۳]
- ۹۱۷ [مسئله ۴]
- ۹۱۷ [مسئله ۵]
- ۹۱۸ [مسئله ۶]
- ۹۱۸ [مسئله ۷]
- ۹۱۸ [باب چهارم در کسانی که مصرف زکات هستند و اوصاف آنها]
- ۹۱۸ فصل اول در اصناف مستحقین
- ۹۱۸ اشاره
- ۹۱۹ [مسئله ۱]
- ۹۱۹ [مسئله ۲]
- ۹۱۹ [مسئله ۳]
- ۹۱۹ [مسئله ۴]
- ۹۲۰ [مسئله ۵]
- ۹۲۰ [مسئله ۶]
- ۹۲۰ [مسئله ۷]
- ۹۲۰ [مسئله ۸]
- ۹۲۰ [مسئله ۹]
- ۹۲۱ [مسئله ۱۰]
- ۹۲۱ [مسئله ۱۱]

۹۲۱	[مسئله ۱۲]
۹۲۱	[مسئله ۱۳]
۹۲۱	[مسئله ۱۴]
۹۲۲	[مسئله ۱۵]
۹۲۳	[مسئله ۱۶]
۹۲۳	[مسئله ۱۷]
۹۲۳	[مسئله ۱۸]
۹۲۳	[مسئله ۱۹]
۹۲۴	[مسئله ۲۰]
۹۲۴	[مسئله ۲۱]
۹۲۴	[مسئله ۲۲]
۹۲۴	[مسئله ۲۳]
۹۲۴	[مسئله ۲۴]
۹۲۵	[مسئله ۲۵]
۹۲۵	[مسئله ۲۶]
۹۲۵	[مسئله ۲۷]
۹۲۵	[مسئله ۲۸]
۹۲۵	[مسئله ۲۹]
۹۲۶	[مسئله ۳۰]
۹۲۶	[مسئله ۳۱]
۹۲۶	[مسئله ۳۲]
۹۲۶	[فصل دوم در اوصاف مستحقین]
۹۲۶	اشاره
۹۲۷	[مسئله ۱]

- ۹۲۷ [مسئله ۲]
- ۹۲۷ [مسئله ۳]
- ۹۲۷ [مسئله ۴]
- ۹۲۷ [مسئله ۵]
- ۹۲۷ [مسئله ۶]
- ۹۲۸ [مسئله ۷]
- ۹۲۸ [مسئله ۸]
- ۹۲۸ [مسئله ۹]
- ۹۲۹ [مسئله ۱۰]
- ۹۲۹ [مسئله ۱۱]
- ۹۲۹ [مسئله ۱۲]
- ۹۲۹ [مسئله ۱۳]
- ۹۲۹ [مسئله ۱۴]
- ۹۳۰ [مسئله ۱۵]
- ۹۳۰ [مسئله ۱۶]
- ۹۳۰ [مسئله ۱۷]
- ۹۳۰ [مسئله ۱۸]
- ۹۳۰ [مسئله ۱۹]
- ۹۳۰ [مسئله ۲۰]
- ۹۳۱ [مسئله ۲۱]
- ۹۳۱ [مسئله ۲۲]
- ۹۳۱ [مسئله ۲۳]
- ۹۳۱ [باب پنجم در بقیه‌ی احکام زکات است]
- ۹۳۱ [اول]

۹۳۲	[دوم]
۹۳۲	[سوم]
۹۳۲	[چهارم]
۹۳۲	[پنجم]
۹۳۲	[ششم]
۹۳۲	[هفتم]
۹۳۳	[هشتم]
۹۳۳	[نهم]
۹۳۳	[دهم]
۹۳۳	[یازدهم]
۹۳۳	[دوازدهم]
۹۳۴	[سیزدهم]
۹۳۴	[چهاردهم]
۹۳۴	[پانزدهم]
۹۳۴	[شانزدهم]
۹۳۴	[هفدهم]
۹۳۴	[هجدهم]
۹۳۵	[نوزدهم]
۹۳۵	[بیستم]
۹۳۵	[باب ششم در وقت تعلق زکات]
۹۳۵	اشاره
۹۳۵	[مسئله ۱]
۹۳۶	[مسئله ۲]
۹۳۶	[مسئله ۳]

۹۳۶	[مسئله ۴]
۹۳۶	[مسئله ۵]
۹۳۶	[مسئله ۶]
۹۳۶	[مسئله ۷]
۹۳۷	[مسئله ۸]
۹۳۷	[باب هفتم در شرایط اداء زکات]
۹۳۷	اشاره
۹۳۷	[مسئله ۱]
۹۳۸	[مسئله ۲]
۹۳۸	[مسئله ۳]
۹۳۸	[مسئله ۴]
۹۳۸	[مسئله ۵]
۹۳۸	[مسئله ۶]
۹۳۸	[مسئله ۷]
۹۳۹	[باب هشتم در مسائل متفرقه]
۹۳۹	[اول]
۹۳۹	[دوم]
۹۳۹	[سوم]
۹۳۹	[چهارم]
۹۴۰	[پنجم]
۹۴۰	[ششم]
۹۴۰	[هفتم]
۹۴۰	[هشتم]
۹۴۰	[نهم]

- ۹۴۱ [دهم]
- ۹۴۱ [یازدهم]
- ۹۴۱ [دوازدهم]
- ۹۴۱ [سیزدهم]
- ۹۴۱ [چهاردهم]
- ۹۴۱ [پانزدهم]
- ۹۴۲ [شانزدهم]
- ۹۴۲ [هفدهم]
- ۹۴۲ [هیجدهم]
- ۹۴۳ [نوزدهم]
- ۹۴۳ [بیستم]
- ۹۴۳ [بیست و یکم]
- ۹۴۳ [بیست و دوم]
- ۹۴۳ [بیست و سوم]
- ۹۴۳ [بیست و چهارم]
- ۹۴۴ [بیست و پنجم]
- ۹۴۴ [بیست و ششم]
- ۹۴۴ [بیست و هفتم]
- ۹۴۴ [بیست و هشتم]
- ۹۴۴ [بیست و نهم]
- ۹۴۴ [سی ام]
- ۹۴۵ [سی و یکم]
- ۹۴۵ [سی و دوم]
- ۹۴۵ [سی و سوم]

۹۴۵	[سی و چهارم]
۹۴۵	[سی و پنجم]
۹۴۶	[سی و ششم]
۹۴۶	[سی و هفتم]
۹۴۶	[سی و هشتم]
۹۴۶	[سی و نهم]
۹۴۶	[چهل]
۹۴۶	[چهل و یکم]
۹۴۷	[باب نهم در زکات فطره]
۹۴۷	اشاره
۹۴۷	[فصل اول در شرایط وجوب آن]
۹۴۷	اشاره
۹۴۸	[مسئله ۱]
۹۴۸	[مسئله ۲]
۹۴۸	[مسئله ۳]
۹۴۸	[مسئله ۴]
۹۴۸	[مسئله ۵]
۹۴۸	[مسئله ۶]
۹۴۹	[فصل دوم در کسانی که باید فطره آنها را بدهد]
۹۴۹	اشاره
۹۴۹	[مسئله ۱]
۹۴۹	[مسئله ۲]
۹۵۰	[مسئله ۳]
۹۵۰	[مسئله ۴]

۹۵۰	[مسئله ۵]
۹۵۰	[مسئله ۶]
۹۵۰	[مسئله ۷]
۹۵۱	[مسئله ۸]
۹۵۱	[مسئله ۹]
۹۵۱	[مسئله ۱۰]
۹۵۱	[مسئله ۱۱]
۹۵۲	[مسئله ۱۲]
۹۵۲	[مسئله ۱۳]
۹۵۲	[مسئله ۱۴]
۹۵۲	[مسئله ۱۵]
۹۵۲	[مسئله ۱۶]
۹۵۳	[مسئله ۱۷]
۹۵۳	[مسئله ۱۸]
۹۵۳	[مسئله ۱۹]
۹۵۳	[مسئله ۲۰]
۹۵۳	[فصل سوم در جنس فطره و مقدار آن است]
۹۵۳	اشاره
۹۵۴	[مسئله ۱]
۹۵۴	[مسئله ۲]
۹۵۴	[مسئله ۳]
۹۵۴	[مسئله ۴]
۹۵۴	[مسئله ۵]
۹۵۴	[مسئله ۶]

۹۵۴ [مسئله ۷]

۹۵۵ [فصل چهارم در وقت وجوب فطره]

۹۵۵ اشاره

۹۵۵ [مسئله ۱]

۹۵۵ [مسئله ۲]

۹۵۵ [مسئله ۳]

۹۵۶ [مسئله ۴]

۹۵۶ [مسئله ۵]

۹۵۶ [مسئله ۶]

۹۵۶ [فصل پنجم در مصرف فطره است]

۹۵۶ اشاره

۹۵۶ [مسئله ۱]

۹۵۷ [مسئله ۲]

۹۵۷ [مسئله ۳]

۹۵۷ [مسئله ۴]

۹۵۷ [مسئله ۵]

۹۵۷ [مسئله ۶]

۹۵۷ [مسئله ۷]

۹۵۷ [مسئله ۸]

۹۵۸ [کتاب الخمس]

۹۵۸ اشاره

۹۵۸ [فصل اول در آن چه متعلق وجوب خمس است]

۹۵۸ اشاره

۹۵۹ [مسئله ۱]

۹۵۹	[مسئله ۲]
۹۵۹	[مسئله ۳]
۹۶۰	[مسئله ۴]
۹۶۰	[مسئله ۵]
۹۶۱	[مسئله ۶]
۹۶۱	[مسئله ۷]
۹۶۱	[مسئله ۸]
۹۶۱	[مسئله ۹]
۹۶۱	[مسئله ۱۰]
۹۶۱	[مسئله ۱۱]
۹۶۱	[مسئله ۱۲]
۹۶۲	[مسئله ۱۳]
۹۶۲	[مسئله ۱۴]
۹۶۲	[مسئله ۱۵]
۹۶۳	[مسئله ۱۶]
۹۶۳	[مسئله ۱۷]
۹۶۳	[مسئله ۱۸]
۹۶۳	[مسئله ۱۹]
۹۶۳	[مسئله ۲۰]
۹۶۴	[مسئله ۲۱]
۹۶۴	[مسئله ۲۲]
۹۶۴	[مسئله ۲۳]
۹۶۴	[مسئله ۲۴]
۹۶۴	[مسئله ۲۵]

۹۶۴	[مسئله ۲۶]
۹۶۴	[مسئله ۲۷]
۹۶۵	[مسئله ۲۸]
۹۶۵	[مسئله ۲۹]
۹۶۵	[مسئله ۳۰]
۹۶۵	[مسئله ۳۱]
۹۶۶	[مسئله ۳۲]
۹۶۶	[مسئله ۳۳]
۹۶۶	[مسئله ۳۴]
۹۶۶	[مسئله ۳۵]
۹۶۶	[مسئله ۳۶]
۹۶۷	[مسئله ۳۷]
۹۶۷	[مسئله ۳۸]
۹۶۷	[مسئله ۳۹]
۹۶۷	[مسئله ۴۰]
۹۶۸	[مسئله ۴۱]
۹۶۸	[مسئله ۴۲]
۹۶۸	[مسئله ۴۳]
۹۶۸	[مسئله ۴۴]
۹۶۸	[مسئله ۴۵]
۹۶۸	[مسئله ۴۶]
۹۶۸	[مسئله ۴۷]
۹۶۹	[مسئله ۴۸]
۹۶۹	[مسئله ۴۹]

۹۶۹	[مسئله ۵۰]
۹۶۹	[مسئله ۵۱]
۹۶۹	[مسئله ۵۲]
۹۷۰	[مسئله ۵۳]
۹۷۰	[مسئله ۵۴]
۹۷۰	[مسئله ۵۵]
۹۷۰	[مسئله ۵۶]
۹۷۰	[مسئله ۵۷]
۹۷۱	[مسئله ۵۸]
۹۷۱	[مسئله ۵۹]
۹۷۱	[مسئله ۶۰]
۹۷۱	[مسئله ۶۱]
۹۷۱	[مسئله ۶۲]
۹۷۱	[مسئله ۶۳]
۹۷۲	[مسئله ۶۴]
۹۷۲	[مسئله ۶۵]
۹۷۲	[مسئله ۶۶]
۹۷۲	[مسئله ۶۷]
۹۷۲	[مسئله ۶۸]
۹۷۳	[مسئله ۶۹]
۹۷۳	[مسئله ۷۰]
۹۷۳	[مسئله ۷۱]
۹۷۳	[مسئله ۷۲]
۹۷۳	[مسئله ۷۳]

۹۷۳ [مسئله ۷۴]

۹۷۴ [مسئله ۷۵]

۹۷۴ [مسئله ۷۶]

۹۷۴ [مسئله ۷۷]

۹۷۴ [مسئله ۷۸]

۹۷۵ [مسئله ۷۹]

۹۷۵ [مسئله ۸۰]

۹۷۵ [مسئله ۸۱]

۹۷۵ [مسئله ۸۲]

۹۷۵ [مسئله ۸۳]

۹۷۵ [مسئله ۸۴]

۹۷۶ [فصل دوم در قسمت خمس و مستحقین آن]

۹۷۶ [مسئله ۱]

۹۷۶ [مسئله ۲]

۹۷۶ [مسئله ۳]

۹۷۶ [مسئله ۴]

۹۷۷ [مسئله ۵]

۹۷۷ [مسئله ۶]

۹۷۷ [مسئله ۷]

۹۷۷ [مسئله ۸]

۹۷۷ [مسئله ۹]

۹۷۷ [مسئله ۱۰]

۹۷۸ [مسئله ۱۱]

۹۷۸ [مسئله ۱۲]

۹۷۸	[مسئله ۱۳]
۹۷۸	[مسئله ۱۴]
۹۷۸	[مسئله ۱۵]
۹۷۸	[مسئله ۱۶]
۹۷۹	[مسئله ۱۷]
۹۷۹	[مسئله ۱۸]
۹۷۹	[مسئله ۱۹]
۹۷۹	[کتاب النکاح]
۹۷۹	مقدمه
۹۷۹	اشاره
۹۸۰	[مسئله ۱]
۹۸۰	[مسئله ۲]
۹۸۰	[مسئله ۳]
۹۸۰	[مسئله ۴]
۹۸۰	[مسئله ۵]
۹۸۱	[مسئله ۶]
۹۸۱	[مسئله ۷]
۹۸۲	[مسئله ۸]
۹۸۲	[مسئله ۹]
۹۸۲	[مسئله ۱۰]
۹۸۳	[مسئله ۱۱]
۹۸۳	[مسئله ۱۲]
۹۸۳	[مسئله ۱۳]
۹۸۳	[مسئله ۱۴]

۹۸۳	[مسئله ۱۵]
۹۸۴	[مسئله ۱۶]
۹۸۴	[مسئله ۱۷]
۹۸۴	[مسئله ۱۸]
۹۸۴	[مسئله ۱۹]
۹۸۴	[مسئله ۲۰]
۹۸۴	[مسئله ۲۱]
۹۸۴	[مسئله ۲۲]
۹۸۴	[مسئله ۲۳]
۹۸۵	[مسئله ۲۴]
۹۸۵	[مسئله ۲۵]
۹۸۵	[مسئله ۲۶]
۹۸۵	[مسئله ۲۷]
۹۸۵	[مسئله ۲۸]
۹۸۶	[مسئله ۲۹]
۹۸۶	[مسئله ۳۰]
۹۸۶	[مسئله ۳۱]
۹۸۶	[مسئله ۳۲]
۹۸۶	[مسئله ۳۳]
۹۸۶	[مسئله ۳۴]
۹۸۶	[مسئله ۳۵]
۹۸۷	[مسئله ۳۶]
۹۸۷	[مسئله ۳۷]
۹۸۷	[مسئله ۳۸]

۹۸۷ [مسئله ۳۹]

۹۸۷ [مسئله ۴۰]

۹۸۷ [مسئله ۴۱]

۹۸۸ [مسئله ۴۲]

۹۸۸ [مسئله ۴۳]

۹۸۸ [مسئله ۴۴]

۹۸۸ [مسئله ۴۵]

۹۸۸ [مسئله ۴۶]

۹۸۸ [مسئله ۴۷]

۹۸۸ [مسئله ۴۸]

۹۸۸ [مسئله ۴۹]

۹۸۸ [مسئله ۵۰]

۹۸۹ [مسئله ۵۱]

۹۸۹ [مسئله ۵۲]

۹۸۹ [باب اول در احکامی که متعلق به دخول است]

۹۸۹ [مسئله ۱]

۹۸۹ [مسئله ۲]

۹۹۰ [مسئله ۳]

۹۹۰ [مسئله ۴]

۹۹۰ [مسئله ۵]

۹۹۰ [مسئله ۶]

۹۹۰ [مسئله ۷]

۹۹۰ [مسئله ۸]

۹۹۱ [مسئله ۹]

- ۹۹۱ [مسئله ۱۰]
- ۹۹۱ [باب دوم در احکام تزویج در عده]
- ۹۹۱ اشاره
- ۹۹۱ [مسئله ۱]
- ۹۹۲ [مسئله ۲]
- ۹۹۲ [مسئله ۳]
- ۹۹۲ [مسئله ۴]
- ۹۹۲ [مسئله ۵]
- ۹۹۳ [مسئله ۶]
- ۹۹۳ [مسئله ۷]
- ۹۹۳ [مسئله ۸]
- ۹۹۳ [مسئله ۹]
- ۹۹۳ [مسئله ۱۰]
- ۹۹۳ [مسئله ۱۱]
- ۹۹۴ [مسئله ۱۲]
- ۹۹۴ [مسئله ۱۳]
- ۹۹۴ [مسئله ۱۴]
- ۹۹۴ [مسئله ۱۵]
- ۹۹۵ [مسئله ۱۶]
- ۹۹۵ [مسئله ۱۷]
- ۹۹۵ [مسئله ۱۸]
- ۹۹۵ [مسئله ۱۹]
- ۹۹۵ [مسئله ۲۰]
- ۹۹۶ [مسئله ۲۱]

- ۹۹۶ [باب سوم در احکام تزویج در حال احرام]
- ۹۹۶ اشاره
- ۹۹۷ [مسئله ۱]
- ۹۹۷ [مسئله ۲]
- ۹۹۷ [مسئله ۳]
- ۹۹۷ [مسئله ۴]
- ۹۹۷ [مسئله ۵]
- ۹۹۷ [مسئله ۶]
- ۹۹۷ [مسئله ۷]
- ۹۹۸ [مسئله ۸]
- ۹۹۸ [باب چهارم در حکم تزویج بیش از چهار زن]
- ۹۹۸ اشاره
- ۹۹۸ [مسئله ۱]
- ۹۹۸ [مسئله ۲]
- ۹۹۹ [مسئله ۳]
- ۹۹۹ [مسئله ۴]
- ۹۹۹ [باب پنجم در احکام تزویج غلام و کنیز]
- ۹۹۹ [مسئله ۱]
- ۹۹۹ [مسئله ۲]
- ۱۰۰۰ [مسئله ۳]
- ۱۰۰۰ [مسئله ۴]
- ۱۰۰۰ [مسئله ۵]
- ۱۰۰۱ [مسئله ۶]
- ۱۰۰۱ [مسئله ۷]

۱۰۰۱ [مسئله ۸]

۱۰۰۲ [مسئله ۹]

۱۰۰۲ [مسئله ۱۰]

۱۰۰۲ [مسئله ۱۱]

۱۰۰۲ [مسئله ۱۲]

۱۰۰۳ [مسئله ۱۳]

۱۰۰۳ [مسئله ۱۴]

۱۰۰۳ [مسئله ۱۵]

۱۰۰۳ [مسئله ۱۶]

۱۰۰۴ [مسئله ۱۷]

۱۰۰۴ [مسئله ۱۸]

۱۰۰۴ [مسئله ۱۹]

۱۰۰۴ [مسئله ۲۰]

۱۰۰۴ [باب ششم در چیزهائی که عارض نکاح می‌شود]

۱۰۰۴ اشاره

۱۰۰۵ [مسئله ۱]

۱۰۰۵ [مسئله ۲]

۱۰۰۵ [مسئله ۳]

۱۰۰۵ [مسئله ۴]

۱۰۰۵ [مسئله ۵]

۱۰۰۵ [مسئله ۶]

۱۰۰۶ [مسئله ۷]

۱۰۰۶ [مسئله ۸]

۱۰۰۶ [مسئله ۹]

- ۱۰۰۶ [مسئله ۱۰]
- ۱۰۰۶ [مسئله ۱۱]
- ۱۰۰۶ [مسئله ۱۲]
- ۱۰۰۶ [باب هفتم در محرمات به مصاهره]
- ۱۰۰۷ اشاره
- ۱۰۰۷ [مسئله ۱]
- ۱۰۰۷ [مسئله ۲]
- ۱۰۰۷ [مسئله ۳]
- ۱۰۰۷ [مسئله ۴]
- ۱۰۰۷ [مسئله ۵]
- ۱۰۰۷ [مسئله ۶]
- ۱۰۰۸ [مسئله ۷]
- ۱۰۰۸ [مسئله ۸]
- ۱۰۰۸ [مسئله ۹]
- ۱۰۰۸ [مسئله ۱۰]
- ۱۰۰۸ [مسئله ۱۱]
- ۱۰۰۸ [مسئله ۱۲]
- ۱۰۰۹ [مسئله ۱۳]
- ۱۰۰۹ [مسئله ۱۴]
- ۱۰۰۹ [مسئله ۱۵]
- ۱۰۰۹ [مسئله ۱۶]
- ۱۰۰۹ [مسئله ۱۷]
- ۱۰۰۹ [مسئله ۱۸]
- ۱۰۰۹ [مسئله ۱۹]

۱۰۱۰	[مسئله ۲۰]
۱۰۱۰	[مسئله ۲۱]
۱۰۱۰	[مسئله ۲۲]
۱۰۱۰	[مسئله ۲۳]
۱۰۱۰	[مسئله ۲۴]
۱۰۱۰	[مسئله ۲۵]
۱۰۱۱	[مسئله ۲۶]
۱۰۱۱	[مسئله ۲۷]
۱۰۱۱	[مسئله ۲۸]
۱۰۱۱	[مسئله ۲۹]
۱۰۱۱	[مسئله ۳۰]
۱۰۱۱	[مسئله ۳۱]
۱۰۱۱	[مسئله ۳۲]
۱۰۱۲	[مسئله ۳۳]
۱۰۱۲	[مسئله ۳۴]
۱۰۱۲	[مسئله ۳۵]
۱۰۱۲	[مسئله ۳۶]
۱۰۱۲	[مسئله ۳۷]
۱۰۱۳	[مسئله ۳۸]
۱۰۱۳	[مسئله ۳۹]
۱۰۱۳	[مسئله ۴۰]
۱۰۱۳	[مسئله ۴۱]
۱۰۱۳	[مسئله ۴۲]
۱۰۱۳	[مسئله ۴۳]

۱۰۱۴ [مسئله ۴۴]

۱۰۱۴ [مسئله ۴۵]

۱۰۱۴ [مسئله ۴۶]

۱۰۱۵ [مسئله ۴۷]

۱۰۱۵ [مسئله ۴۸]

۱۰۱۵ [مسئله ۴۹]

۱۰۱۵ [مسئله ۵۰]

۱۰۱۵ [مسئله ۵۱]

۱۰۱۶ [مسئله ۵۲]

۱۰۱۶ [مسئله ۵۳]

۱۰۱۶ [مسئله ۵۴]

۱۰۱۶ [مسئله ۵۵]

۱۰۱۶ [مسئله ۵۶]

۱۰۱۶ [مسئله ۵۷]

۱۰۱۷ [باب هشتم | در تزویج کنیز بر روی حژه]

۱۰۱۷ اشاره

۱۰۱۷ [مسئله ۱]

۱۰۱۷ [مسئله ۲]

۱۰۱۷ [مسئله ۳]

۱۰۱۷ [مسئله ۴]

۱۰۱۸ [مسئله ۵]

۱۰۱۸ [مسئله ۶]

۱۰۱۸ [مسئله ۷]

۱۰۱۸ [باب نهم | در احکام متفرقه]

- ۱۰۱۸ [مسئله ۱]
- ۱۰۱۸ [مسئله ۲]
- ۱۰۱۸ [مسئله ۳]
- ۱۰۱۸ [مسئله ۴]
- ۱۰۱۹ [مسئله ۵]
- ۱۰۱۹ [مسئله ۶]
- ۱۰۱۹ [مسئله ۷]
- ۱۰۲۰ [مسئله ۸]
- ۱۰۲۰ [مسئله ۹]
- ۱۰۲۰ [مسئله ۱۰]
- ۱۰۲۰ [باب دهم در احکام عقد]
- ۱۰۲۰ [مسئله ۱]
- ۱۰۲۰ [مسئله ۲]
- ۱۰۲۱ [مسئله ۳]
- ۱۰۲۱ [مسئله ۴]
- ۱۰۲۱ [مسئله ۵]
- ۱۰۲۱ [مسئله ۶]
- ۱۰۲۱ [مسئله ۷]
- ۱۰۲۱ [مسئله ۸]
- ۱۰۲۲ [مسئله ۹]
- ۱۰۲۲ [مسئله ۱۰]
- ۱۰۲۲ [مسئله ۱۱]
- ۱۰۲۲ [مسئله ۱۲]
- ۱۰۲۲ [مسئله ۱۳]

- ۱۰۲۲ [مسئله ۱۴]
- ۱۰۲۳ [مسئله ۱۵]
- ۱۰۲۳ [مسئله ۱۶]
- ۱۰۲۳ [مسئله ۱۷]
- ۱۰۲۳ [مسئله ۱۸]
- ۱۰۲۴ [مسئله ۱۹]
- ۱۰۲۴ [مسئله ۲۰]
- ۱۰۲۴ [مسئله ۲۱]
- ۱۰۲۴ [باب یازدهم در مسائل متفرقه]
- ۱۰۲۴ [اول]
- ۱۰۲۴ [دوم]
- ۱۰۲۵ [سوم]
- ۱۰۲۶ [چهارم]
- ۱۰۲۶ [پنجم]
- ۱۰۲۶ [ششم]
- ۱۰۲۷ [هفتم]
- ۱۰۲۷ [هشتم]
- ۱۰۲۷ [نهم]
- ۱۰۲۷ [باب دوازدهم در کسی که زمام نکاح به دست آنها است و ولی شرعی عقد می‌باشند]
- ۱۰۲۷ اشاره
- ۱۰۲۸ [مسئله ۱]
- ۱۰۲۸ [مسئله ۲]
- ۱۰۲۸ [مسئله ۳]
- ۱۰۲۸ [مسئله ۴]

۱۰۲۸	[مسئله ۵]
۱۰۲۹	[مسئله ۶]
۱۰۲۹	[مسئله ۷]
۱۰۲۹	[مسئله ۸]
۱۰۲۹	[مسئله ۹]
۱۰۳۰	[مسئله ۱۰]
۱۰۳۰	[مسئله ۱۱]
۱۰۳۰	[مسئله ۱۲]
۱۰۳۰	[مسئله ۱۳]
۱۰۳۰	[مسئله ۱۴]
۱۰۳۰	[مسئله ۱۵]
۱۰۳۱	[مسئله ۱۶]
۱۰۳۱	[مسئله ۱۷]
۱۰۳۱	[مسئله ۱۸]
۱۰۳۱	[مسئله ۱۹]
۱۰۳۲	[مسئله ۲۰]
۱۰۳۲	[مسئله ۲۱]
۱۰۳۲	[مسئله ۲۲]
۱۰۳۲	[مسئله ۲۳]
۱۰۳۲	[مسئله ۲۴]
۱۰۳۲	[مسئله ۲۵]
۱۰۳۳	[مسئله ۲۶]
۱۰۳۳	[مسئله ۲۷]
۱۰۳۳	[مسئله ۲۸]

- ۱۰۳۳ [مسئله ۲۹]
- ۱۰۳۳ [مسئله ۳۰]
- ۱۰۳۴ [مسئله ۳۱]
- ۱۰۳۴ [مسئله ۳۲]
- ۱۰۳۴ [مسئله ۳۳]
- ۱۰۳۴ [مسئله ۳۴]
- ۱۰۳۵ [مسئله ۳۵]
- ۱۰۳۵ کتاب الاجاره
- ۱۰۳۵ اشاره
- ۱۰۳۵ [فصل اول در ارکان آن]
- ۱۰۳۵ اشاره
- ۱۰۳۶ [مسئله ۱]
- ۱۰۳۶ [مسئله ۲]
- ۱۰۳۶ [مسئله ۳]
- ۱۰۳۷ [مسئله ۴]
- ۱۰۳۷ [مسئله ۵]
- ۱۰۳۷ [مسئله ۶]
- ۱۰۳۷ [مسئله ۷]
- ۱۰۳۷ [مسئله ۸]
- ۱۰۳۷ [مسئله ۹]
- ۱۰۳۸ [مسئله ۱۰]
- ۱۰۳۸ [مسئله ۱۱]
- ۱۰۳۸ [مسئله ۱۲]
- ۱۰۳۹ [مسئله ۱۳]

- ۱۰۳۹ [فصل دوم در چگونگی فسخ اجاره]
- ۱۰۳۹ اشاره
- ۱۰۳۹ [مسئله ۱]
- ۱۰۴۰ [مسئله ۲]
- ۱۰۴۰ [مسئله ۳]
- ۱۰۴۱ [مسئله ۴]
- ۱۰۴۱ [مسئله ۵]
- ۱۰۴۱ [مسئله ۶]
- ۱۰۴۱ [مسئله ۷]
- ۱۰۴۲ [مسئله ۸]
- ۱۰۴۲ [مسئله ۹]
- ۱۰۴۲ [مسئله ۱۰]
- ۱۰۴۲ [مسئله ۱۱]
- ۱۰۴۲ [مسئله ۱۲]
- ۱۰۴۳ [فصل سوم در آثار انعقاد عقد اجاره]
- ۱۰۴۳ اشاره
- ۱۰۴۳ [مسئله ۱]
- ۱۰۴۳ [مسئله ۲]
- ۱۰۴۳ [مسئله ۳]
- ۱۰۴۴ [مسئله ۴]
- ۱۰۴۴ [مسئله ۵]
- ۱۰۴۴ [مسئله ۶]
- ۱۰۴۴ [مسئله ۷]
- ۱۰۴۴ [مسئله ۸]

- ۱۰۴۵ [مسئله ۹]
- ۱۰۴۵ [مسئله ۱۰]
- ۱۰۴۵ [مسئله ۱۱]
- ۱۰۴۵ [مسئله ۱۲]
- ۱۰۴۵ [مسئله ۱۳]
- ۱۰۴۶ [مسئله ۱۴]
- ۱۰۴۶ [مسئله ۱۵]
- ۱۰۴۷ [مسئله ۱۶]
- ۱۰۴۷ [مسئله ۱۷]
- ۱۰۴۷ [مسئله ۱۸]
- ۱۰۴۸ [مسئله ۱۹]
- ۱۰۴۸ [فصل سوم | در این که مستأجر امین است]
- ۱۰۴۸ اشاره
- ۱۰۴۸ [مسئله ۱]
- ۱۰۴۸ [مسئله ۲]
- ۱۰۴۹ [مسئله ۳]
- ۱۰۴۹ [مسئله ۴]
- ۱۰۴۹ [مسئله ۵]
- ۱۰۴۹ [مسئله ۶]
- ۱۰۴۹ [مسئله ۷]
- ۱۰۴۹ [مسئله ۸]
- ۱۰۵۰ [مسئله ۹]
- ۱۰۵۰ [مسئله ۱۰]
- ۱۰۵۰ [مسئله ۱۱]

۱۰۵۰	[مسئله ۱۲]
۱۰۵۰	[مسئله ۱۳]
۱۰۵۱	[مسئله ۱۴]
۱۰۵۱	[مسئله ۱۵]
۱۰۵۱	[مسئله ۱۶]
۱۰۵۱	[فصل چهارم [در مالکیت مؤجر]
۱۰۵۱	اشاره
۱۰۵۲	[مسئله ۱]
۱۰۵۲	[مسئله ۲]
۱۰۵۲	[مسئله ۳]
۱۰۵۳	[مسئله ۴]
۱۰۵۴	[مسئله ۵]
۱۰۵۴	[مسئله ۶]
۱۰۵۴	[مسئله ۷]
۱۰۵۴	[مسئله ۸]
۱۰۵۴	[مسئله ۹]
۱۰۵۵	[مسئله ۱۰]
۱۰۵۵	[مسئله ۱۱]
۱۰۵۵	[مسئله ۱۲]
۱۰۵۵	[فصل پنجم در جواز اجاره دادن حصه‌ی مشاعه از زمین معین]
۱۰۵۵	اشاره
۱۰۵۶	[مسئله ۱]
۱۰۵۶	[مسئله ۲]
۱۰۵۶	[مسئله ۳]

۱۰۵۶	[مسئله ۴]
۱۰۵۶	[مسئله ۵]
۱۰۵۶	[مسئله ۶]
۱۰۵۷	[مسئله ۷]
۱۰۵۷	[مسئله ۸]
۱۰۵۷	[مسئله ۹]
۱۰۵۷	[مسئله ۱۰]
۱۰۵۸	[مسئله ۱۱]
۱۰۵۸	[مسئله ۱۲]
۱۰۵۸	[مسئله ۱۳]
۱۰۵۸	[مسئله ۱۴]
۱۰۵۸	[مسئله ۱۵]
۱۰۵۸	[مسئله ۱۶]
۱۰۵۹	[مسئله ۱۷]
۱۰۵۹	[مسئله ۱۸]
۱۰۵۹	[مسئله ۱۹]
۱۰۵۹	[مسئله ۲۰]
۱۰۵۹	[مسئله ۲۱]
۱۰۶۰	[مسئله ۲۲]
۱۰۶۰	[مسئله ۲۳]
۱۰۶۰	[مسئله ۲۴]
۱۰۶۰	[مسئله ۲۵]
۱۰۶۱	[مسئله ۲۶]
۱۰۶۱	[فصل ششم در احکام مرافعه در اجاره]

۱۰۶۱	[مسئله ۱]
۱۰۶۱	[مسئله ۲]
۱۰۶۱	[مسئله ۳]
۱۰۶۲	[مسئله ۴]
۱۰۶۲	[مسئله ۵]
۱۰۶۲	[مسئله ۶]
۱۰۶۲	[مسئله ۷]
۱۰۶۲	[مسئله ۸]
۱۰۶۲	[مسئله ۹]
۱۰۶۲	[مسئله ۱۰]
۱۰۶۲	[مسئله ۱۱]
۱۰۶۲	[مسئله ۱۲]
۱۰۶۳	[مسئله ۱۳]
۱۰۶۳	[مسئله ۱۴]
۱۰۶۳	[خاتمه]
۱۰۶۶	کتاب المضاربه
۱۰۶۶	اشاره
۱۰۶۶	[باب اول] در بیان عقد مضاربه
۱۰۶۷	اشاره
۱۰۶۸	[مسئله ۱]
۱۰۶۸	[مسئله ۲]
۱۰۶۹	[مسئله ۳]
۱۰۶۹	[مسئله ۴]
۱۰۶۹	[مسئله ۵]

۱۰۷۰	[مسئله ۶]
۱۰۷۰	[مسئله ۷]
۱۰۷۰	[مسئله ۸]
۱۰۷۰	[مسئله ۹]
۱۰۷۰	[مسئله ۱۰]
۱۰۷۱	[مسئله ۱۱]
۱۰۷۱	[مسئله ۱۲]
۱۰۷۱	[مسئله ۱۳]
۱۰۷۲	[مسئله ۱۴]
۱۰۷۲	[مسئله ۱۵]
۱۰۷۲	[مسئله ۱۶]
۱۰۷۲	[مسئله ۱۷]
۱۰۷۲	[مسئله ۱۸]
۱۰۷۳	[مسئله ۱۹]
۱۰۷۳	[مسئله ۲۰]
۱۰۷۳	[مسئله ۲۱]
۱۰۷۳	[مسئله ۲۲]
۱۰۷۳	[مسئله ۲۳]
۱۰۷۴	[مسئله ۲۴]
۱۰۷۴	[مسئله ۲۵]
۱۰۷۴	[مسئله ۲۶]
۱۰۷۴	[مسئله ۲۷]
۱۰۷۵	[مسئله ۲۸]
۱۰۷۵	[مسئله ۲۹]

۱۰۷۵	[مسئله ۳۰]
۱۰۷۵	[مسئله ۳۱]
۱۰۷۶	[مسئله ۳۲]
۱۰۷۶	[مسئله ۳۳]
۱۰۷۷	[مسئله ۳۴]
۱۰۷۷	[مسئله ۳۵]
۱۰۷۷	[مسئله ۳۶]
۱۰۷۸	[مسئله ۳۷]
۱۰۷۸	[مسئله ۳۸]
۱۰۷۸	[مسئله ۳۹]
۱۰۷۹	[مسئله ۴۰]
۱۰۷۹	[مسئله ۴۱]
۱۰۸۰	[مسئله ۴۲]
۱۰۸۰	[مسئله ۴۳]
۱۰۸۰	[مسئله ۴۴]
۱۰۸۱	[مسئله ۴۵]
۱۰۸۱	[مسئله ۴۶]
۱۰۸۲	[مسئله ۴۷]
۱۰۸۳	[باب دوم در احکام فسخ و انفساخ مضاربه]
۱۰۸۳	اشاره
۱۰۸۳	[اول]
۱۰۸۳	[دوم]
۱۰۸۳	[سوم]
۱۰۸۴	[چهارم]

۱۰۸۴ [پنجم]
۱۰۸۴ [ششم]
۱۰۸۴ [هفتم]
۱۰۸۵ [هشتم]
۱۰۸۵ [باب سوم در احکام اختلاف ما بین مالک و عامل]
۱۰۸۵ [مسئله ۱]
۱۰۸۵ [مسئله ۲]
۱۰۸۵ [مسئله ۳]
۱۰۸۶ [مسئله ۴]
۱۰۸۶ [مسئله ۵]
۱۰۸۶ [مسئله ۶]
۱۰۸۶ [مسئله ۷]
۱۰۸۶ [مسئله ۸]
۱۰۸۷ [مسئله ۹]
۱۰۸۷ [مسئله ۱۰]
۱۰۸۷ [مسئله ۱۱]
۱۰۸۷ [مسئله ۱۲]
۱۰۸۷ [مسئله ۱۳]
۱۰۸۷ [مسئله ۱۴]
۱۰۸۸ [باب چهارم در مسائل متفرقه متعلقه به مقام]
۱۰۸۸ [اول]
۱۰۸۸ [دوم]
۱۰۸۸ [سوم]
۱۰۸۸ [چهارم]

۱۰۸۹	[پنجم]
۱۰۸۹	[ششم]
۱۰۸۹	[هفتم]
۱۰۸۹	[هشتم]
۱۰۹۰	[نهم]
۱۰۹۰	[دهم]
۱۰۹۰	[یازدهم]
۱۰۹۰	[دوازدهم]
۱۰۹۱	[سیزدهم]
۱۰۹۱	[چهاردهم]
۱۰۹۱	[پانزدهم]
۱۰۹۱	[شانزدهم]
۱۰۹۲	[هفدهم]
۱۰۹۲	[هجدهم]
۱۰۹۲	[نوزدهم]
۱۰۹۲	[بیستم]
۱۰۹۲	کتاب الشركة
۱۰۹۲	اشاره
۱۰۹۳	[مسئله ۱]
۱۰۹۴	[مسئله ۲]
۱۰۹۴	[مسئله ۳]
۱۰۹۴	[مسئله ۴]
۱۰۹۵	[مسئله ۵]
۱۰۹۵	[مسئله ۶]

- ۱۰۹۵ [مسئله ۷]
- ۱۰۹۵ [مسئله ۸]
- ۱۰۹۶ [مسئله ۹]
- ۱۰۹۶ [مسئله ۱۰]
- ۱۰۹۶ [مسئله ۱۱]
- ۱۰۹۶ [مسئله ۱۲]
- ۱۰۹۶ [مسئله ۱۳]
- ۱۰۹۷ [کتاب المزارعة و المساقاة]
- ۱۰۹۷ اشاره
- ۱۰۹۷ [باب اول در مزارعه]
- ۱۰۹۷ فصل اول در شرایط مزارعه
- ۱۰۹۷ اشاره
- ۱۰۹۸ [مسئله ۱]
- ۱۰۹۸ [مسئله ۲]
- ۱۰۹۹ [مسئله ۳]
- ۱۰۹۹ [مسئله ۴]
- ۱۰۹۹ [مسئله ۵]
- ۱۱۰۰ [مسئله ۶]
- ۱۱۰۰ [مسئله ۷]
- ۱۱۰۰ [مسئله ۸]
- ۱۱۰۰ [مسئله ۹]
- ۱۱۰۱ [مسئله ۱۰]
- ۱۱۰۱ [مسئله ۱۱]
- ۱۱۰۲ [مسئله ۱۲]

۱۱۰۲ [مسئله ۱۳]

۱۱۰۲ [مسئله ۱۴]

۱۱۰۳ [مسئله ۱۵]

۱۱۰۳ [مسئله ۱۶]

۱۱۰۳ [مسئله ۱۷]

۱۱۰۴ [مسئله ۱۸]

۱۱۰۵ [مسئله ۱۹]

۱۱۰۵ [مسئله ۲۰]

۱۱۰۶ [مسئله ۲۱]

۱۱۰۶ [مسئله ۲۲]

۱۱۰۷ [مسئله ۲۳]

۱۱۰۷ [مسئله ۲۴]

۱۱۰۷ [فصل دوم در تنازع در مزارعه]

۱۱۰۷ [مسئله ۱]

۱۱۰۷ [مسئله ۲]

۱۱۰۷ [مسئله ۳]

۱۱۰۸ [مسئله ۴]

۱۱۰۸ [فصل سوم در مسائل متفرقه]

۱۱۰۸ [اول]

۱۱۰۸ [دوم]

۱۱۰۸ [سوم]

۱۱۰۸ [چهارم]

۱۱۰۹ [پنجم]

۱۱۰۹ [ششم]

۱۱۰۹ [هفتم]
۱۱۰۹ [هشتم]
۱۱۰۹ [نهم]
۱۱۱۰ [دهم]
۱۱۱۰ [باب دوم در مسابقات]
۱۱۱۰ اشاره
۱۱۱۰ [فصل اول در شرایط آن]
۱۱۱۱ [فصل دوم در احکام مسابقات]
۱۱۱۱ [مسئله ۱]
۱۱۱۱ [مسئله ۲]
۱۱۱۱ [مسئله ۳]
۱۱۱۱ [مسئله ۴]
۱۱۱۱ [مسئله ۵]
۱۱۱۲ [مسئله ۶]
۱۱۱۲ [مسئله ۷]
۱۱۱۲ [مسئله ۸]
۱۱۱۲ [مسئله ۹]
۱۱۱۳ [مسئله ۱۰]
۱۱۱۳ [مسئله ۱۱]
۱۱۱۳ [مسئله ۱۲]
۱۱۱۴ [مسئله ۱۳]
۱۱۱۴ [مسئله ۱۴]
۱۱۱۴ [مسئله ۱۵]
۱۱۱۴ [مسئله ۱۶]

۱۱۱۴	[مسئله ۱۷]
۱۱۱۵	[مسئله ۱۸]
۱۱۱۵	[مسئله ۱۹]
۱۱۱۵	[مسئله ۲۰]
۱۱۱۵	[مسئله ۲۱]
۱۱۱۵	[مسئله ۲۲]
۱۱۱۶	[مسئله ۲۳]
۱۱۱۶	[مسئله ۲۴]
۱۱۱۶	[مسئله ۲۵]
۱۱۱۶	[مسئله ۲۶]
۱۱۱۷	[مسئله ۲۷]
۱۱۱۷	[مسئله ۲۸]
۱۱۱۷	[مسئله ۲۹]
۱۱۱۸	[مسئله ۳۰]
۱۱۱۸	[مسئله ۳۱]
۱۱۱۹	[مسئله ۳۲]
۱۱۱۹	[مسئله ۳۳]
۱۱۱۹	[مسئله ۳۴]
۱۱۲۰	[مسئله ۳۵]
۱۱۲۰	[مسئله ۳۶]
۱۱۲۰	[مسئله ۳۰]
۱۱۲۱	[تذنیب]
۱۱۲۱	کتاب الضمان
۱۱۲۱	اشاره

۱۱۲۱	[باب اول در شرایط ضمان]
۱۱۲۱	اشاره
۱۱۲۳	[مسئله ۱]
۱۱۲۳	[باب دوم در احکام ضمان]
۱۱۲۳	اشاره
۱۱۲۳	[مسئله ۱]
۱۱۲۴	[مسئله ۲]
۱۱۲۴	[مسئله ۳]
۱۱۲۴	[مسئله ۴]
۱۱۲۴	[مسئله ۵]
۱۱۲۵	[مسئله ۶]
۱۱۲۵	[مسئله ۷]
۱۱۲۵	[مسئله ۸]
۱۱۲۵	[مسئله ۹]
۱۱۲۵	[مسئله ۱۰]
۱۱۲۶	[مسئله ۱۱]
۱۱۲۶	[مسئله ۱۲]
۱۱۲۶	[مسئله ۱۳]
۱۱۲۶	[مسئله ۱۴]
۱۱۲۷	[مسئله ۱۵]
۱۱۲۷	[مسئله ۱۶]
۱۱۲۷	[مسئله ۱۷]
۱۱۲۷	[مسئله ۱۸]
۱۱۲۷	[مسئله ۱۹]

۱۱۲۷ [مسئله ۲۰]

۱۱۲۷ [مسئله ۲۱]

۱۱۲۷ [مسئله ۲۲]

۱۱۲۸ [مسئله ۲۳]

۱۱۲۸ [مسئله ۲۴]

۱۱۲۸ [مسئله ۲۵]

۱۱۲۹ [مسئله ۲۶]

۱۱۲۹ [مسئله ۲۷]

۱۱۲۹ [مسئله ۲۸]

۱۱۳۰ [مسئله ۲۹]

۱۱۳۰ [مسئله ۳۰]

۱۱۳۰ [مسئله ۳۱]

۱۱۳۰ [مسئله ۳۲]

۱۱۳۰ [مسئله ۳۳]

۱۱۳۱ [مسئله ۳۴]

۱۱۳۱ [مسئله ۳۵]

۱۱۳۱ [مسئله ۳۶]

۱۱۳۱ [مسئله ۳۷]

۱۱۳۲ [مسئله ۳۸]

۱۱۳۲ [مسئله ۳۹]

۱۱۳۲ [مسئله ۴۰]

۱۱۳۲ [مسئله ۴۱]

۱۱۳۲ [باب سوم در احکام اختلاف بین ضامن و مضمون له و مضمون عنه بعضی با دیگری]

۱۱۳۲ [مسئله ۱]

- ۱۱۳۳ [مسئله ۲]
- ۱۱۳۳ [مسئله ۳]
- ۱۱۳۳ [مسئله ۴]
- ۱۱۳۴ [مسئله ۵]
- ۱۱۳۴ [مسئله ۶]
- ۱۱۳۴ کتاب الحواله
- ۱۱۳۴ اشاره
- ۱۱۳۴ [باب اول در شرایط حواله]
- ۱۱۳۵ اشاره
- ۱۱۳۶ [مسئله ۱]
- ۱۱۳۶ [باب دوم در احکام حواله]
- ۱۱۳۶ اشاره
- ۱۱۳۶ [مسئله ۱]
- ۱۱۳۶ [مسئله ۲]
- ۱۱۳۷ [مسئله ۳]
- ۱۱۳۷ [مسئله ۴]
- ۱۱۳۷ [مسئله ۵]
- ۱۱۳۷ [مسئله ۶]
- ۱۱۳۷ [مسئله ۷]
- ۱۱۳۷ [مسئله ۸]
- ۱۱۳۸ [مسئله ۹]
- ۱۱۳۸ [مسئله ۱۰]
- ۱۱۳۸ [مسئله ۱۱]
- ۱۱۳۸ [مسئله ۱۲]

۱۱۳۹	[مسئله ۱۳]
۱۱۳۹	[مسئله ۱۴]
۱۱۳۹	[مسئله ۱۵]
۱۱۳۹	[کتاب الوصیة]
۱۱۳۹	[مقدمه]
۱۱۳۹	اشاره
۱۱۴۰	[مسئله ۱]
۱۱۴۰	[مسئله ۲]
۱۱۴۰	[مسئله ۳]
۱۱۴۰	[مسئله ۴]
۱۱۴۱	[مسئله ۵]
۱۱۴۱	[مسئله ۶]
۱۱۴۱	[مسئله ۷]
۱۱۴۲	[مسئله ۸]
۱۱۴۲	[مسئله ۹]
۱۱۴۳	[فصل اول در شرایط موصی]
۱۱۴۳	اشاره
۱۱۴۳	[مسئله ۱]
۱۱۴۴	[فصل دوم در موصی به]
۱۱۴۴	اشاره
۱۱۴۴	[مسئله ۱]
۱۱۴۵	[مسئله ۲]
۱۱۴۵	[مسئله ۳]
۱۱۴۵	[مسئله ۴]

۱۱۴۵ [مسأله ۵]

۱۱۴۶ [مسأله ۶]

۱۱۴۶ [مسأله ۷]

۱۱۴۶ [مسأله ۸]

۱۱۴۷ درباره مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

غایه‌القصوی فی ترجمه عروه‌الوثقی

مشخصات کتاب

سرشناسه: یزدی، سیدمحمد کاظم بن عبدالعظیم، ۱۲۴۷؟ - ۱۳۳۸؟ ق.
 عنوان قراردادی: عروه‌الوثقی. فارسی
 عنوان و نام پدیدآور: غایه‌القصوی فی ترجمه عروه‌الوثقی / تالیف سیدمحمد کاظم طباطبایی یزدی؛ ترجمه عباس قمی.
 مشخصات نشر: تهران: دینا، ۱۳۹۲.
 مشخصات ظاهری: ۲ ج.
 شابک: ۲۲۰۰۰۰ ریال: ج. ۱: ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۱۶-۴۳-۲؛ ج. ۲: ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۱۶-۴۴-۹
 وضعیت فهرست نویسی: فیپا
 یادداشت: این کتاب قبلاً توسط ناشران مختلف در سالهای مختلف منتشر شده است.
 موضوع: فقه جعفری -- قرن ۱۴
 شناسه افزوده: قمی، عباس، ۱۲۵۴ - ۱۳۱۹، مترجم
 شناسه افزوده: Qomi, Abbas
 رده بندی کنگره: ۱۸۳/۵ BP/ع۴ ۴۰۴۱ ۱۳۹۲
 رده بندی دیویی: ۲۹۷/۳۴۲
 شماره کتابشناسی ملی: ۳۲۵۹۲۹۷

جلد اول

فهرست مطالب

کتابشناسی
 [جلد اول]
 مقدمه‌ی مصحح
 مقدمه مترجم
 مقدمه در مسائل متعلقه‌ی به تقلید
 [مسئله ۱]
 [مسئله ۲]
 [مسئله ۳]
 [مسئله ۴]
 [مسئله ۵]
 [مسئله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[مسأله ۲۵]

[مسأله ۲۶]

[مسأله ۲۷]

[مسأله ۲۸]

[مسأله ۲۹]

[مسأله ۳۰]

[مسأله ۳۱]

[مسأله ۳۲]

[مسأله ۳۳]

[مسأله ۳۴]

[مسأله ۳۵]

[مسأله ۳۶]

[مسأله ۳۷]

[مسأله ۳۸]

[مسأله ۳۹]

[مسأله ۴۰]

[مسأله ۴۱]

[مسأله ۴۲]

[مسأله ۴۳]

[مسأله ۴۴]

[مسأله ۴۵]

[مسأله ۴۶]

[مسأله ۴۷]

[مسأله ۴۸]

[مسأله ۴۹]

[مسأله ۵۰]

[مسأله ۵۱]

[مسأله ۵۲]

[مسأله ۵۳]

[مسأله ۵۴]

[مسأله ۵۵]

[مسأله ۵۶]

[مسأله ۵۷]

[مسأله ۵۸]

[مسأله ۵۹]

[مسأله ۶۰]

[مسأله ۶۱]

[مسأله ۶۲]

[مسأله ۶۳]

[مسأله ۶۴]

[مسأله ۶۵]

[مسأله ۶۶]

[مسأله ۶۷]

[مسأله ۶۸]

[مسأله ۶۹]

[مسأله ۷۰]

[مسأله ۷۱]

[مسأله ۷۲]

کتاب الطَّهَارَةُ

[باب اول: در اقسام آبها]

[فصل اول در آب مطلق]

[مسئله ۱]

[مسئله ۲]

[مسئله ۳]

[مسئله ۴]

[مسئله ۵]

[مسئله ۶]

[مسئله ۷]

[مسئله ۸]

[مسئله ۹]

[مسئله ۱۰]

[مسئله ۱۱]

[مسئله ۱۲]

[مسئله ۱۳]

[مسئله ۱۴]

[مسئله ۱۵]

[مسئله ۱۶]

[فصل دوم در حکم جاری است]

[مسئله ۱]

[مسئله ۲]

[مسئله ۳]

[مسئله ۴]

[مسئله ۵]

[مسئله ۶]

[مسئله ۷]

[مسئله ۸]

[فصل سوم در حکم آب راکد و مسائل کر است]

[مسئله ۱]

[مسئله ۲]

[مسئله ۳]

[مسئله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[فصل چهارم در بیان حکم آب باران است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[فصل پنجم در حکم آب حمام است]

[فصل ششم در آب چاه و بعض مسائل متعلقه به آب است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[فصل هفتم در احکام غسل است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[فصل هشتم در آب مشتبه است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[فصل نهم در اسثار است]

[مسأله]

[باب دوم در نجاسات است]

[فصل اول در عدد نجاسات است]

[«اول و دوم»]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

«سوم از نجاسات» منی حیوانی است که خون جهنده داشته باشد

[«چهارم» میتة حیوانی که صاحب خون جهنده باشد]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۶]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[پنجم از نجاسات خون از هر حیوانی است که صاحب خون جهنده باشد]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[ششم و هفتم از نجاسات سگ و خوک صحرايي است نه دريايي]

[«هشتم» کافر است به جميع اقسامش،]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[نهم از نجاسات خمر است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[دهم از نجاسات «فقاع» است]

[مسأله]

[یازدهم از نجاسات عرق جنب از حرام است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[دوازدهم از نجاسات عرق شتر جلال]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[فصل دوم در بیان ثبوت نجاست است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[فصل سوم، در کیفیت نجس شدن متنجسات است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[فصل چهارم در احکام نجاسات و متنجسات است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[مسأله ۲۵]

[مسأله ۲۶]

[مسأله ۲۷]

[مسأله ۲۸]

[مسأله ۲۹]

[مسأله ۳۰]

[مسأله ۳۱]

[مسأله ۳۲]

[مسأله ۳۳]

[مسأله ۳۴]

[مسأله ۳۵]

[مسأله ۳۶]

[فصل پنجم در بیان فراموش شدن و مشتبه گردیدن نجاست است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[فصل ششم در بیان نجاستی که وجود آنها در نماز معفو است]

[اول]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[دوم]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[سوم]

[چهارم]

[مسأله ۱]

[پنجم جامه زن تربیت کننده طفل است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[ششم]

[باب سوم در مطهرات و حکم اوانی است]

[فصل اول در مطهرات است]

[اول]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[مسأله ۲۵]

[مسأله ۲۶]

[مسأله ۲۷]

[مسأله ۲۸]

[مسأله ۲۹]

[مسأله ۳۰]

[مسأله ۳۱]

[مسأله ۳۲]

[مسأله ۳۳]

[مسأله ۳۴]

[مسأله ۳۵]

[مسأله ۳۶]

[مسأله ۳۷]

[مسأله ۳۸]

[مسأله ۳۹]

[مسأله ۴۰]

[مسأله ۴۱]

[دوم زمین]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[سوم آفتاب]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[چهارم استحاله]

[پنجم انقلاب]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[ششم ذهاب دو ثلث است در عصیر عنبی]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[هفتم انتقال]

[مسأله ۹]

[هشتم اسلام]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[نهم تبعیت]

[اول]

[دوم]

[سوم]

[چهارم]

[پنجم]

[ششم]

[هفتم]

[هشتم]

[نهم]

[دهم]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[یازدهم استبراء حیوان جلال]

[دوازدهم سنگ استنجا]

[سیزدهم بیرون آمدن خون ذبیحه]

[چهاردهم]

[پانزدهم]

[شانزدهم]

[هفدهم]

[هیجدهم]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[فصل دوم در طریق ثبوت طهارت در چیزهای نجس]

[و طریق ثبوت طهارت چند چیز است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[فصل سوم در حکم ظروف است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[باب چهارم در احکام و مسائل متعلقه‌ی به تخلی]

[فصل اول در احکام تخلی است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[فصل دوم در مسائل استنجا است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[فصل سوم در احکام استبراء است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[فصل چهارم در مستحبات و مکروهات تخلی است]

[اما مستحبات]

[و اما مکروهات]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[باب پنجم در احکام وضوء]

[فصل اول در موجبات و نواقض در وضوء]

[اول و دوم بول و غائط است که خارج شود از موضع اصلی]

[سوم]

[چهارم]

[پنجم]

[ششم]

[مسائل]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[فصل دوم در غایات وضوءات واجبه و مستحبه است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[فصل سوم در وضوءات مستحبه است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[فصل چهارم در بعض مستحبات وضوء است]

[اول]

[دوم]

[سوم]

[چهارم]

[پنجم]

[ششم]

[هفتم]

[هشتم]

[نهم]

[دهم]

[یازدهم]

[دوازدهم]

[سیزدهم]

[چهاردهم]

[پانزدهم]

[شانزدهم]

[هفدهم]

[فصل پنجم در مکروهات وضوء است]

[اول]

[دوم]

[سوم]

[چهارم]

[پنجم]

[فصل ششم در افعال وضوء است]

[اول]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[دوم]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۳]

[سوم]

[مسأله ۲۴]

[چهارم]

[مسأله ۲۵]

[مسأله ۲۶]

[مسأله ۲۷]

[مسأله ۲۸]

[مسأله ۲۹]

[مسأله ۳۰]

[مسأله ۳۱]

[مسأله ۳۲]

[مسأله ۳۳]

[مسأله ۳۴]

[مسأله ۳۵]

[مسأله ۳۶]

[مسأله ۳۷]

[مسأله ۳۸]

[مسأله ۳۹]

[مسأله ۴۰]

[مسأله ۴۱]

[مسأله ۴۲]

[مسأله ۴۳]

[مسأله ۴۴]

[مسأله ۴۵]

[مسأله ۴۶]

[مسأله ۴۷]

[مسأله ۴۸]

[مسأله ۴۹]

[مسأله ۵۰]

[فصل هفتم در شرائط صحت وضوء است]

[اول]

[دوم]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[سوم]

[چهارم]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله]

[شرط پنجم]

[مسأله ۲۰]

[شرط ششم]

[هفتم]

[هشتم]

[مسأله ۲۱]

[نهم]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[شرط دهم]

[یازدهم]

[مسأله ۲۴]

[مسأله ۲۵]

[مسأله ۲۶]

[مسأله ۲۷]

[دوازدهم]

[مسأله ۲۸]

[شرط سیزدهم]

[مسأله ۲۹]

[مسأله ۳۰]

[مسأله ۳۱]

[مسأله ۳۲]

[مسأله ۳۳]

[مسأله ۳۴]

[مسأله ۳۵]

[مسأله ۳۶]

فصل هشتم در احکام شکوک است

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

فصل نهم در احکام جباير است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[مسأله ۲۵]

[مسأله ۲۶]

[مسأله ۲۷]

[مسأله ۲۸]

[مسأله ۲۹]

[مسأله ۳۰]

[مسأله ۳۱]

[مسأله ۳۲]

[مسأله ۳۳]

[مسأله ۳۴]

[فصل دهم در حکم وضوء دائم الحدث است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[باب ششم در غسل است]

[فصل اول در بیان غسلهای واجبی است]

[مسأله ۱]

فصل دوم در غسل جنابت است

بدان که سبب جنابت یکی از دو چیز است:

[اول]

[دوم]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

مسأله

[فصل سوم در اموری که توقف دارد بر غسل جنابت]

اول

[دوم]

[سوم]

[فصل چهارم در اموری که حرام است بر جنب]

[اول]

[دوم]

[سوم]

[چهارم]

[پنجم]

[مسائل]

[مسئله ۱]

[مسئله ۲]

[مسئله ۳]

[مسئله ۴]

[مسئله ۵]

[مسئله ۶]

[مسئله ۷]

[مسئله ۸]

[مسئله ۹]

[مسئله ۱۰]

[فصل پنجم در چیزهایی که مکروه است از برای جنب]

[فصل ششم در احکام غسل جنابت است]

[مسئله ۱]

[مسئله ۲]

[مسئله ۳]

[مسئله ۴]

[مسئله ۵]

[مسئله ۶]

[مسئله ۷]

[مسئله ۸]

[مسئله ۹]

[مسئله ۱۰]

[مسئله ۱۱]

[مسئله ۱۲]

[مسئله ۱۳]

[مسئله ۱۴]

[مسئله ۱۵]

[مسئله ۱۶]

[مسئله ۱۷]

[مسئله ۱۸]

[مسئله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

مسأله

مسأله

مسأله

مسأله

مسأله

مسأله

[فصل هفتم در مستحبات غسل جنابت است]

[اول]

[دوم]

[سوم]

[چهارم]

[پنجم]

[ششم]

[هفتم]

[هشتم]

[نهم]

[دهم]

[مسائل]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[باب هفتم در غسل حیض و استحاضه و نفاس و احکام آنها است]

[فصل اول در بیان حیض است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[مسأله ۲۵]

[مسأله ۲۶]

[مسأله ۲۷]

فصل دوم در حکم خون متجاوز از ده است

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[فصل سوم در احکام حائض است]

[اول]

[دوم]

[سوم]

[چهارم]

[پنجم]

[ششم]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[هفتم]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[هشتم]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[نهم]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[دهم]

[مسأله ۲۵]

[مسأله ۲۶]

[مسأله ۲۷]

[مسأله ۲۸]

[مسأله ۲۹]

[مسأله ۳۰]

[یازدهم]

[مسأله ۳۱]

[مسأله ۳۲]

[مسأله ۳۳]

[مسأله ۳۴]

[مسأله ۳۵]

[مسأله ۳۶]

[مسأله ۳۷]

[مسأله ۳۸]

[مسأله ۳۹]

[مسأله ۴۰]

[مسأله ۴۱]

[مسأله ۴۲]

[مسأله ۴۳]

[فصل چهارم در احکام استحاضه است]

[مسأله ۱]

[اول]

[دوم]

[سوم]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[فصل پنجم در نفاس است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[فصل ششم در غسل مس میت است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

باب هشتم در احکام اموات است

[فصل اول در احکام اموات و مقدمات آن است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[فصل دوم در آداب مریض است]

[فصل سوم در آداب عیادت مریض است]

[فصل چهارم در امور متعلقه‌ی به محتضر که وظیفه دیگران است و آن چند چیز است]

[فصل پنجم در مستحبات بعد از موت]

[فصل ششم در مکروهات]

[فصل هفتم در بعضی آن چه متعلق به قبل از موت است]

[فصل هشتم اعمال واجبه میت]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[فصل نهم در مراتب اولیاء است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[فصل دهم در تغسیل میت است]

[فصل یازدهم در نیت غسل]

[فصل دوازدهم، در اعتبار مماثلت است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[فصل سیزدهم در بیان مواردی که غسل ساقط است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

مسأله

[فصل چهاردهم در کیفیت غسل میت است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[فصل پانزدهم در شرایط غسل است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[فصل شانزدهم در مستحبات غسل میت است]

[اول]

[دوم]

[سوم]

[چهارم]

[پنجم]

[ششم]

[هفتم]

[هشتم]

[نهم]

[دهم]

[یازدهم]

[دوازدهم]

[سیزدهم]

[چهاردهم]

[پانزدهم]

[شانزدهم]

[هفدهم]

[هیجدهم]

[نوزدهم]

[بیستم]

[بیست و یکم]

[بیست و دوم]

[بیست و سوم]

[فصل هفدهم در مکروهات غسل میت است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[فصل هیجدهم در تکفین میت است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[فصل نوزدهم در مستحبات کفن است]

[اول]

[دوم]

[سوم]

[چهارم]

[پنجم]

[ششم]

[هفتم]

[فصل بیستم در بقیه‌ی مستحبات کفن]

[اول]

[دوم]

[سوم]

[چهارم]

[پنجم]

[ششم]

[هفتم]

[هشتم]

[نهم]

[دهم]

[یازدهم]

[دوازدهم]

[سیزدهم]

[تتمه]

[فصل بیست و یکم در مکروهات کفن است]

[فصل بیست و دوم در حنوط است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[فصل بیست و سوم در جریدتین است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[فصل بیست و چهارم در تشیع جنازه و آداب آن است]

[و اما آداب آن پس چند چیز است]

[و چند امر است که [در مرگ کسی] مکروه است]

[فصل بیستم و پنجم در نماز بر میت است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[فصل بیست و ششم در کیفیت نماز میت است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[فصل بیست و هفتم در شرایط نماز میت است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[فصل بیست و هشتم در آداب مستحبه‌ی نماز میت است]

[مسأله ۱]

[فصل بیست و نهم در دفن است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[فصل سی ام در آداب مستحبه‌ی دفن است]

[اول]

[دوم]

[سوم]

[چهارم]

[پنجم]

[ششم]

[هفتم]

[هشتم]

[نهم]

[دهم]

[یازدهم]

[دوازدهم]

[سیزدهم]

[چهاردهم]

[پانزدهم]

[شانزدهم]

[هفدهم]

[هیجدهم]

[نوزدهم]

[بیستم]

[بیستم و یکم]

[بیست و دوم]

[بیست و سوم]

[بیست و چهارم]

[بیست و پنجم]

[بیست و ششم]

[بیست و هفتم]

[بیست و هشتم]

[بیست و نهم]

[سی ام]

[سی و یکم]

[سی و دوم]

[سی و سوم]

[سی و چهارم]

[سی و پنجم]

[سی و ششم]

[سی و هفتم]

[سی و هشتم]

[سی و نهم]

[چهلیم]

[مسائل]

[مسئله ۱]

[مسئله ۲]

[مسئله ۳]

[فصل سی و یکم در مکروهات دفن]

[مسئله ۱]

[مسئله ۲]

[مسئله ۳]

[مسئله ۴]

[مسئله ۵]

[مسئله ۶]

[مسئله ۷]

[اول]

[دوم]

[سوم]

[چهارم]

[پنجم]

[ششم]

[هفتم]

[هشتم]

[نهم]

[دهم]

[یازدهم]

[دوازدهم]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[باب نهم در اغسال مستحبه و آن بسیار است]

فصل اول در اغسال زمانیه

[اول]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[دوم]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[سوم]

[چهارم]

[پنجم]

[ششم]

[هفتم]

[هشتم]

[نهم]

[دهم]

[یازدهم]

[دوازدهم]

[سیزدهم]

[چهاردهم]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[فصل دوم در اغسال مکانیه که برای داخل شدن مکانی، مستحب است]

[مسأله ۱]

[فصل سوم در اغسال فعلیه]

[غسلهائی است که مستحب است در وقتی که اراده‌ی کاری نماید و آن چند غسل است]

[قسم دوم]

[مسائل]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

باب دهم در تیمم است

فصل اول [در موجبات تیمم]»

[اول]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[دوم]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[سوم]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[چهارم]

[پنجم]

[مسأله ۲۲]

[ششم]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[مسأله ۲۵]

[هفتم]

[مسأله ۲۶]

[مسأله ۲۷]

[مسأله ۲۸]

[مسأله ۲۹]

[مسأله ۳۰]

[مسأله ۳۱]

[مسأله ۳۲]

[مسأله ۳۳]

[مسأله ۳۴]

[هشتم]

[مسأله ۳۵]

[مسأله ۳۶]

[مسأله ۳۷]

[فصل دوم در بیان چیزهایی که تیمم کردن بر آن صحیح است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۲]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[فصل سوم در شرایط آن که با آن تیمم کرده می‌شود]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[فصل چهارم در کیفیت تیمم و شرایط آن]

[بدان که در تیمم واجب است چند چیز:

[اول]

[دوم]

[سوم]

[و اما شرائط تیمم چند چیز است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسئله ۱۴]

[مسئله ۱۵]

[مسئله ۱۶]

[مسئله ۱۷]

[مسئله ۱۸]

[مسئله ۱۹]

[مسئله ۲۰]

[فصل پنجم در احکام تیمم]

[مسئله ۱]

[مسئله ۲]

[مسئله ۳]

[مسئله ۴]

[مسئله ۵]

[مسئله ۶]

[مسئله ۷]

[مسئله ۸]

[مسئله ۹]

[مسئله ۱۰]

[مسئله ۱۱]

[مسئله ۱۲]

[مسئله ۱۳]

[مسئله ۱۴]

[مسئله ۱۵]

[مسئله ۱۶]

[مسئله ۱۷]

[مسئله ۱۸]

[مسئله ۱۹]

[مسئله ۲۰]

[مسئله ۲۱]

[مسئله ۲۲]

[مسئله ۲۳]

[مسئله ۲۴]

[مسئله ۲۵]

[مسأله ۲۶]

[مسأله ۲۷]

[مسأله ۲۸]

[مسأله ۲۹]

[مسأله ۳۰]

[مسأله ۳۱]

[مسأله ۳۲]

[مسأله ۳۳]

[مسأله ۳۴]

[مسأله ۳۵]

[مسأله ۳۶]

[مسأله ۳۷]

[کتاب الصلاة]

[مقدمه در بیان فضیلت نمازهای یومیه]

[باب اول در عدد نمازهای فریضه و نافله‌ی آن است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[باب دوم در بیان اوقات نمازهای یومیه و نافله‌ی آن است]

[فصل اول در اوقات نمازهای یومیه]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[فصل دوم در بیان اوقات نمازهای نافله است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[فصل سوم در احکام و مسائل متعلقه‌ی به وقت است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[باب سوم در بیان قبله است]

[فصل اول تعریف و علائم قبله]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[فصل دوم در بیان چیزهایی که مراعات قبله در آن باید بشود]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[فصل سوم در احکام خلل متعلقه به قبله است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[باب چهارم در مسائل متعلقه‌ی به ستر و ساتر است]

[فصل اول در اقسام ستر]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[فصل دوم در شرائط لباس مصلی است]

[اول]

[دوم]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[سوم]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[چهارم]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[پنجم]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[مسأله ۲۵]

[ششم]

[مسأله ۲۶]

[مسأله ۲۷]

[مسأله ۲۸]

[مسأله ۲۹]

[مسأله ۳۰]

[مسأله ۳۱]

[مسأله ۳۲]

[مسأله ۳۳]

[مسأله ۳۴]

[مسأله ۳۵]

[مسأله ۳۶]

[مسأله ۳۷]

[مسأله ۳۹]

[مسأله ۴۰]

[مسأله ۴۱]

[مسأله ۴۲]

[مسأله ۴۳]

[مسأله ۴۴]

[مسأله ۴۵]

[مسأله ۴۶]

[مسأله ۴۷]

[مسأله ۴۸]

[مسأله ۴۹]

[مسأله ۵۰]

[فصل سوم در لباسهای مکروه در حال نماز]

[فصل چهارم در مستحبات لباس در نماز]

[باب پنجم در مکان مصلی]

[فصل اول در تعریف مکان نماز و شرائط آن]

[اول]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[دوم]

[مسأله ۲۴]

[مسأله ۲۵]

[سوم]

[چهارم]

[پنجم]

[ششم]

[هفتم]

[هشتم]

[نهم]

[دهم]

[مسأله ۲۶]

[مسأله ۲۷]

[مسأله ۲۸]

[مسأله ۲۹]

[مسأله ۳۰]

[فصل دوم در احکام محل سجده‌ی پیشانی]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسئله ۱۵]

[مسئله ۱۶]

[مسئله ۱۷]

[مسئله ۱۸]

[مسئله ۱۹]

[مسئله ۲۰]

[مسئله ۲۱]

[مسئله ۲۲]

[مسئله ۲۳]

[مسئله ۲۴]

[مسئله ۲۵]

[مسئله ۲۶]

[مسئله ۲۷]

[مسئله ۲۸]

[فصل سوم در مکانهایی که نماز در آن مکروه است]

[مسئله ۱]

[مسئله ۲]

[مسئله ۳]

[مسئله ۴]

[مسئله ۵]

[مسئله ۶]

[مسئله ۷]

[مسئله ۸]

[مسئله ۹]

[مسئله ۱۰]

[مسئله ۱۱]

[مسئله ۱۲]

[مسئله ۱۳]

[فصل چهارم در بعض احکام مسجد]

[اول]

[دوم]

[سوم]

[مسئله ۱]

[چهارم]

[پنجم]

[ششم]

[هفتم]

[هشتم]

[نهم]

[دهم]

[یازدهم]

[دوازدهم]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[باب ششم در اذان و اقامه]

[فصل اول فضیلت اذان و اقامه]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[فصل دوم در شرایط صحت اذان و اقامه]

[اول]

[دوم]

[سوم]

[چهارم]

[پنجم]

[ششم]

[هفتم]

[مسأله ۱]

[فصل سوم در مستحبات اذان و اقامه]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[باب ششم در مقارنات نماز است]

باب هفتم در افعال نماز

[فصل اول در نیت]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[مسأله ۲۵]

[مسأله ۲۶]

[مسأله ۲۷]

[مسأله ۲۸]

[مسأله ۲۹]

[مسأله ۳۰]

[مسأله ۳۱]

[فصل دوم در تکبیره الاحرام]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[فصل سوم در قیام است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسئله ۵]

[مسئله ۶]

[مسئله ۷]

[مسئله ۸]

[مسئله ۹]

[مسئله ۱۰]

[مسئله ۱۱]

[مسئله ۱۲]

[مسئله ۱۳]

[مسئله ۱۴]

[مسئله ۱۵]

[مسئله ۱۶]

[مسئله ۱۷]

[مسئله ۱۸]

[مسئله ۱۹]

[مسئله ۲۰]

[مسئله ۲۱]

[مسئله ۲۲]

[مسئله ۲۳]

[مسئله ۲۴]

[مسئله ۲۵]

[مسئله ۲۶]

[مسئله ۲۷]

[مسئله ۲۸]

[مسئله ۲۹]

[مسئله ۳۰]

[مسئله ۳۱]

[فصل چهارم در قرائت است]

مطلب اول

[مسئله ۱]

[مسئله ۲]

[مسئله ۳]

[مسئله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[مسأله ۲۵]

[مسأله ۲۶]

[مسأله ۲۷]

[مسأله ۲۸]

[مسأله ۲۹]

[مسأله ۳۰]

[مسأله ۳۱]

[مسأله ۳۲]

[مسأله ۳۳]

[مسأله ۳۴]

[مسأله ۳۵]

[مسأله ۳۶]

[مسأله ۳۷]

[مسئله ۳۸]

[مسئله ۳۹]

[مسئله ۴۰]

[مسئله ۴۱]

[مسئله ۴۲]

[مسئله ۴۳]

[مسئله ۴۴]

[مسئله ۴۵]

[مسئله ۴۶]

[مسئله ۴۷]

[مسئله ۴۸]

[مسئله ۴۹]

[مسئله ۵۰]

[مسئله ۵۱]

[مسئله ۵۲]

[مسئله ۵۳]

[مسئله ۵۴]

[مسئله ۵۵]

[مسئله ۵۶]

[مسئله ۵۷]

[مسئله ۵۸]

[مسئله ۵۹]

[مطلب دوم در احکام رکعت سوم مغرب و سوم و چهارم از ظهر و عصر و عشاء]

[مسئله ۱]

[مسئله ۲]

[مسئله ۳]

[مسئله ۴]

[مسئله ۵]

[مسئله ۶]

[مسئله ۷]

[مسئله ۸]

[مسئله ۹]

[مسئله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مطلب سوم در مستحبات قرائت است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[فصل پنجم در رکوع است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسئله ۱۴]

[مسئله ۱۵]

[مسئله ۱۶]

[مسئله ۱۷]

[مسئله ۱۸]

[مسئله ۱۹]

[مسئله ۲۰]

[مسئله ۲۱]

[مسئله ۲۲]

[مسئله ۲۳]

[مسئله ۲۴]

[مسئله ۲۵]

[مسئله ۲۶]

[مسئله ۲۷]

[مسئله ۲۸]

[فصل ششم در سجود است]

«مطلب اول»

[مسئله ۱]

[مسئله ۲]

[مسئله ۳]

[مسئله ۴]

[مسئله ۵]

[مسئله ۶]

[مسئله ۷]

[مسئله ۸]

[مسئله ۹]

[مسئله ۱۰]

[مسئله ۱۱]

[مسئله ۱۲]

[مسئله ۱۳]

[مسئله ۱۴]

[مسئله ۱۵]

[مسئله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مطلب دوم]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

مطلب سوم

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[فصل هفتم در تشهد است]

[مسأله ۱:]

[مسأله ۲:]

[مسأله ۳:]

[مسأله ۴:] مستحب است در [تشهد چند چیز:]

[مسأله ۵:]

مقدمه‌ی مصحح

این کتاب شریفی که شما خواننده‌ی عزیز پیش رو دارید، ترجمه‌ی گرانقدری است بر «عروه‌الوثقی» تألیف حضرت آیت الله العظمی سید محمد کاظم طباطبایی یزدی قدس سره که مراجع عظام بر آن حاشیه زده و به آن افتخار می‌کنند. این کتاب که اولین رساله‌ی عملیه‌ای است که به این سبک به قلم آن بزرگوار به رشته‌ی تحریر در آمده کاری بی بدیل بوده و اکنون که سالها از تألیف آن می‌گذرد باز مورد استفاده‌ی عام و خاص است و مطالب آن سرشار از روح تفقه در دین که باز از عظمت علمی آن سفر کرده حکایت می‌کند و حق مطلب همان است که شیخ بزرگوار آیت الله شیخ عباس قمی قدس سره در مقدمه کتاب شریف «غایه‌القصوی فی ترجمه‌ی عروه‌الوثقی» می‌فرمایند: «الحق همان کتاب است که همیشه دیدار آن را متمنی و طالب و زیارت مثل آن را شائق و راغب بودم چه آن رساله‌ای است سهل التناول و مرغوب در نهایت جودت تألیف و حسن اسلوب. جامع جمیع رسائل و حاوی کافه‌ی مسائل و کافل انواع فروع فقهیه بل ناسخ رساله‌های عملیه.» و مرحوم شیخ المحدثین نیز تلاش فراوانی نمودند تا حق مطلب را در ترجمه‌ی عروه‌الوثقی برسانند و خوب از عهده‌ی آن بر آمدند، جزاه الله عن الاسلام و المسلمین خیر الجزاء. اما از آنجایی که ترجمه‌ی این کتاب به فارسی قدیم بوده ما ضمن حفظ اسلوب آن، سعی کردیم با استفاده از علائم ویرایشی نکاتی که مبهم بوده تا حدودی روشن سازیم و توضیح یا درج کلمه را در میان [که نشانگر توضیح مصحح است آوردیم تا بیش از پیش مورد استفاده عزیزان قرار گیرد.

در خاتمه از جناب حجت الاسلام احمد جعفری که مشوق ما در این امر مهم بودند و هم چنین از جناب حجت الاسلام آقای کمار که ما را در این امر یاری رساندند بسیار سپاس گزارم و ثواب این قدم را به روح پر فتوح مؤلف و مترجم و تمام مراجع گذشته و پدر بزرگوارم هدیه می‌نمایم. قم المقدسه علی رضا اسداللهی فرد

صفحه : ۵

مقدمه مترجم

شیخ المحدثین مرحوم حاج شیخ عباس قمی قدس سره الحمد لله رب العالمین علی آلائه و نعمائه و الصیلاه و السلام علی مبلغ احکامه و اشرف سفرائه محمد، سید المرسلین و خاتم انبیاءه و علی آله المعصومین، سیما علی سید اوصیائه «و بعد» چنین گوید این فقیر بی بضاعت، عباس القمی ختم الله له بالحسنی و السیاده: مدت‌ها بود در خاطر من خطور می‌کرد که چقدر شایسته و لازم بود که برای مکلفین فراهم شود یک رساله‌ی جامعی که مشتمل باشد بر کثرت فروع و مهمات مسائل و مغنی باشد ایشان را در مقام حاجت از جمع آوردن اسفار و رسائل و اگر چه رساله‌های عملیه بسیار لکن در بین آنها نمی‌دیدم رساله‌ای را که از هر جهت جامع و برای کافه‌ی مقلدین نافع باشد مگر در این ایام که برخوردارم به رساله‌ی شریفه‌ی عروه‌الوثقی فیما تعم به البلوی که از قلم درر بار

حضرت حجت الاسلام و آیت الله فی الانام مبین الحلال و الحرام و فقیه اهل البیت علیهم السلام سیدنا الاعظم و ملاذنا المعظم ابو المکارم مولانا السید محمد کاظم الطباطبائی ادام الله ظله العالی بیرون آمده دیدم. الحق همان کتاب است که همیشه دیدار آن را متمنی و طالب و زیارت مثل آن را شائق و راغب بودم چه آن رساله‌ای است سهل التناول و مرغوب در نهایت جودت تألیف و حسن اسلوب. جامع جمیع رسائل و حاوی

صفحه : ۶

کافی مسائل و کافل انواع فروع فقهیه بل ناسخ رساله‌های عملیه، لقد اجاد من قال فیها و فی مؤلفها:

فقیه بیت الوحی ما خاب فی عروه الوثقی من استمسکا

فان اهل البیت ادری بما فی البیت من احکامه مدرکا

و لکن چون آن کتاب شریف به عربی بود و فارسی زبانان را از آن بهره نبود به خاطر رسید که آن را به فارسی ترجمه کنم تا نفعش عام و ذخیره‌ی این مجرم کثیر الآثام گردد. پس نصرت و توفیق خود را از حق تعالی خواستم و به نگارش ترجمه‌ی آن پرداختم. و نامیدم آن را (بالغایه‌القصوی فی ترجمه‌ی عروه‌الوثقی). و مرتب گردانیدم آن را بر یک مقدمه و پنج کتاب. و الله الموفق للصواب.

صفحه : ۷

مقدمه در مسائل متعلقه‌ی به تقلید

[مسئله ۱]

مسئله ۱ واجب است بر هر مکلفی که در عبادات و معاملات خود یا عمل به اجتهاد نماید و یا تقلید کند و یا عمل به احتیاط.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ اقوی جواز عمل به احتیاط است مطلقاً اگر چه مستلزم تکرار باشد، لکن واجب است که عارف باشد به کیفیت احتیاط از روی اجتهاد یا تقلید. چنانچه در مسئله جواز احتیاط نیز باید یا مجتهد باشد یا مقلد به جهت خلافی بودن مسئله آن.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ احتیاط گاهی در به جا آوردن فعل است، مثل آن که احتمال بدهد وجوب آن فعل را و قطع هم داشته باشد به عدم حرمت آن، و گاهی در ترک فعل است و آن در وقتی است که احتمال بدهد حرمت آن فعل را و قاطع باشد به عدم وجوب آن و گاهی احتیاط در جمع بین دو امر است با تکرار، مثل آن که نمی‌داند وظیفه‌اش قصر است یا تمام.

[مسئله ۴]

مسأله ۴ در ضروریات حاجت به تقلید نیست، مثل وجوب نماز و روزه و مانند اینها و هم چنین است در یقینیات، هر گاه از برای مکلف به آن یقین حاصل شود، و در غیر این دو واجب است تقلید، اگر مجتهد نباشد و احتیاط هم برای او ممکن نشود. و اگر احتیاط ممکن باشد، مخیر است ما بین آن و بین عمل به تقلید.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ عمل عامی بدون تقلید و احتیاط، باطل است.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ تقلید ملتزم شدن و عقد قلب نمودن بر عمل کردن به قول مجتهد معین است و اگر چه هنوز عمل نکرده باشد، بلکه اگر چه اخذ فتوی هم نکرده باشد، پس هر گاه رساله مجتهدی را گرفت و ملتزم شد به عمل کردن به آن چه در آن است، کفایت می‌کند در تحقق تقلید.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ اقوی جایز بودن بقاء بر تقلید میت است و جایز نیست تقلید میت، ابتداءً.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ هر گاه عدول کرد از تقلید میت به حی، جایز نیست دیگر برای او عود کردن به تقلید میت.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ جایز نیست رجوع کردن از حی به حی، مگر آن که ثانی، اعلم باشد.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ احوط وجوب تقلید اعلم است با

صفحه ۸ :

امکان، و واجب است فحص در پیدا کردن اعلم، و در زمان فحص، در اعمال خود باید احتیاط کند.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ هر گاه دو مجتهد باشند متساوی در فضیلت، مکلف مختار است در تقلید کردن از هر کدام که خواهد، مگر آن که یکی از آن دو مجتهد؛ اورع باشد. پس باید او را اختیار کند.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ هر گاه در مسأله‌ای، اعلم فتوی نداده باشد جایز است در آن مسأله، رجوع به غیر اعلم و اگر چه احتیاط هم ممکن باشد.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ هر گاه شخص تقلید کرد مجتهدی را که جایز می‌دانست بقاء بر تقلید میت را، و وفات کرد آن مجتهد، جایز نیست بقاء بر تقلید او در این مسأله، بلکه واجب است رجوع به حی اعلم، در جواز بقاء و عدم آن.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ عمل جاهل مقصر ملتفت باطل است و اگر چه مطابق با واقع باشد و اما جاهل قاصر یا مقصری که غال بوده در حین عمل و حاصل شده باشد از او قصد قربت پس، اگر عمل او مطابق باشد با فتوای مجتهدی که تقلید کرده او را بعد از این آن عمل صحیح است و احوط آن است که مطابق باشد با رأی مجتهدی که در حین عمل تکلیف او بوده تقلید کردن از او.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ مراد از اعلم، کسی است که در قواعد و مدارک مسأله، اعرف باشد و در نظائر و اخبار مسأله، اطلاعش بیشتر و جودت فهم او در اخبار زیادتر باشد. حاصل آن است که استادتر باشد در بیرون آوردن حکم الله و فهمیدن آن از ادله‌ی شرعی، استادتر باشد. و مرجع در تعیین اعلم، اهل خبره و استنباط است.

[مسأله ۱۶]

مسأله ۱۶ احوط عدم تقلید مفضول است، حتی در مسأله‌ای که موافق باشد فتوای او با فتوای مجتهد افضل.

[مسأله ۱۷]

مسأله ۱۷ جایز نیست تقلید کردن از غیر مجتهد، اگر چه از اهل علم باشد، چنانچه واجب است بر غیر مجتهد، تقلید کردن و اگر چه از اهل علم باشد.

[مسأله ۱۸]

مسأله ۱۸ شناخته می‌شود اجتهاد مجتهد به علم وجدانی، مثل آن که مقلد از اهل خبره باشد و علم پیدا کند به اجتهاد شخص و شناخته می‌شود نیز، به شهادت دو عادل از اهل خبره؛ بشرط آن که معارضه نکند با شهادت آن دو عادل، شهادت دو عادل دیگر به نفی اجتهاد از او. و نیز شناخته می‌شود اجتهاد، به شیاعی که مفید علم باشد چنانچه شناخته می‌شود نیز اعلمیت

صفحه : ۹

مجتهد، به علم و بینه‌ای غیر معارضه و شیاع مفید علم.

[مسأله ۱۹]

مسأله ۱۹ هر گاه دو مجتهدی باشد که ممکن نباشد تحصیل علم به اعلمیت یکی از آن دو و بینه هم نباشد، پس اگر حاصل شد

مظنه به اعلمیت یکی از آن دو نفر، معین است تقلید او؛ بلکه هر گاه در یکی از آن دو مجتهد احتمال اعلمیت برود او مقدم است، هر گاه بداند که هر دوی آنها یا مساویند یا یک نفر معین از آن دو اعلم است و احتمال ندهد اعلمیت آن دیگری را، پس احوط مقدم داشتن آن مجتهدی است که احتمال اعلمیت در او می‌رود.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ شرط است در مجتهد چند امر: بلوغ، عقل، ایمان، عدالت و رجولیت و حریت، بنا بر قولی و بودن او «مجتهد مطلق» یعنی باید قوه‌ی استنباط اغلب احکام را داشته باشد. پس جایز نیست تقلید متجزی، یعنی کسی که در یک مسئله یا در چند مسئله، قوه‌ی استنباط دارد و قوه‌ی باقی را ندارد. «و حیات» پس جایز نیست تقلید میت، ابتداءً. بلی، جایز است بقاء، چنانچه گذشت. «و اعلمیت» پس جایز نیست بنا بر احوط، تقلید مفضول با تمکن از افضل. «و شرط است» که متولد از زنا نباشد. «و آن که مقبل بر دنیا نباشد» یعنی همت او و جدّ و جهد او در تحصیل دنیا و جمع‌آوری اوضاع دنیویّه زائده بر متعارف، نباشد. و محبت دنیا و عشق آن من حیث هی، در قلب او محکم نباشد و در توفیق شریف حضرت عسکری سلام الله علیه است «وَأَمَّا مَنْ كَانَ مِنَ الْفُقَهَاءِ صَائِنًا لِنَفْسِهِ حَافِظًا لِدِينِهِ مُخَالِفًا لِهَوَاهُ مُطِيعًا لِأَمْرِ مُوَلَاهُ فَلِلْعَوَامِ أَنْ يُقَلَّدُوهُ».

[مسئله ۲۱]

مسئله ۲۱ عدالت عبارت است از ملکه‌ی اتیان به واجبات و ترک محرمات، و شناخته می‌شود به حسن ظاهری که کاشف از ملکه است، علماً یا ظناً. و ثابت می‌شود به شهادت عدلین و شیاعی که مفید علم باشد.

[مسئله ۲۲]

مسئله ۲۲ هر گاه عارض شود از برای مجتهد، چیزی که مفقود سازد شرایط اجتهاد را از او، واجب است بر مقلد که عدول کند به غیر او.

[مسئله ۲۳]

مسئله ۲۳ هر گاه شخصی تقلید کرد از مجتهدی را که جامع الشرائط نبوده و گذشت بر او مقداری از زمان، حکم او حکم کسی است که اصلاً تقلید نکرده، پس حال او حال جاهل قاصر یا مقصر است.

[مسئله ۲۴]

مسئله ۲۴ هر گاه

صفحه : ۱۰

شخص تقلید کرد از مجتهدی که حرام می‌دانست بقاء بر تقلید میت را، و آن مجتهد وفات کرد، پس مقلد او، تقلید کرد مجتهدی را که جایز می‌دانست بقاء را، پس مقلد می‌تواند که باقی بماند بر تقلید مجتهد اول در جمیع مسائل، مگر مسئله حرمت بقاء.

[مسئله ۲۵]

مسئله ۲۵ واجب است بر مکلف علم به اجزاء عبادات و شرایط و موانع و مقدمات آن و اگر علم به آنها ندارد، لکن علم اجمالی دارد به آن که عملی که می‌کند دارا است جمیع اجزاء و شرایط را، و فاقد است جمیع موانع را، عملش صحیح است و اگر چه نداند آنها را تفصیلاً.

[مسئله ۲۶]

مسئله ۲۶ واجب است بر مکلف که یاد بگیرد مسائل شک و سهو را، به مقداری که محل ابتلاء او است غالباً. بلی، هر گاه مطمئن باشد از خود که مبتلا به شک و سهو نمی‌شود، عمل او صحیح است و اگر چه تحصیل نکرده باشد علم به احکام شک و سهو را.

[مسئله ۲۷]

مسئله ۲۷ هم چنان که واجب است تقلید در واجبات و محرمات، واجب است نیز در مستحبات و مکروهات و مباحات، بلکه واجب است یاد گرفتن حکم هر فعلی که صادر می‌شود از او، خواه از عبادات باشد و خواه از معاملات و یا عادیات باشد.

[مسئله ۲۸]

مسئله ۲۸ هر گاه بداند که فلان فعل مثلاً، حرام نیست و نداند که واجب است یا مباح یا مستحب یا مکروه، جایز است که آن فعل را به جا آورد به احتمال آن که آن فعل مطلوب باشد و به امید ثواب و اگر دانست که آن فعل واجب نیست و ندانست که حرام است یا مکروه یا مباح، از برای او است ترک آن، به جهت احتمال مبعوضیت آن.

[مسئله ۲۹]

مسئله ۲۹ هر گاه مجتهد در مسأله‌ای از رأی خود برگشت، جایز نیست که مقلد بر رأی اول او باقی بماند.

[مسئله ۳۰]

مسئله ۳۰ هر گاه عدول کرد مجتهد از فتوی به توقف و تردد، واجب است بر مقلد که احتیاط کند یا عدول نماید به اعلم بعد از این مجتهد.

[مسئله ۳۱]

مسئله ۳۱ هر گاه دو مجتهدی باشند متساوی در علم، جایز است از برای مقلد، تقلید کند هر کدام را که بخواهد و جایز است نیز، تبعیض در مسائل کند و اگر یکی از آن دو مجتهد ارجح باشد از دیگری، در عدالت یا ورع یا نحو آن، پس اولی بلکه احوط اختیار آن است.

[مسئله ۳۲]

مسئله ۳۲ هر گاه تقلید کرد از کسی که حرام می‌دانست عدول را

صفحه : ۱۱

، اگر چه به اعلم باشد، پس یافت مجتهدی را که اعلم از مجتهد او است، در این صورت احوط عدول به آن اعلم است و اگر چه مجتهد اول جایز نداند.

[مسئله ۳۳]

مسئله ۳۳ هر گاه تقلید کرد شخصی را به خیال آن که زید است، پس ظاهر شد که او عمرو است پس اگر هر دو متساویند در فضیلت و تقلید، او هم بر وجه تقلید نبوده، صحیح است و الا مشکل است.

[مسئله ۳۴]

مسئله ۳۴ دانسته می‌شود فتوای مجتهد، به یکی از چند امر: (اول) به شنیدن از زبان. «دوم» به خبر دادن دو عادل. «سوم» به خبر یک عادل، بلکه کفایت می‌کند خبر شخص موثق که قول او موجب اطمینان باشد و اگر چه عادل نباشد. «چهارم» یافتن در رساله او، و باید مأمون از غلط باشد.

[مسئله ۳۵]

مسئله ۳۵ هر گاه تقلید کرد کسی را که اهلیت فتوی نداشت، پس از آن ملتفت شد، واجب است بر او عدول کردن و حال اعمال سابقه‌ی او حال عمل جاهل غیر مقلد است و هم چنین است هر گاه تقلید کرد غیر اعلم را، واجب است بنا بر احوط؛ عدول به اعلم. و هر گاه تقلید اعلم کرد و بعد غیر او اعلم از او شد، واجب است عدول به ثانی، بنا بر احوط.

[مسئله ۳۶]

مسئله ۳۶ اگر اعلم منحصر باشد در دو شخص و ممکن نباشد تعیین، پس اگر ممکن است احتیاط بین دو قولین، پس آن احوط است و الا مخیر است بین آن دو شخص.

[مسئله ۳۷]

مسئله ۳۷ هر گاه شك کرد در موت مجتهد یا در تبدل رأی آن یا عارض شدن چیزی که موجب عدم جواز تقلید او است، جایز است از برای او، بقاء بر تقلید او تا ظاهر شود حال او.

[مسئله ۳۸]

مسئله ۳۸ هر گاه علم حاصل کرد به آن که مدتی از زمان در عبادات خود، بدون تقلید بوده و لکن نمی‌داند مقدار آن مدت را، پس اگر بداند کیفیت و موافقت آن را با واقع یا با فتوای مجتهدی که تکلیفش رجوع به او است، پس صحیح است و الا قضا کند آن مقداری را که علم حاصل کند به برائت ذمه خود، بنا بر احوط و اگر چه بعید نیست جواز اکتفاء به قدر متیقن.

[مسئله ۳۹]

مسئله ۳۹ هر گاه بداند که اعمال سابقه‌اش با تقلید بوده، لکن نمی‌داند که از روی تقلید صحیح بوده یا نه؟ بنا بر صحت گذارد.

[مسئله ۴۰]

مسئله ۴۰ هر گاه تقلید کرد مجتهدی را، پس شک کرد در آن که آیا او جامع شرایط است یا نه؟

صفحه : ۱۲

واجب است بر او فحص.

[مسئله ۴۱]

مسئله ۴۱ کسی که اهلیت فتوی ندارد حرام است بر او فتوی دادن، چنانچه کسی که اهلیت قضاوت ندارد حرام است بر او حکم کردن بین مردم و حکم او نافذ نیست و جایز نیست مرافعه در نزد او و نه شهادت دادن نزد او و مالی که گرفته می‌شود به حکم او حرام است و اگر چه گیرنده محق باشد، مگر در وقتی که منحصر باشد استنقاذ حق او به ترافع نزد آن قاضی.

[مسئله ۴۲]

مسئله ۴۲ واجب است در مفتی و قاضی، عدالت و ثابت می‌شود عدالت، به شهادت دو عادل و به معاشرتی که مفید باشد علم به ملکه یا اطمینان به آن را و ثابت می‌شود نیز به شیاعی که مفید علم باشد.

[مسئله ۴۳]

مسئله ۴۳ هر گاه گذشت مدتی از بلوغ او، شک کرد بعد از آن در این که اعمال او از تقلید صحیح بوده یا نه؟ جایز است از برای او که بنا را بر صحت گذارد در اعمال گذشته و در اعمال بعد؛ واجب است بالفعل بر او تصحیح آنها.

[مسئله ۴۴]

مسئله ۴۴ واجب است بر عامی که تقلید اعلم کند در مسئله وجوب تقلید اعلم یا عدم وجوب آن و جایز نیست که تقلید غیر اعلم کند هر گاه فتوی دهد به واجب نبودن تقلید اعلم، بلکه اگر اعلم فتوی دهد به واجب نبودن تقلید اعلم، مشکل است جواز اعتماد بر او پس قدر متیقن از برای عامی تقلید اعلم است در فرعیات.

[مسئله ۴۵]

مسئله ۴۵ هر گاه دو مجتهد باشند که یکی از آن دو اعلم باشد در عبادات و دیگری اعلم باشد در معاملات، احوط تبعیض در تقلید است. و هم چنین است هر گاه، یکی از آن دو مجتهد اعلم باشد در بعض عبادات مثلاً و دیگری در بعض دیگر.

[مسئله ۴۶]

مسئله ۴۶ هر گاه شخص خطا کرد در نقل فتوای مجتهد، واجب است بر او که اعلام کند کسانی را که از او آن فتوی را آموخته‌اند. و هم چنین هر گاه مجتهد خطا کرد در بیان فتوای خود، واجب است بر او اعلام.

[مسئله ۴۷]

مسئله ۴۷ هر گاه اتفاق افتاد در اثناء نماز، مسئله‌ای که نمی‌داند حکم آن را، جایز است که بنا را بر یکی از دو طرف گذارد به قصد آن که سؤال کند از حکم آن بعد از نماز و آن که اگر آن چه کرده بر خلاف واقع باشد اعاده کند. پس هر گاه چنین کرد و اتفاقاً آن چه کرده مطابق با واقع شد، واجب نیست بر او اعاده.

[مسئله ۴۸]

مسئله ۴۸ مأذون و

صفحه: ۱۳

وکیل از مجتهد در تصرف، در اوقات یا در اموال صغار، منعزل می‌شود به موت مجتهد به خلاف منصوب از قبل آن، مثل آن که نصب کند مجتهد او را متولی بر وقف یا قیم بر صغار که باطل نمی‌شود تولیت و قیمومیت آن، بنا بر اظهر.

[مسئله ۴۹]

مسئله ۴۹ هر گاه شخص باقی بماند بر تقلید میت، بدون آن که تقلید حی کند در آن مسئله، حکمش حکم کسی است که بدون تقلید عمل کند.

[مسئله ۵۰]

مسئله ۵۰ هر گاه تقلید کرد کسی را که اکتفا نماید به یک دفعه در تسییحات اربعه مثلاً، و عمل خود بر آن مقرر دارد یا تقلید کند کسی را که اکتفا کند در تیمم به یک ضربت، و آن مجتهد وفات کرد و مقلد او تقلید کرد مجتهدی را که قائل به وجوب تعدد است، واجب نیست بر مقلد، اعاده‌ی اعمال سابقه کند. و هم چنین است هر گاه واقع ساخت عقدی یا ایقاعی را به تقلید مجتهدی که حکم به صحت آن می‌کرد، پس آن مجتهد وفات کرد و مقلد او تقلید کرد مجتهدی را که حکم به بطلان می‌کند، جایز است برای مقلد که بنا را بر صحت گذارد در آن چه واقع شده. بلی، در آن چه که بعد می‌آید، واجب است عمل کند به فتوای مجتهد ثانی. و اما هر گاه تقلید کرد مجتهدی را که قائل به طهارت است در بعضی چیزها، مثل غسله مثلاً و بعد از فوت او تقلید کرد مجتهدی را که قائل به نجاست است، پس نمازها و اعمال سابقه‌ی او محکوم به صحت است اگر چه با استعمال آن چیزی بوده که به فتوای مجتهد ثانی، نجس است. و اما خود آن چیز، اگر باقی است بعد از این، دیگر حکم به طهارت او نمی‌شود. و هم چنین است در حلیت و حرمت، پس هر گاه فتوی داد مجتهد اول به جواز ذبح کردن به غیر آن مثلاً، پس وفات کرد و مقلد او تقلید کرد مجتهدی را که حرام می‌دانست این ذبح را، پس هر گاه آن مذبوح را فروخته یا خرده است بیع او محکوم به صحت و اکل او محکوم به اباحه است. و اگر موجود است پس دیگر جایز نیست بیع و اکل آن و هکذا.

[مسئله ۵۱]

مسئله ۵۱ وکیل در عمل غیر مثل اجزاء عقد یا ایقاع یا دادن خمس و زکات یا کفاره و امثال اینها، واجب است که عمل کند به مقتضای تقلید موکل، نه به مقتضای تقلید خود هر گاه مختلف باشند در تقلید. و

صفحه : ۱۴

هم چنین است وصی در وقتی که وصایت داشته باشد در مثل استیجار نماز از برای موصی میت، واجب است که بر وفق فتوای مجتهد موصی میت باشد.

[مسئله ۵۲]

مسئله ۵۲ هر گاه بایع تقلید می‌کند مجتهدی را که قائل است به صحت معاطات، مثلاً با صیغه به فارسی و مشتری، مقلد کسی است که قائل به بطلان است، پس اگر معامله ایشان به معاطات یا به صیغه فارسی واقع شده آن معامله باطل است، حتی نسبت به بایع نیز، به جهت آن که معامله، متقوم به دو طرف است و لازم است که صحیح باشد از طرفین. و هم چنین است حکم، در هر عقدی که مذهب یکی از دو طرف بر بطلان آن است و مذهب دیگری بر صحت آن.

[مسئله ۵۳]

مسئله ۵۳ در مرافعات، اختیار تعیین حاکم به دست مدعی است مگر آن که آن حاکمی که مدعی علیه تعیین می‌کند، اعلم باشد بلکه با وجود اعلم و امکان ترافع به سوی او احوط رجوع است به او مطلقاً.

[مسئله ۵۴]

مسئله ۵۴ جایز نیست نقض حکم حاکم جامع الشرائط، اگر چه مجتهد دیگر خواسته باشد نقض کند مگر در وقتی که ظاهر شود خطای او.

[مسئله ۵۵]

مسئله ۵۵ هر گاه نقل کرد ناقلی فتوای مجتهد را برای غیر خود، بعد رأی مجتهد برگشت در آن مسئله، واجب نیست بر ناقل اعلام کند آن کس را که فتوای او را برای او نقل کرده، و اگر چه احوط است به خلاف آن وقتی که ظاهر شود که ناقل خطا کرده در نقل چه آن که در آن وقت واجب است بر او اعلام.

[مسئله ۵۶]

مسئله ۵۶ هر گاه معارضه شد ما بین دو ناقل در نقل فتوی، نقل هر دو ساقط است. و هم چنین است حکم در تعارض ما بین دو بینه. و هر گاه معارضه کرد نقل با سماع از مجتهد، آن چه از زبان مجتهد شنیده شد مقدم است و هم چنین است هر گاه معارضه کرد فتوای در رساله با شنیدن آن مجتهد و اگر معارضه کرد نقل با آن چه در رساله است، رساله مقدم است با ایمنی از غلط بودن آن.

[مسئله ۵۷]

مسئله ۵۷ هر گاه عارض شد از برای عامی مسئله‌ای که حکم آن را نمی‌داند و مجتهد اعلم هم حاضر نیست، پس اگر ممکن است تأخیر واقعه تا وقتی که دستش برسد و سؤال کند؛ واجب است تأخیر و الا پس اگر ممکن است احتیاط، معین است احتیاط و اگر آن هم ممکن

صفحه : ۱۵

نیست، جایز است رجوع به مجتهد دیگر؛ الا علم فالاعلم. و اگر آن هم نباشد و رساله او هم نباشد، جایز است عمل به قول مشهور بین علماء هر گاه کسی قدرت داشته باشد بر تعیین قول مشهور. و هر گاه عمل کرد به قول مشهور بین علماء، و بعد معلوم شد مخالفت آن با قول مجتهدی که تقلید او را می‌کرد، باید اعاده یا قضا کند و اگر قدرت ندارد بر تعیین قول مشهور، رجوع کند بسوی اوثق اموات و اگر آن هم ممکن نباشد عمل کند به مظنه خود و اگر مظنه به هیچ طرف ندارد، بنا گذارد بر یک طرف و بر همه‌ی تقدیرات، بعد از اطلاع بر فتوای مجتهد اگر آن چه عمل کرده مخالف است با فتوای او باید آن عمل را اعاده کند یا قضاء.

[مسئله ۵۸]

مسئله ۵۸ هر گاه تقلید کرد مجتهدی را و آن مجتهد وفات کرد، پس تقلید دیگر کرد و آن هم وفات نمود، پس تقلید کرد مجتهدی را که قائل است به وجوب بقاء بر تقلید میت یا بجواز بقاء، پس آیا باقی بماند بر تقلید مجتهد اول یا بر تقلید مجتهد ثانی؟
 اظهر بقاء بر تقلید ثانی و احوط مراعات احتیاط است.

[مسئله ۵۹]

مسئله ۵۹ کفایت می‌کند در تحقق تقلید گرفتن رساله و ملتزم شدن به عمل کردن به آن چه در رساله است و اگر چه نداند که چه در رساله نوشته شده و عمل هم نکند، پس اگر وفات کرد مجتهد او، جایز است از برای او بقاء و اگر چه احوط با عدم علم به آن چه در رساله است، بلکه با عدم عمل، و اگر چه بعد از علم باشد، عدم بقاء و عدول به حی است، بلکه احوط به احتیاط استحبابی، عدم بقاء است مطلقاً و اگر چه بعد از علم و عمل بوده باشد.

[مسئله ۶۰]

مسئله ۶۰ در احتیاطات اعلم، هر گاه از برای او فتوایی نباشد، مقلد مخیر است ما بین عمل به احتیاطات و بین رجوع به غیر اعلم با ملاحظه الا علم فالاعلم.

[مسئله ۶۱]

مسئله ۶۱ احتیاطاتی که مذکور است در رساله، یا استحبابی است و آن در وقتی است که پیش از آن یا بعد از آن فتوایی باشد. و یا وجوبی است و آن در وقتی است که با او فتوایی نباشد و آن را احتیاط مطلق می‌نامند و در چنین احتیاطات، مقلد مخیر است ما بین عمل به آن و یا رجوع به مجتهد دیگر. و اما در قسم اول که احتیاط استحبابی باشد رجوع به غیر جایز نیست و عمل به آن هم، واجب نیست،

صفحه : ۱۶

بلکه مقلد مخیر است ما بین عمل به مقتضای فتوی و بین عمل کردن به آن احتیاط.

[مسئله ۶۲]

مسأله ۶۲ هر گاه دو مجتهد در همه جهت با هم مساوی باشند، عامی مخیر است ما بین تقلید هر کدام که خواسته باشد و جایز است نیز که تبعیض کند در تقلید حتی در احکام عمل واحد، مثل آن که فتوای یکی از آن دو مجتهد مثلاً وجوب جلسه استراحت و استحباب سه مرتبه گفتن تسیحات اربع باشد و فتوای دیگری به عکس، جایز است که عامی در استحباب تثلیث، تقلید مجتهد اول کند و در استحباب جلسه استراحت تقلید ثانی.

[مسأله ۶۳]

مسأله ۶۳ مخفی نماند که تشخیص موارد احتیاط از برای عامی که خواسته باشد عمل به احتیاط کند مشکل است، زیرا که لا بد است از اطلاع تام و با وجود این، گاهی می‌شود که دو احتیاط با هم معارض است و لا بد است از آن که قوه داشته باشد که بتواند ترجیح دهد یکی را بر دیگری و گاهی می‌شود که عامی ابداً ملتفت نیست به اشکال مسأله تا احتیاط کند و گاه است که احتیاط در ترک احتیاط است، مثلاً احوط ترک وضوء گرفتن به آبی است که استعمال شده در رفع حدث اکبر، لکن هر گاه فرض شد که آب منحصر به آن شد در اینجا احتیاط در وضوء گرفتن به آن آب است، بلکه آن احتیاط واجب است هر گاه احتیاط ترک وضوء گرفتن به آن استحبابی باشد و احوط جمع است ما بین وضوء به آن آب و بین تیمم و نیز احوط تثلیث است در تسیحات اربع، لکن هر گاه وقت تنگ باشد و لازم بیاید از تثلیث واقع شدن، بعض نماز در خارج وقت، پس احوط، بلکه لازم؛ ترک این احتیاط است و هم چنین تیمم به کج، خلاف احتیاط است، لکن هر گاه با او نباشد غیر از آن، پس احوط تیمم کردن به آن است و اگر گل باشد نزد او مثلاً پس احوط جمع است و هکذا.

[مسأله ۶۴]

مسأله ۶۴ محل تقلید و مورد آن احکام فرعیه عملیه است پس تقلید جاری نمی‌شود در اصول دین و نه در مسائل اصول فقه و نه در مبادی استنباط، مثل نحو و صرف و نحو این دو و نه در موضوعات مستنبطه عرفیه یا لغویه و نه در موضوعات صرفه، پس هر گاه مقلد شک کرد در مایعی که آیا خمر است یا سرکه مثلاً و مجتهد گفت که آن خمر است جایز نیست تقلید او، بلی!

صفحه : ۱۷

قبول می‌شود قول او از حیث آن که مخبر عادل است، نظیر خبر دادن عامی عادل و هکذا و اما موضوعات مستنبطه شرعیه مثل نماز و روزه و نحو آنها پس تقلید در آنها جاری است، مثل احکام عملیه.

[مسأله ۶۵]

مسأله ۶۵ معتبر نیست اعلامیت، در چیزهایی که امرش راجع به مجتهد است، مگر در تقلید. و اما ولایت بر ایتام و دیوانگان و اوقافی که متولی ندارد و وصایایی که وصی نیست از برای آن و نحو آنها، پس معتبر نیست در آنها اعلامیت مجتهد. بلی، احوط در قاضی آن است که اعلم اهل بلد باشد و غیر بلد نیز، از جاهایی که حربی نیست در مرافعه کردن به نزد آن.

[مسأله ۶۶]

مسأله ۶۶ هر گاه رأی مجتهد از مسأله برگشت، آیا واجب است که مقلدین خود را اعلام به آن نماید یا نه؟ در آن تفصیل است، به این نحو که اگر فتوای سابق او موافق است با احتیاط، ظاهر آن است که اعلام واجب نباشد. و اگر مخالف است با احتیاط، احوط

بلکه اقوی اعلام است.

[مسئله ۶۷]

مسئله ۶۷ جایز نیست از برای مقلد اجراء اصالت برائت و اصالت طهارت و استصحاب در شبهات حکمیة. و اما در شبهات موضوعیه، پس جایز است بشرط آن که مجتهد او قائل به حجیت آنها باشد. مثلاً هر گاه شک کرد در عرق جنب از حرام که آیا نجس است یا نجس نیست؟ نمی‌تواند اجراء اصل طهارت کند در آن لکن اگر شک کرد در آن که آیا به این آب مثلاً نجاستی ملاقات کرده یا نه؟ جایز است که اجراء اصل طهارت کند بعد از آن که مجتهد او جایز بداند آن اصل را.

[مسئله ۶۸]

مسئله ۶۸ مجتهدی که عادل نیست یا مجهول الحال است، جایز نیست تقلید او، و اگر چه موثق باشد در نقل فتاوی خود. و لکن فتاوی او برای عمل خود او معتبر است چنانچه نافذ نیست حکم او و نه تصرفات او، در امور عامه و نه ولایت او، در اوقاف و وصایا و اموال صغار و غائبین.

[مسئله ۶۹]

مسئله ۶۹ اگر پیش از نماز ملتفت بود جهل یا نسیان خود را و بدون عذر، تحصیل مسأله نکرد و مشغول به نماز شد، نمازش باطل است به جهت تردد و متزلزل کردن حتی در مسأله جهر و اخفاف، در صورت التفات به جهل در حکم جهر و اخفاف که لازم است تحصیل آن.

[مسئله ۷۰]

مسئله ۷۰ رجوع به کتب معتبره از علماء رضوان الله علیهم به جهت عمل کردن به ادعیه و زیارات

صفحه : ۱۸

و مستحبات و مکروهات، مانند زاد المعاد و اقبال الاعمال و مصباح سید و کفعمی و حلیة المتقین و غیرها جایز است مادامی که احتمال حرمت ذاتیه نرود و مشتمل بر هیئت منکره نباشد چون چهار رکعت نافله به یک سلام و هشت رکعت به دو سلام و احتمال حرمت بدعیة ضرر ندارد و نمی‌رود، به جهت این که اتیان شیء لانه المأمور به، بدعت می‌باشد نه اتیان بشیء لعله مأمور به، حاصل آن که در عمل به سنن و آداب که در کتب علماء شیعه است با شرط مذکور، اگر قصد خصوصیت ورود ننماید بلکه به رجاء به جا آورد، إن شاء الله مثاب خواهد بود و احتیاج به تقلید در خصوص آنها ندارد.

[مسئله ۷۱]

مسئله ۷۱ هر گاه عارض شود مجتهد را جنون یا فسق یا موت، یا عدول کند از مسأله و مقلد نداند و به همان فتوی عمل کند، احوط الحاق آن است به جاهل قاصر، یعنی در صورت مخالفت آن با واقع اعاده کند.

[مسئله ۷۲]

مسأله ۷۲ شخص عامی که مسأله سؤال نماید از عالمی، در صورتی که تقلید آن عامی صحیح و مفتی او جایز التقلید یا محتمل باشد که چنین است، واجب است بر جواب دهنده که برای مجتهد خود آن عامی، جواب گوید اگر بداند، چرا که حکم در باره او آن است. پس جایز نیست که به غیر آن، او را وا دارد و اگر تقلید او صحیح نباشد به معنی این که مجتهدی که تقلید او می‌کند معلوم باشد که جایز التقلید نیست، می‌تواند به فتوای مجتهد دیگر که جایز التقلید است اگر چه خود مسئول باشد، جواب بگوید. بله، لازم است از باب ارشاد جاهل و عَلی الظاهر، لازم نیست تعیین مفتی را برای او، و احوط تعیین است و اگر هیچ تقلید نکرده یا معنی تقلید را نمی‌داند، باید او را ارشاد کرد، اگر چه بعید نیست که جایز باشد قناعت به ذکر فتوای مجتهد جایز التقلید و واداری او را بر عمل، اگر چه معنی آن را به او نفهماند.

صفحه : ۱۹

کتاب الطَّهارة

[باب اول: در اقسام آبها]

[فصل اول در آب مطلق]

فصل اول در آب مطلق و مضاف است بدان که آب یا مطلق است، یعنی آن چه را که آب توان گفت بی‌اضافه چیزی، اگر چه مضاف هم استعمال بشود پس آب شور مثلاً، مطلق است چون که آب خالی هم او را می‌گویند. و یا مضاف است و آن به عکس مطلق است، مانند آبهایی که فشرده شده از اجسام یا مخلوط شده به غیر آن، به نحوی که اسم آب بر او صدق نمی‌کند مانند، آب غوره و آب دوغ و امثال اینها. و آب مطلق بر چند قسم است: «جاری» و «نابع غیر جاری» و «آب چاه» و «باران» و «آب کر» و «آب قلیل». و هر یک از این آبها بدون ملاقات با نجاست، پاک و پاک کننده حدث و خبث است.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ آب مضاف هر گاه ملاقات با نجاست نکرده، پاک است و لکن پاک کننده نیست نه حدث و نه خبث را و اگر چه در حال اضطراب باشد. و هر گاه با نجاست ملاقات کند نجس می‌شود و اگر چه آب کثیر باشد، بلکه اگر به قدر هزار کُر باشد به مجرد ملاقات با نجاست، اگر چه به قدر سر سوزنی باشد؛ تمام آن نجس می‌شود. بلی! هر گاه آب مضاف جاری باشد از بالا به پایین، و پایین او ملاقات با نجاست کند، بالای او نجس نمی‌شود مثل آن که از گلاب پاش به دست کافر، گلاب بریزد که گلاب در ظرف نجس نمی‌شود و اگر چه آن گلابی که در دست کافر ریخته شده، نجس است.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ آب مطلق را هر گاه عرق گیری کنند از اطلاق بیرون نمی‌رود. بلی! هر گاه چیزی دیگر را با آن ممزوج کنند و عرق بگیرند مثل گلاب مثلاً، مضاف می‌شود چنانچه عرق مضاف نیز مضاف است.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ آب مطلق نجس یا مضاف نجس، هر گاه عرق شود پاک است به جهت آن که استحاله به بخار می‌شود

صفحه : ۲۱

و بعد آب می‌گردد.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ هر گاه شک کرد در چیز مایعی که آیا آب مطلق است یا مضاف؟ پس اگر حالت سابقه او را می‌داند اخذ به آن کند و اگر نمی‌داند، پس نه محکوم به اطلاق است و نه به اضافه، لکن نه رفع حدث می‌کند و نه رفع خبث و نجس می‌شود به ملاقات نجاست، اگر قلیل باشد. و نجس نمی‌شود اگر به قدر کر باشد به جهت احتمال اطلاق آن و اصالت طهارت.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ مضاف نجس پاک می‌شود به عرق شدن، چنانچه گذشت و به مستهلک شدن در آب کر یا جاری.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ هر گاه ریخته شد مضاف نجس در آب کر، و او را مضاف کرد پیش از آن که مستهلک شود، نجس می‌شود. و اگر دفعه هم مستهلک شود و هم مضاف، دور نیست حکم به عدم نجاست آن از وجهی، اگر چه مشکل است.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ هر گاه منحصر شد آب، در آب گل آلود مضاف، پس هر گاه وقت وسعت دارد صبر کند تا آن آب گل آلود صاف شود و وضوء بگیرد بنا بر احوط، و اگر وقت تنگ باشد تیمم کند.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ جمیع اقسام آب مطلق، حتی جاری، نجس می‌شود هر گاه تغییر کند یکی از اوصاف ثلاثه او، که آن طعم و بو و رنگ باشد به نجاست، به چند شرط: یکی آن که تغییر به سبب ملاقات با نجاست باشد و اما هر گاه به سبب مجاورت با آن نجس تغییر کند، نجس نمی‌شود مثل آن که در کنار آب، مرداری افتاده باشد و آب به سبب مجاورت، بوی مردار برداشته باشد. و شرط دیگر آن که تغییر به اوصاف نجاست باشد نه به اوصاف متنجس، پس اگر شیره نجس در آب ریخته شود و رنگ آن سرخ یا زرد شود، نجس نمی‌شود مگر آن که او را مضاف سازد. بلی، اگر به ملاقات متنجس، متغیر شود به وصف نجس، نجس می‌شود نیز. و شرط سوم آن که تغییر، حسی باشد پس تغییر تقدیری عیبی ندارد. مثل آن که رنگ آب سرخ یا زرد باشد و مقداری خون در آن بریزد که حساً آن را تغییر ندهد و اگر چه خون به قدری باشد که اگر رنگ آب سرخ یا زرد نبود او را تغییر می‌داد و هم چنین است، هر گاه بول بسیاری که رنگ نداشته باشد در آب بریزد که اگر رنگ می‌داشت آن را تغییر می‌داد. یا آن که آب بد بو باشد و مرداری در آن بیفتد که اگر آب بد بو نبود آن را تغییر می‌داد، پس در

صفحه : ۲۲

جميع این صورت‌ها، مادامی که آب از صدق اطلاق خارج نشده، محکوم به طهارت است بنا بر اقوی.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ هر گاه تغییر کند آب به ما عدای اوصاف مذکوره از اوصاف نجاست، مثل حرارت و برودت و رقت و غلظت و خفت و ثقل، نجس نمی‌شود مادامی که مضاف نشده.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ معتبر نیست در نجس شدن آب، آن که تغییر به وصف نجس به عینه باشد پس اگر تغییر کرد یکی از اوصاف ثلاثه آب به ملاقات نجس، لکن بدون مطابقه وصف حادث با وصف نجس، مثل آن که خون ریخت در آب و رنگ آن زرد شد، نجس خواهد بود. و هم چنین است هر گاه به سبب ریختن بول یا عذره در او بویی در آن حادث شود غیر بوی آن دو. پس مناط تغییر یکی از اوصاف ثلاثه‌ی مذکوره است به سبب نجاست و اگر چه از غیر سنخ نجس باشد.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ فرق نیست در حکم به نجاست، ما بین این که وصف اصلی آب تغییر کند یا وصف عارضی او، پس هر گاه آبی که سرخ شده باشد به «بقم» مثلاً پس به ریختن بول در آن سفید شود، نجس می‌شود و هم چنین است حکم هر گاه زائل شود طعم عارضی یا بوی عارضی آن.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ اگر به سبب ورود نجاست بر حوض گوشه از آن متغیر شود همان گوشه نجس می‌شود و بقیه آن اگر به قدر کر نباشد نیز به ملاقات نجس می‌شود و اگر به قدر کر باشد باقی است بر طهارت و اگر تغییر آن مقدار متغیر نیز زائل شود به سبب اتصال پاک می‌شود و اگر چه امتزاج حاصل نشود بنا بر اقوی.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ هر گاه نجاستی در آب واقع شود و تغییر نکند لکن بعد از مدتی تغییر حاصل شود پس اگر معلوم باشد تغییر مستند به آن نجاست است نجس خواهد بود و الا نجس نیست.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ هر گاه میته‌ای در کنار آب باشد که قدری از آن داخل در آب شده باشد و آن آب متغیر شود به بوی میته نجس است اگر چه تغییر به سبب مجموع از داخل و خارج باشد به خلاف آن که تمام آن خارج از آب باشد.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵» هر گاه بعد از ورود نجاست شك كند كه آیا تغییر حاصل شد یا نه؟ محكوم به طهارت است و هم چنین است هر گاه شك كند كه تغییری كه حاصل شده به سبب مجاورت است یا ملاقات؟ یا آن كه به سبب ملاقات

صفحه : ۲۳

با نجس است یا با طاهر؟ مثل آن كه بقم و خون در آب ریخته و رنگ آن سرخ شده و شك می‌کند كه این لون بقم است یا خون؟ در تمام این صورت حکم نمی‌شود به نجاست آب، چنانچه در صورت آخر اگر سرخی رنگ آب، مستند به مجموع خون و بقم باشد نیز، چنین است.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ آبی كه تغییر کرده، هر گاه زوال تغییر او بشود به خودی خود بدون اتصال به کر و جاری، پاک نمی‌شود. بلی، آب جاری و نابع، هر گاه زائل شود تغییر آن به خودی خود، پاک می‌شود به جهت اتصال آن به ماده و هم چنین است بعضی از حوض، هر گاه باقی آن به قدر کر یا بیشتر باشد چنانچه گذشت.

[فصل دوم در حکم جاری است]

فصل دوم در حکم جاری است و آن آبی است كه از زمین بجوشد و جاری شود، خواه در ظاهر زمین جاری باشد یا در باطن آن، مثل قنوات و آن نجس نمی‌شود به ملاقات نجاست مادامی كه تغییر نکند؛ خواه کر باشد یا کمتر از کر و خواه جوشیدن آن به نحو فوران باشد یا به نحو رشح و در حکم آن است آن چه از زمین بجوشد و اگر چه ایستاده باشد.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ آبی كه جاری باشد بر روی زمین لکن ماده نابعه یا راشحه نداشته باشد هر گاه کر نباشد، نجس می‌شود به ملاقات نجس. بلی! هر گاه از بالا به پایین جاری باشد اگر پایین آن نجس شود، بالای آن نجس نمی‌شود و اگر چه قلیل باشد.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ هر گاه آب قلیلی مشکوک باشد در آن كه ماده دارد یا ندارد؟ و ملاقات با نجاست كند، نجس می‌شود.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ معتبر است در نجس نشدن جاری اتصال آن به ماده پس اگر ماده آن از بالا باشد مثل آن چه در كوه‌ها غالباً اتفاق می‌افتد كه آب از بالا می‌جوشد و ترشح و تقاطر می‌کند حکم آن این است كه آن قطرات كه در بالا هستند و متصل در تقاطرند به ملاقات نجاست نجس نمی‌شوند بلکه تطهیر نجس هم می‌کنند و اما آن چه در پایین جمع شده پس کریت در آن معتبر است.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ معتبر است در ماده این که، دوام داشته باشد پس اگر جمع شود آب

صفحه : ۲۴

باران یا آب دیگر در زیر ریگ، در حکم راکد است که معتبر است در آن کریت.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ اگر ته چشمه را لای گرفت که مانع شد از جوشیدن، حکم آن حکم راکد می‌شود پس اگر لای آن را ازاله کنند حکم جاری پیدا می‌کند و اگر چه از زمین چیزی نجوشد، پس لازم؛ مجرد اتصال است.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ آبی که متصل به جاری است در حکم جاری است، هر چند جریان فعلی نداشته باشد. مثل اطراف نهر و مثل حوضی که در کنار باشد و متصل باشد به نهر به ساقیه.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ چشمه‌هایی که در زمستان جوشش دارد مثلاً و در تابستان قطع می‌شود، در زمان جوشیدن حکم جاری دارد و بس.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ اگر قدری از آب جاری متغیر شد، آن چه متغیر شده است نجس است و آن چه متغیر نشده اگر در طرف ماده باشد، پاک است. و اگر در طرف دیگر باشد اگر تمام رشته آب متغیر نشده است، به این معنی که اتصال به ماده باقی است، نیز پاک است و اگر قطع شده، باید ملاحظه کریت شود در آن.

[فصل سوم در حکم آب راکد و مسائل کر است]

فصل سوم در حکم آب راکد و مسائل کر است آب راکد، یعنی ایستاده که بی‌ماده باشد اگر کمتر از کر باشد، آن را «قلیل» می‌گویند و به ملاقات نجس، نجس می‌شود اگر چه آن نجاست به مقدار سر سوزنی از خون باشد که به چشم نیاید. خواه آن آب قلیل، در یک جا جمع شده باشد یا متفرق باشد و به ساقیه‌ها به همدیگر اتصال داشته باشند، پس اگر در چند گودی، آب جمع شده باشد و به همدیگر اتصال داشته باشند و مجموع به قدر کر نباشند، اگر یکی از آنها ملاقات با نجاست کرد مجموع نجس می‌شوند. و اگر به قدر کر باشند، نجس نمی‌شوند و اگر چه هر یک از آن گودی‌ها به قدر کر نباشد.

[مسئله ۱]

مسأله ۱ فرق نمی‌کند در نجس شدن آب قلیل، ما بین این که وارد بر نجاست شود یا نجاست بر آن وارد شود.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ کر به حسب وزن هزار و دویست رطل عراقی است که به وزن من شاه که هزار و دویست و هشتاد مثقال است، شصت و چهار من، بیست مثقال کم می‌شود و به حقه اسلامبول، که دویست و هشتاد مثقال

صفحه : ۲۵

است دویست و نود و دو حقه و نیم حقه می‌شود و به حسب مساحت، چهل و سه وجب، الا ثمن وجب می‌شود.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ اگر آب به قدر یک مثقال کمتر از کر باشد به ملاقات نجس، نجس می‌شود.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ هر گاه سطح قلیل مساوی نشد، نجس می‌شود عالی آن به ملاقات سافل، با نجس مثل عکس. بلی! هر گاه جاری باشد از اعلی به اسفل، عالی به ملاقات سافل نجس نمی‌شود، خواه علو بر وجه تسنیم باشد یا تسریح.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ هر گاه در زمستان آب حوض یخ کرد و مقداری از آن که کمتر از کر باشد یخ نکرد، هر گاه نجاست به آن برخورد نجس می‌شود، بلکه هر چه از یخ کم آب شود نیز، نجس می‌شود چنانچه هر گاه برف بسیاری باشد و مقداری از آن که کمتر از کر باشد آب شود، آن هم به ملاقات نجاست نجس می‌شود، پس یخ و برف هر چه زیاد باشد، حکم ماده ندارد.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ هر گاه در آبی شک شود که به قدر کر است یا نه؟ اگر حالت سابقه او معلوم است، حکم آن حالت بر او جاری است. و الا در حکم قلیل است بنا بر احوط. و اگر چه اقوی، عدم تنجس آن است به ملاقات. بلی! جاری نمی‌شود بر او حکم کر پس پاک نمی‌کند آن چیزی را که در تطهیر محتاج است به ریختن کر بر او و حکم نمی‌شود به طهارت متنجسی که در آن شسته شود بنا بر احوط.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ آبی که در سابق قلیل بوده و بعد کثیر شده و ملاقات با نجاست هم کرده و معلوم نیست که ملاقات پیش بوده یا کریت؟ اگر تاریخ هر دو مجهول است یا تاریخ کریت معلوم باشد حکم به طهارت آن می‌شود و اگر چه احوط اجتناب است. و اگر تاریخ ملاقات معلوم باشد، حکم به نجاست می‌شود. و اما آبی که در سابق کر بوده و بعد قلیل شده و ملاقات با نجاست هم کرده، در

صورت جهل به تاریخ هر دو یا علم به تاریخ ملاقات، نیز محکوم به طهارت است و احتیاط پیش هم در آن جاری است و اگر تاریخ قلت معلوم باشد، محکوم به نجاست است بنا بر احوط.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ هر گاه نجاستی در کثر دید و ندانست که نجاست پیش از کثرت در آن واقع شده یا بعد؟ حکم می‌شود به طهارت آن، مگر در وقتی که بداند تاریخ وقوع آن را.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ اگر کثرت و ملاقات با نجس در آن واحد حاصل شود،

صفحه : ۲۶

آن آب پاک است و اگر چه احوط اجتناب است.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ هر گاه دو آب باشد یکی کر و دیگری قلیل و معلوم نیست که کدام یک از آن دو کر است؟ پس نجاستی واقع شد در یکی معین، یا غیر معین از آن دو، حکم به نجاست نمی‌شود و اگر چه احوط در صورت تعیین اجتناب است.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ هر گاه دو آب باشد که یکی معین از آن نجس باشد و نجاست ملاقات کند به یکی غیر معین از آن دو آب، حکم نمی‌شود به نجاست آب طاهر از آن.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ هر گاه آب کری باشد مشکوک که آیا مطلق است یا مضاف؟ و نجاست به آن ملاقات کند، حکم نمی‌شود به نجاست آن و اگر دو کر باشد، یکی مطلق و دیگری مضاف و بدانیم که نجاست به یکی غیر معین از آن دو برخورد، حکم می‌شود به طهارت هر دو.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ آب قلیل نجس را، هر گاه به آب طاهر یا نجس مخلوط کنند تا به حد کر برسد، نجس است بنا بر اقوی.

[فصل چهارم در بیان حکم آب باران است]

فصل چهارم در بیان حکم آب باران است آب باران در حال باریدن مثل جاری است. پس نجس نمی‌شود مادامی که تغییر نکند و اگر چه قلیل باشد، خواه جاری بشود از ناودان یا بر روی زمین یا جاری نشود. بلکه اگر قطراتی باشد نیز، چنین است بشرط آن که باران بر او صدق کند. و هر گاه باران در جایی جمع شود و چیز متنجس در آن شسته شود، پاک می‌شود اگر چه قلیل باشد لکن مادامی که از آسمان بر او به بارد.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ جامه یا فرش نجس، هر گاه باران بر او به بارد که به همه جای او برسد، ظاهر و باطن آن پاک می‌شود و محتاج به فشردن یا تعدد نیست. و اگر به بعضی آن برسد، همان بعضی که باران به او رسیده پاک می‌شود و این حکم در وقتی است که عن نجاست در آن جامه یا فرش نباشد، و الا پاک نمی‌شود مگر آن که باران بر او به بارد بعد از زوال عین نجس.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ ظرفی که آب نجس در آن باشد، مثل حب و شربه و کاسه و کوزه و امثال آنها، هر گاه در زیر باران گذارند که بر او به بارد پاک می‌شود آب آن و ظرف آن

صفحه : ۲۷

نیز، به مقداری که آب در آن است و اما باقی جاهای ظرف که نجس است مثل پشت و اطراف آن که آب به آن نرسیده، موقوف است پاک شدن آن به رسیدن باران به آن و معتبر نیست در تطهیر آن آب نجس، امتزاج باران و نه وصول باران به تمام سطح ظاهر آن و اگر چه احوط اعتبار امتزاج و وصول به تمام سطح است.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ زمین نجس به باریدن باران بر آن، پاک می‌شود به شرط آن که از آسمان به بارد و اگر چه به اعانت باد باشد و اگر به بارد بر مکانی و بعد ترشح کند و به مکان نجس برسد آن را پاک نمی‌کند. بلی! هر گاه بر روی زمین جاری شود و به مکان مسقف برسد پاک می‌شود.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ حوض نجس که در زیر آسمان باشد به باریدن باران بر آن پاک می‌شود و هم چنین است هر گاه در زیر سقف باشد و در سقف سوراخی باشد به باریدن باران بر آن پاک می‌شود بلکه هم چنین است هر گاه در حال باریدن، باد باران را حرکت دهد و به حوض برساند و هم چنین است هر گاه از ناودان جاری شود بر آن.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ هر گاه آب باران از سقف تقاطر کند، حکم باران ندارد، بلکه اگر بریزد بر برگ درخت و از آن تقاطر کند مشکل است

مطهریت آن، پس اگر زمین زیر درخت نجس باشد به این نحو، طاهر شدن آن مشکل است. بلی! اگر در حال باریدن بخورد به برگ و بریزد بر زمین، طاهر می‌شود پس مجرد مرور آن به برگ ضرر ندارد.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ اگر باران به بارد بر عین نجس و از آن ترشح کند به جای دیگر، نجس نمی‌کند آن را بشرط آن که با آن، عین نجاست نباشد و تغییر هم نکرده باشد.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ هر گاه پشت بام نجس باشد و بر آن باران به بارد و نفوذ کند در سقف، و از آن تقاطر کند بر زمین، آن قطرات نجس نخواهد بود و اگر چه عین نجاست بر بام موجود باشد و باران هم بر او به بارد، لکن بشرط آن که آن تقاطر وقت باریدن از آسمان باشد و اما هر گاه باران بایستد پس از آن، تقاطر کند از سقف با آن که به نجاست برخورده باشد، نجس است. و به عینه همین حکم است در بارانی که از ناودان جاری شود بعد از وقوع آن بر بام نجس.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ خاک نجس پاک می‌شود به باریدن باران بر آن، هر گاه برسد به جوف آن و گِل شود.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ حصیر نجس و

صفحه : ۲۸

فرش نجس که بر روی زمین باشد، به باریدن باران بر آن پاک می‌شوند. و هر گاه زمین زیر آن هم نجس باشد، پاک می‌شود اگر باران به آن برسد. بلی! اگر فرش و حصیر منفصل از زمین باشد و باران بر آن به بارد و از آن تقاطر کند بر زمین نجس، در پاک شدن زمین اشکال است. نظیر آن چه گذشت در باریدن باران به برگ درخت و تقاطر از آن بر زمین.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ ظرف نجس به باران پاک می‌شود اگر باران به جمیع مواضع نجس از آن برسد. بلی! هر گاه به ولوغ کلب، نجس باشد مشکل است طهارت آن بدون تعفیر، یعنی خاک مالی. بلی! اگر بعد از تعفیر باشد، پاک می‌شود بدون حاجت به تعدد.

[فصل پنجم در حکم آب حمام است]

فصل پنجم در حکم آب حمام است آب حمام به منزله جاری است بشرط اتصال آن به خزانه، پس حوض‌های کوچک در حمام هر گاه به خزانه متصل باشد به ملاقات نجس، نجس نمی‌شود بشرط آن که آن آبی که در خزانه است به تنهایی یا با آن چه در

حوض‌ها است به قدر کر باشد. خواه سطح آنها با سطح خزانه مساوی باشد یا نباشد و اگر نجس شد آن حوض‌ها پاک می‌شود به سبب اتصال به خزانه بشرط آن که آب در خزانه به قدر کر باشد و اگر چه خزانه بالاتر باشد و اتصال هم به سبب شیر باشد. و این حکم در غیر حمام نیز جاری است پس هر گاه در منبع اعلی، مقدار کر یا زیادتر باشد و در زیر آن حوض کوچکی باشد که نجس شده باشد و متصل شود به منبع به واسطه شیر، پاک می‌شود. و هم چنین است هر گاه چیز متنجسی در آن شسته شود، پاک می‌شود با اتصال.

[فصل ششم در آب چاه و بعض مسائل متعلقه به آب است]

فصل ششم در آب چاه و بعض مسائل متعلقه به آب است آب چاه که نابع باشد به منزله جاری است و نجس نمی‌شود مگر آن که متغیر شود خواه به قدر کر باشد یا کمتر و هر گاه تغییر کرد پس زائل شد تغییر آن به خودی خود پاک می‌شود، به سبب آن که ماده دارد و نزع مقدرات وارده در صورت عدم تغییر مستحب است. و اما هر گاه ماده نابعه نداشته باشد معتبر است در نجس نشدن

صفحه : ۲۹

این، کریت و اگر چه آن را «چاه» نامند مثل، آباری که آب باران در آن جمع شده باشد و نبع هم نداشته باشد.

[مسئله ۱]

مسئله ۱) آب چاه که متصل به ماده باشد، هر گاه به سبب تغیر نجس شود پاک شدن آن به زوال تغیر است اگر چه به خودی خود زائل شود تا چه رسد به باریدن باران بر آن یا کشیدن آب او، تا تغیر آن زائل شود و معتبر نیست بیرون آمدن آب از ماده در تطهیر آن.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ آب راکد نجس، خواه به قدر کر باشد یا کمتر پاک می‌شود هر گاه متصل شود به کر طاهر، یا به جاری یا به نابع غیر جاری و اگر چه امتزاج حاصل نشود بنا بر اقوی. و هم چنین است هر گاه باران بر او به بارد.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ فرقی نیست ما بین اقسام اتصال در حصول تطهیر پس طهارت حاصل می‌شود به مجرد اتصال و اگر چه کر مطهر مثلاً بالا باشد و نجس در پایین و بنا بر این هر گاه القاء کر کرد، لازم نیست نزول جمیع آن پس اگر متصل شد کر و بعد منقطع شد، کافی است در تطهیر. بلی! هر گاه کر طاهر، اسفل باشد و آب نجس از بالا بر آن جاری شود، فوقانی پاک نمی‌شود به این اتصال.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ کوزه مملو از آب نجس را هر گاه در آب حوض فرو ببرند پاک می‌شود و لازم نیست آب آن را خالی کنند و بشویند آن را.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ آبی که متغیر شده، هر گاه کر بر او القاء شد و تغیر آن زائل گردید، پاک می‌شود و حاجت ندارد به القاء کر دیگر بر آن لکن بشرط آن که کر باقی بماند بر حال خود از اتصال اجزاء و عدم تغیر پس اگر تغیر کرد بعضی از آن، پیش از آن که تغیر نجس، زائل شود یا آن که اجزاء کر، تفرق پیدا کرد به طوری که باقی نماند مقدار کر متصللاً و باقی بر حال خود، نجس می‌شود و کافی نیست در تطهیر نجس. و اولی ازاله تغیر است اولاً بعد القاء کر بر آن یا اتصال به کر است.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ ثابت می‌شود نجاست آب مثل نجاست غیر آب، به علم و بینه. و به خبر عدل واحد مشکل است و ترک نشود احتیاط در آن. و ثابت می‌شود نیز به قول ذی الید و اگر چه عادل نباشد. و ثابت نمی‌شود به ظن مطلق بنا بر اقوی.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ هر گاه ذو الید خیر داد به نجاست آب، و دو عادل شهادت دادند به پاکی آن، بینه مقدم است. و هر گاه دو بینه با هم تعارض کرد، یعنی دو عادل خیر

صفحه : ۳۰

دادند به نجاست و دو عادل دیگر خبر دادند به طهارت، قول هر دو بینه ساقط می‌شود، اگر قول بینه‌ی طهارت مستند به علم باشد و اگر مستند به اصل طهارت باشد، بینه‌ی نجاست مقدم است.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ اگر دو عادل خیر دادند به طهارت و چهار عادل خیر دادند به نجاست، ممکن است بلکه بعید نیست قول به نجاست مقدم باشد به سبب آن که قول بینه طهارت با قول دو نفر از بینه نجاست ساقط می‌شود و قول دو نفر دیگر باقی است و هم چنین است در عکس.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ ثابت می‌شود کریت به علم و بینه، و در ثبوت آن به قول ذی الید وجهی است و اگر چه خالی از اشکال نیست، هم چنان که در خبر عدل واحد نیز اشکال است.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ حرام است آشامیدن آب نجس، مگر در حال ضرورت و جایز است خوراندن آن به حیوانات، بلکه به اطفال. و جایز است فروختن آن با اعلام به نجاست آن.

[فصل هفتم در احکام غسل است]

فصل هفتم در احکام غسل است آبی که استعمال شده در وضوء، پاک و پاک کننده است از حدث و خبث. و هم چنین است آبی که استعمال شده در اغسال مستحب و اما آبی که استعمال شده در حدث اکبر پس با طهارت بدن، اشکالی نیست در طهارت آن و پاک کردن او خبث را. و اقوی جایز بودن استعمال آن است در رفع حدث نیز و اگر چه احتیاط در تجنب از آن است با بودن غیر آن. و اما آبی که استعمال شده در استنجاء و اگر چه استنجاء از بول باشد پس با شروطی که بعد از این ذکر خواهد شد پاک و پاک کننده خبث است نیز، لکن جایز نیست استعمال آن در رفع حدث و نه در وضوء و غسل مندوبین و اما آب مستعمل در رفع خبث غیر استنجاء، پس جایز نیست استعمال آن در وضوء و غسل. و در طهارت و نجاست آن خلاف است و اقوی آن است که غسله‌ای که ازاله عین به آن شده، نجس است و در غسله غیر مزبله، احوط اجتناب است.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ قطرات آبی که در وقت غسل کردن در ظرف آب آن می‌ریزد اشکالی

صفحه : ۳۱

ندارد و اگر چه قائل شویم به جایز نبودن استعمال غسله حدث اکبر.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ شرط است در طهارت آب استنجاء، چند امر: «اول» آن که تغییر نکرده باشد یکی از اوصاف ثلاثه آن. «دوم» آن که از خارج نجاستی به آن نرسیده باشد. «سوم» آن که تعدی فاحش نکرده باشد. «چهارم» آن که با بول یا غائط نجاستی دیگر مثل خون بیرون نیامده باشد. بلی! خونی که جزء بول یا غائط حساب می‌شود باکی ندارد. «پنجم» آن که نباشد در آب استنجاء اجزایی از غایط به طوری که تمیز داده شود، اما هر گاه بوده باشد با او کرمی یا جزئی از غذا که هضم نشده باشد یا چیز دیگر که صدق غایط نکند، باکی ندارد.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ شرط نیست در طهارت آب استنجاء که اول آب بریزد بعد دست بمالد اگر چه احوط اشتراط است.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ اگر به قصد استنجاء دست به نجاست رسانید بعد اعراض کرد از استنجاء کردن و بعد عود کرد، اگر همان حین عود کند ضرر ندارد و الا حکم آب استنجاء را ندارد.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ در طهارت آب استنجاء، فرق نیست ما بین غسله اولی و ثانیه در مثل بول که تعدد در آن معتبر است.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ هر گاه غایط از غیر مخرج طبیعی بیرون آمد، پس اگر همان مخرج معتاد شده، حکمش طبیعی است و اگر معتاد نشده حکم آن حکم سایر نجاسات است در وجوب احتیاط از غسل آن.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ اگر در آبی شک کند که غسل استنجا است تا پاک باشد یا از غسل‌های دیگر؟ محکوم است به طهارت اگر چه اجتناب از آن احوط است.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ هر گاه غسل کند در آب کر، مثل خزانه حمام یا استنجا کند در آن، صدق نمی‌کند بر آن غسله حدث اکبر یا غسله استنجا یا خبث.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ هر گاه شک کرد در رسیدن نجاست از خارج به آب استنجا یا بیرون آمدن نجاست با غایط، بنا بر عدم گذارد.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ مسلوب شدن طهارت یا طهوریت از آب مستعمل در رفع حدث اکبر یا رفع خبث، چه استنجا باشد چه غیر استنجا، جاری در آب قلیل است نه در آب کثیر. مانند خزانه حمام و نحو آن.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ هر گاه جامه را شست و فشار داد، آن چه از آب بعد از فشار دادن باقی می‌ماند پاک است و حکم غسله ندارد. و

صفحه : ۳۲

هم چنین است آن قطراتی که باقی می‌ماند در ته ظرف، بعد از شستن آن و ریختن غسله آن.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ هر گاه جامه را تطهیر کرد بعد از پاک شدن آن، دست نیز بالتبع پاک می‌شود و حاجت به شستن ندارد. و هم چنین است ظرفی که جامه در آن شسته می‌شود.

[مسئله ۱۳]

مسأله ۱۳ هر گاه شخص جاری کرد آب را بر محل نجس زیادتر از مقداری که پاکی به آن حاصل می‌شود، آن مقدار زیادی بعد از حصول پاکی، پاک است و اگر چه تمام آن یک غسل حساب شود و لکن مراعات احتیاط اولی است.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ غسله نجاستی که تعدد می‌خواهد مانند بول مثلاً، اگر ملاقات کند چیزی را کفایت می‌کند در آن شستن یک دفعه و معتبر نیست در آن تعدد، اگر چه احوط است.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ غسله چیزی که احتیاطاً می‌شویند مثل خود آن چیز، احتیاط دارد اگر مستحبی است مستحباً و اگر وجوبی است وجوباً.

[مسأله ۱۶]

مسأله ۱۶ در غسله استنجا، قطراتی که مستصحب اجزاء متمیزه نباشد، پاک است اگر چه آن چه مجتمع در مکانی شده مستصحب اجزاء غیر مستهلکه باشد و وجوب اجتناب از او منافات ندارد با عفو از آن قطرات، بلکه اگر دو حصه شود، بعضی در مکانی جمع شود بدون استصحاب و بعضی در مکان دیگر با استصحاب، اولی پاک است و دومی نجس.

[فصل هشتم در آب مشتبه است]

فصل هشتم در آب مشتبه است آب مشکوک النجاسه، پاک است مگر آن که علم پیدا کند به آن که حالت سابقه او نجاست بوده و اگر آب مشکوک الاطلاق، یعنی مشتبه به مضاف باشد، حکم آب مطلق ندارد مگر آن که معلوم شود که در سابق مطلق بوده و اگر مشکوک الاباحه یعنی مشتبه به غصبی باشد محکوم است به اباحه و جمیع تصرفات در آن جایز است مگر این که حالت سابقه آن ملکیت غیر باشد یا در ید غیری باشد که احتمال برود در این که مال او باشد و بیان می‌شود مسائل آب مشتبه در ضمن چند مسأله.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ هر گاه مشتبه شود آب نجس یا غصبی در عدد محصور، مثل آن که ده

صفحه : ۳۳

ظرف آب دارد و یکی از آنها نجس یا غصبی می‌باشد واجب است از جمیع اجتناب کند و اگر مشتبه شد در غیر محصور، مثل آن که مشتبه شد یکی در هزار مثلاً واجب نیست اجتناب از هیچ کدام از آنها.

[مسأله ۲]

مسئله ۲ هر گاه مشتبه شد مضاف در عدد محصور جایز است آن که مکرر کند غسل یا وضوء را در عددی که علم پیدا کند به استعمال مطلق در ضمن او مثلاً هر گاه دو آب دارد که یکی مضاف است و دیگری مطلق و به هم مشتبه شده است به هر دو وضوء بگیرد و اگر سه آب دارد و مضاف در آن یکی است کفایت می‌کند وضوء گرفتن به دو آب از آنها و اگر مضاف دو تا است به هر سه وضوء بگیرد و اگر چهار آب دارد و مضاف دو تا است به سه آب وضوء بگیرد. حاصل آن است که بر عدد مضاف یکی زیادتر استعمال کند و اگر مشتبه شد مضاف، در غیر محصور جایز است استعمال هر یک از آنها مثل آن که یک مضاف مشتبه شود در هزار و معیار در غیر محصور آن است که علم اجمالی، علم حساب نشود و مضاف مشتبه به حکم عدم قرار داده شود. پس جاری نشود بر او حکم شبهه بدویه نیز، و لکن احتیاط اولی است.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ هر گاه نبوده باشد نزد شخص مگر یک آب مشکوک به مطلق و مضاف و یقین هم ندارد که در سابق مطلق بوده، تیمم کند برای نماز و اولی جمع است ما بین تیمم و وضوء گرفتن به آن آب.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ هر گاه شخص علم اجمالی دارد بر این که آبی که در نزد او است یا نجس است یا مضاف، جایز است آشامیدن آن و جایز نیست وضوء گرفتن به آن و هم چنین است هر گاه بداند که آبی که دارد یا مضاف است یا مغصوب و اما اگر بداند که آن آب یا نجس است یا مغصوب پس جایز نیست آشامیدن آن، چنانچه جایز نیست وضوء گرفتن به آن و قول به جواز وضوء گرفتن به آن بسیار ضعیف است.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ هر گاه بریزد یکی از دو آب مشتبه به نجس یا مشتبه به غصیت، جایز نیست وضوء گرفتن به آن دیگر و اگر چه علم اجمالی زائل شده باشد و اگر دو آب مشتبه به مضاف باشد و یکی از آن بریزد کفایت نمی‌کند وضوء گرفتن به دیگری، بلکه احوط جمع است ما بین تیمم و وضوء گرفتن به آن.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ در ملاقی

صفحه : ۳۴

شبهه‌ی محصوره، حکم نمی‌شود به نجاست لکن احوط اجتناب است.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ هر گاه منحصر شد آب در دو آب مشتبه به نجس، باید تیمم کند و آیا واجب است که اول آن دو آب را بریزد و بعد تیمم

کند یا واجب نیست؟ اقوی ثانی و احوط اول است.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ اگر دو آب باشد یکی معین نجس و دیگری طاهر و یکی غیر معین از آن دو آب، بریزد و معلوم نشود که کدام بوده؟ حکم می‌شود به طهارت آن آبی که باقی مانده است به جهت آن که در حکم شبهه بدویه است به خلاف این که اگر علم اجمالی به نجاست احدهما باشد و یکی بریزد که در این صورت اجتناب از باقی مانده واجب است چون قبل از ریختن محکوم شد به وجوب اجتناب، پس فرق است ما بین مثالین.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ اگر ظرف آبی باشد که نداند مال زید است یا مال عمرو؟ از جانب زید فقط مأذون باشد، تصرف در مال او جایز نیست برای او استعمال آن آب و هم چنین است هر گاه بداند که آن آب، مال زید است و لکن نمی‌داند که از قبل زید مأذون است یا از قبل عمرو.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ اگر دو آب مشتبه به نجس داشته باشد و وضوء بگیرد یا غسل کند از یکی و بعد از آب دیگری مواضع وضوء را بشوید و وضوء بگیرد و اگر غسل کرده بدن خود را بشوید و غسل کند، وضوء و غسلش صحیح است بنا بر اقوی لکن احوط ترک این نحو وضوء و غسل است با وجدان آب دیگر. و با انحصار، احوط ضم تیمم است به آن.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ اگر دو آب حاضر بود و شخصی وضوء گرفت یا غسل کرد به یکی از آن دو و بعد از فراغ، علم حاصل کرد به آن که یکی از آن دو آب نجس بوده و لکن نمی‌داند که نجس همان بوده که استعمال کرده یا دیگری است؟ در اینجا صحیح بودن وضوء یا غسل او مشکل است چه آن که جریان قاعده‌ی فراغ در اینجا محل اشکال است و اما اگر شخص می‌دانست که یکی معین از آن دو نجس است و دیگری طاهر و وضوء گرفت و بعد از فراغ شک کرد که وضوء از طاهر گرفت یا از نجس در اینجا ظاهر صحت وضوء است به جهت جریان قاعده.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ هر گاه استعمال کرد یکی از دو آب مشتبه به غضبیت را، حکم

صفحه : ۳۵

نمی‌شود بر او به ضمان مگر بعد از آن که ظاهر بشود که مغضوب همان بوده که استعمال کرده.

فصل نهم در استئار است سؤر نجس العین، یعنی آب پیش مانده سگ و خوک و کافر، نجس است و سؤر طاهر العین، پاک است و اگر چه گوشت او حرام باشد یا از مسوخات و یا جلال باشد. پس بنا بر این پیش مانده گرگ و شغال و موش و سایر حیوانات غیر از سگ و خوک پاک است بلی! استعمال سؤر حرام گوشت کراهت دارد، مگر مؤمن (چنانچه بحر العلوم رحمه الله فرموده و استثن من ذلک سؤر المؤمن فانه افضل من ماء قنی) و بعضی استثنا کرده‌اند از استئار مکروهه، سؤر گربه را نیز. و هم چنین کراهت دارد استعمال سؤر حیوان مکروه اللحم مانند اسب و استر و حمار و هم چنین مکروهه است سؤر زن حائض که چندان تقوایی ندارد، بلکه هر کس که خاطر جمعی از او حاصل نیست چنین است.

[مسأله]

مسأله «حکم به نجاست سؤر نجس العین، مختص است به آب قلیل و اما کراهت در آن چه مکروهه است پس اگر چه محتمل است شمول آن بعض افراد کثیر را نیز، لکن بعید نیست اختصاص آن نیز به آب قلیل، پس در کثیر کراهت معلوم نیست.

[باب دوم در نجاسات است]

[فصل اول در عدد نجاسات است]

فصل اول در عدد نجاسات است نجاسات دوازده است

[«اول و دوم»]

«اول و دوم» بول و غایط حیوان حرام گوشت خواه انسان باشد یا غیر انسان، صحرائی باشد یا دریایی، صغیر باشد یا کبیر، به شرط آن که خون جهنده داشته باشد وقت ذبح. بلی! در طیور پرندگان محرمه، اقوی عدم نجاست است لکن احوط در آنها نیز اجتناب است خصوص در شبیره و خصوص

صفحه : ۳۶

از بول آن و فرق نیست در حرام گوشت ما بین این که حرمت آن اصلی باشد مثل حیوانات درنده و امثال آنها یا عارضی باشد مثل حیوان جلال و موطوء انسان و گوسفندی که شیر خوک خورده باشد و اما بول و غایط حلال گوشت پاک است حتی حمار و استر و اسب و هم چنین پاک است بول و غایط حیوان حرام گوشتی که خون جهنده نداشته باشد مثل ماهی حرام گوشت و نحو آن و در اینجا چهار مسأله است:

[مسأله ۱]

مسأله ۱ اگر چیزی در باطن ملاقات با غایط کند و بیرون آید نجس نیست مثل هسته یا کرم که از انسان بیرون آید بشرط آن که آلوده به غایط نباشد و اگر چه در باطن با او ملاقات کرده باشد. بلی! اگر چیزی از خارج داخل کرد و در باطن ملاقات به غایط کرد مثل شیشه اماله، هر گاه علم پیدا کرد که ملاقات کرده، احوط اجتناب از آن است و اما هر گاه شک داشته باشد در ملاقات آن با غایط پاک است پس آب اماله اگر بیرون آید و مخلوط به نجاست نباشد و ملاقات آن نیز معلوم نباشد پاک است.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ جایز است فروختن بول و غایط حیوان حلال گوشت و از حرام گوشت جایز نیست. بلی! جایز است انتفاع به آنها در تسمید یعنی آن که در پای اشجار و زمین زراعات بریزند و امثال آن مثل حمام کردن به آنها و نحو اینها.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ هر گاه حیوانی باشد معین و معلوم نباشد که حلال گوشت است یا حرام گوشت؟ بول و سرگین او محکوم به طهارت است و اگر چه گوشت او به مقتضای اصل، محکوم به حرمت است و هم چنین است اگر معلوم نباشد که صاحب خون جهنده است یا نه؟ چنانچه اگر شک کرد در چیزی که آیا از فضله حلال گوشت است یا حرام گوشت؟ یا آن که شک کرد که آن از فلان حیوان است تا نجس باشد یا از حیوان فلانی است تا پاک باشد مثل آن که فضله‌ای دید و ندانست که از موش است یا از خنفساء در جمیع این صورت‌ها بنا را بر طهارت باید گذاشت.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ فضله‌ی مار و نهنگ پاک است چون معلوم نیست که صاحب خون جهنده باشند. بلی! نقل شده است از بعض سادات عظام که مار خون جهنده دارد و بعید نیست که مارها مختلف باشند و از شیخ شهید علیه الرحمه نقل شده که

صفحه : ۳۷

حیوانات دریایی صاحب خون جهنده نیستند مگر نهنگ لکن معلوم نیست چنانچه کلی مذکور نیز غیر معلوم است.

«سوم از نجاسات» منی حیوانی است که خون جهنده داشته باشد

چه حرام گوشت باشد چه حلال گوشت چه صحرایی و چه دریایی و اما سایر رطوبات حیوانات ما عدای کافر و سگ و خوک مثل لعاب دهن و آب بینی و چشم و غیر اینها پاک است اگر چه از مخرج بول و غایط باشد مثل مذی و ودی و ودی و هم چنین رطوبت فرج و دبر از انسان یا حیوان

[«چهارم» میتة حیوانی که صاحب خون جهنده باشد]

«چهارم» میتة حیوانی که صاحب خون جهنده باشد چه آدمی چه غیر آدمی، حرام گوشت باشد یا حلال گوشت. و هم چنین است اجزایی که از میتة جدا می‌شود هر چند بسیار کوچک باشد مگر اجزایی که حیات در آنها حلول نکرده باشد مانند پشم و موی و کرک و پر و استخوان و شاخ و منقار و دندان و ناخن و چنگال و سم مثل گاو و گوسفند و نحو این دو و بیضه که پوست بالایی آن بسته باشد چه از حلال گوشت باشد چه از حرام گوشت، پس این اجزاء مذکوره طاهر می‌باشند چه به طریق بریدن جدا شوند چه به طریق کندن، لکن اگر کهنه شدند باید موضع اتصال را شست حتی موی و پشم و کرک و پر که از میتة کهنه شود. و هم چنین در بیضه باید آن را از رطوبات میتة شست و در حکم اجزاء مذکوره است انفحه که شیردان بره و بزغاله باشد که مشتمل است بر پنیر مایه پس آن هم پاک است اگر چه از میتة جدا شود لکن باید ظاهر آن را که ملاقات با میتة نجس کرده بشویند و هم چنین پاک است شیری که در پستان میتة است مطلقاً و به ملاقات محل و موضع خروج نجس نمی‌شود لکن احوط اجتناب از آن است خصوصاً اگر از غیر مأکول اللحم باشد و معلوم باشد که طهارت این اجزاء مذکوره از میتة در وقتی است که آن میتة نجس العین نباشد پس در کافر و سگ و خوک جمیع اجزاء آنها نجس است اگر چه حیات در آنها حلول نکرده باشد.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ در حکم میتة است اجزایی که از زنده جدا می‌شود هر گاه حیات در آنها حلول کرده باشد پس آنها نجس است نیز مگر اجزاء صغاری که جدا می‌شود از بدن انسان در بعض اوقات مانند ٹالول و بشور و بعض صلہ‌های زخم‌ها و دمل‌ها و

صفحه : ۳۸

مثل پوستی که از لب جدا می‌شود و شورهایی که از بدن اجرب در وقت خاراندن می‌ریزد و هم چنین است آن چه در بن موی است که از بدن کنده می‌شود.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ نافه مشک که از آهوی زنده جدا می‌شود پاک است بنا بر اقوی اگر چه احوط اجتناب از آن است اما مشک آن بی‌اشکال پاک است و اما نافه آهوی مرده پس در طهارت آن اشکال است و هم چنین در مشک آن. بلی! مشک که گرفته می‌شود از دست مسلم که معلوم نیست از حی است یا از میت پاک است.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ میتة حیوانی که خون جهنده ندارد پاک است مثل وزغ و عقرب و سوسک و ماهی و هم چنین است مار و نهنک و اگر چه قولی هست به این که مار و نهنک خون جهنده دارند و لکن چون معلوم نشده، پاک است با آن که و اگر ثابت شد که بعضی از مارها خون جهنده دارند و لکن چون معلوم نشده پاک است با آن که و اگر ثابت شد که بعضی از مارها خون جهنده دارند باز لازم نیست اجتناب از میتة ماری که مشکوک باشد که صاحب خون جهنده باشد.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ هر گاه شک کرد در چیزی که آیا از اجزاء حیوان است یا نه؟ محکوم است به طهارت و هم چنین است هر گاه بداند که از حیوان است لکن شک داشته باشد در آن که صاحب خون جهنده است یا نه؟

[مسأله ۵]

مسأله ۵ مراد به میتة آن است که تذکیه‌ی شرعی نشده باشد، خواه آن که بمیرد یا کشته شود یا به غیر وجه شرعی ذبح شود.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ گوشت و پیه و پوست [ی] که از دست مسلم گرفته می‌شود محکوم به طهارت است و اگر چه نداند تذکیه آن را و هم چنین است آن چه که مطروح باشد در ارض مسلمین و بر او باشد اثر استعمال لکن احوط اجتناب است از آن.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ گوشت و پوست که از دست کافر گرفته می‌شود یا در اراضی ایشان افتاده باشد محکوم به نجاست است مگر در وقتی که معلوم باشد سبق ید مسلم بر آن.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ پوست میتة به دباغی پاک نمی‌شود و هیچ میتی قبول طهارت نمی‌کند مگر میت آدم مسلمان که به سبب غسل پاک می‌شود.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ سقط پیش از دمیدن روح در آن نجس است و هم چنین است جوجه که در تخم است.

صفحه : ۳۹

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ ملاقات با میتة بدون رطوبت مسریه، موجب نجاست نیست بنا بر اقوی و اگر چه احوط شستن ملاقی است، خصوص اگر با میتة انسانی پیش از غسل ملاقات کرده باشد.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ شرط است در نجاست میتة بیرون آمدن روح از جمیع جسد پس اگر مُرد بعض جسد و بیرون رفت روح از تمام بدن نجس نمی‌باشد.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ مجرد بیرون رفتن روح باعث نجاست بدن است و اگر چه سرد نشده باشد بدون فرق ما بین انسان و غیر انسان. وجوب غسل مس میت انسانی مخصوص است به بعد از سرد شدن.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ مضغه نجس است و هم چنین است بچه‌دان و قطعه گوشتی که در وقت زاییدن با بچه بیرون می‌آید.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ هر گاه عضوی از زنده قطع شود لکن به پوستی آویخته باشد پاک است ما دام که اتصال باقی باشد و نجس است اگر بالمره جدا شود. بلی! اگر قطع شد دست انسان مثلاً و آویخته شد به پوست نازکی احوط اجتناب است.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ «جند» که معروف است خصیه‌ی سگ آبی است اگر معلوم نباشد این مطلب و احتمال برود نبودن آن از اجزاء حیوان، پاک و حلال است و اگر معلوم باشد که همان خصیه سگ آبی است بی‌اشکال حرام است لکن محکوم به طهارت است چون معلوم نیست که صاحب خون جهنده باشد.

[مسأله ۱۶]

مسأله ۱۶ در حین دندان‌کندن یا ناخن‌گرفتن اگر گوشتی با آن جدا شود اگر خیلی کم باشد پاک است و الا نجس است.

[مسأله ۱۷]

مسأله ۱۷ هر گاه شخص استخوان مجردی یافت و شک کرد که استخوان طاهر العین است یا نجس العین پاک است اگر چه معلوم باشد که از انسان است و نداند که از کافر است یا از مسلم.

[مسأله ۱۸]

مسأله ۱۸ پوست مطروح که معلوم نباشد از حیوان صاحب خون جهنده است یا از غیر آن مثل ماهی مثلاً، محکوم به طهارت است.

[مسأله ۱۹]

مسأله ۱۹ حرام است بیع میتة، لکن اقوی جواز انتفاع به آن است در جایی که طهارت در آن شرط نیست.

[پنجم از نجاسات خون از هر حیوانی است که صاحب خون جهنده باشد]

«پنجم از نجاسات» خون از هر حیوانی است که صاحب خون جهنده باشد چه آدمی چه غیر آدمی، کبیر باشد یا صغیر، کم باشد خون یا بسیار باشد و اما خون حیوانی که صاحب نفس سائله نباشد پس پاک

است، خواه بزرگ باشد یا کوچک مانند ماهی و پشه و کیک و هم چنین است خونی که از غیر حیوان باشد مثل خونی که در زیر احجار یافت شد بعد از قتل حضرت سید الشهداء ارواحنا فداه و استثنا شده از خون نجس حیوان آن خونی که باقی می‌ماند در ذبیحه بعد از بیرون آمدن خون متعارف، خواه در عروق باشد یا در گوشت یا در دل یا در جگر، در هر جا که باشد پاک است. بلی! اگر خون مذبح که از محل خود حرکت کرده است بر گردد به جوف به سبب نفس کشیدن مذبوح یا به جهت بودن سر ذبیحه در علو، آن خون برگشته نجس است و شرط است بنا بر احوط در طهارت، خون متخلف در ذبیحه، آن که آن ذبیحه حلال گوشت باشد. پس خون متخلف از غیر مأكول اللحم نجس است بنا بر احوط.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ علقه‌ای که خون مستحیل از نطفه باشد، نجس است چه از آدمی باشد چه از غیر او حتی علقه تخم مرغ و احوط اجتناب است از نقطه خونی که در تخم پیدا می‌شود و علقه نشده است لکن اگر در زرده باشد به سبب آن پرده نازک که بر روی زرده است سفیده نجس نمی‌شود مگر آن که آن پرده پاره شود.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ خون باقی مانده در ذبیحه، اگر چه طاهر است لکن حرام است مگر آن خونی که با گوشت است و جزء آن حساب می‌شود.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ خونی که در میان شیر پیدا می‌شود وقت دوشیدن نجس و منجس است.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ بره‌ای که به تذکيه مادرش، محکوم به تذکيه شود تمام خون او پاک است، لکن خالی از اشکال نیست.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ حیوانی که به تیر یا سگ شکاری صید شده است که تذکيه آن به غیر ذبح و نحر شده آن خونی که از او خارج شده بی‌اشکال نجس است و اما آن چه که باقی مانده است بعد از بیرون رفتن روح آن پس در طهارت آن اشکال است و اگر چه حکم به طهارت خالی از وجه نیست.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ اگر شخص خونی دید و شک کرد که از حیوان است یا غیر آن؟ محکوم به طهارت است، چنانچه هر گاه قرمزی دید، شک کرد که آن خون است یا غیر خون؟ نیز، پاک است و هم چنین پاک است هر گاه دانست که آن، خون فلان حیوان است و لکن نمی‌داند که آن حیوان صاحب نفس سائله است یا نه؟ مانند خون مار و

صفحه : ۴۱

نهنگ و هم چنین است هر گاه نداند که آن خون گوسفند است یا ماهی؟ پس هر گاه دید در جامه خود خونی را و ندانست که از خودش است یا از پشه و کیک؟ پاک است. بلی! اگر شک کند در خون باقی مانده در جوف ذبیحه که آیا قسم طاهر آن است یا قسم نجس؟ از جهت شک در این که آیا علی‌المتعارف خون او خارج شده است یا نه؟ اصل در آن نجاست است از جهت استصحاب حالت سابقه لکن خالی از اشکال نیست و محتمل است تفصیل ما بین این که سبب شک اگر احتمال برگشتن خون است به جهت نفس کشیدن در اینجا پاک است و اگر به جهت احتمال آن است که سر مذبوح در موضع بلندی بوده نجس است به جهت اصالت عدم رد در اول و اصالت عدم خروج مقدار متعارف، در ثانی.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ هر گاه آب زردی از زخم یا دمل بیرون آمد و شخص شک کرد در آن که آن خون است یا غیر خون؟ پاک است. و هم چنین پاک است اگر در تاریکی چیزی بیرون آمد و شک کرد که آن خون است یا چرک؟ و واجب نیست بر او استعلام.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ هر گاه در وقت خاراندن بدن رطوبتی بیرون آمد و ندانست که آن خون است یا آب زرد پاک است.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ زردابه‌ای که بسته می‌شود بر روی زخم، وقت خوب شدن آن پاک است مگر آن که معلوم باشد که آن خون بوده یا مخلوط به خون بوده که در این هنگام نجس است، مگر آن که مستحیل به پوست شده باشد.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ اگر خون در آب گوشت یا غیر آن بریزد در حالی که می‌جوشد آن را نجس می‌کند اگر چه خیلی کم باشد و قول به طهارت آن از جهت این که آتش مطهر است چنانچه در حدیث است: *إن النار تأكله ضعيف* است. سید بحر العلوم رحمه الله فرموده: «و الدم لا يزال بالبصاق او غلیان منه فی الامراق».

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ هر گاه سوزن یا چاقو در بدن فرو رود و بیرون آید و خون آلوده نباشد پس اگر معلوم نباشد که ملاقات با خون کرده در باطن، پاک است و اگر معلوم شود که ملاقات کرده، احوط اجتناب است.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ هر گاه از بین دندان‌ها خون بیرون آید و در آب دهن مستهلک شود پس ظاهر طهارت آن بلکه جواز فرو بردن آن است. بلی! اگر خونی از خارج داخل

صفحه : ۴۲

دهن شود و مستهلک شود، احوط اجتناب است از آن و بهتر این است که به مضمضه، دهن را تطهیر کند.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ خون مرده که در زیر ناخن یا پوست بدن باشد اگر مستحیل نشده و صدق خون بر آن می‌کند نجس است پس اگر پوست روی آن سوراخ شود که آب به آن برسد نجس می‌کند و مشکل است با آن وضوء و غسل پس واجب است که تمام آن را بیرون آورد و اگر حرج داشته باشد واجب است که چیزی بر روی آن بچسباند مثل جبیره، پس وضوء بگیرد یا غسل کند این در وقتی است که بداند خون مرده است و اگر احتمال دهد که گوشت است و کوبیده شده، چنانچه غالباً چنین است پس پاک است.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ خونی که در اجزاء محرمة ذبیحه است مثل طحال که سپرز می‌باشد احوط اجتناب از آن است.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ خونی که در موضع ذبح در دهانه‌های عروق و استخوان می‌ماند که طاهر است و بعد از شستن خون به ذبح باقی است، اگر از خود آن عروق و استخوان است که متخلف شده، پاک است و اگر از جای دیگر به آنجا رسیده، باید از آنجا زد.

[ششم و هفتم از نجاسات سگ و خوک صحرائی است نه دریایی]

«ششم و هفتم از نجاسات» سگ و خوک صحرائی است نه دریایی. و هم چنین است رطوبات و اجزاء هر یک، هر چند اجزایی باشد که حیات در آنها حلول نکرده باشد مثل مو و استخوان و نحو این دو. و اگر جمع شود یکی از این دو با دیگری یا با حیوانی دیگر و از ایشان حیوانی متولد شود پس در طهارت و نجاست تابع اسم است پس اگر صدق کرد بر آن اسم سگ یا خوک، نجس است و اگر صدق کرد بر او اسم یکی از حیوانات دیگر، یا آن که مثلی در خارج نداشته باشد، طاهر است و اگر چه احوط اجتناب است از حیوانی که متولد از سگ و خوک شود هر گاه صدق نکند بر او اسم یکی از حیوانات طاهر العین، بلکه احوط اجتناب است از متولد از یکی از آن دو با طاهر دیگر، هر گاه صدق نکند بر او اسم آن طاهر. پس اگر بجهت سگی بر گوسفندی یا به عکس و بچه از آنها متولد شود و اسم گوسفند بر آن صدق نکند، احوط اجتناب است از آن و اگر چه صدق نکند بر آن اسم سگ.

[«هشتم» کافر است به جمیع اقسامش،]

«هشتم» کافر است به جمیع اقسامش، حتی مرتد هر دو قسم آن، و یهود و نصاری و مجوس و هم چنین

صفحه : ۴۳

است رطوبات و اجزاء کافر خواه از اجزایی باشد که حیات در آن حلول بکند یا نکند و مراد به کافر آن کسی است که انکار الوهیت یا توحید یا رسالت یا ضروری از ضروریات دین نماید با التفات به ضروری بودن آن، به حیثی که برگردد انکار او به انکار رسالت و احوط اجتناب است از منکر ضروری، مطلقاً و اگر چه ملتفت نباشد به ضروری بودن آن و فرزند کافر با کفر ابوی تابع ایشان است در نجاست، مگر در وقتی که اسلام بیاورد بعد از بلوغ یا مسلمان شود بنا بر اقوی پیش از بلوغ، با فرض آن که عاقل و ممیز باشد و اسلام او از روی بصیرت بوده باشد و فرق نیست در اولاد کافر، ما بین این که، حلال‌زاده باشند یا حرام‌زاده و اگر یکی از پدر و مادر مسلمان باشد، فرزند تابع او است اگر از زنا نباشد. بلکه مطلقاً تابع است بنا بر وجهی که مطابق است با اصالت طهارت.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ فرزند متولد از دو مسلم پاک است اگر چه از زنا باشد بلکه پاک است نیز، اگر احد ابوین مسلم باشد چنانچه گذشت.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ هیچ اشکالی نیست در نجاست «غلات» و ایشان جماعتی هستند که العیاذ باللّٰه قائل به خدایی حضرت امیر المؤمنین صلوات اللّٰه علیه هستند «و خوارج» یعنی کسانی که متدین هستند به بغض و دشمنی آن حضرت «و نواصب» و ایشان دشمنان اهل بیت علیهم السلام می‌باشند پس این سه فرقه بی‌اشکال نجسند و اما نجاست «مجسمه» یعنی کسانی که العیاذ باللّٰه خدا را جسم می‌دانند «و مجبره» یعنی کسانی که معتقدند به این که مردم در افعال خود مجبورند «و قائلین به وحدت وجود» از طوایف صوفیه، که ملتزم به احکام اسلام باشند، پس محل اشکال است چون محتمل است که ملتفت و معتقد به لوازم و مفاسد این اعتقادات نباشند و الا این سه فرقه نیز کافر و نجس می‌باشند.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ سائر فرق شیعه که اثنی عشری نیستند مثل واقفیه و فطحیه و کسانی که «شش امام یا کمتر یا بیشتر قائلند پاک می‌باشند مگر این که نسبت به باقی ائمه علیهم السلام که به امامت ایشان قائل نیستند اظهار عداوت یا سب کنند که در این صورت داخل در نواصبند و نجس می‌باشند.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ کسی که مشکوک است اسلام و کفر او، پاک است و اگر چه سائر احکام اسلام بر او جاری

صفحه : ۴۴

نشود.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ بدان که اطفال قبل از بلوغ به حد تکلیف در اسلام و کفر، تابع ابویین می‌باشند چنانچه مذکور شد و اما بعد از بلوغ و عقل، تبعیت ایشان منقطع می‌شود و باید ملاحظه‌ی خود ایشان بشود پس اگر معتقد به عقاید حقه شدند، وصف اسلام در ایشان حاصل و احکام مسلمین بر ایشان جاری می‌شود بنا بر این هر گاه پسر یا دختر بالغ شد و معرفت اصول دین را به مقدار کفایت در اسلام تحصیل نکرد و ندانست یا در شک ماند، امر بسیار مشکل می‌شود از بابت نجاست ایشان و از بابت میراث و نکاح و این حکم در دختران بسیار مشکل می‌شود زیرا که بعد از اتمام نه سال، باید اصول اسلام را معتقد شوند بلکه نسبت به پسران نیز بنا بر قول بعضی از اعظام علماء مانند شیخ طوسی رحمه الله که قائل شده که تکلیف ایشان به اصول دین بعد از اتمام ده سال است و این دخلی ندارد به احکام دیگر که بلوغ در آنها شرط است. و ملاحظه‌ی این قول، احوط است پس معلوم شد که تکلیف به معرفت عقاید اهم تکالیف است و در احکام خدا از او مهم‌تر نیست چون که ندانستن آن باعث عذاب ابدی است و اول تکالیف است که باید پیش از همه‌ی واجبات تحصیل آن کرد حتی این که تا آن را درست نکرده اگر نماز کرد [خواند]، باطل است و اشکل تکالیف است از این جهت که گاهی بی‌تقصیر در آن احکام نجاست بر شخص مترتب می‌شود، هر گاه خلاف واقع را معتقد باشد مثل بسیاری از مردان یا زنان که از بابت غفلت و بی‌معرفتی، خدا را تصور جسم نموده یا در آسمان می‌دانند یا اعتقاد کرده العیاذ باللّٰه که خدا نوری است در عرش قرار گرفته، حکم به طهارت ایشان مشکل است هر چند مستضعف باشند و مقصر نباشند.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ هم چنان که انکار ضروریات دین مثل وجوب نماز و روزه و حج یا استحباب جماعت یا حرمت پول دیوان که از کسبه و اصناف جبراً می‌گیرند و امثال اینها در صورتی که راجع به انکار پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم و دین شود باعث کفر و نجاست است. هم چنین است اعتراض در حکمی که حق تعالی کرده است و از این بابت ابلیس کافر شده و الا قائل به توحید و نبوت و معاد و همه‌ی احکام بود و آنها را به

صفحه : ۴۵

طریق یقین می‌دانست و مدرس ملائکه بوده است و دو رکعت نماز در مدت شش هزار سال به جا آورد به واسطه‌ی یک اعتراض بر خداوند عالم که چرا مرا امر کردی که سجده‌ی آدم کنم و حال آن که من از او بهترم؟ کافر و ملعون و مطرود در گاه الهی شد. و از همین قبیل است اعتراضات بعضی از ملاحده بر خدا و رسول صلی الله علیه و آله و سلم که چرا خمس را برای سادات قرار داد تا آنها فقیر و ذلیل و بی‌کار شوند؟ یا چرا قرار داد که مردم هر گاه مستطیع شدند مکه روند و اموال و ثروت خود را در آن سفر تمام کنند و حاصلی بدست نیاورند جز آن که مانند حیوانات که دور خرمن می‌گردند طواف کنند؟ و یا مانند حیوانات وحشی، فرار نمایند در ما بین صفا و مروه، سعی و هروله کنند. یا چرا قرار داد که حاجی‌ها در صحرای منی قربانی کنند تا گوشت گران و بر مردم تنگ شود و هوای مکه متعفن شود؟ و امثال این اعتراضات که در قلوب و السنه‌ی ملاحده، بسیار است و در زمان ائمه علیهم السلام زنادقه نیز از این اعتراضات می‌کردند و جواب می‌شنیدند، مانند ابن ابی العوجاء و ابن المقفع و امثال ایشان که در زمان

حضرت صادق علیه السلام بودند و این رساله را مقام این حرفها نیست و الا در این مقام کلام را بسط می‌دادم.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ تارک الصلوة اگر منکر وجوب نماز باشد بی شبهه، کافر و نجس است و اگر منکر وجوب نباشد، نقل شده که بعضی از علماء به سبب ظاهر بعض احادیث حکم به کفر و نجاست او کرده‌اند و این قول خلاف مشهور، مستلزم عسر و حرج است چون که مراد از تارک الصلوة کسی است که هیچ نماز نخواند یا نماز باطل کند. پس کار طهارت اکثر مردم بسیار مشکل می‌شود و اقوی این است که هر گاه شخص انکار وجوب نماز کرد کافر و نجس است و هر گاه استخفاف به آن یعنی استخفاف به اصل قرار دادن او کرد مرتد است. و هر گاه معتقد به وجوب آن هست لکن آن را سبک انگاشته و سهل انگاری در آن می‌کند از بابت ترک آن، یا باطل به جا آوردن آن، یا درست نکردن مسائل آن، یا تزییع آن از بابت تأخیر از بی‌مبالاتی در همه صور، شخص اگر چه کافر نیست و پاک است لکن فاصله‌ی با کفر ندارد و در احادیث وارد شده که شفاعت حضرت پیغمبر و

صفحه : ۴۶

ائمه علیهم السلام به او نمی‌رسد، و بر حوض کوثر بر ایشان وارد نخواهد شد و در وقت مردن بر دین پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم از عالم نخواهد رفت و اینهای که گفته شد نیز جاری است. در ترک نماز قضا که بر ضمه‌ی شخص ثابت است و تأخیر می‌کند به حد تهاون و توسعه [وقت] را عذر قرار می‌دهد.

[نهم از نجاسات خمر است]

«نهم از نجاسات» خمر است بلکه هر چیزی که مست کند و در اصل روان باشد اگر چه بالعرض جامد شود. و اما مسکر جامد مثل بنک، مثلاً پاک است و اگر چه بالعرض مایع شود.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ مشهور الحاق نموده‌اند به خمر آب انگور جوش آمده را که هنوز دو ثلث آن نرفته باشد و آن اگر چه احوط است لکن اقوی طهارت آن است. بلی! حرمت آن به مجرد غلیان بلکه به مجرد نشیش اگر چه به حد غلیان نرسد بی اشکال است، چه به آتش باشد یا به آفتاب و به ذهاب ثلثین به هر نحو که باشد حتی با آفتاب و به هوا حلال می‌شود و فرق نیست در این حکم ما بین آب انگور و خود انگور و اما خرما و زبیب و آب آن دو تا، هر گاه بجوشد علاوه بر عدم نجاست، اقوی عدم حرمت است و اگر چه احوط اجتناب از آن دو است از حیث خوردن بلکه اجتناب از حیث نجاست نیز احوط است.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ هر گاه آب انگور بعد از جوش آمدن و پیش از رفتن دو ثلث آن شیره شود، احوط حرمت آن است و اگر چه از برای حلیت آن نیز وجهی است، بنا بر این هر گاه ذهاب دو ثلث آن مستلزم سوختن آن شود، پس بهتر آن است که مقداری آب بر آن بریزد و بجوشانند پس وقتی که دو ثلث او رفت حلال می‌شود بی اشکال.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ جایز است خوردن زبیب کشمش و خرما‌ی که در آبگوش و طبیخ باشد و اگر چه جوش آمده باشد پس پاک و حلال است خوردن آنها به هر نحو و کیفیت که باشد علی الاقوی.

[دهم از نجاسات «فجاج است»]

«دهم از نجاسات» فجاج است و آن شرابی است که از جو به عمل می‌آورند به وجه مخصوصی و می‌گویند سُکر خفی دارد و اگر از غیر جو باشد حرمت و نجاست آن معلوم نیست مگر آن که مسکر باشد.

[مسأله]

مسأله ماء الشَّعیر که اطباء در معالجات خود استعمال می‌کنند فجاج نیست پس پاک و حلال است.

[یازدهم از نجاسات عرق جنب از حرام است]

«یازدهم از نجاسات» عرق جنب از حرام است چه در حین جنب شدن بیاید چه

صفحه : ۴۷

بعد از آن، از گرمی هوا باشد یا از حرکت. خواه در مرد باشد، خواه در زن. از زنا باشد و یا لواط یا وطی بهیمه یا استمناء، یا غیر اینها، از آن چه حرمت آنها ذاتی باشد بلکه اقوی چنین است در وطی حیض و جماع در روز روزه واجب معین و وطی در ظاهر پیش از کفاره دادن.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ کسی که جنب از حرام است هر گاه غسل کند و پیش از تمام شدن غسل عرق کند، آن عرق نجس است. بنا بر این باید با آب سرد غسل کند و اگر متمکن از آن نیست پس فرو رود در آب گرم و وقت بیرون آمدن از آب یا زیر آب نیت غسل کند و به قصد غسل، خود را حرکت دهد.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ اگر بعد از جنابت از حرام هنوز غسل نکرده، جنب به حلال شد یا بعد از جنابت از حلال جنب به حرام شد در هر صورت عرق او نجس است به خصوص در صورت اول.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ مجنب از حرام هر گاه تیمم کرد به جهت عدم تمکن از غسل، ظاهر آن است که عرق او نجس نباشد و اگر چه احوط اجتناب از آن است مادامی که غسل نکرده و هر گاه متمکن از آب شد و غسل نکرد، عرقی که می‌کند نجس است به سبب بطلان تیمم او که بطلان تیمم به جهت وجدان ماء است.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ اگر طفل نابالغ جنب شود به طریق حرام، در نجاست عرق او اشکال است و احوط آن است که او را وادارند تا غسل کند زیرا که صحیح است غسل او پیش از بلوغ بنا بر اقوی.

[دوازدهم از نجاسات عرق شتر جلال]

«دوازدهم از نجاسات» عرق شتر جلال بلکه مطلق حیوان جلال است بنا بر احوط.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ احوط اجتناب است از روباه و خرگوش و وزغ و عقرب و موش بلکه مطلق مسوختات و اگر چه اقوی طهارت جمیع است.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ هر چیزی که شک شود در طهارت و نجاست آن، محکوم به طهارت است خواه سبب، شبه احتمال آن باشد که او از اعیان نجسه است یا احتمال تنجس او باشد با آن که از اعیان طاهره باشد. و بعضی گفته‌اند که اصل در خون، نجاست است یعنی اگر خونی دید و شک کرد که از قسم طاهر است یا از قسم نجس، نجس است و این قول ضعیف است. بلی! استثناء شده از آن چه که ذکر شد رطوبتی که بیرون می‌آید بعد از بول، پیش از استبراء یا رطوبتی که بیرون می‌آید بعد از خروج منی پیش از استبراء به بول چه

صفحه : ۴۸

آن که این دو رطوبت در حالی که مشتبه باشد محکوم به نجاست است.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ اقوی طهارت غسله‌ی حمام است و اگر چه ظن به نجاست آن باشد لکن احوط اجتناب است از آن.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ مستحب است پاشیدن آب، اگر اراده کند که نماز بخواند در معابد یهود و نصاری با شک در نجاست آن و اگر چه محکوم به طهارت است.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ در جائی که شک در طهارت و نجاست دارد، واجب نیست فحص کردن بلکه بنا را بر طهارت گذارد هر گاه مسبوق به نجاست نبوده باشد و اگر چه ممکن باشد حصول علم به حال پیدا کند در همان حال.

[فصل دوم در بیان ثبوت نجاست است]

فصل دوم در بیان ثبوت نجاست است طریق ثابت شدن نجاست و تنجس شیء، علم وجدانی و بینہ‌ی عادلہ است و در کفایت قول عدل واحد اشکال است و مراعات احتیاط در آن ترک نشود. و ثابت می‌شود نیز به قول ذی‌الید، یعنی صاحب تصرف به واسطه‌ی ملکیت یا اجاره یا عاریه یا امانت بلکه به غضب نیز. و اعتباری نیست به مطلق مظنه و اگر چه ظن قوی باشد. پس روغن و ماست و پنیری که از دست صحرا نشینان گرفته می‌شود محکوم به طهارت است اگر چه مظنه نجاست آن داشته باشد. بلکه گفته می‌شود که رجحانی نیست در احتیاط به اجتناب از آن، بلکه گاهی شود که احتیاط به اجتناب از آن مکروه، یا حرام شود اگر در معرض حصول وسواس باشد.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ علم وسواسی در طهارت و نجاست اعتبار ندارد.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ علم اجمالی مانند علم تفصیلی است پس اگر عالم شود به نجاست یکی از دو چیز، واجب است اجتناب از هر دو مگر آن که یکی از آن دو محل ابتلای او نباشد که در این صورت اجتناب از آن دیگری که محل ابتلاء است واجب نیست.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ معتبر نیست در بینه که مظنه‌ی به صدق آن حاصل نماید. بلی! معتبر است که بینه‌ای دیگری با آن معارضه نکند.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ معتبر نیست در بینه، که مستند شهادت خود را ذکر کنند. بلی! اگر شاهدین مستند شهادت خود را در حکم به نجاست ذکر نمودند و دانسته شد که

صفحه : ۴۹

مستند ایشان صحیح نیست، حکم به نجاست نمی‌شود.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ اگر شاهدین شهادت بر نجاست ندهند بلکه موجب آن را ذکر نمایند، در حکم به نجاست کفایت می‌کند و اگر چه هر دو یا یکی از ایشان آن را موجب نجاست ندانند. پس اگر بگویند این جامه ملاقات نموده با عرق مجنب به حرام، یا ملاقات کرده با آب غسله، حکم می‌شود به نجاست آن نزد کسی که عرق جنب به حرام و آب غسله را نجس می‌داند اگر چه خود شاهدین آن را پاک شمارند.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ اگر شاهدین، شهادت به نجاست دهند و لکن مختلف باشد مستند ایشان، کافی است در ثبوت نجاست و اگر چه خصوصیت هر یک از آن دو مستند ثابت نگردد. چنانچه یکی گوید که این جامه ملاقات با بول نموده و آن دیگری بگوید ملاقات خون کرده، در این صورت اصل نجاست ثابت می‌شود لکن نه نجاست بولی و نه نجاست خونی بلکه همان نجاست که قدر مشترک است ثابت می‌شود و این در وقتی است که هر یک، نافی دیگری نباشد. و اما در صورتی که هر یک نافی آن دیگر کنند، چنانچه یکی گوید ملاقات با بول نموده و آن دیگری گوید چنین نیست بلکه با خون ملاقات کرده، در این صورت حکم به نجاست مشکل است.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ شهادت اجمالی نیز در ثبوت نجاست کافی است، مثل آن که شاهدین گویند: یکی از آن دو چیز نجس است. پس واجب می‌شود اجتناب نمودن از هر دو و اما اگر یکی شهادت اجمالی دهد و آن دیگر شهادت بر معین دهد، چنانچه یکی گوید که یکی از این دو چیز نجس است و دیگری گوید که این چیز معین نجس است پس در این مسئله چند وجه است: وجوب اجتناب از هر دو و اجتناب از معین فقط و عدم وجوب اصلاً.

[مسئله ۸]

مسأله ۱۸ اگر یکی از دو شاهد گوید که این چیز فعلاً نجس است و دیگری گوید که من می‌دانم که پیش از این نجس بوده و فعلاً حال آن را نمی‌دانم پس ظاهر، وجوب اجتناب است. و هم چنین است هر گاه هر دو شهادت دهند به نجاست سابقه، به جهت جریان استصحاب.

[مسأله ۹]

مسأله ۱۹ اگر یکی از دو شاهد گوید که فلان چیز نجس است و دیگری گوید که پیش از این نجس بود و الآن طاهر است پس ظاهر عدم

صفحه : ۵۰

کفایت و عدم حکم به نجاست است.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ هر گاه زن یا خدمتکار یا کنیز خبر دهند به نجاست چیزی که در ید ایشان است از رخت مرد یا ظروف خانه، کفایت می‌کند در حکم به نجاست. هم چنین اگر خبر دهد مریبه‌ی طفل یا دیوانه، به نجاست ایشان یا نجاست رخت ایشان، بلکه چنین است اگر آقایی خبر دهد به نجاست بدن بنده یا کنیزه‌ی خود یا رختهای ایشان، در صورتی که آن بنده و کنیز نزد آقایان در خانه او باشند.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ هر گاه چیزی در دست دو شخص باشد مثل دو شریک، قول هر یک در نجاست آن مسموع است. بلی! اگر یکی گوید که آن نجس است و دیگری گوید که آن پاک است، قول هر دو ساقط است. چنانچه اگر دو بینه با هم معارضه نمایند هر دو ساقط می‌شوند. و اگر بینه معارضه کند با قول ذی الید، بینه مقدم است.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ قول ذی الید در نجاست معتبر است، خواه فاسق باشد یا عادل، بلکه مسلمان باشد یا کافر.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ در اعتبار قول ذی الید در صورتی که طفل باشد اشکال است و اگر چه بعید نیست قول آن هر گاه مراقب یعنی نزدیک به بلوغ باشد.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ شرط نیست در قبول قول ذی الید، آن که پیش از استعمال باشد چنانچه بعضی گفته‌اند. پس اگر با آبی وضوء گیرد و

بعد از آن ذی الید اخبار به نجاست آن دهد وضوی آن محکوم به بطلان است. هم چنین شرط نیست که اخبار او در حالی باشد که در ید او است پس اگر بعد از آن که از ید او خارج شده، خبر دهد که در وقتی که در ید او بود نجس بوده در این زمان محکوم به نجاست خواهد بود. و اگر شک در زوال نجاست دارد استصحاب کند.

[فصل سوم، در کیفیت نجس شدن متنجسات است]

فصل سوم، در کیفیت نجس شدن متنجسات است شرط است در نجس شدن ملاقی نجس یا متنجس، آن که در یک طرف یا در هر دو طرف رطوبت مسریه باشد. پس هر گاه هر دو طرف خشک باشد نجس نشود و اگر چه ملاقات با میتة باشد. لکن احوط شستن ملاقی میتة انسان است پیش از غسل او، و اگر چه هر دو طرف خشک باشند. و هم چنین نجس نشود اگر در هر دو

صفحه : ۵۱

طرف یا در یک طرف رطوبتی باشد که مسری نباشد. و ملاقی نجس یا متنجس اگر روان باشد همه‌ی آن نجس می‌شود چون آب قلیل مطلق و مثل مضاف، هر چه باشد قلیل یا کثیر آن و مثل روغن روان و یا امثال آن از مایعات. بلی! آن چه که در طرف بالا باشد، به نجس شدن پایین آن نجس نشود اگر به نحو جریان باشد، مانند آب. بلی! [آفتابه] که در بیت الخلا استعمال می‌شود بلکه آب سافل [پائین] نیز نجس نمی‌شود به ملاقات عالی با نجاست اگر سافل به عالی جاری باشد، مانند فواره. فرقی نیست در این باب ما بین آب و غیر آن از سایر مایعات. و اگر ملاقات کننده‌ی با نجس، جامد باشد یعنی روان نباشد، نجاست در آن مختص به موضع ملاقات است چه خشک باشد، مانند جامه‌ی خشکی که یک جزء از آن ملاقات با نجس کند، یا تر باشد، مانند جامه‌ی مرطوب و زمین مرطوب. پس اگر ملاقات کند نجاست به جزئی از آن جامه یا زمین، آن جزء دیگر متصل به آن نجس نشود و اگر چه رطوبت مسریه در آن جامه یا زمین باشد، بلکه نجاست مختص به محل ملاقی است. و از این قبیل است روغن و شیرهی غیر روان. بلی! اگر جزء مجاور نجس، منفصل از آن جزء متنجس شود و باز متصل شود، آن محل ملاقی نجس شود. پس اتصال قبل از ملاقات مسری و متنجس نیست، به خلاف اتصال بعد از آن. بنا بر این خربزه و خیار و امثال این دو، از چیزهای که در آن رطوبت مسریه می‌باشد هر گاه ملاقات کند نجاست با جزئی از آن اجزاء دیگر از آن، نجس نمی‌شود بلکه کفایت می‌کند شستن همان محل ملاقی، مگر آن که بعد از ملاقات منفصل شود و باز متصل گردد.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ هر گاه چیزی با نجس ملاقات کرد لکن معلوم نیست که رطوبت در یکی از آن دو بوده یا نبوده یا آن که معلوم نیست که رطوبت داشته لکن معلوم نیست که آن رطوبت مسریه بوده یا نه آن چیز ملاقی، محکوم به نجاست نخواهد بود. و اما اگر معلوم بوده که در سابق رطوبت مسریه بوده لکن بقاء آن مشکوک باشد پس احوط اجتناب است و اگر چه حکم به عدم نجاست، خالی از وجه نیست.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ هر گاه مگسی که بر روی نجاست تر نشسته بود برخاست و بر جامه یا بدن شخص نشست

صفحه : ۵۲

حکم به نجاست آن جامه و بدن نمی‌شود. و اگر چه رطوبت مسریه در آنها باشد آن که معلوم نباشد بودن عین نجاست با آن مگس که بر روی نجاست تر نشسته بود برخواست و بر جامه یا بدن شخص نشست، حکم به نجاست آن جامه و بدن نمی‌شود. و اگر رطوبت مسریه در آنها باشد بشرط آن که معلوم نباشد بودن عین نجاست با آن مگس و مجرد نشستن بر نجاست مستلزم نجاست پای او [مگس] نمی‌شود چرا که ممکن است پای مگس از چیزهایی باشد که قبول نجاست نمی‌کند و بر فرض قبول هم، زوال عین کافی است در طهارت حیوانات

[مسئله ۳]

مسئله ۳ هر گاه فضله‌ی موش در روغن یا شیرهی غیر روان بیافتد کفایت می‌کند در تطهیر، آن که آن را با مقداری از اطراف بردارد و دور افکند و اجتناب از بقیه واجب نیست. و هم چنین است هر گاه سگ بر روی گِل راه رود پس حکم نمی‌شود به نجاست غیر جای پای او مگر آن که گِل شُل باشد. و معیار در روان و غیر روان، آن است که اگر چیزی از او برگیرند همان وقت جای آن پر شود و اصلاً خالی نماند آن چیز روان است. و اگر جای او خالی بماند در حال برداشتن، اگر چه بعد پر شود جامد است.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ شخصی که بدن او عرق کرده، هر گاه نجاست به جزئی از بدن او برسد، نجاست از آن موضع به سایر اجزاء بدن او سرایت نخواهد کرد، مگر در صورتی که عرق جاری باشد.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ هر گاه در ته آفتابه سوراخی باشد و آن آفتابه را پر از آب کرده و بر زمین نجس گذارند، اگر آبی که از آن سوراخ بیرون می‌آید در زیر آفتابه نایستد، بلکه جاری شود یا در زمین فرو رود، آب آفتابه نجس نمی‌شود. و اگر آب در زیر آن بایستد به حیثی که با آب ابریق متحد حساب شود به واسطه‌ی آن سوراخ، نجس می‌شود و همچنین است حکم در کوزه و کاسه و حب و نحو اینها.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ هر گاه آب دماغ غلیظ باشد و در آن نقطه‌ی خونی باشد، نجاست مختص همان گوشه است پس اگر شک دارد که آن خون ملاقات به ظاهر دماغ کرده یا نه، واجب نیست شستن دماغ. و هم چنین است حکم در بلغمی که از سینه کنده می‌شود.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ جامه و فرشی که آلوده شده به خاک خشک نجس، به تکانیدن پاک می‌شود

صفحه : ۵۳

و شستن واجب ندارد و احتمال بقاء خاک ضرر ندارد بعد از علم به ریختن قدر متیقنی از آن.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ شرط است در نجس شدن ملاقی نجس، این که قابل تأثر باشد و به عبارت دیگر، باید رطوبت مسریه در یکی از دو طرف بوده باشد و مجرد ذوبان و میعان، کفایت نمی‌کند. و لهذا اگر زبیق را در ظرف نجس کنند یا چوب نجس خشک به آن بزنند نجس نمی‌شود. و هم چنین اگر طلا یا نقره یا غیر آنها از فلزات دیگر را در بوته نجس آب کنند، نجس نمی‌شود مگر آن که ظرف رطوبت داشته باشد یا از خارج رطوبتی به آن برسد.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ بدان که چیزی که به ملاقات نجس، نجس شده، به ملاقات نجس دیگر دو مرتبه نجس نمی‌شود، لکن اگر حکم آن دو نجس مختلف باشد، حکم دومی نیز جاری می‌شود، مثلاً اگر چیزی ملاقات کرد به خون و شستن به یک دفعه را در ملاقات به خون کافی دانستیم، و بعد از ملاقات به خون، ملاقات به بول کرد محتاج به تعدد است اگر چه دو مرتبه نجس نشده است و لکن باید دو دفعه آن را شست. و هم چنین اگر ظرفی آب نجس داشت و سگ در آن آب خورد اگر چه به ولوغ نجس، تر نشده و لکن محتاج به خاک مالیدن است. و احتمال می‌رود که از برای نجاسات مراتبی باشد در شدت و ضعف، بنا بر این هر یک از آنها مؤثر می‌باشد و اشکالی ندارد.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ هر گاه جامه به ملاقات نجاستی نجس شود که محتاج به تعدد نیست، مثل خون مثلاً و بعد شک کند که آیا ملاقات کرد با بول که محتاج به تعدد است یا نه؟ یک دفعه شستن کفایت می‌کند و استصحاب بقاء نجاست جاری نیست، چون نجاست خونی، معلوم الارتفاع است و نجاست بولی از اصل مشکوک است. و هم چنین اگر ظرفی نجس بود و بعد شک کرد که آیا به ولوغ کلب هم نجس شده یا نه؟ بنا گذارد بر عدم تحقق ولوغ و دیگر نیاز به خاک مالی نیست. بلی! اگر بداند که نجاستی به ظرف رسیده مثلاً و نمی‌داند که خون بوده یا بول، یا ولوغ، واجب است اجراء حکم اشد از تعدد و خاک مالی.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ اقوی آن است که متنجس، مثل نجس منجس است لکن جمیع احکام نجس بر آن جاری نمی‌شود. مثلاً هر گاه ظرف

صفحه : ۵۴

نجس شد به ولوغ، واجب است تعفیر لکن اگر ظرف دیگری به ملاقات آن نجس شود یا آب ولوغ در ظرف دیگر ریخت، واجب نیست در تطهیر ظرف دومی، خاک مالی کردن و اگر چه احوط است، خصوص در فرض دوم. و هم چنین اگر جامه به بول نجس شده، واجب است در شستن آن تعدد لکن اگر جامه‌ی دیگری به ملاقات آن نجس شود تعدد واجب ندارد و هم چنین است اگر نجس شود به غسله‌ی بول، بنا بر نجاست غسله.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ گذشت که شرط است در نجس شدن چیز به ملاقات تأثر آن، پس بنا بر این اگر فرض شد جسمی باشد که به آب و رطوبت، متأثر نشود اصلاً مثل آن که او را به جوری روغن مالیده‌اند که اگر در آب فرو برند، اصلاً تر نمی‌شود، ممکن است که گفته شود چنین جسمی به ملاقات نجاست نجس نمی‌شود و اگر چه با رطوبت مسریه هم باشد، به سبب عدم تأثیر و محتمل است که پای زنبور و مگس و پشه از این قبیل باشد.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ ملاقات با نجاست در باطن موجب نجاست ملاقی نمی‌شود، پس آب دماغی که از دماغ بیرون می‌آید پاک است و اگر چه در باطن دماغ با خون ملاقات کرده باشد. بلی! اگر از خارج چیزی داخل در باطن کند و ملاقات با خون نماید احوط اجتناب است.

[فصل چهارم در احکام نجاسات و متنجسات است]

فصل چهارم در احکام نجاسات و متنجسات است بدان که شرط است در صحت نماز چه واجبی باشد یا مستحبی، ازاله‌ی نجاست از بدن، حتی از ناخن و مو و از لباس. چه ساتر باشد یا غیر ساتر. و هم چنین شرط است [ازاله‌ی نجاست] در توابع نماز، مانند نماز احتیاط و قضای تشهد و سجده‌ی فراموش شده و هم چنین در سجده‌ی سهو، بنا بر احوط. و شرط نیست از برای مقدمات نماز مثل اذان و اقامه و دعاهای قبل از تکبیر الاحرام و نه از برای مؤخرات آن مثل تعقیب. و ملحق به لباس است بنا بر احوط لحاف مریمی که خود را به آن پوشانیده و خوابیده و به ایما [اشاره] نماز می‌خواند، خواه عورت خود را هم به آن ستر کرده یا نکرده باشد و اگر چه در صورتی که به چیز دیگر خود را ستر کرده

صفحه : ۵۵

باشد و لحاف را از جهت گرمی و نحو آن روی خود انداخته باشد، اقوی عدم اشتراط است. و نیز شرط است در صحت نماز، ازاله کردن نجاست از موضع سجود، نه سایر مواضع. پس باکی نیست در نجاست فرشی که بر روی آن نماز می‌خواند مگر آن که نجاست آن مسریه به لباس یا بدن مصلی باشد.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ اگر شخص پیشانی خود را گذاشت در وقت سجده بر محلی که بعض آن پاک و بعض آن نجس است [نماز] صحیح است هر گاه پاکی به مقدار واجب از آن بوده باشد و اگر چه احوط آن است که تمام موضعی که پیشانی بر آن گذاشته می‌شود پاک باشد. و کافی است در طهارت موضع سجده، پاکی سطح ظاهر آن و اگر چه باطن آن یا سطح دیگر یا زیر آن، نجس باشد. پس هر گاه مَهر خود را بر محل نجس گذاشت و خود مهر، تمام آن یا سطح ظاهر آن پاک بود، نماز صحیح است.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ واجب است ازاله کردن نجاست از مساجد که مراد داخل آن و سقف و بام و طرف داخل از دیوارهای آن باشد بلکه از طرف خارج از آن بنا بر احوط، مگر آن که دیوار را واقف، جزء مسجد قرار نداده باشد بلکه اگر واقف مکان مخصوصی از مسجد

را جزء قرار ندهد حکم مسجد در آن جاری نمی‌شود. و وجوب ازاله‌ی نجاست از مساجد فوری است که تأخیر آن بدون عذر، معصیت است. پس جایز نیست تأخیر انداختن به مقداری که عرفاً منافی با فوریت باشد. و نجس کردن مسجد حرام است بلکه جایز نیست داخل کردن نجاست عینیه در آن و اگر چه موجب تنجیس نباشد، مادامی که موجب هتک حرمت مسجد باشد بلکه مطلقاً، جایز نیست بنا بر احوط. و اما داخل کردن چیز متنجس، ضرر ندارد مادامی که مستلزم هتک نباشد.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ ازاله‌ی نجاست از مساجد واجب کفائی است و اختصاص ندارد به آن کسی که نجس کرده یا سبب تنجیس آن شده است، بلکه واجب است بر هر کسی. و به قیام بعضی، از دیگران ساقط می‌شود.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ هر گاه نجاستی در مسجد دید و وقت نماز هم داخل شده بود پس اگر وقت نماز وسعت دارد ازاله را مقدم دارد و الا نماز را مقدم دارد و در صورت اول، هر گاه قبل از ازاله

صفحه : ۵۶

مشغول نماز شود، در صحت آن اشکال است، چه در همان مسجد نماز خوانده باشد و چه در غیر از آن. لکن اقوی صحت است اگر چه به سبب ترک مبادرت به ازاله، معصیت کرده و اگر قدرت بر ازاله نداشته باشد مطلقاً یا تا زمان معینی، نماز خواندن او در زمان عدم قدرت، چه در آن مسجد، و چه در غیر آن مانعی ندارد. هم چنین هر گاه با قدرتش، کسی دیگر مشغول به ازاله شد، مانعی ندارد که او به نماز پیش از تحقق ازاله مبادرت کند.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ هر گاه شخص نماز خواند و بعد از نماز، معلوم شد که مسجد نجس بوده، نمازش صحیح است. و هم چنین است هر گاه می‌دانست نجاست مسجد را لکن از روی غفلت نماز خوانده. و اما اگر در بین نماز علم پیدا کند یا ملتفت شود پس آیا واجب است که نماز را تمام کند و بعد ازاله کند یا آن که نماز را باطل نماید و مبادرت با ازاله کند؟ در اینجا دو وجه یا چند وجه است: و اقوی آن است که نماز را تمام کند.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ هر گاه موضعی از مسجد نجس باشد، جایز نیست نجس کردن آن موضع ثانیاً به نحوی که باعث تلویت باشد بلکه با عدم تلویت نیز جایز نیست هر گاه نجاست دوم اشد و اغلط از اولی باشد و الا در تحریم آن تأمل بلکه منع است هر گاه مستلزم نباشد تنجیس موضع طاهری که مجاور با آن موضع نجس است. لکن عدم جواز احوط است.

[مسئله ۷]

مسأله ۷ هر گاه تطهیر مسجد، متوقف بر کندن زمین آن باشد جایز است بلکه واجب است. و هم چنین است هر گاه متوقف بر خراب کردن قدری از آن باشد. و پر کردن آن موضعی را که کنده و ساختن آن موضعی را که خراب کرده، واجب نیست. بلی! اگر مانند آجر و سنگ باشد که ممکن باشد رد کردن آن به موضع خود بعد از تطهیر، واجب است.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ هر گاه حصیر مسجد نجس شود واجب است تطهیر آن یا قطع کردن موضع نجس از آن، هر گاه بریدن آن اصلح باشد از بیرون بردن و تطهیر کردن، چنانچه غالباً چنین است.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ هر گاه تطهیر مسجد توقف داشته باشد بر خراب کردن جمیع آن مثل آن که آن را با گچ نجس ساخته باشند یا استادی که مباشر ساختن آن بوده کافر بوده، پس اگر کسی باشد که بعد از خراب کردن، مصارف

صفحه : ۵۷

تعمیر آن را متحمل شود و تعمیر آن نماید جایز است و الا مشکل است.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ هر گاه مسجدی خراب شود و کسی در آن نماز نخواند، حکم حرمت تنجیس و وجوب تطهیر آن باقی است.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ هر گاه تطهیر مسجد توقف داشته باشد بر تنجیس قدری دیگر از آن، مانعی ندارد هر گاه ازاله‌ی آن ممکن باشد. مثل آن که موضعی از آن نجس شده و باید آب بر آن بریزند تا آفتاب آن را خشک نماید و آب ریختن مستلزم نجس شدن قدری از موضع پاک آن باشد ضرر ندارد.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ هر گاه تطهیر مسجد توقف داشته باشد بر بذل مال، واجب است و آیا آن که نجس کرده ضامن است یا نه؟ محل اشکال است و عدم ضمان خالی از قوت نیست.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ هر گاه عنوان مسجدی، تغییر کرد به این نحو که غاصبی آن را غصب کرد و خانه یا حمام کرد یا آن که مسجد خراب شد به نحوی که ممکن نبود تعمیر آن و نماز خواندن در آن و جایز دانستیم که آن را مکان زراعت قرار دهند، پس آیا جایز است تنجیس آن و واجب نیست تطهیر آن چنانچه بعضی گفته‌اند؟ مشکل است و اظهر عدم جواز تنجیس بلکه وجوب تطهیر آن است.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴» هر گاه جنب، نجاستی در مسجد دید، اگر ازالهی آن ممکن باشد در حال مرور بدون مکث، واجب است و الا ظاهر وجوب تأخیر است تا بعد از غسل. لکن واجب است که مبادرت کند به غسل کردن به جهت حفظ فوریت ازاله به قدر امکان. بلی! اگر تطهیر مسجد ممکن نباشد مگر به مکث کردن با حال جنابت، بعید نیست جواز بلکه وجوب آن. و هم چنین است هر گاه تأخیر انداختن ازاله تا بعد از غسل، موجب هتک حرمت مسجد باشد.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ در جواز نجس کردن مساجد یهود و نصاری، اشکال است و اما مساجد مسلمانها، پس همه در یک حکم است و فرق ما بین فرق ایشان نیست.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ هر گاه بدانند که واقف صحن مسجد یا سقف آن یا دیوار آن را جزو مسجد قرار نداده است، حکم وجوب تطهیر و حرمت تنجیس در آن ملحق نمی‌شود بلکه هم چنین است که اگر شک کند در وقفیت آن و اگر چه احوط الحاق آن است.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ هر گاه علم اجمالی دارد به نجاست یکی از دو مسجد،

صفحه : ۵۸

واجب است هر دو را تطهیر کند. چنانچه اگر می‌داند که موضعی از مسجد معین نجس شده و آن موضع معین را نمی‌داند و مردد است ما بین دو جای از آن مسجد، هر دو جا را باید تطهیر کند.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ فرقی نیست در ترتیب احکام مذکوره بر مسجد، ما بین این که مسجد وقف عام باشد یا وقف خاص. و اما مکانی را که شخص در خانه خود مُعد برای نماز کرده، حکم مسجد ندارد.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹» هر گاه شخص مسجدی را نجس دید و متمکن از ازالهی آن نبود، آیا واجب است که دیگری را اعلام کند یا نه؟ ظاهر آن است که واجب نیست اگر آن نجاست موجب هتک آن مسجد نباشد و الا احوط اعلام است.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ مشاهده مشرفه مثل مساجدند در حرمت تنجیس، بلکه وجوب ازاله‌ی نجاست از آنها، اگر بودن نجاست باعث هتک شود بلکه مطلقاً، بنا بر احوط. لکن اقوی عدم وجوب ازاله است در صورت عدم هتک. و فرقی در مشاهده ما بین ضریح مقدس و روپوش آن و سایر مواضع متبرکه‌ی آن نیست مگر در حیث تأکید و عدم تأکید.

[مسئله ۲۱]

مسئله ۲۱ واجب است ازاله‌ی نجاست از ورق قرآن مجید و خط آن، بلکه از جلد و غلاف آن، در صورت هتک. هم چنان که حرام است در صورت هتک مس خط قرآن یا ورق آن به عضو متنجس، و اگر چه طاهر از حدث باشد و اما در صورتی که یکی از این کارها به قصد اهانت باشد پس اشکالی در حرمت آن نیست.

[مسئله ۲۲]

مسئله ۲۲ حرام است نوشتن قرآن به مرکب نجس و اگر از روی جهل یا عمد نوشت محو آن واجب است، هم چنان که اگر خط قرآن نجس شد و ممکن نشد تطهیر آن، واجب است آن خط را محو کنند.

[مسئله ۲۳]

مسئله ۲۳ حرام است قرآن را به دست کافر دادن و اگر در دست او باشد واجب است از او بگیرند.

[مسئله ۲۴]

مسئله ۲۴ «حرام است گذاشتن قرآن شریف بر روی عین نجاست و اگر نجاست بر روی آن باشد واجب است بردارند و اگر چه خشک باشد».

[مسئله ۲۵]

مسئله ۲۵ واجب است ازاله‌ی نجاست از تربت حسینی، بلکه از تربت حضرت رسول و سایر ائمه اطهار صلوات الله علیهم اجمعین که از قبور منوره ایشان برداشته شده باشد و حرام است تنجیس

صفحه : ۵۹

آن تربتها و فرقی نیست در تربت حضرت سید الشهداء ارواحنا فداه که از قبر شریف آن مظلوم برداشته باشند یا آن که از خارج آورده و به قصد تبرک و استشفاع بر قبر مطهر گذاشته باشند. و هم چنین است تسبیح و تربتی که به قصد تبرک به جهت نماز گرفته می‌شود.

[مسئله ۲۶]

مسئله ۲۶ هر گاه ورق قرآن یا غیر آن از چیزهای محترم، در بیت الخلا یا در بالوعه واقع شد، واجب است بیرون آوردن آن اگر چه

به اجرت باشد و اگر ممکن نشد بیرون آوردن، احوط و اولی آن است که در آن را ببندند و دیگر در آن تخلی نکنند تا مضمحل شود.

[مسئله ۲۷]

مسئله ۲۷ نجس کردن قرآن غیر باعث ضمان نقص آن است که از تطهیر آن حاصل می‌شود.

[مسئله ۲۸]

مسئله ۲۸ وجوب تطهیر قرآن، کفایی است پس مختص نیست به کسی که آن را نجس کرده و اگر تطهیر آن مستلزم صرف مال باشد واجب است و ضامن نیست آن که آن را نجس کرده هر گاه مال غیر نباشد و اگر چه او سبب شده از برای تکلیف، صرف کردن مال. و هم چنین است اگر قرآن را در بالوعه افکنده باشد که بیرون آوردن آن واجب است بر هر کسی و اگر چه اخراج مؤنه، لازم داشته باشد. پس اگر کسی مالی صرف کرد و آن را بیرون آورد واجب نیست بر آن کسی که افکنده است غرامت بکشد، به جهت آن که این ضرری است که از قبل تکلیف شرعی آمده است. و احتمال می‌رود که همان کسی که انداخته و سبب شده ضامن باشد چنانچه بعضی گفته‌اند. بلکه گفته شده است که اخراج آن بر خصوص همان کسی که انداخته واجب است. و اگر امتناع کند حاکم شرع او را اجبار بر آن کند یا آن که، کسی را برای اخراج آن اجیر کند و اجرت آن را از آن شخص بگیرد.

[مسئله ۲۹]

مسئله ۲۹ اگر قرآنی که نجس شده است، مال غیر باشد، آیا واجب است بدون اذن صاحبش تطهیر نماید یا نه؟ مشکل است. بلی! اگر نجاستی باشد که موجب هتک باشد، وجوب آن بعید نیست در صورتی که از استیذان مالک ممکن نباشد.

[مسئله ۳۰]

مسئله ۳۰ واجب است ازاله نجاست از چیزهای خوردنی و از ظروف اکل و شرب، هر گاه استعمال آن مستلزم نجاست خوردنی و نوشیدنی شود.

[مسئله ۳۱]

مسئله ۳۱ احوط ترک انتفاع است به اعیان نجسه، خصوصاً میته، بلکه به

صفحه : ۶۰

اعیان متنجسه نیز، هر گاه قبول تطهیر نکند مگر آن چه جاری شده است سیره بر آن از انتفاع به عذرات و غیر آن، به جهت تسمید. و مگر انتفاع به روغن متنجس، به جهت سوزانیدن. لکن اقوی جواز انتفاع است به جمیع، حتی میته مطلقاً در غیر آن چه طهارت در آن شرط است. بلی! جایز نیست فروختن آنها برای خوردن و نحو آن، از استعمالات محرمة و در بعضی از آنها جایز نیست فروختن مطلقاً، مثل میته و عذرات.

[مسئله ۳۲]

مسئله ۳۲ هم چنان که حرام است خوردن و آشامیدن چیز نجس، هم چنین سبب شدن برای خوردن و آشامیدن دیگری حرام است و هم چنین سبب شدن برای استعمال آن در چیزی که طهارت در آن شرط است، پس اگر فروخت یا عاریه داد چیز نجسی را که قابل تطهیر است، واجب است اعلام نجاست آن کند و اما اگر او سبب در استعمال آن نشده، مثل آن که دید شخصی را که ماکول یا مشروب آن یا لباسی که در بر دارد و با آن نماز می‌خواند نجس است، واجب نیست که آن را اعلام کند.

[مسئله ۳۳]

مسئله ۳۳ جایز نیست خوراندن مسکرات به اطفال، بلکه واجب است که ایشان را ردع از آن کنند. هم چنین است اعیان نجسه، هر گاه برای ایشان مضر باشد بلکه مطلقاً جایز نیست. و اما خوراندن چیز متنجس، به اطفال پس اگر نجس شدن به سبب آن بوده که دست طفل نجس بوده، ظاهراً باکی نداشته باشد و اگر از سابق نجس شده بود پس اقوی جواز سبب شدن در خوردن ایشان است اگر چه احوط ترک آن است. اما ردع ایشان از خوردن و آشامیدن چیز متنجس، هر گاه شخص سبب نشده باشد پس واجب نیست بلا اشکال.

[مسئله ۳۴]

مسئله ۳۴ هر گاه موضعی از خانه یا فرش شخص نجس باشد و مهمانی بر او وارد شود و با رطوبت مسریه آن موضع نجس را ملاقات کند، آیا واجب است اعلام آن یا نه؟ محل اشکال است. و اگر چه اعلام احوط، بلکه خالی از قوت نیست. و هم چنین است هر گاه طعام برای او حاضر کرد و بعد علم به نجاست آن پیدا کرد. بلکه هم چنین است هر گاه طعام از غیر بوده و جماعتی مشغول به خوردن بودند پس یکی از آن جماعت در آن طعام، نجاستی دید و اگر چه در این صورت عدم

صفحه : ۶۱

و جوب اعلام دیگران خالی از قوت نیست به جهت آن که او سبب خوردن طعام نجس نشده به خلاف صورت پیش.

[مسئله ۳۵]

مسئله ۳۵ هر گاه شخص از هم‌سایه خود ظرفی یا فرشی یا چیز دیگر عاریه گرفت و در نزد او نجس شد، پس در وقتی که آن را به صاحبش رد می‌کند واجب است که او را اعلام کند یا نه در مسئله اشکال است. و احوط اعلام است بلکه خالی از قوت نیست هر گاه آن چیزی که عاریه گرفته و نجس کرده، چیزی باشد که مالک آن را استعمال می‌کند در چیزی که طهارت در آن شرط است.

[مسئله ۳۶]

مسئله ۳۶ اگر شخصی مال کسی را که قابل تطهیر است، مثل خرما و انگور مثلاً، نجس کرد و به مالک اعلام نکرد و آن مالک آن را فروخت، معامله صحیح است چون که قابل تطهیر است و احوط اعلام کردن به مشتری است تا آن را تطهیر کند اگر قبل از خوردن باشد و نسبت به صاحب اولی بر او چیزی نیست. بلی! اگر به تنجیس آن معیوب شده باشد به جهت این که از شستن آن

نقصانی لازم می‌آید، ضامن آن است.

[فصل پنجم در بیان فراموش شدن و مشتبه گردیدن نجاست است]

فصل پنجم در بیان فراموش شدن و مشتبه گردیدن نجاست است هر گاه شخص نماز خواند در حالی که بدن یا لباس او نجس بوده پس اگر نجاست را می‌دانست و عمدتاً با آن نماز خوانده، آن نماز باطل است. هم چنین است هر گاه جاهل به حکم تکلیفی باشد به این معنی که می‌داند مثلاً بدن یا لباس او آلوده به عرق جنب از حرام است اما نمی‌داند که عرق جنب از حرام نجس است. یا آن که جاهل به حکم وضعی باشد یعنی نداند که طهارت شرط نماز است. و اما هر گاه جاهل به موضوع باشد به این که نمی‌داند که جامه یا بدن او ملاقات با بول کرده مثلاً و مشغول به نماز شد، پس هر گاه ملتفت نشد اصلاً یا آن که ملتفت شد اما بعد از نمازش [ملتفت شد] صحیح است و قضاء واجب ندارد بلکه در وقت، اعاده هم واجب نیست، و اگر چه احوط است. و اگر در اثناء نماز، ملتفت به نجاست شد و دانست که نجاست از پیش بوده و بعض نماز هم با نجاست واقع شده پس با سعه‌ی

صفحه : ۶۲

وقت، باطل است و باید اعاده کند، اگر چه احوط آن است که تمام کند و بعد اعاده نماید و با تنگی وقت، هر گاه او را تطهیر یا تبدیل جامه نجس ممکن باشد بدون آن که منافی به جا آورد، باید چنین کند و نماز را تمام نماید و صحیح است. و اگر ممکن نباشد، باز نماز را تمام کند و نمازش صحیح است. و اگر در اثناء نماز ملتفت به نجاست شود و بداند که در همان حال حادث شده به طریقی که هیچ جزء از نماز را با نجاست به جا نیاورده یا آن که شک داشته باشد که آیا از پیش بوده یا حالا حادث شده؟ پس با وسعت وقت و امکان تطهیر یا تبدیل، چنین کند و نماز را تمام نماید. و اگر ممکن نباشد، نماز را به هم زند و خود را تطهیر یا جامه را تبدیل نماید و نماز را از سر بخواند. و اگر وقت تنگ است نماز را با نجاست تمام کند و نمازش صحیح است. و اما اگر شخص فراموش کرده که جامه یا بدنش نجس است و به همان حال نماز خواند، پس اقوی وجوب اعاده است اگر وقت باقی باشد و وجوب قضاء است اگر وقت، گذشته باشد مطلقاً، خواه بعد از نماز ملتفت شود یا در بین نماز، ممکن باشد تطهیر یا تبدیل یا نباشد.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ کسی که حکم تکلیفی یا وضعی را فراموش کرده، حکم او حکم جاهل به آن است در وجوب اعاده و قضاء. و معنی حکم تکلیفی و وضعی در اول فصل گذشت.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ اگر جامه‌ی نجس را شست و یقین کرد به طهارت آن و با آن نماز خواند و بعد از نماز دید آن باقی است، ظاهر آن است که این فرض از باب جهل به موضوع است و نمازش صحیح است و اعاده و قضاء بر او واجب نیست. و هم چنین است هر گاه شک کرد در نجاست آن، بعد از نماز، ظاهر شد که نجس بوده و هم چنین است هر گاه علم داشت به نجاست آن و وکیل در تطهیر آن، به پاکی آن خبر داد، یا بینه، شهادت داد به پاکی آن و بعد خلاف قول آنها معلوم شد. هم چنین است هر گاه قطره‌ی بول یا خونی چکید و شک کرد که بر جامه‌ی او چکید یا بر زمین و بعد معلوم شد که بر جامه‌ی او چکید بود. و هم چنین است هر گاه شخص ببیند در بدن یا جامه‌ی خود خونی و یقین کند که خون پشه یا خون قروح است که در نماز معفو است یا یقین کند که کمتر از

درهم است،

صفحه : ۶۳

بعد معلوم شود خونی است که نماز با آن، جایز نیست. و هم چنین است در هر جائی که شک کند در چیزی از این نجاسات و به مقتضای اصل طهارت، در آن نماز بخواند و بعد ظاهر شود که جایز نبوده در آن نماز، پس جمیع این صورتهای، از باب جهل به موضوع است. پس هر گاه با آنها نماز خوانده و بعد که حال معلوم شده، اعاده و قضاء واجب ندارد.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ هر گاه چیزی را نجس می‌دانست و نجاست آن را فراموش کرده با رطوبت، آن را ملاقات کرد و نماز گذارد و بعد از نماز ملتفت شد که فلان چیز نجس بوده و دست او نیز به ملاقات آن نجس شده و با آن نماز خوانده، ظاهر این است که اینجا نیز از باب جهل به موضوع است نه داخل در فرض نسیان. به جهت آن که سابق دست خود را نجس نمی‌دانست تا فراموش کرده باشد بلکه نسیان او در نجاست چیز دیگر بوده که با آن نماز خوانده نشده. بلی! هر گاه وضوء گرفت یا غسل کرد بدون آن که دست نجس خود را تطهیر کند و نماز بخواند، نماز او باطل است از جهت بطلان وضوء یا غسل آن.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ هر گاه منحصر شد جامه‌ی شخص در جامه‌ی نجس، پس اگر ممکن نیست که در حال نماز آن را از خود دور کند به جهت سرما یا نحو آن، نماز در همان جامه بخواند و بر او اعاده یا قضاء واجب نیست. و اگر بتواند آن را بیرون کند، پس آیا واجب است که برهنه نماز بخواند یا آن که در همان جامه نماز بخواند یا آن که اختیار دارد؟ از برای هر کدام وجهی است. اقوی ثانی و احوط تکرار نماز است.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ هر گاه شخص دو جامه دارد و می‌داند که یکی از آن دو پاک و دیگری نجس است و لکن به هم مشتبه شده، باید دو مرتبه نماز بخواند هر مرتبه در یکی. و اگر وقت تنگ باشد و نتواند در هر دو نماز بخواند، نماز بخواند در یکی از آن دو جامه نه عریاناً و احوط آن است که در خارج وقت هم قضاء کند در جامه دیگر اگر ممکن باشد و الا عریان نماز بخواند.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ هر گاه شخص دو جامه مشتبه به نجس دارد و یک جامه‌ی پاک یقینی هم دارد، جایز نیست تکرار در نماز در آن دو جامه، بلکه باید در آن لباس طاهر نماز بخواند. بلی! هر گاه غرض عقلانی داشته باشد در نماز نخواندن در آن جامه، باکی نیست در تکرار در آن دو جامه.

صفحه : ۶۴

نیست در تکرار در آن دو جامه.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ هر گاه اطراف شبهه، سه جامه باشد کفایت می‌کند تکرار نماز در دو جامه‌ی از آن، خواه علم داشته باشد به نجاست یکی و به طهارت دو تای آن یا علم داشته باشد به نجاست یکی و شک داشته باشد در نجاست آن دو تای دیگر، یا یکی از آن دو تا. به جهت آن که زاید بر معلوم، محکوم به طهارت است و اگر چه تمیز داده نشود. و اگر در فرض مذکور که اطراف شبهه‌ی سه جامه باشد، علم پیدا کرد به نجاست دو تای از آنها، واجب است سه نماز بخواند. و اگر علم دارد به نجاست دو جامه در بین چهار تا، کفایت می‌کند تکرار سه نماز. و معیار آن است که چندان نماز را تکرار کند که علم پیدا کند به وقوع یکی از آنها در لباس پاک و به عبارت دیگر، میزان کلی آن است که بر عدد معلوم النجاسته یکی بیفزاید.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ هر گاه بدن و جامه‌ی شخص هر دو نجس باشد و آب نداشته باشد مگر به قدر تطهیر یکی از آن دو، بعید نیست مختار باشد در تطهیر هر کدام که بخواهد و احوط تطهیر بدن است. و اگر نجاست یکی از آن دو بیشتر یا اشد باشد، بعید نیست ترجیح آن.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ هر گاه دو موضع از بدن یا جامه‌ی شخص، نجس باشد و تطهیر یکی ممکن باشد نه هر دو، واجب است تطهیر همان یکی. و مختار است در تعیین آن مگر در صورتی که امر دائر باشد بین اقل و اکثر و اخف و اشد و متحد‌العنوان و متعدد‌العنوان، که در جمیع این صور لازم است اختیار تطهیر دوم. بلکه هر گاه یک موضع نجس باشد و ممکن باشد تطهیر بعضی از آن نه تمام آن، مقدار میسور ساقط نمی‌شود. بلکه هر گاه ممکن نشد تطهیر لکن ممکن شد ازالهی عین، واجب است ازاله. بلکه هر گاه آن نجاست نجاستی باشد که در تطهیر، محتاج به تعدد غسل باشد و به قدر یک غسله آب داشته باشد، احوط عدم ترک آن غسله است به جهت آن که موجب خفت نجاست است. مگر آن که از جهت دیگر مستلزم خلاف احتیاط باشد، مثل آن که آب غسله به محل طاهر برسد.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ هر گاه شخص، آب به قدر یکی از تطهیر از حدث و خبث، بیشتر ندارد باید تطهیر از خبث به آن نموده و از جهت حدث تیمم کند و بهتر این است که بعد از صرف آب، تیمم

صفحه : ۶۵

کند تا عدم وجدان ماء معلوم باشد.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ هر گاه به جهت اضطرار با جامه‌ی نجس نماز خواند و بعد از نماز متمکن از تطهیر شد اعاده لازم نیست. بلی! اگر در اثناء

نماز متمکن شد و وقت وسعت داشت، نماز را از سر گیرد و احوط اتمام و اعاده است.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ هر گاه به جهت اضطرار بر موضع نجس، سجده کرد نمازش صحیح است. و بعد از تمکن از محل طاهر، اعاده واجب نیست.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ هر گاه از روی جهل یا فراموشی بر موضع نجس سجده کرد، اعاده نماز واجب نیست و اگر چه احوط است.

[فصل ششم در بیان نجاساتی که وجود آنها در نماز معفو است]

فصل ششم در بیان نجاساتی که وجود آنها در نماز معفو است و آن چند چیز است:

[اول]

اول خون جروح و قروح است مادامی که خوب نشده است چه در رخت باشد یا بدن، چه کم باشد یا زیاد، ممکن باشد ازاله یا تبدیل جامه بدون مشقت یا نه. بلی! معتبر است که در ازاله و تبدیل، مشقت نوعیه باشد و الا احوط ازاله یا تبدیل است. و معتبر است آن که جراحت، معتدُّ بها باشد و ثبات و استقرار داشته باشد. پس خون زخمهای جزئی که در بدن حادث می‌شود معفو نیست. و واجب نیست در خون جروح و قروح، منع کردن آن از تنجیس. بلی! بستن روی آن به دستمال و نحو آن واجب است هر گاه در جایی باشد که متعارف است بستن آن. و عفو اختصاص به خون همان محل ندارد. پس اگر به اطراف آن از بدن و لباس تعدی کند نیز عفو است لکن به آن قدری که متعارف است در مثل آن زخم تعدی کند. و این مطلب مختلف می‌شود به بزرگی و کوچکی زخم. و از جهت محل نیز، چه آن که گاهی زخم در محلی است که لازمه‌ی آن تعدی بسیار است یا آن که در محلی است که ممکن نیست بستن آن. پس مناط متعارف آن زخم است.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ هم چنان که از خون جروح عفو است، هم چنین عفو است از چرکی که با آن خون بیرون می‌آید و هم چنین از دواء و مرهمی که بر روی آن زخم گذاشته شده و متنجس شده و

صفحه : ۶۶

هم چنین از عرقی که متصل به آن است در متعارف. اما اگر از خارج رطوبتی به آن برسد و تعدی به اطراف کند جریان عفو در آن مشکل است. پس واجب است شستن آن اگر مشقت و حرج در آن نباشد.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ اگر شخص دست بر زخم گذاشت که ملوث به خون شد معفو نیست هم چنانکه جراحت تعدی کننده نباشد پس اطراف خود را ملوث کند به سبب گذاشتن خون آلوده یا دستمال ملوث شده در آنجا باز عفونتی است

[مسأله ۳]

مسأله ۳ معفو است خون بواسیر خواه بیرون بیاید یا در داخل باشد و هم چنین است سائر قروح و جروح باطنیه که خون آن به ظاهر می‌رسد خون دماغ داخل در جروح نیست و عفونتی است

[مسأله ۵]

مسأله ۵ مستحب است از برای صاحب قروح و جروح که جامه‌ی خود را هر روز تطهیر کند.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ اگر خونی باشد مشکوک که آیا از جروح یا قروح است یا نه؟ و به قدر درهم یا زیاده باشد، احوط عدم عفو است از آن.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ هر گاه در بدن قروح یا جروح متعدد باشد پس اگر نزدیک به هم باشند به نحوی که عرفاً یک جراحت حساب شود، حکم واحد بر آن جاری است به این معنی که اگر بعضی از آنها خوب شوند، شستن آنها واجب نیست بلکه معفو است تا جمیع خوب شوند و اگر جراحت‌ها از هم دور باشند که عرفاً آنها را یکی حساب نکنند هر کدام حکم خود را دارند پس اگر بعضی از آنها خوب شوند شستن آن و عفو از آن ثابت نیست.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ خونی که از فرو رفتن خار یا فصد و نحو آن باشد خون جروح است لکن در فرو رفتن خار، باید زخم متعدد باشد نه مطلقاً. پس ما دام لم یبرأ و هو سائل، معفو است.

[دوم]

دوم از نجاساتی که در نماز معفو است خون کمتر از درهم است، خواه در بدن باشد خواه در لباس. خواه از خود شخص باشد یا از غیر، به شرط آن که از دماء ثلاثه، یعنی خون حیض و نفاس و استحاضه و از نجس العین چون کافر و سگ و خوک و از میته نباشد، بلکه از غیر مأكول سوای انسان نباشد بنا بر احوط، بلکه اقوی و اگر خون متفرق باشد در بدن یا در لباس یا در هر دو پس اگر مجموع به قدر درهم باشد احوط عدم عفو است و مناط سعه درهم است نه وزن آن و حد آن

صفحه : ۶۷

به مقدار گودی کف دست است و لکن چون بعضی تحدید کرده‌اند به قدر بند انگشت ابهام و بعضی به قدر بند انگشت میان و بعضی دیگر به بند انگشت سبابه پس احوط اکتفاء کردن بر اقل است که آن، بند انگشت سبابه باشد.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ هر گاه خون از طرف جامه پس داد به طرف دیگر، یک خون حساب می‌شود و مناط در ملاحظه درهم، اوسع الطرفین است پس هر گاه از یک طرف به مقدار درهم باشد معفو نیست اگر چه از طرف دیگر کمتر باشد و هر گاه جامه چندلا باشد و خون از یک طرف به طرف دیگر پس دهد پس ظاهر آن است که متعدد حساب شود و اگر چه از قبیل رو و آستر باشد هم چنان که اگر خون دیگر برسد به طرف دیگر حکم به تعدد می‌شود و اگر چه دو لا نباشد.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ اگر رطوبتی از خارج به خون کمتر از درهم برسد و مجموع به قدر درهم یا زیادتر شود بی اشکال، معفو نیست. و اگر به قدر درهم نشود پس اگر اروی خون تعدی نکند و سبب تنجیس جزئی از محل پهلوی خون نشود پس ظاهر بقاء عفو است و اگر تعدی کرد لکن مجموع به قدر درهم نشد در آن اشکال است و احوط عدم عفو است.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ هر گاه شك کند در خون کمتر از درهم که آیا از مستثنیات است یا نه؟ یعنی نداند خون حیض است مثلاً یا نه؟ حکم عفو، جاری است و اما اگر شك دارد در آن که آیا به قدر درهم است یا کمتر؟ پس احوط عدم عفو است مگر این که بداند که از اولی که به جامه رسید کمتر از درهم بود و بعد شك شده در زیادتی آن.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ متنجس به خون، حکم خون ندارد پس در کمتر از درهم آن عفو نیست.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ اگر خون کمتر از درهم را پاک کرد به تراشیدن و محو آن، ظاهر بقاء حکم عفو است.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ هر گاه خون کمتر از درهم در موضعی از جامه باشد مثلاً و دفعه‌ی دیگر هم خون کمی، به همان برسد و تعددی از آن محل نکند یا تعددی کند و لکن مجموع به قدر درهم نباشد، حکم عفو در آن باقی است.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ هر گاه خون غلیظ مجتمعی باشد که در حال اجتماع، کمتر از درهم است و اگر پهن شود، به قدر درهم یا زیاده می‌شود، ضرر ندارد.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ هر گاه

صفحه : ۶۸

نجاستی غیر از خون، مثل قطره‌ی بول مثلاً واقع شود بر خون کمتر از درهم و تعدی نکند از روی خون به محل طاهر و به جامه هم نرسد، آیا عفو باقی است یا نه؟ اشکال است و احتیاط ترک نشود.

[سوم]

سوم از چیزهای که عفو است در نماز خواندن با نجاست آن، لباسی است که نماز در آن به تنهای تمام نشود یعنی به مقدار ساتر عورت نباشد مثل کلاه و عرقچین و بند زیر جامه و جوراب و کفش و انگشتر و خلخال و نحو اینها به شرط آن که از میته و از اجزای نجس العین نباشد و مناط در ساتر آن است که ستر عورت کند بدون علاج پس هر گاه کسی دستمالی را که ستر عورت نمی‌کند مگر به بستن ریسمان نحو آن عمامه یا شال خود کرده، مانعی نیست از نماز کردن [خواندن] در آن هر گاه نجس شود. و اما مثل عمامه پیچیده که ستر عورت می‌کند، هر گاه از هم باز شود معفو نیست مگر آن که بعد از پیچیدن او را بدوزند که حکم کلاه پیدا کند.

[چهارم]

چهارم محمول متنجس است که به قدر ساتر نباشد مثل چاقو و پول نجس و اما اگر به قدر ساتر باشد مثل آن که جامه نجس را در جیب خود گذارد مثلاً، پس در آن اشکال است و احوط اجتناب است و هم چنین احوط اجتناب است از همراه داشتن اعیان نجسه

در حال نماز، مانند میته و خون و موی سگ و خوک.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ ریسمان متنجسی که زخم را به آن بخیه زده‌اند، در حکم محمول است به خلاف ریسمان و قیطان و دکمه و نوار که در جامه به کار رفته و با آن دوخته شده که اینها از اجزای لباس حساب می‌شوند و در نجاست آنها عفو نیست.

[پنجم جامه زن تربیت کننده طفل است]

پنجم جامه زن تربیت کننده طفل است. هر گاه به بول آن طفل نجس شود، خواه مادر باشد یا دایه، تبرّعاً تربیت آن طفل کند یا مستأجره باشد، آن طفل پسر باشد یا دختر، و اگر چه احوط اکتفا کردن بر بول پسر است، پس نجاست جامه آن زن معفو است، به شرط آن که در هر روز یک مرتبه بشوید در هر ساعتی که می‌خواهد و اگر چه بهتر آن است که در آخر روز بشوید که بتواند نماز ظهر و عصر و مغرب و عشاء را در جامه پاک یا با خفت نجاست بخواند. و اگر در هر روز یک مرتبه نشوید، پس نمازهای که با آن جامه نجس می‌کند باطل است. و شرط است نیز که

صفحه : ۶۹

جامه آن زن، منحصر باشد در همان جامه که پوشیده یا آن که اگر زیادتر دارد محتاج باشد به پوشیدن جمیع آنها با هم. و فرقی نیست در عفو مذکور که زن متمکن باشد از پیدا کردن جامه پاک، به خریدن یا به اجاره یا به عاریه یا متمکن نباشد و اگر چه احوط اکتفاء کردن به صورت عدم تمکن است.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ در ملحق شدن بدن زن مریبه با جامه‌ی آن در حکم عفو، اشکال است و اگر چه خالی از وجه نیست.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ در ملحق شدن مرد مریبه به زن مریبه در حکم مذکور، اشکال است.

و هم چنین اشکال است در الحاق کسی که بولش متواتر می‌چکد.

[ششم]

ششم هر نجاستی، چه در بدن و چه در لباس در حال اضطرار معفو است.

[باب سوم در مطهرات و حکم اوانی است]

[فصل اول در مطهرات است]

فصل اول در مطهرات است در آن چند امر است

[اول]

اول آب و آن عمده مطهرات است زیرا که سائر مطهرات هر یک چیز مخصوصی را پاک می‌کنند و آب پاک می‌کند جمیع اعیان

متنجسه را، حتی آب مضاف متنجس را به استهلاک، بلکه پاک می‌کند بعض اعیان نجسه را نیز، مثل مرده انسانی که پاک می‌شود به تمام شدن غسل آن و شرط است در پاک شدن متنجسات به آب چند امر، که بعضی از آن شرط است در مطلق آب چه قلیل باشد چه کثیر، و بعضی از آن مختص است به آب قلیل. اما اول، پس یکی ازالهی عین نجاست و اثر آن است که عبارت باشد از اجزای صغاری که از عین، در محل متنجس گاهی باقی می‌ماند و به دست مالیدن و نحو آن زائل می‌شود نه آن که مراد رنگ و طعم و نحو آن دو باشد. و دیگر تغییر نکردن آب است در اثناء استعمال و دیگر پاک بودن آب است اگر چه به حسب ظاهر شرع باشد و دیگر اطلاق آب است یعنی باید آب از اطلاق خارج نشود در اثناء استعمال. (و اما دوم) پس تعدد است در بعض متنجسات، مثل متنجس به بول و مثل ظروف. و تعفیر است در مثل

صفحه : ۷۰

متنجس به ولوغ یعنی ظرفی که سگ آب یا مایع دیگر از آن خورده باشد و فشار است در مثل جامه و فرش و غیره اینها از چیزهای که قبول فشار می‌کند و ورود یعنی وارد شدن آب است بر متنجس نه عکس آن بنا بر احوط.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ مدار در پاک شدن متنجس بر طرف شدن عین نجاست است نه اوصاف آن، پس هر گاه بو یا رنگ نجاست باقی باشد و بدانیم که عین آن برطرف شده کافی است مگر آن که بقاء آنها کاشف باشد از بقاء اجزاء صغار نجاست یا باعث شک در بقاء نجاست شود پس در این حال حکم به طهارت نمی‌شود.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ شرط است در تطهیر پاک بودن آب پیش از استعمال، پس ضرر ندارد نجس شدن آن در حین استعمال پس هر گاه آب مطلق برسد به محل نجس و مضاف شود چنانچه در جامه‌ی رنگین اتفاق می‌افتد، کفایت نمی‌کند زیرا که شرط است در پاک شدن آن به آب قلیل بقاء آب بر اطلاق حتی در حال فشار دادن پس مادامی که آب رنگین از آن بیرون می‌آید پاک نشده مگر آن که رنگ آن کم باشد که به حد مضاف شدن نرسد و اما هر گاه جامه‌ی رنگین متنجس در آب کثیر شسته شود کفایت می‌کند در آن، رسیدن آب به جمیع اجزاء آن به وصف مطلق بودن و اگر چه به سبب فشار مضاف گردد بلکه آن آبی که به فشار مضاف می‌گردد محکوم به طهارت است نیز و اما اگر رنگ جامه، چنان باشد که آب را مضاف کند به مجرد وصول آب به آن به حیثی که آب نفوذ نکند در آن، مگر در حالی که مضاف باشد پس پاک نمی‌شود مادامی که چنین است و ظاهر این است که اشتراط عدم تغییر نیز چنین است پس هر گاه آب متغیر شد به سبب استعمال، کافی در تطهیر نیست و حساب هم نمی‌شود در غسلات در جای که تعدد در آنجا معتبر است.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ جایز است استعمال غسله‌ی استنجا در تطهیر، بنا بر اقوی و هم چنین است غسله‌ی سایر نجاسات بنا بر قول به طهارت آن، و اما بنا بر آن چه ما اختیار کردیم از وجوب اجتناب از آن احتیاطاً، پس جایز نیست استعمال آن.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ هر گاه جامه یا بدن به بول غیر رضیع نجس شده باشد واجب است در تطهیر آن به آب قلیل، دو مرتبه شستن و اما هر گاه متنجس باشد به بول رضیع غیر

صفحه : ۷۱

معتاد به غذا، پس کافی است در تطهیر آن، ریختن آب بر آن یک دفعه و اگر چه دو مرتبه، احوط است و اما اگر متنجس باشد به سایر نجاسات سوای به ولوغ، پس اقوی کفایت شستن آن است یک دفعه بعد از زوال عین، پس کفایت نمی‌کند در تطهیر آن غسله مزیه عین مگر آن که بعد از زوال عین، آب را مستمر بریزد و احوط در سائر نجاسات نیز تعدد است، بلکه احوط آن است که غیر از غسله‌ی مزیه باشد.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ هر گاه ظروف نجس شود به غیر ولوغ، در تطهیر آن به آب قلیل، واجب است سه مرتبه شستن و اگر به ولوغ نجس شده، باید یک دفعه آن را خاک بمالند و بعد دو مرتبه او را بشویند و بهتر این است که یک مرتبه خاک مال کند به خاک خشک و بعد قدری آب بریزد در آن و گل مال کند. و اگر چه اقوی کفایت اول است فقط، بلکه کفایت دوم است نیز و مالیدن چیز دیگر غیر از خاک از قبیل خاکستر و اشنان و آهک و نحو اینها کفایت نمی‌کند. بلی! رمل کفایت می‌کند و فرقی نیست در اقسام خاکها (از سیاه و سرخ و زرد و سفید و گل ارمنی، گل شوره و کلوخ و امثال اینها) و مراد از ولوغ، این است که سگ به طرف زبان خود از ظرف آب یا مایع دیگر، بخورد و اقوی الحاق لیسیدن سگ است طرف را نیز به ولوغ و اما در افتادن لعاب دهن او در ظرف، حکم مذکور جاری نیست و اگر چه احوط است، بلکه احوط اجرای حکم مذکور است در متعلق مباشرت سگ و اگر چه به غیر از زبان باشد، از سایر اعضایش، حتی افتادن مو و ریختن عرق او در ظرف.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ واجب است در ولوغ خوک، شستن ظرف را هفت مرتبه و هم چنین است در مردن موش صحرائی و احوط در ولوغ خوک، خاک مالی است نیز پیش از هفت مرتبه شستن، لکن اقوی واجب نبودن آن است.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ مستحب است در شستن ظرف شراب، هفت مرتبه شستن و اقوی کفایت سه مرتبه است، مثل سایر ظروف.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ خاکی که در تطهیر ولوغ، استعمال می‌شود واجب است که پاک باشد.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ هر گاه سر ظرف تنگ باشد که ممکن نباشد خاک مال کرد، ظاهر آن است که کفایت می‌کند که خاک در آن بریزد و آن را حرکت دهد تا به جمیع اطراف

صفحه : ۷۲

آن برسد و اما اگر ظرفی باشد که ممکن نباشد اصلاً خاک مالی کردن، ظاهر آن است که بر نجاست باقی است ابداً مگر نزد کسی که قائل است به سقوط تعفیر در شستن به آب کثیر.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ جاری نمی‌شود حکم تعفیر در غیر ظروف، از آن چه به سبب سگ نجس شود و اگر چه به آب ولوغ یا به لیسیدن سگ، نجس شود. بلی! فرق نیست در اقسام ظروف در وجوب تعفیر، حتی مثل دلو، اگر بیاشامد سگ از آن، بلکه هم چنین است خیک و مطهره و اشباح اینها.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ هر گاه مکرر سگ از ظرفی بیاشامد یا آن که چند سگ از یک ظرف بیاشامند، در تطهیر آن یک دفعه خاک مالی کافی

است.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ در تطهیر ظرف از ولوغ، باید خاک مالی مقدم بر دو شستن باشد پس اگر عکس کند پاک نخواهد شد.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ هر گاه ظرف نجس را در آب کثیر بشویند یک دفعه کافی است و سه دفعه لازم نیست حتی در ظرف متنجس به ولوغ. بلی، در ولوغ احوط بلکه اقوی، عدم سقوط تعفیر است و احوط سه مرتبه شستن است حتی در آب کثیر.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ هر گاه در تطهیر ظروف به آب قلیل قدری آب در آنها کرده بگرداند به اطراف آنها و بریزد، یک دفعه شستن محسوب است. پس در جای که تعدد بخوهد، هر گاه در هر دفعه چنین کند کفایت می‌کند. چنانچه کفایت می‌کند که از آب پر کند و بریزد.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ هر گاه شک کرد در متنجسی که آیا از ظروف است تا سه دفعه او را بشوید یا آن که غیر ظرف است تا به یک دفعه شستن کفایت کند ظاهر آن است که در آنجا یک دفعه کفایت می‌کند.

[مسأله ۱۶]

مسأله ۱۶ شرط است در شستن متنجس به آب قلیل جدا شدن غسله از آن به نحو متعارف پس در مثل بدن و نحو آن از چیزهای که آب در آن نفوذ نمی‌کند کفایت می‌کند ریختن آب بر آن و جدا شدن معظم آب آن. و در مثل جامه و فرش از چیزهای که نفوذ می‌کند در آن آب، چاره نیست از فشار دادن یا چیزی که به منزله فشار دادن است مثل آن که آن را لگد کند یا دست روی او گذارد و قوت کند و نحو اینها، لازم نیست جدا شدن تمام آب. و دست مالیدن لازم نیست مگر در وقتی که در آن عین نجس یا متنجس باشد و در مثل صابون و گِل و نحو این دو از چیزهای که

صفحه : ۷۳

نفوذ می‌کند در آن آب، و ممکن نیست فشار آن پاک می‌شود ظاهرش به اجراء آب بر آن و ضرر نمی‌رساند آن را بقاء نجاست باطن بر فرض نفوذ نجاست در آن. و اما در شستن به آب کثیر پس معتبر نیست جدا شدن غسله و نه فشار و نه تعدد بلکه به مجرد فرو بردن در آب بعد از زوال عین پاک می‌شود و کفایت می‌کند در طهارت اعماق آن اگر نجاست به آن رسیده باشد، نفوذ آب پاک در آن هر گاه در آب کثیر باشد و لازم نیست خشکانیدن او را اولاً. بلی! هر گاه نفوذ کرده در آن عین بول مثلاً و باقی مانده در آن، معتبر است او را بخشکانند به خلاف آن که آب نجس در آن موجود باشد که به سبب اتصال به آب کثیر پاک می‌شود و حاجتی به خشک کردن ندارد.

[مسأله ۱۷]

مسأله ۱۷ معتبر نیست فشار و نحو آن در متنجس به بول شیر خوار و اگر چه مانند جامه و فرش و نحو آن باشد. بلکه کفایت می‌کند ریختن آب بر آن یک دفعه به نحوی که فرو گیرد جمیع اجزای آن را و اگر چه احوط دو مرتبه است، لکن شرط است که آن طفل، معتاد به غذا نباشد و ضرر ندارد اتفاقاً چیز کمی بخورد و شرط دیگر آن است که پسر باشد نه دختر، بنا بر احوط. و شرط نیست که دو ساله یا کمتر باشد بلکه مناط شیر خوار و غیر متغذی بودن است و اگر چه بعد از دو سال باشد هم چنان که اگر معتاد به غذا شود پیش از دو سال، جاری نمی‌شود در آن حکم مذکور و بول او مثل بولها است. و نیز شرط است که شیر زن مسلمان

خورده باشد پس اگر شیر کافره یا شیر خوک خورده باشد، حکم مذکور بر او جاری نیست.

[مسأله ۱۸]

مسأله ۱۸ هر گاه شک کرد در نفوذ آب نجس در باطن در مثل صابون و نحو آن، بنا گذارد بر نفوذ نکردن، مثل آن که اگر شک کرد در نفوذ آب طاهر در آن بعد از علم به نفوذ آب نجس، بنا گذارد بر نفوذ نکردن آب طاهر در آن. پس حکم می‌شود در صورت اول به بقاء طهارت و در ثانی به بقاء نجاست.

[مسأله ۱۹]

مسأله ۱۹ بعضی گفته‌اند که اگر روغن متنجس را در آب کثیر گرم بریزند به نحوی که مخلوط با آب شود پاک می‌شود و بعد از سرد شدن آن را از بالای آب گرفته و استعمال کنند. لکن مشکل است زیرا که علم حاصل نمی‌شود به رسیدن آب به جمیع اجزاء آن و اگر چه بعید

صفحه : ۷۴

نیست در وقتی که آب بجوشد مقداری از زمان.

[مسأله ۲۰]

مسأله ۲۰ هر گاه برنج یا ماش یا نحو این دو نجس شود و بخواهند او را پاک کنند او را در دستمالی کرده در میان آب کر گذارند پاک می‌شود و اگر نجاست به باطن آن نفوذ کرده باید صبر کنند تا آب پاک به باطن آن نفوذ کند به همان مقداری که آب نجس در آن نفوذ کرده است بلکه بعید نیست پاک شدن آن به آب قلیل، به این نحو که آن را در ظرفی کرده و آب بر آن بریزند و بعد غسل آن را بریزند و ظرف نیز بالتبع پاک می‌شود و حاجتی به سه مرتبه شستن ندارد و اگر چه احوط است، بلی، اگر ظرف نیز نجس باشد سه مرتبه باید شسته شود.

[مسأله ۲۱]

مسأله ۲۱ جامه هر گاه نجس باشد ممکن است او را تطهیر کنند به این نحو که آن را در میان طشتی گذارند و آب بر او بریزند بعد او را فشار دهند و غسل او را بیرون کنند. و هم چنین است تطهیر گوشت متنجس و کفایت می‌کند در تطهیر آن یک دفعه شستن آن هر گاه نجاست آن غیر بول باشد و دو دفعه، هر گاه بول باشد به شرط آن که طشت از پیش از ریختن آب نجس نبوده باشد و الا باید سه مرتبه شسته شود و احوط سه مرتبه است مطلقاً.

[مسأله ۲۲]

مسأله ۲۲ گوشتی که با آب نجس یا متنجس پخته شود ممکن است تطهیر آن در آب کثیر بلکه در آب قلیل هر گاه آب بر او بریزند و نفوذ کند در آن به همان مقداری که آب نجس به آن نفوذ کرده است.

[مسأله ۲۳]

مسأله ۲۳ گِل نجس که به ابریق چسبیده پاک می‌شود به فرو بردن آن در کر و نفوذ کردن آب به اعماق آن و اگر گِل به نحوی باشد که به آن نفوذ نکند ظاهر آن پاک می‌شود پس قطراتی که از آن می‌چکد بعد از بیرون آوردن از آب پاک است. و هم چنین است گلی که به کفش چسبیده است، بلکه پاک می‌شود ظاهر این گِلها به آب قلیل نیز بلکه هر گاه به باطن آن برسد باطن آن نیز پاک می‌شود.

[مسأله ۲۴]

مسأله ۲۴ آرد و خمیر نجس را ممکن است تطهیر کردن به این نحو که آن را نان کنند و بعد آن را در کر گذارند تا آب به جمیع

اجزای آن برسد و هم چنین است شیر نجس، هر گاه آن را بنیر کنند و در آب کر گذارند پاک می‌شود.

[مسأله ۲۵]

مسأله ۲۵ هر گاه تنور نجس شود پاک می‌شود به این طریق که آب از بالا بر اطراف آن بریزند تا به پایین رود و سه مرتبه

صفحه : ۷۵

شستن لازم نیست چون که او از ظروف نیست پس کفایت می‌کند یک دفعه شستن هر گاه نجاست آن غیر از بول باشد و دو مرتبه هر گاه بول بوده باشد و بهتر آن است که در ته تنور گودی بکنند که غسله در آن جمع شود و بعد آن را با گِل پاک پر کنند.

[مسأله ۲۶]

مسأله ۲۶ زمین نجس هر گاه سخت و صلب باشد یا به سنگ و آجر مفروش باشد، پاک می‌شود با اجراء آب قلیل بر آن، لکن آن محلی که آب غسله در آن جمع شده نجس است و اگر خواسته باشند که همه اطاقها یا ایوان مثلاً طاهر شود، پس اگر ممکن است بیرون کردن آب غسله به این نحو که سوراخی داشته باشد از برای بیرون کردن غسله پس اشکالی ندارد و الاً گودی بکنند که آب غسله در آن جمع شود بعد آن را با گِل پاک پر کنند، چنانچه در تنور ذکر شد. و اگر زمین سست باشد به طوری که ممکن نباشد آب بر آن جاری شود پاک نخواهد شد مگر به ریختن کر بر آن، یا به باریدن باران یا به تابیدن آفتاب بر آن. بلی، اگر زمین ریگ باشد ممکن است تطهیر ظاهر آن به ریختن آب بر آن و فرو رفتن آن در اعماق آن، پس باقی می‌ماند باطن به نجاست به سبب آب غسله و اگر چه خالی از اشکال نیست از جهت احتمال عدم صدق انفصال غسله.

[مسأله ۲۷]

مسأله ۲۷ جامه [ای] که به خون رنگین شده پاک نمی‌شود مادامی که آب سرخ از آن بیرون می‌آید. بلی، هر گاه آب سرخ از او بیرون نیاید پاک می‌شود به فرو بردن در کر یا شستن به آب قلیل، به خلاف آن که اگر به نیل نجس رنگ شود زیرا که اگر در آب کثیر او را داخل کردی و آب به وصف اطلاق در آن نفوذ کرد پاک می‌شود و اگر چه بعد از فشار دادن مضاف یا رنگین شود چنانچه گذشت.

[مسأله ۲۸]

مسأله ۲۸ در جائی که تعدد معتبر است لازم نیست توالی ما بین غسلتین یا غسلات، پس هر گاه یک دفعه آن را امروز بشوید و دفعه‌ی دیگر را در روز دیگر، کفایت می‌کند. بلی! در فشار معتبر است فوریت بعد از ریختن آب بر چیز نجس.

[مسأله ۲۹]

مسأله ۲۹ غسله که زایل کننده‌ی عین است به نحوی که باقی نماند بعد از ریختن آب بر چیزی از عین، حساب می‌شود از غسلات، در جایی که معتبر است در آن تعدد، پس یک دفعه حساب می‌شود به خلاف آن که بعد از آن غسله، چیزی

صفحه : ۷۶

از اجزاء عین باقی بماند که در آن حال حساب نمی‌شود. و بنا بر این، پس اگر زایل کرد عین را به آب مطلق در جایی که واجب است در آن شستن دو مرتبه؛ کفایت می‌کند، شستن آن یک دفعه‌ی دیگر. و اگر ازاله کرد عین را به آب مضاف، واجب است بعد از آن دو مرتبه دیگر، شستن.

[مسأله ۳۰]

مسأله ۳۰ کفش نجس را در کر و جاری، فرو برند پاک می‌شود. و حاجت به فشار ندارد نه از جهت تیماجش و نه از جهت خیوطی

که در آن است. هم چنین است بوریایی که به ریسمان دوخته‌اند، بلکه ممکن است گفته شود که در آب قلیل هم حاجت به فشار ندارند چون که ریسمان جزء کفش و بویا شده و آن دو محتاج به فشار نیستند و هم چنین است حال، در تنگ ستوران که از پوست درست شده، خواه در آن ریسمان باشد یا نباشد.

[مسأله ۳۱]

مسأله ۳۱ طلای آب کرده و نحو آن از فلزات، هر گاه ریخته شود در آب نجس، یا آن که طلا و نحو آن متنجس باشد و بعد آب کرده شود نجس خواهد شد ظاهر و باطن آن و قبول تطهیر نخواهد کرد، مگر ظاهر آن، پس هر گاه بعد از تطهیر ظاهر آب کرده شود ثانیاً نجس می‌شود ظاهر آن ثانیاً. بلی! اگر احتمال دهد نرسیدن نجاست به جمیع اجزاء و آن که ظاهر آن از همان اجزاء طاهره است، حکم می‌شود به طهارت آن. و به هر حال، بعد از تطهیر ظاهر آن مانعی ندارد از استعمال و اگر چه مثل دیگ مسی باشد.

[مسأله ۳۲]

مسأله ۳۲ آلات طلا و نقره که کفار بسازند اگر معلوم نباشد که به رطوبت و لو عرق دست ملاقات کرده‌اند پاک است و اگر معلوم باشد نجاست آن، واجب است شستن آن و پاک می‌شود ظاهر آن و اگر چه باطن آن بر نجاست باقی باشد هر گاه نجس شده باشد پیش از آب شدن.

[مسأله ۳۳]

مسأله ۳۳ نبات نجس پاک می‌شود به فرو بردن در آب کثیر بلکه به آب قلیل نیز، هر گاه معلوم باشد جریان آب بر آن به وصف اطلاق و هم چنین است نمک سنگ. بلی! اگر نبات را از شکر نجس درست کردند یا آن که نمک در حالی که مایع بود نجس شد و بعد منجمد شد، دیگر در این هنگام قابل پاک شدن نیست.

[مسأله ۳۴]

مسأله ۳۴ کوزه هر گاه از گل نجس ساخته شد یا آن که کافر آن را ساخت، پاک می‌شود ظاهر آن با آب قلیل و باطن آن نیز پاک

صفحه : ۷۷

می‌شود هر گاه در آب کثیر بگذارند که آب در اعماق آن نفوذ کند.

[مسأله ۳۵]

مسأله ۳۵ دستی که آلوده به چربی است هر گاه نجس شود پاک می‌شود در آب کثیر و قلیل، هر گاه از برای چربی آن جرمی نباشد و الا باید اول ازاله‌ی آن شود. و هم چنین است گوشت و دنبه، پس این مقدار از چربی، مانع نمی‌شود از رسیدن آب به آن چیز.

[مسأله ۳۶]

مسأله ۳۶ ظروف کبار مثل پاتیل و خم و حب، چه در زمین ثبت باشند یا نه، اگر نجس شوند به چند طریق می‌شود تطهیر نمود: یکی آن که آنها را تا سه دفعه از آب پر کنند و خالی کنند و لو به ظرفی مثل کاسه و نحو آن. دیگر آن که قدری آب در آنها بریزد و به دست یا غیر آن، به همه‌ی اطراف آنها برساند و آن آب را بریزند و این کار را سه دفعه کنند. سوم آن که آب را از بالا به اطراف آنها بریزند تا پایین و بعد آنها را بیرون آورند تا سه دفعه و اشکال با این که در این صورت آب غسل در ته آنها جمع می‌شود به ریختن آب از بالا. پس آب پاک به ته آنها نمی‌رسد مدفوع است به این که مجموع یک غسل است و تمام آبهای که ریخته می‌شود تا آخر، همه آب غسل است پس آبی که به پائین می‌رسد پائین را نیز غسل می‌کند و بعد از این که مجموع ریخته شد غسل می‌شود. طریق چهارم که اشکال مذکور نیز ندارد آن که، از پائین ابتدا کرده آب به اطراف دور دهند تا بالا و بعد آنها را

بیرون آورند تا سه دفعه و همه‌ی این اقسام خوب است و در هر دفعه که آب غسل را خالی می‌کنند اگر به آلتی باشد لازم نیست که آن را تطهیر یا تبدیل کنند تا از تطهیر فارغ شوند و بعد از آن هم بالتبع پاک می‌شود و اگر چه تطهیر در هر مرتبه، احوط خواهد بود و لازم است که در هر شستن مبادرت کنند عرفاً به بیرون آوردن غسله، لکن ضرر ندارد فاصله شدن بین غسلات و قطراتی که می‌چکد در آن ظروف در حال بیرون آوردن آب غسله، ضرر ندارد و از آن چه که ذکر شد معلوم شد حال تطهیر کردن حوض با آب قلیل.

[مسأله ۳۷]

مسأله ۳۷ در تطهیر موی زن و ریش مرد هر گاه نجس شده باشد، حاجت به فشار ندارد اگر چه با آب قلیل شسته شود زیرا که معظم غسله آن بدون فشار منفصل خواهد شد.

[مسأله ۳۸]

مسأله ۳۸ هر گاه جامه‌ی نجس را شست و بعد خورده اشنان یا قدری گل یا نحو این دو، در آن دید

صفحه : ۷۸

ضرر ندارد چرا که اشنان و گل هم مثلاً همراه جامه پاک شده است.

[مسأله ۳۹]

مسأله ۳۹ در حال اجراء آب بر محل نجس از بدن یا جامه، هر گاه برسد غسله به موضع طاهری که متصل است به آن موضع نجس، بنا بر آن چه متعارف است ملحق نمی‌شود آن را حکم ملاقی غسله تا واجب باشد شستن آن ثانیاً بلکه پاک می‌شود به پاک شدن محل نجس و هم چنین است هر گاه جزئی از جامه نجس باشد پس بشوید مجموع جامه را. پس گفته نشود که مقدار طاهر نجس شد به این شستن پس کفایت نمی‌کند در طهارت آن همین شستن، بلکه حال چنین است هر گاه منضم کند با متنجس چیز دیگری که طاهر باشد و بریزد آب بر مجموع پس اگر یکی از انگشتان او نجس باشد و ضم کند با او بقیه انگشتان را و آب بر آنها جاری کند به طوری که برسد آبی که جاری بر محل نجس است با او بقیه، منفصل شود پاک می‌شود به پاک شدن انگشت نجس و هم چنین است حکم، هر گاه بند دستش نجس باشد پس جاری کند آب بر آن پس غسله آن جاری شود بر کف دست و انگشتان و از آنجا فرو ریزد لازم نیست که کف و انگشتان را ثانیاً بشوید. بلی! اگر در حین شستن متنجس، ترشعی برخیزد و بچکد به محل طاهر از دست یا جامه، واجب است شستن آن بنا بر نجاست غسله و هم چنین است هر گاه برسد بعد از آن که جدا شد از محل به محل طاهر منفصل و فرق این است که متصل به محل نجس با او در حکم یک مغسول است به خلاف محل منفصل.

[مسأله ۴۰]

مسأله ۴۰ اگر لقمه‌ای از غذای نجس در دهان گذارد و بجود، آن چه از آن در میان دندانها می‌ماند نجس است و پاک می‌شود به مضمضه کردن. و اما اگر غذای طاهری در دهان باشد و از بین دندانها خون در آید، اگر به آن غذا بر نخورد، نجس نمی‌شود زیرا که آب دهان به محض اتصال به آن خون، نجس نمی‌شود و اگر آن خون به آن غذا بر خورد در نجس شدن آن اشکال است، از جهت آن که در باطن ملاقات با نجس کرده لکن احوط اجتناب از آن است، به جهت آن که قدر معلوم آن است که نجاست در باطن نجس نمی‌کند آن چه را که ملاقات می‌کند از چیزهای باطنی، نه آن چیزی را که از

صفحه : ۷۹

خارج داخل در باطن شده، پس هر گاه در دماغ شخص، نقطه‌ای از خون باشد نجس نمی‌کند باطن دماغ و نه رطوبت آن را به

خلاف آن که اگر انگشت خود را داخل در دماغ کند که با آن خون ملاقات کند پس احوط در اینجا شستن انگشت است.

[مسأله ۴۱]

مسأله ۴۱ آلات تطهیر مثل دست و ظرفی که چیز نجس در آن شسته می‌شود، به تبع پاک شدن آن چیز نجس، پاک می‌شوند پس حاجتی نیست به شستن آنها علی‌حده و در ظرف سه مرتبه شستن واجب نیست به خلاف آن که اگر پیش از استعمال نجس بوده باشد که در این صورت واجب است که سه مرتبه آن را بشویند چنانچه گذشت.

[دوم زمین]

دوم از مطهرات زمین است و آن پاک می‌کند ته قدم و کفش را به راه رفتن یا مالیدن بر آن به شرط زوال عین نجاست، اگر داشته باشد و احوط اقتضای است بر نجاستی که حاصل شده باشد از راه رفتن بر زمین نجس، نه از خارج و کفایت می‌کند مسامی راه رفتن یا مالیدن. و اگر چه احوط راه رفتن به قدر پانزده ذراع است و در کفایت مجرد مماسه و گذاشتن بر زمین، بدون راه رفتن و مالیدن، اشکال است. و هم چنین اشکال است در کفایت مالیدن خاک بر آن و فرق نیست در زمین، ما بین این که خاک باشد یا ریگ یا سنگ اصلی، بلکه ظاهر کفایت زمین مفروش به سنگ است، بلکه مفروش به آجر و گچ و آهک نیز چنین است. بلی! مشکل است کفایت اندوده‌ی به قیر و فرش کرده‌ی به تخته و نحو آن، از آن چه از صدق زمین خارج باشد. و اشکالی نیست در کفایت نکردن راه رفتن بر روی فرش و حصیر و بوریا و بر زمین علف‌زاری که علف و گیاه روی آن را گرفته باشد مگر آن که گیاه آن کم باشد که مانع نباشد از صدق راه رفتن بر روی زمین. و معتبر نیست که در ته قدم یا کفش، رطوبت باشد و معتبر نیست نیز که زوال عین، به مالیدن یا راه رفتن بشود و شرط است طهارت زمین و خشکی آن. بلی! رطوبت غیر مسریه ضرر ندارد. و ملحق است به ته قدم و کفش، حواشی آنها به مقداری که در متعارف آلوده می‌شود به گل و خاک در وقت راه رفتن. و در الحاق ظاهر قدم یا کفش، به باطن آنها در حق کسی که به واسطه‌ی کجی پا بر ظاهر قدمش راه می‌رود وجه قوی است اگر چه خالی از اشکال

صفحه : ۸۰

نیست. هم چنان که الحاق کردن زانوها و دستها، بالنسبه به کسی که با آنها راه می‌رود نیز، مشکل است و هم چنین است نعلهای دواب و ته عصای اعرج و چوبی که اقطع با آن راه می‌رود. و فرق نیست در کفش، ما بین این که از چرم باشد یا تخته یا ریسمان یا غیر اینها، از آن چه متعارف باشد پوشیدن آنها و در جوراب اشکال است مگر آن که متعارف باشد پوشیدن آن عوض کفش و کفایت می‌کند در طهارت، زوال عین نجاست و اگر چه باقی بماند اثر آن از مثل رنگ و بو. بلکه هم چنین است اجزاء صغاری که متمیز نباشد، چنانچه در استنجا نیز چنین است که در ته قدم و کفش می‌ماند اگر چه طهارت آنها نیز بعید نیست.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ اگر نجاست از ته کفش به اندرون آن رسیده باشد به راه رفتن پاک نمی‌شود بلکه قدر متیقن، طهارت سطح ظاهر ته کفش است اما باطن و جوف آن که نجاست نفوذ کرده باشد، اگر چه بعضی گفته‌اند که به تبعیت پاک می‌شود لکن مشکل است.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ در طهارت ما بین انگشتان پا اشکال است و اما گودی کف پا، پس اگر به زمین برسد پاک می‌شود و الا پاک نمی‌شود. پس آن چه لازم است، رسیدن تمام اجزاء نجسه است بر زمین. پس اگر تمام باطن قدم نجس باشد و راه رود بر بعض قدم، پاک نمی‌شود جمیع بلکه خصوص آن چه بر زمین رسیده پاک می‌شود.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ ظاهر آن است که کفایت می‌کند در حصول طهارت، مالیدن پا یا کفش به دیوار و اگر چه خالی از اشکال نیست.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ هر گاه شک کند در طهارت زمین، بنا بر طهارت گذارد مگر آن که حالت سابقه‌ی آن نجاست باشد. و اگر شک در خشکی آن دارد مطهر نخواهد بود مگر آن که حالت سابقه‌ی آن خشکی باشد پس استصحاب کند مثل آن که زمین خشک بود و قدری باران آمد نمی‌داند آن قدر تر شد که مضر باشد یا نه؟ استصحاب بقاء خشکی جاری است.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ هر گاه بداند وجود عین نجاست یا متنجس را، چاره نیست از آن که باید علم به زوال آن پیدا کند و اما اگر شک در وجود آن دارد پس ظاهر کفایت راه رفتن است و اگر چه علم به زوال پیدا نکند، بر فرض وجود داشتن آن.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ شخص در تاریکی است و

صفحه : ۸۱

نمی‌داند که در زیر قدمش زمین یا فرش و نحو آن است، کفایت نمی‌کند در پاک کردن، راه رفتن بر روی آن، بلکه لا بد است از آن که باید علم پیدا کند به آن که زمین است بلکه هر گاه شک کند در حدوث فرش یا نحو آن بعد از علم به عدم آن، مشکل است حکم به مطهریت آن نیز.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ هر گاه شخص پینه کرد کفش خود را به وصله‌ی طاهری پس نجس شد، پاک می‌شود به راه رفتن و اما هر گاه پینه کرد آن را به وصله‌ی نجسی به راه رفتن مشکل است پاک بشود، به جهت آن چه که گذشت که زمین پاک می‌کند نجاستی را که حاصل شده باشد از راه رفتن بر زمین نجس.

[سوم آفتاب]

سوم از مطهرات، آفتاب است و آن پاک می‌کند زمین و غیر آن از چیزهای غیر منقول را، مثل ابنیه و دیوار و آن چه متصل به آنها است از درها و چوبها و میخها و درختها و برگها و میوه‌ها و سبزی‌ها و گیاه‌ها، مادامی که قطع نشده باشند و اگر چه رسیده باشد زمان چیدن و قطع کردن آنها بلکه اگر چه خشک شده باشد، مادامی که متصل است به زمین یا درخت و هم چنین است ظروفی که ثابت در زمین یا در دیوار باشند و هم چنین است آن چه که به دیوار و ابنیه مالیده باشند مانند گچ و قیر و نحو آنها، پس آفتاب پاک می‌کند این چیزها را از نجاسات بول، بلکه از سایر نجاسات و متنجسات. و پاک نمی‌کند از چیزهای منقول، مگر حصیر و بوریا را بنا بر اقوی. و ظاهر آن است که کشتی و طراد ملحق به غیر منقول است و در گاری و نحو آن اشکال است و هم چنین است مانند چلابی و قفه. و شرط است در تطهیر مذکورات به آفتاب، آن که در آنها رطوبت مسری باشد و خشک شود به تابش خود آفتاب بر آنها، بدون واسطه و حجاب. پس اگر آن متنجس خشک باشد یا تر باشد و لکن حقیقتاً خشک نشود یا بشود، لکن به حرارت آفتاب نه به تابش آن، یا این که آفتاب در زیر ابر باشد یا از پشت شیشه و بلور بتابد یا چیزی از قبیل پرده بر روی متنجس افتاده باشد یا این که آفتاب به ضمیمه‌ی باد و نحو آن بخشکاند پاک نمی‌شود. بلی! اگر ابر یا باد کمی باشد که منافی با صدق استناد به آفتاب نباشد ضرر ندارد و در کفایت تابیدن آفتاب بر آینه و واقع شدن عکس آن بر زمین، اشکال است.

صفحه : ۸۲

[مسأله ۱]

مسأله ۱ هم چنان که پاک می‌شود ظاهر زمین، هم چنین پاک می‌شود باطن آن که متصل باشد به ظاهر نجس، به شرط تابیدن آفتاب بر آن و خشک شدن آن به خلاف آن که باطن فقط نجس باشد یا متصل به ظاهر نباشد، مثل آن که بین ظاهر و باطن فاصله باشد هوایی یا مقدار طاهری یا آن که باطن خشک نشود یا خشک بشود لکن بدون تابش آفتاب بر ظاهر آن، یا آن که فاصله شود زمانی ما بین خشک شدن باطن مثل آن که ظاهر در یک روز خشک شود و باطن در روز دیگر، پس در جمیع این صورتها باطن پاک نخواهد شد.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ هر گاه زمین یا نحو آن خشک باشد و بخواهند او را به آفتاب تطهیر کنند مقداری آب پاک یا نجس یا غیر آن از چیزهائی که باعث رطوبت می‌شود بر آن بریزند تا آفتاب آن را خشک کند پاک می‌شود.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ بعضی علما ملحق فرموده خرمن بزرگ را به غیر منقول و این مشکل است.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ سنگ ریزه و خاک و سنگ و نحو اینها، مادامی که روی زمین افتاده است در حکم زمین است و اگر بر داشته شود ملحق می‌شود به منقولات و اگر ثانیاً عود کرد به حال اول، حکم آن نیز عود می‌کند یعنی حکم غیر منقول را پیدا می‌کند. و هم چنین است میخی که در زمین یا در بناء ثابت باشد، مادامی که ثابت است حکم غیر منقول را دارد و چون کنده شود حکم منقول پیدا می‌کند. و هر گاه ثانیاً ثابت شد، حکم اول آن عود می‌کند و هم چنین است حکم در چیزهائی که شبیه به این باشد.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ شرط است در تطهیر به آفتاب، زوال عین نجاست اگر عین داشته باشد.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ هر گاه شک کرد در رطوبت زمین هنگام تابیدن آفتاب بر آن، یا شک کرد در زوال عین بعد از علم بوجود آن، یا در حصول جفاف یا در آن که جفاف به آفتاب واقع شده یا به غیر آن به معونه‌ی غیر، حکم به طهارت نمی‌شود و اگر شک کرد در حدوث مانعی از تابش آفتاب، بنا گذارد بر عدم مانع. یا اشکالی که مقدم شد نظیر آن در مطهریت زمین.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ حصیر پاک می‌شود به تابیدن آفتاب بر یکی از دو طرف آن، طرف دیگر آن نیز و اما هر گاه زمین زیر آن نجس باشد پس پاک نمی‌شود به تبعیت آن و اگر چه خشک شود. و هم چنین پاک نمی‌شود حصیر

صفحه : ۸۳

دیگری که در زیر آن باشد، مگر آن که دوخته شود به حصیر بالائی، به طوری که یک حصیر حساب شود. و اما دیوار متنجس هر گاه بتابد آفتاب بر یک جانب آن، بعید نیست که پاک شود جانب دیگر آن، هر گاه به آن تابیدن خشک شود و اگر چه خالی از اشکال نیست. و اما هر گاه بتابد بر جانب دیگرش نیز پس اشکالی نیست.

[چهارم استعاله]

چهارم از مطهرات استحاله است و آن مبدل شدن حقیقت شیء و صورت نوعیه‌ی آن است به صورت دیگر که به واسطه‌ی آن، نجس و متنجس پاک می‌شود مثل آن که عذره خاک شود و چوب نجس، خاکستر شود. و بول یا آب متنجس، بخار شود و سگ در نمک زار نمک شود. و هم چنین است نطفه‌ی حیوان طاهر شود و طعام نجس، جزء حیوان شود و اما مبدل شدن اوصاف و تفریق اجزاء، پس اعتباری ندارد مثل آن که گندم آرد یا خمیر یا نان شود و شیر پنیر شود. و در صدق استحاله بر چوب، هر گاه ذغال شود تأمل است و هم چنین در گردیدن گِل به صورت سفال یا آجر. و هر گاه شک کرد در استحاله، محکوم به طهارت نخواهد شد.

[پنجم انقلاب]

پنجم از مطهرات انقلاب است مثل شراب که منقلب به سرکه شود، پاک می‌شود خواه به خودی خود منقلب شود یا به علاجه، مثل آن که مقداری سرکه یا نمک در آن بریزند. خواه مستهلک شود یا بر حال خود باقی بماند. و شرط است در طهارت خمر به سبب انقلاب، نرسیدن نجاست خارجی به آن. پس اگر در حالی که خمر بوده، بول یا غیر آن در آن واقع شد یا با نجاست ملاقات کرد پاک نمی‌شود به انقلاب.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ هر گاه انگور یا خرما یا متنجس سرکه شود پاک نمی‌شود و هم چنین است هر گاه خمر بشود پس از آن سرکه شود.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ هر گاه ریخته شود در خمر چیزی که سکر مستی آن را زایل کند پاک نمی‌شود و بر حرمت خود باقی است.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ بخار بول یا آب متنجس پاک است پس باکی نیست به قطره‌هایی که می‌چکد از سقف حمام، مگر آن که علم داشته باشد به نجاست سقف.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ هر گاه واقع شود قطره‌ای از خمر در خم سرکه و مستهلک شود در آن، پاک نمی‌شود و نجس می‌کند سرکه را مگر در وقتی که علم پیدا شود به انقلاب آن به سرکه به

صفحه : ۸۴

مجرد واقع شدن در آن.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ انقلاب غیر از استحاله است زیرا که مبدل نمی‌شود در آن حقیقت نوعیه، به خلاف استحاله و لذا پاک نمی‌شود متنجسات به انقلاب و پاک می‌شود به استحاله.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ هر گاه نجس شود عصیر به خمر و بعد منقلب شود به خمر و بعد از آن منقلب شود به سرکه، بعید نیست طهارت آن، به سبب آن که نجاست عرضیه‌ی آن ذاتیه شد به واسطه انقلاب آن به خمر، به خلاف آن که نجس شود عصیر به نجاسات دیگر غیر از خمر که انقلاب آن به خمر زایل نمی‌کند آن را و ذاتیه نمی‌گرداند آن را. پس اثر نجاست آن باقی است بعد از انقلاب نیز.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ تفزق اجزاء به استهلاک، غیر از استحاله است و لذا اگر مقداری از خون در آب کر ریخته شود و مستهلک شود در آن، محکوم به طهارت است لکن اگر آن آب را تجزیه کنند و خون را از آن بیرون کشند، عود به نجاست خواهد کرد به خلاف استحاله. زیرا که هر گاه بول بخار شود پس از آن آب گردد حکم به نجاست آن نمی‌شود به جهت آن که حقیقت آن تغییر کرده، بلی! اگر فرض شد که بعد از آن که آب گردید بول بر آن صدق کرد محکوم به نجاست خواهد بود و از اینجا ظاهر می‌شود حال عرق بعض اعیان نجسه یا محرمه، مثل عرق کردن گوشت خوک یا عرق عذره و نحو این دو پس هر گاه صدق کرد بر او اسم سابق و یافت شد در آن آثار و خواص آن چیزی که عرق او را کشیده‌اند، محکوم خواهد بود به نجاست یا حرمت. و اگر صدق نکرد بر آن اسم سابق، بلکه حقیقت دیگری شد که اثر و خاصیت آن هم تغییر کرد طاهر است و حلال. و اما نجاست عرق خمر پس از جهت آن است که او مسکر مایعی است، نجس است.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ هر گاه شک شد در انقلاب، بر نجاست باقی خواهد بود.

[ششم ذهاب دو ثلث است در عصیر عنبی]

ششم از مطهرات ذهاب دو ثلث است در عصیر عنبی، بنا بر قول به نجاست آن به جوش آمدن. لکن از پیش دانستی که مختار، عدم نجاست آن است و اگر چه احوط اجتناب از آن است. پس بنا بر آن چه اختیار شد، فائده‌ی ذهاب دو ثلث ظاهر می‌شود بالنسبه به حرمت که حرمت آن را زائل می‌کند و اما نسبت به نجاست پس فایده آن عدم اشکال است برای آن که اراده

صفحه : ۸۵

احتیاط داشته باشد و فرقی نیست ما بین آن که ذهاب ثلثین، به سبب آتش باشد یا به خورشید یا به هوا. هم چنان که فرقی نیست در جوش آمدنی که موجب حرمت و نجاست است بنا بر قول به نجاست بین مذکورات و تقدیر ثلث و دو ثلث یا به وزن است یا به کیل با به مساحت. و ثابت می‌شود به علم و بینه. و مظنه کفایت نمی‌کند و در خبر عدل واحد اشکال است، مگر آن که ذی الید باشد و خبر به طهارت و حلیت آن دهد و در این هنگام قول او قبول است و اگر چه عادل هم نباشد به شرط آن که حلال نداند عصیر عنبی را قبل از ذهاب ثلثین.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ بنا بر نجاست عصیر، هر گاه بعد از غلیان قطره‌ای از آن بچکد بر جامه یا بدن شخصی، پاک می‌شود به خشکیدن یا به رفتن دو ثلث آن، بنا بر آن چه ما ذکر کردیم که فرقی نیست در این باب ما بین آتش و هوا و بنا بر این آلات مستعمله در طبخ، آن نیز پاک می‌شود به خشک شدن و اگر چه آن چه که در دیگ است دو ثلثش کم نشده باشد. و محتاج نیست به اجراء حکم تبعیت، لکن خالی از اشکال نیست از جهت آن که محل آن قطره که اولاً به ریختن نفعی نمی‌رساند به آن خشکیدن آن یا کم شدن دو ثلث آن. و قدری که متیقن است از پاک شدن به تبعیت محلی است که مهتا شده باشد از برای طبخ، مثل دیگ و آلات آن نه هر محلی، مثل جامه و بدن و نحو اینها.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ هر گاه در غوره یک دانه یا دو دانه انگور باشد و فشار داده شود و مستهلک شود، به جوش آمدن نه نجس می‌شود و نه حرام. اما هر گاه یک دانه انگور در دیگ آش یا شوربا یا آبگوشت و غیره واقع شود و جوش آید، حرام می‌گردد و نجس هم می‌شود، بنا بر قول به نجاست آن.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ هر گاه از عصیر جوش آمده، که دو ثلث آن کم نشده باشد ریخته شود، در آن که دو ثلثش کم شده است مشکل است طهارت آن و اگر چه دو ثلث مجموع برود، به جهت آن که ورود عصیر نجس بر پاک شده، منجس آن است به خلاف آن که اگر ریخته شود در عصیری که دو ثلث آن کم نشده باشد و اگر چه نزدیک باشد و اگر عصیر جوش نیامده را در جوش آمده بریزند، ظاهراً اشکال نداشته باشد و شاید سرش آن باشد که نجاست عرضیه که عصیر جوش نیامده از

صفحه : ۸۶

جوش آمده پیدا کرد، ذاتیه شد به جوش آمدن خودش و اگر چه فرق ما بین او و صورت اول، خالی از اشکال نیست و محتاج به تأمل است.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ هر گاه دو ثلث عصیر بدون جوش آمدن کم شود دیگر به جوش آمدن بعد، نجس نمی‌شود و از اینجا گفته می‌شود که در مویز و کشمش، ذهاب ثلثین آنها شده است به هوا یا آفتاب.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ عصیر تمری یا زبیبی، به جوش آمدن نه حرام می‌شود و نه نجس بنا بر اقوی، بلکه مناط حرمت و نجاست در این دو اسکار است، یعنی مستی آورنده.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ هر گاه شک کرد در آن که عصیر جوش آمده؟ بنا گذارد بر عدم جوش آمدن کما این که هر گاه شک کرد که دو ثلث آن کم شده یا نه؟ بنا گذارد بر کم نشدن.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ هر گاه شک کرد در این که غوره است یا انگور؟ بگوید غوره است.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ هر گاه شخص انگور یا زبیب یا خرما را در خم ریخت که سرکه شود باکی نیست، هر گاه بادمجان یا خیار یا نحو آن را با آن بریزد و اگر چه بعد از آنی باشد که انگور یا مویز یا خرما را ریخته باشد خواه بعد از غلیان باشد یا پیش از غلیان.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ سرکه‌ی انگور هر گاه ترشی او زائل شود به نحوی که مثل آب گردد باکی ندارد مگر در وقتی که بجوشد چه در این هنگام باید یا دو ثلث آن برود یا دوباره سرکه شود.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ شیرهای که از خرما گرفته‌اند یا آن شیرهای که از خرما بیرون می‌آید بدون عصر و در ته ظرف جمع می‌شود مانعی ندارد از آن که در آب گوشت ریخته شود و لازم نیست که دو ثلث آن برود مثل خود خرما.

[هفتم انتقال]

هفتم از مطهرات انتقال است مثل منتقل شدن خون انسان یا حیوانی که خون جهنده دارد به جوف حیوانی که صاحب خون جهنده نباشد، چون پشه و شپش و مثل منتقل شدن بول نجس به گیاه و درخت و نحو اینها. و شرط است در انتقال، آن که آن خونی که

منتقل شده آن که دیگر نسبت به منتقل عنه ندهند یعنی مثلاً خون شپش را نگویند خون انسان است و الا پاک نخواهد شد. مثل خونی که زالو مکیده از آدمی که بعد از مکیدن هیچ کس نمی‌گوید که این خون خود زالو است بلکه می‌گویند خون انسان است که زالو مکیده.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ هر گاه پشه بر بدن شخص

صفحه : ۸۷

نشست و آن شخص آن را بکشت و خونی از او بیرون آمد، آن خون محکوم به نجاست نخواهد بود مگر در وقتی که علم پیدا کند که این همان خونی است که از بدن او مکیده و الان هم مستند به او خواهد بود نه به پشه، پس در این حال حکم او حکم خون زالو است.

[هشتم اسلام]

هشتم از مطهرات اسلام است و آن پاک کننده است بدن کافر و رطوبات متصله‌ی به آن را، مانند آب دهان و عرق و آب بینی و چرکهای بدن و اما نجاستهای خارجی که به بدن او رسیده و عین آن زائل شده، پس در پاک شدن او به سبب اسلام او اشکال است و اگر چه طهارت اقوی است. بلی! جامه‌ای را که در حال کفر با رطوبت ملاقات کرده پاک نمی‌شود بنا بر احوط، بلکه بنا بر اقوی، در غیر جامه‌ای که در حال اسلام آوردن در بدنش می‌باشد.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ فرقی نیست در کافر، ما بین اصلی و مرتد ملی، بلکه در فطری نیز بنا بر اقوی چه آن که قبول می‌شود توبه‌ی او باطناً و ظاهراً نیز، پس قبول می‌شود عبادات او و پاک می‌شود بدن او، بلی! واجب است کشتن او اگر ممکن شود و جدا می‌شود از او زوجه‌ای او و عده‌ی وفات می‌گیرد و منتقل می‌شود اموال موجوده در حال ارتداد او به ورثه‌ی او و ساقط نمی‌شود این احکام از او، به سبب توبه، لکن به توبه مالک می‌شود اموالی را که بعد از توبه، مالک شود و صحیح است که رجوع کند به زوجه‌ی خود به عقد جدید حتی پیش از خروج از عده، بنا بر اقوی و مرتد ملی آن کسی است که بر حکم اسلام متولد نشده و بعد از بلوغ اسلام آورده و بعد مرتد شده و مرتد فطری آن است که شخص بر حکم اسلام متولد شده باشد و در وقت بلوغ هم به اسلام اقرار نموده و بعد سبب ارتداد در او یافت شود.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ کافی است در حکم به اسلام کافر، اظهار کردن او شهادتین را و اگر چه معلوم نشود موافقت قلب او با زبان او، نه آن که مخالفت از او.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ اقوی قبول شدن اسلام صبی ممیز است هر گاه از روی بصیرت باشد.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ واجب نیست بر مرتد فطری که بعد از توبه، خود را در معرض کشتن در آورد بلکه جایز است از برای او ممانعت از قتل خود و اگر چه واجب باشد قتل او بر غیر او.

[نهم تبعیت]

نهم از مطهرات تبعیت است و آن در چند مورد است:

[اول]

اول تبعیت فضلات کافر است که متصل به بدن او است چنانچه گذشت.

[دوم]

دوم تبعیت فرزند کافر است از برای او در اسلام، خواه پدر او مسلمان شود یا جد او یا مادر او یا جدی او، که در این صورتها فرزند تابع است در اسلام.

[سوم]

سوم تبعیت اسیر است از برای مسلمانی که او را اسیر کرده است هر گاه آن اسیر غیر بالغ باشد و با او پدر یا جد او نباشد.

[چهارم]

چهارم تبعیت ظرف خمر است از برای او، هنگامی که منقلب شود به سرکه.

[پنجم]

پنجم آلات غسل دادن میت است که بعد از اغسال میت، به تبعیت پاک می‌شوند مانند تخته و جامه، که میت را در آن غسل می‌دهند و دست غسل دهنده نه جامه‌ی آن بلکه اولی و احوط، اکتفاء کردن بر دست غسل دهنده است.

[ششم]

ششم تبعیت اطراف چاه و دلو و ریسمان و جامه آب کشنده است که به تبعیت پاک شدن چاه، پاک می‌شوند بنا بر قول به نجاست چاه به ملاقات نجس. لکن مختار ما نجس نشدن چاه است مگر در وقتی که تغییر کند یکی از اوصاف ثلاثه آن به نجاست و در آن حال مشکل است جریان حکم تبعیت در این چیزها.

[هفتم]

هفتم تبعیت آلات معموله‌ی در طبخ عصیر است بنا بر قول به نجاست آن که هر گاه ذهاب ثلثین شود آن آلات نیز بالتبع پاک می‌شود.

[هشتم]

هشتم دست شوینده و آلات شستن در تطهیر نجاسات و بقیه غسله‌ی باقیه‌ی در محل بعد از منفصل شدن غسله.

[نهم]

نهم هر گاه انگور یا خرما را سرکه بریزند و خیار و بادنجان و نحو آنها در آن بیاندازند، به تبعیت پاک می‌شود مثل چوب و عود که نجس می‌شود به تبعیت آن وقت جوش آمدن آن، بنا بر قول به نجاست و پاک می‌شود به تبعیت آن بعد از آن که سرکه گردد.

[دهم]

دهم از مطهرات زوال عین نجاست یا متنجس است از جسد حیوان، غیر انسان به هر نحو که بوده باشد خواه کسی آن را زائل کند یا از پیش خود زائل شود، پس منقار مرغ هر گاه ملوث به عذره شود پاک می‌شود به زوال عین آن و خشک شدن رطوبت آن و

هم چنین هر گاه پشت حیوانات مانند اسب و استر و حمار مجروح شود و خون بیاید همین که خونش زائل شود به هر نحو که باشد پاک می‌شود و هم چنین فرزند حیوانات که

صفحه : ۸۹

ملوث به خون زاییدن می‌شوند، همین که زائل شد پاک می‌شوند و هم چنین زوال عین نجاست یا متنجس از بواطن انسان مثل دهان و بینی و گوش از مطهرات است پس هر گاه شخص طعام نجس خورد، پاک می‌شود دهان او به مجرد بلعیدن و این در وقتی است که ما قائل شویم که بواطن نجس می‌شود به ملاقات نجس. و هم چنین جسد حیوان و لکن ممکن است گفته شود که باطن انسان و جسد حیوان، اصلاً نجس نمی‌شوند بلکه نجس همان عین موجوده‌ی در باطن یا بر جسد حیوان است و بنا بر این وجهی ندارد که زوال عین از مطهرات شمرده شود و این وجه بسیار قریب است و فائده‌ی آن اختلاف در اینجا ظاهر می‌شود که هر گاه شخص در دهانش خون آمد پس دهن او نجس است مادامی که خون موجود است بنا بر وجه اول پس هر گاه آن آب دهن ملاقات کرد با چیز طاهری آن را نجس خواهد کرد به خلاف وجه دوم که آب دهن پاک خواهد بود و نجس همان خون خواهد بود و بس. پس اگر داخل کرد انگشت خود را در دهن خود و ملاقات با خون نکرد نجس نخواهد بود و اگر ملاقات با خون کرد نجس خواهد شد اگر قائل شویم به آن که ملاقات نجس در باطن نیز موجب تنجیس است و الا نجسی نخواهد شد اصلاً مگر در وقتی که انگشت بیرون آید در حالی که ملوث به خون باشد.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ هر گاه شک کرد در چیزی که آیا از ظاهر حساب می‌شود یا از باطن؟ محکوم خواهد بود به باقی بودن بر نجاست، بعد از زوال عین بنا بر وجه اول از دو وجهی که گذشت و باقی بر طهارت خواهد بود بنا بر وجه دوم، به جهت آن که شک بر می‌گردد به شک در اصل تنجس.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ محل انطباق دو لب نیز از باطن محسوب است و هم چنین محل انطباق پلکهای چشم پس آن چه در حال بر هم گذاردن دو لب و چشمها پیدا است از ظاهر است و آن چه پیدا نیست از باطن است.

[یازدهم استبراء حیوان جلال]

یازدهم از مطهرات استبراء حیوان جلال است که به سبب استبراء پاک می‌شود بول و سرگین او و مراد از جلال هر حیوان حلال گوشتی است که معتاد شود به خوردن عذره یعنی غائط انسان و مراد از استبراء آن است که آن حیوان را منع کنند

صفحه : ۹۰

از این خوراک و او را علف پاک بخوراند تا اسم جلال از او بر طرف شود و احوط آن است که بعلاوه زوال اسم، بگذرد بر او مدتی که نص رسیده برای هر حیوانی به این تفصیل در شتر چهل روز و در گاو سی روز و در گوسفند ده روز و در مرغابی پنج روز یا هفت روز و در مرغ خانگی سه روز و در غیر این حیوانات کفایت می‌کند زوال اسم جلال.

[دوازدهم سنگ استبراء]

دوازدهم از مطهرات سنگ استنجا است به تفصیلی که خواهد آمد.

[سیزدهم بیرون آمدن خون ذبیحه]

سیزدهم بیرون آمدن خون ذبیحه است به اندازه‌ی متعارف که مطهر باقی مانده‌ی خون در جوف است.

[چهاردهم]

چهاردهم کشیدن آب چاه است به مقادیر منصوصه به محض وقوع نجاست در آن و لو متغیر نشود بنا بر قول به نجاست.

[پانزدهم]

پانزدهم تیمم دادن میت است در صورت عدم امکان غسل که مطهر بدن او است بنا بر اقوی اگر چه احوط حکم به طهارت رطوبت مشتبّه به بول یا منی است.

[شانزدهم]

شانزدهم استبراء به خرطات است بعد از بول و استبراء به بول است.

[هفدهم]

هفدهم زوال تغییر است در آب جاری و چاه بلکه مطلق نابع [آب خود جوش از زمین] و زوال تغییر به هر وجه که خواهد بشود اگر چه به هوا یا به خودی خود باشد و در شمردن این دو از مطهرات، مسامحه است چه در حقیقت، استبراء مانع از حکم به نجاست است و در آب چاه مطهر آب موجود در ماده است.

[هیجدهم]

هیجدهم غیبت مسلم است که موجب حکم به طهارت بدن و لباس و فرش و ظرف و سایر توابع او است که نجس بوده‌اند به پنج شرط: (اول) آن که آن مسلم عالم باشد به ملاقات اشیاء مذکوره به فلان نجاست. (دوم) آن که آن چیز نجس را از روی اجتهاد یا تقلید نجس بداند. (سوم) این که استعمال کند او را در چیزی که مشروط به طهارت است بر وجهی که اماره نوعی باشد بر طهارت از باب حمل فعل مسلم بر صحت، مثل آن که با آن نماز کند [بخواند] یا وضوء بگیرد یا اکل و شرب نماید و هکذا. (چهارم) آن که استعمال مفروض را مشروط به طهارت بداند. (پنجم) این که احتمال بدهی که در زمان غیاب تطهیر نموده است و الا پس اگر بدانی که تطهیر نموده، ثمر ندارد بلکه هر گاه از حال او معلوم باشد که بی مبالات است و نجس و

صفحه : ۹۱

پاک پیش او یکسان است، باز مشکل است حکم به طهارت و اگر چه احتمال تطهیر هم برود. و آیا شرط است که آن مسلم بالغ باشد یا کفایت می‌کند اگر چه صبی ممیز باشد؟ دو وجه است و احوط اشتراط است. بلی! هر گاه دیدیم که ولی صبی با عملش به

نجاست بدن یا جامه صبی آثار طهارت بر او جاری کرد بعد از غیبت او بعید نیست بنا بر طهارت گذاشته شود و ظاهر آن است که ظلمت و کوری نیز ملحق به غیبت است با تحقق شروط مذکوره. و مخفی نماند که غیبت و استبراء، مطهر ظاهری است که در ظاهر با جهل به حال حکم می‌شود به پاکی و بعد از اطلاع بر واقع ترتیب آثار واقع می‌شود به خلاف مطهرات دیگر که واقعاً پاک می‌کنند.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ مطهرات معتبره همان اشیاء است و اما قول به مطهر بودن اشیاء دیگر که آب مضاف و مسح نجس از جسم صیقلی مانند شیشه و نحو آن و ازاله‌ی خون به آب دهان و جوشیدن خون در آب گوشت و نان کردن خمیر نجس و دباغی کردن جلد میته و مزج روغن نجس به آب کر باشد پس ضعیف است.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ جایز است استعمال پوست حیوان غیر مأكول اللحم بعد از تذکيه و اگر چه استعمال شود در چیزهایی که مشروط به طهارت است و اگر چه دباغی هم نشده باشد بنا بر اقوی. بلی! مستحب است که آن را استعمال نکنند مگر بعد از دباغی کردن.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ جلودی که از دست مسلمانان یا بازار ایشان گرفته می‌شود محکوم به تذکيه است حتی از مسلمی که دباغی جلد میته را مطهر آن بدانند.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ جمیع حیوانات غیر مأكول اللحم غیر از سگ و خوک، قابل تذکيه می‌باشد و به سبب تذکيه پوست و گوشت آن حیوان پاک می‌شود اگر چه خوردن آن حرام است.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ چند چیز است که ملاقات آن با آن که موجب نجاست نیست باعث استحباب غسل یعنی شستن می‌شود مثل بول قاطر و الاغ که به جامه و یا بدن برسد و موش زنده که با رطوبت ملاقات کند با چیزی و اثر آن ظاهر باشد و مصافحه با ناصبی بدون رطوبت. (و در چند مورد) مستحب است رش، یعنی آب پاشیدن و آن: ملاقات کردن با سگ و خوک و کافر است بدون رطوبت و با عرق جنب از حلال

صفحه : ۹۲

و آن چه شک شود که ملاقات با بول اسب و قاطر و الاغ کرده است و ملاقی موش زنده با رطوبت اگر اثر آن ظاهر نباشد و آن چه شک شود که ملاقات با بول یا خون یا منی کرده است یا نه؟ و ملاقی زردی که از دبر صاحب بواسیر بیرون می‌آید و معبد یهود و نصاری و مسکن مجوس، هر گاه بخواهد که نماز در آنجاها بخواند. (و چند مورد است) که مستحب است به خاک یا به دیوار مالیدن و آن: مصافحه با کافر کتابی است بدون رطوبت، و مس سگ و خنزیر است بدون رطوبت، بلکه در مس روباه و خرگوش نیز چنین است.

[فصل دوم در طریق ثبوت طهارت در چیزهای نجس]

فصل دوم در طریق ثبوت طهارت در چیزهای نجس بدان که هر گاه معلوم شد نجاست چیز محکوم خواهد بود به بقاء تا زمانی که طهارت آن ثابت شود

[و طریق ثبوت طهارت چند چیز است]

و طریق ثبوت طهارت چند چیز است: (اول) علم وجدانی. (دوم) شهادت عدلین به تطهیر یا به سبب طهارت، و اگر چه آن سبب مطهر نباشد نزد آن دو عامل یا نزد یکی از ایشان، مثل این که شهادت بدهند بر باریدن باران بر فلان آب نجس به مقداری که نزد ایشان کافی در تطهیر نیست با آن که نزد شنونده کافی باشد یا این که بگویند فلان چیز نجس شسته شد اما اعتقاد ایشان آن است که به مضاف شسته شده و شنونده بداند که آب است و هکذا. (سوم) خبر دادن ذو الید به طهارت و اگر چه عادل نباشد. (چهارم) غیبت مسلم با استعمال اوان چیز متنجس را، به تفصیلی که گذشت. (پنجم) خبر دادن وکیل در تطهیر به طهارت. (ششم) آن که مسلمانی آن را به عنوان تطهیر شسته باشد، اگر چه ندانیم که بر وجه شرعی تطهیر کرده باشد، چه آن که فعل او محمول بر صحت است. (هفتم) شهادت عدل واحد بنا بر مذهب بعضی از علما، لکن مشکل است.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ هر گاه دو بینه با هم معارضه کرد یا آن که خبر دو صاحب ید با هم معارضه کرد در تطهیر و عدم تطهیر، قول هر دو ساقط است و محکوم خواهد بود به بقاء بر نجاست. و در تعارض بینه با یکی از طرق متقدمه، غیر از علم وجدانی، بینه مقدم است.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ هر گاه

صفحه: ۹۳

دو چیز نجس باشد و بینه قائم شود بر تطهیر یکی غیر معین یا یکی معین، لکن مشتبه باشد بر ایشان هر دو، محکوم به نجاست خواهد بود بلکه ملاقی هر یک نجس است لکن اگر آن دو چیز دو جامه باشد و شخص به تکرار نماز کند در هر دو، نمازش صحیح است.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ هر گاه متنجسی را شست و یقین کرد به طهارت آن و بعد از زمانی شک کرد در این که آیا ازاله عین کردم یا نه؟ با قاندهی شرعی تطهیر کردم یا نه؟ حکم می‌شود به پاکی، مگر آن که نجاست سابقه را در آن ببیند و اگر نجاستی در آن ببیند و شک کند که آیا نجاست سابقه است یا این که بعد طاری [عارض] شده است؟ حکم کند به این که بعد طاری شده است.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ هر گاه بداند نجاست چیزی را و لکن شک داشته باشد در این که عین دارد یا نه؟ می‌تواند بنا را بر نداشتن عین گذارد. پس لازم نیست چندان بشوید که علم پیدا کند به زوال عین بر تقدیر وجود آن و اگر چه احوط است.

[مسئله ۵]

مسأله ۵ و سواسی رجوع کند در تطهیر، به متعارف و لازم نیست که علم وجدانی حاصل کند به زوال نجاست.

[فصل سوم در حکم ظروف است]

فصل سوم در حکم ظروف است بدان که جائز نیست استعمال ظروف معموله از پوست نجس العین یا از پوست میت، در چیزهایی که طهارت در آن شرط است از خوردن و آشامیدن و وضوء و غسل، بلکه احوط، عدم استعمال آن است در غیر چیزهای مشروط به طهارت نیز. بلکه احوط عدم استعمال غیر ظرف از آنها و غیر استعمال از سائر انتفاعات دیگر است. پس احوط ترک جمیع انتفاعات است از آنها و اما استعمال و انتفاع به میت غیر نجس، مانند جلد ماهی پس حرمت آن معلوم نیست اگر چه احوط در آن ترک است. و هم چنین جایز نیست استعمال ظروف مغصوبه مطلقاً و وضوء و غسل به آن در حال علم و انحصار، باطل است بلکه با عدم انحصار نیز، باطل است. بلی! اگر آب آن را در ظرف مباح بریزد و وضوء و غسل کند صحیح است و اگر چه از جهت تصرف در غصبی معصیت کرده.

صفحه : ۹۴

[مسأله ۱]

مسأله ۱ ظروف مشرکین و کفار، محکوم به طهارت است مادامی که معلوم نباشد که با رطوبت مسریه آنها را مباشرت کرده‌اند و هم به شرط آن که، از پوست حیوان نباشد و الا محکوم به نجاست خواهد بود مگر در وقتی که معلوم باشد تذکیه حیوانش یا سبق ید مسلم بر آن. و در حکم پوست است چیزهای دیگر که محتاج به تذکیه است و در ید ایشان است مانند، گوشت و پیه و دنبه که اینها نیز میت محسوب است و نجس خواهد بود مگر با علم به تذکیه یا سبق ید مسلم بر آن. و اما چیزهایی که محتاج به تذکیه نیست پس محکوم به طهارت است مگر با علم به نجاست. و کفایت نمی‌کند مظنه کردن به ملاقات ایشان آنها را با رطوبت. و آن چه مشکوک باشد که آیا از پوست حیوان است یا از پیه و دنبه آن یا نه؟ محکوم است به نبودن از آن و محکوم است به طهارت و اگر چه از کافر گرفته شود.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ جایز است استعمال ظروف خمر بعد از تطهیر و اگر چه از چوب یا کدو یا سفال غیر مقیر باشد. و به عبارۀ اخری، اگر چه از ظرفهای گلی باشد که صینی دار نباشد و ضرر ندارد نجاست باطن آن بعد از تطهیر ظاهرش که دو طرف داخل و خارج باشد، بلکه کافی است تطهیر داخل آن فقط. بلی! مکروه است استعمال آن چه که اجزاء خمر در آن نفوذ کرده باشد مگر به نحوی شسته شود که باطنش نیز پاک شود.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ حرام است استعمال ظروف طلا و نقره در اکل و شرب و وضوء و غسل و تطهیر نجاسات و سایر استعمالات دیگر، اگر چه به جهت زینت خانه و اطاق و طاقچه بوده باشد. بلکه تزئین مساجد و اماکن مشرفه به آنها حرام است. بلکه مطلق نگاه داشتن آنها

اگر چه استعمال نشود حرام است. و ایضاً بیع و شراء و ساختن و اجرت گرفتن بر ساختن آنها حرام است. بلکه نفس آن اجرت حرام است به جهت آن که عوض فعل حرام است و اذا حرّم اللّٰه شیئاً حرّم ثمنه.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ هر گاه مس و غیر آن را ملبس به طلا و نقره کنند یعنی طلا و نقره را لباس و روکش آن قرار دهند پس اگر به نحوی است که اگر از هم جدا کنند ظرف مستقلی محسوب خواهد شد، حرام است استعمال آن و الا حرام نیست مثل آن که

صفحه : ۹۵

طلا و نقره، چند قطعه منفصل باشد که آن را روکش ظرف مسی کرده باشند.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ باکی نیست به ظرف مفضض و مطلا و مموه یعنی آب داده شده‌ی به طلا و نقره. بلی! کراهت دارد استعمال مفضض، بلکه حرام است آشامیدن از آن هر گاه دهان را بر موضع نقره گذارد. و احوط در مطلا نیز چنین است.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ حرام نیست استعمال ظرف مس یا برنج و غیره که ممزوج باشد به یکی از این دو بر وجهی که صدق طلا- و نقره بر آن نکند.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ حرام است استعمال ظرفی که از طلا- و نقره ممزوج ساخته باشند و اگر چه اسم هیچ یک بر آن صدق نکند و هم چنین است ظرفی که مرکب از این دو باشد به این معنی که، یک قطعه‌ی آن طلا و یک قطعه‌ی آن نقره باشد.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ باکی نیست در چیزهایی غیر از اوانی، هر گاه از طلا و نقره باشند مثل لوح، یعنی صفحه‌ی طلا و نقره و زیورهای زنانه حتی خلخال مجوف. بلکه غلاف شمشیر و کارد و امامه شطب. بلکه مثل قندیل و هم چنین نقش کتب و سقفها و دیوارها به آن دو جائز است.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ ظاهر این است که مراد از اوانی، ظروف است از قبیل کاسه و کوزه و صینی و دیگ و سماور و فنجان و قهوه جوش و امثال اینها مثل کوزه‌ی قلیان، بلکه مثل چلو صاف کن و بشقاب و نعلبکی، نه هر چیزی که ظروفیت داشته باشد. پس معلوم نیست شمول آن از برای مثل سر قلیان و سر شطب و غلاف شمشیر و خنجر و کارد و قاب ساعت و ظرف غالیه و سرمه‌دان و ظرف عنبر و معجون

و تریاک‌دان و نحو اینها و اگر چه ظروف می‌باشند، زیرا که موجود در اخبار لفظ آنیه است و بودن آن مرادف با ظرف، غیر معلوم است بلکه معلوم العدم است و اگر چه احوط در جمله از مذکورات اجتناب است. بلی! باکی نیست به لوله دعای از نقره بلکه از طلا نیز و بالجمله، مناط صدق آنیه است و با شک در آن محکوم است به براءت.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ در حرمت خوردن و آشامیدن از ظرف طلا-فرقی نیست ما بین آن که، لب و دهان بر آن گذارد یا لقمه از آن بر دارد و در دهان گذارد بلکه حرام است اگر ظرف طعام را در صینی طلا و نقره گذارد. و هم چنین است اگر چیزی در ظرف طلا و

صفحه : ۹۶

نقره باشد و آن را خالی کند در ظرف دیگر به جهت خوردن و آشامیدن نه از برای مجرد خالی کردن، ظاهر آن است که در این صورت نیز حرام باشد به جهت آن که این را استعمال می‌گویند، بلکه بعید نیست حرمت چای خوردن در موردی که سماور طلا یا نقره باشد و اگر چه بقیه اسباب از غیر طلا و نقره باشد. حاصل این که در مذکورات، چنانچه استعمال حرام است فعل اکل و شرب نیز حرام است. بلی! مأکول و مشروب حرام نیست پس اگر در نهار ماه رمضان باشد صدق نمی‌کند که افطار به حرام کرده است تا کفاره جمع در آن باشد اگر چه اصل افطار حرام و بر وجه حرام نیز واقع شده است و هم چنین است حال در اکل و شرب از ظرف غضبی.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ بعضی علما فرموده‌اند که اگر کسی خادم خود را امر کند که چای از مثل غوری طلا یا نقره بریزد در فنجان چینی مثلاً و بدهد به شخص دیگر چنانچه آن خادم و آمر معصیت کرده‌اند هم چنان آن شخص که گرفته و آشامیده، بعید نیست که معصیت کرده باشد.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ هر گاه مأکولی یا مشروبی در ظرف طلا و یا نقره باشد و آن را خالی کنند در ظرف دیگر به قصد خلاصی از خوردن در آن ظرف، این تصرف حرام نیست.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ هر گاه آب و وضوء یا غسل منحصر باشد در آبی که در ظرف طلا یا نقره است پس اگر ممکن باشد که آن را خالی کند در ظرف دیگر، واجب است و اگر ممکن نیست مأمور است به تیمم و اگر وضوء یا غسل کند با آن ظرف باطل است. به هر قسم که باشد چه آب را به دست و نحو آن برداشته استعمال کند و چه به همان ظرف آب را بر محل وضوء یا غسل بریزد و چه ارتماس کند در آن و اگر آب دیگر داشته باشد یا ممکن باشد خالی کردن در ظرف دیگر، و مع ذلک وضوء یا غسل کند از آن باز اقوی بطلان آن است، زیرا که و لو مأمور به تیمم نبوده الا آن که چون وضوء و غسل از آن استعمال، از آن ظرف محسوب می‌شود و آن حرام است پس باطل است. بلکه اگر ظرف طلا- و نقره را در محل ریختن آب وضوء و غسل قرار دهد نیز حکم به بطلان بعید

نیست. بلی! اگر اتفاقاً آب وضوء یا غسل بریزد در آن، ممکن است حکم به عدم بطلان اگر چه آن ریختن

صفحه : ۹۷

را حرام بدانیم، زیرا که در عرف وضوء گرفتن بر این وجه را مثلاً استعمال آن ظرف نمی گویند و مع ذلک خالی از اشکال نیست، مگر این که آب ریختن بر این وجه استعمال نباشد چنانچه بعید نیست.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ در طلا و نقره فرقی نیست ما بین خوب و بد و معدنی و مصنوعی و مغشوش و خالص اگر به اندازه‌ای نباشد که از صدق اسم بیافتد و مرکب محسوب شود. و بعضی از علما گفته‌اند که باید خالص باشد پس اگر صدق بکند لکن صدق خلوص نکند استعمال آن جایز است، نظیر حریر که حرمت پوشیدن آن بر مردان مشروط به خلوص است و این قول به غایت ضعیف است و فرق ما بین این مسئله و مسئله حریر این است که در حریر، خالص و محض بودن شرط حرمت است در لسان دلیل به خلاف ما نحن فیه که حکم معلق است بر صدق اسم بدون اشتراط خلوص.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ هر گاه شخص وضوء گرفت یا غسل کرد از ظرف طلا یا نقره در حالی که جاهل به حکم یا موضوع بود، وضوء و غسلش صحیح است.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ ظروف غیر طلا و نقره، هر چند اعلی و در قیمت گرانتر باشند استعمال آنها جایز است هر چند از جواهرات گران بها مانند یاقوت و فیروزج باشند.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ استعمال ظرفی که از طلای فرنگی ساخته شده جایز است، چون که حقیقتاً طلا نیست و هم چنین فضه‌ای که آن را ورشو می گویند استعمال آن جایز است، چون که آن هم نقره نیست بلکه مس سفید است.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ هر گاه شخص مضطر شود به استعمال ظرف طلا- یا نقره در اکل و شرب و غیرهما، جایز است استعمال آن. بلی! جایز نیست استعمال آن در وضوء و غسل بلکه باید تیمم کند.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ هر گاه در حال ضرورت، امر دائر شود ما بین استعمال ظرف طلا- و نقره یا استعمال ظرف غصبی، ظرف طلا و نقره را

مقدم دارد.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ اجیر شدن از برای ساختن ظرف طلا و نقره حرام است و اجرتش هم حرام است چنانچه گذشت.

[مسئله ۲۱]

مسئله ۲۱ واجب است بر صاحب ظروف طلا- و نقره شکستن آنها و اما از برای غیر صاحبش، پس اگر بداند که صاحب آن تقلید می‌کند کسی را که نگه داشتن آن را حرام می‌داند و هم آن ظرف از افراد معلوم

صفحه : ۹۸

الحرمة بوده باشد واجب است بر او که نهی از منکر کند. و اگر توقف داشته باشد نهی از منکر بر شکستن آن، جایز است آن را بشکند و ضامن نیست قیمت ساختن آن را. بلی! اگر از اصل آن چیزی تلف کند ضامن است. و اگر احتمال دهد که صاحب آن تقلید می‌کند کسی را که جایز می‌داند نگاه داشتن آن را یا آن که در آنیه بودن آن خلاف باشد، جایز نیست متعرض آن شدن.

[مسئله ۲۲]

مسئله ۲۲ اگر شک شود در ظرفی که آیا از طلا- و نقره است یا از چیز دیگر؟ استعمال آن جایز است و هم چنین است اگر شک شود در صدق آنیه بودن بر آن، در این صورت نیز مانعی از استعمال ندارد.

[مسئله ۲۳]

مسئله ۲۳ بست تفنگ و طپانچه و عصای نقره گرفته و لوح نقره و صفحه که لب گردان ندارد و قندیل مشبک به قسمی که چیزی در آن قرار نگیرد عیب ندارد و نقره کوب و طلا کوب و مطلا و مفضض، عیب ندارد و ظرفی که به میل یا مفتول طلا و نقره بست زده باشند یا دور لب آن را طلا یا نقره گرفته باشند عیب ندارد، لکن اگر چیزی از آن بیاشامد باید لب را بر آن کنار نگذارد و به قلم و میل طلا و نقره چیزی نوشتن و سرمه کشیدن حلال است.

[باب چهارم در احکام و مسائل متعلقه‌ی به تخلی]

[فصل اول در احکام تخلی است]

فصل اول در احکام تخلی است

[مسئله ۱]

مسئله ۱ واجب است در حال تخلی بلکه در سایر احوال، پوشانیدن عورت خود را از ناظر محترم یعنی کسی که نظر کردن او حرام

باشد، خواه محرم باشد یا غیر محرم. مرد باشد یا زن، حتی از مجنون و طفل ممیز نیز و عورت مرد قبل و دبر و بیضتان است و در زن، قبل و دبر است. و آن چه لازم است پوشانیدن لون بشره است نه حجم اگر چه ستر آن نیز احوط است. و اما شبح و او آن چیزی است که دیده می‌شود در حالی که ساتر رقیق و نازک باشد، ستر آن لازم است و در حقیقت ستر آن ستر لون است.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ فرقی نیست در حرمت نظر کردن ما بین عورت مسلم و کافر،

صفحه : ۹۹

بنا بر اقوی.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ مراد از ناظر محترم من عداى طفل غیر ممیز و زوج و زوجه و مملوکه و محله است پس نظر کردن هر یک از زوجین به عورت دیگری و هر یک از مالک و مملوکه به دیگری و هر یک از محله و محلله له جایز است و جایز نیست نظر کردن زن به عورت مملوکه یا مملوکه خود و هکذا به عکس.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ جایز نیست از برای مالک نظر کردن به عورت مملوکه خود هر گاه زوجه‌ی غیر یا محله‌ی غیر یا در عده‌ی دیگری باشد. و هر گاه کنیز مشترک ما بین دو مالک باشد، جایز نیست از برای هیچ کدام نظر کردن به عورت آن کنیز و هم چنین است عکس.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ واجب نیست پوشاندن رانها و موهایی که روئیده است اطراف عورت. بلی! مستحب است پوشانیدن ما بین ناف تا زانو، بلکه تا نصف ساق.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ در ساتر فرقی ما بین افراد آن نیست پس جایز است پوشانیدن به هر چه که ستر به آن عمل آید حتی به دست خود یا دست زوجه و کنیز خود.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ واجب نیست ستر عورت در تاریکی که مانع رؤیت باشد یا کسی حضور نداشته باشد یا آن که کور باشد یا معلوم باشد که نظر نخواهد کرد.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ جایز نیست نظر کردن به نامحرم یا به عورت غیر از پشت شیشه یا در آینه یا در آب صاف که عکس آن نمایان باشد.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ جایز نیست ایستادن در مکانی که علم دارد به این که نظرش به عورت غیر می‌افتد بلکه واجب است از آنجا برود یا چشم خود را به پوشد و اگر علم نداشته باشد، بلکه شک یا مظنه داشته باشد جایز است و لکن احوط نیز نه ایستادن یا پوشانیدن چشم است.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ هر گاه شک داشته باشد در وجود ناظر یا در محرم بودن او، پس احوط پوشانیدن است.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ هر گاه شخص مضطر شد به نظر کردن به عورت غیر، مثل آن که در مقام معالجه باشد، پس احوط آن است که آینه را مقابل عورت او گذارد و در آن نظر کند اگر کفایت کند و اگر چاره نباشد جز نظر کردن پس باکی ندارد.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ حرام است در حال تخلی رو به قبله و پشت به قبله کردن به جمیع مقادیم بدن، هر چند عورت خود را از آن سمت بگرداند و مراد به مقادیم بدن، سینه و شکم و زانوها

صفحه : ۱۰۰

است و احوط ترک استقبال و استدبار به عورت تنها است هر چند مقادیم بدن منحرف باشد و فرق نیست در حرمت استقبال و استدبار، ما بین ابنیه و صحاری. و قول به عدم حرمت در اول ضعیف است و قبله منسوخه مثل بیت المقدس، حکم قبله فعلی ندارد. و اقوی عدم حرمت استقبال و استدبار است در حال استبراء و استنجاء و اگر چه ترک احوط و اگر مضطر شود به ارتکاب یکی از این دو، اختیار کند استدبار را بنا بر احوط. لکن اقوی تخییر است و اگر مضطر شود به ارتکاب یکی از این دو یا کشف عورت در نزد ناظر محترم اختیار کند یکی از این دو را و اگر قبله مشترک باشد فحش و اجتهاد کند و با عدم علم، بعید نیست عمل به مظنه و اگر قبله مردد شد ما بین دو جهت متصل، پس مثل آن است که مردد ما بین چهار جانب باشد که تکلیف ساقط است و مخیر است ما بین جهات اربعه.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ احوط آن است که طفل را در حال تخلی رو به قبله و پشت به قبله نشانند و هر گاه صبی یا مجنون در حال تخلی رو به قبله یا پشت به قبله نشسته باشند، واجب نیست منع آنها و واجب است ردع بالغ عاقل به حکم به موضوع از باب نهی از منکر و اگر

جاهل به حکم باشد واجب است ارشاد او و اگر جاهل به موضوع باشد واجب نیست ردع او. و اگر از شخصی سؤال قبله کنند، ظاهر آن است که واجب نباشد بر او بیان. بلی! جایز نیست که او را بر خلاف واقع، واقع سازد.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ مجرد میل به سوی یمین و یسار قبله، کفایت می‌کند در رفع حرمت و لازم نیست به حد مشرق یا مغرب برسد اگر چه احوط است.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ در مسلوس و مبطن که بی اختیار از ایشان بول و غائط دفع می‌شود، وجوب مراعات قبله معلوم نیست اگر چه مهمما ممکن، بهتر است.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ در جایی که از جهت اشتباه قبله مخیر است ما بین چند جهت، اگر اختیار جهتی کرد واجب نیست استمرار بر آن جهت، ما دام الاشتباه پس می‌تواند در دفعه‌ی دیگر عدول به طرف مقابل، بلکه غیر از مقابل نیز بکند، بلکه در دفعات متعدده به هر چهار سمت می‌تواند و لکن در دفعه‌ی واحده که فعل واحد حساب شود مشکل است بلکه اگر بول واحد را به چهار طرف دور دهد جایز

صفحه : ۱۰۱

نیست قطعاً.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ هر گاه شخص بداند که بقیه از بول در مجری باقی مانده و خارج می‌شود به استبراء، جواز استقبال و استدبار در آن حال مشکل و احتیاط به ترک، اشد است.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ حرام است تخلیه در ملک غیر بدون اذن صاحبش حتی در وقت خاص، بلکه در کوچه‌هایی که آخر آنها بسته است بدون رضای اشخاصی که در آن کوچه‌ها حق دارند و هم چنین حرام است تخلی بر قبور مؤمنین، اگر موجب هتک حرمت ایشان است.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ جائز نیست تخلی در مثل مدرسه‌هایی که معلوم نیست چگونگی وقف آنها که آیا مختص به طلاب است یا مختص به ساکنین همان مدرسه یا اعم است به طلاب و غیر ایشان؟ و کفایت می‌کند اذن متولی اگر معلوم نباشد که بر خلاف واقع است و ظاهر آن است که کافی باشد جریان عادت مردم نیز در این خصوص و هم چنین نسبت به غیر تخلی از تصرفات دیگر.

[فصل دوم در مسائل استنجاء است]

فصل دوم در مسائل استنجاء است واجب است شستن مخرج بول به آب، دو دفعه و افضل سه مرتبه است و باید آب در هر مرتبه، آن قدر باشد که صدق شستن بکند و کفایت نمی‌کند غیر از آب. و فرق نیست ما بین مرد و زن و خنثی و ما بین این که از مخرج طبیعی باشد یا غیر طبیعی، معتاد باشد یا غیر معتاد و در مخرج غائط مخیر است ما بین شستن به آب یا مالیدن سنگ یا کهنه و نحو آن اگر تعدی نکرده باشد از محل به حیثی که از صدق استنجاء خارج شود و الا معین است شستن به آب. و اگر تعدی کرد غائط بر وجه انفصال، مثل این که قدری از آن به رانش رسید بدون اتصال به محل، باز مخیر است ما بین آب و سنگ یا کهنه، نسبت به آن چه در محل است و معین است آب نسبت به آن چه بر آن رسیده و افضل در استنجاء، تطهیر به آب است و جمع ما بین آب و سنگ یا کهنه اکمل است. و حد شستن پاک شدن محل است و تعدد لازم نیست. و در سنگ و کهنه، باید سه بار بمالد و اگر چه به کمتر پاک شود و اگر به سه پاک نشد باید

صفحه : ۱۰۲

زیادتر بمالد تا پاک شود. و کفایت می‌کند یک سنگ سه گوشه دار با یک کهنه بزرگ که در هر دفعه گوشه‌ای از آن را بمالد و احوط این است که سه سنگ یا سه پارچه از هم جدا باشد و کفایت می‌کند هر جسم پاک کننده، اگر چه انگشتان باشد و واجب است که پاک باشد. و شرط نیست بکر بودن آن سنگ به معنی این که استعمال در استنجاء نشده باشد. و کفایت نمی‌کند چیز نجس و کافی است متنجس هر گاه او را تطهیر کنند و هر گاه چیز نجس یا متنجس را بر خود بمالد، دیگر پاک نمی‌شود مگر به آب، مگر این که آن عین نجس با رطوبت مسریه به محل بر نخورده باشد بلکه با عین نجاست ملاقات کرده باشد و واجب است در شستن به آب ازاله‌ی عین و ازاله‌ی اثر به معنی اجزاء صغار از نجاست که به چشم دیده نمی‌شود، نه آن که مراد رنگ و بو باشد و اما در سنگ و کهنه مالیدن، ازاله‌ی عین لازم است و بقاء اثر ضرر ندارد.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ جائر نیست استنجاء به چیزهای محترمه و نه به استخوان و سرگین و اگر بکند معصیت کرده، لکن محل پاک خواهد شد بنا بر اقوی.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ در استنجاء به غیر آب، لازم است ازاله‌ی رطوبت باقیه در محل، پس با بقاء آن، حکم به طهارت مشکل است.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ در استنجاء به غیر آب، باید جسمی که به آن استنجاء می‌کنند رطوبت مسریه نداشته باشد، پس کافی نیست مثل گل و کهنه‌تر. بلی! نمی‌که مسری نباشد ضرر ندارد.

[مسئله ۴]

مسأله ۴ هر گاه نجاستی دیگر مثل خون و غائط بیرون بیاید یا از خارج نجاستی به به محل برسد، متعین است شستن به آب و اگر شک کند در خروج نجاست دیگر یا رسیدن نجاست از خارج، بنا را بر عدم گذارد. پس مختار است در استنجاء، به آب یا به سنگ و کهنه.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ هر گاه از بیت الخلاء بیرون آمد و شک کرد که آیا استنجاء کرده یا نه؟ احوط آن است که بنا را بر عدم گذارد و اگر چه عادت به استنجاء داشته باشد. بلکه هم چنین است حکم، هر گاه داخل در نماز شده باشد و شک کند. بلی! اگر شک بعد از فراق از نماز باشد، نمازش صحیح است لکن باید استنجاء کند برای نمازهای بعد، لکن بعید نیست جریان قاعده‌ی تجاوز در صورت اعتیاد به استنجاء.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ واجب نیست در

صفحه: ۱۰۳

وقت شستن مخرج بول دست مالیدن و اگر شک کرد در بیرون آمدن مثل مذی، بنا را بر بیرون نیامدن گذارد. لکن احوط در این صورت دست مالیدن است.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ هر گاه محل استنجاء را سه دفعه بر زمین پاک بمالد، هر دفعه به موضعی با فرض زوال عین، کفایت می‌کند.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ جائز است استنجاء به چیزی که شک دارد که استخوان یا سرگین یا از محرّمات است و پاک می‌کند محل را و اما هر گاه مایعی دارد و شک می‌کند که آب مطلق است یا مضاف؟ کفایت نمی‌کند در تطهیر محل، بلکه باید علم پیدا کند به آن که آن آب است.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ در شستن مخرج بول دست مالیدن واجب نیست مگر آن که خشک شود یا مخلوط با وذی و مذی شود که در این حال باید دست بمالد تا علم به ازاله، حاصل شود. و احوط در صورت شک در خروج مذی یا وذی، دست مالیدن است.

[فصل سوم در احکام استبراء است]

فصل سوم در احکام استبراء است و بهتر در کیفیت آن این است که صبر کند تا از ریزش بول قطع شود پس مخرج غائط را تطهیر

کند و بعد از آن انگشت میانی از دست چپ را بر مخرج گذارده بکشد تا بیخ ذکر سه مرتبه، و بعد از آن انگشت سبابه را در زیر ذکر گذاشته و انگشت ابهام را بالا و به قوت بکشد و فشار دهد، به نحو دوشیدن تا سر ذکر سه مرتبه و بعد از آن سه مرتبه سر ذکر را فشار دهد. و کفایت می‌کند سایر کیفیات دیگر با مراعات سه مرتبه و فایده‌ی استبراء آن است که هر گاه بعد از بول، رطوبتی مشتبه بیرون آید که ندانی بول است یا چیز دیگر؟ پس اگر عمل مذکور را کرده باشی، آن رطوبت محکوم است به طهارت و اگر وضوء هم گرفته باشی آن وضوء باطل نخواهد شد و الا نجس و مبطل وضوء خواهد بود. و ملحق است به استبراء طول مدت، بر وجهی که قطع کند به این که چیزی از بول در مجری نمانده و اما اگر قطع نکند، بلکه احتمال بدهد بقاء را هر چند آن احتمال ضعیف باشد ملحق نیست به خلاف استبراء که به احتمال بقاء نیز، حکم مذکوره در او جاری است هر گاه به وجه

صفحه : ۱۰۴

صحیح واقع شده باشد. و در حق زنان، استبرائی نیست. بلی! اولی این است که اندکی صبر کنند و تنحیح نمایند و عرض فرج خود را فشار دهند. و علی‌ای حال رطوبت مشتبه ایشان پاک است و ناقض هم نیست، مادامی که معلوم نباشد بول بودن آن.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ کسی که ذکر او را بریده باشند، مسح کند آن قدری را که موجود است.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ هر گاه کسی نتواند استبراء کند، باز رطوبت مشتبه از او محکوم به نجاست و ناقضیت است.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ لازم نیست که خود شخص مباشر استبراء خود شود پس کفایت می‌کند در ترتب فائده و حصول استحباب، آن که زوجه یا کنیزش مباشر شود.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ هر گاه رطوبتی خارج شود از شخص نائم که بعد از بول استبراء نکرده است و غیره شک کند در این که بول است یا نه؟ محکوم به نجاست است. و هم چنین است در غیر نائم، پس لازم نیست که شک کننده، خود شخص بول کننده باشد و طفل صغیر نیز مثل کبیر است که رطوبت مشتبه او با سبق استبراء اگر چه غیره مباشر شده باشد محکوم به طهارت است و الا نجس است.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ هر گاه بعد از زمانی شک کند در این که استبراء کرده یا نه؟ بنا را بر عدم گذارد بلکه اگر چه معتاد به استبراء نیز بوده باشد، بنا بر احوط. و اگر می‌داند که استبراء کرده است لکن نمی‌داند که کیفیت معتبره در آن را به عمل آورده است یا نه؟ بنا را بر صحت گذارد.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ کسی که استبراء نکرده باشد هر گاه شک کند در خروج رطوبت از او، بنا را بر عدم گذارد هر چند ظن به خروج داشته باشد مثل این که رطوبتی در جامه خود ببیند و نداند که از کجا است و فحوص هم لازم نیست.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ هر گاه بداند که رطوبت خارجه از او مذی است و نداند که بول هم از او خارج شده است یا نه؟ محکوم است به پاکی، مگر این که بر وجهی باشد که بر آن موجود خارجی رطوبت مشتبه صدق کند به این که نداند این رطوبت به تمامی مذی است یا مرکب از مذی و بول است.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ هر گاه بول کرد و استبراء نکرد و رطوبتی از او خارج شد مردد بین بول و منی، آن را بول قرار دهد و غسل واجب نیست به خلاف این که اگر استبراء کرده باشد که احتیاطاً هم وضوء واجب است و هم غسل.

صفحه : ۱۰۵

[فصل چهارم در مستحبات و مکروهات تخلی است]

فصل چهارم در مستحبات و مکروهات تخلی است

[اما مستحبات]

اما مستحبات پس سزاوار است از برای شخص متخلی این که طلب کند مکان خلوتی را یا دور شود به قدری که کسی او را نبیند. و این که موضع مناسبی که بلند باشد یا زمین سستی باشد از برای بول پیدا کند. و این که مقدم دارد پای چپ را بر پای راست در وقت داخل شدن در بیت الخلاء و مقدم دارد پای راست را وقت بیرون آمدن و آن که سر خود را به پوشاند در وقت قضاء حاجت. و آن که چیزی مانند عبا یا مثل آن بر سر خود کشد مانند کسی که حیا می‌کند و در وقت کشف عورت، «بسم الله» بگوید تا شیطان نظر به صورت او نکند. و در وقت نشستن، تکیه کند بر پای چپ و گشاده کند پای راست را و آن که استبراء کند به کیفیتی که گذشت. و آن که تنحج کند پیش از استبراء و آن که بخواند دعاهای وارده‌ی در آن حال را پس بگوید وقت داخل شدن در بیت الخلاء: **اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الرَّجْسِ النَّجِسِ الْحَبِيثِ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ** یا بگوید: **الْحَمْدُ لِلَّهِ الْحَافِظِ الْمُؤَدِي** و اولی آن است که هر دو را بگوید. و در وقت بیرون آمدن غائط بگوید: **الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَطْعَمَنِي طَيْبًا فِي عَافِيَةٍ وَأَخْرَجَنِي خَبِيثًا فِي عَافِيَةٍ** و چون نظر به غائط افکند بگوید: **اللَّهُمَّ ارْزُقْنِي الْحَلَالَ وَاجْنِبْنِي الْحَرَامَ** و در وقت دیدن آب استنجا و توجه به او بگوید: **الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَ الْمَاءَ طَهُورًا وَلَمْ يَجْعَلْهُ نَجَسًا** و در وقت استنجا بگوید: **اللَّهُمَّ حَصِّنْ فَرْجِي وَأَعْفِهِ وَأَسْتُرْ عَوْرَتِي وَحَرِّمْنِي عَلَى النَّيَّارِ وَوَقِّفْنِي لِمَا يُقَرِّبُنِي مِنْكَ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ** و چون از استنجا فارغ شود بگوید: **الْحَمْدُ لِلَّهِ عَافَانِي مِنَ الْبَلَاءِ وَأَمَاطَ عَنِّي الْأَذَى** و چون از جای خود برخاست دست راست را بر شکم بمالد و بگوید: **الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي عَرَّفَنِي لَذَّتَهُ وَأَبْقَى فِي جَسَدِي قُوَّتَهُ وَأَخْرَجَ عَنِّي أَذَاهُ** یا

لَهَا نِعْمَةٌ، يَا لَهَا نِعْمَةٌ، لَا يَقْدِرُ الْقَادِرُونَ قَدْرَهَا و مستحب است که استنجاء از غائط را مقدم دارد بر استنجاء از بول و در استنجاء به احجار، اگر به بیش از سه پارچه محتاج شد آن را طاق قرار دهد به این معنی که اگر به چهار سنگ یا به چهار پارچه‌ی کهنه پاک شد یکی دیگر زیاد کند که طاق شود و اگر به شش پاک شد نیز، یکی زیاد کند و هکذا و این که استنجاء و

صفحه : ۱۰۶

استبراء را به دست چپ کند و مستحب است که تدبر و تفکر کند و به نظر عبرت ملاحظه نماید که چیزی که سعی بسیار و جد و جهد بی‌شمار در تحصیل و تحسین او کرده بود، عاقبت او چه شد و به چه مرتبه از خساست رسید و هم ملاحظه کند قدرت پروردگار خود را که چگونه او را اذیت این کثافت خلاص کرد و به راحت انداخت؟ تا شکر گزاری کند و تکبر نکند و زهد و ورع را پیشه سازد و در دعای آخر اشاره به عظمت این نعمت شده و آن که مردم قدر این نعمت را چندان که باید نمی‌شناسند.

[و اما مکروهات]

و اما مکروهات «پس آن، استقبال ماه و خورشید است به بول و غائط که کراهت برطرف می‌شود به پوشانیدن عورت خود را به ساتری و اگر چه دست باشد یا داخل شدن در بنایی یا پشت دیواری. و رو به باد بول کردن بلکه غائط نمودن نیز. و نشستن در شارع مسلمانان و در مشارع، یعنی مکانهایی که مسلمانان به جهت آب برداشتن از نهر یا چاه یا آب انبار می‌خواهند تردد کنند و در جاهایی که قافله انداز و منزلگاه ایشان است و در درب مساجد و خانها و در زیر درختان میوه‌دار بلکه میوه ده هر چند در غیر وقت میوه او باشد و ایستاده بول کردن، مگر در حالی که نوره کشیده باشد و در حمام و در زمین صلب و در سوراخ جانوران و در آب، خصوص ایستاده. در شب بول کردن و بول را در هوا پاشیدن و خوردن و آشامیدن و مسواک کردن در حال تخلی، بلکه در بیت الخلا مطلقاً. و استنجاء نمودن با دست راست و با دست چپ، هر گاه در آن انگشتی باشد که نام خدا در آن نقش باشد به شرط آن که ملوث نشود و آلا حرام است. و طول دادن در بیت الخلا. و تخلی بر قبور مؤمنین هر گاه موجب هتک ایشان نباشد. و آلا حرام است و همراه داشتن پول سفید، بلکه مطلقاً هر گاه اسم خدا بر آن نقش باشد مگر آن که پنهان باشد. (و بعید نیست الحاق هر چه محترم باشد مثل قرآن بعضاً او کلاً و تربت سید الشهداء علیه السلام و مانند اینها) و مکروه است سخن گفتن در غیر مقام ضرورت مگر آن که ذکر خدا یا آیه‌الکرسی یا حکایت اذان یا دعای در حق عطسه کننده، به گفتن يَرْحَمُكَ اللهُ باشد.

صفحه : ۱۰۷

[مسئله ۱]

مسئله ۱ مکروه است حبس کردن بول یا غائط و گاهی حرام می‌شود، مثل آن که ضرر داشته باشد و گاهی واجب می‌شود، مثل این که شخص با وضوء باشد و وقت نماز هم تنک شده باشد به حدی که اگر بخواهد تخلی کند دیگر وقت گنجایش وضوء و نماز نداشته باشد. و گاهی مستحب می‌شود، مثل این که ادراک امر اہمی موقوف بر آن باشد.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ در چند وقت بول کردن مستحب است: وقت اراده‌ی نماز و وقت اراده‌ی خواب و پیش از جماع و بعد از بیرون آمدن منی

و پیش از سوار شدن بر حیوانات در جایی که پیاده شدن و سوار شدن بر او مشکل باشد. و پیش از سوار شدن در کشتی هر گاه بیرون آمدن دشوار باشد.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ اگر لقمه‌ی نانی در بیت الخلا افتاده باشد مستحب است آن را برداشته بعد از بیرون آمدن از بیت الخلا آن را بشوید و بخورد.

[باب پنجم در احکام وضوء]

[فصل اول در موجبات و نواقض در وضوء]

فصل اول در موجبات و نواقض در وضوء و آن چند امر است:

[اول و دوم بول و غائط است که خارج شود از موضع اصلی]

اول و دوم بول و غائط است که خارج شود از موضع اصلی، چه معتاد یا از موضع عارضی، با انسداد اصلی یا بدون آن، به شرط آن که معتاد باشد یا خروج آن بر حسب خروج معتاد باشد، پس در عارضی غیر معتاد که خروج آن بر حسب خروج متعارف نباشد اشکال است و احوط ناقض بودن آن است مطلقاً، خصوص هر گاه در پائین معده باشد. و فرق نیست ما بین این که کم باشد یا زیاد، حتی اگر به قدر یک قطره بول باشد یا آن که سر شیشه اماله که بیرون می‌آید، آلوده به غائط باشد. بلی، رطوبات دیگر غیر بول و غائط که از مخرجین بیرون می‌آید، ناقض نیست. و هم چنین است کرم و هسته‌ی خرما و شیاف و امثال اینها هر گاه آلوده به غائط نباشند.

[سوم]

سوم بادی است که خارج شود از مخرج غائط به شرط آن که آن از

صفحه: ۱۰۸

معدة باشد خواه با صدا باشد یا بی صدا. و اما اگر از معده نباشد بلکه هوا از خارج داخل شود و بیرون آید، ناقص نیست چنانچه بادی که از قُبُل باشد نیز ناقص نیست. و هم چنین است آن چه شیطان در خیال انسان بیندازد و علم به ریح بودن آن نباشد.

[چهارم]

چهارم خواب رفتن در هر حال، حتی در حال راه رفتن به شرط این که غالب باشد بر حواس، به حیثیتی که نه بیند و نشنود و قلب حاضر نباشد. پس مثل پینکی که خواب نیست مگر آن که برسد به حد مذکور. و هم چنین گردن کج شدن و چشم به هم آمدن و دیدن بعض خیالات که مثل خواب دیدن است، مجرد اینها کفایت نمی‌کند.

[پنجم]

پنجم هر چه عقل را زائل کند مثل بی‌هوشی و مستی و دیوانگی و اما مبهوت شدن پس آن زوال عقل نیست.

[ششم]

ششم استحاضه قلیله، بلکه کثیره و متوسطه نیز، و اگر چه در این دو غسل نیز، لازم است. و اما جنابت پس ناقض وضوء است لکن موجب غسل تنها است.

[مسائل]**[مسأله ۱]**

مسأله ۱ هر گاه شك كند در خروج یا تحقق یکی از مذکورات، بنا را بر عدم گذارد یعنی وضوی خود را شکسته حساب نکند. و هم چنین رطوبتی از او بیرون آید و شك كند که بول است یا مزی؟ مثلاً بلی، اگر پیش از استبراء باشد محکوم به بول خواهد بود و اگر وضوء داشته باشد باطل خواهد شد چنانچه گذشت.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ هر گاه آب اماله بیرون آید در حالی که از نجاست چیزی در آن نباشد، نجس و ناقض نخواهد بود.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ هر گاه از مخرجین چرک محض بیرون آید، نجس و ناقض نخواهد بود و هم چنین ناقص نیست، خونی که بیرون آید. مگر آن که معلوم شود که آن خون بول یا غائط بوده، مبدل به خون شده و هم چنین است مزی و آن آبی است که بعد از ملاعبه می‌آید. و ودی به مهمله، آبی است که بعد از بول می‌آید و ودی به معجمه، آبی است که بعد از منی می‌آید.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ جماعتی از علما امور زیر را موجب استحباب تجدید وضوء دانسته‌اند هر چند ناقص نیستند: خروج مزی و ودی و دروغ و ظلم و تکثیر در شعر باطل و قی، خون دماغ و بوسه کردن از روی شهوت و مس‌کلب و مس‌فرج و اگر چه عورت خودش باشد و مس‌باطن دبر و احلیل و نسیان استنجا، پیش از

صفحه : ۱۰۹

وضوء و خنده کردن در نماز و خلال کردن که موجب خون آمدن بشود، لکن استحباب در این موارد معلوم نیست و بهتر این است که وضوء بگیرد به قصد احتمال مطلوبیت. و در موارد مذکوره، اگر وضوء ساخت و بعد معلوم شد که یکی از نواقض معلومه متحقق بوده و او در واقع محدث بوده، همین وضوء او را کافی است و واجب نیست ثانیاً، وضوء بگیرد. چنانچه در هر جا که احتمال خللی در وضوء یا حدثی بعد از وضوء بدهد، ثانیاً وضویی احتیاطاً بگیرد پس از آن، معلوم شود که پیش از وضوی احتیاطی محدث بوده، همان وضوی احتیاطی او را کافی است و ثانیاً واجب نیست.

[فصل دوم در غایات وضوءات واجبه و مستحبه است]

فصل دوم در غایات وضوءات واجبه و مستحبه است یعنی اموری که وضوء را از برای آنها خواسته‌اند، چه شرط صحت باشد مثل نماز یا شرط کمال، مثل قرائت قرآن یا شرط تحقق، مثل کون بر طهارت. یا شرط جواز مثل، مس کتابت قرآن. یا رافع کراهت مثل، اکل و شرب. یا هیچ یک از آنها نباشد مثل این که نذر کرده باشد وضوء گرفتن را، که غایت وضوء در این صورت امتثال امر نذر است. و ممکن است درج این قسم در آن چه شرط تحقق آن است. اما غایات وضوء واجب، پس بدان که وضوء واجب می‌شود از برای نماز واجب، چه ادا باشد چه قضاء. قضاء از خود شخص باشد یا از غیر. و از برای اجزاء فراموش شده آن، بلکه سجده‌ی سهو بنا بر احوط. و واجب است نیز از برای طواف واجب و آن طوافی است که جزء حج یا عمره باشد و اگر چه حج و عمره‌ی مندوب باشند. بلی، طواف مستحبی یعنی آن که جزء حج و عمره نیست، طهارت از برای آن واجب نیست اگر چه شرط صحت نماز آن است. و واجب می‌شود نیز، به سبب نذر و عهد و یمین. و واجب است نیز، از برای مس کتابت قرآن، اگر واجب شود به نذر یا نحو آن یا آن که در موضع نامناسبی افتاده باشد که واجب باشد برداشتن آن و موقوف باشد بر مس خط آن. یا نجس شده باشد و تطهیر آن موقوف باشد بر مس خط آن، و

صفحه: ۱۱۰

لکن وجوب وضوء در این دو صورت، بر تقدیری است که تأخیری که به واسطه‌ی وضوء گرفتن واقع می‌شود موجب هتک حرمت قرآن نباشد و الا واجب است مبادرت به آن بدون وضوء. و ملحق است به قرآن، اسماء الهی و صفات خاصه‌ی او، نه اسماء پیغمبران و امامان علیهم السلام و اگر چه احوط است. و مخفی نیست که وجوب وضوء در جمیع مواردی که شمرده شد در صورتی است که با وضوء نباشد چون طهارت شرط است پس اگر حاصل باشد حاجت به وضوء نیست. بلی! وضویی که به نذر و نحو آن واجب شده باشد، تابع نذر است پس اگر نذر کرده، کون بر طهارت را واجب نیست مگر در وقتی که محدث باشد و اگر نذر کرده وضوء تجدیدی بگیرد، واجب است و اگر چه با وضوء باشد.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ هر گاه نذر کرد که از برای هر نماز وضوء رافع حدث بگیرد، پس اگر وضوء داشته باشد واجب است که آن را باطل کند و دو مرتبه وضوء بگیرد. لکن در صحت مثل این نذر به اطلاق آن تأمل است.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ وضویی که به جهت نذر واجب می‌شود چند صورت دارد:

(اول) این که نذر کند علمی را که صحت آن مشروط به وضوء است مثل نماز. (دوم) آن که نذر کند وضوء بگیرد از برای عملی که مشروط به وضوء نباشد، مثل این که نذر کند که قرآن نخواند مگر با وضوء، پس در این هنگام واجب نیست بر او قرائت قرآن، لکن اگر خواست قرائت کند واجب است که وضوء بگیرد. (سوم) آن که نذر کند اتیان همان عمل را با وضوء، یعنی نذر کند که قرآن بخواند و با وضوء هم باشد پس در این هنگام واجب است وضوء و قرائت قرآن. (چهارم) آن که نذر کند وضوء بگیرد که با طهارت باشد. (پنجم) آن که نذر کند وضوء بگیرد بدون قصد کون بر طهارت و جمیع این اقسام صحیح است، لکن بسا باشد که اشکال کرده شود در صورت پنجم از جهت آن که صحت آن موقوف است بر ثبوت استحباب نفسی از برای وضوء و آن محل اشغال است لکن اقوی صحت است.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ مراد به مس کتابت قرآن که بدون وضوء حرام است این که بمالد جزئی از بدن را، چه ظاهر و چه باطن اگر چه به طرف زبان باشد به خط قرآن حتی مثل دندان و ناخن و نحو آن. بلی!

صفحه : ۱۱۱

حرمت مالیدن موی، معلوم نیست اگر چه احوط است.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ فرقی نیست ما بین مس ابتداء او استدامت پس اگر دست شخص بر قرآن باشد که محدث شود، واجب است که فوراً بر دارد و هم چنین اگر غفلتاً گذاشت به مجردی که ملتفت شد که محدث است بر دارد.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ مسی که محو کننده‌ی خط قرآن باشد از برای محدث حرام است. پس جایز نیست از برای او که به زبان یا با دست تر خط قرآن را محو کند.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ در کتابت قرآن، فرقی نیست ما بین انواع خطوط حتی خطی که مهجور باشد مثل خط کوفی و اقسام کتابت آن، قلمی و چاپی و خط بریده با کاغذ و خط کنده‌ی راست یا معکوس، مثل مهر ثبت.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ فرقی نیست در قرآن ما بین آیه و کلمه، بلکه یک حرف از آن و اگر چه نوشته شود و خوانده نشود مثل الف در آخر «قالوا و آمنوا»، بلکه هم چنین است حروفی که خوانده می‌شوند و نوشته نمی‌شوند اگر نوشته شوند مثل واو دوم در داود، هر گاه به دو واو نوشته شود و یا اشباعی که خوانده می‌شود در مثل «فیه مہاناً» اگر فیهی نوشته شود و الف در رحمن و لقمن اگر رحمان و لقمان با الف نوشته شود و هکذا.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ فرقی نیست در کلمات قرآن، ما بین این که در قرآن باشد یا در کتاب، بلکه اگر کلمه از قرآن بریده شود بلکه نصف کلمه بلکه یک حرف از آن که در کاغذی بماند حرام است از برای محدث مس آن.

[مسئله ۹]

مسأله ۹ در کلمات مشترکه ما بین قرآن و غیر آن، مناط قصد کاتب است.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ فرقی نیست در آن چیزی که قرآن بر آن نوشته شده ما بین آن که کاغذ باشد یا تخته یا زمین یا دیوار یا جامه یا بدن انسان. پس هر گاه بر دست خود نوشت، جایز نیست مس آن کند وقت وضوء گرفتن بلکه واجب است که آن را اول محو کند، پس وضوء بگیرد.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ هر گاه از قرآن به قلم بی‌مداد بر کاغذ نوشت، ظاهراً مس آن منعی نداشته باشد به جهت آن که آن را خط نمی‌گویند. بلی، اگر بنویسد با چیزی که اثرش بعد ظاهر می‌شود، ظاهر حرمت مس آن باشد مثل آن که به آب پیاز بنویسد که اثر آن ظاهر نمی‌شود مگر بعد از گرفتن روی آتش.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ «حرام نیست بر محدث، مس شیشه یا کاغذ نازکی که روی قرآن گذاشته شده

صفحه: ۱۱۲

که خط از زیر آن نمایان است و هم چنین آینه، که قرآن در آن منطبع باشد. بلی، اگر از طرف کاغذی، مرکب نشر کند به طرف دیگر جواز مثل آن مشکل است خصوصاً اگر به عکس نوشته باشد که از طرف دیگر به قاعده خوانده شود.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ در مس مسافت خالیه که مثل حا یا عین مثلاً بر آن احاطه کرده است اشکال است احوط ترک است.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ در جواز نوشتن محدث آیه از قرآن را به انگشت خود بر زمین یا بر چیز دیگر، مثل نوشتن با شیره بر روی نان مثلاً، اشکال است و بعید نیست عدم حرمت به جهت آن که خط یافت می‌شود بعد از مس. به عبارت اخری، در حال مس به انگشت، خطی موجود نیست بلکه به آن موجود می‌شود و انگشت از آن می‌گذرد و اما خط نوشتن به بدن محدث و اگر چه کاتب با وضوء باشد، ظاهر حرمت آن است خصوصاً هر گاه اثر آن خط باقی بماند.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ حرمت مس مختص به مکلفین است، پس منع کردن اطفال و دیوانگان از مس کلمات قرآن، واجب نیست مگر آن که مستلزم هتک قرآن باشد. و احوط این است که سبب مس ایشان نشود و هر گاه طفل ممیز وضوء گرفت اشکالی در مس آن نیست

بنا بر اقوی از این که وضوی او صحیح و رافع حدث است مثل سایر عباداتش.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ حرام نیست بر محدث مس غیر خط از ورق قرآن حتی ما بین سطور و جلد و غلاف آن. بلی، کراهت دارد چنانچه آویزان نمودن و حمل نمودن آن نیز بدون طهارت مکروه است.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ ترجمه‌ی قرآن به هر زبانی که باشد حکم قرآن ندارد، پس باکی نیست به مس آن از برای محدث. بلی! فرقی نیست در اسم خدای تعالی به هر لغتی که باشد.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ جایز نیست چیز نجس را روی قرآن گذاشتن و اگر چه خشک باشد، زیرا که موجب هتک است و اما چیز متنجس را پس ظاهر آن است که باکی ندارد اگر خشک باشد. پس جایز است برای شخصی که با وضوء است مس قرآن با دست متنجس و اگر چه بهتر ترک آن است.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ هر گاه آیه‌ای از قرآن را بر نان نویسند جایز نیست که محدث آن را بخورد و اما از برای متطهر، پس مانعی ندارد خصوص هر گاه به نیت شفاء یا تبرک باشد.

صفحه : ۱۱۳

[فصل سوم در وضوءات مستحبه است]

فصل سوم در وضوءات مستحبه است

[مسئله ۱]

مسئله ۱ اقوی آن است که وضوء فی حد نفسه، مستحب است اگر چه قصد هیچ غایتی از غایات را نکند حتی کون بر طهارت را لکن احوط آن است که قصد کند در آن یکی از غایات را.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ بدان که وضوی مستحب چند قسم است: (اول) آن که مستحب است در حال حدث اصغر و آن مفید طهارت است.

(دوم) آن که مستحب است در حالی که با وضوء باشد و آن وضوء تجدیدی است. (سوم) آن که مستحب است در حال حدث اکبر و آن مفید طهارت نیست، بلکه به جهت رفع کراهت یا حدوث کمال است در فعلی که اتیان به آن می‌نماید مثل وضوء جنب از برای خوابیدن و وضوء حیض برای ذکر کردن. اما قسم اول پس آن از برای چند چیز است: (اول) نماز مستحب و وضوء شرط است در صحت آن نیز. (دوم) طواف مستحب، و آن طوافی است که جزء حج یا عمره نباشد و اگر چه مندوبین باشد و نیست شرط در صحت آن. بلی! شرط است در صحت نماز آن. (سوم) مهیا شدن پیش از وقت از برای نماز در وقت و باید نزدیک به دخول وقت باشد که صدق تهیو کند و اگر بداند که نماز در اول وقت ممکن نمی‌شود، بعید نیست که باز هم وضوء به قصد مذکور مستحب باشد و کفایت کند این که قصد کند به آن وضوء، نماز کردن [خواندن] در اول اوقات امکان را. (چهارم) دخول در مساجد. (پنجم) دخول در مشاهده مشرفه. (ششم) اعمال و مناسک حج، غیر از طواف و نماز آن. (هفتم) نماز اموات. (هشتم) زیارت اهل قبور. (نهم) قرائت قرآن یا نوشتن یا حمل کردن یا لمس کردن حواشی آن غیر از خط آن. (دهم) دعا کردن و طلب کردن حاجت از خدای تعالی. (یازدهم) زیارت کردن ائمه طاهرين عليهم السلام اگر چه از دور باشد. (دوازدهم) سجده‌ی شکر و سجده‌ی تلاوت. (سیزدهم) اذان و اقامه و اظهر شرطیت وضوء است برای اقامه. (چهاردهم) دخول زوج و زوجه بر یکدیگر، شب زفاف، که برای هر دو مستحب است. (پانزدهم) ورود مسافر بر اهل خود که مستحب است پیش از دخول در خانه‌ی خود وضوء بگیرد.

صفحه: ۱۱۴

(شانزدهم) خوابیدن. (هفدهم) مقاربت با زوجه‌ی خود که حامله باشد. (هیجدهم) نشستن قاضی در مجلس قضاء. (نوزدهم) گون بر طهارت. (بیستم) مس کتابت قرآن در صورتی که واجب نباشد و وضوء شرط است در جواز آن چنانچه گذشت و در سابق دانستی که اقوی، استحباب وضوء است فی حد نفسه نیز. اما قسم دوم که وضوء تجدیدی باشد و ظاهر آن است که در آن عددی معتبر نباشد پس جائز است ثالثاً و رابعاً و بالآخر نیز و اما در غسل، تجدید نیست پس غسل تجدیدی مشروع نیست بلکه بعد از غسل جنابت، مادامی که غسل او باطل نشده وضوء مشروع نیست و اگر چه مدت هم طول کشیده شده باشد. و اما قسم سوم پس آن نیز برای چند چیز است: (اول) از برای حیض در وقت هر نماز به جهت ذکر خدا نمودن به قدر آن نماز. (دوم) از برای خوابیدن جنب و از برای خوردن و آشامیدن و جماع کردن او و غسل دادن او میت را. (سوم) از برای کسی که مس میت کرده و غسل مس نکرده، می‌خواهد جماع کند. (چهارم) برای کسی که میت را غسل داده و غسل نکرده، می‌خواهد میت را کفن کند یا در قبر بسپارد.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ بدان که مختص نیست وضوی قسم اول از وضوءات مستحبه به همان غایتی که وضوء برای آن به عمل آمده است، بلکه مباه می‌شود به آن جمیع غایاتی که مشروط است به وضوء و هم چنین در وضوء تجدیدی، اگر منکشف شود که خللی در وضوء اول بوده یا بعد از او، حدثی سر زده بوده یا به خیال این که وضوء گرفته در سابق، لهذا به قصد تجدید وضوء گرفته باشد و در واقع وضوء سابقاً نگرفته بوده، می‌تواند با آن نماز و سایر غایات را به جا بیاورد بلکه در قسم سوم اگر در واقع محدث به اکبر نبوده است بلکه محدث به اصغر بوده است و به خیال حدث اکبر به قصد یکی از امور مذکوره گرفته نیز، چنین است.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ واجب نیست در وضوء قصد موجب آن مثل این که قصد کند که وضوء می‌گیرم به جهت بیرون آمدن بول یا به جهت آن که خواب رفتم، بلکه اگر قصد کرد یکی از موجبات وضوء را و بعد ظاهر شد که در واقع آن موجب نبوده بلکه غیر او بوده، صحیح است مگر آن که بر وجه تقلید بوده باشد.

صفحه : ۱۱۵

[مسأله ۵]

مسأله ۵ اگر حدتهای متعدده از شخص سر زده باشد، یک وضوء بگیرد به قصد رفع همه یا به قصد رفع طبیعت حدث یا به قصد قربت بدون قصد رفع حدث، کفایت می‌کند. و اگر قصد یکی معین کند نیز کافی است و بقیه نیز مرتفع می‌شود مگر آن که قصد کند رفع بعضی دون بعضی را، که در اینجا باطل است زیرا که مرجع آن به قصد عدم رفع می‌گردد.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ هر گاه از برای وضوء واجب، چند غایت باشد مثل نماز واجب و مس کتابت واجب و طواف واجب مثلاً، پس یک وضوء بگیرد به قصد جمیع، امتثال امر همه شده و ثواب همه را دارد. و اگر قصد بعضی از آنها کند حاصل می‌شود امتثال نسبت به آن و ثواب همان را دارد، لکن صحیح است نسبت به جمیع و ادا می‌باشد نسبت به آن چه که قصد نکرده و هم چنین است هر گاه از برای وضوء مستحب چند غایت باشد و هم چنین است هر گاه جمع شود غایات واجبه و مستحبه نیز. پس جایز است آن که قصد جمیع کند و ثواب همه را درک کند و آن که قصد بعضی کند نه همه و اگر چه آن چه را قصد کرده غایت مندوبه باشد و صحیح است با آن اتیان جمیع غایات.

[فصل چهارم در بعضی مستحبات وضوء است]

فصل چهارم در بعضی مستحبات وضوء است

[اول]

اول این که آب وضوء به قدر یک مد باشد که چهار صاع است و صاع ششصد و چهارده مثقال و ربع است پس صد و پنجاه و سه مثقال و نیم و یک نخود و نیم است و از یک چارک من تبریزی، شش مثقال و ده نخود و نیم کمتر است.

[دوم]

دوم مسواک کردن پیش از وضوء و آن مالیدن چیزی است به دندان به جهت پاک کردن چرک، اگر چه با انگشت باشد لکن افضل این است که از چوب تر باشد و بهتر آن است که از چوب درخت اراک باشد.

[سوم]

سوم آن که اگر از ظرف وضوء می‌گیرد، آن را در طرف راست خود گذارد.

[چهارم]

چهارم آن که دستها را پیش از آن که در آن ظرف کند یک دفعه از بند دست بشوید اگر بول یا خواب کرده باشد و دو نوبت بشوید، اگر غائط کرده باشد.

[پنجم]

پنجم مضمضه و استنشاق کند هر کدام سه مرتبه به

صفحه : ۱۱۶

سه کف، و از برای سه مرتبه هر کدام یک کف نیز کافی است.

[ششم]

ششم نام خدا بردن در وقت گذاردن دست در آب یا ریختن آن بر دست و اقل آن بِسْمِ اللّٰهِ و افضل آن بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ گفتن است و افضل از هر دو این است که بگوید: بِسْمِ اللّٰهِ وَ بِاللّٰهِ اللّٰهُمَّ اجْعَلْنِی مِنَ التّٰوَابِیْنَ وَ اجْعَلْنِی مِنَ الْمُتَطَهِّرِیْنَ.

[هفتم]

هفتم آن که آب را به دست راست بردارد حتی از برای شستن دست راست، که به آن بردارد و به کف دست چپ بریزد و به آن دست راست را بشوید.

[هشتم]

هشتم آن که بخواند دعاهای مأثوره را در وقت مضمضه و در وقت استنشاق و شستن صورت و دستها و مسح سر و پاها.

[نهم]

نهم آن که صورت و دستها را دو مرتبه بشوید.

[دهم]

دهم آن که مرد در شستن دستها ابتدا کند به ظاهر ذراع و زن به باطن آن و در شستن دوم به عکس کنند.

[یازدهم]

یازدهم این که آب را بریزد بر اعلاهی هر عضوی و اما شستن از بالا به پایین، پس آن واجب است.

[دوازدهم]

دوازدهم آن که صورت و دستها را به ریختن آب بر آن بشوید نه آن که در زیر آب فرو برد.

[سیزدهم]

سیزدهم آن که دست بمالد در مواضع غسلات اگر چه بدون آن نیز غسل حاصل شود.

[چهاردهم]

چهاردهم آن که در جمیع افعال وضوء، حضور قلب داشته باشد به نحوی که آثار خوف از او ظاهر شود چنانچه از حضرت سجاد علیه السلام منقول است که رنگ مبارکش در وقت وضوء تغییر می‌یافت.

[پانزدهم]

پانزدهم خواندن سوره‌ی **إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ** در وقت وضوء.

[شانزدهم]

شانزدهم خواندن آیت **الکرسی** بعد از آن.

[هفدهم]

هفدهم آن که در وقت شستن صورت چشمهای خود را باز کند.

[فصل پنجم در مکروهات وضوء است]

فصل پنجم در مکروهات وضوء است

[اول]

اول استعانت به غیر کردن در مقدمات قریبه‌ی آن، مثل این که غیر آب بریزد در دست او و اما شستن غیر اعضای وضوء او را، پس جائز نیست.

[دوم]

دوم خشک کردن آب وضوء را به دامن و آستین و نحو آن، بلکه مطلق خشک کردن اگر چه به آتش و آفتاب باشد.

[سوم]

سوم وضوء گرفتن در مکانی که استنجاء کرده است در آنجا.

[چهارم]

چهارم وضوء گرفتن از ظرف طلاکوب یا نقره کوب باشد یا صورت در آن نقش

صفحه : ۱۱۷

کرده باشند.

[پنجم]

پنجم وضوء گرفتن به آبهای مکروهه مثل آب در آفتاب گرم شده و آب غسله‌ی از حدث اکبر و آب متعفن و آب چاه پیش از نزع مقدر آن و آب قلیلی که در آن مار یا عقرب یا وزغ مرده باشد و آبی که دست حائض به آن رسیده باشد و آب نیم خورده‌ی موش و اسب و قاطر و الاغ و حیوان نجاست خوار و مرده خوار، بلکه هر حیوانی که گوشت آن مأکول نباشد.

[فصل ششم در افعال وضوء است]

فصل ششم در افعال وضوء است

[اول]

اول شستن روی و حد آن از رستنگاه موی تا آخر زنج است طولاً و مقداری که انگشت ابهام و وسطی فرا گیرند عرضاً و کسی که انزع است یعنی موی پیش سر نداشته باشد یا اغم است یعنی زیاده از متعارف موی پیش سر داشته باشد یا صورت و دست او از حد متعارف خارج باشد باید هر کدام از اینها به متعارف کنند پس انزع و اغم، ملاحظه کنند که کسی که صورت او از متعارف خارج نیست موی پیش سر او کجا است و در وضوء چه مقدار شسته می‌شود، آنها نیز این مقدار را بشویند و هکذا نسبت به کسی که دست و صورت او از متعارف خارج باشد و واجب است اجراء آب، پس کفایت نمی‌کند مسح و حد جریان آن است که آب از جزئی به جزء دیگر منتقل شود و اگر چه به اعانت دست مالیدن باشد و کفایت می‌کند استیلای آب بر محل و اگر چه جاری نشود به شرط آن که شستن صدق کند. و واجب است ابتدا به اعلی و شستن از بالا به پایین به نحوی که در عرف صدق کند که از بالا به پایین شست و جائز نیست عکس آن. و واجب نیست شستن زیر موی، بلکه واجب است شستن ظاهر آن. و مساوی است موی ریش و شارب و ابرو در این حکم به شرط آن که صدق کند احاطه مو بر محل و الا لازم است شستن بشره، که ظاهر است در میان موها.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ واجب است داخل کردن مقداری از اطراف حد از باب مقدمه و هم چنین جزئی از باطن دماغ و نحو آن، قدری که ظاهر نمی‌شود از لبها بعد از هم گذاشتن از باطن محسوب است و واجب نیست شستن آن.

صفحه : ۱۱۸

[مسأله ۲]

مسأله ۲ واجب نیست شستن مویی که از حد روی بیرون رفته باشد مثل مقدار بلندی از ریش از طرف عرض که خارج از ما بین ابهام و وسطی است و از طرف طول که پائین تر از آخر زنج است.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ هر گاه زن ریش داشته باشد، حکم آن مثل ریش مرد است.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ واجب نیست شستن باطن چشم و بینی و دهن، مگر جزئی از آنها از باب مقدمه.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ در جایی که موی احاطه به بشره کرده است، شستن بشره زیر موی مجزی نیست از شستن روی موی.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ موهای نازکی که از بشره محسوب است واجب است که با بشره شسته شود.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ اگر شک داشته باشد در مویی که آیا احاطه دارد بر بشره یا نه؟ باید ظاهر آن را با بشره، هر دو من باب المقدمه بشوید.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ هر گاه از حد صورت به قدر سر سوزنی شسته نشود، وضوء صحیح نخواهد بود. پس واجب است که ملاحظه گوشه‌های چشم خود نماید که چرک یا سرمه جرم‌داری که مانع از رسیدن آب است در آن نباشد و هم چنین زن باید ملتفت ابروها باشد که چرک یا وسه و خطاطی که جرم دارد و مانع است نبوده باشد.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ هر گاه یقین به وجود حاجب دارد و شک دارد در مانع بودن آن، باید یقین به زوال آن یا یقین به رسیدن آب در زیر آن نماید و اگر شک در اصل وجود آن دارد واجب است فحص یا مبالغه در شستن آن موضع نماید تا اطمینان پیدا کند به عدم آن، یا به رسیدن آب به بشره.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ هر گاه بینی را سوراخ کرده باشند به جهت آن که حلقه یا خزامه در آن کنند، شستن باطن آن سوراخ لازم نیست بلکه کفایت می‌کند شستن ظاهر آن، خواه حلقه داخل آن باشد یا نباشد.

[دوم]

دوم از افعال وضوء، شستن دست‌ها است از مرفق تا سر انگشتان و باید شستن دست راست، مقدم بر دست چپ باشد و واجب است که در شستن، ابتدا از مرفق کند و سرازیر بشوید تا پایین به نحوی که عرفاً صدق کند که از بالا به پایین شسته شده و عکس آن از پایین به بالا- باشد، جایز نیست و مرفق محل اجتماع استخوان بازو و ذراع است. و واجب است که تمام مرفق شسته شود و بعلاوه، قدری هم از استخوان بازو را من باب مقدمه بشوید و آن چه که در حد دست است باید شسته

صفحه : ۱۱۹

شود و اگر چه گوشت زائد یا انگشت زیادی باشد و واجب است شستن مویها با بشره. و کسی که دست او از بالای مرفق قطع شده، واجب نیست بر او شستن بازو و اگر چه اولی است و هم چنین است هر گاه تمام مرفق بریده شده باشد و اگر از پایین تر قطع شده، واجب است بر او شستن بقیه، هر چه مانده باشد و اگر از مرفق قطع شده به این طریق که مفصل را جدا کرده‌اند باید آن قدر از استخوان بازو که جزء مرفق بوده بشوید.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ هر گاه شخص یک دست زیادی داشته باشد پس اگر پایین از مرفق است، واجب است شستن آن نیز، مثل گوشت زیادی و اگر بالای مرفق است پس اگر معلوم باشد زیادتی آن، واجب نیست شستن آن و کفایت می‌کند شستن دست اصلی و اگر معلوم نباشد زیادی از اصل، واجب است که هر دو را بشوید و مسح سر و پا را به هر دو باید بکشد از باب احتیاط و اگر هر دو اصلی باشند، واجب است نیز که هر دو را بشوید و کفایت می‌کند مسح کشیدن به هر کدام که خواهد.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ چرک زیر ناخن هر گاه زائد قدر متعارف نباشد، واجب نیست ازاله‌ی آن مگر در وقتی که زیر آن چرک از ظاهر محسوب شود که در این حال احوط، ازاله‌ی آن است. و اگر زائد بر متعارف باشد واجب است ازاله‌ی آن چنانچه اگر ناخن خود را گرفت که زیر آن ظاهر شد، واجب است شستن آن بعد از ازاله‌ی چرک آن.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ آن چه متعارف بین عوام است که از مرفق تا بند دست می‌شویند نه تا سر انگشتان، چون کفین را از اول شروع در وضوء شسته‌اند به گمان این که وظیفه‌ی واجبی وضوء بوده است این بلا اشکال جائز نیست و وضوء ایشان باطل است.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ هر گاه جزئی از موضع شستن، کنده شود باید زیر آن که ظاهر شده شسته شود هر چند هنوز به پوستی آویخته باشد بلکه خود آن چه را که آویخته است نیز، ما دام که بالمره قطع نشده باید شست اگر چه اتصال آن خیلی ضعیف باشد و لازم نیست که آن را قطع کند تا تمام موضع اتصال شسته شود اگر چه در صورتی که حرج نباشد و در نظر عرف، شیء خارجی حساب شود، قطع آن احوط است.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ هر گاه دست ترکیده باشد، اگر ترک‌ها وسیع است به طوری

صفحه : ۱۲۰

که توی آنها دیده می‌شود، واجب است که آب به آنجا برسد و الا لازم نیست. و اگر محل شک شود واجب نیست، به جهت عمل به استصحاب عدم وجوب و اگر چه احوط شستن است.

[مسأله ۱۶]

مسأله ۱۶ آبله‌هایی که در دست می‌شود ما دام که هست، شستن روی آن کافی است بلکه اگر پاره شود و پوست آن باقی باشد نیز، چنین است و لازم نیست که آن پوست را بکند. و اگر بعضی آن کنده شده است شستن زیر آن که ظاهر شده لازم است و در بقیه، شستن روی آن بس است. بلی، اگر آن پوست برخاسته است و گاهی می‌چسبد به محل خود و گاهی دور می‌شود، در این صورت شستن زیر آن لازم است.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ صله که روی زخم می‌بندد، ما دام که کنده نشده است و جزء بدن محسوب است شستن بر روی آن کافی است هر چند آن زخم خوب شده باشد و کندن آن سهل است و اگر بر روی زخم، دوایی گذارده‌اند که به آن چسبیده و به منزله‌ی پوست شده است، حکم جیره را دارد و بعد از خوب شدن زخم اگر کندن آن مشقت نداشته باشد باید آن را بکند.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ چرکی که در ظاهر بشره است هر گاه جرم مرئی نباشد، واجب نیست ازاله‌ی آن. و اگر چه وقت کیسه کشیدن فتیله شود. و بسیار باشد مادامی که صدق کند بر آن، شستن بشره و هم چنین پرده‌ی از گل یا گچ یا آهک که روی بشره را گرفته باشد که آب به زیر آن برسد بر وجهی که صدق شستن کند، ازاله‌ی آن لازم نیست. بلی! هر گاه شک کند در آن که، آیا آب به زیر آن می‌رسد یا نه؟ واجب است ازاله‌ی آن.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ شخص و سواسی که یقین به حصول غسل نمی‌کند، رجوع کند به متعارف از مردم.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ هر گاه در دست یا در جای دیگر از مواضع وضوء، خاری رفت واجب نیست که به جهت وضوء یا غسل آن را بیرون آورند. بلی! اگر به نحوی باشد که اگر آن را بیرون بیاورند موضع آن ظاهر حساب شود، در این صورت لازم است که آن را بیرون بیاورند اگر مشقت نداشته باشد.

[مسئله ۲۱]

مسئله ۲۱ وضوء ارتماسی صحیح است با مراعات، الاعلی فالاعلی، لکن در دست چپ باید در وقت بیرون آوردن دست از آب قصد شستن کند یعنی قصد کند که هر جزء، جزئی

صفحه : ۱۲۱

که مشرف بر بیرون آمدن از آب می‌شود جریان آب بر آن غسل وضوئی باشد تا مسح به آب جدید نشود و در شستن دست راست نیز باید چنین کند مگر آن که قدری از دست چپ را به طریق غیر ارتماسی بشوید که دست راست در آن اعمال شود.

[مسئله ۲۳]

مسئله ۲۳ اگر کسی در زیر باران بایستد و به باریدن باران بر صورتش به قصد وضوء، دست بمالد از بالا به پائین و هم چنین کند در دستها، وضوء او صحیح است با مراعات این که مسح به بقیه آب وضوء شود نه به آب جدید. و هم چنین است اگر در زیر ناودان بایستد، بلکه اگر باران همه‌ی اعضای او را تر کرده باشد و او دست بمالد بر صورت و دستها به قصد وضوء، کافی است اگر جریان صدق کند. و هم چنین است اگر برود زیر آب و بعد که بیرون آمد و بدن او تر است، چنین کند.

[مسئله ۲۳]

مسئله ۲۳ هر گاه شک کند در چیزی که آیا از ظاهر محسوب است یا از باطن، احوط آن است که او را بشوید مگر این که در سابق از باطن محسوب می‌شده و حالا شک می‌کند که آیا ظاهر گردیده یا نه؟ چنانچه شستن آن معین است هر گاه در سابق ظاهر بوده و حالا شک می‌کند که آیا باطن گردیده یا نه؟

[سوم]

سوم از واجبات وضوء، مسح سر است به رطوبت آب وضوء که در دست باقی می‌ماند. و واجب است که بر پیش سر واقع شود یعنی ربع مقدم از سر، پس کافی نیست مسح بر غیر آن موضع، و اولی و احوط مسح بر ناصیه است که میان دو سفیدی دو جانب بالای پیشانی است از مقدم سر و کفایت می‌کند در آن مسمی اگر چه به قدر عرض یک انگشت یا کمتر باشد و افضل بلکه احوط آن است که به قدر عرض سه انگشت باشد و بهتر آن است که به سه انگشت هم باشد و در پائین کشیدن مسمای آن کافی است اگر چه بهتر این است که به قدر طول یک انگشت بکشد پس بنا بر این اگر بخواهد درک افضل کند، باید سه انگشت بگذارد بر ناصیه و همه را با هم به قدر درازی یک انگشت بکشد از بالا به پایین. و جایز است مسح از پایین به بالا، لکن احوط خلاف آن است و واجب نیست وقوع مسح بر بشره، بلکه جایز است مسح کردن بر روی موی مقدم از سر به کشیدن از حد سر تجاوز نکند پس جایز نیست مسح بر مقداری

صفحه : ۱۲۲

که تجاوز می‌کند و اگر چه آن را جمع کرده باشد در ناصیه. و هم چنین کفایت نمی‌کند مسح بر مویی که از پیش سر نباشد و اگر چه در پیش سر جمع شده باشد و جائز نیست مسح بر حائل مثل حنا یا نحو آن که به سر مالیده باشد چنانچه جائز نیست مسح از روی کلاه و عمامه و مقنعه و امثال اینها، اگر چه پارچه‌ی نازکی باشد که مانع از رسیدن رطوبت به محل مسح نباشد. بلی! در حال اضطرار، مسح بر حائل جائز است مثل آن که از سرما نتواند حائل را دور کند یا چیزی به آنجا چسبیده باشد که نتواند آن را بکند. و باید مسح به باطن کف دست باشد و احوط این است که به دست راست باشد و اولی این است که به انگشت‌های دست راست باشد.

[مسأله ۲۴]

مسأله ۲۴ در مسح مقدم سر، فرق نیست ما بین این که طولاً مسح کند یا عرضاً یا منحرراً.

[چهارم]

چهارم از واجبات وضوء مسح پاها است به حسب طول، از سر انگشتان تا کعبین بنا بر مشهور و تا مفصل، بنا بر قول بعضی و احتیاط به مراعات این قول ترك نشود. و کعبین برآمدگی در وسط قدم است و مفصل ما بین ساق و قدم است و در عرض، مسمی کافی است اگر چه به عرض یک انگشت یا کمتر باشد. و افضل آن است که به مقدار عرض سه انگشت باشد و افضل از آن، مسح تمام پشت پا است. و کفایت می‌کند در مسح آن که ابتدا از انگشتان کند یا از کعبین، لکن احوط ابتدا کردن به انگشتان است چنانچه احوط مقدم داشتن مسح پای راست است بر پای چپ اگر چه اقوی، جواز مسح هر دو است با هم. بلی! جایز نیست مقدم داشتن مسح پای چپ را بر راست و احوط این است که مسح پای راست را به دست راست و مسح پای چپ را به دست چپ بکند اگر چه قول به جواز مسح هر دو به یک دست بعید نیست. و اگر بر پشت پاها مویی باشد، احوط این است که جمع کند ما بین مسح آن و مسح بشره و اکتفا نکند به مسح روی موی، هر چند محیط به بشره باشد. و بهتر ازاله‌ی آن مو است چنانچه در حائل‌های دیگر از چرک و نحو آن که مانع از وصول آب باشد به بشره، واجب است ازاله‌ی آنها. و باید یقین کند به وصول آب و شک و ظن کافی نیست. و کسی که بعضی پای او قطع شده است

صفحه : ۱۲۳

باید مسح کند بقیه‌ی آن را و اگر تمام موضع مسح بریده باشد ساقط است.

[مسأله ۲۵]

مسأله ۲۵ باید مسح سر و پاها به بقیه‌ی رطوبت وضوء باشد، پس جایز نیست مسح کردن به آب جدید. و احوط این است که بعد از فراق از دست چپ، دست خود را به سایر اعضا وضوء نگذارد تا رطوبت آن اعضا داخل رطوبت دست نشود. بلی! مکرر دست کشیدن از بالا به پائین به جهت زیادتی یقین که آب بالای دست را ممزوج می‌کند به آب کف دست، ضرر ندارد لکن اقوی جواز مزج است مطلقاً. و اگر رطوبت کف دست بخشکد، جایز است گرفتن رطوبت از بقیه‌ی اعضا وضوء بدون ترتیب فی ما بین آنها، اگر چه احوط مقدم داشتن ریش و ابروها است بر سایر اعضا. و احوط نگرفتن رطوبت است از مقدار زائد بر حد روی از ریش، چه در طرف عرض باشد چه در طرف طول. و اگر رطوبت کف دست از برای بیش از مسح سر کافی نباشد، اولاً به آن مسح سر کند و بعد از برای پاها از بقیه‌ی اعضا بگیرد بنا بر احوط.

[مسأله ۲۶]

مسأله ۲۶ معتبر است در مسح، رطوبت مسح تأثیر کند در ممسوح پس اگر تأثیر ننماید کافی نیست. و باید تأثیر آن به واسطه‌ی ماسح باشد پس اگر رطوبت برسد به محل مسح به سبب دیگری، کفایت نمی‌کند. و اگر موضع مسح از سر و پاها، رطوبت داشته باشد اگر کم باشد که مانع از تأثیر ماسح در آن نباشد ضرر ندارد و اگر رطوبت آن زیاد باشد، مضر است پس لازم است آن را اولاً رفع کند و بعد مسح کند. و شک و ظن در تأثیر کافی نیست بلکه باید یقین به تأثیر حاصل شود. (و ضرر ندارد مکرر کشیدن دست از برای حصول تأثیر به یقین).

[مسأله ۲۷]

مسأله ۲۷ در مسح باید دست بلا واسطه بکشد پس اگر کهنه مثلاً به دست ببندد و به آن مسح کند، کفایت نمی‌کند هر چند رطوبت دست به مالیدن آن به ممسوح برسد.

[مسأله ۲۸]

مسأله ۲۸ هر گاه ممکن نباشد مسح به باطن کف از جهت مرض و نحو آن، جایز است مسح به ظاهر کف و اگر رطوبت نداشته باشد از جای دیگر نقل کند به آن و به آن مسح کند چنانچه در باطن نیز چنین بود. و اگر مسح به ظاهر کف نیز متعذر باشد، مسح کند به ذراع و اگر رطوبت نداشته باشد از جای دیگر بگیرد. و هر گاه

صفحه : ۱۲۴

ممکن نبودن مسح به باطن، از جهت بی رطوبتی باشد و نتواند از جای دیگر هم بگیرد، وضوء را باید اعاده کند نه آن که عدول به ظاهر کف کند. و هم چنین است حکم در عدول از ظاهر به ذراع.

[مسأله ۲۹]

مسأله ۲۹ هر گاه رطوبت دست زیاد باشد که به مالیدن آن بر ممسوح، آب جاری شود از جزئی به جزئی، واجب نیست تقلیل آن به تکانیدن و نحو آن. اگر چه صدق غسل کند. بلکه همین که به قصد مسح دست می‌کشد کفایت می‌کند و اگر تقلیل کند بهتر است.

[مسأله ۳۰]

مسأله ۳۰ در مسح مطلقاً باید دست بر محل مسح کشیده شود پس اگر عکس کند به این نحو که دست را بگذارد بر ممسوح و ممسوح را بکشد، باطل است. بلی! کمی حرکت کردن ممسوح که منافی با صدق مسح بودن دست نباشد ضرر ندارد.

[مسأله ۳۱]

مسأله ۳۱ هر گاه ممکن نباشد نگاه داشتن رطوبت وضوء در دست یا گرفتن از اعضاء دیگر از جهت شدن گرمی هوا، یا گرمی بدن یا نحو آن و اگر چه آب زیاد استعمال کند و هر چند وضوء را اعاده کند نفعی نبخشد، اقوی آن است که جایز است مسح به آب جدید و احوط مسح است اولاً به همان دست خشک، بعد به آب جدید، بعد تیمم هم بکند.

[مسأله ۳۲]

مسأله ۳۲ واجب نیست در مسح پاها که دست را بر سر انگشتان گذارد و به تدریج بکشد، بلکه جایز است که تمام کف را بر تمام پشت پا بگذارد از سر انگشتان تا مفصل و کمی او را بکشد، به مقداری که صدق مسح کند.

[مسأله ۳۳]

مسأله ۳۳ جایز است در حال ضرورت مسح کردن بر حائل، مثل مقنعه و چکمه و جوراب و نحو اینها، چه آن ضرورت تقیه باشد یا شدت سردی هوا که نتواند کفش خود را بکند یا بترسد از درنده یا دزد و نحو اینها از مقاماتی که بر آن اضطرار صدق کند که در همه‌ی این صورتهای، مسح بر حائل جایز است چه در مسح سر، چه در مسح پاها. و اگر حایل متعدد باشد تخفیف آن احوط است اگر چه واجب نیست و در مسح بر حائل نیز باید بر رطوبت دست باشد و تأثیر در محل کند و هر چه معتبر بود در مسح بشره در اینجا نیز معتبر است.

[مسأله ۳۴]

مسأله ۳۴ اگر وقت تنگ باشد که به کندن کفش یا نحو آن، قدری از نماز در خارج وقت واقع شود و مانع دیگری از مسح بر بشره نباشد آیا

صفحه: ۱۲۵

جایز است مسح بر حائل؟ بعید نیست جواز، لکن هر گاه تیمم کردن مفوت وقت نباشد، احوط جمع است ما بین مسح بر حائل و تیمم و این احتیاط ترک نشود.

[مسأله ۳۵]

مسأله ۳۵ ضرورات غیر از تقیه، باید به نحوی باشد که به هیچ وجه چاره‌ی آن نتوان کرد؛ به رفتن به مکان دیگر یا آب گرم کردن یا نحو آن بلکه به تأخیر وضوء، اگر وقت وسعت داشته باشد. پس با امکان چاره، جایز نیست مسح بر حایل لکن در تقیه، امر اوسع است. پس رفتن به مکانی که تقیه نباشد اگر چه ممکن باشد لازم نیست. بلی! اگر در همان جا بتواند چاره کند بدون مشقت، به این که چنین بنماید که مسح بر حائل می‌کند و نکند، چنین کند و اگر موقوف باشد ترک تقیه به بذل مال واجب نیست، به خلاف سایر اعذار و احوط چاره کردن است ما دام که ممکن باشد بدون مشقت مطلقاً.

[مسأله ۳۶]

مسأله ۳۶ در جایی که مأمور است به تقیه، اگر نکند و مسح کند بر بشره صحت آن وضوء مشکل است.

[مسأله ۳۷]

مسأله ۳۷ هر گاه بداند که اگر قدری از وقت بگذرد مضطر می‌شود به مسح بر حائل پس اگر بعد از دخول وقت باشد، مبادرت به وضوء گرفتن پیش از حصول اضطرار و اگر پیش از دخول وقت بداند که اگر تأخیر بیندازد تا دخول وقت عذر طاری می‌شود، مبادرت لازم نیست و هم چنین اگر با وضوء صحیح باشد و بخواهد آن را باطل کند، می‌تواند پیش از وقت باطل کند و اگر چه بداند که عذر او را طاری می‌شود. اینها در غیر تقیه است و اما در تقیه، پس بعید نیست جواز تأخیر و باطل کردن وضوء، هر چند بعد از دخول وقت باشد لکن احوط خلاف آن است.

[مسأله ۳۸]

مسأله ۳۸ فرقی نیست در جواز مسح بر حائل در حال ضرورت، ما بین وضوء واجب یا مستحب.

[مسأله ۳۹]

مسأله ۳۹ هر گاه مسح کرد بر حائل به گمان این که مورد تقیه است بعد معلوم شد که مورد آن نبوده، صحت آن مشکل است. و هم چنین در ضرورت‌های دیگر.

[مسأله ۴۰]

مسأله ۴۰ هر گاه تقیه به عمل آید به شستن پاها عوض مسح، احوط تعیین همان است و اگر چه اقوی جواز مسح است بر حائل نیز.

[مسأله ۴۱]

مسأله ۴۱ هر گاه سببی که باعث مسح بر حائل بود زائل شد، خواه تقیه بوده باشد یا ضرورت دیگر، پس هر گاه بعد از وضوء است اقوی واجب نبودن

صفحه : ۱۲۶

اعاده‌ی آن است و اگر چه پیش از نماز باشد مگر این که رطوبت دست باقی باشد پس واجب است اعاده مسح. و اگر زوال عذر در اثناء وضوء باشد، اقوی اعاده‌ی وضوء است هر گاه رطوبتی باقی نمانده باشد.

[مسأله ۴۲]

مسأله ۴۲ هر گاه در مقام تقیه عمل کند بر خلاف مذهب کسی که از او تقیه می‌کند؛ به این معنی که کاری کند که به مذهب او هم باطل باشد، صحت آن مشکل است مثل این که آن شخص که از او تقیه می‌کند واجب بداند شستن پاها را و او مسح کند بر حائل یا به عکس. چنانچه اگر بالمره مسح بر حائل و شستن پاها را ترک کند نیز وضوء او باطل است هر چند چاره‌ی تقیه به آن بشود.

[مسأله ۴۳]

مسأله ۴۳ جایز است در هر یک از غسلات وضوء، آن که ده کف آن آب، به قصد یک شستن بر عضو بریزد پس مناط در تعدد غسلی که دوم آن مستحب و سوم آن حرام است؛ تعداد ریختن آب نیست بلکه تعداد غسل است با قصد.

[مسأله ۴۴]

مسأله ۴۴ واجب است در شستن اعضای وضوء ابتدا کردن به اعلی، لکن واجب نیست در ریختن آن این که به اعلی بریزد پس اگر به پائین، آب بریزد لکن شستن را به اعانت دست از اعلی قرار دهد صحیح است.

[مسأله ۴۵]

مسأله ۴۵ بدان که اسراف کردن در آب وضوء مکروه است، چنانچه اسباغ، یعنی شاداب کردن مستحب است. و گذشت آن که، مستحب است که آب وضوء به مقدار یک مد باشد و ظاهراً این یک مد در تمام افعال وضوء و مقدمات آن مانند مضمضه و استنشاق و شستن دستها، باید صرف شود.

[مسأله ۴۶]

مسأله ۴۶ جایز است در وضوء، اعضا را به ارتماس بشوید چنانچه گذشت. و جایز است نیز که یکی از اعضا را به ارتماس بشوید و بقیه را به طریق متعارف، بلکه جایز است تبعیض در یک عضو؛ یعنی بعضی آن عضو را به ارتماس بشوید و بعضی دیگرش را به طور متعارف و در همه‌ی صور باید مراعات شروط وضوء بشود؛ مثل ابتداء به اعلی و مسح نکردن به آب جدید و غیر اینها.

[مسأله ۴۷]

مسأله ۴۷ هر گاه وسواسی در شستن دست چپ بعد از تحقق شستن آن، علی‌المتعارف آب زیاد بریزد؛ صحت وضوء او مشکل است، از جهت لزوم مسح به آب جدید.

[مسأله ۴۸]

مسأله ۴۸ غیر وسواسی هر گاه بعد از یقین به آن که دست چپ را تمام شسته، باز دست بمالد بر آن

صفحه: ۱۲۷

به جهت زیادتی یقین ضرر ندارد ما دام که غسل واحد حساب شود عرفاً. بلی، اگر آب خارجی بریزد مشکل است. و اگر چه غرض او زیادتی یقین هم باشد چون در عرف این شستن را شستن دیگر حساب می‌کنند، بله اگر در شستن دست چپ، آب از ابریق مثلاً بر آن جاری می‌کند و زیادتر از مقدار حاجت بر آن می‌ریزد با اتصال ضرر ندارد، ما دام که یک شستن محسوب می‌شود.

[مسأله ۴۹]

مسأله ۴۹ بر هر یک از انگشتهای پا که مسح کند تا کعب، حتی انگشت کوچک کفایت می‌کند.

[مسأله ۵۰]

مسأله ۵۰ لازم نیست از برای مسح سر این که، کلاه یا عمامه یا مقنعه را بر دارد بلکه جایز است که دست را ببرد زیر آن و مسح کند اگر چه از اسفل به اعلی باشد. بلی! مستحب مؤکد است از برای زن، این که در خصوص نماز صبح خمار یا مقنعه را بر دارد و مسح کند و هم چنین در نماز مغرب؛ لکن تا کد استحباب در آن کمتر است از نماز صبح.

[فصل هفتم در شرائط صحت وضوء است]

فصل هفتم در شرائط صحت وضوء است و آن چه چیز است

[اول]

اول این که آب مطلق باشد، پس صحیح نیست وضوء به آب مضاف و اگر آب در اصل مطلق باشد لکن چون بر محل وضوء ریخته شود مضاف شود از جهت کثرت غبار یا چرک و امثال اینها که در محل وضوء باشد؛ صحت مشکل است. پس لازم آن است که آب به وصف اطلاق باقی باشد تا تمام غسل.

[دوم]

دوم این که آب وضوء و هم چنین مواضع وضوء، پاک باشد و لازم نیست پاک بودن تمام اعضاء وضوء قبل از شروع در وضوء؛ پس اگر هر عضوی را قبل از استعمالش در وضوء تطهیر کند کافی است اگر منافی با موالات نباشد. اما یک شستن از برای تطهیر و وضوء هر دو، کافی نیست اگر چه در آب کر یا جاری فرو ببرد. بلی! اگر به فرو بردن قصد تطهیر کند و در بیرون آوردن قصد وضوء، ضرر ندارد و نجس شدن هر عضوی، بعد از فراغ از استعمالش در وضوء ضرر به صحت وضوء ندارد.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ آب قلیان تا مضاف نشده استعمال آن در تطهیر و وضوء جایز و

صفحه : ۱۲۸

صحیح است.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ شرط نیست در صحت وضوء، پاک بودن غیر محل وضوء از سائر بدن. بلی! احوط ترک نکردن استنجا است پیش از وضوء.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ هر گاه در بعضی از مواضع وضوء، جراحی باشد که خون از آن بیاید و قطع نشود و آب هم برای او ضرر نداشته باشد؛ آن را در آب کر یا جاری فرو برد و قدری آن را فشار دهد که آنی خون آن بایستد بعد به قصد وضوء آن عضو را حرکت دهد، کفایت می‌کند و بیرون آمدن خون بعد از آن ضرر به صحت وضوء ندارد؛ لکن باید ملاحظه شود که مسح به آب جدید نشود به این که اگر آن عضو، دست چپ باشد بلکه دست راست نیز در بعضی صور باید در وقت بیرون آوردن از آب قصد وضوء کند.

[سوم]

سوم این که در محل وضوء حائلی نباشد و با شک در وجود آن، باید کاوش کند تا یقین یا مظنه به نبودن آن پیدا کند. و با علم به وجود آن واجب است یقین به زوال آن پیدا کند.

[چهارم]

چهارم این که آب وضوء و ظرف آن و محل ریختن آن و مکان وضوء، مباح باشد. پس اگر یکی از اینها غصبی باشد وضوء صحیح نیست بدون فرق ما بین صورت انحصار و عدم انحصار اگر چه مأمور به تیمم نیست الا آن که آن وضوئی که گرفته، حرام است به جهت آن که آن وضوء تصرف است یا مستلزم تصرف است در مال غیر، از این جهت باطل است. بلی! هر گاه بریزد آب مباح را از ظرف غصبی در ظرف مباح پس از آن وضوء بگیرد؛ صحیح است و اگر چه تصرف سابق بر وضوء حرام است و در این صورت فرقی نیست ما بین صورت انحصار و عدم آن، چون که بعد از ریختن در ظرف مباح متمکن می‌شود از وضوء و مأمور می‌شود به آن و اگر چه پیش از ریختن در صورت انحصار، مأمور به تیمم بوده و گاهی می‌شود که خالی کردن حرام نیست بلکه واجب می‌شود. مثل این که آب مملوک خود را عصیاناً یا نسیاناً در ظرف غصبی ریخته و ماندن آب در آن ظرف، تصرف در مال غیر است پس واجب می‌شود که آن را خالی کند و در این صورت از اول مأمور به وضوء بوده اگر چه آب منحصر در همان باشد.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ پاک بودن آب وضوء و محل آن و مطلق بودن آب حائل نبودن چیزی در محل وضوء از شروط واقعیه می‌باشند که با فقد یکی از آنها

صفحه : ۱۲۹

وضوء باطل است هر چند از روی جهل یا نسیان باشد. و اما اشتراط مباح بودن آب و مکان و ظرف، پس عملی است پس اگر وضوء بگیرد با غصبت یکی از اینها از روی جهل یا نسیان، باطل نیست بلکه اگر جاهل به حکم حرمت باشد هر گاه قاصر باشد

نیز، باطل نیست. بلکه در جاهل مقصر نیز هر گاه قصد قربت از او حاصل شود و اگر چه احوط در صورت جاهل به حکم، خصوص در مقصر؛ اعاده است.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ هر گاه در اثناء وضوء معلوم شد که آب وضوء غصبی بوده آن چه اتیان کرده صحیح است و بقیه را به آب مباح تمام کند. و اگر روی دستها را شست و بعد معلوم شد غصبت آب، آیا جایز است مسح به آن تری دست؟ دو قول است: اول جواز به جهت آن که آن تری از مالیت افتاده و ممکن هم نیست رد آن به مالک آن. قول دوم، اعاده است یا استیذان از مالک؛ اگر ممکن باشد. اقوی قول اول و احوط ثانی است. و هم چنین است هر گاه وضوء گرفت به آب غصبی عمداً و بعد خواست اعاده کند آیا واجب است که اول اعضا را از رطوبت آب غصبی بخشکاند یا صبر کند تا خشک شود یا می‌تواند با تری آنها وضوء بگیرد؟ اقوی این است که می‌تواند و احوط اول است و اگر مالک آب بگوید: «من راضی نیستم که به این رطوبت مسح کنی.» قول او مسموع نیست به آن جهتی که گفته شد. بلی! اگر فرض شود که مالک بتواند انتفاع از آن ببرد، جایز نیست مسح به آن تری.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ با شک در رضای مالک، حکم غضب جاری است؛ پس باید مأذون باشد در تصرف در مال غیر به إذن صریح یا فحوی یا شاهد حال قطعی.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ جایز است وضوء گرفتن و آب آشامیدن از نه‌های بزرگ چه از قنات باشد و چه جدا کرده از شطوط و رودخانه‌ها و اگر چه معلوم نباشد رضای مالکین آنها بلکه هر چند صغیر و مجنون در جمله‌ی مالکین باشند. بلی! اگر مالکین نهی کنند؛ مشکل است جواز. و اگر غاصبی آنها را غضب کرد؛ باز باقی است جواز تصرف از برای غیر غاصب مادامی که در همان نهر و مجری است. بلکه ممکن است بقاء جواز تصرف مطلقاً و اما از برای غاصب جایز نیست تصرف در آن. و هم چنین از برای اتباع او؛ یعنی کسانی که به ملاحظه‌ی تعلق

صفحه : ۱۳۰

به او و از بابت این که در دست او است تصرف می‌کنند مثل زوجه و اولاد و نوکر و میهمان او و نحو اینها. و هم چنین است حال در اراضی وسیعه که وضوء گرفتن در آنها بدون اذن مالک جایز است مثل راه رفتن و نشستن و خوابیدن در آنها و نحو اینها ما دام که مالک نهی نکند و علم به کراهت مالک نداشته باشد، بلکه با ظن به کراهت نیز احوط ترک است.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ حوض‌های مساجد و مدارس که کیفیت وقف آنها معلوم نباشد که آیا وقفشان خاص است به طلاب آنجا و به کسانی که در آن مسجد نماز کنند یا آن که اختصاص به ایشان ندارد؟ در این صورت غیر اهل آن مدارس و کسانی که در آن مساجد نماز نمی‌کنند نمی‌توانند از آب آنجا وضوء بگیرند؛ مگر آن که عادت جاری شده باشد که هر کس برسد وضوء بگیرد و منعی هم نباشد که در این صورت چون کشف از عموم اذن می‌کند جایز است. و هم چنین است حال در مثل حوض‌های کاروانسراها و نحو آنها.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ هر گاه نه‌ری یا قنواتی را شق کردند بدون رضای مالکین آن، وضوء گرفتن از آب آن شق جایز نیست اگر چه مکان نشستن مباح یا مملوک باشد بلکه جایز نیست که آب از آن شق بردارند و در جایی دیگر وضوء بگیرند و اگر چه اخذ آب از اصل

نهر یا قنات جایز باشد.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ هر گاه شخصی مجرای نهری را بدون اذن مالک آن تغییر داد؛ بدون آن که آب آن را غصب کند آیا اشخاصی که غیر غاصب هستند به همان نحو که سابق استعمال می‌کردند در وضوء و شرب، حالا هم می‌توانند؛ مشکل است و اگر چه بعید نیست که بتوانند. و این حکم که گفته شد در مجرای جدید است و آلا از بالای نهر پیش از ورود در این مجری و هم چنین در ما بعد آن اشکالی ندارد.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ حوض مسجدی که معلوم باشد که وقف بر نماز کنندگان در آن مسجد است یا مشکوک الحال باشد و عادت جاری نشده باشد بر استعمال غیر مصلین در آن؛ اگر از آن وضوء بگیرد به قصد نماز کردن [خواندن] در جای دیگر جایز نیست. و اگر وضوء بگیرد به قصد نماز در آنجا و بعد بنایش بر آن شود که در جای دیگر نماز بخواند یا آن که عذری پیدا کند در خواندن نماز در آنجا، ظاهر آن

صفحه : ۱۳۱

است که وضوی او صحیح است چنانچه صحیح است هر گاه از روی غفلت یا به اعتقاد عدم اشتراط وضوء گرفت. و واجب نیست که در همان مسجد نماز کند [بخواند] و اگر چه احوط است، بلکه این احتیاط ترک نشود در صورت اول که وضوء به قصد نماز کردن [خواندن] در آن جا گرفته است.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ هر گاه حوضی، آب و زمین و اطراف آن جمیعاً مباح باشد مگر آن که در بعض اطراف آن آجر یا سنگ غصبی نصب کرده باشند وضوء گرفتن از آن حوض؛ مشکل است مثل ظرفی که یک طرف آن غصبی باشد.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ هر گاه مکان نشستن مباح باشد لکن فضایی که در آن حرکات وضوئیه واقع می‌شود غصب باشد وضوء صحیح نیست به جهت آن که در حرکات دستش تصرف در مال غیر کرده.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ هر گاه وضوء گرفتن مستلزم شود حرکت دادن چیز مغضوب را؛ آن وضوء باطل است.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ در زیر خیمه‌ی غصبی وضوء گرفتن، اگر آن عمل را تصرف در آن خیمه حساب کنند؛ مثل رفتن در زیر آن از برای خوابیدن یا از گرما و سرما محفوظ ماندن، آن وضوء حرام و باطل است.

[مسأله ۱۶]

مسأله ۱۶ هر گاه تعدی کند آب مباح از مکان مغضوب به مکان مباح، اشکال ندارد وضوء گرفتن از آن.

[مسأله ۱۷]

مسأله ۱۷ هر گاه جمع شود آب مباح مثل باران مثلاً در ملک غیر؛ پس اگر مالک قصد کرد تملک آن را، ملک او می‌شود و آلا بر اباحه‌ی خود باقی است. پس اگر دیگری آن را اخذ کند و تملک کند ملک او می‌شود لکن معصیت کرده که تصرف در ملک غیر نموده که آب را از آنجا برداشته و هم چنین است حکم، در غیر آب از مباحات دیگر مثل صیدی که در آنجا گیر می‌کند و

خاشاکی که باد در آنجا می‌آورد.

[مسأله ۱۸]

مسأله ۱۸ هر گاه وضوء گیرد در حال بیرون آمدن از مکان غضبی، به نحوی که منافی با فوریت و سبب تأخیر نباشد اگر دخول در آنجا بر وجه غفلت یا جهل بوده یا آن که خروجش به قصد تخلص و بعد از توبه باشد؛ صحیح است و اگر به قصد تخلص نباشد؛ مشکل است. چون تصرف خروجی نیز مثل دخول و بقاء، حرام است.

[مسأله ۱۹]

مسأله ۱۹ هر گاه قدر کمی از آب غضبی داخل حوض مباح شود، پس اگر ممکن

صفحه : ۱۳۲

است رد آن آب به صاحبش؛ جایز نیست تصرف در آن حوض و اگر ممکن نباشد رد آن ممکن است گفته شود به جواز تصرف در آن حوض، به جهت این که آب مغضوب تالف محسوب می‌شود لکن مشکل است بدون رضای مالک آن.

[مسأله]

مسأله هر گاه زمین مباح باشد لکن فرشی که در حال وضوء گرفتن بر روی آن نشسته یا کفش یا جوراب پایش، غضبی باشد مشکل است.

[شرط پنجم]

شرط پنجم آن که ظرف آب وضوء طلا یا نقره نباشد و آما باطل خواهد بود چه آب از آن بردارد یا آب از همان ظرف بریزد بر اعضا. و خواه آب منحصر در آن باشد یا نباشد. و در صورت انحصار، واجب است که آب آن را خالی کند در ظرف دیگر و وضوء بگیرد و اگر خالی کردن نمی‌شود آلا به وضوء گرفتن، جایز است وضوء بگیرد به قصد خالی کردن و این شرط عملی است. پس اگر از روی جهل یا نسیان یا غفلت وضوء بگیرد صحیح است مثل ظرف مغضوب و اگر ظرفی مشکوک باشد طلا یا نقره بودن آن، جایز است از آن وضوء گرفتن و هکذا سایر استعمالات.

[مسأله ۲۰]

مسأله ۲۰ هر گاه از ظرفی وضوء گرفت به اعتقاد آن که غضب است یا آن که طلا و نقره است، بعد معلوم شد که چنین نبوده صحت وضویش مشکل است و دور نیست صحت، اگر قصد قربت از او حاصل شده باشد.

[شرط ششم]

شرط ششم این که آب وضوء آب مستعمل در رفع خبث نباشد هر چند پاک باشد مثل غساله‌ی استنجاء با شرائط. و فرقی نیست بنا بر اقوی، ما بین وضوء واجب و مستحب حتی مثل وضوء حائض که در حقیقت صورت وضوء است. و اما آب مستعمل در حدث اصغر مثل آب وضوء جایز است وضوء گرفتن با آن بلا اشکال و اقوی جواز وضوء است از آب مستعمل در حدث اکبر و اگر چه احوط ترک است با بودن آب دیگر. بلی! مستعمل در اغسال مندوبه، بی اشکال جایز است و مراد به آب مستعمل در حدث اکبر که محل احتیاط است آن آبی است که بر بدن وارد شده و ریخته و جمع شده باشد و اما آن آبی که به بدن نرسیده و از دست یا ظرف در حین غسل کردن می‌ریزد، مستعمل نیست چنانچه بقیه‌ی آبی که در ظرف می‌ماند نیز مستعمل نیست؛ هر چند در اثناء غسل،

بدست از آن آب

صفحه : ۱۳۳

برداشته باشد. و هم چنین قطراتی که از بدن می‌چکد در آب، آنها نیز مغتفر است و این شرط شرط واقعی است پس اگر از روی جهل یا غفلت یا نسیان، وضوء بگیرد به غسله‌ی خبث وضویش باطل است و اگر از آب مستعمل در حدث اکبر بگیرد، احتیاطاً اعاده کند.

[هفتم]

هفتم آن که مانعی از استعمال آب مثل مرض یا عطش یا خوف ضرری دیگر نباشد و الا مأمور است به تیمم و اگر وضوء بگیرد باطل است اگر عالم باشد به ضرر و اگر جاهل باشد و خوف هم نداشته باشد، وضوء صحیح است هر چند در واقع مضر بوده است و احوط اعاده یا تیمم است.

[هشتم]

هشتم این که وقت وسعت از برای وضوء و نماز داشته باشد به این معنی که بشود با این وضوئی که می‌گیرد؛ تمام نمازش در وقت واقع شود و الا واجب است تیمم کند مگر آن که با تیمم نیز چنین باشد یعنی زمان آن به قدر وضوء یا بیشتر باشد که در این صورت معین است وضوء. و در فرض اول که مأمور به تیمم است اگر به قصد کون بر طهارت یا غایتی دیگر، وضوء بگیرد صحیح است و اگر به قصد خصوص آن نمازی که وقت آن تنگ است وضوء بگیرد باطل است. از جهت این که امر وضوء ندارد. بلی! اگر قصد او به نحو داعی باشد نه تقیید، صحت آن نیز بعید نیست.

[مسأله ۲۱]

مسأله ۲۱ هر گاه در جایی که استعمال آب ضرر داشته باشد شخص، اول آن موضع را که آب برای او ضرر دارد در آب گذارد یا آب بر آن بریزد که ضرر خود را بکند و بعد دیگر به زیادی استعمال آب، متضرر نشود آن وقت وضوء بگیرد صحیح است لکن در مقدمه‌ی آن معصیت کرده.

[نهم]

نهم مباشرت است یعنی خودش مباشر افعال وضوء شود در حال اختیار. پس هر گاه با تمکن خودش، کس دیگر مباشر شستن یا مسح کشیدن اعضای وضوی او شود، باطل است. و اما مقدمات افعال پس چند قسم است: (اول) مقدمات بعیده، مثل آب کشیدن یا آوردن یا گرم کردن و نحو اینها. و در این قسم متصدی شدن غیر ضرر ندارد. (دوم) مقدمات قریبه است، مثل ریختن آب در کف وضوء گیرنده؛ در این قسم نیز تصدی غیر ضرر ندارد هر گاه خود شخص مباشر شستن شود لکن مکروه است. (سوم) آب ریختن بر صورت و دستها. و تصدی غیر

صفحه : ۱۳۴

در این قسم نیز با فرض این که خود شخص مباشر شستن آنها شود اگر چه خالی از اشکال نیست الا این که ظاهر صحت است.

پس منحصر است بطلان در صورتی که غیر، مباشرت کند در شستن اعضا یا اعانت کند به این طریق که اجراء آب بر اعضا و شستن آنها از هر دو واقع شود.

[مسأله ۲۲]

مسأله ۲۲ هر گاه آب از ناودان و نحو آن جاری باشد، شخص صورت یا دست خود را در زیر آن بگیرد به قصد وضوء و آب بر آن عضو جاری شود صحیح است. و این کار منافات با وجوب مباشرت ندارد. بلکه هر گاه شخصی از مکان بلندی آب بریزد نه به قصد آن که کسی را وضوء بدهد، دیگری صورت یا دست خود را زیر آن بگیرد به قصد وضوء، صحیح است نیز. و این اعانت غیر حساب نمی‌شود.

[مسأله ۲۳]

مسأله ۲۳ هر گاه کسی متمکن نباشد از مباشرت می‌تواند نائب بگیرد که او را وضوء بدهد بلکه واجب است نائب گرفتن اگر چه موقوف بر اجرت باشد هر چند زیاد باشد؛ ما دام که مضر به حال او نباشد و نیت وضوء را خودش باید بکند و لازم نیست که نائب آب را بر کف دست او بریزد و از دست او اجراء بر محل کند، اگر چه احوط است. بلی! مسح باید بدست خودش باشد نه دست نائب یعنی دست او را بگیرد و بمالد محل مسح او و اگر ممکن نباشد رطوبت باقیه‌ی در دست او را بگیرد و به آن مسح کند سر و پاهای او را. و اگر از بعض افعال وضوء عجز دارد نه همه، نائب بگیرد برای همان مقداری که عجز دارد.

[شرط دهم]

شرط دهم ترتیب ما بین افعال وضوء است به مقدم داشتن صورت، پس دست راست، سپس دست چپ، پس مسح سر، پس از آن، مسح پاها. و ما بین اجزاء اعضا ترتیب لازم نیست. بلی! واجب است مراعات الاعلی فالاعلی چنانچه گذشت. و اگر اخلال کند به ترتیب و اگر چه از روی جهل یا نسیان باشد، باطل است. هر گاه بعد از فراغ و فوات موالات ملتفت شود و اگر در اثناء ملتفت شد لکن نیتش فاسد بوده به این معنی که بر وجه تشریح نیت به این وجه نموده، باز باطل است و اگر بر وجهی بوده که نیتش فاسد نشده برگردد و اتیان کند بر وجهی که ترتیب به عمل آید صحیح است. و فرقی نیست در وجوب ترتیب ما بین وضوء

صفحه : ۱۳۵

ترتیبی و ارتماسی.

[یازدهم]

یازدهم موالات است یعنی این که در حین شروع در عضو لاحق، رطوبت در تمام اعضا سابقه خشک نشده باشد پس هر گاه پیش از شروع در عضو لاحق تمام اعضا پیش، خشک شده باشد باطل است. بلکه هر گاه خشک بشود خصوص عضوی که تازه از آن فارغ شده و می‌خواهد عضو بعد از آن را بشوید، احوط استیناف است و اگر چه رطوبت در اعضای سابق بر آن عضو یافت شود. و مخفی نماند که اعتبار این شرط که خشک نشدن باشد، در صورتی است که به جهت طول زمان و فاصله بین اعضا باشد و اما اگر پی در پی افعال وضوء را به جا آورد و با این حال اعضا هم، خشک شد به جهت شدت حرارت بدن یا حرارت هوا یا باد و امثال اینها؛ وضوء باطل نیست. پس در حقیقت یکی از دو چیز شرط است یا باقی بودن رطوبت وضوء در اعضا سابقه به هر جهت که باشد. یا موالات عرفی یعنی عدم فصل زمانی و پی در پی شستن اعضا هر چند اعضا تماماً خشک شده باشد یا خشکانیده باشد. و

بعضی از علما، موالات به معنی ثانی را واجب تعبدی دانسته‌اند و اگر چه باطل نمی‌شود وضوء به ترک آن، هر گاه موالات به معنی اول که عدم جفاف باشد محقق باشد. و بدان که واجب نیست بودن رطوبت در تمام اجزاء یک عضو، بلکه اگر قدری از آن خشک نشده باشد کفایت می‌کند.

[مسأله ۲۴]

مسأله ۲۴ هر گاه شخص وضوء گرفت و شروع به نماز کرد در بین نماز ملتفت شد که مسح سر یا پا یا تمام اینها را فراموش کرده، نماز او باطل است و وضوء نیز باطل است اگر رطوبت در اعضاء وضویش باقی نباشد و الا از رطوبت آنها بگیرد و مسح کند و نماز را از سر گیرد.

[مسأله ۲۵]

مسأله ۲۵ بعد از شستن دست چپ یا در حین شستن آن، شخص چند قدم برود و بعد از آن مسح کند ضرر ندارد. (و هم چنین اگر قدری معطل شود به جهت کندن کفش یا جوراب و نحو آن.) و جایز است وضوء گرفتن در حال راه رفتن.

[مسأله ۲۶]

مسأله ۲۶ هر گاه شخص ترک کند موالات را نسیاناً باطل است وضوء او، با فرض این که موالات عرفی به عمل نیامده باشد. و هم چنین است هر گاه اعتقاد کند عدم جفاف را، بعد خلاف آن معلوم شود.

صفحه : ۱۳۶

[مسأله ۲۷]

مسأله ۲۷ هر گاه در حین شروع به دست راست، صورت خشک شد لکن باقی است رطوبت در آن چه از ریش تجاوز کرده است از حدود وجه، در کفایت آن اشکال است.

[دوازدهم]

دوازدهم نیت است و آن عبارت است از قصد فعل که وضوء باشد به داعی امر خداوند تعالی یا به جهت این که جناب اقدس الهی، سزاوار اطاعت است و این اعلامی درجه‌ی نیت است و ادنای آن، به جا آوردن عمل است به جهت دخول بهشت یا فرار از آتش. و در ما بین مراتب و وسائط بسیار است و لازم نیست تلفظ به نیت و نه بخاطر آوردن عبادت را بر وجه تفصیل، بلکه کفایت می‌کند وجود داعی در دل به نحوی که اگر پرسند از او که مشغول چه کاری؟ بلافاصله بگویند که وضوء می‌گیرم. مثلاً و اما اگر غافل باشد به نحوی که در جواب متحیر بماند، کفایت نمی‌کند و اگر چه مسبوق به عزم و قصد باشد در حین مقدمات آن. واجب است که نیت به معنی داعی مستمر باشد از حین شروع تا آخر عمل و اگر غافل محض شود یا متردد شود در کردن و نکردن و یا نیت خلاف نماید پس آن چه در این احوال کند باطل است. و اگر عود کند به نیت سابق. پس اگر موالات فوت نشده، صحیح است بشرط اعاده کردن آن چه در آن احوال کرده و اگر موالات فوت شده، اصل وضوء باطل است. و واجب نیست در وضوء بلکه سائر عبادات قصد وجوب و ندب. نه وصفی و نه غائی و نه قصد وجه وجوب و ندب. پس واجب نیست این که قصد کند وضوی واجب می‌گیرم یا وضوی مستحب می‌گیرم. یا این که قصد کند وضوء می‌گیریم به علت این که واجب است یا مستحب است. یا وضوء می‌گیرم از جهت مصلحتی که در آن است که موجب امر به آن شده است. و بنا بر این اگر نداند که وضوء مثلاً واجب است شرعاً یا مستحب، اتیان آن به قصد قربت کافی است. و هم چنین اگر نمی‌داند وقت داخل شده تا وضوء واجب باشد یا نشده تا مستحب باشد از جهت کون بر طهارت یا غایت دیگری، اتیان آن به قصد قربت کافی است. و اگر وقت داخل شده باشد یا بعد بشود، با آن

وضوء نماز و غایات دیگر را می‌تواند بکند، بلکه اگر در وضوی واجب قصد استحباب کند یا به عکس، اگر راجع به

صفحه : ۱۳۷

تشریح نشود و بر وجه تفسیر هم نباشد صحیح است. بلی! اگر بر وجه تشریح باشد، حرام و باطل است. و اگر بر وجه تفسیر باشد به این معنی که بگوید وضوی واجب می‌گیریم که اگر واجب نیست وضوء نباشد، باطل است از جهت رجوع آن به عدم قصد امتثال.

[مسأله ۲۸]

مسأله ۲۸ واجب نیست در وضوء، قصد رفع حدث یا استباحه‌ی آن عملی که می‌خواهد بکند بنا بر اقوی، و نه قصد آن غایتی که به جهت آن مأمور به وضوء شده؛ مثل نماز یا قرائت قرآن و نحو اینها و نه تعیین حدثی که موجب آن شده، مثل بول یا خواب و نحو اینها. بلی! آن چه گفتیم که قصد غایت لازم نیست مقصود این است که شرط صحت وضوء این است و الا از برای امتثال امر آن، غایت معتبر است. پس اگر قصد نکنند نماز یا قرائت قرآن یا نحو آن را امتثال امری که دارد از بابت نماز یا قرائت مثلاً نکرده است اگر چه اداء آن شده است به معنی این که دیگر امر ندارد از جهت آن؛ ما دام که وضوء باقی است. بلی! اگر نذر کند وضوء گرفتن به جهت غایت معینی پس اگر قصد آن غایت نکند، اداء هم نشده است پس آن امر نذری باقی است و باید بعد از آن بیاورد اگر موسع بوده است.

[شرط سیزدهم]

شرط سیزدهم خلوص است یعنی باید عمل را خالصاً لوجه الله تعالی به جا آورد. پس اگر منضم شود به آن قصد ریاء باطل است به هر نحو که باشد، خواه نیت قربت مستقل باشد و ریاء بالتبع یا بعکس یا هر دو مستقل باشند. و خواه ریاء در اصل عمل باشد یا در کیفیات، یا در اجزاء آن حتی اگر ریاء در جزء مستحبی آن باشد تمام عمل باطل است بنا بر اقوی. و خواه نیت ریاء از اول عمل کند یا در اثناء آن و خواه از آن توبه کند یا نکند. پس ریاء در عمل به هر وجهی که باشد مبطل آن است چنانچه در اخبار وارد شده که حق تعالی فرموده: «انا خیر شریک من عمل لی و لغیری ترکیه لغیری». و مبطل بودن ریاء در صورتی است که محرک یا جزء محرک بر عمل باشد پس مجرد خطور در خاطر با این که محرک داعی قربت باشد، ضرر ندارد. چنانچه اگر محرک ریاء باشد و بخاطر گذراندن قربت را ثمر ندارد و اگر در حین عمل ریاء و قربت هر دو در خاطرش موجود است و نمی‌داند که آیا ریاء جزء داعی است یا

صفحه : ۱۳۸

مجرد خطور است؟ صحت عمل مشکل است. بلی! اگر عملی کرد و بعد از آن شک کرد که آیا ریاء منظم بود به داعی یا نه؟ محکوم است به صحت؛ از باب قاعده‌ی شک بعد از فراغ. و اما عجب، پس مبطل بودن آن معلوم نیست اگر چه احوط در به مقارن عمل، اعاده‌ی آن است. و اما شیمعه، پس اگر داعی بر عمل یا دخیل در آن باشد مثل ریاء مبطل است و اما اگر عمل را قربتاً الی الله می‌کند لکن از اطلاع مردم بر عمل او خوشش می‌آید بدون این که داخل در قصد او باشد که مدخلیت در عملش داشته باشد بالمره، ضرر ندارد لکن آدمی باید ملتفت باشد که شیطان که دشمن مبین است در کمین است و نفس آدمی، دزد و خداع است مبادا که فریب بخورد. و بس است برای تنبیه انسان در این مقام فرمایش حضرت یوسف صدیق علیه السلام «وَمَا أُبْرِي نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي» و اما ضمائم دیگر غیر از ریاء و سمعه، پس اگر رجحان داشته باشد مثل این که وضوء می‌گیرد به قصد قربت و تعلیم غیر مثلاً بر وجهی که ضمیمه‌ی راجحه تبع باشد یا هر دو داعی مستقل باشند، ضرر ندارد و اگر نیت قربت تبع

باشد یا آن که داعی، مجموع از هر دو باشد که بر تقدیر آن که اگر هر دو نبودند عمل را به جا نمی‌آورد، باطل است. و اگر ضمیمه‌ی مباحه باشد مثل خنک شدن و نحو آن نیز چنین است. لکن احوط در صورت استقلال هر دو یعنی قربت و ضمیمه مباحه، اعاده است. و اگر ضمیمه محرمه باشد غیر از ریا و سمعه در حکم ریا است در ابطال عمل، چون که فعل به قصد حرام؛ محرم است پس باطل است. بلی! فرقی که هست این است که اگر در اثناء عمل، داعی محرمی از برای یکی از اجزاء طاری شود با این که از اول نیت صحیحه کرده باشد، آن جزء تنها باطل می‌شود پس اگر آن را تدارک کند بدون فوات موالات، عمل صحیح می‌شود به خلاف ریا که نظیر حدث است در ابطال.

[مسأله ۲۹]

مسأله ۲۹ ریا بعد از عمل، مبطل نیست.

[مسأله ۳۰]

مسأله ۳۰ اگر زنی وضوء بگیرد در مکانی که نامحرم نظر می‌کند به دست او باطل نیست.

[مسأله ۳۱]

مسأله ۳۱ اشکالی نیست در امکان اجتماع غایات متعدده از برای وضوء مثل این که بعد از وقت است و بر ذمه‌ی شخصی است نماز قضاء و

صفحه : ۱۳۹

نذر هم کرده که مس مصحف کند و می‌خواهد قرآن بخواند و زیارت مشاهد مشرفه نیز بنماید. پس اگر یک وضوء بگیرد به نیت جمیع کفایت می‌کند و امثال امر تمام آنها را نموده و اگر نیت یکی از این غایات را بکند، باز هم کفایت از همه می‌کند لکن نسبت به آن غایتی که به قصد او به جا آورده، امثال کرده نه نسبت به همه. و نیز اشکالی نیست در این که امر در اینجا متعدد است. بلی! اشکال در این است که آیا مأمور به نیز متعدد است و کفایت یک وضوء از باب تداخل است یا آن که مأمور به متعدد نیست؟ بعضی از علما قول اول را اختیار فرموده‌اند و گفته‌اند: در این صورت باید در وقت وضوء گرفتن تعیین کند یکی معین را و الا باطل است. و بعضی دیگر قول ثانی را اختیار کرده‌اند و گفته‌اند: وضوء متعدد نمی‌شود و تعدد در امر یا در جهات امر است. و بعضی فرموده‌اند که: به نذر و نحو آن متعدد می‌شود. و این قول قریب است. مثلاً اگر نذر کند که تا زمان کذا یک وضوء، به قصد قرائت قرآن بگیرد و نیز نذر کند که یک وضوء به جهت دخول در مسجد بگیرد، در این صورت دو وضوء فعلاً در ذمه‌ی اوست. پس اگر وضوء بگیرد و از این دو هیچ یک را معین نکند، هیچ یک واقع نمی‌شود اگر چه اصل وضوء صحیح است. چون فی حد نفسه از جهت هر یک از کون بر طهارت و قرائت و دخول در مسجد و امثال اینها، مستحب است و امر واقعی دارد و اگر احدهما را معین کند همان واقع می‌شود و دیگری بر ذمه او می‌ماند.

[مسأله ۳۲]

مسأله ۳۲ هر گاه قبل از دخول وقت که وضوء واجب نیست، شروع کند در وضوء گرفتن و در اثناء آن وقت داخل شود آن وضوء هم واجب است هم مستحب. هر یک به اعتبار بعضی از آن و اگر خواسته باشد نیت وجوب و ندب کند نیت کند اول را بعد از وقت و دوم را پیش از وقت.

[مسأله ۳۳]

مسأله ۳۳ هر گاه شخص بر ذمه‌ی او نماز واجبی باشد، خواه ادا یا قضاء و قصد به جا آوردن آن را فعلاً نداشته باشد پس وضوء بگیرد برای قرائت قرآن، این وضوء متصف است به وجوب اگر چه داعی بر آن امر وجوبی نبوده پس اگر بخواهد قصد وجوب و

ندب کند باید قصد وجوب وصفی و ندب غائی کند به این نحو که بگوید وضوء واجب می‌گیرم به

صفحه : ۱۴۰

جهت امثال امر به آن از برای قرائت قرآن. و اقوی این است که وضوء متصف می‌شود به وجوب و استجاب با هم و مانعی نیست از اجتماع هر دو.

[مسأله ۳۴]

مسأله ۳۴ هر گاه استعمال آب به قدر اقل آن چه شستن به آن محقق می‌شود مضر نباشد، لکن زیادتراً استعمال کردن مضر باشد؛ واجب است وضوء بگیرد به نحو اول. و اگر زیادتراً استعمال کرد از روی عمد و علم، باطل است؛ مرگ این که فرض شود که استعمال زیاده بعد از تحقق شستن به اقل بوده باشد. و اگر از روی جهل یا نسیان، زیادتراً استعمال کرد باطل نیست. به خلاف این که اگر اصل وضوء گرفتن ضرر داشته باشد که اگر وضوء بگیرد جهلاً یا نسیاناً، ممکن است حکم به بطلان آن به جهت این که در اینجا مأمور است واقعاً به تیمم به خلاف مسأله‌ی ما نحن فیه.

[مسأله ۳۵]

مسأله ۳۵ هر گاه شخص وضوء گرفت و بعد از آن مرتد شد، وضوء آن باطل نمی‌شود پس اگر توبه کرد استیناف، واجب نیست. بلی! آن رطوبتی که در محل وضوء بوده و به ارتداد نجس شده باید آن را تطهیر کند چون پاک شدن آن به توبه و عود به اسلام مشکل است. و بنا بر این هر گاه ارتداد و توبه بعد از شستن دست چپ و پیش از مسح باشد مشکل می‌شود امر مسح.

[مسأله ۳۶]

مسأله ۳۶ وضوء گرفتن زوجه و عبد در سعه‌ی وقت با نهی زوج و ولی در صورتی که مفوت حق ایشان باشد، مشکل است. و هم چنین اجیر خاص با منع مستأجر و امثال اینها.

فصل هشتم در احکام شکوک است

[مسأله ۱]

مسأله ۱ هر گاه شخص شك کند در حدوث حدث بعد از آن که وضوء داشته، بنا را بر باقی بودن وضوء گذارد. مگر آن که سبب شكش خروج رطوبت مشتبه به بول بوده باشد در صورتی که استبراء نکرده باشد که در این هنگام محکوم به بول خواهد بود. و هر گاه محدث بوده و شك کند که آیا وضوء گرفته بعد از آن یا نه؟ بنا را بر بقاء حدث گذارد و وضوء بگیرد و ظن غیر معتبر در هر دو مسأله در حکم شك است. و اگر علم دارد به آن که هر دو امر واقع شده، لکن نمی‌داند که کدام مقدم است

صفحه : ۱۴۱

و کدام مؤخر؟ باید خود را محدث بدانند و وضوء بگیرد در حالتی که جاهل به تاریخ هر دو، یا جاهل به تاریخ وضوء باشد. و اما هر گاه جاهل دارد به تاریخ حدث و علم دارد به تاریخ وضوء، بنا را بر بقاء وضوء بگذارد. و احوط در این صورت وضوء گرفتن است نیز.

[مسأله ۲]

مسئله ۲ هر گاه شخص محدث که شك دارد در وضوء و شرعاً باید وضوء بگیرد فراموش کرد وضوء را و نماز کرد [خواند]، هیچ اشکالی نیست در بطلان این نماز به حسب ظاهر و واجب است وضوء بگیرد و نماز را اعاده کند اگر وقت باقی باشد و الا قضاء کند. و اما اگر شخص مأمور به وضوء باشد از جهت جهل به حالت سابقه و فراموش کند که وضوء بگیرد و نماز بخواند، ممکن است حکم به صحت نماز او از باب قاعده‌ی فراغ؛ لکن مشکل است و احوط اعاده یا قضاء است نیز.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ هر گاه شخص مطهر، وضوء تجدیدی گرفت و نماز کرد [خواند] و بعد یقین کرد که یکی از آن دو وضوء باطل بوده و لکن نمی‌داند کدام است اشکالی نیست در صحت نمازش و واجب نیست برای نمازهای بعد هم وضوء گیرد. و اما اگر بعد از هر یک از دو وضوء نمازی کرده و بعد یقین به بطلان یکی از دو وضوء نموده، نماز دوم صحیح است. و اما نماز اول، احوط اعاده است و اگر چه بعید نیست اجراء قاعده‌ی فراغ در آن.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ هر گاه دو وضوء گرفت و بعد از آن دو وضوء، نمازی کرد و بعد علم پیدا کرد به این که بعد از یکی از آن دو وضوء، حدثی از او صادر شده و نمی‌داند بعد از کدام بوده؟ ممکن است حکم به حصت آن نماز از باب قاعده‌ی فراغ لکن باید از برای نمازهای بعد وضوء بگیرد چون مرجع مسئله به این می‌شود که وضوء و حدثی می‌داند و شك در تقدم و تاخر احدهما دارد.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ هر گاه دو وضوء گرفت و بعد از هر یک، نمازی کرد و بعد یقین کرد به این که حدثی بعد از یکی از آن دو صادر شده و نمی‌داند کدام بوده؟ در این صورت واجب است اعاده‌ی هر دو نماز اگر مختلف باشند در عدد و اگر در عدد متحد باشند و در جهر و اخفات هم مثل یکدیگر باشند؛ یک نماز به قصد ما فی الذمه کفایت می‌کند. بلکه اگر در جهر و اخفات هم مختلف باشند کفایت می‌کند

صفحه : ۱۴۲

یک نماز به قصد ما فی الذمه. و در جهر و اخفات مخیر است لکن احوط اعاده‌ی هر دو است در این صورت.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ هر گاه بعد از وضوء یقین کند به این که نمازی کرده و حدثی هم از او صادر شده، نمی‌داند نماز مقدم بوده تا صحیح باشد یا حدث تا نماز باطل باشد. ظاهر حکم به حصت نماز است خصوصاً اگر تاریخ نماز معلوم باشد، به جهت استصحاب بقاء طهارت إلی آخر الصلاة. و علی ای حال، از برای نمازهای بعد باید وضوء بگیرد.

[مسئله ۷]

مسأله ۷ هر گاه بعد از فراغ از وضوء، یقین کند به این که یا واجبی از واجبات وضوء را ترک کرده یا یکی از مستحبات آن را، غرض آن که یقین دارد که یک جزء غیر معین از او فوت شده؛ وضوء او محکوم به صحت است از جهت جریان قاعده‌ی فراغ بلا معارض. چرا که بر ترک مستحب، اثری مرتب نیست پس حال مسأله شبهه بدویه است که آیا ترک واجبی کرده یا نه؟ و هم چنین است حال، اگر یک وضوی مستحبی گرفته است و با آن قرائت قرآن کرده و در وقت دیگری وضوء واجبی گرفته است از برای نماز و بعد یقین می‌کند که یکی از این دو وضوها باطل بوده؛ در اینجا نیز حکم می‌شود به صحت وضوی آخری از جهت قاعده فراغ. و معارض نیست به جریان آن در وضوء سابق چون فعلاً اثری بر آن مترتب نیست.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ هر گاه شخص متوضی، یقین کند به ترک عضوی از اعضای وضوء یا بعضی عضو، هر چند به قدر سر سوزنی باشد. یا به ترک شرطی از شروط آن؛ پس اگر موالات فوت نشده، برگردد و آن را تدارک کند با ما بعد آن. و اگر نه، وضوء را از سر گیرد. و اگر یقین نکند بلکه شک کند پس شکش یا بعد از فراغ از وضوء است یا در اثناء آن. پس اگر در اثناء باشد برگردد و مشکوک فیه را به جا آورد با ما بعدش. و اگر چه پیش از مسح کشیدن پای چپ، در شستن صورت یا در جزیبی از آن شک کند. و اگر شک بعد از فراغ از وضوء باشد، پس اگر شک در غیر جزء اخیر است، وضویش محکوم به صحت است به جهت قاعده‌ی فراغ. و اگر در جزء اخیر است، پس اگر داخل در فعل دیگری شده یا نشستن او طول کشیده و بعد از طول نشستن، شک عارض شده. یا از محل وضوء برخواسته؛ باز محکوم است به

صفحه: ۱۴۳

صحت و اعتنا به شک نیست و الاً برگردد و آن جزء اخیر را به جا آورد بشرط بقاء موالات و با فوات آن از سر گیرد.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ شک کثیر الشک در اجزاء و شرایط یا موانع، اعتبار ندارد.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ بعضی ملحق کرده‌اند غسل و تیمم را به وضوء، در این که هر گاه شک اگر در جزء یا شرطی از آنها بکند؛ اگر پیش از فراغ است برگردد. و اگر بعد از فراغ است بگذرد به تفصیلی که ذکر شد. و این اگر چه احوط است لکن اقوی عدم الحاق است. پس همین که از محل مشکوک فیه گذشته، بنا را بر وقوع و صحت گذارد هر چند در اثناء باشد. مثلاً در تیمم، هر گاه بعد از شروع در مسح جبهه؛ شک کرد در این که دست خود را بر زمین زده یا نه؟ اعتنا نکند. و هم چنین هر گاه در غسل، بعد از شروع در طرف راست شک کرد که سر خود را شسته یا نه؟ اعتنا نکند. بلی! اگر شک پیش از دخول در جزء بعد باشد، اعتنا کرده و مشکوک فیه را بیاورد.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ هر گاه بعد از فراغ از وضوء، یقین کرد که مسح بر حائل کرده یا در موضع مسح، غسل نموده یا در موضع غسل مسح

نموده و لکن شک دارد که آیا بر غیر وجه شرعی بوده یا به جهت ضرورتی از تقیه یا جیره یا برودت هوا بوده؟ ظاهر حکم به صحت است و لکن احوط، اعاده است. و هم چنین است اگر بداند که مسح با آب جدید کرده و نداند که مسوغ داشته یا نه؟

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ هر گاه یقین کند که مشغول وضوء شد و لکن نمی‌داند که آن را تمام کرد یا تمام نکرد، به احتمال این که اختیاریاً یا اضطراراً عدول کرده باشد از وضوء گرفتن؛ در این صورت باید وضوء گیرد و قاعده‌ی فراغ در اینجا جاری نیست چون مورد قاعده، جایی است که بداند بانی و عازم بر اتمام عمل تصحیح آن بوده، الا این که شک دارد که آیا فلان جزء را اتیان کرده یا نه؟ و به عبارت اخری در جایی است که شک از جهت احتمال عروض نسیان باشد نه از جهت احتمال ترک عمدی و عدول از قصد.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ هر گاه پیش از وضوء یا در اثناء آن شک داشته باشد در وجود حاجب، واجب است فحص کند تا یقین یا مظنه پیدا کند به عدم آن. و اگر یقین بوجود آن داشته باشد و شک کند در حاجب بودن آن، باید یقین کند به حصول آب

صفحه : ۱۴۴

در تحت آن. و اگر بعد از فراغ شک کند در این که حاجبی بوده یا نه؟ بنا را بر عدم گذارد و وضوء او صحیح است. و هم چنین اگر یقین کند به وجود آن و شک کند در این که آیا آن را از جهت ایصال آب به بشره حرکت داد یا تخلیل یا ازاله کرد یا نه؟ بلی! هر گاه حاجبی باشد که گاهی آب زیر آن می‌رسد و گاهی نمی‌رسد، و می‌داند که در حین وضوء، ملتفت به آن نبود و لکن شک دارد در این که آیا از باب اتفاق؛ آب به زیر آن رسیده یا نه؟ احتیاط به اعاده را ترک نکند. و هر گاه بعد از وضوء حاجب معلوم الحاجبیه یا مشکوک الحاجبیه ببیند و شک کند که آیا در حال وضوء بوده یا بعد حادث شده، در این صورت نیز بنا را به صحت گذارد؛ مگر این که بداند حال وضوء گرفتن ملتفت این که حاجبی هست یا نه نبوده که در این صورت احوط اعاده است.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ هر گاه مانعی ببیند و تاریخ حدوث آن را هم بداند و شک کند که آیا وضوء پیش از حدوث مانع بوده یا بعد از آن؟ بنا را بر صحت گذارد به جهت قاعده‌ی فراغ. بلی! هر گاه بداند که در حین وضوء ملتفت آن نبوده، احوط اعاده است.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ هر گاه موضعی از مواضع وضوی شخص، نجس بود و نمی‌داند که بیش از وضوء تطهیر کرده یا نه؟ وضویش محکوم به صحت است، مگر در صورتی که بداند عدم النفات حین الوضوء را؛ که در این صورت احوط بطلان است. و علی ای حال، باید بدن را تطهیر کند از برای نماز بعد. بلکه هر جا که یقین دارد که آب وضوء به آن رسیده باید تطهیر کند. و هم چنین است اگر بداند که آبی که از آن وضوء گرفته در سابق نجس بوده و نمی‌داند که پیش از وضوء آن را به اتصال به کثیر یا به باران تطهیر کرده است یا نه؟ که وضویش صحیح است و لکن آن آب محکوم به نجاست است. و هم چنین اعضاء وضویش و سایر آن چه از آن آب به آنها رسیده است؛ محکوم به نجاست است.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ هر گاه بعد از نماز شك کرد که آیا با وضوء بوده است یا نه؟ نمازش صحیح است لکن واجب است که از برای نمازهای بعد وضوء بگیرد. و اگر این شك در اثناء نماز رو داد وضوء بگیرد و نماز را از سر گیرد. و احوط آن است که این نماز را تمام کند و بعد وضوء بگیرد و اعاده کند.

صفحه : ۱۴۵

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ هر گاه بعد از فراغ از وضوء یقین کرد که وضویش باطل بوده به سبب ترک عضوی یا شرطی، یا وجود مانعی؛ بعد یقینش مبدل به شك شد بنا را بر صحت گذارد؛ به جهت قاعده‌ی فراغ. و اگر بعد از وضوء یقین کرد به صحت آن و بعد شك کرد نیز؛ چنین است و اگر بعد از وضوء شك کرد در یکی از امور مذکوره و بعد شكش مبدل به یقین شد؛ عمل کند بر طبق آن.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ هر گاه پیش از تمام شدن مسحها، یقین کرد که دست چپ را نشسته، یا شك در شستن آن کرد؛ برگشت و شست و وضوء را تمام کرد، بعد از وضوء علم پیدا کرد به آن که دست چپ را شسته بوده است ممکن است حکم به بطلان وضوء از جهت لزوم مسح به آب جدید. و ممکن است حکم به صحت از جهت این که این غَسَله‌ی ثانیه، مستحبه محسوب می‌شود اگر چه قصد آن را نکرده است. مگر این که گفته شود غَسَله‌ی ثانیه شدن، فرع قصد آن است. لکن اوجه صحت است اگر چه احوط اعاده است. و اگر معلوم شود که دو دفعه شسته بوده است که این غَسَله ثالثه می‌شود در این صورت حکم به بطلان متوجه است از جهت لزوم مسح به آب جدید.

[فصل نهم در احکام جبایر است]

فصل نهم در احکام جبایر است و آن در اصل، تخته‌هایی است که بر شکسته یا بر در رفته می‌بندند. و مراد به آن در اینجا مطلق چیزهایی است که بر روی شکسته یا زخم یا قرح می‌بندند یا می‌گذارند یا می‌مالند از تخته و کهنه و مرهم و دواء و نحو اینها. بدان که کسی که در محل وضویش زخم یا دمل یا شکستگی و نحو اینها باشد یا مکشوف است یا جبیره دارد. و بر این دو تقدیر یا در موضع غَسَل است یا مسح. و ایضاً یا تمام عضو یا اعضاء را گرفته یا بعض آن را. و علی التقادیر، یا ممکن است شستن و مسح کردن محل وضوء یا ممکن نیست؛ پس اگر ممکن باشد بدون مشقت، واجب است شستن و اگر چه به ریختن آب پی در پی یا به فرو بردن در آب باشد تا آب برسد به زیر آن، اگر جبیره بر روی آن باشد به شرط این که جبیره و محل هر دو پاک باشند. یا

صفحه : ۱۴۶

ممکن باشد تطهیر آنها. و اگر ممکن نباشد رسانیدن آب به موضع جبیره یا به جهت ضرر رسانیدن آب یا به جهت نجاست آن. و

ممکن نشدن تطهیر یا از جهت آن که ممکن نباشد آب به زیر جبیره برسد یا آن که جبیره برداشته شود. پس اگر مکشوف باشد؛ واجب است شستن اطراف آن و گذاشتن کهنه‌ی پاکی بر روی آن و مسح کردن روی آن کهنه با رطوبت. و اگر ممکن باشد مسح بدون گذاشتن کهنه، معین است چنین کند. اگر ممکن نباشد شستن آن، چنانکه فرض اینجا است. و اگر ممکن نباشد گذاشتن کهنه بر روی آن، نیز اکتفاء کند به همان شستن اطراف و احوط ضم تیمم است به آن. و اگر در موضع مسح باشد و ممکن نباشد بر روی آن مسح کردن؛ واجب است که کهنه‌ی پاکی روی آن گذارد و مسح کند به رطوبت دست. و اگر ممکن نشد گذاشتن کهنه بر روی آن و مسح کردن؛ ساقط می‌شود مسح آن. و باید تیمم به آن ضم کند. و اگر محل جبیره غیر مکشوف است واجب است شستن اطراف آن با مراعات شرایط و مسح کردن بر جبیره اگر طاهر باشد. یا ممکن باشد تطهیر آن و باید مسح کند اگر چه در موضع شستن باشد. و ظاهر عدم تعیین مسح است در این حال. پس جایز است شستن نیز. و احوط اجراء آب است بر روی جبیره با امکان به امرارید بدون غسل یا مسح. و لازم نیست که مسح به رطوبت آب وضوء باشد هر گاه در موضع غسل باشد و لازم است که رطوبت به تمام جبیره برسد. بلی! در خلل و فرج آن، دقت لازم نیست همین که عرفاً صدق کند که مسح به رطوبت مستوعب شد، کافی است. اینها در وقتی است که ممکن نباشد برداشتن جبیره و مسح بر بشره و الا احوط، بلکه اقوی تعیین مسح بر بشره است، اگر ممکن نباشد غسل آن. چنانکه مفروض اینجا است و احوط ما بین مسح بر جبیره و بر محل است نیز. و اگر ممکن نباشد مسح بر جبیره به جهت نجاست آن یا از جهت مانع دیگر پس اگر ممکن باشد گذاشتن کهنه‌ی پاکی بر روی آن و مسح بر آن؛ واجب است چنین کند. و اگر ممکن نباشد احوط آن است که اکتفاء کند به شستن اطراف آن با ضم تیمم به آن.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ هر گاه جبیره در موضع مسح باشد و ممکن نباشد آن را بردارند

صفحه : ۱۴۷

و روی بشره را مسح کنند، لکن ممکن باشد که مکرر آب بریزند تا به محل برسد آیا باید چنین کنند یا همان مسح بر جبیره کنند؟ دو وجه است و احتیاط به جمع ما بین هر دو ترک نشود.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ هر گاه جبیره تمام یک عضو را فرو گرفته باشد، ظاهر آن است که باز حکم آن جاری است. و اگر تمام اعضاء وضوء را گرفته باشد مشکل است و احتیاط به جمع ما بین جبیره و تیمم ترک نشود.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ هر گاه جبیره در ماسح باشد پس مسح کند بر آن ماسح بدل از شستن محل. باید وقتی که مسح سر یا پا را می‌کند به همان رطوبتی که از بقیه مسح در ماسح مانده مسح کند.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ در جبیره بر موضع مسح، انتقال به مسح بر جبیره در وقتی است که جبیره، تمام موضع مسح را گرفته باشد که اگر به قدر

مسمای مسح باقی باشد باید همان را مسح کند. پس اگر در پشت پا به عرض انگشتی، بلکه کمتر از سر یکی از انگشتان تا مفصل خالی باشد همان را مسح کند اگر چه انگشت کوچک باشد. و اگر در عرض پا تمام را گرفته باشد نه در طول، طرفین را بر بشره مسح کند و مقدار موضع جبیره را بر جبیره.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ اگر در یک عضو چند جبیره باشد در فاصله ما بین آنها، باید بشره را بشوید و اگر در موضع مسح است مسح کند.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ هر گاه جبیره قدری از موضع صحیح را گرفته باشد پس اگر به قدر متعارف و از لوازم عادیه آن بوده باشد، ضرر ندارد و مسح بر آن کافی است. و اگر زاید از قدر حاجت در عادت باشد؛ اگر می‌تواند آن را بردارد و آن را موضع صحیح را غسل یا مسح کند، چنین کند و اگر ممکن نیست یا آب رسانیدن به آن موضع صحیح نیز مضر به زخم است بعید نیست کفایت مسح بر آن، خصوصاً در صورت اولی که عدم امکان برداشتن باشد و احوط جمع است ما بین این و تیمم خصوصاً در صورت دوم که آب رسانیدن مضر باشد.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ در جرح مکشوف که می‌خواهد روی آن را وصله بگذارد و به جهت وضوء، مسح کند واجب است اولاً آن چه از اطراف آن را ممکن است بشوید؛ بشوید بعد وضوی جبیره کند.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ هر گاه در اطراف جرح، زیاده‌تر از قدر متعارف را هم نتوان شست به

صفحه : ۱۴۸

جهت ضرر رسانیدن آب به آن، مشکل است کفایت کردن مسح بر جبیره. پس احوط شستن مقدار ممکن از آن و مسح بر جبیره و تیمم است.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ اگر در عضوی یا در بعضی آن مرضی باشد غیر از شکست و جرح و قرح، مثل ورم یا وجع مفاصل و مانند آن که استعمال آب در آن مضر باشد متعین است تیمم؛ لکن احوط به جا آوردن عمل جبیره است نیز.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ هر گاه دمل یا جرح در موضع بالاتر از اعضاء وضوء باشد لکن استعمال آب در اعضاء وضوء مضر به آن باشد، متعین

است تیمم.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ در چشم درد اگر اصل استعمال آب مضر باشد معین است تیمم. و اگر رسیده آب به خود چشم مضر باشد و شستن اطراف آن مضر نباشد در این صورت احوط جمع است ما بین جبیره به این که اطراف چشم را بشوید و چیزی بر روی چشم بگذارد و بر آن مسح کند و ما بین تیمم.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ محل فصد داخل در جروح است پس اگر تطهیر و شستن آن مضر باشد کفایت می‌کند مسح بر کهنه‌ی که بر آن گذاشته اگر زاید از متعارف را نگرفته باشد و الا آن را باز کرده و مقدار زاید از متعارف را بشوید و بعد کهنه را بگذارد بر موضع فصد و بر آن مسح کند. و اگر از اصل مکشوف است نیز، اطراف آن را بشوید و روی آن را کهنه گذارد و مسح کند. و اگر اطراف فصد زیادتر از قدر متعارف خونین باشد نتواند تطهیر کند آن را جمع کند ما بین جبیره و تیمم.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ در جریان حکم جبیره فرق نیست ما بین این که آن جرح و نحو آن به اختیار خود شخص حادث شده باشد یا بدون اختیار.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ هر گاه چیزی چسبیده باشد بر عضوی از اعضای صحیح‌هی وضوء و ممکن نباشد ازاله‌ی آن یا آن که در ازاله‌ی آن جرح و مشقتی باشد که متحمل آن نتواند بشود مانند قیر و نحو آن، حکم جبیره در آن جاری است و احوط به جا آوردن تیمم است نیز.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ هر گاه ظاهر جبیره پاک باشد، ضرر نمی‌رساند نجس بودن آن.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ اگر ظاهر جبیره مغضوب باشد جایز نیست مسح بر آن، پس واجب است آن را تبدیل کند. بلکه اگر باطن آن مغضوب باشد نیز مشکل است؛ مگر بر وجهی باشد که مسح ظاهر، تصرف در آن نباشد و این هم مشکل است. و اگر

صفحه : ۱۴۹

ممکن نباشد تبدیل مغضوب یا مضر باشد پس اگر تالف محسوب باشد جایز است مسح بر آن و عوض آن را باید بدهد. و احوط استرضاء از مالک است. و اگر چیزی است که بعد از براء، می‌تواند به مالکش رد کند. واجب است استرضاء از مالک، اگر ممکن

باشد و لو به مثل خریدن یا اجاره کردن. و اگر ممکن نباشد احوط جمع است ما بین تیمم و وضوء به اقتضای بر شستن اطراف آن.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ شرط نیست در جبیره این که «مما تصح فيه الصلاة» باشد پس اگر حریر یا طلا یا جزء حیوان غیر مأکول اللحم باشد، ضرر ندارد. پس آن چه مضر است نجس بودن ظاهر آن یا مغضوب بودن آن است.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ مادامی که خوف دارد از برداشتن جبیره، حکم آن جاری است هر چند احتمال برء زخم یا نحو آن بدهد. و اگر بعد معلوم شد که پیش تر برء حاصل بوده است و حاجت به بقاء آن نبوده، اعاده اعمال گذشته لازم نیست. بلی! اگر مظنه دارد که برء حاصل شده و خوف برداشتن جبیره هم نباشد، واجب است برداشتن آن.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ هر گاه ممکن باشد برداشتن جبیره و شستن محل آن؛ لکن وقت تنگ باشد که اگر چنین کند و وضوء بگیرد وقت فوت خواهد شد آیا در این صورت جایز است که عمل جبیره کند یا نه؟ اظهر عدم جواز و عدول به تیمم است.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ هر گاه دوایی که بر زخم ریخته‌اند با خون جوش خورده و سخت شده باشد و بعد از خوب شدن بر ظاهر بدن بماند و ازاله کردن آن موجب زخم شدن بدن شود، ازاله‌ی آن لازم نیست. پس اگر خون و دواء مستحیل شده‌اند و از صدق اسم خون و اسم آن دواء متنجس، بیرون رفته‌اند حکم جبیره بر آن جاری می‌شود و اگر مستحیل نشده‌اند؛ باید در وقت وضوء چیز طاهری بر روی آن گذاشته روی آن مسح کنند. و احوط در هر دو صورت ضم تیمم است نیز.

[مسئله ۲۱]

مسئله ۲۱ در شستن مواضع وضوء کفایت می‌کند که همین قدر که آب از جزئی به جزء دیگر منتقل شود اگر چه به اعانت دست مالیدن باشد. پس اگر بزند دست را به آب و بکشد بر محل وضوء، صدق شستن به آن محقق می‌شود. و بنا بر این در بسیاری از جاها که شخص خیال می‌کند که وضوء گرفتن ضرر دارد این قسم

صفحه : ۱۵۰

از آن ضرر ندارد خصوص اگر آب را گرم کند. پس باید ملتفت این جهت باشد و با خیال این که باید آب زیادی ریخت بر محل و آن مضر است، حکم جبیره یا تیمم را اعمال نکند.

[مسئله ۲۲]

مسأله ۲۲ هر گاه روی جبیره چرب باشد مسح کردن بر روی آن ضرر ندارد اگر پاک باشد.

[مسأله ۲۳]

مسأله ۲۳ هر گاه عضوی یا بعض عضوی از اعضاء وضوء نجس باشد بدون این که علیل باشد و نتواند آن را تطهیر کند، حکم جبیره بر آن جاری نمی‌شود بلکه معین است تیمم. بلی! اگر عین نجاست به آن چسبیده باشد و ممکن نباشد از آلهی آن، حکم جبیره بر آن جاری است و احوط ضم تیمم است نیز.

[مسأله ۲۴]

مسأله ۲۴ تخفیف کهنه‌ی جبیره لازم نیست مادامی که از متعارف خارج نباشد هر چند زائد و قدر ضرورت نباشد. بلی! اگر بدون ضرورت کهنه دیگری بالای کهنه‌ی اولی ببندد که جزء آن جبیره محسوب نشود، باید آن را از آله کند.

[مسأله ۲۵]

مسأله ۲۵ وضوی جبیره، رافع حدث است نه مبیح تنها.

[مسأله ۲۶]

مسأله ۲۶ بدان که ما بین جبیره بر موضع غسل و جبیره بر موضع مسح، چند فرق است چنانچه از ما سبق استفاد می‌شود: (اول) این که مسح در اول، بدل غسل است و در ثانی بدل مسح بر بشره است. (دوم) این که در ثانی، متعین است مسح، در اول جایز است غسل نیز بنا بر اقوی. (سوم) این که مسح در ثانی باید به کف دست و رطوبت باقی مانده از وضوء باشد و در اول لازم نیست به کف باشد بلکه به هر چیزی که مسح با آن محقق شود کافی است. و لازم هم نیست که به رطوبت باقی مانده باشد بلکه با آب جدید نیز جایز است. (چهارم) این که در اول استیجاب لازم است مگر ما بین خیوط و خلل و فرج آن و در ثانی مسمی کافی است مثل خود بشره. (پنجم) این که در اول بهتر این است که آب بر جبیره جاری شود که شبیه به غسل باشد و در ثانی بهتر این است که شبیه به غسل نشود. (ششم) این که در اول به قدر ایصال مجرد نداوت بس نیست به خلاف ثانی که چون بدل مسح بشره است مجرد تأثیر محل کفایت می‌کند در آن. (هفتم) این که در اول اگر قبل از مسح، تر باشد لازم نیست که آن را خشک کند به خلاف ثانی که باید رطوبت ماسح در آن اثر کند. (هشتم) این که در اول

صفحه : ۱۵۱

باید مراعات الاعلی فالاعلی بشود چون بدل غسل است به خلاف ثانی.

(نهم) این که در اول فرق نیست ما بین این که ماسح را بر آن بکشد یا آن را بر ماسح به خلاف ثانی که باید ماسح را بر ممسوح بکشد.

[مسأله ۲۷]

مسأله ۲۷ فرقی نیست در احکام جبیره ما بین وضوهای واجبی و مستحبی.

[مسأله ۲۸]

مسأله ۲۸ غسل به جمیع اقسامه از واجب و مستحب، مثل وضوء است در حکم جبیره و در جرح مکشوف؛ بدون تفاوت در احکام مذکوره. بلی! کلام در این است که آیا باید اختیار غسل ترتیبی کند یا ارتماسی نیز صحیح است و بر تقدیر صحت ارتماسی، آیا باید در زیر آب مسح کند روی جبیره را یا نه؟ اقوی این است که می‌تواند ارتماسی بکند و مسح کردن هم لازم نیست اگر چه احوط اختیار ترتیبی است. و بر تقدیری که اختیار ارتماسی نمود، احوط مسح کردن در زیر آب است لکن جواز غسل ارتماسی در صورتی است که مانعی دیگر نباشد از نجس بودن عضو و سرایت کردن به بقیه‌ی اعضاء یا ضرر رسانیدن آب به سبب وصول آن به زیر جبیره و غیر اینها.

[مسأله ۲۹]

مسأله ۲۹ اگر در موضع تیمم، جبیره باشد و نتواند آن را بردارد به همان حال تیمم کند چه در ماسح باشد چه در ممسوح.

[مسأله ۳۰]

مسأله ۳۰ در جواز استیجار صاحب جبیره از برای اعمال مشروطه به طهارت اشکال است بلکه اگر بعد از اجاره، عذر طاری شود بعید نیست که با شرط مباشرت و ضیق و وقت اجاره منفسخ شود. و اما قضای نمازهای خودش را می‌تواند بکند اگر رجاء زوال عذر نداشته باشد ابتداً و الاً در آن نیز اشکال است. و اگر بکند با یأس از زوال عذر و بعد عذرش زائل شود، احوط اعاده‌ی آنها است هر چند وجوب آن معلوم نیست و در تبرع از برای غیر نیز اشکال است.

[مسأله ۳۱]

مسأله ۳۱ هر گاه عذر مرتفع شد بعد از وضوء و نماز، اعاده‌ی نماز لازم نیست بلکه اعاده‌ی وضوء از برای اعمال بعد نیز لازم نیست اگر چه احوط است. لکن این در وقتی است که معلوم باشد که تکلیف او عمل جبیره بوده است. و اما در مواردی که از باب احتیاط جمع کرده ما بین عمل جبیره و تیمم، پس باید وضوء را اعاده کند از برای اعمال آتیه بی اشکال. و اگر در اثناء وضوء، عذر مرتفع

صفحه : ۱۵۲

شد باید استیناف کند یا عود کند به شستن جبیره‌ای که مسح کرده بر آن اگر موالات فوت نشده باشد.

[مسأله ۳۲]

مسأله ۳۲ صاحب جبیره می‌تواند در اول وقت نماز کند [خواند] اگر یأس داشته باشد از زوال عذر تا آخر وقت. و الاً احوط تأخیر است.

[مسأله ۳۳]

مسأله ۳۳ اگر به اعتقاد ضرر داشتن غسل موضع جبیره، عمل جبیره کرد بعد معلوم شد که ضرر نداشته؛ اعمال او صحیح است. و اگر به اعتقاد ضرر نداشتن شست موضع را و بعد معلوم شد که ضرر داشته نیز صحیح است. و اگر با اعتقاد ضرر داشتن مع ذلک شست و در واقع ضرر نبوده، اگر قصد قربت از او به عمل آمده صحیح است و احوط در هر سه صورت اعاده است. و اگر با اعتقاد عدم ضرر باز عمل جبیره کرد و در واقع ضرر بوده که وظیفه او جبیره بوده با تمشی قصد قربت صحیح است و در این صورت نیز احوط اعاده است.

[مسأله ۳۴]

مسأله ۳۴ در هر موردی که شک دارد در این که وظیفه او وضوء با جبیره می‌باشد یا تیمم، احوط جمع ما بین هر دو است.

[فصل دهم در حکم وضوء دائم الحدث است]

فصل دهم در حکم وضوء دائم الحدث است بدان که کسی که سلس البول دارد یعنی بی اختیار بولش می‌چکد و کسی که مبطون است، یعنی ناخوشی شکم روش دارد یا از برای ایشان فتره هست که وسعت نماز داشته باشد اگر چه به اقتضای بر خصوص واجبات باشد یا نیست. و بر تقدیر دوم یا در هر نمازی دو دفعه یا سه دفعه بیش نیست یا بیشتر است. اما اگر فتره‌ی واسعه داشته باشد؛ واجب است نماز خود را در آن فتره واقع سازد. و اگر گنجایش بیش از واجبات ندارند باید همه‌ی مستحبات را ترک کنند پس اگر اول وقت باشد واجب است مبادرت کنند و اگر در وسط یا آخر وقت باشند، باید صبر کنند تا آن وقت و اگر قبل از آن وقت نماز کنند نماز ایشان باطل است هر چند بر طبق حکمشان عمل کنند. بلی! اگر اتفاقاً نماز ایشان در غیر آن وقت سالم ماند با فرض این که قصد قربت هم از ایشان حاصل شده باشد صحیح است. و اگر در صورتی که باید مبادرت کنند، تأخیر بیاندازند معصیت کرده‌اند و لکن اگر بر طبق

صفحه : ۱۵۳

حکمشان عمل کنند نماز ایشان صحیح است. و اما اگر فتره‌ی واسعه نداشته باشند پس اگر می‌توانند بدون مشقت بعد از خروج حدث، وضوء بگیرند به این که در هر نمازی دو سه دفعه بیش، بیرون نیاید و مستلزم منافی از استدبار و نحو آن هم نباشد به این طریق که آب را پهلوی خود بگذارند و بعد از حدث، بلا فاصله وضوء بگیرند و بنا بگذارند. یعنی از همان جا که رسیده‌اند بگیرند و تمام کنند، باید چنین کنند بدون فرق ما بین سلس و مبطون، لکن احوط این است که یک نماز دیگری هم بکنند به یک وضوء پیش از آن نماز یا بعد از آن، خصوصاً در مسلس بلکه در او این احتیاط مهمماً ممکن ترک نشود. و اگر حدث به نحوی اتصال دارد که عمل به نحو مذکور؛ ممکن نباشد یا حرج داشته باشد پس اگر بعد از وضوء قدری از نماز با طهارت واقع می‌شود، هر چند قلیلی باشد، باید از برای هر نمازی یک وضوء بگیرد و دیگر هر چه حدث بیاید معفو است بدون فرق ما بین نماز فریضه و نافله پس دو نافله را نیز نمی‌تواند به یک وضوء به جا آورد. و اگر چیزی از نماز ممکن نیست که با طهارت واقع شود اقوی این است به یک وضوء می‌تواند چند نماز بکند هر چند همه، فریضه باشند و به حکم متطهر است تا این که حدث دیگری غیر از این حدث مثل خواب و نحو آن از او صادر شود. یا همین حدث بر وجه متعارف خود بیاید لکن احوط تجدید وضوء است از برای هر نمازی. و ظاهر این است که صاحب سلس الریح نیز، حکمش چنین است.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ شخص دائم الحدث باید بعد از وضوء، بلافاصله مشغول نماز شود و نمی‌تواند بعد از وضوء نماز را تأخیر بیندازد.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ در جایی که باید از برای هر نمازی، وضوئی بگیرد اگر سجده یا تشهد فراموش شده داشته باشد که باید بعد از نماز؛ قضاء کند، تجدید وضوء از برای آنها لازم نیست بلکه به همان وضوء نماز آنها را نیز می‌تواند اتیان کند بلکه در نماز احتیاط نیز، چنین است اگر چه احوط تجدید است اگر زیاد طول نکشد و استدبار هم به عمل نیاید. و اما نوافل هر نمازی پس کفایت نمی‌کند از برای آن وضوء فریضه آن، بلکه شرط است از برای هر دو رکعت از آن که پیش از آن وضوء بگیرد پس از

صفحه : ۱۵۴

برای فریضه ظهر و نوافلش، پنج وضوء باید بگیرد و هکذا.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ واجب است بر مسلوس که حفظ کند بول خود را از تعدی به رخت و بدن. و بهتر این است که آلت خود را در کیسه کند که در آن پنبه کرده باشد و احوط شستن حشفه است پیش از هر نمازی. و اما تغییر کیسه یا تطهیر آن، پس لازم نیست و اگر چه احوط است. و مبطلون نیز اگر بتواند خود را حفظ کند به چیزی که مناسب با آن محل باشد، واجب است کما این که تطهیر محل از نجاست نیز برای او احوط است اگر ممکن باشد بدون حرج.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ آیا لازم است معالجه‌ی سلس و بطن یا نه؟ در مسئله اشکال است و احوط معالجه کردن است با امکان به سهولت. بلی! اگر ممکن باشد تحفظ به کیفیت خاصه به قدر به جا آوردن نماز، واجب است و اگر چه محتاج باشد به بذل کردن مال بسیار.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ آیا جایز است از برای مسلوس و مبطلون مس کتابت قرآن بعد از وضوء با فرض دوام حدث و خروج آن بعد از آن وضوء؟ محل اشکال است حتی در حال نماز نیز مشکل است مگر آن که مس واجب باشد.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ هر گاه مسلوس و مبطلون احتمال فتره واسعه دهند احوط صبر و انتظار آن است، بلکه احوط صبر است نیز، تا فتره که حدث در آن اخف است هر گاه علم به آن فتره داشته باشد. بلکه در صورت احتمال نیز چنین است اگر چه اقوی عدم وجوب آن است.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ هر گاه به اعتقاد عدم فتره‌ی واسعه مشغول به نماز شد در اثناء نماز، حدث منقطع شد و معلوم شد گنجایش آن زمان از برای نماز با طهارت واجب است قطع نماز و استیناف آن با طهارت. و اگر در صورت مفروضه بعد از نماز معلوم شد که فتره‌ی واسعه دارد احوط اعاده‌ی وضو و نماز است در آن فتره، بلکه خالی از قوه نیست.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ بعضی گفته‌اند که اگر از برای مسلوس یا مبطون فتره باشد که بتواند نماز اضطراری بکند و لو به این که در هر رکعت یک تسبیحه بگوید و از برای رکوع و سجود ایماء کند مثل نماز غریق؛ احوط جمع است ما بین آن و نماز و به کیفیت سابقه و این احتیاط اگر چه نیکو است لکن لازم نیست بلکه به همان کیفیت مقدمه کافی است.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ از جمله افراد دائم الحدث، مستحاضه است

صفحه : ۱۵۵

و حکم آن خواهد آمد که از برای هر نمازی باید وضوء بگیرد.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ مسلوس و مبطون بعد از زوال عذر، نمازهای گذشته ایشان قضاء ندارد لکن اگر در وقت باشد باید بعد از وضو اعاده کنند.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ کسی که نذر کرده باشد که همیشه با وضو باشد اگر مبتلا شد به یکی از مذکورات؛ باید به قدری که حرج نباشد وضو بگیرد و ممکن است که نذرش منحل شود چنانچه اظهر است.

[باب ششم در غسل است]**[فصل اول در بیان غسلهای واجبی است]**

فصل اول در بیان غسلهای واجبی است بدان که غسل واجب هفت است: غسل جنابت و حیض و نفاس و استحاضه و مس میت و غسل اموات و غسلی که واجب شود به نذر و نحو آن مثل این که نذر کند غسل جمعه یا غسل زیارت را یا زیارت با غسل را، و فرق ما بین نذر زیارت مع الغسل و غسل زیارت، این است که در اول زیارت هم واجب می‌شود و در ثانی واجب نیست بلکه اگر خواسته باشد زیارت کند واجب است که غسل کند. و هم چنین است هر گاه نذر کند که غسل را برای سایر اعمالی که غسل برای

آنها مستحب است.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ بدان که نذری که متعلق است به غسل زیارت و نحو آن؛ بر چند وجه تصویر می‌شود: (اول) آن که نذر کند زیارت با غسل را و در این صورت اصل منذور زیارت است لکن به کیفیت خاصه. پس اگر ترک زیارت کند باید کفاره بدهد چنانچه اگر زیارت بکند بدون غسل نیز، باید کفاره بدهد. (دوم) آن که نذر کند که هر وقت زیارت بکند غسل کند برای آن در این صورت منذور غسل است لکن نه مطلقاً بلکه بشرط آن که زیارت بکند پس اگر هر دو را ترک کند چیزی بر او نیست و اگر زیارت کند بدون غسل واجب است کفاره بدهد. (سوم) آن که نذر کند منجزاً غسل زیارتی بکند در این صورت نیز منذور غسل است لکن باید من باب المقدمه زیارت را هم بکند، پس اگر هر دو را ترک کند باید یک کفاره بدهد و اگر یکی از آن

صفحه : ۱۵۶

دو را ترک کند نیز باید یک کفاره بدهد. و کفایت نمی‌کند در سقوط واجب و کفاره‌ی اتیان غسل بدون زیارت هر چند حین الغسل عازم بوده باشد بر زیارت چون منذور غسلی بوده که مقدمه‌ی فعلیه زیارت باشد نه غسل به قصد زیارت، پس اگر زیارت نکند آن منذور به عمل نیامده است. (چهارم) آن که نذر کند هر دو را یعنی هم زیارت کند و هم غسل کند از برای آن و در این صورت چون منذور دو چیز است اگر یکی از آن دو را ترک کند یک کفاره باید بدهد و اگر هر دو را ترک کند دو کفاره باید بدهد. (پنجم) این که نذر کند غسلی را که زیارت بعد از آن باشد و زیارتی را که با غسل باشد و در این فرض، اگر هر دو را ترک کند دو کفاره است و اگر یکی از آن دو را ترک کند نیز دو کفاره است؛ به جهت آن که به ترک یکی از آن دو، قید دیگری ترک شده است پس آن هم ترک شده است. و هم چنین است حال در اغسال مستحبه دیگر که به جهت اتیان به یک عمل مستحبی باید بکند.

فصل دوم در غسل جنابت است

بدان که سبب جنابت یکی از دو چیز است:

[اول]

اول بیرون آمدن منی است اگر چه در حال نوم یا اضطراب باشد، خواه زیاد باشد یا کم؛ اگر چه به مقدار سر سوزنی باشد. و خواه به سبب وطی باشد یا به غیر آن. با شهوت باشد یا بدون آن. جامع صفات باشد یا فاقد آن، بشرط آن که منی بودن آن معلوم باشد. و در حکم او است رطوبت مشتبه که بیرون بیاید بعد از غسل؛ هر گاه استبراء به بول نکرده باشد. و فرقی نیست ما بین بیرون آمدن منی از مخرج معتاد یا غیر آن. و آن چه معتبر است بیرون آمدن او است به خارج بدن پس اگر حرکت کرد از محل خود و بیرون نیامد، موجب جنابت نخواهد بود. چنانچه بیرون آمدن منی مرد از فرج زن بعد از غسل موجب جنابت زن نمی‌شود مگر آن که بداند که با منی خودش مخلوط است. و اگر آبی از شخص بیرون آید و نداند که آن منی است یا نه؟ رجوع کند به صفات از جهندگی و سستی و شهوت پس اگر دارای این سه صفت شد، محکوم به منی بودن

صفحه : ۱۵۷

و اگر چه علم به آن حاصل نکند. و اگر این صفات جمع نشد و اگر چه یکی از آنها را فاقد شد، محکوم نیست به منی بودن مگر آن که علم به آن حاصل شود. و در زن و مریض کفایت می‌کند اجتماع دو صفت که آن شهوت و سستی باشد.

[دوم]

دوم جماع است اگر چه انزال نشود. و جماع محقق می‌شود به ادخال حشفه یا مقداری از آن از مقطوع الحشفه در قُبُل یا دُبُر، بدون فرق ما بین واطی و موطوء و زن و مرد، صغیر و کبیر. حی و میت، به اختیار یا اضطرار. در خواب یا بیداری حتی اگر حشفه‌ی طفل شیر خواری را داخل کند، هر دو جنب می‌شوند. و هم چنین اگر حشفه میتی را داخل کند یا حشفه خود را بر میت داخل کند. و احوط در واطی بهائم اگر انزال نشود جماع ما بین غسل و وضوء است اگر مسبوق به حدث اصغر باشد. و واطی در دبر خنثی، موجب جنابت است نه در قُبُل آن، مگر آن که انزال شود که واجب است بر فاعل غسل، به جهت انزال به خلاف خنثی. مگر آن که او نیز انزال کند. و اگر دخول کرد خنثی به مرد یا به زن و انزال او نشد، واجب نیست بر واطی و موطوء غسل کردن. و اگر دخول کرد مردی به خنثی و خنثی دخول کرد به انثی یعنی به زنی، واجب است غسل بر خنثی به خلاف مرد و انثی.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ هر گاه شخص در جامه‌ی خود منی دید و علم حاصل کرد که منی خودش است و از برای آن غسل نکرده است، واجب است بر او غسل و باید اعاده کند یا قضاء کند نمازهایی را که یقین دارد با آن جنابت کرده است. و اما نمازهایی که یقین ندارد بلکه احتمال می‌دهد که بعد از آن باشد، واجب نیست قضاء آنها. و اگر در آن منی که در جامه‌ی خود دیده شک کرد که آیا از خودش است یا غیر او؟ واجب نیست بر او غسل و اگر چه احوط است. خصوصاً در جامه‌ی مختص خود. و اگر بداند که از خودش است و لکن احتمال بدهد که از جنابت سابقه باشد که از جهت آن غسل کرده؛ در این صورت نیز وجوب غسل معلوم نیست لکن احوط است.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ اگر کسی غسل کرده است و جنب هم شده است و نمی‌داند این غسلی که کرده برای همین جنابت بوده یا غسل را پیش کرده برای جنابتی دیگر؟ واجب است که غسل کند مگر آن که

صفحه : ۱۵۸

زمان غسل را بداند نه جنابت را، پس ممکن است که استصحاب طهارت کند در این هنگام.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ هر گاه منی دیده شود در جامه‌ای که مشترک ما بین دو نفر یا سه نفر است و یقین کنند که از یکی از ایشان است و لکن نداند که از کدام یک است؟ بر هیچ یک غسل واجب نیست. و مظنه در اینجا در حکم شک است و اگر چه احوط در آن، مراعات احتیاط است. پس اگر یکی از ایشان مظنه کرد به آن که او جنب است نه دیگری؛ غسل کند و وضوء هم بگیرد اگر مسبوق به حدث اصغر باشد.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ هر گاه جنابت دائر شد ما بین دو نفر؛ جایز نیست از برای یکی از این دو اقتدا کردن به آن دیگری، چرا که علم حاصل می‌شود به بطلان نماز آن مأموم از جهت این که یا خودش جنب است یا امامش. بلی! اگر دائر ما بین سه نفر باشد؛ می‌شود یکی یا دو نفر از ایشان اقتدا کند به آن دیگر چون جنب بودن خودش یا امامش معلوم نیست. هر گاه کسی علم داشته باشد به جنابت یکی از دو نفر اجمالاً جایز نیست بنا بر احوط که اقتدا کند به هیچ یک از ایشان هر چند خودشان ما بین خود علم اجمالی نداشته باشند. مگر آن که یکی از ایشان محل ابتلاء او نباشد به این که او را عادل نداند که در این صورت جایز است اقتداء به او و اگر ما بین خودشان علم اجمالی دارند لکن این شخص که می‌خواهد اقتدا کند احتمال می‌دهد که هیچ یک جنب نباشند جایز است از برای او اقتدا کند به هر یک از ایشان.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ اگر منی به صورت خون بیرون بیاید با علم به منی بودن آن، واجب است غسل.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ زن هم مثل مرد محتلم می‌شود و اگر منی زن بیرون آمد، واجب است که غسل کند. و قول به این که زن محتلم نمی‌شود ضعیف است.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ هر گاه منی از محل اصلی خود کنده شد و هنوز به خارج نیامده از خواب بیدار شد، در صورتی که بداند که از جهت نبودن آب یا عذر دیگر نمی‌تواند غسل کند وجوب حبس آن معلوم نیست هر چند بعد از دخول وقت باشد و متمکن از حبس باشد. پس جایز است ترک حبس و تیمم کردن از برای نماز. بلی! احوط با عدم حرج و ضرر، حبس کردن است بلکه وجوب آن بشرط مذکور در صورتی که

صفحه : ۱۵۹

ترک حبس آن موجب فوت نماز بشود با این که در بیداری باشد و وضو هم داشته باشد و آب و خاک به جهت غسل یا تیمم نداشته باشد، بعید نیست.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ هر گاه شخص می‌داند که اگر خود را جنب کند نمی‌تواند غسل کند و باید تیمم کند جایز است که خود را جنب کند اگر چه بعد از دخول در وقت باشد. بلی! اگر تیمم هم نمی‌تواند بکند مشکل است. و در وضو مطلقاً مشکل است اگر بعد از دخول در وقت باشد مگر آن که حفظ وضو بر او حرج باشد.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ اگر شك کند در این که دخول شد یا نه؟ یا به قدر حشفه داخل شد یا نه؟ غسل واجب نمی‌شود. و هم چنین است اگر شك کند در این که مدخول فیه، فرج یا دبر بود یا موضع دیگر؟

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ فرق نیست در وجوب غسل ما بین این که آلت مجرد باشد یا این که کهنه یا دستمالی بر آن پیچیده، ادخال کند. مگر آن که به نحوی باشد از کثرت لف که صدق جماع نکند.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ در مواردی که از باب احتیاط باید جمع ما بین غسل و وضو کرد: اولی آن است که غسل را باطل کند بعد وضو بگیرد به جهت آن که وضو با غسل جنابت جایز نیست و محتمل است که این غسل، غسل جنابت باشد.

مسئله

اگر مردی واطی ختنی و موطوء او واقع شود بر هر دو غسل واجب می‌شود.

[فصل سوم در اموری که توقف دارد بر غسل جنابت]

فصل سوم در اموری که توقف دارد بر غسل جنابت و آن چند چیز است

اول

نماز چه واجب چه مستحب، هر نمازی که باشد ما عداى نماز بر میت که شرط آن طهارت نیست. و هم چنین شرط است از برای نماز احتیاط و قضاء اجزاء منسیه‌ی نماز و سجده‌ی سهو. و اما سجده‌ی شکر و سجده‌ی تلاوت پس طهارت در آنها شرط نیست.

[دوم]

دوم طواف واجب هر چند جزء حج و عمره‌ی مستحبی باشد. و اما طواف مندوب پس طهارت در آن شرط نیست لکن بر جنب حرام است داخل شدن در مسجد الحرام. پس ثمر عدم شرطیت ظاهر می‌شود در آنجا که نسیاناً داخل شود و طواف کند و بعد معلوم شود که جنب بوده.

صفحه : ۱۶۰

بلی! در نماز طواف شرط است مطلقاً چنانچه گذشت.

[سوم]

سوم روزه‌ی ماه رمضان و قضای آن است لکن شرطیت طهارت به این معنی است که روزه صحیح نیست هر گاه صبح کند با جنابت متعمداً یا در حالی که فراموش کرده باشد جنابت را. و اما روزه‌ی غیر ماه رمضان و قضای آن، باطل نمی‌شود به صبح کردن با حال جنابت و اگر چه روزه‌ی واجبی هم باشد. بلی! احوط در واجبی آن است که عمداً با حال جنابت داخل صبح نشود. بلی! اگر در اثناء روز کسی عمداً خود را جنب کند روزه‌ی او باطل می‌شود؛ هر روزه که باشد اگر چه مستحبی باشد. و اما محتلم شدن در روز ضرر به روزه ندارد اگر چه در روز ماه رمضان محتلم شود. بلی! مستحب است که مبادرت کند به غسل کردن.

[فصل چهارم در اموری که حرام است بر جنب]

فصل چهارم در اموری که حرام است بر جنب و آن نیز چند چیز است

[اول]

اول مس کتابت قرآن به تفصیلی که در وضو گذشت و هم چنین است مس اسم خدای تعالی و سایر اسماء و صفات مختصه او جلّ شأنه و هم چنین است مس اسماء انبیاء و ائمه علیهم السلام بنا بر احوط.

[دوم]

دوم دخول در مسجد الحرام و مسجد النبی صلی الله علیه و آله و سلم و اگر چه مرور و گذشتن باشد.

[سوم]

سوم مکث در سایر مساجد است بلکه مطلق دخول در آنها، هر گاه به جهت مرور نباشد. و اما مرور در آنها به این که از دری داخل شود و از در دیگر بیرون رود باکی ندارد. و هم چنین باکی نیست در دخول به قصد برداشتن چیزی از آنجا. و مشاهده مشرفه، در حکم سایر مساجدند در حرمت مکث جنب در آنها.

[چهارم]

چهارم دخول در مساجد است به قصد گذاشتن چیزی در آنها بلکه مطلق گذاردن چیزی در آن هر چند از خارج یا در حال عبور باشد.

[پنجم]

پنجم خواندن سور عزائم است که سوره اقرء و النجم و الم تنزیل و حم السجده باشد و اگر چه بعض یکی از آنها حتی بسمله یا بعض از آن به قصد یکی از این چهار سوره باشد بنا بر احوط. لکن اقوی اختصاص حرمت است به خواندن آیات سجده‌ی از آنها.

[مسائل]

[مسأله ۱]

مسأله ۱ هر گاه کسی در مسجد الحرام یا مسجد رسول صلی الله علیه و آله و سلم بخوابد و محتلم شود

صفحه : ۱۶۱

یا از خارج جنب شده سهواً یا جهلاً یا عمداً داخل آن دو شود واجب است به جهت بیرون آمدن، تیمم کند. مگر آن که زمان بیرون آمدن کمتر باشد از مکث به جهت تیمم یا زمان غسل در همان جا مساوی یا کمتر باشد از زمان تیمم و هم چنین است حکم در حائض و نفساء.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ فرق نیست در حرمت دخول جنب در مساجد ما بین مسجدی که معمور باشد یا خراب، هر چند کسی در آن نماز نکند و هر چند آثار مسجدیت آن از بین رفته باشد. بلی! مساجدی که در اراضی مفتوحه العنوة خراب شود و آثار آنها برود، ممکن است گفته شود که از مسجدیت افتاده‌اند چون مسجدیت آنها تابع آثار و بناء آنها است.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ هر گاه شخص در خانه‌ی خود جائی را معین کرده باشد از برای نماز و آن را مسجد خانه قرار داده باشد، حکم مساجد بر آن مترتب نمی‌شود.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ دالان و صحن و حجرات و منار و باغچه‌ی مسجد اگر معلوم نباشد مسجدیت آنها، حکم مسجد بر آنها جاری نیست اگر چه احوط اجراء است مگر با علم به خروج از آن.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ جنب و حائض اگر دعای کمیل بخوانند، احوط و اولی این است که آیه‌ی «أَفَمَنْ كَانَتْ لَهُ إِيمَانًا كَمَنْ كَانَتْ فَاسِقًا قَلِيلًا لَا يَسْتَوُونَ» که جزء آن است نخوانند چون جزء سوره حم سجده است، اگر چه قرائت غیر آیه‌ی سجده حرام نیست علی الاقوی، چنانچه گذشت.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ احوط عدم ادخال جنب است در مسجد و اگر چه آن جنب کودک یا دیوانه یا جاهل به جنابت خود باشد.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ جایز نیست اجیر کردن جنب را از برای کنس مسجد در زمان جنابت، بلکه اجاره نیز فاسد است و مستحق اجرت نمی‌شود. بلی! اگر اجیر کند او را مطلقاً و او در حال جنابت، جاروب کند مستحق اجرت می‌شود اگر جاهل یا ناسی جنابت باشد. و اما اگر عالم باشد مشکل است چون اخذ اجرت بر حرام است. و هم چنین است حکم در حایض و نفساء. و اگر موجر و مستأجر هر دو جاهل باشند، بعید نیست صحت اجاره و استحقاق اجرت. و اما اگر اجیر کند جنب یا حایض یا نفساء را از برای نفس دخول یا مکث یا عبور در مسجدین، پس اجاره فاسد است هر چند

صفحه : ۱۶۲

جاهل باشند. پس اگر اجیر کند ایشان را از برای طواف مستحب، اجاره باطل است حتی با جهل. و هم چنین اگر اجاره کند ایشان را از برای قرائت عزائم، چرا که نفس متعلق اجاره حرام است به خلاف جاروب کردن که حرام در آن کنس بما هو کنس نیست

بلکه آن چه حرام است دخول و لبث است.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ اگر شخص جنب باشد و آب منحصر باشد در مسجد، واجب است که تیمم کند و داخل شود به جهت آب برداشتن یا غسل کردن. و از جهت وجدان آب تیمم او باطل نمی‌شود تا بیرون آید یا غسل را در آنجا تمام کند. و در حال این تیمم نمی‌تواند سایر چیزهایی که مشروط به طهارت است اتیان کند بلکه اباحه می‌کند دخول و لبث را فقط، پس جایز نیست در آن حال مس کتابت قرآن و نه قرائت عزائم اگر واجب فوری نباشد چنانچه ماندن بیش از مقدار حاجت جایز نیست.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ اگر علم داشته باشد اجمالاً به جنابت احد شخصین، جایز نیست از برای او اجیر کردن آن دو یا یکی از آن دو نفر را برای خواندن عزائم یا دخول مساجد یا نحو اینها از چیزهایی که حرام است بر جنب.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ محرمات مذکوره در وقتی است که جنابت معلوم باشد و الا هیچ یک حرام نیستند مگر آن که حالت سابقه شخص جنابت باشد.

[فصل پنجم در چیزهایی که مکروه است از برای جنب]

فصل پنجم در چیزهایی که مکروه است از برای جنب و آنها چند امر است: (اول) خوردن و آشامیدن است و رفع می‌شود کراهت آن به وضوء یا شستن دستها و مضمضه و استنشاق یا شستن دستها، تنها.

(دوم) خواندن زیادت از هفت آیه از غیر سورهای عزائم و خواندن زیادت از هفتاد آیه کراهتش اشد است. (سوم) مس ما عدای خط مصحف است از جلد و اوراق و حواشی و ما بین سطور. (چهارم) خوابیدن بدون وضوء یا تیمم بدل غسل اگر واجد آب نباشد و بهتر تعجیل غسل است. (پنجم) خضاب کردن به حناء یا وسمه و نحو آن به دست یا پا، یا ریش یا موی سر، چه مرد باشد چه زن. و هم چنین مکروه است که کسی که خضاب کرده پیش از تمام رنگ گرفتن خود را جنب کند.

صفحه: ۱۶۳

(ششم) روغن مالیدن به بدن. (هفتم) جماع کردن اگر از احتلام جنب شده باشد. (هشتم) حمل مصحف. (نهم) «تعلیق یعنی آویختن آن.

[فصل ششم در احکام غسل جنابت است]

فصل ششم در احکام غسل جنابت است بدان که غسل جنابت مستحب نفسی است و واجب غیری است از برای غایات واجبه و مستحب غیری است از برای غایات مستحبه. و قول به وجوب نفسی آن ضعیف است و واجب نیست در آن قصد وجوب و ندب، بلکه اگر در آن قصد خلاف کند باطل نمی‌شود، هر گاه از روی جهل باشد بلکه با علم هم؛ باطل نمی‌شود هر گاه به قصد تشریح نباشد و قصد قربت هم از او محقق شده باشد. پس هر گاه وقت نماز داخل نشده باشد و او به اعتقاد آن که وقت داخل شده، قصد وجوب کرد باطل نمی‌باشد. و هم چنین است در عکس آن. و با شک در دخول وقت کفایت می‌کند اتیان به آن به قصد قربت یا به قصد یکی از غایات مستحبه مشروطه‌ی به آن یا به قصد ما فی الواقع از امر وجوبی یا ندبی. و آن چه واجب است در غسل بعد از

نیت، شستن ظاهر تمام بدن است و شستن بواطن لازم نیست. پس واجب نیست شستن باطن چشم و دماغ و گوش و دهان و نحو اینها. و واجب نیست شستن موی مثل ریش بلکه واجب است شستن بشره زیر آنها و شستن موی کفایت از شستن بشره نمی‌کند. بلی! واجب است شستن مویهای نازک ریزه که جزء بدن حساب می‌شوند با بشره. و سوراخی که در گوش یا دماغ می‌کنند برای حلقه اگر تنگ باشد که باطن آن دیده نشود واجب نیست شستن و اگر فراخ باشد که از ظاهر شمرده شود واجب است شستن آن. و از برای غسل دو کیفیت است: (اول) ترتیب و آن این است که مقارن نیت، اول سر و گردن را بشوید و بعد نصف بدن از طرف راست و بعد نصف بدن از طرف چپ را بشوید و احوط این است که نصف طرف راست از گردن را نیز با راست و نصف طرف چپ آن را با چپ بشوید و ناف و عورت را تنصیف کند. و احوط شستن تمام آن است هم با طرف راست و هم با

صفحه: ۱۶۴

طرف چپ و در هر یک از سه شستن، قدری من باب المقدمه از طرف دیگر را هم بشوید تا یقین کند به شستن تمام آن. و آب ریختن بر زیادتر از هر طرفی ضرر ندارد بعد از آن که قصد او شستن همان مقدار لازم باشد. و ترتیب به نحو مذکور شرط واقعی است که با اخلال به آن و لو سهواً، غسل باطل می‌شود. و در شستن، ابتداء به اعلی و سرازیر شستن لازم نیست هر چند بهتر است. و ترتیب ما بین اجزاء هر عضوی هم لازم نیست. و هم چنین لازم نیست موالات، نه ما بین اعضاء ثلاثه و نه ما بین ابعاض آنها، نه به معنی پی در پی و نه به معنی عدم جفاف مجموع اعضاء سابقه. پس جایز است که سر را در اول روز بشوید و طرف راست را در وسط آن و طرف چپ را در آخر آن. بلی! مستحب است پی در پی شستن و اگر بعد از فراغ از غسل متذکر شود که جزئی از عضوی شسته نشده است پس اگر در جانب چپ باشد کفایت می‌کند شستن همان جزء و شستن بقیه‌ی طرف چپ لازم نیست هر چند جزء سر شانه باشد. و اگر در جانب راست باشد، باید آن را بشوید با اعاده‌ی تمام طرف چپ. و هم چنین اگر در سر بوده باشد که واجب است آن را با تمام طرف راست و تمام طرف چپ، به ترتیب بشوید. و اگر موضع آن جزء غیر مغسول مشتبه باشد باید تمام مواضع احتمال را بشوید با مراعات ترتیب. و اگر محل اشتباه، تمام اجزاء بدن باشد باید غسل را از سر گیرد. (دوم) ارتماس و آن فرو رفتن در آب است به جمیع بدن، یک دفعه به نیت غسل. و لازم نیست که دفعه، دفعه عقلیه حکمیه باشد بلکه همین که در عرف بگویند یک دفعه فرو رفت، کفایت می‌کند. چنانچه لازم نیست که تمام بدن یا بیشتر آن بیرون از آب باشد و در آب فرو رود بلکه اگر بعضی بدن حتی مثل سر و گردن بیرون باشد کفایت می‌کند. بلکه اگر تمام بدن در زیر آب باشد پس خود را حرکت دهد به قصد غسل؛ کفایت می‌کند بنا بر اقوی. و در این قسم ترتیب، معتبر نیست حتی در نیت و قصد. بلی! لازم است که تمام بدن در یک وقت زیر آب باشد. پس اگر در حین فرو رفتن هنوز سر او زیر آب نرفته پای او بیرون آید یا به عکس یا پای او در گل فرو رود کفایت نمی‌کند. و در غسل ارتماسی اگر بعد

صفحه: ۱۶۵

از بیرون آمدن از آب فهمید که آب به یک جزئی از بدنش نرسیده است، باید استیناف کند چه طول کشیده باشد یا نه. و اگر در زیر آب شک داشته باشد که آب به زیر موی یا نحو آن می‌رسد یا نه؟ باید در همان جا تخلیل کند و این مقدار ضرر ندارد با یک دفعه بودن. و در کیفیت غسل با این دو نحو، فرقی ما بین غسل جنابت و سایر غسلها نیست؛ چه واجبی و چه مستحبی. بلی! فرقی که هست این است که غسل جنابت کفایت از وضوء هم می‌کند. بلکه جایز نیست که با آن وضوء بگیرد به خلاف باقی غسلها هم چنان که خواهد آمد احکام آنها إن شاء الله تعالی.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ غسل ترتیبی افضل است از غسل ارتماسی.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ گاهی واجب می‌شود که غسل را به نحو ارتماسی بکنند مثل آن که وقت تنگ باشد که اگر ترتیبی کنند وقت نماز بگذرد. و گاهی واجب می‌شود ترتیبی، مثل این که در روز روزه‌ی واجب باشد، یا در حال احرام که فرو رفتن در زیر آب جایز نیست. یا آن که آب منحصر باشد در آب حوضی از مال غیر، که صاحبش راضی نباشد که کسی در آن حوض برود.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ در غسل ترتیبی می‌تواند در میان آب هر سه عضو را با ترتیب به نحو ارتماس بشوید. بلکه اگر سه دفعه برود در زیر آب و در اول قصد کند شستن سر را و در ثانی طرف راست و در سوم، طرف چپ را کفایت می‌کند. بلکه اگر برود به زیر آب به قصد سر و گردن و خود را در زیر آب حرکت دهد به قصد طرف راست و در حال بیرون آمدن قصد کند طرف چپ را نیز کافی است. و جایز است بعضی اعضاء را به دست مالیدن، بشوید و بعضی دیگر را به ارتماس یا بعض یک عضو را به دست مالیدن و بعض آن را به ارتماس.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ بدان که غسل ارتماسی به دو نحو متصور است: یکی این که در حین فرو رفتن در آب، اول جزئی که فرو می‌رود و شسته می‌شود آن را اول غسل قرار دهد. و هم چنین تا آخر. و بر این تقدیر غسلش به تدریج حاصل شده است. دیگر این که قصد کند غسل را به فرا گرفتن آب تمام اعضاء را. پس غسل بر این تقدیر به تمامه در یک آن، متحقق شده است که آن فرا گرفتن تمام بدن باشد. پس غسل ارتماسی می‌شود تدریجی

صفحه : ۱۶۶

الحصول باشد و می‌شود آنی الحصول، یعنی هر یک را قصد کند صحیح است. و اگر قصد هیچ یک را نکند نیز صحیح است. و ظاهر این است که بر این تقدیر، تدریجی محسوب شود.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ شرط است در هر عضو؛ این که پیش از غسل، آن پاک باشد. پس اگر نجس باشد باید اول آن را تطهیر کند بعد آن را بشوید. و یک شستن برای رفع خبث و حدث کفایت نمی‌کند. چنانچه در وضوء ذکر شد. و لازم نیست پاک بودن جمیع اعضاء پیش از شروع در غسل و اگر چه احوط است.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ واجب است در غسل یقین کردن به رسیدن آب به جمیع اعضاء. پس اگر حائلی باشد واجب است ازاله‌ی آن. و واجب است که یقین کند به زوال آن با سبق وجود آن. و اگر در سابق وجود نداشته، کفایت می‌کند اطمینان به عدم آن بعد از فحص.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ هر گاه در چیزی شک کرد که آیا از ظاهر محسوب است یا از باطن؟ باید آن را بشوید مگر آن که حالت سابقه آن باطن بودن باشد که در این صورت می‌تواند استصحاب باطن بودن جاری کند. و اما در تطهیر از نجاسات، پس لازم نیست شستن مشکوک الباطنیه به جهت این که نجس شدن آن معلوم نیست تا لازم باشد شستن آن. بلی! اگر حالت سابقه‌ی آن ظاهر بودن باشد، واجب است شستن آن.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ در غسل ترتیبی موالات لازم نیست چنانچه گذشت. لکن در استحاضه و در سلس و مبطون، واجب است مبادرت به اتمام غسل و مبادرت به نماز بعد از آن، از جهت خوف خروج حدث یا زیادتی آن.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ جایز است در زیر باران و ناودان که آب از آن جاری است غسل ترتیبی کردن نه ارتماسی. بلی! اگر نهر بزرگی باشد که آب آن از بالا به پائین بریزد، بعید نیست جواز ارتماس در زیر آن، هر گاه آب جمیع بدن را فرو گیرد یک دفعه، چنانچه که در زیر آب فرو می‌گیرد.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ جایز است عدول از ترتیب به ارتماس در اثناء غسل و به عکس. و مراد از عدول این است که دست بردارد از آن چه شسته است و استیناف کند غسل را به نحو دیگر.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ غسل ارتماسی در حوضی که کمتر از کر باشد با طهارت بدن صحیح است. و اشکالی در اول دفعه‌ی آن نیست. بلی! دفعه‌ی دیگر اگر کسی

صفحه: ۱۶۷

خواسته باشد در آن غسل کند یا وضوء بگیرد، چون در رفع حدث استعمال شده و کثیر هم نبوده؛ بی اشکال نیست. چنانچه اگر در میان آن بنشیند یا بایستد و غسل ترتیبی کند که آب غسل در آن بریزد اشکال مذکور را دارد. و اما اگر آب به قدر کر یا بیشتر باشد چنین نیست. بلی! بعید نیست صدق مستعمل بر آب حوض، هر گاه به قدر کر بدون زیاده باشد. و مکرر در آن غسل کند. لکن اقوی چنانچه گذشت جواز اغتسال است از آب مستعمل.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ شرط است در صحت غسل، همان شرایطی که در وضو گذشت از نیت و استدامه‌ی آن تا آخر عمل. و اطلاق آب و طهارت آن و نبودن آن، آب غساله و عدم ضرر در استعمال آن. مباح بودن آن. و مباح بودن ظرف آن. و نبودن آن از طلا و نقره. و اباحه‌ی مکان غسل و اباحه‌ی محل ریختن آب آن. و طهارت بدن و تنگ نبودن وقت. و ترتیب در ترتیبی و حرام نبودن ارتماس، اگر غسل ارتماسی خواسته باشد بکند. مثل آن که در روز روزه و حال احرام نباشد. و شرط است مباشرت در حال اختیار و ما سواى شرط اباحه و شرط نبودن ظرف از طلا و نقره و شرط عدم حرمت ارتماس در ارتماسی، شرطهای دیگر از شروط واقعیه می‌باشند که به تخلف یکی از آنها، غسل باطل است. حتی در حال جهل یا نسیان.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ هر گاه شخصی از خانه در آمد به قصد آن که برود حمام غسل کند پس داخل حمام شد و غسل کرد به همان داعی اول که مرکوز در ذهن او بود لکن اگر به نحوی باشد که اگر پرسند از او چه می‌کنی؟ بگوید غسل می‌کنم، صحیح است. و اگر بالمره غفلت از برای او حاصل شده و مع ذلک غسل کند، صحیح نیست.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ هر گاه حمام رفت به جهت غسل کردن و بعد از آن که از حمام در آمد، شک کرد که آیا غسل کرد یا نه؟ بنا گذارد به نکردن و برود غسل کند. و اگر یقین دارد که غسل کرده لکن شک دارد که آیا بر وجه صحیح غسل کرده یا نه؟ بنا را بر صحت گذارد.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ هر گاه به اعتقاد سعه‌ی وقت از برای غسل و نماز، غسل کرد و بعد معلوم شد که وقت وسعت نداشته اگر غسل کرده به قصد امر به آن، از بابت آن نماز خاص بر وجه تقیید، غسل او باطل است چون مأمور به آن

صفحه : ۱۶۸

نبوده و اگر بر وجه تقیید نبوده، صحیح است. و اگر اعتقاد کرد که وقت تنگ است و تیمم کرد عوض غسل و نماز کرد [خوانند] پس ظاهر شد که وقت تنگ نبوده، در صحت تیمم و نمازش اشکال است.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ هر گاه شخص قصد دادن اجرت حمامی را ندارد یا قصد تمام دادن ندارد، غسلش باطل است هر چند بعد او را راضی کند بلکه زیاده‌تر هم بدهد. و همچنین اگر بدون رضای او یا بدون علم به رضای او خواسته باشد تأخیر بیندازد اجرت را که به عنوان نسیئه باشد. و هم چنین است اگر قصد داشته باشد که پول حرام بدهد بلکه اگر به عنوان نسیئه برود با رضای حمامی و لکن عازم باشد که از پول حرام آن دین را ادا کند، صحت غسل مشکل است. چون در حقیقت برمی‌گردد به این که قصد اجرت دادن را

ندارد. بلی! اگر حمامی بداند که این پول معین که می‌دهد یا پولی که بعد، بناء است بدهد حرام است و مع ذلک راضی باشد بعید نیست صحت غسل، چون برگشت آن به اباحه می‌شود لکن خالی از اشکال نیست. بلکه مشکل است مگر آن که اذن حمامی به عنوان اجرت گیری نباشد به این معنی که بر تقدیری که آن شخص این پول حرام را به او بدهد او راضی است که در حمام او به مفتی و بلا عوض غسل کند.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ اگر آب حمام مباح باشد لکن به هیزم غصبی، آن را گرم کرده باشند مانعی از غسل کردن در آن ندارد به جهت این که صاحب هیزم مستحق عوض هیزم است و در آب حمام شریک نیست و صاحب حق در آب، هم نمی‌شود.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ غسل کردن در حوض مدرسه از برای غیر اهلش مشکل، بلکه باطل است، بلکه از برای اهلش نیز چنین است مگر آن که معلوم باشد عموم وقفیت یا اباحه‌ی آن.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ آبی که سیل می‌کنند، گرفتن آن به جهت غسل و وضوء مشکل است اگر چه معارض با تشنه نباشد فعلاً مگر آن که معلوم باشد از حال سیل کننده که مراد او مطلق انتفاعات است و الا استعمال آن در مثل طبخ طعام نیز، مشکل است.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ غسل با لنگ غصبی اگر مستلزم تصرف در آن باشد چه به تر کردن، چه به حرکت دادن. چه به غیر این، باطل است.

صفحه : ۱۶۹

[مسئله ۲۱]

مسئله ۲۱ اقوی این است که آب غسل جنابت و حیض و نفاس زوجه بر زوج باشد. و هم چنین اجرت گرم کردن اگر محتاج به آن باشد چون عرفاً جزء نفقه محسوب است. بلی! اگر ناشزه یا منقطعه باشد بر خود زوجه است.

[مسئله ۲۲]

مسئله ۲۲ هر گاه شخص جنب در ماه رمضان یا در روز روزی غیر رمضان، یا در حال احرام، از روی نسیان غسل ارتماسی کند؛ غسلش صحیح است. چنانچه روزه و احرامش نیز صحیح است. و اگر عمداً ارتماس کند، غسل و روزه‌اش باطل است و لکن احرامش باطل نمی‌شود و اگر چه گناه کرده. و بعضی گفته‌اند که اگر نیت غسل کند در حال بیرون آمدن از آب، غسلش صحیح است. و لکن این در روزی رمضان مشکل است، به جهت حرمت اتیان به مفطر بعد از بطلان نیز. پس بیرون آمدن از آب، مثل

مکث در آب حرام است بلکه ممکن است گفته شود که ارتماس، یک فعلی است مرکب از فرو رفتن در آب و بیرون آمدن از آن پس تمام آن حرام است و بنا بر این مشکل است صحت روزی غیر رمضان نیز. بلی! اگر توبه کند و به قصد غسل بیرون آید، صحیح است.

مسأله

چینه‌های شکم در وقت چاقی یا لاغری بعد از چاقی داخل در بواطن نیست پس شستن زیر آنها لازم است. و هم چنین زیر پستان زنها و هم چنین پشت گوشها، که به سر چسبیده باشد.

مسأله

و جوب شستن موی ابرو که پُر پشت باشد معلوم نیست. و هم چنین موی زیر بغل که زیاد باشد. پس اگر چرک به آنها چسبیده باشد یا جرم و سمه به ابروها چسبیده باشد بر وجهی که آب به بشره‌ی زیر آنها برسد، ضرر به غسل ندارد لکن احوط شستن آنها است، بلکه اولی و احوط، شستن تمام موها است، حتی موی سر زنها و موی ریش.

مسأله

در غسل ارتماسی احوط این است که پیش از فرو رفتن در آب به قصد غسل، موانع و حواجز را رفع کند و بعد فرو رود اگر چه هر گاه به قصد ارتماسی تدریجی در آب فرو رود و در زیر آب رفع موانع کند یا مثل انگشتر و دست بند را حرکت دهد یا موی را تخلیل کند، بعید نیست که کافی باشد هر گاه زیاد طول نکشد که منافی صدق عرفی دفعه باشد. و اما اگر قصد دفعی کند،

صفحه : ۱۷۰

پس غسل در آنی محقق می‌شود که همه‌ی حواجز رفع شده باشد.

مسأله

اگر آب کوزه نجس بود، آن را با وصف این که مملو بود فرو برد در آب کثیر غصبی، پاک می‌شود به مجرد اتصال. و اگر قدری از سر آن کوزه را خالی کند که معلوم باشد آب غصبی مخلوط به آن نیست، وضو و غسل با آن صحیح است.

مسأله

اگر بدن شخص نجس بود و فراموش کرد که خود را بشوید و با بدن نجس، غسل کرد ترتیباً یا ارتماساً، غسلش باطل است. و نمازهایی که کرده، باید اعاده کند. و در صورت اولی، غالباً بدنش نیز نجس است و آب غسلش به هر جا رسیده، باید تطهیر کند. و هم چنین هر چه را با رطوبت ملاقات کرده. بلی! در صورت دوم به ارتماس، بدنش پاک شده است و اگر بعد از غسل شک کند در این که آیا بدن را تطهیر کرده است یا نه؟ غسلش محکوم به صحت است مگر این که بداند که در حین غسل ملتفت طهارت و نجاست نبوده که در این صورت صحت غسل هم مشکل است. و علی ای حال، بدنش باقی بر نجاست است و به هر جا که علم

دارد که ملاقات کرده، باید آن را تطهیر کند. و اگر قبل از غسل متذکر شد و شک کرد در این که، آیا تطهیر کرده یا نه؟ باید خود را تطهیر کند. و اگر فراموش کرد که خود را تطهیر کند و غسل کرد، غسلش باطل است از جهت این که به حکم استصحاب، محکوم بود به بقاء بر نجاست و مورد قاعده‌ی فراغ نیست.

مسأله

اگر در یکی از اعضاء شخص، جبیره یا جرح مکشوف باشد، حکم مثل آن است که در باب وضوء گذشت. چنانچه حکم سلس و مبطون در اینجا نیز، مثل وضوء است.

[فصل هفتم در مستحبات غسل جنابت است]

فصل هفتم در مستحبات غسل جنابت است و آن چند چیز است

[اول]

اول استبراء از منی، به بول کردن است پیش از غسل. و فائده‌ی آن، پاک بودن و ناقض نبودن رطوبت مشتبه به منی است.

[دوم]

دوم شستن دستها سه مرتبه، بدون فرق ما بین غسل تربیتی و ارتماسی. و مجزی است شستن تا بند دست، لکن بهتر، شستن تا مرفق و دون آن تا نصف ذراع است.

صفحه : ۱۷۱

[سوم]

سوم مضمضه و استنشاق بعد از شستن دستها. و بهتر این است که هر یک، سه دفعه باشد لکن یک دفعه نیز کافی است.

[چهارم]

چهارم این که آب در غسل تربیتی به قدر یک صاع باشد و آن ششصد و چهارده مثقال و ربع مثقال است که یک من تبریز باشد الا بیست و پنج مثقال و سه ربع مثقال.

[پنجم]

پنجم کشیدن دست بر جسد برای زیادتی استظهار، اگر وصول آب توقف بر آن نداشته باشد و الا واجب است.

[ششم]

ششم تخلیل چیزهایی که مانع نباشد از وصول آب زیادتی استظهار و با فرض این که مانع باشند یا مشکوک باشد مانع بودن آنها، واجب است مانند انگشتی و موی و دست بند و امثال اینها.

[هفتم]

هفتم مکرر شستن هر یک از اعضاء ثلاثه در غسل ترتیبی تا سه دفعه.

[هشتم]

هشتم تسمیه در حین شروع و اقل آن گفتن، بسم الله و افضل بسم الله الرحمن الرحیم است.

[نهم]

نهم خواندن دعای مأثور در حال اشتغال به غسل و آن دعا این است: «اللَّهُمَّ طَهِّرْ قَلْبِي وَتَقَبَّلْ سَعْيِي وَاجْعَلْ مَا عِنْدَكَ خَيْرًا لِي اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِنَ التَّوَّابِينَ وَاجْعَلْنِي مِنَ الْمُتَطَهِّرِينَ» و اگر این دعا نیز بخواند خوب است و «اللَّهُمَّ طَهِّرْ قَلْبِي وَاشْرَحْ صَدْرِي وَاجْعَلْ لِسَانِي مَدْحَتَكَ وَالثَّنَاءَ عَلَيْكَ اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ لِي طَهُورًا وَشِفَاءً وَنُورًا إِنَّكَ عَلِيُّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» و اگر این دعا را بعد از فراغ از غسل نیز بخواند اولی است.

[دهم]

دهم موالات و ابتداء به اعلی است در هر یک از اعضاء، در غسل ترتیبی.

[مسائل]

[مسأله ۱]

مسأله ۱ مکروه است در غسل استعانت به غیر، در مقدمات قریبه‌ی آن به نحوی که در وضو گذشت.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ استبراء کردن به بول پیش از غسل شرط در صحت غسل نیست، بلکه فائده‌ی آن واجب نبودن غسل است، هر گاه رطوبت مشتبه به منی از او بیرون آید. پس هر گاه استبراء نکرده غسل کرد و نماز خواند، بعد از او منی یا رطوبت مشتبه بیرون آمد، نمازش باطل نیست لکن واجب است غسل کند چنانچه بعد مذکور می‌شود.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ هر گاه شخصی که به سبب انزال منی جنب شده بود غسل کرد، پس از آن رطوبت مشتبه‌ی ما بین بول و منی از او خارج شد، پس اگر پیش از غسل، استبراء به بول نکرده، این رطوبت حکم منی دارد پس واجب است غسل کند برای آن. و اگر استبراء به بول کرده بوده، لکن

بعد از بول، استبراء به خراطات نکرده، آن رطوبت محکوم به بول خواهد بود پس واجب است وضوء. و اگر استبراء به بول و خراطات هر دو کرده، واجب است احتیاط کند به جمع ما بین غسل و وضوء اگر احتمال ندهد غیر این دو یعنی بول و منی را. و اگر احتمال دهد که شاید مذی باشد با این که امر آن رطوبت دائر باشد ما بین بول و منی و مذی، پس چیزی بر او واجب نیست. و هم چنین است حال رطوبتی که بدواً بدون سبق جنابت، خارج شود. پس او نیز اگر امرش دائر ما بین بول و منی است، واجب است احتیاط به وضوء و غسل و اگر امرش دائر ما بین بول و منی و مذی یا منی و مذی یا بول و مذی باشد، چیزی بر او نیست.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ اگر بعد از غسل، رطوبت مشتبه به منی ببیند و شک داشته باشد در این که پیش از غسل، استبراء به بول کرده است یا نه؟ باید غسل را اعاده کند و احوط این است که بعد از غسل، وضوء هم بگیرد.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ فرقی نیست در جریان حکم رطوبت مشتبه، ما بین این که اشتباه بعد از فحوص و اختبار باشد یا آن که نتواند اختبار کند. مثل این که کور باشد یا در تاریکی باشد و نحو اینها که نتواند بفهمد.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ رطوبت مشتبه که از زن بیرون می‌آید، حکمی ندارد و اگر چه استبراء نکرده باشد. پس نه نجس است و نه ناقض وضوء است. مگر در حالی که معلوم باشد که آن بول است یا منی.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ رطوبت مشتبه که پیش از استبراء به بول از مرد خارج می‌شود ناقض است، خواه استبراء به خراطات کرده باشد یا نه. و بعضی گفته‌اند که اگر بولش نمی‌آید، استبراء به خراطات کفایت از بول می‌کند و این قول ضعیف است.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ هر گاه در اثناء غسل جنابت، حدث اصغر سر زد، اقوی باطل نشدن غسل است. بلی! واجب است که بعد از آن وضوء بگیرد لکن احوط اعاده‌ی غسل است بعد از اتمام آن و وضوء گرفتن بعد از آن یا آن که غسل را استیناف کند و وضوء بگیرد بعد از او. و هم چنین است حکم، در سایر اغسال. و فرق نیست ما بین این که غسل ترتیبی باشد یا ارتماسی، هر گاه به نحو تدریجی باشد و اما اگر به نحو آنی الحصول باشد، پس تصور نمی‌شود وقوع حدث در اثناء آن.

صفحه : ۱۷۳

[مسأله ۹]

مسأله ۹ اگر در اثناء غسل، حدث اکبر صادر شود پس اگر مجانس همان حدث باشد مثل جنابت در اثناء غسل جنابت یا مس میت در اثناء غسل مس، پس اشکالی در بطلان و وجوب سر گرفتن نیست. و اگر غیر مجانس باشد مثل جنابت در اثناء غسل حیض یا به عکس و جنابت در اثناء غسل مس یا به عکس و هکذا. پس اقوی عدم بطلان آن است. پس آن را تمام کند و از برای حدث دوم نیز غسل کند. و جایز است که غسل را از سر گرفته، به نیت هر دو به جا آورد و واجب است وضوء بعد از غسل اگر هر دو غیر جنابت باشند یا اولی جنابت باشد حتی در صورتی که استیناف کند و یک غسل برای هر دو به جا آورد بنا بر احوط. و اگر دومی جنابت باشد پس حاجتی دیگر به وضوء نیست، خواه غسل اول را تمام کند و از برای جنابت بعد غسل کند یا یک غسل به نیت هر دو به جا آورد.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ حدث اصغر در اثناء غسل مستحبی نیز، باطل نمی‌کند آن را. بلی! در غسل‌های مستحبی که برای فعلی به جا می‌آورند، مثل غسل زیارت و احرام، بعید نیست بطلان. هم چنان که اگر حدث بعد از غسل و پیش از به جا آوردن آن فعل سرزند نیز چنین است چنانچه خواهد آمد.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ هر گاه شك کرد در شستن عضوی از اعضاء ثلاثه‌ی غسل یا شك کرد در شرط آن، پیش از دخول در عضو دیگر، برگردد و اتیان به آن نماید. و اگر بعد از دخول در عضو دیگر است، اعتناء نکند به شك و بنا را بر اتیان گذارد بنا بر اقوی. و اگر چه احوط آن است که مادامی که در اثناء غسل است و فارغ نشده است اعتناء به شك نماید و برگردد تدارک نماید مثل وضوء. بلی! اگر شك کرد در شستن طرف چپ، اتیان به آن نماید و اگر چه زمان طویلی گذشته باشد به جهت آن که فراغ تحقق پیدا نکرده برای آن که موالات در غسل معتبر نیست. و اگر چه احتمال دارد که اعتناء نکند هر گاه معتاد به موالات باشد.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ هر گاه شخص به عنوان غسل در آب فرو رفت، پس شك کرد که آیا قصد غسل ارتماسی کرده تا فارغ شده باشد یا قصد سر و گردن کرده که غسل تربیتی باشد؟ باید غسل را از سر گیرد. بلی! اگر دو طرف دیگر را به عنوان ترتیب، به قصد غسل ترتیبی بشوید، قطع به

صفحه : ۱۷۴

غسل صحیح می‌شود زیرا که اگر به قصد غسل ارتماسی بوده پس غسل به همان اولی حاصل شده و اگر به قصد ترتیبی بوده نیز، به شستن طرفین غسل به عمل آمده است.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ هر گاه به قصد غسل ارتماسی در آب فرو رفت، بعد دید که یک جزء از بدنش نشسته مانده است، واجب است که غسل را از سر گیرد و نمی‌تواند آن ارتماس را سر و گردن در غسل تربیتی قرار داده، بقیه را به ترتیب تمام کند.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ هر گاه بعد از نماز شك کرد که آیا غسل جنابت که بر ذمه داشت، کرده یا نه؟ نمازش صحیح است و لکن محکوم است به جنابت و باید از برای اعمال آینده، غسل کند. و اگر در اثناء نماز شك کند، نمازش باطل است و احوط اتمام و اعاده‌ی آن است بعد از غسل کردن.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ هر گاه جمع شد بر انسان، غسل‌های متعدده، پس یا جمیع آنها واجب است یا آن که جمیع مستحب. یا آن که بعضی واجب و بعضی مستحب است. پس یا نیت جمیع آن غسلها را می‌نماید یا نیت بعضی از آنها را می‌کند. پس اگر یک غسل کند به نیت جمیع، در همه صورت صحیح است. و امثال جمیع غسلها شده است. و هم چنین است اگر نیت رفع حدث یا استباحه کند هر گاه جمیع یا بعض آنها از برای رفع حدث و استباحه باشد. و هم چنین است اگر نیت قربت کند و در این هنگام، پس اگر در آن غسلها غسل جنابت باشد، حاجت به وضوء نیست و الا واجب است وضوء. و اگر نیت کند یکی از غسلها را و آن واجب باشد، کفایت از جمیع می‌کند نیز بنا بر اقوی. و اگر چه این غسل واجب غیر از جنابت باشد و جنابت در بین باشد، لکن بنا بر این نسبت به آن چه نیت کرده امثال است و نسبت به بقیه، اداء است و حاجتی هم به وضوء نیست اگر جنابت در بین باشد و اگر چه احوط در صورتی که جنابت در بین است آن است که نیت غسل جنابت کند و اگر نیت کرد بعض مستحبات را کفایت می‌کند از غیر

خودش از غسل‌های مستحب دیگر و اما کفایتش از واجب، اشکال است. و اگر چه بعید نیست لکن احتیاط ترک نشود.

[مسأله ۱۶]

مسأله ۱۶ هر گاه علم اجمالی دارد بر آن که چند غسل بر ذمه او است و لکن نمی‌داند بعض آنها را به عینه کفایت می‌کند

صفحه : ۱۷۵

او را، آن که قصد کند جمیع غسل‌هایی را که بر ذمه دارد چنانچه کفایت می‌کند او را نیز، آن که قصد کند بعض معینی را، چه آن که قصد همان معین کفایت می‌کند از غیر معین. بلکه اگر نیت کند غسل به معینی را و نداند و لو اجمالاً غیر آن را و در واقع غیر از آن غسل معین، غسل دیگر هم در ذمه‌ی او باشد، باز کفایت می‌کند این غسل از او و اگر چه امر آن امثال نشده. بلی! اگر نیت کند یکی از اغسال را و نیت کند عدم تحقق غسل دیگر را، در این صورت در کفایت کردن او از آن غسلی که قصد آن نکرده، اشکال است. بلکه صحت آن چه را که قصد کرده نیز، خالی از اشکال نیست بعد از این که حقیقت اغسال یکی شد. و از اینجا اشکال پیدا می‌کند بنا گذاشتن بر عدم تداخل به این نحو که اغسال متعدده در ذمه داشته باشد برای هر یک، یک غسلی به جا آورد. لکن اشکالی ندارد اگر ما سوای اول را به رجاء صحت و مطلوبیت به جا آورد.

[مسأله ۱۷]

مسأله ۱۷ تداخل در اسباب وضوء، تداخل قهری سببی است و در اغسال مسببی است یعنی در وضو چند سبب، یک موجب شده‌اند از برای وضوء پس اگر ترک کند، یک معصیت بیش نکرده است. و در اسباب غسل، اگر همه‌ی اغسال را ترک کند چند معصیت کرده است اگر اتیان کند به قصد همه، چند امثال کرده است.

[باب هفتم در غسل حیض و استحاضه و نفاس و احکام آنها است]

[فصل اول در بیان حیض است]

فصل اول در بیان حیض است بدان که حیض خونی است که خداوند عالم آن را در رحم زنها قرار داده است به جهت حکم و مصالحی، که از جمله‌ی آنها این است که در زمان حمل طفل به آن تغذیه می‌کند و بعد از وضع حمل مبدل می‌شود به شیر از جهت غذای طفل. و در ازمنه‌ی دیگر در آنجا جمع می‌شود و در اوقات مخصوصه، از رحم به خارج می‌آید و گاهی از جهت زیادتی آن در زمان حمل و رضاع نیز به خارج می‌آید و در غالب،

صفحه : ۱۷۶

در هر ماهی، شش یا هفت روز می‌آید و کمتر و بیشتر هم می‌شود به حسب اختلاف امزجه در حرارت و برودت. و در غالب سیاه یا سرخ و غلیظ و تازه و گرم است و به قوت بیرون می‌آید. و در بیرون آمدنش سوزش به هم می‌رسد در باطن فرج. و خون استحاضه به عکس حیض است. و شرط است که بعد از بلوغ و پیش از یأس باشد، پس خون پیش از بلوغ و بعد از یأس، خون حیض نیست و اگر چه به صفات حیض باشد. و بلوغ در زن حاصل می‌شود به تمام شدن نه سال و یأس، به رسیدن شصت سال در قرشیه و پنجاه سال در غیر قرشیه. قرشیه زنی است که نسب به نضر بن کنانه برساند و اگر شک دارد در قرشی بودن، بنا گذارد بر عدم. و هم چنین اگر شک در بلوغ و یأس دارد، بنا بر عدم گذارد.

[مسأله ۱]

مسئله ۱ زنی که شک دارد در بلوغ خود، هر گاه خونی از او بیرون آمد به صفات حیض، آن خون محکوم به حیضیت است و علامت بلوغ او است. و اگر یقین دارد که مانع نشده، محکوم به حیضیت نخواهد بود. و مراد از شرطیت بلوغ همین است.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ فرق نیست در بودن یأس به بلوغ پنجاه یا شصت، ما بین حره و امه و حار المزاج و بارد المزاج و اهل مکانهای مختلفه.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ اشکال نیست در این که حیض با ارضاع جمع می‌شود و در اجتماع آن با حمل، دو قول است، اقوی این است که جمع می‌شود با آن، خواه پیش از استبانة و ظهور و حمل باشد یا بعد از آن. خواه در ایام عادت باشد یا بیش از آن، یا بعد از آن. بلی! اگر از عادت تأخیر افتد تا بیست روز، احوط جمع است ما بین تروک حائض و اعمال مستحاضه.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ هر گاه خون از رحم به فضاء فرج ریخت و از آنجا به خارج در آمد، اگر چه به قدر سر سوزنی باشد اشکالی نیست در حیضیت آن. و اما اگر از داخل فرج به خارج نیاید و اگر چه ممکن باشد اخراج آن به داخل کردن انگشت یا پنبه در فرج، در جریان احکام حیض اشکال است. و ترک نشود احتیاط به جمع ما بین احکام طاهر و حائض. و فرق نیست ما بین خروج آن از مخرج اصلی یا عارضی.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ هر گاه شک کرد در آن که آن چه خارج شده خون است یا غیر خون؟ یا آن که دید خونی را در جامه‌ی خود و شک کرد در این که آن

صفحه : ۱۷۷

خون از رحم است یا غیر از آن؟ جاری نمی‌شود احکام حیض بر آن. و اگر علم پیدا کرد به آن که آن چه خارج شده خون است لکن مشتبه شد بر او، پس یا مشتبه شده به خون استحاضه یا به خون بکارت یا به خون قرحه. پس اگر مشتبه شده به خون استحاضه، رجوع کند به صفات، پس اگر به صفت حیض باشد محکوم به حیضیت است و الّا، پس اگر در ایام عادت باشد باز حیض محسوب است و الّا محکوم به استحاضه است. و اگر مشتبه باشد به خون بکارت، اختبار کرده می‌شود به این نحو که؛ قدری پنبه در فرج خود داخل می‌کند و زمان کمی صبر می‌کند، پس پنبه را به آرامی بیرون می‌آورد پس اگر خون دور پنبه طوق زده است؛ خون بکارت است و اگر در آن فرو رفت خون حیض است. و اختبار مذکور واجب است پس اگر بدون اختبار، نماز کند [بخواند] نمازش باطل است، هر چند بعد معلوم شود که حیض نبوده. بلی! اگر قصد قربت از او حاصل شود، مثل آن که جاهل بوده یا آن که عالم بوده، لکن فرض شده حصول قصد قربت از او، صحیح است. و هر گاه اختبار متعذر باشد؛ اگر حالت سابقه‌ی او معلوم است، رجوع به آن کند از طهر و حیض و اگر معلوم نباشد؛ بنا بر طهارت از حدث گذارد. و بهتر مراعات احتیاط است و ملحق نیست به بکارت در

رجوع، به اختبار مذکور، خون دیگری که مثل خون بکارت باشد مانند خون جرح محیط به اطراف فرج. و اگر مشتبه شود به خون قرحه، مشهور گفته‌اند که اختبار کند به خوابیدن بر پشت و بلند کردن پاها و ادخال انگشت میانین در فرج، پس اگر خون از طرف چپ می‌آید حیض است. و الا از قرحه است مگر آن که معلوم باشد که قرحه در طرف چپ است. لکن حکم مذکور مشکل است. و احتیاط به جمع ما بین اعمال طاهر و تروک حائض، ترک نشود. و اگر مشتبه شود به خون دیگر، غیر از مذکورات محکوم به طهارت است مگر آن که حالت سابقه او حیضیت باشد.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ بدان که اقل حیض، سه روز و اکثر آن ده روز است. پس اگر خون دید به مقدار یک روز یا دو روز یا سه روز، لکن یک ساعت کمتر، هیچ کدام حیض نیست. هم چنان که اقل طهر ده روز است و اکثرش حدی ندارد. و کفایت

صفحه : ۱۷۸

می‌کند در حیض بودن خون، هر گاه سه روز مطلق باشد به این معنی که در وسط روز خون ببیند تا وسط روز چهارم و مشهور اعتبار کرده‌اند در سه روز اقل حیض، توالی ایام را. بلی! بعد از تحقق سه روز متوالی در اول کفایت می‌کند در حیض بودن بقیه‌ی ایام، دیدن خون هر چند متفرق باشد. پس هر گاه سه روز متفرق در بین ده روز خون ببیند، کفایت نمی‌کند در حیضیت لکن محل اشکال است پس ترک نشود احتیاط به جمع کردن ما بین اعمال مستحاضه و تروک حائض در آن ایام. و نیز شرط کرده‌اند استمرار خون در سه روز مذکور اگر چه در باطن باشد بر وجهی که هر وقت پنبه بگذارد و بیرون آورد، خون آلود باشد لکن اقوی کفایت استمرار عرفی است. به این معنی که فترات یسیره در بین، ضرر به استمرار ندارد بلکه با عدم استمرار عرفی نیز، همین که در هر سه روز مقدار معتد به ببیند که صدق کند که سه روز خون دیده، مراعات احتیاط را ترک نکند به شرط این که سه روز کمتر نشود به این که در اول روز اول و آخر روز آخر دیده شود و الا لازم می‌آید که کمتر از سه روز شود. و شبهای متوسط داخل است پس بنا بر این استمرار باید در آنها نیز دیده شود و اما شب اول و شب چهارم، پس خارج است به معنی این که کفایت می‌کند دیدن سه روز و دو شب در بین. بلی! در سه روز مطلق سه شب در بین محسوب است.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ دانستی که اقل طهر ده روز است. هر گاه بعد از حیض سابق، روز نهم یا دهم خون ببیند، محکوم به حیضیت نخواهد بود. و اما اگر روز یازدهم به ببیند، محکوم به حیض است اگر مانعی دیگر نداشته باشد. و مشهور اعتبار این شرط کرده‌اند یعنی فاصله شدن ده روز را ما بین دو حیض و لهذا گفته‌اند که اگر سه روز خون دید و یک روز یا زیادتر بعد از آن خون منقطع شد، پس از آن باز خون دید و سر ده روز منقطع شد گفته‌اند مجموع یک حیض است. و طهر متوسط نیز حیض است الا لازم می‌آید که مدت طهر، اقل از ده روز باشد. و آن چه مشهور گفته‌اند محل اشکال است بلکه مسلم آن است که ما بین این دو حیض، کمتر از ده روز فاصله نمی‌شود. و اما ما بین اجزاء یک حیض پس معلوم نیست، لهذا در پاکی متخلل در بین؛ احوط مراعات

صفحه : ۱۷۹

احتیاط به جمع ما بین وظیفین است.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ بدان که حائض یا ذات العاده است یا غیر ذات العاده. و اول یا ذات العاده‌ی وقتی و عددیه است یا وقتی‌ی تنها یا عددیه تنها. و غیر ذات العاده یا مبتدئه است یعنی اول خون دیدن او است و پیش از آن خون ندیده است یا مضطربه است یعنی مکرر خون دیده لکن عادت‌ی برای او مستقر نشده است. یا متحیره است و او آن زنی است که عادت خود را فراموش کرده باشد و او را «ناسیه» نیز می‌گویند. و گاهی «مضطربه» نیز بر او اطلاق می‌شود چنانچه گاهی اطلاق می‌شود «مبتدئه» بر اعم از مضطربه.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ بدان که عادت محقق می‌شود به دیدن خون، دو دفعه، به قدر هم. و به یک دفعه محقق نمی‌شود. پس اگر در زمان و عدد هر دو مساوی باشند، ذات العاده‌ی وقتی‌ی عددیه است مثل آن که در اول ماه پنج روز خون ببیند و در ماه دیگر نیز از اول تا پنج روز ببیند. و اگر در زمان مثل هم باشند نه در عدد، مثل آن که در یک ماه از اول تا پنج روز ببیند و در ماه دوم از اول تا هفت روز یا شش روز ببیند؛ ذات العاده‌ی وقتی‌ی است. و اگر در عدد مساوی باشند نه در زمان، مثل این که در یک ماه دو بار، هر دفعه، پنج روز ببیند با فصل اقل طهر، ذات العاده‌ی عددیه است.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ هر گاه صاحب عادت، دو حیض متوالی بر خلاف عادت سابقه ببیند عادت سابقه منسوخ می‌شود و عادت ثانویه برای او ثابت می‌شود. پس اعتبار در مسئله، رجوع به عادت به آن عادت ثانویه است. و اما هر گاه دو حیض بر خلاف عادت اولی ببیند لکن مثل هم نباشند که عادت ثانویه حاصل شود، پس حکم عادت اولی باقی است. بلی! اگر مکرر بر خلاف آن ببیند که از صدق ذات العاده بیافتد؛ حکم آن نیز باقی نمی‌ماند بلکه ملحق می‌شود به مضطربه.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ هر گاه عدد خون مختلف باشد لکن مکرر به همان نحو از اختلاف ببیند آیا عادت مرکبه محقق و ثابت می‌شود یا نه؟ مثل آن که در ماه اول سه روز ببیند و در ماه دوم چهار روز و در ماه سوم باز، سه روز و در ماه چهارم چهار روز یا این که دو ماه پی در پی سه روز و دو ماه پی در پی چهار روز. باز، دو ماه سه روز و دو ماه چهار روز و هم چنین در وقت اگر اول ماه ببیند و آخر ماه نیز

صفحه : ۱۸۰

ببیند و در ماه دیگر نیز اول ماه ببیند و آخر آن نیز ببیند آیا عادت مرکبه وقتی‌ی ثابت می‌شود یا نه؟ می‌گوییم اما اگر تکرار بیش از دو دفعه باشد بلکه اگر به حدی برسد که عرفاً صدق عادت و ایام دم بر آن بکند؛ پس ثابت می‌شود و عند الحاجة رجوع به آن جایز است. غایه الامر این که، این عادت عرفیه است نه شرعیه. و اما اگر تکرار بیش از دو دفعه نشده باشد یا به حد مذکور نرسیده باشد لکن به نسق واحد، دو دفعه باشد پس بعید نیست تحقق آن نیز. به عبارت اخری، تحقق عادت شرعیه نیز به نحو مذکور بعید نیست، چرا که صدق می‌کند که دو دفعه به نحو واحد خون دیده است لکن خالی از اشکال نیست؛ خصوصاً در صورتی که دو دفعه، دو

دفعه، مکرر شود که ممکن است گفته شود که هر دو دفعه که مخالف است با سابق ناسخ سابق است پس مراعات احتیاط بهتر است.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ گاهی عادت حاصل می‌شود به تمیز مثل آن که در مرأهی [زن] مستمره الدم پنج روز اول هر ماهی مثلاً به صفات حیض باشد و بقیه، به صفات استحاضه، پس این صاحب عادت وقتی عددیه می‌شود. یا در یک ماه پنج روز اول آن به صفات حیض باشد و در ماه دوم شش روز آن پس صاحب عادت وقتی می‌شود. یا در هر ماهی پنج روز آن به صفات باشد، لکن به حسب وقت مختلف باشد پس این صاحب عادت عددیه می‌شود.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ هر گاه دو حیض ببیند که در هر یک، نقاء متخلل باشد مثل این که سه روز خون ببیند بعد پاک شود یک روز، پس باز دو روز دیگر ببیند، آیا نقاء نیز جزء عادت او است پس در مثال مفروض عادت او شش روز می‌شود یا نه؟ اظهر این است که عادت او مقدار ایام دم است که در این مثال پنج روز باشد. و قول به جزئیت نقاء، ضعیف است. و اضعف از آن است آن چه از بعض دیگر نقل شده که نقاء و ما بعد آن، هر دو خارج است. پس در مفروض عادت او سه روز است. و بنا بر مختار هر گاه دم تجاوز کند پنج روز متصل را، حیض قرار می‌دهد و عادت نسبت به نقاء ثابت نمی‌شود پس لازم نیست که در وقت رجوع در یک روز، حکم نقاء را جاری کند که احتیاط به جمع است بنا بر آن چه سابقاً ذکر شد.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ در تحقق

صفحه : ۱۸۱

عادت عددیه، چه وقتی هم باشد و یا نباشد، معتبر است عدم زیادت احدهما بر دیگری، حتی به نصف روز یا کمتر. پس اگر در یک ماه پنج روز ببیند و در ماه دیگر پنج روز و نصف، روز عادت عددیه محقق نشده است. بلی! زیاده جزء یسیری از روز در احدهما ضرر ندارد. و از بعض علماء ظاهر می‌شود که مناط تساوی در عدد ایام است پس اگر احدهما به یک شب یا دو شب زیادتر باشد مضر نیست. و این مشکل است و در عادت وقتی نیز تفاوت وقت، به مقدار یسیری ضرر ندارد.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ بدان که صاحب عادت وقتی، خواه عددیه هم باشد یا نه، به مجرد رؤیت خون در ایام عادت یا قبل از آن به یک روز یا دو روز یا زیادتر بر وجهی که صدق کند که عادت او پیش افتاده یا بعد از عادت به یک روز یا دو روز یا بیشتر بر وجهی که صدق کند که عادت او پس افتاده ترک عبادت می‌کند و آن را حیض قرار می‌دهد نسبت به جمیع احکام آن، هر چند خون به صفت حیض نباشد. لکن اگر بعد معلوم شد که حیض نبوده با این که بر کمتر از سه روز منقطع شد باید قضاء کنند عبادات را. و اما غیر ذات العاده مذکوره مثل مبتدئه و مضطره و ناسیه، بلکه ذات العاده اگر قبل از عادت یا بعد از آن به کثیری ببیند پس اگر خون به

صفت حیض است؛ ترک کند عبادت را و الا پس احوط پیش از گذشتن سه روز، جمع است ما بین احکام حائض و مستحاضه مگر آن که بداند که سه روز خواهد دید که در این صورت به مجرد دیدن، ترک عبادت می‌کند مطلقاً. و اگر تبیین خلاف شد، قضاء می‌کند عبادات متروکه را.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ صاحب عادت مستقره در وقت و عدد، هر گاه آن عدد را در غیر وقت خود ببیند و در ایام عادت نبیند آن را حیض قرار دهد؛ خواه پیش از وقت باشد یا بعد از وقت.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ هر گاه پیش از عادت خون ببیند و مستمر بماند در تمام ایام عادت مجموع از ده تجاوز نکند تمام حیض است. و هم چنین اگر در ایام عادت و بعد از آن ببیند و مجموع از ده تجاوز نکند یا قبل از عادت و در عادت و بعد از عادت ببیند و مجموع از ده تجاوز نکند، مجموع حیض است. و اگر تجاوز کند همان عادت تنها حیض است و بقیه از احد طرفین یا هر دو

صفحه : ۱۸۲

استحاضه است.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ اگر سه روز متوالی یا بیشتر خون ببیند و بعد قطع شود باز سه روز یا بیشتر ببیند؛ اگر مجموع طرفین و نقاء متخلخل از ده تجاوز نکرده؛ طرفین حیض است. و در نقاء متخلخل باید احتیاط کند به جمع ما بین وظیفه حائض و طاهر. و اگر مجموع از ده تجاوز کرده پس هر یک از دو خون طرفین که در عادت است حیض است. و اگر هیچ یک در عادت نیست پس اگر احدهما، واجد صفات است دون دیگری؛ آن را حیض قرار دهد و الا احوط حیض قرار دادن خون اول است. و اگر بعضی احدهما در عادت است آن را حیض قرار دهد و اگر بعضی از هر یک در عادت است، پس هر گاه مقدار واقع در عادت اول، سه روز کمتر نیست طرفین عادت را استحاضه و مقدار عادت از طرفین را حیض قرار دهد و در نقاء متخلخل احتیاط کند. و هر گاه آن چه در عادت واقع شده از طرف اول از سه روز کمتر باشد، باید احتیاط کند در جمیع ایام دمین [خونها] و نقاء متخلخل به جمع ما بین وظیفتین.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ هر گاه در ذات العاده‌ی وقتیه‌ی عددیه، معارضه کند؛ مراعات وقت با مراعات عدد به این که دو خون ببیند یکی به عدد عادت در غیر وقت و یکی در وقت عادت؛ کمتر یا بیشتر از عدد و ممکن نباشد اخذ به هر دو، مراعات وقت کند بنا بر اقوی و بعضی ترجیح داده‌اند اسبق را و احوط بالأحق بودن وقت مراعات احتیاط است در هر دو.

[مسئله ۲۰]

مسأله ۲۰ ذات عادت عددیه هر گاه خون زیادتر از عدد دید و تجاوز نکرد از ده؛ مجموع حیض است. و هم چنین است ذات عادت وقتیه یعنی اگر زیادتر از وقت خود دید و از ده تجاوز نکرد مجموع حیض است.

[مسأله ۲۱]

مسأله ۲۱ هر گاه عادت او در ماهی یک مرتبه بود پس دو مرتبه ببیند با فصل اقل طهر، و هر دو واجد صفت باشند هر دو را حیض قرار دهد، چه ذات العاده باشد وقتاً یا عدداً یا وقتاً و عدداً و چه هر دو مخالف باشند با وقت و عدد، یا احدهما موافق باشد در هر دو یا در احدهما.

[مسأله ۲۲]

مسأله ۲۲ هر گاه عادت زن در هر ماهی یک دفعه بود پس اتفاق افتاد که در ماهی دو خون دید با فصل اقل طهر، پس اگر یکی از این دو خون در ایام عادت واقع شده و دیگری در غیر وقت عادت واقع

صفحه : ۱۸۳

شده و به صفت حیض هم نیست؛ آن خون را که در ایام عادت است حیض قرار دهد و اگر چه به صفت حیض هم نباشد و در دیگری احتیاط کند. و اگر هر دو در غیر ایام عادت واقع شده پس اگر هر دو به صفت حیض باشند هر دو را حیض قرار دهد. و اگر یکی به صفت حیض است همان را حیض قرار دهد و در دیگری احتیاط کند. و اگر هر دو فاقد صفات باشند یکی را باید حیض قرار دهد و احوط آن است که اولی را حیض قرار دهد و در دیگری احتیاط کند.

[مسأله ۲۳]

مسأله ۲۳ بدان که هر گاه خون در کمتر از ده روز قطع شد، پس اگر قطع دارد به پاکی و عدم وجود آن در باطن؛ پس واجب است غسل کند و نماز کند [بخواند] و حاجت به استبرائی نیست. و اگر احتمال می‌دهد بقاء آن را در باطن، واجب است استبراء کند به ادخال پنبه به جهت استعمال حال. و بهتر در کیفیت آن این است که بایستد و شکم خود را به دیوار بچسباند و پای راست یا چپ را و آن بهتر است، بلند کند و پنبه را داخل کند و قدری صبر کند پس پنبه را بیرون آورد؛ اگر پاک است غسل کند و نماز کند [بخواند]. و اگر آلوده باشد به خون اگر چه به کمی از زردی باشد، پس حکم او حکم زنی است که بدون استبراء، بداند خون قطع نشده. یعنی باید صبر کند تا پاک شود یا ده روز بگذرد. اگر ذات العاده نباشد مثل مبتدئه و مضطر به و یا عادت او ده روز باشد و هم چنین اگر عادت او کمتر از ده روز باشد لکن بداند که از ده نمی‌گذرد. و اما اگر کمتر باشد و احتمال بدهد گذشتن را، پس باید استظهار کند به ترک عبادت و در وجوب و استحباب آن و هم چنین در عدد ایام آن خلاف است و اقوی استحباب آن است و در عدد مخیر است ما بین یک روز و دو تا ده روز و در همه‌ی اقسام، هر گاه بر ده یا کمتر منقطع شد تمام حیض بوده است. و اگر تجاوز کرد حکم آن خواهد آمد

[مسأله ۲۴]

مسأله ۲۴ هر گاه خون از عادت بگذرد و ضعیفه (زن) بداند که آن خون از ده تجاوز می‌کند از همان وقت عمل استحاضه کند و

حاجت به استظهار ندارد.

[مسئله ۲۵]

مسئله ۲۵ هر گاه خون بالمره قطع شود، واجب است غسل و نماز هر چند احتمال بلکه مظنه‌ی عود پیش از ده روز داشته باشد. بلکه اگر عادت او عود باشد

صفحه : ۱۸۴

بر وجهی که مطمئن باشد به عود بلکه اگر علم نیز داشته باشد، احوط غسل کردن و عبادت کردن است بنا بر آن چه سابقاً ذکر شد از وجوب احتیاط در نقاء متخلخل در حیض واحد.

[مسئله ۲۶]

مسئله ۲۶ هر گاه به احتمال بقاء خون در باطن، استبراء نکرده غسل و نماز کرد [خواند]، باطل است اگر چه منکشف شود که پاک بوده. مگر آن که نیت قربت از او حاصل شود.

[مسئله ۲۷]

مسئله ۲۷ هر گاه با احتمال بقاء خون در باطن، ممکن نباشد استبراء، از جهت کوری یا تاریکی یا غیر اینها، احوط غسل و عبادت کردن است تا وقتی که یقین کند به پاک‌ی پس اعاده کند غسل را و اگر روزه گرفته قضاء کند و بهتر این است که در هر وقت که احتمال نقاء می‌دهد، مجدداً غسل کند از برای نماز بعد.

فصل دوم در حکم خون متجاوز از ده است

[مسئله ۱]

مسئله ۱ هر گاه خون از ده روز تجاوز کند چه مستمر بماند تا یک ماه بیشتر یا کمتر همه‌ی آن خونها حیض نیست چون که حیض بیش از ده روز نمی‌شود. پس بعضی از آن حیض و بعضی استحاضه است. و تفصیل حکم آن این است، آن زن یا صاحب عادت مستقره است یا مبتدئه یا مضطربه یا ناسیه و متحیره. اما اول که صاحب عادت وقتیه و عددیه باشد، پس ایام عادت را حیض قرار می‌دهد و بقیه را استحاضه، هر چند صفات حیض نداشته باشد بلکه هر چند آن را که در غیر ایام عادت دیده، صفات حیض داشته باشد. و اما ثانی و ثالث که مبتدئه و مضطربه باشد؛ پس اگر صاحب تمیز باشد یعنی خونها در صفات، مختلف باشند رجوع می‌کند به تمیز و آن چه به صفت حیض است حیض قرار می‌دهد و آن چه به صفت استحاضه است استحاضه قرار می‌دهد؛ لکن بشرط این که کمتر از سه روز و بیشتر از ده روز نباشد. و این که معارض نباشد به خون دیگری که آن نیز واجد صفات باشد و حیض قرار دادن هر دو ممکن نباشد. مثل آن که چهار روز خون سیاه ببیند و بعد چهار روز، خون زرد و بعد از آن باز چهار روز سیاه و با فقد یکی از این دو شرط صاحب تمیز نخواهد بود. لکن احوط با فقد شرط اول این است که آن چه را حیض

صفحه : ۱۸۵

قرار می‌دهد از عدد خودشان یا عدد روایات، مهما ممکن در این مورد تمیز قرار دهد. و هم چنین اگر خونها به یک لون باشد صاحب تمیز نیست چه همه به صفت حیض باشد یا به صفت استحاضه. و هر گاه صاحب تمیز نباشد چه از جهت فقد شرطین یا از جهت تشابه در لون، پس رجوع می‌کند به عادت خویشان خود چه عادت ایشان وقتیه عددیه باشد یا عددیه تنها. و اما وقتیه تنها پس اعتباری به آن نیست اگر چه مراعات آن با امکان بهتر است. و شرط است در رجوع به ایشان این که همه متفق باشند در عادت یا غالب ایشان متفق باشند به نحوی که مخالف نادر کالمعدوم باشد. و بعضی اعتبار کرده‌اند علاوه، اتحاد بلد را، یعنی بلدان زن با خویشان یکی باشد. و اقوی عدم اعتبار آن است. و هر گاه خویش، نداشته باشند یا مختلف باشند یا نتواند علم به عادت ایشان حاصل کند؛ مخیر است ما بین این که سه روز قرار دهد یا شش روز یا هفت روز، در هر ماهی ما دام که مستمره الدم است بدون فرق ما بین ماهها. حتی در ماه اول اگر بدانند از اول امر این که خون او تجاوز می‌کند باز مخیر است ما بین مذکورات. و اولی این است که در اختیار مذکورات ملاحظه حال خود کند از قوت و ضعف مزاج پس با ضعف آن، اختیار سه روز کند و با قوت آن اختیار شش یا هفت بلکه بعید نیست جواز عمل او به مظنه به ملاحظه‌ی ضعف و قوت مزاج مطلقاً، از سه روز تا ده روز. پس هر قدر مظنون او است از عدد آن را بگیرد. و اما رابع که متحیره و ناسیه باشد یعنی کسی که عادت او از دست رفته باشد یا از جهت کثرت اختلاف دم بر وجهی که دیگر او را ذات العاده نگیند یا از جهت نسیان، به این که عادت را فراموش کرده باشد بر وجهی که نه وقت آن را بدانند و نه عدد آن را؛ پس رجوع می‌کند به تمیز و با عدم آن مخیر است به نحو مذکور در مبتدئه و مضطر به. و احوط از برای او اختیار هفت روز است در هر ماهی.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ مراد به ماه از ابتدای رؤیت خون است تا سی روز هر چند در اواسط ماه یا اواخر ماه باشد.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ احوط این است که عدد مختار را در اول رؤیت، دم قرار دهد مگر این که مرجحی از برای غیر آن باشد.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ معتبر است موافقت در وقت تحیض، ما بین ماهها.

صفحه : ۱۸۶

مثلاً اگر در ماه اول، اول زمان خون دیدن را اول حیض قرار داد؛ در ماه دوم موافق همان زمان تحیض کند نه پیش‌تر یا بعدتر. پس نمی‌تواند در یک ماه در اول آن تحیض کند و در ماه دیگر در آخر آن یا به عکس.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ هر گاه بعد از تحیض در زمانی و گذشتن آن، معلوم شد که آن زمان حیض نبوده باید تدارک کند اعمال گذشته را. و هم چنین اگر متبیین شود زیادی یا کمی عددی که اختیار کرده است.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ صاحب عادت وقتی فقط هر گاه خون او از ده تجاوز کند در عدد، حال او حال مبتدئه است در رجوع به خویشان و در عمل به تخیر با فقد ایشان یا اختلاف ایشان. بلی! اگر بدانند که کمتر از هفت روز است نمی‌تواند آن را بگیرد.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ صاحب عادت عددیه فقط اگر خون او از ده تجاوز کند در عدد رجوع می‌کند به عادت خود و اما در زمان پس اگر تمیزی دارد در آن ماه موافق آن عدد حیض خود را در آن قرار دهد و اگر اصلاً تمیز ندارد در آن ماه؛ احوط قرار دادن است در اول. و اگر تمیز دارد لکن موافق با عدد نیست، احوط در این صورت اختیار تمیز است، پس آن را حیض قرار دهد و با نقصان تکمیل کند از غیر و با زیاده تنقیص کند.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ در رجوع به تمیز فرق نیست ما بین مراتب سیاه و سرخ در شدت و ضعف و هم چنین ما بین سیاه و سرخ، پس اگر سه روز مثلاً سیاه ببیند و سه روز سرخ و بعد به صفات استحاضه باشد، شش روز را حیض قرار دهد.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ اگر سه روز به صفت حیض ببیند و سه روز به صفت استحاضه و بعد به صفت حیض؛ پس اگر از ده [روز] تجاوز کرد، همان سه روز اول را حیض قرار دهد و اگر تجاوز نکرد؛ طرفین را که به صفت حیض است، حیض قرار می‌دهد و در خون ما بین، که به صفت استحاضه است احتیاط می‌کند.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ هر گاه ما بین دو خونی که به صفت حیض است ده روز خون به صفت استحاضه، متخلخل شود دو خون طرفین را حیض قرار دهد بشرط آن که هر یک از آنها از سه روز کمتر نباشد.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ در خون مستمر هر گاه سه روز یا بیشتر متفرق در ضمن ده روز به صفات حیض باشد، مراعات احتیاط کند در همه‌ی آن ده روز.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ هر گاه

صفحه : ۱۸۷

خون تفاوت داشته باشد در اوصاف حیض، مثل آن که چند روز حار باشد و چند روز حرقت و سوزندگی داشته باشد یا چند روز سرخ باشد و چند روز سیاه؛ این محقق تمیز نیست بلکه به این است که بعضی به صفات حیض باشد، [و] بعضی به صفات استحاضه.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ بعضی از علما گفته‌اند که: «باید رجوع کند به عادت اقران بعد از فقد اقارب و خویشان، پس از آن رجوع کند به تخییر ما بین اعداد.» و این فرمایش دلیلی ندارد پس باید رجوع کند به تخییر، بعد از فقد اقارب.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ مراد به اقارب و خویشان اعم است از پدر، مادری یا پدری، تنها. بلکه یا مادری تنها. و زنده بودن ایشان شرط نیست پس خویش مرده مثل زنده است در اعتبار.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ در جایی که مخیر است در تعیین عدد ما بین شهر یا بعض آن، اگر زوج یا سید با او معارضه کند و او را منع نماید از اختیار زمان خاصی از آن، ظاهر وجوب اطاعت او است در جایی که منافی حق استمتاع یا غیر آن باشد. پس اگر خواسته باشد در اول شهر قرار دهد و سید یا زوج، خواسته باشد مقاربت کند می‌تواند زوجه را منع کند، بلکه در هر جا که زوجه خواسته باشد احتیاط استحبابی به عمل آورد، زوج و سید می‌توانند معارضه کنند با فرض منافات با حق ایشان. بلی! اگر احتیاط وجوبی باشد، نمی‌توانند منع کنند.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ در هر موردی که بعد از تحیض از جهت اخذ به عادت یا تمیز یا رجوع به اقارب یا تخییر، کشف خلاف شود و معلوم شود که حیض در زمان دیگر است؛ عمل می‌کند بر آن چه معلوم شده و تدارک می‌کند ما مضی [گذشته] را.

[فصل سوم در احکام حائض است]

فصل سوم در احکام حائض است و آن چند چیز است

[اول]

اول حرام است بر او عبادت مشروطه‌ی به طهارت، مثل نماز و روزه و طواف و اعتکاف.

[دوم]

دوم حرام است بر او مس اسم الله و صفات خاصه‌ی الهی، بلکه غیر خاصه نیز در صورتی که خدا از آن اراده شده باشد. و هم چنین است مس اسامی انبیاء و ائمه علیهم السلام بنا بر احوط. و هم چنین است مس کتابت قرآن به تفصیلی که در وضوء گذشت.

[سوم]

سوم حرام است بر او قرائت آیات سجده،

صفحه : ۱۸۸

بلکه سور آنها بنا بر احوط.

[چهارم]

چهارم حرام است بر او [توقف] در مساجد.

[پنجم]

پنجم حرام است بر حائض گذاشتن چیزی در مساجد، اگر مستلزم دخول باشد.

[ششم]

ششم حرام است بر او اجتناب یعنی عبور در مسجدین. و مشاهد مشرفه ملحق است به مساجد بنا بر اقوی، بلکه رواق آنها، بنا بر احوط. لکن اقوی عدم حرمت است مگر آن که مستلزم هتک باشد. و اگر در مسجدین حائض شد واجب است تیمم کند به جهت بیرون رفتن، مگر آن که زمان بیرون رفتن کمتر باشد از مکث برای تیمم یا مساوی باشد.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ هر گاه در اثناء نماز حائض شد اگر چه قبل از سلام باشد، نمازش باطل است و هر گاه شك بکند که حائض شد یا نه؟ فحص واجب نیست. پس می‌تواند نماز را تمام کند. پس اگر معلوم شد که حیض شده بوده نمازش باطل است و اگر معلوم نشد، صحیح است هر چند بر شك بماند. و مظنه در حکم شك است.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ جایز است از برای حائض سجده‌ی شکر و واجب است بر او سجده‌ی تلاوت اگر بخواند آیه‌ی سجده را یا گوش بدهد به آن. بلکه چنین است هر گاه بشنود آن را اگر چه گوش نداده باشد. و جایز است که عبور کند در غیر مسجدین، لکن مکروه است. و هم چنین جایز است عبور کردن در مشاهد مشرفه.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ جایز نیست از برای حائض دخول در مساجد مگر به جهت عبور کردن. و به جهت عبور نیز، جایز نیست هر گاه مستلزم تلویث مسجد شود.

[هفتم]

هفتم از احکام حائض، حرمت وطی او است در قبل حتی به ادخال حشفه بدون انزال. بلکه به ادخال بعض حشفه، بنا بر احوط. و حرمت ثابت است نسبت به هر دو از مرد و زن. و جایز است استمتاع به او به غیر وطی، از تقبیل و تفریح و ضم. بلی! مکروه است استمتاع بما بین سره و رکه از زیر لباس، به مباشرت بدن. و اما از بالای لباس پس مکروه نیست. و اما وطی در دبر او، پس جواز آن محل اشکال است.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ هر گاه زوجه خبر دهد به حائض بودن یا نبودن، قول او مسموع است.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ فرق نیست در حرمت وطی حائض، ما بین زوجی دائمه و متعه و آزاد و کنیز و اجنبیه.

صفحه : ۱۸۹

چنانچه فرق نیست ما بین این که حیض قطعی، وجدانی باشد یا از روی رجوع به تمیز یا نحو آن. و هم چنین حرام است وطی در ایام استظهار که تحیض کرده باشد. و اگر در حال مقاربت حائض شود، واجب است مبادرت نماید به اخراج.

[هشتم]

هشتم از احکام حیض و جوب کفاره است به وطی آن، و آن یک دینار است در اول حیض و نصف دینار در وسط آن و ربع دینار در آخر آن. هر گاه حائض زوجی او باشد خواه آزاد باشد یا کنیز و دائمه باشد یا منقطعه. و اگر مملوکه واطی باشد، کفاره‌ی آن سه مد از طعام است که تصدق کند بر سه مسکین، هر یک مدی. و وجوب کفاره در حق زوج است نه زوجه پس بر زوجه واجب نیست هر چند مطاوعه بلکه راضیه باشد. و مشروط است به علم و عمد و بلوغ و عقل پس بر ناسی و ساهی و صبی و مجنون و جاهل به موضوع حیض، واجب نیست بلکه با جهل به حکم حرمت وطی حال الحیض نیز وجوب آن معلوم نیست اگر چه احوط است. بلی! با جهل به وجوب کفاره بعد از علم به حرمت، در ثبوت کفاره اشکالی نیست.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ مراد به اول حیض، ثلث اول است و مراد به وسط، ثلث دوم و به آخر، ثلث سوم است. پس اگر ایام حیض او شش روز باشد هر دو روزی، یک ثلث است. و اگر هفت روز باشد پس هر ثلثی، دو روز و ثلث روز است و هکذا.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ در وطی حائض در دبر وجوب کفاره معلوم نیست لکن احوط است.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ هر گاه زنا کند با حائضی یا وطی او کند به شبهه، احوط دادن کفاره است بلکه خالی از قوه نیست.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ هر گاه حیض زن از غیر فرج بیاید وطی او در فرج هر چند خالی است از خون، موجب کفاره است به خلاف وطی آن در محل خروج خون که موجب نیست.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ فرق نیست در این که زوجه موطوئه زنده باشد یا مرده، در وجوب کفاره.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ ادخال بعض حشفه کافی است در ثبوت کفاره بنا بر احوط.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ هر گاه با علم به حیضیت به خیال این که زوجه است، مقاربت کرد بعد معلوم شد که کنیز است، کفاره‌ی مد باید بدهد چنانچه در عکس، کفاره‌ی دینار باید بدهد. پس مناط واقع است بعد از این که عالم و عامد باشد و هم چنین نسبت به

صفحه : ۱۹۰

اول و آخر و وسط بودن. پس اگر وطی کند به اعتقاد این که آخر حیض است مثلاً پس معلوم شد که اول یا وسط بوده است حکم آن را جاری کند و هم چنین در عکس.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ هر گاه مقاربت کرد به اعتقاد حیضیت، بعد معلوم شد که طاهر بوده است کفاره ثابت نیست هر چند معصیت کرده باشد.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ عجز از کفاره کلاً یا بعضاً موجب سقوط نیست پس هر وقت میسر شد باید بدهد و احوط استغفار است در حال عجز بدل از کفاره، ما دام العجز.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ هر گاه در حال مقاربت حیض اتفاق افتاد و تعمّد کرد در بیرون نیاوردن، کفاره ثابت می‌شود.

[مسأله ۱۶]

مسأله ۱۶ قول زن در حیض مسموع است پس اگر با اخبار او به حیض، عمدتاً با او مقاربت کند، کفاره بدهد بلکه بعید نیست سماع قول او در اول و وسط و آخر بودن حیض.

[مسأله ۱۷]

مسأله ۱۷ جایز است در کفاره، قیمت دینار بدهد و مناط قیمت، وقت دادن است و احوط دادن عین است.

[مسأله ۱۸]

مسأله ۱۸ کفاره‌ی امداد [مد] را باید به سه مسکین بدهد بنا بر احوط. لکن کفاره‌ی به دینار را می‌تواند به یک نفر بدهد اگر چه احوط، صرف آن است بر ده یا هفت مسکین از برای قوت روز ایشان.

[مسأله ۱۹]

مسأله ۱۹ هر گاه در ثلث اول و ثانی و ثالث، هر سه، وطی کرد کفاره را باید بدهد. و هر گاه در یک ثلث مکرر کند وطی را پس با تخلل، مکرر می‌شود کفاره. بلکه با عدم آن نیز احوط تکرار آن است.

[مسأله ۲۰]

مسأله ۲۰ بعضی ملحق کرده‌اند به حائض نساء را در وجوب کفاره، و آن معلوم نیست. بلی! حرمت وطی او بی اشکال است.

[نهم]

نهم از احکام حائض این است که صحیح نیست طلاق او. و هم چنینظهار او، بشرط این که مدخول بها باشد و لو دبر او. زوج او حاضر یا در حکم حاضر باشد و آبستن هم نباشد. پس اگر مدخول بها نباشد یا زوج او غائب یا در حکم غائب باشد به این معنی

که متمکن نباشد از استعمال حال او یا آن که حامله باشد، صحیح است طلاق او. و مراد به آن که در حکم حاضر باشد این است که با دوری و غیبت از او، متمکن از استعمال و استخبار از حال او باشد.

[مسأله ۲۱]

مسأله ۲۱ اگر زوج غائب، وکیل کند شخص حاضری را که استعمال می‌تواند بکند؛ جایز نیست

صفحه : ۱۹۱

طلاق او در حال حیض.

[مسأله ۲۲]

مسأله ۲۲ هر گاه طلاق داد زوجه را به اعتقاد آن که پاک است و بعد ظاهر شد که حائض بوده [طلاق] باطل است و در عکس صحیح است.

[مسأله ۲۳]

مسأله ۲۳ فرق نیست در بطلان طلاق در حال حیض، ما بین این که حیض قطعی وجدانی باشد یا از روی تمیز یا اختیار تحیض در صورت تخییر. و اگر طلاق داد در زمانی که تخییر دارد در تحیض پیش از اختیار او تحیض یا عدم آن را، پس اگر اختیار کرد تحیض را باطل است و اگر اختیار کرد عدم آن را صحیح است. و اگر پیش از اختیار مرد، باطل است و هم چنین اگر اختیار نکرد تا شهر او تمام شد.

[مسأله ۲۴]

مسأله ۲۴ بدان که عدم صحت طلاق و ظهار و حرمت وطی و کفاره، از احکام حیض است پس هر گاه پاک شده باشد و لکن هنوز غسل نکرده باشد طلاق و ظهار او صحیح است و وطی او نیز جایز است به خلاف سایر محرمات که ثابت است ما دام که غسل نکرده است.

[دهم]

دهم و جوب غسل است بعد از انقطاع حیض از برای اعمال واجبه که طهارت از حدث اکبر شرط آنها است مانند نماز و طواف و روزه. و استحباب آن از برای اعمالی که طهارت از برای آنها مستحب است و شرطیت آن از برای اعمال غیر واجبه که طهارت در آنها شرط است.

[مسأله ۲۵]

مسأله ۲۵ غسل حیض مثل غسل جنابت، مستحب نفسی است و کیفیت آن مثل غسل جنابت است و در ترتیب و ارتماس و غیرهما. بلی! فرقی که هست این است که غسل جنابت کافی از وضوء است به خلاف غسل حیض که باید وضو بگیرد پیش از آن یا بعد از آن یا در بین آن، هر گاه ترتیبی کند. و افضل پیش انداختن وضوء است در جمیع اغسال.

[مسأله ۲۶]

مسأله ۲۶ هر گاه غسل کرد، چیزهایی که به جهت حیض بر او حرام بود مثل دخول در مساجد و قرائت عزائم و نحو اینها، حلال می‌شود هر چند هنوز وضو نگرفته باشد. پس وضوء جزء رافع حدث حیض نیست بلکه شرط است در عملی که حدث اصغر مانع آن است مانند نمازش و امثال آن.

[مسأله ۲۷]

مسأله ۲۷ هر گاه حائض پاک شد و غسل متعذر باشد، تیمم کند بدل از غسل و اگر وضو هم متعذر باشد نیز، تیمم کند. و اگر آب به قدر کفایت یکی از آن دو دارد غسل را مقدم دارد.

صفحه : ۱۹۲

[مسأله ۲۸]

مسأله ۲۸ جواز وطی توقف بر غسل ندارد، بلکه همین که از حیض پاک شد جایز است اگر چه غسل نکرده باشد بنا بر اقوی، هر چند مکروه است. احوط ترک است و شستن فرج لازم نیست هر چند مستحب است بلکه موجب خفت کراهت بلکه احوط است نیز.

[مسأله ۲۹]

مسأله ۲۹ آب غسل زوجه و کنیز بر زوج و سید است بنا بر اقوی.

[مسأله ۳۰]

مسأله ۳۰ هر گاه تیمم کرد بدل از غسل، تیمم او به حدث اصغر باطل نمی‌شود. پس ما دام که عذر دارد از غسل کردن تیمم او باقی است.

[یازدهم]

یازدهم وجوب قضاء آن چه در حال حیض از او فوت شده است، از روزه‌ی شهر رمضان و غیر آن از روزه‌های واجب. و اما نمازهای یومیه، پس قضای آنها واجب نیست به خلاف غیر یومیه، مثل نماز طواف و نذر معین و نماز آیات که واجب است قضاء آنها بنا بر احوط بلکه اقوی.

[مسأله ۳۱]

مسأله ۳۱ اگر حائض شود بعد از دخول وقت پس اگر درک کرده است از وقت به قدر اقل واجب از نماز را به حسب حال خود از کندی و تندی و صحت و مرض و قصر و تمام، و تحصیل شرائط صحت به حسب حال خود از غسل یا وضوء یا تیمم و غیر اینها از شرائط غیر حاصله و نماز نکرده باشد واجب است قضاء آن نماز، چنانچه با علم به مفاجات حیض، واجب است مبادرت به اداء آن. و در موطن تخییر کفایت می‌کند سعه‌ی وقت برای قصر هر چند وسعت تمام را نداشته باشد. و اگر کمتر از این قدر را درک کرده باشد با پاک شدن از حیض، پس واجب نیست قضاء اگر چه احوط، قضاء کردن است اگر به قدر اقل واجب درک کرده باشد بدون تحصیل ما عدا طهارت از شرائط. بلکه احوط قضاء کردن است اگر درک کرده باشد به قدر اکثر نماز را، یعنی بیش از نصف را بلکه احوط قضاء است به مجرد حصول حیض بعد از وقت هر چند نتواند هیچ از نماز بکند.

[مسأله ۳۲]

مسأله ۳۲ اگر از حیض پاک شود قبل از خروج وقت به قدری که بتواند غسل کند و یک رکعت از نماز را با شرایط به جای آورد، واجب است مبادرت کند به آن و نماز او صحیح است و اگر ترک کند قضاء آن واجب است. و اگر کمتر از این باشد واجب نیست قضاء، اگر چه احوط قضاء است در صورتی که درک

صفحه : ۱۹۳

کند یک رکعت را با طهارت هر چند به قدر تحصیل سائر شرایط وسعت نباشد. بلکه احوط قضاء است اگر پیش از طلوع یا غروب

آفتاب پاک شود مطلقاً. و تحقق رکعت به تمامیت ذکر سجده‌ی اخیره است بنا بر اقوی نه رفع رأس. و هر گاه یک رکعت از آخر وقت را درک کند با تیمم، کفایت در وجوب نمی‌کند مگر آن که وظیفه‌ی او تیمم باشد با قطع نظر از ضیق وقت، لکن احوط اتیان آن است با تیمم مطلقاً.

[مسأله ۳۳]

مسأله ۳۳ هر گاه ضعیفه [زن] پیش از دخول وقت، شرائط نماز را تحصیل کرده بود و بعد از دخول وقت، حائض شد کفایت می‌کند بنا بر اقوی در وجوب قضاء، گذشتن مقدار اقل واجب از نماز هر چند به قدر تحصیل شرائط بر تقدیر عدم حصول آنها، وقت نداشته باشد. پس اعتبار گذشتن به قدر تحصیل شرائط در صورت عدم حصول آنها است نه مطلقاً.

[مسأله ۳۴]

مسأله ۳۴ هر گاه به گمان تنگی وقت از ادراک یک رکعت، ترک کرد نماز را؛ بعد معلوم شد وقت وسعت داشته واجب است قضاء کند.

[مسأله ۳۵]

مسأله ۳۵ هر گاه شک کرد در وسعت وقت و عدم آن، واجب است مبادرت کند به نماز.

[مسأله ۳۶]

مسأله ۳۶ هر گاه در اول وقت بداند که حائض می‌شود واجب است مبادرت به اداء؛ بلکه اگر شک داشته باشد در وسعت وقت پیش از مفاجات حیض، واجب است نیز مبادرت. و اگر ترک کرد واجب است قضاء مگر آن که معلوم شود عدم سعه‌ی آن.

[مسأله ۳۷]

مسأله ۳۷ اگر پاک شد از حیض و وقت دارد به قدر یک نماز، دوم را بکند. و اگر به قدر نماز اول و یک رکعت از دوم دارد، هر دو را بکند.

[مسأله ۳۸]

مسأله ۳۸ هر گاه پاک شود در وقت عشاءین و به قدر چهار رکعت وقت داشته باشد، معین است عشاء. و اگر مسافر باشد واجب است هر دو را بکند هر چند در موطن تخییر باشد. پس نمی‌تواند اختیار تمام بکند و اقتصار کند بر عشاء.

[مسأله ۳۹]

مسأله ۳۹ هر گاه به اعتقاد وسعت، مقدم داشت نماز اول را، بعد معلوم شد که وسعت نداشته و معین بوده است که نماز دوم را بکند قضاء کند و نمازی که کرده باطل است. و هر گاه به اعتقاد ضیق، مقدم داشت دوم را بعد معلوم شد سعه‌ی وقت برای هر دو نمازی که کرده [بوده]، صحیح است و واجب است آن را قضاء

صفحه : ۱۹۴

کند.

[مسأله ۴۰]

مسأله ۴۰ هر گاه پاک شد و به قدر یک نماز، وقت دارد لکن قبله مشتبه است، واجب است یک نماز کند [بخواند] مخیرهً بین الجهات. و هم چنین است هر گاه وقت به قدر دو نماز باشد.

[مسأله ۴۱]

مسأله ۴۱ مستحب است از برای حائض در وقت هر نمازی از نمازهای یومیه‌ی واجبه، بلکه واجبه‌ی غیر یومیه که موقت باشد، که

خود را پاکیزه کند و پنبه و کهنه‌ی خود را تبدیل کند و وضوء بگیرد و بنشیند رو به قبله، در مصلا‌ی خود و به مقدار اداء نماز، مشغول تسبیح و تهلیل و تحمید و ذکر شود. و بهتر اختیار تسبیح اربع است. و هم چنین مستحب است استغفار و صلوات بر پیغمبر و آل او، صلوات الله علیهم اجمعین. و قرائت قرآن نیز، مستحب است هر چند در غیر این حال مکروه است. و تیمم با عدم تمکن از وضوء، بدل آن است. و بهتر عدم فصل است ما بین وضوء یا تیمم و بین اشتغال بین به مذکورات. و بعید نیست بدلیت قیام اگر چه متمکن از نشستن باشد. و ظاهر انتقاض وضوء مذکور است به نواقض معهوده.

[مسأله ۴۲]

مسأله ۴۲ کراهت دارد از برای حائض خضاب کردن چه به حنا چه به غیر آن. و هم چنین مکروه است برای او قرائت قرآن، هر چند کمتر از هفت آیه باشد و هم چنین حمل آن و لمس حاشیه و ما بین سطور آن اگر مس خط نشود و الا حرام است.

[مسأله ۴۳]

مسأله ۴۳ مستحب است برای حائض، اغسال مندوبه مثل غسل جمعه و احرام و توبه و نحو اینها. و اما اغسال واجبه، پس بعضی گفته‌اند که: «از حائض صحیح نیست و رفع حدث او هم نمی‌شود.» و هم چنین وضوءات مستحبه و بعضی خصوص غسل جنابت را صحیح دانسته‌اند و اقوی صحت جمیع اغسال واجبه است و ارتفاع حدث هم با آنها می‌شود. و اگر چه حدث حیض باقی است بلکه اقوی صحت وضوءات مستحبه است نیز، بدون رفع حدث.

[فصل چهارم در احکام استحاضه است]

فصل چهارم در احکام استحاضه است بدان که خون استحاضه یکی از احداث موجب‌ی وضوء و غسل است اگر بیرون آید به خارج فرج، اگر چه به قدر سر سوزنی باشد. و کفایت می‌کند در بقاء و

صفحه : ۱۹۵

استمرار حدث، بقاء آن در باطن بلکه مجرد بیرون آمدن آن از رگی که مسمای به «عازل» است کافی است در تحقق حدث، بنا بر احوط هر چند هنوز در فضاء فرج باشد و به خارج نیامده باشد. و آن در غالب زرد و سرد و صاف و رقیق و فاسد است که به سستی بیرون می‌آید بدون سوزش و گزندگی، به عکس خون حیض. و گاهی به صفات حیض می‌باشد مثل این که گاهی حیض به صفات او است. و از برای قلیل و کثیر آن حدی نیست و هر خونی که از نفاس و جرح و قرح نباشد و محکوم به حیضیت هم نباشد؛ محکوم به استحاضه است. و هر گاه مشتبه شود به خونهای دیگر و به امارات و علامات، معلوم نشود اگر صفات استحاضه دارد محکوم به استحاضه است بنا بر احوط.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ بدان که استحاضه بر سه قسم است: قلیله و متوسطه و کثیره.

[اول]

اول آن است که خون به ظاهر پنبه برسد و آن را سوراخ نکند. و در این قسم واجب است از برای هر نمازی، چه فریضه و چه نافله وضوء بگیرد و پنبه را عوض کند یا تطهیر نماید.

[دوم]

دوم آن است که خون در پنبه فرو رود لکن به کهنه نرسد و در این قسم واجب است علاوه بر وضوء از برای هر نماز و تغییر پنبه؛ آن که یک غسل بکند پیش از نماز صبح.

[سوم]

سوم آن است که خون سیلان کرده از پنبه بگذرد و به کهنه برسد و در این قسم واجب است تغییر پنبه و کهنه یا شستن آنها و شستن ظاهر فرج که نجس شده است و وضوء از برای هر نمازی، و سه غسل؛ یکی پیش از نماز صبح و یکی پیش از نماز ظهر و عصر که جمع کند ما بین آن دو و یکی از برای نماز مغرب و عشاء که جمع کند ما بین آن دو. بهتر این است که نماز اول را تأخیر بیندازد تا آخر وقت فضیلت آن. و نماز دوم را در اول وقت فضیلت آن اتیان کند تا هر دو در وقت فضیلت واقع شوند. و جایز است که جمع ما بین دو نماز نکند و از برای هر نمازی جداگانه غسل کند. و جایز نیست جمع ما بین بیش از دو نماز فریضه به یک غسل. بلی، کفایت می‌کند از برای نوافل روز و شب، غسل از برای فرایض آنها لکن واجب است برای هر دو رکعتی از نوافل یک وضوء.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ هر گاه استحاضه‌ی متوسطه بعد از نماز صبح حادث شود از برای نماز صبح

صفحه : ۱۹۶

غسل واجب نیست. و آیا واجب است غسل برای نماز ظهرین یا نه؟ اقوی وجوب است. و هم چنین هر گاه حادث شود بعد از ظهرین، باید برای عشاءین غسل کند. پس استحاضه‌ی متوسطه یک غسل لازم دارد. اگر پیش از نماز فجر حادث شد و او عصباناً یا نسیاناً غسل نکرد، واجب است اتیان به غسل برای ظهرین و اگر چه خون منقطع شود پیش از وقت ظهرین، بلکه پیش از فجر نیز. و اگر استحاضه‌ی کثیره بعد از نماز صبح حادث شد، واجب است در آن روز دو غسل؛ یکی برای ظهرین، دیگری برای عشاءین. و اگر بعد از ظهرین حادث شد واجب است یک غسل برای عشاءین.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ غسل استحاضه‌ی کثیره و متوسطه باید بعد از طلوع فجر باشد هر چند خون در شب حادث شده باشد، مگر در صورتی که خواسته باشد نماز شب به جا آورد.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ واجب است بر مستحاضه که خود را اختبار کند تا بداند که استحاضه‌ی او از کدام اقسام ثلاثه است به این که قدری پنبه به اندازه‌ای که متعارف ما بین زنها است به خود بردارد که نه پر، به هم کوفته باشد که مانع نفوذ خون باشد و نه زیاد شید [از هم جدا] باشد. پس قدری که متعارف است صبر کند بعد بیرون آورده، ملاحظه کند که خون به چه نحو به آن رسیده بر طبق آن عمل کند و هر گاه اختبار نکرده، نماز کرد [خواند] باطل است مگر آن که مطابق واقع اتفاق افتاده و قصد قربت هم از او حاصل شده باشد مثل حال غفلت. و هر گاه متمکن از اختبار نباشد باید اخذ به قدر متیقن کند مگر این که حالت سابقه داشته باشد از یکی از سه قسم، که اخذ به آن حالت می‌کند و کفایت نمی‌کند اختبار پیش از وقت از برای نماز در وقت؛ مگر آن که علم داشته باشد که

حال او تغییر نکرده و به همان حال باقی است.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ واجب است بر مستحاضه، تجدید وضوء از برای هر نمازی و اگر چه نافله باشد. و هم چنین واجب است تبدیل پنبه یا تطهیر آن. و هم چنین است کهنه هر گاه ملوث شده باشد و اگر ظاهر فرج ملوث شده آن را نیز بشوید. و واجب نیست تجدید این اعمال از برای اجزاء منسیه و نه از برای سجود سهو، هر گاه متصل به نماز اتیان به آن نماید. و هم چنین در رکعات احتیاط در

صفحه : ۱۹۷

شکوک، تجدید این اعمال لازم نیست. و کفایت می‌کند اتیان به آنها از برای اصل نماز. بلی! اگر خواست نماز را اعاده کند احتیاطاً یا به جماعت واجب است تجدید آن اعمال.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ معلوم باشد که وجوب تجدید وضوء و اعمال مذکوره، در وقتی است که خون مستمر و باقی باشد پس اگر فرض شد انقطاع خون پیش از نماز ظهر، واجب است اعمال مذکوره از برای همان نماز ظهر. و واجب نیست برای نماز عصر، نه مغرب و عشاء. و اگر منقطع شد بعد از [نماز] ظهر، واجب است برای نماز عصر فقط و هکذا. بلکه در صورت اول هر گاه وضوی ظهر او باقی ماند تا مغرب، واجب نیست تجدید آن برای نماز مغرب و عشاء.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ در هر موردی که واجب است به مستحاضه غسل و وضوء، جایز است که هر کدام را خواهد تقدیم دارد لکن بهتر آن است که وضوء را بر غسل مقدم دارد.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ واجب است بر مستحاضه که بعد از وضوء و غسل، مبادرت کند به نماز لکن اشتغال به اذان و و اقامه و ادعیه مأثوره، ضرر ندارد. و هم چنین جایز است که اتیان کند به مستحبات نماز و واجب نیست که اقتصار بر واجبات کند. و اگر اول وقت وضوء گرفت و غسل کرد و نماز را تأخیر انداخت صحیح نیست؛ مگر آن که بداند عدم خروج خون و نبودن آن را در فضاء فرج نیز از حین وضوء تا آن وقتی که نماز را اتیان می‌کند. و به عبارت آخری تأخیر ضرر ندارد هر گاه خون منقطع شده باشد هر چند انقطاع فتره باشد نه انقطاع برء.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ واجب است بر مستحاضه که بعد از غسل و وضوء تحفظ کند از بیرون آمدن خون به این که فرج خود را پر کند از پنبه، و کهنه را محکم ببندد و بهتر در صورت زیادتی خون این است که استئفار کند و آن این است که ریسمانی ببندد به کمر خود و

خرقه را برداشته دو طرف آن را شق کند و یک طرف آن را در پیش رو ببندد به آن ریسمان و طرف دیگر را به عقب. پس اگر تقصیر کند در تحفظ و خون بیرون آید باید نماز را اعاده کند بلکه احوط این است که غسل و وضوء را نیز اعاده کند. و احوط آن است که تحفظ کند به قدر امکان در تمام روز، هر گاه روزه دار باشد.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ هر گاه مقدم داشت غسل فجر را بر فجر به جهت نماز شب

صفحه : ۱۹۸

احوط تأخیر نماز شب است تا آخر وقت که بعد از غسل بلا فاصله نماز شب را به جا آورد و بعد از آن وقت نماز صبح داخل شده آن را نیز بلا فاصله به جا آورد.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ هر گاه غسل کرد قبل از وقت به جهت غایتی دیگر غیر از نماز و بلا فاصله وقت داخل شد می تواند اکتفاء به آن نماید از برای نماز.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ بدان که اغسال مستحاضه، چه کثیره و چه متوسطه، چنانچه شرط صحت نماز می باشند هم چنین شرطند در صحت صوم، لکن در نهاریه تنها. و اما غسل عشائین پس ترک آن مضرّ به صوم نیست اگر چه احوط مراعات آن است نیز. و اما وضوءات او، پس مدخلیت در صحت صوم ندارد. پس ترک آنها موجب بطلان نماز است نه روزه.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ هر گاه مستحاضه یقین کند که تا آخر وقت خون منقطع می شود بالمّرّه به انقطاع بره یا انقطاع فتره که وسعت نماز و طهارت داشته باشد واجب است صبر کند و انتظار بکشد و نماز را تأخیر اندازد تا نماز را با طهارت به جا آورد و اگر مبادرت کند، باید اعاده کند. مگر آن که قصد قربت از او حاصل شود و کشف خلاف شود به این که انقطاع حاصل نشود تا آخر وقت بلکه اگر امید داشته باشد انقطاع را به احد وجهین، باز واجب است صبر و تأخیر. بلکه اگر در اثناء نماز یقین یا رجاء مذکورین از برای او حاصل شود چنین است. بلی! در صورت رجاء در اثناء نماز، احوط اتمام نماز است پس از آن صبر کردن تا وصول انقطاع.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ هر گاه خون منقطع شود پس یا انقطاع بره است یعنی پاکی بالمّرّه یا انقطاع فتره است در یعنی پاکی بالمّرّه نیست بلکه می داند که بعد عود می کند یا محل شک است که انقطاع بره است یا فتره است؟ و بر هر تقدیر یا پیش از طهارت است یا در اثناء آن یا بعد از آن و قبل از نماز یا در اثناء نماز یا بعد از آن. اما انقطاع بره، پس اگر پیش از طهارت باشد باید آن چه وظیفه او است

از غسل یا وضو به عمل آورد و نماز کند [بخواند] و اگر بعد از شروع در اعمال باشد؛ باید در استیناف کند. و اگر بعد از نماز باشد باید اعاده کند، مگر آن که ظاهر شود که انقطاع پیش از شروع در وضو و غسل بوده. و اما انقطاع فتره، پس اگر وسعت داشته باشد، حکم او نیز

صفحه : ۱۹۹

مثل انقطاع بره است. و اگر شك داشته باشد در وسعت آن یا آن که انقطاع بره است یا فتره؟ واجب نیست بر او استیناف یا اعاده مگر آن که بعد معلوم شود وسعت داشته یا انقطاع بره بوده.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ هر گاه مبدل شد قلیله به متوسطه یا به کثیره. یا متوسطه به کثیره، پس اگر قبل از شروع در عمل به وظیفه‌ی اول است، عمل می‌کند به وظیفه دومی و هر گاه بعد از شروع باشد و پیش از تمام شدن نماز؛ پس آن چه که کرده دست بردارد اگر چه در اثناء نماز باشد و به وظیفه دومی عمل کند، حتی نسبت به نماز صبح. و اگر متوسطه کثیره شود و وضو و غسل آن را به عمل آورده باشد چه مشغول نماز شده باشد یا نه، هر چند تفاوت نیست ما بین وظیفتین زیرا که در هر دو لازم است وضوء و غسل، لکن مع ذلک باید آن دو را اعاده کند و نماز کند [بخواند]. و هر گاه در ضیق وقت باشد تیمم کند بدل غسل و وضوء یا بدل غسل تنها و وضو بگیرد و نماز را از سر بگیرد و اگر فرصت تیمم هم نباشد بر همان وظیفه‌ی سابقه مستمر بماند لکن نماز را قضاء نماید بنا بر احوط. و هر گاه کثیره مبدل شود به متوسطه یا به قلیله یا متوسطه به قلیله، حکم تغییر نمی‌کند و مستمر می‌ماند بر وظیفه‌ی اول از برای یک نماز بعد از آن هر چند تبدل قبل از دخول وقت باشد. پس هر گاه قبل از دخول وقت ظهر یا بعد از دخول و قبل از اتیان به آن کثیره مثلاً متوسطه یا قلیله شد لازم است وضو و غسل از برای نماز ظهر و بعد از آن، حکم متوسطه یا قلیله جاری می‌شود. بلی! اگر آن غسل را به عمل نیاورد از برای نماز ظهر تا وقت تنگ شود باید از برای نماز عصر به جا آورد. و اگر ترک کرد باید از برای مغرب و عشاء به جا آورد.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ «مستحاضه متوسطه و کثیره بعد از پاک شدن و انقطاع بالمره، واجب است غسل کند مگر آن که از حین شروع در غسلی که سابقاً کرده تا آن زمان، خون ندیده باشد.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ صاحب استحاضه‌ی قلیله، چنانچه باید از برای هر نماز وضوء بگیرد هم چنین واجب است بر او تجدید وضو از برای هر چه مشروط به طهارت است مثل طواف واجب و نماز آن و هم چنین از برای مس کتابت قرآن. و نمی‌تواند از برای جمیع اینها اکتفاء به یک وضوء کند بنا بر

صفحه : ۲۰۰

احوط اگر چه وضوء را برای نماز گرفته باشد بلکه در هر یک از مذکورات، وضوء مکرر می‌شود به تکرار آن حتی در مس کتابت

قرآن از برای هر مسی و ضوئی لازم است بنا بر احوط. بلی! از برای دخول مساجد و مکث در آنها، تجدید وضوء لازم نیست بلکه اگر وضوء برای نماز را ترک کند نیز، ضرر به جواز دخول در مساجد و مکث در آنها ندارد.

[مسأله ۱۸]

مسأله ۱۸ مستحاضه‌ی کثیره و متوسطه، هر گاه به وظیفه‌ی خود عمل نماید جایز است برای او اتیان به جمیع آن چیزهایی که طهارت در آن شرط است حتی دخول در مساجد و مکث در آنها و قرائت سور عزائم بنا بر احوط. و جایز است مقاربت با او. و هر گاه اخلاص کند به چیزی از وظیفه‌ی خود اگر چه تغییر پنبه باشد نماز او باطل است. و اما سایر مذکورات، به غیر مس، پس توقف بر غسل تنها دارد. پس اگر اخلاص کند به اغسال نماز جایز نیست برای او دخول و مکث در مساجد و وطی او و قرائت عزائم بنا بر احوط. و واجب نیست برای او غسل مستقلی بعد از اغسال نمازیه و اگر چه احوط است. بلی! اگر بخواهد اتیان کند به یکی از اینها پیش از وقت، واجب است غسل مستقلی کند بنا بر احوط. و اما مس قرآن پس توقف دارد بر وضوء و غسل و کفایت می‌کند او را غسلی که برای نماز کرده. بلی! اگر بخواهد تکرار کند مس را واجب است تکرار کند وضوء و غسل را بنا بر احوط. بلکه احوط، ترک مس است از برای او مطلقاً.

[مسأله ۱۹]

مسأله ۱۹ جایز است از برای مستحاضه قضاء کردن فوائت با وضوء و غسل و سایر اعمال از برای هر نمازی. و احتمال می‌رود جواز اکتفاء او به غسل، نمازهای ادائیه لکن مشکل است و احوط ترک قضاء است تا پاک شود.

[مسأله ۲۰]

مسأله ۲۰ مستحاضه از برای نماز آیات باید وضوء و سایر اعمال را به جا آورد و جمع نکند ما بین آن و نماز یومیه به یک غسل، هر چند در وقت یومیه اتفاق افتد.

[مسأله ۲۱]

مسأله ۲۱ هر گاه در اثناء غسل استحاضه، حدث صادر شود ضروری به غسل نمی‌رساند بنا بر اقوی، لکن واجب است بعد از غسل وضوء بگیرد و اگر چه پیش از غسل وضوء گرفته باشد.

[مسأله ۲۲]

مسأله ۲۲ هر گاه در اثناء غسل استحاضه، جنب شود یا مس میت کند، غسل را از سر گیرد و برای هر دو

صفحه : ۲۰۱

به جا آورد. و جایز است که همان غسل را تمام کند و از برای آن حدث دیگر، استیناف کند به شرطی که منافات نداشته باشد با مبادرت به نماز بعد از غسل استحاضه. و اگر در اثناء غسل متوسطه، مستحاضه کثیره شود استیناف کند غسل را برای کثیره.

[مسئله ۲۳]

مسئله ۲۳ هر گاه مستحاضه‌ی کثیره پیش از هر نماز، خون او منقطع شود باز بعد از نماز ببیند و قطع شود پیش از نماز بعدی، شبانه روزی پنج غسل را باید بکند بلکه در مستحاضه متوسطه نیز چنین است، بنا بر آن چه تقویت شده از عدم اختصاص غسل او به نماز صبح تنها. و تیمم، قائم مقام غسل است هر گاه متمکن از غسل نباشد پس در فرض مذکور، باید پنج تیمم کند. و اگر متمکن از وضو نباشد باید ده تیمم کند کما این که در غیر این مقام، هر گاه مستحاضه تکلیفش تیمم باشد در قلیله باید پنج تیمم کند و در متوسطه شش تیمم و در کثیره، هشت تیمم باید بکند هر گاه جمع کند ما بین دو نماز و الا باید ده تیمم بکند.

[فصل پنجم در نفاس است]

فصل پنجم در نفاس است بدان که نفاس خونی است که مقارن ظهور اول جزء از طفل در وقت وضع حمل یا بعد از آن، پیش از انقضاء ده روز، از حین ولادت می‌آید. خواه طفل تام الخلقه باشد یا ناقص الخلقه، حتی سقط؛ که روح در او ندمیده. بلکه اگر چه مضغه یا علقه باشد به شرط این که معلوم شود که مبدأ نشو آدمی است یعنی اگر سقط نمی‌شد طفل از آن به هم می‌رسد. و اگر چهار قابله شهادت بدهند که مبدأ نشو آدمی است کافی است. و اگر شک شود در ولادت یا در مبدأ آدمی بودن، پس محکوم است به این که نفاس نیست و فحص هم لازم نیست. و اما خونی که پیش از ظهور جزئی از طفل بیاید، پس آن نفاس نیست، بلکه اگر شرط حیض در آن موجود باشد به این که سه روز متوالی دیده باشد حیض است هر چند ما بین آن و نفاس، اقل طهر فاصله نشده باشد بنا بر اقوی. خصوصاً اگر در عادت باشد یا متصل باشد به نفاس و مجموع بیش از ده روز نباشد مثل این که سه روز پیش از ولادت متصل به آن ببیند و

صفحه : ۲۰۲

بعد از آن هم بیش از هفت و روز نبیند، بلکه هفت روز یا کمتر ببیند. لکن احوط در صورت عدم فصل، مراعات احتیاط است خصوصاً در غیر دو صورتی که ذکر شد که در عادت باشد یا متصل باشد به نفاس.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ از برای اقل نفاس حدی نیست پس اگر یک لحظه در بین ده روز خون ببیند نفاس او نیست، مگر همان یک لحظه. چنانچه اگر اصلاً خون نبیند نفاس نیست اصلاً. و احکام نفاس بر او جاری نمی‌شود. و اکثر آن ده روز است لکن بهتر مراعات احتیاط به جمع ما بین اعمال طاهر و نساء است بعد از ده روز، یا بعد از عادت تا هیجده روز و شب آخر داخل نیست. و اما شب اول، پس جزء نفاس است اگر در شب اتفاق افتد لکن محسوب از ده روز نیست. و اگر در وسط روز اتفاق افتد، تلفیق می‌شود از روز یازدهم نه از شب آخر. و و ابتداء حساب ده روز از حین تمامیت ولادت است نه از حین شروع در آن هر چند طول بکشد. بلی! ابتداء نفاس و جریان احکام آن از حین شروع است چنانچه ذکر شد.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ زن نساء، هر گاه خون او منقطع شود بر ده روز یا پیش از آن، تمام آن خون نفاس است خواه در تمام ده روز دیده باشد یا

در بعضی اخیر یا در وسط یا در طرفین یا یک در میان. و در پاکی در بین باید احتیاط کند به جمع ما بین اعمال نساء و طاهر. و فرق نیست در این مطلب ما بین صاحب عادت ده روز یا کمتر یا غیر ذات العاده. و اگر خونی ندیده در تمام ده روز، نفاسی نیست برای او. و اگر دید و از ده تجاوز کرد پس اگر صاحب عادت در حیض باشد، اخذ به عادت کند خواه عادت او ده روز باشد یا کمتر. و بعد از عادت، عمل مستحاضه کند. و اگر چه احوط جمع است ما بین اعمال نساء و مستحاضه تا هجده روز. و اگر صاحب عادت نباشد به این که مبتدئه یا مضطربه باشد؛ پس از ده روز را نفاس قرار دهد و زائد را استحاضه. و مستحب است که به احتیاط مذکور عمل کند.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ صاحب عادت هر گاه در ایام عادت خون ندید اصلاً و بعد از عادت دید و از ده تجاوز کرد، نفاسی نیست برای او بنا بر اقوی. و اگر چه احوط جمع است تا دهم بلکه تا هجدهم با استمرار خون تا آن زمان. و اگر در بعضی آخر یا ایام عادت

صفحه : ۲۰۳

خون دید و از طرف اول عادت خون ندید و خون او از ده تجاوز کرد، متمیم کند بقیه‌ی عادت خود را از ما بعد؛ تا روز دهم خواه وفا کند یا نکند. پس هر گاه عادت او هفت روز بوده تا روز هشتم خون ندید، نفاس ندارد. و اگر در روز دوم عادت، خون دید تا روز هشتم نفاس او است و اگر از روز سوم خون دید نفاس او تا روز نهم است. و اگر از روز چهارم یا پنجم یا ششم خون دید نفاس او تا روز دهم است. و تتمه را از بعد از دهم نمی‌تواند اخذ کند لکن احوط جمع است در ایام بعد از عادت تا ده روز بلکه تا هجدهم با استمرار دم.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ مشهور علماء اعتبار کردند فاصله شدن اقل طهر را ما بین حیض متقدم و نفاس. و هم چنین ما بین نفاس و حیض متأخر، پس حکم نمی‌شود به حیض بودن خون سابق بر ولادت و اگر چه به صفت حیض یا در ایام عادت باشد، هر گاه ما بین او و نفاس ده روز فاصله نشود. و هکذا نسبت به خون متأخر از نفاس و اقوی عدم اعتبار فصل اقل طهر است در حیض متقدم، چنانچه گذشت. بلی! بعید نیست اعتبار آن در حیض متأخر، لکن احوط مراعات احتیاط است.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ هر گاه بعضی طفل بیرون بیاید و مدتی طول بکشد تا تمام آن بیرون آید، مبدأ نفاس خونی است که به آن بعضی بیاید و منتهای آن بعد از گذشتن ده روز است از حین تمام خروج، هر چند بیش از ده روز شود پس آن چه قبل از تمام خروج آمده نفاس است لکن محسوب از ده روز نیست. بلکه اگر طفل قطعه قطعه بیرون آید هم، چنین است اگر چه یک ماه طول بکشد یا بیشتر. پس اگر خون مستمر باشد تمام آن نفاس است. و اگر در بین تخلل نقاء شود باید احتیاط شود به جمع ما بین احکام طاهر و نساء، مگر آن که ده روز یا بیشتر باشد که در این صورت حکم طاهر جاری می‌شود و احتیاط لازم نیست.

[مسئله ۶]

مسأله ۶ هر گاه زن در یک شکم دو طفل یا بیشتر بزاید از برای هر یک نفاسی است مستقل. پس هر گاه ما بین آنها ده روز فاصله شود و خون مستمر باشد، نفاس او بیست روز است از برای هر یک ده روز و اگر کمتر فاصله شود و خون مستمر باشد تداخل می‌شود ما بین نفاسین و اگر پاکی فاصله شود ما بین آنها، آن پاکی نفاس نیست هر چند کمتر از ده روز باشد بنا بر

صفحه : ۲۰۴

اقوی. پس ما بین دو نفاس تخیل اقل طهر شرط نیست. لکن احوط در پاکی متخلل اگر کمتر از ده روز باشد مراعات احتیاط است مثل طفلی که قطعه قطعه بیرون آید.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ هر گاه بعد از ولادت خون مستمر ماند تا یک ماه و بیشتر، پس بعد از گذشتن ایام نفاس که آن ده روز است در غیر ذات العادة و در ذات العادة ده روزی و مقدار عادت است در عادت، کمتر از ده روز استحاضه است هر چند برخورد به ایام عادت و بعد از آن در ذات العادة، باید انتظار عادت بکشد. پس خونی که مصادف ایام عادت باشد حیض است و ما عدای آن، استحاضه و در غیر ذات العادة رجوع می‌کند به تمیز به تفصیلی که در باب حیض ذکر شد. و این بنا بر آن است که مشهور گفته‌اند و خلافی هم ظاهر نیست که ما بین نفاس و حیض متأخر باید ده روز فاصله شود. و اگر کمتر باشد حیض نیست اگر چه برخورد به ایام عادت. لکن احوط چنانچه سابقاً ذکر شد این است که اگر برخورد به ایام عادت هر چند ده روز فاصله نشده باشد مراعات احتیاط کند به جمع ما بین احکام حیض و استحاضه.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ واجب است بر نساء این که، اگر خون در ظاهر منقطع شد امتحان کند خود را؛ به گذاشتن پنبه و بیرون آوردن به نحوی که در حایض ذکر شد.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ مستحب است استظهار به ترک عبادت، با تجاوز خون بعد از گذشتن عادت تا یک روز یا دو روز یا تا روز دهم؛ به تفصیلی که در حایض ذکر شد.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ حکم نساء مثل حایض است در وجوب غسل بعد از انقطاع خون بالمرّة. و در وجوب قضاء صوم و عدم وجوب قضاء صلاة و عدم جواز وطی و طلاق و مس کتابت قرآن و اسم الله و قرائت آیات سجده و دخول مساجد و مکث در آنها. و کراهت وطی بعد از انقطاع و پیش از غسل، و کراهت خضاب و قرائت قرآن و امثال اینها. و هم چنین در استحباب وضو در اوقات صلوات و نشستن در مصلی و مشغول ذکر شدن به قدر نماز. و بعضی ملحق کرده‌اند او را به حایض در وجوب کفاره، اگر وطی کند او را در حال نفاس و آن احوط است، اگر چه دلیلی بر الحاق نیست.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱) کیفیت غسل نفاس مثل غسل جنابت است و فرقی

صفحه : ۲۰۵

ندارد مگر آن که محتاج به وضوء است که پیش از آن یا بعد از آن باید نفساء وضوء بگیرد مثل سایر اغسال.

[فصل ششم در غسل مس میت است]

فصل ششم در غسل مس میت است و آن واجب می‌شود به مس کردن مرده‌ی آدمی بعد از سرد شدن و پیش از غسل دادن او و اما مس میت غیر آدمی یا مرده آدمی قبل از سرد شدن یا بعد از غسل دادن پس موجب نیست و معتبر در سرد شدن، سردی تمام بدن است پس کفایت نمی‌کند سردی بعضی بدن در وجوب غسل اگر چه مس بر موضع سرد شده واقع شود چنانچه معتبر در غسل، تمام اغسال ثلاثه است. پس مس بعد از غسل اول یا دوم نیز موجب غسل است. بلکه در غسل سوم اگر بعضی اعضاء مغسوله را مس کند نیز موجب غسل است و کفایت می‌کند در سقوط غسل مس اغسال ثلاثه هر چند به جهت نبودن سدر و کافور همه را باب خالص واقع ساخته باشند بلکه اقوی کفایت تیمم بدل از غسل است در سقوط غسل مس و هم چنین غسلی که کافر به امر مسلم داده باشد به جهت فقد مسلم مماثل لکن احوط عدم اکتفاء است در هر دو و در میت فرق نیست ما بین مسلم و کافر، صغیر و کبیر بلکه هر چند سقط باشد اگر چهار ماه بر او گذشته باشد و اما مس سقط قبل از چهار ماه پس موجب نیست اگر چه نجس است لکن احوط غسل کردن است به مس آن نیز و اقوی عدم وجوب آن است.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ در ماس و ممسوس فرق نیست ما بین این که عضوی باشد که حیاء در آن حلول کرده باشد یا نه مثل استخوان و ناخن و هم چنین فرقی نیست ما بین ظاهر و باطن. بلی! مس کردن به موی خود میت را یا مس کردن موی میت را موجب غسل نمی‌شود.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ مس قطعه‌ی مبانه‌ی از میت یا حی هر گاه مشتمل بر استخوان باشد موجب غسل است به خلاف مجرد از استخوان و اما مس استخوان بی گوشت پس در ایجاب آن غسل را اشکال است و احوط غسل است به سبب مس آن خصوص اگر یک سال بر او نگذشته باشد چنانچه احوط در مس

صفحه : ۲۰۶

دندان جدا شده‌ی از میت غسل است به خلاف دندان افتاده از حی، مگر در صورتی که با آن گوشت معتد به باشد و اما گوشت جزئی اعتنائی به آن نیست.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ هر گاه شک شود در تحقق مس- و عدم آن یا آن که شک شود که آیا ممسوس انسان است یا غیر انسان یا این که مرده است یا زنده یا آن که سرد شده بدن او یا آن که شهید است یا غیر شهید یا آن که ممسوس، بدن او بود یا لباس او یا موی او بود یا بدن او؟ در هیچ یک از این صورتهای غسل واجب نیست. بلی! اگر علم پیدا کرد به آن که مس حاصل شد لکن شک کرد در این که بعد از غسل بود یا پیش از آن واجب است غسل بکند و بنا بر این مشکل است مس کردن استخوانهای مجرده که معلوم است از انسان است و واقع است در مقابر یا بیابانها. بلی! اگر در مقابر مسلمین باشد بعید نیست حکم به عدم وجوب از باب حمل بر این که او را غسل داده‌اند.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ در شبهه‌ی محصوره‌ی میت انسان به غیر انسان یا نحو آن، ظاهر عدم وجوب غسل است اگر چه احوط است.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ فرقی نیست در وجوب غسل ما بین آن که مس- اختیاری باشد یا اضطراری در بیداری باشد یا در خواب، مس- کننده، خواه صغیر باشد یا کبیر، مجنون باشد یا عاقل. پس واجب است بر صغیر، غسل بعد از بلوغ و اقوی صحت غسل است از او پیش از بلوغ نیز، هر گاه ممیز باشد. و بر مجنون نیز واجب است بعد از آن که جنون او برطرف شود.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ در قطعه‌ی مبانه از حی فرق نیست ما بین این که مس- کننده خود شخص باشد یا دیگری.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ بعضی گفته‌اند در قطعه‌ی مبانه از حی، واجب است غسل هر چند در حال حرارت و پیش از سرد شدن باشد و آن احوط است.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ هر گاه طفل از مرده متولد شود به مجرد همین، وجوب غسل بر او بعد از بلوغ معلوم نیست. و هم چنین هر گاه طفل مرده از مادر متولد شود به مجرد این مماسه، معلوم نیست وجوب غسل بر مادر، لکن احوط در هر دو غسل کردن است. بلی! در دوم غسل نفاس مغنی از آن است از باب تداخل.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ مس- فضلات میت از چرک و عرق و خون و نحو اینها، موجب غسل نیست و اگر چه احوط است.

[مسئله ۱۰]

مسأله ۱۰ جماع با

صفحه : ۲۰۷

زن مرده بعد از سرد شدن موجب غسل مس است لکن با غسل جنابت تداخل می‌کند.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ مس مقتول به قصاص یا حد هر گاه غسل کرده باشد پیش از مقتول شدن، موجب غسل نیست.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ مس ناف طفل که بریده شود موجب غسل نیست.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ هر گاه عضوی از اعضای زنده خشک شود و روح از آن خارج شود بالمزه مادامی که متصل به بدن است مس آن موجب غسل نیست. و هم چنین است هر گاه عضوی از اعضاء آدمی قطع شود لکن به پوست متصل باشد مثلاً. بلی! هر گاه منفصل شود، مس آن موجب غسل است. هر گاه مشتمل بر استخوان باشد.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ مس میت ناقض وضوء است پس واجب است وضوء بگیرد با غسل آن.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ کیفیت غسل مس میت مثل غسل جنابت است مگر آن که وضوء نیز باید بگیرد.

[مسأله ۱۶]

مسأله ۱۶ واجب است این غسل به وجوب شرطی از برای هر غایت که مشروط است به وضوء و حدث مانع آن است و به وجوب شرعی نیز، اگر آن غایت واجب باشد و وجوب او غیر از نفسی است.

[مسأله ۱۷]

مسأله ۱۷ جایز است از برای مس کننده میت پیش از غسل داخل شدن در مساجد و مشاهد و مکث در آنها و قرائت عزائم و مقاربت با او اگر زن است پس حال مس، حال حدث اصغر است مگر آن که مس، واجب دارد غسل را برای نماز.

[مسأله ۱۸]

مسأله ۱۸ حدث اصغر و اکبر در اثناء این غسل ضرر نمی‌رساند به صحت آن بلی! اگر مس کرد میتی را در اثناء آن واجب است که غسل را از سر گیرد.

[مسأله ۱۹]

مسأله ۱۹ تکرار در مس موجب تکرر غسل نیست هر چند میت متعدد باشد مثل جنابت و سایر احداث.

[مسأله ۲۰]

مسأله ۲۰ در ایجاب مس، غسل را فرق نیست ما بین این که با رطوبت باشد یا با خشکی. بلی! در نجس شدن شرط است که با رطوبت باشد بنا بر اقوی. پس مس میت بدون رطوبت با خشکی، موجب شستن ماس نیست چه میت انسان باشد یا غیر انسان. اگر چه احوط است خصوصاً در میت انسان. و فرق نیست در نجاست با رطوبت ما بین این که قبل از سرد شدن باشد یا بعد از آن، پس مس میت گاهی موجب غسل و غسل هر دو است و آن در وقتی است که

صفحه : ۲۰۸

بعد از سرد شدن باشد و پیش از غسل دادن میت با رطوبت. و گاهی موجب هیچ یک نیست مثل این که پیش از سرد شدن باشد با خشکی یا بعد از تغسیل مطلقاً و گاهی موجب غسل است یعنی شستن نه غسل مثل این که با رطوبت باشد قبل از سرد شدن. و گاهی به عکس است مثل آن که بعد از سرد شدن باشد با خشکی.

باب هشتم در احکام اموات است

[فصل اول در احکام اموات و مقدمات آن است]

فصل اول در احکام اموات و مقدمات آن است بدان که اهم امور و اوجب واجبات، توبه از گناهان است پیش از موت و حقیقت آن ندامت و پشیمانی از معاصی است و آن از امور قلبیه است و مجرد لفظ استغفر الله در آن کفایت نمی‌کند بلکه با تحقق ندامت، حاجت به لفظ بودن هم معلوم نیست اگر چه احوط است و اما عزم بر ترک عود بسوی معصیت پس آن ملازم است با پشیمانی. بلی! معتبر نیست وثوق به این که عود نمی‌کند و مرتبه کامله‌ی آن به نحوی است که حضرت امیر المؤمنین صلوات الله علیه فرموده است در وقتی که شنید از شخصی که می‌گفت: «استغفر الله تعالی شأنه» آن جناب فرمود: مادرت به عزایت بنشیند، آیا می‌دانی که استغفار چه چیز است؟ به تحقیق که استغفار درجه‌ی علین است و آن اسمی است که مشتمل است بر شش معنی: اول، ندامت از گناهانی که کرده‌ای. «دوم» عزم بر ترک آن بعد از این. سوم، اداء حقوق مخلوقین تا ملاقات کرده باشی خدا را و بر تو گناهی نباشد. چهارم، عزم بر اداء واجباتی که به جا نیاورده و ضایع کرده‌ای. پنجم، این که اراده داشته باشی که بگذاری در هم و غم، گوستی را که از حرام پرورده‌ای تا پوست تو به استخوان بچسبد و بعد گوشت تازه از حلال برآید. ششم، این که بچشانی جسم خود را از الم طاعت، چنانچه چشاندی آن را شیرینی معصیت.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ واجب است نزد ظهور علامات موت، اداء حقوق واجبه مردم و ردّ ودایع و امانتهایی که نزد او است به صاحبانش با امکان، و با

صفحه : ۲۰۹

عدم امکان، وصیت کند که به ایشان رد کنند. و وصیتنامه‌ی خود را محکم درست کند که خللی در آن راه نیابد.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ هر گاه بر ذمه‌ی او از حق الله باشد که در حال حیات قبول نیابت نمی کرده مثل نماز و روزه و حج و مانند اینها، واجب است که وصیت به آن نماید، اگر مال داشته باشد؛ بلکه مطلقاً هر گاه احتمال بدهد که کسی هست که تبرعاً از او به جا آورد. و چیزهایی که ولی او باید به جا آورد مانند نماز و روزه که از او فوت شده است، واجب است که ولی را اعلام نماید یا وصیت کند به استیجار آن نیز.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ جایز است که تملیک کند تمام مال خود را به غیر وارث، لکن جایز نیست از برای او که تقویت کند بر وارث، مالی را که بعد از او منتقل می شود به وارث. مثل این که اقرار کند از برای دیگری و لو از برای بعضی ورثه، بر خلاف واقع. بلی! اگر مالی در مکانی دفن کرده باشد که وارث بر آن مطلع نباشد محتمل است که واجب نباشد اعلام او، لکن آن هم نیز مشکل است. و هم چنین است هر گاه دینی بر ذمه‌ی شخصی داشته باشد. و احوط اعلام است و هر گاه عدم اعلام، تقویت حق محسوب شود اعلام واجب است یقیناً.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ واجب نیست بر او نصب قیمی بر اطفال خود مگر در صورتی که عدم نصب قیم، باعث تضییع ایشان یا مال ایشان شود. و هر گاه خواست قیمی نصب کند واجب است که امین بوده باشد. و هم چنین است در وقتی که معین می کند شخصی را برای اداء حقوق واجبه‌ی بر ذمه‌ی او، باید آن شخص نیز امین باشد. بلی! اگر وصیت کرد ثلث مال خود را برای خیرات غیر واجبه، بعید نیست عدم وجوب بودن وصی امین، لکن باز هم خالی از اشکال نیست خصوص اگر راجع به فقراء باشد.

[فصل دوم در آداب مریض است]

فصل دوم در آداب مریض است بدان که چند امر مستحب است برای مریض: (اول) آن که صبر کند بر مرض و شکر کند حق تعالی را بر آن. (دوم) این که شکایت نکند از مرض خود، خصوص به غیر مؤمن. و در خبر است که حدّ شکایت این که بگوید: «مبتلا شدم به دردی که

صفحه : ۲۱۰

احدی مبتلا به آن نشده است.» یا بگوید: «به من رسیده است آن چه که به احدی نرسیده.» و اما این که بگوید: «دیشب خواب نرفتم یا تب داشتم.» این شکایت نیست. (سوم) این که مرض خود را پوشیده دارد تا سه روز. (چهارم) این که تجدید توبه کند. (پنجم) این که وصیت کند به خیرات از برای فقراء از خویشان و غیر ایشان. (ششم) این که بعد از سه روز اعلام کند مؤمنین را به مرض خود.

(هفتم) این که اذن دهد ایشان را در عیادت او. (هشتم) این که تعجیل نکند در مراجعه‌ی به طیب و دوا خوردن، مگر آن که مایوس باشد از خوب شدن بدون مراجعه‌ی به طیب و دواء. (نهم) این که پرهیز کند از چیزهایی که محتمل‌الضرر است. (دهم) این که مریض و اقرباء او صدقه بدهند، چه آن که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرموده: مداوا کنید مریضان خود را به صدقه. (یازدهم) این که در حضور مؤمنین اقرار کند به توحید و نبوت و امامت و معاد و سایر عقاید حقه. (دوازدهم) هر گاه اطفال صغیر [ی] دارد، امینی را نصب کند و عادل را بر او ناظر کند و اجرتی برای ایشان قرار دهد. (سیزدهم) هر گاه مال دار باشد ثلث مال خود را وصیت کند. (چهاردهم) آن که هر گاه کفن خود را مهیا نکرده، مهیا کند. و از جمله‌ی مهمات آن که وصیت خود را واضح و مبین کند به نحوی که اجمال در آن نباشد. و ناظر و وصی را اعلام کند و این که بعضی اعلام نمی‌کنند، خلاف مصلحت است. (پانزدهم) آن که حسن ظن به خدا داشته باشد در وقت موت، بلکه بعضی گفته‌اند که واجب است حسن ظن به خدای تعالی در جمیع حالات. و لکن مستفاد می‌شود از بعض اخبار و جوب آن در حال نزع.

[فصل سوم در آداب عیادت مریض است]

فصل سوم در آداب عیادت مریض است بدان که عیادت مریضان از مستحبات مؤکده است و در بعض اخبار است که عیادت مریض عیادت خداست چه آن که حق تعالی حاضر است در نزد مریض مؤمن. و در درد چشم و دندان و دمل تأکید ندارد. و هم چنین اگر مرض، شدید شده

صفحه : ۲۱۱

باشد یا طول کشیده باشد. و فرق نیست در استحباب آن، ما بین شب و روز بلکه در صبح و شام مستحب است. و در آن نشستن شرط نیست پس متحقق می‌شود به مجرد رفتن، بلکه شاید پرسیدن حال نیز، شرط نباشد. و اما آداب آن پس چند چیز است: (اول) این که بنشینند نزد او و لکن طول ندهند نشستن را، مگر آن که مریض طالب باشد. و در حدیث است که عیادت احمقان دشوارتر است بر مریض از مرض. «دوم» آن که دست خود را بر روی هم گذارد یا بر پیشانی خود گذارد هنگامی که نزد مریض نشسته. (سوم) آن که دست خود را بر ذراع مریض گذارد در حین دعا کردن به او یا مطلقاً. (چهارم) آن که دعا کند برای شفای او و بهتر آن است که بگوید: «اللَّهُمَّ اشْفِهِ بِشَفَائِكَ وَ دَاوِهِ بِدَوَائِكَ وَ عَافِهِ مِنْ بَلَائِكَ».

(پنجم) آن که هدیه‌ای برای او ببرد از میوه یا بوی خوشی یا نحو اینها از چیزهایی که او را خوش می‌آید و باعث انس و راحت او می‌شود. (ششم) آن که بخواند بر او فاتحه‌الکتاب را هفتاد بار یا چهل مرتبه یا هفت مرتبه یا یک مرتبه، و در حدیث است که اگر بخوانی حمد را بر میتی هفتاد مرتبه و او زنده شود، عجبی نیست. و هم وارد شده که هر که را علتی باشد، بخواند در گریبان خود حمد را؛ هفتاد مرتبه. و سزاوار است که بعد از خواندن حمد بر مریض، لباس او را تکان دهد. (هفتم) این که نخورد نزد مریض چیزی را که او میل دارد و برای او ضرر دارد. (هشتم) آن که کاری که موجب دل‌تنگی مریضی شود، نکند و او را به غیظ نیاورد. (نهم) آن که التماس دعا کند از او، زیرا که او از کسانی است که دعایش مستجاب است و از حضرت صادق علیه السلام روایت است که سه نفرند که دعای ایشان مستجاب است: حاجی و جهاد کننده و مریض.

[فصل چهارم در امور متعلقه‌ی به محتضر که وظیفه دیگران است و آن چند چیز است]

فصل چهارم در امور متعلقه‌ی به محتضر که وظیفه دیگران است و آن چند چیز است: (اول) رو به قبله کردن محتضر را، به نحوی که پاهای او به سمت قبله باشد به طوری که اگر بنشیند، رو به قبله شود. و وجوب این خالی از قوت

صفحه: ۲۱۲

نیست بلکه بعید نیست وجوب آن بر خود محتضر نیز. و هر گاه این کیفیت ممکن نباشد، هر قدر ممکن باشد. و الا بنشانند او را رو به قبله و الا به پهلو راست و اگر ممکن نباشد به پهلو چپ، او را بخوابانند و الا ساقط است. و فرق نیست ما بین مرد و زن و صغیر و کبیر، بشرط این که مسلم باشد یا در حکم مسلم. و باید پیش از مردن و به اذن اولیاء باشد. و احوط مراعات استقبال به طریق مذکور است در جمیع حالات بعد از موت تا بعد از فراغ از غسل. و بعد از آن بهتر این است که به طریق حال نماز بر او بگذارند تا حال دفن. و در حال نماز باید سر او به جانب مغرب و پای او به جانب مشرق باشد. و هم چنین در حال دفن، به تفضیلی که می‌آید.

(دوم) مستحب است تلقین او را، به شهادتین و اقرار به ائمه اثنا عشر علیهم السلام و سایر اعتقادات حقه، به طوری که بفهمد. بلکه مستحب است تکرار اینها، تا وقتی که بمیرد و خواندن دعای عدیله مناسب است. (سوم) تلقین کنند او را، به کلمات فرج و ایضاً تلقین کنند این دعا را: «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي الْكَثِيرَ مِنْ مَعْصِيَتِكَ وَاقْبَلْ مِنِّي الْيَسِيرَ مِنْ طَاعَتِكَ». و ایضاً این دعا را: «يَا مَنْ يَقْبَلُ الْيَسِيرَ وَ يَعْفُو عَنِ الْكَثِيرِ، اقْبَلْ مِنِّي الْيَسِيرَ وَاعْفُ عَنِّي الْكَثِيرَ، إِنَّكَ أَنْتَ الْعَفُوُّ الْعَفُورُ». و ایضاً این دعا را: «اللَّهُمَّ ارْحَمْنِي فَمَا تَكُنْ رَحِيمًا» (چهارم) هر گاه جان کندن بر او دشوار شود او را نقل کنند به مصلائی او بشرط این که موجب اذیت او نشود. (پنجم) خواندن سوره‌ی یس و الصافات نزد او به جهت تعجیل راحت او. و هم چنین مستحب است آیه‌ی الکرسی تا «هُم فِيهَا خَالِدُونَ» و آیه‌ی سخره که «إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ» باشد تا آخر آیه و بعد از آن سه آیه در آخر سوره‌ی بقره که «لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ» باشد تا آخر سوره و بعد از آن بخواند سوره احزاب را بلکه قرائت مطلق قرآن

[فصل پنجم در مستحبات بعد از موت]

فصل پنجم در مستحبات بعد از موت و آن چند چیز است: (اول) آن که چشم او را به هم گذارند و هم چنین دهان او را. (دوم) آن که فکین او را ببندند. (سوم) آن که دستهای او را بکشند و به پهلو او

صفحه: ۲۱۳

گذارند. (چهارم) پاهای او را دراز کنند. (پنجم) آن که جامه‌ای بر روی او کشند و او را به پوشانند. (ششم) آن که اگر در شب مرده باشد چراغ روشن کنند در مکانی که او مرده است. (هفتم) آن که خبر کنند مؤمنین را تا حاضر شوند در تشییع جنازه‌اش. (هشتم) تعجیل کنند در دفن او، پس منتظر شب نشوند اگر در روز مرده، و منتظر روز نشوند اگر در شب مرده، مگر آن که شک باشد در مردن او؛ پس منتظر شوند تا یقین به موت او حاصل شود. و اگر حامله باشد و بچه‌اش زنده باشد صبر کنند یا شکمش را از طرف چپ بشکافند و بچه را بیرون آوردند و بعد از آن، آن را بدوزند.

[فصل ششم در مکروهات]

فصل ششم در مکروهات و آن چند چیز است:

(اول) این که در حال نزع، دست بر او بگذارند که موجب اذیت اوست. (دوم) گذاشتن آهن روی شکم او بلکه غیر آهن نیز. (سوم) آن که او را تنها بگذارند، زیرا که شیطان در بدن او داخل می‌شود و با او بازی می‌کند. (چهارم) حاضر شدن جنب و حیض نزد او، در حال احتضار. (پنجم) زیاد حرف زدن در نزد او. (ششم) گریه کردن نزد او. (هفتم) حاضر شدن مرده شور و عملجات موت و اشخاصی که باعث خوف محتضر می‌شود نزد او. (هشتم) زنها را تنها گذاشتن نزد او، به جهت خوف این که صدا به گریه بلند کنند.

[فصل هفتم در بعضی آن چه متعلق به قبل از موت است]

فصل هفتم در بعضی آن چه متعلق به قبل از موت است کراهت داشتن موت، حرام نیست. بلی! مستحب است که وقت ظهور آثار موت، دوست بدارد ملاقات پروردگار خود را. و مکروه است تمنی موت، هر چند در بلیه و شدت باشد، بلکه سزاوار است که بگوید: «اللَّهُمَّ أَحْيِنِي مَا كَانَتْ الْحَيَوَةُ خَيْرًا لِي وَتَوَفَّنِي إِذَا كَانَتْ الْوَفَاتُ خَيْرًا لِي». و مکروه است طول أمل و خود را دور از مرگ دانستن، بلکه فردا را از عمر خود شمردن؛ چنانچه مستحب است کثرت یاد مرگ

صفحه : ۲۱۴

کردن. و جایز است فرار نمودن از وباء و طاعون، و آن چه در بعضی اخبار است که فرار از طاعون مثل فرار از جهاد است آن مختص است به کسانی که در سرحدات بوده‌اند برای حفظ ثغور. بلی! اگر در مسجدی باشد و طاعون بیفتد در اهل آن مسجد، مکروه است فرار از آن.

[فصل هشتم اعمال واجبه میت]

فصل هشتم [اعمال واجبه میت] بدان که اعمال واجبه میت، از تغسیل و تکفین و نماز و دفن، همه از واجبات کفائیه می‌باشند که اختصاص به بعضی از مکلفین دون بعضی ندارد بلکه هر کس مطلع شود بر موت او، واجب است قیام نماید. غایه الامر این که، به فعل بعضی، از دیگران نیز ساقط می‌شود چون یا محل قابل بیش از یک مرتبه نیست مثل کفن و دفن، یا بیش از یک مرتبه واجب نیست مثل تغسیل و نماز. پس اگر هیچ یک قیام نمایند، همه آثم و مستحق عقابند. و اگر همه قیام نمایند در آن چه ممکن است صدور آن از همه، اتیان به واجب کرده‌اند. و لکن واجب است بر غیر ولی استیذان از او و این وجوب استیذان از او منافات با وجوب کفائی بر همه ندارد چرا که وجوب بر همه مطلق است حتی بر غیر ولی لکن از برای فعل غیر ولی، شرطی است که آن استیذان باشد. مثل آن که وجوب نماز مطلق است لکن وضوء گرفتن یا رو به قبله کردن، شرط صحت آن است. و هر گاه ولی امتناع نمود از مباشرت و اذن دادن، ساقط می‌شود اعتبار اذن او. بلی! اگر حاکم شرع می‌تواند او را اجبار کند احوط اجبار او است بر احد آمرین، از مباشرت یا اذن. و با عدم تمکن، احوط استیذان از ولی در مرتبه متأخره از او است و از حاکم شرع.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ اذن اعم است از صریح و فحوی و شاهد حال قطعی.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ هر گاه علم دارد به این که دیگری متصدی می‌شود یا متصدی شده است، تکلیف از او ساقط نمی‌شود. بلی! در این صورت مبادرت لازم نیست. پس سقوط تکالیف یا به اتیان خود او است یا به اتیان دیگری که معلوم باشد از برای او. و علم به این که غیر شروع کرده است در فعل

صفحه : ۲۱۵

نیز، باعث سقوط نمی‌شود ما دام که فارغ نشده باشد. پس هر گاه شروع کرد یکی از مکلفین به نماز بر میت؛ جایز است از برای غیر که شروع کند در نماز، به نیت وجوب. بلی! هر گاه تمام کرد اولی، ساقط می‌شود وجوب از دومی. پس بقیه را تمام کند به نیت استحباب.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ شک در اتیان غیر، بلکه ظن به آن نیز، کافی در سقوط تکلیف نیست. پس واجب است مبادرت کند.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ هر گاه بداند صدور فعل را از غیر خود، ساقط می‌شود تکلیف از او مادامی که نداند بطلان عمل غیر را و اگر چه شک کند در صحت، بلکه اگر چه مظنه کند در بطلان. پس حمل کند فعل او را بر صحت، خواه آن غیر عادل باشد یا فاسق.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ بدان که آن چه در اعمال متعلقه به میت، قصد قربت در آن شرط نیست مثل کشیدن پای او به قبله و تکفین و دفن او، فرق نیست در مباشر آن ما بین این که بالغ باشد یا صبی و مجنون، آن چه قصد قربت شرط در صحت آن است مثل تغسیل و نماز بر او، فعل صبی کافی نیست در سقوط تکلیف، هر چند به قاعده اتیان کرده باشد و در حدّ خودش صحیح باشد. پس هر گاه صبی نماز کند [بخواند] بر میت، نماز او محکوم است به صحت، بنا بر اقوی لکن مسقط تکلیف از بالغین نمی‌شود.

[فصل نهم در مراتب اولیاء است]

فصل نهم در مراتب اولیاء است

[مسئله ۱]

مسئله ۱ بدان که زوج، اولی و مقدم است بر جمیع اقارب و ارحام به زوجی خود چه حرّه باشد؛ چه أمه. دائمه باشد یا منقطعه. و اگر چه در منقطعه احوط استیذان از مرتبه لاحقه است نیز. و بعد از زوج، مالک اولی است به عبد و أمه‌ی خود. و هر گاه چند نفر شریک باشند در مالکیت، شریک خواهند بود در ولایت. و بعد از مالک ارحام است و ایشان مقدمند بر اجنبی و طبقات ارحام، به ترتیب طبقات ارث است، پس طبقه‌ی اولی که ابوان و اولاد باشد مقدمند بر طبقه‌ی دوم که اخوه و اجداد باشند. و ایشان مقدمند بر

طبقه‌ی سوم که اعمام و احوال باشند. و بعد از ارحام، مولای معتق و بعد ضامن جریره است و بعد حاکم شرع. و بعد عدول

صفحه : ۲۱۶

مؤمنین.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ در هر طبقه، ذکور مقدمند بر اناث و بالغ ایشان مقدم است بر غیر بالغ. و کسی که نزدیک باشد به میت از جانب پدر و مادر، اولی است از آن که منسوب به یک طرف باشد. و منسوب از جانب پدر اولی است از منسوب مادری. و در طبقه‌ی اولی، پدر مقدم است بر مادر. و اولاد اولاد مقدمند بر اولاد اولاد. و در طبقه‌ی ثانیه، جدّ مقدم است بر اخوه. و ایشان مقدمند بر اولادشان. و در طبقه‌ی سوم عمّ مقدم است بر خال. و هر یک مقدمند بر اولاد خود.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ در هر طبقه که ذکور نباشد، ولایت با اناث آن طبقه است و هم چنین اگر ذکور باشد لکن بالغ نباشد یا مجنون یا غائب باشد. لکن احوط استیذان از حاکم است نیز.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ هر گاه میت مادر و اولاد ذکور دارد، اذن مادر مقدم است لکن احوط استیذان است از اولاد نیز.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ هر گاه در بعضی از مراتب منحصر باشد به صبی یا مجنون یا غائب، در این صورت احوط جمع ما بین اذن حاکم شرع و مرتبه متأخره است اگر چه ولایت داشتن مرتبه‌ی متأخره، خالی از قوّت نیست. و اگر از برای صبی ولی باشد، احوط استیذان است از ولی نیز.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ هر گاه اهل مرتبه‌ی واحده متعدد باشند، همه شریک می‌باشند در ولایت و باید جمیع اذن بدهند. و محتمل است که اکبر از آنها مقدم باشد.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ هر گاه میت اعمال خود را وصیت به غیر ولی کرده باشد، بعضی گفته‌اند این وصیت باطل است مگر با اجازه‌ی ولی لکن اقوی صحت و وجوب عمل به آن است. و احوط مراعات احتیاط است، به استیذان از ولی نیز. و آیا واجب است بر آن غیر، قبول وصیت یا نه؟ معلوم نیست وجوب، لکن احوط است.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ هر گاه ولی پیش از عمل یا در اثناء آن، از اذن خود رجوع کند دیگر مأذون نمی‌تواند عمل کند. و هم چنین اگر ولی متبدل شود به این که آن که ولی بود بمیرد یا مجنون شود یا غائب، حاضر شود یا صبی مکلف شود پس باید استیذان از ولی جدید کند. بلی! هر گاه تبدل بعد از عمل باشد، ظاهراً عمل گذشته به اذن ولی سابق کافی است و اعاده لازم نیست.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ هر گاه کسی ادعای مولائیت یا وصایت یا اذن از ولی کند ظاهر، سماع

صفحه : ۲۱۷

دعوی او است هر گاه مکذبی نداشته باشد. و الا محتاج است به یننه و با عدم آن، مراعات احتیاط شود.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ هر گاه ولی غیر او، شخصی را مجبور کرد بر غسل یا نماز بر میتی؛ اگر قصد قربت از او صادر شده باشد صحیح است. به جهت آن که آن شخص مجبور نیز، مکلف بر آن عمل است مثل خود جبر کننده.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ حاصل ترتیب اولیاء بدین نهج است: اول زوج، بعد مالک، بعد پدر، بعد مادر، بعد اولاد ذکور بالغین، بعد بالغ از اناث، بعد اولاد اولاد، بعد جد، بعد جدّه، بعد برادر، بعد خواهر، بعد اولاد ایشان، بعد اعمام، بعد احوال، بعد اولاد ایشان، بعد مولای معتق، بعد ضامن جریره، بعد حاکم شرع، بعد عدول مؤمنین.

[فصل دهم در تغسیل میت است]

فصل دهم در تغسیل میت است بدان که واجب است کفایه، غسل دادن هر مسلمانی خواه اثنا عشری باشد یا نباشد. لکن واجب است به طریق مذهب اثنا عشری غسل داده شود. و اما کافر به جمیع اقسام آن، پس جایز نیست تغسیل و تکفین و دفن آن هر گاه بدون توبه بمیرد. و اطفال مسلمانان حکم مسلمانان دارند و اطفال کفار در حکم کفارند. و ولد زناء از مسلمانان به حکم مسلمان است و از کافر به حکم کافر است. و مجنون هر گاه جنونش متصل شده باشد به صغر، حکمش حکم طفل است در لحوق به پدر و مادر. و طفل اسیر، تابع اسیر کننده است هر گاه با او پدر یا مادر یا جد یا جدّه‌ی او نباشد. و لقیط دار الاسلام، به حکم مسلم است. و هم چنین لقیط دار الکفر هر گاه مسلمی در آنجا باشد که احتمال برود تولد این لقیط، از او. و فرق نیست در وجوب غسل دادن مسلم، ما بین صغیر و کبیر حتی سقط شده؛ اگر چهار ماه او تمام شده باشد. و واجب است کفن و دفن او به نحو متعارف. لکن واجب نیست نماز بر او بلکه مستحب هم نیست. و اگر چهار ماه تمام نشده، سقط شد واجب نیست غسل او، بلکه او را در خرّقه به پیچند و دفن کنند.

صفحه : ۲۱۸

[فصل یازدهم در نیت غسل]

فصل یازدهم [در نیت غسل] واجب است در غسل نیت قربت به نحوی که در وضوء گذشت. و اقوی کفایت کردن یک نیت است از برای سه غسل. و اگر چه احوط تجدید نیت است در نزد هر غسلی. و هر گاه دو نفر شریک شوند در غسل دادن، واجب است بر هر کدام، که نیت کنند. و اگر یکی از آن دو نفر معین باشد به دادن آب یا حرکت دادن میت مثلاً، واجب است که همان غسل دهنده نیت کند. و احوط آن است که معین نیز، نیت کند. و لازم نیست که غسل دهنده یکی باشد تا آخر، بلکه جایز است توزیع به این که هر یک از اغسال را شخصی بدهد؛ بلکه جایز است توزیع در غسلات هر غسلی، با مراعات ترتیب. و واجب است که هر یک، نیت فعل خود را بکند به عنوان این که جزء کل است.

[فصل دوازدهم، در اعتبار مماثلت است]

فصل دوازدهم، در اعتبار مماثلت است بدان که واجب است که غسل دهنده‌ی میت، مثل میت باشد در ذکوریت و انوئیت. پس جایز نیست غسل دادن مرد، زن را و زن مرد را، هر چند از روی لباس باشد و لمس و نظر واقع نشود، مگر در چند مورد: (اول) طفل سه ساله یا کمتر که می‌تواند مرد او را غسل دهد اگر دختر باشد. و زن می‌تواند او را غسل دهد هر گاه پسر باشد، هر چند برهنه باشد. و اگر چه مماثل هم موجود باشد لکن احوط اقتضای بر صورت فقد مماثل است. (دوم) زوج و زوجه، پس جایز است که هر یک دیگری را برهنه غسل دهد، هر چند که مماثل موجود باشد و اگر چه احوط اقتضای بر صورت مماثل است و آن که از روی ثیاب باشد. و جایز است از برای هر یک نظر کردن به عورت دیگری و اگر چه کراهت دارد. و فرق نیست در زوجه، ما بین حرّه و أمه. دائمه و منقطع، بلکه مطلقه‌ی رجعیه. و اگر چه احوط ترک تغسیل مطلقه است، خصوصاً با وجود مماثل، خصوصاً اگر بعد از انقضای عده باشد. و خصوصاً اگر شوهر دیگر، کرده باشد اگر فرض شود بقاء میت بدون غسل تا آن وقت با این که

صفحه : ۲۱۹

در زیر برف مانده باشد مثلاً. بلی! در مطلقه به طلاق بائن، اشکالی در عدم جواز نیست. (سوم) محارم به نسب یا رضاع، جایز است غسل دادن ایشان یکدیگر را بدون اعتبار مماثلت لکن احوط، اعتبار فقد مماثل است بلکه خالی از قوت نیست. و این که از روی ثیاب باشد. (چهارم) آقا و کنیز، که آقا می‌تواند کنیز خود را غسل دهد بشرط این که مزوجه یا در عده‌ی غیر نباشد و مبعوضه و مکاتبه هم نباشد. و اما غسل دادن کنیز آقای خود را، پس بعضی تجویز کرده‌اند بشرط اذن وارث، علاوه بر شروط مذکوره لکن مع ذلک محل اشکال است و احوط ترک است. بلکه در آقا نسبت به کنیز نیز، ترک احوط است.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ خنثای مشکل اگر عمرش از سه سال تجاوز نکرده باشد، اشکالی در تغسیل او نیست. و الا پس اگر محرم یا کنیزی دارد بنا بر جواز تغسیل کنیز آقای خود را، هر یک می‌توانند او را غسل دهند و الا پس احوط آن است که از روی جامه، هر یک از مرد و زن او را یک غسل بدهند اگر چه بعید نیست جواز رجوع به قرعه.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ هر گاه میتی یا عضو [ی] از میتی، مشتبّه شود که آیا مرد است یا زن؟ غسل دهند هر یک از مرد و زن او را از روی جامه.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ هر گاه مماثل منحصر باشد به کافر و کافره از اهل کتاب و محارم هم نباشند، امر می‌کند مرد مسلم، زن کافره را یا زن مسلمه، مرد کافر را به این که اولاً خودش غسل کند و بعد غسل بدهد میت را. و نیت غسل را آن امر کننده می‌کند. و اگر ممکن است که دست به آب و به بدن میت نرساند یا در کر و جاری غسل دهد، بهتر است بلکه بعید نیست تعیین آن. لکن اگر بعد مماثل مسلم پیدا شد، اعاده کنند آن غسل را. و اگر مماثل منحصر باشد در مخالف، او غسل می‌دهد لکن غسل کردن او پیش از تغسیل، لازم نیست. و اگر مخالف و کتابی، هر دو باشند؛ مخالف مقدم است.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ هر گاه مماثل پیدا نشود حتی کتابی و کتابیه، غسل ساقط است لکن احوط این است که غیر مماثل از روی جامه، بدون لمس و نظر، میت را غسل دهد و بعد بدن او را بخشکانند و کفن کنند.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ شرط است در غسل دهنده که مسلمان، بالغ، عاقل، اثنا عشری باشد. پس جایز نیست غسل دادن صبی و اگر

صفحه : ۲۲۰

چه ممیز باشد و ماقائل باشیم به صحت عبادات او، بنا بر احوط. و اگر چه بعید نیست کفایت آن، هر گاه علم حاصل شود که بر وجه صحیح اتیان کرده. و هم چنین صحیح نیست غسل دادن کافر، مگر آن که کتابی باشد و آن هم در صورت متقدمه. و هم چنین شرط است که غاسل، عارف باشد به مسائل غسل چنانچه شرط است که مماثل باشد، مگر در مواضع متقدمه.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ در جائی که میت را از روی جامه غسل می‌دهد، بعید نیست پاک شدن آن جامه بالتبع. لکن احتیاط به غسل آن مهما ممکن، ترک نشود.

[فصل سیزدهم در بیان مواردی که غسل ساقط است]

فصل سیزدهم در بیان مواردی که غسل ساقط است از سابق دانستی که واجب است غسل دادن هر مسلمانی را، لکن مستثنی است از حکم وجوب، غسل دو طایفه: (اول) شهیدی که در میدان جهاد کشته شده باشد و همان جا روح او مفارقت کرده باشد یا او را بیرون برده باشند از میدان، و هنوز حرب برقرار باشد و به مجرد بیرون بردن، روح او مفارقت کند. پس غسل نمی‌خواهد بلکه کفن

هم نمی‌خواهد و او را در همان رخت‌های خود پیچیده، دفن می‌کنند. بلی! اگر برهنه باشد باید او را کفن کنند. و مراد از جهاد این است که در رکاب امام علیه السلام یا نائب خاص او کشته شود. و ملحق به او، هر کسی که در حفظ بیضه‌ی اسلام کشته شود هر چند که در حال غیبت امام علیه السلام باشد. و فرق نیست در شهید، ما بین بنده و آزاد و مقتول به حدید و به غیر حدید. و به عمد و خطا و مرد و زن و صبی و مجنون در صورتی که جهاد بر ایشان واجب شود. و هر گاه شهید بعد از انقضاء حرب بمیرد، غسل دادن او واجب است. (دوم) کسی که باید او را بکشند به رجم یا به قصاص. پس امام علیه السلام یا نائب خاص یا عام او، امر می‌کند او را غسل کند مانند غسل میت، به آب سدر و کافور و قراح و بعد از آن حنوط کند مثل حنوط میت، بعد از آن کفن به پوشد مثل میت الا این که در اینجا دو وصله از کفن را که میزور و ثوب است می‌پوشند پیش از قتل. و بعد از کشته شدن، وصله‌ی سوم را که لفافه

صفحه : ۲۲۱

باشد بر او پوشانیده و بر او نماز می‌خوانند و او را دفن می‌کنند. و دیگر اعاده‌ی غسل لازم نیست. و شستن خون از بدن و کفن و هم نمی‌خواهد. و اگر پیش از قتل محدث شد اعاده‌ی غسل لازم نیست و باید موت او به همان سبب باشد. پس اگر خود به خود بمیرد یا به سبب دیگری کشته شود، غسل دادن او لازم است و نیت غسل را آمر می‌کند. و اگر خودش هم بکند خوب است. و اظهر صحت و کفایت غسل او است هر گاه خودش بدون امر امام علیه السلام یا نائب او غسل کند به کیفیت مذکوره، اگر چه احوط اعاده‌ی آن است.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ سقوط غسل در این دو موضع مذکور، از باب عزیمت است نه رخصت. و اما کفن، پس اگر شهید برهنه است واجب است تکفین او. و اگر برهنه نباشد، بعید نیست جواز تکفین بر بالای لباس شهادت. و اما کندن جامه‌ی شهادت و پوشانیدن کفن، پس جایز نیست. بلی! چند چیز مستثنی است که کندن آن از شهید جایز است و آن: موزه و کفش و کمر بند پوستی و اسلحه حرب است و بعضی پوستین را نیز استثناء کرده‌اند و آن خالی از اشکال نیست خصوصاً اگر خون به آن رسیده باشد. و بعضی مطلق جلود را استثناء کرده‌اند، چنانچه بعضی انگشتر را. و از امیر المؤمنین علیه السلام روایت است که فرموده: کنده می‌شود از شهید پوستین و موزه و کلاه و عمامه و کمر بند و سراویل که زیر جامه باشد. لکن مشهور به تمام خبر عمل نکرده‌اند و اصل مسئله مشکل است و احوط نکندن است در هر چه که ثوب بر آن صدق می‌کند.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ هر گاه لباس شهید مال غیر باشد و صاحبش راضی نباشد با بقاء آن، باید کند از او. و هم چنین است اگر مال خود میت باشد، لکن رهن غیر باشد و آن غیر به بقاء آن راضی نباشد.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ هر گاه در میان معرکه میتی دیده شد و معلوم نشد که شهید است یا نه؟ احوط تغسیل و تکفین او است، خصوص هر گاه جراحی در او نباشد. و بعید نیست جریان حکم شهید بر او.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ کسانی که اطلاق شهید بر ایشان شده در اخبار مثل مطعون و مبطون و زیر عمارت مانده و غرق شده و زنی که در وقت زاییدن مرده و کسی که به جهت حمایت اهل و مال خود در مقام دفاع، کشته شده

صفحه : ۲۲۲

حکم شهید را ندارد در عدم وجوب غسل، بلکه مراد آن است که ثواب شهید دارند.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ هر گاه مشتبه شود کافر به مسلم، اگر علم اجمالی باشد به وجود مسلمی در بین، واجب است احتیاط به کفن و دفن و نماز بر همه و آلا و جوب اینها معلوم نیست. و در خصوص دفن، روایتی وارد شده است که به بزرگی و کوچکی آلت، تمیز دهند پس هر یک که آلت او کوچک است او را دفن کنند. و باکی نیست به عمل به روایت مذکوره در غیر صورت علم اجمالی و احوط کفن و دفن و نماز است مطلقاً، هر چند علم اجمالی هم نباشد به رجاء آن که مسلمان باشد. و هم چنین است حال اشتباه در غیر معرکه جهاد.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ مس‌شهید و مقتول به رجم یا قصاص بعد از عمل به کیفیت مذکوره، موجب غسل مس‌نمی‌شود.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ قطعه‌ی جدا شده‌ی از میت اگر مشتمل باشد بر سینه، واجب است غسل و کفن و نماز و دفن آن. و هم چنین است سینه‌ی تنها، بلکه بعض سینه، هر گاه قلب در آن باشد. و هم چنین است اگر استخوان سینه، مجرد از گوشت باشد. و در کفن جایز است اقتصار بر دو پارچه، که آن پیراهن و ازار باشد. مگر این که از موضع لنگ هم چیزی باقی باشد و لکن احوط تکفین به هر سه قطعه است مطلقاً. و واجب است حنوط هر قدر از موضع او که موجود باشد. و هر گاه سینه یا بعض سینه که قلب در آن است نباشد پس اگر مشتمل است بر استخوان، واجب است غسل دادن آن و پیچیدن در خرقه و دفن کردن و نماز بر آن لازم نیست. لکن اگر عضو تام باشد بهتر، نماز بر آن است نیز. بلی! لازم است حنوط کردن مواضع آن هر قدر موجود باشد. و احوط تکفین است به هر قدر از قطعات که محل آن باقی باشد. و هم چنین است اگر استخوان مجرد باشد. و هر گاه استخوان نداشته باشد بلکه پارچه‌ی گوشت بی‌استخوان باشد نه غسل می‌خواهد و نه کفن و نه نماز، بلکه در خرقه پیچیده دفن کنند.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ هر گاه تمام استخوانهای میت بدون گوشت باقی باشد، واجب است که تمام احکام آن جاری شود.

[مسئله ۹]

مسأله ۹ هر گاه قطعه [ای] از میت یافت شود و مشتبه باشد که از مرد است و یا از زن؟ احوط آن است که هر یک از مرد و زن، آن را

صفحه : ۲۲۳

غسل دهند.

مسأله

قطعه‌ی جدا شده‌ی از زنده، اگر استخوان دارد واجب است غسل دادن آن و پیچیدن در خرقة و دفن کردن. و هم چنین استخوان مجرد مگر دندان، هر چند کمی گوشت به آن بند باشد. و اگر گوشت بی استخوان باشد آن را در کهنه پیچیده دفن کنند.

[فصل چهاردهم در کیفیت غسل میت است]

فصل چهاردهم در کیفیت غسل میت است بدان که واجب است که میت را سه غسل دهند: (اول) با آب سدر. (دوم) با آب کافور. (سوم) با آب خالص. و واجب است به همین ترتیب پس اگر خلاف این ترتیب شد باید اعاده کنند بر وجهی که ترتیب حاصل شود. و کیفیت هر یک از این غسلها به نحوی است که در جنابت گذشت؛ پس واجب است اولاً شستن سر و گردن و بعد از آن، طرف راست و بعد طرف چپ و عورت را تنصیف نماید یا با هر یک از دو طرف تمام آن را بشوید و هم چنین است ناف. و غسل ارتماسی، بنا بر احوط کفایت نمی‌کند در اغسال ثلاثه، با تمکن از ترتیبی. بلی! جایز است در هر غسلی رمس هر یک از اعضاء ثلاثه را در آب کثیر با مراعات ترتیب.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ احوط ازاله‌ی نجاست است از جمیع بدن میت پیش از شروع در غسل، و اگر چه اقوی کفایت ازاله‌ی نجاست است از هر عضوی، پیش از شروع در غسل آن.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ معتبر است که سدر و کافور چندان زیاد نباشد که آب را از اطلاق ببرد و مضاف کند و آن قدر کم نباشد که صدق آب مخلوط به سدر یا کافور نکند. و بعضی تقدیر کرده‌اند سدر را به یک رطل و کافور را نیم مثقال تقریباً، لکن مناط همان است که ما ذکر کردیم. و در آب خالص معتبر است صدق خلوص از سدر و کافور.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ واجب نیست در غسل میت وضوء دادن او قبل از غسل یا بعد از آن اگر چه مستحب است و بهتر آن است که پیش از غسل باشد.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ از برای آب غسل میت حدی نیست بلکه مناط آن است که به مقداری باشد که وفا کند به تمام واجبات یا به مستحبات. بلی! در بعضی اخبار است که رسول خدا صلی

صفحه : ۲۲۴

اللّه علیه و آله وصیت فرموده که جناب امیر المؤمنین علیه السلام او را غسل دهد به شش مشک آب و تأسی به آن حضرت نیکو و سزاوار است.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ هر گاه غسل با سدر و کافور یا یکی از آنها متعذر باشد باید بدل متعذر، به آب خالص غسل دهد. پس اگر هر دو متعذر است، سه غسل دهد به آب خالص با ملاحظه‌ی ترتیب در نیت به این که اول را بدل غسل با آب سدر و دوم را بدل غسل با آب کافور و سوم را به نیت غسل با آب قراح بیاورد. و هر گاه احد الخلیطین متعذر شد، همان ساقط است و باید بدلش را با آب خالص غسل دهد.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ هر گاه آب متعذر شد، باید سه تیمم دهد میت را بدل از سه غسل؛ با ملاحظه‌ی ترتیب در نیت. و احوط یک تیمم دیگر است به قصد بدلیت از مجموع. و اگر تیمم سوم را به قصد ما فی الذمه بدهد کافی است در حصول احتیاط.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ هر گاه آب به قدر یک غسل بیشتر ندارد، آیا در کدام صرف کند؟ در مسئله چند صورت است: یا سدر و کافور و هر دو را دارد یا احدهما را، یا هیچ یک را ندارد. و بعید نیست در همه‌ی صورتها ما عداى صورتی که کافور تنها را دارد، واجب باشد مراعات ترتیب پس آن را صرف در غسل با آب سدر قرار دهد یا بدل آب سدر و از برای بقیه، تیمم بدهد. و هر گاه کافور تنها داشته باشد محتمل است نیز، چنین باشد. و محتمل است تعیین آن آب، از برای غسل با آب کافور. پس اولاً یک تیمم بدهد بدل غسل با آب سدر، بعد غسل بدهد با آب کافور بعد تیمم بدهد بدل آب خالص. و اگر آب به قدر دو غسل دارد باز مراعات ترتیب کند و از برای سوم تیمم بدهد.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ هر گاه بدن میت مجروح یا سوخته باشد یا آبله‌دار باشد یا امثال اینها، به نحوی که بترسند از غسل دادن این که گوشت او از هم به پاشد؛ باید او را تیمم داد به سه تیمم.

[مسئله ۹]

مسأله ۹ هر گاه میت مُحرم باشد باید بدل غسل به آب کافور، غسل به آب قراح بدهند او را، مگر آن که بعد از طواف حج یا عمره؛ مرده باشد. و هم چنین ترک کنند حنوط به کافور و سایر بوهای خوش را.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ هر گاه بعد از تیمم دادن یا غسل دادن بدون خلیطین یا احدیما عذر مرتفع شد پیش از دفن، واجب است اعاده‌ی غسل.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ تیمم

صفحه : ۲۲۵

در اینجا باید به دست شخص تیمم دهنده باشد، نه به دست میت اگر چه احوط این است که دفعه‌ی دیگر به دست میت بدهد اگر ممکن باشد پس آن شخص دست خود را به زمین می‌زند و مسح می‌کند، پیشانی و دو دست میت را. احوط دو ضربت است اگر چه اقوی، کفایت یک ضربت است.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ در جایی که به جهت نبودن سدر و کافور یا احدیما غسل با آب قراح داده‌اند یا به جهت عذری، تیمم داده‌اند میت را مس بدن او موجب غسل مس نیست بنا بر اقوی هر چند احوط است.

[فصل پانزدهم در شرائط غسل است]

فصل پانزدهم در شرائط غسل است و آن چند چیز است: (اول) یتّی قربت چنانچه در باب وضوء گذشت. (دوم) طهارت آب. (سوم) ازاله‌ی نجاست از هر عضوی، پیش از شروع در غسل آن بلکه احوط ازاله‌ی آن است از جمیع اعضاء پیش از شروع در اصل غسل، همچنان که گذشت سابقاً. (چهارم) ازاله‌ی حواجب و موانع است از وصول آب به بشره و تخلیل شعر و فحوص از مانع، هر گاه شک در وجود آن دارد. (پنجم) مباح بودن آب و ظرف و مصب آب و مجرای آب غساله و محل غسل دادن و مکان غسل دهنده و تخته که میت را بر آن می‌گذارند و فضائی که جسم میت در او است. و هر گاه جاهل بود به غصبت یکی از مذکورات یا فراموش کرد و بعد از غسل علم پیدا کرد، واجب نیست اعاده‌ی غسل، به خلاف شروط سابقه که فقد آنها موجب اعاده است و اگر چه از روی عمد و علم نباشد.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ جایز است غسل دادن میت را از روی جامه، هر چند مماثل باشد. بلکه بعضی آن را افضل دانسته‌اند. و لکن ظاهر چنان است که بعضی دیگر گفته‌اند که برهنه کردن افضل است در غیر عورت، هر گاه مماثل باشند.

[مسأله ۲]

مسئله ۲ شخص به حالت جنابت یا زن در حال حیض بمیرد همان غسل میت، کفایت از جنابت و حیض می‌کند و واجب نیست غسل جنابت و حیض، بلکه رجحان هم ندارد اگر چه از علامه رحمه الله نقل شده رجحان آن.

صفحه : ۲۲۶

[مسئله ۳]

مسئله ۳ شرط نیست که غسل میت بعد از سرد شدن باشد اگر چه احوط است.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ نظر کردن به عورت میت حرام است و لکن موجب بطلان غسل نیست اگر غاسل نظر کند.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ اگر میت را بی غسل دفن کرده باشند، واجب است نبش قبر به جهت غسل یا تیمم دادن او. و هم چنین است اگر بعضی اغسال ترک کرده باشند و لو سهواً یا معلوم شد که غسل او باطل بوده. و هم چنین است هر گاه او را بی کفن دفن کرده باشند یا با کفن غصبی. و اما اگر نماز بر او نخوانده، دفن کردند یا آن که بعد از دفن معلوم شد که نماز باطل بوده، جایز نیست نبش قبر بلکه بر قبر او نماز می‌کنند [می‌خوانند].

[مسئله ۶]

مسئله ۶ هر گاه غسل دهنده میت، قصد اخذ اجرت داشته باشد پس اگر قصد قربت ندارد اصلاً، غسل او باطل است و اخذ اجرت هم، حرام است. و اگر قصد قربت را می‌کند و داعی او بر غسل به قصد قربت، اخذ اجرت است با این که اخذ اجرت داعی بر داعی باشد، غسل صحیح است لکن اخذ اجرت حرام است چون اخذ اجرت بر واجب است. بلی! اگر اخذ اجرت بر مقدمات عمل باشد، باکی ندارد.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ هر گاه سدر یا کافور بسیار کم باشد به حیثیتی که صدق غسل با آب سدر یا کافور نکند، احوط این است که همان مقدار کم را بریزند.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ هر گاه در اثناء غسل یا بعد از آن نجاستی از میت خارج شود یا بدن او به نجاست خارجه، نجس شود اعاده‌ی غسل نباید کرد بلکه اگر حدثی از او بیاید مثل بول یا منی یا این که با او وطی کند، واجب نیست اعاده‌ی غسل، چه در اثناء باشد یا بعد از

تمامیت؛ اگر چه در صورت حصول سبب در اثناء، احوط اعاده است خصوصاً اگر در اثناء غسل به آب قراح باشد. و اما ازاله و تطهیر آن نجاست پس واجب است بلکه اگر بعد از گذاشتن در قبر، بدن او نجس شود، واجب است ازاله‌ی آن ما دام که ممکن باشد بدون مشقت و هتک حرمت او نشود.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ تخته که میت را بر آن غسل می‌دهند، شستن آن در هر غسلی از اغسال ثلاثه، لازم نیست. بلی! از برای میت دیگر، احوط شستن آن است و اگر چه اقوی طهارت آن است بالتبع. و هم چنین است حال در لنگی که بر روی آن می‌اندازند.

صفحه : ۲۲۷

[فصل شانزدهم در مستحبات غسل میت است]

فصل شانزدهم در مستحبات غسل میت است و آن چند چیز است

[اول]

اول آن که او را بر مکان بلندی یا تخته و یا تختی بگذارند. و بهتر این است که او را بر روی ساجه گذارند و آن سریری است مخصوص که از درخت مخصوص در هند درست می‌کنند. و بعد از آن، مطلق سریر است. و اولی این است که تخته را فی الجمله سرازیر بگذارند، به این معنی که طرف سر بالاتر باشد از طرف پاها.

[دوم]

دوم این که او را رو به قبله گذارند مثل حالت احتضار، بلکه احوط است.

[سوم]

سوم این که پیراهن او را از جانب پاها بیرون آورند هر چند مستلزم دریدن باشد، بشرط اذن از وراثت بالغ رشید. و بهتر این است که همین پیراهن را ساتر عورت او قرار دهند.

[چهارم]

چهارم آن که در زیر سقف یا خیمه یا مانند اینها باشد، نه زیر آسمان و اولی اول است.

[پنجم]

پنجم این که در جانب پاها، گودی حفر کنند به جهت آب غسل.

[ششم]

ششم این که او را برهنه و مستوره العوره، غسل دهند نه از روی جامه.

[هفتم]

هفتم این که عورت او را به پوشند هر چند بر غسل دهنده و حاضرین حرام نباشد نظر به آن.

[هشتم]

هشتم آن که انگشتها و مفضلهای او را آهسته و هموار بمالند تا نرم شود و اگر متعسر باشد متعرض نشوند.

[نهم]

نهم این که دستهای او را پیش از هر غسلی تا نصف ذراع، سه دفعه بشویند. و بهتر این است که در اول به آب سدر و در ثانی به آب کافور و در ثالث، به آب قراح باشد.

[دهم]

دهم این که پیش از غسل سر او را به کف سدر یا خطمی، بشویند با محافظت بر این که داخل در بینی یا گوش او بشود.

[یازدهم]

یازدهم این که فرجین او را به آب سدر یا اشنان بشویند سه دفعه، پیش از تغسیل. و بهتر این است که غاسل، خرقة را به دست به پیچد و با آن بشوید عورت او را.

[دوازدهم]

دوازدهم این که به موازی دست، بر شکم او بمالند در دو غسل اول، مگر این که حامله باشد و طفل در شکم او مرده باشد که مکروه است.

[سیزدهم]

سیزدهم این که ابتداء کند در هر غسلی از اغسال ثلاثه، به طرف راست از سر او.

[چهاردهم]

چهاردهم این که غاسل بر جانب راست او بایستد.

[پانزدهم]

پانزدهم این که غاسل بعد از هر غسلی، دو دست خود را سه دفعه تا مرفق، بلکه تا منكب بشوید.

[شانزدهم]

شانزدهم آن که به جهت زیادتی یقین دست بر بدن او بمالد،

صفحه : ۲۲۸

مگر آن که بترسد این که چیزی از او کنده شود که اکتفاء می کند در این صورت به ریختن آب بر او.

[هفدهم]

هفدهم آن که آب غسل به مقدار شش مشك باشد.

[هیجدهم]

هیجدهم بعد از فراغ از غسل، بدن او را خشک کند به جامه‌ی پاکی.

[نوزدهم]

نوزدهم آن که پیش از غسل اول و دوم، او را وضوء دهند مثل وضوء نماز. علاوه، شستن دستهای او تا نصف ذراع.

[بیستم]

بیستم در هر یک از اغسال هر یک از اعضاء ثلاثه را سه دفعه بشویند.

[بیست و یکم]

بیست و یکم این که اگر غاسل او را کفن می کند پاهای خود را تا زانوها بشوید.

[بیست و دوم]

بیست و دوم این که غسل دهنده در حال غسل، مشغول به ذکر خدا و استغفار باشد. و بهتر این است که مکرر بگوید: «رَبِّ عَفْوَكْ» یا بگوید: «اللَّهُمَّ هَذَا يَدُنْ عَبْدِكَ الْمُؤْمِنِ وَقَدْ أَخْرَجَتْ رُوحَهُ مِنْ بَدَنِهِ وَفَرَّقَتْ بَيْنَهُمَا، فَعَفْوَكْ عَفْوَكْ». خصوصاً در وقت گردانیدن میت را، به جهت شستن.

[بیست و سوم]

بیست و سوم این که اگر در بدن میت، عیبی بیند آن را به پوشاند و به کسی خبر ندهد.

[فصل هفدهم در مکروهات غسل میت است]

فصل هفدهم در مکروهات غسل میت است و آن نیز چند چیز است: (اول) نشانیدن میت را در حال غسل. (دوم) قرار دادن غاسل، او را، میان دو پای خود. (سوم) تراشیدن سر او یا موی پشت زهار او. (چهارم) کندن موی زیر بغل او. (پنجم) گرفتن شارب او. (ششم) گرفتن ناخن او هر چند بلند باشد، بلکه احوط در آن و در سه تای قبل، ترک است. (هفتم) شانه کردن موی او. (هشتم) تخلیل کردن ناخن او. (نهم) غسل دادن به آبی که گرم شده به آتش بلکه به مطلق آب گرم، مگر در حال اضطرار. (دهم) گام زدن بر روی میت در حال غسل. (یازدهم) ریختن آب غسل او را به بیت الخلاء، بلکه در بالوعه نیز چنین است. و مستحب است که حفیره‌ای برای آن به خصوص حفر کنند، چنانچه گذشت. (دوازدهم) دست مالیدن بر شکم میت، هر گاه حامله باشد.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ هر گاه ساقط شد از بدن میت چیزی مثل پوست یا موی یا ناخن یا دندان، آن را در کفن او گذارند و با او دفن نمایند. بلکه استفاده می‌شود از بعضی از اخبار، استحباب حفظ کردن دندانی که در حال حیات از آدمی ساقط شده، برای آن که با او دفن شود

صفحه : ۲۲۹

چنانچه مروی است که دندانی از حضرت باقر العلوم ارواحنا فداه، کنده شد آن جناب آن را بر دست گرفت و گفت: «الحمد لله رب العالمین» پس به حضرت صادق علیه السلام داد فرمود که: «چون مرا دفن کنی این را نیز با من دفن نما.»

[مسأله ۲]

مسأله ۲ هر گاه میت ختنه نکرده باشد، جایز نیست او را بعد از موت ختنه کنند.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ جایز نیست حنوط کردن میت محرم را به کافور و هم چنین جایز نیست در آب غسل او ریختن، چنانچه گذشت مگر آن که موت او بعد از طواف حج یا عمره باشد.

[فصل هیجدهم در تکفین میت است]

فصل هیجدهم در تکفین میت است بدان که واجب است کفن نمودن میت به وجوب کفائی، چه مرد باشد، چه زن، خنثی باشد یا ممسوح، کبیر باشد یا صغیر، به سه پارچه که: لنگ و پیراهن و لفافه باشد و آن را «سر تا سری» می‌گویند. و قدر واجب در لنگ آن است که از ناف تا زانو را به پوشاند. و افضل پوشانیدن از سینه تا قدم است. و در پیراهن، قدر واجب از شانه تا نصف ساق است. و افضل بلکه احوط، تا قدم است. و در لفافه، قدر واجب این است که همه‌ی بدن را به پوشاند. و احوط آن است که در طول، آن

قدر باشد که [ب] توان دو طرف کفن را از سر تا پای میت بست و در عرض این قدر باشد که دو طرف آن بر روی هم بیفتد. و احوط این است که مقدار زائد از قدر واجب از هر یک از سه پارچه، به اذن کبار ورثه باشد و بر صغیر محسوب ندارند. و اگر میت وصیت به این نحو کرده، آن را از ثلث محسوب دارند. و اگر سه پارچه مقدور نباشد، اکتفاء می‌شود به آن چه مقدور است اگر چه یک پارچه باشد. و اگر امر دائر شود ما بین آن سه، آن را لفافه کنند. و اگر به قدر آن نباشد، آن را پیراهن قرار دهند. و اگر ممکن نشود آلا به قدر ستر عورت، اکتفاء به آن نمایند. و واجب است اول لنگ را به پوشانند بعد لفافه را. و هر گاه ندارد آلا به قدر ستر یکی از قُبُل یا دُبُر، بعید نیست تقدیم قُبُل.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ قصد قربت در تکفین لازم نیست اگر چه افضل، بلکه احوط است.

صفحه : ۲۳۰

[مسئله ۲]

مسئله ۲ احوط این است که هر یک از سه پارچه به پوشاند آن چه را که در زیر آن است به معنی این که، حاکی ما تحت نباشد هر چند از جهت این که چیزی بر آن مالیده باشند مثل نشاسته اگر چه احوط این است که به نفسه حاکی نباشد.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ جایز نیست کفن کردن به پوست میت و نه به کفن مغضوب؛ اگر چه در حال اضطرار باشد. و هر گاه به مغضوب کفن شود؛ واجب است که از تن او بیرون کنند اگر چه بعد از دفن باشد.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ شرط است در کفن در حال اختیار این که، نجس نباشد اگر به نجاست معفوه در نماز باشد بنا بر احوط. و هم چنین، حریر نباشد اگر چه میت زن یا طفل باشد. و هم چنین طلا باف و جلد و پشم و کرک حیوان غیر مأکول نباشد. بلکه احوط این است که از جلد مأکول اللحم هم نباشد. بلی! از پشم و موی و کرک مأکول اللحم، ضرر ندارد بنا بر اقوی، هر چند احوط در آن نیز ترک است. و اما در حال ضرورت پس جایز است از همه‌ی مذکورات.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ هر گاه در حال ضرورت امر دائر شد ما بین تکفین به جلد مأکول اللحم مذکبی یا یکی از مذکورات، جلد مقدم است. و هر گاه امر دائر شد ما بین نجس و حریر یا ما بین نجس و اجزاء غیر مأکول، بعید نیست تقدیم نجس و اگر چه خالی از اشکال نیست. و هر گاه دائر شد ما بین حریر و غیر مأکول، حریر مقدم است و اگر چه خالی از اشکال نیست در صورت دوران امر ما بین حریر و جلد غیر مأکول. و هر گاه امر دائر شد ما بین جلد غیر مأکول و سایر اجزاء آن، اجزاء مقدم است.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ جایز است کفن کردن به حریر غیر خالص، بشرط آن که خلیط آن زیادتر از ابریشم آن باشد بنا بر احوط.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ هر گاه نجس شود کفن به نجاست خارجی یا نجاستی که از میت بیرون آمده باشد، خواه پیش از گذاشتن در قبر یا بعد از آن باشد؛ واجب است ازاله‌ی آن به شستن یا به مقراض کردن؛ بشرط این که کفن را فاسد نکند. و هر گاه ممکن نباشد، واجب است تبدیل کفن با امکان.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ کفن زن بر شوهر او است اگر چه زوجه مالدار باشد، خواه زوجه کیبره باشد یا صغیره، مجنون باشد یا عاقله، حره باشد یا امه، مدخوله یا غیر مدخوله، دائمه یا منقطعه، مطیعه باشد یا ناشزه

صفحه : ۲۳۱

بلکه هم چنین مطلقه‌ی رجعیه به خلاف بانه. و هم چنین فرق نیست در زوج، ما بین آن که صغیر باشد یا کیبره، عاقل باشد یا مجنون. پس ولی او در صورت صغر و جنون، از مال او می‌دهد.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ شرط است در وجوب کفن زوجه بر زوج، چند چیز: (اول) آن که زوج مالدار باشد به این معنی که زائد بر مستثنیات دین به قدر کفن را داشته باشد. و اگر بعض را دارد، همان بعض را بدهد و بقیه، از ترکه‌ی زوجه برداشته می‌شود. و اگر معسر است، از مال خود زوجه، او را کفن کنند. و هر گاه زوج بعد از آن مالدار شود، ورثه زوجه نمی‌توانند مطالبه‌ی قیمت کفن از او کنند. (دوم) این که موتشان مقارن هم نباشد. (سوم) این که زوج پیش از موت زوجه، محجور نشده باشد به سبب فلس و الّا وجوب از او ساقط است. (چهارم) این که مال او متعلق حق غیر مثل رهن نباشد. (پنجم) این که زوجه کفن خود را معین نکرده باشد به وصیت.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ کفن محلّله بر آقای او است نه بر محلّله.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ هر گاه زوج بعد از زوجه بمیرد و بیش از یک کفن نداشته باشد، خودش مقدم است بر زوجه مگر آن که زوجه را به آن کفن کرده و دفن کرده باشند. پس ما دام که دفن نکرده‌اند هر چند بر زوجه پوشیده باشند، باید نزع کرده زوج را به آن کفن کنند.

[مسئله ۱۲]

مسأله ۱۲ هر گاه کسی تبرّعاً زوجه را کفن کرد، از زوج ساقط می‌شود.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ کفن غیر زوجه از اقارب شخص، بر او نیست هر چند واجب النفقه‌ی او باشند. بلکه تعلق به ترکه‌ی میت می‌گیرد. و اگر میت مال ندارد، عاریاً دفن می‌شود.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ به تکفین زوجه، کفن از ملک زوج خارج نمی‌شود مثل کسوه‌ی حال حیات. پس هر گاه جانوری زوجه را بخورد یا نعش او را سیل ببرد و کفن بماند، مال زوج است هر چند بعد از دفن باشد.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ هر گاه زوج کفن کرد زوجه را و اتفاقاً دزد کفن او را دزدید، واجب است بر زوج؛ دیگر باره او را کفن کند. بلکه هم چنین است بعد از دفن اگر اتفاق بیافتد بنا بر احوط.

[مسأله ۱۶]

مسأله ۱۶ غیر از کفن از سایر مؤنه‌های تجهیز زوجه، معلوم نیست که بر ذمه‌ی زوج باشد و اگر چه احوط است.

[مسأله ۱۷]

مسأله ۱۷ کفن مملوک و هم چنین سایر مؤن تجهیز او بر مالک است مطلقاً

صفحه : ۲۳۲

بدون فرق ما بین اقسام مملوک. و اگر متعدد باشد شریک می‌شوند در تکفین. بلی! اگر مملوک مبعوض باشد یعنی قدری از او آزاد باشد بالنسبه ملاحظه می‌شود. و هر گاه کنیز مزوجه باشد کفن او بر زوج است.

[مسأله ۱۸]

مسأله ۱۸ بدان که قدر واجب از کفن در غیر زوجه و مملوک، از اصل ترکه‌ی میت برداشته می‌شود و مقدم است بر وصایا و دیون. و هم چنین قدر واجب از سائر مؤن، مثل سدر و کافور و آب غسل در جائی که قیمت داشته باشد و عوض زمین در جائی که عوض بخواهد و هم چنین اجرت حمال و حفار و نحو اینها، در صورت حاجت به مال. و اما زائد بر قدر واجب، پس موقوف است به اذن کبار از ورثه و رضای ایشان در حصه‌ی خودشان، مگر این که میت وصیت کرده باشد به زائد با خروج آن از ثلث یا وصیت کرده باشد به ثلث، بدون تعیین مصرف در کل آن یا در بعض آن، پس جایز است صرف آن در زائد بر قدر واجب از مؤن.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ احوط در کفن، اقتضار در قدر واجب است بر آن چه که قیمتش کمتر باشد. پس اگر بخواهند به پارچه‌ی قیمت‌دار او را کفن کنند، در زیادی آن موقوف است به امضاء کبار در حصه‌ی خودشان. و هم چنین است حکم در سائر مؤن. پس هر گاه زمین مباحی یا کم‌قیمتی باشد، جایز نیست که او را در زمینی که قیمتش زیادتر است دفن کنند مگر به امضاء کبار ورثه، مگر آن که آن چه قیمتش کمتر است موجب هتک حرمت میت شود در این صورت بعید نیست خروج آن از اصل ترکه. و هم چنین است نسبت به مستحبات کفن، پس هر گاه فرض کنیم که اقتضار بر اقل واجب، باعث مذلت و هتک حرمت می‌شود؛ مستحبات نیز از اصل ترکه برداشته می‌شود.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ هر گاه ترکه‌ی میت متعلق حق غیر باشد، مثل حق غرماء در فلس و حق الرهانه و حق الجنایه، آیا کفن مقدم است یا آن حقوق؟ در مسئله اشکال است و مراعات احتیاط ترک نشود.

[مسئله ۲۱]

مسئله ۲۱ هر گاه میت به مقدار کفن، ترکه نداشته باشد ظاهر آن است که بر مسلمانان واجب نیست کفن دادن، به جهت این که آن چه واجب کفائی است همان کفن کردن است نه کفن دادن، لکن احوط است. و هر گاه از سهم سبیل الله از مال زکات باشد، احوط صرف

صفحه : ۲۳۳

آن است در کفن او. و بهتر بلکه احوط این است که زکات را به ورثه میت دهند تا ایشان از خود، میت را کفن کنند هر گاه کفن کردن غیر بر میت ایشان، سخت باشد بر ایشان.

[مسئله ۲۲]

مسئله ۲۲ تکفین مُحرم مثل غیر مُحرم است پس ضرر ندارد پوشانیدن سر و روی او را. پس پوشیدن سر و روی، مثل طیب نیست به میت مُحرم.

[فصل نوزدهم در مستحبات کفن است]

فصل نوزدهم در مستحبات کفن است و آن چند امر است

[اول]

اول عمامه است از برای مردان. و کفایت می‌کند مسمای آن به حسب طول و عرض. و بهتر آن است که این قدر باشد که به پیچند

دور سر میت و دو طرف آن را از زیر حنک او بیاندازند بر سینه‌ی او، طرف راست را به طرف چپ سینه و طرف چپ را به طرف راست سینه.

[دوم]

دوم مقنعه است از برای زنان عوض عمامه‌ی مردان و کفایت می‌کند در آن نیز مسمی.

[سوم]

سوم لفافه که روی پستانهای زن بگذارند و دو طرف آن را از پشت ببندند.

[چهارم]

چهارم خرقة که وسط میت را به آن ببندند، خواه میت مرد باشد یا زن.

[پنجم]

پنجم خرقة‌ی دیگری که آن را «ران پیچ» گویند. و بهتر این است که طول آن به قدر سه ذراع و نیم و عرض آن به قدر یک شبر یا بیشتر باشد و او را ببندند از تهیگاه او، پس او را محکم به پچیند بر رانهای او تا به زانو برسد آن وقت سر آن خرقة را فرو کنند ما بین دو پا به جانب ایمن.

[ششم]

ششم لفافه‌ی دیگر است بالای لفافه‌ی واجبه، و بهتر این است که برد یمانی باشد بلکه مستحب است لفافه‌ی ثالثه خصوص در زن.

[هفتم]

هفتم آن که مقداری پنبه یا نحو آن ما بین پاهای او گذارد بر وجهی که عورت او را به پوشاند و قدری حنوط هم بر آن به پاشد و با خوف آن که چیزی از دبر او بیرون آید، قدری پنبه داخل آن کنند. و هم چنین در قبل زن و اگر بترسند از خروج خونی از بینی او، قدری پنبه نیز در سوراخ او داخل نمایند.

صفحه : ۲۳۴

[فصل بیستم در بقیه‌ی مستحبات کفن]

فصل بیستم در بقیه‌ی مستحبات کفن و آن نیز چند چیز است

[اول]

اول آن که کفن خوب و پر قیمت باشد، چنانچه در خیر است که اموات به کفن خوب در قیامت فخر می‌کنند و به همان کفن خوب، محشور می‌شوند. و روایت است که حضرت موسی بن جعفر علیه السلام را کفن نمودند به کفنی که می‌رسید قیمت آن، به دو هزار و پانصد دینار و تمام قرآن بر آن نوشته بود. و شیخ کلینی رحمه الله از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده که فرمود: پدرم در نزد وفات خود مرا وصیت فرمود که مرا فلان و فلان جامه، کفن کن و بخر از برای من، یک برد خوب و یک عمامه‌ی خوب زیرا که اموات مباحات می‌کنند به کفنهای خود.

[دوم]

دوم این که از پنبه باشد.

[سوم]

سوم آن که سفید باشد نه رنگین. بلی! خصوص حبره که بُرد باشد اگر سرخ باشد باکی ندارد، بلکه شاید ارجح باشد چنانچه در بعض اخبار است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم را از حبره‌ی سرخ کفن کردند.

[چهارم]

چهارم آن که از مال حلال بی شبهه باشد.

[پنجم]

پنجم این که از جامه‌ی احرام یا جامه‌ای که در آن نماز می‌کرده [می‌خوانده] باشد.

[ششم]

ششم این که قدری کافور و ذریره بر آن بریزند و حقیقت ذریره معلوم نیست، گویا چیزی است که از هند می‌آورند. و بعضی گفته‌اند که چیزی است که مرکب است از بوهای خوش. و صاحب جواهر فرموده: «و لعلها هی المتعارفة الان فی البصره و نواحیها و ربما کان منها القمحه و هو حب یشبه حب الحنطه له ریح طیب اذا دق و کان سابقاً یسمی بالذریرة.» و بعید نیست حکم به استحباب تبرک کردن آن به تربت حضرت سید الشهداء ارواحنا فداه و مالیدن بر ضریح آن حضرت، بلکه به ضریح سائر ائمه علیهم السلام بعد از شستن به آب فرات یا زمزم.

[هفتم]

هفتم آن که طرف راست لفافه را بر جانب چپ و طرف چپ را بر جانب

راست میت کشانند.

[هشتم]

هشتم این که کفن را به خیوط و ریسمانهای خودش بدوزند در جائی که محتاج به دوختن باشد.

[نهم]

نهم کفن کننده هر گاه غیر غاسل باشد به طهارت از حدث باشد. و هر گاه خود غاسل باشد، دستهای خود را تا مرفق بلکه تا منکب سه دفعه بشوید و پاهای خود را تا زانوها نیز بشوید. و بهتر این است که بشوید هر جای از بدن خود را که نجس شده و آن که غسل مس میت هم بکند پیش از تکفین.

[دهم]

دهم این که بنویسند بر حاشیه‌ی جمیع پارچه‌های کفن از واجب و مستحب، حتی عمامه، اسم میت و اسم پدرش را به این نحو که فلان ابن فلان، یشهد إن لا اله الا الله وحده لا شریک له و ان محمداً رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و ان علیاً و الحسن و الحسین و علیاً و محمداً و جعفرأ و موسی و علیاً و محمداً و علیاً و الحسن و الحجة القائم، اولیاء الله و اوصیاء رسول الله و ائمتی. و ان البعث و الثواب و العقاب حق.

[یازدهم]

یازدهم این که بنویسند بر کفن تمام قرآن و دعاء جوشن صغیر و جوشن کبیر. و مستحب است نوشتن جوشن کبیر در جامی به کافور یا مشک پس او را بشویند و بر کفن به پاشند و از حضرت سید الشهداء علیه السلام مروی است که فرمود: پدرم وصیت کرد مرا به حفظ این دعاء. و آن که بنویسم آن را به کفن او و تعلیم کنم آن را به اهل بیت خود. و مستحب است نیز، نوشتن این دو بیت که وارد شده آن را امیر المؤمنین علیه السلام بر کفن سلمان رحمه الله نوشته‌اند.

وفدت علی‌الکریم بغیر زاد من الحسنات و القلب السلیم

و حمل الزاد اقبیح کل شیء اذا کان الوفود علی‌الکریم

و مناسب است نیز نوشتن سند معروف مسمی به سلسله الذهب. و نسخه‌ی آن به طرق مختلفه نقل شده، طالبین رجوع کنند به عیون اخبار الرضا علیه السلام یا به «امالی» شیخ یا به «کشف الغمه» و در کتاب مستطاب «عروه‌الوثقی» که عربی این کتاب

صفحه : ۲۳۶

شریف است، دو طریق از طرق آن روایت معتبره، نقل شده هر که خواهد به آنجا رجوع نماید. و هر گاه بر نگین انگشتر عقیق شهادتین بنویسد و اسماء ائمه علیهم السلام و اقرار به امامت ایشان نیز خوب است، بلکه هر چه امید نفع در آن باشد بدون قصد ورود خوب است. و اگر کتابت ادعیه مذکوره را به تربت جناب سید الشهداء علیه السلام بکنند یا قدری تربت، جزء مرکب کنند

اولی است. و اگر نباشد به ترتبه‌های محترمه‌ی دیگر. و اگر به آب بنویسند هم خوب است. و اگر به انگشت بنویسند بدون چیزی هم، خوب است.

[دوازدهم]

دوازدهم آن که شخص کفن خود را مهیا کند پیش از مردن خود و هم چنین سدر و کافور. و در حدیث است که هر که کفن خود را مهیا کرده باشد از غافلین او را ننویسند و هر زمانی که به آن نظر نماید از برای او حسنه بنویسند.

[سیزدهم]

سیزدهم این که میت را در وقت کفن کردن رو به قبله بخوابانند مثل حال احتضار یا به نحو حال نماز.

[تتمه]

تتمه در نوشتن قرآن و ادعیه بر کفن خوب است مراعات احتیاط شود به این معنی که به جایی از کفن بنویسند که مأمون از تلویث باشد و خلاف احترام نشود. و اگر قرآن و دعاها را بر وصله یا پارچه بنویسند و در بالای سینه یا بالای سر او گذارند بهتر است.

[فصل بیست و یکم در مکروهات کفن است]

فصل بیست و یکم در مکروهات کفن است و آن چند چیز است: (اول) بریدن او را به آهن. (دوم) آستین و دگمه گذاشتن در پیراهن که تازه درست می‌کنند و اگر او را در پیراهن ملبوس او کفن کنند دگمه‌های او را بکنند لکن در آستین آن باکی نیست. (سوم) تر کردن ریسمانی که کفن را با آن می‌دوزند با آب دهن. (چهارم) بخور دادن کفن را به بوهای خوش بلکه خوشبو کردن آن اگر چه به غیر بخور باشد. بلی! مستحب است خوشبو کردن آن به کافور و ذریره. (پنجم) رنگ سیاه داشتن. (ششم) به سیاهی بر آن نوشتن. (هفتم) کفن کردن ب کتان، چه خالص باشد چه ممزوج. (هشتم) ممزوج بودن پارچه‌ی آن به ابریشم، بلکه احوط ترک آن است مگر در صورتی که خلیط آن بیشتر باشد.

صفحه : ۲۳۷

(نهم) ممالکسه کردن در خرید آن. (دهم) عمامه را بی تحت الحنک بر سر میت به پیچند. (یازدهم) چرکین بودن کفن و نظیف نبودن آن. (دوازدهم) دوختن پارچه‌های آن، بلکه مستحب است که هر قطعه‌ی آن یک پارچه باشد چنانچه بعضی از علماء گفته‌اند.

[فصل بیست و دوم در حنوط است]

فصل بیست و دوم در حنوط است و آن مالیدن کافور است به بدن میت. بدان که واجب است مالیدن کافور به هفت موضعی که در وقت سجده بر زمین گذاشته می‌شود که پیشانی و دو کف دست و دو زانو و دو انگشت ابهام پاها است. و مستحب است مالیدن به سر بینی نیز، بلکه احوط است. و احوط آن است که مسح به دست بلکه به گودی کف دست واقع شود. و بعید نیست استحباب

مالیدن آن به زیر بغل و در گودی زیر گردن و بیخ رانها و باطن قدمین و باطن کفین، بلکه بر جمیع مفاصل و هر جا که بوی بد از آن بیاید. و شرط است در آن این که بعد از غسل دادن یا تیمم باشد. پس پیش از آن صحیح نیست. و جایز است پیش از تکفین و بعد از آن یا بعد از پوشانیدن لنگ، و بهتر این است که پیش از تکفین باشد. و باید کافور طاهر و مباح و تازه باشد پس کفایت نمی‌کند کافور کهنه که بوی آن زائل شده باشد. و باید نرم باشد.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ فرق نیست در وجوب حنوط کردن میت ما بین صغیر و کبیر و انثی و خنثی و ذکر و حرّ و عبد. بلی! جایز نیست حنوط کردن پیش از آن که طواف کرده باشد. و اما زنی که در عده‌ی وفات باشد یا شخصی که معتکف باشد، هر گاه بمیرند پس حنوط از ایشان ساقط نیست و اگر چه در حال حیات جایز نبود استعمال طیب از برای ایشان.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ در حنوط کردن نیت قربت شرط نیست پس جایز است که طفل ممیز نیز مباشرت در آن بکند.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ در مقدار کافور حنوط، مسمی کافی است و افضل آن است که سیزده درهم و ثلث باشد که به حسب مثقال صیرفی هفت مثقال و دو نخود الّا خمس نخود می‌شود. و اقوی این است که این مقدار

صفحه : ۲۳۸

کافور از برای خصوص حنوط است نه از برای حنوط و آب غسل. و اقل فضل یک مثقال شرعی است. و افضل از آن، چهار درهم. و افضل از آن چهار مثقال شرعی است.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ هر گاه متمکن از کافور نباشد، وجوب حنوط ساقط می‌شود و به غیر کافور، حنوط محقق نمی‌شود. بلی! جایز است میت را خوشبو کردن به ذریه لکن از حنوط محسوب نمی‌شود. و اما خوشبو کردن به مشک و عنبر و عود و نحو اینها و اگر چه به مخلوط کردن با کافور باشد مکروه است. بلکه احوط ترک است.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ مکروه است داخل کردن کافور در چشم و یا گوش یا بینی میت.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ اگر از کافور چیزی زیاد آمد، آن را بر سینه‌ی میت گذارند.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ مستحب است نرم کردن کافور را به دست نه به هاون.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ مکروه است گذاشتن کافور بر نعش میت.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ مستحب است که قدری تربت سید الشهداء ارواحنا له الفداء در کافور حنوط داخل کنند لکن در این وقت به آن مواضعی که منافی احترام است نمانند.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ مکروه است در جلو نعش و در حال غسل دادن مجمره سوزانیدن.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ در حنوط کردن ابتدا به پیشانی باید کرد و در باقی جاها مخیرند.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ هر گاه کافور به قدر یکی از غسل و حنوط است و هر دو را کافی نیست، کافور غسل را مقدم بدانند. و در کافور حنوط هر گاه بیش از یک موضع نباشد، پیشانی را اختیار کنند.

[فصل بیست و سوم در جریدتین است]

فصل بیست و سوم در جریدتین است بدان که جریدتین از مستحبات اکیده‌ی مختصه به شیعه است و گذاشتن آن با هر میتی مستحب است، بدون فرق ما بین صغیر و کبیر، و ذکر و انثی، و محسن و مسیء، خواه ترسیده شود بر او عذاب قبر یا نه، چه در خبر است که جریده نفع می‌بخشد مؤمن و کافر و نیکوکار و بدکار را. و مادامی که تر است از میت عذاب قبر برداشته می‌شود. و در روایت دیگر است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم عبور فرمود بر قبری که عذاب می‌کردند صاحب او را، پس آن جناب جریده طلبد و آن را، دو

صفحه : ۲۳۹

نصف کرد: یکی را نزد سر میت و یکی را نزد پای او قرار داد و فرمود که: تخفیف داده می‌شود از عذاب این میت، مادامی که این دو چوب تر است. و در حدیث است که چون حضرت آدم علیه السلام از بهشت فرود آمد وحشت داشت، از خداوند عالم مسألت

کرد که مأنوس گگرداند او را به درختی از درختان بهشت. خداوند منان به جهت أنس او نخله را مقرر فرمود و بود آن نخله انیس او، تا وقت وفات او، وصیت فرمود که بگذارند دو جریده در کفن او به جهت أنس او. و این عمل ما بین پیغمبران علیهم السلام معمول بود و در جاهلیت متروک شده بود. و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آن را احیاء فرمود. و بدان که جریده چوب درخت خرما است وقتی که برگهای او را بگیرند و آلا او را «سعف» می گویند. چنانچه شهید ثانی فرمود.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ جریده بهتر آن است که از نخل باشد و اگر میسر نشود از چوب سدر و آلا از چوب بید یا انار و آلا هر چوب تری باشد کافی است.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ چوب خشک برای جریده کافی نیست.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ بهتر این است که طول جریده به مقدار یک ذراع باشد اگر چه کمتر و بیشتر از یک ذراع نیز کافی است. و در عرض هر چه کلفت تر باشد که دیرتر خشک شود بهتر است.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ بهتر در کیفیت وضع جریدتین، آن است که یکی را چسبیده به بدن در طرف راست میت نزد چنبره کردن گذراند تا هر جا برسد و دیگری را در طرف چپ بالای پیراهن نزد چنبره تا هر جا برسد. و از بعضی اخبار مستفاد می شود که یکی را زیر بغل راست و دیگری را میان دو زانو، که نصف آن بر آن بالا- برسد. و از بعضی دیگر مستفاد می شود که هر دو را در پهلو راست میت گذارند. و ظاهر این است که در تحقق استحباب جریده، هر طریقی که با میت گذارند کفایت کند حتی این که اگر در میان قبر با او گذارند.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ هر گاه به جهت فراموشی یا نحو آن جریده با میت گذاشته نشد، بالای قبر او قرار دهند.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ هر گاه یک جریده بیشتر نباشد، همان یکی را در جانب راست او بگذارند.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ اولی این است که بنویسند بر جریدتین اسم میت و اسم پدر او و شهادت او را به وحدانیت خدا و رسالت

صفحه : ۲۴۰

حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم و وصایت ائمه علیهم السلام به همان نحو که در حواشی کفن مستحب بود نوشتن آن به این نحو که: «فُلَانٌ بِنِ فُلَانٍ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» الخ.

[فصل بیست و چهارم در تشیع جنازه و آداب آن است]

فصل بیست و چهارم در تشیع جنازه و آداب آن است بدان که از برای اولیاء میت مستحب است که مؤمنین را اعلام نمایند تا حاضر شوند بر جنازه و نماز بر او و استغفار کنند از برای او. مستحب است که مبادرت کنند به حضور جنازه. و در خیر است که هر گاه شخصی خوانده شود به ولیمه و حضور جنازه، مقدم دارد حضور جنازه را زیرا که حضور جنازه، آخرت را به یاد می آورد و حضور در ولیمه دنیا را یاد می آورد. و از برای تشیع حد معینی نیست و بهتر صبر کردن تا دفن و بعد از آن صبر کردن تا نماز بر میت است. و اخبار در ثواب آن بسیار است از جمله فرمودند: اول تحفه که به مؤمن در قبر می دهند، آمرزیدن او و آمرزیدن کسی است که مشایعت او کرد. و فرمودند: کسی که تشیع کند جنازه را به هر قدمی تا بر گردد صد هزار حسنه به او می دهند و صد هزار سیئه از او محو می کنند و صد هزار درجه برای او، بلند می کنند. و اگر بر او نماز کند [خواند] تشیع می کنند جنازه‌ی او را در وقت مردن، صد هزار ملک که استغفار می کنند از برای او تا وقتی که مبعوث شود از قبر خود. و در خبری است که کسی که همراه جنازه برود تا بر او نماز کند [بخواند] و بعد برگردد، یک قیراط اجر دارد و اگر بماند تا دفن شود دو قیراط اجر دارد. و قیراط به قدر کوه احد است. و در بعض اخبار است که به قدری که با جنازه می رود اجر داده می شود بر آن.

[و اما آداب آن پس چند چیز است]

و اما آداب آن پس چند چیز است:

(اول) آن که چون نظرش به جنازه افتد بگوید: «إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ، اللَّهُ أَكْبَرُ، هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ اللَّهُمَّ زِدْنَا إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا، الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي تَعَزَّرَ بِالْقُدْرَةِ وَقَهَرَ الْعِبَادَ بِالْمَوْتِ». و این مستحب اختصاص به مشیع ندارد، بلکه مستحب است از برای مطلق کسی که نظرش به جنازه افتد. و هم چنین مستحب

صفحه : ۲۴۱

است از برای کسی که نظرش به جنازه افتد مطلقاً این که، بگوید: «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَجْعَلِنِي مِنَ السَّوَادِ الْمُخْتَرَمِ». (دوم) این که حامل جنازه در وقت برداشتن بگوید: «بِسْمِ اللَّهِ وَبِاللَّهِ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ». (سوم) این که مشایعت کننده پیاده برود، بلکه سواره تشیع کردن، مکروه است مگر به جهت عذری. بلی! وقت برگشتن، سوار بودن مکروه نیست. (چهارم) این که جنازه را بر دوش کشند نه این که بالای حیوان گذارند، مگر به جهت عذری مثل بُعد مسافت مثلاً. (پنجم) این که مشایعت کننده با خشوع باشد و تدبیر و تفکر نماید و خود را به منزله‌ی آن میت فرض کند و خیال کند که او را به دنیا برگردانده‌اند، پس در فکر آخرت خود باشد. (ششم) آن که از پشت سر جنازه یا دو طرف آن راه برود و پشت سر افضل است. و مقدم راه رفتن مکروه است، خصوص در جنازه‌ی غیر مؤمن. (هفتم) این که به پوشانند جنازه را به جامه‌ی غیر فاخری.

(هشتم) این که حامل جنازه چهار نفر باشند. (نهم) این که حامل تربیع کند، یعنی هر چهار گوشه را بردارد. و بهتر در کیفیت آن این است که ابتدا کند به یمین میت و آن را بر دوش راست گذارد بعد برود به مؤخر جنازه از یمین میت و آن را نیز بر دوش راست گذارد، بعد مؤخر ایسر را بر دوش چپ گذارد، بعد مقدم ایسر را نیز بر دوش چپ گذارد. (دهم) مستحب است که صاحب مصیبت پا برهنه و بی رداء باشد یا تغییر وضعی بدهد که معلوم باشد صاحب مصیبت است.

[و چند امر است که [در مرگ کسی] مکروه است]

و چند امر است که [در مرگ کسی] مکروه است: (اول) خندیدن و لهو لعب است. (دوم) گذاشتن رداء است از غیر صاحب مصیبت. (سوم) کلام گفتن به غیر ذکر و دعاء و استغفار است، حتی وارد شده منع از سلام کردن بر مشیخ. (چهارم) مشایعت کردن زنان است اگر چه تشییع جنازه‌ی زن باشد. (پنجم) سرعت کردن در مشی است بر وجهی که منافی مدارای با میت باشد، بلکه سزاوار است توسط در مشی. (ششم) دست به دست زدن یا به زانو زدن. (هفتم) آن که مصاب یا غیر او بگوید: «ارْفُقُوا بِهِ» یعنی به به مدارا ببرید میت را یا

صفحه : ۲۴۲

رحم کنید بر او یا طلب مغفرت کنید یا «تَرَحَّمُوا عَلَيْهِ» یا «اسْتَغْفِرُوا لَهُ غَفَرَ اللَّهُ لَكُمْ» و هم چنین گفتن «فُقُوا بِهِ» یعنی نگاه دارید میت را. (هشتم) مجمره برداشتن همراه جنازه، بلکه مطلق آتش همراه داشتن مگر در شب که چراغ برداشتن ضرر ندارد. (نهم) برخاستن در وقت مرور جنازه اگر نشسته باشد، مگر این که میت کافر باشد که بهتر این است که راست شود که جنازه‌ی کافر بالای سر او عبور نکند. (دهم) بعضی گفته‌اند که باید منع کنند کافر و منافق و فاسق را از مشایعت.

[فصل بیستم و پنجم در نماز بر میت است]

فصل بیستم و پنجم در نماز بر میت است بدان که واجب است نماز گذاردن بر هر میت مسلمانی، بدون فرق ما بین عادل و فاسق و شهید و غیر ایشان، حتی مرتکب گناهان کبیره؛ بلکه اگر چه خود را عمداً کشته باشد. و جایز نیست بر کافر به اقسام آن حتی مرتد فطری یا ملی، هر گاه بدون توبه بمیرد. و واجب نیست نماز بر اطفال مسلمانان مگر آن که به شش سال برسند. بلی! مستحب است بر کسی که عمرش کمتر از شش سال باشد و اگر چه در حین ولادت بمیرد به شرط آن که زنده متولد شود. و هر گاه مرده متولد شود مستحب نیست نماز بر او. ملحق می‌شود به مسلمان در وجوب نماز بر او، مرده‌ای که در بلاد مسلمین یافت شود. و هم چنین لقیط دار الاسلام؛ بلکه لقیط دار الکفر هر گاه در آن مسلمی باشد که احتمال برود که لقیط از او متولد شده باشد.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ شرط است در صحت نماز آن که نماز گذار مؤمن و مأذون از ولی باشد به همان تفصیل که سابقاً گذشت پس صحیح نیست نماز بر میت بدون اذن ولی او، خواه جماعت باشد یا فردی.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ اقوی صحت نماز صبی میسر است، لکن در کفایت آن نماز از مکلفین بالغین اشکال است.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ شرط است که نماز بعد از غسل و تکفین باشد. پس مجزی نیست هر گاه پیش‌تر خوانده شود اگر چه در اثناء کفن کردن باشد و فرق نیست ما بین حال عمد و جهل و سهو. بلی! هر گاه متعذر باشد غسل و تیمم یا تکفین یا هر دو، ساقط نمی‌شود نماز بر او پس اگر عورتش مستور است بر او نماز

صفحه : ۲۴۳

می‌خوانند و الا در قبر، او را گذاشته و عورتش را به خاک و غیر آن مستور کنند و نماز بر او بخوانند. و باید در حال نماز او را در قبر بر پشت بخوابانند و بعد از نماز او را به پهلو بخوابانند و دفن کنند.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ هر گاه دفن میت متعذر شد، سایر واجبات مانند غسل و کفن و نماز ساقط نمی‌شود. حاصل آن است که هر یک از واجبات میت که متعذر شد، همان ساقط است و سایر واجبات که ممکن است ثابت است. پس هر گاه در بیابان میتی دیده شد و ممکن نشد غسل و کفن و دفن آن نماز بر او بخوانند و اگر دفن هم ممکن است او را دفن کنند.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ جایز است چند نفر بر یک میت نماز فرادی بخوانند. و هم چنین جایز است تعدد جماعت و نیت و جوب می‌توانند بکنند مادامی که یکی از ایشان از نماز فارغ نشده باشد و الا بقیه را به نیت استحباب تمام کند و لکن لازم نیست قصد و جوب استحباب بلکه کفایت می‌کند قصد قربت مطلقاً.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ در سابق گذشت که هر گاه یافت شد قطعه‌ای از میت، پس هر گاه مشتمل باشد بر سینه یا خود سینه باشد، بلکه بعض آن هر گاه مشتمل بر قلب باشد یا آن که استخوان سینه بدون گوشت باشد، واجب است نماز کردن [خواندن] بر آن و الا واجب نیست. بلی! احوط نماز کردن [خواندن] است بر عضو تام از میت و اگر چه استخوان باشد مانند دست و پا و نحو اینها و اگر چه اقوی خلاف آن است. و بنا بر این هر گاه یافت شد عضو تامی از میت و نماز بر آن خواند پس عضو دیگر یافت، ظاهر آن است که باید احتیاط کند به نماز کردن [خواندن] بر آن نیز، هر گاه سینه یا قطعه از سینه که مشتمل بر دل است نباشد و الا واجب است نماز بر آن.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ واجب است که نماز بر میت پیش از دفن باشد.

[مسئله ۸]

مسأله ۸ هر گاه متعدد شدند اولیاء در یک مرتبه، واجب است استیذان از جمیع بنا بر احوط. و جایز است از برای هر یک از ایشان، نماز کردن [خواندن]، بدون اذن از دیگران. بلکه جایز است اقتداء کردن به هر یک از ایشان در نماز میت هر گاه اهلیت آن را داشته باشند.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ هر گاه ولی میت زن باشد، می‌تواند خودش مباشرت در نماز کند و می‌تواند به غیر اذن دهد. و فرق نیست ما بین این که میت مرد

صفحه : ۲۴۴

باشد یا زن.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ هر گاه میت وصیت کرده باشد به نماز کردن [خواندن] شخص معینی بر او، احوط این است که آن شخص استیذان کند از ولی هر چند بر ولی واجب بدانیم تقدیم او را. پس عمل به وصیت واجب است بنا بر اقوی و مع ذلک استیذان از ولی ساقط نمی‌شود. و بر ولی واجب است اذن دادن به او.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ مستحب است که نماز میت به جماعت کرده [خوانده] شود و احوط بلکه اظهر، این است که جمیع شرایط امامت موجود باشد در امام؛ از بلوغ و عقل و ایمان و عدالت و مرد بودن او از برای مردان، و این که ولد الزنا نباشد بلکه احوط این است که شرائط جماعت نیز موجود باشد از عدم حائل و عدم علو مکان امام و نشسته نبودن او با قیام مأمومین و بعد مفرط نبودن ما بین امام و مأمومین و ما بین خود مأمومین.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ امام در نماز بر میت، از مأمومین متحمل نمی‌تواند بشود یعنی باید مأموم تکبیرات و دعاها را بین ما بین خود بخواند و به خواندن امام از او ساقط نمی‌شود.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ جایز است که امام و مأمومین قصد وجوب کنند چون ما دام که تمام نشده بر همه واجب است.

[مسأله ۱۴]

مسئله ۱۴ هر گاه مأمومین همه زن باشند جایز است امام ایشان نیز زن باشد، لکن بهتر بلکه احوط آن است که در صف زنها بایستد و مقدم نبایستد بر ایشان.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ جایز است نماز بر مکان بر میت چه فرادی و چه به جماعت و هر گاه به جماعت کنند [بخوانند] امام در صف بایستد مثل جماعت زنان و واجب است که ستر عورت کنند اگر چه به دست باشد و هر گاه ممکن نباشد ستر، نشسته نماز بخوانند.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ در جماعت غیر زنها و غیر عراه بهتر این است که امام مقدم بایستد و مأمومین در پشت سر او باشند، بلکه مکروه است در پهلوی امام بایستند هر چند مأموم یکی باشد.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ در نماز میت هر گاه زن به مرد اقتداء کند، مستحب است که پشت سر او بایستد و اگر صفوفی از مردان باشد، پشت سر مردان بایستد و هر گاه حائضی در میان زنان باشد در صف جدا بایستد.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ جایز است در اثناء نماز میت، عدول از امامی به امام دیگر و جایز است قطع نماز میت، اختیاراً. هم چنان که جایز است عدول از

صفحه : ۲۴۵

جماعت به انفراد، لکن بشرط آن که از جنازه چندان دور نباشد که مضر باشد و هم حائلی در بین نباشد و از محاذات هم بیرون نباشد.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ هر گاه مأموم پیش از امام تکبیر اول گفت، می‌خواهد منفرداً نماز بکند [بخواند]. و می‌خواهد قطع کند و مجدداً با امام تکبیر بگوید. و اما هر گاه در تکبیرات دیگر بر امام سبقت گرفت، می‌خواهد قصد انفراد کند و می‌خواهد صبر کند تا امام تکبیر بگوید پس با او دعا را بخواند لکن احوط آن است که بعد از تکبیر امام، او نیز تکبیر را اعاده کند زیرا که بعید نیست اشتراط صحت جماعت به تأخر مأموم از امام در همه‌ی تکبیرات یا مقارنه با او. پس اگر عمداً در تکبیرات مقدم شود در صحت جماعت او اشکال است هر چند اصل نماز صحیح است.

[مسئله ۲۰]

مسأله ۲۰ هر گاه شخصی در اثناء نماز جماعت بر میت حاضر شود، نیت کند و بعد از تکبیر امام، تکبیر بگوید و آن تکبیر را تکبیر اول خود قرار دهد. پس دعای بعد از تکبیر اول بخواند و هکذا بعد از هر تکبیری دعای وظیفه‌ی خود را بخواند و بعد از فراغ امام، بقیه را منفرداً به جای آورد هر چند مخففاً باشد با رعایت شرائط. و هر گاه فرصت نباشد بقیه‌ی تکبیرات را بدون دعاء، پی در پی بگوید، در همان جا که ایستاده است. و جایز است که همراه جنازه برود و در همان حال، نماز را تمام کند اگر ممکن باشد استقبال و سایر شرایط.

[فصل بیست و ششم در کیفیت نماز میت است]

فصل بیست و ششم در کیفیت نماز میت است بدان که کیفیت نماز میت آن است که پنج تکبیر بگوید و ما بین آنها چهار دعا بخواند، بدین طریق که بعد از تکبیر اول شهادتین بگوید، بعد از تکبیر دوم، صلوات بر پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم بفرسند و بعد از [تکبیر] سوم، دعا برای مؤمنین و مؤمنات کند و بعد از [تکبیر] چهارم، دعا برای میت نماید؛ پس تکبیر پنجم بگوید و برود. پس کافی است هر گاه بعد از نیت قربت و تعیین میت و لو اجمالاً بگوید: «اللَّهُ أَكْبَرُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ. اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ. اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ. اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِهَذَا الْمَيِّتِ. اللَّهُ أَكْبَرُ.» و بهتر

صفحه : ۲۴۶

این است که بعد از تکبیر اول بگوید: «أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، إِلَهًا وَاحِدًا أَحَدًا صَمَدًا فَرْدًا حَيًّا قَيُّومًا دَائِمًا أَبَدًا لَمْ يَتَّخِذْ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ أَرْسَلَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ.» و بعد از تکبیر دوم بگوید: «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَارْحَمْ مُحَمَّدًا وَآلَ مُحَمَّدٍ أَفْضَلَ مَا صَلَّيْتَ وَبَارَكْتَ وَتَرَحَّمْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَآلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ وَصَلِّ عَلَى جَمِيعِ الْأَنْبِيَاءِ وَالْمُرْسَلِينَ.» و بعد از [تکبیر] سوم بگوید: «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ الْأَحْيَاءِ مِنْهُمْ وَالْأَمْوَاتِ تَابِعِ اللَّهُمَّ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ بِالْخَيْرَاتِ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» و بعد از [تکبیر] چهارم بگوید: «اللَّهُمَّ إِنَّ هَذَا الْمَسْجِي قَدَامَنَا عَبْدُكَ وَابْنُ عَبْدِكَ وَابْنُ أُمَّتِكَ نَزَلَ بِكَ وَأَنْتَ خَيْرُ مَنْزُولٍ بِهِ اللَّهُمَّ إِنَّكَ قَبَضْتَ رُوحَهُ إِلَيْكَ وَقَدْ احتاجَ إِلَى رَحْمَتِكَ وَأَنْتَ عَنِّي عَنْ عَذَابِهِ اللَّهُمَّ إِنَّا لَا نَعْلَمُ مِنْهُ إِلَّا خَيْرًا وَأَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنَّا اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ مُحْسِنًا فَزِدْ فِي إِحْسَانِهِ وَإِنْ كَانَ مُسِيئًا فَتَجَاوَزْ عَنْ سَيِّئَاتِهِ وَاغْفِرْ لَنَا وَلَهُ اللَّهُمَّ احْشُرْهُ مَعَ مَنْ يَتَوَلَّاهُ وَيُحِبُّهُ وَأَبْعِدْهُ مِمَّنْ يَتَبَرَّأُ مِنْهُ وَيُبْغِضُهُ اللَّهُمَّ الْحَقِيقَةَ بِنَبِيِّكَ وَعَرَّفْ بَيْنَهُ وَبَيْنَهُ وَارْحَمْنَا إِذَا تَوَفَّيْتَنَا يَا إِلَهَ الْعَالَمِينَ اللَّهُمَّ اكْتُبْهُ عِنْدَكَ فِي أَعْلَى عِلِّيِّينَ وَاخْلُفْ عَلَى عَقْبِهِ فِي الْغَابِرِينَ وَاجْعَلْهُ مِنْ رُفَقَاءِ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ وَارْحَمْهُ وَإِنَّا بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ.» و بهتر این است که بعد از فراغ از نماز بگوید «رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ» و اگر میت زن باشد به جای «هذا المسجى» الخ بگوید: «هَذِهِ الْمَسِيحَةُ قَدَامَنَا أُمَّتُكَ وَابْنَةُ عَبْدِكَ وَابْنَةُ أُمَّتِكَ» و هم چنین سایر ضمیرها را مؤنث بیاورد و اگر میت مستضعف باشد بعد از تکبیر چهارم بگوید: «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَقِهِمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ رَبَّنَا وَأَدْخِلْهُمْ جَنَّاتِ عَدْنِ الَّتِي وَعَدْتَهُمْ وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ.» و اگر مجهول الحال باشد بگوید: «اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ يُحِبُّ الْخَيْرَ وَأَهْلَهُ فَاغْفِرْ لَهُ وَارْحَمْهُ وَتَجَاوَزْ عَنْهُ.» و اگر طفل باشد بعد از [تکبیر] چهارم بگوید: «اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ لِأَبَوَيْهِ وَلَنَا سَلَفًا وَفَرَطًا وَأَجْرًا.»

مسأله ۱ جایز نیست در نماز بر میت کمتر از پنج تکبیر گفتن، مگر به جهت

صفحه : ۲۴۷

تقیه یا آن که میت منافق باشد. و اگر کم شد سهواً، باطل است و واجب است اعاده، هر گاه موالات فوت شده باشد و الا همان را تمام کند.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ لازم نیست در دعاهای ما بین تکبیرات، اقتصار بر مأثور کند بلکه جایز است هر دعایی ما دام که مشتمل باشد [بر] دعاء اول بر شهادتین و دوم بر صلوات بر رسول و آل او علیهم السلام و سوم بر دعاء برای مؤمنین و مؤمنات و چهارم بر دعاء بر میت. و جایز است قرائت آیات قرآن و ادعیه دیگر مادامی که صورت نماز محفوظ باشد.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ واجب است دعاهای ما بین تکبیرات را به عربی بخواند. بلی! دعای به فارسی در غیر آن چه وظیفه واجب است و در اثناء آن، ضرر ندارد.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ در نماز میت اذان و اقامه و حمد و سوره و رکوع و سجود و قنوت و تشهد و سلام و تکبیرات افتتاحیه و دعاهای آنها نیست و اگر هر کدام را به عنوان تشریح به جا آورد بدعت و حرام است.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ هر گاه نداند که میت زن است یا مرد جایز است ضمائر را مذکر بیاورد به قصد شخص و نعش و جایز است مؤنث بیاورد به قصد جثه و جنازه، بلکه با فرض معلومیت زن و مرد نیز جایز است چنین کند و اگر جهلاً یا سهواً ضمائر را بر خلاف بیاورد ظاهر عدم بطلان است.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ هر گاه در تکبیرات شک کند ما بین اقل و اکثر، بنا را بر اقل گذارد. بلی! هر گاه مشغول باشد به دعای بعد از دوم و شک کند در اتیان تکبیر اول و دعای آن یا مشغول به سوم باشد و شک در دوم کند، بنا را بر اتیان گذارد و اگر چه احتیاط اولی است.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ کسی که نماز را نتواند از حفظ بخواند از روی خط بخواند ضرر ندارد.

[فصل بیست و هفتم در شرائط نماز میت است]

فصل بیست و هفتم در شرائط نماز میت است و آن چند چیز است (اول) این که میت را به پشت بخوابانند. (دوم) آن که سر او به سمت دست راست نمازگزار باشد و پای او به سمت دست چپ او. (سوم) این که میت مقابل نمازگزار باشد از پیش رو، پس هر گاه پشت سر باشد صحیح نیست و هم چنین هر گاه در احد طرفین باشد مگر در مأموم که صف طول بکشد.

صفحه : ۲۴۸

(چهارم) این که میت حاضر باشد پس صحیح نیست نماز بر غائب هر چند در همان بلد باشد. (پنجم) این که حائلی ما بین او و مصلی نباشد پس هر گاه میت پشت دیوار باشد یا در اطاق باشد و او خارج، مشکل است. بلی! مثل تابوت و نحو آن ضرر ندارد. (ششم) این که بعد مفرط نباشد ما بین ایشان بر وجهی که صدق و قوف عنده نکند مگر در مأموم با اتصال صفوف. (هفتم) این که بلندی و پستی مفرط بینهما [بینشان] نباشد. (هشتم) استقبال مصلی با تمکن. (نهم) ایستاده بودن او با تمکن. (دهم) تعیین میت بر وجهی که رفع ابهام کند و لو به این که نیت کند میت حاضر را، یا میتی را که امام قصد کرده. (یازدهم) قصد قربت. (دوازدهم) اباحه‌ی مکان. (سیزدهم) موالات ما بین تکبیرات و دعاها بر وجهی که محو نشود صورت نماز. (چهاردم) استقرار، به این معنی که اضطراب زیادی که منافی صدق قیام است نداشته باشد، بلکه احوط اعتبار استقرار است به نحوی که در نمازها معتبر است. (پانزدهم) آن که نماز بعد از تغسیل و تکفین و حنوط باشد چنانچه گذشت سابقاً. (شانزدهم) این که میت مستور العوره باشد اگر کفن متعذر باشد، چنانچه گذشت. (هفدهم) اذن از ولی.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ معتبر نیست در نماز میت طهارت از حدث و خبث و اباحه‌ی لباس و ستر عورت. و اگر چه احوط اعتبار جمیع شرائط نماز است حتی صفات ساتر که باید حریر و ذهب و اجزاء ما لا یؤکل لحمه نباشد. و هم چنین احوط مراعات ترک موانع صلاة است مثل تکلم و خندیدن و رو از قبله برگردانیدن.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ هر گاه مصلی متمکن نباشد از نماز ایستاده به هیچ وجه، نشسته نماز کند [بخواند]. و هر گاه امر دائر شود ما بین ایستادن بدون استقرار و نشستن با استقرار، ایستادن را مقدم بدارد. و هر گاه امر دائر شود ما بین نماز نشسته و نماز در حال راه رفتن، احوط جمع است اگر خوف فساد میت نباشد و الا نشسته نماز کند [بخواند].

[مسئله ۳]

مسئله ۳ هر گاه استقبال ممکن نباشد اصلاً ساقط می‌شود این شرط و اگر قبله مشتبّه باشد، نماز کند [بخواند] به چهار جهت مگر آن که خوف فساد میت باشد آن وقت مخیر است به هر جهتی که بخواهد. و اگر بعض جهات مظنون باشد

صفحه : ۲۴۹

به همان جهت بخواند و اگر چه احوط نماز به چهار جهت است.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ هر گاه میت را در مکان مغضوب گذاشته باشند لکن مصلی در مکان مباح باشد، نماز صحیح است.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ هر گاه بر دو میت نماز گذارد به نماز واحد، لکن از ولی یکی مأذون نبوده، این نماز نسبت به آن که از ولی او اذن داشته صحیح و مجزی است به خلاف آن دیگر.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ هر گاه بعد از نماز معلوم شد که میت در حال نماز به رو افتاده بوده، واجب است که میت را بر پشت بخوابانند و نماز را اعاده کنند.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ هر گاه بر میت نماز نخوانده مدفون شد، بر قبر او نماز گذارند و هم چنین است حکم اگر بعد از دفن معلوم شد که نمازی که بر او خوانده شده از جهتی باطل بوده.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ هر گاه بعد از نماز بر قبر، جسد میت بیرون آمد از قبر به وجهی از وجوه، اعاده‌ی نماز احوط است.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ جایز است تیمم کردن از برای نماز میت و اگر چه متمکن از آب هم باشد. و اگر چه احوط اقتضای بر صورت عدم تمکن از وضوء یا غسل یا صورت خوف فوت صلاة بر میت است.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ احوط ترک تکلم است در اثناء نماز میت و اگر چه بعید نیست عدم بطلان به تکلم.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ با وجود شخصی که قادر باشد بر نماز ایستاده، مجزی بودن نماز عاجز از قیام مشکل است بلکه صحتش نیز محل اشکال است.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ هر گاه عاجز از ایستاده، به خیال آن که شخص قادر به قیام نیست؛ نشسته بر میت نماز خواند بعد معلوم شد که شخص قادر بر قیام موجود است، ظاهر و جوب اعاده است بلکه اگر موجود هم نبوده و بعد موجود شده نیز، چنین است. و هم چنین است حکم هر گاه شخص که قادر بر قیام بود، مشغول به نماز شد لکن در بین نماز عاجز شد، نشسته تمام کرد.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ هر گاه شک کرد که آیا بر میت نماز گذارده‌اند یا نه؟ بنا را بر عدم گذارد و نماز کند [بخواند] و جوب او اگر بداند نماز کرده‌اند [خوانده‌اند] و لکن در صحت آن شک داشته باشد، بنا را بر صحت گذارد هر چند نماز کننده [خوان] فاسق باشد. بلی! با علم به فساد واجب است نماز کند [بخواند] هر چند نماز [خوان] قطع به صحت نماز خود داشته باشد.

صفحه : ۲۵۰

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ هر گاه بر شخصی به حسب تقلید یا اجتهاد او، آن نمازی که بر میت خوانده شده باطل باشد؛ لکن به حسب تقلید یا اجتهاد نماز کننده [خوان] صحیح باشد، بعید نیست جواز اکتفاء به آن. بلی! هر گاه علم قطعی پیدا کند به بطلان نماز آن شخص، واجب است که اتیان کند.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ کسی را که به حکم شرع به دار کشیده‌اند، باید بعد از سه روز او را فرود آورند و نماز کنند [بخواند] و دفن نمایند و جایز نیست بر او پیش از فرود آوردن. و هر گاه به حکم شرع نباشد واجب است فرود آوردن او هر وقت که ممکن باشد و نماز کردن [خواندن] بر او بعد از فرود آوردن و اگر متعذر باشد به همان نحو نماز کنند [بخواند] با مراعات شرائط به قدر امکان.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ جایز است تکرار نماز بر میت، خواه نماز گزار متّحد باشد یا متعدد لکن مکروه است مگر آن که میت از اهل علم و شرف و تقوی باشد.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ واجب است نماز پیش از دفن باشد و جایز نیست تأخیر آن اختیاراً تا ما بعد دفن. بلی! اگر عصباناً یا نسیاناً به جهت عذر دیگر، نماز نکرده [نخوانده] دفن شد یا آن که نماز باطل بر او خوانده شد و دفن شد جایز نیست نبش قبر او، بلکه به همان حال بر او نماز می‌کنند [می‌خوانند] با مراعات شرائط از استقبال و غیره اگر چه بعد از یک شبانه روز باشد؛ بلکه هر چند طول کشیده باشد

مگر آن که متلاشی شده باشد که از صدق شخص میت بیرون رفته باشد که در این حال ساقط است.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ جایز است نماز کردن [خواندن] بر قبر، در صورتی که نماز بر او کرده [خوانده] باشند نیز، لکن مقید است جواز آن بنا بر احوط به این که بیش از یک روز نگذشته باشد از دفن او.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ جایز است نماز کردن [خواندن] بر میت در جمیع اوقات بدون کراهت، حتی در اوقاتی که مکروه است نافله بنا بر مشهور بدون فرق ما بین این که نماز میت واجب باشد یا مستحب.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ مستحب است مبادرت به نماز میت هر چند در وقت فضیلت یومیه باشد. و اولی تقدیم آن است بر نافله و بر قضاء یومیه. بلی! هر گاه وقت یومیه مضیق باشد، واجب است تقدیم آن چنانچه هر گاه وقت فریضه موسع باشد و بترسند از

صفحه : ۲۵۱

فساد میت به تأخیر، واجب است تقدیم نماز میت. و اگر وقت فریضه مضیق باشد و بر میت هم ترس فساد باشد فریضه را مقدم دارند و نماز میت را بعد از دفن بکنند [بخوانند]. و هر گاه معارضه کند دفن با نماز یومیه، به معنی این که اگر نماز یومیه بخوانند و میت دفنش تأخیر افتد فاسد شود، دفن را مقدم دارند و نماز یومیه را قضاء کنند. و اگر ممکن باشد که با ایما هم نماز فریضه را به جای آورند چنین کنند لکن ترک قضاء نشود نیز.

[مسئله ۲۱]

مسئله ۲۱ جایز نیست نماز میت را در اثناء نماز یومیه به جا آورند، هر چند محو صورت نماز نشود. مثل این که در حال قنوت پنج تکبیر و چهار دعای مختصر به جای آورد مع هذا جایز نیست بنا بر احوط.

[مسئله ۲۲]

مسئله ۲۲ هر گاه دو میت موجود باشد، جایز است بر هر یک جدا نماز کند [بخواند] و جایز است تشریک کند به یک نماز بر هر دو، هر چند مختلف باشند در وجوب نماز و استحباب آن. و متعین است تشریک، در صورت خوف فساد بر آن دو به سبب تأخیر.

[مسئله ۲۳]

مسئله ۲۳ هر گاه در اثناء نماز بر میت، میتی دیگر حاضر کردند؛ مخیر است ما بین سه وجه: (اول) اتمام نماز بر اول و بر دوم نماز جداگانه کردن [خواندن]. (دوم) قطع نماز و سر گرفتن به نحو تشریک. (سوم) تشریک در تکبیرات باقیه و خواندن وظیفه هر دو.

[فصل بیست و هشتم در آداب مستحبه‌ی نماز میت است]

فصل بیست و هشتم در آداب مستحبه‌ی نماز میت است و آن چند چیز است: (اول) آن که مصلّی با طهارت باشد. (دوم) این که امام و منفرد، نزد وسط یعنی مقابل کمر میت بایستند اگر مرد، بلکه مطلق ذکر باشد. و اگر زن، بلکه مطلق انثی است مقابل سینه‌ی او بایستند. و در خنثی، مخیر است. و اگر بخواهد بر مرد و زن به شراکت نماز بخواند، خوب است کمر مرد را در مقابل سینه‌ی زن قرار دهند تا ادراک استحباب؛ نسبت به هر دو بشود. (سوم) آن که مصلّی کفش از پا بکند بلکه نماز کردن [خواندن] با کفش مکروه است به خلاف خف و جوراب. سید بحر العلوم فرموده: «و الخلع للحذاء دون الاحتفاء و سن فی قضائه

صفحه : ۲۵۲

الحافی الحفا». یعنی ابن براج رحمه الله در فتاوی خود حکم به استحباب برهنگی پا کرده. (چهارم) آن که در تکبیر اول، بلکه در جمیع آنها بنا بر اقوی، دستها را بلند کند تا نزدیک گوش. (پنجم) این که نزدیک جنازه بایستد، به حیثیتی که اگر باد بوزد دامن مصلّی به جنازه برسد. (ششم) این که امام بلند بخواند تکبیرات بلکه ادعیه را نیز. و اما مأوم پس آهسته بخواند. (هفتم) این که در مواضع متعارف‌ی معتاده بکنند [بخوانند] که مظان اجتماع مصلّین است. (هشتم) این که در مساجد نکنند [نخوانند] مگر در مسجد الحرام. (نهم) آن که به جماعت بخوانند و اگر چه کفایت می‌کند نماز منفرد و اگر چه زن باشد. (دهم) آن که مأوم پشت سر امام بایستد و اگر چه یک نفر باشد، به خلاف یومیه که اگر مأوم یک نفر باشد، مستحب است که در پهلوی امام بایستد. (یازدهم) مبالغه و جهد نمایند در دعای بر میت و بر مؤمنین. (دوازدهم) آن که پیش از نماز، سه مرتبه «الصلوة» بگوید. (سیزدهم) آن که اگر حائض در جماعت باشد در صف تنها بایستد. (چهاردهم) بعضی گفته‌اند که در دعای بعد از تکبیر چهارم، دست را به دعا بلند کند. لکن به قصد خصوصیت و ورود مشکل است. (پانزدهم) این که مصلّی مکث کند تا جنازه را بردارند.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ هر گاه چند جنازه حاضر باشد و خواسته باشد یک نماز بر همه بکند، جایز است پس همه را پیش روی مصلّی می‌گذارند محاذی یکدیگر و مصلّی یک نماز بکند [بخواند] بر همه و جایز است سر هر جنازه را محاذی ران دیگری گذارند و مصلّی در وسط بایستد و یک نماز کند [بخواند] بر همه. و باید ملاحظه ضمیرها و مناسبت دعاها را بکند. و بعید نیست طریقه‌ی اول بهتر باشد و بهتر آن که بر هر یک جداگانه نماز کند [بخواند] و الله العالم.

[فصل بیست و نهم در دفن است]

فصل بیست و نهم در دفن است بدان که واجب است به وجوب کفائی، دفن نمودن میت در زیر زمین به نحوی که محفوظ بماند جثه‌ی او از ضرر درندگان و بوی او از اذیت کردن مردمان. و با امکان

صفحه : ۲۵۳

این نحو جایز نیست گذاردن او را در بناء روی زمین و نه در تابوت محکم، هر چند از سنگ باشد بدون پنهان نمودن در زمین، هر چند فائده‌ی محفوظ بودن جثه و اذیت نکردن بوی آن بر آن مترتب شود.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ واجب است خوابانیدن میت را در میان قبر به جانب راست، رو به قبله به نحوی که سر او به سمت مغرب و پایش به سمت مشرق باشد. و هم چنین است حکم در جسد بی سر، بلکه سر بی جسد و سینه‌ی تنها؛ بلکه هر جزئی که ممکن باشد در او این نحو به عمل آوردن.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ هر گاه در کشتی مسلمی بمرد پس اگر ممکن باشد رسانیدن او را به کنار و دفن کردن، باید صبر کرد تا برسد به کنار و آلا او را بعد از تغسیل و تکفین و تحنيط و نماز، بدون آن که او را هم جدا کنند در میان خم بزرگی گذاشته، در او را بسته و رو به قبله او را به دریا افکنند. و استقبال قبله احوط است. و اگر چه اقوی عدم وجوب است. و یا آن که چیز سنگینی مانند سنگ یا آهنی به پای او بسته، او را در آب اندازند و احوط با امکان، اختیار اول است. و اگر بر میتی بترسند که دشمن او را از قبر بیرون آورد و او را تمثیل کند نیز، چنین کنند.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ هر گاه میت، زن کافره باشد چه کتابیه، چه غیر کتابیه. و حامله باشد به طفلی از مسلم؛ واجب است او را در دفن پشت به قبله خوابانیدن تا طفل در شکم او رو به قبله شود.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ در دفن میت قصد قربت شرط نیست پس هر گاه صبی مباشر شود ضرر ندارد، هر گاه علم حاصل شود که به شرائط دفن عمل کرده و اگر چه معلوم باشد که قصد قربت نداشته.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ هر گاه بترسند از بیرون آوردن جانور، میت را، واجب است که به قیر و آجر و نحو آن محکم کنند قبر او را که نتواند بیرون آورد. کما این که در کشتی هر گاه خواستند میت را [در] دریا اندازند، باید ملاحظه نمایند که مکانی نباشد که حیوانات دریایی به مجرد انداختن، او را بلع کنند.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ سنگ یا آهنی که به پای میت می‌بندند یا خمره که در آن گذاشته می‌شود که او را به دریا اندازند، از مؤن تجهیز است که از اصل مال باید خارج شود.

[مسئله ۷]

مسأله ۷ در دفن میت نیز اذن ولی معتبر است.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ هر گاه قبله مشتبه باشد و

صفحه : ۲۵۴

یقین ممکن نباشد، عمل می‌کنند به ظن و هر گاه ظن نباشد به هیچ طرفی؛ پس باید صبر کنند مگر این که خوف فساد میت باشد یا خوف ضرر بر مباشرین، که در این وقت وجوب استقبال ساقط است.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ احوط در طفل متولد از زنا که احد طرفین از پدر و مادر او مسلم باشند، اجراء احکام مسلم است از دفن در مقابر مسلمین رو به قبله و غیر آن.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ جایز نیست دفن مسلم در مقبره‌ی کفار چنانچه جایز نیست دفن کفار و اولاد ایشان در مقابر مسلمین. بلی! اگر میت کافر و مسلم مشتبه شود، همه را در مقبره‌ی مسلمین دفن می‌کنند. و هر گاه دفن کردند کافر را در مقبره‌ی مسلمین یا مسلمی را در مقبره‌ی کفار، جایز است نبش به جهت این که کافر حرمت ندارد و مقتضای حرمت مسلم این است که با کفار نباشد.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ جایز نیست دفن مسلم در مواضعی که هتک حرمت او است، مثل مزبله و بالوعه و نحو اینها.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ جایز نیست دفن در مکان مغضوب و نه در زمینهای موقوفه از برای غیر دفن، پس جایز نیست دفن در مساجد و مدارس و نحو اینها؛ چنانچه جایز نیست دفن در قبر غیر، که هنوز میت آن پوسیده نشده.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ واجب است دفن اجزاء مبانه‌ی [جدا شده‌ی] میت حتی ناخن و دندان و مو. و اما از حی پس مثل دندان، واجب نیست هر چند کمی گوشت با آن باشد. بلی! مستحب است دفن آنها بلکه مستحب است که نگاه دارد که بعد از موت با او دفن کنند چنانچه از وصیت حضرت باقر به حضرت صادق علیهما السلام در دفن دندان ظاهر می‌شود. و از امیر المؤمنین علیه السلام مروی است که پیغمبر صلی الله علیه و آله، امر فرمودند به دفن چهار چیز: موی و دندان و ناخن و خون. و به روایت عایشه از آن حضرت هفت چیز به زیادتى حیض و بچه‌دان و علقه.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ هر گاه شخصی در چاهی بمیرد و ممکن نباشد بیرون آوردن او، واجب است آن چاه را پر کرده قبر او قرار دهند.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ هر گاه بچه در شکم زن حامله بمیرد و بترسند بر مادر از بقاء آن بچه در شکم او، باید به علاج آن را بیرون آورد اگر چه به داخل کردن دست و پاره کردن بچه و بیرون آوردن او باشد. و مباشر این امر باید زن یا شوهر او باشد و

صفحه : ۲۵۵

اگر نباشند یا نتوانند، رجال محارم او و اگر آن هم معذور شد؛ اجانب می‌توانند به جهت حفظ نفس محترم. و هر گاه زنی بمیرد و بچه در شکم او زنده باشد، واجب است بیرون آوردن آن، هر چند به شکافتن پهلوی چپ زن باشد. لکن بعد از بیرون آوردن طفل پهلوی آن زن را بدوزند و دفن کنند. و فرق نیست در این حکم، ما بین این که امید زنده بودن طفل بعد از بیرون آمدن باشد یا نباشد. و اگر بچه و مادر هر دو زنده باشند، لکن خوف تلف بر هر دو باشد نمی‌شود یکی را تلف کرد برای حفظ دیگری.

[فصل سی ام در آداب مستجبهی دفن است]

فصل سی ام در آداب مستجبهی دفن است و آن چند امر است

[اول]

اول این که گودی قبر تا چنبره گردن یا به قدر یک قامت باشد و زیادتر از این، احتمال کراهت دارد. علامه‌ی طباطبایی رحمه الله در «درّه» می‌فرماید: «و الفضل فی الرفع إلى التراقی» «فقامه ما جاز عنها راق»

[دوم]

دوم این که از برای آن لحدی قرار دهند از طرف قبله در زمین سخت و در عرض و طول به قدری باشد که میت در آن بگنجد و در عمق به قدری که بتوان نشست. و در زمین سست در وسط قبر، گودی حفر کنند شبیه به نهر و میت را در آن گذاشته، سقف بر آن بزنند بعد قبر را از خاک پر کنند.

[سوم]

سوم بعضی گفته‌اند در مقبره‌ی نزدیک، دفن نمایند مگر این که در مقبره‌ی دورتر ترجیحی باشد مثل آن که مقبره‌ی صلحاء باشد یا زیارت اهل قبور در آنجا بیشتر بشود.

[چهارم]

چهارم این که جنازه را در نزدیکی قبر به فاصله‌ی دو ذراع یا سه ذراع یا بیشتر بگذارند و بعد از آن سه مرتبه آن را نقل کنند به این طور که به مقدار دو قدم مثلاً به جانب قبر نقل نمایند و لمحہ بگذارند، باز نوبت دیگر نقل نمایند و لمحہ بگذارند و در دفعه‌ی سوم به آهستگی داخل قبر کنند تا میت خود را مهتاً و ساخته قبر کند و به ناگهانی داخل نکنند زیرا که از برای قبر هولهای بزرگ و وحشت‌های بسیار است.

[پنجم]

پنجم این که اگر میت مرد باشد در دفعه‌ی آخر در پائین قبر او را بگذارند به نحوی که سر او به جانب پای قبر باشد و بعد او را از جانب پای قبر، به سر داخل کنند چون باب قبر نزد پای

صفحه : ۲۵۶

آن می‌باشد. و اگر میت زن باشد در جانب قبله بگذارند و عرضاً او را داخل قبر کنند.

[ششم]

ششم وقتی که زن را داخل قبر می‌کنند چادر یا پرده، بر روی قبر بکشند.

[هفتم]

هفتم آن که او را از تابوت بیرون آورد و به رفق و مدارا داخل قبر کند.

[هشتم]

هشتم در وقت برداشتن میت از تابوت بگوید: بِسْمِ اللّٰهِ وَ بِاللّٰهِ .. وَعَلَىٰ مَلَأَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ اللّٰهُمَّ اِلَى رَحْمَتِكَ لَا اِلٰى عِزَابِكَ اللّٰهُمَّ اَفْسِحْ لَهٗ فِي قَبْرِهٖ وَ لَقِّنْهٖ فِي حُجَّتِهٖ وَ تَبِّتْهُ بِالقَوْلِ الثَّابِتِ وَ قِنَا وَاِيَّاهُ عِزَابِ القَبْرِ. و در وقت معاینه و دیدن قبر بگوید: اللّٰهُمَّ اجْعَلْهٖ رَوْضَةً مِّنْ رِّيَاضِ الْجَنَّةِ وَ لَا تَجْعَلْهٖ حُفْرَةً مِّنْ حُفْرِ النَّارِ. و در وقت گذاشتن میت در قبر بگوید: اللّٰهُمَّ عَبْدُكَ وَ ابْنُ عَبْدِكَ وَ ابْنُ اُمَّتِكَ نَزَلَ بِكَ وَ اَنْتَ خَيْرُ مَنْزُوْلٍ بِهٖ بَعْدَ از گذاشتن در قبر بگوید: اللّٰهُمَّ جَافِ الْاَرْضِ عَنِ جَنَّتِيهِ وَ صَاعِدِ عَمَلْهٖ وَ لَقِّنْهُ مِنْكَ رِضْوَانًا. و در وقت گذاشتن در لحد بگوید: بِسْمِ اللّٰهِ وَ بِاللّٰهِ وَ عَلَىٰ مَلَأَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ. پس بخواند سوره‌ی «حمد» و «آیه‌ی الکرسی» و دو «قل اعوذ» و «قل هو الله احد» را. بگوید: اَعُوْذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيْمِ. و مادامی که مشغول است به چیدن خشت لحد بگوید: اللّٰهُمَّ صَلِّ وَ حِدَّتْهٖ وَ اَنْسِ وَ حَشَّتْهٖ وَ اَمِنْ رَوْعَتْهٖ وَ اَسْكِنْهٖ مِنْ رَحْمَتِكَ رَحْمَةً تُغْنِيْهٖ بِهَا عَنِ رَحْمَةِ مَنْ سِوَاكَ فَاِنَّمَا رَحْمَتُكَ لِلظَّالِمِيْنَ. و در وقت بیرون آمدن از قبر بگوید: اِنَّا لِلّٰهِ وَ اِنَّا اِلَيْهِ الرَّاجِعُوْنَ اللّٰهُمَّ اَرْفَعْ دَرَجَتْهٖ فِي عَلِّيْنَ وَ اَخْلُفْ عَلٰى عَقْبِهِ فِي الغَابِرِيْنَ وَ عِنْدَكَ نَحْتَسِبُ بِهٖ يَا رَبَّ الْعَالَمِيْنَ. و در وقت ریختن خاک در قبر بگوید: اِنَّا لِلّٰهِ وَ اِنَّا اِلَيْهِ الرَّاجِعُوْنَ اللّٰهُمَّ جَافِ الْاَرْضِ عَنِ جَنَّتِيهِ وَ اصْعَدْ اِلَيْكَ بِرُوحِهٖ وَ لَقِّنْهُ مِنْكَ رِضْوَانًا وَ اَسْكِنْ قَبْرَهٗ مِنْ رَحْمَتِكَ مَا تُغْنِيْهٖ بِهٖ عَنِ رَحْمَةِ مَنْ سِوَاكَ. و نیز بگوید: اِيْمَانًا بِكَ وَ تَصَدِيْقًا بِعَيْتِكَ هَذَا مَا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَ رَسُوْلُهٗ وَ صَدَقَ اللّٰهُ وَ رَسُوْلُهٗ اللّٰهُمَّ زِدْنَا اِيْمَانًا وَ تَسْلِيْمًا.

[نهم]

نهم آن که بعد از گذاشتن میت در قبر، گره‌های کفن را بگشایند و ابتدا کنند از طرف سر میت.

[دهم]

دهم این که روی او را باز کنند و بر خاک گذارند و زیر سرش بالشی از خاک قرار دهند.

[یازدهم]

یازدهم آن که در پشت او خشت یا کلوخی بچینند که میت نعلطد و به قفا بیافتد.

[دوازدهم]

دوازدهم آن که به مقدار یک خشت، تربت سید الشهداء علیه السلام مقابل روی او گذارند بر وجهی که محفوظ بماند از ملوث شدن،

صفحه : ۲۵۷

هنگامی که میت از هم متلاشی شود.

[سیزدهم]

سیزدهم بعد از گذاشتن او را در لحد، ولی او یا کسی که از جانب او مأذون باشد؛ میت را تلقین کند به اعتقادات حقه و ولایت ائمه علیهم السلام به طریقی که در روایات وارد شده است. و بهتر این است که دهان خود را نزدیک گوش میت برده، دست راست خود را بر دوش راست او گذاشته به دست چپ خود شانه‌ی چپ را به قوت گرفته و به شدت حرکت دهد او را؛ پس بگوید سه مرتبه: یا فلان بن فلان، اسمع، افهم. پس بگوید: اللَّهُ رَبُّكَ وَ مُحَمَّدٌ نَبِيُّكَ وَ الْإِسْلَامُ دِينُكَ وَ الْقُرْآنُ كِتَابُكَ وَ عَلِيٌّ إِمَامُكَ وَ الْحَسَنُ إِمَامُكَ پس، یک یک ائمه علیهم السلام را نام ببرد تا به آخر، پس [بگوید]: أَ فَهِمْتَ يَا فُلَانُ وَ سَهْ دَفَعَهُ اَيْنَ تَلْقِيْنُ رَا اِعَادَهُ كُنْدَ، بَعْدَ بَگُوِيْدُ: تَبَيَّنَكَ اللَّهُ بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ هِدَاكَ اللَّهُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ، عَرَفَ اللَّهُ بَيْنَكَ وَ بَيْنَ أَوْلِيَائِكَ فِي مُسْتَقَرٍّ مِنْ رَحْمَتِهِ اللَّهُمَّ جَافِ الْأَرْضِ عَنْ جَنَبِيهِ وَ اصْعَدْ بِرُوحِهِ إِلَيْكَ وَ لَقَّهْ بُرْهَانًا، اللَّهُمَّ عَفْوُكَ. وَ اِگَر بَا اَيْنَ نَحْوِ بَگُوِيْدُ جَامِعْتَرِ اسْت: اسْمَعُ افْهَمُ، اسْمَعُ افْهَمُ يَا فُلَانُ بِنَ فُلَانُ وَ بَهْ جَايْ فُلَانُ اسْمِ مَيْتِ وَ پِدْرَشْ رَا ذَكَرْ كُنْدَ پَسْ بَگُوِيْدُ: هَلْ اَنْتَ عَلَيَّ الْعَهْدِ الَّذِي فَارَقْتَنَا عَلَيْهِ مِنْ شَهَادَةٍ اَنْ لَا اِلَهَ اِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَ اَنْ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ عَبْدُهُ وَ رَسُوْلُهُ وَ سَيِّدُ النَّبِيِّينَ وَ خَاتَمُ الْمُرْسَلِيْنَ وَ اَنْ عَلِيًّا اَمِيْرَ الْمُؤْمِنِيْنَ وَ سَيِّدُ الْوَصِيِّينَ وَ اِمَامُ افْتَرَضَ اللَّهُ طَاعَتَهُ عَلَيَّ الْعَالَمِيْنَ وَ اَنْ الْحَسَنَ وَ الْحُسَيْنَ وَ مُحَمَّدَ بْنَ عَلِيٍّ وَ جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ وَ مُوسَى بْنَ عَلِيٍّ وَ مُحَمَّدَ بْنَ عَلِيٍّ وَ عَلِيَّ بْنَ مُحَمَّدٍ وَ الْحَسَنَ وَ الْحَسْنَ بْنَ عَلِيٍّ وَ الْقَائِمَ الْحُجَّةَ الْمَهْدِيَّ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ اُمَّةُ الْمُؤْمِنِيْنَ وَ حُجَّجُ اللَّهِ عَلَيَّ الْخَلْقِ اَجْمَعِيْنَ وَ اَنْتُمْ تَكُّ اُمَّةٌ هُدَى اَبْرَارًا يَا فُلَانُ بِنَ فُلَانُ اِذَا اَتَاكَ الْمَلِكَانِ الْمُقْرَبَانِ رَسُوْلَيْنِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى وَ سَأَلَاكَ عَنْ رَبِّكَ وَ عَنْ نَبِيِّكَ وَ عَنْ دِيْنِكَ وَ عَنْ كِتَابِكَ وَ عَنْ قِبْلَتِكَ وَ عَلَيَّ اَنْتُمْ تَكُّ فَلَا تَخَفْ وَ لَا تَحْزَنْ وَ قُلْ فِي جَوَابِهِمَا اللَّهُ رَبِّي وَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ نَبِيُّيْ وَ الْاِسْلَامُ دِيْنِي وَ الْقُرْآنُ كِتَابِي وَ الْكَعْبَةُ قِبْلَتِي وَ اَمِيْرُ الْمُؤْمِنِيْنَ عَلِيٌّ بِنَ اَبِي طَالِبٍ اِمَامِي وَ الْحَسَنُ بِنَ عَلِيٍّ الْمَجْتَبِي اِمَامِي وَ الْحُسَيْنُ بِنَ عَلِيٍّ الشَّهِيدُ بِكُرْبَلَاءِ اِمَامِي وَ عَلِيٌّ زَيْنُ الْعَابِدِيْنَ اِمَامِي وَ مُحَمَّدٌ الْبَاقِرُ

إِمَامِي وَ جَعْفَرُ الصَّادِقِ إِمَامِي وَ مُوسَى الكَاظِمِ إِمَامِي وَ عَلِيُّ الرِّضَا إِمَامِي وَ مُحَمَّدُ الجَوَادُ إِمَامِي وَ

صفحه : ۲۵۸

عَلِيُّ الهَادِي إِمَامِي وَ الحَسَنُ العَسْكَرِيُّ إِمَامِي وَ الحُجَّةُ المُنْتَظَرُ إِمَامِي هُوَ لَاءِ صِلَوَاتِ اللّٰهِ عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ أَنَّمَتِي وَ سَادَتِي وَ قَادَتِي وَ شُفَعَائِي بِهِمْ أَتَوَلَّى وَ مِنْ أَعْدَائِهِمْ أَتَبَرُّ فِي الدُّنْيَا وَ الآخِرَةِ ثُمَّ اعْلَمْ (اعلمی) يَا فُلَانُ بِنِ فُلَانٍ أَنَّ اللّٰهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى نِعِمَّ الرَّبُّ وَ أَنَّ مُحَمَّدًا صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ نِعِمَّ الرَّسُولُ وَ أَنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ وَ أَوْلَادَهُ المَعْصُومِينَ الاِثْمَةَ الاِثْنِي عَشَرَ نِعِمَّ الاِثْمَةُ وَ أَنَّ مَا جَاءَ بِهِ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ حَقٌّ وَ أَنَّ المَوْتَ حَقٌّ وَ سُؤَالَ مُنْكَرٍ وَ نَكِيرٍ فِي القَبْرِ حَقٌّ وَ البَعْثَ حَقٌّ وَ النُّشُورَ حَقٌّ وَ الصِّرَاطَ حَقٌّ وَ المِيزَانَ حَقٌّ وَ تَطَايُرَ الكُتُبِ حَقٌّ وَ الجَنَّةَ حَقٌّ وَ النَّارَ حَقٌّ وَ أَنَّ السَّاعِيَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَ أَنَّ اللّٰهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي القُبُورِ بِسِ بگوید: أَ فَهَمْتُ يَا فُلَانُ! وَ در حدیث است که میت در جواب می گوید: بلی! فهمیدم پس بگوید: تَبَّتْكَ اللّٰهُ بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ وَ هِدَاكَ اللّٰهُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ عَرَفَ اللّٰهُ بَيْنَكَ وَ بَيْنَ اَوْلِيَائِكَ فِي مُسْتَقَرٍّ مِنْ رَحْمَتِهِ» پس بگوید: اللّٰهُمَّ جَافِ الارضِ عَن جَسَدِيهِ وَ اصْعَدْ بِرُوحِهِ إِلَيْكَ وَ لَقِّهِ مِنْكَ بُرْهَانًا اللّٰهُمَّ عَفْوِكَ عَفْوِكَ.

و اگر زبان میت عربی نباشد، بهتر آن است که بعد از تلقین به عربی دفعه‌ی دیگر به زبان خود میت، او را تلقین کنند.

[چهاردهم]

چهاردهم آن که لحد را به پوشانند به خشت و نحو آن تا آن که خاک بر میت نریزد. و بهتر این است که ابتدا کند از طرف سر میت و اگر خشت را با گِل محکم کند بهتر است.

[پانزدهم]

پانزدهم آن که کسی که وارد قبر شده از طرف پاها، بیرون آید که آن باب قبر است.

[شانزدهم]

شانزدهم این که آن کسی که میت را در قبر می‌گذارد با طهارت و سر برهنه و بی ردا و بی نعلین باشد. و تکمه‌های جامه‌ی خود را باز نماید.

[هفدهم]

هفدهم آن که حضار غیر ارحام به پشت دست خاک در قبر بریزند و بگویند «إِنَّا لِلّٰهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» تا آخر آن چه گذشت. و اما ریختن خویشان میت خاک را بر قبر، مکروه است و مورث قساوت دل است.

[هیجدهم]

هیجدهم آن که مباشر گذاشتن زن، در قبر، محارم یا شوهر او بشود و اگر آنها نباشند، خویشان غیر محارم و آلا اجانب و بعید نیست که در مرد اجانب، اولی باشند.

[نوزدهم]

نوزدهم این که قبر را به مقدار چهار انگشت مضموم یا گشاده از زمین بلند کند.

[بیستم]

بیستم آن که قبر را مربع و مسطح کنند یعنی چهار گوشه داشته باشد و روی آن هم پهن و مساوی باشد و

صفحه : ۲۵۹

تسبیم یعنی خر پشته کردن مکروه است بلکه ترک آن احوط است.

[بیستم و یکم]

بیستم و یکم این که بر قبر علامتی گذارند.

[بیست و دوم]

بیست و دوم این که آب بر روی قبر به پاشند و بهتر این است که رو به قبله کرده، ابتدا کند از سر میت و بریزد تا پای او و دور بدهد تا برسد او به سر او و بعد هر چه از آب باقی مانده بریزد بر وسط قبر. و استحباب آب ریختن تا چهل روز هر روز یک مرتبه بلکه تا چهل ماه بعید نیست.

[بیست و سوم]

بیست و سوم این که بعد از ریختن آب، حاضرین دست بگذارند بر قبر با انگشتان گشاده که نشانه‌ی انگشتان در قبر بماند. و بهتر این است که رو به قبله و در جانب سر میت باشد و استحباب دست گذاشتن نسبت به کسی که نماز نکرده [نخوانده] باشد بر میت اکت است. و هر گاه میت هاشمی باشد، انگشتان را بیشتر فرو برند در قبر او. و مستحب است که در وقت گذاشتن بگوید: بِسْمِ اللّٰهِ خَمَّتْكَ مِنَ الشَّيْطَانِ اَنْ يَدْخُلَكَ و نیز رو به قبله هفت مرتبه سوره‌ی «انا أنزلناه» بخواند و از برای او طلب آمرزش کند و بگوید: اللّٰهُمَّ جَافِ الْاَرْضَ عَن جَنَّتِيْهِ وَ اَصْعِدْ اِلَيْكَ رُوْحَهُ وَ لَقَّهْ مِنْكَ رِضْوَانًا وَ اَسْكِنْ قَبْرَهُ مِنْ رَحْمَتِكَ مَا تُغْنِيْهِ بِهٖ عَن رَحْمَتِيْهِ مَنْ سَيَّوَاكَ يَا بَگُوِيْد: اللّٰهُمَّ اَرْحِمْ غُرْبَتَهُ وَ صِلْ وَ حَدَّتَهُ وَ اَنْسِ وَ حَشَّتَهُ وَ اَمِنْ رَوْعَتَهُ وَ اَفِضْ عَلَيْهِ مِنْ رَحْمَتِكَ وَ اَسْكِنْ اِلَيْهِ مِنْ بَرْدِ عَفْوِكَ وَ سَيِّعَةِ غُفْرَانِكَ وَ رَحْمَتِكَ مَا يَسْتَعْنِيْ بِهَا عَن رَحْمَتِيْهِ مَنْ سَوَاكَ وَ اَحْشُرْهُ مَعْ مَنْ كَانَتْ يَتَوَلَّاهُ و این کیفیت اختصاص به وقت دفن ندارد، بلکه در هر وقت که قبر مؤمنی را زیارت کند مستحب است خواندن هفت مرتبه «انا أنزلناه» و طلب آمرزش و خواندن دعای مذکور.

[بیست و چهارم]

بیست و چهارم این که ولی یا مأذون از جانب ولی بعد از پر کردن قبر و رفتن حاضرین، دفعه‌ی دیگر به او از بلند تلقین نماید میت

را، به همان نحو که گذشت و فائده این تلقین چنانچه در خبر است آن است که باعث می‌شود که نکیرین از میت سؤال قبر نمی‌کنند. پس تلقین در سه موضع مستحب است: یکی در حال احتضار و یکی بعد از گذشتن در قبر و یکی بعد از پر کردن قبر و رفتن حضار. و بعضی بعد از کفن نیز مستحب دانسته‌اند. و مستحب است که در حال تلقین، رو به قبله باشد و سزاوار است که تلقین خوان، دهن را

صفحه : ۲۶۰

نزدیک رأس قبر ببرد و قبر را با کفین خود قبض کند و تلقین بخواند.

[بیست و پنجم]

بیست و پنجم این که اسم میت را بالای قبر بنویسند یا بر لوحی و یا سنگی و بالای سر میت نصب کنند.

[بیست و ششم]

بیست و ششم انگشتر عقیقی در دهان میت گذارند که بر آن نقش «لا اله الا الله ربی، محمد نبی علی و الحسن و الحسین و الخ ائمتی».

[بیست و هفتم]

بیست و هفتم قدری سنگ ریزه بر روی قبر بریزند چنانچه بعضی گفته‌اند و بهتر این است که سرخ باشد.

[بیست و هشتم]

بیست و هشتم صاحب مصیبت را تعزیت بگویند و تسلیت دهند و استجاب تعزیت قبل از دفن و بعد از دفن هر دو ثابت است و بعد از دفن افضل است و کفایت می‌کند در ترتب ثواب آن، این که صاحب مصیبت ببیند او را. هر گاه موجب تجدید حزن صاحب مصیبت شود، بهتر ترک است. و جایز است

صفحه : ۲۶۱

نشستن از برای تعزیت و آن حدی ندارد لکن بعضی تحدید کرده‌اند به دو روز یا سه روز. و بعضی زیاده بر یک روز را مکروه دانسته‌اند و آن معلوم نیست. و اگر بنشیند به قصد قرآن و دعا، بعید نیست رجحان آن.

[بیست و نهم]

بیست و نهم مستحب است تا سه روز طعام از برای اهل میت بفرستند و مکروه است طعام خوردن نزد ایشان، بلکه در خبر است که عمل اهل جهالت است.

[سی‌ام]

سی‌ام مستحب است شهادت دادن چهل نفر یا پنجاه نفر از برای مؤمن به خیر به این که بگوید: «اللَّهُمَّ إِنَّا لَا نَعْلَمُ مِنْهُ إِلَّا خَيْرًا وَأَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنَّا.»

[سی و یکم]

سی و یکم مستحب است گریستن بر موت مؤمن.

[سی و دوم]

سی و دوم مستحب است صاحب مصیبت متذکر شود موت پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم را و مصیبت خود را به موت آن حضرت که اعظم مصیبات است تسلی دهد.

[سی و سوم]

سی و سوم مستحب است صبر بر مصیبت و این که احتساب کند و تأسی کند به انبیاء و اوصیاء و صلحاء، خصوص در موت اولاد.

[سی و چهارم]

سی و چهارم مستحب است هر وقت متذکر مصیبت شود بگوید: «إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ.»

[سی و پنجم]

سی و پنجم آن که به زیارت قبور مؤمنین رود و به آنها سلام کند و در سلام آنها بگوید: «السَّلَامُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الدِّيَارِ ..» تا آخر آن چه بیاید و قرائت قرآن و طلب رحمت و مغفرت برای آنها و زیارت اهل قبور سنت مؤکد است بر مرد و زن، روز دوشنبه و پنج‌شنبه، خصوصاً عصر آن و صبح شنبه، به شرط آن که جزع نکند و صبر نماید و در سلام آنها بگوید: «السَّلَامُ عَلَى أَهْلِ الدِّيَارِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رَجِمَ اللَّهُ الْمُتَقَدِّمِينَ مِنْكُمْ وَالْمُتَأَخِّرِينَ وَإِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ بِكُمْ لَاجِحُونَ.» بر زائر مستحب است که دست خود را بر قبر گذارد و رو به قبله باشد و «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ» هفت مرتبه بخواند و سنت است قرائت سوره‌ی «حمد» و «معوذتین» و «آیة الکرسی»، سه مرتبه و بهتر آن است نشسته رو به قبله بخواند و ایستاده هم جایز است. و سنت است قرائت سوره یس و مستحب است که این دعا بخواند: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ السَّلَامُ عَلَى أَهْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مِنْ أَهْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، كَيْفَ وَجَدْتُمْ قَوْلَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، مِنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، يَا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، اغْفِرْ لِمَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَاحْشُرْنَا فِي زُمْرَةِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَ

صفحه : ۲۶۲

عَلَىٰ وُلِيِّ اللَّهِ.

[سی و ششم]

سی و ششم نزد قبر والدین خود از خدا طلب حاجت کند.

[سی و هفتم]

سی و هفتم بناء قبر را محکم کند.

[سی و هشتم]

سی و هشتم اقارب را نزدیک یکدیگر دفن کنند.

[سی و نهم]

سی و نهم در مرگ فرزند، حمد خدا کند و «إِنَّا لِلَّهِ» گوید و سؤال کند از خداوند کریم که عوض به او عطا فرماید.

[چهارم]

چهارم نماز هدیه‌ی شب اول دفن و آن به روایتی دو رکعت است: در رکعت اول بعد از حمد «آیة الکرسی» بخواند و در رکعت دوم، بعد از حمد ده مرتبه سوره‌ی «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ» بخواند و بعد از نماز بگوید: اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ وَ ابْعَثْ ثَوَابَهَا إِلَيَّ قَبْرِ فُلَانٍ وَ در روایتی در رکعت اول بعد از حمد، دو مرتبه «قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ» و در دوم بعد از حمد، ده مرتبه سوره‌ی «أَلْهَاكُمْ التَّكَاثُرُ» بخواند و اگر به هر دو روایت عمل کند بهتر است. و کفایت می‌کند یک نماز هدیه، برای میت. و از چهل نفر بهتر است، نه به قصد ورود، چنانچه جایز است یک نفر چند مرتبه آن نماز را به قصد اهداء ثواب به عمل آورد. و «آیة الکرسی» را تا «هُم فِيهَا خَالِدُونَ» بخواند، بنا بر احوط. و ظاهر آن است که وقت این نماز موع باشد، از اول شب تا صبح اگر چه بهتر، بعد از عشاء است. و هر گاه سهواً به غیر کیفیت مزبور به عمل آورد اعاده کند اگر چه یک آیه از «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ» یا یک آیه از «آیة الکرسی» نسیاناً ترک کرده باشد. و اگر کسی اجرت گرفته که نماز لیلۃ الدفن بخواند و نخواند یا چیزی از آن را ترک کند نسیاناً، واجب است بر او آن چه گرفته به صاحبش رد کند و هر گاه او را نشناسد از جانب او تصدق نماید و اگر بداند رضای صاحبش را نماز مزبور را در وقت دیگر، بدون قصد ورود به جا آورد و ثواب آن را هدیه‌ی میت نماید.

[مسائل]

[مسأله ۱]

مسأله ۱ هر گاه میتی را به جای دیگر نقل کنند، مثل عتبات یا آن که دفن او را تأخیر اندازند تا مدتی، نماز لیلۃ الدفن را هم تأخیر اندازند تا شب دفن او.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ در استحباب تعزیت مصاب، فرقی نیست بین مرد و زن حتی تعزیت دهند زنهای جوان را؛ لکن تحرز نمایند از کلمه که منشأ فتنه باشد. و باکی نیست اهل ذمه را تعزیت دهند و لکن دعا نکنند به مزید اجر اهل مصیبت، مگر آن که در آن مصلحتی باشد.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ مستحب است وصیت کردن به مالی، که صرف اطعام نمایند در ماتم او.

صفحه : ۲۶۳

[فصل سی و یکم در مکروهات دفن]

فصل سی و یکم در مکروهات دفن و آن نیز چند چیز است: (اول) دفن کردن دو میت را در یک قبر، بلکه بعضی گفته‌اند حرام است مطلقاً. و بعضی گفته‌اند در صورتی که یکی از آنها زن اجنبیه باشد حرام است. و لکن اقوی، کراهت آن است اگر چه احوط ترک آن است مگر در حال ضرورت. و در آن حال نیز، اولی آن است که ما بین آن دو حائلی قرار دهد. و هم چنین مکروه است حمل جنازه‌ی مرد و زن را در یک تابوت. و احوط ترک آن است نیز. (دوم) فرش کردن داخل قبر به «ساج» یا «آجر» یا «سنگ» و نحو آن، مگر آن که زمین قبر، نمناک باشد. و باکی نیست به فرش کردن روی قبر به آن، چنانچه باکی نیست به فرش داخل قبر به مثل حصیر و قطیفه، اگر چه بعضی قائل به کراهت آن نیز شده‌اند. (سوم) رفتن پدر داخل قبر فرزند که مبادا جزع کند و اجر او ضایع شود، بلکه داخل شدن در قبر ارحام هم، مکروه است اگر خوف جزع داشته باشد. بلکه بعضی گفته‌اند دخول قبر ارحام مطلقاً مکروه است، مگر شوهر در قبر زوجه و دخول محرم در قبر محارم. (چهارم) ریختن خاک در قبر ارحام، زیرا که موجب قساوت قلب است. (پنجم) آن که قبر را به غیر خاک خود به پوشانند و هم چنین گِل کاری آن به غیر خاک خود، زیرا که بر میت سنگین می‌شود. (ششم) گچ کاری نمودن قبر یا گِل کاری آن بدون ضرورت، با امکان محکم نمودن قبر بدون آن. و قدر متیقن از کراهت، گچ کاری و گِل کاری داخل قبر است نه بیرون آن، اگر چه بعضی مطلقاً قائل به کراهت شده‌اند. (هفتم) تازه کردن قبر بعد از آن که کهنه شده باشد مگر قبور انبیا و اوصیا و علما. (هشتم) سرایش کردن روی قبر، بلکه احوط ترک آن است. (نهم) روی قبر عمارت کردن، مگر قبور مذکوره و ظاهراً باکی نباشد به دفن کردن میت، زیر بناء و سقف. (دهم) مقبره را مسجد قرار دادن، مگر محل قبر انبیا و ائمه هدی علیهم السلام و علماء. (یازدهم) ماندن نزد قبور، مگر قبور انبیا و ائمه علیهم السلام. (دوازدهم) نشستن روی قبر. (سیزدهم) بول و غایط کردن در قبرستان. (چهاردهم) خندیدن در قبرستان. (پانزدهم) دفن کردن اموات در خانه.

صفحه : ۲۶۴

(شانزدهم) نجس کردن قبور و کثیف کردن آن به طوری که باعث هتک حرمت میت باشد. (هفدهم) راه رفتن بر روی قبر اختیاراً. (هجدهم) تکیه کردن بر قبر. (نوزدهم) داخل کردن میت را در قبر بغتاً، بدون آن که بگذارند و بر دارند تا سه دفعه، چنانچه گذشت. (بیستم) بلند کردن روی قبر زیاده از چهار انگشت باز. (بیست و یکم) نقل کردن میت را از جای مرگ او به بلد دیگر برای دفن، مگر نقل به مشاهد مشرفه و مکانهای مقدسه، مثل نقل کردن از عرفات به مکه معظمه و نقل به نجف اشرف که عذاب قبر و سؤال ملکین از او برداشته شود. و نقل به کربلا- و کاظمین و سایر قبور ائمه علیهم السلام بلکه نقل به مقبره علماء و صلحاء، بلکه بعید نیست استحباب نقل از بعض مشاهده، به مشهد دیگر، به قصد بعض مرجحات شرعیه. و در جواز نقل، ظاهراً فرقی نباشد که پیش از دفن نقل کند یا بعد از آن. و کسی که قائل شده، با آن که نقل کردن بعد از دفن حرام است، از جهت آن است که مستلزم نبش قبر است پس هر گاه بعد از دفن به سببی میت از قبر بیرون شد، مثل آن که درنده یا ظالمی یا طفلی یا دیوانه یا عاصی و امثال آن نبش قبر کرد و از قبر بیرون آورد، مانعی از جواز نقل آن نیست و دور نیست جایز باشد نقل به مشاهد مشرفه، اگر چه مستلزم فساد میت باشد، بشرط آن که باعث ایداء مسلمین نباشد زیرا کسی که دست توسل به عروه‌الوثقای اهل بیت علیهم السلام دراز کرد، فائز است و کسی که رو آورد به آن بزرگواران از مهالک نجات یافت. و هر که به آنها ملتجی شود، از عقوبات مأمون

خواهد بود. و هر کس به آن موالی، پناه برد به خداوند منان پناه برده و کسی که متوسل به ایشان شد او را رد نخواهند فرمود، صلوات الله عليهم اجمعین.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ جایز است گریه کردن بر میت چه بی صدا یا با صدا، بلکه گاهی راجح است برای آن که آتش حزن خود را خاموش کند و سوزش دل او را ساکن نماید، بشرط آن که منافی رضای به قضای الهی، عملی نیاورد. چه گریه بر ارحام باشد یا بر غیر ارحام. بلکه گذشت استحباب گریه بر مصیبت مؤمن و از بعض اخبار جواز گریه بر رفیق گمراه مستفاد می‌شود. و خبری که دلالت دارد که میت معذب می‌شود به

صفحه : ۲۶۵

گریه کردن کسان او، ضعیف است بلکه منافی عدل الهی است. و گریه [ای] که مشتمل بر جزع و بی صبری باشد مادامی که مقرون به راضی نبودن به قضاء الهی نباشد؛ حرام نیست. بلی، جزع نمودن باعث حرمان از اجر صابرين است و کراهت آن بعید نیست.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ جایز است نوحه کردن بر میت به شعر یا به نثر، مادامی که متضمن دروغ و ویل و ثبور نباشد. بلی، نوحه کردن در شب مکروه است و جایز است اجرت گرفتن بر نوحه‌گری، هر گاه نوحه مشتمل بر باطل نباشد، لکن بهتر آن است که از اول، شرط اجرت نکنند.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ جایز نیست در مصیبت، سیلی به صورت خود زدن و خراشیدن آن، و بریدن موی سر، بلکه فریاد نمودن خارج از اعتدال، بنا بر احوط. چنانچه جایز نیست پیراهن دریدن بر غیر پدر و برادر، بلکه بر آنها نیز احوط اجتناب است.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ زنی که گیسوی خود را در مصیبت ببرد، واجب است بر او کفاره، مثل کفاره‌ی افطار شهر رمضان. و اگر موی خود را بکند یا صورت خود را بخراشد، مثل کفاره قسم باید بدهد.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ مرد هر گاه در مصیبت زوجه یا فرزند خود، پیراهن پاره کند، کفاره‌ی قسم باید بدهد و آن طعام ده مسکین است یا پوشانیدن آنها یا یک بنده آزاد کردن.

[مسئله ۶]

مسأله ۶ نیش قبر مؤمن اگر چه طفل یا دیوانه باشد حرام است، مگر آن که معلوم باشد که مندرس و خاک شده. و کفایت نمی‌کند مظنه‌ی به اندراس آن. و هر گاه استخوان او باقی مانده و هنوز محکم باشد، در جواز نیش قبر او اشکال است و اگر استخوان پوسیده‌ی او باقی مانده که به ادنی حرکت خاک می‌شود، ظاهر جواز نیش است. بلی، نیش قبور شهدا، علما، و صلحاء، و اولاد ائمه علیهم السلام مطلقاً جایز نیست اگر چه به طول مدت، مندرس شده باشد بخصوص قبور کسانی که زیارتگاه و پناهگاه باشد. و ظاهر آن است که مجرد برداشتن خاک قبر، مادامی که جسد میت، ظاهر نشود نیش قبر صادق نباشد ولی بهتر آن است که بگوئیم در صدق نیش، رجوع به عرف شود. پس جائی که بگویند نیش قبر و هتک حرمت است اجتناب نمایند. و هر گاه میت را در سردابی گذارده باشند و در آن را پوشانیده باشند و بخواهند میت دیگری را در آن

صفحه : ۲۶۶

سرداب برند، به مجرد باز کردن در سرداب، نیش قبر صادق نیست، به خصوص هر گاه جسد میت ظاهر نشود. و هم چنین اگر میتی را به سبب عدم امکان دفن او، یا به اعتقاد جواز آن، یا عسیاناً، روی زمین گذارده باشند و اطراف آن را ساخته باشند و بخواهند بیرونش آورند و دفن کنند، خراب کردن آن، نیش محسوب نیست. و هم چنین است در صورتی که او را در تابوت سنگی و نحو آن، گذارده باشند.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ استثناء شده از حرمت نیش چند مورد:

[اول]

اول در صورتی که میت را در مکان غصبی دفن کرده باشند عسیاناً یا جهلاً یا نسیاناً. پس هر گاه صاحب زمین راضی نشود به بقاء آن، واجب است نیش نمایند و او را بیرون آورند و [در] جای مباح دفن کنند و هم چنین است در صورتی که کفن میت غصبی باشد یا مال غصبی با او دفن شود، بلکه هر گاه مال خود میت که به موت، منتقل به وارث شده با او دفن شود، نیش آن برای اخراج مال جایز است. بلی، هر گاه وصیت کرده باشد به دفن قرآن یا دعاء یا انگشتی همراه او دفن کنند، جایز نیست نیش قبر او برای بیرون آوردن آن، بلکه هر گاه به وجهی از وجوه بیرون آمد نیز، گرفتن آن جایز نیست چنانچه عمل نکردن به وصیت از اول جایز نیست.

[دوم]

دوم در صورتی که میتی را بدون غسل یا کفن دفن کرده باشند یا معلوم شود که غسل او باطل بوده یا کفن او به غیر وجه شرعی بوده یا جهلاً و نسیاناً او را بر غیر قبله دفن کرده باشند، نیش قبر او مانعی ندارد؛ چنانچه هر گاه کفن کرده باشند او را به پوست میت، یا به غیر مأكول اللحم یا به حریر، جایز است نیش کنند و تدارک نمایند بشرط آن که موجب هتک میت نباشد. و اما هر گاه به سبب نبودن آب غسل، او را با تیمم دفن کنند و بعد از دفن آب پیدا شود یا آن که کفن پیدا نشود و به حریر او را کفن کنند و دفن نمایند؛ پس در این صورتها، جواز نیش قبر برای تدارک آن مشکل است. و هر گاه نماز بر او نکرده [نخوانده] باشند یا معلوم شود بطلان نماز بعد از دفن، جایز نیست نیش قبر برای نماز، بلکه بالای قبر او بر او نماز کنند [بخوانند].

[سوم]

سوم در صورتی که اثبات حقی متوقف باشد بر دیدن جسد میت.

[چهارم]

چهارم برای دفن کردن بعض اجزاء که از او بریده باشند،

صفحه : ۲۶۷

لکن بهتر آن است که آن قدر بکنند که جسد او ظاهر نشود و همراه او دفن کنند.

[پنجم]

پنجم در صورتی که در جای غیر مناسب دفن شده باشد مثل آن که در مقبره‌ی کفار یا مزبله یا بالوعه و نحو آن، دفن شده باشد که موجب هتک او باشد. یا همراه او کافری را دفن کرده باشند که نبش کردن قبر او برای اخراج کافر مانعی ندارد.

[ششم]

ششم برای نقل کردن آن به مشاهد مشرفه و اماکن معظمه، که جایز است نبش آن بنا بر اقوی، اگر چه وصیت به نقل نکرده باشد. بلی، با عدم وصیت، خلاف احتیاط است.

[هفتم]

هفتم اگر او را با تابوت دفن کرده باشند، زیرا که نبش محسوب نیست به سبب آن که جسد او ظاهر نمی‌شود و کسی که اراده نقل به مشاهد داشته باشد، بهتر آن است که او را در تابوت گذارده دفن کنند که خالی از اشکال یا اشکال آن کمتر باشد.

[هشتم]

هشتم در صورتی که بدون اذن ولی او را دفن کرده باشند.

[نهم]

نهم در صورتی که وصیت کرده باشد که او را در مکان معینی دفن کنند و از روی ندانستگی یا فراموشی یا عصیاناً، خلاف وصیت کرده باشند.

[دهم]

دهم در صورتی که ضرورت اقتضاء کند به نبش یا امر راجح اهمی با حرمت نبش، معارضه کند.

[یازدهم]

یازدهم در صورتی که دفن شده باشد در جایی که از درندگان یا سیل یا دشمن مأمون نباشد.

[دوازدهم]

دوازدهم در صورتی که وصیت کرده باشد به نبش قبر، بعد از مدتی و نقل او به مشاهد و اماکن مشرفه، بلکه ممکن است بگوئیم نبش جایز است؛ در هر موردی که رجحان شرعی داشته باشد و سبب هتک میت و ایداء به خلق نباشد، زیرا که دلیل حرمت نبش قبر منحصر به اجماع است و قدر متیقن آن، در غیر این وارد است لکن مع ذلک خالی از اشکال نیست.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ جایز است خراب کردن آثار قبوری که معلوم باشد اموات آن مندرس شده، در غیر قبور علماء و صلحاء و اولاد ائمه علیهم السلام به خصوص هر گاه آن آثار در مقبره‌ی مسلمین و وقف بر آنها باشد و محتاج به آن باشند یا در زمین‌های مباح. و لکن احوط با عدم حاجت، خراب نکردن آن است، سیما در اراضی مباحه که وقف نباشد.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ قبری که معلوم نباشد که میت آن مسلمان است یا کافر، احوط ترک نبش آن است، مگر آن که علم به اندراس آن داشته

صفحه : ۲۶۸

باشد یا در مقبره کفار باشد.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ هر گاه کسی را در ملک غیر بدون اذن او دفن کردند، واجب نیست بر او، راضی به بقاء آن شود و لو به عوض؛ اگر چه بدون عدوان به سبب جهل یا نسیان او را در آنجا دفن کرده باشند. پس صاحب ملک را می‌رسد که از اولیاء میت مطالبه نبش کند یا خودش مباشر نبش شود. و هم چنین است در صورتی که مال غیر را با میت دفن کرده باشند. و لکن اولی، بلکه احوط آن است که از اولیاء میت، عوض آن را اگر بدهند، قبول کند یا از آن مال اعراض نمایند.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ در صورتی که اذن داده باشد که میت را در ملک او دفن کنند، جایز نیست بعد از دفن، رجوع کند از اذن خود؛ چه اذن داده باشد به عوضی یا بدون آن، زیرا که خود او اقدام بر آن نموده به خلاف کسی که اذن دهد به نماز در خانه‌ی او که جایز است در اثناء نماز، از اذن خود رجوع نماید. پس هر گاه وقت نماز موشع است، مصلی باید قطع کند نماز را زیرا که حرمت قطع نماز مختص نمازگزار است نه بر دیگران، به خلاف حرمت نبش که مختص نیست به مباشر دفن، بلکه بر هر کسی حرام است. بلی، هر گاه اذن دهد در دفن و بعد از آن که میت را در قبر گذارند پیش از پوشانیدن آن به خاک، جایز است رجوع کند از اذن خود، در صورتی که اذن او در ضمن عقد لازمی نباشد و الاً مطلقاً رجوع از اذن جایز نیست.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ هر گاه میتی که به اذن مالک در زمین دفن شده، به نبش یا به سیل یا حیوان درنده و نحو آن، بیرون آمد بر مالک واجب نیست دو باره اذن دهد که آنجا دفنش کنند، بلکه می‌رسد او را که از اذن خود رجوع کند مگر آن که اذن او در ضمن عقد لازمی باشد.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ اگر در زمین مباح دفن شود و به یکی از مذکورات بیرون آید، واجب نیست دوباره او را در آنجا دفن کنند بلکه جایز است جای دیگر دفن نمایند و در دفن ثانی هم، استیدان از ولی احوط است. بلی، اگر باقی نمانده باشد از او مگر استخوان و نحو آن، بعید نیست که بدون اذن ولی هم دفن آن جایز باشد اگر چه استیدان با امکان احوط است.

[مسئله ۱۴]

مسأله ۱۴ مکروه است مرگ کسی را از اولاد و اقرباء او مخفی دارند مگر آن که از جهتی راجح باشد.

صفحه : ۲۶۹

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ از اماکنی که سنت است دفن در آن و جایز است او را نقل به آن نمایند، حرم خداست و خصوص مکه از مواضع حرم، اشرف است. و منقول است که دفن در حرم باعث ایمن شدن از فزع اکبر است و در بعضی اخبار است که نقل میت از عرفات به مکه معظمه سنت است.

[مسأله ۱۶]

مسأله ۱۶ سزاوار است بر مؤمن که قبری برای خود مهیا کند چه در حال مرض و چه در حال صحت و سزاوار است که خود داخل آن برود و قرآن بخواند.

[مسأله ۱۷]

مسأله ۱۷ سنت است بذل کردن زمین برای دفن مؤمن، چنانچه سنت است بذل کفن برای او اگر چه غنی باشد. و در خبر است، کسی که کفن دهد به کسی، مثل آن که ضامن شده باشد لباس او را در روز قیامت.

[مسأله ۱۸]

مسأله ۱۸ مستحب است کندن قبر برای مؤمن بالمباشره. و در خبر است کسی که برای مؤمن قبری بکند، مثل آن است که او را تا قیامت در خانه‌ی خود جای موافق داده باشد.

[مسأله ۱۹]

مسأله ۱۹ سنت است غسل دادن میت بالمباشره. و در خبر است که حضرت موسی کلیم علیه السلام در مناجات خود عرض کرد: یا رب چه ثواب است کسی را که میتی را غسل دهد؟ جواب آمد که او را از گناهان پاک کنم مثل روزی که از مادر متولد شده باشد.

[مسأله ۲۰]

مسأله ۲۰ سنت است که برای خود، کفن مهیا کند و آن را در منزل خود گذارد و مکرراً به آن نظر کند. و در حدیث است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: کسی که مهیا کند کفن خود را در هر وقت که به آن نظر کند مأجور است. و در خبر دیگر است که مادامی که به آن نظر کند از غافلین محسوب نیست.

[باب نهم در اغسال مستحب و آن بسیار است]**اشاره**

باب نهم در اغسال مستحب و آن بسیار است بعضی علما تا چهل و هفت غسل شمرده‌اند. و بعضی تا پنجاه و بعضی زیاده از شصت و بعضی تا هشتاد و هفت و بعضی تا صد غسل، شمرده‌اند. پس بدان که اغسال مندوبه بر سه قسم است: زمانی و مکانی و فعلیه، یعنی برای کاری که می‌خواهد به جا آورد یا به جا آورده است. و اغسال مکانی هم برگشت آن به فعلیه

صفحه : ۲۷۰

است به جهت آن که یا برای داخل شدن مکانی مستحب است یا برای بودن در آن مکان. پس در این مقام چند فصل است:

فصل اول در اغسال زمانی

و آن بسیار است:

[اول]

اول غسل جمعه و رجحان آن از ضروریات شرع و تأکد استحباب آن، معلوم از شریعت مقدسه و اخبار در ترغیب آن بسیار است. در بعضی اخبار وارد شده که غسل جمعه، سبب پاکیزگی اوست از جمعه تا جمعه‌ی دیگر. [و] در بعضی، آن که موجب طهارت و کفاره گناهان ما بین دو جمعه است بلکه در بعضی اخبار، غسل جمعه را تعبیر به واجب فرموده‌اند، از آن جمله در خبری وارد شده که غسل جمعه واجب است بر مردان و زنان، چه حُرّ باشند یا مملوک. و در خبر دیگر که از غسل سؤال شده، جواب فرموده‌اند: واجب است بر مردان و زنان، حُرّ باشند یا عبد. و در خبر دیگر فرموده: غسل در روز جمعه واجب است. و در خبر دیگر سؤال کرده‌اند، چگونه غسل جمعه واجب شده؟ در جواب فرمودند که: خداوند عالم جلّ شأنه، تمام فرمود نماز فریضه را به نوافل تا آن که فرمود: و تمام کرد وضوء نافله را به غسل روز جمعه. و در خبر دیگر فرمود: ترک نمی‌کند غسل جمعه را مگر فاسق. و در خبر دیگر سؤال شده از کسی که فراموش کرده باشد غسل جمعه را تا بعد از نماز جمعه، در جواب فرمودند: هر گاه وقت نماز باقی است غسل کند و نماز را اعاده نماید و اگر وقت آن گذشته نماز او صحیح است. و اخبار دیگر هم قریب این مضامین وارد شده از این جهت نقل از جماعتی از علماء مثل کلینی و صدوق و شیخ بهائی قدس الله اسرارهم قول به وجوب آن شده و لکن اقوی، استحباب آن است. و تعبیر به وجوب آن به ملاحظه‌ی قرائن کثیره، منزل بر تأکد استحباب است اگر چه احوط ترک نکردن آن است.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ وقت غسل جمعه از طلوع فجر صادق روز جمعه تا زوال ظهر است و از بعد از ظهر آن، تا غروب روز شنبه، وقت قضاء آن است لکن احوط و اولی

صفحه : ۲۷۱

از ظهر تا غروب جمعه آن است که به قصد قربت مطلقه به جا آورد. و قصد اداء و قضاء نکند. و اگر تا غروب به جا نیاورد احوط و

اولی آن است که شب شنبه به جا نیاورد بلکه در روز شنبه به قصد قضاء آن به عمل آورد. و بعضی از علماء احتمال داده‌اند که وقت قضاء آن موعن باشد تا آخر هفته، ولی مشکل است. بلی، باکی نیست به آن که در سایر ایام غسل کند بدون قصد ورود، بلکه به امید آن که مطلوب شارع مقدس باشد.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ کسی که بترسد که روز جمعه آب غسل نیابد، جایز است غسل جمعه را در روز پنجشنبه یا شب جمعه به جا آورد اما تقدیم غسل در شب پنجشنبه، مشکل است. بلی، ضرر ندارد که به جا آورد بدون قصد ورود و احتمال داده شده که در صورت خوف از نیافتن آب، تقدیم غسل از اول هفته تا آخر، جایز باشد. ولی دلیلی بر جواز آن نیست و اگر روز پنجشنبه مقدم داشت غسل جمعه را و روز جمعه متمکن از آب شد، مستحب است اعاده نماید و اگر ترک نمود مستحب است روز شنبه قضاء نماید. و بر فرض آن که روز جمعه آب به دست او نیامد، دیگر قضاء آن مستحب نیست. و اگر امر دائر باشد ما بین تقدیم آن و بین قضاء، اولی، اختیار تقدیم است.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ مستحب است در وقت غسل جمعه بگوید: اشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له وأن محمدًا عبده ورسوله، اللهم صل على محمد وآل محمد واجعلني من التوابين واجعلني من المتطهرين.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ فرقی نیست در استحباب غسل جمعه، ما بین مرد و زن، حاضر و مسافر، بنده و آزاد و کسی که نماز جمعه می‌خواند یا ظهر، بلکه اقوی آن است که بر صبی ممیز، هم مستحب است. بلی، شرط است در صحت غسل جمعه‌ی مملوک، اذن مولی در صورتی که اتیان به آن منافی حق مولی باشد. بلکه احوط استیذان است اگر چه منافی آن نباشد نیز. و تأکد استحباب آن نسبت به مردان زیاد است. و در بعض اخبار نسبت به زنان رخصت به ترک آن وارد شده.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ از بعض اخبار استفاده می‌شود که ترک غسل جمعه مکروه است، بلکه وارد شده کسی که ترک کرده باشد مأمور به استغفار است. و از حضرت امیر المؤمنین علیه السلام منقول است که در مقام

صفحه : ۲۷۲

سرزنش به کسی، فرموده که: قسم به خدا که تو عاجزتری از ترک کننده‌ی غسل جمعه، به درستی که کسی که غسل جمعه به عمل آورد تا جمعه‌ی دیگر، پاکیزه است.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ کسی که بترسد که غسل جمعه از او فوت شود به سبب دیگر غیر از نیافتن آب، مثل آن که با وجود آب متمکن از استعمال آن نباشد یا آن که چیزی که در عوض دهد و آن را بخرد نداشته باشد، دور نیست جایز باشد بر او نیز، پیش انداختن آن در روز پنج شنبه، اگر چه اولی در این صورت آن است که قصد ورود در آن نکند بلکه به امید آن که شاید مطلوب صاحب شرع باشد به عمل آورد.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ هر گاه در روز پنج شنبه، به سبب خوف نیافتن آب، شروع به غسل جمعه کرد و در اثناء غسل، معلوم شد که آب یافت می‌شود و متمکن از استعمال هم خواهد بود غسل او باطل است و اتمام آن به قصد تقدیم غسل جمعه، جایز نیست. بلی، مستحب

است که عدول کند به نیت غسل دیگر و تمام کند مگر آن که از اول قصد غسل دیگری را هم کرده باشد که محتاج به عدول نیست.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ بهتر آن است که نزدیک زوال، غسل جمعه را به جا آورد اگر چه از اول طلوع فجر تا زوال، هر وقت غسل کند کافی است.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ بعضی علما گفته‌اند که قضاء آن را، آن چه نزدیک تر به زمان اداء به جا آورد افضل است، پس صبح شنبه مثلاً بهتر از ظهر آن است. و هم چنین است در تقدیم، پس عصر پنجشنبه، بهتر از صبح آن است و هم چنین و این قول خالی از وجه نیست اگر چه دلیل واضحی ندارد ولی اشکالی نیست در افضلیت اتیان به آن بعد از زوال جمعه از روز شنبه، اگر چه قائل باشیم به آن که قضاء شده، علی الاقوی.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ اگر نذر کرده باشد غسل جمعه را، واجب است در وقت آن به جا آورد. و هر گاه ترک کند، کفاره خلف نذر بر او واجب است. و احوط آن است که در روز شنبه، قضاء آن را به جا آورد. و هم چنین احوط، قضاء آن است اگر ترک کرده باشد به سبب فراموشی یا عدم تمکن از آب، ولی در غیر صورت ترک عمدی، کفاره بر او نیست.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ اگر غسل کند به اعتقاد آن که پنج شنبه است به قصد تقدیم یا به گمان [این که] شنبه است به قصد قضاء و

صفحه : ۲۷۳

بعد از آن معلوم شود که جمعه بوده، دور نیست بگوئیم صحیح و مجزی است، به خصوص هر گاه قصد امتثال امر واقعی را کرده باشد و از باب اشتباه در تطبیق باشد. و هم چنین است عکس مسأله، که به اعتقاد آن که جمعه است غسل کند و معلوم شود شنبه یا پنج شنبه بوده در صورتی که خوف نیافتن آب را داشته باشد. و هر گاه اشتبهاً در روز جمعه، قصد کند غسل دیگری را یا در غیر جمعه، اشتبهاً قصد غسل جمعه کند و بعد از آن معلوم شود به غسل دیگر مأمور بوده، در صحت آن اشکال است مگر آن که قصد امتثال امر فعلی واقعی را کرده باشد و اشتباه در تطبیق باشد که در این صورت صحیح است.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ غسل جمعه باطل نمی‌شود به حدث اکبر و اصغر.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ اقوی صحت غسل جمعه است از جنب و حائض، بلکه دور نیست مجزی باشد از غسل جنابت، بلکه از غسل حیض نیز، اگر بعد از انقطاع خون به عمل آورد.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ اگر قادر نباشد بر غسل جمعه به سبب بی‌آبی یا غیر از مسوغات تیمم، بدل آن تیمم کند و مجزی است از آن. بلی، اگر پیش از زوال متمکن شود از غسل، احوط غسل کردن است برای ادراک مستحب.

[دوم]

دوم از اغسال زمانیه، غسل شبهای طاق ماه رمضان و تمام شبهای دهه‌ی اخیر آن است و در شب بیست و سوم، در آخر شب نیز، غسل دیگر مستحب است. و هم چنین غسل روز اول ماه رمضان. بنا بر این بیست و دو غسل در تمام ماه رمضان مستحب است و بعضی غسل تمام شبهای آن را مستحب می‌دانند، بنا بر این سی و دو غسل می‌شود و لکن دلیلی ندارد. بلی، در شبهای جفت از دهه اول و دوم، اگر غسل کند به احتمال مطلوبیت آن مانعی ندارد. و در شبهای قدر و شب نیمه و شب‌های هفدهم و بیست و پنجم و بیست و هفتم و بیست و نهم آن، مستحب مؤکد است.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ غسل شب و روز اول رمضان را مستحب است که در آب جاری به عمل آورد، چنانچه مستحب است که قبل از غسل آن یا بعد از آن؛ سی کف آب، بر سر بریزد تا از خارش بدن مأمون بماند و این عمل مستقلاً است و ربطی به غسل ندارد.

[مسأله ۱۶]

مسأله ۱۶ وقت غسل شبهای ماه رمضان، از اول شب تا به صبح است

صفحه : ۲۷۴

اگر چه بهتر آن است [که] اول شب به عمل آورد. بلکه بهتر آن است که نزدیک غروب یا مقارن آن به جا آورد تا از اول شب تا آخر آن با غسل باشد. و بعید نیست که راجح باشد غسل شبهای دهه‌ی آخر را ما بین مغرب و عشا به جا آورد که منقول است از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم در آن وقت به عمل می‌آوردند. و گذشت که در شب بیست و سوم آن، غسل دیگری در آخر شب مستحب است.

[مسأله ۱۷]

مسأله ۱۷ در شب بیست و سوم اگر غسل اول شب را ترک کند، بعید نیست غسل آخر شب از آن معجزی باشد. و بهتر آن است در آخر شب، دو غسل به جا آورد بدون قصد ورود، خصوص با فصل میان آن دو و جایز است یک غسل، به قصد هر دو به عمل آورد.

[مسأله ۱۸]

مسأله ۱۸ اغسال مزبور مثل غسل جمعه، به حدث اصغر و اکبر باطل نمی‌شود.

[سوم]

سوم» غسل روز عید فطر و قربان و این دو غسل، از مستحبات مؤکده است و منقول است که فرموده‌اند: اگر کسی فراموش کند غسل روز عید را تا نماز بخواند اگر وقت آن باشد باید غسل کند و نماز را اعاده کند و اگر وقت آن گذشته، نماز او معجزی است. و در خبر دیگر وارد شده که سؤال از غسل عید قربان نموده‌اند پس در جواب فرموده‌اند: غسل آن واجب است مگر بر کسی که به [در] منی باشد. و به ملاحظه اخبار دیگر که تصریح به عدم وجوب آن شده، این خبر منزل بر تأکد استحباب است. و وقت آن فجر روز عید تا زوال آن است. و محتمل است که تا غروب باقی باشد و لکن اولی آن است که از بعد از زوال تا غروب، قصد ورود نکنند چنانچه بهتر آن است که غسل را قبل از نماز عید به جا آورد تا نماز با غسل واقع شود. و در روز عید مستحب است در نهر غسل کند و اگر نهر نباشد، مستحب است خودش را با خضوع و خشوع آب بکشد. و مستحب است زیر سایه یا سقف دیوار غسل کند که کسی او را نبیند و این که در وقت اراده‌ی غسل بگوید: اللَّهُمَّ إِيْمَانًا بِكَ وَتَصَدِيقًا بِكِتَابِكَ وَاتِّبَاعَ سُنَّةِ نَبِيِّكَ. بعد از آن بسم الله بگوید و شروع در غسل کند و بعد از فراغت از غسل بگوید: اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ كَفَّارَةً لِذُنُوبِي وَطَهُورًا لِذِينِي، اللَّهُمَّ اذْهَبْ عَنِّي

الدَّئِس. و بهتر آن است که در غسل روز عید قربان هم این اعمال را به جا آورد

صفحه : ۲۷۵

بدون قصد ورود. و هم چنین مستحب است غسل شب عید فطر، و وقت آن از اول غروب تا فجر است. و بهتر بعد از غروب آفتاب است. و اولی آن است که شب عید قربان هم غسل کند بدون قصد ورود.

[چهارم]

چهارم غسل روز «ترویہ» که هشتم ذی الحجہ است و وقت آن موع است در تمام روز.

[پنجم]

پنجم غسل روز عرفه، چه در عرفات باشد یا سایر بلاد. و وقت آن هم موع است تا غروب و اولی وقت زوال است.

[ششم]

ششم غسل چهار روز از ماه رجب، روز اول و روز نیمه و روز آخر آن و روز بیست و هفتم آن، که مبعث است. و وقت آن از فجر تا غروب است. و از کفعمی و مجلسی رحمه الله نقل شده که غسل شب مبعث را هم مستحب دانسته‌اند و اگر بدون قصد ورود به جا آورد مانعی ندارد.

[هفتم]

هفتم غسل روز غدیر و بهتر آن است که قبل از زوال به عمل آورد.

[هشتم]

هشتم غسل روز «مباهله» که علی الاقوی، بیست و چهارم ذی الحجہ است و بعضی گفته‌اند بیست و یکم و بعضی بیست و پنجم و بعضی بیست و هفتم آن است. و باکی نیست در این روزها هم بدون قصد ورود غسل کند.

[نهم]

نهم غسل روز نیمه شعبان.

[دهم]

دهم غسل روز مولود حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم که هفدهم ربیع الاول است.

[یازدهم]

یازدهم غسل روز نوروز.

[دوازدهم]

دوازدهم غسل روز نهم ربیع الاول.

[سیزدهم]

سیزدهم غسل روز دحو الارض که بیست و پنجم ذی القعدة است.

[چهاردهم]

چهاردهم بعضی از علما گفته‌اند: مستحب است غسل شبهای جمعه، بلکه در هر وقت شریفی و باکی نیست بدون قصد ورود به عمل آورد.

[مسأله ۱۹]

مسأله ۱۹ اغسال زمانیه اگر در وقت آن ترک شود قضاء ندارد. و قبل از وقت آن هم نمی‌توان به عمل آورد مگر غسل جمعه، چنانچه گذشت. و لکن از مفید رحمه الله نقل شده که قضاء غسل عرفه را در روز قربان، مستحب می‌داند. و از شهید نقل شده که تمام اغسال زمانیه قضاء آن مستحب و تقدیم آنها نیز با خوف عدم تمکن در وقت، جایز است و لکن وجه آن معلوم نیست. بلی، قضاء با تقدیم آن بدون قصد ورود مانعی ندارد.

[مسأله ۲۰]

مسأله ۲۰ بعضی علما گفته‌اند که غسل، مستحب نفسی است پس در هر وقت می‌توان به عمل آورد اگر چه سبب و غایتی نداشته باشد و وجه آن معلوم نیست. بلی، اتیان به آن بدون قصد ورود ضرر ندارد.

صفحه : ۲۷۶

[فصل دوم در اغسال مکانیه که برای داخل شدن مکانی، مستحب است]

فصل دوم در اغسال مکانیه که برای داخل شدن مکانی، مستحب است و آن در چند مقام است: (اول) برای دخول حرم مکه. (دوم) برای دخول مکه. (سوم) برای دخول مسجد الحرام. (چهارم) برای دخول کعبه. (پنجم) برای دخول حرم مدینه. (ششم) برای دخول مدینه. (هفتم) برای دخول مسجد حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم. (هشتم) برای دخول هر کدام از مشاهده‌ی مشرفه‌ی حضرات ائمه معصومین علیهم السلام و وقت آن پیش از داخل شدن آنها است، وقتی که قصد دخول می‌نماید. و دور نیست استحباب غسل بعد از دخول آن به قصد بودن آنجا در صورتی که قبل از دخول غسل نکرده، چنانچه بعید نیست کفایت یک غسل در اول روز یا اول شب؛ برای کسی که در آن روز یا آن شب بخواهد مکرر داخل شود تا آخر آن، بلکه دور نیست جواز تداخل در اغسال متعدده مثل کسی که قصد داشته باشد دخول حرم و مکه و مسجد و کعبه در آن روز که یک غسل نماید به قصد مجموع و هم چنین برای دخول حرم مدینه و خود مدینه و مسجد آن.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ نقل شده از بعضی علماء که قائل شده‌اند به استحباب غسل برای دخول هر مکان شریفی و وجه آن معلوم نیست و بدن قصد ورود، مانعی ندارد.

[فصل سوم در اغسال فعلیه]

فصل سوم در اغسال فعلیه و گذشت که آنها بر دو قسم است

[غسلهائی است که مستحب است در وقتی که اراده‌ی کاری نماید و آن چند غسل است]

غسلهائی است که مستحب است در وقتی که اراده‌ی کاری نماید و آن چند غسل است: (اول) برای احرام و بعضی قائل به وجوب غسل آن شده‌اند. (دوم) برای طواف چه طواف عمره و چه طواف نساء، بلکه برای طواف مستحبی که جزء حج و عمره نباشد نیز. (سوم) برای وقوف به عرفات. (چهارم) برای وقوف به مشعر. (پنجم) برای ذبح و نحر. (ششم) برای سر تراشیدن در حج. و بعضی گفته‌اند برای رمی جمرات نیز، غسل مستحب است. (هفتم) برای زیارت معصومین از نزدیک یا دور. (هشتم) برای دیدن یکی از ائمه علیهم السلام در خواب، چنانچه از حضرت موسی بن جعفر علیهما السلام منقول است که هر

صفحه : ۲۷۷

که بخواهد آن بزرگواران را در خواب ببیند، سه شب غسل کند و با آنها مناجات کند تا ایشان را در خواب ببیند. (نهم) برای نماز حاجت، بلکه برای طلب حاجت و لو بدون نماز. (دهم) برای نماز استخاره، بلکه برای استخاره و لو بدون نماز. (یازدهم) برای عمل امّ داود. (دوازدهم) برای برداشتن تربت حضرت سید الشهداء علیهم السلام. (سیزدهم) برای کسی که اراده‌ی سفر کند به خصوص سفر زیارت امام حسین علیه السلام. (چهارم) برای نماز طلب باران، بلکه برای طلب باران و لو بدون نماز. (پانزدهم) برای توبه از کفر و ارتداد یا فسق، بلکه برای توبه از گناه صغیره نیز، استحباب آن وجهی دارد. (شانزدهم) برای تظلم و شکایت کردن به خدا از ظلم ظالم، چنانچه منقول است از حضرت صادق علیه السلام فرمودند: نفرین مکن کسی را که به تو ظلم کرده زیرا که مظلوم به نفرین کردن گاهی ظالم می‌شود، بلکه غسل کن و دو رکعت نماز بگذار زیر آسمان، پس بگو: «اللَّهُمَّ إِنَّهُ فُلَانٌ بِنِ فُلَانٍ ظَلَمَنِي وَ لَيْسَ لِي أَحَدٌ أَصُولُهُ بِهِ عَلَيَّ غَيْرُكَ فَاسْتَوْفِ لِي ظِلَامَتِي السَّاعِيَةَ السَّاعِيَةَ بِالْأَسْمِ الَّذِي إِذَا سَأَلْتُكَ بِهِ الْمُضْطَرُّ أَجَبْتَهُ فَكَشَفْتَ مَا بِهِ مِنْ ضُرٍّ وَ مَكَّنْتَ لَهُ فِي الْأَرْضِ وَ جَعَلْتَهُ خَلِيفَتَكَ عَلَى خَلْقِكَ فَأَسْأَلُكَ أَنْ تُصَلِّيَ عَلَيَّ عَلِيٍّ مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ وَ أَنْ تَسْتَوْفِيَ ظِلَامَتِي السَّاعِيَةَ السَّاعِيَةَ» تا به زودی بینی آن چه را دوست داری. (هفدهم) برای ایمن شدن از خوف ظالم غسل کند و دو رکعت نماز بگذارد و زانوهای خود را برهنه کند و آنها را نزدیک جای خود به زمین گذارد و صد مرتبه بگوید: یا حیُّ و یا قیوم یا یا حیُّ لا إلهَ إلاَّ أنتَ بِرَحْمَتِكَ أَسْتَعِيثُ فَصَلِّ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ وَ أَغْنِنِي السَّاعَةَ السَّاعَةَ بَعْدَ أَنْ بَكُوَيْدَ: أَسْأَلُكَ أَنْ تُصَلِّيَ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ وَ أَنْ تَغْلِبَ لِي وَ أَنْ تَمَكِّرَ لِي وَ أَنْ تَخْدَعَ لِي وَ أَنْ تَكْفِينِي مَثُونَةَ فُلَانِ بِنِ فُلَانٍ وَ اسْمِ اوِ پدر او را ببرد بلا مَثُونَةَ و این دعای حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم است در روز احد. (هیجدهم) برای رفع بلیات، روز سیزدهم و چهاردهم و پانزدهم ماه را روزه دارد و وقت زوال ظهر روز آخر، غسل کند. (نوزدهم) برای مباحله یعنی نفرین کردن کسی که ادعای باطلی کند.

(بیستم) برای تحصیل نشاط بر هر عبادتی یا برای نشاط در نماز شب. از سید بن

صفحه : ۲۷۸

طاوس قدس سره در «فلاح السائل» نقل شده که از حضرت امیر المؤمنین علیه السلام روایت می‌کند که آن حضرت در شبهای سرد برای تحصیل نشاط برای نماز شب، غسل می‌کردند. (بیست و یکم) برای نماز شکر. (بیست و دوم) برای غسل دادن و برای کفن کردن میت. (بیست و سوم) برای حجامت کردن چنانچه بعضی گفته‌اند، ولی دلیل آن معلوم نیست. (بیست و چهارم) برای کسی که بعد از جماع دوباره بخواد جماع کند که منقول است جماع بعد از جماع بدون فصل غسل، باعث دیوانگی ولد است. و محتمل بلکه ظاهر است که مراد به آن غسل جنابت باشد.

(بیست و پنجم) برای هر عملی که به قصد خدا به جا آورد، چنانچه از ابن جنید نقل شده و وجه آن معلوم نیست. و بدون قصد ورود مانعی ندارد.

[قسم دوم]

قسم دوم مواردی است که غسل مستحب است برای کارهایی که کرده است و آن چند مورد است: (اول) غسل توبه که بعضی گفته‌اند غسل برای معاصی است که مرتکب شده یا برای پشیمانی است که حقیقت توبه است. لکن ظاهر از اخبار و کلمات علماء این است که غسل توبه از قسم اول باشد. و ممکن است که گفته شود که از هر دو جهت مستحب است نظر به آن که غسل بعد از معصیت یا پشیمانی واقع می‌شود از قسم دوم است. و نظر به آن که تمامیت توبه به استغفار است از قسم اول شمرده شود. و خبر مسعدة بن زیاد را که در خصوص گوش دادن به غناء در بیت الخلاء وارد شده و در آخر خبر، امام علیه السلام به او فرموده: برخیز و غسل کن و آن چه بخواهی نماز کن. ممکن است توجیه نماییم به هر یک از دو جهت و لکن اظهر آن است که غسل برای زود قبول شدن توبه یا کمال توبه باشد. (دوم) غسل برای کشتن وزغ است که عرب آن را «سام ابرص» و بعض عجم آن را «مال مالی» می‌گویند. و محتمل است که استحباب غسل برای شکرانه‌ی توفیق به قتل آن باشد زیرا که آن حیوان خبیثی است. و اخبار در مذمت آن از عامه و خاصه، وارد شده و از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم منقول است که فرموده بکشید وزغ را اگر چه در کعبه باشد. و در خبر دیگر است که کسی که آن را بکشد چنان است که شیطانی را کشته باشد و محتمل

صفحه : ۲۷۹

است که استحباب غسل بر کسی که آن را کشته است از جهت اثر قذارت آن باشد (سوم) غسل مولود است، بلکه از صدوق و ابن حمزه ظاهر می‌شود؛ وجوب آن لکن قول به وجوب ضعیف است و وقت غسل دادن او، وقت ولادت است و تأخیر آن تا دو روز یا سه روز ضرر ندارد. و بعضی گفته‌اند تا هفت روز، بلکه بعضی گفته‌اند تا آخر عمر او موسع است. و بهتر آن است که هر گاه دو سه روز از ولادت گذشت و او را غسل ندادند بعد از آن، بدون قصد ورود غسل دهند. (چهارم) غسل به جهت دیدن کسی که به دار کشیده باشند. و بعضی گفته‌اند که استحباب غسل بر بیننده دو شرط دارد: (اول) آن که عمداً رفته باشد به قصد نظر کردن به او که هر گاه اتفاقاً بدون قصد، چشمش به او افتاده یا در رفتن به آنجا مجبور باشد، غسل مستحب نیست. (دوم) آن که به حق او را به دار کشیده باشند و سه روز بر آن گذشته باشد، پس با نظر کردن به او پیش از سه روز غسل مستحب نیست به خلاف صورتی که مصلوب به ظلم باشد که غسل در آن مستحب است و لو در دو روز اول؛ لکن وجه شرط دوم واضح نیست. بلی! وجه شرط اول ظاهر خبری است که دلالت دارد بر آن که کسی که برود بسوی مصلوب و به او نظر نماید از باب عقوبت باید غسل کند. و ظاهر

آن این است کسی که برود بسوی او برای غرض صحیحی مثل تحمل شهادت یا اداء آن، غسل بر او نیست. (پنجم) کسی که نماز خسوف و کسوف را در وقت خود عمداً ترک کند به احتراق تمام آن، مستحب است غسل کند و نماز آن را قضاء کند. و بعضی علماء حکم به وجوب این غسل کرده‌اند لکن اقوی، عدم وجوب آن است اگر چه احوط ترک نکردن آن است. و ظاهر این است که این غسل مستحب نفسی باشد در صورت ترک نماز عمداً. بلی! جماعتی گفته‌اند: مستحب مقدمی است برای قضاء نماز، پس بهتر آن است غسل را به قصد قربت مطلقه بدون ملاحظه‌ی غایتی یا سببی به جا آورد. و هر گاه نماز آیات به غیر عمد از او ترک شود یا آن که، تمام قرص آن نگرفته باشد استحباب غسل معلوم نیست اگر چه بعضی گفته‌اند اگر ترک نماز کرده باشد عمداً، غسل مستحب است اگر چه تمام قرص نگرفته باشد. و

صفحه : ۲۸۰

بعضی گفته‌اند: هر گاه تمام آن گرفته باشد و نماز از او فوت شود اگر چه معذور باشد غسل مستحب است. (ششم) زن اگر خود را برای غیر شوهر خوشبو کند غسل کند. در خبر است که نماز او قبول نمی‌شود تا غسل کند از بوی خوش، مثل غسل جنابت. و بعضی احتمال داده‌اند که مراد از غسل، شستن بوی خوش است از بدن خود؛ ولی این احتمال بعید است. (هفتم) کسی که مسکری بخورد و بخوابد، مستحب است غسل کند. و از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم منقول است کسی که در حالت مستی بخوابد؛ شیطان با او مقاربت می‌کند پس بر اوست که غسل جنابت کند. (هشتم) کسی که بعد از غسل، میت مس کند او را مستحب است غسل کند.

[مسائل]

[مسأله ۱]

مسأله ۱ شیخ مفید (ره) فرمود: کسی که آب مظنون النجاسه بر او بریزد، مستحب است غسل کند لکن وجه آن معلوم نیست. و از اغسال مستحب شمرده شده، غسل دیوانه بعد از افاقه‌ی آن [است]. و دلیل آن معلوم نیست، بعضی گفته‌اند شاید از جهت احتمال جنابت در حال دیوانگی باشد و بنا بر این غسل جنابت، احتیاطیه است نه از اغسال مندوبه، چنانچه بی وجه است شمردن استحباب غسل را بر کسی که به سبب عذری غسل ناقص نموده باشد مثل صاحب جیره و هم چنین شمردن غسل کسی که منی ببیند در لباس مشترک ما بین خود و دیگری، زیرا که تمام اینها از باب احتیاط است نه از اغسال مسنونه.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ وقت مکانیه قبل از دخول در آن مکان است یا بعد از آن، به قصد ماندن [در] آنجا چنانچه گذشت. و کافی است غسل اول روز برای تمام روز و اول شب برای تمام شب، بلکه کفایت غسل روز برای شب و غسل شب برای روز، خالی از قوت نیست اگر چه اول افضل است. چنانچه وقت قسم اول از اغسال فعلیه قبل از فعل است و وقت قسم دوم آن تا آخر عمر است. اگر چه ظاهر استحباب آن است فوراً فوراً به این معنی که بعد از فعل بلافاصله مستحب است غسل کردن و اگر ترک کرد در آن وقت، در زمان دوم مستحب است و هم چنین تا آخر عمر.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ اغسال مکانیه و قسم اول از اغسال فعلیه باطل می‌شود به حدث، حتی به خواب، بنا بر اقوی. و محتمل است

صفحه : ۲۸۱

که بگوئیم باطل نمی‌شود به نواقض و لکن بر فرض حدوث نواقض، مستحب باشد اعاده‌ی آن ولی ظاهر بطلان آن است.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ غسل مستحبی مجزی از وضوء نیست پس قبل از غسل مستحبی، اگر محدث بود به حدث اصغر به غسل رفع حدث نمی‌شود بلکه قبل از غسل یا بعد از آن برای نماز و امثال آن باید وضوء بگیرد. و بهتر، وضوء گرفتن پیش از غسل است. و جایز است که در اثناء غسل ترتیبی وضوء بگیرد.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ اگر اغسال متعدده بر او باشد از زمانیه و مکانیه و فعلیه؛ کافی است یک غسل به قصد تمام آنها به جا آورد؛ بلکه دور نیست که اگر قصد یکی از آنها نماید، هم، از بقیه کافی باشد قهراً بشرط آن که آن چه قصد کرده، مطلوبیت آن معلوم باشد و از باب احتیاط نباشد.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ از شیخ مفید و محقق و شهید و مجلسی اعلی الله مقامهم نقل شده که غسل، مستحب نفسی است که هر وقت بخواهد بدون قصد غایتی یا سببی به جا آورد مستحب باشد و دلیل واضحی ندارد.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ هر جایی که غسل مستحب باشد و متمکن از آن نباشد، تیمم بدل آن مستحب است.

باب دهم در تیمم است

و در آن چند فصل است:

فصل اول [در موجبات تیمم]

بدان که باعث جواز تیمم، عجز از استعمال آب است و عجز محقق می‌شود به چند امر:

[اول]

اول نیافتن آب به مقداری که کافی باشد برای وضوء یا غسل در سفر و حضر. و اگر آب داشته باشد و لکن برای غسل یا وضوء کافی نباشد باز تکلیف او تیمم است. و کسی که به مقدار کافی آب ندارد، برای غسل یا وضوء واجب است در آبادی آن قدر فحص کند از آب، تا مأیوس شود آن وقت تیمم کند. و در بیابان اگر احتمال بدهد وجود آب را در اطراف آن کفایت می‌کند طلب نمودن آب از چهار سمت، هر سمتی به قدر انداختن یک تیر پرتاب در زمین ناهموار اگر چه ناهمواری آن به سبب درخت باشد و به قدر دو تیر پرتاب در

صفحه : ۲۸۲

زمین صاف هموار و اگر در بعضی از جوانب اربعه، احتمال بودن آب نمی‌دهد طلب از آن جانب ساقط است؛ چنانچه با علم به نبودن آب در هر چهار سمت، وجوب طلب نمودن آب مطلقاً ساقط است. و اگر یقین دارد به وجود آب در دورتر از مقدار مذکور، واجب است تحصیل کند اگر وقت نماز باقی باشد. و در صورتی که مظنه داشته باشد به بودن آب در زاید از مقدار مزبور، آن زیاده لازم نیست اگر چه احوط است خصوصاً اگر ظن اطمینانی باشد. بلکه در این صورت احتیاط ترک نشود پس آن قدر سعی

کند تا ظن او زائل شود و به مجرد احتمال وجود آب در زاید از مقدار، اعتنا نکند.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ اگر دو عادل شهادت دهد به نبودن آب در هر چهار جانب یا بعض آن، وجوب طلب از آن جانب ساقط می‌شود؛ اگر چه احوط است. و اگر عدل واحد شهادت دهد به نبودن آب، احتیاط به طلب نمودن ترک نشود.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ اگر عدلین شهادت دهند به وجود آب در زاید از مقدار مذکور، ظاهر وجوب طلب نمودن آب است و با شهادت عدل واحد به آن، احتیاط به طلب ترک نشود.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ ظاهر عدم وجوب مباشرت در طلب آب و کفایت طلب نائب است؛ بلکه دور نیست کفایت نیابت یک نفر ائمن موثق از جماعتی.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ اگر احتمال دهد وجوب آب را در رحل یا منزل خود یا در قافله، باید فحوص کند تا مایوس شود.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ اگر پیش از دخول وقت نماز طلب آب نمود و نیافت، در اکتفاء به آن بعد از دخول وقت در صورتی که به تجدید طلب احتمال بر خوردن آب را بدهد، اشکال است. و احتیاط به تجدید طلب ترک نشود. بلی! اگر از آنجا به جای دیگر منتقل شده باشد و احتمال وجود آب را در آنجا بدهد، اشکالی در وجوب طلب نیست.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ هر گاه بعد از دخول وقت نماز ظهر مثلاً طلب آب نمود و نیافت، برای نماز بعد از آن دیگر طلب واجب نیست مادامی که به تجدید طلب؛ احتمال بر خوردن را ندهد و الا احوط تجدید است.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ در تیر و کمان و هوا و تیرانداز، مناط، حد متوسط است در قوت و ضعف.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ در ضیق وقت نماز، وجوب طلب آب ساقط می‌شود.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ هر گاه عمداً طلب کردن را تعویق انداخت

صفحه : ۲۸۳

تا وقت نماز مضیق شد معصیت کرده به ترک طلب، لکن اقوی صحت نمازی است که در این حال به جا آورده اگر چه از اول عالم بوده باشد که بر فرض طلب نمودن آب پیدا می‌شود؛ لکن احوط قضاء آن است به خصوص در فرض مذکور.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ اگر در وسعت وقت طلب نکرده تیمم کرد و نماز خواند، باطل است اگر چه بعد معلوم شود که بر فرض طلب کردن نمی‌یافت. بلی! در این صورت اگر قصد قربت از او متمشی شود، اقوی صحت آن است.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ اگر طلب کرد آب را به حسب تکلیف خود در رحل یا قافله یا چهار جانب و نیافت پس تیمم کرد و نماز خواند و بعد از آن معلوم شد در محل طلب آب بوده، نمازش صحیح و اعاده یا قضاء واجب نیست.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ اگر به اعتقاد ضیق وقت، طلب نکرده تیمم کرد و نماز خواند؛ بعد معلوم شد وقت موسع بوده، صحت آن نماز بعید نیست اگر چه احوط اعاده یا قضاء آن است. بلکه احتیاط به اعاده در وقت، ترک نشود. و هر گاه در وسعت به اعتقاد آن که در آن بیابان آب یافت نمی‌شود تیمم کرد و نماز خواند و بعد از آن معلوم شود که آب بوده و اگر طلب می‌کرد، می‌یافت؛ ظاهر وجوب اعاده یا قضاء آن است.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ آب موجود کافی برای وضوء یا غسل را بعد از دخول وقت، جایز نیست بریزد اگر بداند که آب دیگر یافت نمی‌شود. چنانچه اگر با وضوء باشد، با یقین به عدم وجود آب جایز نیست اختیاراً باطل کند؛ بلکه احوط نریختن آب و باطل نکردن وضوء است پیش از وقت با علم به نبودن آب در وقت. و در هر دو صورت، اگر معصیت کرد و آب را ریخت یا وضوء را باطل نمود؛ تیمم و نمازش صحیح است اگر چه احوط قضاء آن است.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ اگر در طلب نمودن بترسد بر نفس یا مال خود، از دزد یا جانور و نحو آنها یا عقب ماندن از قافله؛ وجوب طلب ساقط است. و هم چنین هر گاه طلب کردن باعث حرج و مشتقی باشد که در عادت متحمل آن نباشد.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ اگر بعض اطراف زمین هموار و بعض اطراف، ناهموار باشد هر طرفی حکم خود را دارد، از دو تیر یا یک تیر.

[دوم]

دوم آن که با وجود بودن آب متمکن نباشد از رسیدن به آن به سبب پیری یا خوف دزد یا جانور یا

صفحه : ۲۸۴

بواسطه آن که آب در چاه باشد و دلو و طناب نداشته باشد و نتواند لباس خود را در چاه فرو برد و بعد از بیرون آوردن آن بفشارد و با آب آن وضوء بگیرد یا غسل کند.

[مسأله ۱۶]

مسأله ۱۶ اگر متوقف باشد تحصیل آب بر خریدن دلو و ریسمان و نحو آن یا اجاره کردن آن یا متوقف باشد بر خریدن آب یا قرض کردن آن، واجب است تحصیل آن اگر چه متوقف باشد بر دادن به اضعاف قیمه سوقیه، مادامی که دادن عوض مضر به حال او نباشد که با ضرر داشتن به حال او واجب نیست. چنانچه اگر بداند یا مظنه داشته باشد که بر فرض خریدن یا اجاره کردن یا قرض گرفتن آن متمکن از دادن عوض نمی‌شود، واجب نیست.

[مسأله ۱۷]

مسأله ۱۷ اگر متمکن باشد از کندن چاه بدون تحمّل مشقت، واجب است بکند. چنانچه اگر دیگری به او چاهی را ببخشد یا برای او بکند و به او بدهد بدون منت و تحمّل ذلت، قبول کردن هبه بر او واجب است.

[سوم]

سوم خوف از استعمال آب است بر نفس یا عضو خود که عیب کند یا تلف شود یا مرضی حادث شود یا مرض او سخت شود یا مدت مرض او طول کشد یا معالجه‌ی آن مشکل شود و امثال اینها از چیزهایی که در عادت تحمّل آن دشوار باشد. بلکه هر گاه بترسد که به وضوء یا غسل؛ [در] بدن او خشونت‌ی پیدا شود که تحمّل آن شاق باشد یا باعث ترکیدن بشره و خون آمدن باشد که با خوف مزبور تیمم کند. و جواز تیمم موقوف به قطع به ضرر نیست بلکه ظن به آن یا احتمالی که موجب خوف شود کافی است، اگر چه از قول طیب فاسق یا کافر حاصل شود. بلی! مجرد احتمال ضرر که باعث خوف نباشد، مجوز تیمم نیست. چنانچه کافی نیست حصول ضرر کمی که محل اعتناء عقلاء نباشد و هر گاه ممکن باشد به گرم کردن آب؛ دفع ضرر استعمال آن را بنماید واجب است گرم کند و وضوء گیرد یا غسل کند و جایز نیست تیمم کند.

[مسأله ۱۸]

مسأله ۱۸ اگر کسی متحمل ضرر آب بشود و وضوء بگیرد یا غسل کند پس بر سه قسم است: (اول) آن که ضرر در مقدمات وضوء بوده مثل تحصیل آب نه در استعمال آن، پس ضرر آن را متحمل شد و تحصیل نمود و در این صورت وضوء یا غسل واجب و صحیح است و بعد از

صفحه : ۲۸۵

حصول آب تیمم جایز نیست. (دوم) آن که نفس استعمال آب مضرّ به او باشد در این صورت وضوء یا غسل که کرده باطل است. (سوم) آن که استعمال آب مضرّ نبوده ولی چون مشقّت داشته مثل سرما و خشونت بشره و نحو آن، شارع مقدس برای رفاهیت بندگان رخصت داده که مشقّت نکشد و بدل وضوء یا غسل تیمم کند؛ در این صورت دور نیست بگوئیم که وضوء یا غسل مزبور صحیح است، زیرا که جواز تیمم در این قسم از باب رخصت است نه عزیمت. لکن در این قسم نیز ترک وضوء و غسل، احوط است. و بر فرض آن که وضوء گرفته یا غسل کرده؛ احوط عدم اکتفاء به آن و اضافه‌ی تیمم است.

[مسأله ۱۹]

مسأله ۱۹ اگر به اعتقاد ضرر یا خوف آن، تیمم کرد و نماز به جا آورد بعد از نماز معلوم شد مضرّ نبوده؛ تیمم و نماز او صحیح است. و اگر پیش از نماز کشف خلاف شد، تیمم او باطل و باید با وضوء یا غسل نماز کند [بخواند]. و اگر به اعتقاد آن که استعمال آب مضرّ نیست وضوء گرفت یا غسل کرد و معلوم شد مضرّ بوده، طهارتش صحیح است و لکن احوط در هر دو صورت مراعات احتیاط است. و اگر به اعتقاد ضرر در استعمال آب یا با خوف آن، وضوء گرفت باطل است اگر چه کشف خلاف شود؛ چنانچه اگر با اعتقاد به عدم ضرر تیمم نمود باطل است و لو خلافش معلوم شود.

[مسأله ۲۰]

مسأله ۲۰ کسی که با علم به ضرر استعمال آب، عمداً خود را جنب کند؛ باید تیمم کند و صحیح است. و لکن بعضی گفته‌اند در این صورت واجب است غسل کند و تحمل ضرر نماید. پس اولی آن است که جمع کند بین غسل و تیمم، بلکه بهتر آن است که علاوه بعد از زوال عذر، غسل و نماز را اعاده کند.

[مسأله ۲۱]

مسأله ۲۱ گذشت کسی که با وضوء باشد و بر فرض شکستن آن باید تیمم کند بعد از دخول وقت جایز نیست پیش از نماز وضوی خود را به حدث اصغر باطل کند. بلی! جایز است ابطال آن به جماع با عدم تمکن از غسل، بنا بر اقوی. اگر چه احوط ترک ابطال

آن است به جماع نیز.

[چهارم]

چهارم آن که در پیدا کردن آب یا استعمال آن حرج و مشقت باشد اگر چه موجب ضرر یا خوف آن نباشد که جایز است تیمم کند.

[پنجم]

پنجم آن که بترسد که هر گاه به آب موجود وضوء

صفحه : ۲۸۶

بگیرد یا غسل کند خود او یا اولاد یا عیال یا بستگان یا دوستان او در آن حال یا بعد از آن؛ از تشنگی تلف شوند یا ناخوش شوند به حرج و مشقت فوق العاده و التحمل مبتلا شوند اگر چه یقین یا مظنه به ضررهای مذکوره نداشته باشد. بلکه کافی است مجرد احتمال ضعیف که موجب خوف باشد. و هم چنین است با خوف بر حیوانات خود یا نفس محترمه‌ی دیگر، اگر چه بسته به او نباشد که بر فرض استعمال آب در وضوء یا غسل، از تشنگی تلف شود. بلی! خوف تلف نفس غیر محترم از تشنگی؛ مثل کافر حربی یا مرتد فطری و کسی که کشتن او در شرع واجب باشد، مجوز تیمم نیست. چنانچه خوف بر حیوان غیر محترم که جایز القتل باشد مثل سگ گزنده و خوک و گرگ و امثال آنها، باعث وجوب تیمم نیست اگر چه ظاهر جواز تیمم است در این صورت. خلاصه خوف عطش گاهی موجب حفظ آب و عدم جواز وضوء یا غسل به آن است مثل خوف تلف نفس خود یا دیگری که حفظ او واجب باشد یا خوف حدوث مرض و نحو آن از تشنگی. و گاهی خوف عطش باعث وجوب حفظ آب و ترک استعمال آن در وضوء یا غسل نیست بلکه باعث جواز آن است مثل خوف تلف نفسی که حفظ آن بر او واجب نباشد اگر چه جایز القتل هم نباشد. و گاهی واجب است آب را صرف وضوء یا غسل کند و آن در صورتی است [که] خوف تشنگی کسانی را داشته باشد که واجب القتل می‌باشند، پس در صورت سوم؛ تیمم کردن جایز نیست و در صورت دوم؛ تیمم جایز است و استعمال آن در وضوء یا غسل هم جایز است. و در صورت اول؛ تیمم واجب است و استعمال آب در وضوء یا غسل حرام و اگر به عمل آورد باطل است.

[مسأله ۲۲]

مسأله ۲۲ اگر دو آب یکی پاک و کافی برای طهارت و دیگری نجس و کافی برای آشامیدن، تکلیف او تیمم است زیرا که آشامیدن آب نجس حرام است پس آب طاهر را برای آشامیدن نگه دارد و تیمم کند. بلی! در صورتی که ترس از تشنگی حیوان خود داشته باشد نه بر خود، واجب است با آب پاک وضوء بگیرد یا غسل کند و آب نجس را برای رفع تشنگی حیوان خود حفظ کند، بلکه چون

صفحه : ۲۸۷

خورانیدن آب نجس به طفل حرمت آن معلوم نیست؛ در صورت خوف بر طفل هم با آب پاک وضوء بگیرد یا غسل کند و آب نجس را برای رفع عطش او حفظ کند، به خصوص در صورتی که خود طفل آب نجس را بیاشامد. بلکه ممکن است گفته شود که برای رفع عطش رفیق هم جایز است آب نجس را حفظ کند و خودش با آب پاک وضوء بگیرد چون وجوب آن که نگذارد دیگری

بعد از این مضطر به شرب آب نجس شود معلوم نیست، لکن اگر رفیق او فعلاً تشنه باشد، جایز نیست با وجود آب پاک آب نجس را به او بیاشامد. بلی! اگر در آن حال، خود غیر بخواد آب نجس را بیاشامد؛ منع او واجب نیست.

[ششم]

ششم در صورتی که استعمال آب در وضوء یا غسل مزاحم باشد با واجب اهم از آن، مثل آن که بدن یا لباس او نجس باشد و آب او منحصر باشد به مقداری که یا صرف کند در رفع حدث یا در رفع خبث؛ که واجب است آب را صرف رفع خبث نماید و تیمم کند، زیرا که طهارت از حدث بدل دار است به خلاف طهارت از خبث. علاوه از آن که، لزوم صرف آن در خبث مستفاد از اخبار است. و بهتر آن است که آب را اول صرف تطهیر بدن یا جامه کند و بعد از آن، تیمم کند تا وقت تیمم بی آب باشد. پس اگر با آن آب وضوء گرفت یا غسل کرد، باطل خواهد بود به سبب آن که در آن حال مأمور به وضوء و غسل نبوده. بلی! اگر در آن حال آن چه بر آن تیمم نماید هم نداشته باشد، باید آب موجود را صرف وضوء یا غسل نماید به جهت آن که امر او دائر می‌شود بین نماز با نجاست بدن یا لباس، با وضوء و بین نماز با لباس و بدن طاهر بدون وضوء و تیمم. و مراعات رفع حدث اهم است با آن که نماز فاقد الطهورین باطل است علی الاقوی، پس رفع خبث برای او نفعی ندارد.

[مسأله ۲۳]

مسأله ۲۳ اگر آب به مقداری دارد که برای وضوء کافی است ولی برای تطهیر تمام آن چه نجس است از بدن و لباس او کافی نیست، به نحوی که اگر تیمم کند باز هم باید با نجاست بدن و لباس نماز بخواند؛ در این صورت مقدم بودن رفع خبث مشکل است، بلکه بعید نیست تقدم رفع حدث با آب موجود. بلی! هر گاه بدن و لباس هر دو نجس باشد و آب به مقدار کفایت وضوء یا تطهیر بدن یا

صفحه : ۲۸۸

لباس، بیشتر نباشد ممکن است گفته شود که تطهیر بدن مقدم است بر لباس و بر وضوء. پس تطهیر بدن کند و تیمم نماید و با لباس نجس یا عریاناً علی اختلاف القولین؛ نماز بخواند و این قول خالی از قوت نیست.

[مسأله ۲۴]

مسأله ۲۴ اگر امر او دائر باشد بین ترک نماز در وقت یا خوردن آب نجس، مثل آن که آب طاهر به قدر کفایت وضوء دارد و آب نجس هم برای خوردن دارد ولی آن چه بر آن تیمم کند مثل خاک و نحو آن ندارد، پس اگر آب طاهر بیاشامد فاقد الطهورین می‌شود در این فرض، آیا مقدم باشد وضوء با آب طاهر بر آشامیدن آن یا به عکس؟ اشکال است.

[مسأله ۲۵]

مسأله ۲۵ اگر مالی داشته باشد به مقداری که یا باید با آن تحصیل آب وضوء کند یا تحصیل ساتر، بعید نیست راجح باشد تحصیل ساتر با آن و بدل وضوء تیمم کند. لکن تقدیم آن خالی از اشکال نیست و بهتر آن است که اول به مال، تحصیل ساتر کند بعد از آن تیمم کند. و هر گاه دائر باشد بین تحصیل آب وضوء و بین توجه قبله، پس در تقدم وضوء بر قبله یا عکس آن، اشکال است.

[هفتم]

هفتم تنگی وقت است از استعمال آب، به نحوی که اگر وضوء بگیرد یا غسل کند، [از] وقت نماز خارج می‌شود، اگر چه جزئی از

نماز در خارج وقت واقع شود که معین است در این صورت، تیمم کند و تمام نماز را در وقت به جا آورد. و بعضی گفته‌اند: مناط تنگی وقت است از یک رکعت نماز که اگر وضوء بگیرد درک نماید یک رکعت نماز را در وقت و اگر تیمم کند، نماز را در وقت درک کند پس معین باشد وضوء. لکن اقوی وجوب تیمم و درک تمام وقت است لکن احوط قضاء نماز است نیز، به خصوص در صورتی که با تیمم هم بعض نماز در خارج وقت واقع شود.

[مسأله ۲۶]

مسأله ۲۶ اگر آب داشته باشد و عمداً نماز را به تأخیر اندازد تا وقت تنگ شود، معصیت کرده و باید تیمم کند و در وقت، نماز به جا آورد و قضاء آن واجب نیست اگر چه احوط است.

[مسأله ۲۷]

مسأله ۲۷ اگر شک داشته باشد در ضیق وقت یا وسعت آن، بنا را بر بقاء وقت گذارد و وضوء بگیرد و یا غسل کند. و اگر یقین داشته باشد به تنگی وقت و شک داشته باشد در کفایت آن برای طهارت و نماز و بترسد که بر فرض تحصیل طهارت،

صفحه : ۲۸۹

وقت نماز فوت شود؛ بعید نیست انتقال به تیمم. و فرق میان دو صورت آن است که در صورت اولی، احتمال می‌دهد وسعت وقت را و در دوم می‌داند تنگی آن را، به این سبب در صورت دوم، خوف فوت وقت دارد نه در صورت اولی، و خوف فوت وقت باعث جواز تیمم است.

[مسأله ۲۸]

مسأله ۲۸ اگر آب ندارد و با قدرت بر تحصیل آن، وقت گنجایش تحصیل آب نداشته باشد به نحوی که اشتغال به تحصیل آن باعث خروج وقت تمام نماز یا بعض آن شود، باید تیمم کند. و اشکال این صورت کمتر است از صورت سابقه که با وجود آب، وقت از استعمال آن تنگ باشد زیرا که در این صورت صادق است عدم وجدان آب به خلاف صورت سابقه، بلکه ممکن است گفته شود که تیمم در این صورت بی اشکال است و حاجتی به احتیاط به قضاء ندارد.

[مسأله ۲۹]

مسأله ۲۹ کسی که به سبب تنگی وقت از استعمال آب، تکلیف او تیمم باشد و آن را ترک کند و وضوء بگیرد و غسل کند، باطل است. به جهت آن که مأمور به، وضوء برای آن نماز بوده. بلی! اگر به قصد غایت دیگری یا به قصد بودن بر طهارت وضوء بگیرد، صحیح است. و اگر جاهل به ضیق وقت باشد و نداند که وظیفه‌ی او تیمم است و وضوء بگیرد، پس اگر قصد امتثال امر، وضوء برای همان نماز نماید باطل است. و اگر قصد غایت دیگر نماید صحیح است.

[مسأله ۳۰]

مسأله ۳۰ کسی که با وجود آب به سبب تنگی وقت از استعمال آب، تیمم کرد برای نماز ظهر و عصر مثلاً به آن تیمم نمی‌تواند نماز مغرب و عشاء را به عمل آورد اگر چه وقت نماز مغرب و عشاء هم آب نداشته باشد. پس برای آن نماز هم مجدداً به سبب نبودن آب تیمم نماید؛ بلکه هر گاه در اثناء نماز ظهر و عصر هم بی آب شود، برای نماز مغرب و عشاء باید تجدید تیمم نماید اگر چه کفایت همان تیمم در این صورت محتمل است.

[مسأله ۳۱]

مسأله ۳۱ مباح نمی‌شود به تیمم که به سبب تنگی وقت نماز به عمل آورده، غیر از آن نماز؛ حتی در حال نماز. پس جایز نیست برای او مس کتابت قرآن حتی در حال نماز. و هم چنین جایز نیست قرائت سوره‌های سجده دار در تیمم بدل از غسل، پس صحت

و استباحه‌ی آن مختص به همان نماز

صفحه : ۲۹۰

است.

[مسأله ۳۲]

مسأله ۳۲ معتبر است در صحت تیمم آن که وقت زیاده از تیمم و خصوص واجبات نماز باقی نباشد، پس هر گاه وقت به قدر وضوء و واجبات نماز باقی باشد؛ باید وضوء بگیرد و اقتصار کند به خصوص واجبات نماز بدون مستحبات. و تکلیف او منتقل به تیمم نمی‌شود بلکه اگر وقت به قدر سوره هم باقی نباشد، ترک سوره کند به جهت آن که وجوب سوره در ضیق وقت ساقط است.

[مسأله ۳۳]

مسأله ۳۳ در جواز تیمم برای ضیق وقت مستحبات موقته، اشکال است. پس اگر با وجود وقت، نماز شب مضیق شود مشکل است تکلیف او مبدل به تیمم شود.

[مسأله ۳۴]

مسأله ۳۴ اگر به اعتقاد وسعت وقت وضوء بگیرد، پس معلوم شود مضیق بوده، گذشت که اگر به قصد همان نماز وضوء گرفته باطل است. و اگر به قصد کون بر طهارت یا به قصد غایاتی که فعلاً مأمور به آن است وضوء گرفته صحیح است. و هر گاه به اعتقاد ضیق وقت تیمم کند و بعد از نماز معلوم شود موسع بوده؛ ظاهر این است، اعاده‌ی نماز واجب باشد. پس اگر قبل از شروع در اعاده؛ وسعت وقت معلوم شود وضوء بگیرد برای آن. و اگر معلوم شود که در حال تیمم موسع بوده و لکن فعلاً مضیق است، اعاده‌ی تیمم واجب است.

[هشتم]

هشتم در صورتی که استعمال آب مانع شرعی داشته باشد مثل آن که آب در ظرف طلا یا نقره باشد یا در ظرف غضبی باشد و آب وضو منحصر به آن باشد و متمکن از ریختن آن آب در ظرف دیگر نباشد. و هم چنین است هر گاه استعمال آن آب از جهت دیگر حرام باشد که در این صور، باید تیمم کند.

[مسأله ۳۵]

مسأله ۳۵ اگر جنب برای غسل آب نداشته باشد مگر در مسجد، پس اگر ممکن باشد آب را از مسجد بیرون آورد، به مباشرت غیر یا به رفتن خودش و گرفتن آب در حال مرور در آن بدون مکث، واجب است تحصیل آب و غسل کردن و تیمم جایز نیست. و هر گاه ظرفی ندارد که آب بردارد یا دارد، ولی برداشتن آب متوقف باشد بر مکث در مسجد، پس اگر می‌تواند در حال مرور غسل کند واجب است. و اگر آن هم ممکن نباشد یا آب در پیغمبر صلی الحرام یا مسجد پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم که دخول جنب در آن حرام است، باشد پس ظاهر وجوب تیمم است برای دخول در مسجد

صفحه : ۲۹۱

و گرفتن آب یا غسل کردن در آن. و با این تیمم مباح می‌شود مجرد دخول مسجد و گرفتن آب یا دخول آن و غسل کردن در آن.

[مسأله ۳۶]

مسأله ۳۶ جایز نیست تیمم کردن با تمکن از استعمال آب، مگر در دو مقام: (اول) برای نماز جنازه که بنا بر مشهور جایز است تیمم

اگر چه متمکن از غسل یا وضوء باشد. و قدر متیقن آن جایی است که اگر بخواهد وضوء بگیرد یا غسل کند، بترسد که نماز میت از او فوت شود و در غیر صورت خوف فوت هم، اگر بدون قصد ورود و مشروعیت به جا آورد مانعی ندارد. (دوم) برای خوابیدن که بنا بر مشهور با امکان غسل یا وضوء، جایز است تیمم کند و بعضی گفته‌اند خصوص تیمم بدل از وضوء جایز است و قدر متیقن از آن هم جایی است که بعد از دخول در فراش خود متذکر شود بی وضوء است که آن وقت تیمم کند بر فراش خود، نه کسی که پیش از دخول در فراش خود متذکر باشد که بی وضوء است. و با امکان آن عمداً ترک کند که ثبوت تیمم در آن حال معلوم نیست. بلی! چون حکم استحبابی است، تیمم کردن در آن حال بدون قصد ورود مانعی ندارد. و بعضی صورت دیگری هم ذکر کرده‌اند و آن وقتی است که در یکی از مسجدین محتلم شود که واجب است بر او برای بیرون آمدن از مسجد تیمم کند، با آن که آنجا آب برای غسل موجود باشد، لکن این مطلب مشکل است بلکه زمان غسل یا تیمم بیرون رفتن از مسجد هر کدام کمتر است، مقدم است. زیرا که بودن جنب در مسجدین حرام است و واجب است بر او فوراً خود را خلاص کند به یکی از سه کار، که هر کدام زودتر شود همان واجب است. پس در صورتی که زمان تیمم کمتر از آن دو باشد داخل عنوان مانع شرعی از استعمال آب می‌شود.

[مسأله ۳۷]

مسأله ۳۷ اگر به قدری آب دارد که برای وضوء یا غسل کافی نیست و ممکن است آن قدر آب مضاف در آن بریزد که از اطلاق بیرون نرود و به قدر کفایت شود، دور نیست و خوب آن. و بعد از مخلوط نمودن، وضوء یا غسل واجب می‌شود اگر چه بگویم مخلوط کردن واجب نیست. و هر گاه یخ یا برف موجود باشد و بتواند آن را آب کند اشکالی در وجوب آن نیست.

صفحه : ۲۹۲

[فصل دوم در بیان چیزهایی که تیمم کردن بر آن صحیح است]

فصل دوم در بیان چیزهایی که تیمم کردن بر آن صحیح است بدان که جایز است تیمم کردن بر زمین مطلقاً. بنا بر اقوی از خاک یا رمل یا کلوخ یا سنگ و نحو آنها از آن چه از زمین محسوب شود حتی سنگ گچ و آهک پیش از پختن آن. و بعد از پختن تیمم کردن بر آن جایز نیست بنا بر اقوی، چنانچه جایز نیست تیمم بر گل پخته مثل کوزه و آجر، اگر چه ساییده و مثل خاک شده باشد بنا بر اقوی. و جایز نیست تیمم کردن بر معادن مثل نمک و زرنیخ و طلا- و نقره و عقیق و امثال آن از چیزهای که از اسم زمین خارج شده. و خاک و رمل و سنگ و کلوخ در یک مرتبه است بنا بر اقوی. بلی! تیمم بر خاک بهتر است و لو به تکانیدن غبار فرش و لباس و نحو آن باشد که بعد از جمع کردن، خاک محسوب است. و هر گاه هیچ کدام میسر نشود، تیمم کند به لباس یا فرش یا یال اسب که در آن غبار باشد و نتواند به تکانیدن غبار، آن را جمع کند. و احوط آن است که اختیار کند تیمم کردن بر چیزهای که غبار آن زیادتر است. و هر گاه آن هم میسر نشود، تیمم کند به گل در صورتی که نتواند آن را بخشکاند و الا خشکانیدن واجب است و در قسم اول داخل می‌شود. پس چیزهایی که می‌شود بر آن تیمم نمود سه مرتبه دارد که با امکان مرتبه سابق، جایز نیست تیمم به مرتبه لاحق: (اول) زمین هر چه باشد از خاک و رمل و کلوخ و سنگ و نحو آن غیر از معادن. (دوم) غبار. (سوم) گل. و اگر فرض شود هیچ کدام میسر نشود فاقد الطهورین است و اقوی در آن سقوط اداء نماز و وجوب قضاء آن است که اگر چه احوط آن است که در آن حال اداء نماز را هم ترک نکند. و فاقد الطهورین، اگر یخ یا برف داشته باشد و نتواند آن را آب کند، بعضی علماء فرموده‌اند: واجب است مسح کند آن را بر اعضای وضوء یا غسل در صورتی که رطوبت آن بر بشره جاری نشود که شستن محسوب نشود و الا بی اشکال واجب است. و اگر آن هم ممکن نباشد، گفته‌اند که واجب است تیمم بر

برف یا یخ و این قول، احوط است اگر چه اقوی کفایت قضاء نماز است. و هر گاه بتواند یخ یا برف را آب کند، متعین است بر او وضوء یا غسل و جایز نیست برای او تیمم کردن، چنانچه گذشت.

صفحه : ۲۹۳

[مسئله ۱]

مسئله ۱ گذشت که در مرتبه اولی، اقوی کفایت تیمم به مطلق زمین است ولی با وجود خاک، احوط آن است که آن را مقدم دارد بر رمل و کلوخ و سنگ و نحو آن. و فرق نیست بین اقسام خاک از سیاه و سفید و زرد و سرخ، چنانچه فرقی نیست در سنگ و کلوخ بین اقسام آن. و هر گاه خاک نباشد؛ احوط تقدیم رمل است بر کلوخ و با نبودن آن احوط، تقدیم کلوخ است بر سنگ.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ جایز نیست در حال اختیار تیمم کردن بر گچ و آجر و خزف پخته و خاکستر، اگر چه از زمین باشد. بلی! در صورتی که خاک و رمل و کلوخ و سنگ نباشد، احوط آن است که ما بین تیمم به یکی از چیزهای مذکوره، غیر خاکستری که از سوزانیدن هیزم و نحو آن پیدا شود و ما بین تیمم به مرتبه دوم که غبار باشد. و با نبودن غبار، به گل تیمم کند، به فرض نبودن غبار و گل، احوط تیمم کردن به یکی از مذکورات، و نماز است. و بعد از آن اعاده یا قضاء آن.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ جایز است تیمم کردن در حال اختیار بر دیواری که به گل یا خشت ساخته باشند یا به آجری که روی آن گل کشیده شده باشند.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ جایز است تیمم کردن به گل سر شور و گل ارمنی اگر چه نرم نشده باشد. و هم چنین به سنگ آسیا و سنگ چخماخ و سنگ چاقو و نحو آن، زیرا که آنها از معدن نیستند که از اسم زمین بیرون باشند.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ جایز است تیمم بر زمین شوره زار اگر از زمین محسوب شود که روی آن نمک نگرفته باشد.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ اگر به گل تیمم کند و دست او آلوده به آن شود، واجب است اول گل دست را ازاله کند، بعد از آن بر صورت یا دست، مسح کند. و در جواز ازاله‌ی آن به شستن اشکال است.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ جایز نیست تیمم به خاکی که ممزوج به چیز دیگر باشد مثل کاه یا خاکستر یا نحو آن. و هم چنین به گلی که ممزوج به کاه باشد. پس معتبر است در آن چه به آن تیمم کرده می‌شود مخلوط نبودن به چیزی که تیمم به آن جایز نیست مگر در صورتی که خلیط در آن مستهلک باشد.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ گذشت که هر گاه غیر یخ یا برف نداشته باشد و نتواند آن را آب کند، واجب است آن را آب کند برای وضوء یا غسل و تیمم جایز نیست، چنانچه اگر نداشته باشد برای تیمم مگر

صفحه : ۲۹۴

گل و بتواند آن را بخشکاند، واجب است بخشکاند.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ اگر تکلیف او تیمم باشد و چیزی که به آن تیمم کند نداشته باشد، واجب است تحصیل کند اگر چه به خریدن باشد مثل آب وضوء.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ هر گاه وظیفه او تیمم به غبار باشد، آن چه غبار آن زیادتر است مقدم است چنانچه گذشت.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ جایز است اختیاراً تیمم کردن به زمین نمناک اگر چه احوط با وجود زمین خشک، تقدیم آن است.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ اگر تیمم کند به چیزی به اعتقاد جواز آن و معلوم شود جایز نبوده، باطل است. و اگر نماز به آن هم کرده [خوانده] باشد باطل و اعاده یا قضاء آن واجب است. چنانچه اگر به اعتقاد آن که تکلیف او تیمم به مرتبه‌ی دوم است تیمم کرده و معلوم شد وظیفه‌ی او تیمم به مرتبه‌ی اولی بوده باطل است.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ مناط در گسل که مرتبه‌ی سوم است آن است که به دست بچسبد و به این جهت بعضی از آن، تعبیر به «و حل» کرده‌اند پس اگر آن قدر رطوبت نداشته باشد که به دست بچسبد، خاک محسوب و از مرتبه‌ی اولی است. و گذشت که احوط با امکان

خاک خشک، تقدیم آن است بر رطوبت دار.

[فصل سوم در شرایط آن که با آن تیمم کرده می‌شود]

فصل سوم در شرایط آن که با آن تیمم کرده می‌شود و آن چند چیز است: (اول) آن که پاک باشد پس هر گاه نجس باشد، تیمم به آن باطل است اگر چه جاهل به نجاست آن باشد یا فراموش کرده نجاست آن را. پس هر گاه از مرتبه‌ی اولی غیر از خاک نجس، نداشته باشد تکلیف او تیمم کردن به غبار است. هر گاه غبار هم نجس باشد، به گل تیمم کند و اگر آن هم نجس باشد، فاقد الطهورین است. (دوم) آن که مخلوط نباشد به چیزی دیگری که تیمم به آن جایز نباشد چنانچه گذشت. (سوم) آن که آن چه را که بر آن تیمم می‌کند مباح باشد و هم چنین مکان آن و فضائی که در آن تیمم می‌کند و مکان کسی که تیمم می‌کند. پس هر گاه یکی از این چند چیز، غصبی باشد تیمم به آن باطل است در صورت علم و عمد، به خلاف صورت جهل و نسیان.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ هر گاه خاکی که باید به آن تیمم کند در ظرف طلا یا نقره باشد

صفحه : ۲۹۵

کند در ظرف طلا یا نقره باشد، تیمم کردن به آن با علم و عمد حرام و باطل است، زیرا که در عرف استعمال آن ظرف محسوب است.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ هر گاه دو خاک داشته باشد و بداند یکی از آنها نجس است و نشناسد آن را، به هر دو تیمم کند؛ چنانچه هر گاه مشتبه شود خاک به غیر آن، باید به هر دو تیمم کند. به خلاف آن که هر گاه مشتبه شود خاک مباح به مغضوب که باید از هر دو اجتناب کند. و اگر منحصر باشد به چنین خاکی، تکلیف او منتقل می‌شود به مرتبه لاحق و با فقد تمام مراتب، فاقد الطهورین [است] که حکم آن گذشت، چنانچه چنین است هر گاه خاک منحصر به مغضوب معین باشد.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ هر گاه آب و خاکی داشته باشد و اجمالاً بداند یکی از آن دو مغضوب است، جایز نیست وضوء به آن آب و نه تیمم به آن خاک. و بر فرض انحصار به آن، فاقد الطهورین محسوب است. و هر گاه اجمالاً بداند که یکی از آنها نجس یا مضاف است، بر فرض انحصار به آن جمع کند بین وضوء و تیمم و نماز به آن صحیح است.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ اگر شک داشته باشد در نجاست خاکی، محکوم به طهارت است؛ مگر در صورتی که بداند سابقاً آن خاک نجس بوده که محکوم به نجاست است.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ جایز نیست تیمم کردن به چیزی که شک داشته باشد در خاک بودن آن، و با انحصار به آن، تکلیف او منتقل می‌شود به مرتبه ثانیه که غبار است اگر موجود باشد و الاً به گِل و الاً احوط تیمم به آن و نماز است و بعد از آن هر وقت متمکن شد آن نماز را اعاده یا قضاء نماید.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ کسی که در مکان مغضوب محبوس باشد، جایز است همان جا تیمم کند، زیرا که آن تیمم در عرف تصرف زاید محسوب نیست اگر چه خالی از اشکال نیست. بلکه می‌توان گفت وضوء گرفتن از آبی که در آنجا است و قیمتی ندارد، جایز باشد. لکن اشکال در وضوء، اشد است پس احوط در آن حال، جمع ما بین وضوء و تیمم و نماز است و بعد از آن، در حال تمکن آن، نماز را اعاده یا قضاء نماید.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ هر گاه کمی خاک دارد که ممکن نباشد آن را پهن کند و دو کف خود را با هم بر آن زند، باید مکرر دو دست را بر آن زند تا یقین کند که تمام دو کف را بر خاک زده آن وقت مسح کند

صفحه : ۲۹۶

پیشانی و پشت دستها را و اگر آن قدر کم است که هر چه بر آن زند یقین نمی‌کند تمام کفین بر خاک خورده جمع کند ما بین تیمم با آن و تیمم به غبار اگر باشد و الاً به گِل و اگر آن هم نباشد به همان تیمم نماز کند [بخواند] و بعد از آن احتیاطاً نماز را اعاده یا قضاء نماید.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ سنت است آن که به تیمم چیزی از خاک به کفین بچسبد و سنت است آن که کفین را بعد از زدن بر زمین بتکاند.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ مستحب است تیمم کردن بر زمین بلند، زیرا که از عروض نجاست ابعداست.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ مکروه است تیمم کردن به زمین شوره‌زار، هر گاه نمک روی آن را نگرفته باشد و الاً جایز نیست. و هم چنین مکروه است تیمم به رمل و تیمم در گودالها و تیمم به خاکی که بر آن راه رفته‌اند و به خاک جاده.

بدان که در تیمم واجب است چند چیز:

[اول]

اول زدن کف دو دست با یکدیگر یک دفعه، بر زمین. پس گذاردن دستها بر زمین کفایت نمی‌کند، چنانچه کافی نیست زدن یک دست بر زمین یا زدن هر دو دست بر آن یکی، بعد از دیگری. و کافی نیست در حال اختیار، زدن پشت دستها بر آن. بلی! در حال اضطرار کافی است گذاردن کفین بر زمین. و هر گاه از یک دست عاجز باشد، هر دو دست را بر خاک گذارد و دست صحیح را بر خاک زند. و هر گاه از تیمم به کف هر دو دست یا یکی از آنها عاجز باشد در آن چه عاجز است، کفایت می‌کند زدن پشت دست بدل کف آن. و مجرد نجس بودن کف دست عذر محسوب نیست، بلکه با عدم امکان تطهیر به همان حال باید تیمم نماید به کفین.

[دوم]

دوم مسح نمودن تمام پیشانی و جبین از رستنگاه موی سر تا بالای بینی و ابروها. و احوط آن است [که] ابروها را نیز مسح نماید. و معتبر است به مجموع کفین مسح نماید بر تمام پیشانی و دو جبین. پس کفایت نمی‌کند مسح آنها به بعض آنها، به تمام کفین. بلی! واجب نیست تمام اجزاء کف دستها را بر تمام پیشانی و جبین بمالد.

[سوم]

سوم مسح نمودن تمام پشت دست راست از بند کف، تا سر انگشتان، به کف دست چپ.

صفحه : ۲۹۷

بعد از آن، مسح تمام پشت دست چپ، به کف دست راست. و واجب است از باب مقدمه‌ی علمیه؛ قدری از بالاتر بگیرد تا یقین کند که تمام مقدار واجب مسح شده. و مسح میان انگشتان لازم نیست بلکه آن چه به دست کشیدن بر پشت دست دیگر، ملاقات دو بشره حاصل می‌شود؛ همان قدر لازم است. و ظاهر این است که تعمق و دقت معتبر نباشد با صدق مسح تمام آن عرفاً.

[و اما شرائط تیمم چند چیز است]

و اما شرائط تیمم چند چیز است: (اول) نیت مقارن زدن دستها بر زمین، به نحوی که در نیت وضوء گذشت. و معتبر نیست در آن قصد رفع حدث و نه مباح شدن نماز؛ بلکه کافی است به قصد قربت. (دوم) مباشرت به این که خودش تیمم کند نه آن که دیگری او را تیمم بدهد در حال اختیار. (سوم) موالات که اجزاء مذکوره را پی در پی به جا آورد و فاصله در ما بین نیندازد به طوری که محو شود هیئت آن، اگر چه بدل غسل باشد.

(چهارم) ترتیب به نحو مزبور. (پنجم) ابتداء به اعلی نمودن در مسح پیشانی و کفین و کشیدن تا پائین. (ششم) حایل نبودن میان ماسح و ممسوح. (هفتم) پاک بودن ماسح و ممسوح در حال اختیار.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ اگر جزئی از محل مسح باقی بماند که بر آن مسح نشده باشد، اگر چه کمی باشد تیمم او باطل است؛ چه عمداً ترک کرده باشد آن را یا سهواً یا جهلاً، لکن گذشت که بر فرض صدق عرفی که تمام آن مسح شده، مدافه لازم نیست.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ هر گاه در محل مسح، گوشت زایدی باشد مسح آن نیز لازم است. و هر گاه دست زائدی داشته باشد حکم آن مثل حکم

وضوء است و گذشت.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ هر گاه در محل مسح مویی باشد، کفایت می‌کند مسح بر آن اگر چه در پیشانی روییده باشد؛ به خلاف آن که موی سر بر پیشانی افتاده باشد که واجب است آن را بلند کند و بشره پیشانی را مسح کند. زیرا که آن مو حائل محسوب است.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ اگر بر ماسح یا ممسوح جبیره باشد کفایت می‌کند مسح به آن یا بر روی آن.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ اگر ترك کند ترتیب اجزاء آن را اگر چه از روی جهل یا

صفحه : ۲۹۸

نسیان باشد، تیمم او باطل است.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ در صورتی که خود از مباشرت تیمم عاجز است، نائب بگیرد پس نایب دست منوب عنه را بگیرد بر زمین زند و مسح کند به آن پیشانی و دو دست او را. و اگر ممکن نباشد نیز که دست منوب عنه را بر زمین زند، دست خود را بر زمین زند و پیشانی و دو دست او را مسح کند.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ اگر باطن کف دست او نجس باشد، واجب است با امکان تطهیر کند آن را و اگر ممکن نباشد اعتبار طهارت آن ساقط می‌شود و به همان حال باید تیمم کند و تکلیف او منتقل نمی‌شود به تیمم کردن به پشت کف مگر در صورتی که کف دست نجاستی داشته باشد که سرایت کند به ممسوح و خشکانیدن آن ممکن نباشد.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ کسی که یک دست او را بریده باشند اکتفاء کند به تیمم کردن به دست دیگر، به آن که به کف دست موجود مسح نماید پیشانی را و بعد از آن پشت دست خود را به زمین مسح کند. ولی احوط آن است که برای دست بریده‌ی خود نائب بگیرد، پس دست موجود خود را با یک دست نائب به زمین زند و به هر دو دست پیشانی خود را مسح نماید و نائب پشت دست موجود را مسح کند و احتیاطاً دو باره پشت دست خود را به زمین بمالد. و کسی که هر دو دست او را بریده باشند، باید پیشانی خود را به قصد تیمم بر زمین بمالد و بر فرض امکان، احوط آن است که علاوه، ذراعین خود را هم بر زمین زند و پیشانی را به آن مسح کند و به هر کدام، مسح نماید دیگری را.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ اگر بر باطن کف، نجاستی باشد که جرم داشته باشد و ازاله‌ی آن ممکن نباشد، احوط جمع ما بین زدن کف دست است به زمین و مسح به آن، با زدن پشت دست و مسح به آن.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ هر گاه در انگشت او انگشتر باشد، وقت تیمم باید بیرون آورد زیرا حائل است.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ هر گاه مبدل منه که وضوء یا غسل است یکی باشد در نیت، تعیین لازم نیست زیرا که متعین است. و در صورتی که هم

غسل بر او واجب است و هم وضوء، مثل حائض و نفساء؛ باید معین کند بدل از کدام است و لو به نحو اجمال.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ غایت تیمم اگر یکی باشد، مثل مباح شدن نماز، تعیین آن در نیت لازم

صفحه : ۲۹۹

نیست. و اگر متعدد باشد جایز است که به نیت جمیع آنها، یک تیمم به جا آورد و جایز است به قصد ما فی الذمه تیمم نماید. بلکه هر گاه قصد بعض آنها را نمود از بقیه مجزی است.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ اگر به قصد غایت معینی تیمم کند و معلوم شود که آن غایت بر او نبوده تیمم او باطل است. بلی! اگر غایتی بر او باشد و می‌خواست به قصد آن تیمم کند در نیت خود اشتباهاً غایت دیگری را که بر او نبوده قصد نمود ضرر ندارد. و هر گاه همان غایتی را که بر او نیست قصد نمود بر وجه تقیید، باطل است.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ اگر به اعتقاد آن که محدث به حدث اصغر است تیمم کرد بدل از وضوء، بعد معلوم شد که جنب بوده پس هر گاه از باب اشتباه در تطبیق بوده یا قصد ما فی الذمه کرده صحیح است. و هم چنین است اگر به اعتقاد آن که جنب است بدل غسل، تیمم کند و معلوم شود که مس میت کرده و امثال آن.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ در مسح پیشانی و دو دست، معتبر است که کف دستها را بر آنها مسح کند نه آن که دست خود را نگاه دارد و پیشانی را بالا کشد. پس باید ماسح را بر ممسوح بکشد نه به عکس. بلی، هر گاه ممسوح نیز زیر ماسح حرکت کمی کند ضرر ندارد اگر صادق باشد در عرف که ممسوح است.

[مسأله ۱۶]

مسأله ۱۶ هر گاه در اثناء مسح، دست خود را بلند کند بلافاصله دوباره بگذارد و از همان جا تیمم را تمام کند ظاهراً کافی باشد، اگر چه احوط اعاده‌ی آن است.

[مسأله ۱۷]

مسأله ۱۷ اگر نداند که محدث به حدث اصغر است یا به اکبر؟ و اجمالاً احدهما را بداند، کفایت می‌کند یک تیمم به قصد ما فی الذمه.

[مسأله ۱۸]

مسأله ۱۸ مشهور علماء فرموده‌اند در تیمم بدل وضوء برای مسح پیشانی و دو دست، یک ضربه کافی است و در بدل غسل دو ضربه لازم است یکی برای مسح پیشانی و جبین و دیگری برای دو دست. و لکن اقوی کفایت ضربه‌ی واحده است در تیمم بدل از غسل نیز اگر چه احوط دو ضربه است در آن؛ بلکه احوط دو ضربه است در بدل از وضوء نیز. و بهتر آن است که به یک ضربه مسح کند پیشانی و دو دست را بعد از آن دوباره بزند و مسح کند یدین را. و بعضی گفته‌اند نهایت احتیاط آن است که دفعه‌ی سوم دست چپ را بزند و مسح دست راست کند و

صفحه : ۳۰۰

دفعه‌ی چهارم دست راست را بزند و مسح دست چپ کند.

[مسأله ۱۹]

مسأله ۱۹ اگر بعد از فراغت از تیمم شك کند در بعض اجزاء آن، بنا را بر صحت گذارد و هم چنین اگر شك در شرطی از شرایط آن نماید بعد از فراغ، اعتنا نکند. و هر گاه در اثناء تیمم شك کند در جزئی یا شرطی که محل آن گذشته باشد، بنا را بر صحت گذارد. و اگر هنوز محل آن باقی است برگردد و آن جزء یا شرط را به عمل آورد چه در تیمم بدل از وضوء و چه بدل از غسل، بنا بر اقوی. لکن احوط اعتناء به شك و اتیان به مشکوک است مطلقاً اگر چه از محل آن گذشته باشد. بلکه بعد از فراغ نیز مادامی که از جای خود بر نخواستہ یا بکار دیگر مشغول نشده، احوط آن است که برگردد و آن جزء یا شرط را به جا آورد و تیمم را تمام کند به خصوص در تیمم بدل از وضوء.

[مسأله ۲۰]

مسأله ۲۰ اگر بعد از فراغ از تیمم بفهمد که جزئی را ترک کرده، پس اگر موالات به هم نخورده؛ آن جزء و ما بعد آن را به جا آورد و اگر به هم خورده، واجب است از سر گیرد. و اگر بعد از نماز متذکر شود که تیمم او به واسطه‌ی اخلال جزئی یا شرطی باطل بوده، باید تیمم کند و نماز را اعاده یا قضاء نماید. بلی، اگر جهلاً یا نسیاناً به زمین غضبی تیمم نموده، صحیح است و اعاده لازم نیست مگر با علم و عمد چنانچه گذشت.

[فصل پنجم در احکام تیمم]

فصل پنجم در احکام تیمم

[مسأله ۱]

مسأله ۱ جایز نیست تیمم برای نماز پیش از دخول وقت آن اگر چه به عنوان تهیاً به جا آورد. بلی، اگر قبل از وقت نماز، به قصد غایت دیگری چه واجب و چه مندوب، تیمم نمود بعد از دخول وقت به همان تیمم می‌تواند نماز کند [بخواند]. مثل آن که برای نماز قضاء یا نماز نافله تیمم کرده باشد با آن که وظیفه‌ی او تیمم بوده.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ اگر بعد از دخول وقت برای نمازی، چه فریضه یا نافله، تیمم نمود بعد از آن هر نمازی را می‌تواند به همان تیمم به جا آورد اگر چه در حال تیمم، وقت آن نماز داخل نشده باشد مادامی که آن تیمم باطل نشده باشد به حدث یا به وجود آب. پس هر گاه برای نماز صبح تیمم کرده جایز است نماز ظهر را به همان تیمم به عمل

صفحه : ۳۰۱

آورد. و مثل آن است هر گاه برای غایت دیگری تیمم کرده بود.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ اقوی جواز تیمم است در وسعت وقت اگر چه احتمال دهد زوال عذر را در آخر وقت، بلکه اگر چه مظنه به رفع عذر در

آخر وقت داشته باشد. بلی، در صورتی که بداند در آخر وقت عذر او زائل خواهد شد؛ واجب است صبر کند و لکن با احتمال رفع عذر، احوط، تأخیر تیمم تا آخر وقت است به خلاف صورتی که بداند بقاء عذر را تا آخر وقت، که جواز مبادرت تیمم بی اشکال است. خلاصه، آن که یا می‌داند که تا آخر وقت عذر او باقی است یا می‌داند که قبل از آخر وقت زایل می‌شود یا زوال آن را احتمال می‌دهد، پس در صورت اولی از اول وقت جایز است تیمم کند و در صورت ثانیه واجب است تأخیر آن و در صورت سوم، اقوی جواز مبادرت است خصوصاً با ظن به بقاء عذر. و احوط تأخیر است خصوصاً با ظن به زوال آن.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ اگر برای نمازی تیمم کند و آن را نشکند تا وقت نماز دیگر برسد جایز است که با آن تیمم، نماز کند [بخواند] در اول وقت، اگر چه احتمال زوال عذر بدهد در اواخر وقت بنا بر اقوی. بلکه حتی به قول کسانی که در نماز اولی تأخیر آن را تا آخر وقت لازم می‌دانند. لکن احوط در آن نیز تأخیر است اگر چه احتیاط در این، مثل احتیاط تیمم برای نماز اول نیست بلکه امر این احتیاط اسهل است. بلی، در صورتی که بداند که عذر او زائل می‌شود پیش از آخر وقت، واجب است تأخیر آن مثل نماز اول.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ مراد به آخر وقت که واجب است تأخیر نماز تا آن وقت یا احوط است، آخر عرفی است پس واجب نیست مدافه در آن و لازم نیست که صبر کند تا زمانی که وقت زیاده از واجبات نماز باقی نمانده باشد، بلکه جایز است تیمم کند و نمازی که مشتمل بر مستحبات باشد به جا آورد؛ بلکه منافات ندارد که وقت بعضی مقدمات قریبه هم بعد از تیمم باقی باشد.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ جایز است تیمم کند برای نماز قضاء و نماز قضاء با آن صحیح است و واجب نیست تأخیر آن تا زوال عذر. بلی، با قطع به آن که به زودی عذر او زائل می‌شود، جواز تیمم و نماز قضاء به آن مشکل است. و هم چنین جایز است تیمم برای نوافل موقت در سعه‌ی وقت با

صفحه : ۳۰۲

عدم علم به زوال عذر تا آخر وقت آن.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ اگر اعتقاد کند ضیق وقت را و با تیمم نماز کند [بخواند] و معلوم شود وقت موسع بوده بنا بر مختار، نماز او صحیح است ولی احوط اعاده است. و بنا بر قول به وجوب تأخیر تا ضیق وقت، اعاده واجب است.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ واجب نیست اعاده‌ی نمازهایی که با تیمم صحیح، کرده [خوانده] بعد از زوال عذر در وقت و نه قضاء آن، بعد از آن. بلی،

احوط و اولی اعاده‌ی آن است در چند مورد: (اول) کسی که عمداً خود را جنب کند در صورتی که به سبب ترس از استعمال آب تیمم کرده و نماز به جا آورده باشد که احوط اعاده‌ی نماز است بعد از زوال عذر اگر چه در خارج وقت باشد. (دوم) کسی که برای ادراک نماز جمعه تیمم کرده باشد به سبب خوف فوت آن بر فرض وضوء از ازدحام.

(سوم) کسی که عمداً ترک کرده باشد طلب آب را تا آخر وقت و با تیمم نماز کند [بخواند] بعد معلوم شود که هر گاه طلب می نمود آب می یافت. (چهارم) کسی که آب موجود را بریزد با علم به نبودن آب دیگر یا ظن به آن. و هم چنین کسی که متطهر بوده پس با علم به نبودن آب یا ظن به آن خود را جنب نموده. (پنجم) کسی که عمداً نماز را به تأخیر انداخته تا به سبب ضیق وقت، تیمم کرده باشد.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ کسی که برای غایتی تیمم کند، به حکم ظاهر است مادامی که تیمم را نشکند و عذر او باقی باشد. پس می تواند تمام آن چه مشروط به طهارت است با آن تیمم به جا آورد مگر در صورتی که مجوز تیمم مختص به همان غایت باشد مثل آن که تیمم کرده باشد برای نماز به سبب تنگی وقت از وضوء که جایز نیست بر او کتابت قرآن را مس نماید و سوره‌ی سجده دار را بخواند یا داخل مسجد شود چنانکه گذشت. و مثل تیمم که برای نماز میت کرده یا برای خوابیدن کرده باشد با وجود آب.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ غایات تیمم همان غایات وضوء و غسل است پس جائی که وضوء یا غسل واجب بوده بدل آن تیمم واجب است. و جائی که آنها مستحب بوده مستحب است. پس تیمم بدل از اغسال مندوبه صحیح است حتی بدل از وضوی حائض و وضوء تجدیدی در صورتی که عذر او از فقد آب یا نحو آن باقی باشد.

صفحه : ۳۰۳

بلی، تیمم بدل از وضوء تهیی، صحیح نیست چنانچه گذشت. چنانکه جواز آن بدل از وضوء برای بودن بر طهارت مشکل است. بلی، به قصد مزبور تیمم نمودن به امید مطوئیت آن مانعی ندارد ولی اکتفاء به آن در آن چه مشروط به طهارت یا مستحب است آن را با طهارت به عمل آورد، مشکل است.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ تیمم بدل از غسل جنابت مثل غسل جنابت، مغنی از وضوء است و تیمم بدل از سایر اغسال محتاج به وضوء است. پس اگر متمکن از وضوء باشد باید وضوء به جا آورد قبل از تیمم بدل غسل یا بعد از آن و الا دو تیمم کند، یکی بدل از غسل و دیگری بدل از وضوء.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ باطل می شود تیمم، به آن چه وضوء و غسل را باطل می کند چنانچه باطل می شود به یافتن آب یا زوال عذر. و گذشت که نمازهایی که با تیمم کرده [خوانده] اعاده‌ی آن واجب نیست اگر چه عذر در وقت زائل شود. بلی، احوط اعاده‌ی آن است. بلکه

احوط قضاء آن است نیز، در آن پنج مورد که گذشت.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ اگر تیمم کند و پیش از نماز آب بیابد یا عذر او زائل شود، دیگر نماز با آن تیمم صحیح نیست. پس هر گاه بعد از بطلان تیمم، به یافتن آب یا زوال عذر، دوباره بی آب شود یا عذر او متجدد شود، دوباره باید تیمم کند. بلی، اگر زمان وجدان آب یا زوال عذر آن قدر وسعت نداشته باشد که بتواند وضوء یا غسل به عمل آورد، به این که به فاصله‌ی کمی دوباره فاقد آب یا معذور شود؛ دور نیست عدم بطلان تیمم اول لکن احوط تجدید آن است. و هم چنین در صورتی که پیدا شدن آب یا زوال عذر در ضیق وقت باشد که در این صورت، اعاده‌ی تیمم برای نماز مضیق واجب نیست.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ هر گاه بعد از دخول نماز، آب بیابد پس اگر پیش از دخول در رکوع اول باشد؛ تیمم و نماز او باطل می‌شود. و اگر بعد از رکوع باشد، نماز را تمام کند و لکن در وسعت وقت، احوط بعد از اتمام نماز اعاده‌ی آن است با وضوء. و فرقی نیست در این تفصیل؛ ما بین نماز فریضه و نافله بنا بر اقوی، اگر چه احتیاط به اعاده در نافله شدیدتر است از فریضه.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ غیر نماز از غایات دیگر ملحق نیست به نماز، پس هر گاه در اثناء سایر غایات، آب بیابد

صفحه : ۳۰۴

یا عذرش زایل شود آن عمل باطل می‌شود اگر چه در جزء آخر آن باشد. مثل آن که تیمم کرده باشد برای طواف و در اثناء طواف و لو در شوط آخر، عذر او مرتفع شود طواف او باطل می‌شود و باید وضوء گیرد و طواف را از سر گیرد. و هم چنین اگر میتی را به سبب نبودن آب تیمم داده باشند بدل غسل، بعد از یافتن آب و لو در اثناء نماز بر او؛ آب یافت شود باید غسلش دهند و نماز را از سر گیرند. بلکه هم چنین است هر گاه آب بیابد پیش از تمام شدن دفن او.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ اگر آب داشت و برای معذور بودن از استعمال آب تیمم نمود و در اثناء نماز عذر او زائل شد، آیا ملحق است به یافتن آب در تفصیل مذکور که قبل از رکوع اول باشد یا بعد از آن یا ملحق نیست؟ اشکال است. پس احتیاط به اتمام آن و اعاده در صورتی که بعد از رکوع اول رفع عذر شود ترک نشود. بلی در صورتی که زوال عذر در اثناء نماز در ضیق وقت باشد باید همان نماز را تمام کند. و هم چنین در صورتی که زمان زوال عذر مضیق باشد مثل آن که بلافاصله عذر دیگری روی دهد که گنجایش وضوء نداشته باشد که ظاهر این است تیمم باطل نشود و احوط اعاده‌ی آن است.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ هر گاه در اثناء نماز بعد از رکوع اول آب پیدا شد و هنوز نماز او تمام نشده یا بعد از فراغ بلافاصله آب نایاب شد، آیا برای نماز بعد به همان تیمم اکتفاء کند یا نه؟ در آن تفصیل است: به آن که یا زمان وجدان آب وافی به غسل یا وضوء بوده که بر فرض آن که در نماز نبود می‌توانست وضوء گیرد یا غسل کند یا نه؟ پس بر فرض ثانی، ظاهر عدم بطلان تیمم است نسبت به نمازهای بعد نیز. و بنا بر اول، احوط عدم اکتفاء به آن و تجدید تیمم است برای نماز بعد.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ در صورتی که در اثناء نماز بعد از رکوع آب پیدا شود مادامی که مشغول به آن نماز است در جواز مس‌کتابت قرآن و قرائت سوره‌های سجده دار، اگر جنب یا حائض یا نفساء بوده اشکال است. چنانچه جواز عدول از آن نماز به نماز سابق که فوت شده و این نماز مترتب بر آن است، مشکل است.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ در صورتی که در اثناء نماز بعد از دخول در سجود، آب پیدا شود و در آن حال، شک کند که رکوع به جا آورده یا نه؟ که شرعاً به

صفحه : ۳۰۵

قاعدگی تجاوز محکوم است به آن که رکوع را کرده آیا در حکم رکوع وجدانی است که می‌تواند به همان تیمم نماید یا نه؟ اشکال است. و احتیاط به اتمام آن نماز و اعاده‌ی آن ترک نشود.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ حکم به صحت نماز با وجدان آب بعد از رکوع، منوط به حرام بودن قطع نماز نیست. پس هر گاه قطع نماز به وجهی جایز شود و قطع نکند، صحت برقرار است بلکه می‌توان گفت که بر فرض وجوب قطع نماز هم، هر گاه عسیاناً قطع نکرد آن را؛ صحت نماز باقی است و آن اقوی است.

[مسئله ۲۱]

مسئله ۲۱ جنب که بدل غسل، تیمم کرده اگر به قدر وضوء آب بیابد تیمم او باطل نمی‌شود. و نباید وضوء بگیرد به خلاف حائض و نفساء و نحو آنها که دو تیمم کرده‌اند یکی بدل غسل و دیگری بدل وضوء، که اگر به قدر وضوء آب بیابد فقط تیمم بدل از وضوء او باطل می‌شود. و هم چنین اگر به مقدار غسل، آب بیابد و به جهتی ممکن نباشد صرف آن در وضوء فقط، تیمم بدل از غسلش باطل می‌شود. و اگر به مقدار یکی از آنها بیابد که صرف هر کدام بخواهد بکند؛ بتواند، در این صورت هر دو تیمم او باطل می‌شود بنا بر اقوی.

[مسئله ۲۲]

مسأله ۲۲ اگر جمع کثیری با تیمم بودند و تمام آنها آب مباحی یافتند که کفایت نمی‌کند مگر برای یکی از آنها، پس در وسعت وقت، تیمم همه‌ی آنها باطل می‌شود و در ضیق وقت تیمم همه، صحیح است. مثل آن که آب مفروض ملک دیگری باشد و به تمام آنها اذن تصرف دهد به خلاف آن که به بعضی اذن دهد که فقط تیمم مأذون باطل می‌شود. و هم چنین اگر آب مباح برای بعضی کافی باشد و برای بعضی کافی نباشد مثل آن که یکی از آنها محدث به حدث اصغر است و باید وضوء بگیرد و دیگری جنب است و آن آب به قدر وضوء بیشتر نیست. تیمم آن که آب مباح بر او کافی است باطل می‌شود.

[مسأله ۲۳]

مسأله ۲۳ کسی که بر او هم غسل واجب باشد و هم وضوء و آبی بیابد که کافی نباشد مگر برای یکی از آنها، به آن آب غسل کند و بدل از وضوء تیمم کند و اگر وافی به غسل نباشد و وافی به وضوء باشد، وضوء بگیرد و بدل از غسل تیمم کند.

[مسأله ۲۴]

مسأله ۲۴ تیمم بدل از غسل چه از جنابت باشد یا غیر آن، باطل نمی‌شود به حدث اصغر مادامی که عذر او از

صفحه : ۳۰۶

غسل باقی است و تیمم او به منزله‌ی غسل است. پس بعد از حدث اصغر اگر آب به قدر وضوء داشته باشد وضوء بگیرد و الا تیمم کند بدل از وضوء بنا بر اقوی، اگر چه احوط اعاده‌ی تیمم بدل غسل است نیز. و در صورتی که آب به قدر وضوء هم نباشد؛ احوط آن است که دو تیمم کند: یکی بدل غسل و دیگری بدل وضوء در غسل غیر جنابت. و اما در غسل جنابت، پس در صورتی که آب به قدر وضوء هم نداشته باشد، یک تیمم به قصد ما فی الذمه کافی است. پس هر وقت عذر او از غسل مرتفع شد، غسل کند و محتاج به وضوء نیست. و در غسل غیر جنابت وضوء نیز بگیرد.

[مسأله ۲۵]

مسأله ۲۵ حکم تداخل که در اغسال گذشت در تیمم نیز جاری است، پس اگر چند غسل بر او باشد و از همه معذور باشد، یک تیمم بدل تمام اغسال کافی است. پس اگر غسل جنابت بر او بوده؛ دیگر محتاج به وضوء یا تیمم دیگر بدل آن نیست و الا باید وضوء هم بگیرد و بر فرض معذوریت از آن، نیز تیمم دیگر بدل وضوء به جا آورد.

[مسأله ۲۶]

مسأله ۲۶ هر گاه بدل اغسال عدیده یک تیمم کرد و معلوم شد بعض آن اغسال بر او نبوده، تیمم مزبور نسبت به بقیه صحیح است به خلاف آن که اگر به قصد بدل غسل معینی تیمم کرد و معلوم شد که خصوص آن غسل بر او نبوده پس اگر از باب اشتباه در تطبیق بوده باز صحیح است و اگر به نحو تقیید بوده باطل است، چنانچه نظائر آن گذشت.

[مسأله ۲۷]

مسئله ۲۷ اگر جمع شود جنبی و میتی و محدث به حدث اصغری و مقداری از آب موجود که کفایت نکند مگر برای یکی از آنها؛ پس هر گاه آن آب ملک یکی از آنها است یا ملک اجنبی است و اذن به یکی از آنها دهد متعین است که مالک یا مأذون، برای خود صرف کند. و هر گاه آن آب، مباح باشد یا مالک اذن به همه داده باشد، متعین است که جنب با آن غسل کند و میت را تیمم دهند و محدث به اصغر هم تیمم کند.

[مسئله ۲۸]

مسئله ۲۸ اگر نذر کرده باشد که نافله‌ی مطلقه یا موقتیه را در زمان معینی به جا آورد و در آن وقت متمکن از وضو نباشد، بدل آن تیمم کند به خلاف آن که نذر کند نافله‌ی مطلقه را و مقید به زمانی نکند که ظاهر این است که صبر کردن تا زمان امکان وضوء واجب باشد.

صفحه : ۳۰۷

[مسئله ۲۹]

مسئله ۲۹ جایز نیست برای نمازهایی که بر میت است اجیر نمایند کسی را که وظیفه‌ی او تیمم باشد در صورتی که ممکن باشد استیجار از قادر، بلکه هر گاه اجیر نمایند قادر را و بعد از آن عاجز شود که وظیفه‌ی او تیمم شده باشد، مشکل است جواز آن با تیمم. بلکه باید صبر کند تا زمان امکان وضوء اگر زمان اجاره وسعت داشته باشد بلکه با ضیق وقت آن هم، کفایت نماز با تیمم مشکل است. پس مراعات احتیاط را ترک نکنند.

[مسئله ۳۰]

مسئله ۳۰ مجنب متمیم اگر آب در مسجد بیابد و توقف داشته باشد غسل او بر دخول مسجد و مکث در آن، تیمم او باطل نمی‌شود بالنسبه به دخول مسجد و مکث در آن پس جایز است برود در مسجد و غسل کند. بلی، تیمم او نسبت به سایر غایات باطل می‌شود، پس جایز نیست بر او در آن حال قرائت سوره‌های سجده و مس کتابت قرآن، چنانچه هر گاه جنب باشد و آب نباشد مگر در مسجد و ممکن نباشد گرفتن آب یا غسل در آن مگر به مکث در آن، واجب است بر او تیمم کند برای دخول مسجد و مکث و به این تیمم مباح نمی‌شود مگر مکث در آن.

[مسئله ۳۱]

مسئله ۳۱ گذشت که اگر آبی داشته باشد که کفایت نکند مگر برای رفع خبث از بدن یا لباس یا برای رفع حدث، باید مقدم دارد رفع خبث را و تیمم کند بدل وضوء یا غسل لکن این در صورتی است که ممکن نباشد که آب را صرف وضوء یا غسل کند و غسله‌ی آن را در ظرف پاکی جمع کند برای رفع خبث و الا متعین است که چنین کند. و هم چنین است در مسئله‌ی اجتماع جنب و میت و محدث به اصغر بلکه سایر مقامات دور آن.

[مسئله ۳۲]

مسئله ۳۲ اگر پیش از وقت نماز بدانند که اگر تیمم نکنند تا وقت داخل شود، در وقت از تحصیل خاک و نحو آن که بر آن تیمم کند متمکن نمی‌شود؛ احوط آن است که به قصد غیر نماز در وقت از غایات دیگر تیمم کند و تیمم خود را نشکند تا وقت داخل شود که به آن نماز بخواند. چنانچه چنین است نیست به وضوء که پیش از دخول وقت بدانند هر گاه صبر کند تا وقت آب از دست او می‌رود پس به قصد غایت دیگری بنا بر احوط یا به قصد کون بر طهارت وضوء بگیرد و باقی بدارد وضوء خود را تا وقت نماز.

[مسئله ۳۳]

مسئله ۳۳ مس

صفحه : ۳۰۸

کتابت قرآن اگر به سببی واجب شود، تیمم برای آن واجب است. و اگر مس، مستحب باشد تیمم، مستحب است، ولی مشروع نیست تیمم برای مس قرآن اگر مباح باشد. بلی، می‌تواند به قصد غایت دیگری تیمم کند و بعد از آن جایز است مس نمودن قرآن.

[مسئله ۳۴]

مسئله ۳۴ هر گاه موی سر به پیشانی برسد پس هر گاه زاید از متعارف باشد برای تیمم باید آن را بلند کند و تمام بشره‌ی پیشانی را مسح کند و اگر زاید از متعارف نباشد دور نیست کفایت مسح روی آن بدل از بشره‌ی پیشانی و احوط مسح هر دو است.

[مسئله ۳۵]

مسئله ۳۵ اگر شک کند در وجود حاجب در محل تیمم، حال آن، حال وضوء و غسل است که باید فحوص کند تا یقین کند به نبودن حاجب یا مظنه کند به آن.

[مسئله ۳۶]

مسئله ۳۶ در مواردی که واجب است دو تیمم کند یکی بدل از غسل و دیگری بدل از وضوء؛ مثل حائض و نساء و کسی که مس میت کرده باشد، احوط آن است که تیمم ثالثی کند به قصد استباحه‌ی نماز و معین نکند که بدل وضوء است یا بدل غسل، زیرا که محتمل است از باب تداخل، یک تیمم بیشتر بر او نباشد. بلی، اگر یکی را مثلاً به قصد بدل وضوء به عمل آورد و دومی را به قصد ما فی الذمه به جا آورد دیگر محتاج به تیمم سوم نیست.

[مسئله ۳۷]

مسئله ۳۷ هر گاه اسم جلاله یا قرآن بر بدن کسی نقش کرده باشند، احوط آن است که آن را محو کند تا در وقت جنابت یا حدث در بدن او نباشد. و اگر محو آن ممکن نباشد یا بگوئیم که محو آن واجب نیست، پس دست خود را در وقت وضوء یا غسل به آن نمالد که حرام است بلکه آب بر آن جاری کند بدون مس یا غسل ارتماسی کند یا کهنه به دست به پیچد تا به بشره مس نکرده باشد. و اگر فرض شود که ممکن نباشد وضوء یا غسل مگر به مس آن، پس امر دائر می‌شود که حرمت مس ساقط شود یا وجوب

غسل یا وضوء ساقط شود و منتقل شود تکلیف او به تیمم و ظاهر، آن است که حرمت مس ساقط باشد بلکه هر گاه نقش در محل تیمم باشد، باید ادعاء قطع نمود که حرمت مس آن ساقط است زیرا که امر دائر است ما بین ترک نماز و ارتکاب مس و اهمیت وجوب نماز معلوم است. پس در فرض اول، وضوء بگیرد یا غسل کند اگر چه

صفحه : ۳۰۹

مستلزم مس باشد لکن احوط، جبیره است نیز، به آن که چیزی بر روی آن گذارد و به رطوبت کف دست آن را مسح کند. و احوط از آن، آن که جمع کند میان آن چه ذکر شد و نائب گرفتن غیر نیز که متطهر باشد و او مباشر شستن آن موضع شود بلکه در صورتی که آن نقش بر موضع تیمم نباشد خودش تیمم هم بکند که در این فرض جمع کند بین چهار عمل: یکی وضوء متعارف گرفتن یا غسل کردن. دوم، جبیره نمودن آن موضع. سوم، نائب گرفتن در غسل آن موضع. چهارم، تیمم نمودن. و در صورتی که وظیفه‌ی او تیمم باشد و آن نقش بر محل تیمم باشد و بخواهد احتیاط کند، جمع کند بین سه کار: اول، خودش تیمم کند و مسح بر آن نماید.

دوم، جبیره بر روی نقش گذارد و بر روی آن مسح کند.

سوم، نائب بگیرد متطه‌ری را که بر روی آن مسح کند و لکن اقوی کفایت تیمم است به مباشرت خود و حرمت مس در این صورت ساقط خواهد بود.

صفحه : ۳۱۰

[کتاب الصلاة]

[مقدمه در بیان فضیلت نمازهای یومیه]

مقدمه در بیان فضیلت نمازهای یومیه بدان که نماز بهترین عملها است نزد خداوند تعالی و نماز آخر چیزی است که پیغمبران در باب آن وصیت می کردند و آن عمود دین است. هر گاه او قبول شود ما سوای آن قبول می شود و اگر نماز قبول نشود سایر اعمال نیز قبول نشود و نماز، اول چیزی است که در میان اعمال بنی آدم به آن نظر می کنند پس اگر صحیح شد نظر به سایر اعمال او کنند و اگر صحیح نباشد دیگر نظر در بقیه‌ی عمل او نمایند و مثلش مثل نهر جاری است پس هم چنان که شخص در شبانه روز پنج مرتبه در آب جاری خود را بشوید چرکی در بدن او نمی ماند، هم چنین کسی که در شبانه روز پنج وقت نماز کند [بخواند] هر نمازی، کفاره‌ی گناهان ما بین او و نماز دیگر باشد. و نیست ما بین مرد مسلمان و بین آن که کافر شود، مگر ترک کردن نماز و چون روز قیامت شود بنده را بخوانند و اول چیزی که از او سؤال کنند نماز است. پس اگر نماز را در دنیا کامل و تمام به جا آورده باشد آسوده باشد و الا او را در آتش افکنند. و در حدیث صحیح است که حضرت صادق علیه السلام فرمود: که من بعد از معرفت، چیزی را افضل از نماز نمی دانم و استشهاد فرمود به کلام حضرت عیسی علیه السلام که گفت «وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا» و شیخ طوسی رحمه الله در حدیثی از آن حضرت نقل کرده که فرمود: نماز فریضه، مقابل است نزد خداوند با هزار حج و هزار عمره که مبرور و مقبول باشد. و روایات بسیار وارد شده در تأکید کردن به نماز و محافظت بر آن و به جا آوردن آن در اول وقت و آن که هر که استخفاف به نماز کند در حکم تارک نماز است. و از رسول خدا صلی الله علیه و آله مروی است که فرمود: از من نیست کسی که استخفاف کند به نماز خود و آن را سبک شمرد. و نیز فرمود: شفاعت من نمی رسد به کسی که

صفحه : ۳۱۲

استخفاف به نماز کند و فرمود: نماز خود را ضایع نکنید پس هر که تضييع کند نماز خود را، محشور شود با قارون و هامان و حق است بر خدا که او را با منافقین داخل در آتش کند. و وارد شده که وقتی رسول خدا صلی الله علیه و آله در مسجد نشسته بود که مردی داخل مسجد شد و به نماز ایستاد و نماز خود را به جا آورد در حالتی که رکوع و سجده‌ی آن را تمام به جا نیاورد. حضرت فرمود: «نَقَرَ كَنْقَرِ الْغُرَابِ» حاصل معنی آن که این مرد سری بر زمین زد مثل غراب [کلاغ] که منقار بر زمین زند پس فرمود: اگر بمیرد این مرد و نمازش به همین نحو باشد هر آینه بر غیر دین من خواهد مرد. و از ابو بصیر روایت است که گفت: بعد از وفات حضرت صادق علیه السلام رفتیم ام حمیده را که مادر حضرت امام موسی علیه السلام است تعزیت بگویم همین که او را تعزیت گفتم آن مخدره برای حضرت گریست و من هم به جهت گریه‌ی او گریستم آن‌گاه فرمود به من که: ای ابو بصیر! اگر بودی هنگام مردن حضرت صادق علیه السلام هر آینه چیز عجیبی می‌دید، بدان که آن حضرت در وقت مرگ چشمان خود را گشود و فرمود: جمع کنید نزد من هر کسی را که ما بین من و او قرابتی و خویشی است پس ما هیچ یک از قوم و خویشان را باقی نگذاشتیم مگر آن که ایشان را نزد آن حضرت جمع کردیم آن‌گاه حضرت نظری بر ایشان افکند و فرمود: بدانید که شفاعت ما نمی‌رسد به کسی که استخفاف به نماز می‌کند. و بالجمله آن چه در باب نماز وارد شده زیاده از آن است که احصاء شود و چه خوب فرموده علامه بحر العلوم رضوان الله علیه:

تنهی عن المنکر و الفحشاء اقصر فهذا منتهی الثناء

[باب اول در عدد نمازهای فریضه و نافله‌ی آن است]**اشاره**

باب اول در عدد نمازهای فریضه و نافله‌ی آن است بدان که نمازهای واجبی شش قسم است: نماز شبانه روزی که آن را «یومیه» گویند و نماز جمعه نیز داخل در این قسم است و نماز آیات و نماز طواف واجب و

صفحه : ۳۱۳

نمازی که لازم شده باشد به نذر یا عهد یا قسم یا به استیجار و نماز والدین که واجب است بر ولد اکبر و نماز اموات. اما نمازهای یومیه پس پنج است: نماز ظهر و عصر و مغرب و عشاء و صبح. و اما عدد رکعت‌های آنها، پس نماز ظهر و عصر و عشاء در حضر چهار رکعت است و در سفر دو رکعت به اسقاط دو رکعت آخر و اما نماز مغرب سه رکعت و صبح دو رکعت است چه در سفر و چه در حضر. هم چنان که نماز جمعه نیز دو رکعت است و اما نمازهای نافله، یعنی نمازهای مستحبی پس بسیار است و آن چه را که تأکید در حق او بیشتر شده است نافله‌های شبانه روزی است که مجموع آنها در غیر روز جمعه؛ سی و چهار رکعت است: به این ترتیب هشت رکعت پیش از تمام ظهر و هشت رکعت پیش از عصر و چهار رکعت بعد از نماز مغرب و دو رکعت نشسته بعد از عشاء و این دو رکعت در حکم یک رکعت است و جایز است ایستاده نیز خواندن، بلکه ایستاده افضل است اگر چه نشسته احوط است. و این نافله را «وتیره» می‌گویند و دو رکعت پیش از نماز صبح است و یازده رکعت هم نماز شب است که هشت رکعت باشد با دو رکعت شفع و یک رکعت وتر. و اما در روز جمعه پس زیاد می‌شود بر شانزده رکعت نافله‌های روز، چهار رکعت دیگر پس

مجموع رکعت‌های نمازهای بومیه هفده است و عدد رکعت‌های نافله‌ها دو مقابل آن است در صورتی که تیره یکی شمرده شود و عدد مجموع رکعت‌های فریضه‌ی یومیه و نوافل آن پنجاه و یک رکعت است. و اما در سفر؛ پس هم چنان که نمازهای چهار رکعتی دو رکعت آنها ساقط می‌شود نافله‌های آنها نیز ساقط می‌شود پس در سفر ساقط است نافله‌ی ظهر و عصر و نماز تیره بنا بر اقوی.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ واجب است نمازهای نافله را دو رکعت، دو رکعت، به جا آورد مگر نماز وتر که آن یک رکعت است. و مستحب است در رکعت دوم جمیع آنها، خواندن قنوت حتی در رکعت دوم شفع و مفرده‌ی وتر بنا بر اقوی.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ اقوی استحباب نماز غفیله است و آن دو رکعت است ما بین نماز مغرب و عشاء. در

صفحه : ۳۱۴

رکعت اول بعد از حمد بخواند «وَذَا التُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْعَمِّ وَكَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ» و در رکعت دوم بعد از حمد بخواند «وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبُرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنَ رِزْقِهِ إِلَّا مَا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٌ فِي ظُلُمَاتٍ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ» پس دو دست را بلند کند و بگوید: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِمَفَاتِحِ الْغَيْبِ الَّتِي لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا أَنْتَ أَنْ تُصَلِّيَ عَلَيَّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَأَنْ تَفْعَلَ بِي كَذَا وَكَذَا» و به جای کذا و کذا حوائج خود را ذکر کند پس بگوید: «اللَّهُمَّ أَنْتَ وَلِيُّ نِعْمَتِي وَالْقَادِرُ عَلَيَّ طَلَبْتِي تَعَلَّمُ حَاجَتِي وَأَسْأَلُكَ بِحَقِّ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ لَمَّا قَضَى بَيْتَهَا لِي» و سؤال نماید حاجت خود را. و این دو رکعت غیر از نافله مغرب است لکن اگر دو رکعت از نافله‌ی مغرب را بر این وجه بکند، جایز است بلکه احوط است. و مستحب است نیز ما بین نماز مغرب و عشاء نماز وصیت و آن نیز دو رکعت است: در رکعت اول بعد از حمد سیزده مرتبه سوره‌ی «إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زُلْزَالَهَا» و در رکعت دوم بعد از حمد پانزده مرتبه سوره‌ی «قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ» بخواند.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ ظاهر آن است که نماز وسطی که در قرآن مجید تأکید شده بر محافظت آن، نماز ظهر است پس اگر نذر کند که نماز وسطی را در مسجد به جا آورد یا آن که در اول وقت مثلاً به جا آورد باید نماز ظهر را در مسجد یا در اول وقت به جا آورد.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ جایز است نمازهای نافله‌ی شبانه روزی و غیره را نشسته به جا آوردن، اگر چه در حال اختیار باشد لکن اولی در این حال آن است که هر دو رکعت را عوض یک رکعت ایستاده حساب کند پس عوض هشت رکعت نافله‌ی ظهر، هشت دو رکعت نشسته به جا آورد. و هم چنین در نافله‌ی عصر. و بنا بر این عوض مفرده‌ی وتر یک دو رکعت نشسته به جا آورد هر رکعت به یک سلام.

صفحه : ۳۱۵

باب دوم در بیان اوقات نمازهای یومیه و نافله‌ی آن است

و در آن چند فصل است:

[فصل اول در اوقات نمازهای یومیه]

فصل اول [در اوقات نمازهای یومیه] بدان که وقت نماز ظهر و عصر، ما بین زوال و مغرب است و مختص است ظهر به اول وقت، به مقدار اداء آن به حسب حال خود. و هم چنین است عصر نسبت به آخر وقت. و ما بین مغرب و نصف شب، وقت نماز مغرب و عشاء است و مختص است مغرب به اول به مقدار اداء و هم چنین است عشاء نسبت به آخر وقت و لکن این وقتی که برای مغرب و عشاء ذکر شد مالِ شخص مختار است. و اما مضطرّ یعنی آن کسی که در این وقت خواب باشد یا نماز را فراموش کرده باشد یا زن حائض باشد و بعد از نصف شب عذرش برطرف شود؛ پس وقت نماز مغرب و عشاء برای او باقی است تا طلوع صبح. و مختص است عشاء به آخر آن به مقدار اداء آن، به خلاف مغرب که در وقت اضطرار وقت مختص ندارد و اقوی آن است که عامد در تأخیر نماز از نصف شب حکمش حکم مضطر است یعنی وقت نماز نیز برای او باقی است تا طلوع فجر و اگر چه گناه کرده به جهت تأخیر و احوط در حق او آن است که نیت اداء کند و قضاء نکند بلکه اولی در حق مضطر نیز چنین است. و وقت نماز صبح ما بین طلوع فجر صادق است تا طلوع آفتاب. و وقت نماز جمعه از اول زوال است تا وقتی که سایه‌ی شاخص مثل شاخص شود و اگر تأخیر کرد وقتش تمام می‌شود و باید نماز ظهر را به جا آورد. و وقت فضیلت ظهر از وقت زوال است تا وقتی که آن سایه که از شاخص در وقت زوال ظاهر شده به مثل آن شود و بعد از مثل

صفحه : ۳۱۶

بنا بر مشهور، وقت فضیلت عصر است تا این که دو مثل شاخص شود. و لکن بعید نیست که وقت فضیلت عصر از زوال باشد تا رسیدن سایه به دو مثل. و وقت فضیلت مغرب از مغرب است تا برطرف شدن شفق مغربی و آن سرخی است که در سمت مغرب به هم رسد بعد از غروب آفتاب. و وقت فضیلت عشاء بعد از برطرف شدن شفق است تا ثلث شب. پس از برای نماز عشاء دو وقت، اجزاء است: یکی پیش از ذهاب شفق و یکی بعد از ثلث شب است تا نصف شب. و وقت فضیلت نماز صبح از طلوع فجر است تا حادث شدن سرخی در مشرق.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ شناخته می‌شود زوال به پیدا شدن سایه‌ی شاخص بعد از ناپدید شدن آن در مثل مکه در بعضی اوقات یا به زیاد شدن سایه بعد از کم شدن آن در مثل غالب بلدان و مکه، در غالب اوقات. و شاخص، سیخی است مستوی یا مانند آن که در زمین مسطح به اعتدال نصب کرده باشند. و نیز شناخته می‌شود زوال به میل نمودن آفتاب به جانب ابروی راست از برای کسی که رو به نقطه‌ی جنوب بایستد لکن این علامتی است تقریبی. و شناخته می‌شود به دائره‌ی هندیه و این اضبط و امتن علامتها است. و شناخته می‌شود مغرب به برطرف شدن سرخی که در سمت مشرق است از سمت رأس و احوط زوال حمزه است از تمام ربع فلک از طرف مشرق و شناخته می‌شود نصف شب، به ستاره‌هایی که طلوع می‌کند در وقت غروب در هنگامی که میل کند از دائره‌ی نصف النهار به سمت مغرب. و شناخته می‌شود طلوع صبح صادق به پهن شدن در عرض افق آن سفیدی که حادث می‌شود در افق و متصاعد در آسمان

است و شباهت دارد به «دُم گرگ» و نامیده می‌شود به «فجر کاذب».

[مسئله ۲]

مسئله ۲ مراد به اختصاص اول وقت به ظهر و آخر آن به عصر و هکذا در مغرب و عشاء، عدم صحت نماز شریکه است در آن وقت در صورت عدم اداء نماز صاحب وقت. پس اگر به جا آورد نماز ظهر را پیش از زوال به گمان آن که وقت داخل شده و در بین نماز وقت داخل شود اگر چه پیش از سلام باشد، پس مانعی نیست از به جا

صفحه : ۳۱۷

آوردن نماز عصر در اول زوال. و هم چنین اگر مقدّم داشت نماز عصر را بر ظهر سهواً و باقی باشد از وقت مقدار چهار رکعت مانعی نیست از به جا آوردن ظهر در آن وقت و قضاء هم نمی‌باشد و اگر چه احوط آن است که متعرض اداء و قضاء نشود بلکه متعرض نشود که این نماز ظهر است یا عصر، چه آن که احتمال می‌رود که نمازی که مقدّم داشته ظهر باشد در واقع و این نماز عصر.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ واجب است تأخیر افکندن نماز عصر از ظهر و عشاء از مغرب پس اگر مقدّم داشت عمداً عصر را بر ظهر و عشاء را بر مغرب، باطل است آن نماز چه آن که در وقت مختص باشد یا در وقت مشترک. و اگر سهواً مقدّم داشت پس مشهور آن است که اگر در وقت مختص باشد باطل است و اگر در وقت مشترک باشد؛ پس اگر بعد از فراغ از نماز ملتفت شد صحیح است و اگر در بین نماز ملتفت شد، عدول به نماز سابق کند اگر محل عدول باقی باشد و اگر محل گذشته باشد مثل آن که داخل شده در رکوع رکعت چهارم از عشاء، باطل است و اگر چه احوط آن است که تمام کند و بعد از نماز مغرب آن را اعاده کند. و لکن در این دو قول مشهور در این مسئله نزد من اشکال است؛ بلکه اظهار در مسئله تقدیم عصر بر ظهر، صحت عصر است لکن آن را ظهر قرار باید داد اگر بعد از فراغ ملتفت شد، به جهت نص صحیح که فرموده‌اند: این چهار رکعت است عوض آن چهار رکعت، لکن احوط آن است که در چهار رکعت دیگر نیت ظهر و عصر نکند بلکه به قصد ما فی الذمه به جا آورد. و اگر در اثناء ملتفت شد؛ عدول کند چه در وقت مشترک باشد یا مختص. و در تقدیم عشاء اگر بعد از فراغ ملتفت شد صحیح است و اگر در اثناء ملتفت شد عدول کند و فرقی نیست در وقت مختص و مشترک. و بنا بر آن چه ما گفتیم ظاهر می‌شود فائده‌ی وقت مختص در آنجایی که بگذرد از اول وقت مقدار چهار رکعت، پس [اگر] ضعیفه حائض شود پس [در این صورت] لازم است بر زن که قضاء کند خصوص ظهر را. و هم چنین هر گاه از حیض پاک شود در حالی که از وقت باقی نباشد مگر مقدار چهار رکعت پس

صفحه : ۳۱۸

معین است بر او که نماز عصر فقط به جا آورد. و هم چنین است هر گاه صبی، بالغ شود در حینی که از وقت باقی نباشد مگر مقدار چهار رکعت پس در این حال واجب است بر او خصوص عصر. و اما اگر فرض کردیم در وقت مشترک مقدار چهار رکعت بدون زیادی پس مختص نیست به هیچ یک از دو نماز بلکه ممکن است که بگوئیم مخیر است ما بین اتیان یکی از دو نماز مثل آن که کسی که جنون ادواری دارد در وقت مشترک به قدر چهار رکعت به هوش بیاید یا آن که صبی بالغ شود در وقت مشترک و بعد از

گذشتن مقدار چهار رکعت نماز، دیوانه شود یا بمیرد و هکذا در امثال اینها.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ هر گاه مقدار پنج رکعت به غروب وقت باشد، مقدم دارد نماز ظهر را و هر گاه به قدر چهار رکعت یا کمتر باشد مقدم دارد عصر را. چنانکه در سفر اگر به قدر سه رکعت باشد ظهر را مقدم دارد و اگر به قدر دو رکعت دیگر باشد مقدم دارد عصر را. و هر گاه به قدر پنج رکعت به نصف شب باقی باشد مغرب را پیش دارد و اگر چهار رکعت یا کمتر باشد عشاء را پیش دارد. و در سفر هر گاه به قدر چهار رکعت به نصف شب باقی باشد، نماز مغرب را پیش دارد و اگر کمتر باشد، عشاء را به جا آورد لکن واجب است مبادرت به مغرب هر گاه بعد از تقدیم عشاء به قدر یک رکعت یا زیادت‌تر وقت باشد. و ظاهر آن است که نماز مغرب در این هنگام اداء است و اگر چه احوط عدم نیت اداء و قضاء است.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ عدول از سابق به لاحق جایز نیست و به عکس جایز است. پس هر گاه به نیت ظهر داخل نماز شد و در اثناء ملتفت شد که نماز ظهر را به جا آورده بود؛ جایز نیست عدول به عصر کند بلکه قطع کند و شروع در عصر کند. و اما هر گاه به خیال آن که نماز ظهر را به جا آورده داخل عصر شود و در اثناء ملتفت شد که ظهر را به جا نیاورده عدول به ظهر کند.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ هر گاه از وقت به قدر چهار رکعت باقی باشد، شخص مسافر شروع کرد به نماز ظهر به قصد قصر و در اثناء نیت اقامه کرد، باطل است نماز او و جایز نیست عدول به عصر کند بلکه قطع کند و شروع به عصر کند. و هر گاه در این فرض

صفحه : ۳۱۹

پیش از شروع، قصد اقامه کرد و به نیت عصر شروع به نماز کرد و بعد از شروع قصدش به هم خورد یعنی عزم بر عدم اقامه کرد پس ظاهر آن است که عدول به ظهر کند و شکسته تمام کند.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ مستحب است تفریق ما بین دو نماز مشترک در وقت، مثل نماز ظهر و عصر و نماز مغرب و عشاء. و کافی است مسما‌ی تفریق. و آیا به مجرد فعل نافله تفریق به عمل می‌آید یا نه؟ وجهی از برای آن است اگر چه خالی از اشکال نیست.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ معلوم شد پیش از این که، وقت فضیلت نماز عشاء از ذهاب شفق است تا ثلث شب و وقت اجزاء آن پیش از ذهاب شفق و بعد از ثلث است تا نیمه شب و فقهاء از برای نماز عصر نیز ذکر کرده‌اند که وقت فضیلت آن از رسیدن سایه‌ی شاخص است به مثل تا دو طرف و وقت فضیلت آن دو، وقت اجزاء آن است. لکن دانستی که بعید نیست اول وقت فضیلت آن، اول زوال باشد و

از برای او یک وقت اجزاء باشد. بلی، احوط آن است که کسی که خواهد در رک فضیلت عصر کند صبر کند تا سایه به مثل برسد.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ مستحب است تعجیل کردن به نماز در وقت فضیلت و در وقت اجزاء، بلکه هر چه به اول وقت نزدیک‌تر باشد افضل است مگر آن که معارضی داشته باشد مثل انتظار جماعت و غیره.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ مستحب است نماز صبح را چنان در اول وقت به جا آورند که تاریکی برقرار باشد و روشنایی منتشر نشده باشد.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ اگر از وقت به قدر یک رکعت باقی باشد هنوز نماز قضاء نیست و باید به نیت اداء، آن نماز را به جا آورد زیرا که هر که یک رکعت از وقت در رک کرد به منزله‌ی آن است که تمام وقت نماز را در رک کرده باشد لکن جایز نیست نماز را تأخیر افکند تا به آن وقت.

[فصل دوم در بیان اوقات نمازهای نافله است]

فصل دوم در بیان اوقات نمازهای نافله است

[مسئله ۱]

مسئله ۱ وقت نافله‌ی ظهر از زوال است تا آن که سایه‌ی شاخص دو سبب آن

صفحه : ۳۲۰

شود و آن مقدار یک ذراع است. و وقت نافله‌ی عصر تا وقتی است که سایه به چهار سبب شاخص برسد و آن دو ذراع است بلکه وقت نافله باقی است تا آخر وقت اجزاء ظهر و عصر بنا بر اقوی. و اگر چه اولی آن است که بعد از ذراع اول ظهر را به جا آورد و بعد نافله را و هکذا بعد از دو ذراع عصر را مقدم دارد و نافله را بعد به جا آورد. و بنا بر این پیش از ذراع و ذراعین، وقت فضیلت نافله است. و احوط آن است که بعد از ذراع و ذراعین، نیت اداء و قضاء نکند در نافلتین.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ مشهور آن است که در غیر روز جمعه جایز نیست مقدم داشتن نافله‌ی ظهر و عصر را بر زوال و اگر چه بداند بعد از زوال متمکن نشود به جا آوردن نافلتین را، لکن اقوی جواز تقدیم است خصوص در این صورت.

[مسئله ۳]

مسأله ۳ نافله‌ی روز جمعه بیست رکعت است و اولی، تفریق آن است به این ترتیب که: شش رکعت در وقت پهن شدن آفتاب به جا آورد و شش رکعت وقت بالا آمدن آفتاب و شش رکعت پیش از زوال و دو رکعت وقت زوال به جا آورد.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ وقت نافله‌ی مغرب از حین فراغ از فریضه است تا زوال حمراهی مغربیه.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ وقت نماز وتیره که نافله‌ی عشاء است ممتد است تا آخر وقت عشاء و اولی به جا آوردن وتیره است بعد از عشاء بدون فاصله‌ی معتد به و لکن اگر خواست به جا آورد نمازهای موظفه بعد از عشاء را که در بعض لیالی است، وتیره را عقب آنها به جا آورد.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ وقت نافله‌ی صبح از طلوع فجر اولی است تا ظاهر شدن سرخی طرف مشرق و جایز است به جا آوردن او را بعد از نماز شب پیش از فجر اگر چه در نیمه‌ی شب بلکه پیش از نصف شب باشد، لکن این در وقتی است که نماز شب را بر آن مقدم دارد و افضل اعاده‌ی او است در وقت خود.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ هر گاه نافله‌ی صبح را به جا آورد در وقت یا پیش از وقت و بعد به خواب رفت مستحب است که آن را اعاده کند.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ وقت نمازهای شب از نصف شب است تا فجر دوم که طلوع صبح صادق است. و افضل آن است که در وقت سحر که ثلث آخر شب است به جا آورد و هر چند به فجر نزدیکتر شود

صفحه : ۳۲۱

فضیلتش بیشتر است.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ جایز است تقدیم نماز شب بر نصف [شب] برای مسافر و از برای جوانی که سخت باشد برای او به جا آوردن نماز شب را در وقت. و هم چنین برای هر صاحب عذر مثل شخص پیر و مریض و کسی که از سرما یا احتلام خوف دارد و سزاوار است که هر گاه مقدم داشته نیت تعجیل کند در آن نه نیت اداء.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ هر گاه امر دائر شد ما بین نماز شب بر وقت یا قضاء آن، بهتر قضاء کردن است.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ هر گاه نماز شب را بر وقت خود مقدم داشت و در وقت بیدار شد اعاده ندارد.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ هر گاه شخص شروع کرد به نماز شب و چهار رکعت یا بیشتر به جا آورد که فجر طلوع کرد بقیه را به جا آورد مخففه یعنی بدون سوره و اگر پیش از شروع در نماز شب، فجر طالع شد مقدم دارد دو رکعت نافله صبح را و بعد فریضه را به جا آورد و نماز شب را قضا کند و اگر شروع کرده به نماز شب که صبح شد آن را تمام کند و نافله صبح و فریضه را بخواند و بعد ما بقی نماز شب را قضاء کند.

[مسئله ۱۳]

(مسئله) [موارد استثناء شده از افضلیت اول وقت و بهتر بودن تأخیر نماز] گذشت که تعجیل در نماز یعنی به جا آوردن نماز در اول وقت افضل است، لکن در اینجا می‌گوییم که در چند مورد استثناء شده یعنی تأخیر افضل است: (اول) تأخیر نماز ظهر و عصر از برای کسی که خواسته باشد نافله به جا آورد و هم چنین است نماز صبح برای کسی که نافله آن را پیش از وقت به جا نیاورده باشد. (دوم) تأخیر مطلق نمازهای حاضر است برای کسی که قضاء از پیش دارد و می‌خواهد به جا آورد. (سوم) تأخیر است برای شخص متمیم که احتمال می‌دهد یا امید دارد که عذرش برطرف شود و اما در غیر تیمم از عذرهای دیگر اقوی و خوب تأخیر است. (چهارم) کسی که بول یا غایطش می‌آید پس نماز را به تأخیر افکند و قضاء حاجت کند. (پنجم) کسی که اقبال به نماز ندارد تأخیر افکند تا حضور قلب حاصل شود لکن این را عادت خود قرار ندهد. (ششم) تأخیر به جهت درک جماعت ما دام که افراط در تأخیر نشود و نیز رجحان دارد تأخیر به جهت تحصیل کمال دیگر مثل حضور در مسجد یا زیاد شدن مأمومین و امثال اینها.

صفحه : ۳۲۲

(هفتم) تأخیر نماز صبح است به جهت خواندن نماز شب هر گاه چهار رکعت آن را پیش از دخول صبح به جا آورده باشد چنانچه معلوم شد. (هشتم) تأخیر است برای مسافری که تعجیل داشته باشد. (نهم) زنی که تربیت صبی می‌کند و جامه‌اش نجس است و روزی یک دفعه به جهت نماز می‌شوید، تأخیر بیندازد ظهر و عصر را تا نزدیک به غروب تا جمع کند با مغرب و عشاء به جهت آن که چهار نمازش به جامه‌ی شسته به جا آورده شود. (دهم) زنی که استحضای کثیره دارد تأخیر افکند نماز ظهر را تا آخر وقت فضیلت آن، جمع کند با عصر به یک غسل و هم چنین تأخیر افکند نماز مغرب را تا آخر وقت فضیلت آن و جمع کند با عشاء به یک غسل. (یازدهم) تأخیر عشاء است تا وقت فضیلتش که بعد از ذهاب شفق است و اولی تأخیر عصر است از زوال تا سایه‌ی شاخص به مثل برسد و اگر چه اول وقت فضیلت آن از زوال است. (دوازدهم) حاج که از عرفات به مشعر می‌رود مغرب و عشاء را تأخیر می‌افکند اگر چه به ربع بلکه تا به ثلث برسد. (سیزدهم) کسی که بیم از گرما دارد نماز ظهر را تأخیر افکند تا سایه به مثل

برسد.

(چهاردهم) تأخیر نماز مغرب است برای کسی که روزه است و طبعش شائق به طعام و حواسش نزد افطار است یا آن که منتظر او می‌باشند به جهت افطار.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ مستحب است تعجیل در قضاء فرائض و مقدم داشتن بر نمازهای حاضره. و مستحب است تعجیل در قضاء نوافل هر گاه فوت شد در اوقات خود و افضل آن است که قضاء نافله‌ی شب را در شب و قضاء نافله‌ی روز را در روز به جا آورند.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ واجب است تأخیر نماز از اول وقت برای صاحبان عذر هر گاه امید یا احتمال زوال عذر باشد در آخر وقت، سواى تیمم چنانچه گذشت. و هم چنین واجب است تأخیر به جهت تحصیل مقدمات نماز که حاصل نباشد مانند طهارت و ستر و غیره. و هم چنین واجب است تأخیر به جهت یاد گرفتن اجزاء و شرائط نماز، بلکه به جهت آموختن و یاد گرفتن احکامی که طاری بر نماز می‌شود

صفحه : ۳۲۳

مانند شك و سهو و غیره؛ هر گاه غالباً اتفاق می‌افتد برای او، بلکه گفته‌اند مطلقاً چه غالباً اتفاق بیفتد یا نه، لکن وجهی ندارد و اگر یاد نگرفت و داخل در نماز شد باطل است اگر چه اتفاق هم نیفتد، بشرط آن که در نماز متزلزل باشد و الا پس اگر به حیثیتی باشد که محقق شود از او قصد فرمان برداری امر خدا؛ پس اقوی صحت است. بلی، اگر شك یا سهوی رو دهد که حکم او را نداند باطل است نمازش، لکن جایز است بنا را بگذارد بر یکی از دو وجه یا وجوهی که احتمال می‌دهد به قصد آن که سؤال کند بعد از فراغ و اعاده کند اگر مخالف با واقع باشد. و نیز واجب است تأخیر نماز هر گاه مزاحمت کند با او واجب مضیق مثل ازاله‌ی نجاست از مسجد یا ادای دینی که طلبکار مطالبه کند با قدرت داشتن بر ادای آن یا به جهت حفظ کردن نفس محترمی یا نحو آنها. و هر گاه در این مقامات مخالفت کرد و مشغول به نماز شد معصیت کرده در ترک واجب مضیق لکن نمازش صحیح است بنا بر اقوی و اگر چه احوط اعاده است.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ جایز است به جا آوردن نافله اگر چه مبتدئه باشد در وقت فریضه، مادامی که تنگ نکند وقت فریضه را. و معنی مبتدئه خواهد آمد و هم چنین جایز است برای کسی که نماز قضاء دارد بنا بر اقوی و احوط ترک آن و تقدیم فریضه‌ی قضاء فائده است.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ هر گاه شخص، نافله را بر خود واجب کرد به سبب نذر، مانعی ندارد از به جا آوردن در وقت فریضه حتی بر قول آن کسی که منع می‌کند نافله را در وقت فریضه؛ لکن این در صورتی [است] که نذر خود را مطلق سازد و اما اگر مقید کند به وقت فریضه بنا بر قول آن که مانع است، اشکال دارد. و اگر چه ممکن است حکم به صحت به سبب آن که مانع وصف نافله بودن است.

و چون نافله را نذر کرد واجب می‌شود و از وصف نفلی [مستحبی] بیرون می‌رود و مانع برطرف می‌شود، آن وقت مثل فریضه است که در وقت فریضه‌ی یومیه به جا آورند. و اگر کسی ایراد کند به این که متعلق نذر باید راجح باشد و بنا بر قول کسی که مانع است، نذر منعقد نمی‌شود به جهت آن که رجحان ندارد جوابش، آن

صفحه : ۳۲۴

است که نذر منعقد می‌شود به سبب آن که نماز من حیث هی راجح است و مرجوحیتش مقید است به قیدی که به سبب نذر برطرف می‌شود و لازم نیست در متعلق نذر، رجحان قبل از نذر و با قطع نظر از نذر تا آن که گفته شود در این مقام رجحان نیست بلکه کفایت می‌کند رجحان اگر چه بعد از نذر و به ملاحظه‌ی نذر باشد.

[مسأله ۱۸]

مسأله ۱۸ نافله منقسم می‌شود به مرتبه و غیر مرتبه و مرتبه همان نوافل یومیه است که وقت آنها ذکر شد. و غیر مرتبه نیز به دو قسم است: یکی ذات السبب است مانند نماز زیارت و نماز استخاره و نمازهای وارده در ایام و لیالی مخصوصه. و قسم دیگر غیر ذات السبب است و آن را «مبتدئه» می‌گویند چون این مطلب معلوم شد پس بدان که اشکالی نیست در عدم کراهت به جا آوردن مرتبه در اوقات خود اگر چه بعد از نماز عصر یا نماز صبح باشد. و هم چنین اشکالی نیست در عدم کراهت قضاء نوافل در هر وقتی از اوقات. و هم چنین کراهتی نیست در اتیان نمازهای ذات سببی در هر وقت که خواسته باشد. و اما نوافل مبتدئه که از برای آن فضل مخصوص وارد نشده بلکه استحباب اتیان به آن از جهت روایات است مانند: «الصلوة خیر موضوع» و «قربان کل تقی» و «معراج المؤمن». پس جماعتی از فقهاء ذکر کرده‌اند که کراهت دارد شروع در آن در پنج وقت: (اول) بعد از نماز صبح تا طلوع آفتاب. «دوم» بعد از نماز عصر است تا غروب آفتاب. «سوم» از طلوع آفتاب است تا پهن شدن آن. «چهارم» از وقت بالا آمدن آفتاب است تا زوال. «پنجم» نزد غروب است یعنی کمی پیش از آن. و اما هر گاه شروع کرد در مبتدئه پیش از این اوقات و در اثناء داخل یکی از این اوقات شد، کراهتی نیست در تمام کردن نماز. و لکن نزد من در ثبوت کراهت مذکورات اشکال است.

[فصل سوم در احکام و مسائل متعلقه‌ی به وقت است]

فصل سوم در احکام و مسائل متعلقه‌ی به وقت است

[مسأله ۱]

مسأله ۱ جایز نیست نماز خواندن پیش از دخول وقت پس اگر شروع کرد به

صفحه : ۳۲۵

نماز پیش از وقت، باطل است اگر چه جزئی از آن در وقت واقع شود. و واجب است در هنگام شروع، علم به دخول وقت و مظنه کفایت نمی‌کند از برای غیر صاحبان عذر. بلی، جایز است اعتماد بر شهادت دو عادل به دخول وقت بنا بر اقوی، چنانچه جایز است اعتماد بر اذن عادل وقت شناس. و در کفایت شهادت یک عادل اشکال است. و هر گاه شخص شروع کرد به نماز بدون یقین به دخول وقت و بدون شهادت دو عادل یا اذان عدل عارف، باطل است مگر آن که بعد ظاهر شود که تمام نماز در وقت واقع شده با

فرض حصول قصد قربت از او.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ هر گاه شخص غافل باشد از وجوب تحصیل یقین به وقت یا خبری که در حکم یقین است و نماز خواند و بعد ظاهر شد که تمام نماز در وقت واقع شده، صحیح است. هم چنان که اگر ظاهر شود که تمام نماز پیش از وقت واقع شده، باطل است. و هم چنین باطل است هر گاه امر ظاهر نشود و اما هر گاه امر ظاهر شود که در اثناء نماز، وقت داخل شده در صحت نماز اشکال است و احتیاط به اعاده‌ی نماز ترک نشود.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ هر گاه یقین کرد به دخول وقت یا اعتماد کرد به ظن معتبر مثل شهادت عدلین یا اذان عدل عارف و داخل در نماز شد: پس هر گاه بعد ظاهر شد که تمام نماز پیش از وقت واقع شده باطل است و اعاده واجب است. و اگر معلوم شد که وقت در اثناء نماز داخل شده اگر چه پیش از سلام باشد، صحیح است به خلاف آن که اگر به ظن غیر معتبر عمل کرد صحیح نیست اگر چه در اثناء وقت داخل شود. و هم چنین است هر گاه غافل بود بنا بر احوط چنانچه گذشت. و فرقی نیست در صحت نماز در صورت اول ما بین آن که بعد از نماز معلوم شود که وقت در اثناء داخل شده یا در بین نماز معلوم شود دخول وقت؛ لکن بشرط آن که در اثناء نماز که ملتفت به این معنی شد وقت داخل شده باشد نه آن که ظاهر شود که وقت نزدیک است داخل شود به حیثیتی که پیش از تمام شدن نماز، وقت داخل می‌شود چه در این صورت فائده ندارد.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ هر گاه متمکن نباشد از تحصیل علم یا چیزی که

صفحه : ۳۲۶

در حکم علم است به سبب مانعی در آسمان؛ مانند ابر و مه یا غبار یا مانعی در خودش، مثل کوری یا محبوس بودن و امثال آنها، پس بعید نیست کفایت مظنه لکن احوط تأخیر نماز است تا یقین به وقت حاصل شود بلکه این احتیاط ترک نشود.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ هر گاه اعتقاد کرد که وقت داخل شده شروع به نماز کرد در اثناء نماز یقینش مبدل به شک شد کفایت نمی‌کند در حکم به صحت مگر آن که در آن هنگام علم به دخول وقت حاصل شود.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ هر گاه در اثناء نماز شک کرد که حین شروع مراعات و احراز دخول وقت کرد یا نه؟ پس اگر در این حال یقین به دخول وقت دارد بعید نیست حکم به صحت نمازش و الا واجب است اعاده‌ی نماز بعد از احراز.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ هر گاه بعد از نماز شك کرد در این که آیا نمازش در وقت واقع شده یا نه؟ پس اگر دانست که در حین شروع ملتفت وقت نبوده و غافلاً نماز خوانده، باطل است و اگر بداند که التفات به مراعات وقت داشت با وجود این شك دارد که در هنگام شروع به نماز، وقت داخل شده بود یا نه؟ بنا بر صحت گذارد. و اگر شك دارد که مراعات کرده یا نه؟ باز بنا را بر صحت گذارد. لکن آن چه گفته شد در صورتی است که در حین شك علم به دخول وقت داشته باشد. و آلا حکم نمی‌شود به صحت مطلقاً و قاعده‌ی فراغ جاری نمی‌شود به جهت آن که جایز نیست از برای او هنگام شك، شروع در نماز؛ پس چگونه حکم می‌شود به صحت نمازی که انجام شده با این حالت.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ واجب است تقدیم نماز ظهر بر عصر و مغرب بر عشاء پس اگر عمداً عکس کرد باطل است. و هم چنین است هر گاه جاهل به حکم باشد. و اما هر گاه شخص غافل بود یا آن که اعتقاد کرده بود که نماز مقدم را خوانده، شروع در نماز ثانی کرد پس اگر متذکر شد پیش از فراغ، عدول به نماز سابق کند اگر محل عدول باقی باشد اگر چه در وقت مختص به اولی هم واقع شده باشد بنا بر اقوی چنانچه گذشت، لکن احوط اعاده است در این صورت. و اگر بعد از فراغ متذکر شد صحیح است و آن را نماز اول قرار دهد در مثل ظهر و عصر که در عدد

صفحه : ۳۲۷

رکعات متساویند و اگر چه در وقت مختص به اولی باشد. و گذشت که احوط آن است که در نماز ثانی که اتیان می‌کند قصد ما فی الذمه نماید. و اما در مثل مغرب و عشاء که در رکعت، متساوی نیستند نیز، حکم به صحت می‌شود و اتیان کند به نماز اولی که مغرب است اگر چه نماز ثانی در وقت مختص به اولی واقع شده باشد لکن احوط در این صورت اعاده است.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ هر گاه شخص نماز مغرب نخوانده شروع در عشاء کرد از روی غفلت یا فراموشی یا به اعتقاد آن که مغرب را به جا آورده و در اثناء ملتفت شد که نماز مغرب را نخوانده، عدول به مغرب کند مگر آن که به رکوع رکعت چهارم رسیده باشد که در این هنگام احوط آن است که به قصد عشاء تمام کند و نماز مغرب را بخواند و بعد هم عشاء را اعاده کند.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ جایز است عدول از لاحق به سابق در قضاء نمازهای فوت شده به شرط آن که نمازی که عدول به آن می‌کند فوتش معلوم باشد. و اما اگر به جهت احتیاط عدول کند به سابق، کفایت نمی‌کند در برائت ذمه از نماز سابقه اگر چه احتیاطیه هم باشد. به جهت احتمال اشتغال ذمه در واقع به نماز سابق نه لاحق پس محقق نشد عدول از نمازی به نماز دیگر. و هم چنین است مسئله در عدول از حاضر به سابق یعنی صحت عدول، لازمه‌اش آن است که اتیان به نماز لاحق از باب احتیاط نباشد و آلا یقین به برائت ذمه حاصل نمی‌شود به سبب عدول چنانچه مذکور شد.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ عدول از سابق به لاحق جایز نیست چه در نمازهای ادائیه و چه قضائیه. و جایز نیست از قضاء به اداء نه از نافله به فریضه و نه از فریضه به نافله، مگر در مسأله‌ی ادراک جماعت. و هم چنین جایز نیست عدول از فریضه به فریضه‌ی دیگری که ترتیب در بین آنها نباشد. و جایز است عدول از نماز اداء به قضاء بلکه مستحب است هنگامی که وقت نماز اداء، وسعت داشته باشد.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ هر گاه شخص در اثناء نماز عصر اعتقاد کرد که ظهر را نخوانده عدول به ظهر کرد؛ پس از آن، ظاهر شد که ظهر را خوانده بود، ظاهر آن است که جایز است ثانیاً عدول به

صفحه : ۳۲۸

عصر کند لکن خالی از اشکال نیست و احوط آن است که تمام کند و اعاده نماید.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ مراد از عدول آن است که نیت کند که این نمازی که مشغول است به آن، آن نماز سابق است بالنسبه به آن چه از آن گذشته و آن چه بعد می‌آید.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ هر گاه از اول وقت گذشت مقدار به جا آوردن نماز نسبت به حال نماز گزار در آن وقت از جهت سفر و حضر و تیمم و وضوء و مرض و صحت و امثال اینها، پس حاصل شد برای شخص یکی از عذرهایی که مانع است از تکلیف به نماز مانند دیوانگی و حیض و بی‌هوشی، واجب است بر او قضاء بعد از زوال عذر. و هر گاه آن [عذر] گذشت از اول وقت به مقدار نماز او، واجب نیست قضاء بر او. و اگر پیش از وقت دانست که بعد از گذشتن مقدار نماز از اول وقت؛ عذر برای او حادث می‌شود واجب است مبادرت به نماز کند. و بنا بر آن چه که ذکر کرده‌ایم، پس اگر تمام مقدمات نماز برای او حاصل شود در اول وقت، کفایت می‌کند گذشتن مقدار چهار رکعت از برای ظهر و هشت رکعت برای ظهر و عصر و از سفر کفایت می‌کند مقدار دو رکعت برای ظهر و چهار رکعت برای ظهر و عصر و هکذا نسبت به مغرب و عشاء. و اگر تمام مقدمات یا بعضی از آن حاصل نبود برای او، باید بگذرد از اول وقت مقدار به جا آوردن نماز و تحصیل مقدمات غیر حاصله. و بعضی از فقهاء فرمودند که: کافی است گذشتن مقدمات تحصیل طهارت و به جا آوردن نماز و اگر چه مقدمات دیگر حاصل نباشد. و اقوی قول اول است و اگر چه این قول احوط است.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ هر گاه عذری که مانع از تکلیف نماز بود در آخر وقت برطرف شد، پس اگر وقت به مقدار دو نماز باشد هر دو واجب است. و اگر به قدر یکی باشد همان را به جا آورد و اگر به قدر یک رکعت بیشتر نباشد، نماز دوم واجب است. و اگر بعلاوه‌ی یک نماز، به قدر یک رکعت دیگر وقت باشد هر دو واجب است مثل آن که در حضر مقدار پنج رکعت و در سفر مقدار سه

رکعت به غروب باشد و در حضر مقدار پنج رکعت و در سفر چهار رکعت به نصف شب باشد. و اگر صاحب وقت یک نماز باشد

صفحه : ۳۲۹

مثل نماز صبح کفایت می‌کند بقاء مقدار یک رکعت و نهایت رکعت، به تمام شدن ذکر واجب سجده‌ی دوم است.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ هر گاه در اثناء وقت مشترک، عذر برطرف شد به مقدار یک نماز، باز عذر حادث شد مثل بی‌هوشی و جنون ادواری؛ پس آیا واجب است که قضاء نماز اول کند یا دوم یا مخیر است؟ از برای هر کدام وجهی است.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ هر گاه کودک در اثناء وقت بالغ شد واجب است بر او نماز، هر گاه مقدار یک رکعت یا زیادتر از وقت درک کند و اگر در اول وقت پیش از آن که به حد بلوغ برسد نماز خوانده است، اقوی کفایت کردن آن نماز است و اعاده واجب نیست و اگر چه احوط است. و هم چنین است حکم هر گاه در اثناء نماز بالغ شود.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ هر گاه وقت نماز تنگ باشد واجب است بر نماز گذار که اکتفاء کند به اقل واجب هر گاه اتیان به مستحبات باعث شود واقع شدن بعض نماز را در خارج وقت، پس اگر با این حال مستحبات را به جا آورد از روی علم، مشکل است صحت نمازش بلکه باطل است بنا بر اقوی.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ هر گاه درک کرد از وقت مقدار، یک رکعت یا زیادتر؛ واجب است ترک مستحبات به جهت محافظت بر وقت به قدر امکان. بلی، در آن مقداری که در خارج وقت واقع می‌شود باکی نیست در اتیان به مستحبات.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ هر گاه شک کرد در اثناء نماز عصر که ظهر را خوانده یا نه؟ بنا بر نخواندن گذارد و عدول به ظهر کند، اگر در وقت مشترک باشد قاعده‌ی تجاوز در اینجا راه ندارد. بلی، هر گاه در وقت مختص به عصر باشد ممکن است گفته شود که بنا را بر خواندن گذارد به اعتبار آن که این شک بعد از وقت حساب می‌شود.

صفحه : ۳۳۰

باب سوم در بیان قبله است و در آن چند فصل است:

[فصل اول تعریف و علائم قبله]

فصل اول [تعریف و علائم قبله] بدان که قبله مکانی است که خانه‌ی خدا زاده‌ها الله شرفاً در آن واقع شده است از تخوم زمین تا عنان آسمان و آن قبله است از برای کافه‌ی مردم از نزدیک و دور، نه آن که خصوص بنا قبله است و حجر اسماعیل داخل در خانه نیست و اگر چه واجب است که در طواف داخل شود. و واجب است استقبال عین کعبه نه مسجد و نه حرم برای همه کس، اگر چه دور باشد. و معتبر نیست اتصال خط از توقف هر نماز گذار به کعبه، بلکه محاذات عرفیه کافی است. نهایت امر آن است که محاذات وسعت پیدا می‌کند از مکان دور و هر چه بُعد زیادتر شود محاذات وسعتش زیادتر می‌شود هم چنان که معلوم می‌شود این مطلب به ملاحظه‌ی اجرام بعیده مثل ستاره و نحوه پس ضرر ندارد زیادتی عرض صف مستطیل از کعبه در صدق محاذات، چنانچه مشاهده می‌کنیم این مطلب را بالنسبه به اجرام بعیده. و قول به آن که قبله بعید سمت کعبه و جهت است، در حقیقت راجع به همین است که ما گفتیم. و اگر مراد به جهت، جهت عرفیه است که مسامحه در آن می‌شود، پس وجهی از برای آن نیست و معتبر است یقین به محاذات با امکان و با عدم امکان، رجوع می‌شود به علامات و نشانه‌هایی که مفید ظن است. و در کفایت شهادت دو عادل با امکان تحصیل علم اشکال است. و با عدم امکان باکی نیست اگر اجتهادش در قبله، مخالف با قول عدلین نباشد و الا احوط، تکرار نماز است. و اگر ممکن نشد در امر قبله، تحصیل مظنه کند، رو به چهار طرف نماز بخواند اگر وقت وسعت داشته باشد و الا پس مخیر است ما بین آنها.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ علامت‌هایی که مفید ظن است در قبله که واجب است رجوع به آنها در صورت عدم امکان علم، چنانچه در غالب بلاد بعیده چنین است؛ بسیار است: از جمله «جدی» است که فی الجمله نص بر آن وارد

صفحه : ۳۳۱

شده است که آن را محاذی کنند تا پشت منکب راست که میان شانه و گردن است در اواسط عراق مثل کوفه و نجف و بغداد و امثال آنها. و احوط آن است که جدی در غایت ارتفاع یا انخفاض باشد و احوط آن است که در پشت گوش راست قرار دهند. و در مثل بصره و غیر او از بلاد شرقیه، جدی را در گوش راست و در موصل و نحو آن از بلاد غربیه ما بین کتفین و در شام پشت کتف و در عدن میان دو چشم و در صنعا بر گوش راست و در حبشه و نوبه به حدّ چپ قرار می‌دهند. و دیگر از علامات، «سهیل» است و آن بر عکس «جدی» است و دیگر «خورشید» است برای اهل عراق که میل می‌کند در وقت زوال از طرف دماغ به جانب بروی راست، هنگامی که به نقطه‌ی جنوب بایستد. و دیگر قرار دادن مشرق است بر جانب چپ و مغرب را بر جانب راست از برای اهل عراق لکن در آن جایی که «جدی» را بین دو کتف قرار می‌دهد مثل موصل. و دیگر «ثریا» و «عیوق» است از برای اهل مغرب که اول را بر جانب راست و دوم را بر جانب چپ قرار می‌دهند. و دیگر محرابی است که معصوم علیه السلام در آن نماز خوانده باشد پس اگر معلوم باشد که در آن محراب بدون تیامن و تیاسر نماز خوانده‌اند این علامتی است مفید علم و الا مفید ظن است. و دیگر قبر معصوم علیه السلام است و آن نیز مفید علم است هر گاه بداند که صورت اول قبر تغییر نکرده و ظاهر قبر مطابق است با جسد معصوم علیه السلام و الا مفید ظن است. و دیگر قبله‌ی بلد مسلمانان است در نماز و قبور ایشان و محراب ایشان هر گاه معلوم

نباشد که از ابتدای بنای آن بر غلط شده است. و به غیر این علامات مانند قواعد هیئت و قول اهل خبره و امثال آن.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ هر گاه ممکن نشد تحصیل علم در قبله، واجب است اجتهاد در تحصیل مظنه و جائز نیست اکتفاء کردن به ظن ضعیف با امکان ظن قوی، چنانچه جائز نیست اکتفاء به قوی با امکان ظن اقوی. و فرقی نیست در میان اسبابی که مظنه به آن حاصل می‌شود، بلکه مدار بر ظن؛ اقوی فالاقوی است، خواه از امارات مذکوره حاصل شود یا از غیر آن اگر چه از قول فاسق

صفحه : ۳۳۲

بلکه از قول کافر باشد. پس هر گاه عادل خیر داد به قبله و مظنه به قول او حاصل نشد و خبر داد فاسقی یا کافری که آن اهل خبره بود در امر قبله شناختن مثلاً به خلاف عادل و به قول او مظنه حاصل شد، عمل به قول او باید کرد.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ فرقی نیست در وجوب اجتهاد ما بین نایبنا و بینا، نهایت امر آن است که اجتهاد نایبنا رجوع به غیر است در بیان امارات یا در تعیین قبله.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ معتبر نیست قول صاحب منزل در قبله هر گاه مفید ظن نباشد. و کفایت نمی‌کند نیز هر گاه مفید ظن باشد و لکن ممکن باشد تحصیل اقوی از آن.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ هر گاه شخص، اجتهاد کرد در امر قبله و اجتهادش مخالف شد با قبله‌ی بلد مسلمانان مانند محراب و مذابح و قبورشان، احوط تکرار نماز است. مگر آن که یقین کند به آن که بناء قبله‌ی ایشان بر غلط است.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ هر گاه قبله منحصر در دو سمت شد به این معنی که یقین کرد که قبله از این دو سمت بیرون نیست، واجب است تکرار نماز به این که نماز به هر دو سمت کند [بخواند] مگر این که یکی از آن دو جهت مظنون باشد و دیگری موهوم پس اکتفاء کند به همان جهتی که مظنه دارد. و اگر قبله منحصر در دو جهت شد از حیث مظنه یعنی مظنه کرد که قبله از این دو جهت بیرون نیست باز حکمش تکرار نماز است لکن احوط، اجراء حکم متحیر است پس در اینجا نماز به چهار طرف کند [بخواند].

[مسئله ۷]

مسئله ۷ هر گاه برای نماز اجتهاد کرد و ظن به قبله پیدا کرد، واجب نیست برای نماز دیگر تجدید اجتهاد کند مادامی که مظنه‌اش

به قبله باقی است.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ هر گاه بعد از اجتهاد در قبله‌ی مظنه به یک جهتی پیدا کرد و نماز ظهر را مثلاً به آن جهت خواند بعد مبدل شد مظنه‌اش به جهت دیگری واجب است نماز عصر را رو به جهت دومی بخواند. و آیا واجب است اعاده کند نماز ظهر را یا نه؟ اقوی وجوب است اگر به مقتضای مظنه‌ی دوم جهت اول پشت به قبله یا در یمین و یسار قبله بوده و اگر ما بین قبله و یمین یا یسار بوده اعاده واجب نیست.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ هر گاه در اثنای نماز، مظنه‌اش منقلب شد به سمتی دیگر، بگردد به آن

صفحه : ۳۳۳

سمت مادامی که سمت اول، پشت به قبله یا در یمین و یسار نبوده باشد و الا باید اعاده کند.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ هر گاه دو نفر در قبله اجتهاد کردند و اجتهادشان بر خلاف یکدیگر شد، جایز است اقتداء یکی از آن دو نفر به دیگری به شرطی که اختلافشان در قبله کم باشد به حیثی که به هیئت جماعت ضرر نزنند و به حد استدبار و یمین و یسار نرسد.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ هر گاه قدرت بر اجتهاد ندارد یا مظنه برای او حاصل نمی‌شود که قبله در چه جهتی است و همه‌ی جهات متساوی است نزد او، به چهار طرف نماز کند [بخواند] اگر وقت وسعت داشته باشد و الا به قدری که وقت وسعت دارد نماز کند [بخواند]. و شرط است که تکرار بر وجهی باشد که یقین حاصل شود به استقبال قبله در یکی از آن چهار جهت یا بر وجهی که انحراف آن به حد یمین و یسار نرسد. و اولی آن است که این چهار جهت در چهار خط متقابل باشد.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ هر گاه مصلی [که] دو نماز باید بخواند مثل ظهر و عصر یا مغرب و عشاء مثلاً و تکلیفش در قبله تکرار به چهار جهت باشد، احوط آن است که نماز دوم را نیز در همان چهار جهتی بخواند که نماز اول را خوانده است. و جایز است که در نماز اول چهار جهت را تمام کند بعد شروع در باقی کند یا آن که بعضی جهات را به جا آورد و بعد نماز دوم را نیز به همان جهتی که اولی را به جا آورده به جا آورد و دوباره برگردد نماز اول را به بقیه‌ی جهات تمام کند و نماز دوم را بعد نیز، چنین کند و احوط اختیار وجه اول است. و هر گاه اختیار وجه اول نمود واجب نیست که نماز دوم را به همان ترتیب اول به جا آورد.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ هر گاه مصلی باید دو نماز خواند مثل ظهر و عصر مثلاً و تکلیفش تکرار به چهار جهت است؛ هر گاه وقت هشت نماز نداشته باشد بلکه مقدار پنج یا شش یا هفت نماز باشد، آیا واجب است نماز اول را به چهار جهت بکند [بخواند] و بقیه‌ی وقت را صرف در نماز دوم کند یا آن که نماز دوم را به چهار جهت بگذارد و نقص بر نماز اول وارد آید؟ اظهر وجه اول است و احتمال تخییر هم می‌رود. و اگر وقت به قدر چهار یا سه نماز باشد بعضی گفته‌اند

صفحه : ۳۳۴

که نماز دوم را در آن جهات به جا آورد و نماز اول را قضاء کند لکن اظهر، وجوب اتیان به هر دو نماز و نقص بر ثانی است نظیر اولی. و هم چنین است حال در نماز مغرب و عشاء. و ممکن است احتیاط در ظهر و عصر، به آن که هر چه ممکن شود از نماز به جا آورد به قصد ما فی الذمه‌ی فعلی به خلاف مغرب و عشاء که این احتیاط در او نمی‌شود به جهت اختلافشان در عدد رکعات.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ کسی که وظیفه‌اش تکرار نماز به جهات است هر گاه بعد از نماز، یقین یا مظنه به قبله کند در یک جهتی، واجب نیست بر او اعاده و نه اتیان به بقیه‌ی جهات. و کسی که وظیفه‌ی او تکرار نماز به سه جهت یا دو جهت است یا آن که به اعتقاد او قبله مردد است ما بین سه جهت یا دو جهت، اگر یقین یا مظنه کرد بعد از تمام جهات، به آن که تمام آنها بر غیر قبله بوده است پس اگر یکی از این جهات ما بین یمن و یسار قبله بوده است کفایت می‌کند و الا واجب است اعاده.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ آن چه در باب قبله گفته شد نسبت به نماز یومیه که عمل به مظنه کند، اگر یقین ممکن نیست، تکرار به جهات کند اگر مظنه ممکن نشد ظاهر آن است که این حکم جاری است در غیر نماز یومیه؛ بلکه در غیر نماز از آن چه ممکن است تکرار در آن مثل نماز آیات و نماز اموات و قضاء اجزاء فراموش شده و سجده‌ی سهو. اگر چه بعضی گفته‌اند که در نماز اموات کفایت می‌کند یک نماز به هر جهتی که خواسته باشد اختیار کند یا به قرعه تعیین کند و اما چیزهایی که تکرار در آن ممکن نباشد مثل حال احتضار و دفن و ذبح و نحر پس اگر مظنه پیدا نکرد اختیار کند هر جهتی را خواسته باشد و احوط، عمل به قرعه است.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ هر گاه از روی غفلت یا مسامحه بدون فحص از قبله به یک سمتی نماز کرد [خواند] واجب است اعاده کند مگر آن که ظاهر شود که همان جهت قبله بوده است به شرط حصول قصد قربت از او.

صفحه : ۳۳۵

[فصل دوم در بیان چیزهایی که مراعات قبله در آن باید بشود]

فصل دوم در بیان چیزهایی که مراعات قبله در آن باید بشود واجب است استقبال در چند موضع: (اول) در نمازهای یومیه است

خواه اداء باشد و خواه قضاء. و هم چنین است در توابع آن مثل نماز احتیاط و قضاء اجزاء فراموش شده مثل سجده و تشهد، بلکه لازم است در سجده‌ی سهو و هم چنین در فریضه که مستحب بشود به سبب عارضی مثل نمازی که اعاده می‌شود در جماعت یا به جهت احتیاط. و هم چنین استقبال لازم است در بقیه‌ی نمازهای واجبی مانند نماز آیات بلکه در نماز اموات. و نیز شرط است استقبال در نمازهای نافله در حال استقرار نه در حال راه رفتن و سواری و لکن واجب نیست در نافله، استقرار و استقبال و اگر چه نافله واجب شود به واسطه‌ی نذر و نحو آن. و کیفیت استقبال در نماز در حالتی که ایستاده نماز بخواند آن است که صورت و مقادیم بدنش مقابل قبله باشد حتی انگشتان پا بنا بر احوط و مدار بر صدق عرفی است. و اگر نشسته نماز بخواند باید سر زانوها و صورت و سینه و شکم مقابل قبله باشد. و اگر بر روی دو قدم نشسته باشد باید قدمها را چنان گذارد که مقابل قبله حساب شود و اگر به پهلوئی خوابیده نماز گذارد، واجب است که به هیئت میت در لحد باشد و اگر به قفا خوابیده، باید به هیئت محتضر باشد. (دوم) در حال احتضار است و گذشت کیفیت آن. (سوم) در حال نماز خواندن بر میت است که واجب است میت را به نحوی گذارند که سرش به جانب مغرب و پاهایش رو به مشرق باشد. (چهارم) در حال دفن میت است به همان کیفیتی که در باب خودش گذشت. (پنجم) در حال ذبح و نحر است و باید مذبح و منحر و مقادیم حیوان به سوی قبله باشد و احوط آن است که ذبح کننده نیز رو به قبله باشد و اگر چه اقوی، عدم وجوب است.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ حرام است استقبال به قبله در حال تخلی به بول یا غایط و احوط ترک استقبال است در حال استبراء و استنجاء چنانچه گذشت.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ مستحب است استقبال در چند موضع: در حال دعا کردن و حال قرائت قرآن و حال ذکر و حال تعقیب و حال مرافعه نزد حاکم شرع و حال سجده‌ی شکر و سجدهات قرآن،

صفحه : ۳۳۶

بلکه در حال نشستن مطلقاً.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ مکروه است استقبال در حال جماع کردن و زیر جامه پوشیدن بلکه در حالتی که منافی با تعظیم الهی باشد.

[فصل سوم در احکام خلل متعلقه به قبله است]

فصل سوم در احکام خلل متعلقه به قبله است

[مسئله ۱]

مسأله ۱ هر گاه مصلیّ اخلاصاً به قبله کرد از روی علم و عمد، باطل است نمازش مطلقاً و اگر اخلاصاً کرد از روی جهل یا نسیان یا غفلت یا خطا کرد در اعتقادش به قبله یا در ضیق وقت، پس اگر انحراف او از قبله بما بین یمین و یسار قبله است صحیح است و ما بقی نماز را رو به قبله کند [بخواند]، خواه وقت باقی باشد یا نباشد. و احوط در غیر آن کسی که خطاء کرده در اجتهاد به قبله، اعاده است مطلقاً و اگر انحراف به یمین و یسار یا پشت به قبله باشد ظاهر، وجوب اعاده است در وقت و خارج وقت نسبت به غیر مخطی در اعتقاد. و اما نسبت به او اعاده است در وقت نه در خارج وقت اگر چه احوط اعاده است مطلقاً خصوص در صورتی که پشت به قبله بوده و سزاوار است که این احتیاط ترک نشود. و هم چنین است حکم نسبت به اثناء نماز نیز.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ هر گاه شخص عالمّاً و عامداً ذبح یا نحر کرد به سمت غیر قبله حرام است آن مذبوح و منحور. و اگر از روی نسیان یا جهل بوده یا جهت قبله را نشناخته حرام نمی‌شود. و حرام نیست ایضاً اگر متعذّر باشد ذبح حیوان رو به قبله مثل آن که عاصی شده یا در چاه افتاده و امثال آنها از جاهائی که ممکن نیست استقبال پس او را ذبح کند به هر سمت که ممکن است اگر چه رو به قبله نباشد.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ هر گاه میت را رو به قبله در قبر نگذاشته‌اند، واجب است نبش قبر به جهت استقبال او مادامی که متلاشی نشده باشد و هتک حرمت او نشود خواه ترک استقبال از روی عمد باشد یا از روی جهل یا نسیان چنانچه گذشت در سابق.

صفحه : ۳۳۷

[باب چهارم در مسائل متعلقه‌ی به ستر و ساتر است]

باب چهارم در مسائل متعلقه‌ی به ستر و ساتر است و در آن چند فصل است:

[فصل اول در اقسام ستر]

فصل اول [در اقسام ستر] بدان که ستر دو قسم است: یکی آن که فی نفسه لازم است. و دیگر آن که مختص به حال نماز است. اما قسم اول، پس واجب است ستر عورتین که قُبُل و دُبُر باشد برای هر مکلفی چه مرد باشد چه زن، از هر کسی، خواه مرد باشد خواه زن اگر چه مماثل باشد و خواه محرم باشد یا نامحرم. و حرام است بر آن دیگری نیز نظر به عورت او کردن. و استثناء شده از این دو حکم که وجوب ستر و حرمت نظر باشد دو طایفه: یکی زوج و زوجه و دیگر آقا و کنیز، بشرط آن که کنیز شوهر نداشته باشد و او را تحلیل به کسی نکرده باشد؛ بلکه واجب است ستر از طفل ممیز خصوصاً مراهق یعنی طفلی که نزدیک به حد بلوغ باشد هم چنان که حرام است نظر کردن به عورت مراهق بلکه احوط ترک نظر است به عورت ممیز. و واجب است بر زن، پوشانیدن تمام بدن را از غیر شوهر و محارم، مگر صورت و کفین با عدم لُذّت و ریبه. و اما با لُذّت و ریبه پس واجب است ستر چنانچه حرام است با این حال نظر حتی نسبت به محارم و نسبت به صورت و کفین. و احوط آن است که زن از ناف تا زانو را از محارم به پوشاندن مطلقاً هم چنان که احوط ستر وجه و کفین است از نامحرم مطلقاً.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ ظاهر آن است که واجب است بر زن پوشانیدن مو و گیسوهایی که از دیگران برداشته و به خود متصل کرده، خواه آن موها از مرد باشد یا زن. و بر مرد نیز حرام است نظر بر آن. و اما گیسو بافهایی که از غیر مو است و هم چنین زینتها؛ پس در وجوب ستر آنها و حرمت نظر بر آنها با آن که بشره پوشیده باشد محل اشکال است و اگر چه احوط است.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ ظاهر آن است که حرام است نظر کردن در آب صاف و آینه که عکس آن چه حرام است در آن افتاده باشد هر گاه بدون لذت و ریه باشد و الا بی اشکال حرام است.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ شرط نیست در ستري که واجب است فی نفسه ساتر مخصوص و نه کیفیت مخصوصی،

صفحه : ۳۳۸

بلکه مناط مجرد ستر است اگر چه به دست و مالیدن گِل باشد. و اما قسم دوم، که ستر در حال نماز باشد پس برای او کیفیت خاصی است و شرط است در او ساتر مخصوصی و واجب است مطلقاً چه ناظری محترم یا غیر محترم باشد یا نباشد. و تفاوت می‌کند نسبت به مرد و زن اما مرد، پس واجب است بر او ستر عورتین که قضیب و بیضتین و حلقه‌ی دُبر است نه غیر آن. و احوط ستر عجان است و آن ما بین حلقه‌ی دُبر است تا اصل قضیب و احوط از آن، پوشانیدن ما بین ناف و زانوها است. و واجب است ستر لون بشره و احوط ستر شبح است که از پشت جامه دیده می‌شود بدون تمیز رنگ آن. و اما حجم یعنی شکل آن، پس واجب نیست ستر آن. و اما زن، پس واجب است بر او ستر جمیع بدن حتی سر و مو مگر رو به مقداری که شسته می‌شود در وضو، دیگر دو کف دست تا بند و دو قدم تا ساق؛ چه ظاهر آنها چه باطن آنها. و واجب است مستور کردن مقداری از اطراف این چند موضعی که استثناء شده از باب مقدمه.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ واجب نیست بر زن در حال نماز ستر آن چیزی که در باطن دهان دارد مانند دندان و زبان و هم چنین آن چه بر صورت دارد از زینت مانند سرمه و سرخاب و وسمه و امثال آنها. و هم چنین است موهایی که به موی خود پیوند کرده و گیسو باف و غیر اینها که لازم نیست ستر آن و اگر چه بگوئیم به وجوب ستر آنها از ناظر محترم.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ هر گاه در حال نماز زن، مردی باشد که نظر کند به ریه به صورت و کفین و قدمین او، واجب است بر زن ستر آنها، لکن نه از حیث نماز پس هر گاه معصیت کرد و ستر نکرد باطل نیست نمازش. و هم چنین است حکم نسبت به حلی و زینتی که بر رو دارد. و هم چنین نسبت به موهایی که به خود پیوند کرده و گیسو باف بنا بر حرمت نظر بر آنها.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ واجب است بر زن در حال نماز آن که به پوشاندن گردن و زیر جامه‌ی خود را حتی آن مقداری را که دیده می‌شود در حالتی که معجز بر سر دارد بنا بر احوط.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ کنیز مانند زن آزاد است در جمیع آن چه ذکر شد در باب ستر

صفحه : ۳۳۹

مگر آن که واجب نیست بر او پوشانیدن سر و مو و گردن. و فرقی نیست ما بین اقسام کنیز مانند قنه و مدبره و مکاتبه و مستولده. و اگر بعضی از کنیز آزاد شده است حکمش حکم زن آزاد است در وجوب ستر. و اگر در اثناء نماز آزاد شد و علم پیدا کرد به آزادی خود و مبادرت کرد به پوشانیدن سر خود بدون آن که منافعی به جا آورد و اگر چه زمان کمی هم فاصله شود، صحیح است نمازش و اگر نپوشاند سر را، باطل است. هم چنان که اگر نتواند ستر کند مگر به فعلی منافعی لکن احوط در این صورت، اتمام نماز و اعاده است. چنانچه احوط اعاده است نیز، هر گاه ترک کرد ستر را به جهت جهل به حکم که وجوب ستر باشد. بلی، اگر ندانست آزاد شدن خود را در بین نماز تا فارغ شد؛ صحیح است نمازش بنا بر اقوی بلکه هم چنین است هر گاه علم پیدا در اثناء لکن ساتری نداشته باشد یا وقت تنگ باشد.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ دختری که به حد بلوغ نرسیده حکمش حکم کنیز است در عدم وجوب پوشانیدن سر و گردن بنا بر آن چه اختیار شده از صحت و شرعیت نماز. و هر گاه در بین نماز بالغ شود حال او حال کنیزی است که در بین نماز آزاد شود در وجوب مبادرت به ستر و بطلان نماز هر گاه ستر نکند هنگامی که علم پیدا کند به بلوغ خود.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ فرقی نیست در وجوب ستر و شرطیت آن ما بین انواع نمازهای واجبه و مستحبه. و واجب است نیز در توابع نماز مثل قضای اجزاء فراموش شده، بلکه در سجده‌ی سهو علی الاحوط. بلی، واجب نیست در نماز جنازه اگر چه احوط است در آن نیز و هم چنین واجب نیست در سجده‌ی تلاوت و سجده‌ی شکر.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ شرط است ستر عورت در طواف نیز.

[مسئله ۱۱]

مسأله ۱۱ هر گاه در بین نماز مکشوف شد تمام عورت یا بعض آن به سبب وزیدن باد یا غفلت، باطل نیست نماز، لکن اگر علم پیدا کرد به آن در بین نماز واجب است مبادرت کردن به پوشانیدن آن و صحیح است نیز و اگر چه احوط اعاده است بعد از اتمام، خصوص در وقتی که احتیاج داشته باشد ستر آن به گذشتن زمان متعدّد به.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ هر گاه فراموش کرد ستر عورت را از ابتداء یا بعد

صفحه : ۳۴۰

از مکشوف شدن در اثناء، اقوی صحت است اگر چه احوط اعاده است و غفلت از ستر نیز مثل نسیان است و جاهل به حکم مسأله مثل عامد است بنا بر احوط.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ واجب است ستر از جمیع جوانب به نحوی که اگر ناظری در آنجا باشد او را نبیند، مگر جانبی که محاذی با زمین و طرف زیر است که ستر آن واجب نیست. بلی، اگر مصّلی بایستد بر کنار بام یا چیز مرتفعی یا بر روی شبکه مثلاً به حیثیتی که اگر ناظری در پایین باشد عورت او را ببیند اقوی و احوط در آنجا وجوب ستر است از جانب تحت نیز، به خلاف آن که اگر بر کنار چاه بایستد که واجب نیست ستر تحت. و فرق کنار چاه با جاهای دیگر آن است که متعارف نیست وجود ناظری در چاه پس صدق می‌کند ستر عرفاً. و اما هر گاه بر کنار بام بایستد صدق نمی‌کند ستر هنگامی که مرئی باشد عورت از تحت، پس اگر ستر نکرد جانب تحت را باطل است نمازش و اگر چه ناظری هم نباشد. حاصل آن است که مدار بر صدق عرفی و مقتضای آن، آن چیزی است که ذکر کردیم.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ آیا واجب است بر مصّلی که ستر عورت خود را از خود هم بکند یعنی چنان کند که خودش هم عورت خود را نبیند یا آن که مدار ستر از غیر است؟ در اینجا دو قول است: احوط قول اول است و اگر چه ثانی، خالی از قوّت نیست. پس هر گاه نماز کرد [خواند] در جامه‌ی واسع الجیب مثل آن که پیراهن بلندی به پوشد بدون زیر جامه مانند اعراب و گریبان آن هم فراخ باشد به حیثیتی که هنگام رکوع ببیند عورت خود را، باطل نیست نمازش بنا بر آن چه ما ذکر کردیم. و احوط بطلان است لکن این در صورتی است که گشادی گریبان به نحوی نباشد که غیر او هم ببیند و الاً بلا اشکال باطل است نمازش.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ آیا لازم است که ساتریت در جمیع احوال نماز، از اول نماز تا به آخر حاصل باشد یا کفایت می‌کند ستر نسبت به هر حالتی در وقت تحقق آن حالت؟ مثلاً هر گاه جامه‌اش به نحوی باشد که ستر عورت کند در حال قیام نه حال رکوع پس آیا باطل است نماز در او و اگر چه در حال رکوع ساتر را به نحوی کند که ستر عورتش

صفحه : ۳۴۱

بشود یا به ساتر دیگری عورت خود را مستور کند یا باطل نیست؟ دو وجه است: اقوی وجه ثانی و احوط وجه اول است. و بنا بر آن چه گفتیم پس اگر جامه‌ی او پاره و سوراخ باشد به نحوی که منکشف شود از او عورت در بعضی احوال نماز، ضرر ندارد هر گاه در آن حال مسدود کند آن موضع را به جمع کردن جامه یا به نحو دیگر و لو آن که دست بر آن موضع گذارد، لکن در ستر عورت به دست اشکال است.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ در قسم اول ستر که اختصاص به نماز ندارد بلکه از حیث حرمت نظر است بر آن، حاصل می‌شود آن قسم ستر، به هر چیزی که مانع از نظر باشد اگر چه به گذاشتن دست خود یا دست زوجه یا کنیز خود باشد هم چنان که کافی است در ستر دُبر، به هم چسبیدن رانها و اما ستر عورت در نماز، پس کافی نیست در او آن چه ذکر شد اگر چه در حال اضطرار باشد بلکه کفایت نمی‌کند ستر به مالیدن گِل بر عورتین نیز در حال اختیار. بلی، در حال اضطرار کافی است بنا بر اقوی و اگر چه احوط خلاف آن است. و اما ستر کردن به برگ درخت و گیاه پس اقوی جواز است حتی در حال اختیار لکن احوط اقتضای بر حال اضطرار است. و هم چنین است در مجزی بودن مثل پنبه و پشم بافته نشده و اگر چه اولی بافته شده از آنها است یا از غیر آنها از چیزهایی که از لباسهای متعارفه باشد.

[فصل دوم در شرائط لباس مصلی است]

فصل دوم در شرائط لباس مصلی است بدان که شرط است در لباس مصلی چند امر

[اول]

اول طهارت در جمیع لباسش سوای جامه که به آن ستر عورت نشود و هم چنین در محمول، چنانچه تفصیل آن گذشت در کتاب طهارت.

[دوم]

دوم مباح بودن است و آن نیز شرط است در جمیع لباس چه آن لباس ساتر باشد یا نباشد بلکه شرط است در محمول نیز. پس هر گاه نماز گذاشت در لباس مغضوب و اگر چه یک ریسمان آن غصبی باشد از روی عمد و علم به حرمت، باطل است نمازش و اگر چه جاهل باشد به آن که لباس غصبی

صفحه : ۳۴۲

باعث فساد نماز است، بلکه احوط بطلان است با جهل به حرمت نیز و اگر چه حکم به صحت خالی از قوت نیست. و اما نماز کردن [خواندن] با آن در حال فراموشی یا جهل به غصبیت، پس صحیح است و ظاهر فرقی نباشد ما بین آن که فراموش کننده، خود غاصب باشد یا غیر او، لکن احوط اعاده است اگر ناسی، شخص غاصب باشد خصوصاً هر گاه به نحوی باشد که مبالاتی در آن نداشته باشد بر فرض آن که اگر متذکر هم می‌شد.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ فرقی نیست در غضب ما بین آن که عین مال غیر باشد یا منفعتش مال غیر باشد، بلکه در حکم غضبی است عینی که حق غیر به او تعلق گرفته باشد مثل آن که در گرو باشد.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ هر گاه رنگ کرد جامه‌ی مباحی را به رنگ غضبی، ظاهر آن است که آن جامه حکم مغضوب ندارد به جهت آن که آن رنگ، تلف حساب می‌شود. پس لون، مال مالکش نخواهد بود لکن باز خالی از اشکال نیست بلکه ترک احتیاط نشود. بلی، هر گاه رنگ هم مباح باشد لکن شخص را اجیر کرد که آن را رنگ کند و مزد او را نداد در این صورت اشکالی نیست در آن. بلکه هم چنین است هر گاه شخص را مجبور کرد بر خیاطی کردن جامه یا او را اجیر کرد برای خیاطی و مزد او را نداد، به شرط آن که ریسمانش مال صاحب جامه باشد. و اما هر گاه مال غیر باشد مشکل است و اگر چه ممکن است گفته شود که او را «تالف» می‌گویند پس مالک ریسمان، مستحق قیمت آن است خصوصاً هر گاه ممکن نباشد رد آن به شکافتن آن، لکن احوط ترک نماز است در آن پیش از آن که راضی کند مالک ریسمان را؛ خصوص در وقتی که ممکن باشد رد آن صحیحاً بلکه در این صورت ترک احتیاط نشود.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ هر گاه جامه‌ی نجس یا چرکین را به آب غضبی شست، اشکالی نیست در جواز نماز به آن جامه بعد از خشک شدن، نهایت امر آن است که ذمه‌ی او مشغول به عوض آن آب است برای مالک آن. و اما هر گاه با رطوبت باشد، ظاهر آن است که باز صحیح است و لکن اولی ترک است تا خشک شود.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ هر گاه مالک جامه اذن داد غاصب و غیر او را در خواندن نماز در آن به ابقاء غضبیت،

صفحه : ۳۴۳

صحیح است نماز خصوص نسبت به غیر غاصب. و اگر به طور اطلاق اذن داد؛ پس در جواز نماز در آن نسبت به غاصب اشکال است چون اذن منصرف به غیر غاصب است. بلی، هر گاه اذن ظهور در عموم داشته باشد؛ اشکالی ندارد.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ محمول مغضوب هر گاه حرکت کند به حرکات نماز، موجب بطلان است و اگر چه چیز کمی باشد.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ هر گاه شخصی مضطر شد به پوشیدن لباس مغضوب به جهت حفظ نفس یا به جهت حفظ مغضوب از تلف، صحیح است نمازش در آن.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ هر گاه نمی‌دانست یا فراموش کرد غضبی بودن جامه را و در اثناء نماز عالم شد یا متذکر شد، اگر ممکن است که فوراً او را از خود بکند در حالتی که ساتر غیر مغضوب داشته باشد، صحیح است نمازش و الا، پس اگر وقت باشد بعد از نماز و لو به قدر ادراک یک رکعت، نماز را قطع کند. و اگر وقت نباشد مشغول نماز باشد در حال کندن.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ هر گاه جامه را استقراض کرد و در نیت گرفت که عوض او را ندهد یا از حرام اداء کند، از بعضی علماء نقل شده که از

مغضوب حساب می‌شود بلکه از بعضی نقل شده که اگر در نیت نگرفت اداء آن را اصلاً نه از حلال و نه از حرام، باز چنین است و بعید نیست آن چه ایشان گفته‌اند. و مختص نیست این حکم به قرض و نه به جامه، بلکه هر گاه خرید و یا اجاره کرد یا نحو آنها و در نیتش بود اداء نکردن عوض نیز چنین است.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ هر گاه خرید جامه را به مالی که خمس یا زکات بر عین آن تعلق گرفته بوده با اداء نکردن خمس و زکات را از مال دیگر، حکم آن حکم مغضوب است.

[سوم]

سوم شرط است آن که لباس از اجزاء میتة نباشد، خواه آن حیوان حلال گوشت باشد یا حرام گوشت. بلکه فرقی نیست ما بین آن که آن حیوان میتة اش نجس باشد یا نه مثل میتة ماهی و نحو آن از حیواناتی که خون جهنده ندارند بنا بر احوط. و هم چنین فرقی نیست ما بین آن که دباغی شده باشد یا نه. و آن چیزی که گرفته شده از دست مسلم و یا اثر استعمال مسلم در او است، حکم مذکوری دارد بلکه

صفحه : ۳۴۴

هم چنین است آن چیزی که افتاده است در ارض و سوق مسلمانان و اثر استعمال در او باشد و اگر چه احوط اجتناب است. هم چنان که احوط اجتناب است از پوستی که در ید مسلمی باشد که حلال داند استعمال میتة را به دباغی. و استثناء شده است از میتة، پشم و مو و کرک و غیر آن از چیزهایی که گذشت در بحث نجاسات.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ گوشت یا پیه یا پوستی که از دست کافر گرفته می‌شود یا در بلاد کفار افتاده است یا گرفته شده است از دست مجهول الحال در غیر سوق مسلمین یا مطروح در ارض مسلمین باشد لکن اثر استعمال مسلم در او نیست تمام، محکوم است به عدم تذکیه و جایز نیست نماز در آن. بلکه هم چنین است هر گاه گرفته شود از دست مسلمان و بدانند که او از دست کافر گرفته است و مبالاتی هم ندارد که از میتة باشد یا از مذکوری.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ هر گاه همراه مصلی جزئی باشد از اجزاء میتة، نماز او باطل است و اگر چه ملبوس نباشد.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ هر گاه نماز خوانده در میتة از روی جهل، واجب نیست اعاده. بلی، با التفات و شک جایز نیست و مجزی هم نیست. و اما هر گاه نماز کرد [خواند] در آن نسیاناً پس اگر میتة حیوانی است که صاحب خون جهنده است، اعاده کند در وقت و خارج وقت و اگر میتة غیر ذی النفس است اعاده واجب نیست.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ هر گاه لباسی مشکوک شد که آن، از پوست حیوان است یا از حیوان نیست؟ نماز در آن مانعی ندارد.

[چهارم]

چهارم شرط است در لباس، آن که از اجزاء غیر مأکول اللحم نباشد، خواه تذکیه شده باشد یا زنده باشد. پوست باشد یا غیر آن. پس جایز نیست نماز در پوست غیر مأکول و نه در مو و پشم و پر و کرک و نه در چیزی از فضلات او، خواه ملبوس باشد با مخلوط به لباس یا محمول باشد؛ حتی یک مویی که واقع در لباس باشد. بلکه چنین است عرق و آب دهان او با آن که پاک است لکن بطلان مادامی است که تر باشد، بلکه خشک آن هم اگر عین داشته باشد. و فرقی نیست در حیوان ما بین آن که ذی النفس باشد یا نباشد مثل ماهی که حرام است خوردن آن.

صفحه : ۳۴۵

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ باکی نیست برای نماز گزار در همراه داشتن شمع و عسل و حریر مخلوط و خون پشه و شپش و کیک و نحو آنها از فضلات امثال این حیوانات که گوشت ندارند. و هم چنین است صدف به جهت آن که معلوم نیست که اجزاء حیوان باشد و بر فرض آن که از حیوان هم باشد معلوم نیست که صاحب گوشت باشد. و اما لؤلؤ پس اشکالی ندارد اصلاً به جهت آن که از اجزاء حیوان نیست.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ باکی نیست به فضلات انسان مانند عرق و چرک و مو و آب دهن و شیر او و اگر چه از غیر باشد، پس بنا بر این مانعی نیست از نماز کردن [خواندن] با موهایی که به موهای خود متصل کرده، خواه آن موها از مرد باشد یا از زن. بلی، اگر جامه بافته است از موی انسان، چه ساتر باشد یا غیر ساتر؛ در آن اشکال است بلکه منع از آن قوی است خصوصاً هر گاه ساتر باشد.

[مسأله ۱۶]

مسأله ۱۶ فرقی نیست در منع از اجزاء غیر مأکول اللحم، ما بین آن که ملبوس باشد یا جزء از آن یا واقع بر او باشد یا در جیب آن؛ بلکه هم چنین است هر گاه در حقه گذاشته باشد و آن حقه در جیب او باشد.

[مسأله ۱۷]

مسأله ۱۷ استثناء شده از حکم غیر مأکول اللحم، جزء خالص که مخلوط نشده باشد به کرک خرگوش و روباه. و هم چنین است سنجاب. و اما سمور و قاقم و فنک و حواصل، پس جایز نیست نماز در اجزاء آنها بنا بر اقوی.

[مسأله ۱۸]

مسأله ۱۸ اقوی، جواز نماز است در اجزائی که مشکوک است که از غیر مأکول اللحم است یا از مأکول اللحم؟ پس بنا بر این باکی نیست در ماهوت. و اما هر گاه در چیزی شک کرد

صفحه : ۳۴۶

که آیا از حیوان است یا غیر حیوان؟ پس اشکالی نیست در آن.

[مسأله ۱۹]

مسأله ۱۹ هر گاه نماز کرد [خواند] در غیر مأکول از روی جهل یا فراموشی، پس اقوی صحت است.

[مسأله ۲۰]

مسأله ۲۰ ظاهر آن است که فرق نباشد در حیوان غیر مأکول؛ ما بین آن که حرمت آن بالاصاله باشد یا آن که بالعرض حرام شده باشد، مثل حیوان موطوء و نجاست خوار اگر چه خالی از اشکال نیست.

[پنجم]

پنجم شرط است در لباس مرد آن که طلا نباشد و جایز نیست از برای ایشان پوشیدن آن در غیر نماز نیز. و فرقی نیست در آن، که خالص از طلا باشد یا ممزوج به آن، بلکه اقوی اجتناب است از چیزی که لحیم به طلا شده یا آن که روکش آن طلا باشد هر گاه صدق کند در آن که صاحب آن طلا پوشیده. و فرقی نیست ما بین آن، چیزی که نماز به آن تمام بشود یا نشود مثل انگشتر و دکمه و امثال آنها. بلی، باکی نیست هر گاه طلا همراه او باشد از مسکوک و غیر آن چنانچه ضرر ندارد هر گاه دندانها را به طلا محکم کنند. بلکه اقوی جواز نماز با سلاحی است که آن را به طلا زینت داده باشند مثل خنجر و شمشیر و نحو آن اگر چه در عرف آن را پوشیدن گویند، لکن احوط اجتناب از آن است. و اما زنان، پس اشکالی نیست که جایز است لباس طلا به پوشند و در آن نماز کنند [بخوانند] و بر طفل ممیز پوشیدن طلا حرام نیست لکن احوط آن است که در آن نماز نخواند.

[مسأله ۲۱]

مسأله ۲۱ باکی نیست که به پوشد چیزی را که طلا بودن آن را نداند در حال نماز و غیر آن.

[مسأله ۲۲]

مسأله ۲۲ اگر از روی جهل یا نسیان، نماز در لباس طلا بخواند؛ ظاهر صحت آن است.

[مسأله ۲۳]

مسأله ۲۳ باکی نیست به ساعتی که قاب آن طلا باشد زیرا که آنیه بودن قاب ساعت ممنوع است پس اگر همراه نماز گزار باشد نیز مانعی ندارد اگر در جیب خود گذارد که محمول حساب شود. بلی، زنجیر ساعت اگر طلا باشد و آن را به گردن بیندازد یا ساعت را در جیب بغل گذارد و سر زنجیر طلا را به جایی بند کند چنانچه متعارف است حرام است، زیرا که زینت به طلا است و آن در غیر نماز هم جایز نیست و نماز با آن باطل است.

[مسأله ۲۴]

مسأله ۲۴ در حرام بودن پوشیدن لباس طلا فرق نیست بین آن که ظاهر باشد و دیده شود

صفحه : ۳۴۷

یا ظاهر نباشد.

[مسأله ۲۵]

مسأله ۲۵ باکی نیست به خوابیدن بر دوشک طلا باف، لکن جواز طلا باف بودن لحاف مشکل است.

[ششم]

ششم آن که لباس مردان از حریر خالص نباشد چه لباس حریر را ساتر قرار دهد یا به غیر حریر عورت را به پوشاند و حریر را روی آن به پوشد به قدری باشد که با آن [به] تنهائی بتوان تستر نمود در نماز یا نه، بنا بر اقوی مثل بند زیر جامه و کلاه و امثال آنها بلکه پوشیدن حریر بر مردان در غیر نماز هم حرام است مگر در حال ضرورت به سبب سرما یا مرضی یا در حال جنگ و در این احوال نماز نیز در آن مانعی ندارد اگر چه احوط آن است که عورت خود را به غیر حریر به پوشاند. و باکی نیست به پوشیدن لباس حریر محض بر زنان و نماز آنها در آن نیز صحیح است بنا بر اقوی. و هم چنین باکی نیست برای خنثای مشکل و باکی نیست به پوشیدن حریر غیر محض که ممزوج به پنبه یا چیز دیگری باشد که از صدق حریر محض بودن به در رود. و هم چنین باکی نیست به

پوشیدن مقدار یک کف از حریر محض اگر چه عرض آن زیادتر از چهار انگشت باشد، اگر چه احوط ترک پوشیدن زیاده از چهار انگشت است. و باکی نیست به محمول حریر اگر به مقداری باشد که به تنهایی بتوان در آن نماز نمود.

[مسأله ۲۶]

مسأله ۲۶ باکی نیست به غیر پوشیدن حریر، مثل آن که فرش و زین پوش یا لحاف و نحو آن از حریر باشد در حال نماز و غیر آن. چنانچه باکی نیست که دکمه‌ی لباس و قیطانی که به آن می‌دوزند از حریر باشد اگر چه خیلی بر آن بدوزند.

[مسأله ۲۷]

مسأله ۲۷ جایز نیست که آستر پیراهن و غیر آن را از حریر کنند اگر چه تا نصف آن بیشتر نباشد، چنانکه جایز نیست پوشیدن لباسی که نصف از حریر و نصف آن از چیز دیگر باشد. و هم چنین پوشیدن عمامه که زاید بر مقدار کف دست بلکه بنا بر احوط زاید بر چهار انگشت از طرف آن حریر باشد.

[مسأله ۲۸]

مسأله ۲۸ باکی نیست به وصله کردن لباس را به حریر مادامی که زاید بر مقدار کف دست نباشد و هم چنین لباسی که بعضی راههای آن را به حریر بافته باشند و بعضی را به غیر آن در صورتی که

صفحه : ۳۴۸

عرض راه حریر، زاید از کف دست نباشد. و هم چنین باکی نیست به لباسی که از چند قطعه پارچه دوخته شده و بعضی قطعه‌های آن حریر باشد در صورتی که عرض قطعه‌ی حریر زاید بر کف دست نباشد.

[مسأله ۲۹]

مسأله ۲۹ باکی نیست به پوشیدن لباسی که ما بین رویه و آستر آن عوض پنبه، ابریشم گذارند و لکن اگر همان قدر ابریشم بلکه کمتر از آن را بافته ما بین رویه و آستر گذارند؛ پوشیدن آن جایز نیست و نماز در آن باطل است.

[مسأله ۳۰]

مسأله ۳۰ باکی نیست به آن که دستمال ابریشمی بر روی زخم ببندند یا آن که خرده‌ی جیره و کهنه که مسلوس و مبطون خود را حفظ می‌کند از نجس شدن، از حریر باشد.

[مسأله ۳۱]

مسأله ۳۱ کسی که بر خلاف عادت شپش زیاد دارد جایز است برای دفع شپش حریر به پوشد و ظاهر آن است که در آن حال نماز در آن هم مانعی نداشته باشد.

[مسأله ۳۲]

مسأله ۳۲ هر گاه جهلاً یا نسیاناً در لباس حریر، نماز کرد [خواند] اقوی عدم وجوب اعاده است اگر چه اعاده احوط است.

[مسأله ۳۳]

مسأله ۳۳ لباس حریر که در بافت ممزوج به غیر آن باشد مانعی ندارد، لکن شرط است در صحت نماز در آن، آن که خلیط آن از پشم یا کرک غیر مأكول اللحم نباشد و الا نماز در آن صحیح نیست اگر چه کافی است در جواز پوشیدن آن. بلی، در آن نیز معتبر است که خلیط آن مقداری باشد که آن پارچه را از صدق حریر خالص بیرون برد پس اگر خلیط آن قدر، کم باشد که مستهلک شود رفع حرمت نمی‌شود و نماز در آن جایز نیست. و دور نیست اگر خلیط عشر ابریشم باشد و با هم به بافند کفایت کند در آن.

[مسأله ۳۴]

مسأله ۳۴ لباس حریری که ممزوج به غیر حریر باشد هر گاه از کثرت استعمال تمام خلیط آن که مثلاً از پشم بوده از میان رفته و ابریشم خالص آن مانده، پوشیدن آن جایز نیست.

[مسأله ۳۵]

مسأله ۳۵ هر گاه پشم خلیط مردد باشد در آن که از حیوان مأکول است یا غیر مأکول، اقوی جواز نماز در آن است اگر چه احوط اجتناب است.

[مسأله ۳۶]

مسأله ۳۶ اگر شک کند در لباس، که آیا حریر محض است یا مخلوط؟ اقوی جواز پوشیدن و نماز در آن است.

[مسأله ۳۷]

مسأله ۳۷ لباس ابریشمی که مخلوط به طلا باشد پوشیدن و نماز در آن جایز نیست.

صفحه : ۳۴۹

اگر منحصر باشد لباس او به حریر، پس در صورت اضطرار به سبب سرما و نحو آن، نماز در آن مانعی ندارد و در غیر صورت اضطرار باید برهنه شود و عاریاً نماز کند [بخواند]. و هم چنین است با انحصار لباس به میته یا مغضوب یا طلا و هم چنین با انحصار به لباس غیر مأکول و اما با انحصار به لباس نجس، اقوی جواز نماز در آن است اگر چه مضطرّ به پوشیدن آن نباشد و احوط تکرار نماز است بلکه با انحصار به لباس غیر مأکول احوط آن است که اول در آن نماز کند و بعد از آن عاریاً اعاده کند.

[مسأله ۳۹]

مسأله ۳۹ اگر مضطر شود به یکی از لباسهای ممنوع از نجس یا غیر مأکول یا حریر یا طلا یا میته یا مغضوب، پس لباس نجس را مقدّم دارد؛ بعد از آن غیر مأکول را، بعد از آن طلا- یا حریر را که مخیر است ما بین این دو و بعد از آن، میته مقدّم است بر مغضوب، پس پوشیدن لباس غصبی مرتبه‌ی آن از جمیع مذکورات، متأخر است.

[مسأله ۴۰]

مسأله ۴۰ باکی نیست که ولی طفل لباس حریر را به طفل به پوشاند و نماز او در آن صحیح است بنا بر مختار که عبادات طفل شرعی است.

[مسأله ۴۱]

مسأله ۴۱ اگر لباس نداشته باشد واجب است تحصیل کند به اجاره یا خریدن اگر چه به زیاده از ثمن المثل باشد، مادامی که به حدّ اجحاف نرسد و ضرر به حال او نداشته باشد. و اگر کسی لباس به او ببخشد یا عاریه دهد واجب است بر او قبول کند مادامی که در قبول، حرجی نباشد؛ بلکه بر او واجب است با عدم حرج آن که طلب عاریه یا هبه کند.

[مسأله ۴۲]

مسأله ۴۲ حرام است پوشیدن لباس شهرت به نحوی که خلاف شأن او باشد از حیث جنس لباس یا رنگ یا ترکیب یا بریدن یا دوخت آن مثل آن که عالمی لباس سربازی به پوشد یا به عکس مثلاً چنانچه مردان از لباسی که مختص زنان است باید اجتناب کنند بنا بر احوط و به عکس. و احوط نماز نخواندن در آن است اگر چه اقوی، عدم بطلان نماز است.

[مسأله ۴۳]

مسأله ۴۳ هر گاه نمازگزار ساتری نداشته باشد حتی برگ درختان و گیاه بیابان؛ پس اگر بتواند با گل یا آب کدر خود را به پوشاند یا گودالی بکند و عورت خود را به آن

صفحه : ۳۵۰

به پوشاندن و نماز بخواند، ایستاده با رکوع و سجود مثل نماز مختار و اگر ستر به آنها هم ممکن نباشد پس اگر مأمون از ناظر است به آن که کسی در آنجا نباشد یا کوری باشد یا تاریک باشد یا بداند کسی نگاه نمی‌کند یا نظر کردن او حرام نباشد مثل زوجه یا کنیز او پس احوط تکرار نماز است به آن که یک مرتبه نماز مختار کند و مرتبه‌ی دیگر ایستاده نماز کند و لکن برای رکوع و سجود ایفاء کند. و هر گاه مأمون از نظر کننده‌ی محترم نباشد نشسته نماز کند و برای رکوع و سجود به مقداری خم شود که عورت او پیدا نشود. و اگر خم شدن هم ممکن نباشد برای رکوع و سجود به سر اشاره کند و آلا به دو چشم اشاره کند و برای سجود قدری زیادتر خم شود یا اشاره نماید و سجده‌گاه خود را بلند کند و پیشانی خود را بر آن گذارد. و در صورتی که ایستاده نماز می‌خواند به دست خود قبیل خود را به پوشاندن بنا بر احوط.

[مسأله ۴۴]

مسأله ۴۴ هر گاه ساتری برای یکی از عورتین بیاید پس آیا ستر قبیل مقدم است یا ستر دُبر یا مخیر است؟ اوجه، تقدیم ستر دُبر است.

[مسأله ۴۵]

مسأله ۴۵ هر گاه چند نفر برهنه باشند جایز است برای آنها جدا جدا نماز بخوانند و جایز بلکه مستحب است به جماعت بخوانند اگر چه جماعت مستلزم باشد که نشسته بخوانند که بر فرض انفراد از نماز ایستاده، متمکن باشد پس در جماعت امام وسط آنها بنشینند و زنانهای خود را بر مأمومین مقدم دارد و تمام آنها برای رکوع و سجود ایفاء کنند مگر آن که مثلاً در ظلمت باشند که از نظر کردن به یکدیگر مأمون باشند، پس یک مرتبه ایستاده مثل مختار نماز بخوانند و مرتبه‌ی دیگر با ایفاء بنا بر احوط.

[مسأله ۴۶]

مسأله ۴۶ اگر ساتری ندارد و احتمال می‌دهد که اگر نماز خود را تا آخر وقت تأخیر بیندازد ساتری بیابد، اقوی وجوب تأخیر آن است.

[مسأله ۴۷]

مسأله ۴۷ اگر دو لباس داشته باشد و اجمالاً بداند یکی از آنها یا حریر یا طلا باف یا مغصوب است و دیگری مانعی ندارد از هر دو اجتناب کند و عاریاً نماز بخواند. و اگر اجمالاً بداند یکی از آنها از غیر مأكول است و دیگری از مأكول یا یکی طاهر است و دیگری نجس، واجب است احتیاط به تکرار

صفحه : ۳۵۱

نماز و اگر وقت نماز مضیق باشد و به قدر تکرار نماز، وقت باقی نمانده باشد در صورت اولی که لباس مردد بین مأكول و غیر مأكول است عاریاً نماز کند و در صورت ثانیه که مردد بین نجس و طاهر است در یکی از آنها نماز بخواند.

[مسأله ۴۸]

مسأله ۴۸ کسی که به واسطه‌ی مرض وظیفه‌ی او نماز خوانیده است به استلقاء یا اضطجاع ضرر ندارد لحاف یا فراش او نجس یا حریر یا از غیر مأكول باشد در صورتی که به لباس دیگر عورت خود را پوشانیده باشد و آلا احوط آن است که لحاف و فراش او چیزی باشد که نماز در آن صحیح باشد.

[مسأله ۴۹]

مسأله ۴۹ اگر لباس بلندی پوشیده باشد و طرف آن که روی زمین افتاده و به حرکات نماز، حرکت نمی‌کند نجس یا حریر یا مغضوب یا غیر مأکول باشد، ظاهر این است که نماز در آن صحیح نباشد مادامی که در عرف صادق است که آن را پوشیده. بلی، اگر آن قدر بلند باشد که بگویند طرفی از آن را پوشیده مثل آن که بیست ذرع باشد مثلاً و دو سه ذرع آن را پوشیده، در این صورت نماز او صحیح است.

[مسأله ۵۰]

مسأله ۵۰ اقوی جواز نماز است در جوراب بی ساق که پشت قدم را به پوشاند و ساق او را نپوشاند.

[فصل سوم در لباسهای مکروه در حال نماز]

فصل سوم در لباسهای مکروه در حال نماز و آن چند چیز است: (اول) لباس سیاه، حتی برای زنان مگر در چکمه و عمامه و کساء. و عبا هم از کساء است و هر قدر سیاهی آن بیشتر باشد کراهت آن اشد است. و هم چنین مکروه است لباسی که از زعفران یا کافشه آن را رنگ کرده باشند بلکه اولی، اجتناب از مطلق لباس رنگین است. (دوم) نماز در یک ساتر نازک. (سوم) نماز در زیر جامه به تنهایی اگر چه نازک نباشد چنانچه مکروه است بر زنان، نماز کردن [خواندن] در یک ساتر اگر چه نازک نباشد. (چهارم) آن که لنگ را روی

صفحه : ۳۵۲

پیراهن ببندد. (پنجم) توشح و کراهت آن نسبت به امام جماعت شدیدتر است و معنی توشح آن است که ساتر را داخل کند زیر دست راست و طرف آن را بر شانه‌ی چپ یا راست ببندد. (ششم) نماز در عمامه بدون آن که طرف آن را آویزان کند یا از زیر حنک بگذرانند و کافی است در حنک آن که طرف عمامه که افتاده مایل به جانب ذقن باشد و شرط نیست در آن که از زیر ذقن بگرداند و طرف آن را به جانب دیگر متصل نماید اگر چه آن هم مصداق حنک است. (هفتم) آن که ردا را بر کتف خود ببندد و طرف آن را از زیر بغل بگذرانند و بر شانه ببندد. (هشتم) کمر بند بستن برای مرد. (نهم) نقاب انداختن برای زن در صورتی که مانع قرائت نباشد و آلتا نماز او باطل می‌شود. (دهم) آن که مرد دهن خود را ببندد در صورتی که مانع قرائت نباشد. (یازدهم) پوشیدن انگشتری که صورت بر آن نقش کرده باشند.

(دوازدهم) آن که همراه او آهنی باشد که پیدا باشد. (سیزدهم) آن که زن خلخال با صدا به پوشد. (چهاردهم) پوشیدن قباء که به دکمه‌های زیاد یا کمر بند بسته باشند. (پانزدهم) نماز در حالی که دکمه‌ها را باز کرده باشد. (شانزدهم) نماز در لباس شهرت اگر به حد حرمت نرسیده باشد یا آن را حرام ندانیم. (هفدهم) نماز در لباس کسی که از نجاست پرهیز نمی‌کند خصوصاً شارب الخمر و هم چنین در لباس کسی که از غضب اجتناب ندارد. (هجدهم) نماز در لباسی که در آن صورت حیوان باشد. (نوزدهم) لباسی که ممزوج به ابریشم باشد. (بیستم) لباس کفار و اعداء دین. (بیست یکم) لباسی که چرک باشد. (بیست و دویم) سنجاب. (بیست و سوم) چیزی که پشت پا را نپوشاند. (بیست و چهارم) لباسی که موجب تکبر شود. (بیست و پنجم) لباس جوانان برای پیران.

(بیست و ششم) پوستی که گرفته شود از کسانی که میتة را به دبی‌اغی حلال دانند. (بیست و هفتم) نماز در کفش از پوست الاغ. (بیست و هشتم) لباس تنگ که به بدن بچسبد. (بیست و نهم) نماز با خضاب پیش از شستن آن. (سی‌ام) همراه داشتن و

صفحه : ۳۵۳

درهمی که بر آن صورت نقش باشد. (سی و یکم) داخل کردن دست زیر لباس که متصل به بدن شود. (سی و دوم) نماز کردن [خواندن] با نجاست به آن چه به تنهایی ستر نشود مثل انگشتر و بند زیر جامه و عرقچین و امثال آن. (سی و سوم) نماز در لباسی که پهلوی پوست خرگوش یا کرک آن بوده با احتمال آن که کرک آن به او چسبیده باشد.

[فصل چهارم در مستحبات لباس در نماز]

فصل چهارم در مستحبات لباس در نماز و آن نیز چند چیز است: (اول) عمامه با حنک. (دوم) رداء به خصوص برای امام بلکه ترک آن بر او مکروه است. (سوم) تعدد لباس بلکه بر زن نماز در یک لباس مکروه است. (چهارم) پوشیدن شلوار. (پنجم) بودن لباس از پنبه یا کتان.

(ششم) سفید بودن لباس. (هفتم) پوشیدن انگشتر عقیق. (هشتم) پوشیدن نعل عربی در نماز. (نهم) پوشانیدن زن قدمین خود را. (دهم) پوشانیدن کنیز و دختر نابالغ سر خود را. (یازدهم) پوشیدن پاکیزه‌ترین جامه‌ها در نماز. (دوازدهم) خود را خوشبو نمودن که منقول است نماز با بوی خوش معادل هفتاد نماز است. (سیزدهم) پوشانیدن ما بین زانو و ناف (چهاردهم) پوشیدن زن گردن بند خود را.

[باب پنجم در مکان مصلی]

باب پنجم در مکان مصلی و در آن چند فصل است:

[فصل اول در تعریف مکان نماز و شرائط آن]

فصل اول [در تعریف مکان نماز و شرائط آن] بدان که مراد به مکان نماز، جایی است که مصلی بر آن قرار گیرد اگر چه واسطه باشد و آن مقدار از فضاء که بدن او در حال قیام و قعود و رکوع و سجود و نحو آن شاغل آن باشد. و معتبر است در مکان نماز چند چیز:

[اول]

اول مباح بودن آن و نماز در مکان مغضوب باطل است چه عین آن مغضوب باشد یا منفعت آن مثل آن که خانه

صفحه : ۳۵۴

در اجاره‌ی کسی باشد و بدون اذن مستأجر در آن نماز بخواند که باطل است اگر چه مأذون از ماجر باشد، یا آن که متعلق حق دیگری باشد مثل حق الرهن و حق طلبکاران میت و حق میت در صورتی که وصیت به ثلث خود کرده باشد و ورثه هنوز ثلث را معین نکرده و صرف نکرده باشند، یا آن که متعلق حق اولویت دیگری باشد مثل آن که کسی سبقت گرفته به مکانی از مسجد یا مدرسه و نحو آن؛ پس دیگری آن را غصب کند از او که نماز او باطل است بنا بر اقوی. و نماز در مواضع مذکوره وقتی باطل است که دانسته و عمدتاً نماز بخواند به خلاف صورتی که غافل یا جاهل یا ناسی باشد که باطل نیست. بلی، در بطلان نماز، علم به فساد آن معتبر نیست پس با علم به این که این تصرف غصب است و غصب حرام است کفایت می‌کند در بطلان و این حکم در نافله نیز بنا بر اصح جاری است.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ هر گاه فرش مغضوب در زمین مباح پهن کنند نماز بر آن باطل است. و هم چنین عکس آن که فرش مباح بر زمین مغضوب پهن کنند که نماز بر آن باطل است.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ هر گاه نماز کند [بخواند] بر سقف مباحی و چیزی از زمین زیر سقف غضبی باشد پس اگر تکیه آن سقف بر زمین مغضوب باشد نماز در آن باطل است و آلا فلا. و هر گاه فضائی که سقف در آن واقع شده یا فضائی که بدن مصلی در آن واقع می‌شود مغضوب باشد، نماز در آن باطل است.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ هر گاه بر زمین مباح سقف غضبی باشد پس اگر نماز در آن زمین تصرف در آن سقف محسوب شود باطل است و آلا فلا پس اگر نماز بخواند در اتاقی که طاق یا دیوار آن مغضوب باشد و طوری باشد که اگر طاق یا دیوار مزبور نبود نمی‌توانست در آنجا نماز بخواند به سبب شدت گرما یا سرما یا نماز در آنجا عسر و حرج داشته باشد، نماز در آن اتاق باطل است و اگر آن را تصرف در مغضوب نگویند باطل نیست. و از اینجا حکم نماز زیر خیمه‌ی مغضوبه معلوم شد که در صورتی که تصرف در خیمه محسوب شود باطل است و آلا فلا بلکه اگر طناب یا میخ آن مغضوب باشد و نماز تصرف در مغضوب محسوب شود

صفحه : ۳۵۵

باطل است و آلا فلا.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ نماز بر مال سواری غضبی باطل است بلکه هر گاه زین یا رو انداز یا خورجین آن غضبی باشد باطل است، بلکه اگر نعل آن مغضوب باشد باطل است.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ گفته‌اند که اگر زیر زمین و لو به فاصله‌ی بیست ذراع خاک مغضوب باشد نماز بر روی آن زمین باطل است به خلاف آن که مغضوب دیگری غیر خاک در آنجا باشد که باطل نیست. و لکن فرق ما بین این دو مشکل است و حکم به بطلان در صورت اولی نیز مشکل است زیرا که نماز بر آن تصرف در آن خاک یا چیز مدفون حساب نمی‌شود. بلی، هر گاه استقرار و توقف در آنجا متوقف بر آن مغضوب باشد، تصرف صادق و موجب بطلان نماز است.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ نماز در کشتی غضبی باطل است و گفته‌اند که اگر لوحی از آن مغضوب باشد نیز نماز در کشتی باطل است. و این حکم به اطلاقه مشکل است بلکه باطل بودن نماز در صورتی است که انتفاع به کشتی متوقف بر آن لوح باشد.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ گفته‌اند که نماز بر مال سواری که جراحت بدن آن را به ریسمان غضبی دوخته باشند باطل است. این نیز مشکل است زیرا که بعد از دوختن، ریسمان تالف محسوب است و عوض آن را غاصب باید به صاحبش رد کند. بلی، بطلان نماز در صورتی است که آن ریسمان را به ابقاء مالیت آن، ممکن باشد به صاحبش رد کند.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ کسی که در مکان مغضوب حبس باشد باید در آنجا نماز ایستاده با رکوع و سجود به جا آورد در صورتی که با بودن در

آنجا به وجه متعارف نماز مستلزم تصرف زاید نباشد کما هو الغالب. بلی، هر گاه مستلزم تصرف زاید باشد نماز کند [بخواند] به طوری که تصرف زاید نشود و تصرف زاید را ترک کند و کسی که مضطرّ به نماز در مکان مغضوب باشد بی‌اشکال نماز او صحیح است.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ اگر به اعتقاد به غصبت مکانی، در آنجا نماز خواند و خلاف آن معلوم شد پس اگر با قصد قربت نماز کرده [خوانده] صحیح است و الا باطل است. و اگر به اعتقاد او مباح بوده و بعد از نماز معلوم شد غصبت آن، نماز او صحیح است.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ کسی

صفحه : ۳۵۶

که غصبی بودن مکانی را بداند ولی حکم آن را که حرمت تصرف است نداند، اقوی صحت نماز است با جهل به حکم؛ اگر چه احوط بطلان آن است به خصوص در جاهل مقصر.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ زمین مغضوبی که مجهول المالك باشد تصرف در آن اگر چه به نماز باشد جایز نیست بلکه امر آن راجع به حاکم شرع است. و هم چنین اگر غصب کند آلات و ادوات را از قبیل آجر و نحو آن و خانه یا غیر آن بسازد بعد از آن جاهل شود به مالک آن، که جایز نیست در آن تصرف نماید و واجب است رجوع کند به حاکم شرع.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ جایز نیست نماز در خانه‌ی مشترک برای یکی از شرکاء مگر به اذن باقی شرکاء.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ اگر خانه بخرد از مالی که خمس یا زکات آن را نداده باشد معامله نسبت به مقدار خمس یا زکات فضولی است؛ پس حاکم شرع از باب ولایت بر سادات و فقراء اگر امضاء نمود آن قدر از خانه ملک سادات یا فقراء می‌شود و اگر بخواهد باید آن را از حاکم شرع بخرد و اگر امضاء نکرد، معامله نسبت به آن مقدار باطل و بر ملک باقی است.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ کسی که بمیرد و حق الناس بر او باشد از قبیل مظالم یا خمس یا زکات، جایز نیست برای ورثه تصرف کنند در ترکه‌ی او حتی نماز در خانه‌ی او پیش از اداء حقوقی که بر او باشد.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ کسی که بمیرد و دیون او مستغرق ترکه باشد، برای ورثه و دیگران جایز نیست تصرف در ترکه کنند پیش از اداء دیون او بلکه هم چنین است هر گاه ترکه‌ی او بیش از دیون او باشد مگر آن که ورثه عالم باشند به رضایت طلبکاران به آن که دین کم باشد و ترکه زیاد و بناء اداء دین داشته باشند بدون مسامحه و الا تصرف در ترکه حتی به نماز در خانه‌ی او [جایز نیست]. و هم چنین بر غیر ورثه و هم چنین اگر بعض ورثه صغیر یا مجنون یا غائب باشند اگر چه دینی نداشته باشد.

[مسأله ۱۶]

مسأله ۱۶ جایز نیست تصرف در ملک غیر حتی به نماز مگر به اذن صریح او یا به فحوی یا به شاهد حال. و اذن صریح مثل آن است که بگوید: «اذن دادم تو را که در خانه‌ی من نماز کنی [بخوانی] یا امر کاری بخواهی بکنی.» و ظاهر آن است که

صفحه : ۳۵۷

یقین به رضای او معتبر نباشد، بلکه کافی باشد مظنه به رضا که از قول او حاصل می‌شود. و اذن فحوی مثل آن که اذن داده باشد به او در نشستن و برخاستن و خوابیدن و خوردن در خانه‌ی او. پس البته چنین کسی به نماز خواندن در خانه‌ی او راضی‌تر است در این صورت نیز مظنه به رضا که از قول حاصل می‌شود کافی است در صورتی که از گفته او عرف، رضای به نماز را استفاده کند و الا معتبر است یقین به رضا. بلکه در هر دو صورت اعتبار یقین احوط است. و اذن شاهد حال مثل آن که شواهد و قرائنی موجود باشد که دلالت کند بر رضای او، مثل آن که میهمانخانه و حمام و خان و نحو آن برای مردم مهیا کرده و درهای آن را باز کرده که بدون رادع و مانع هر کس بخواهد آنجا بیاید و منتفع شود در چنین صورتی می‌توان یقین به رضایت او تحصیل نمود که به نماز در آنجا نیز راضی است و مظنه در اینجا کافی نیست.

[مسأله ۱۷]

مسأله ۱۷ در صحرای واسع بزرگ که اجتناب از آن بر مردم مشکل بلکه متعذر باشد، نماز کردن [خواندن] جایز است و لو بدون اذن مالک آن، بلکه اگر چه تمام آن زمین یا بعض آن از صغیر یا مجنون باشد. بلکه دور نیست جواز آن با کراهت مالک نیز اگر چه با کراهت، احوط اجتناب است حتی الامکان.

[مسأله ۱۸]

مسأله ۱۸ جایز است نماز خواندن در نه خانه که به مقتضای آیه‌ی شریفه چیز خوردن در آن بدون اذن صاحبان آن جایز است به شرط عدم علم به کراهت آنها: مثل خانه‌ی پدر و مادر و برادر و عمو و خالو و عمه و خاله و خانه که کلید آن به دست کسی باشد و خانه‌ی صدیق و آشنا. و با علم به کراهت صاحبان خانه، نماز در آن جایز نیست بلکه با ظن به کراهت هم مشکل است.

[مسأله ۱۹]

مسأله ۱۹ کسی که داخل خانه‌ی غصبی شده واجب است بیرون آید و هر گاه مشغول به نماز شده در وسعت وقت، باید نماز را قطع کند و در ضیق وقت، واجب است در حال اشتغال به نماز بیرون رود برای رکوع و سجود هم اکتفاء به اشاره نماید. و هر گاه باعث بیرون رفتن از آن، توبه و پشیمانی نباشد واجب است نیز نماز خود را قضاء کند بلکه احوط قضاء است اگر

صفحه : ۳۵۸

چه به قصد تخلص از غضب و پشیمانی باشد.

[مسأله ۲۰]

مسأله ۲۰ اگر داخل مکان غصبی شد جهلاً یا نسیاناً یا گمان کرده بود اذن مالک را و بعد ملتفت شد که مغضوب است پس در وسعت وقت، جایز نیست به نماز شروع کند. و هر گاه در اثناء نماز ملتفت شد، واجب است قطع کند نماز را و از راهی که نزدیکتر است بیرون رود. و اگر در ضیق وقت ملتفت شد در حال بیرون رفتن، به نماز مشغول شود و به قدر امکان مراعات قبله را بنماید و قضاء آن واجب نیست اگر چه احوط است. اینها در صورتی است که نداند رضایت مالک را به ماندن به قدر نماز و الا نماز بخواند و بعد از آن بیرون آید. و هم چنین است حکم کسی که از جانب مالک مأذون بوده در دخول آن مکان و در آن حال از اذن خود برگشت یا مُرد و به وارث او منتقل شد.

[مسأله ۲۱]

مسأله ۲۱ اگر مالک اذن دهد به خصوص نماز یا به هر کاری و پیش از شروع در نماز از اذن برگردد، پس در وسعت وقت واجب

است بیرون رود و در ضیق وقت در حال بیرون آمدن نماز کند [بخواند] و هر گاه بعد از شروع به نماز، مالک از اذن خود رجوع نماید بعضی علماء فرموده‌اند: التفات به نهی مالک نکند و نماز را به نحو استقرار، تمام کند اگر چه در وسعت وقت باشد، مگر در صورتی که ماندن او باعث ضرر بزرگی بر مالک باشد. لکن اقوی وجوب شکستن نماز است در وسعت وقت و مشغول بودن به آن است در حال خروج در ضیق وقت به خصوص در صورتی که ماندن برای مالک ضرر داشته باشد.

[مسأله ۲۲]

مسأله ۲۲ اگر مالک اذن به نماز دهد ولی قرآینی باشد که راضی نیست و اذن او از ترس و نحو آن بوده، جایز نیست نماز کند [بخواند] چنانچه در صورت عکس، به عکس است.

[مسأله ۲۳]

مسأله ۲۳ اگر امر دایر باشد ما بین ادراک تمام نماز در وقت در حال بیرون آمدن یا ادراک یک رکعت یا زیادتر در وقت با مستقر بودن در مکان مباح، ظاهر وجوب اول است، زیرا که مراعات وقت اهم است از مراعات استقرار و استقبال و رکوع و سجود اختیاری.

[دوم]

دوم از شرایط مکان آن است که مستقر باشد. پس در حالت اختیار نماز در حال سواری یا ارجوحه

صفحه : ۳۵۹

[چیزی شبیه الّا کلنگ] یا در کشتی و نحو آن از جاهائی که استقرار مصلی در آن فوت می‌شود، جایز نیست. بلی، در حال اضطراب اگر چه به جهت ضیق وقت از بیرون آمدن از کشتی مثلاً باشد ضرر ندارد و در این حال واجب است مراعات قبله و استقرار به قدر امکان، پس مال سواری یا کشتی او هر چه از قبله منحرف شود روی خود را به قبله کند و اگر متمکن باشد از استقرار در حال قرائت و اذکار و در حال اضطراب ساکت باشد، واجب است چنین کند در صورتی که سکوت طویل نباشد به نحوی که از صورت نماز بیرون رود و الّا وجوب آن مشکل است.

[مسأله ۲۴]

مسأله ۲۴ جایز است نماز در کشتی یا بر مال سواری که ایستاده باشند با امکان مراعات جمیع شرایط از استقرار و استقبال و غیر آن، بلکه اقوی جواز نماز در آن است در حال سیر آن اگر مراعات شرایط ممکن باشد اگر چه به سکوت از قرائت و ذکر در حال اضطراب باشد به شرط مزبور. و گذشت که منحرف شود به انحراف قبله و حرکت تبعیه ضرر ندارد و لکن احوط اقتضای به صورت ضیق وقت و اضطراب است.

[مسأله ۲۵]

مسأله ۲۵ جایز نیست نماز کردن [خواندن] روی خرمن گندم و کاه و تپه رمل و امثال آن در صورتی که فرو رود و نماز گذار بر آن مستقر نشود.

[سوم]

سوم از شرایط مکان آن که در معرض عدم امکان، تمام کردن نماز و تزلزل نباشد که نداند اتمام نماز را می‌تواند یا نه؟ مثل نماز

کردن [خواندن] در میان جمعیت که معرض رفت و آمد مردم و باطل شدن است. و هم چنین است در معرض باد و باران شدید و امثال آن، پس در صورتی که اطمینان به امکان ماندن ندارد جایز نیست در آنجا شروع به نماز کند بنا بر احوط. بلی، به مجرد احتمال عروض مبطل، ضرر ندارد شروع در آن.

[چهارم]

چهارم از شرایط مکان آن که ماندن آنجا حرام نباشد مثل ما بین دو صف جنگ که احتمال خطر بدهد یا زیر سقف یا دیواری که مشرف به خراب شدن باشد یا در بیابانی که حیوانات درنده باشند و امثال آن که محل خطر بر نفس باشد.

[پنجم]

پنجم آن که ایستادن و نشستن آنجا حرام نباشد مثل

صفحه : ۳۶۰

جائی که زیر پای او العیاذ باللّٰه قرآن یا قبر معصوم و نحو آن باشد که وقوف بر آن هتک حرمت باشد.

[ششم]

ششم آن که ممکن باشد در آنجا نماز گزار به حسب حال خود افعال نماز را به عمل آورد پس نماز کردن [خواندن] در محلی که سقف آن کوتاه باشد که نتواند بایستد یا آن قدر تنگ باشد که نتواند رکوع و سجود کند به نحوی که معتبر است جایز نیست. بلی، در ضیق وقت و حالت اضطرار جایز است و به قدر امکان مراعات این شرط لازم است و اگر امر او دایر باشد ما بین دو مکان که در یک کدام قدرت بر ایستادن دارد ولی رکوع و سجود را لا بدّ است به اشاره به جا آورد و در دیگری لا بد از نشستن است و رکوع و سجود را در آن حال می‌تواند به جا آورد. پس در وسعت وقت، احوط تکرار نماز است به جمع و در ضیق وقت دور نیست مخیر باشد ما بین آن دو.

[هفتم]

هفتم آن که محل ایستادن او مقدّم بر قبر معصوم و مساوی آن نباشد با نبودن حائلی ما بین او و قبر که به واسطه‌ی آن حایل بی‌ادبی رفع شود بنا بر احوط. و مجرد حایل شدن ضریح مقدس و صندوق مبارک و پرده که روی آن پهن است کافی در جواز نیست.

[هشتم]

هشتم آن که آنجا نجس نباشد به نجاستی که به رخت و بدن سرایت کند، به خلاف نجاستی که سرایت نکند که ضرر ندارد مگر موضع پیشانی که بر آن سجده می‌کند واجب است پاک باشد اگر چه احوط پاک بودن ما عداً محل پیشانی است نیز و لو از نجاست غیر مسریه خصوصاً در صورتی که عین نجاست آنجا باشد.

[نهم]

نهم آن که محل سجده از موضع قدم زیاده از مقدار چهار انگشت بسته، پایین‌تر و بلندتر نباشد.

[دهم]

دهم آن که مرد و زن نزدیک یکدیگر نماز نخوانند که زن مقدم باشد بر مرد یا مساوی باشند مگر در صورتی که ما بین آنها حائلی باشد یا به قدر ده ذراع به ذراع دست، فاصله باشد بنا بر احوط. و لکن اقوی با عدم حائل و فاصله کراهت آن است و مدار در حرمت یا کراهت بر نمازی است که از غیر این جهت صحیح باشد به خلاف صورتی که نماز یکی از زن یا مرد به سبب فقدان شرط یا وجود مانع باطل باشد که نماز دیگری، صحیح است بدون کراهت.

صفحه : ۳۶۱

و در حایل بهتر آن است که مانع از دیدن یکدیگر باشد اگر چه دور نیست کفایت آن اگر چه مانع از دیدن نباشد. چنانچه کراهت یا حرمت مختص به کسی است که شروع کند به نماز بعد از دیگری و نماز سابق مانعی ندارد. بلی، هر گاه با هم شروع به نماز کنند، بر هر دو حرام یا مکروه است و به مجرد عقب ایستادن زن مرتفع می‌شود اگر چه جزئی باشد. و لکن بهتر آن است [که] زن آن قدر عقب بایستد که جای سجده گاه او از جای ایستادن مرد مؤخر باشد، چنانچه ظاهر این است که کراهت یا حرمت مرتفع شود نیز، در صورتی که محل ایستادن یک کدام، آن قدر بلندتر از محل دیگری باشد که در عرف نگویند زن مقدم است یا محاذی یکدیگرند اگر چه بلندی کمتر از ده ذراع باشد.

[مسأله ۲۶]

مسأله ۲۶ فرقی نیست در کراهت یا حرمت ما بین آن که آن مرد و زن محرم یکدیگر باشند حتی زن و شوهر یا اجنبی باشند و بین آن که هر دو بالغ باشند یا غیر بالغ یا مختلفین، بنا بر مختار که عبادات غیر بالغ صحیح است.

[مسأله ۲۷]

مسأله ۲۷ در حکم مزبور فرق نیست ظاهراً بین نماز نافله و فریضه.

[مسأله ۲۸]

مسأله ۲۸ حکم مزبور مختص به حال اختیار است و در ضیق وقت و اضطرار منع و کراهتی نیست و در حال اضطرار و وسعت وقت یکی از آن دو نماز خود را بعد از دیگری به عمل آورد و بهتر آن است که زن نماز خود را تأخیر اندازد.

[مسأله ۲۹]

مسأله ۲۹ حکم مزبور مختص به نماز است پس اگر مرد مشغول نماز شود در حالتی که زن محاذی یا مقدم بر او باشد و مشغول نماز نباشد ضرر ندارد و هم چنین عکس آن.

[مسأله ۳۰]

مسأله ۳۰ احوط ترك فریضه است بر سطح کعبه و جوف آن در حال اختیار، به خلاف نافله که سنت است مقابل هر کدام از چهار رکن در میان کعبه، دو رکعت نافله به عمل آورد چنان که باکی نیست به نماز فریضه در حال اضطرار. و در صورتی که بر سطح کعبه نماز کند [بخواند] باید در جمیع حالات چیزی از فضاء کعبه مقابل او باقی بماند و ایستاده نماز بخواند. و قول به آن که باید بر پشت بخوابد و روی خود را به بیت المعمور کند یا به پهلو بخوابد ضعیف است.

[فصل دوم در احکام محل سجده‌ی پیشانی]

فصل دوم در احکام محل سجده‌ی پیشانی بدان که شرط است در آن، علاوه از پاک بودن؛ آن که از جنس زمین یا چیزی که از آن می‌روید باشد و مأکول و ملبوس نباشد. بلی، جایز است سجده بر کاغذ نیز پس صحیح نیست سجده کردن بر چیزی که از اسم زمین بیرون باشد مثل معادن طلا و نقره و عقیق و فیروزه و قیر و زفت و امثال آنها. و هم چنین جایز نیست سجده کردن بر چیزی که از اسم روئیده از زمین بیرون رود، مثل خاکستر و ذغال و امثال آنها. و جایز نیست سجده بر خوراکی و لباس مثل نان و پنبه و کتان و امثال آنها و جایز است سجده بر هر سنگی که معدنی نباشد.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ جایز نیست در حال اختیار سجده بر خرف و آجر و آهک و گچ پخته. و پیش از طبخ، سجده بر آن مانعی ندارد.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ جایز نیست سجده بر بلور و شیشه.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ جایز است سجده بر گل ارمنی و گل مختوم که هر دو معروف است.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ در جواز سجده بر عقاقیر و دواها مثل گل گاوزبان و تاجریزی و خاکشیر و ریشه کاسنی، اشکال است بلکه عدم جواز آن خالی از قوت نیست. بلی، باکی نیست به سجده بر چیزهایی که خوردن آن حتی در حال مرض متداول نباشد اگر چه نادراً در وقت گرانی و نحو آن، آن را بخورند.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ باکی نیست به سجده بر مأکول حیوانات مثل کاه و علف.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ سجده بر برگ چاهی و سجده بر قهوه، جایز نیست و در جواز سجده بر تریاک اشکال است.

[مسئله ۷]

مسأله ۷ سجده بر گردو و بادام و فندق و فستق و هسته‌ی زردآلو جایز نیست و بر پوست آنها بعد از جدا شدن از مغز جایز است.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ جایز است سجده بر نخله‌ی گندم و جو و پوست برنج.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ جایز است سجده بر هسته‌ی خرما و برگ درخت و پوست آن و سعف خرما.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ باکی نیست به سجده بر برگ انگور بعد از خشک شدن آن و لکن قبل از آن مشکل است.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ چیزهایی که بعض اوقات آن را می‌خورند یا اهل بعض بلاد می‌خورند نه دیگران، سجده بر آنها جایز نیست در هیچ جا.

صفحه : ۳۶۳

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ جایز است سجده بر گل‌های غیر مأكول.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ سجده بر میوه پیش از رسیدن آن جایز نیست.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ سجده بر میوه‌ی غیر مأكول مثل حنظل جایز است.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ باکی نیست سجده بر تنباکو.

[مسأله ۱۶]

مسأله ۱۶ جایز نیست سجده بر آن چه بر روی آب می‌روید.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ سجده بر قبقاب و کفش چوبی که پوشیدن آنها متعارف نیست جایز است علی اشکال و هم چنین لباسی که از سعف بافته می شود.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ احوط ترک سجده بر قنب است.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ سجده بر پنبه جایز نیست و بر چوب و برگ آن ضرر ندارد.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ باکی نیست به سجده کردن بر دسته شمشیر و خنجر اگر از چوب باشد زیرا که از ملابس متعارفه نیست.

[مسئله ۲۱]

مسئله ۲۱ جایز است سجده بر پوست خربزه و هندوانه و انار بعد از جدا شدن از مغز علی اشکال و لکن بر پوست خیار و سیب و امثال آن جایز نیست.

[مسئله ۲۲]

مسئله ۲۲ جایز است سجده بر کاغذ اگر چه از پنبه یا پشم یا ابریشم و حریر درست کرده باشند و قدری آهک داشته باشد چه سفید باشد یا سرخ یا زرد یا آبی، یا بر آن نوشته باشند اگر مرکب آن جرم دار نباشد که بر جرم آن نتوان سجده نمود مثل مرکبی که از دوده و نحو آن ساخته باشند چنان که باکی نیست به سجده بر بادزن رنگ کرده بدون جرم.

[مسئله ۲۳]

مسئله ۲۳ اگر چیزی که صحیح باشد سجده بر آن نداشته باشد از زمین و نبات آن و کاغذ یا داشته باشد و لکن فرض شود که به سبب گرما یا سرما یا تقیه یا غیر آن متمکن از سجده بر آن نباشد، سجده کند بر پیراهن خود که از پنبه یا کتان باشد. و اگر آن هم نباشد، سجده کند بر معادن یا پشت دست خود و احوط تقدیم اول است.

[مسئله ۲۴]

مسئله ۲۴ معتبر است در آن چه بر آن سجده می کند چیزی باشد که جبهه بر آن قرار گیرد پس سجده بر گِل و خاک نرم که

پیشانی بر آن قرار نگیرد صحیح نیست، به خلاف آن که قرار گیرد که

صفحه : ۳۶۴

ضرر ندارد ولی اگر از گِل یا خاک چیزی بر پیشانی بچسبد برای سجده، بعد باید آن را ازاله کند و اگر متمکن نباشد مگر از گلی که پیشانی بر آن قرار نمی‌گیرد باید پیشانی خود را بر آن گذارد و سنگینی خود را بر آن نیندازد.

[مسئله ۲۵]

مسئله ۲۵ هر گاه در زمینی باشد که تمام اطراف آن گِل باشد که در حال نشستن برای سجود و تشهد بدن و لباس او گِل آلود شود، جایز است بر او نماز به ایما بخواند به آن که عوض سجده اشاره کند و در تشهد نیز ننشیند لکن احوط نشستن است برای سجود و تشهد اگر چه گِل آلود شود هر گاه حرج بر او نباشد. و هر گاه متحمل حرج بشود و به نحو متعارف نماز به عمل آورد نماز او صحیح است.

[مسئله ۲۶]

مسئله ۲۶ سجده بر زمین افضل است از سجده بر نبات آن و کاغذ. و دور نیست خاک بهتر از سنگ باشد. و از همه چیز افضل، سجده بر تربت حضرت سید الشهداء ارواحنا له الفداء است زیرا که هفت حجاب را می‌شکافد و تا زمین هفتم را نورانی می‌کند.

[مسئله ۲۷]

مسئله ۲۷ اگر در اثناء نماز چیزی را که بر آن سجده صحیح باشد گم کند، در وسعت وقت جایز است نماز را قطع کند و در تنگی وقت بر پیراهن خود که از پنبه یا کتان است سجده کند و الا بر معادن و الا بر پشت دست.

[مسئله ۲۸]

مسئله ۲۸ اگر سجده کند بر چیزی که جایز نیست به اعتقاد آن که جایز است، پس اگر بعد از سر برداشتن از سجده ملتفت شد اعتناء نکند و چیزی بر او نیست و اگر پیش از آن ملتفت شود؛ در صورت امکان پیشانی خود را بکشد بر چیز جایز و با عدم امکان آن نیز در وسعت وقت نماز را ببرد و در ضیق وقت تمام کند نماز خود را به آن ترتیب که در مسأله‌ی پیش گذشت از سجده بر آستین یا معدن یا پشت دست اگر ممکن شود و الا اکتفاء به همان نماید و صحیح است.

صفحه : ۳۶۵

[فصل سوم در مکانهایی که نماز در آن مکروه است]

فصل سوم در مکانهایی که نماز در آن مکروه است (اول) حمام اگر چه پاک باشد حتی مسلخ آن، نزد بعضی. بلی، نماز بر بام حمام مانعی ندارد. (دوم) زباله‌دان، (سوم) جایی که برای کنیف معین کرده باشد اگر چه بامی باشد. (چهارم) جای کثیف که طبع

از آن متنفر باشد. (پنجم) جائی که حیوانات را در آنجا ذبح یا شتر را نحر کنند. (ششم) میخانه. (هفتم) مطبخ و آتشگاه. (هشتم) خانه محبوس مگر آن که آب پاشی نماید پس بعد از خشک شدن، نماز در آن مانعی ندارد. (نهم) زمین شوره زار. (دهم) هر زمینی که عذاب در آن نازل شده یا خسف شده باشد. (یازدهم) خوابگاه شتر اگر چه آب و جاروب کرده باشند. (دوازدهم) طویله که اسب و قاطر و الاغ در آن می‌بندند و جای بستن گاو و گوسفند. (سیزدهم) نماز بر یخ و برف. (چهاردهم) نماز بر خانه‌ی مورچه اگر چه وقت نماز، مورچه از آن بیرون نیاید. (پانزدهم) زمین نهر و شط که مجرای آب جاری بوده اگر چه آن وقت موقع جریان آب نباشد و باکی نیست به نماز بر روی پل و بالای ساقیه و نه به نماز در محل آب واقف. (شانزدهم) طرق و شوارع اگر چه در بلاد باشد مادامی که نماز در آن مضرّ به مرور کنندگان نباشد و الا حرام و باطل است.

(هفدهم) جائی که مقابل او آتش روشن یا چراغی باشد. (هجدهم) جائی که مقابل او صورت حیوان یا انسان باشد چه مجسم باشد یا نه و به مجرد ناقص بودن آن از صدق صورت و تمثال بیرون نمی‌رود و کراهت زایل می‌شود به پوشاندن آن. (نوزدهم) نماز در جائی که تمثال باشد اگر چه مقابل او نباشد. (بیستم) جائی که قبله‌ی آن دیوار بالوعه مبال یا کنیف باشد و رطوبت آن به دیوار ظاهر باشد. و کراهت زایل می‌شود به پوشانیدن آن و هم چنین جائی که مقابل او عذرّه باشد. (بیست و یکم) جائی که مقابل او کتاب یا قرآن گشوده یا نقشی باشد که شاغل حواس او باشد، بلکه هر جائی که شاغلی موجود باشد. (بیست و دوم) جائی که روبروی او انسانی باشد. (بیست و سوم) جائی که مقابل او درِ بازی باشد.

صفحه : ۳۶۶

(بیست و چهارم) مقابر. (بیست و پنجم) روی قبر. (بیست و ششم) جائی که قبر، قبله‌ی او واقع شود و کراهت مرتفع شود به حایل. (بیست و هفتم) نماز میان دو قبر بدون حائل و کفایت می‌کند در رفع کراهت یک حائل از یک طرف و هر گاه چهار طرف او قبر باشد در رفع کراهت کافی است دو حائل یکی را بر یمین یا یسار گذارد و دیگری را پیش رو یا پشت سر. و کافی است در رفع کراهت نیز، دور بودن از جانبی که قبر است به مقدار ده ذراع. (بیست و هشتم) نماز در خانه [ای] که در آن سگ باشد سوای سگ شکاری. (بیست و نهم) نماز در خانه [ای] که در آن جنب باشد. (سی‌ام) جائی که پیش روی او آهن باشد چه سلاح و چه غیر آن. (سی و یکم) جائی که گل پیش روی او باشد نزد بعض علماء. (سی و دوم) جائی که پیش روی او خرمن گندم و جو باشد.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ باکی نیست به نماز در معبد یهود و نصاری اگر چه آب پاشی نکرده باشد و لو بدون اذن صاحبان آنها مثل سایر مساجد مسلمین.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ باکی نیست به نماز پشت سر قبر حضرات ائمه علیهم السلام و نه به نماز جانب راست و چپ آن، اگر چه بهتر آن است که جانب بالای سر نماز کند [بخواند] به نحوی که مساوی با امام علیه السلام نشود.

[مسئله ۳]

مسأله ۳ جائی که معرض مرور باشد یا کسی پیش روی او باشد مستحب است پیش روی خود ستره بگذارد تا حایل شود بین او و کسی که پیش روی او باشد یا فرضاً عبور کند اگر چه بداند فعلاً کسی عبور نمی‌کند در صورتی که حایلی نباشد از دیوار یا صف و نحو آن. و در ستره کفایت می‌کند چوبی یا طنابی یا مقداری خاک، بلکه کافی است خطی بکشد. و حلیت و طهارت شرط صحت ستره نیست. و ستره تعظیم و توقیری است برای نماز و اشاره است به انقطاع از خلق و توجه به خالق.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ مستحب است نماز را در مسجد به جا آورد و افضل مساجد، مسجد الحرام است و نماز در آن معادل هزار هزار نماز است. بعد از آن، مسجد حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم که ثواب آن معادل با ده هزار نماز است و بعد از آن

صفحه : ۳۶۷

مسجد کوفه و ثواب آن معادل است با هزار نماز و مسجد اقصی و نماز در آن معادل است با هزار نماز بعد از آن، نماز در مسجد جامع هر بلدی که معادل است با صد نماز. و مسجد قبیله که نماز در آن معادل است با بیست و پنج نماز و مسجد بازار که معادل است با دوازده نماز. و سنت است که در خانه‌ی خود برای نماز جائی معین کند و لکن احکام مسجد بر آن جاری نیست. و برای زنان افضل آن است که در خانه نماز بخوانند و افضل آن صندوق خانه است.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ مستحب است نماز کردن [خواندن] در مشاهد ائمه علیهم السلام و آن از بیوتی است که خدا خواسته بلند و معمور باشد و اسم خداوند عز و جل در آن ذکر شود، بلکه نماز در مشاهد مشرفه افضل است از مساجد. بلکه در خبر است که نماز کردن [خواندن] حضور مبارک حضرت امیر المؤمنین علیه السلام با دویست هزار نماز معادل است. و هم چنین سنت است نماز کردن [خواندن] در روضات مقدسه‌ی انبیاء و مقامات اولیاء و صلحاء و علماء و بندگان خدا، بلکه منزل اعیان آنها نیز.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ سنت است تفریق کند نمازهای خود را و در اماکن متعدده به جا آورد تا روز قیامت همه‌ی آن اماکن در باره‌ی او شهادت دهند. و مروی است کسی از حضرت صادق علیه السلام سؤال کرد که مرد نوافل خود را در یک جا به جا آورد یا تفریق کند؟ حضرت فرمودند: نه، بلکه اینجا و آنجا نماز بخواند تا شهادت دهد برای او در قیامت. و هم از آن حضرت منقول است که فرمودند: نماز کنید [بخوانید] از مساجد در بقعه‌های مختلفه زیرا که هر بقعه شهادت می‌دهد برای نماز گزار در روز قیامت.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ مکروه است بر هم‌سایه‌ی مسجد که نماز خود را در غیر مسجد بخواند بدون سبب مثل باران و نحو آن، زیرا که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: لا صیلة لیجار المسجد الا فی مسجد و کسی که در مسجد حاضر نشود، سنت است که معاشرت با او را ترک کنند و با او نخورند و نیاشامند و مشورت نکنند و مناکحه با او نکنند و از هم‌سایگی او اجتناب نمایند.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ مستحب است نماز کردن [خواندن] در مسجدی که کسی در آن نماز نمی‌خواند.

صفحه : ۳۶۸

و مکروه است تعطیل مسجد و از حضرت صادق علیه السلام منقول است که سه چیز شکایت می‌کنند به خداوند عز و جل: مسجد خرابی که اهل آن، نماز در آن نمی‌کنند و عالمی که میان جهال باشد و قرآنی که آویخته باشند و غبار روی آن را گرفته باشد و کسی از آن قرائت نکند.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ سنت است که بسیار تردد کند به مساجد که از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم منقول است کسی که برود به سوی مسجدی از مساجد خدا، به هر قدمی که برمی‌دارد برای او ده حسنه نوشته می‌شود و ده گناه از او محو می‌شود و ده درجه برای او بلند می‌شود تا برگردد به منزل خود.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ مستحب است ساختن مسجد و ثواب عظیم دارد و از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم منقول است: کسی که بنا کند مسجدی را در دنیا، خدا عوض دهد او را به هر وجبی از آن شهری به قدر سیر چهل هزار سال، از طلا و نقره و لؤلؤ و زبرجد و از حضرت صادق علیه السلام منقول است: کسی که بنا کند مسجدی را، خدا بنا کند برای او خانه در بهشت.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ کسی که مسجدی بنا نموده، احوط آن است که صیغه‌ی وقف آن را بخواند به این که بگوید: «وَقَفْتُهُ قُرْبَةً إِلَى اللَّهِ» و آن را به قصد قربت برای مسجد بودن وقف کند، لکن اقوی کفایت ساختن آن است به قصد مسجد بودن. یا آن که کسی یک نماز به اذن بانی در آن بخواند، پس احکام مسجد بر آن جاری می‌شود اگر چه صیغه‌ی وقفیت آن را نخوانده باشند.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ ظاهر این است که جایز باشد زمین تنهای آن را مسجد قرار دهد و بنیان و سطح آن، خارج باشد، چنانچه جایز است فقط سطح آن را مسجد قرار دهد با آن که بعضی غرفات یا اطاقهای آن را از مسجد بودن خارج کند. پس حکم تابع قرار داد واقف است چنانچه جایز است بنا کردن مسجد برای عموم مسلمین یا برای خصوص طایفه‌ای از آنها علی الاقوی.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ هر گاه مسجدی مشرف به خرابی باشد سنت است که آن را تعمیر نمایند و اگر مرمت آن فائده نداشته باشد جایز است خراب کنند و آن را سر نو بسازند، بلکه هر گاه محکم باشد نیز اقوی جواز خراب کردن آن است به قصد بزرگ کردن آن برای

احتیاج مردم.

صفحه : ۳۶۹

[فصل چهارم در بعض احکام مسجد]

فصل چهارم در بعض احکام مسجد و در آن چند امر است

[اول]

اول حرام است زینت کردن مسجد را به طلا، بلکه احوط آن است که نقش نکنند آن را به صورتها.

[دوم]

دوم جایز نیست فروختن مسجد و فروختن آلات آن اگر چه خراب شود و آثار مسجدیت آن باقی نمانده باشد. و جایز نیست مسجد را در ملک خود داخل کند یا داخل طریق نماید. و به مجرد خراب شدن از مسجد بودن بیرون نمی‌رود ابداً، و حرمت نجس کردن آن و وجوب احترام آن باقی است و آلات آن را باید صرف خود همان مسجد نمایند. و هر گاه بانی تعمیر آن پیدا نشود صرف مسجد دیگر نمایند. بلی، هر گاه به آلات باقی مانده‌ی آن به هیچ وجه نتوان در مسجدی منتفع شد، جایز است آن را بفروشند و عوض آن را صرف همان مسجد یا مسجد دیگری نمایند.

[سوم]

سوم حرام است نجس کردن مسجد و اگر نجس شد واجب است فوراً نجاست آن را زایل کنند اگر چه در وقت نماز باشد، در صورتی که وقت نماز مضیق نباشد. بلی، با ضیق وقت، نماز را مقدم دارد و در وسعت وقت اگر ترک ازاله نمود و مشغول نماز شد گناه کار است و لکن اقوی، صحت نماز اوست. و اگر در بین نماز، مسجد نجس شود یا آن که در اثناء نماز، عالم شد به نجاست مسجد، واجب نیست نماز را قطع کند برای ازاله‌ی آن اگر چه وقت، موسّع باشد بلکه جواز قطع نماز هم مشکل است. و باکی نیست به داخل کردن نجاست غیر متعدّی در مسجد مگر در صورتی که باعث هتک حرمت آن باشد مثل آن که عذره خشک بسیاری باشد. و هر گاه خودش قادر بر ازاله‌ی نجاست نباشد و کسی هم نباشد که با او همراهی کند، وجوب ازاله از او ساقط می‌شود. و احوط آن است که دیگران را اعلام کند به نجاست آن تا ازاله کنند. و اگر جنب باشد و ازاله‌ی نجاست متوقف بر مکث در مسجد باشد، ظاهر آن است که فوریت آن ساقط شود تا غسل کند آن وقت ازاله کند و محتمل است که بگوئیم واجب است بر او تیمم کردن و مبادرت به ازاله.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ جائی که نجس باشد

صفحه : ۳۷۰

مثل کنیف و نحو آن که مثلاً به بول و غایط و نحو آن نجس است، می‌توان مسجد کنند به آن که پر کنند کنیف را از خاک پاک

و ضرر ندارد نجس بودن باطن آن در این صورت اگر چه در سایر مقامات، نجس کردن باطن مسجد جایز نیست لکن احوط آن است که اول آن را از نجاست پاک کنند بعد مسجدش کنند یا آن که اول با خاک پاک پر کنند و بعد همان مقدار پاک که ظاهر است مسجد قرار دهند.

[چهارم]

چهارم جایز نیست بیرون بردن سنگ ریزه‌ی مسجد از آن و هر گاه بیرون برد، واجب است برگرداند آن را به همان مسجد یا به مسجد دیگر. بلی، ضرر ندارد بیرون بردن خاک رو به آن که به جاروب کردن و نحو آن جمع می‌شود.

[پنجم]

پنجم جایز نیست میت را در مسجد دفن کنند در صورتی که مأمون نباشد از تلویت آن، بلکه احوط ترک دفن است اگر چه مأمون از تلویت باشد.

[ششم]

ششم سنت است که زودتر از دیگران به مسجد رود و دیرتر از همه از آن بیرون آید.

[هفتم]

هفتم سنت است چراغ در مسجد روشن کند و جاروب کند مسجد را و وقت داخل شدن آن پای راست را مقدم دارد و وقت بیرون آمدن از آن پای چپ را مقدم دارد و در وقت داخل شدن، کفش خود را تعاهد کند مبدا نجس باشد و بعد از داخل شدن رو به قبله کند. و خدای عز و جل را بخواند و حمد و ثناء او را به جا آورد و صلوات فرستد و با وضو داخل شود.

[هشتم]

هشتم سنت است بعد از داخل شدن مسجد، دو رکعت نماز تحیت به جا آورد و کفایت می‌کند از نماز تحیت، نمازهای دیگر چه واجب و چه مندوب.

[نهم]

نهم مستحب است در وقت توجه به مسجد خود را خوشبو و لباسهای پاکیزه به پوشد.

[دهم]

دهم سنت است کنیف و محل تطهیر را بر در مسجد قرار دهند.

[یازدهم]

یازدهم مکروه است بلند کردن دیوارهای مسجد و بلند کردن مناره آن را از سطح آن و نقش کردن آن را به غیر صور حیوانات و تشریفه قرار دادن برای دیوارهای آن و محراب داخل عمارت ساختن.

[دوازدهم]

دوازدهم مکروه است عبور کردن از مسجد مگر آن که در آن دو رکعت نماز بخواند و هم چنین مکروه است انداختن

صفحه : ۳۷۱

آب دهن و آب دماغ در مسجد و خوابیدن در آن، مگر در حال ضرورت. و بلند کردن صدا مگر به اذان و نحو آن و پرسیدن از چیزی که گم شده و انداختن سنگ ریزه در آن و خواندن اشعار مگر آن چه مشتمل بر موعظه و نحو آن باشد و خرید و فروش کردن در آن و تکلم کردن به امور دنیوی و کشتن شپش و اقامه‌ی حدود و مرافعه کردن و قضاوت نمودن و شمشیر کشیدن و آویزان کردن آن را در جانب قبله‌ی مسجد و داخل شدن کسی که پیاز یا سیر و نحو آنها خورده باشد که از بوی آن مردم اذیت شوند. و راه دادن اطفال و مجانین در آن و اشتغال به صنعتی در آن و کشف عورت و ناف و ران و زانو و اخراج ریح.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ گذشت که نماز زن در خانه افضل است از نماز در مسجد.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ برای مردان افضل آن است که نوافل را در منازل خود و فرائض را در مسجد به جا آورند.

[باب ششم در اذان و اقامه]

باب ششم در اذان و اقامه و در آن چند فصل است:

[فصل اول فضیلت اذان و اقامه]

فصل اول [فضیلت اذان و اقامه] بدان که اشکالی نیست در تأکید رجحان هر دو [اذان و اقامه] در نمازهای یومیه چه اداء باشد یا قضاء و چه به جماعت به عمل آورند یا فردی، چه در سفر یا حضر، برای مردان و زنان. و بعضی قائل شده‌اند به وجوب آنها و بعضی در خصوص نماز مغرب و صبح واجب دانسته‌اند و بعضی در خصوص نماز جماعت واجب و شرط صحت آن دانسته‌اند. و بعضی گفته‌اند شرط حصول ثواب جماعت است. و لکن اقوی استحباب اذان است مطلقاً و احوط، ترک نکردن اقامه است برای مردان در غیر موارد سقوط و غیر حال تعجیل و غیر سفر و غیر ضیق وقت. و اذان و اقامه مختص است به نمازهای پنجگانه و اما در سایر نمازهای واجبه پس سه مرتبه بگویند: الصَّلَاةُ. بلی، مستحب است اذان گفتن در گوش راست مولود

صفحه : ۳۷۲

و اقامه در گوش چپ او، روز ولادت یا پیش از بریدن ناف او؛ چنان که سنت است اذان گفتن در بیابانها برای کسی که از غول یا سحره جن وحشت کند. و هم چنین مستحب است اذان گفتن در گوش کسی که چهل روز گوشت نخورده باشد. و گوش کسی

که بد خلق باشد و بهتر آن است که در گوش راست او بگویند. و هم چنین در گوش حیوانی که بد خلق شده باشد و بدان که اذان بر دو قسم است: (اول) اذان برای اعلام به دخول وقت. (دوم) اذان برای نماز. و در اذان نماز و اقامه شرط است قصد قربت به خلاف اذان اعلام که معتبر نیست در آن. و معتبر است آن که اول وقت بگوید به خلاف اذان نماز که متصل به نماز بگوید اگر چه در آخر وقت باشد. و فصول اذان هیجده است: **اللَّهُ أَكْبَرُ** چهار مرتبه. **اشهد إن لا اله الا الله، اشهد إن محمداً رسول الله، حیّ علی الصلاة، حیّ علی الفلاح، حیّ علی خیر العمل، الله أكبر، لا إله الا الله، هر کدام را دو مرتبه [بگوید] و فصول اقامه هفده است: دو مرتبه **اللَّهُ أَكْبَرُ** از اول و یک مرتبه **لا إله الا الله** از آخر آن کم می‌شود و بعد از **حیّ علی خیر العمل** دو مرتبه بگوید، قد قامت الصلاة. و سنت است فرستادن صلوات بعد از ذکر اسم مبارک حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم و **اما أشهد ان علیاً امیر المؤمنین، ولی الله؛** پس جزء اذان و اقامه نیست. و باکی نیست که **حیّ علی الصلاة یا حی علی الفلاح** را مکرر گویند بدون قصد جزئیت اذان یا اقامه، بلکه به قصد مبالغه بگویند تا مردم برای نماز جمع شوند. و جایز است برای زن که در اذان اکتفاء کند به تکبیر و شهادتین بلکه به شهادتین تنها و در اقامه اکتفاء کند به تکبیر و شهادتین. و جایز است برای مسافر و کسی که تعجیل دارد آن که، هر کدام از فصول اذان و اقامه را یک مرتبه بگوید چنانچه جایز است برای آنها که اذان را ترک نمایند. و اکتفاء به اقامه کنند بلکه یا اکتفاء به اذان تنها نمایند. و مکروه است ترجیع دادن صدا در صورتی که به حد غنا نرسد و **الّا حرام** است. و مکروه است شهادتین را جهراً مکرر کند بعد از آن که شهادتین را آهسته یا بلند گفته باشد، بلکه دور نیست کراهت تکرار سایر فصول اذان**

صفحه : ۳۷۳

یا اقامه مگر به قصد اعلام.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ اذان ساقط می‌شود در چند مورد: (اول) اذان عصر روز جمعه در صورتی که جمع کند بین نماز جمعه یا ظهر با عصر به خلاف آن که تفریق کند میانه آنها که ساقط نمی‌شود. (دوم) اذان عصر روز عرفه اگر با نماز ظهر جمع کند و با تفریق ساقط نیست. (سوم) اذان عشاء شب دهم ذی الحجه در مشعر برای کسی که جمع کند با نماز مغرب نه با تفریق آن. (چهارم) اذان نماز عصر و عشاء برای زن مستحاضه که با ظهر یا مغرب جمع کند. (پنجم) برای مسلوس و مبطون و نحو آنها در صورتی که دو نماز را به یک وضوء به جا آورد و تفریق محقق می‌شود به آن که بین دو نماز مدّتی فاصله شود و کفایت نمی‌کند در تفریق تسبیح حضرت زهراء با تعقیب و فاصله شدن زمان کمی، بلکه به مجرد نافلة کردن هم تفریق محقق نمی‌شود در صورتی که فصل طولانی نشود. و اقوی آن است که سقوط اذان در موارد مذکور از باب رخصت است نه عزیمت پس اگر اذان بگوید حرام نیست اگر چه احوط ترک آن است خصوص در سه مورد اول.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ استحباب اذان، مؤکد نیست بر کسی که نمازهای قضاء به جا می‌آورد در هر پنج نماز، بلکه کفایت می‌کند یک اذان برای نماز اول و هر کدام از نمازهای بعد را با اقامه‌ی تنها به جا آورد.

[مسئله ۳]

مسأله ۳ اذان و اقامه ساقط است در چند مورد: (اول) برای کسی که داخل نماز جماعتی شود که اذان و اقامه برای آن گفته باشند اگر چه او نشنیده باشد یا در وقت آنها حاضر نباشد یا مسبوق به رکعتی یا رکعاتی باشد و در این صورت مشروعیت اذان و اقامه گفتن او، خالی از اشکال نیست. (دوم) کسی که داخل مسجدی شود که مشغول نماز جماعت باشند یا فارغ شده باشند و صفوف جماعت هنوز متفرق نشده باشد که در این صورت اذان و اقامه از او ساقط است از باب رخصت نه عزیمت بنا بر اقوی، چه بخواهد نماز فرادی کند یا به جماعت چه امام باشد یا مأوم و در سقوط [اذان و اقامه] چند چیز معتبر است: «اول» آن که نماز او و نماز جماعت هر دو ادائی باشد پس هر گاه یکی از آن دو نماز یا هر دو قضائی

صفحه : ۳۷۴

باشد؛ چه قضاء از خود او باشد یا از غیر، به تبرع یا اجاره ساقط نیست. «دوم» اشتراک آن دو نماز در وقت پس اگر مثلاً نماز جماعت عصر باشد در آخر وقت و آن شخص بخواهد نماز مغرب بخواند، اکتفاء به اذان و اقامه‌ی جماعت نکند. «سوم» آن که نماز او به نماز جماعت در یک مکان باشد پس اگر یک کدام داخل مسجد و دیگری در سطح آن نماز بخواند، سقوط آنها مشکل است و هم چنین است هر گاه فاصله‌ی میانه آنها بسیار باشد. «چهارم» آن که در نماز جماعت اذان و اقامه گفته باشند پس هر گاه نگفته باشند اگر چه به سبب آن که اذان و اقامه‌ی دیگری را شنیده باشند ترک کرده باشند که در این صورت از او ساقط نمی‌شود. «پنجم» آن که نماز جماعت آنها صحیح باشد پس در صورتی که مأومین مثلاً امام را فاسق دانند و اقتداء کرده باشند، حکم سقوط جاری نیست و هم چنین است اگر نماز آنها از جهت دیگر باطل باشد. «ششم» آن که نماز آنها در مسجد باشد پس در صورتی که در غیر مسجد باشد سقوط اذان و اقامه مشکل است و چون اقوی آن است که در تمام موارد سقوط آنها از باب رخصت است نه عزیمت، هر موردی که شک در سقوط داشته باشد احوط عدم سقوط آن است؛ مثل صورتی که شک کند که آیا جماعت متفرق شده یا نه؟ یا آن که مکان آنها متحد است یا متعدد؟ یا آن که نماز جماعت ادائی است یا قضائی؟ یا آن که در نماز جماعت اذان و اقامه گفته‌اند یا نه؟ که در تمام صور، احوط آن است که اذان و اقامه را بگوید. بلی، در صورتی که شک در صحت نماز جماعت داشته باشد بنا بر صحت آن گذارد. (سوم) از موارد سقوط اذان و اقامه، صورتی است که اذان و اقامه‌ی دیگری را بشنود که ساقط می‌شود از او به طریق رخصت که جایز است اکتفاء نماید به آن چه شنیده؛ چه کسی که اذان و اقامه گفته، امام جماعت باشد یا مأوم یا منفرد و چه شنونده امام جماعت باشد یا مأوم یا منفرد، به شرط آن که تمام فصول آن را شنیده باشد. و هر گاه گوینده فصلی از آن را ترک کرده باشد جایز است برای شنونده که خصوص آن فصل را

صفحه : ۳۷۵

بگوید و اکتفاء به آن نماید. و هم چنین هر گاه بعضی از فصول آن را شنیده باشد که جایز است آن چه نشنیده خودش بگوید و اکتفاء به آن کند به شرط آن که وقتی بگوید که ترتیب ما بین فصول اذان و اقامه حاصل شود. و هر گاه یکی از اذان و اقامه را بشنود و دیگری را نشنود، آن را که نشنیده خودش بگوید و ظاهر این است که در صورتی که اقامه را شنیده باشد و بعد از آن خودش اذان بگوید، به اقامه [ای] که شنیده، اکتفاء نتوان کرد زیرا که ترتیب بین اذان و اقامه از او فوت شده. (چهارم) هر گاه اذان و اقامه‌ی غیر را حکایت کرده باشد، جایز است اکتفاء به همان نماید در نماز خود.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ مستحب است حکایت کند اذان غیر را وقت شنیدن آن، چه اذان اعلامی باشد یا اذان نماز جماعت یا فرادی، چه اذان به

وجه مستحب به عمل آمده باشد یا به وجه مکروه. بلی، اگر به وجه حرام به عمل آمده باشد مثل آن که به صوت غناء گفته باشند و نحو آن، حکایت آن مستحب نیست و مراد به حکایت، آن است که فصول آن را چون بشنود بدون فاصله معتدّ به مثل آن را بگوید. و هم چنین مستحب است حکایت اقامه. و سزاوار است وقتی که اقامه گوینده «قد قامت الصلاة» بگوید شنونده بگوید: اللَّهُمَّ أَقِمْهَا وَادِمَهَا وَاجْعَلْنِي مِنْ خَيْرِ صَالِحِي أَهْلِهَا وَبَهْتِرِهَا» که «حیعات» را شنونده بدل کند به «حولقه» به آن که بگوید: لا حول ولا قوة الا بالله.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ حکایت اذان در نماز نیز جایز است و لکن اقوی لزوم تبدیل حیعات آن است به حولقه.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ در سقوط اذان و اقامه به سبب شنیدن، معتبر است فصل طویل ما بین آن و نماز نشود.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ ظاهر آن است که در سقوط اذان و اقامه، فرق نباشد ما بین سماع که صدا به گوش او رسیده باشد یا استماع که اختیاریاً گوش داده باشد.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ قدر متیقّن از سقوط، شنیدن اذانی است که متعلّق به نماز باشد پس اکتفاء نکند بشنیدن اذانی که در گوش مولود یا عقب سر مسافر می گویند.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ ظاهر آن است که فرق نباشد در سقوط، ما بین شنیدن اذان زن یا مرد مگر آن که شنیدن آن حرام باشد یا آن که اذان زن بر وجه

صفحه : ۳۷۶

حرام باشد.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ بعضی از علماء فرموده‌اند که معتبر است در سقوط به سبب شنیدن، آن که شنونده از اول قصد نماز داشته باشد پس هر گاه بعد از شنیدن اذان، بنای نماز کردن به هم رساند اکتفاء به آن نکند و از برای این قول وجهی است.

[فصل دوم در شرایط صحت اذان و اقامه]

فصل دوم [در شرایط صحت اذان و اقامه] بدان که در صحت اذان نماز و اقامه معتبر است چند چیز

[اول]

اول نیت قربت از اول و استدامه‌ی آن، مثل سایر عبادات. پس هر گاه بدون قصد قربت، اذان یا اقامه بگوید صحیح نیست چنانچه چنین است هر گاه در بین قصد خلاف کند. بلی، اگر تجدید نیت کند و از آن جائی که بدون قصد قربت به عمل آورده اعاده نماید صحیح است و نباید از سر گیرد. و گذشت که در صحت اذان اعلامی، قصد قربت معتبر نیست. و شرط است در صحت اذان و اقامه، تعیین نمازی که برای آن اذان و اقامه می‌گوید اگر متعین نباشد. پس هر گاه بدون تعیین، اذان و اقامه بگوید کافی نیست برای نمازی، چنانچه اگر به قصد نمازی بگوید و بخواهد نماز دیگر را به آن به عمل آورد کفایت نمی‌کند بلکه باید اعاده کند.

[دوم]

دوم عقل و ایمان است و اقوی عدم اعتبار بلوغ است در صحت آن به خصوص در اذان و به خصوص در اذان اعلامی و اذان و اقامه‌ی طفل ممیز، صحیح و مجزی است برای خود و برای شنونده و برای حکایت کننده و برای جماعت. و در اذان اعلامی، مرد بودن معتبر است و هم چنین معتبر است مرد بودن مؤذن و مقیم در جماعت مردان غیر محارم و در جماعت نسوان معتبر نیست و در جماعت محارم، اعتبار آن مشکل است و لکن احوط عدم اکتفاء به آن است. بلی، ظاهر اکتفاء بشنیدن اذان و اقامه زنان است برای زنان در صورتی که حرام نباشد.

[سوم]

سوم ترتیب ما بین اذان و اقامه که اذان را مقدم دارد بر اقامه و ترتیب بین فصول اذان و اقامه، پس هر گاه اقامه را مقدم دارد عمداً یا سهواً یا جهلاً باید اعاده کند آن را بعد از اذان. و هم چنین اگر فصول آنها را

صفحه : ۳۷۷

به خلاف ترتیب بگوید باید برگردد از آنجا که خلاف ترتیب کرده، موافق ترتیب به عمل آورد. و در صورتی که فاصله ما بین زیاد باشد که محل به موالات شود از سر گیرد چه عمداً خلاف ترتیب کرده باشد چه جهلاً و چه سهواً.

[چهارم]

چهارم موالات بین فصول آنها که صورت آنها محفوظ ماند عرفاً و موالات بین اذان و اقامه و نماز پس هر گاه فاصله‌ی زیاد ما بین آنها شود که به حسب عرف متشرعه محل به موالات شود باطل می‌شود.

[پنجم]

پنجم آن که اذان و اقامه را به عربی صحیح اداء نمایند پس ترجمه‌ی آن یا با تبدیل حرفی به حرف دیگر کافی نیست.

[ششم]

ششم دخول وقت نماز پس اگر قبل از وقت اذان و اقامه بگویند اگر چه از روی غیر عمد باشد اکتفاء به آن نکند اگر چه در بین آن وقت داخل شده باشد. بلی، بعید نیست جواز تقدیم اذان اعلامی پیش از فجر اگر چه احوط اعاده‌ی آن است بعد از طلوع فجر.

[هفتم]

هفتم طهارت از حدث که در اقامه معتبر است بنا بر احوط، بلکه خالی از قوت نیست به خلاف اذان که در صحت آن، طهارت شرط نیست.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ اگر بعد از دخول در اقامه شک کند که اذان را گفته یا نه؟ اعتناء نکند و بنا را بر آن گذارد که گفته است. و هم چنین هر گاه شک کند در فصلی از آنها بعد از دخول در فصل بعد. و اگر شک کند در فصل پیش، قبل از دخول در فصل بعد؛ باید مشکوک را بیاورد.

[فصل سوم در مستحبات اذان و اقامه]

فصل سوم در مستحبات اذان و اقامه و آن چند چیز است: (اول) رو به قبله بودن. (دوم) قیام. (سوم) طهارت از حدث در اذان و اما اقامه، پس گذشت که طهارت در آن معتبر است بنا بر احوط بلکه خالی از قوت نیست بلکه احوط اعتبار استقبال و قیام است نیز در اقامه اگر چه اقوی استحباب آن است. (چهارم) تکلم نکردن در اثناء آنها بلکه در اقامه بعد از گفتن «قد قامت الصلاة» تکلم کردن مکروه است بر اقامه گوینده و بر دیگران در نماز جماعت مگر به کلامی که متعلق به نماز باشد مثل تقدّم امام و تسویه صفوف و امثال آن بلکه

صفحه : ۳۷۸

اعاده‌ی آن در این صورت نیز مستحب است. (پنجم) استقرار در اقامه.

(ششم) وقف نمودن به اواخر فصول اذان و اقامه و تأنی در اذان و پی در پی گفتن اقامه به طوری که منافی وقف نشود. (هفتم) «الف و هاء» لفظ جلاله که در اواخر فصول آن است فصیح بگوید. (هشتم) گذاردن انگشتان در گوشها در اذان. (نهم) بلند گفتن و کشاندن صدا در اذان، بلکه در اقامه نیز بلند گفتن مستحب است ولی صدای خود را در اقامه کمتر از اذان بلند کند. (دهم) فاصله گذاردن بین اذان و اقامه به دو رکعت نماز یا به برداشتن قدمی یا بنشستن یا به سجده یا ذکر یا دعا یا سکوت بلکه یا به تکلم در غیر نماز صبح، بلکه دور نیست کراهت تکلم ما بین آنها در نماز صبح.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ اگر برای فاصله، اختیار سجده کند مستحب است در سجده بگوید: رَبِّ سَجَدْتُ لَكَ خَاضِعاً خَاشِعاً یا بگوید: لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سَجَدْتُ لَكَ خَاضِعاً خَاشِعاً و هر گاه اختیار نشستن کند سنت است بگوید: اللَّهُمَّ اجْعَلْ قَلْبِي بَارًا وَ رِزْقِي دَارًا وَ عَمَلِي سَارًا وَ اجْعَلْ لِي عِنْدَ قَبْرِ نَبِيِّكَ قَرَارًا وَ مُسْتَقَرًّا. و هر گاه اختیار گام برداشتن نماید بگوید: بِاللَّهِ أَسْتَفْتِحُ وَ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ أَسْتَجِجُ وَ

أَتُوجَّهُ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَاجْعَلْنِي بِهِمْ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ مستحب است بر کسی که بشنود که مؤذن اشهد إن لا اله الا الله، اشهد إن محمداً رسول الله می گوید، آن کس بگوید: وَ أَنَا أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ أَكْتَفَى بِهَا عَنْ كُلِّ مَنْ أُبَى وَ جَحَدَ وَ أَعِينُ بِهَا مَنْ أَقَرَّ وَ شَهِدَ.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ مستحب است کسی را که برای اذان گفتن نصب کنند عادل و بلند صدا و بینا و وقت شناس باشد و بر جای بلندی بالا رود بر مناره یا غیر آن و اذان گوید.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ کسی که اذان یا اقامه یا هر دو را عمداً ترک کند و داخل نماز شود جایز نیست نماز خود را قطع کند و آنها را تدارک کند. بلی، اگر نسیاناً ترک کرده باشد و تکبیره الاحرام گفته باشد مادامی که به رکوع اول داخل نشده جایز است وقت تذکر، نماز را قطع کند و تدارک کند، چه در نماز جماعت چه منفرد؛ به خلاف آن که

صفحه : ۳۷۹

در نماز متذکر شود که ترک کرده و اعتناء نکند با عزم بر ترک آن یا با تردد، زمانی بگذرد بعد بخواهد برگردد که در این صورت قطع نماز جایز نیست. و هم چنین اگر یکی از اذان یا اقامه را فراموش کرده باشد یا بعضی فصول یا شرایط آنها را نسیاناً ترک کرده باشد قطع نماز جایز نیست بنا بر احوط.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ در مورد جواز ترک اقامه، جایز است در نماز عمداً اکتفاء نماید به یکی از اذان یا اقامه لکن اگر بنا داشت اقامه‌ی تنها بگوید و گفت، بعد از آن خواست اذان هم بگوید باید اقامه را بعد از آن اعاده کند.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ اگر در بین فصول اذان یا اقامه خوابش برد یا دیوانه یا بیهوش یا مست شد و بعد از آن افاقه نمود، پس هر گاه موالات به هم نخورده جایز است از همان جا تمام کند و در اقامه مراعات شرط طهارت را هم بنماید و اگر موالات به هم خورده از سر گیرد بلکه در اقامه، احوط اعاده است مطلقاً خصوصاً در خواب و مثل مذکورات است اگر در بین آنها مرتد ملی شود و بعد از آن توبه کند.

[مسئله ۷]

مسأله ۷ اگر به قصد نماز انفراد، اذان و اقامه گفت بعد از آن بنای او شد امامت کند، سنت است اعاده نماید آنها را.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ هر گاه در اثناء اقامه محدث شود، بعد از طهارت اعاده کند آن را به خلاف اذان. بلی، اعاده‌ی آن نیز بعد از طهارت سنت است.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ جایز نیست اجرت گرفتن بر اذان نماز و اگر به قصد اجرت اذان بگویند باطل است و در اذان اعلامی، بعضی علماء فتوی به جواز اخذ اجرت داده‌اند ولی مشکل است. بلی، باکی نیست معیشت مؤذن را از بیت المال بدهند.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ بعضی گفته‌اند که غلط گفتن اذان اعلامی ضرر ندارد و لکن ممنوع است.

صفحه : ۳۸۰

[باب ششم در مقارنات نماز است]

باب ششم در مقارنات نماز است و در آن یک مقدمه و چند فصل است:

مقدمه» بان که بعد از احراز مقدمات و اجزاء و شرایط صحت و رفع موانع نماز، سزاوار است سعی نمودن در تحصیل شرایط قبول و رفع موانع آن زیرا که صحت، غیر [از] قبول است، گاه می‌شود عمل صحیح است و تارک نماز و مستحق عقاب الهی نیست لکن آن عمل قبول بارگاه احدیت نیست.

و شرایط قبول چند چیز است: (اول) که عمدۀ آنهاست اقبال قلب که به منزله‌ی روح آن است؛ پس اگر حضور قلب در تمام نماز داشته باشد تمام آن مقبول و الا به مقداری که حضور قلب داشته، همان مقبول است از نصف یا ثلث یا ربع نماز. و معنی اقبال آن است که بداند چه می‌گوید و متذکر عظمت ذات ذوالجلال کبریائی جلت عظمته باشد که او مثل سایر مخاطبین نیست. و تکلم کند با حضرت او سبحانه، در حالتی که هیبت او در دلش راسخ باشد و بداند که در اداء حق او مقصر است و به این سبب حالت حیا پیدا کند و خائف باشد. و نظر به وسعت رحمت الهی و سبقت آن بر غضب او [کند و] امیدوار باشد و بین الخوف و الرجاء به عمل مشغول شود. و برای اقبال و حضور قلب، درجات بسیار است و اعلی درجه‌ی آن، مرتبه‌ای است که برای حضرت امام الموحدین امیر المؤمنین علیه الصلوة و السلام حاصل بوده، به طوری که تیر را که در پای مبارکش فرو رفته بود در حال نماز بیرون کشیدند و آن حضرت احساس نفرمود. پس مؤمن سزاوار است اقتداء به امام و پیشوای خود نماید و با خضوع و وقار و سکینه نماز کند، مثل کسی که بخواهد با نماز وداع کند و تجدید توبه نماید و استغفار و انابه نماید. و در [ایاک نعبد و ایاک نستعین] و سایر مقالات خود، راست گو باشد و ملتفت باشد که با، کی مناجات می‌کند و از کی، سؤال می‌کند و برای که، سؤال می‌کند. (دوم) از موانع قبول عمل، عجب است پس باید از کید شیطان در حذر باشد مبادا در نفس او

صفحه : ۳۸۱

عجیبی پیدا شود. (سوم) از موانع قبول نماز، ندادن زکات و خمس و سایر حقوق واجبه است. (چهارم و پنجم و ششم) حسد و تکبر و غیبت است. (هفتم) خوردن مال حرام و آشامیدن مسکرات است. (هشتم) نشوز زن و گریختن غلام و کنیز است از آقای خود، بلکه مقتضای قوله تعالی «إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ» آن است که نماز و غیر آن از سایر اعمال، از عاصی و فاسق مقبول نیست. و سزاوار است که از چیزهایی که باعث کم شدن اجر و ثواب است نیز اجتناب کند مثل آن که در حال کسالت و غفلت نماز بخواند یا در نماز با ریش خود یا غیر آن بازی کند یا به تندی و عجله بخواند یا در وقتی که به سب بول یا غایط یا باد، در تنگی افتاده بخواند یا آن که وقت نماز چشم خود را به آسمان کند بلکه سزاوار است به چشم خود خشوع نماید شبیه کسی که چشمهای خود را پوشیده باشد، بلکه سزاوار است اجتناب کند از آن چه منافی خشوع و آن چه منافی نماز است در عرف و عادت متشرعه و از آن چه اشعار به تکبر یا غفلت داشته باشد. و سزاوار است که استعمال کند آن چه موجب زیادی اجر و ارتفاع درجه است مثل استعمال بوی خوش و پوشیدن لباس پاکیزه و انگشتر عقیق در دست کردن و محاسن را شانه کردن و مسواک نمودن دندانها و امثال آن [۱]

[۱] مترجم، ابو القاسم الموسوی الاصفهانی عفی عنه گوید: اگر چه این ذره‌ی بی مقدار از فیض مقامات باطنیه و درجات عالی‌ی معنویه که مختص محرمان بارگاه قدس کبریائی است محروم، ولی در این موقع مناسب دیدم با اذن حضرت آیة الله سید استاد مد ظله العالی به مقدار فهم قاصر خود چند سطر از اسرار نماز که از صاحب شریعت مقدسه رسیده و علماء اعلام ضبط نموده‌اند بنویسم: بدان که در وقت طهارت که از مقدمات نماز است باید تأمل کند که محض شستن اعضاء و لباس از کثافت و نجاست دنیویه، طهارت معنویه برای او حاصل نمی‌شود تا دل خود را از علایق خسیسه‌ی دنیویه و اخلاق ذمیمه پاک نگرداند و عازم به باز

صفحه : ۳۸۲

گشت به خدا نباشد و در وقت وضوء و غسل متذکر شود که باید دل او نیز پاک باشد از صفات رذیله و شهوات خبیثه و بنا گذارد بر آن که اعضاء خود را از شهوات باز گیرد تا نورانیت و صفای آنها در تطهیر همه‌ی اعضاء سرایت کند. و در وقت تیمم کردن که بعد از عجز از استعمال آب، امر فرموده‌اند که اعضاء خود را خاک آلود نماید تأمل نماید اعضائی که به واسطه‌ی مباشرت امر دنیا آلوده شده حال که شستن آن ممکن نیست باید آنها را به خاک، پست و خاکسار نمود پس دل که رئیس و سلطان تمام اعضاء می‌باشد و همه جوارح خدمتکار او هستند و او موضع نظر الهی است، اولی به تطهیر است هر گاه شستن آن از تمام اخلاق ذمیمه میسر نباشد؛ باید آن را در مقام تواضع به خاک تذلل بمالد شاید خدا به شکستگی و فروتنی آن ترحم فرماید و مورد عطوفت او گردد. پس چون صدای مؤذن را بشنوی سزاوار است منادی روز محشر را یاد کنی که به او از مهیب، خلائق را به عرصات می‌خواند پس بشتاب به آن چه در آنجا برای تو اسباب نجات است که نماز باشد و این ندا را به زودی اجابت کن تا در آن ندا به لطف و مرحمت با تو رفتار کنند. پس نظر کن اگر به این ندا مسرور و راغب به آن هستی و آن را اجابت می‌کنی بدان که فردای قیامت، ندای بشارت رستگاری به تو خواهد رسید پس دل خود را از آن چه تو را از یاد او باز دارد خالی ساز و بین اگر شیرینی مناجات و سخن گفتن با قاضی الحاجات را چشیدی و از جام رحمت و کرامت، شربت عنایت او نوشیدی. بدان که او روی توجه و اقبال به تو دارد و در مهد امن و امان داخل شدی و الا بایست مثل ایستادن مضطرب که چاره‌ی او از همه جا منقطع و امید او بریده شده، پس خدای رءوف چون بداند که به او پناه آورده؛ نظر رأفت به تو افکند و توفیق به تو کرامت فرماید. و چون روی به قبله ایستادی، بدان که باید روی دل را نیز از غیر خدا بگردانی و به جناب او سبحانه، رو کنی چنانچه روی خود را به خانه‌ی خدا

کردی؛ روی دل را هم به صاحب خانه کن. و چون ایستادی سر خود را به زیر انداز و ذلت و انکسار خود را متذکر و از سرکشی و تکبر بیزاری جو و یاد کن هول وقتی را که در عرصه‌ی عرض اکبر در معرض پرسش بایستی. و تأمل کن که در حضور آفریده‌گاری و او بر حقیقت حال تو بصیر و مطلع است. مبدا مالک ملک و ملکوت را پست‌تر از یکی از پادشاهان دنیا قرار دهی، لا اقل در محضر سلطان

صفحه : ۳۸۳

اولین و آخرین چنان بایست که در حضور پادشاه دنیوی می‌ایستی، خاک بر فرق کسی که ادعای معرفت عظمت و جلال الهی یا محبت به او و خوف از او بنماید و از بندگان مضعّف او که قدرت بر هیچ چیز ندارند شرم کند و ادب نگاه دارد و از آنها بترسد لکن از خداوند عظیم ترسد و حیا نکند. پس چون که از مقدمات نماز فارغ شدی و به خواهی تکبیر به گویی متذکر عظمت و کبریائی الهی شو و حقارت خود را در جنب بزرگی او به نظر آور. و چون نیت کنی ملتفت باش که به موقف حضور رسیدی، آن وقت تکبیره الاحرام بگو و بدان که معنی آن این است خدا بزرگ‌تر و بالاتر است از آن که وصف کرده شود یا از آن چه تصوّر شود یا بزرگ‌تر است از آن که ادراک عظمت او شود. آن وقت بدان که او به قدرت کامله‌ی خود همه چیز را از عدم به وجود آورده و همه چیز نسبت به او حقیر است و از صادق آل محمد علیهم السلام منقول است که فرمود: چون تکبیر گویی باید کوچک شماری در نزد کبریائی خدا، هر چه ما بین عرش و زیر زمین است که خداوند چون مطلع شود بر بنده، که در حال تکبیر دل او غافل است می‌فرماید: ای کاذب! آیا مرا فریب می‌دهی به عزّت و جلال خودم که ترا از شیرینی یاد خود محروم سازم و از قرب خود و لذت مناجات دورت کنم. بعد از آن بگو (اعوذ باللّه من الشیطان الرجیم) و در آن وقت، ملتفت باش که شیطان، دشمن خدا و دشمن بزرگ تو است و در کمین نشسته است که دل تو را از خدا بگرداند و از مناجات و سجده بازت دارد. زیرا که او به سبب ترک سجده به لعن ابدی گرفتار و رانده‌ی بارگاه قدس او شده و قسم خورده که همه‌ی بندگان را فریب دهد و از صراط مستقیم بندگی بیرون برد. و کسی از شر او محفوظ نماند به جز کسی که در پناه الهی و در حصن حصین او باشد. و بدان که پناه بردن به خدا به محض قول نیست بلکه تا از فرمان‌برداری او و متابعت شهوات و هواهای نفسانیه دست برداری، داخل قلعه‌ی محکم او نتوانی شد. و چون «بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ» گویی باید به قصد تیمن و تبرک اسم معبود بخشاینده‌ی مهربان را یاد کنی و چون «الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ» یعنی جمیع انواع حمد و شکر مختص ذات پروردگار عالمیان است گویی باید به نظر آوری که هر نعمتی موجود است از سرچشمه‌ی احسان اوست. و اگر دیگری هم احسانی نماید به تسخیر مشیت او است پس استحقاق حمد منحصر به او است

صفحه : ۳۸۴

و چون «الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ» گویی باید انواع لطف و احسان او را به نظر آوری. و چون گویی «مَالِكِ یَوْمِ الدِّیْنِ» یعنی پادشاه روز جزاء و حساب، باید متذکر هول آن روز گردی. بعد از آن در مقام اخلاص به گویی «إِیَّاكَ نَعْبُدُ وَ إِیَّاكَ نَسْتَعِیْنُ» یعنی تو را پرستش می‌کنم و از تو استعانت می‌جویم و بس. و هیچ چیز را مستوجب پرستش و یاری کردن نمی‌دانم. آن وقت عجز و انکسار و بی‌چارگی خود را ملتفت باشد که اگر او تو را راهنمایی به طریق نجات نکند ابد الآباد در سنگلاخ هلاکت هستی در این حال دریای لطف حق به موج آید پس هدایت را از او سؤال کن و بگو «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِیْمَ» یعنی دلالت نما ما را به راه راست که

نزدیک است و زود به مقصود می‌رساند که ولایت اهل بیت علیهم السلام باشد. «صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَ لَا الضَّالِّينَ» یعنی راهی را که انعام و احسان فرموده بر اولیاء خود، نه راه کفار که مورد غضب الهی بوده و از جاده‌ی شریعت منحرف شده و به اوامر و نواهی تو استخفاف کرده‌اند و نه کسانی که به واسطه‌ی بی‌معرفتی به گمراهی افتاده‌اند. پس سوره بخوان و متذکر معانی و اشارت آیات باش و چون به امری یا نهی رسی، عزم بر امتثال آن کن. و نزد آیه‌ای که دلالت بر رجاء دارد به رحمت واسعیه الهیه امیدوار باش و اگر دلالت بر خوف دارد از عقاب الهی خائف و ترسان باش. و چون به ذکر نعمتی رسیدی شکر الهی به دل بگذران و هم چنین در ذکر رکوع و سجود و تسبیحات، متذکر معانی آن باش و آن چه مناسب آن معانی است از عظمت و جلالت الهی به خاطر بگذران. و چون از قرائت فارغ شدی متذکر کبریائی او شو و برای تکبیر، دستهای خود را بلند کن تا محاذی گوش، اشاره به آن که دست او هام و عقول از دامن جلال او کوتاه است. پس بعد از تکبیر به قصد امر و تعظیم او سر به رکوع فرو بر و پشت خود را نظر به عزت او و ذلت خود و قوت او و ضعف خود و قدرت او و عجز خود خم کن و شهادت ده بر عظمت او و بگو (سبحان ربی العظیم و بحمده) یعنی منزّه است از صفات نقص، خدای من که بزرگ است در حالاتی که او را حمد می‌کنم که مرا اهل تسبیح نموده و قابلیت عبودیت داده. از حضرت امیر المؤمنین علیه السلام پرسیدند که کشیدن گردن در حالت رکوع اشاره به چه چیز است؟ فرمود: اشاره به آن است که من گردن اطاعت نهاده‌ام اگر چه گردنم را به زنی. و چون از رکوع فارغ شدی سر بلند

صفحه : ۳۸۵

کن و بگو (سمع الله لمن حمده) یعنی شنید خداوند جل شأنه حمد کسی را که حمد او کرد. پس شکر این نعمت را کن و بگو (الحمد لله رب العالمین) پس بر اظهار عظمت و کبریائی او افزوده بگو (الله اکبر) و در دل تجدید کن ذلت و عجز و انکسار را و عزیزترین اعضاء که رو باشد به پست‌ترین چیزها که خاک است بگذار و جسد گنه کار خود را در محضر پادشاه علی الاطلاق بر خاک مسکنت انداز و یاد کن که از خاک خلق شده و سزاوار بر خاک افتادنی و پستی خود و علو او را یاد کن و بگو (سبحان ربی الاعلی و بحمده) و در آن حال اگر رقت قلبی برای تو رو داد به رحمت الهیه امیدوار باش که سجده‌ی تو را قبول فرماید. پس سر از سجده بردار و بعد از تکبیر از گناهان خود توبه و استغفار کن و بعد از تکبیر، ثانیاً به سجده رو. از حضرت امیر از معنی سجده سؤال کردند فرمود: سجده اولی اشاره به آن است که اول ما، خاک بود و سر برداشتن اشاره است که از خاک به عرصه‌ی وجود آمدم و سجده‌ی دوم اشاره به آن است که دوباره عود خواهم کرد به خاک و سر برداشتن از سجده‌ی دوم اشاره به آن است که باز از خاک بیرون خواهم آمد در قیامت. و تشهد عبارت است از شهادت به وحدانیت خدا و رسالت حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم و اشاره به آن است که آن چه کرده‌ام از قرائت و قیام و رکوع و سجود و تسبیح هیچ یک را قابلیت قبول نیست و به غیر از شرمندگی و انفعال از آن حاصلی ندارم پس در آن حال تهی دست رو به قلعه‌ی محکم خدا که لا اله الا الله است برو و به گفتن (اشهد ان لا اله الا الله وحده لا شریک له و اشهد ان محمداً عبده و رسوله) در آن حصن حصین داخل شو که اشاره به آن است که اگر چه دستم از تمام اسباب نجات، کوتاه است لکن خداوندا! معترفم به یگانگی و بی‌شریکی تو و به نبوت و رسالت بنده‌ی خاص تو محمد صلی الله علیه و آله و سلم پس تحفه‌ی صلوات بر پیغمبر و آل او به خدمت آن بزرگواران پیشکش کن و بگو (اللهم صل علی محمد و آل محمد) که شاید به وسیله‌ی آن از مهالک نجات یابی در عالم حال گویا تو را خطاب کنند که: ای بنده گنه کار! و ای نامه سیاه تبه روزگار! پس این مقدار اقرار زبانی در نجات کافی نیست بلکه قلب سلیم اسباب نجات است در آن وقت گویا حیران مانی و به راست و چپ نظر کنی رو به شفیع عرصه‌ی محشر و بندگان صالحین خدا کنی و به گویی (السلام علیک ایها النبی

و رحمة الله و برکاته السلام علينا و علی

صفحه : ۳۸۶

باب هفتم در افعال نماز

و در آن چند فصل است:

[فصل اول در نیت]

فصل اول در نیت و آن قصد نماز است به عنوان امثال امر الهی و تقرّب به خداوند سبحانه، و کفایت می‌کند در آن داعی قلبی و معتبر نیست در نیت، گذرانیدن به دل و زبان بلکه حال نماز در نیت، حال سایر اعمال و افعال اختیاریه است مثل خوردن و آشامیدن و ایستادن و نشستن و امثال آنها که جز ملتفت بودن به عمل، محتاج به چیز دیگر نیست. بلی، چیزی که علاوه در آن معتبر است قصد قربت است که داعی و محرّک او [بر] امثال امر خدا و تقرّب به او است. و برای غایات امثال، درجاتی است: (اول) که اعلیٰ درجات آن است آن که قصد امثال امر خداوند عز و جل کند به سبب آن که حضرت معبود عزّ شأنه، اهلیت دارد برای طاعت و عبادت و به این درجه اشاره فرموده حضرت امیر المؤمنین علیه السلام که ای خدای من! بندگی تو نکردم از ترس آتش تو و نه به طمع بهشت تو، بلکه تو را مستحق پرستش یافتم به این جهت بندگی تو کردم. (دوم) آن که به شکرانه‌ی نعمتهای بی‌حد و حصر او اطاعتش نماید. (سوم) آن که به اطاعت او قصد کند تحصیل خوشنودی و فرار از غضب او را. (چهارم) آن که به قصد مقرب شدن نزد او عمل نماید. (پنجم) به امید حصول ثواب و خلاص شدن از آتش، امثال او نماید و هر گاه قصد معاوضه کند بدون امیدواری به خدا، بلکه عمل را به جا آورد به ازاء ثواب، صحت چنین عبادتی مشکل

عباد الله الصالحین السلام علیکم و رحمة الله و برکاته) که ای شفیع امت، امروز روز شفاعت و هنگام رحم و عنایت است پس سه مرتبه دستها را بلند کن اشاره به آن که مرا دستگیری کنید. این است مختصری از اسرار نماز که از گلستان اخبار ائمه اطهار علیهم السلام و کتب علماء اخیار رضوان الله علیهم گلچینی کرده نوشتم شاید برادران دینی از آن منتفع و سبب نجات این ذره‌ی بی‌مقدار نیز گردد.

صفحه : ۳۸۷

است و آن چه وارد شده در نماز طلب باران و نماز حاجت در صورتی صحیح است که به قصد امید نزول باران و امید حصول حاجت به جا آورد.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ در صورتی که یک نماز بیشتر بر او نباشد متعیّن است و در نیت، محتاج به تعیین نیست به خلاف صورتی که متعدد بر او باشد که باید در نیت معیّن نماید آن را، و لکن کفایت می‌کند تعیین اجمالی. مثل آن که نیت کند آن چه اول بر او واجب شده از این دو نماز یا آن چه اول ذمه‌ی او مشغول به آن شده از آنها.

[مسئله ۲]

مسئله ۲) واجب نیست قصد اداء و قضاء و قصد قصر و اتمام و قصد وجوب و ندب، مگر در صورتی که تعیین عمل متوقف بر قصد آنها باشد؛ بلکه هر گاه امتثال کند امر وجوبی را و اشتباهاً به قصد ندب به جا آورد یا به عکس و هم چنین نسبت به اداء و قضاء و به قصر و اتمام به جای آن چه بر او است قصد دیگری نماید، چنین عملی صحیح است زیرا که در واقع، قصد امتثال همان امری که متوجه به او است کرده به خلاف آن که بر وجه تقیید، قصد امتثال امر ادائی کند مثلاً و بر او نباشد مگر امر قضائی. یا امر وجوبی را قصد کند و حال آن که امر ندبی فقط متوجه او باشد که در این صورت باطل است زیرا که قصد امتثال امری که متوجه به او است نکرده و عمل بدون نیت باطل است.

[مسئله ۳]

مسئله ۳) مسافر که در چهار جا مختیر است بین قصر و اتمام در نماز اگر به نیت قصر مثلاً شروع به نماز نمود، جایز است عدول کند به تمام یا به عکس؛ مادامی که از محل عدول نگذشته باشد، بلکه هر گاه قصد تمام کرده بود و بدون قصد عدول و بدون التفات، نماز را به دو رکعتی سلام گفت، ظاهر آن است که صحیح باشد و واجب نیست در نیت، تعیین قصد نیز. بلی، اگر نیت قصد کرده بود و بعد از سجدتین شک کرد ما بین دو و سه، مشکل است عدول کردن به تمام و بناء گذاردن بر سه؛ اگر چه صحت آن خالی از وجه نیست بلکه بعضی واجب دانسته‌اند عدول به تمام را، پس احوط عدول و اتمام نماز است با احتیاط و بعد از آن، اصل نماز را اعاده کند.

صفحه : ۳۸۸

[مسئله ۴]

مسئله ۴) واجب نیست در وقت نیت، تصوّر نماز تفصیلاً، بلکه کفایت می‌کند قصد نماز اجمالاً. بلی، باید نیت تمام افعال و اجزاء آن را اول به جا آورد و کفایت نمی‌کند که تفریق کند نیت را بر اجزاء نماز به نحو استقلال، به طوری که برنگردد به قصد مجموع نماز. به این طور که در وقت قیام، قصد ایستادن کند و وقت تکبیر الاحرام نیت تکبیر کند بدون قصد آن که، تکبیر جزء نماز است و هم چنین سایر اجزاء، بدون لحاظ جزئیت آن.

[مسئله ۵]

مسئله ۵) قصد واجب کردن منافات ندارد با اشتغال نماز واجب بر اجزاء مندوبه. و در وقت نیت لازم نیست قصد کند نماز واجب به قید آن که مشتمل بر مندوبات است و در حالتی که جزء مستحبی را به جا آورد نیز لازم نیست تجدید نیت کند.

[مسئله ۶]

مسئله ۶) احوط ترک تلفظ به نیت است در نماز به خصوص در نماز احتیاط، که در شکایات به جا می‌آورد اگر چه اقوی صحت آن است با تلفظ.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ کسی که اجزاء نماز را نداند بر او واجب است برای خود معین کند کسی را که اجزاء نماز را یک یک، تلقین او کند. و واجب است که از اول اجمالاً نیت نماز کند.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ شرط است در نیت نماز بلکه سایر عبادات، خالص بودن از ریاء و الاً باطل است، بلکه ریاء از گناهان کبیره است زیرا که شرک به خداست نعوذ بالله. بدان که دخول ریاء در عمل چند وجه است: (اول) آن که عمل را به جا آورد برای محض نمودن به مردم، بدون قصد امتثال امر خدا و این عمل به واسطه‌ی بی نیتی باطل است. (دوم) آن که داعی و محرک او بر عمل هم قربت و امتثال امر خدا باشد و هم نمودن به مردم؛ این هم باطل است چه آن که دو داعی هر دو مقصود بالاستقلال باشد یا آن که یکی از آنها مقصود بالاستقلال باشد و دیگری بالتبع یا آن که هر دو منضماً محرک و داعی بر عمل شده باشد. (سوم) آن که به بعض اجزاء واجبه قصد ریاء کند این نیز باطل است اگر چه محل تدارک آن باقی باشد. بلی، در مثل قرائت قرآن که اجزاء آن مرتبط به یکدیگر نیست و زیاده در اثناء منافی آن نیست، آن جزئی که قصد ریاء کرده همان باطل است پس اگر محل تدارک

صفحه : ۳۸۹

آن باقی باشد و به عمل آورد، صحیح است. (چهارم) آن که به بعض اجزاء مستحبه‌ی آن، قصد ریاء کند، مثل قنوت در این صورت نیز اصل نماز باطل است بنا بر اقوی. (پنجم) آن که اصل عمل برای خدا باشد و لکن آن عمل را در جائی به جا آورد و به اتیان در آن مکان، قصد ریاء کند مثل آن که در مسجدی یا مشهدی ریاء به جا آورد در این صورت نیز باطل است. و هم چنین باطل است هر گاه به ایستادن در صف اول جماعت یا در جانب راست امام قصد ریاء کند. (ششم) آن که ریاء از حیث زمان باشد آن که به اول وقت نماز کردن قصد ریاء کند، این نیز باطل است بنا بر اقوی. (هفتم) آن که ریاء از حیث اوصاف نماز باشد مثل آن که به جماعت کردن یا به تأنی قرائت کردن یا به خشوع به جا آوردن و نحو آن، قصد ریاء کند این نیز باطل است. (هشتم) آن که ریاء در مقدمات عمل باشد مثل آن که در رفتن به مسجد قصد ریاء کند نه در نماز در مسجد، در این صورت ظاهر عدم بطلان نماز است. (نهم) آن که ریاء در بعض اعمال خارجه‌ی از نماز باشد مثل حنک انداختن در حال نماز و این مبطل نماز نیست مگر آن که برگردد به ریاء در نماز با حنک. (دهم) آن که عمل خالصاً لله باشد لکن دوست دارد که آن را مردم ببینند. و ظاهر عدم بطلان نماز است به آن، چنانکه به مجرد خطور به قلب؛ ریاء محقق نمی‌شود خصوصاً اگر متادّی شود از این خطور و خود را ملامت کند. چنانچه مضرّ نیست ریاء به ترک کردن مبطلات در بین نماز.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ ریاء بعد از عمل، مبطل آن نیست به این که عمل را خالصاً لله آورده و بعد از آن برای خوش آمد دیگری نقل کند یا به طور دیگر به او بنمایاند که سابقاً عمل به جا آورده.

[مسئله ۱۰]

مسأله ۱۰ عجب بعد از عمل، مبطل آن نیست به خلاف عجبی که مقارن عمل باشد که مبطل آن است بنا بر احوط اگر چه اقوی خلاف آن است.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ غیر ریاء از چیزهایی که ضمیمه‌ی نیت باشد یا حرام است یا مباح یا راجح، پس اگر حرام باشد و متحد با عمل یا جزء آن باشد مثل ریاء مبطل است و اگر خارج از عمل باشد و مقارن با آن به عمل آورد مبطل آن

صفحه : ۳۹۰

نیست و در صورتی که ضمیمه‌ی مباح یا راجح باشد پس اگر ضمیمه، مقصود بالتبع باشد و در نماز داعی قربت بالاستقلال داشته باشد اشکالی در صحت آن نیست و هر گاه ضمیمه، مقصود بالاصالة باشد و قربت مقصود بالتبع عمل، باطل است. و هم چنین است اگر هر دو با هم محرک و باعث بر عمل باشند و اگر هر دو جدا جدا مقصود بالاصالة باشد، اقوی صحت عمل و احوط اعاده‌ی آن است.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ هر گاه بعضی اجزاء نماز را به قصد نماز و غیر آن به جا آورد، مثل آن که به رکوع قصد تعظیم غیر و قصد رکوع نماز به جا آورد یا آن که به سلام قصد سلام تحیت و سلام نماز با هم بکند؛ باطل است در صورتی که آن جزء از اجزاء واجبه باشد چه آن جزء، کم باشد یا زیاد و چه تدارک آن، ممکن باشد یا نه. و هم چنین موجب بطلان نماز است اگر از اجزاء مستحبه باشد در غیر قرآن و ذکر بنا بر احوط، به خلاف آن که به آن قصد غیر نماز نماید که مبطل نماز نیست مگر در صورتی که آن فعل در نماز جایز نباشد یا فعل کثیری باشد.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ اگر صدای خود را در نماز به ذکر یا قرائت بلند کند برای اعلام دیگری، ضرر ندارد مگر آن که مقصود بالذات از آن ذکر یا قرائت، اعلام غیر باشد و قصد جزئیت آن بالتبع باشد در صورتی که آن جزء از اجزاء واجبه‌ی نماز باشد. و هر گاه در بین نماز به قصد ذکر مطلق، بلند بگوید «الله أكبر» یا نحو آن از اذکار بدون قصد جزئیت برای اعلام غیر، ضرر ندارد.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ وقت نیت، اول نماز است و آن حال تکبیره الاحرام است و امر نیت به کمال سهولت است بنا بر آن که نیت داعی باشد. و بنا بر آن که نیت اخطار به قلب باشد آخر جزء نیت را که به دل می‌گذراند متصل کند به اول تکبیر و آن نیز سهل است.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ واجب است استفاده‌ی نیت تا آخر نماز، به این معنی که هر جای نماز اگر از او پرسند چه می‌کنی؟ متحیر نماند. و با

وجود داعی قلبی غفلت از آن چه می‌کند مضرّ به صحت آن نیست و حضور قلب فعلی از شرائط قبول است نه شرط صحت چنانکه گذشت.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ اگر قصد کند که نماز را در اثناء قطع کند بالفعل یا بعد از این، یا نیت

صفحه : ۳۹۱

کند که منافی و مبطلی به عمل آورد بالفعل یا بعد از این، پس با این حال نماز را تمام کند باطل است. و هم چنین اگر در این حال جزئی از اجزاء نماز [را] به قصد جزئیت به جا آورد، بعد از آن از قطع یا قاطع منصرف شود نیز نماز باطل می‌شود به خلاف صورتی که برگردد به نیت اول خود پیش از اتیان جزئی که به مجرد قصد قطع یا قاطع، نماز باطل نمی‌شود، اگر چه احوط اتمام و اعاده‌ی نماز است. و هر گاه بعد از قصد قطع یا قاطع، بعض اجزاء آن را به عمل آورد نه به قصد جزئیت، بعد از آن برگردد به نیت اول پس هر گاه آن چه بدون قصد جزئیت به جا آورده در بین نماز، فعل کثیر باشد نماز باطل می‌شود و الا فلا، به خصوص در صورتی که آن فعل، ذکر یا قرآن باشد.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ اگر برخاست به نیت نماز خاصی و در وقت نیت غیر آن نماز به دل یا زبان گذر نمود، همان نمازی که برای آن برخاسته صحیح است و گذر کردن غیر آن به زبان یا خیال او ضرر ندارد.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ اگر داخل فریضه شد پس تمام کرد آن را غفلتاً به گمان آن که نافله است یا به عکس آن، آن نماز به همان نیتی که داخل آن شده صحیح است.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ اگر شک کند در نمازی که مشغول است آن که در وقت نیت قصد ظهر کرده یا عصر؟ مثلاً، بعضی از علماء گفته‌اند اجمالاً بنا گذارد بر آن چه از اول قصد کرده و تمام کند. و لکن مشکل است پس احوط اتمام و اعاده‌ی آن است. بلی، هر گاه خود را در نماز معینی ببیند و نداند که از اول نیت همان نماز را کرده یا غیر آن را؟ بنا گذارد نیت همان را کرده، زیرا که شک بعد از محل است و اعتبار ندارد.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ جایز نیست عدول کردن از نمازی به نماز دیگر مگر در چند مورد: (اول) در نمازی که مترتب بر نماز دیگر باشد مثل نماز عصر که مترتب بر ظهر است یا نماز عشاء که مترتب بر مغرب است. پس اگر پیش از به جا آوردن نماز اول، غفلتاً شروع کرد

به نماز عصر یا عشاء و در اثناء آن ملتفت شد که نماز ظهر یا مغرب را نخوانده، جایز است بعد از تذکر، عدول کند به نماز سابق مادامی که از محل عدول نگذشته باشد به خلاف جائی که از محل عدول گذشته

صفحه : ۳۹۲

باشد؛ مثل آن که داخل رکوع چهارم از عشاء شده متذکر شود مغرب را نکرده [نخوانده] که در این صورت عدول جایز نیست پس آن نماز را به قصد عشاء تمام کند و بعد از آن مغرب را به جا آورد و احتیاطاً بعد از آن، عشاء را اعاده نماید. و به مجرد داخل شدن در قیام رکعت چهارم قبل از رکوع آن، محل عدول نگذشته بلکه واجب است در این صورت عدول به مغرب کند و بنشیند و به نیت نماز مغرب تشهد و سلام بگوید. (دوم) در صورتی که دو نماز قضاء یا زیادتر بر او باشد پس شروع کند در آن چه بعد از دیگری از او فوت شده پس مادامی که محل عدول به نمازی که سابق بر آن فوت شده باقی باشد باید عدول به سابق کند مثل آن که داخل شود در نماز ظهر یا عصر مثلاً و در بین نماز متذکر شود که نماز صبح که قبل از آن از او فوت شده نکرده [نخوانده] پس مادامی که داخل رکوع رکعت سوم نشده عدول به صبح کند به خلاف صورتی که از محل عدول به صبح گذشته باشد که در این فرض احتیاطاً آن چه مشغول به آن بود تمام کند بعد از آن سابقی را به جا آورد و لاحقی را بعد از آن احتیاطاً قضاء کند، چنانچه در ادائی گذشت. و هم چنین اگر داخل عصر شده باشد و متذکر شود که ظهر را ترک کرده که باید عدول کند. (سوم) در صورتی که داخل در نماز ادائی شود و متذکر شود که قبل از آن بر او قضائی بوده که جایز است عدول به قضاء کند مادامی که از محل عدول نگذشته و عدول کردن در این صورت بر وجه جواز و استحباب است به خلاف صورت اولی و ثانیه، که عدول در آنها واجب است. (چهارم) عدول کردن از فریضه به نافله در روز جمعه برای کسی که قرائت سوره‌ی جمعه را در آن فراموش کرده و سوره‌ی دیگر شروع کرده از توحید یا غیر آن و به نصف آن رسیده یا از نصف آن گذشته باشد، به خلاف صورتی که هنوز به نصف سوره نرسیده باشد که می‌تواند آن سوره را قطع کند و شروع به سوره‌ی جمعه کند اگر چه سوره [ای] که مشغول شده بود سوره‌ی «قل هو الله» باشد. (پنجم) عدول از فریضه به نافله برای درک جماعت در صورتی که داخل

صفحه : ۳۹۳

فریضه شود و بعد از آن جماعت منعقد شود و بترسد که اگر آن را تمام کند به جماعت نرسد به شرط آن که محل عدول نگذشته باشد، به آن که داخل رکوع نشده باشد و الا عدول جایز نیست. (ششم) عدول از جماعت به فردای به سبب عذر یا و لو بدون عذر بنا بر اقوی. (هفتم) عدول از امامی به امام دیگر در صورتی که عارضی بر امام اول رو داده باشد. (هشتم) عدول از قصر به تمام در صورتی که در اثناء نماز قصد اقامه‌ی ده روز کند. (نهم) عدول از تمام به قصر در صورتی که قبل از شروع به نماز قصد اقامه‌ی ده روز کرده و در بین نماز از ماندن ده روز منصرف شود.

(دهم) عدول از قصر به تمام یا از تمام به قصر در آن چهار مکان که مخیر بین قصر و تمام است.

[مسئله ۲۱]

مسئله ۲۱ جایز نیست عدول کردن از نماز قضاء به اداء. پس اگر در اثناء نماز قضاء متذکر شود که وقت نماز اداء مضیق است، نماز قضاء را باطل کند و شروع به نماز اداء نماید بنا بر اقوی.

[مسئله ۲۲]

مسأله ۲۲ جایز نیست عدول کردن از نافله به فریضه و از نافله به نافله‌ی دیگر، حتی در صورتی که مثل فرائض موقت و اعتبار سبق و لحوق در آن شده باشد.

[مسأله ۲۳]

مسأله ۲۳ در صورتی که عدول جایز نیست، اگر عدول کند به دیگری؛ باطل می‌شود و هیچ کدام از آنها صحیح نیست مثل آن که نماز عصر را به نیت ظهر شروع کند و عدول به عصر کند.

[مسأله ۲۴]

مسأله ۲۴ هر گاه داخل نماز ظهر شود به خیال آن که نخوانده و در اثناء آن معلوم شود که خوانده بوده، جایز نیست عدول کند به عصر.

[مسأله ۲۵]

مسأله ۲۵ اگر عدول کند نمازی را به دیگری به گمان آن که جای عدول است و بعد از فراغ از نماز یا در اثناء آن معلوم شود که جای عدول نبوده، دور نیست صحت آن نماز به نیت اولی. مثل آن که عدول کند از عصر به ظهر و معلوم شود خوانده بوده که به جای نماز عصر محسوب و صحیح است لکن احوط اعاده‌ی آن است.

[مسأله ۲۶]

مسأله ۲۶ هر گاه چند نماز قضاء مرتب بر او باشد مثل صبح و ظهر و عصر و به نیت عصر شروع کند، در بین ملتفت شد که ظهر را نکرده عدول به ظهر کند و بعد از آن معلوم شود که

صفحه : ۳۹۴

صبح را هم نخوانده، عدول به صبح کند و هم چنین عدول به سابق آن جایز است.

[مسأله ۲۷]

مسأله ۲۷ جایز نیست عدول کردن از نمازی به دیگری بعد از فراغت از آن مگر در ظهر و عصر در صورتی که به نیت عصر چهار رکعت نماز بخواند به گمان آن که ظهر را به جا آورده و بعد از نماز خلاف آن معلوم شود که در این فرض به مقتضای نص صحیح، عدول به ظهر جایز است.

[مسأله ۲۸]

مسأله ۲۸ در عدول، مجرد نیت عدول کافی است.

[مسئله ۲۹]

مسئله ۲۹ هر گاه کسی در کشتی مثلاً بعد از شروع به سفر و قبل از رسیدن به حد ترخیص به قصد تمام، شروع به نماز کرد و در اثناء نماز رسید به حد ترخیص؛ پس هر گاه داخل رکوع سوم نشده ظاهر آن است که می‌تواند عدول به قصر کند و اگر داخل رکوع سوم شده باشد احوط اتمام نماز و اعاده‌ی نماز است به قصر. و اگر در سفر به قصد قصر شروع به نماز کرد و در اثناء قبل از سلام، رسید به حد ترخیص، عدول کند به تمام.

[مسئله ۳۰]

مسئله ۳۰ اگر داخل نماز شد به نیت ما فی الذمه به خیال آن که ظهر بر او است مثلاً و معلوم شد که عصر بر او بوده، ظاهر آن است که صحیح و عصر محسوب باشد زیرا که اشتباه در تطبیق است.

[مسئله ۳۱]

مسئله ۳۱ اگر به خیال آن که مثلاً دو رکعت از نماز شب را به جا آورده شروع کرد به دو رکعت دومی و معلوم شد که نخوانده بوده ضرر ندارد و اولی محسوب است. و هم چنین در نوافل ظهر و عصر و مغرب و هم چنین در صورتی که معلوم شود که خوانده بوده و باطل بوده است و این از جهت عدول نیست بلکه به واسطه‌ی آن است که قصد نماز اول و ثانی بودن در آن معتبر نیست.

[فصل دوم در تکبیره الاحرام]

فصل دوم در تکبیره الاحرام که آن را «تکبیره افتتاح» نیز گویند و بناء بر آن که نیت، شرط نماز باشد تکبیر جزء اول نماز است که به آن حرام می‌شود بر نماز گزار مبطلات نماز و مادامی که آن را تمام نکرده، قطع آن جایز است و ترک تکبیره الاحرام عمداً و سهواً مبطل نماز

صفحه : ۳۹۵

است چنانچه زیاده‌ی آن نیز مبطل نماز است پس هر گاه به قصد صحیح تکبیر صحیح بگویند و دوباره به همان قصد تکبیر بگویند دومی مبطل است باید مرتبه‌ی سوم تکبیر گویند، پس اگر گفت و مرتبه‌ی چهارم نیز بگویند چهارمی مبطل است و محتاج به پنجمی خواهد بود و هم چنین هر چه بالا رود تکبیره که در عدد جفت است مبطل و آن چه طاق است صحیح است. و هر گاه در اثناء نمازی بود، فراموش کرد و برای نماز دیگری تکبیر گفت بعد از تذکر، احوط اتمام نماز اول و اعاده‌ی آن است. و صورت تکبیر آن است که بگویند «الله أكبر» بدون تغییر و تبدیل و کفایت نمی‌کند لفظ دیگر که مرادف آن یا ترجمه‌ی آن به عجمی یا غیر آن باشد بگویند و احوط آن است که آن را به دعاء سابق یا لفظ نیت وصل نکنند که همزه الله ساقط شود اگر چه اقوی جواز آن است، چنانچه اقوی جواز وصل آن است بما بعد از استعاذه یا بسمله یا غیر آنها و در صورتی که وصل بما بعد نمود، اعراب «راء» آن را ظاهر کند و احوط ترک وصل آن است بما بعد نیز و واجب است تصحیح آن که حروف آن را از مخارج ادا کند و موالات بین حروف و کلمتین به عمل آید.

[مسئله ۱]

مسأله ۱ اگر بگوید «اللّٰه تعالیٰ اکبر» باطل است و اگر بگوید «اللّٰه اکبر من إن یوصف» یا «اللّٰه اکبر من کل شیء» احوط اتمام و اعاده‌ی آن است اگر چه اقوی صحت آن است بر فرضی که به قصد تشریح نباشد.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ اگر بگوید «اللّٰه اکبار» که فتحه‌ی «با» را اشباع کند و الف از آن متولد شود باطل است. و هم چنین اگر راء اکبر را مشدد بگوید.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ احوط تفخیم لام اللّٰه و راء اکبر است لکن اقوی صحت آن است بدون تفخیم و معنی تفخیم غلیظ گفتن حرف است مقابل ترفیق.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ قیام و استقرار در حال تکبیر الاحرام واجب است پس اگر ترک کند آنها را عمداً یا سهواً باطل است.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ در صدق تلفظ به تکبیر و غیر تکبیر از اذکار و دعاء و قرآن شرط است که طوری بگوید که خودش بشنود تحقیقاً یا تقدیراً در صورتی که مانع از شنیدن موجود باشد پس اگر تلفظ کند آهسته‌تر از این مقدار

صفحه : ۳۹۶

کفایت نمی‌کند.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ کسی که تکبیر صحیح را نمی‌داند باید یاد بگیرد و جایز نیست پیش از تعلّم آن داخل نماز شود مگر آن که وقت مضیق شود و در آن حال همان طوری که می‌داند ملحون بگوید و اگر قدرت بر غلط گفتن هم ندارد ترجمه‌ی آن را به غیر عربی بگوید و لازم نیست در ترجمه‌ی آن که به لغت خودش بگوید پس مثلاً ترکی جایز است به فارسی ترجمه‌ی آن را بگوید اگر چه احوط آن است که به لغت خودش ترجمه کند و عوض ترجمه‌ی آن، کفایت نمی‌کند ذکر یا دعاء دیگری بگوید اگر چه به عربی باشد. و هر گاه ممکن باشد گفتن آن به تلقین دیگری یک حرف یک حرف مقدم بر ملحون و ترجمه است.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ کسی که گنگ باشد تکبیر را به قدر امکان بگوید و هر گاه از اصل، قدرت بر گفتن نداشته باشد خطور دهد آن را به قلب

خود و اشاره کند به تکبیر و زبان خود را اگر بتواند حرکت دهد.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ حکم تکبیرات مستحبه در آن چه ذکر شد حکم تکبیره الاحرام است حتی در اشاره‌ی اخرس.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ اگر در وسعت وقت، ترک تعلم نمود تا [وقت] تنگ شد گنه کار است و لکن نماز او صحیح است و لکن احوط قضاء آن است بعد از تعلم.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ مستحب است علاوه از تکبیره الاحرام شش تکبیر دیگر نیز بگوید که مجموع هفت تکبیر شود و اسم آنها «تکبیرات افتتاحیه» است و جایز است اقتضار بر پنج یا سه تکبیر و دور نیست مختیر باشد در تعیین تکبیره الاحرام ما بین آنها هر کدام را بخواهد معین نماید بلکه دور نیست جواز نیت احرام به جمیع آنها لکن احوط تعیین تکبیر اخیر است به نیت احرام. و کفایت نمی‌کند قصد افتتاح به یکی از آنها بدون تعیین و ظاهر آن است که استحباب تکبیرات مختص نباشد به فرائض یومیه، بلکه مستحب است در جمیع نمازهای واجبه و مندوبه. و بعضی از علماء فرموده‌اند مختص است به هفت جا: (اول) هر نماز واجبی. (دوم) رکعت اول از نماز شب. (سوم) «مفردی وتر. (چهارم) رکعت اولی از نوافل ظهر. (پنجم) رکعت اولی از نافله‌ی مغرب. (ششم) در نماز وتیره. (هفتم) در نماز

صفحه : ۳۹۷

احرام و شاید قائل، اراده کرده که در این مواضع، تکبیرات سبعة، مستحب موکد است.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ چون در مسأله‌ی تعیین تکبیره الاحرام، اگر هفت مرتبه یا پنج مرتبه یا سه مرتبه بگوید چهار احتمال بلکه چهار قول است: تعیین اول و تعیین آخر و تخییر مصلی بین همه که هر کدام را بخواهد اختیار کند و جمیع. پس کسی که بخواهد احراز جمیع احتمالات نماید و احتیاط کند من جمیع الجهات، اولی آن است که همه را بگوید به این نیت که هر گاه حکم الله تخییر است تکبیره الاحرام چندمی باشد و در دل خود اختیار یک کدام را نماید و الاً به تکبیری که خداوند معین فرموده از اول یا اخیر یا جمیع افتتاح محقق شود.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ جایز است هفت تکبیر را بدون ادعیه مأثوره به جا آورد لکن افضل آن است که سه تکبیر بگوید، بعد از آن این دعا [را] بخواند: اللَّهُمَّ أَنْتَ الْمَلِكُ الْحَقُّ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي ذَنْبِي إِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ بَعْدَ أَنْ، دو

تکبیر بگوید و این دعا [را] بخواند: لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ وَالْخَيْرِ فِي يَدَيْكَ وَالشَّرِّ لَيْسَ إِلَيْكَ وَالْمَهْدَىٰ مِنْ هَدَيْتَ لَا مَلْجَأَ مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ شَيْبَانَكَ وَخَنَائِكَ شَيْبَانَكَ رَبِّ الْبَيْتِ بَعْدَ أَنْ، دو تکبیر دیگر بگوید و این دعا بخواند: وَجَّهْتَ وَجْهِي لِلذِّقِّ فَطَرَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ و بعد از آن شروع کند به استعاذه و سوره‌ی حمد. و مستحب است پیش از تکبیرات بگوید: اللَّهُمَّ إِلَيْكَ تَوَجَّهْتُ وَمَرْضَاتِكَ ابْتَغَيْتُ وَبِكَ آمَنْتُ وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَافْتَحْ قَلْبِي لِذِكْرِكَ وَتَبْنِي عَلَيَّ دِينِكَ وَلَا تُزِغْ قَلْبِي بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنِي وَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ و بعد از اقامه و قبل از تکبیر احرام نیز مستحب است بگوید: اللَّهُمَّ رَبِّ هَذِهِ الدَّعْوَةُ التَّامَّةُ وَالصَّلَاةُ الْقَائِمَةُ بَلِّغْ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ الدَّرَجَةَ وَالْوَسِيلَةَ وَالْفَضْلَ وَالْفَضِيلَةَ، بِاللَّهِ أَسْتَفْتِحُ وَبِاللَّهِ أَسْتَنْجِحُ وَبِمُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ أَتُوجَّهُ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَاجْعَلْنِي

صفحه : ۳۹۸

عِنْدَكَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ و بعد از تکبیره الاحرام بگوید: يَا مُحْسِنٌ قَدْ أَتَاكَ الْمُسِيءُ وَقَدْ أَمَرْتُ الْمُحْسِنَ أَنْ يَتَجَاوَزَ عَنِ الْمُسِيءِ، أَنْتَ الْمُحْسِنُ وَأَنَا الْمُسِيءُ بِحَقِّ مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَتَجَاوَزَ عَنِ قَبِيحٍ مَا تَعَلَّمَ مِنِّي

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ مستحب است برای امام آن که تکبیره الاحرام را بلند بگوید به طوری که مأمومین پشت سر آن را بشنوند و شش تکبیر دیگر را آهسته بگوید.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ مستحب است وقت تکبیر، دست خود را بلند کند تا به حد دو گوش یا تا مقابل صورت یا تا گودی گلو و از اول شروع به تکبیر، دست را بلند کند و تمام شود تکبیر به رسیدن دست به حد خود، بعد از آن دست خود را پائین آورد. و در این استحباب فرق نیست ما بین واجب و مندوب آن و بهتر آن است که دست را از گوش بالا-تر نبرد و سزاوار است که انگشتان را به هم جمع کند و باطن دست را رو به قبله کند. و جایز است تکبیر بدون بلند کردن دو دست بلکه دور نیست جواز بلند کردن دو دست بدون تکبیر.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ کیفیتی که ذکر شد در بلند کردن و محدود بودن آن، افضل است و الا کفایت می‌کند بلند کردن آن بلکه دور نیست جواز بلند کردن یک دست بدون دیگری.

[مسأله ۱۶]

مسأله ۱۶ اگر شک کند در تکبیره الاحرام که گفته یا نه؟ پس هر گاه هنوز شروع بما بعد آن نکرده بنا گذارد که نگفته و بگوید و اگر داخل ما بعد آن شده از دعاء توجه یا استعاذه یا قرائت، بنا گذارد که گفته و اگر بعد از آن که گفته شک کند که صحیح گفته یا نه؟ بنا گذارد که صحیح نگفته و لکن احوط آن است که آن را به یکی از منافیات باطل کند و از سر گیرد. و اگر بعد از

دخول در ما بعد شك كند كه تكبير را صحيح گفته يا نه؟ بنا گذارد كه صحيح گفته و اگر تكبير بگويد و شك كند كه تكبير الاحرام است يا تكبير ركوع، بنا گذارد كه تكبير الاحرام بوده.

صفحه : ۳۹۹

[فصل سوم در قیام است]

فصل سوم در قیام است و قیام بر چند قسم است: (اول) واجب رکنی و آن قیام در حال تکبیر الاحرام و قیام متصل به رکوع که از آن به رکوع می‌رود، پس اگر تکبیر گوید نشسته یا در حال برخاستن، باطل است اگر چه سهواً باشد. چنانچه اگر رکوع کند بدون قیام به این که نشسته قرائت کند و به رکوع رود یا بعد از قرائت یا در اثناء آن بنشیند و رکوع کند باطل است اگر چه با خمیدگی بلند شود تا به حد رکوع قیامی رسد. و هم چنین باطل است اگر بنشیند بعد از آن برخیزد و هنوز به حد قیام نرسیده رکوع کند اگر چه سهواً ترک قیام کرده باشد. (دوم) واجب غیر رکنی و آن قیام در حال قرائت و قیام بعد از رکوع است. (سوم) قیام مستحب و آن قیام حال قنوت و حال تکبیر رکوع است. (چهارم) قیام مباح و آن قیام بعد از قرائت یا تسبیحات اربعه یا قنوت و قیام در اثنای نماز، مقداری که مشغول به چیزی نباشد غیر از قیام متصل به رکوع و غیر از قیام طولانی که صورت نماز به آن محو شود.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ تمام تکبیر الاحرام را باید ایستاده بگوید از اول تا آخر آن، بلکه واجب است من باب المقدمه که قبل از آن و بعد از آن مقداری ایستاده باشد. پس اگر نشسته بود و برخاست و پیش از رسیدن به حد قیام، حرفی از حروف تکبیر را بگوید باطل است، چنانچه مأوم اگر تکبیر بگوید و «راء» اکبر را مثلاً در حال سرآزیری به رکوع گوید، باطل است بلکه واجب است که بعد از ایستادن مستقر شود و در حال استقرار تکبیر گوید و بعد از اتمام شدن تکبیر هم، مستقر باشد و بعد به رکوع رود.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ آیا قیام در حال قرائت یا تسبیحات اربع، شرط صحت آنهاست یا واجب مستقلی است؟ دو وجه محتمل است: و لکن احوط، اول و اظهر ثانی است. پس اگر نسیاناً نشسته قرائت کند و بعد از آن یا در اثناء آن متذکر شود قرائت او صحیح است و محل قیام از او فوت شده و از سر گرفتن قرائت یا تسبیحات واجب نیست لکن احوط از سر گرفتن آن است در حال قیام.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ مراد به استحباب قیام در حال قنوت، آن است که جایز است

صفحه : ۴۰۰

ترک قیام به ترک قنوت، نه آن که جایز باشد عمداً قنوت را نشسته به عمل آورد لکن از بعضی علماء نقل شده که قیام مستحب، در قنوت است و شرط آن نیست. و بنا بر آن چه ما ذکر کردیم شرط آن است پس اگر عمداً قنوت را نشسته بخواند به وظیفه‌ی قنوت عمل نکرده بلکه نماز او باطل می‌شود به سبب زیاده در نماز.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ اگر فراموش کند قیام را در حال قرائت و متذکر شود بعد از رسیدن به حد رکوع، نماز او صحیح است و اگر قبل از آن متذکر شود احوط استیناف آن است چنانچه گذشت.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ اگر فراموش کند قرائت یا بعض آن را و بعد از رکوع متذکر شود نمازش صحیح است، اگر از قیام به رکوع رفته باشد. پس مراد به قیام متصل به رکوع که رکن است قیام بعد از تمام شدن قرائت نیست.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ اگر قیام را زیاد کند مثل آن که در محل نشستن سهواً بایستد نماز او باطل نمی‌شود و هم چنین اگر زیاد کند ایستادن وقت قرائت را به این که قرائت را سهواً زیاد کند و زیاده در قیام رکنی بدون زیاده‌ی رکن دیگر متصور نیست زیرا که قیام حال تکبیره الاحرام زیاد نمی‌شود مگر به زیاده‌ی تکبیر، چنانچه قیام متصل به رکوع زیاد نمی‌شود مگر به زیاده‌ی رکوع و الا اگر قرائت یا بعض آن را فراموش کند و خم شود به قصد رکوع و پیش از رسیدن به حد رکوع برگردد و قرائت را بخواند و رکوع کند نماز او صحیح است زیرا که قیام قبل از خم شدن اول، متصل به رکوع نبوده تا لازم بیاید زیاده‌ی رکن به واسطه‌ی آن که اول رکوع محقق نشده. و هم چنین اگر خم شود برای رکوع و قبل از رسیدن به حد رکوع متذکر شود که سابقاً رکوع کرده بود در این صورت با همان حال به سجده رود و قیام متصل به انحاء متصل به رکوع نبوده تا زیاده‌ی رکن لازم آید.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ اگر شک کند که قیام در حال تکبیره الاحرام را به عمل آورده یا نه؟ بعد از دخول در ما بعد از تکبیر، یا در قیام متصل به رکوع شک کند بعد از دخول در رکوع یا در قیام بعد از رکوع شک کند بعد از خم شدن برای سجده اگر چه هنوز به حد سجود نرسیده باشد اعتنا نکند و بنا گذارد که قیام به عمل آمده.

صفحه : ۴۰۱

[مسئله ۸]

مسئله ۸ معتبر است در قیام، راست بودن و استقرار و تکیه نکردن به چیزی در حال اختیار. پس اگر مقدار کمی منحنی باشد یا میل به طرف راست یا چپ کند باطل است. و هم چنین است اگر مستقر نباشد بلکه متحرک باشد یا تکیه کند به کسی یا دیواری یا عصائی و امثال آنها. بلی، باکی نیست به هر کدام از مذکورات در حال اضطرار. و هم چنین معتبر است ما بین دو پا، زیاد گشاد نباشد که از صدق قیام بیرون رود و اگر قیام صادق باشد ضرر ندارد. و احوط ایستادن بر تمام هر دو قدم است که به سر انگشتان یا به پاشنه‌ی پاها نایستد اگر چه اقوی کفایت آنهاست، بلکه دور نیست اکتفاء ایستادن به یک پا.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ احوط آن است که گردن را نیز راست کند اگر چه اقوی جواز خم کردن آن است.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ اگر ترک کند راست ایستادن یا استقرار یا استقلال را ناسیاً، نماز او صحیح است اگر چه در قیام رکنی باشد و لکن احوط در آن اعاده است.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ واجب نیست که سنگینی بدن در اعتماد بر پاها مساوی باشد و جایز است اعتماد بر یک پا اگر چه قائل باشیم به وجوب ایستادن بر دو پا.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ در حال اضطرار فرقی نیست ما بین تکیه دادن بر دیوار یا انسان یا چوب و امثال آنها. و معتبر نیست در تکیه گاه کسی که پای او را بریده باشند در نماز، آن که تکیه کند بر آن چه در راه رفتن به آن تکیه می کند بلکه جایز است در نماز به چیز دیگر تکیه کند.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ کسی که در ایستادن مضطرب باشد به تکیه گاه و نداشته باشد، واجب است بخرد آن را یا استیجار کند با توقف بر آن.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ تمام اقسام قیام اضطراری از انحاء و مایل بودن به طرفی یا با اعتماد به چیزی یا با عدم استقرار یا گشاد ایستادن فاحش، مقدم است بر نشستن. و اگر امر دائر شود بین گشاد ایستادن فاحش و اعتماد به چیز دیگر یا بین اعتماد به چیزی و ترک استقرار، هر دو مقدم می باشد بر ترک استقرار. و اگر دائر باشد بین ترک استقرار و بین انحاء یا میل به یکی از جانبین، آن چه اقرب به قیام است مقدم است. و اگر دایر باشد بین ترک راست ایستادن و ترک استقلال، ترک استقلال مقدم است.

صفحه : ۴۰۲

پس باید تکیه کند به چیزی و راست بایستد. و هم چنین اگر دائر باشد بین ترک راست ایستادن و ترک استقرار، ترک استقرار مقدم است. و اگر دایر باشد بین ترک استقلال و ترک استقرار، اول را مقدم دارد. پس مراعات راست ایستادن اولی از مراعات استقلال و استقرار است و مراعات استقرار اولی از مراعات استقلال است.

[مسئله ۱۵]

مسأله ۱۵ هر گاه قادر بر ایستادن نباشد در تمام نماز یا بعض آن مطلقاً حتی قیامی که به صورت رکوع باشد، بنشیند و راست نشستن بدل از قیام است و احکام مذکوره که مترتب بر قیام بود در جلوس جاری است حتی تکیه نکردن بر چیزی و غیر آن. و اگر از نشستن هم متعذر باشد، خوابیده نماز بخواند بر پهلوی راست مثل مدفون. و اگر از آن هم متعذر باشد بخوابد بر پهلوی چپ عکس مدفون. و اگر از آن هم متعذر باشد بر پشت بخوابد مثل محتضر. و واجب است انحناء برای رکوع و سجود به قدری که بتواند. و اگر انحناء هم ممکن نباشد برای رکوع و سجود به سر اشاره کند و با تعذر آن، به دو چشم اشاره کند [با] به هم گذاردن آنها. و باید ایماء سجود را زیاده از ایماء رکوع کند و چشم را برای سجود زیادتر بر هم گذارد. و احوط آن است چیزی را که سجده بر آن صحیح باشد بر پیشانی گذارد و به شش موضع دیگر که دو کف و دو زانو و دو انگشت ابهام باشد نیز اشاره کند علی الاحوط و بعد از مراتب مذکوره، کیفیتی مقرر نشده به هر وری که بتواند نماز کند و آن چه اقرب به نماز مختار است مراعات و الا آن چه به نماز مضطر، اقرب است مراعات نماید بنا بر احوط.

[مسأله ۱۶]

مسأله ۱۶ اگر بتواند بایستد و لکن از رکوع ایستاده عاجز باشد، قبل از رکوع بنشیند رکوع کند. و اگر اصلاً از رکوع و سجود عاجز باشد، به ایماء رکوع و سجود نماید و آن چه بتواند خم شود برای آنها. و اگر متمکن از نشستن باشد برای ایماء سجود بنشیند و بر فرض امکان ما یصح السجود علیه را بر پیشانی گذارد بنا بر احوط.

[مسأله ۱۷]

مسأله ۱۷ اگر امر دایر باشد بین نماز در حال قیام و ایماء برای رکوع و سجود یا نماز در حال جلوس با رکوع و سجود، احوط تکرار نماز است و در ضیق

صفحه: ۴۰۳

وقت مخیر بین آن دو است.

[مسأله ۱۸]

مسأله ۱۸ اگر دائر باشد بین نماز ایستاده در حال راه رفتن و بین نماز نشسته، احوط تکرار نماز است.

[مسأله ۱۹]

مسأله ۱۹ هر گاه وظیفه‌ی او نماز نشسته باشد و بتواند برای رکوع برخیزد واجب است چنین کند.

[مسأله ۲۰]

مسأله ۲۰ اگر قدرت بر قیام دارد در بعض رکعات، نه در تمام آنها؛ مادامی که ممکن باشد باید بایستد تا از آن عاجز شود آن وقت بنشیند. و هم چنین اگر در بعض رکعت بتواند بایستد نه در تمام آن، آن قدر بایستد تا عاجز شود آن وقت بنشیند. بلی، اگر از حال

بداند که هر گاه در اول نماز بایستد یک رکعت یا بعض آن را بیشتر نمی‌تواند بایستد و اگر از اول بنشیند در رکعات بعد مثلاً قدرت بر قیام دو رکعت دارد، دور نیست و خوب تقدیم جلوس لکن ترک احتیاط به تکرار نماز نکند چنانکه احوط در صورت دوران امر بین ادراک اول رکعت در حال قیام با عجز از قیام در حال رکوع یا عکس آن، تکرار نماز است.

[مسئله ۲۱]

مسئله ۲۱ اگر از قیام عاجز باشد و امر دایر باشد بین نماز در حال راه رفتن یا در حال سواره، راه رفتن را مقدم دارد بر سواره.

[مسئله ۲۲]

مسئله ۲۲ اگر مظنه داشته باشد که در آخر وقت متمکن از قیام است، واجب است تأخیر نماز تا آخر وقت؛ بلکه با احتمال آن هم تأخیر واجب است.

[مسئله ۲۳]

مسئله ۲۳ اگر متمکن از قیام باشد لکن بترسد که به قیام، مرضی حادث شود یا مرض او طول کشد؛ جایز است در نماز بنشیند. و هم چنین اگر بترسد از نشستن، جایز است خوابیده نماز بخواند. و هم چنین است اگر از دزد یا دشمن یا درنده و نحو آنها بترسد.

[مسئله ۲۴]

مسئله ۲۴ اگر دائر باشد بین مراعات استقبال و مراعات قیام، ظاهر وجوب مراعات استقبال است.

[مسئله ۲۵]

مسئله ۲۵ اگر در اثناء نماز عاجز شود از ایستادن، بنشیند و اگر از آن نیز عاجز شود به پهلو خوابیده نماز بخواند. و اگر از آن نیز عاجز شود به پشت بخوابد و در حال انتقال از قیام به جلوس یا از جلوس به اضطجاع و از اضطجاع به استلقاء، قرائت یا ذکر که مشغول بود ترک کند تا مستقر شود.

[مسئله ۲۶]

مسئله ۲۶ اگر در بین نماز نشسته قادر بر قیام شد، واجب است برخیزد. و هم چنین اگر در بین نماز خوابیده

صفحه : ۴۰۴

قادر شود بر نماز نشسته، واجب است بنشیند یا مستلقی قدرت بر اضطجاع به هم رساند، واجب است انتقال به آن و در حال انتقال، ذکر و قرائت را ترک کند تا مستقر شود.

[مسئله ۲۷]

مسئله ۲۷ اگر بعد از قرائت نشسته، قادر بر قیام شود باید برخیزد و از قیام به رکوع رود و اعاده‌ی قرائت لازم نیست. و هم چنین است اگر در اثناء قرائت، قدرت بر قیام پیدا شود برخیزد و بقیه‌ی قرائت را بخواند و از سر گرفتن لازم نیست. و اگر در حال رکوع، قدرت بر قیام به هم رساند پس اگر ذکر رکوع تمام نشده، خم بلند شود تا به حد رکوع قیامی رسد و جایز نیست برخیزد. و از قیام به رکوع رود ثانیاً، زیرا که زیادی رکوع مبطل نماز است. و اگر ذکر رکوع تمام شده باشد برای قیام، بعد از رکوع برخیزد. و اگر قدرت بر قیام بعد از سر بلند کردن از رکوع حادث شود، واجب نیست برخیزد و از قیام به سجده رود زیرا که نشستن بعد از رکوع به جای قیام حاصل شده و مجزی از قیام است لکن احوط قیام است.

[مسئله ۲۸]

مسئله ۲۸ اگر از قیام به رکوع رود و در رکوع عاجز شود از رکوع قیامی، پس اگر ذکر تمام شده بنشیند و به سجده رود. و اگر قبل از ذکر باشد به همان حال رکوع، سرازیر شود تا به حد رکوع جلوسی رسد و ذکر آن را بگوید.

[مسئله ۲۹]

مسئله ۲۹ واجب است استقرار بدن در حال قرائت و تسبیحات و در حال ذکر رکوع و سجود، بلکه در تمام افعال نماز و اذکار آن، بلکه در حال قنوت و سایر اذکار مستحبه مثل تکبیرات رکوع و سجود نیز استقرار معتبر است. بلی، اگر تکبیرات را در حال عدم استقرار به قصد ذکر مطلق بگوید نه به قصد وظیفه‌ی نمازی، ضرر ندارد و اگر به قصد وظیفه‌ی نمازی در حال خم شدن برای رکوع یا سجود بگوید، صحت آن مشکل است. پس بهتر آن است که به قصد ذکر مطلق بگوید مانند سایر اذکار مستحبه چون تسبیح و تهلیل. بلی، محل «بحول الله و قوته اقوم و اقعده». گفتن حال برخاستن است و استقرار در آن معتبر نیست.

[مسئله ۳۰]

مسئله ۳۰ کسی که نشسته نماز می‌خواند مخیر است هر قسمی بخواهد بنشیند. بلی، مستحب است که رانها و ساقهای خود را بلند کند و قبل از رکوع آنها را

صفحه : ۴۰۵

بخواباند و به رکوع رود و بین السجدتین و در حال تشهد مستحب است توڑک که بر ران چپ بنشیند و پشت قدم راست را بر روی کف پای چپ گذارد.

[مسئله ۳۱]

مسئله ۳۱ مستحب است در حال قیام چند امر: (اول) شانه‌های خود را بیندازد. (دوم) دستها را به پایین بیندازد. (سوم) کف دستها را بر رانهای خود مقابل زانو گذارد، دست راست بر ران راست و دست چپ بر ران چپ. (چهارم) انگشتان دستها را جمع کند. (پنجم) نظر به سجده گاه کند. (ششم) استخوانهای پشت و گردن را راست کند. (هفتم) دو پای خود را مقابل یکدیگر رو به قبله بر زمین گذارد که پس و پیش نباشد. (هشتم) به قدر سه انگشت باز تا به قدر یک و جب، پاها را از یکدیگر جدا گذارد. (نهم)

سنگینی خود را بر هر دو پا، مساوی بیندازد. (دهم) آن که با خضوع و خشوع بایستد مثل ایستادن بنده‌ی ذلیل مقابل مولای جلیل.

[فصل چهارم در قرائت است]

فصل چهارم در قرائت است و در آن چند مطلب است

مطلب اول

بدان که واجب است در دو رکعت نماز صبح و در دو رکعت اولی از بقیه‌ی فرائض خواندن سوره‌ی حمد و خواندن یک سوره‌ی تمام، غیر از حمد بعد از آن مگر در حال مرض و تعجیل که جایز است اکتفاء نمودن به «حمد» تنها و مگر در ضیق وقت یا محل خوف و نحو آنها از صور ضرورت که واجب است اکتفاء به حمد تنها و ترک سوره. و جایز نیست سوره را بر حمد مقدم دارد پس اگر عمداً مقدم دارد نماز باطل می‌شود به سبب زیادتی عمدی، در صورتی که بعد از حمد نیز سوره بخواند و اگر نخواند به سبب عکس ترتیب باطل می‌شود. و اگر مقدم دارد سوره را سهواً و پیش از رکوع متذکر شود بعد از حمد، باید همان سوره یا غیر آن را بخواند و حمد که خوانده اعاده نکند.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ قرائت، رکن نماز نیست پس هر گاه ترک کند آن را سهواً و بعد از دخول در رکوع متذکر شود نماز او صحیح است و بعد از نماز دو مرتبه سجده‌ی

صفحه : ۴۰۶

سهو به جا آورد، یک مرتبه برای ترک حمد و یک مرتبه برای ترک سوره. و هم چنین است اگر ترک کند یکی از حمد و سوره را سهواً و بعد از دخول رکوع متذکر شود نماز صحیح است و دو سجده‌ی سهو به جا آورد و هر گاه حمد و سوره یا یکی از آنها سهواً ترک کند و در قنوت یا بعد از آن پیش از رسیدن به حد رکوع متذکر شود باید برگردد و آن چه ترک کرده به ترتیب به جا آورد. و هم چنین در صورتی که حمد را سهواً ترک کند و در سوره متذکر شود برگردد و حمد را بخواند و بعد سوره بخواند.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ جایز نیست قرائت سوره [در صورتی] که وقت فوت می‌شود به آن، پس هر گاه عمداً سوره‌های طولانی در اواخر وقت شروع کند نماز او باطل می‌شود اگر چه تمام نکند، در صورتی که وقت شروع به آن سوره، قصد تمام کردن آن را داشته باشد و هر گاه سهواً شروع به آن نماید پس اگر بعد از فراغ متذکر شود نماز را تمام کند و صحیح است اگر چه ادراک یک رکعت از وقت را نیز نکرده باشد و لازم نیست عوض آن، سوره‌ی دیگر بخواند و اگر در اثناء آن متذکر شود، عدول کند به سوره‌ی دیگری اگر وقت وسعت داشته باشد و الا بدون قرائت سوره، رکوع کند و نماز را تمام کند و صحیح است.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ جایز نیست خواندن یکی از چهار سوره‌ای که سجده‌ی واجبه دارد در نماز واجب. پس اگر عمداً بخواند نماز را از سر گیرد اگر چه بعضی آن را خوانده باشد و لو بسمله یا جزء آن را، در صورتی که حال الشروع قصد تمام کردن یا خواندن تا بعد از آیه‌ی سجده را داشته باشد و هر گاه سهواً بخواند و متذکر آن شود پیش از رسیدن به آیه‌ی سجده؛ باید عدول کند به سوره‌ی دیگر اگر چه از نصف آن سوره گذشته باشد. و اگر بعد از آیه‌ی سجده یا بعد از اتمام آن متذکر شود، پس هر گاه پیش از رکوع

باشد باید سجده‌ی تلاوت به جا آورد یا ایماً به سجده کند و بر فرض آن که آن سوره ناتمام است، احوط آن است که سوره را تمام کند و سوره‌ای دیگر نیز بخواند به قصد قربت مطلقه و نماز را تمام کند و نماز را اعاده کند. و اگر بعد از دخول در رکوع متذکر شود و هنوز سجده‌ی تلاوت

صفحه : ۴۰۷

نکرده در نماز، سجده‌ی تلاوت را به عمل آورد یا ایماً به آن کند و بعد از آن نماز را تمام کند و اعاده کند اصل نماز را. بلی، اگر سجده‌ی تلاوت را نیز نسیاناً به عمل آورده باشد ظاهر صحت نماز است و اعاده‌ی آن لازم نیست. و هم چنین صحیح است اگر قبل از رکوع متذکر شود در صورتی که سجده‌ی تلاوت را نسیاناً به عمل آورده باشد و اعاده‌ی نماز لازم نیست.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ هر گاه سور عزائم را نخواند و لکن عمداً در نماز آیه‌ی سجده‌ی واجبه را بخواند نماز او نیز باطل است و اگر آیه‌ی سجده را نسیاناً بخواند یا دیگری بخواند و او در نماز گوش کند یا به گوش او برسد احوط ایماً به سجده یا سجده کردن در نماز و اتمام نماز و اعاده‌ی آن است.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ در نماز نافله سوره لازم نیست اگر چه نافله به نذر و نحو آن واجب شود پس جایز است اقتصار کند در آن به حمد تنها یا با قرائت بعض سوره. بلی، نوافلی که مستحب است در آن سوره‌ی معینه، معتبر است قرائت آن چه معین شده لکن غالباً تعیین سور در اخبار از باب استحباب در نافله است نه بر وجه تقیید و شرطیت.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ جایز است قرائت سوره‌ی سجده دار در نمازهای مستحبه اگر چه نافله واجب شده باشد به نذر و نحو آن، پس بعد از قرائت آیه‌ی سجده در نماز، سجده‌ی تلاوت به عمل آورد و نماز را تمام کند.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ سور عزائم چهار سوره است: «الم سجده» و «حم سجده» و سوره «النجم» و سوره «اقرء باسم».

[مسأله ۸]

مسأله ۸ در اول هر سوره «بسم الله الرحمن الرحيم» جزء آن سوره است و باید بخواند در غیر سوره‌ی براءت.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ اقوی آن است که سوره‌ی «فیل» و «لایلاف» یک سوره است پس در نماز واجبی خواندن سوره‌ی «فیل» تنها کافی نیست بلکه باید «لایلاف» را نیز با «بسم الله الرحمن الرحيم» آن بعد از آن بخواند. و هم چنین سوره‌ی «و الضحی» و «ألم نشرح» بنا بر اقوی.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ اقوی جواز قرائت دو سوره یا زیاده است در هر رکعتی از نماز واجبی و لکن مکروه است. و احوط ترک آن است و در نماز نافله مکروه هم نیست.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ اقوی آن است

صفحه : ۴۰۸

که قبل از شروع در سوره در وقت گفتن «بسم الله» تعیین سوره، واجب نیست اگر چه احوط است. بلی، اگر بسم الله را به قصد سوره‌ی معینه گفت و از آن سوره، عدول به سوره‌ی دیگر نمود اکتفاء به بسم الله که گفته، نکند بلکه واجب است اعاده‌ی بسم الله.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ هر گاه بسم الله را معین کرد برای سوره‌ی معینه و بعد از آن فراموش کرد که کدام سوره را معین کرده، باید برای هر سوره که اختیار می‌کند بسم الله علی حده بگوید و اگر می‌داند بسم الله را به قصد یکی از دو سوره‌ی «قل هو الله» یا «قل یا ایها الکافرون» گفته ولی نمی‌داند کدام بوده؟ باید دوباره به قصد یک کدام معین از این دو سوره بسم الله را بگوید و همان را بخواند و جایز نیست سوره‌ی دیگر اختیار کند.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ اگر بسم الله را بگوید بدون تعیین سوره، می‌تواند هر سوره بخواند با آن بسم الله بخواند. و هم چنین اگر شك داشته باشد که بسم الله را برای سوره‌ی معین نموده یا نه؟ لکن در این فرض احوط اعاده‌ی، بسم الله است بلکه احوط، اعاده‌ی آن است حتی در صورت اولی.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ اگر از اول نماز یا اوائل رکعت عازم بود که سوره‌ی معینه بخواند و فراموش کرد و سوره‌ی دیگر خواند، کافی است و اعاده‌ی آن سوره لازم نیست. و هم چنین اگر عادت داشت به سوره‌ی خاصی و سوره‌ی دیگر خواند نسیاناً ضرر ندارد.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ اگر در اثناء سوره شك کند که بسم الله را برای آن سوره معین کرده یا برای سوره‌ی دیگر و نسیاناً شروع در این سوره نموده بنا گذارد که معین نکرده غیر آن را.

[مسأله ۱۶]

مسأله ۱۶ جایز است عدول از سوره‌ای به سوره‌ی دیگر اختیاراً، مادامی که به نصف آن نرسیده الا سوره‌ی «قل یا ایها الکافرون» و «توحید» که عدول از آنها به سوره دیگر یا از احدهما به دیگری به مجرد شروع در آنها اگر چه بسم الله باشد جایز نیست. بلی، در خصوص روز جمعه در نماز ظهر یا نماز جمعه که مستحب است در رکعت اولی سوره‌ی جمعه و در رکعت دوم سوره‌ی «منافقین» بخواند اگر نسیاناً شروع به سوره‌ی دیگری کند حتی سوره‌ی «کافرون» و «توحید» مادامی که به نصف

صفحه : ۴۰۹

نرسیده؛ جایز است عدول کند از آن به «جمعه» و «منافقین». و هر گاه عمداً شروع کند به سوره‌ی «کافرون» یا «توحید»، عدول از آنها جایز نیست بنا بر احوط.

[مسأله ۱۷]

مسأله ۱۷ احوط عدم عدول از سوره‌ی «جمعه» و «منافقین» است به سوره‌ی دیگر در روز جمعه اگر چه به نصف نرسیده باشد.

[مسأله ۱۸]

مسأله ۱۸ در نماز مستحبی مطلقاً عدول از هر سوره به سوره‌ی دیگر جایز است اگر چه به نصف آن رسیده باشد.

[مسأله ۱۹]

مسأله ۱۹ بعد از رسیدن به نصف سوره در حال ضرورت، عدول به دیگری جایز است حتی از سوره‌ی «کافرون» و «توحید» مثل آن که فراموش کند بعضی سوره را یا بترسد که به تمام کردن آن سوره وقت نماز فوت شود یا مانع دیگر داشته باشد مثل آن که نذر کرده باشد که در آن نماز سوره‌ی معینه بخواند و فراموش کند و به سوره‌ی دیگر شروع کند که ظاهراً در این صورت عدول از آن به سوره‌ی منذور جایز باشد حتی از سوره‌ی «کافرون» و «توحید» اگر چه به نصف آن رسیده باشد.

[مسأله ۲۰]

مسأله ۲۰ واجب است بر مردان، بلند خواندن «حمد» و سوره در نماز صبح و در رکعت اول و دوم از نماز مغرب و عشاء و واجب است بر مردان و زنان آهسته خواندن «حمد» و سوره از نماز ظهر و عصر در غیر روز جمعه، به خلاف نماز جمعه بلکه دو رکعت اول ظهر روز جمعه نیز بنا بر اقوی که مستحب است بلند خواندن حمد و سوره.

[مسأله ۲۱]

مسأله ۲۱ مستحب است بلند خواندن بسم الله حمد و سوره در نماز ظهر و عصر.

[مسأله ۲۲]

مسأله ۲۲ هر گاه در محل اخفات جهر یا در محل جهر، اخفات بخواند عمداً نماز باطل است به خلاف آن که از روی نسیان یا جهل به موضوع یا به سبب آن که حکم جهر و اخفات را نمی‌داندست به جای اخفات جهر و به جای جهر، اخفات بخواند که نماز صحیح است. و فرق نیست در آن که جاهل به حکم؛ ملتفت باشد که باید سؤال کند و نکند یا ملتفت نباشد، به شرط آن که با التفات به وجوب سؤال، قصد قربت از او متمشی شود اگر چه احوط در این صورت اعاده‌ی نماز است.

[مسأله ۲۳]

مسأله ۲۳ کسی که به جهل یا نسیان، جهر یا اخفات در غیر محل نموده باشد و پیش از رکوع متذکر شود،

صفحه : ۴۱۰

اعاده‌ی قرائت بر او نیست. بلکه هم چنین است هر گاه در اثناء قرائت متذکر شود اگر چه یک آیه خوانده باشد که اعاده‌ی آن لازم نیست اگر چه احوط، اعاده است خصوصاً با تذکر در اثناء قرائت.

[مسأله ۲۴]

مسأله ۲۴ در معذوریت جاهل به حکم در جهر و اخفات؛ فرقی نیست میان آن که جاهل به وجوب آنها باشد یا جاهل به محل آنها، به آن که اجمالاً بداند که در بعضی نمازها جهر واجب است و در بعضی آنها اخفات؛ لکن مشتبه شود بر او که صبح جهری است و ظهر اخفاتی و خیال کند به عکس است یا آن که جاهل باشد به معنی جهر و اخفات، که اقوی معذوریت اوست در هر صورت چنانچه اقوی معذوریت کسی است که جاهل باشد به آن که بر مأموم واجب است اخفات قرائت در جائی که قرائت بر او واجب باشد و لو در نماز جهری و جهر بخواند، لکن احوط در این صورت و دو صورت اولی، اعاده‌ی آن است.

[مسأله ۲۵]

مسأله ۲۵ در نماز جهری بر زنان، جهر واجب نیست بلکه مخیر می‌باشند در آن، بین جهر و اخفات در صورتی که اجنبی صدای آنها را نشنود و با وجود اجنبی احوط آن است که به اخفات بخواند. و در نماز اخفاتی فرقی بین زن و مرد نیست چنانچه با اخلاص به آن به جهل یا نسیان مثل مردان معذور می‌باشند.

[مسأله ۲۶]

مسأله ۲۶ مناط در جهر و اخفات ظهور جوهر صوت و خفاء آن است، پس اخفات محقق می‌شود در صورتی که جوهر صدا ظاهر

نباشد اگر چه دیگری صدای او را بشنود.

[مسأله ۲۷]

مسأله ۲۷ مناط در صدق قرائت قرآن یا ذکر یا دعا آن است که قاری صدای خود را بشنود تحقیقاً یا تقدیراً در صورتی که کر باشد یا مانع دیگر از شنیدن موجود باشد، که بر فرض عدم وجود مانع، صدای خود را بشنود. و کفایت نمی‌کند شنیدن کسی که از گوش او به او نزدیک‌تر باشد.

[مسأله ۲۸]

مسأله ۲۸ جایز نیست افراط کند در بلند خواندن که از متعارف خارج شود و در قرائت فریاد کند، که ظاهر بطلان نماز است به آن.

[مسأله ۲۹]

مسأله ۲۹ کسی که حمد و سوره را از حفظ نداشته باشد جایز است از روی قرآن بخواند بلکه برای کسی که

صفحه : ۴۱۱

حافظ آن باشد نیز جایز است بنا بر اقوی، چنانکه جایز است برای او متابعت کسی که او را آیه آیه، تلقین نماید. لکن احوط اعتبار عجز از حفظ و اقتداء است.

[مسأله ۳۰]

مسأله ۳۰ اگر زبان کسی آفت داشته باشد که نتواند تلفظ کند به قرائت، باید قرائت کند در دل خود و لو در خیال و احوط آن است که زبان خود را به آن چه در دل اوست حرکت دهد.

[مسأله ۳۱]

مسأله ۳۱ گنگ در قرائت باید زبان خود را حرکت دهد و به دست خود اشاره کند به الفاظ آن به قدر قرائت.

[مسأله ۳۲]

مسأله ۳۲ کسی که قرائت او صحیح نیست واجب است یاد بگیرد اگر چه متمکن از اقتداء باشد، چنانچه واجب است یاد گرفتن سایر اجزاء نماز و اگر با قدرت بر تعلم وقت نماز مضیق باشد احوط بر فرض امکان، اقتداء کردن است.

[مسأله ۳۳]

مسأله ۳۳ کسی که قدرت نداشته باشد الا به قرائت غلط یا به تبدیل بعض حروف و قدرت بر تعلم صحیح هم نداشته باشد اکتفاء کند به آن چه می‌داند از قرائت و اقتداء کردن بر او واجب نیست اگر چه احوط است، چنانچه بر اخرس اقتداء کردن واجب نیست.

[مسأله ۳۴]

مسأله ۳۴ کسی که قادر بر تعلم باشد لکن وقت نماز مضیق باشد باید آن چه از فاتحه می‌داند بخواند و عوض آن چه نمی‌داند به عدد آیات و حروف آن از باقی قرآن بخواند. و احوط آن است که از همان قدری که از فاتحه می‌داند نیز به قدر باقی مانده تکرار نماید و هر گاه چیزی از فاتحه را نداند، به قدر حروف آیات فاتحه از آیات دیگر قرآن بخواند. و هر گاه ابداً از آیات قرآن چیزی نمی‌داند، عوض آن تسبیح و تکبیر و ذکر به قدر حروف آن بگوید و احوط آن است که اختیار تسبیحات اربعه نماید به مقدار حمد و تعلم سوره نیز واجب است و لکن ظاهر آن است که با ندانستن آن و ضیق وقت، بدل آن واجب نباشد اگر چه احوط است.

[مسأله ۳۵]

مسأله ۳۵ جایز نیست اجرت گرفتن بر تعلیم حمد و سوره و هم چنین جایز نیست اجرت بر تعلیم سایر اجزاء واجبه‌ی نماز و ظاهر جواز گرفتن اجرت است بر تعلیم مستحبات آن.

[مسأله ۳۶]

مسأله ۳۶ ترتیب ما بین آیات حمد و سوره و بین کلمات و حروف آن واجب است و هم چنین واجب است

صفحه : ۴۱۲

موالات بین آنها. پس هر گاه عمداً اخلال کند به ترتیب یا موالات، نماز باطل می‌شود.

[مسأله ۳۷]

مسأله ۳۷ هر گاه اخلال کند به چیزی از کلمات یا حروف حمد و سوره یا بدل کند حرفی را به دیگری حتی «ضاد» را به «ظاء» یا به عکس، نماز باطل می‌شود و هم چنین اگر اخلال کند به حرکت بنایی یا اعرابی آن یا به مد واجب یا تشدید یا سکون لازم یا حرفی را از غیر مخرج اداء کند به طوری که در عرف عرب از صدق آن حرف بیرون رود باطل است.

[مسأله ۳۸]

مسأله ۳۸ واجب است همزه‌ی وصل را در درج کلام ساقط کند مثل همزه الله و الرحمن و الرحیم و اهدنا و امثال آنها پس اگر ساقط نکند باطل است، چنانچه واجب است همزه‌ی قطع را ساقط نکند مثل همزه‌ی أنعمت و نحو آن پس اگر در حال وصل آن را ساقط کند، نماز باطل است.

[مسأله ۳۹]

مسأله ۳۹ احوط ترك وقف به حرکت و وصل به سکون است.

[مسأله ۴۰]

مسأله ۴۰ واجب است که بداند کیفیت حرکت آخر کلمه را در صورت وصل به ما بعد، مثلاً اگر بخواهد که بر «العالمین» وقف نکند بلکه وصل نماید به «الرحمن الرحیم» باید بداند که نون العالمین مفتوح است. و هم چنین سایر کلمات. بلی، در صورتی که سر هر آیه وقف کند واجب نیست حرکت آخر آیه را بداند.

[مسأله ۴۱]

مسأله ۴۱ واجب نیست مخارج حروف را مطابق آن چه علماء تجوید ذکر کرده‌اند بداند، بلکه کافی است همین قدر که حروف از مخارج بیرون بیاید اگر چه ملتفت آن نباشد بلکه بیرون آمدن حروف از مخارج آن نیز لازم نیست و کفایت می‌کند صدق عرفی آن حرف اگر چه از غیر مخرجی که علماء تجوید معین کرده‌اند بیرون آید. مثلاً اگر تلفظ کند به «ضاد» یا «ظاء» علی القاعده، لکن به طوری که علماء تجوید گفته‌اند که در «ضاد» باید طرف راست یا چپ زبان را بر دندان‌های بالا گذارد نگذارد، صحیح است و مناط صدق آن حرف است در عرف عرب. و هم چنین در سایر حروف پس آن چه علماء تجوید ذکر کرده‌اند در مخارج حروف مبنی بر غالب است.

[مسأله ۴۲]

مسأله ۴۲ بدان که بعد از «واو» ما قبل مضموم یا «یاء» ما قبل مکسور یا «الف» ما قبل مفتوح، اگر همزه یا سکون لازم باشد مد آن واجب است،

صفحه : ۴۱۳

سیما در جائی که حرف ساکن در حرف دیگر مدغم باشد مثل «الضَّالِّین».

[مسأله ۴۳]

مسأله ۴۳ کافی است در مدّ کشیدن به قدر دو الف و کشاندن به قدر چهار الف اکمل است. و زیاده از آن نیز ضرر ندارد مادامی که کلمه از صدق عرفی بیرون نرود چه در مدّ واجب چه مستحب.

[مسأله ۴۴]

مسأله ۴۴ هر گاه بین حروف یک کلمه آن قدر فاصله بیندازد که از صدق یک کلمه خارج شود اختیاراً یا اضطراراً، در صورت عمد نماز باطل است و در صورت اضطرار اعاده‌ی آن کلمه واجب است.

[مسأله ۴۵]

مسأله ۴۵ هر گاه اعراب آخر کلمه را بگویند به قصد آن که وصل کند بما بعد آن، ولی نفس او قطع شود و وقف به حرکت شود، احوط اعاده‌ی آن کلمه است و اگر فاصله زیاد نباشد جایز است اکتفاء به آن.

[مسأله ۴۶]

مسأله ۴۶ اگر ما بین «الصُّرَاطُ الْمُسْتَقِيمُ» بعد از آن که «لام» المستقیم گفته، نَفَس او قطع شود، آیا واجب است بعد از آن، المستقیم بگویند با الف و لام یا کفایت می‌کند گفتن مستقیم بدون الف و لام؟ احوط گفتن با الف و لام است و احوط از آن اعاده‌ی «الصراط» است نیز. و هم چنین اگر کلمه‌ای که الف و کام دارد غلط بگویند، احوط اعاده‌ی الف و لام آن است نیز. و هم چنین اگر مضاف الیه را غلط بگویند احوط اعاده مضاف است نیز، مثلاً اگر «المغضوب» را غلط بگویند احوط آن است که در وقت اعاده، آن غیر را نیز اعاده کند.

[مسأله ۴۷]

مسأله ۴۷ در جائی که در یک کلمه دو حرف از یک جنس جمع شود، باید حرف اول را ساکن و در دوم ادغام کند، چه آن دو حرف متحرک باشد مثل ردّ و مدّ فعل ماضی و چه ساکن مثل ردّ و مدّ که مصدر آنهاست.

[مسأله ۴۸]

مسأله ۴۸ تنوین یا نون ساکنه هر گاه برسد به یکی از شش حرف یرملون، احوط ادغام کردن آن است با غنه در غیر راء و لام و در راء و لام ادغام بدون غنه لکن اقوی عدم وجوب آن است.

[مسأله ۴۹]

مسأله ۴۹ احوط قرائت به یکی از قرائات هفتگانه است اگر چه اقوی، عدم وجوب آن است بلکه کافی است قرائت کردن به نهج عربی، اگر چه مخالف خواندن آنها باشد در حرکت بناء یا اعراب.

صفحه : ۴۱۴

[مسأله ۵۰]

مسأله ۵۰ ادغام کردن لام الف و لام در چهارده حرف لازم است و آن تاء و ثاء و دال و ذال و راء و زاء و سین و شین و صاد و ضاد و طاء و ظاء و لام و نون است و در بقیه‌ی حروف لازم است لام را اظهار کند پس در اللّٰه و الرّٰحمن و الرّٰحیم و الصّٰیراط و الضّٰلّٰین مثلاً ادغام لازم است و در الحمد و العالمین و المستقیم و امثال آن اظهار لازم است.

[مسأله ۵۱]

مسأله ۵۱ دو حرف از یک جنس که در دو کلمه باشد و حرف اول ساکن باشد مثل اذهب بکتابی و یدرککم ادغام اول در ثانی احوط است اگر چه اقوی عدم وجوب آن است.

[مسأله ۵۲]

مسأله ۵۲ محییّات قرائت که علماء تجوید ذکر کرده‌اند مثل اماله و اشباع و تفخیم و ترقیق و امثال آن در حروف، واجب نیست بلکه ادغام در غیر آن چه ذکر شد نیز واجب نیست اگر چه متابعت آنها اولی است.

[مسأله ۵۳]

مسأله ۵۳ سزاوار است متابعت مراعات آن چه علماء تجوید ذکر کرده‌اند از اظهار تنوین و نون ساکنه در صورتی که بعد از آنها یکی از حروف حلق باشد و از قلب کردن تنوین و نون ساکنه در صورتی که بعد از آنها «باء» باشد و ادغام کردن آنها اگر بعد از آنها یکی از حروف یرملون باشد و اخفاء آنها اگر بعد از آن دو حرفی از بقیه‌ی حروف باشد و لکن هیچ کدام واجب نیست حتی ادغام در یرملون.

[مسأله ۵۴]

مسأله ۵۴ سزاوار است کلمات قرائت را ممتاز از یکدیگر بخواند و طوری نخواند که از آن دو کلمه، کلمه‌ی مهملی متولد شود مثلاً در «الْحَمْدُ لِلَّهِ» لفظ دال و در «لِلَّهِ رَبُّ» لفظ هرب و در «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» «کیو» و در «إِيَّاكَ نَعْبُدُ» «کنع» و در «إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» «کنس» و در «أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ» «تع» و در «الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ» «بع» متولد شود.

[مسأله ۵۵]

مسأله ۵۵ اگر در «قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ» به احد وقف نکند جایز است بگوید أَحَدُ اللَّهُ الصَّمَدُ بحذف تنوین و جایز است بگوید أَحَدِنِ اللَّهُ الصَّمَدُ بکسر نون تنوین و بنا بر این فرض سزاوار است «لام» الله را ترقیق کند یعنی به رَقَّتْ بگوید و بنا بر اول سزاوار است «لام» الله را تفخیم کند یعنی به اظهار و شدت بگوید چنانکه قاعده‌ی کلیه در «لام» چنین است که اگر حرف قبل از آن مفتوح یا مضموم است لام را تفخیم

صفحه : ۴۱۵

کنند و اگر مکسور است ترقیق کنند.

[مسأله ۵۶]

مسأله ۵۶ جایز است قرائت مالک یا ملک یوم الدین و جایز است در صراط قرائت به سین که بگوید السراط المستقیم سراط الدین.

[مسأله ۵۷]

مسأله ۵۷ در کفواً یکی از چهار قرائت جایز است به ضم فاء با همزه و به سکون فاء با همزه و به ضم فاء با واو و به سکون فاء با واو اگر چه احوط ترک اخیر است.

[مسأله ۵۸]

مسأله ۵۸ اگر اعراب و بناء یا بعض حروف کلمه را نداند که مثلاً صاد است یا سین یا ذال است یا زاء یا غین است یا قاف یا طاء است یا تاء و نحو آنها، باید تعلّم کند و جایز نیست در نماز که آن کلمه را دو مرتبه بگوید، یک دفعه با سین و یک دفعه با صاد مثلاً؛ زیرا که یکی از آن دو غیر قرآن است و تکلم به آن مبطل نماز است.

[مسأله ۵۹]

مسأله ۵۹ هر گاه اعتقاد کند که اعراب یا بناء کلمه فلان طور است یا آن که مخرج فلان حرف کیفیت کذایی است و مدتی به همان نحو نماز کند، بعد ظاهر شود که غلط بوده احوط اعاده یا قضاء آن است اگر چه اقوی عدم وجوب آن است.

[مطلب دوم در احکام رکعت سوم مغرب و سوم و چهارم از ظهر و عصر و عشاء]

«مطلب دوم در احکام رکعت سوم مغرب و سوم و چهارم از ظهر و عصر و عشاء بدان که مخیر است در آنها بین خواندن حمد تنها یا تسبیحات اربعه، و آن گفتن شَبَّحَانَ اللَّهَ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ است و اقوی کفایت یک مرتبه گفتن آن است و لکن احوط سه مرتبه است. و بهتر آن است که بعد از آن استغفار نیز بگوید و لو بگوید: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي و کسی که عاجز است از گفتن تسبیحات و لکن حمد را می‌تواند، متعین است بر او خواندن حمد و اگر از آن نیز عاجز است هر مقداری از تسبیحات می‌تواند بگوید. و اگر هیچ چیز از آن نتواند کفایت می‌کند ذکر خدا هر چه باشد.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ هر گاه حمد را در رکعت اول و دوم فراموش کرد، احوط اختیار حمد است در رکعت سوم و چهارم اگر چه اقوی بقاء تخییر است بین حمد و تسبیحات.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ اقوی آن است که تسبیحات در اخیرترین افضل از قرائت حمد است چه برای منفرد چه امام و چه مأوم.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ جایز است که در یکی از دو رکعت اخیره قرائت حمد را اختیار کند

صفحه : ۴۱۶

و در دیگری تسبیحات.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ در دو رکعت اخیره حمد یا تسبیحات را باید آهسته بخواند. بلی، اقوی استحباب جهر به «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» حمد است اگر چه احوط اخفات آن است نیز.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ اگر حمد یا تسبیحات را عمداً بلند بخواند، نماز باطل می‌شود و اگر به سهو یا نسیان یا جهل بلند بخواند صحیح و مجزی است و اعاده‌ی آن لازم نیست اگر چه قبل از رکوع متذکر شود.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ هر گاه از اول نماز، عازم بود که در اخیرترین حمد بخواند جایز است عدول به تسبیحات و هم چنین عکس آن، بلکه در اثناء احدهما عدول به دیگری جایز است اگر چه احوط ترک آن است.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ اگر می‌خواست حمد بخواند، زبان او سبقت کرد به تسبیحات، احوط اکتفاء نکردن به آن است و هم چنین عکس آن. بلی، اگر بدون قصد هیچ کدام، از روی غفلت یک کدام را گفت اقوی اکتفاء به آن است اگر چه عادت او بر خلاف آن بوده باشد.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ اگر شروع کرد به حمد به خیال آن که در رکعت اول یا دوم است بعد از آن ظاهر شد که در اخیرترین است، ظاهر اکتفاء به همان حمد و عدم لزوم اعاده‌ی حمد یا تسبیحات است اگر چه پیش از رکوع متذکر شود. چنانکه ظاهر آن است که عکس آن نیز چنین باشد پس اگر شروع به حمد کند به گمان آن که در اخیرترین است و ظاهر شود که در اولین است، همان حمد کافی است. بلی، اگر تسبیحات در آن خوانده و پیش از رکوع متذکر شود که در رکعت اول یا دوم است، باید حمد و سوره بخواند و بعد از نماز برای زیادی تسبیحات، سجده سهو به عمل آورد.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ اگر فراموش کند قرائت حمد یا تسیحات را و بعد از رسیدن به حد رکوع متذکر شود، نماز او صحیح است و برای نقیصه‌ی آن در نماز باید دو سجده‌ی سهو به عمل آورد. و اگر پیش از رکوع متذکر شود برگردد و وظیفه‌ی آن را به عمل آورد.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ اگر بعد از خم شدن به قصد رکوع شك کند که قرائت خوانده یا نه؟ اعتنا نکند اگر چه هنوز به حد رکوع نرسیده باشد بلکه هم چنین است اگر داخل

صفحه : ۴۱۷

در استغفار شده باشد.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ باکی نیست که تسیحات را بدون قصد تشریح زیاده از سه مرتبه بگوید به قصد ذکر مطلق.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ هر گاه سه مرتبه تسیحات بگوید، احوط آن است که قصد وجوب و ندب در آن نکند بلکه به قصد قربت بگوید زیرا که محتمل است که تسیحات اولی واجب باشد و دو مرتبه‌ی دیگر مستحب باشد و محتمل است که مجموع، واجب باشد و از باب تخیر بین اقل و اکثر باشد. و محتمل است یکی از تسیحات ثلاث واجب باشد و اختیار تعیین آن به دست نماز گزار باشد. بلی، اگر یک مرتبه بگوید می‌تواند به قصد وجوب بگوید.

[مطلب سوم در مستحبات قرائت است]

«مطلب سوم» در مستحبات قرائت است و آن چند امر است: (اول) استعاذه پیش از قرائت در رکعت اول به آن که بگوید: «اعوذ بالله من الشیطان الرجیم» یا بگوید: «اعوذ بالله السميع العليم من الشیطان الرجیم» و سزاوار است آهسته گفتن آن. (دوم) بلند گفتن «بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ» در نماز اخفاتی و هم چنین در دو رکعت اخیره در صورتی که حمد بخواند، بلکه هم چنین در صورتی که مأموم، قرائت بخواند حتی در نماز جهریه. و اما در نماز جهری واجب است بلند گفتن آن بر امام و منفرد. (سوم) تأنی در قرائت و ظاهر کردن حروف آن به نحوی که شنونده بتواند آن را بشمارد. (چهارم) قرائت به صدای خوش که به حد غنا نرسد. (پنجم) وقف کردن بر فواصل آیات.

(ششم) ملاحظه کردن معانی آن چه می‌خواند و متعظ شدن به آن. (هفتم) آن که هر گاه آیه بخواند که ذکر نعمتی در آن شده از خداوند متان آن را سؤال نماید و هر گاه ذکر عذابی در آن شده به خداوند رحیم پناه برد. (هشتم) بین حمد و سوره فی الجمله ساکت شود و هم چنین بعد از فراغ از سوره و پیش از قنوت یا تکبیر رکوع.

(نهم) آن که بعد از فراغ از سوره‌ی «قل هو الله احد» یک مرتبه یا دو مرتبه یا سه مرتبه بگوید: «كذلك الله ربی» یا سه مرتبه بگوید: «كذلك الله ربنا» و بعد از آن که امام

صفحه : ۴۱۸

از حمد فارغ شود مأموم بگوید: «الحمد لله رب العالمین» بلکه منفرد نیز بعد از فراغ از حمد آن را بگوید. (دهم) قرائت سوره‌ی «عم» يتساءلون» یا «هل اتی» یا «هل أتاك» یا «لا اقسام» و امثال آنها در نماز صبح و قرائت سوره‌ی «سبح اسم» یا «و الشمس» و نحو آنها

در نماز ظهر و عشاء و قرائت سوره «اذا جاء نصر الله» یا «ألهیکم التکاثر» در نماز عصر و مغرب و قرائت سوره‌ی جمعه در رکعت اول نماز ظهر و عصر روز جمعه و منافقین در رکعت دوم آن و هم چنین در نماز صبح روز جمعه یا در رکعت اول آن، سوره‌ی جمعه بخواند و در رکعت دوم «قل هو الله» و در نماز عشاء شب جمعه در رکعت اول سوره‌ی «جمعه» بخواند و در دوم منافقین و در نماز مغرب شب جمعه در رکعت اول سوره‌ی جمعه و در رکعت دوم «توحید» بخواند. و مستحب است در هر نمازی در رکعت اول سوره‌ی «انا أنزلنا»، و در رکعت دوم «توحید» بخواند بلکه اگر از سوره‌ی دیگر به این دو سوره عدول کند علاوه از اجر آنها، اجر آن سوره که از آن عدول کرده نیز به او می‌دهند؛ بلکه وارد شده که نماز پاکیزه نمی‌شود مگر به آن دو سوره و مستحب است در نماز صبح دوشنبه و پنجشنبه، خواندن سوره‌ی «هل اتی» در رکعت اول و سوره‌ی «هل أتاک» در رکعت دوم.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ مکروه است ترک سوره «قل هو الله» در تمام فرائض پنجگانه.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ مکروه است خواندن سوره‌ی توحید به یک نفس و هم چنین مکروه است قرائت حمد و سوره به یک نفس.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ مکروه است خواندن یک سوره در هر دو رکعت مگر سوره‌ی توحید.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ جایز است در فریضه و نافله، تکرار آیه و گریه کردن و منقول است که حضرت علی بن الحسین علیهما السلام وقتی که به آیه‌ی «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» می‌رسید، این آیه را مکرر می‌فرمود تا نزدیک می‌شد روح مبارکش به بارگاه قدس پرواز کند. و در خبر دیگر مروی است که از حضرت موسی بن جعفر علیهما السلام سؤال کردند مردی که نماز می‌خواند، آیا جایز است در فریضه وقتی که به آیه‌ی خوف رسید گریه کند و آن آیه را مکرر بگوید؟ حضرت در جواب

صفحه : ۴۱۹

فرمودند: قرآن را آن چه بخواهد مکرر کند و اگر گریه‌اش بیاید ضرر ندارد.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ کسی که در نماز جمعه یا نماز ظهر روز جمعه غیر سوره‌ی جمعه و منافقین خوانده باشد اگر نماز را تمام کرده مستحب است نماز را اعاده کند و سوره‌ی جمعه و منافقین را در آن بخواند و اگر در اثناء آن است می‌تواند عدول کند از آن، به نافله و به دو رکعتی سلام دهد و نماز را از سر گیرد و آن دو سوره را در آن بخواند.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ جایز است خواندن سوره‌ی «قل اعوذ برب الفلق» و «قل اعوذ برب الناس» در نماز و این دو سوره از قرآن است.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ سوره‌ی حمد هفت آیه است و «قل هو الله» چهار آیه است.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ اقوی جواز قصد انشاء خطاب است به آیه‌ی «إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» در صورتی که قصد قرآئیت نیز داشته باشد به آن که به آیه‌ی قرآن قصد خطاب کند و هم چنین در سایر آیات، پس جایز است انشاء حمد خدا به آیه‌ی الحمد لله رب العالمین و انشاء مدح و ثناء به آیه‌ی الرحمن الرحیم و انشاء طلب هدایت به آیه‌ی اهدنا الصراط المستقیم، و قصد قرآئیت منافی انشاء نیست.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ گذشت که باید قرائت و سایر اذکار را در حالت استقرار بخواند پس اگر در بین قرائت بخواهد کمی پس و پیش رود یا به یک طرفی حرکت کند یا خم شود که چیزی از زمین بردارد و امثال آنها، باید در حال حرکت قطع قرائت کند و بعد از استقرار به قرائت خود برگردد. بلی، حرکت دادن دست یا انگشتان یا مضرّ به استقرار نیست اگر چه اولی و احوط ترک آن است.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ در بین قرائت اگر اسم مبارک حضرت رسول صلی الله علیه و آله را بشنود جایز است بلکه مستحب است همان جا صلوات بفرستد و به صلوات، موالات قرائت به هم نمی‌خورد و هم چنین در سایر جاهای نماز، چنانچه اگر در حال قرائت و نحو آن کسی بر او سلام کند که جواب او واجب باشد، واجب است رد سلام و منافی موالات نیست

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ اگر در حال قرائت قهراً حرکت کند که از استقرار خارج شود، احوط آن است آن چه از قرائت در آن حال خوانده اعاده کند.

صفحه : ۴۲۰

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ اگر شک کند در صحت قرائت آیه یا کلمه، در صورتی که از محل آن نگذشته باشد باید آن را اعاده کند و اگر از محل آن گذشته؛ شک حادث شود اعتناء نکند و بگذرد و لکن جایز است به قصد احتیاط اعاده کند آن را. و اگر مکرر در آیه یا کلمه شک کند، باکی نیست به تکرار آن مادامی که از روی وسواس نباشد و با تکرار از روی وسواس صحت مشکل است.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ در ضیق وقت واجب است. تسیحات اربعه را یک مرتبه بیشتر نگوید.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ در ایاک نعبد و ایاک نستعین، جایز است کسر همزه آن را اشباع کند یا بدون اشباع بگوید.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ اگر در کلمه شک کند که آیا باید مفتوح بخواند یا مکسور مثلاً؟ یا شک کند در مخرج حرفی، جایز نیست که به هر دو وجه بخواند با فرض آن که بداند یا احتمال دهد که یکی از آن دو وجه باطل است. و اگر یکی از آن دو وجه را اختیار کند و بناء داشته باشد بعد از نماز بپرسد هر گاه باطل بوده نماز را اعاده کند، ضرر ندارد.

[مسأله ۱۶]

مسأله ۱۶ قرائتی که واجب باشد جهر در آن، احوط آن است که تحفظ کند بر بلند خواندن جمیع کلمات و حروف آن حتی آخر آیات اگر چه دور نیست ضرر نداشته باشد اخفات در کلمه‌ی اخیره از آیه؛ چه رسد به حرف آخر آن.

[فصل پنجم در رکوع است]

فصل پنجم در رکوع است بدان که در هر رکعتی از رکعات نماز فریضه و نافله یک رکوع لازم است مگر در نماز آیات که در هر رکعتی از آن پنج رکوع واجب است چنانکه می‌آید. و رکوع در نماز رکن است که به ترک آن عمداً یا سهواً نماز باطل است. و هم چنین به زیاده‌ی آن در فریضه نماز باطل می‌شود مگر در نماز جماعت که رکوع زائد به قصد متابعت امام مبطل نماز نیست. و

واجبات رکوع چند چیز است: (اول) خم شدن به نحو متعارف به قدری که دو دست او به زانوهای برسد و کفایت می‌کند رسیدن سر پنج انگشت به زانو و لکن احوط آن است که آن قدر خم شود که کف دست به زانو برسد

صفحه : ۴۲۱

پس کفایت نمی‌کند مسمای خم شدن و نه خم شدن به غیر متعارف به آن که به طرف راست یا چپ خم شود یا آن که کفلهای خود را پایین کند و زانوهای خود را بلند کند و نحو آنها. و کسی که مستوی الخلقه نباشد به آن که دست او از متعارف بلندتر یا کوتاه‌تر باشد، باید رجوع کند به مستوی الخلقه و باکی نیست به اختلاف افراد مستوی الخلقه که مقدار کمی دست او کوتاه یا بلند باشد که در این صورت هر کدام از آنها حکم خود را دارد نسبت به دست و زانوی خود و نباید به مستوی الخلقه‌ی دیگر رجوع کند. (دوم) ذکر گفتن در آن و احوط اختیار تسبیح از افراد ذکر است و مخیر است که سه مرتبه «سبحان الله» بگوید که آن را «تسبیحه‌ی صغری» گویند. یا یک مرتبه بگوید: «سبحان ربی العظیم و بحمده» و آن را «تسبیحه‌ی کبری» گویند. اگر چه اقوی کفایت مطلق ذکر است از «سبحان الله» یا «الحمد لله» یا «لا اله الا الله» یا «الله اکبر» یا غیر آن که به قدر سه تسبیح صغری باشد. پس کافی است سه مرتبه «الحمد لله» یا سه مرتبه «الله اکبر» و امثال آن. (سوم) طمأنینه در رکوع به مقدار ذکر واجب بلکه احوط طمأنینه در حال ذکر مندوب است نیز، در صورتی که به قصد ورود به عمل آورد. پس با ترک طمأنینه عمداً نماز باطل است به خلاف ترک سهوی که مبطل نماز نیست بنا بر اصح، اگر چه احوط با ترک طمأنینه مطلقاً اگر چه سهواً باشد از سر گرفتن نماز است بلکه احوط با ترک طمأنینه سهواً در ذکر واجب نیز استیناف است. (چهارم) سر بلند کردن از رکوع تا به حد قیام برسد و اگر پیش از ایستادن عمداً به سجده رود نمازش باطل است. (پنجم) طمأنینه در حال قیام بعد از رکوع و ترک آن نیز عمداً مبطل نماز است.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ لازم نیست در حال رکوع دستها را بر زانو گذارد بلکه کفایت می‌کند خم شدن به مقداری که بتواند دست بر زانو گذارد چنانکه گذشت.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ هر گاه عاجز باشد از خم شدن بر وجه مذکور اگر چه با تکیه کردن به چیزی باشد، باید به قدر ممکن خم شود و در این صورت تکلیف منتقل نمی‌شود به جلوس اگر چه با جلوس قادر بر خم شدن به قدر واجب

صفحه : ۴۲۲

باشد. و اگر از خم شدن قیامی بالکل عاجز است و لکن قدرت بر رکوع جلوسی دارد باید بنشیند و رکوع جلوسی به عمل آورد و احوط آن است که یک نماز دیگر به جا آورد با قیام و در رکوع به سر اشاره کند. و هر گاه قدرت بر رکوع جلوسی هم ندارد باید رکوع قیامی کند به اشاره‌ی به سر اگر ممکن باشد و الا اشاره کند به دو چشم که به جای رکوع چشمان را بر هم گذارد. و به جای قیام بعد از آن باز کند و اگر از آن هم عاجز باشد بدل آن، نیت رکوع کند و ذکر رکوع را در آن حال بگوید.

[مسئله ۳]

مسأله ۳ اگر امر دائر باشد بین رکوع جلوسی با خم شدن فی الجمله و بین رکوع قیامی به مجرد ایماء، دور نیست دوم متعین باشد. و احوط تکرار نماز است یک مرتبه با رکوع جلوسی و مرتبه‌ی دیگر با رکوع قیامی به ایماء.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ هر گاه وظیفه‌ی او رکوع جلوسی بود و عمل نمود و بعد از بلند کردن سر، متمکن از رکوع قیامی شد اکتفاء به همان رکوع نماید. و جایز نیست اعاده‌ی رکوع بلکه قیام بعد از رکوع نیز بر او واجب نیست خصوصاً هر گاه «سمع الله لمن حمده» را گفته باشد اگر چه قیام احوط است. چنانکه اگر به واسطه‌ی عجز از رکوع تام وظیفه‌ی او خم شدن ناقص بود و به عمل آورد و بعد از اتمام آن قادر بر رکوع تام شد، اعاده‌ی رکوع واجب نیست. و اما هر گاه در اثناء رکوع جلوسی، متمکن از رکوع قیامی شد پس اگر متمکن از آن بعد از اتمام ذکر بوده اکتفاء نماید به همان رکوع، ولی واجب است قیام بعد از رکوع را به عمل آورد. و اگر متمکن از آن پیش از ذکر رکوع یا در بین آن حاصل شود واجب است بر او منحنیاً بلند شود تا به حد رکوع قیامی برسد و ذکر را تمام کند و بعد از آن قیام را به عمل آورد و مع ذلک احوط اعاده‌ی نماز است و اگر متمکن از رکوع قیامی حاصل شود در اثناء رکوع غیر تام یا در اثناء رکوع به اشاره، احوط خم شدن به حد رکوع و اتمام و اعاده‌ی نماز است.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ زیادتی رکوع جلوسی و ایمائی سهواً نیز مبطل نماز است مثل نقیصه‌ی آن.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ اگر کسی خلقتاً یا به واسطه‌ی مرض یا پیری کمر او خمیده تا به حد رکوع باشد پس اگر متمکن باشد از

صفحه : ۴۲۳

راست ایستادن و لو به تکیه کردن بر عصا و نحو آن، واجب است راست شود برای قیام حال قرائت و قیام متصل به رکوع. و اگر بر راست ایستادن به قدر قرائت قدرت ندارد بلکه فقط به قدر قیام متصل به رکوع به معونه‌ی اعتماد بر عصا قادر باشد واجب است به عمل آورد. و اگر متمکن از راست شدن به هیچ وجه نباشد پس اگر می‌تواند از حالتی که هست بیشتر خم شود باید برای رکوع خم شود و اگر نمی‌تواند زیاده از آن خم شود یا آن که آن قدر خمیده است که اگر بیشتر خم شود از حد رکوع خارج می‌شود، احوط آن است که برای رکوع به سر ایماء کند بر فرض امکان و الاً دو چشم را به قصد رکوع هم گذارد و به قصد قیام بعد از رکوع باز کند و الاً به دل قصد رکوع کند و ذکر رکوع را بگوید.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ شرط است در صحت رکوع آن که به قصد رکوع خم شده باشد و لو به نحو اجمال به باقی ماندن بر نیت که از اول نماز داشته به آن که در خم شدن قصد غیر رکوع نکند. پس اگر به قصد گذاردن چیزی بر زمین یا برداشتن چیزی از آن یا قتل عقرب یا مار و امثال آنها خم شود، اکتفاء به آن نکند در رکوع بلکه باید از آن حال برخیزد و برای رکوع خم شود و به آن، زیادی رکن

لازم نمی‌آید.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ اگر فراموش کند رکوع را و سرازیر شود برای سجده و پیش از آن که پیشانی او به زمین رسد متذکر شود، باید برخیزد بایستد و به رکوع رود و کفایت نمی‌کند منحنیاً از سرازیری خود را به رکوع برساند بدون قیام. و هم چنین است اگر متذکر شود بعد از دخول در سجده یا بعد از سر بلند کردن از سجده‌ی اول و قبل از دخول در سجده‌ی دوم که باید برگردد به قیام بنا بر اقوی و رکوع کند و بعد از آن برخیزد و سجده‌تین به عمل آورد و نماز او صحیح است و برای سجده‌ی زیادی دو سجده‌ی سهو به عمل آورد اگر چه احوط، اعاده نماز است نیز.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ اگر به قصد رکوع خم شد و در اثناء از آن غفلت نمود و نسیاناً سرازیر شد برای سجود، پس اگر نسیان پیش از رسیدن به حد رکوع حادث شده و متذکر شود باید برگردد به قیام و از قیام رکوع کند و کافی نیست برگشتن به حدی که نسیان

صفحه : ۴۲۴

عارض شده و رکوع بعد از آن. و اما اگر نسیان بعد از وصول به حد رکوع عارض شده و متذکر شود پیش از خارج شدن از حد رکوع، پس همان را رکوع قرار دهد و در حال طمأنینه ذکر را بگوید. و اگر متذکر شود بعد از خروج از حد رکوع احوط آن است [که] نماز را به یکی از دو وجه تمام کند که برگردد به قیام و دوباره رکوع کند یا برگردد به قیام و آن را قیام بعد از رکوع حساب کند و نماز را تمام کند و بعد از آن نماز را اعاده کند.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ بعضی علماء گفته‌اند که در رکوع زن، کفایت می‌کند خم شدن به مقداری که دست او بالای زانوها به ران برسد بلکه بعضی مستحب می‌دانند و لکن احوط آن است که مثل مرد آن قدر خم شود که دست او به زانو برسد. بلی، بهتر آن است که زیاده بر این خم نشود تا عجیزه‌ی او بلند نشود.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ در ذکر رکوع کفایت می‌کند تسبیحه‌ی کبری یک مرتبه، چنانچه گذشت. یا سه مرتبه سبحان الله بلکه احوط و افضل در تسبیحه‌ی کبری نیز خواندن سه مرتبه است چنانچه احوط در ذکر غیر تسبیحه‌ی کبری و صغری نیز سه مرتبه است اگر چه هر یک از آن به قدر سه سبحان الله باشد و زیاده از سه مرتبه نیز جایز است و لو به قصد خصوصیت و جزئیت. و اولی آن است که بر طاق ختم کند مثل سه یا پنج یا هفت یا نه مرتبه و نحو آن. و از حضرت صادق علیه السلام در رکوع و سجود شصت تسبیح شنیده می‌شد.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ اگر ذکر رکوع را زیاده از یک مرتبه بگویند واجب نیست که ذکر واجب را معین کند بلکه احوط عدم تعیین است در صورتی که بخواهد غیر ذکر اول را واجب قرار دهد زیرا که احتمال می‌رود واجب خصوص اول باشد چه قصد وجوب آن را بکند یا نکند. و محتمل است که واجب، مجموع آنها باشد که از باب تخییر بین اقل و اکثر باشد.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ جایز است در حال ضرورت و ضیق وقت اکتفاء کند به یک مرتبه سبحان الله.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ پیش از رسیدن به حد رکوع جایز نیست شروع کند به ذکر آن و هم چنین بعد از رسیدن به رکوع و پیش از استقرار و طمأنینه ذکر نگوید، چنانکه جایز نیست پیش از تمام شدن

صفحه : ۴۲۵

ذکر شروع کند در بلند شدن که تتمه‌ی آن را در حال حرکت بگویند. و هر گاه چنین کند و لو یک حرف آن در بین سرازیر شدن یا سر بلند کردن سهواً ذکر بگویند و پیش از خارج شدن از حد رکوع متذکر شود، باید ذکر را اعاده کند و اگر عمداً بوده نماز باطل می‌شود اگر چه دو باره ذکر را در حال استقرار بگویند مگر در صورتی که آن چه از ذکر در حال عدم استقرار گفته به قصد جزئیت نگفته بلکه قصد مطلق ذکر کرده باشد.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ هر گاه متمکن از استقرار نباشد به سبب مرض یا غیر آن، وجوب استقرار ساقط است لکن واجب است ذکر را تمام کند قبل از خروج از حد رکوع. و هر گاه متمکن از ماندن به حد رکوع نباشد تا ذکر تمام شود در این صورت جایز است پیش از رسیدن به حد رکوع شروع به ذکر کند یا در حال بلند شدن آن را تمام کند.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ اگر در رکوع سهواً ترک طمأنینه کند به آن که در حد رکوع هیچ مستقر نماند بلکه به مجرد رسیدن سهواً سر از رکوع بردارد، احوط اعاده‌ی نماز است زیرا که محتمل است صدق رکوع متوقف بر فی الجملة طمأنینه باشد لکن اقوی صحت نماز و عدم لزوم اعاده است.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ جایز است جمع کند بین تسیحه‌ی کبری و صغری یا بین آنها و بین سایر اذکار.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ اگر به قصد تسییحی صغری به ذکر شروع کند جایز است در اثناء آن عدول از آن به تسییحی کبری کند مثلاً سبحان تنها گفته به قصد سبحان الله عدول کند و ربی العظیم و بحمده را بگوید و هم چنین عکس آن و اگر سبحان الله به قصد تسییحی صغری بگوید و بعد از آن اضافه کند و الحمد لله و لا اله الا الله و الله اکبر به قصد ذکر رکوع جایز است و هم چنین به عکس آن.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ معتبر است در ذکر رکوع عربیت و موالات و اداء حروف از مخارج و مواظبت بر حرکات اعراییه و بنائیه.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ مخیر است در لفظ ربی العظیم کسره با را اشباع کند یا نکند.

[مسئله ۲۱]

مسئله ۲۱ اگر در حال ذکر واجب، به سبب قهری حرکت کند که از استقرار خارج شود واجب است اعاده‌ی ذکر به خلاف ذکر مندوب.

[مسئله ۲۲]

مسئله ۲۲ حرکت کمی که منافی صدق استقرار نباشد در رکوع ضرر ندارد

صفحه : ۴۲۶

و هم چنین حرکت دست و پا با استقرار بدن.

[مسئله ۲۳]

مسئله ۲۳ اگر به اول حد رکوع رسید و مستقر شد و ذکر آن را گفته یا نگفته خم تر شود به حدی که از رکوع خارج نشود ضرر ندارد یا به عکس، که اول بسیار خم شد که آخر حد رکوع است و ذکر گفت یا نگفت، بعد از آن بلند شد و به اول حد رکوع مستقر شد در هیچ کدام رکوع زاید محسوب نیست زیرا که حد رکوع درجات دارد به خلاف صورتی که به آخر حد رکوع رسیده باشد و بعد از استقرار، خم تر شود که از حد رکوع خارج شود و دوباره برگردد به حد رکوع که در این فرض، رکوع زیاد شده و نماز باطل است.

[مسئله ۲۴]

مسئله ۲۴ اگر در لفظ عظیم شک کند که به «ضاد» است یا به «طاء»، واجب است آن را ترک کند و تسییح صغری را سه مرتبه بگوید یا سایر اذکار را بگوید و جایز نیست که تسییحی کبری را به هر دو وجه بخواند. و اگر شک کند که مثلاً العظیم را به کسر باید بخواند یا به فتح؟ وقف کند و دور نیست جواز قرائت آن به وصل با کسر میم و فتح آن، زیرا که بنا بر فتح ممکن است آن را

مفعول «أعنی» مقدر قرار دهد.

[مسئله ۲۵]

مسئله ۲۵ در رکوع جلوسی شرط است آن قدر خم شود که صورت او محاذی زانوها شود و افضل از آن، آن است که صورت محاذی سجده گاه او شود و واجب نیست بر او بنا بر اصح آن که زانوهای خود [را] بر زمین گذارد و شبیه ایستاده راست شود و از آن حال خم شود برای رکوع اگر چه این طور احوط است.

[مسئله ۲۶]

مسئله ۲۶ مستحبات رکوع چند چیز است: (اول) گفتن تکبیر در حال قیام قبل از رکوع و احوط ترک نکردن آن است و اگر در حال سرازیر شدن یا در حال حرکت بگوید، احوط آن است قصد خصوصیت نکند. (دوم) بلند کردن دست‌ها در حال تکبیر به نحوی که در تکبیره الاحرام گذشت. (سوم) انگشتان دست را باز کند و کف دست راست را بر زانوی راست و دست چپ را بر زانوی چپ گذارد و بر آنها تکیه کند. (چهارم) مایل نمودن زانوها به طرف پشت. (پنجم) مساوی کردن پشت به نحوی که اگر قطره‌ی آبی بر آن بریزند مستقر بماند و به طرفی مایل نشود.

صفحه : ۴۲۷

(ششم) کشانیدن گردن محاذی پشت. (هفتم) آن که نظر خود را بین القدمین بیندازد. (هشتم) آن که دو مرفق خود را باز کند. (نهم) آن که دست راست را پیش از دست چپ بر زانو گذارد. (دهم) آن که زن دو دست خود را بالای زانوها بر رانها گذارد. (یازدهم) تسیحات را مکرر کند سه مرتبه یا پنج یا هفت مرتبه بلکه زیادتر. (دوازدهم) تسیحات را ختم بر عدد طاق نماید. (سیزدهم) آن که پیش از تسیحات بگوید: اللَّهُمَّ لَكَ رَكَعَةٌ وَ لَكَ أَسْلَمَةٌ وَ بِكَ أَمْنَةٌ وَ عَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ وَ أَنْتَ رَبِّي خَشَعْتُ لَكَ سَمْعِي وَ بَصِيرِي وَ شَعْرِي وَ بَشْرِي وَ لَحْمِي وَ دَمِي وَ مُخِّي وَ عَصَبِي وَ عِظَامِي وَ مَا أَقَلَّتْ قَدَمَايَ غَيْرَ مُسْتَنْكِفٍ وَلَا مُسْتَكْبِرٍ وَلَا مُسْتَحْسِرٍ. (چهاردهم) آن که در حال قیام بعد از رکوع بگوید: «سمع الله لمن حمده» بلکه مستحب است اضافه به آن نماید الحمد لله رب العالمين أهل الجبوت والكبرياء والعظمة الحمد لله رب العالمين چه امام باشد یا مأوم یا منفرد. (پانزدهم) بلند کردن دستها برای ایستادن از رکوع و این غیر از بلند کردن دست‌ها وقت تکبیر پیش از سجود است. (شانزدهم) آن که در رکوع بعد از ذکر یا قبل از آن، صلوات بر پیغمبر و آل او فرستد.

[مسئله ۲۷]

مسئله ۲۷ در رکوع چند امر مکروه است: (اول) آن که سر را به زیر بیندازد یا بلند کند به نحوی که مساوی پشت نباشد. (دوم) آن که در حال رکوع، دستهای خود را به پهلوها بچسباند. (سوم) آن که یکی از کفین را بر دیگری گذارد و هر دو را بین دو زانو داخل کند بلکه احوط اجتناب از آن است. (چهارم) قرائت قرآن در رکوع. (پنجم) آن که دو دست خود را داخل کند زیر رخت متصل به جسد خود.

[مسئله ۲۸]

مسأله ۲۸ در واجبات رکوع و مستحبات و مکروهات آن، فرقی بین فریضه و نافله نیست و هم چنین در آن که نقصان رکوع، موجب بطلان نماز است. بلی، اقوی عدم بطلان نافله است به زیادی رکوع سهواً.

صفحه : ۴۲۸

[فصل ششم در سجود است]

فصل ششم در سجود است و حقیقت سجود، گذاردن پیشانی است بر زمین به قصد تعظیم و در آن چند مطلب است:

«مطلب اول»

«مطلب اول» بدان که سجده بر چند قسم است: (اول) سجود نماز و از این قسم است قضاء سجده‌ی فراموش شده: (دوم) سجده سهو. (سوم) سجده‌ی تلاوت. (چهارم) سجده‌ی شکر. (پنجم) سجده تذلّل و تعظیم. اما سجود نماز پس در هر رکعتی از فریضه و نافله دو سجده واجب است و دو سجده، با هم از ارکان نماز است که ترک هر دو با هم مبطل نماز است و هم چنین به زیادتی دو سجده، فریضه باطل می‌شود؛ چه نقصان و زیادتی از روی عمد باشد یا سهو یا جهل چنانچه باطل می‌شود به نقصان یا زیادی یک سجده عمداً به خلاف نقصان و زیادی یک سجده سهواً که موجب بطلان نیست بنا بر اقوی. و واجبات سجده چند امر است: (اول) گذاردن هفت موضع بر زمین که پیشانی و دو کف دست و دو سر زانو و دو انگشت بزرگ پاها باشد و لکن احکام رکن از بطلان به زیاده و نقیصه مترتب بر گذاردن خصوص پیشانی است بر زمین نه شش موضع دیگر پس اگر پیشانی را بر زمین گذارد بی جا و سایر مواضع را نگذارد زیاده حاصل است و اگر شش موضع را بر زمین گذارد و پیشانی را نگذارد ترک سجده، صادق است. (دوم) ذکر و اقوی کفایت مطلق آن است اگر چه احوط اختیار تسبیح است چنانچه در رکوع گذشت الا آن که در تسبیح‌ی کبری بگوید: (سبحان ربی الـاعلی و بحمده). (سوم) طمأنینه در حال ذکر واجب بلکه در حال ذکر مستحب نیز در صورتی که به قصد خصوصیت بگوید پس اگر عمداً شروع به ذکر کند قبل از گذاردن هفت موضع بر زمین یا قبل از استقرار، ذکر او باطل و هم مبطل نماز است و اگر سهواً شروع به آن کند و قبل از بلند کردن پیشانی متذکر شود، باید دوباره ذکر را بگوید. و هم چنین اگر حال بلند کردن پیشانی یا بعد از آن چیزی از ذکر را بگوید اگر چه یک حرف از آن باشد که در صورت عمد مبطل نماز است و تدارک آن در صورت سهو ممکن نیست مگر در

صفحه : ۴۲۹

صورتی که استقرار را ترک کرده باشد سهواً و متذکر شود پیش از بلند کردن پیشانی که باید ذکر را اعاده نماید در حال استقرار. (چهارم) بلند کردن سر از سجده. (پنجم) نشستن بعد از سجده با طمأنینه و بعد از آن برگردد به سجده دویم. (ششم) باقی گذاردن تمام هفت موضع را در جای خود تا ذکر تمام شود پس اگر بعض مواضع را بلند و در آن حال عمداً چیزی از ذکر را بگوید باطل و مبطل نماز است و اگر سهواً باشد باید اعاده کند ذکر را بعد از وضع آن بلی در غیر حال ذکر بلند کند یکی از مواضع غیر از پیشانی را و دوباره بگذارد عمداً نیز ضرر ندارد و فرقی نیست در آن که بلند کردن دست مثلاً برای غرضی باشد مثل خاراندن بدن و نحو آن یا بدون آن. (هفتم) مساوی بودن محل پیشانی با محل ایستادن که پست و بلند نباشد مگر به کلفتی یک خشت یا چهار انگشت به هم پیوسته و این مقدار بلند و پست بودن مانعی ندارد و در پست و بندی فرقی نیست بین آن که بطور

انحدار باشد یا تسنیم. بلی، با انحدار کمی، زیاده از مقدار مزبور ضرر ندارد و اقوی عدم اعتبار مساوات است در باقی مواضع سجود نه بعض آنها نسبت به بعض دیگر و نه نسبت به پیشانی و بلند و پستی آن مواضع، مادامی که از صدق مسمای سجود بیرون نرود مانعی ندارد. (هشتم) گذاردن پیشانی بر چیزی که سجده بر آن صحیح باشد از زمین و چیزی که از آن می‌روید غیر از ماکول و ملبوس چنانچه در بحث مکان گذشت. (نهم) پاک بودن جای پیشانی. (دهم) محافظت بر عربیت و ترتیب و موالات در ذکر.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ پیشانی ما بین محل رویدن موی سر و آخر بینی و ابروهاست از جهت طول و ما بین دو جبین است از جهت عرض و واجب نیست تمام پیشانی را بر زمین گذارد بلکه کفایت می‌کند سجود بر مسمای آن و به قدر درهم از آن مسمی صادق است قطعاً و احوط آن است کمتر از مقدار درهم نباشد و این مقدار هم لازم نیست که مجتمع باشد و کفایت می‌کند آن که این مقدار را و لو متفرقاً بر زمین گذارد با فرض صدق سجده پس سجده بر تسبیح نپخته جایز است

صفحه : ۴۳۰

هر گاه مجموع آن چه از جبهه بر دانه‌های آن قرار می‌گیرد به قدر درهم باشد.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ شرط است مباشرت بشره پیشانی با ما یصح السجود علیه، پس هر گاه بر روی پیشانی حائلی باشد یا بر آن چه بر آن سجده می‌کند حایل باشد، واجب است حایل را رفع کند حتی چرک که روی تربت را فرا گرفته باشد که مقدار درهم از مجموع آن و لو متفرقاً خالی از چرک نباشد. و هم چنین نسبت به پیشانی زن که مثلاً موی سر آن گرفته باشد؛ واجب است به مقدار واجب، موی آن را دور کند بلکه احوط بر طرف کردن گلی است که در سجده‌ی اول به پیشانی چسبیده باشد. و هم چنین در صورتی که خاک به پیشانی چسبیده باشد که احوط بر طرف کردن آن است از پیشانی پیش از سجده؛ بلکه اقوی وجوب ازاله‌ی آن است در صورتی که صدق سجود بر زمین و نحو آن متوقف بر برداشتن آن باشد و لکن چسبیدن خاک کمی به پیشانی، که منافی صدق سجود نباشد ضرر ندارد. و مباشرت شش موضع دیگر غیر پیشانی به زمین معتبر نیست.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ در کفین شرط است در حال اختیار باطن آنها را بر زمین گذارد و در حال ضرورت کافی است گذاردن پشت دست و با عدم امکان آن نیز به سبب آن که کف دست او را بریده باشند یا نحو آن، باید آن چه اقرب به کف است بر زمین گذارد تا برسد به ذراع یا به بازو و الاقرب فالاقرب.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ واجب نیست تمام کف بر زمین گذارده شود بلکه کفایت می‌کند گذاردن مسمای آن و لو به انگشتان یا بعض آنها. بلی، در حال اختیار گذاردن سر انگشتان کافی نیست، چنانچه کافی نیست در حال اختیار انگشتان خود را بر روی کف جمع کند و بر زمین گذارد.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ گذاردن دو زانو نیز به قدر مسمی کافی است و گذاردن تمام آن واجب نیست. و معتبر است ظاهر آن را بر زمین گذاردن نه باطن و مراد از زانو، محل اجتماع دو استخوان ساق و ران است.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ احوط در دو انگشت بزرگ پا، گذاردن سر آنهاست بر زمین نه ظاهر یا باطن آنها و کسی که سر ابهام او بریده شده باشد

بقیه‌ی آن را بگذارد و اگر چیزی از

صفحه : ۴۳۱

آن باقی نمانده باشد یا کوتاه شده باشد سر باقی انگشتان را بگذارد. و اگر همه آنها را بریده باشند آن چه از قدمین باقی مانده بر زمین گذارد و اولی و احوط آن است که ملاحظه‌ی محل ابهام را از باقی مانده بنماید.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ احوط تکیه کردن بر هفت عضو است که سنگینی بدن را بر آنها قرار دهد، اگر چه اقوی عدم وجوب زیاده از مقداری است که صدق سجود کند. و لازم نیست سنگینی خود را بر روی اعضاء سبعة مساوی اندازد و نه آن که سایر اعضاء مثل ذراع و باقی انگشتان پاها را با آنها شریک نکند.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ احوط آن است که سجود را به هیئت معهوده به عمل آورد اگر چه اقوی کفایت گذاردن اعضاء سبعة است بر زمین بر هر هیئتی باشد، مادامی که صدق سجود محفوظ بماند. مثل آن که سینه و شکم خود را به زمین بچسباند بلکه پاهای خود را دراز کند نیز، بلکه اگر چه تمام بدن را بر زمین بیندازد با گذاردن مواضع سبعة بر زمین و صدق سجود بر آن، لکن گفته‌اند که با این فرض سجود صادق نیست بلکه بر رو خوابیدن محسوب است.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ هر گاه پیشانی خود را بر جائی گذارد که زیاده از چهار انگشت پیوسته بلند باشد پس اگر به قدری بلند است که عرفاً سجود صادق نیست جایز است سر را بلند کند و بگذارد یا بکشد پائین تر و بگذارد بر چیزی که سجده بر آن صحیح باشد. و اگر عرفاً سجده بر آن صادق است، احوط بلند نکردن پیشانی و کشانیدن آن است تا سجده زیاد نشود. و اگر کشانیدن نیز ممکن نباشد، احوط اتمام نماز و اعاده آن است.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ اگر پیشانی را بر جائی که سجده بر آن صحیح نیست گذارده باشد واجب است بکشد و برداشتن آن جایز نیست زیرا که به برداشتن آن زیادی سجده لازم می‌آید به خلاف کشانیدن که زیادی سجده لازم نمی‌آید. و از اینجا است که بر فرض گذاردن پیشانی بر چیزی که سجده بر آن صحیح است نیز، کشانیدن پیشانی به جای اسهل یا افضل جایز است. و بر فرض اول در صورتی که کشانیدن پیشانی ممکن نباشد هر گاه پیش از تمام شدن ذکر متذکر حال شده، احوط اتمام نماز و اعاده‌ی آن است و اگر بعد از

صفحه : ۴۳۲

اتمام ذکر، متذکر شود؛ اکتفاء به همان سجده و آن نماز قوی است مثل صورتی که بعد از بلند کردن سر از سجده ملتفت آن شود اگر چه احوط اعاده‌ی نماز است نیز.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ کسی که در پیشانی او جراحی یا دملی باشد پس هر گاه تمام پیشانی را فرا نگرفته و جای سالم از پیشانی مانده که بتواند سجده بر آن کند متعین است. و اگر نمی‌تواند باید جای سجده را گود کند تا موضع سالم از پیشانی را بر زمین گذارد. و اگر تمام پیشانی را جراحی فرا گرفته یا با گودال کردن هم گذاردن جای سالم ممکن نباشد، یکی از دو جبین خود را بر زمین گذارد و

اولی و احوط اختیار جبین راست است. و اگر آن هم ممکن نیست سجده کند بر ذقن خود. و اگر آن نیز متعذر باشد در سجده اکتفاء کند به خم شدن به قدر ممکن.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ کسی که عاجز باشد از خم شدن برای سجود، باید به قدر امکان خم شود و سجده‌گاه پیشانی خود را بلند کند و شش موضع دیگر را هر یک به جای خود گذارد. و اگر به هیچ وجه متمکن از خم شدن نباشد به سر اشاره کند. و اگر از آن نیز متمکن نباشد به دو چشم اشاره کند و احوط آن است که سجده‌گاه خود را نیز بلند کند، در صورتی که بتواند پیشانی را در این حال بر آن گذارد چنانچه احوط گذاردن شش موضع دیگر است به جای خود. و اگر نشستن بین السجده‌تین ممکن نباشد، بدل آن به سر اشاره کند و الا به دو چشم اشاره کند. و اگر از تمام مراتب مذکوره عاجز باشد در حال جلوس، سجده‌تین را به دل بگذراند. و اگر متمکن از جلوس نباشد در حال قیام سجده‌تین به دل بگذراند و احوط اشاره کردن به دست است نیز.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ اگر در حال ذکر سجده انگشت ابهام پا را حرکت دهد عمداً، احوط اعاده‌ی نماز است. و اگر سهواً حرکت دهد و هنوز سر از سجده بلند نکرده متذکر شود، باید ذکر را اعاده کند. و هم چنین است حرکت دادن سایر مواضع سته. بلی، در صورتی که کف دست‌ها را بر زمین گذارده و انگشتان دست را حرکت دهد، ظاهر آن است [که] ضرر نداشته باشد زیرا که گذاردن کفها کفایت می‌کند. بلی، در صورتی که کف را بر زمین نگذارد،

صفحه : ۴۳۳

بلکه انگشتان تنها گذارده باشد و انگشتان را حرکت دهد، حال آن، حال حرکت ابهام پا می‌باشد.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ اگر پیشانی پیش از ذکر واجب، قهراً از زمین بلند شود و ممکن باشد که خود را نگاه دارد که قهراً پیشانی به زمین برنگردد، همان را سجده قرار دهد و بنشیند. و اگر سجده‌ی دوم را به جا نیاورده به عمل آورد و الا به همان اکتفاء کند. و اگر بعد از بلند شدن پیشانی دوباره قهراً برگردد به محل سجده باید مجموع را یک سجده حساب کند. پس اگر در مرتبه‌ی اول ذکر سجده را نگفته بگوید و الا به همان ذکر اکتفاء کند.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ در حال تقیه باکی نیست به سجده کردن بر غیر چیزی که سجده بر آن صحیح است مثل فرش و نحو آن و واجب نیست بر او که جای دیگر رود که تقیه نباشد. بلی، اگر در محل تقیه می‌تواند جائی به نماز مشغول شود که محل سجده‌ی او حصیر یا بوریا و نحو آن باشد که در حال اختیار سجده بر آن صحیح است، باید آنجا را اختیار کند.

[مسأله ۱۶]

مسأله ۱۶ هر گاه در غیر رکعت اخیره، سجده‌تین یا یک سجده را فراموش کند و داخل رکعت بعد شود پس اگر متذکر شود پیش از دخول در رکوع، واجب است برگردد و آن چه فراموش شده و ما بعد آن را به عمل آورد و اگر بعد از دخول در رکوع بعد، متذکر شود و منسی، دو سجده بوده، نمازش باطل است. و اگر منسی یک سجده بوده بگذرد. و از آنجا که متذکر شده نماز را تمام کند و بعد از سلام، سجده‌ی فراموش شده را قضاء کند و دو سجده‌ی سهو به عمل آورد. و اگر در رکعت اخیره سجده‌تین یا یک سجده را فراموش کند و متذکر شود پیش از سلام واجب، باید برگردد و منسی و ما بعد آن را به عمل آورد. و اگر متذکر نشود مگر بعد از سلام واجب، پس در صورتی که سجده‌تین فراموش شده باشد نماز باطل است و اگر یک سجده باشد، سجده را

قضاء کند.

[مسأله ۱۷]

مسأله ۱۷ نماز کردن [خواندن] بر چیزی که مواضع سجده بر آن قرار نمی‌گیرد مثل دوشک پنبه زده شده یا متکای پر یا خاک نرم یا آرد و نحو آن، جایز نیست.

[مسأله ۱۸]

مسأله ۱۸ کسی که عاجز از خم شدن تام باشد و برای سجده، امر او دائر

صفحه : ۴۳۴

باشد بین گذاردن دو دست بر زمین و ترک سجده پیشانی و بین بلند کردن ما یصح السجود علیه، به دست و گذاردن به پیشانی، ظاهر مقدم بودن دوم است که باید دست را از زمین بلند کند و تربت را مثلاً به پیشانی گذارد. و محتمل است مخیر باشد بین آن دو.

[مطلب دوم]

مطلب دوم در مستحبات سجود و آن چند امر است: (اول) تکبیر گفتن پیش از سجود در حالتی که راست ایستاده در نماز ایستاده، یا نشسته باشد در نماز نشسته. (دوم) بلند کردن دست‌ها وقت تکبیر. (سوم) بعد از سرازیر شدن برای سجود، اول دستها را بر زمین گذارد. (چهارم) آن که تمام پیشانی را بر ما یصح السجود علیه گذارد، بلکه تمام مساجد هفت گانه را به تمامها. (پنجم) دماغ خود را نیز بر خاک گذارد. (ششم) پهن کند دو کف خود را در حالتی که تمام انگشتان حتی ابهام را به هم پیوسته رو به قبله محاذی دو گوش بر زمین گذارد. (هفتم) در حالت سجده نظر خود را بطرف دماغ اندازد. (هشتم) پیش از شروع در ذکر این دعا بخواند: اللَّهُمَّ لَكَ سَجَدَتُ وَ بِكَ أَمْنَتُ وَ لَكَ أَسْلَمْتُ وَ عَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ وَ أَنْتَ رَبِّي سَجَدَ وَ جِهِي لِلذِّي خَلَقَهُ وَ شَقَّ سَمْعَهُ وَ بَصَرَهُ وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ تَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ، (نهم) ذکر سجود را مکرر کند. (دهم) ختم کند ذکر را به عدد طاق مثل سه یا پنج یا هفت و نحو آنها. (یازدهم) آن که از ما بین اذکار، اختیار تسبیح کند و از آن تسبیحی کبری را اختیار کند و سه مرتبه یا پنج یا هفت مرتبه بگوید.

(دوازدهم) سجده بر زمین کند بلکه بر خاک نه بر سنگ و چوب و نحو آنها. (سیزدهم) مساوی بودن سجده گاه پیشانی با محل بلکه مساوی بودن تمام مواضع سجود. (چهاردهم) دعا کردن در سجده یا در سجده‌ی اخیره به آن چه بخواهد از حوائج دنیا و آخرت، خصوص برای رزق حلال به این که بگوید: يَا خَيْرَ الْمَسْئُولِينَ وَ يَا خَيْرَ الْمُعْطِينَ ارْزُقْنِي وَ ارْزُقْ عِيَالِي مِنْ فَضْلِكَ فَإِنَّكَ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ.

(پانزدهم) بین سجده‌تین و بعد از دو سجده در حال جلوس توڑک کند به آن که بر ران چپ بنشیند و پشت پای راست را بر شکم پای چپ گذارد. (شانزدهم) آن که

صفحه : ۴۳۵

بین السجده‌تین بگوید: أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ رَبِّي وَ أَتُوبُ إِلَيْهِ.

(هفدهم) گفتن تکبیر بعد از سجده‌ی اولی و پیش از سجده‌ی دوم در حال جلوس و طمأنینه. (هیجدهم) گفتن تکبیر بعد از سجده دوم در حال جلوس و طمأنینه. (نوزدهم) بلند کردن دست در وقت تکبیرات. (بیستم) گذاردن دست راست بر ران راست و دست

چپ بر ران چپ در حال جلوس.

(بیست و یکم) تجافی در حال سجده به آن که شکم را از زمین بلند کند.

(بیست و دوم) آن که در حال سجده مراقب خود را بر زمین نگذارد و بین بازوها و دو پهلوی خود را باز کند و ما بین دو دست و بدن فاصله بیندازد و دو دست خود را مثل دو بال نگاه دارد. (بیست و سوم) آن که در هر دو سجده صلوات بر محمد و آل او فرستد. (بیست و چهارم) در وقت برخاستن دو زانو را پیش از دستها بلند کند. (بیست و پنجم) آن که بین سجدتین بگوید: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَارْحَمْنِي وَاجْرِنِي وَادْفَعْ عَنِّي فَإِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ.

(بیست و ششم) آن که در وقت برخاستن بگوید: بِحَوْلِ اللَّهِ وَقُوَّتِهِ أَقُومُ وَأَقْعِدُ يَا بَدِيعَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ اللَّهُمَّ بِحَوْلِكَ وَقُوَّتِكَ أَقُومُ وَأَقْعِدُ. (بیست و هفتم) در وقت برخاستن دستها را باز کرده بر زمین پهن کند و به ران تکیه کند تا بلند شود. (بیست و هشتم) زن در وقت سجده کردن دو زانو را پیش از دو دست بر زمین گذارد به عکس مرد. و هم چنین بر زن مستحب است که ذراع دو دست را بر زمین بچسباند و شکم خود را نیز به زمین بچسباند و اعضاء خود را جمع کند و در وقت بلند شدن ورک خود را بلند نکند، بلکه راست بلند شود. (بیست و نهم) سجده را طولانی کند و تسیح و ذکر را زیاد بگوید. (سی‌ام) مباشرت نمودن زمین به دو کف دست در حال سجود. (سی و یکم) در سجود هفت موضع خود را زیاده از حد واجب، بر زمین جا دهد.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ مکروه است در حال جلوس ما بین سجدتین بلکه بعد از سجده‌ی دوم نیز، «اقعاء» به آن که سینه‌ی قدمین را بر زمین تکیه کند و بر دو پاشنه‌ی پا بنشیند

صفحه : ۴۳۶

چنانچه بعض فقهاء «اقعاء» را به آن تفسیر فرموده‌اند؛ بلکه به آن چه به لغوین نسبت دهند در تفسیر آن نیز که بر روی الیتین بنشیند و ساقین خود را راست نگاه دارد و به پشت تکیه کند مثل نشستن سگ.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ مکروه است در نماز که سجده گاه خود باد بدمد بشرط آن که از دمیدن دو حرف متولد نشود و الا جایز نیست و نماز به آن باطل می‌شود. و مکروه است که بین السجدتین دستهای خود را از زمین بلند نکند.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ مکروه است قرائت قرآن در سجود و رکوع.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ احوط ترک نکردن جلوس بعد از دو سجده است در رکعت اولی و سوم که تشهد ندارد بلکه وجوب آن خالی از قوت نیست.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ هر گاه جلوس بعد از سجدتین را فراموش کند و بر خیزد و قبل از رکوع رکعت بعد متذکر شود برگردد و جلوس را به عمل آورد و برخیزد و آن چه از آن رکعت به عمل آورده اعاده کند و نماز را تمام کند و برای هر کدام از قیام بی‌جا و سایر آن چه به عمل آورده، دو سجده‌ی سهو به عمل آورد.

در سایر اقسام سجود.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ سجود سهو واجب است و تمام احکام آن در باب خلل خواهد آمد.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ واجب است سجده کردن، بر کسی که یکی از چهار آیه از سوره‌های سجده را بخواند و آن «الم تنزیل» است وقتی که به «وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ» رسد و «حم فصلت» نزد کلمه «تَعْبُدُونَ» و سوره‌ی «و النجم» و سوره‌ی «اقرء باسم» در آخر آنها و هم چنین واجب است سجده کردن بر کسی که یکی از چهار آیه مزبوره را گوش دهد و بشنود؛ بلکه واجب است نیز بر کسی که به گوش او برسد بنا بر اظهر. و مستحب است سجده کردن در یازده مقام: (اول) در سوره‌ی «اعراف» نزد «وَلَهُ يَسْجُدُونَ». (دوم) در سوره رعد نزد «وَوَلَّاهُم بِالْعُدُوِّ وَالْاَصَالِ». (سوم) در سوره نحل نزد «وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ». (چهارم) در سوره‌ی بنی اسرائیل نزد «وَيَزِيدُهُمْ حُشُوعًا». (پنجم) در سوره مریم نزد «خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا». (ششم) در سوره‌ی حج نزد «يَفْعَلْ مَا يَشَاءُ». (هفتم) در سوره‌ی حج نیز نزد «افعلوا الخير». (هشتم) در سوره‌ی فرقان نزد «وَزَادَهُمْ نُفُورًا». (نهم) در سوره‌ی

صفحه : ۴۳۷

نمل نزد «رَبِّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ». (دهم) در سوره ص نزد «وَوَخَّرَ رَاكِعًا وَ اَنَابًا». (یازدهم) در سوره‌ی انشقاق نزد «وَ اِذَا قُرِئَ» بلکه اولی سجده کردن است نزد هر آیه که در آن امر به سجود باشد.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ وجوب یا استحباب سجده، مختص به قاری و مستمع و سامع آیات مزبوره است و واجب نیست بر کسی که آیات مزبوره را بنویسد یا تصوّر نماید یا آن که نوشته آن را ببیند یا آیات مزبوره به قلب او خطور کند.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ سبب وجوب یا استحباب سجده، مجموع آیه است و به قرائت بعض آیات مزبوره اگر چه کلمه باشد که امر به سجده را مشتمل است سجده واجب نمی‌شود.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ سجده‌ی تلاوت، واجب فوری است و تأخیر آن جایز نیست. بلی، اگر فراموش کند سجده را هر وقت متذکر شود باید سجده کند؛ بلکه هم چنین است اگر عصباناً ترک سجده کند که در هر آنی، واجب فوری و تأخیر آن حرام است تا سجده کند.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ اگر بعض آیات مزبوره را خودش قرائت کند و بعض آن را بشنود، احوط سجده کردن است.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ اگر آیات مزبوره را خودش غلط خواند یا قاری غلط خواند و او شنید، سجده احوط است.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ باید مکرر کند سجده را به تکرار قرائت آیات یا تکرار استماع یا خودش بخواند و از دیگران نیز بشنود، بلکه اگر چه در یک زمان باشد به آن که از جماعتی که مشغول قرائت آن می‌باشند یا خودش هم بخواند که بر هر کدام از آنها لازم است سجود تلاوت به عدد تمام قرائت کنندگان که آیات را از آنها شنیده باشد بنا بر احوط.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ اگر آیات سجده را صغیر یا مجنون به قصد قرائت قرآن بخوانند و کسی بشنود، سجده بر او واجب است.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ اگر آیات سجده را در اثناء نماز بشنود یا قرائت کند باید به اشاره و ایما سجده کند و بعد از اتمام نماز سجده کند و نماز را اعاده کند.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ اگر کسی در حال سجود، آیات سجده را بشنود یا بخواند باید سر از سجده بردارد و سجده‌ی تلاوت را به عمل آورد و کافی نیست باقی ماندن به حال سجده، به قصد سجده‌ی تلاوت و نه به کشانیدن پیشانی

صفحه : ۴۳۸

از آنجا به جای دیگر.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ ظاهر آن است که نیت سجود در حال جلوس یا قیام واجب نباشد تا آن که سرازیر شدن نیز به قصد سجده باشد، بلکه کفایت می‌کند نیت آن پیش از گذاردن پیشانی بر زمین یا مقارن آن.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ ظاهر آن است که در وجوب سجده‌ی تلاوت، معتبر باشد آن که قصد قاری، قرائت قرآن باشد پس در صورتی که کسی به قصد غیر قرآن مثل خطاب یا تکلم، آیات را بخواند سجده واجب نیست. و هم چنین بر کسی که آیات را از شخص خواب [یده] یا طفل غیر ممیز یا از صندوق حبس الصوت [ضبط صوت] بشنود، سجده واجب نیست اگر چه احوط است در جمیع مذکورات.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ در وجوب سجده‌ی تلاوت به شنیدن، معتبر است که حروف و کلمات آن را تمیز دهد و به شنیدن مجرد همهمه، سجده واجب نیست اگر چه احوط است.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ سجود واجب نیست به شنیدن ترجمه‌ی آیات یا خواندن ترجمه‌ی آن اگر چه مقصود ترجمه، آنها باشد.

[مسأله ۱۶]

مسأله ۱۶ در سجده‌ی تلاوت علاوه از تحقق مسمای سجده، معتبر است نیت و اباحی مکان و بلند نبودن سجده‌گاه از جای پای او زیاده از چهار انگشت پیوسته. و احوط گذاردن مواضع هفتگانه است بر زمین مثل سجود نماز و گذاردن خصوص پیشانی بر چیزی که صحیح باشد سجود بر آن در نماز و لکن معتبر نیست در آن طهارت از حدث و خبث، پس بر جنب و حائض سجده واجب است وقتی که آیات مزبوره را بشنوند یا بخوانند اگر چه خواندن بر آنها حرام است. و سجده مستحب است بر آنها در صورتی که آیات یازده‌گانه‌ی مزبوره را بخوانند یا بشنوند. و هم چنین معتبر نیست در آن استقبال و نه پاک بودن سجده‌گاه پیشانی و نه ستر عورت تا چه رسد به شرایط ستر و ساتر از پاک بودن و حریر یا طلا یا جلد میته نبودن. بلی، شرط است که لباس او غصبی نباشد در صورتی که سجده کردن تصرف در آن محسوب شود.

[مسأله ۱۷]

مسأله ۱۷ در سجده‌ی تلاوت تشهد و سلام و تکبیره الاحرام نیست. بلی، مستحب است بعد از سر بلند کردن از آن تکبیر بگوید بلکه

صفحه : ۴۳۹

احوط است.

[مسأله ۱۸]

مسأله ۱۸ در سجود تلاوت، ذکر واجب نیست اگر چه مستحب است به هر ذکر، لکن بهتر آن است که بگوید: سَجَدتْ لَكَ يَا رَبِّ تَعْبُدًا وَرِقًا لَا مُسْتَكْبِرًا عَنْ عِبَادَتِكَ وَلَا مُسْتَنْكِفًا وَلَا مُسْتَعْظِمًا بَلْ أَنَا عَبْدٌ ذَلِيلٌ خَائِفٌ مُسْتَجِيرٌ يَا بَگُود: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ حَقًّا حَقًّا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ إِيْمَانًا وَتَصَدِيقًا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ عُبُودِيَّةً وَرِقًا سَجَدتْ لَكَ يَا رَبِّ تَعْبُدًا وَرِقًا لَا مُسْتَنْكِفًا وَلَا مُسْتَكْبِرًا بَلْ أَنَا عَبْدٌ ذَلِيلٌ ضَعِيفٌ خَائِفٌ مُسْتَجِيرٌ يَا بَگُود: الْهِيَ آمِنًا بِمَا كَفَرُوا وَعَرَّفْنَا مِنْكَ مَا أَنْكَرُوا وَأَجْبَنَّاكَ إِلَى مَا دَعَا الْهِيَ فَالْعَفْوُ الْعَفْوُ يَا بَگُود: آن چیزی را که حضرت رسول صلی الله علیه و آله در سجدهی سورهی اقرء باسم فرموده و آن این است: أَعُوذُ بِهِ رِضَاكَ مِنْ سَيِّئَاتِكَ وَبِمُعَافَاتِكَ عَنْ عُقُوبَتِكَ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْكَ لَا أَحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَيَّ نَفْسِكَ.

[مسأله ۱۹]

مسأله ۱۹ اگر مکرر، آیات سجده را بشنود و شک کند در اقل و اکثر، جایز است اکتفاء به اقل. بلی، اگر عدد را بداند و شک کند در آن که آیا به آن عدد سجده کرده یا کمتر؟ باید بناء گذارد بر کمتر و احتیاط کند به اتیان بقیه.

[مسأله ۲۰]

مسأله ۲۰ کافی است در صدق تعدد در این سجده، مجرد برداشتن پیشانی از زمین و گذاردن آن را دفعه‌ی دیگر به جهت سجدهی دیگر. و معتبر نیست آن که بنشیند و باز به سجده رود بلکه رفع ما عدای جبهه در آن معتبر نیست اگر چه احوط است. پس در صورت وجوب تکرار به این نحو کافی است.

[مسأله ۲۱]

مسأله ۲۱ مستحب است سجدهی شکر کردن برای نعمتی که تازه خداوند مَنان به او مرحمت فرموده یا بلیه [ای] که از او دفع نموده یا برای تذکر نعمت یا دفع نعمتی که سابقاً از او فرموده یا برای توفیق اداء فریضه یا نافله یا فعل خیری که از او صادر شده، حتی برای مثل اصلاح ذات البین که منقول است از معصوم علیه السلام که هر وقت ما بین دو نفر را اصلاح می‌فرمود سجدهی شکر به جا می‌آورد. و در این سجده مجرد گذاردن پیشانی بر زمین با نیت کافی است و معتبر است در آن، اباحه‌ی مکان و ذکر در آن شرط نیست، اگر چه مستحب است که بگوید: شَكَرًا لِلَّهِ يَا شَكَرًا شَكَرًا وَعَفْوًا عَفْوًا صَدَ مَرْتَبَةً يَا سَهَ مَرْتَبَةً وَيَكُ مَرْتَبَةً نِيْز

صفحه : ۴۴۰

کافی است و جایز است اکتفاء به یک سجده، ولی مستحب است دو مرتبه به جا آورد. و تعدد حاصل می‌شود به فصل ما بین آن دو به آن که؛ دو طرف صورت یا دو جبین خود را یا همه‌ی آنها را بر زمین گذارد و جانب راست را مقدم دارد بر جانب چپ و بعد از آن به سجدهی دوم رود. و مستحب است در سجدهی شکر ذراعین خود را فرش کند و سر استخوان سینه و سینه و شکم را به زمین بچسباند. و سنت است بعد از سر بلند کردن از آن، سجده گاه خود را مسح کند به دست خود و بر صورت و مقادیم بدن بمالد. و سنت است که در سجده این دعا بخواند که عبد الله بن جندب از موسی بن جعفر علیهما السلام سؤال کرده که در سجدهی شکر چه بگوید که اصحاب ما در آن خلاف کرده‌اند حضرت فرمود: بگو در حالتی که به سجده باشی: اللَّهُمَّ إِنِّي أَشْهَدُكَ وَأَشْهَدُ مَلَائِكَتِكَ وَأَنْبِيَاءَكَ وَرُسُلَكَ وَجَمِيعَ خَلْقِكَ أَنَّكَ أَنْتَ اللَّهُ رَبِّي وَالْإِسْلَامُ دِينِي وَمُحَمَّدًا نَبِيِّي وَعَلِيًّا وَالْحَسَنَ وَالْحُسَيْنَ وَعَلِيًّا وَمُحَمَّدًا وَجَعْفَرًا وَمُوسَى وَعَلِيًّا وَمُحَمَّدًا وَعَلِيًّا وَالْحَسَنَ وَالْحُسَيْنَ وَالْحُسَيْنَ وَالْحُسَيْنَ وَالْحُسَيْنَ وَأَتَوَلَّى مِنْ أَعْدَائِهِمْ أَتَبَّرًا اللَّهُمَّ

إِنِّي أَنشِدُكَ دَمَ الْمَظْلُومِ، سَهْ مَرْتَبَه: اللَّهُمَّ إِنِّي أَنشِدُكَ بِإِيوَائِكَ عَلَى نَفْسِكَ لِأَعْدَائِكَ لَتَهْلِكَنَّهُمْ بِأَيْدِينَا وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ اللَّهُمَّ إِنِّي أَنشِدُكَ بِإِيوَائِكَ عَلَى نَفْسِكَ لِأَوْلِيَائِكَ لَتَظْفَرَنَّهُمْ بِعُدْوِكَ وَعَدُوِّهِمْ أَنْ تُصَلِّيَ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَعَلَى الْمُسْتَحْفِظِينَ مِنْ آلِ مُحَمَّدٍ، سَهْ مَرْتَبَه: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْيُسْرَ بَعْدَ الْعُسْرِ، سَهْ مَرْتَبَه. پس طرف راست صورت را بر زمین گذار و بگو: یا کَهِفَى حِينَ تَعَيَّنِي الْمَذَاهِبُ وَتُضَيِّقُ عَلَيَّ الْأَرْضَ بِمَا رَحَّبْتَ يَا بَارِيَّ خَلَقِي رَحْمَةً بِي وَقَدْ كُنْتُ عَنْ خَلْقِي غَيِّبًا صَلَّى عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَعَلَى الْمُسْتَحْفِظِينَ مِنْ آلِ مُحَمَّدٍ بَعْدَ أَنْ بَكَوْا، طرف چپ صورت را بر زمین گذار و بگو: یا مُذَلِّ كُلِّ جَبَّارٍ وَيَا مُعَزِّ كُلِّ ذَلِيلٍ قَدْ وَعَزَّتْكَ بَلَّغْ مَجْهُودِي، سَهْ مَرْتَبَه بَعْدَ از آن بگو: یا حَنَّانُ يَا مَنَّانُ يَا كَاشِفَ الْكَرْبِ الْعِظَامِ و بر گرد به سجود و صد مرتبه بگو: شُكْرًا شُكْرًا. و حوائج خود را سؤال کن إن شاء الله تعالى بر آورده است. و در سجده‌ی شکر احوط آن است که پیشانی را بر چیزی گذارد که سجده بر آن صحیح باشد و شش

صفحه : ۴۴۱

موضع دیگر را بر زمین گذارد و ضرر ندارد که پیش از سجده و بعد تکبیر گوید بدون قصد خصوصیت و ورود.

[مسأله ۲۲]

مسأله ۲۲ هر گاه سبب شکر موجود شود و مانع از سجده کردن بر زمین داشته باشد به سر خود اشاره کند و صورت خود را بر کف دست گذارد. از حضرت صادق علیه السلام منقول است که وقتی که یکی از شماها یاد نعمت خداوند عز و جل کند، طرف صورت خود را بر خاک گذارد برای شکر گزاری خدا و هر گاه سوار باشد، پیاده شود و طرف صورت را بر خاک گذارد و اگر نتواند پیاده شود و یا از شهرت بترسد؛ طرف صورت خود را بر زمین گذارد و اگر نتواند طرف صورت خود را بر کف دست گذارد و حمد خدا کند بر آن نعمتی که به او عطا فرموده. و از این خبر ظاهر می‌شود که سجده محقق می‌شود به گذاردن طرف صورت تنها بدون پیشانی.

[مسأله ۲۳]

مسأله ۲۳ مستحب است سجده کردن به قصد اظهار ذلت خود و تعظیم خداوند جلیل عزیز، بلکه سجده در اصل راجح و عبادت بلکه اعظم طاعات است بلکه خداوند جل‌شانه عبادت نشده به عملی که مانند سجده باشد و هیچ عملی بر ابلیس لعین اشد از آن نیست که اولاد آدم علیه السلام را به سجده ببیند زیرا که او مأمور به سجده شد و عصیان ورزید و مطرود از بارگاه قدس الهی شد. و آن شخص مأمور شد و اطاعت نمود و نجات یافت. و نزدیک‌ترین حالات بنده به خداوند عالم وقتی است که در حالت سجده باشد و سجده کردن سنت اوّابین است. و سنت است طول دادن سجده و منقول است که حضرت آدم علیه السلام سه شبانه روز در سجده بود. و حضرت علی بن الحسین علیهما السلام سجده فرمود بر سنگ خشی و آن قدر طول داد که هزار مرتبه شمردند که می‌فرمود: لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ حَقًّا حَقًّا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ نَعْبُدُ وَرِقًّا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ إِيمَانًا وَتَصَدِيقًا. و حضرت صادق علیه السلام آن قدر سجده را طول می‌داد که گمان می‌بردند که آن بزرگوار به خواب رفته. و حضرت موسی بن جعفر علیهما السلام هر روز بعد از طلوع آفتاب به سجده می‌رفت و تا وقت زوال به سجده بود.

[مسأله ۲۴]

مسأله ۲۴ حرام است سجده کردن برای غیر ذات معبود جلّت عظمتّه،

صفحه : ۴۴۲

زیرا که سجده نهایت خضوع است و آن مختص به کسی است که در نهایت کبریا و عظمت باشد. و حضرت آدم علیه السلام

مسجود ملائکه نبود بلکه قبله‌ی آنها بود چنانکه سجده‌ی حضرت یعقوب علیه السلام و اولاد آن بزرگوار وقت ملاقات به حضرت یوسف علیه السلام، نبود بلکه به شکرانه‌ی آن موهبت عظیمه که به او عطا شده بود خداوند مَنان را سجده کردند. پس آن چه بعضی عوام الناس نزد قبر حضرت امیر المؤمنین و ائمه معصومین علیهم السلام سجده می‌کنند مشکل است مگر آن که قصد آنها به آن، سجده‌ی شکر باشد که موفق به زیارت شدند. بلی، دور نیست جوار بوسیدن عتبه مقدسه.

[فصل هفتم در تشهد است]

فصل هفتم در تشهد است و آن در نماز دو رکعتی، یک مرتبه واجب است بعد از بلند کردن سر از سجده‌ی اخیره از رکعت دوم و در نماز سه رکعتی و چهار رکعتی، مرتبه‌ی دیگر بعد از بلند کردن سر از سجده‌ی اخیره از رکعت اخیره نیز واجب است. و تشهد واجب غیر رکنی است که اگر آن را عمدتاً ترک کند نماز باطل است و اگر سهواً ترک کند و پیش از رکوع رکعت بعد متذکر شود برگردد. و تشهد و ما بعد آن را به عمل آورد. و اگر بعد از رسیدن به حد رکوع متذکر شود، وقت تدارک گذشته باید تشهد را بعد از نماز قضاء کند و دو سجده‌ی سهو نیز به عمل آورد و واجبات تشهد هفت است:

(اول) شهادتین. (دوم) صلوات بر محمد و آل او به این که بگوید: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَكَفَايَتِمْ مِى كُنْد بِنَا بَرِ اقْوَى اَنْ كَه بگویند: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولَ اللَّهِ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ. (سوم) جلوس به مقدار ذکر مزبور.

(چهارم) طمأنینه در آن. (پنجم) ترتیب به تقدیم شهادت اول بر دوم و تقدیم هر دو بر صلوات چنان که ذکر شد. (ششم) موالات بین فقرات ثلاثه و کلمات

صفحه : ۴۴۳

و حروف آن به طوری که از صدق عرفی بیرون نرود. (هفتم) صحیح اداء کردن آن در حرکات و سکنات و اداء حروف و کلمات.

[مسئله ۱:]

مسئله ۱: ذکر شهادتین و صلوات را به الفاظ متعارفه نزد متشرعه باید گفت و غیر آن الفاظ مجزی نیست اگر چه مفید معانی آنها باشد مثل آن که به جای تشهد، اعلم یا أقر یا أترف و نحو آن بگوید و هم چنین سایر کلمات آن.

[مسئله ۲:]

مسئله ۲: نشستن در حال تشهد به هر کیفیتی باشد کافی است اگر چه به طور اقعاء باشد که دو تفسیر در آن شده و گذشت و لکن احوط ترک آن است.

[مسئله ۳:]

مسئله ۳: کسی که ذکر تشهد را نمی‌داند باید یاد بگیرد و مادامی که یاد نگرفته باید به تلقین دیگری بگوید و اگر نداند و کسی نباشد که او را تلقین کند یا آن که وقت نماز تنگ باشد، آن قدری که می‌داند بگوید و بقیه آن را به ترجمه‌ی آن بگوید. و اگر هیچ چیز آن را نمی‌داند اکتفاء کند به ترجمه‌ی تمام آن. و اگر ترجمه‌ی آن را نیز نمی‌داند به مقدار تشهد از سایر اذکار بگوید. و

بهتر آن است که «الحمد لله» را اختیار کند در صورتی که آن را صحیح اداء می‌کند و اگر از ذکر هم چیزی نمی‌داند احوط آن است که به قدر تشهد بنشیند و به قلب خود ذکر خدا را بگذراند با امکان آن.

(مسأله ۴): مستحب است در [تشهد چند چیز]:

هد چند چیز: (اول) آن که مرد در حال تشهد متورک بنشیند به آن که بر روی ران چپ بنشیند و پشت قدم راست را روی شکم پای چپ گذارد. (دوم) آن که پیش از شروع در ذکر تشهد، بگوید: «الحمد لله» یا بگوید: «بِسْمِ اللَّهِ وَ بِاللَّهِ وَ خَيْرِ الْأَسْمَاءِ لِلَّهِ» یا بگو: «بِسْمِ اللَّهِ وَ بِاللَّهِ وَ الْأَسْمَاءِ الْحُسْنَى كُلِّهَا لِلَّهِ». (سوم) آن که دو دست خود را با انگشتان پیوسته بر روی رانها گذارد. (چهارم) آن که نظر به دامن خود اندازد. (پنجم) آن که بعد از و أَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ بگوید: أُرْسِلَهُ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَ نَذِيرًا بَيْنَ يَدَيْ السَّاعَةِ وَ أَشْهَدُ أَنْ رَبِّي نِعَمَ الرَّبِّ وَ أَنْ مُحَمَّدًا نِعَمَ الرَّسُولِ بعد از آن صلوات فرستد. (ششم) آن که بعد از صلوات

صفحه : ۴۴۴

تشهد اول بگوید: «وَ تَقَبَّلْ شَفَاعَتَهُ وَ أَرْفَعْ دَرَجَتَهُ» بلکه در تشهد دوم نیز بگوید و بهتر آن است که قصد ورود در آن نکند. (هفتم) در تشهد اول و دوم بگوید آن چه منقول است: «بِسْمِ اللَّهِ وَ بِاللَّهِ وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَ خَيْرِ الْأَسْمَاءِ لِلَّهِ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ حْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَ أَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ أُرْسِلَهُ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَ نَذِيرًا بَيْنَ يَدَيْ السَّاعَةِ أَشْهَدُ أَنَّكَ نِعَمَ الرَّبِّ وَ أَنْ مُحَمَّدًا نِعَمَ الرَّسُولِ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ وَ تَقَبَّلْ شَفَاعَتَهُ وَ أَرْفَعْ دَرَجَتَهُ» بعد از آن دو مرتبه یا سه مرتبه «الحمد لله» بگوید، بعد از آن برخیزد برای رکعت سوم و در رکعت اخیر بگوید: «بِسْمِ اللَّهِ وَ بِاللَّهِ وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَ خَيْرِ الْأَسْمَاءِ لِلَّهِ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ حْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَ أَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ أُرْسِلَهُ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَ نَذِيرًا بَيْنَ يَدَيْ السَّاعَةِ أَشْهَدُ أَنَّكَ نِعَمَ الرَّبِّ وَ أَنْ مُحَمَّدًا نِعَمَ الرَّسُولِ التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ وَ الصَّلَوَاتُ الطَّاهِرَاتُ الطَّيِّبَاتُ الزَّكَايَاتُ الْغَايَاتُ الزَّائِحَاتُ السَّابِغَاتُ التَّائِمَاتُ مَا طَابَ وَ زَكِيَ وَ طَهَّرَ وَ خَلَصَ وَ صَفَى فَلِلَّهِ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ حْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَ أَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ أُرْسِلَهُ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَ نَذِيرًا بَيْنَ يَدَيْ السَّاعَةِ أَشْهَدُ أَنَّكَ نِعَمَ الرَّبِّ وَ أَنْ مُحَمَّدًا نِعَمَ الرَّسُولِ وَ أَشْهَدُ أَنْ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَ أَنْ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَ مَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْ لَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ وَ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ وَ سَلِّمْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ وَ تَرَحَّمْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ وَ اغْفِرْ لَنَا وَ لِأَخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَ لَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ وَ امْنُنْ عَلَى بَالِغَتِهِ وَ عَافِنِي مِنَ النَّارِ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ وَ اغْفِرْ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ وَ لَا تَرِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا بعد از آن بگوید: «السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَ رَحْمَةُ اللَّهِ وَ بَرَكَاتُهُ السَّلَامُ عَلَى أَنْبِيَاءِ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ السَّلَامُ عَلَى جَبْرِيْلَ وَ مِيكَائِيلَ وَ الْمَلَائِكَةِ الْمُقَرَّبِينَ السَّلَامُ عَلَى مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ خَاتَمِ النَّبِيِّينَ لَا نَبِيَّ بَعْدَهُ وَ السَّلَامُ عَلَيْنَا وَ عَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ» بعد از آن سلام بگوید. (هشتم) آن که بعد از

صفحه : ۴۴۵

تشهد اول، هفت مرتبه «سبحان الله» بگوید و برخیزد. (نهم) در وقت برخاستن از تشهد اول بگوید: بِحَوْلِ اللَّهِ وَ قُوَّتِهِ تا آخر. (دهم) آن که زن در حال جلوس برای تشهد رانهای خود را جمع کند.

[مسأله ۵]:

مسأله ۵: مکروه است اقعاء در حال تشهد بلکه احوط ترک آن است و دو تفسیر آن گذشت.

جلد دوم

فهرست مطالب

الغایه‌القصوی فی ترجمه‌ العروه‌الوثقی

کتابشناسی

جلد دوم

مقدمه‌ی مصحح

[تتمه کتاب الصلاة]

[تتمه باب هفتم در افعال صلاة]

[فصل هشتم در سلام]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[فصل نهم در ترتیب]

[مسأله ۱]

[فصل دهم در موالات]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[فصل یازدهم در قنوت]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

خاتمه

[فصل اول در تعقیب]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[فصل دوم در ذکر صلوات]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[باب هشتم در مبطلات نماز و مکروهات آن و احکام قطع نماز]

فصل اول در مبطلات نماز

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[مسأله ۲۵]

[مسأله ۲۶]

[مسأله ۲۷]

[مسأله ۲۸]

[مسأله ۲۹]

[مسأله ۳۰]

[مسأله ۳۱]

[مسأله ۳۲]

[مسأله ۳۳]

[مسأله ۳۴]

[مسأله ۳۵]

[مسأله ۳۶]

[مسأله ۳۷]

[مسأله ۳۸]

[مسأله ۳۹]

[مسأله ۴۰]

[مسأله ۴۱]

[مسأله ۴۲]

[مسأله ۴۳]

[مسأله ۴۴]

[فصل دوم در مکروهات نماز]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[فصل سوم در احکام قطع نماز]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[باب نهم در نماز آیات است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسئله ۶]

[مسئله ۷]

[مسئله ۸]

[مسئله ۹]

[مسئله ۱۰]

[مسئله ۱۱]

[مسئله ۱۲]

[مسئله ۱۳]

[مسئله ۱۴]

[مسئله ۱۵]

[مسئله ۱۶]

[مسئله ۱۷]

[مسئله ۱۸]

[مسئله ۱۹]

[مسئله ۲۰]

[مسئله ۲۱]

[مسئله ۲۲]

[مسئله ۲۳]

[مسئله ۲۴]

باب دهم در احکام نماز قضاء است

[فصل اول وجوب قضاء نماز به هر علتی فوت شده]

[مسئله ۱]

[مسئله ۲]

[مسئله ۳]

[مسئله ۴]

[مسئله ۵]

[مسئله ۶]

[مسئله ۷]

[مسئله ۸]

[مسئله ۹]

[مسئله ۱۰]

[مسئله ۱۱]

[مسئله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[مسأله ۲۵]

[مسأله ۲۶]

[مسأله ۲۷]

[مسأله ۲۸]

[مسأله ۲۹]

[مسأله ۳۰]

[مسأله ۳۱]

[مسأله ۳۲]

[مسأله ۳۳]

[مسأله ۳۴]

[مسأله ۳۵]

[مسأله ۳۶]

[فصل دوم در اجیر گرفتن بر قضاء]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[مسأله ۲۵]

[مسأله ۲۶]

[مسأله ۲۷]

[مسأله ۲۸]

[مسأله ۲۹]

[مسأله ۳۰]

[فصل سوم در قضاء ولی]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[مسأله ۲۵]

[باب یازدهم در نماز جماعت است]

[فصل اول [در فضیلت نماز جماعت]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[مسأله ۲۵]

[مسأله ۲۶]

[مسأله ۲۷]

[مسأله ۲۸]

[مسأله ۲۹]

[مسأله ۳۰]

[فصل دوم در شرایط جماعت]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[مسأله ۲۵]

[فصل سوم در احکام جماعت است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[مسأله ۲۵]

[مسأله ۲۶]

[مسأله ۲۷]

[مسأله ۲۸]

[مسأله ۲۹]

[مسأله ۳۰]

[مسأله ۳۱]

[مسأله ۳۲]

[مسأله ۳۳]

[مسأله ۳۴]

[مسأله ۳۵]

[مسأله ۳۶]

[مسأله ۳۷]

[مسأله ۳۸]

[فصل چهارم در شرایط امام جماعت]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[فصل پنجم در مستحبات و مکروهات جماعت است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

باب دوازدهم در احکام خللی که در نماز واقع می‌شود

[فصل اول در معنی خلل و اقسام آن و احکام سهویات است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[فصل دوم در شکایات نماز است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[فصل سوم در شکایات متعلقه‌ی به رکعات نماز]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[مسأله ۲۵]

[مسأله ۲۶]

[فصل چهارم در کیفیت نماز احتیاط و بعض احکام آن]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[فصل پنجم در احکام قضاء اجزاء فراموش شده از نماز]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[فصل ششم در موجبات سجود سهو و کیفیت آن و احکام آن]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[فصل هفتم در شکوکی که اعتبار ندارد و نباید به آن اعتناء کند]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

مسأله

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

خاتمه

- [اول]
- [دوم]
- [سوم]
- [چهارم]
- [پنجم]
- [ششم]
- [هفتم]
- [هشتم]
- [نهم]
- [دهم]
- [یازدهم]
- [دوازدهم]
- [سیزدهم]
- [چهاردهم]
- [پانزدهم]
- [شانزدهم]
- [هفدهم]
- [هیجدهم]
- [نوزدهم]
- [بیستم]
- [بیست و یکم]
- [بیست و دوم]
- [بیست و سوم]
- بیست و چهارم
- [بیست و پنجم]
- [بیست و ششم]
- [بیست و هفتم]
- [بیست و هشتم]
- [بیست و نهم]
- [سی ام]
- [سی و یکم]
- [سی و دوم]
- [سی و سوم]

[سی و چهارم]

[سی و پنجم]

[سی و ششم]

[سی و هفتم]

[سی و هشتم]

[سی و نهم]

[چهلم]

[چهل و یکم]

[چهل و دوم]

[چهل و سوم]

[چهل و چهارم]

[چهل و پنجم]

[چهل و ششم]

[چهل و هفتم]

[چهل و هشتم]

[چهل و نهم]

[پنجاهم]

[پنجاه و یک]

[پنجاه و دوم]

[پنجاه و سوم]

پنجاه و چهارم

[پنجاه و پنجم]

[پنجاه و ششم]

پنجاه و هفتم

[پنجاه و هشتم]

[پنجاه و نهم]

[شصتم]

[شصت و یکم]

[شصت و دوم]

[شصت و سوم]

[شصت و چهارم]

[شصت و پنجم]

[شصت و ششم]

[باب سیزدهم در نمازهای مستحبی]

فصل اول در نماز عیدین که عید فطر و عید قربان است

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[فصل دوم در نماز شب دفن]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[فصل سوم در نماز جعفر [الطیار علیه السلام]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[فصل چهارم در نماز غفیله]

[فصل پنجم در نماز اول ماه]

[فصل ششم در نماز وصیت]

[فصل هفتم در نماز روز عید غدیر که هیجدهم ذی الحجّه باشد]

[فصل هشتم در نماز حاجت]

[فصل نهم اقسام نمازهای مستحبی]

[فصل دهم در بعض احکام نمازهای مندوبه]

[مسئله ۱]

[مسئله ۲]

[مسئله ۳]

[مسئله ۴]

[مسئله ۵]

[مسئله ۶]

[مسئله ۷]

[باب چهاردهم در نماز مسافر]

[مقدمه]

[مسئله ۱]

[مسئله ۲]

[مسئله ۳]

[مسئله ۴]

[مسئله ۵]

[مسئله ۶]

[مسئله ۷]

[مسئله ۸]

[مسئله ۹]

[مسئله ۱۰]

[مسئله ۱۱]

[مسئله ۱۲]

[مسئله ۱۳]

[مسئله ۱۴]

[مسئله ۱۵]

[مسئله ۱۶]

[مسئله ۱۷]

[مسئله ۱۸]

[مسئله ۱۹]

[مسئله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[مسأله ۲۵]

[مسأله ۲۶]

[مسأله ۲۷]

[مسأله ۲۸]

[مسأله ۲۹]

[مسأله ۳۰]

[مسأله ۳۱]

[مسأله ۳۲]

[مسأله ۳۳]

[مسأله ۳۴]

[مسأله ۳۵]

[مسأله ۳۶]

[مسأله ۳۷]

[مسأله ۳۸]

[مسأله ۳۹]

[مسأله ۴۰]

[مسأله ۴۱]

[مسأله ۴۲]

[مسأله ۴۳]

[مسأله ۴۴]

[مسأله ۴۵]

[مسأله ۴۶]

[مسأله ۴۷]

[مسأله ۴۸]

[مسأله ۴۹]

[مسأله ۵۰]

[مسأله ۵۱]

[مسأله ۵۲]

[مسأله ۵۳]

[مسئله ۵۴]

[مسئله ۵۵]

[مسئله ۵۶]

[مسئله ۵۷]

[مسئله ۵۸]

[مسئله ۵۹]

[مسئله ۶۰]

[مسئله ۶۱]

[مسئله ۶۲]

[مسئله ۶۳]

[مسئله ۶۴]

[مسئله ۶۵]

[مسئله ۶۶]

[مسئله ۶۷]

[مسئله ۶۸]

[مسئله ۶۹]

[مسئله ۷۰]

[فصل اول در چیزهایی که به تحقق آن، سفر یا حکم سفر منقطع می‌شود]

[مسئله ۱]

[مسئله ۲]

[مسئله ۳]

[مسئله ۴]

[مسئله ۵]

[مسئله ۶]

[مسئله ۷]

[مسئله ۸]

[مسئله ۹]

[مسئله ۱۰]

[مسئله ۱۱]

[مسئله ۱۲]

[مسئله ۱۳]

[مسئله ۱۴]

[مسئله ۱۵]

[مسئله ۱۶]

[مسئله ۱۷]

[مسئله ۱۸]

[مسئله ۱۹]

[مسئله ۲۰]

[مسئله ۲۱]

[مسئله ۲۲]

[مسئله ۲۳]

[مسئله ۲۴]

[مسئله ۲۵]

[مسئله ۲۶]

[مسئله ۲۷]

[مسئله ۲۸]

[مسئله ۲۹]

[مسئله ۳۰]

[مسئله ۳۱]

[مسئله ۳۲]

[مسئله ۳۳]

[مسئله ۳۴]

[مسئله ۳۵]

[مسئله ۳۶]

[مسئله ۳۷]

[مسئله ۳۸]

[مسئله ۳۹]

[مسئله ۴۰]

[مسئله ۴۱]

[مسئله ۴۲]

[مسئله ۴۳]

[فصل دوم در احکام مسافر]

[مسئله ۱]

[مسئله ۲]

[مسئله ۳]

[مسئله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[کتاب الصوم]

(مقدمه)

[باب اول در نیت است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[باب دوم در بیان چیزهایی که در روزه باید از آن امساک کند]

«اول و دوم» خوردن و آشامیدن

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[سوم جماع است]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[چهارم طلب بیرون آمدن منی نمودن عمداً]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[پنجم از مفطرات کذب بر خدا]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[مسأله ۲۵]

[مسأله ۲۶]

[مسأله ۲۷]

[مسأله ۲۸]

[مسأله ۲۹]

[ششم از مفطرات رسانیدن غبار غلیظ است به حلق]

[«هفتم» سر زیر آب کردن،]

[مسأله ۳۰]

[مسأله ۳۱]

[مسأله ۳۲]

[مسأله ۳۳]

[مسأله ۳۴]

[مسأله ۳۵]

[مسأله ۳۶]

[مسأله ۳۷]

[مسأله ۳۸]

[مسأله ۳۹]

[مسأله ۴۰]

[مسأله ۴۱]

[مسأله ۴۲]

[مسأله ۴۳]

[مسأله ۴۴]

[مسأله ۴۵]

[مسأله ۴۶]

[مسأله ۴۷]

[مسأله ۴۸]

[«هشتم» از مفطرات باقی ماندن بر جنابت است]

[مسأله ۴۹]

[مسأله ۵۰]

[مسأله ۵۱]

[مسأله ۵۲]

[مسأله ۵۳]

[مسأله ۵۴]

[مسأله ۵۵]

[مسأله ۵۶]

[مسأله ۵۷]

[مسأله ۵۸]

[مسأله ۵۹]

[مسأله ۶۰]

[مسأله ۶۱]

[مسأله ۶۲]

[مسأله ۶۳]

[مسأله ۶۴]

[مسأله ۶۵]

[مسأله ۶۶]

[نهم از مفطرات اماله کردن به مایعات است]

[مسأله ۶۷]

[مسأله ۶۸]

[دهم از مفطرات قی کردن است]

[مسأله ۶۹]

[مسأله ۷۰]

[مسأله ۷۱]

[مسأله ۷۲]

[مسأله ۷۳]

[مسأله ۷۴]

[مسأله ۷۵]

[مسأله ۷۶]

[مسأله ۷۷]

[مسأله ۷۸]

[باب سوم در احکام روزه]

[فصل اول بطلان روزه در صورت عمد و اختیار]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[فصل دوم در مستثنیات]

[مسأله ۱]

[فصل سوم [در چیزهایی که بر صائم مکروه است]

[فصل چهارم در احکام کفاره]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[مسأله ۲۵]

[مسأله ۲۶]

[فصل پنجم در چیزهایی که موجب قضاء است بدون کفاره]

[مسئله ۱]

[مسئله ۲]

[مسئله ۳]

[مسئله ۴]

[مسئله ۵]

[باب سوم در زمان روزه]

[مسئله ۱]

[باب چهارم در شرایط صحت روزه و شرایط وجوب آن]

[فصل اول در شرایط صحت روزه]

[مسئله ۱]

[مسئله ۲]

[مسئله ۳]

[مسئله ۴]

[فصل دوم در شرایط وجوب روزه]

[مسئله ۱]

[مسئله ۲]

[مسئله ۳]

[مسئله ۴]

[مسئله ۵]

[مسئله ۶]

[فصل سوم کسانی که می‌توانند روزه نگیرند]

[باب پنجم در طرق ثبوت هلال رمضان و شوال برای روزه و افطار]

[مسئله ۱]

[مسئله ۲]

[مسئله ۳]

[مسئله ۴]

[مسئله ۵]

[مسئله ۶]

[مسئله ۷]

[مسئله ۸]

[مسئله ۹]

[مسئله ۱۰]

[باب ششم در احکام قضاء]

[مسئله ۱]

[مسئله ۲]

[مسئله ۳]

[مسئله ۴]

[مسئله ۵]

[مسئله ۶]

[مسئله ۷]

[مسئله ۸]

[مسئله ۹]

[مسئله ۱۰]

[مسئله ۱۱]

[مسئله ۱۲]

[مسئله ۱۳]

[مسئله ۱۴]

[مسئله ۱۵]

[مسئله ۱۶]

[مسئله ۱۷]

[مسئله ۱۸]

[مسئله ۱۹]

[مسئله ۲۰]

[مسئله ۲۱]

[مسئله ۲۲]

[مسئله ۲۳]

[مسئله ۲۴]

[مسئله ۲۵]

[مسئله ۲۶]

[مسئله ۲۷]

[باب هفتم در روزهی کفار]

[مسئله ۱]

[مسئله ۲]

[مسئله ۳]

[مسئله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

«خاتمه»

[فصل اول در روزه مندوب]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[فصل دوم در روزه‌های مکروه]

[فصل سوم در روزه‌های حرام]

[مسأله ۱]

[کتاب الاعتکاف]

اما مقدمه در بیان فضیلت اعتکاف

[باب اول در شرایط صحت اعتکاف]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسئله ۲۰]

[مسئله ۲۱]

[مسئله ۲۲]

[مسئله ۲۳]

[مسئله ۲۴]

[مسئله ۲۵]

[مسئله ۲۶]

[مسئله ۲۷]

[مسئله ۲۸]

[مسئله ۲۹]

[مسئله ۳۰]

[مسئله ۳۱]

[مسئله ۳۲]

[مسئله ۳۳]

[مسئله ۳۴]

[مسئله ۳۵]

[مسئله ۳۶]

[مسئله ۳۷]

[مسئله ۳۸]

[مسئله ۳۹]

[مسئله ۴۰]

[مسئله ۴۱]

[مسئله ۴۲]

[مسئله ۴۳]

[باب دوم در احکام اعتکاف]

[مسئله ۱]

[مسئله ۲]

[مسئله ۳]

[مسئله ۴]

[مسئله ۵]

[مسئله ۶]

[مسئله ۷]

[مسئله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[کتاب الزکاة]

باب اول [در بیان شرایط وجوب زکات]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[باب دوم در اجناسی که زکات به آنها متعلق است]

[مسأله ۱]

[فصل اول در زکات انعام]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[فصل دوم در زکات طلا و نقره است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[فصل سوم در زکات غلات است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[مسأله ۲۵]

[مسأله ۲۶]

[مسأله ۲۷]

[مسأله ۲۸]

[مسأله ۲۹]

[مسأله ۳۰]

[مسأله ۳۱]

[مسأله ۳۲]

[مسأله ۳۳]

[مسأله ۳۴]

[باب سوم در چیزهایی که زکات آنها مستحب است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[باب چهارم در کسانی که مصرف زکات هستند و اوصاف آنها]

فصل اول در اصناف مستحقین

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[مسأله ۲۵]

[مسأله ۲۶]

[مسأله ۲۷]

[مسأله ۲۸]

[مسأله ۲۹]

[مسأله ۳۰]

[مسأله ۳۱]

[مسأله ۳۲]

[فصل دوم در اوصاف مستحقین]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[باب پنجم در بقیه‌ی احکام زکات است]

[اول]

[دوم]

[سوم]

[چهارم]

[پنجم]

[ششم]

[هفتم]

[هشتم]

[نهم]

[دهم]

[یازدهم]

[دوازدهم]

[سیزدهم]

[چهاردهم]

[پانزدهم]

[شانزدهم]

[هفدهم]

[هجدهم]

[نوزدهم]

[بیستم]

[باب ششم در وقت تعلق زکات]

[مسئله ۱]

[مسئله ۲]

[مسئله ۳]

[مسئله ۴]

[مسئله ۵]

[مسئله ۶]

[مسئله ۷]

[مسئله ۸]

[باب هفتم در شرایط اداء زکات]

[مسئله ۱]

[مسئله ۲]

[مسئله ۳]

[مسئله ۴]

[مسئله ۵]

[مسئله ۶]

[مسئله ۷]

[باب هشتم در مسائل متفرقه]

[اول]

[دوم]

[سوم]

[چهارم]

[پنجم]

[ششم]

[هفتم]

[هشتم]

[نهم]

[دهم]

[یازدهم]

[دوازدهم]

[سیزدهم]

[چهاردهم]

[پانزدهم]

[شانزدهم]

[هفدهم]

[هیجدهم]

[نوزدهم]

[بیستم]

[بیست و یکم]

[بیست و دوم]

[بیست و سوم]

[بیست و چهارم]

[بیست و پنجم]

[بیست و ششم]

[بیست و هفتم]

[بیست و هشتم]

[بیست و نهم]

[سی‌ام]

[سی و یکم]

[سی و دوم]

[سی و سوم]

[سی و چهارم]

[سی و پنجم]

[سی و ششم]

[سی و هفتم]

[سی و هشتم]

[سی و نهم]

[چهلّم]

[چهل و یکم]

[باب نهم در زکات فطره]

[فصل اول در شرایط وجوب آن]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[فصل دوم در کسانی که باید فطره آنها را بدهد]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[فصل سوم در جنس فطره و مقدار آن است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[فصل چهارم در وقت وجوب فطره]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[فصل پنجم در مصرف فطره است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[کتاب الخمس]

[فصل اول در آن چه متعلق وجوب خمس است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[مسأله ۲۵]

[مسأله ۲۶]

[مسأله ۲۷]

[مسأله ۲۸]

[مسأله ۲۹]

[مسأله ۳۰]

[مسأله ۳۱]

[مسأله ۳۲]

[مسأله ۳۳]

[مسأله ۳۴]

[مسأله ۳۵]

[مسأله ۳۶]

[مسأله ۳۷]

[مسأله ۳۸]

[مسأله ۳۹]

[مسأله ۴۰]

[مسأله ۴۱]

[مسأله ۴۲]

[مسأله ۴۳]

[مسأله ۴۴]

[مسأله ۴۵]

[مسأله ۴۶]

[مسأله ۴۷]

[مسأله ۴۸]

[مسأله ۴۹]

[مسأله ۵۰]

[مسأله ۵۱]

[مسأله ۵۲]

[مسأله ۵۳]

[مسأله ۵۴]

[مسأله ۵۵]

[مسأله ۵۶]

[مسأله ۵۷]

[مسأله ۵۸]

[مسأله ۵۹]

[مسأله ۶۰]

[مسأله ۶۱]

[مسأله ۶۲]

[مسأله ۶۳]

[مسأله ۶۴]

[مسأله ۶۵]

[مسأله ۶۶]

[مسأله ۶۷]

[مسأله ۶۸]

[مسأله ۶۹]

[مسأله ۷۰]

[مسأله ۷۱]

[مسأله ۷۲]

[مسأله ۷۳]

[مسأله ۷۴]

[مسأله ۷۵]

[مسأله ۷۶]

[مسأله ۷۷]

[مسأله ۷۸]

[مسأله ۷۹]

[مسأله ۸۰]

[مسأله ۸۱]

[مسأله ۸۲]

[مسأله ۸۳]

[مسأله ۸۴]

[فصل دوم در قسمت خمس و مستحقین آن]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[کتاب النکاح]

مقدمه

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[مسأله ۲۵]

[مسأله ۲۶]

[مسأله ۲۷]

[مسأله ۲۸]

[مسأله ۲۹]

[مسأله ۳۰]

[مسأله ۳۱]

[مسأله ۳۲]

[مسأله ۳۳]

[مسأله ۳۴]

[مسأله ۳۵]

[مسئله ۳۶]

[مسئله ۳۷]

[مسئله ۳۸]

[مسئله ۳۹]

[مسئله ۴۰]

[مسئله ۴۱]

[مسئله ۴۲]

[مسئله ۴۳]

[مسئله ۴۴]

[مسئله ۴۵]

[مسئله ۴۶]

[مسئله ۴۷]

[مسئله ۴۸]

[مسئله ۴۹]

[مسئله ۵۰]

[مسئله ۵۱]

[مسئله ۵۲]

[باب اول در احکامی که متعلق به دخول است]

[مسئله ۱]

[مسئله ۲]

[مسئله ۳]

[مسئله ۴]

[مسئله ۵]

[مسئله ۶]

[مسئله ۷]

[مسئله ۸]

[مسئله ۹]

[مسئله ۱۰]

[باب دوم در احکام تزویج در عده]

[مسئله ۱]

[مسئله ۲]

[مسئله ۳]

[مسئله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ی ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[باب سوم در احکام تزویج در حال احرام]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[باب چهارم در حکم تزویج بیش از چهار زن]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[باب پنجم در احکام تزویج غلام و کنیز]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[باب ششم در چیزهایی که عارض نکاح می شود]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[باب هفتم در محرمات به مصاهره]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[مسأله ۲۵]

[مسأله ۲۶]

[مسأله ۲۷]

[مسأله ۲۸]

[مسأله ۲۹]

[مسأله ۳۰]

[مسأله ۳۱]

[مسأله ۳۲]

[مسأله ۳۳]

[مسئله ۳۴]

[مسئله ۳۵]

[مسئله ۳۶]

[مسئله ۳۷]

[مسئله ۳۸]

[مسئله ۳۹]

[مسئله ۴۰]

[مسئله ۴۱]

[مسئله ۴۲]

[مسئله ۴۳]

[مسئله ۴۴]

[مسئله ۴۵]

[مسئله ۴۶]

[مسئله ۴۷]

[مسئله ۴۸]

[مسئله ۴۹]

[مسئله ۵۰]

[مسئله ۵۱]

[مسئله ۵۲]

[مسئله ۵۳]

[مسئله ۵۴]

[مسئله ۵۵]

[مسئله ۵۶]

[مسئله ۵۷]

[باب هشتم] در تزویج کنیز بر روی حرّه

[مسئله ۱]

[مسئله ۲]

[مسئله ۳]

[مسئله ۴]

[مسئله ۵]

[مسئله ۶]

[مسئله ۷]

[باب نهم در احکام متفرقه]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[باب دهم در احکام عقد]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[باب یازدهم در مسائل متفرقه]

[اول]

[دوم]

[سوم]

[چهارم]

[پنجم]

[ششم]

[هفتم]

[هشتم]

[نهم]

[باب دوازدهم در کسی که زمام نکاح به دست آنها است و ولی شرعی عقد می‌باشند]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[مسأله ۲۵]

[مسأله ۲۶]

[مسأله ۲۷]

[مسأله ۲۸]

[مسأله ۲۹]

[مسأله ۳۰]

[مسأله ۳۱]

[مسأله ۳۲]

[مسأله ۳۳]

[مسأله ۳۴]

[مسأله ۳۵]

کتاب الاجاره

[فصل اول در ارکان آن]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[فصل دوم در چگونگی فسخ اجاره]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[فصل سوم در آثار انعقاد عقد اجاره]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[فصل سوم در این که مستأجر امین است]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[فصل چهارم] در مالکیت مؤجر]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[فصل پنجم در جواز اجاره دادن حصه‌ی مشاعه از زمین معین]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[مسأله ۲۵]

[مسأله ۲۶]

[فصل ششم در احکام مرافعه در اجاره]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[خاتمه]

کتاب المضاربه

[باب اول] در بیان عقد مضاربه

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[مسأله ۲۵]

[مسأله ۲۶]

[مسأله ۲۷]

[مسأله ۲۸]

[مسأله ۲۹]

[مسأله ۳۰]

[مسأله ۳۱]

[مسأله ۳۲]

[مسأله ۳۳]

[مسأله ۳۴]

[مسأله ۳۵]

[مسأله ۳۶]

[مسأله ۳۷]

[مسأله ۳۸]

[مسأله ۳۹]

[مسأله ۴۰]

[مسأله ۴۱]

[مسأله ۴۲]

[مسأله ۴۳]

[مسأله ۴۴]

[مسأله ۴۵]

[مسأله ۴۶]

[مسأله ۴۷]

[باب دوم در احکام فسخ و انفساخ مضاربه]

[اول]

[دوم]

[سوم]

[چهارم]

[پنجم]

[ششم]

[هفتم]

[هشتم]

[باب سوم در احکام اختلاف ما بین مالک و عامل]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[باب چهارم در مسائل متفرقه متعلقه به مقام]

[اول]

[دوم]

[سوم]

[چهارم]

[پنجم]

[ششم]

[هفتم]

[هشتم]

[نهم]

[دهم]

[یازدهم]

[دوازدهم]

[سیزدهم]

[چهاردهم]

[پانزدهم]

[شانزدهم]

[هفدهم]

[هجدهم]

[نوزدهم]

[بیستم]

[کتاب الشركة]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[کتاب المزارع و المساقاة]

[باب اول در مزارعه]

[فصل اول در شرایط مزارعه]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[فصل دوم در تنازع در مزارعه]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[فصل سوم در مسائل متفرقه]

[اول]

[دوم]

[سوم]

[چهارم]

[پنجم]

[ششم]

[هفتم]

[هشتم]

[نهم]

[دهم]

[باب دوم در مساقات]

[فصل اول در شرایط آن]

[فصل دوم در احکام مساقات]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[مسأله ۲۵]

[مسأله ۲۶]

[مسأله ۲۷]

[مسأله ۲۸]

[مسأله ۲۹]

[مسأله ۳۰]

[مسأله ۳۱]

[مسأله ۳۲]

[مسأله ۳۳]

[مسأله ۳۴]

[مسأله ۳۵]

[مسأله ۳۶]

[مسأله ۳۰]

[تذنیب]

کتاب الضمان

[باب اول در شرایط ضمان]

[مسأله ۱]

[باب دوم در احکام ضمان]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[مسأله ۱۶]

[مسأله ۱۷]

[مسأله ۱۸]

[مسأله ۱۹]

[مسأله ۲۰]

[مسأله ۲۱]

[مسأله ۲۲]

[مسأله ۲۳]

[مسأله ۲۴]

[مسأله ۲۵]

[مسأله ۲۶]

[مسأله ۲۷]

[مسأله ۲۸]

[مسأله ۲۹]

[مسأله ۳۰]

[مسأله ۳۱]

[مسأله ۳۲]

[مسأله ۳۳]

[مسأله ۳۴]

[مسأله ۳۵]

[مسأله ۳۶]

[مسأله ۳۷]

[مسأله ۳۸]

[مسأله ۳۹]

[مسأله ۴۰]

[مسأله ۴۱]

[باب سوم در احکام اختلاف بین ضامن و مضمون له و مضمون عنه بعضی با دیگری]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

کتاب الحواله

[باب اول در شرایط حواله]

[مسأله ۱]

[باب دوم در احکام حواله]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[مسأله ۱۰]

[مسأله ۱۱]

[مسأله ۱۲]

[مسأله ۱۳]

[مسأله ۱۴]

[مسأله ۱۵]

[کتاب الوصیة]

[مقدمه]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

[مسأله ۹]

[فصل اول در شرایط موصی]

[مسأله ۱]

[فصل دوم در موصی به]

[مسأله ۱]

[مسأله ۲]

[مسأله ۳]

[مسأله ۴]

[مسأله ۵]

[مسأله ۶]

[مسأله ۷]

[مسأله ۸]

صفحه : ۱

صفحه : ۳

مقدمه‌ی مصحح

خواننده‌ی عزیز! این کتابی که هم اینک در پیش رو دارید، جلد دوم غایة‌القصوی است که ترجمه‌ی گرانقدری است بر «عروه‌الوثقی» تألیف حضرت آیت‌الله‌العظمی سید محمد کاظم طباطبایی یزدی قدس سره که مراجع عظام بر آن حاشیه زده و به آن افتخار می‌کنند. این کتاب که اولین رساله‌ی عملیه‌ای است که به این سبک به قلم آن بزرگوار به رشته‌ی تحریر در آمده کاری بی‌بدیل بوده و اکنون که سالها از تألیف آن می‌گذرد باز مورد استفاده‌ی عام و خاص است و مطالب آن سرشار از روح تفقه در دین که باز از عظمت علمی آن سفر کرده حکایت می‌کند و حق مطلب همان است که شیخ بزرگوار آیت‌الله شیخ عباس قمی قدس سره در مقدمه کتاب شریف «غایة‌القصوی فی ترجمه‌ عروه‌الوثقی» می‌فرمایند: «الحق همان کتاب است که همیشه دیدار آن را

متمنی و طالب و زیارت مثل آن را شائق و راغب بودم چه آن رساله‌ای است سهل التناول و مرغوب در نهایت جودت تألیف و حسن اسلوب. جامع جمیع رسائل و حاوی کافه‌ی مسائل و کافل انواع فروع فقهیه بل ناسخ رساله‌های عملیه. و مرحوم شیخ المحدثین نیز تلاش فراوانی نمودند تا حق مطلب را در ترجمه‌ی عروہ‌الوثقی برسانند و خوب از عهده‌ی آن بر آمدند، جزاه الله عن الاسلام و المسلمین خیر الجزاء. اما از آنجایی که ترجمه‌ی این کتاب به فارسی قدیم بوده ما ضمن حفظ اسلوب آن، سعی کردیم با استفاده از علائم ویرایشی نکاتی که مبهم بوده تا حدودی روشن سازیم و آن توضیح یا درج کلمه را در میان] [که نشانگر توضیح مصحح است آوردیم تا بیش از پیش مورد استفاده عزیزان قرار گیرد. ضمناً یاد آور این نکته باشم که ترجمه‌ی کتاب حج عروہ‌الوثقی، توسط مرحوم شیخ عباس قمی صورت نگرفته و ما این شاء الله در آینده‌ی نزدیک آن را ترجمه نموده و به آن ملحق خواهیم کرد و در ویرایشهای بعدی به چاپ خواهیم رساند ثواب این اثر را به روح مؤلف و مترجم و تمام مراجع گذشته و پدر بزرگوارم هدیه می‌نمایم.

قم المقدسه علی رضا اسداللهی فرد

صفحه : ۴

[تمه کتاب الصلاة]

[تمه باب هفتم در افعال صلاة]

[فصل هشتم در سلام]

اشاره

فصل هشتم در سلام و آن بنا بر اقوی واجب و جزء نماز است. و واجب است در سلام، تمام چیزهایی که در نماز واجب است از قبله و ستر عورت و طهارت از حدث و خبث و غیر آن و به سلام از نماز بیرون می‌رود. و منافیات نماز که به تکبیره الاحرام بر او حرام شده بود، به سلام حلال می‌شود. و سلام رکن نماز نیست و ترک عمدی آن مبطل نماز است به خلاف ترک سهوی آن، پس هر گاه سهواً سلام را ترک کند و بعد از به جا آوردن چیزی از منافیات عمدی و سهوی یا بعد از فوت موالات؛ متذکر شود، تدارک آن واجب نیست بلکه دو سجده‌ی سهو واجب است برای نقصان سلام. و اگر پیش از آن متذکر شود، سلام بگوید و چیزی بر او نیست مگر آن که تکلم کرده باشد که دو سجده سهو بر او واجب است. و واجب است در سلام جلوس و طمأنینه. و سلام واجب دو لفظ دارد: «اول» السَّلام عَلَینا وَ عَلَی عِبَادِ اللّهِ الصَّالِحِینَ. «دوم» السَّلامَ عَلَیکُمْ وَ رَحْمَةُ اللّهِ وَ بَرَکاتُهُ و یکی از آنها سلام واجب است و هر گاه اولی را گفت دومی جزء مستحبی است، نه آن که مستحب خارجی باشد و اگر سلام را اول گفت اکتفاء به همان کند و السَّلامَ عَلَیکَ اَیُّهَا النَّبِیُّ وَ رَحْمَةُ اللّهِ وَ بَرَکاتُهُ جزء سلام نیست بلکه از توابع تشهّد است. و واجب نیست بلکه مستحب است اگر چه احوط ترک نکردن آن است و در صیغه‌ی دوم سلام، کفایت می‌کند السَّلامَ عَلَیکُمْ اگر چه احوط اضافه‌ی وَ رَحْمَةُ اللّهِ وَ بَرَکاتُهُ است؛ بلکه احوط جمع بین هر دو سلام است به ترتیب مذکور. و واجب است که حروف و کلمات آن را به عربی صحیح اداء کند با موالات و اقوی عدم کفایت سلام عَلَیکُمْ بدون الف و لام است.

[مسئله ۱]

مسأله ۱ اگر پیش از سلام محدث شود یا یکی از منافیات دیگر به عمل آورد، نماز باطل است. بلی، اگر بعد از نسیان سلام، اعتقاد کند که از نماز بیرون رفته و چیزی از منافیات را به عمل آورد نماز باطل نمی‌شود و فرق ما بین این دو صورت آن است که در صورت اولی، صدق می‌کند حدث در اثناء نماز به خلاف ثانی؛ زیرا که مفروض این است که جزء غیر رکنی را نسیاناً ترک کرده پس حدث خارج از نماز است.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ شرط نیست در سلام قصد خروج از نماز، بلکه سلام مخرج قهری است اگر چه قصد عدم خروج کند؛ لکن قصد عدم خروج خلاف احتیاط است و اگر قصد آن نمود احوط اعاده‌ی نماز است.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ اگر سلام را نمی‌داند، باید تعلّم کند [یاد بگیرد] و پیش از تعلّم آن، واجب است در نماز متابعت ملقّن [تلقین دهنده] کند اگر باشد و الا اکتفاء کند به ترجمه‌ی آن و اگر از آن نیز عاجز باشد به قلب نیت کند و احوط اشاره به دست است نیز. و کسی که گنگ باشد، الفاظ سلام را به دل

صفحه : ۵

بگذراند و به دست یا غیر آن اشاره به آن کند.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ مستحب است توڑک در حال جلوس برای سلام، چنانچه گذشت و دو دست را بر رانها گذارد و اقعاء مکروه است.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ احوط آن است که به سلام قصد تحیت غیر نکنند، به آن که قصد کند سلام بر امام یا مأمومین یا ملکین را. بلی، باکی نیست به گذرانیدن تحیت به دل که «منفرد [مأموم]» وقت سلام دوم به دل بگذراند تحیت ملکین کاتبین را مثلاً و امام، به دل بگذراند تحیت ملکین و مأمومین را و مأموم به دل بگذراند تحیت ملکین و امام و سایر مأمومین را. و در السّلام عَلَيْنَا وَ عَلَي عِبَادِ اللَّهِ الصّٰلِحِيْنَ، انبیاء و ائمه و حفظه را، به دل بگذراند.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ مستحب است برای منفرد و امام در سلام اخیر، به گوشه‌ی چشم یا به بینی یا غیر آنها، اشاره کند به طرف راست خود به طوری که منافی استقبال نباشد و هم چنین مأموم در صورتی که در جانب چپ او کسی نباشد. و اگر طرفین او مأمومین باشند، السَّلَامُ عَلَیْكُمْ را دفعه‌ی دیگر بگویند و اشاره به طرف چپ کند. و محتمل است استجواب سلام دیگر بر مأموم به قصد امام که سه مرتبه السَّلَامُ عَلَیْكُمْ بگویند.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ گذشت در اوقات که اگر پیش از وقت اعتقاد کرد به دخول وقت و شروع کرد به نماز و پیش از تمام شدن نماز، وقت داخل شد، نماز صحیح است اگر چه پیش از سلام یا در اثناء سلام باشد؛ لکن اگر وقت داخل شود بعد از تمام شدن سلام اول و پیش از سلام دوم یا در اثناء آن؛ صحت نماز مشکل است اگر چه می‌توان قائل به صحت آن شد به این که بگوئیم اگر چه به سلام اول می‌تواند از نماز خارج شود لکن بر فرض آن که سلام ثانی را هم می‌گویند آن هم جزء مستحبی نماز است و صادق است که وقت در اثناء نماز داخل شده، لکن احوط اعاده‌ی نماز است نیز.

[فصل نهم در ترتیب]

اشاره

فصل نهم در ترتیب بدان که واجب است افعال نماز را به ترتیب به عمل آورد، به آن که مقدم دارد تکبیرة الاحرام را بر قرائت و قرائت را بر رکوع و رکوع را بر سجود و هم چنین تا آخر نماز، پس اگر عمداً خلاف ترتیب بکند و مؤخر را مقدم دارد؛ همان که مقدم داشته باطل است و نماز نیز باطل می‌شود زیرا که آن را اگر در محل خود اعاده کند لازم می‌آید زیاده‌ی عمدی در نماز، چه افعال نماز باشد یا اقوال آن. ارکان باشد یا غیر آن. و اگر سهواً خلاف ترتیب کند پس اگر رکنی را مقدم دارد بر رکن دیگر، مثل آن که سجدتین را بر رکوع مقدم دارد باز نماز باطل

صفحه : ۶

است و اگر رکن را سهواً بر غیر رکن مقدم دارد مثل آن که رکوع را مقدم دارد بر قرائت یا غیر رکن را سهواً مقدم دارد بر رکن، مثل آن که تشهد را مقدم دارد بر سجدتین یا آن که غیر رکن را سهواً مقدم دارد بر غیر رکن مثل آن که سوره را مقدم دارد بر حمد، نماز باطل نمی‌شود. پس در این صور هر گاه تدارک آن، مستلزم زیاده‌ی رکن نشود واجب است برگردد و تدارک کند و الا فلا. بلی، برای هر زیاده و نقیصه که از برگشتن لازم آید دو سجده‌ی سهو به عمل آورد.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ اگر سهواً در رکعات خلاف ترتیب کند مثل آن که بعد از تمام شدن رکعت اول خیال کند که رکعت دوم بوده و وظیفه‌ی رکعت سوم را در رکعت دوم به عمل آورد و تسیحات اربعه بخواند و رکوع و سجود کند و برخیزد و یا در رکعت سوم به گمان

آن که رکعت دوم است حمد و سوره و قنوت به عمل آورد نماز او باطل نیست، بلکه قهراً رکعتی که به قصد سوم به جا آورده دومی محسوب است و آن چه به قصد دوم آورده سوم است. و هم چنین است در صورتی که سهواً سجده‌ی اولی را به قصد ثانیه به عمل آورد و به عکس.

[فصل دهم در موالات]

اشاره

فصل دهم در موالات بدان که موالات در هر کدام از قرائت و تکبیر و تسبیح و اذکار نسبت به آیات و کلمات و حروف واجب است و اگر عمداً موالات را ترک کند به نحوی که باعث شود که در عرف متشرّعه اسم آن عمل محو شود، نماز باطل می‌شود؛ به خلاف صورتی که سهواً باشد که باطل نیست اگر چه آن آیه یا آن کلمه باطل است و اعاده‌ی آن لازم است. بلی، در صورتی که فوت موالات باعث محو اسم نماز باشد، نماز باطل می‌شود. و هم چنین اگر در تکبیره الاحرام ترک موالات کند؛ زیرا که فوت موالات در آن اگر چه سهواً در حکم کسی است که نسیاناً ترک تکبیر کرده باشد پس اصل نماز باطل است. و هم چنین ترک موالات در سلام سهواً به منزله‌ی آن است که سلام را نیاورده باشد سهواً، پس اگر متذکر شود ترک موالات را و تدارک نکرده، منافی نماز به عمل آورد؛ نماز باطل می‌شود به خلاف آن که منافی را بعد از نسیان سلام به عمل آورد پیش از تذکر که نماز باطل نیست. و هم چنین واجب است موالات در افعال نماز به نحوی که ما بین آنها آن قدر فاصله نشود که موجب محو صورت نماز شود و الا نماز باطل است چه موالات را عمداً ترک کند یا سهواً به خلاف آن که موجب محو صورت نشود که باعث بطلان نماز نمی‌شود.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ طول دادن رکوع یا سجود یا گفتن ذکر زیاد یا قرائت سوره‌ی طولانی، موجب محو صورت نماز نیست و اشکالی ندارد.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ احوط مراعات موالات عرفیه است به آن که افعال نماز را پی در پی به عمل آورد بدون فصل، اگر چه

صفحه : ۷

صورت نماز را محو نکند هر چند اقوی عدم وجوب آن است و هم چنین است موالات در اذکار و قرائت.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ اگر نذر کند موالات عرفیه را، ظاهر انعقاد آن است و اگر مخالفت نماید گناه کار است لکن اظهر باطل نشدن نماز است به

ترک آن.

[فصل یازدهم در قنوت]**اشاره**

فصل یازدهم در قنوت و آن سنت است در جمیع فرائض یومیه و نوافل آن؛ بلکه جمیع نمازهای مستحبی حتی در نماز شفع بنا بر اقوی. و در نمازهای جهریّه از فرائض، قنوت مستحب مؤکّد است خصوص در نماز صبح و وتر و نماز جمعه؛ بلکه احوط در نمازهای جهریّه ترک نکردن آن است بلکه در مطلق فرائض احوط است. و قول بوجوب آن در تمام فرائض یا در خصوص جهریّه ضعیف است. و قنوت در هر نمازی یک مرتبه است پیش از رکوع رکعت دوم و پیش از رکوع نماز وتر مگر در نماز عیدین که در آن در رکعت اولی پنج قنوت است و در رکعت دوم آن چهار قنوت. و مگر در نماز آیات که در آن دو قنوت است: یک مرتبه پیش از رکوع پنجم و یک مرتبه پیش از رکوع دهم؛ بلکه دور نیست استحباب پنج قنوت در آن پیش از رکوع دوم و چهارم و ششم و هشتم و دهم و مگر در نماز جمعه که در آن دو قنوت است: یکی در رکعت اول پیش از رکوع و دیگری در رکعت دوم بعد از رکوع. و شرط نیست در قنوت، بلند کردن دستها و نه ذکر مخصوص بلکه جایز است در ذکر آن آن چه بر زبان او جاری شود از دعا و مناجات و طلب حاجات و اقل آن گفتن پنج مرتبه یا سه مرتبه «سُبْحَانَ اللَّهِ» یا سه مرتبه «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» یا سه مرتبه «الْحَمْدُ لِلَّهِ» است بلکه کفایت می‌کند گفتن یک مرتبه «سُبْحَانَ اللَّهِ» یا سایر اذکار چنانچه مجزی است اقتصار بر صلوات بر محمّد و آل او یا گفتن: «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي» و امثال آن و اولی آن است که قنوت مشتمل باشد بر ثناء الهی و صلوات و طلب مغفرت برای خود و مؤمنین و مؤمنات.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ جایز است قرائت قرآن در قنوت، خصوص آیاتی که مشتمل بر دعا باشد مثل «رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ» و امثال آن.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ جایز است خواندن اشعاری که مشتمل بر دعا و مناجات باشد در قنوت مثل «الهِیْ عَبْدُكَ الْعَاصِي أَتَاكَ مُقِرًّا بِالذُّنُوبِ وَقَدْ دَعَاكَ» و نحو آن.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ جایز است در قنوت دعا کردن به زبان فارسی و ترکی و غیر آنها از لغات، اگر چه وظیفه‌ی قنوت محقق نمی‌شود مگر به عربی و هم چنین جایز است در غیر قنوت از احوال نماز و اذکار آن. بلی، گفتن اذکار مخصوصه به غیر عربی جایز نیست.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ اولی آن است که در قنوت ادعیه وارده از ائمه طاهرین علیهم السلام را بخواند و افضل، کلمات فرج

صفحه : ۸

است و آن: «لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الْحَلِيمُ الْكَرِيمُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ سُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ وَ رَبِّ الْأَرْضِينَ السَّبْعِ وَ مَا فِيهِنَّ وَ مَا بَيْنَهُنَّ وَ رَبِّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» است. و جایز است که بعد از «وَ مَا بَيْنَهُنَّ» زیاد [اضافه] کند «وَ مَا فَوْقَهُنَّ وَ مَا تَحْتَهُنَّ». چنانچه جایز است بعد از «رَبِّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ» بگوید: وَ سَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ وَ بَهْتَرُ آن است که بعد از کلمات فرج بگوید: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَنَا وَ ارْحَمْنَا وَ عَافِنَا وَ اعْفُ عَنَّا إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ اولی ختم کردن قنوت است به صلوات، بلکه اولی ابتداء به آن است نیز. یا آن که در وقت طلب مغفرت و حوائج دنیا و آخرت، ابتدا کند به صلوات و ختم کند به آن؛ زیرا که روایت است که خداوند مهربان دعای برای حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم را به صلوات مستجاب می‌فرماید و از رحمت و اسعوی او بعید است که اول و آخر دعا را مستجاب کند و وسط آن را رد کند پس سزاوار است ما بین دو صلوات، طلب مغفرت و حاجات کند.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ بعض علماء گفته‌اند قنوتی که جامع و موجب قضاء حوائج است آن است که بگوید: سُبْحَانَ مَنْ دَانَتْ لَهُ السَّمَاوَاتُ وَ الْأَرْضُ بِالْعُبُودِيَّةِ سُبْحَانَ مَنْ تَفَرَّدَ بِالْوَحْدَانِيَّةِ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ وَ عَجِّلْ فَرَجَهُمُ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَ لِجَمِيعِ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ وَ اقْضِ حَوَائِجِي وَ حَوَائِجِهِمْ بِحَقِّ حَبِيبِكَ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّاهِرِينَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ أَجْمَعِينَ.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ جائز است در قنوت دعا غلط در ماده یا اعراب، در صورتی که غلط فاحش و مغیّر معنی نباشد، لکن احوط ترک آن است.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ جایز است در قنوت نفرین کند به دشمن خود و اسم او را ذکر کند چنانکه جایز است دعا کردن برای شخص خاصی و ذکر اسم او، هر گاه بخواهد. و بیاید که نفرین به غیر حق، مبطل نماز است.

[مسئله ۹]

مسأله ۹ جایز نیست در قنوت طلب کردن حرام.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ سنّت است طول دادن قنوت، خصوصاً در نماز وتر و از حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله و سلم منقول است که فرمودند: کسی از شما که در دار دنیا طول قنوت او زیادتر است راحت او در موقف قیامت طولانی‌تر است. و در بعض اخبار چنین است کسی از شما که قنوت او در نماز وتر طولانی‌تر است، راحت او در موقف قیامت طولانی‌تر است. و از بعض اخبار ظاهر می‌شود که طول دادن دعا در نماز افضل است از طول دادن قرائت.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ مستحب است تکبیر گفتن پیش از قنوت و بلند کردن دو دست در وقت تکبیر و پایین آوردن آنها و بعد دوباره دو دست را بلند کند مقابل صورت نگاه دارد و پهن کند هر دو کف را رو به آسمان و پشت به زمین، متصل به یکدیگر با انگشتان پیوسته به یکدیگر، مگر ابهامین که آنها را جدا نگاه دارد و نظر کند به کفین خود. و مکروه است آن قدر دستها را بلند

صفحه ۹ :

کند که از سر بگذرد. و مکروه است که در وقت پایین آوردن، دستها را بر صورت و سینه‌ی خود بمالد.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ مستحب است بلند خواندن قنوت چه در نماز جهری، چه اخفاتی، چه برای امام یا منفرد. بلکه مأوم نیز در صورتی که صدای او به امام نرسد.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ اگر نذر کند قنوت را در هر نماز یا در نماز خاصی، واجب می‌شود و لکن باطل نمی‌شود نماز به ترک آن سهواً؛ بلکه عمداً نیز بنا بر اقوی.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ اگر قنوت را فراموش کند و قبل از رسیدن به حد رکوع متذکّر شود، برگردد و قنوت را به عمل آورد و اگر بعد از دخول در رکوع متذکّر شود، قضاء کند آن را بعد از سر برداشتن از رکوع و هم چنین برگردد و قضاء کند آن را اگر متذکّر شود بعد از

سرازیر شدن برای سجود، پیش از گذاردن پیشانی به زمین اگر چه احوط ترک آن است. و اگر بعد از داخل شدن در سجده یا بعد از نماز متذکر شود، قضاء کند قنوت را بعد از نماز اگر چه مدتی طول کشیده باشد. و بهتر آن است که بعد از نماز در حال جلوس و رو به قبله آن را قضاء کند و هر گاه قنوت را در محل خود یا بعد از رکوع عمداً ترک کرده قضاء ندارد.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ اقوی آن است که قیام در قنوت شرط است با تمکن از آن مگر در نماز نشسته یا نماز نافله که جلوس در اثناء آن، بلکه ابتداء در حال اختیار، جایز است.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ نماز زن مثل نماز مرد است در واجبات و مستحبات مگر در چند چیز که بسیاری از آنها در مسائل سابقه گذشت و مجموع آن این است که مستحب است بر زن در حال نماز زینت کردن به حلی و خضاب و آهسته خواندن اقوال نماز و جمع کردن بین دو قدم در حال قیام و چسبانیدن دو پستان به سینه، به دو دست خود و گذاردن دو دست خود بر رانها در حال رکوع و برنگرداندن دو زانو را به عقب و برای سجده‌ی اول معتدل بنشیند و بعد سجده کند و در حال سجود اعضا خود را جمع کند و به زمین بچسباند بدون تجافی و ذراعین خود را بر زمین فرش کند و در وقت بلند شدن به تأنی و تدریج و صاف، بلند شود که عجیزه‌ی او بلند نشود و آن که بر الیتین بنشیند و در حال جلوس زانوهای خود را بلند و جمع کند.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ نماز صبی [پسر] مثل مرد و نماز صبیّه [دختر بچه] مثل زن است.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ حکم نظر کردن و دو دست در مسائل متفرقه گذشت و لکن ضرر ندارد جمله [ای] ذکر شود: بدان که نظر خود را در حال قیام به سجده گاه اندازد و در حال رکوع ما بین دو قدم و در حال سجود به آخر بینی و در حال جلوس به دامن خود اندازد. و اما دستان

صفحه : ۱۰

خود را در حال قیام آویزان کند و بر روی رانها گذارد و در حال رکوع بر دو زانو گذارد با انگشتان باز و در حال سجود بر زمین پهن کند رو به قبله با انگشتان پیوسته، محاذی دو گوش و در حال جلوس بر رانها گذارد و در حال قنوت مقابل صورت نگاه دارد.

خاتمه

[فصل اول در تعقیب]

فصل اول در تعقیب و آن مشغول بودن بعد از نماز است به دعا یا ذکر یا تلاوت یا غیر آنها از افعال حسنه، مثل تفکر در عظمت و جلالت الهی و مثل گریه کردن از خشیت و خوف خدا یا برای رغبت بسوی او جل‌شأنه و غیر آن. و تعقیب نماز از سنن اکیده است و منافع دینیه و دنیویه آن بسیار است و در روایت است کسی که مشغول تعقیب باشد گویا در نماز است. و مروی است که اثر تعقیب در طلب رزق بیشتر است از مسافرت به بلاد و پیمودن طرق و ظاهر، استحباب تعقیب است بعد از نوافل نیز، اگر چه تأکید آن بعد از فرائض زیادتر است. و معتبر است در تعقیب آن که متصل به آخر نماز باشد و مشغول به کار دیگری که منافی صدق آن باشد، نشده باشد. و مقامات و حالات، مختلف است از حیث سفر و حضر و حالت اختیار و اضطرار؛ پس در سفر ممکن است صدق تعقیب در حال سواری و راه پیمودن، مثل حال اضطرار [باشد]. و مناط صدق تعقیب در نظر متشرعه است. و قدر متیقن در حضر، حالت جلوس است در حالتی که به دعا و نحو آن مشغول باشد. و ظاهر آن است که تعقیب صدق نکند بر مجرد نشستن بعد از نماز بدون دعا و بر دعا خواندن بدون جلوس، مگر برای مسافر و مضطرّ که ذکر شد. و اولی در تعقیب آن است که در جای نماز، رو به قبله و با طهارت باشد. و معتبر نیست در اذکار و ادعیه عربیّت اگر چه افضل است. چنانچه افضل، اشتغال به ادعیه مأثوره است که در کتب علماء مذکور است و پاره [ای] از آنها از باب تیمّن ذکر می‌شود: «اول» گفتن سه مرتبه «الله اکبر» بعد از سلام در حالتی که دستها را بلند کند مثل تکبیرات نماز. «دوم» تسبیح حضرت فاطمه‌ی زهرا صلوات الله علیها و به فرموده‌ی جمله از علماء رضوان الله علیهم، آن افضل تعقیبات است. و مروی است که خداوند معبود، عبادت نشده به چیزی از تحمید که افضل باشد از تسبیح فاطمه علیها السلام و اگر چیزی از آن افضل بود حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم آن را هدیه‌ی فاطمه‌ی طاهره، مقرر می‌فرمود. و منقول است که تسبیح

صفحه : ۱۱

فاطمه، همان ذکر کثیر است که خدای تعالی فرموده اذکروا الله ذکراً کثیراً و از حضرت صادق علیه السلام منقول است که فرمود: که تسبیح فاطمه علیها السلام هر روز عقب هر نماز را دوستر دارم از آن که هر روز هزار رکعت نماز کنم [بخوانم]. و ظاهر استحباب آن است در غیر حال تعقیب نیز، بلکه مستحب نفسی است. بلی، در تعقیب و وقت خوابیدن برای دفع خوابهای بد دیدن، مؤکد است چنانچه ظاهر، عدم اختصاص آن است به تعقیب فرائض؛ بلکه عقیب هر نمازی مستحب است. و کیفیت آن: سی و چهار مرتبه «الله اکبر» بعد از آن سی و سه مرتبه «الحمد لله» بعد از آن سی و سه مرتبه «سبحان الله» است که مجموع آنها صد مرتبه می‌شود. و جایز است تقدیم «سبحان الله» بر «الحمد لله» اگر چه بهتر ترتیب اول است.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ مستحب است که تسبیح از تربت مقدسه‌ی حضرت امام حسین علیه السلام باشد. و در خبر است که خود آن «سبحه» تسبیح می‌کند به دست مرد بدون آن که او تسبیح گوید و ثواب تسبیح برای او نوشته می‌شود اگر چه غافل باشد.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ اگر شك کند در عدد تکبیر یا تحمید یا تسبیح، ما بین اقل و اکثر؛ بنا بر اقل گذارد اگر از محل آن تجاوز نکرده باشد و اگر تجاوز کرده، بنا گذارد بر آن که به عمل آورده و اگر زیاده بر عدد موظف گفته باشد از زیاده رفع ید کند. «سوم» [دعای] لا إله إلا الله وحده و حده أنجز و عده و نصير عبده و أعز جنده و غلب الأحزاب و حده فله الملك و له الحمد يحيى و يميت و هو حي لا يموت بيده الخير و هو على كل شيء قدير. «چهارم» [دعای] اللهم اهدني من عندك و أفض علي من فضلك و انشر علي من

رَحْمَتِكَ وَأَنْزَلَ عَلَيَّ مِنْ بَرَكَاتِكَ. «بنجم» [گفتن] سُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ صد مرتبه یا چهل مرتبه یا سی مرتبه. «ششم» [دعای] اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَأَجْرِنِي مِنَ النَّارِ وَارْزُقْنِي الْجَنَّةَ وَزَوِّجْنِي مِنَ الْخُورِ الْعَيْنِ. «هفتم» [دعای] أَعُوذُ بِوَجْهِكَ الْكَرِيمِ وَعِزَّتِكَ الَّتِي لَا تُرَامُ وَقُدْرَتِكَ الَّتِي لَا يَمْتَنِعُ مِنْهَا شَيْءٌ مِنْ شَرِّ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنْ شَرِّ الْأَوْجَاعِ كُلِّهَا وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ. «هشتم» قرائت سوره‌ی حمد و آیه‌ی الکرسی و آیه‌ی شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعٌ

صفحه : ۱۲

الْحِسَابِ وَ آيَه‌ی قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكِ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، تُوَلِّجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُوَلِّجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ. «نهم» [دعای] اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مِنْ كُلِّ خَيْرٍ أَحَاطَ بِهِ عِلْمُكَ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ كُلِّ شَرٍّ أَحَاطَ بِهِ عِلْمُكَ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ عَافِيَتِكَ فِي أُمُورِي كُلِّهَا وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ خِزْيِ الدُّنْيَا وَعَذَابِ الْآخِرَةِ. «دهم» [دعای] أُعِيدُ نَفْسِي وَمَا رَزَقْنِي رَبِّي بِاللَّهِ الْوَاحِدِ الْأَحَدِ الصَّمَدِ الَّذِي لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ وَأُعِيدُ نَفْسِي وَمَا رَزَقْنِي رَبِّي بِرَبِّ الْفَلَقِ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ (وَأُعِيدُ نَفْسِي وَمَا رَزَقْنِي رَبِّي بِرَبِّ النَّاسِ مَلِكِ النَّاسِ إِلَهِ النَّاسِ مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ. «یازدهم» آن که سوره‌ی توحید را یازده مرتبه بخواند و پهن کند دستهای خود را و بلند کند به آسمان و بگوید: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ الْمَكُونِ الْمَخْرُوجِ الطَّاهِرِ الْمُبَارَكِ وَأَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ الْعَظِيمِ وَسُلْطَانِكَ الْقَدِيمِ أَنْ تُصَلِّيَ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ يَا وَهْبَ الْعَطَايَا يَا مُطَلِقَ الْأَسَارِي يَا فَكَّاكَ الرِّقَابِ مِنَ النَّارِ أَسْأَلُكَ أَنْ تُصَلِّيَ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَأَنْ تُعْتِقَ رَقَبَتِي مِنَ النَّارِ وَتُخْرِجَنِي مِنَ الدُّنْيَا آمِنًا وَتُدْخِلَنِي الْجَنَّةَ سَالِمًا وَأَنْ تُجْعَلَ دُعَائِي أَوْلَمَهُ فَلَاحًا وَأَوْسَطَهُ نَجَاحًا وَآخِرَهُ صِيْلَاحًا إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ. «دوازدهم» شهادتین و اقرار به ائمه‌ی طاهرين عليهم السلام. «سیزدهم» پیش از آن که پاهای خود را حرکت دهد، سه مرتبه بگوید: أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ. «چهاردهم» دعا حفظ از نسیان و آن این است: سُبْحَانَ مَنْ لَا يَعْتَدِي عَلَيَّ أَهْلَ مَمْلَكَتِهِ سُبْحَانَ مَنْ لَا يَأْخُذُ أَهْلَ الْأَرْضِ بِالْوَانِ الْعَذَابِ سُبْحَانَ الرَّؤُوفِ الرَّحِيمِ اللَّهُمَّ اجْعَلْ لِي فِي قَلْبِي نُورًا وَبَصْرًا وَفَهْمًا وَعِلْمًا إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ بعد از نماز صبح مستحب است بنشیند در جای نماز خود تا طلوع آفتاب و مشغول به ذکر خدا باشد.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ دعا خواندن بعد از نماز فریضه افضل است از نماز نافله و دعا بعد از فریضه، افضل است از دعا بعد از نافله.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ مستحب است سجده‌ی شکر بعد از هر نمازی، فریضه باشد یا نافله و کیفیت سجده‌ی شکر گذشت.

صفحه : ۱۳

فصل دوم [در ذکر صلوات] مستحب است صلوات بر حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم، هر وقت اسم آن بزرگوار را ذکر کند یا بشنود اگر چه در نماز یا در اثناء قرائت باشد؛ بلکه احوط ترک نکردن آن است زیرا که جماعتی از علماء فتوی بوجوب آن داده‌اند. و فرقی نیست که اسم آن بزرگوار ذکر شود مثل «محمد صلی الله علیه و آله و سلم» و «احمد صلی الله علیه و آله و سلم» یا کنیت آن بزرگوار مثل «ابو القاسم» یا لقب آن حضرت مثل «مصطفی» و «رسول» و «نبی» یا به ضمیر ذکر شود. و در خبر صحیح است که صلوات بفرست بر نبی، هر وقت او را یاد کردی یا آن که کسی آن بزرگوار را نزد تو یاد کند در اذان یا غیر آن. و از آن بزرگوار مروی است: کسی که اسم من برده شود نزد او و فراموش کند صلوات بر من فرستد، راه بهشت را خطا کند.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ هر گاه اسم آن بزرگوار مکرر ذکر شود، سنت است صلوات را مکرر کند. و تکرار صلوات بنا بر قول بوجوب، واجب است. بلی، بعض قائلین بوجوب آن، گفته‌اند که با تکرار [صلوات] یک مرتبه کافی است، مگر در صورتی که بعد از صلوات اسم مبارک ذکر شود که دوباره واجب می‌شود. و بعض از آنها گفته‌اند در هر مجلسی یک مرتبه واجب است.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ هر گاه در اثناء تشهد اسم مبارک را بشنود، اکتفاء نکند به صلواتی که در تشهد واجب است. بلی، ذکر اسم مبارک در ضمن «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ» موجب تکرار صلوات نیست و الا تسلسل لازم می‌آید.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ احوط آن است که ما بین ذکر اسم مبارک و صلوات، فصل طویل نیندازد بنا بر وجوب و هم چنین بنا بر استحباب. برای ادراک فضیلت آن، بلا فاصله صلوات فرستد پس اگر اسم مبارک را بگوید یا بشنود در اثناء قرائت، صلوات را تأخیر نیندازد تا آخر سوره مگر آن که در اواخر آن باشد.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ کیفیت خاصه در صلوات معتبر نیست و مجزی است آن چه دلالت بر آن کند مثل «صَلِّ لِي اللَّهُ عَلَيْهِ» یا «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَيَّ» و بهتر زیاد کردن صلوات بر آل آن حضرت است.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ اگر اسم مبارک را بنویسد، مستحب است صلوات بر آن بزرگوار را نیز بنویسد.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ اگر اسم آن بزرگوار را به دل بگذرانند بهتر آن است صلوات بفرستد.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ هر گاه اسم سایر انبیاء یا ائمه علیهم السلام ذکر شود، صلوات بر آنها سنت است ولی در صلوات بر آنها؛ اول صلوات بر محمد و آل او فرستد بعد از آن بر انبیاء مگر در اسم مبارک حضرت ابراهیم علیه السلام مروی است از ابن عمار که ذکر کردم نزد حضرت صادق علیه السلام بعض انبیاء را و صلوات بر او فرستادم، حضرت فرمودند: وقتی که یکی از انبیاء را یاد کنی ابتداء کن به صلوات بر محمد و آل او بعد از آن بر آن نبی صلوات فرست.

صفحه : ۱۴

فصل اول در مبطلات نماز

اشاره

و آن چند چیز است: «اول» مفقود شدن بعضی شرایط در اثناء نماز مثل ستر و اباحه‌ی مکان یا اباحه‌ی لباس و امثال آنها که در مسائل متقدمه ذکر شده. «دوم» حدث اکبر یا اصغر که مبطل نماز است، هر جایی از نماز واقع شود اگر چه یک حرف پیش از تمام شدن نماز باشد؛ بدون فرق بین صورت عمد یا سهو یا اضطرار مگر آن چه در حکم مسلوس و مبطون و مستحاضه گذشت. بلی، اگر سلام را فراموش کند و محدث شود اقوی عدم بطلان نماز است اگر چه احوط اعاده‌ی نماز است نیز. «سوم» آن که یکی از دو دست را بر دیگری گذارد عمداً مثل آن چه دیگران [غیر شیعه] می‌کنند در غیر حال ضرورت پس اگر سهواً چنین کند ضرر ندارد اگر چه احوط اعاده‌ی نماز است نیز. چنانکه باکی نیست که چنین کند در حال ضرورت بلکه در آن حال اگر ترک کند، صحت نماز بی‌اشکال نیست هر چند صحت آن، اقوی است. و احوط نگذاردن یکی از دو دست است بر دیگری به هر وجهی باشد در جمیع حالات نماز، اگر چه متعارف نباشد ما بین دیگران بشرط آن که به عنوان خضوع و تأدب کند، به خلاف آن که به قصد خاراندن و نحو آن باشد که ضرر ندارد مطلقاً حتی به طریق متعارف. «چهارم» آن که عمداً منحرف شود از قبله به پشت سر یا به جانب راست یا چپ بلکه به ما بین قبله و یمن [راست] و ما بین قبله و یسار [چپ] به نحوی که از قبله بیرون رود اگر چه به حد یمن و یسار نرسد هر چند انحراف در غیر حال اشتغال به قرائت و ذکر باشد؛ بلکه اقوی بطلان نماز است به انحراف صورت از قبله به پشت سر، بر فرض امکان آن به آن که بدن را فی الجمله منحرف کند که از حد قبله خارج نشود و سر را بگرداند. ولی انحراف صورت بطرف راست و چپ با بودن بدن رو به قبله مکروه است در صورتی که انحراف فاحش نباشد اگر چه احوط اجتناب آن است نیز، به خصوص اگر زمان آن طولانی باشد و سیما [مخصوصاً] در صورتی که مقارن بعضی افعال نماز باشد، خاصه ارکان نماز به خصوص تکبیرة الاحرام. و اگر التفات فاحش باشد در صحت نماز اشکال است و احتیاط به ترک آن ترک نشود. و هم چنین باطل می‌شود نماز به التفات سهوی در جائی که التفات عمدی آن مبطل نماز باشد مگر در صورتی که به حد یمن یا یسار او نرسد بلکه ما بین آن دو حد باشد که در صورت سهو مبطل نماز نیست اگر چه به تمام بدن باشد. «پنجم» کلام عمدی به دو

صفحه : ۱۵

حرف اگر چه مُهْمَل و مُفْهَم معنی نباشد، یا تکلم کردن به یک حرف که مُفْهَم معنی باشد مثل «ق» فعل امر وَقَى یَقَى، بشرط آن که گوینده، عالم به معنی آن و قاصد آن باشد بلکه در صورت التفات به معنی، احوط ترک آن است اگر چه قصد آن معنی نداشته باشد.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ اگر تکلم کند به دو حرف که حرف دوم آن حاصل شده باشد از اشباع حرکت اول، مبطل نماز است و در صورتی که از آن حرکت حرفی حاصل نشود ضرر ندارد.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ اگر به دو حرف غیر مرکب تکلم کند مثل «ب ب» مثلاً آیا مبطل نماز است یا نه؟ دو وجه است: احوط اول است.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ اگر تکلم کند به یک حرف که مفهم معنی نباشد و لکن وصل کند آن را به یکی از کلمات قرائت یا اذکار، مبطل نماز است در صورتی که آن کلمه به واسطه‌ی زیادتی آن حرف از حقیقت خود خارج شود.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ باطل نمی‌شود نماز به مد حرف مدّ و این اگر چه به سبب مدّ به مقدار حرفی زیاد شود زیرا که یک حرف بیشتر محسوب نیست.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ ظاهر عدم بطلان نماز است به تکلم یک حرف از حروف معانی مثل «ل» که به معنی تملیک یا تعلیل و نحو آن است. و مثل «و» که برای عطف یا قسم و نحو آن موضوع است. و مثل «ب» که حرف جر است و معانی برای او ذکر شده اگر چه احوط بطلان است در صورتی که به قصد معنای آن تکلم کند.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ باطل نمی‌شود نماز به صوتی که از تنحنح یا نفخ کردن یا ناله یا آه و نحو آن خارج می‌شود. بلی، در صورتی که به اسماء اصوات مذکوره تکلم کند مثل آح و یف و اوه نماز باطل می‌شود.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ اگر در نماز بگوید: «آه من ذنوبی» یا «آه من نار جهنم» باطل نمی‌شود در صورتی که در ضمن دعا یا مناجات باشد. و هم چنین اگر «من ذنوبی» یا «من نار جهنم» و نحو آن را ذکر نکند، لکن در تقدیر باشد و الا احوط اجتناب از آن است هر چند اقوی عدم بطلان نماز است به آن در صورتی که در مقام خوف از خدا بگوید.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ فرقی نیست در بطلان نماز به تکلم، ما بین آن که مخاطبی حاضر باشد یا نه؟ چنانکه فرقی نیست در بطلان، ما بین آن که

مضطرب به تکلم کردن شود یا مختار باشد. بلی، اگر سهواً تکلم کند و لو به گمان آن که از نماز فارغ شده است مبطل نیست.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ باکی نیست به ذکر و دعا به غیر حرام در جمیع حالات نماز. و هم چنین ضرر ندارد قرائت قرآن غیر از آیات سجده‌ی واجب به خلاف دعا به حرام مثل نفرین کردن به مؤمنی ظلماً که جایز نیست، بلکه مبطل نماز است اگر چه جاهل به حرمت آن باشد. بلی، اگر جاهل به موضوع باشد مثل آن که مؤمنی را نفرین کند به اعتقاد آن که کافر است و اسلام او ظاهر شود، مبطل نماز نیست.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ باکی نیست به ذکر و دعا به غیر عربی

صفحه : ۱۶

در نماز اگر چه احوط اعتبار عربیت است.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ معتبر است در قرآن قصد قرآئیت پس اگر تکلم کند به کلامی که مشترک باشد ما بین قرآن و غیر قرآن بدون قصد قرآن یا دعا، مبطل نماز است بلکه آیه‌ی مختصه به قرآن را در صورتی که به قصد غیر قرآن بگوید مبطل است و هم چنین اگر نداند که قرآن است.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ اگر ذکری بگوید در نماز به قصد آگاه کردن دیگری یا دلالت کردن بر کاری هر گاه قصد ذکر به آن کرده ولی به بلند کردن صدا مثلاً قصد آگاه کردن کرده اشکالی در صحت نماز نیست. و اگر قصد ذکر به آن نکرده بلکه قصد او از ذکر مجرد تنبیه یا دلالت باشد، اشکالی نیست که مبطل نماز است. چنانکه مبطل است در صورتی که به ذکر قصد یاد خدا و تنبیه هر دو نماید و هر گاه به ذکر قصد یاد خدا کرده و لکن داعی او به یاد خدا در آن حال، تنبیه غیر باشد اقوی صحت نماز است.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ باکی نیست به دعایی که مشتمل خطاب به غیر باشد به آن که به کسی بگوید: غفر الله لک.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ باکی نیست به تکرار ذکر یا قرائت در نماز، عمداً یا از باب احتیاط. بلی، در صورتی که تکرار آن به سبب وسواس باشد جایز نیست بلکه دور نیست که موجب بطلان نماز باشد.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ جایز نیست در نماز ابتداء به سلام کردن یا صَبَحَكَ اللَّهُ یا مَسَّاكَ اللَّهُ بالخیر گفتن یا فی أمان الله یا ادخلوها بسلام، در صورتی که به آن قصد مجرد تحیت کند به خلاف آن که قصد کند به آن دعا به سلامتی یا صبح و شب کردن به خیر که ضرر ندارد. چنانچه اگر «سلام علیکم» یا «ادخلوها بسلام» را به قصد قرائت قرآن بگوید ضرر ندارد اگر چه غرض او از قرائت قرآن سلام یا بیان مطلب باشد.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ در نماز ردّ سلام دیگری جایز، بلکه واجب است؛ اگر چه سلام یا جواب آن به صیغهی قرآنی نباشد و اگر مخالفت کرد و جواب سلام نداد و مشغول به نماز شد پیش از فوت وقت ردّ آن، نماز باطل نیست بنا بر اقوی.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ ردّ سلام در اثناء نماز باید مثل سلام باشد پس اگر کسی بگوید: «سلام علیکم» در جواب آن واجب است بگوید «سلام علیکم» مثلاً، بلکه احوط آن است که جواب در معرفه و نکره و مفرد و جمع مثل سلام باشد. و در جواب سلام، علیکم السلام، علیکم یا سلام علیکم، نگوید. و هم چنین به عکس اگر چه اعتبار مماثلت در مذکورات خالی از منع نیست. بلی، اگر در جواب قصد قرآن کند باکی ندارد مثل سلام نباشد.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ اگر سلام کننده بگوید: «علیکم السلام» در جواب احوط آن است که به قصد قرآن یا دعا بگوید سلام علیکم.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ اگر کسی به او سلام کند به غلط، واجب است ردّ کند به صحیح و احوط قصد دعا یا قرآن است به آن.

[مسئله ۲۰]

مسأله ۲۰ اگر سلام کننده طفل ممیز یا

صفحه : ۱۷

زن اجنبیه باشد که به مرد سلام کنند یا مرد اجنبی به زن سلام کند، اقوی جواز ردّ سلام است به قصد ردّ تحیت و احوط ردّ به قصد قرآن یا دعا است.

[مسأله ۲۱]

مسأله ۲۱ اگر کسی بر جماعتی سلام کند که یکی از آنها در نماز باشد و یک کدام جواب گوید، بعد از آن جایز نیست برای نمازگزار ردّ سلام. بلی، اگر طفل ممیز جواب گوید؛ در کفایت آن اشکال است و احوط آن است که مصلی جواب گوید به قصد قرآن یا دعا.

[مسأله ۲۲]

مسأله ۲۲ اگر سلام کننده بگوید: «سلام» بدون «علیکم»، باید در جواب یا بگوید: «سلام» و «علیکم» را تقدیر کند و یا بگوید: «سلام علیکم» و احوط دوم است به قصد قرآن یا دعا.

[مسأله ۲۳]

مسأله ۲۳ اگر سلام کننده سلام را مکرر کند یک مرتبه جواب کافی است. بلی، اگر بعد از جواب دادن، سلام کند جواب دوم، نیز واجب است و هم چنین مرتبه سوم. بلی، اگر سلام او خارج از متعارف باشد دیگر جواب آن لازم نیست.

[مسأله ۲۴]

مسأله ۲۴ اگر نمازگزار ما بین جماعتی باشد و کسی سلام کند و نمازگزار شک کند که سلام کننده قصد او را نیز کرده یا نه؟ جایز نیست، او جواب دهد. بلی، ضرر ندارد ردّ کردن به قصد قرآن یا دعا.

[مسأله ۲۵]

مسأله ۲۵ جواب سلام واجب فوری است و اگر عصبیاناً یا نسیاناً تأخیر کرد در جواب که از صدق ردّ تحیت خارج شد، دیگر واجب نیست و در نماز جایز نیست. و اگر شک کند که آن قدر تعویق افتاده که از صدق جواب خارج شده باشد یا نه؟ باید جواب دهد اگر چه در نماز باشد و لکن احوط در آن حال ردّ به قصد قرآن است.

[مسئله ۲۶]

مسئله ۲۶ واجب است جواب سلام را به سلام کننده بشنوند، چه در نماز یا غیر آن مگر آن که سلام کننده بعد از سلام به تندی برود، یا آن که سلام کننده کر باشد که کفایت می‌کند جواب دادن به نحو متعارف، به نحوی که اگر دور نرفته بود یا کر نبود می‌شنید.

[مسئله ۲۷]

مسئله ۲۷ جواب تحیت به غیر سلام مثل «صَبِّحْكَ اللَّهُ» یا «مَسَاكُ اللَّهُ بِالْخَيْرِ» واجب نیست اگر چه احوط است. و اگر در نماز باشد احوط رد به قصد دعا است.

[مسئله ۲۸]

مسئله ۲۸ اگر شك کند که سلام کننده به چه صیغه سلام کرد؟ احوط رد کردن به «سلام علیکم» است به قصد قرآن.

[مسئله ۲۹]

مسئله ۲۹ مکروه است سلام کردن بر نماز گزار.

[مسئله ۳۰]

مسئله ۳۰ رد سلام واجب کفایی است پس هر گاه کسی بر جماعتی سلام کرد، کفایت می‌کند یک کدام جواب گویند؛ و ظاهر آن است که رد سلام بر دیگران نیز مستحب است، بلکه احوط جواب دادن هر کسی است که مقصود به سلام باشد. و به جواب سلام دادن کسی که داخل آن جماعت نباشد یا باشد و لکن مقصود به سلام نباشد، وجوب جواب از آنها ساقط نمی‌شود. و ظاهر آن است که جواب دادن صبی ممیز نیز مسقط نباشد، اگر داخل آن جماعت باشد. و مشهور آن است که ابتداء به

صفحه : ۱۸

سلام نیز مستحب کفائی است پس اگر جماعتی با هم داخل مجلسی شوند، سلام کردن یک کدام آنها کافی است و دور نیست که بر دیگران نیز مستحب باشد اگر چه مؤکد نباشد.

[مسئله ۳۱]

مسئله ۳۱ جایز است سلام کردن مرد بر زن اجنبیه و به عکس، بنا بر اقوی در صورتی که ریبه و خوف فتنه نباشد، زیرا که صدای

اجنبیه عورت نیست.

[مسئله ۳۲]

مسئله ۳۲ از بعض اخبار مستفاد می‌شود که سلام کردن به کافر در غیر حال ضرورت حرام است و ممکن است حمل بر کراهت نماییم. و اگر کافر ذمی سلام کند بر مسلم، احوط آن است که در جواب «علیک» تنها یا «سلام» بدون «علیک» بگوید.

[مسئله ۳۳]

مسئله ۳۳ از بعض اخبار مستفاد می‌شود که مستحب است سواره بر پیاده سلام کند و اسب سوار بر قاطر سوار و هر دو بر خر سوار و ایستاده بر نشسته و جماعت کم بر زیاد و کوچک بر بزرگ، سلام کنند. و معلوم است که اینها مستحب در مستحب است؛ و لکن اگر عکس آنها واقع شود از استحباب بیرون نمی‌رود.

[مسئله ۳۴]

مسئله ۳۴ اگر کسی به سخریه یا مزاح، سلام کند ظاهر آن است که جواب آن واجب نباشد.

[مسئله ۳۵]

مسئله ۳۵ اگر کسی سلام کند به یکی از دو نفر و ندانند که به سلام، اراده‌ی کدام یک را نمود، جواب سلام بر هیچ کدام واجب نیست؛ اگر چه در غیر نماز احوط آن است که هر دو جواب گویند.

[مسئله ۳۶]

مسئله ۳۶ اگر دو نفر با هم به یکدیگر سلام کنند، بر هر دو جواب دادن واجب است و اکتفاء به سلام اول نمایند زیرا که به آن قصد جواب نکرده‌اند.

[مسئله ۳۷]

مسئله ۳۷ روضه خوان و واعظ و قاری، اگر سلام کنند بر مستمعین و یک کدام از آنها جواب دهند کافی است.

[مسئله ۳۸]

مسأله ۳۸ در غیر نماز مستحب است ردّ سلام به أحسن، به آن که در جواب «سَلَامٌ عَلَیْكُمْ»، «عَلَیْكُمْ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَکَاتُهُ» بگوید، بلکه محتمل است در نماز هم مستحب باشد. و لکن احوط در نماز ردّ به مثل است.

[مسأله ۳۹]

مسأله ۳۹ مستحب است برای عطسه کننده و کسی که عطسه‌ی او را بشنود و لو در نماز باشد، انگشت خود را بر دماغ گذارد و بگوید: «الحمد لله» یا بگوید: «الْحَمْدُ لِلَّهِ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ» و هم چنین بر شنونده مستحب است به عطسه کننده بگوید: «يَرْحَمُكَ اللَّهُ» یا «يَرْحَمُكُمْ اللَّهُ» اگر چه در نماز باشد لکن احوط در نماز، ترک آن است. و مستحب است بر عطسه کننده در جواب او بگوید: «يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ». «ششم از مبطلات»، خنده کردن با صدا با مدّ و ترجیع است عمدأً، بلکه مطلق خنده با صدای عمدی بدون مدّ و ترجیع باشد بنا بر احوط. و باکی نیست به تبسم کردن عمدی و به خنده با صدا سهواً. و اما خنده کردن که مشتمل باشد بر صدای تقدیری مثل آن که دل او پر باشد از خنده و صورت او سرخ شود؛ لکن نگذارد صدای او ظاهر شود پس در

صفحه : ۱۹

حکم قهقهه و مبطل نماز است. «هفتم» گریه کردن با صدا عمدأً برای امور دنیویه بلکه گریه بی صدا نیز بنا بر احوط، به خلاف گریه از خوف خدا و برای امور اخروی که ضرر ندارد، بلکه افضل اعمال است. و ظاهر آن است که گریه کردن اضطراری نیز مبطل نماز باشد. بلی، گریه کردن سهواً، ضرر ندارد. و گریه کردن برای طلب امور دنیویه از خداوند منان از روی تذللّ که حاجت او را بر آورد مبطل نیست بنا بر اقوی. «هشتم» هر کاری که صورت نماز را محو کند، کم باشد یا زیاد، مثل جستن یا رقص کردن یا دست به دست زدن و نحو آنها از چیزهایی که منافی نماز باشد. و فرقی نیست در آن ما بین آن که عمدأً به جا آورد یا سهواً و هم چنین سکوت طولانی که محو صورت نماز کند. به خلاف فعل قلیل یا کثیری که صورت نماز به آن محو نشود که ضرر ندارد، مثل اشاره کردن به دست به قصد بیان مطلبی و کشتن مار یا عقرب و حمل طفل و شیر دادن او در صورتی که گریه کند. و شمردن رکعات نماز به سنگ ریزه و شمردن استغفار و نحو آن به تسبیح که در اخبار منصوص است، ضرر ندارد و اما فعل کثیر یا سکوت طولانی که ماحی [از بین برنده‌ی] صورت نماز نباشد و لکن منافی موالات و متابعت عرفیه باشد، در صورت سهو ضرر ندارد و با عمد اجتناب از آن احوط است. «نهم» خوردن و آشامیدن در صورتی که صورت نماز به آن محو شود که عمدأً و سهواً مبطل نماز است و الاً اگر باعث فوت موالات عرفیه باشد، در صورت عمد اجتناب از آن احوط است. و باکی نیست به فرو بردن ریزه‌های طعام که در دهن یا بین دندانها باقی مانده باشد و هم چنین بلعیدن کمی از شکر که در دهن باشد و کم کم آب شود و فرو رود، ضرر ندارد. و در خبر وارد شده کسی که در نماز وتر مشغول به دعا باشد و قصد روزه گرفتن فردا را داشته باشد؛ و تشنه باشد و بترسد پیش از تمام شدن نماز، صبح شود و آب نزدیک او باشد به نحوی که به رفتن دو سه قدم بتواند آب را بردارد و بیاشامد جایز است در بین نماز برود و آب را بردارد و بیاشامد تا سیراب شود اگر چه زمان آن طول کشد، در صورتی که سایر منافیات نماز را به جا نیاورد و در وقت برگشتن بطور قهقری برگردد تا از قبله منحرف نشود و احوط اقتضای بر خصوص نماز وتر مستحبی و آشامیدن آب است نه خوردن و غیر آن. بلی، اقوی عدم اقتضای بر وتر و عدم اختصاص به حال است بلکه در مطلق نافله و غیر حال دعا نیز مبطل نیست هر چند خلاف احتیاط است. «دهم» گفتن «آمین» بعد از سوره‌ی حمد عمدأً در غیر حال ضرورت، چه بلند بگوید یا آهسته، برای امام و مأوم و منفرد. و گفتن «آمین» در غیر مقام مزبور به قصد دعا مانعی ندارد چنانچه سهواً یا در حال ضرورت مبطل نماز نیست بلکه در

صفحه : ۲۰

حال ضرورت واجب است و لکن اگر ترک کند آن را عصبیاناً، اقوی صحت نماز است. «یازدهم» شک در عدد رکعات نماز دو رکعتی و سه رکعتی و شک در نماز چهار رکعتی که یک طرف شک، یک یا دو باشد قبل از اكمال سجده‌تین و تفصیل آن خواهد آمد. «دوازدهم» زیاد کردن یا کم کردن جزئی از اجزاء غیر رکنی نماز عمداً و زیاد کردن یا کم کردن رکن، عمداً یا سهواً.

[مسئله ۴۰]

مسئله ۴۰ اگر بعد از سلام شک کند که آیا در اثناء نماز حدثی از او سر زده یا نه؟ بناء گذارد بر صحت نماز.

[مسئله ۴۱]

مسئله ۴۱ اگر بداند که خواب کرده اختیاراً و نداند که در نماز بوده یا بعد از نماز؟ بنا گذارد که بعد از نماز بوده و نماز صحیح است. و اگر بداند که خواب بر او غالب شده قهراً و شک کند که بعد از نماز بوده یا در اثناء آن؟ اعاده‌ی نماز واجب است و هم چنین اگر خود را در سجده در خواب بیابد و نداند که سجده‌ی اخیره‌ی نماز بوده یا سجده‌ی شکر، باید نماز را اعاده کند و در این دو جا قاعده‌ی فراغ جاری نیست.

[مسئله ۴۲]

مسئله ۴۲ هر گاه در اثناء نماز در مسجد نجاستی ببیند، پس اگر ازاله‌ی نجاست موقوف بر قطع نماز باشد نماز را تمام کند بعد از آن ازاله‌ی نجاست کند. و اگر بدون قطع نماز ازاله‌ی آن ممکن باشد؛ به آن که مستلزم انحراف از قبله یا فعل کثیر ماحی صورت نماز نباشد، در بین نماز ازاله کند بعد از آن، نماز را از همان جا تمام کند.

[مسئله ۴۳]

مسئله ۴۳ بعضی گفته‌اند: گریه بر حضرت سید الشهداء ارواحنا فداه در نماز جایز است، ولی مشکل است.

[مسئله ۴۴]

مسئله ۴۴ اگر فعل کثیر یا سکوت طولانی به عمل آورده و شک کند که آیا صورت نماز به آن محو شده یا نه؟ دور نیست که بنا گذارد که محو نشده لکن احوط اعاده‌ی نماز بعد از اتمام آن است.

[فصل دوم در مکروهات نماز]

اشاره

فصل دوم در مکروهات نماز و آن چند چیز است: «اول» التفات کمی به صورت بلکه به چشم و به دل. «دوم» بازی کردن با ریش یا دست و نحو آن. «سوم» جمع کردن بین دو سوره در یک رکعت، بنا بر اقوی اگر چه احوط ترک آن است. «چهارم» آن که مرد جمع کند موی سر خود را و در میان سر گره زند یا به پیچد آن را و سرهای مو را فرو برد در بیخ آن یا به بافتد و به پیچد آن را بر دور سر یا به بافتد آن را و درهم گره زند و بیندازد آن را پیش سر روی پیشانی. و احوط ترک تمام آنها است بلکه واجب است ترک اخیر در حال سجده. «پنجم» دمیدن بر موضع سجود. «ششم» آب دهن انداختن. «هفتم» شکستن انگشتان. «هشتم» خمیازه. «نهم» دهن دره. «دهم» ناله. «یازدهم» آه کشیدن. «دوازدهم» نماز خواندن در حال غلبه‌ی بول یا غایط بلکه باد. «سیزدهم» نماز خواندن در حال غلبه‌ی خواب و منقول است که فرمود: نماز نکن [نخوان] در حال کسالت

صفحه : ۲۱

و غلبه‌ی خواب و سنگینی. «چهاردم» دماغ پاک کردن. «پانزدهم» قدمین را در حال قیام متصل به یکدیگر گذاردن. «شانزدهم» گذاردن دست بر خاصره. «هفدهم» انگشتان را در یکدیگر مثل شبکه کردن. «هیجدهم» به هم گذاردن چشمان. «نوزدهم» پوشیدن چکمه یا جوراب تنگ که او را فشار دهد. «بیستم» حدیث نفس که در دل ترتیب امور دنیویه دهد. «بیست و یکم» ناخن گرفتن و یا گرفتن مو به دندان. «بیست و دوم» نگاه کردن به نقش انگشتر و قرآن و کتاب و خواندن آن. «بیست و سوم» گذاردن دست بر ورک و تکیه کردن بر آن در حال قیام. «بیست و چهارم» ساکت شدن در حال قرائت یا ذکر برای شنیدن آن چه قائل می‌گوید. «بیست و پنجم» آن چه منافی خشوعی باشد که در نماز مطلوب است.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ باید نماز گزار اجتناب کند از چیزهایی که مانع قبول نماز است مثل عجب و دلال و ندادن زکات و نشوز زن و فرار کردن عبد از آقای خود و حسد و کبر و غیبت و خوردن حرام و شرب مسکر، بلکه جمیع معاصی زیرا که خدا فرموده **إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ**

[مسئله ۲]

مسئله ۲ در اخبار وارد شده که جمله [ای] از افعال در نماز جایز است و مبطل نماز نیست و باید اقتصار نمود بر محل حاجت و ضرورت عرفیه و آن: شمردن رکعات نماز است به انگشتر یا سنگ ریزه که در دست گیرد و سنگ ریزه را در محل سجود پهن و تسویه نمودن. و پاک کردن خاک پیشانی و دمیدن به سجده‌گاه در صورتی که از دمیدن، دو حرف ظاهر نشود. و دست به دیوار یا زانو زدن یا دست بدست زدن یا اشاره کردن برای اعلام دیگری یا بیدار کردن خوابیده و سنگ زدن به سگ و غیر آن. و عصا به دست دیگری دادن و حمل طفل و شیر دادن او و خاراندن بدن و یک قدم یا دو قدم پس و پیش رفتن و کشتن مار و عقرب و کیک و پشه و شپش و زیر خاک کردن آنها. و فضله‌ی کبوتر را از رخت دور کردن و کندن سر سوزه و دست کشیدن روی دمل و دست به عورت گذاردن و کندن دندان متحرک و کلاه از سر برداشتن یا به سر گذاردن و در رکوع یا سجود دست برداشتن برای

خاراندن بدن و گردانیدن تسیح و نظر به آسمان انداختن و پاک کردن آب دماغ از مسجد و شستن لباس یا بدن از قی و خون دماغ.

[فصل سوم در احکام قطع نماز]

اشاره

فصل سوم در احکام قطع نماز بدان که فریضه را در حال اختیار جایز نیست باطل کند و احوط باطل نکردن نافله است نیز، اگر چه اقوی جواز آن است. و جایز است باطل کردن فریضه برای حفظ مال یا دفع ضرر مالی یا بدنی، مثل قطع کردن نماز برای گرفتن غلام یا مدیون یا دزد یا حیوان و نحو آن، اگر بخواهد بگریزد. و گاهی قطع نماز واجب می‌شود؛ مثل آن که حفظ نفس او یا نفس محترمه‌ی دیگری

صفحه : ۲۲

یا مالی که حفظ آن شرعاً واجب است متوقف بر قطع نماز باشد. و گاهی قطع نماز مستحب است و آن جائی است که حفظ مال مستحب‌الاحفظ متوقف بر قطع نماز باشد. و مثل قطع آن قبل از رکوع در صورتی که اذان و اقامه را فراموش کرده باشد و گاهی قطع آن جایز است مثل دفع ضرر مالی که تلف آن مضرّ به حال او نباشد و دور نیست کراهت قطع آن برای دفع ضرر مال بسیار کم و بنا بر این قطع فریضه‌ی پنجگانه منقسم می‌شود.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ اگر نذر دو رکعت نماز کرده باشد و به قصد وفاء نذر به آن شروع کند، احوط قطع نکردن آن است به خلاف آن که نافله‌ی مخصوصی را نذر کرده باشد که قطع آن جایز نیست.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ اگر در اثناء نماز نجاستی در مسجد ببیند یا در آن وقت نجس شود، ظاهر عدم جواز قطع نماز فریضه است در وسعت وقت برای ازاله‌ی نجاست. بلی، در صورتی که اگر نماز را قطع نکند، قدرت او بر ازاله فوت شود؛ ظاهر وجوب قطع است. و اما در ضیق وقت نماز، قطع آن جایز نیست بلا اشکال.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ اگر اداء دین واجب‌الاداء به مطالبه‌ی طلبکار، متوقف باشد بر قطع نماز ظاهر وجوب قطع است در وسعت وقت نه در ضیق. و محتمل است که در وقت مضیق واجب شود اقدام بر اداء با اشتغال به نماز.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ در مواردی که قطع نماز واجب است هر گاه قطع نکرد و مشغول شد، به سبب ترک واجب گنه کار است. و لکن ظاهر صحت نماز است و احوط اعاده‌ی آن است خصوصاً در صورتی که دفع ضرر واجب متوقف بر قطع باشد.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ در جایی که قطع نماز جایز یا واجب باشد و بخواهد قطع کند مستحب است بگوید: «السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ»

[باب نهم در نماز آیات است]

اشاره

باب نهم در نماز آیات است و آن واجب است بر مرد و زن و خنثی و سبب آن چند چیز است: «اول و دوم» گرفتن قرص آفتاب و ماه و لو بعض آنها، اگر چه باعث خوف کسی نباشد. «سوم» زلزله که حرکت کردن زمین باشد اگر چه موجب خوف نباشد بنا بر اقوی. «چهارم» هر چیزی که باعث خوف غالب مردم باشد از آیات آسمانی یا زمینی مثل: باد سیاه یا سرخ یا زرد و ظلمت شدید و صاعقه‌ی سخت و صیحه‌ی آسمانی و صدای بلند که از خراب شدن دیواری و امثال آن پیدا شود و آتشی که در آسمان ظاهر شود و فرو رفتن زمین و غیر آنها از آیاتی که باعث خوف غالب مردم باشد، بخلاف آن که مخوف غالب نباشد که نماز [آیات] واجب نیست حتی بر [افراد] نادری که بترسد. و هم چنین است در گرفتن آفتاب یا ماه به بعض کواکب و گرفتن بعض کواکب به بعض دیگر، در صورتی که موجب خوف غالب مردم نباشد که باعث وجوب نماز

صفحه : ۲۳

آیات نیست. و وقت نماز کسوفین از شروع در گرفتن است تا تمام منجلی [آشکار] شود بنا بر اقوی، و از آن تأخیر نیندازد و در آن وقت نمازی که می‌کند [می‌خواند] اداء است لکن احوط آن است که تأخیر نیندازد از زمان شروع به انجلاء و بر فرض تأخیر، احوط آن است که قصد اداء و قضاء نکند. و اما نماز زلزله و سایر آیات مخوفه پس وقتی ندارد بلکه به مجرد حصول سبب واجب است مبادرت به نماز و اگر معصیت کرد و تأخیر انداخت، بعد از آن تا آخر عمر اداء است. و اما کیفیت نماز آیات: پس دو رکعت است با ده رکوع، در هر رکعتی پنج رکوع و بعد از رکوع پنجم دو سجده و بعد از رکوع دهم دو سجده به عمل آورد. و تفصیل آن این است که مقارن نیت، تکبیر الاحرام بگویند و حمد و سوره بخوانند و رکوع کند و بعد از سر بلند کردن از رکوع، دو باره حمد و سوره بخوانند و رکوع کند و هم چنین تا پنج رکوع به عمل آید با پنج مرتبه حمد و سوره، و بعد از سر برداشتن از رکوع پنجم دو سجده به جا آورد و برخیزد برای رکعت دوم و حمد و سوره بخواند و رکوع کند مثل رکعت اولی تا پنج رکوع در آن نیز به عمل آورد با پنج مرتبه حمد و سوره، و بعد از سر بلند کردن از رکوع اخیر دو سجده کند و تشهد بخواند و سلام گوید. و فرق نیست که یک سوره را در هر قرائتی مکرر کند یا در هر کدام، سوره‌ی دیگری بخواند؛ بلکه جایز است یک سوره را تفریق و تجزیه کند بین رکوعات: پس در قیام اول از رکعت اولی بعد از حمد یک آیه یا کمتر یا زیاده‌تر از یک سوره را بخواند و رکوع

کند و بعد از سر برداشتن از آن بعض دیگر آن سوره را بخواند و رکوع کند و هم چنین تا در قیام پنجم سوره را تمام کند و بعد از رکوع پنجم سجدتین را به عمل آورد و برای رکعت دوم برخیزد. و در قیام اول حمد تمام با بعض سوره بخواند و به رکوع رود و بلند شود و مثل رکعت اول در هر قیامی بعض آن سوره را بخواند تا در قیام دهم تتمه‌ی سوره را بخواند و بعد از رکوع دهم سجدتین به عمل آورد و تشهد بخواند و سلام گوید تا آن که در هر رکعتی یک مرتبه سوره‌ی حمد و یک سوره تمام خوانده شود با تفریق سوره بر پنج قیام. و واجب است سوره تمام شود در هر رکعتی و اگر زیاده از یک سوره در یک رکعت بخواند ضرر ندارد و احوط و اقوی که سوره را از آن موضعی که در قیام سابق قطع کرده در قیام بعد،

صفحه : ۲۴

از همان جا شروع کند چنانچه مادامی که سوره تمام نشود خواندن حمد مشروع نباشد و بعد از آن که در قیامی، سوره تمام شود در قیام بعد، سوره‌ی، حمد را باید بخواند به خلاف صورتی که سوره تمام نشده رکوع کند که در قیام بعد بدون حمد، سوره را از آنجا که قطع کرده بخواند. و هر گاه در قیام پنجم، سوره را ناتمام گذارده به رکوع رود و سجدتین به عمل آورد در قیام اول از رکعت دوم، باید حمد را بخواند و سوره‌ی ناتمام را از محل قطع بخواند. و در صورت تفریق سوره، جایز است زیاده از یک سوره در هر رکعتی بخواند و بر فرض تمام شدن سوره در قیام لاحق، حمد را باید اعاده کند.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ نماز آیات را به چند کیفیت می‌تواند بخواند: «اول» آن که در هر قیامی پیش از رکوع یک حمد و یک سوره‌ی تمام بخواند که مجموعاً در هر رکعتی پنج حمد و پنج سوره می‌شود و بعد از رکوع پنجم و دهم، سجدتین به عمل آورد. «دوم» آن که در هر رکعتی در قیام اول یک سوره حمد، تمام بخواند و یک سوره را تبعیض کند در هر قیامی بعض آن را بخواند تا در قیام پنجم، سوره تمام شود که در تمام نماز، دو مرتبه حمد و دو سوره تمام بخواند. «سوم» آن که در رکعت اولی مثل صورت اولی در هر قیامی یک حمد و یک سوره تمام بخواند تا پنج حمد و پنج سوره در رکعت اولی خوانده شود و در رکعت دوم مثل صورت دوم عمل نماید که در قیام اول از آن، حمد را بخواند و سوره را بر پنج قیام قسمت کند. «چهارم» عکس صورت سوم. «پنجم» آن که در هر کدام از دو رکعت، زیاده از یک سوره بخواند به آن که، در بعض قیامها سوره را تمام کند و در بعض قیامها سوره را تفریق کند و در این فرض در هر رکعتی زیاده از یک حمد باید بخواند زیرا که بعد از تمام سوره در قیامی، باید در قیام لاحق حمد را اعاده کند. «ششم» آن که در رکعت اولی مثل صورت اول عمل کند و در رکعت دوم مثل صورت پنجم. «هفتم» عکس صورت ششم. «هشتم» در رکعت اولی مثل صورت دوم عمل کند و در رکعت دوم مثل صورت پنجم. «نهم» عکس این صورت و بهتر اختیار صورت اولی است.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ معتبر است در نماز آیات آن چه در نماز یومیه معتبر است، از اجزاء و شرایط و اذکار واجبه و مندوبه.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ در هر قیام جفتی [دو تایی] بعد از قرائت و پیش از رکوع، مستحب است قنوت بخواند. پس در مجموع دو رکعت، پنج

قنوت می‌شود و جایز است اکتفاء کند به دو قن S ... یکی پیش از رکوع پنجم و دیگری پیش از رکوع دهم. و جایز است اقتصار بر یک قنوت پیش از رکوع دهم.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ مستحب است پیش از سرازیر شدن برای رکوع و بعد از بلند شدن از آن تکبیر بگوید.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ مستحب است بعد از رکوع پنجم و

صفحه : ۲۵

دهم بگوید: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ چون نماز آیات دو رکعت است، احکام نماز دو رکعتی در آن جاری است و پنج رکوع در هر رکعتی، حکم اجزاء یک رکعت را دارد پس اگر شک کند در رکوعات بین اقل و اکثر، در صورتی که در محل است، بنا را بر اقل گذارد و اگر از محل آن گذشته به آن که داخل سجود شده باشد، بنا بر صحت گذارد و به مجرد شک در آن، نماز باطل نمی‌شود. بلی، اگر در رکوعی شک کند که پنجم است تا رکوع آخر رکعت اولی باشد یا ششم است تا رکوع اول رکعت دوم باشد؛ نماز باطل می‌شود زیرا که شک او برمی‌گردد به شک ما بین یک رکعت یا دو رکعت.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ رکوعات در این نماز، ارکان آن می‌باشند که به زیاده و نقیصه‌ی آن، عمداً و سهواً نماز باطل می‌شود مثل نماز یومیه.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ کسی که از نماز خسوف و کسوف یک رکعت از آن را در وقت خود دریابد، اداء است بلکه هم چنین است اگر وقت کسوفین زیاده از مقدار یک رکعت نباشد، بلکه اگر وقت خسوف یا کسوف کمتر از مقدار یک رکعت باشد نیز اداء است.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ اگر بر خسوف یا کسوف مطلع شود و در نماز اهمال کند تا وقت آن بگذرد گناه کرده و باید قضاء کند. و هم چنین در صورتی که فراموش کند نماز را تا وقت منقضی شود، قضاء واجب است. و اما اگر بر خسوف یا کسوف مطلع نشود تا وقت منقضی شود پس اگر قرص خورشید یا ماه تمام گرفته، باز قضاء آن واجب است به خلاف صورتی که خسوف یا کسوف کلی نباشد که قضاء آن واجب نیست. و در غیر کسوفین از سایر آیات پس اگر مطلع بر آن شد و نماز را عسیاناً یا نسیاناً تعویق انداخت، باید آن

را به عمل آورد ما دام العمر. و اگر مطلع نشد بر آن تا وقت آن و زمان متصل به آن گذشت، در وجوب نماز بعد از اطلاع به آن اشکال است لکن احتیاط به نماز ما دام العمر فوراً فوراً ترک نشود.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ اگر مطلع شد بر آیات و نماز آن را به عمل آورد و بعد از گذشتن وقت یا بعد از زمان متصل به آن ظاهر شد که نماز او فاسد بوده، باید آن را اعاده یا قضاء کند.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ اگر در وقت نماز یومیه یکی از آیات حاصل شد پس هر گاه وقت هر دو نماز موسع باشد، مخیر است ما بین آنها هر کدام را بخواهد مقدم دارد اگر چه احوط مقدم داشتن نماز یومیه است. و اگر وقت یک کدام از آنها مضیق و وقت دیگر موسع باشد مضیق را مقدم دارد. و اگر وقت هر دو مضیق باشد یومیه را مقدم دارد.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ اگر شروع کند به نماز یومیه در وقت موسع و در اثناء آن معلوم شود که وقت نماز آیات مضیق است، قطع کند نماز یومیه را و به نماز آیات مشغول شود. و اگر به نماز آیات مشغول شود و در اثناء آن ظاهر شود که وقت اجزاء یومیه مضیق است باید قطع کند آن را و به

صفحه : ۲۶

نماز یومیه مشغول شود و بعد از آن، نماز آیات را از آنجا که قطع کرده تمام کند در صورتی که منافعی دیگری غیر از فصل نماز به عمل نیآورده باشد و الا از سر گیرد؛ بلکه اقوی جواز قطع نماز آیات و اشتغال به یومیه است نیز، در صورتی که وقت فضیلت یومیه مضیق شود و بعد از فراغت از یومیه از جایی که قطع کرده، نماز آیات را تمام کند لکن خلاف احتیاط است.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ در نماز آیات مستحب است چند چیز: «اول و دوم و سوم» قنوت و تکبیرات پیش از رکوع و بعد از آن و سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ گفتن چنانچه گذشت. «چهارم» به جماعت به عمل آوردن چه در اداء و چه در قضاء، چه تمام قرص گرفته باشد یا بعض آن. و قول به عدم جواز جماعت در صورتی که تمام قرص نگرفته باشد ضعیف است. و در جماعت نماز آیات، قرائت از مأوم ساقط است مثل نماز یومیه و سایر افعال و اقوال نماز، ساقط نمی‌شود. «پنجم» طول دادن آن خصوصاً در نماز خورشید گرفتن. «ششم» آن که اگر فارغ شود از نماز، پیش از باز شدن تمام آن، بنشیند در جای نماز خود و به ذکر و دعا مشغول شود تا تمام آن باز شود یا آن که نماز آیات را اعاده کند. «هفتم» خواندن سوره‌های طولانی مثل سوره یس و نور و روم و کهف و نحو آنها. «هشتم» تمام کردن سوره در هر قیامی. «نهم» آن که هر کدام از قنوت و رکوع و سجود آن را به قدر قرائت آن طول دهد تقریباً. «دهم» آن که قرائت آن را بلند بخواند در شب یا روز، حتی در گرفتن خورشید بنا بر اصح. «یازدهم» آن که نماز را زیر آسمان بخواند. «دوازدهم» در مسجد بلکه در فضاء مسجد، به جا آورد.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ دور نیست طول دادن نماز آیات برای امام نیز مستحب باشد اگر چه سنت است برای امام، تخفیف دادن در نماز یومیه به واسطه‌ی مراعات اضعف مأمومین.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ جایز است داخل شدن در جماعت در صورتی که درک کند رکوع اول از رکعت اولی یا رکعت دوم را، به خلاف آن که رکوع اول را درک نکند و بخواهد در رکوع‌های بعد اقتداء کند که داخل شدن در جماعت مشکل است به سبب لزوم اختلال نظام بین نماز مأموم با امام.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ اگر یکی از چیزهایی که موجب سجده‌ی سهو در نماز یومیه می‌شود، در نماز آیات حاصل شود؛ ظاهر آن است که باید بعد از آن به عمل آورد مانند یومیه.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ در نماز آیات، قاعده‌ی تجاوز از محل و عدم تجاوز در صورت شک در جزء یا شرط، جاری است مثل نماز یومیه.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ ثابت می‌شود کسوف و خسوف و سایر آیات، به علم و شهادت دادن دو عادل و به خبر دادن رصدی در صورتی که اطمینان به صدق او حاصل شود اگر چه ثبوت به قول رصدی، مشکل است لکن احتیاط، ترک نشود. و هم چنین در وقت کسوف یا خسوف و مقدار

صفحه : ۲۷

مکت آنها.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ وجوب نماز آیات مختص است به بلدی که آیات در آن واقع شده و بر غیر آن بلد، نماز آیات واجب نیست. بلی، اطراف و نواحی متصله به آن، که با آن بلد یک مکان محسوبند الحاق آنها قوی است.

[مسئله ۲۰]

مسأله ۲۰ نماز آیات بر هر مکلفی واجب است مگر بر حائض و نفساء که از آنها ساقط است اگر چه احوط بر آنها بعد از پاک شدن و غسل کردن، آن که قضاء کند.

[مسأله ۲۱]

مسأله ۲۱ اگر اسباب آیات متعدد باشد دفعه یا تدریجاً، باید به عدد اسباب، نماز بخواند.

[مسأله ۲۲]

مسأله ۲۲ در صورتی که دو سبب از یک صنف آیات واقع شود که دو نماز آیات باید بخواند، تعیین یکی از آنها در نماز لازم نیست به خلاف صورتی که زیاده از یک صنف بر او باشد مثل خسوف و کسوف و زلزله که احوط در نیت نماز، تعیین سبب است و لو به نحو اجمال. بلی، در صورتی که از غیر اصناف ثلاثه مذکوره، متعدد واقع شود از مخوفات، تعیین در نیت لازم نیست اگر چه احوط است.

[مسأله ۲۳]

مسأله ۲۳ گذشت که در صورتی که جاهل باشد و مطلع نشود بر کسوفین تا تمام انجلاء، نماز آن که به سبب جهل به آیات فوت شده قضاء ندارد مگر در صورتی که تمام قرص گرفته باشد پس اگر تمام قرص نگرفته و لکن به سبب احتراق بعضی آن، نور بقیه‌ی آن تمام شده، واجب نیست قضاء آن با جهل اگر چه احوط است، به خصوص در صورتی که عرفاً صادق باشد که تمام آن گرفته.

[مسأله ۲۴]

مسأله ۲۴ اگر جماعتی خبر دادند او را به حدوث کسوف مثلاً و از اخبار آنها یقین به حدوث نکند و بعد از گذشتن وقت، صدق مخبرین ظاهر شد، ظاهر آن است که ملحق به جهل باشد که قضاء آن واجب نباشد مگر با احتراق تمام قرص. و هم چنین است اگر دو نفر شهادت به آن دادند و لکن عدالت آنها معلوم نبود و بعد از گذشتن وقت، عدالت آنها ظاهر شد. و لکن احوط در هر دو صورت، قضاء کردن نماز است.

باب دهم در احکام نماز قضاء است

[فصل اول وجوب قضاء نماز به هر علتی فوت شده]

اشاره

فصل اول [وجوب قضاء نماز به هر علتی فوت شده] بدان که واجب است قضاء کردن نماز یومیه که از او فوت شده عمداً یا سهواً یا جهلاً یا به سبب آن که در تمام وقت نماز، خواب بوده یا به سبب مرض و نحو آن از او فوت شده یا به سبب آن که نمازی که خوانده باطل بوده به آن که شرط یا جزئی از آن را فاقد بوده که ترک آن موجب بطلان آن بوده، به آن که عمداً ترک کرده باشد

یا آن که رکعتی را ترک کرده باشد و لو سهواً. و اما نمازی که از صبی فوت شده قضاء آن واجب نیست مگر آن که در اثناء وقت بالغ

صفحه : ۲۸

شده باشد و هم چنین واجب نیست قضاء نماز کسی که در تمام وقت مجنون باشد، چه جنون او همیشگی یا ادواری باشد. و نه بر کسی که در تمام وقت بیهوش باشد و نه بر کافر اصلی که بعد از وقت، اسلام بیاورد نسبت به نمازهایی که در حال کفر از او فوت شده و نه بر کسی که در تمام وقت حیض یا نفساء بوده.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ اگر صبی بالغ شود و مجنون عاقل شود یا بیهوش به هوش آید پیش از خارج شدن وقت، واجب است بر آنها که نماز را اداء کنند اگر چه از وقت؛ مقدار یک رکعت نماز را بیشتر درک نکنند و اگر ترک نمودند، واجب است بر ایشان قضای آن. و هم چنین حیض و نفساء، اگر عذر آنها زائل شود پیش از خروج وقت و لو به مقدار یک رکعت مانده باشد چنانکه اگر جنون یا بی‌هوشی یا حیض یا نفاس عارض شود بعد از گذشتن مقدار نماز مختار، از اول وقت و نماز خود را نسبت به تکلیف خود از قصر یا تمام با وضوء یا تیمم نخوانده باشد واجب است بر او قضاء آن، چنانچه در باب اوقات نماز گذشت.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ اگر کافر پیش از خارج شدن وقت و لو به مقدار یک رکعت از وقت مانده، مسلمان شود و نماز را اداء نکند قضاء آن واجب است.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ در سقوط قضاء از مجنون و حیض و نفساء، فرقی نیست بین آن که عذر آنها قهری باشد یا اختیاری که از کار خود آنها حاصل شده باشد بلکه در مُغمی علیه [به کما رفته] نیز چنین است اگر چه در صورتی که بی‌هوشی از فعل اختیاری او حاصل شده باشد، احوط قضاء کردن آن است به خصوص اگر بر وجه معصیت باشد، بلکه احوط قضاء کردن تمام نمازهایی است که از بیهوش فوت شود مطلقاً اگر چه قهراً بیهوش شده باشد.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ کسی که از دین اسلام مرتد شده و به سبب ارتداد، نماز او فوت شود واجب است بعد از برگشتن به اسلام قضاء کند آن را؛ چه مرتد ملی باشد یا فطری و قضاء از او صحیح است اگر چه عود از ارتداد فطری باشد بنا بر اصح.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ واجب است بر مخالف قضاء کند نمازهایی را که از او فوت شده یا آن که مخالف مذهب خود به عمل آورده، بلکه اگر چه مطابق مذهب شیعه به عمل آورده باشد بنا بر احوط، به خلاف نمازهایی که مطابق مذهب خود به جا آورده که قضاء ندارد مگر آن که بعد از استبصار، وقت نماز ادائی باقی باشد که اداء آن واجب و بر فرض مخالفت باید آن را قضاء کند. و اگر مستبصر شود و بعد مخالف شود و بعد مستبصر شود، احوط قضاء نمازهای زمان مخالفت است اگر چه بر وفق مذهب خود به جا آورده باشد.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ بر شارب الخمر قضاء نمازهایی که از او فوت شده واجب است چه دانسته شراب خورده باشد یا به جهل و چه اختیاراً بر وجه عصیان شراب خورده باشد یا برای ضرورت یا به اکراه.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ قضاء نماز

صفحه : ۲۹

فاقد الطهورین واجب است و اداء از او ساقط است اگر چه احوط، جمع بین اداء و قضاء آن است.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ کسی که بر او نماز جمعه واجب عینی باشد اگر ترك کند آن را تا وقت آن بگذرد مادامی که وقت ظهر است واجب است نماز ظهر ادائی به عمل آورد و اگر آن را نیز ترك کرد، واجب است قضاء ظهر کند نه قضاء نماز جمعه.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ واجب است قضاء سایر نمازهای واجبی غیر یومیه، سوای نماز عیدین. حتی قضاء نماز نافله را که نذر کرده باشد در وقت معین به جا آورد واجب است.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ قضاء نماز واجبی که از او فوت شده هر وقت از شبانه روز باشد می‌تواند به جا آورد چه در سفر یا در حضر. و نمازی که

در حضر از او فوت شده، قضاء آن را در سفر باید تمام بخواند چنانچه نمازی که در سفر از او فوت شده در حضر، قضاء آن را باید قصر بخواند.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ نمازی که از مسافر در چهار موضع تخییر فوت شده، احوط آن است قضاء آن را شکسته به جا آورد چه در سفر قضاء کند یا در حضر، چه در اماکن تخییر یا در غیر آن، اگر چه دور نیست جواز اتمام در قضاء آن در صورتی که در اماکن مزبوره به عمل آورد به خصوص در صورتی که از آنجا بیرون نرفته باشد و بخواند قضاء کند.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ اگر از مسافر نمازی که باید جمع کند بین قصر و اتمام فوت شود، در قضاء آن نیز باید جمع کند.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ کسی که در اول وقت حاضر بود و در آخر وقت مسافر یا به عکس و نماز از او فوت شود، دور نیست که در قضاء آن مخیر باشد بین قصر یا تمام و احوط اختیار کردن تکلیف آخر وقت است و احوط از آن، جمع بین قصر و اتمام است.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ قضاء کردن نوافل یومیه مستحب مؤکد است، بلکه دور نیست استحباب قضاء غیر نوافل یومیه از نمازهای مستحبی که وقت برای آن مقرر شده. و لکن بهتر آن است که قضاء آنها را به عنوان احتمال مطلوبیت به عمل آورد، به خلاف نمازهایی که وقت نداشته باشد که همیشه اداء است. و قضاء نوافلی که در حال مرض از او فوت شده مؤکد نیست و کسی که عاجز باشد از قضاء نمودن نوافل یومیه، سنت است که بدل هر دو رکعتی از آنها، یک مد طعام صدقه دهد. و اگر متمکن از آن نباشد بدل هر چهار رکعت یک مد بدهد و اگر از آن نیز متمکن نباشد، بدل نوافل شب یک مد و بدل نوافل روز مد دیگری بدهد. و اگر از آن نیز متمکن نباشد دور نیست استحباب یک مد بدل نوافل یک شبانه روز. و قضاء نوافل را نیز هر وقتی و هر جایی می‌توان به جا آورد مثل قضاء فرائض.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ ما بین قضاء نمازهای واجبی غیر یومیه، ترتیب لازم نیست نه ما بین آنها و یومیه و نه ما بین بعض آنها با بعض دیگر، پس هر گاه قضاء نماز آیات و یومیه بر او باشد هر کدام را بخواند مقدم دارد اگر چه در فوت،

صفحه : ۳۰

مؤخر باشد. و هم چنین اگر قضاء خسوف و کسوف بر او واجب باشد، هر کدام را بخواهد مقدم دارد اگر چه در فوت مؤخر باشد.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ واجب است ترتیب در قضاء نمازهای یومیه، به این معنی که آن چه را زودتر فوت شده مقدم دارد بر نمازی که بعد از آن فوت شده. و اگر ترتیب آنها را نداند باید تکرار کند آن را تا یقین نماید که ترتیب حاصل شده مگر در صورتی که آن قدر نماز از او فوت شده که تکرار آنها موجب مشقتی باشد که تحمل آن را نتوان نمود. پس اگر از او یک نماز ظهر و یک مغرب فوت شده و سابق را نداند، باید یک ظهر ما بین دو مغرب یا یک مغرب ما بین دو ظهر به عمل آورد. و هم چنین است در صورتی که نماز صبح و ظهر یا مغرب و عشاء از دو روز یا صبح و عشاء یا صبح و مغرب از او فوت شده باشد و نحو آن، از دو نمازی که در عدد رکعت با یکدیگر کم و زیاد باشند که باید یکی از آن دو نماز را دو مرتبه و دیگری را بین آن دو به جا آورد تا ترتیب حاصل شود، به خلاف دو نمازی که در عدد رکعات به اندازه یکدیگر باشند مثل ظهر و عشاء یا عصر و عشاء یا ظهر و عصر از دو روز، که کفایت می‌کند دو نماز: یکی به قصد نمازی که اول فوت شده و دوم به قصد آن که دوم فوت شده. و هم چنین در صورتی که زیادت از دو نماز قضاء بر او باشد که با اختلاف رکعات، باید مکرر کند و با تساوی به قصد اول ما فی الذمه فالاول به جا آورد.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ اگر پنج نماز از او فوت شده صبح و ظهر و عصر و مغرب و عشاء و ترتیب فوت آنها را نداند، باید آن قدر نماز را مکرر نماید تا یقین به حصول ترتیب پیدا کند به آن که پنج شبانه روز نماز قضاء به جا آورد. و هم چنین اگر شش نماز بر او باشد باید شش شبانه روز نماز قضاء به عمل آورد و آن چه زیادت باشد به عوض هر نماز، یک شبانه روز بر آن بیفزاید.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ اگر نمازهای معلومه از او فوت شده در سفر و حضر و ترتیب فوت آنها را نداند، به عدد هر نمازی یک شبانه روز نماز به جا آورد، علاوه نمازهای چهار رکعتی را مکرر کند به قصر و تمام.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ اگر بداند یکی از دو نماز ظهر و عصر از او فوت شده و نداند کدام است، کفایت می‌کند یک نماز چهار رکعتی به قصد ما فی الذمه.

[مسئله ۲۰]

مسأله ۲۰ در مفروض مسأله‌ی سابق، اگر احتمال دهد فوت دیگری را نیز احوط، عدم اقتصار بر یک نماز به قصد ما فی الذمه بلکه اتیان به هر دو است.

[مسأله ۲۱]

مسأله ۲۱ اگر بداند یک نماز از نمازهای یومیه از او فوت شده کفایت می‌کند سه نماز، یک صبح و یک مغرب و یک چهار رکعتی به قصد مردد ما بین ظهر و عصر و عشاء به جا آورد. و مخیر است در آن، ما بین جهر و اخفات. و اگر مسافر بوده، کفایت می‌کند دو نماز: یک مغرب و یک دو رکعتی به قصد مردد بین صبح و ظهر

صفحه : ۳۱

و عصر و عشاء. و در صورتی که نداند در وقت فوت، مسافر بوده یا حاضر؛ سه نماز کافی است یک مغرب و یک دو رکعتی مردد بین چهار نماز و یک چهار رکعتی مردد بین سه نماز.

[مسأله ۲۲]

مسأله ۲۲ اگر بداند دو نماز از شبانه روز از او فوت شده، کفایت می‌کند قضاء چهار نماز. پس اگر ابتدای محتمل او، از صبح است، اول صبح را بخواند بعد از آن یک چهار رکعتی مردد بین ظهر و عصر و بعد از آن مغرب و بعد از آن یک چهار رکعتی مردد بین عصر و عشاء. و اگر اول محتمل او، ظهر باشد، اول، یک چهار رکعتی مردد بین ظهر و عصر و عشاء به عمل آورد و بعد از آن مغرب و بعد از آن یک چهار رکعتی مردد بین عصر و عشاء و بعد از آن صبح به عمل آورد. و در صورتی که مسافر باشد کفایت می‌کند سه نماز. پس اگر اول آن صبح است یک دو رکعتی مردد بین صبح و ظهر و عصر و یک مغرب. و بعد از آن یک دو رکعتی بین ظهر و عصر و عشاء به عمل آورد. و اگر اول آن ظهر است یک دو رکعتی مردد بین ظهر و عصر و عشاء و بعد از آن مغرب و بعد از آن یک دو رکعتی مردد بین عصر و عشاء و صبح به عمل آورد. و در صورتی که نداند مسافر بوده یا حاضر، پنج نماز به جا آورد به آن که اگر اول آن صبح است یک دو رکعتی مردد بین صبح و ظهر و عصر به جا آورد، بعد از آن یک چهار رکعتی مردد بین ظهر و عصر، بعد از آن مغرب، بعد از آن یک دو رکعتی مردد بین ظهر و عصر و عشاء و بعد از آن یک چهار رکعتی بین عصر و عشاء به جا آورد. و در صورتی که اول آن ظهر باشد یک دو رکعتی مردد بین ظهر و عصر و یک چهار رکعتی مردد بین ظهر و عصر و عشاء و بعد از آن مغرب و بعد از آن یک دو رکعتی بین عصر و عشاء و صبح و بعد از آن یک چهار رکعتی مردد بین عصر و عشاء به جا آورد

[مسأله ۲۳]

مسأله ۲۳ اگر بداند قضاء سه نماز از پنج نماز یومیه بر او هست پس اگر حاضر باشد، پنج نماز به ترتیب به عمل آورد. و اگر مسافر باشد کفایت می‌کند چهار نماز: یک دو رکعتی مردد بین صبح و ظهر و یک دو رکعتی مردد بین ظهر و عصر بعد از آن مغرب بعد از آن یک دو رکعتی مردد بین عصر و عشاء به جا آورد. و اگر نداند که حاضر بوده یا مسافر؟ هفت نماز به جا آورد: دو رکعت

مردد بین صبح و ظهر و عصر بعد از آن ظهر و عصر تمام، بعد از آن یک دو رکعتی مردد بین ظهر و عصر، بعد از آن مغرب بعد از آن دو رکعت مردد بین عصر و عشاء بعد از آن چهار رکعت نماز عشاء به جا آورد. و از آن چه ذکر شد حال صورتی که اول دوره‌ی خود را ظهر یا غیر آن قرار دهد ظاهر شد.

[مسئله ۲۴]

مسئله ۲۴ اگر بداند قضاء چهار نماز از پنج نماز یومیه بر او هست، باید قضاء پنج نماز به ترتیب به عمل آورد. و اگر مسافر بوده باید پنج نماز به ترتیب به عمل آورد، نهایت آن که نماز ظهر و عصر و عشاء را

صفحه : ۳۲

قصر کند. و اگر نداند وقت فوت حاضر بوده یا مسافر؟ باید هشت نماز به جا آورد، مثل آن که بداند که پنج نماز از یک شبانه روز بر او بوده و نداند که وقت فوت حاضر بوده یا مسافر؟

[مسئله ۲۵]

مسئله ۲۵ اگر بداند قضاء پنج نماز مرتب بر او هست و اول دور آن را نداند، باید نه نماز به ترتیب به جا آورد. و اگر بداند شش نماز مرتب بر او هست و اول دوره‌ی آن را نداند، باید ده نماز مرتب بخواند. و اگر بداند هفت نماز مرتب بر او هست، باید یازده نماز مرتب به عمل آورد و در تمام صور مذکوره، ابتداء به هر نمازی که بخواهد بنماید. و هم چنین است هر چه بالا رود و میزان تحصیل یقین به ترتیب در نمازهای متعدده که به ترتیب از او فوت شده و مبدأ آن را نمی‌داند آن است که، اولاً پنج نماز مرتب بخواند و از هر کدام بخواهد شروع کند و این پنج نماز را یک نماز حساب کند و بقیه‌ی آن را به عمل آورد پس اگر مثلاً یک ماه یا یک سال، نماز قضاء مرتب بر او باشد و مبدأ دور را نداند، پنج نماز کند [بخواند] و آن را یک نماز حساب و تتمه‌ی ماه یا سال را به ترتیب به عمل آورد و ترتیب حاصل شده.

[مسئله ۲۶]

مسئله ۲۶ کسی که بداند نماز معینی مثل صبح یا ظهر مثلاً از او مکرر فوت شده و عدد آن را نداند، جایز است در قضاء آن اکتفاء کند به مقدار معلوم بنا بر اقوی اگر چه احوط، تکرار آن است تا یقین به فراغ ذمه حاصل کند؛ خصوصاً در صورتی که سابقاً علم به عدد قضاء داشته و بعد از آن فراموش کرده باشد. و هم چنین است اگر بداند که نمازهای مختلف از او فوت شده و مقدار آن را نداند لکن در مقدار معلوم، واجب است تحصیل ترتیب به تکرار نماز بلکه در صورتی که بخواهد احتیاط کند به تحصیل یقین به فراغ، نیز ترتیب لازم است.

[مسئله ۲۷]

مسأله ۲۷ نماز قضاء واجب فوری نیست بلکه واجب موسع است ما دام العمر، در صورتی که منجر نشود به مسامحه در اداء تکلیف و به سستی در آن.

[مسأله ۲۸]

مسأله ۲۸ واجب نیست مقدّم داشتن نماز قضاء بر اداء، بلکه جایز است بر کسی که نماز قضاء بر ذمه‌ی او است در وسعت وقت، نماز اداء به جا آورد اگر چه احوط، مقدّم داشتن قضاء بر اداء است به خصوص نمازی که همان روز از او فوت شده؛ بلکه اگر شروع کند در نماز اداء پیش از قضاء، مستحب است عدول کند از اداء به قضاء مادامی که از محل عدول نگذشته باشد.

[مسأله ۲۹]

مسأله ۲۹ اگر چند روز نماز قضاء بر او باشد و نماز آن روز هم از او فوت شود و متمکن نباشد که تمام نمازهای قضاء را به عمل آورد یا آن که، بنا نداشته باشد به جا آورد اولی و احوط آن است که نماز قضاء آن روز را مقدّم دارد بر نماز اداء و لکن اکتفاء به آن نکند بلکه بعد از قضاء نمازهای سابق، آن نماز را نیز به مقتضای ترتیب اعاده کند.

[مسأله ۳۰]

مسأله ۳۰ در صورتی که احتمال دهد که ذمه‌ی او مشغول باشد به نمازی

صفحه : ۳۳

یا نمازهای عدیده، اگر چه یقینی نباشد، سنت است که از باب احتیاط تحصیل یقین به فراغت ذمه کند. و هم چنین در صورتی که در نمازهایی که کرده [خوانده] احتمال فساد بدهد.

[مسأله ۳۱]

مسأله ۳۱ کسی که نماز قضاء بر ذمه‌ی او باشد، جایز است که نماز مستحبی به جا آورد بنا بر اقوی چنانچه جایز است نافله در وقت فریضه.

[مسأله ۳۲]

مسأله ۳۲ کسی که نماز قضاء بر ذمه‌ی او باشد جایز نیست دیگری را نایب بگیرد برای نماز خود مادامی که زنده است اگر چه عاجز شده باشد از به جا آوردن آن.

[مسئله ۳۳]

مسئله ۳۳ جایز است نماز قضاء را به جماعت به عمل آورد، چه نماز امام نیز قضاء باشد یا اداء؛ بلکه به جماعت به جا آوردن آن سنت است. و واجب نیست که نماز امام و مأوم متحد باشد بلکه جایز است اقتداء کردن هر کدام از یومیه به دیگری.

[مسئله ۳۴]

مسئله ۳۴ احوط آن است که کسانی که از نماز مختار معذور می‌باشند، قضاء نماز را تأخیر بیندازند تا زمان رفع عذر، مگر آن که بدانند که تا آخر عمر؛ عذر آنها مرتفع نخواهد شد یا بترسند از مرگ مفاجات.

[مسئله ۳۵]

مسئله ۳۵ مستحب است طفل ممیز را عادت دهند بر قضاء کردن نمازهایی که از او فوت شده، چنانچه سنت است عادت دادن آنها بر به جا آوردن فرائض و نوافل بلکه بر هر عبادتی و اقوی مشروعیت و صحت عبادات آنها است.

[مسئله ۳۶]

مسئله ۳۶ واجب است بر ولی که منع کنند اطفال را از آن چه مضرّ به آنها یا به دیگران باشد و از آن چه از شریعت مقدسه معلوم باشد که وجود آن را در خارج نخواسته‌اند به سبب فساد آن مثل زنا و لواط و غیبت بلکه غناء نیز علی الظاهر و از خوردن اعیان نجسه و آشامیدن آن از چیزهایی که مضرّ است به خلاف چیزهای متنجّس که منع کردن ایشان از آنها واجب نیست بلکه حرمت خوراندن آن به ایشان معلوم نیست. و اما پوشیدن حریر و طلا و نحو آن که بر مرد حرام است اقوی آن است که منع پسر ممیز از آنها واجب نیست چه رسد به غیر ممیز بلکه باکی ندارد که به آنها به پوشانند اگر چه بهتر ترک آن است، بلکه بهتر منع کردن از آن است.

[فصل دوم در اجیر گرفتن بر قضاء]**اشاره**

فصل دوم [در اجیر گرفتن بر قضاء] بدان که هر گاه نماز یا روزه یا نحو آنها از عبادات، از میت فوت شده؛ جایز است کسی را اجیر کنند که قضاء آنها را به نیابت میت به عمل آورد و ذمه‌ی میت فارغ می‌شود به فعل اجیر چنانچه جایز است کسی تبرّع کند به نیابت میت. و جایز نیست استیجار یا تبرّع به واجبات از زنده اگر چه عاجز از مباشرت باشند مگر در خصوص حج در صورتی که مستطیع بوده و از مباشرت آن عاجز شده باشد. بلی، جایز است بعد از به جا آوردن عملی، آن که، ثواب آن را برای زنده یا مرده هدیه قرار دهند. و جایز است نیابت از زنده در بعض مستحبات.

صفحه : ۳۴

[مسئله ۱]

مسئله ۱ کفایت نمی‌کند در فراغت ذمه‌ی میت از واجبات، آن که کسی آن را به عمل آورد و ثواب آن را هدیه میت کند؛ بلکه باید به قصد نیابت میت به عمل آورد به آن که خود را به جای او قرار دهد یا آن که به قصد آن چه بر ذمه‌ی او است به جا آورد اگر چه خود را به جای او قرار ندهد، نظیر اداء دین دیگری که متبرّع را می‌رسد خود را به جای مدیون قرار دهد و دین او را اداء کند. و می‌شود بدون تنزیل خود به منزله‌ی او تبرّع نماید و از خود، دین او را بدهد؛ بلکه اجیر نیز این دو قسم در او متصوّر است و لازم نیست خود را نائب او قرار دهد بلکه کافی است خود او عمل را به قصد تفریغ ذمه‌ی میت به جا آورد و دین خدائی او را اداء نماید.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ در صحت عمل اجیر و متبرّع معتبر است قصد قربت و تحقق قصد قربت از متبرّع بی‌اشکال است. و اما بالنسبه به اجیر که قصد گرفتن اجرت دارد پس در صحت عمل او اشکال شده است بلکه به این سبب بعضی گفته‌اند که قصد قربت در آن شرط نیست، بلکه گفته‌اند کفایت می‌کند به جا آوردن صورت عمل به نیابت او لکن تحقیق، آن است که گرفتن اجرت منافی با قصد قربت نیست بلکه اجرت داعی می‌شود بر نماز به قصد قربت از قبیل نماز حاجت و نماز طلب باران که حصول حاجت و آمدن باران داعی نماز به قصد قربت است. و ممکن است که بگوئیم چون به مقتضای اجاره، عمل به آن واجب است پس به قصد امتثال امر اجاره، نماز به جا آورد کافی است در صحت آن زیرا که امر اجاره تابع عملی است که متعلّق اجاره است هر گاه آن عمل عبادت باشد، امر اجاره تعبدی است و الاّ توصلی.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ کسی که بر ذمه‌ی او واجبی باشد مثل قضاء نماز و روزه و غیر آنها از واجبات، واجب است وصیت کند که آنها را به عمل آورند به خصوص مثل زکات و خمس و مظالم و کفارات از واجبات مالیه. و واجب است بر وصی، که واجبات مالیه را از اصل ترکه بیرون کند و بدهد. و حج واجب اگر چه به نذر و نحو آن واجب شده باشد، از واجبات مالیه است بلکه وجوب بیرون کردن اجرت صوم و صلاه از واجبات بدئیه از اصل ترکه نیز، خالی از قوت نیست زیرا که آنها طلب خدا است و دین الله احقّ أن یقضی.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ اگر وارث یا وصی بدانند که واجبات مذکوره بر ذمه‌ی میت است، باید آن را از ترکه بیرون کنند اگر چه وصیت به آن نکرده باشد. و ظاهر آن است که به خبر دادن او به اشتغال ذمه‌ی خود، اکتفاء بتوان نمود در وجوب بیرون کردن آن از اصل ترکه.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ هر گاه وصیت کند به نماز و روزه و نحو آنها و ترک نداشته باشد، واجب نیست بر وصی یا بر وارث که از مال خود به وصیت او رفتار کنند یا خودشان نماز و روزه را به جا آورند مگر آن چه از نماز و روزه از آنها به سبب عذر فوت

صفحه : ۳۵

شده باشد که در این صورت بر ولی واجب است اگر چه وصیت به آن نکرده باشد. و با نبودن ترکه، اگر وصیت کند که فرزند، خودش مباشرت عملی نماید لزوم عمل به وصیت احوط است؛ فرزند پسر باشد یا دختر، اگر چه آن عمل بر ولی واجب نباشد یا آن که وصیت کند غیر ولی از اولاد خود را به شرط آن که عمل به سبب زیادی مستلزم حرج نباشد به خلاف وصیت به غیر فرزند که اطاعت میت بر او واجب نباشد که عمل کردن به آن واجب نیست در وصیت به فرزند در صورتی که متمکن از مباشرت نباشد، استیجار آن واجب نیست چنانچه واجب نیست عمل به آن اگر وصیت به استیجار کند نه به مباشرت.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ اگر وصیت کند به عملی من باب الاحتیاط، آن را نیز باید از اصل ترکه بیرون کنند به خلاف وصیت به عمل مستحبی من باب الاحتیاط که عمل به آن واجب است و لکن باید آن را از ثلث بیرون کنند. و هم چنین اگر وصیت کند به استیجار صوم و صلاة زیاده از عمر خود که باید به آن عمل کنند و از ثلث مال بیرون کنند زیرا که محتمل است مقدار زیاده را به سبب احتمال خلل در عمل اجیر خواسته باشد. و اما اگر یقین داشته باشد که ذمه‌ی میت به صوم و صلاة مشغول نیست، عمل به آن وصیت واجب نیست بلکه جواز آن محل اشکال است.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ اگر کسی خود را اجیر دیگری کند برای نماز یا روزه یا حج و پیش از عمل کردن به آن بمیرد پس اگر قرار داده خودش به عمل آورد، اجاره نسبت به باقی مانده‌ی عمل باطل است و اگر تمام مال الاجاره را گرفته، ذمه‌ی او نسبت به باقی مانده‌ی عمل از مال الاجاره مشغول است باید از ترکه‌ی او بیرون بیاورند. و هر گاه بر اجیر شرط مباشرت نشده، باید از ترکه‌ی او بردارند و مقدار باقی مانده را استیجار کنند اگر ترکه داشته باشد و الا بر ورثه واجب نیست که از خود بدهند مثل سایر دیون او، در صورتی که ترکه نداشته باشد. بلی، جایز است ذمه‌ی او را از زکات و نحو آن یا تبرعاً فارغ کنند.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ هر گاه کسی بر ذمه‌ی او نماز یا روزه استیجاری باشد و از خود او هم، نماز و روزه فوت شده باشد و بمیرد پس اگر ترکه او وفاء کند به هر دو باید استیجار کنند و الا نماز و روزه استیجاری را مقدم دارند زیرا که حق الناس است.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ در اجیر شرط است که احکام اجزاء نماز و شرائط و منافیات و شکیات و ظیّیات و سهویات آن را به اجتهاد یا به تقلید صحیح بداند.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ احوط اعتبار عدالت اجیر است اگر چه اقوی کفایت اطمینان است، به آن که به نحو صحیح به عمل می‌آورد اگر چه عادل نباشد.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ در کفایت استیجار غیر بالغ و لو به اذن ولی، اشکال است اگر چه قائل باشیم به آن که عبادات طفل ممیز صحیح است و بدانیم که بر وجه صحیح به عمل

صفحه : ۳۶

می‌آورد هر چند جواز آن بعید نیست در صورتی که بدانیم به عمل می‌آورد. و هم چنین در صورتی که طفل به نیابت میت تبرّعاً به عمل آورد و بدانیم صحیح به جا آورده.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ جایز نیست اجیر کردن کسی که از نماز اختیاری معذور باشد، خصوصاً کسی که نماز او به اشاره باشد یا عاجز از نماز ایستاده باشد و تکلیف او نماز نشسته باشد و امثال آن، اگر چه نمازی که از میت فوت شده نیز نماز اضطراری باشد. و اگر قادری را اجیر کنند و عاجز شود، واجب است عمل را تأخیر بیندازد تا زمان رفع عذر و اگر وقت عمل از آن مضیق شود، اجاره باطل می‌شود.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ کسی که مثلاً از نماز ایستاده عاجز باشد اگر تبرّع کند به نیابت میت و نماز نشسته بخواند در سقوط آن از میت به این عمل اشکال است.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ اگر بر اجیر شکی یا سهوی در نماز عارض نشود، باید عمل کند به احکام آنها موافق تقلید یا اجتهاد خودش و اعاده‌ی آن

نماز بر او واجب نیست.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ بر اجیر واجب است که نماز را به مقتضای تکلیف میت به اجتهاد یا تقلید او به عمل آورد و کفایت نمی‌کند به جا آوردن آن موافق تکلیف خود اجیر پس هر گاه میت تقلیداً یا اجتهاداً تکبیر رکوع یا تسبیحات اربع را سه مرتبه یا نشستن بعد از سجده دوم را واجب می‌دانسته و [مرجع تقلید] اجیر واجب نداند، بر اجیر واجب است مطابق تکلیف میت به عمل آورد و در صورت عکس آن، احوط آن است که اجیر موافق تکلیف خود به عمل آورد زیرا که با ترک آنها نماز به مذهب اجیر باطل است. و محتمل است صحت آن عمل در صورتی که مستأجر راضی به ترک آن باشد. و صحت آن منافات ندارد با بطلان آن به مذهب اجیر در صورتی که مسئله، ظنی اجتهادی باشد زیرا که در این حال یقین به بطلان آن ندارد پس متمکن از قصد قربت احتمالی هست. بلی، در صورتی که قطع به بطلان آن داشته باشد کفایت نمی‌کند، به جهت آن که قصد قربت از او متمشی نمی‌شود و مع ذلک ترک احتیاط نکند.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ جایز است مرد را برای نماز زن یا زن را برای نماز مرد اجیر کنند و در نماز جهری که زن مخیر است بین جهر و اخفات، مناط حال مباشر است پس اجیر که مرد باشد در نماز جهری باید جهر کند اگر چه به نیابت زن به عمل آورد و زن مخیر است در آن اگر چه به نیابت مرد به عمل آورد.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ جایز است نماز استیجاری را به جماعت به جا آورد چه اجیر امام باشد یا مأوم، بر فرضی که بر اجیر شرط انفراد نشده باشد لکن اقتداء کردن به کسی که نماز استیجاری می‌کند مشکل است مگر در صورتی که مأوم بداند که آن نماز از میت فوت شده و ذمه‌ی او مشغول به آن است زیرا که غالباً نمازهای استیجاری از باب احتیاط است.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ بر

صفحه : ۳۷

کسی که به نیابت میت نماز قضاء به عمل می‌آورد نیز، مراعات ترتیب در نمازهای میت لازم است در صورتی که ترتیب حاصل شود به خصوص در صورتی که بدانند که میت ترتیب آن را می‌دانسته.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ اگر جماعتی را برای نمازهای میتی اجیر کنند باید برای هر کدام وقتی معین کنند که در آن وقت، دیگران مشغول به آن نباشند تا ترتیب حاصل شود و بر آنها قرار دهند که اول دور خود را مثلاً ظهر قرار دهد و دوره‌ی خود را تا آخر وقت مقرر تمام کنند و اگر آن وقت بگذرد و دوره‌ی او تمام نشده باشد، آن چه از دور ناتمام مانده حساب نکند و الاً ترتیب به هم می‌خورد، مثلاً اگر مبدأ دور، ظهر باشد و یک کدام از آنها بعد از آن که ظهر و عصر را بخواند و بقیه‌ی دور مانده، وقت او گذشت یا با آن که وقت باقی است تتمه‌ی دور را نخواند تا وقت منقضی شود، باید روز دیگر ظهر و عصر را که خوانده حساب نکند بلکه از ظهر شروع کند تا ترتیب حاصل شود.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ ذمه‌ی میت فارغ نمی‌شود به مجرد استیجار بلکه تا آن عمل به نحو صحیح به جا آورده نشود ذمه‌ی او مشغول است. پس اگر بداند که اجیر آن عمل را به جا نیاورده یا باطل به عمل آورده واجب است مجدداً استیجار کنند. و هر گاه اجیر بگوید: عمل صحیح به جا آورده‌ام تصدیقش کنند بلکه ظاهر آن است که جایز باشد اکتفاء به استیجار، مادامی که نداند که به جا نیاورده یا عمل او فاسد بوده از باب حمل فعل مسلم بر صحت، در صورتی که وقت آن گذشته باشد به خلاف آن که اجیر قبل از انقضاء مدت اجاره بمیرد که مشکل است و احوط، استیجار مقداری است که احتمال دهد از عمل اجیر باقی مانده.

[مسئله ۲۱]

مسئله ۲۱ جایز نیست برای اجیر آن که دیگری را برای عمل اجیر کند مگر با اذن مستأجر و مگر در صورتی که اجاره واقع شود بر تحصیل عمل، اعم از مباشرت و تسبیب و در این صورت جایز نیست اجیر، دیگری را اجیر کند به کمتر از اجرتی که برای او قرار داده‌اند مگر آن که خود او مقداری و لو قلیلی از عمل را به جا آورده باشد.

[مسئله ۲۲]

مسئله ۲۲ اگر پیش از عمل اجیر، کسی تبرّعاً آن عمل را به جا آورد و ذمه‌ی میت را فارغ کند، اجاره منفسخ می‌شود و باید اجیر تمام اجرت یا بقیه‌ی آن را اگر بعض عمل را به جا آورده به مستأجر برگرداند. بلی، اگر متبرّع به قصد نیابت اجیر به عمل آورد، اجرت آن ملک اجیر است.

[مسئله ۲۳]

مسئله ۲۳ اگر بعد از عمل نمودن اجیر، معلوم شد که اجاره باطل بوده؛ اجیر مستحق أجره‌المثل عمل است. چنانچه اگر بعد از عمل مؤجر یا مستأجر اجاره را به سبب غبن فسخ کردند، هم چنین است.

[مسئله ۲۴]

مسئله ۲۴ اگر کسی خود را اجیر دیگری کند که مثلاً از ظهر روز معین تا غروب آن، چهار رکعت نماز بخواند و تأخیر بیندازد تا آن که زیاده از مقدار چهار

صفحه : ۳۸

رکعت نماز به غروب باقی نماند و نماز عصر خود را هم نخوانده باشد پس آیا واجب است که نماز عصر خود را بخواند به سبب آن که آن وقت مختص آن است یا نماز استیجاری را بخواند به سبب آن که حق الناس مقدم بر حق الله است؟ اشکال است.

[مسئله ۲۵]

مسئله ۲۵ هر گاه وقت اجاره بگذرد و هنوز نماز استیجاری را نکرده [نخوانده] باشد یا بعضی آن باقی مانده باشد، جایز نیست بعد از وقت، آن را به عمل آورد مگر به اذن جدیدی از مستاجر.

[مسئله ۲۶]

مسئله ۲۶ تعیین منوب عنه که میت باشد در نیت لازم است و تعیین اجمالی کافی است و ذکر اسم میت در نیت لازم نیست، بلکه کفایت می‌کند که عمل را به نیابت کسی که مستاجر یا صاحب مال قصد کرده یا نحو آن به جا آورد.

[مسئله ۲۷]

مسئله ۲۷ هر گاه در اجاره کیفیت عمل را معین نکنند که مشتمل بر مستحبات باشد، باید اجیر آن عمل را بطور متعارف به عمل آورد.

[مسئله ۲۸]

مسئله ۲۸ اگر اجیر بعضی مستحباتی را که شرط بر او شده بود یا بعضی واجبات غیر رکنی را نسیاناً ترک کند، ظاهراً اجرت او نسبت به مقدار ناقص کم شود مگر آن که مقصود فارغ کردن ذمه‌ی میت باشد به وجه صحیح و آن، به عمل آمده باشد.

[مسئله ۲۹]

مسئله ۲۹ اگر کسی اجیر شود که مثلاً یک ماه نماز بخواند و شک کند که آیا اجیر شده برای نماز قصر و یا تمام؟ و استعلام از

مستأجر هم ممکن نباشد، ظاهر وجوب احتیاط است به جمع نمودن بین نماز قصر و اتمام. و هم چنین اگر اجیر شود برای نمازی و شک کند که صبح بوده یا ظهر مثلاً؟ باید هر دو را به جا آورد.

[مسئله ۳۰]

مسئله ۳۰ اگر بداند بر ذمه‌ی میت نمازهای قضاء بوده و نداند که پیش از وفات به جا آورده یا نه؟ احوط آن است که استیجار نمایند.

[فصل سوم در قضاء ولی]

اشاره

فصل سوم در قضاء ولی بدان که واجب است بر ولی میت، چه میت مرد باشد یا زن بنا بر اصح؛ چه آزاد باشد یا بنده، آن که قضاء کند نمازها یا روزه‌هایی که فوت شده از میت به سبب عذری از مرض یا سفر یا حیض، در جائی که موجب قضاء بوده و متمکن از قضاء آن نشده اگر چه احوط، قضاء تمام نمازهایی است که از او فوت شده اگر چه بدون عذر فوت شده باشد و متمکن از قضاء بوده و اهمال کرده باشد. هم چنین روزه که به سبب غیر مرض از سفر و نحو آن فوت شده هر چند متمکن از قضاء آن نشده باشد. و مراد به ولی در اینجا پسر بزرگ است و بر دختر، واجب نیست اگر چه پسر نداشته باشد و نه بر غیر اکبر، اولاد پسری و نه بر غیر پسر از پدر و برادر و عمو و خالو و غیر آنها از اقارب؛ اگر چه احوط با نبودن ولد اکبر آن است که کسانی که ذکر شد، قضاء نمایند به ترتیب طبقات ارث و احوط از آن، قضاء کردن ذکور آنها است الاکبر

صفحه : ۳۹

فالاکبر. و با نبودن آنها اناث از هر طبقه از طبقات، حتی زوجین و معتق و ضامن جریره.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ خصوص قضاء نماز و روزه که از خود والدین فوت شده، بر ولی واجب است پس آن چه بر پدر واجب شده به سبب آن که اجیر دیگری بوده یا از نماز والدین او به سبب ولایت بر او باقی مانده، بر ولی واجب نیست به عمل آورد.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ واجب نیست بر پسر پسر، قضاء نمازهای جد پدری در صورتی که او وقت وفات جد، اکبر اولاد باشد، هر چند احوط است به خصوص هر گاه میت پسر نداشته باشد.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ هر گاه ولیّ میت که اکبر اولاد پسری است بع از پدر یا مادر بمیرد، بر برادران کوچکتر او قضاء نماز پدر واجب نیست.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ در وجوب قضاء بر ولیّ شرط نیست که وقت وفات پدر یا مادر، بالغ و عاقل باشد بلکه بر طفل بعد از بلوغ و بر مجنون بعد از افاقه، قضاء واجب است. و هر گاه آن طفل پیش از بلوغ یا مجنون پیش از افاقه، بمیرد واجب نیست قضاء بر اکبر باقی ماندگان.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ اگر میت دو پسر مثلاً داشته باشد: یکی از آنها اکبر است در سن اما [به] بلوغ نرسیده و دیگری کوچکتر است اما بلوغ [بالغ] شده به احتلام یا غیر آن، ولیّ او، اول است.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ شرط نیست در ولیّ آن که از میت ارث ببرد، بلکه واجب است قضاء بر پسر بزرگ هر چند به سبب قتل یا مملوکیت یا کفر، ممنوع از ارث بردن باشد.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ هر گاه میت دو فرزند داشته باشد مثلاً یکی خنثای مشکل و اکبر و دیگری پسر و کوچکتر، پسر ولیّ میت است. و اگر فرزند او منحصر به خنثی باشد قضاء بر او واجب نیست.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ هر گاه اکبر اولاد مشتبه شود بین دو نفر یا زیادتر، بر هیچ کدام قضاء واجب نیست هر چند تقسیم قضاء بین آن دو یا قرعه، احوط است.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ اگر دو پسر در سن متساوی باشند، قضاء را بر آن دو قسمت کنند و در صورتی که قضاء منحصر به یک نماز باشد یا آن که بعد از تقسیم یک نماز باقی بماند، آن یک نماز بر هر دو واجب کفائی است پس اگر هر دو در یک زمان آن را به جا آورند

هر دو صحیح است با آن که بر ذمه‌ی میت یکی بیشتر نبوده. و در روزه‌ی قضاء شهر رمضان بر فرض اتحاد قضاء، جایز است هر دو با هم شروع به روزه کنند و چون هر دو محکوم به صحت است بعد از زوال، بر هیچ کدام افطار آن جایز نیست و بر فرض آن که هر دو افطار کنند بعد از زوال، احوط لزوم کفاره است بر هر دو بنا بر آن که در قضاء از غیر نیز مثل قضاء روزه‌ی خود، کفاره را واجب بدانیم.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ هر گاه میت وصیت کند به استیجار آن چه بر ذمه‌ی اوست از نماز و روزه و اجیر آن را صحیح به عمل آورد از ولی ساقط می‌شود.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ جایز است برای ولی استیجار کند قضاء میت را که بر او واجب شده.

صفحه : ۴۰

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ اگر کسی تبرعاً قضاء میت را به جا آورد، از ولی ساقط می‌شود.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ واجب است بر ولی مراعات ترتیب در قضاء نماز میت و اگر نداند، باید احتیاط کند به تکرار.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ در جهر و اخفات مناط، حال ولی مباشر است نه میت پس در قرائت نماز مغرب و عشاء و صبح مادر که مخیر بین جهر و اخفات بوده، پسر باید به جهر بخواند.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ ولی در احکام شک و سهو، مراعات تکلیف خود کند اجتهاداً یا تقلیداً نه تکلیف میت؛ به خلاف اجزاء و شرایط نماز که باید مطابق تکلیف میت به عمل آورد و هم چنین در اصل وجوب قضاء. پس هر گاه مقتضای اجتهاد یا تقلید میت، وجوب قضاء بر

او بوده؛ بر ولی واجب است قضاء نماید هر چند به مقتضای مذهب ولی بر او واجب نباشد. و اگر مقتضای مذهب میت، عدم وجوب قضاء بوده بر ولی واجب نیست قضاء کند اگر چه به مذهب ولی واجب باشد مگر در صورتی که به یقین وجدانی قاطع باشد به بطلان مذهب میت که باید مراعات مذهب خود را نماید.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ اگر بدانند بر میت قضاء هست و لکن نمی‌دانند به سبب عذر از او فوت شده یا بدون عذر؟ قضاء آن واجب نیست. و هم چنین واجب نیست اگر شک داشته باشد که از او فوت شده یا نه؟

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ اکبر بودن اولاد محقق می‌شود به تقدّم تولّد، نه تقدّم انعقاد نطفه پس اگر یکی از دو فرزند، نطفه‌ی او زودتر منعقد شده و دیگری تولّد او زودتر باشد ولی، دومی است و اکبر توأمین، طفلی است که اول متولّد شده.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ در وجوب قضاء فوائت بر ولی ظاهر آن است که مختص نباشد به نمازهای یومیه، بلکه هر گاه نذر کرده بوده که در وقت معین نمازی بخواند و از او فوت شده باشد به سبب عذری، قضاء آن نیز بر ولی واجب باشد.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ در وجوب قضاء بر ولی ظاهر کفایت خبر دادن میت باشد به فوت نمازی به سبب عذر.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ اگر مقداری از وقت گذشته که به حسب حال او ممکن بوده نماز را در آن وقت به جا آورد و پیش از نماز کردن بمیرد، قضاء آن بر ولی واجب است.

[مسئله ۲۱]

مسئله ۲۱ اگر میتی ولی نداشته باشد یا داشته و قبل از قضاء کردن از میت بمیرد باید از ترکه‌ی او بردارند و قضاء فوائت او را استیجار نمایند. و هم چنین است اگر معلوم شود که قضائی که ولی به جا آورده باطل بوده که بعد از مردن او از ترکه‌ی میت استیجار کنند.

[مسئله ۲۲]

مسئله ۲۲ اشتغال ذمه‌ی ولی به قضاء فوائت خودش مانع از تعلق گرفتن قضاءهای میت بر ذمه‌ی او نیست و مخیر است در تقدیم هر کدام که بخواهد.

[مسئله ۲۳]

مسئله ۲۳ قضای فوائت میت، واجب فوری نیست هر چند تعجیل در آن اولی و احوط است.

[مسئله ۲۴]

مسئله ۲۴ اگر ولی بعد از میت و پیش از تمکن از قضاء فوائت او بمیرد در انتقال وجوب

صفحه : ۴۱

قضاء به ذمه‌ی پسر دیگر میت که اکبر باز ماندگان باشد، اشکال است.

[مسئله ۲۵]

مسئله ۲۵ در صورتی که ولی، دیگری را بر قضاءهای میت اجیر کند، ظاهر آن است که باید اجیر به نیابت میت به جا آورد نه به نیابت ولی.

[باب یازدهم در نماز جماعت است]**[فصل اول در فضیلت نماز جماعت]****اشاره**

بدان که جماعت از مستحبات مؤکده است در جمیع فرائض، به خصوص در یومیه و به خصوص در ادائی، سیما در نماز صبح و مغرب و عشاء؛ خصوصاً برای هم‌سایگان مسجد و کسانی که اذان مسجد را بشنوند. و اخبار در فضیلت جماعت و مذمت تارک آن بسیار است و از بس تأکید در آن وارد شده، نزدیک است که از واجبات شمرده شود و به روایت صحیح، منقول است که زیادتى ثواب نماز جماعت بر نماز مفرد بیست و چهار درجه است و مروی است که زراره به حضرت صادق علیه السلام عرض کرد که مردم روایت می‌کنند که نماز جماعت از نماز فرادی افضل است به بیست و پنج درجه. حضرت فرمود: راست گویند. عرض کردم: آیا به دو مرد جماعت محقق می‌شود؟ فرمود: بلی، و مأموم به طرف راست امام بایستد. و منقول است که محمد بن عماره گوید:

کسی را به خدمت حضرت امام رضا علیه السلام فرستادم از آن بزرگوار سؤال کردم: کسی که در مسجد کوفه نماز فرادی بخواند افضل است یا به جماعت در غیر آن؟ آن حضرت فرمود: نماز جماعت افضل است با آن که وارد شده که نماز در مسجد کوفه معادل هزار نماز است. و در بعض اخبار است که معادل دو هزار نماز است. بلکه در خبر است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: جبرئیل با هفتاد ملک بعد از نماز ظهر نازل شد و عرض کرد یا محمد صلی الله علیه و آله و سلم! پروردگارت سلام می‌رساند و دو هدیه بسوی جناب تو فرستاده. به او گفتم: آن دو هدیه کدام است؟ گفت: یکی سه رکعت نماز وتر است و دیگری نمازهای پنجگانه به جماعت. گفتم: ای جبرئیل! چه ثواب است برای امت من در جماعت؟ عرض کرد: یا محمد صلی الله علیه و آله و سلم! اگر دو نفر باشند، بنویسد خدا برای هر کدام به هر رکعتی ثواب صد و پنجاه نماز و اگر سه نفر باشند، خداوند عالم بنویسد برای هر کدام به هر رکعتی ثواب ششصد نماز و اگر چهار نفر باشند، می‌نویسد خداوند برای هر کدام ثواب هزار و دویست نماز و اگر پنج نفر باشند، می‌نویسد خدا برای هر کدام ثواب دو هزار و چهار صد نماز و اگر شش نفر باشند، می‌نویسد خدا برای هر کدام از آنها به هر رکعتی چهار هزار و هشتصد نماز

صفحه : ۴۲

و اگر هفت نفر باشند، بنویسد خدا برای هر کدام از آنها به هر رکعتی نه هزار و ششصد نماز و اگر هشت نفر باشند، بنویسد خدا برای هر کدام از ایشان به هر رکعتی نوزده هزار و دویست نماز و اگر نه نفر باشند، بنویسد خدا برای هر کدام به هر رکعتی سی و شش هزار و چهار صد نماز و اگر ده نفر باشند بنویسد خدای برای هر کدام از ایشان به هر رکعتی هفتاد و دو هزار و هشتصد نماز. و هر گاه زیادتر از ده نفر شوند اگر تمام دریاها مرکب شوند و درختها قلم گردند، و جن و انس با ملائکه نویسند، از نوشتن ثواب یک رکعت آن عاجز شوند. یا محمد صلی الله علیه و آله و سلم! یک تکبیر را که مؤمن با امام در باید بهتر است از شصت هزار حج و عمره و بهتر است از دنیا و آن چه در آن است به هفتاد هزار مرتبه. و یک رکعت که مؤمن با امام به جا آورد بهتر است از صد هزار دینار که صدقه دهند به مساکین و یک سجده که مؤمن با امام به عمل آورد به جماعت بهتر است از آزاد کردن صد بنده. و از حضرت صادق علیه السلام منقول است که نماز عقب عالم، معادل هزار رکعت است و عقب قرشی معادل صد رکعت است. و مستور نماند که هر گاه جهات فضل متعدّد شود ثواب آن زیادتر می‌شود پس هر گاه جماعت در مسجد بازار منعقد شود که ثواب نماز در آن دوازده برابر است؛ ثواب جماعت آن چه باشد دوازده برابر خواهد بود و در مسجد قبیله که ثواب نماز در آن بیست و پنج برابر است به همین مقدار مضاعف می‌شود. و نماز در مسجد جامع که نماز در آن به صد نماز است به همین مقدار مضاعف می‌شود. و هم چنین نماز در مسجد کوفه که ثواب هزار نماز دارد، ثواب نماز جماعت هزار مرتبه مضاعف می‌شود و نماز حضور مقدس حضرت امیر المؤمنین علیه السلام که دویست هزار برابر است به همین مقدار ثواب جماعت مضاعف می‌شود.

و نماز با پیشنماز عالم یا سید، افضل است. و اگر عالم سید باشد از او افضل است. و هر چه امام جماعت اورع و اوثق باشد فضیلت او زیادتر است. و اگر مأمومین صاحب فضیلت باشند فضیلت جماعت بیشتر می‌شود و آن چه بر مأمومین افزوده شود، اجر آن افزونتر خواهد بود. و جایز نیست ترک نماز جماعت به سبب اعراض از آن یا استخفاف به آن. و در خبر است که نیست نماز برای کسی که نماز خود را بدون علت در مسجد نخواند و غیبت ندارد کسی که در خانه‌ی خود نماز بخواند و اعراض کند از جماعت ما و کسی که اعراض از جماعت مسلمین کند، غیبت او بر مسلمانان واجب است و عدالت او ما بین مسلمین ساقط می‌شود و دوری کردن از او واجب است و اگر او را نزد امام مسلمین برند، باید اندارش کند و او را بترساند، پس هر گاه حاضر جماعت مسلمین شد که هیچ و الاّ خانه‌ی او را بسوزاند. و در خبر دیگر

صفحه : ۴۳

است که به حضرت امیر المؤمنین علیه السلام خبر دادند که قومی در مسجد به جماعت حاضر نمی‌شوند پس آن بزرگوار خطبه خواندند و فرمودند: قومی که در مساجد ما با ما به جماعت حاضر نمی‌شوند باید با ما نخورند و نیاشامند و مشورت با ما نکنند و تزویج با ما نکنند یا آن که حاضر شوند با ما در نماز جماعت، و نزدیک است که من خانه‌های ایشان را آتش زدم و بسوزانم یا آن که از عمل خود پرهیزند. پس مسلمانان از اکل و شرب و مناکحه آنها کناره گرفتند تا آن که آنها حاضر جماعت مسلمین شدند. و اخبار بسیار دیگری بر این مضامین وارد است پس مقتضای ایمان، آن است که جماعت را بدون عذر ترک نکنند به خصوص با استمرار بر ترک آن، که وارد شده است: اهتمام شیطان در منع هیچ عبادتی مثل منع جماعت نیست و القاء شبهات بر بندگان خدا می‌نماید از جهت عدالت و نحو آن زیرا که نمی‌توانند فضیلت جماعت را منکر شوند چون که از ضروریات دین است.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ در نماز جمعه مترجم گوید: کسی که امام جماعت باشد و قومی به او اقتداء کنند سزاوار آن است که ما بین ایشان به صفای قلب و اقبال به نماز و خضوع و خشوع و سایر شرایط باطنیه آن ممتاز باشد، زیرا که او مقتدای آنهاست و نفوس ایشان را به جانب خدا جذب می‌کند و چه بسیار قبیح است که دل او در حال نماز از یاد خدا غافل و در وادی فکر باطل، سیر کند و حال آن که بعضی مأمومین حاضر القلب با دل خاشع و بدن خاضع، مشغول نماز باشد. و از این شنیع‌تر آن که دل او ملتفت به کسانی که عقب او هستند که نه نفع می‌توانند به او رسانند و نه ضرر، بیشتر باشد از توجه به حضرت مالک الملکی که به محض اراده‌ی او ملک و ملکوت موجود شده آیا چنین کسی نباید از علام الغیوب حیا کند که خود را مقتدای امت بکند و به جای حضرت رسول خدا و اوصیاء او سلام الله علیهم أجمعین بایستد و نیابت آن بزرگواران کند؟ و حال آن که دل او از دل مشتی عوام ضعیف النفس که عقب او ایستاده‌اند از خوف و خشیت و عظمت و جلالت پروردگار عالمیان کمتر متأثر گردد، آیا نباید خجالت کشد از خدا و پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم که حال او از کثرت مأمومین و کمی ایشان مختلف گردد؟ پس هر که خواهد امامت جماعت کند؛ باید اجماعت واجب و شرط صحت آن است و هم چنین در نماز عیدین با اجتماع شرایط

صفحه : ۴۴

و خوب. و هم چنین واجب است به جماعت گذاردن نماز، بر کسی که قرائت او درست نباشد با آن که قدرت بر تعلم داشته باشد و لکن وقت او برای تعلم تنگ باشد بخلاف صورتی که از تعلم عاجز باشد که جماعت بر او واجب نیست هر چند احوط است. و گاهی واجب می‌شود به جماعت گذاردن نماز به نذر یا عهد یا یمین، ولی اگر خلاف کند نماز او صحیح است هر چند عمداً ترک جماعت کند. و در صورت عمد، کفاره بر او لازم است. و ظاهراً جماعت واجب باشد در صورتی که ترک و سواس موقوف بر آن باشد. و هم چنین واجب است جماعت در صورتی که کمتر از یک رکعت به آخر وقت مانده و امام جماعتی حاضر و در رکوع باشد که بر فرض به جماعت آوردن یک رکعت را درک می‌کند یا به سبب آن که خودش کند قرائت باشد، بلکه دور نیست و خوب جماعت به امر یکی از والدین.

[مسئله ۲]

مسأله ۲ مشروع نیست جماعت در نمازهای ندبی اصلی، هر چند واجب شود به نذر و امثال آن؛ حتی در نماز غدیر بنا بر اقوی، مگر در نماز استسقاء. بلی، باکی نیست به جماعت کردن [خواندن] نمازی که در اصل واجب بوده و بالعرض مستحب شود، مثل نماز عیدین در زمانی که شرایط وجوب آن موجود نباشد. و مثل آن که نمازی را به فرادی کرده [خوانده] و به جماعت اعاده کند. و مثل قضاء فوائت میت که کسی تبرّعاً به جا آورد. و مثل نمازی که از باب احتیاط استحبابی بخوهد اعاده کند.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ جایز است اقتداء کردن هر کدام از نمازهای یومیه را، به کسی که نماز دیگر از یومیه به جا می‌آورد؛ هر کدام باشد، هر چند در جهر و اخفات و در اداء و قضاء و در قصر و اتمام بلکه در وجوب و ندب با هم مختلف باشند. پس جایز است اقتداء کردن نماز صبح یا مغرب یا عشاء را به نماز ظهر یا عصر و به عکس آن. و جایز است اقتداء کردن نماز اداء به کسی که نماز قضاء می‌کند [می‌خواند] و به عکس آن. و جایز است اقتداء مسافر به حاضر و به عکس آن. و جایز است اقتداء کردن کسی که نماز را اعاده می‌کند به کسی که نماز نکرده [نخوانده] و به عکس آن. و اقتداء کردن کسی که نماز خود را با احتیاط استحبابی یا وجوبی اعاده می‌کند به کسی که نماز واجب به جا می‌آورد. بلی، مشکل است جواز اقتداء کردن کسی که نماز واجب به جا می‌آورد به کسی که نماز را به احتیاط استحبابی یا وجوبی به جا می‌آورد، بلکه مشکل است اقتداء کردن نماز احتیاطی به نماز احتیاطی؛ مگر آن که راه احتیاط هر دو یکی باشد.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ جایز است اقتداء کردن هر کدام از نمازهای یومیه به نماز طواف و به عکس آن.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ جایز نیست اقتداء نمازهای یومیه به نماز احتیاطی که برای شکوک به عمل می‌آورد و احوط ترک عکس آن است نیز، هر چند

صفحه : ۴۵

جواز آن بعید نیست بلکه احوط ترک اقتداء کردن است در نماز احتیاط اگر چه به مثل آن باشد حتی در صورتی که جهت احتیاط متحد باشد، هر چند دور نیست جواز اقتداء در خصوص صورت اتحاد مثل آن که شکی که موجب نماز احتیاط است مشترک باشد ما بین امام و مأوم.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ جایز نیست اقتداء کردن نماز یومیه یا نماز طواف به نماز آیات یا نماز عیدین یا نماز میت و عکس آن، چنانچه جایز نیست

اقتداء کردن هر کدام از نماز آیات و عیدین و نماز میت را به دیگری.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ احوط ترک اقتداء نماز عیدین است به نماز طلب باران و هم چنین عکس آن هر چند در نظم مثل یکدیگرند.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ کمتر [ین] عددی که جماعت به آن منعقد می‌شود در غیر نماز جمعه و عیدین، دو نفر است که یکی از آنها امام باشد و دیگری مأوم چه مأوم مرد باشد یا زن، بلکه یا طفل ممیز بنا بر اقوی به خلاف نماز جمعه و عیدین که منعقد نمی‌شود مگر به پنج نفر که یکی از آنها امام باشد.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ شرط نیست در انعقاد جماعت در غیر جمعه و عیدین بر امام که نیت جماعت و امامت کند پس بدون نیت به اقتداء دیگری به او جماعت محقق می‌شود چه امام ملتفت اقتداء مأوم شود یا نه. بلی، حصول ثواب جماعت در حق او موقوف است به نیت امامت و اما مأوم لا بد است از نیت اقتداء و بدون آن جماعت در حق او منعقد نمی‌شود هر چند متابعت کند امام را در افعال و اقوال پس هر گاه تمام آن چه بر منفرد واجب است به جا آورد صحیح است و الا فلا. و معتبر است اقتداء کردن به یک امام پس اگر قصد کند اقتداء به دو نفر را و لو در اقوال و افعال با یکدیگر متقارن باشند، جماعت باطل است. بلی، در صورتی که به وظیفه‌ی منفرد عمل نموده و قصد تشریح به آن نکرده باشد نمازش صحیح است. و واجب است بر مأوم تعیین امام به اسم یا وصف یا اشاره به ذهن یا اشاره‌ی خارجی. و کفایت می‌کند تعیین اجمالی مثل آن که نیت اقتداء کند به امام حاضر یا به امامی که مثلاً بلند نماز می‌خواند ما بین پیشنمازهای موجود و امثال آن پس اگر نیت کند اقتداء به یکی از این دو امام یا زیادتر را، جماعت او باطل است هر چند قصدش آن باشد که در اثناء نماز یا بعد از آن معین کند.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ جایز نیست اقتداء به مأوم پس معتبر است که امام او، مأوم دیگری نباشد.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ اگر کسی شک کند که نیت اقتداء کرده یا نه؟ بنا گذارد که نیت اقتداء نکرده و تمام کند نماز خود را به قصد انفراد، اگر چه بداند که به نیت جماعت برخاسته. بلی، اگر ظاهر شود بر او حالت اقتداء مثل آن که خود را ساکت ببیند و نحو آن، اقوی جواز بناء بر جماعت است اگر چه احوط تمام کردن نماز است به قصد فردی. و هر گاه نیت جماعت داشته و خود را در

صفحه : ۴۶

حالت اقتداء ببیند و لکن شک کند که از اول نماز قصد فرادی کرده یا جماعت، امرش اسهل است.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ اگر قصد کند اقتداء به امامی به خیال آن که زید است و ظاهر شود که عمرو بوده پس هر گاه عمرو عادل نباشد، جماعت او باطل است بلکه اگر به وظیفه منفرد عمل نکرده، نماز او نیز باطل است به خلاف آن که به وظیفه منفرد عمل کرده که اقوی صحت نماز او است چنانچه اگر در اثناء نماز ملتفت شود که عمرو بوده که او را عادل نمی‌داند هر گاه به وظیفه منفرد عمل کرده نماز را به فرادی تمام کند و اگر نیز عادل باشد در مسئله دو صورت است: اول آن که قصد او اقتداء به زید باشد و گمان کند که امام حاضر، زید است و او عمرو باشد، در این صورت جماعت او باطل است بلکه نماز او نیز باطل است اگر به وظیفه منفرد عمل نکرده باشد. صورت دوم، آن است که قصد او اقتداء به امام حاضر باشد و گمان کند که او زید است و ظاهر شود عمرو است در این صورت اقوی، صحت جماعت و نماز اوست و مناط، قصد اوست نه آن که خیال کرده از باب اشتباه در تطبیق.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ اگر دو نفر نماز بخوانند و بعد از نماز معلوم شود که هر دو قصد امامت برای دیگری نموده‌اند، نماز هر دو صحیح است به خلاف آن که معلوم شود که هر دو قصد اقتداء به دیگری کرده باشند که باید هر دو نماز را از سر گیرند در صورتی که به وظیفه منفرد عمل نکرده باشند. و اگر ندانند چه قصد کرده‌اند احوط آن است که هر دو نماز را اعاده کنند هر چند اقوی صحت آن است در صورتی که بعد از اتمام نماز، شک کنند در قصد خود یا آن که بعد از شک در اثناء به قصد انفراد، نماز را تمام کنند.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ در بین نماز جایز نیست عدول کردن از امامی به امام دیگر در حال اختیار، بنا بر احوط بلکه بنا بر اقوی هر چند آن دیگر افضل و ارجح باشد. بلی، هر گاه بر امام عارض شود حالتی که نتواند نماز خود را تمام کند به مردن یا دیوانگی یا بی‌هوشی یا حدث یا آن که متذکر شود که از پیش محدث بوده، بر مأمومین جایز است دیگری را مقدم دارند و نماز جماعت را با او تمام کنند؛ بلکه اقوی جواز آن است در صورتی که بر امام عارضی رو دهد که نتواند نماز به نحو مختار بخواند مثل آن که تکلیف او نماز نشسته شود زیرا که باقی ماندن مأموم ایستاده بر اقتداء به امام نشسته جایز نیست.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ جایز نیست بر منفرد در اثناء نماز عدول کند به جماعت.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ جایز است عدول کند از جماعت به فردی و لو اختیاراً در جمیع احوال نماز بنا بر اقوی، هر چند از اول نماز قصد عدول داشته باشد لکن عدول به انفراد خلاف احتیاط است به خصوص در صورتی که از اول نماز قصد انفراد در اثناء نماز را داشته باشد. بلی، عدول کردن برای

صفحه : ۴۷

ضرورت و لو ضرورت دنیویہ ضرر ندارد.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ هر گاه بعد از قرائت امام و پیش از رکوع نیت فردی کند قرائت بر او واجب نیست بلکه اگر در اثناء قرائت عدول به انفراد کند، باقی مانده از حمد و سوره را بخواند کافی است هر چند احوط در هر دو صورت از سر گرفتن قرائت است به خصوص با عدول در اثناء قرائت.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ اگر مأموم امام را در حال رکوع درک کند جایز است اقتداء کند و به رکوع رود و بعد از آن اختیاراً عدول کند به انفراد، اگر چه احوط در این حال ترک عدول است به خصوص در صورتی که از اول نماز قصد عدول داشته باشد.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ اگر قصد انفراد کند بعد از قرائت امام و نماز خود را تمام کند و نماز دیگر خود را در همان رکوع به همان رکعت اقتداء کند، جایز است و لکن خلاف احتیاط است.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ بعد از آن که در نمازی از جماعت عدول کند به انفراد، جایز نیست در آن نماز برگردد به جماعت. بلی، اگر در حال جماعت مردد شود در عدول به انفراد و ترک آن و بعد از آن عازم شود بر باقی ماندن به جماعت، صحیح است بلکه هر گاه بعد از عدول به انفراد بلافاصله برگردد به جماعت؛ دور نیست جایز باشد هر چند خلاف احتیاط است مطلقاً.

[مسئله ۲۱]

مسأله ۲۱ اگر شك کند که عدول به فرادی کرده یا نه؟ بنا گذارد که عدول نکرده.

[مسأله ۲۲]

مسأله ۲۲ در صحت جماعت شرط نیست قصد قربت از حیث جماعت بلکه کفایت می‌کند قصد قربت در اصل نماز. پس امام بر فرض آن که در اصل نماز قصد قربت کرده و لکن به جماعت گذاردن قصد جاه یا امر دنیوی دیگر کند، ضرر ندارد چنانچه هر گاه قصد مأموم از اقتداء کردن آسان بودن آن یا فرار از وسواس یا از شك یا از تعب یاد گرفتن قرائت و نحو آنها از اغراض دنیوی باشد نمازش صحیح است بشرط آن که قصد قربت در اصل نماز محفوظ بماند. بلی، درک ثواب جماعت موقوف به قصد قربت در آن است.

[مسأله ۲۳]

مسأله ۲۳ اگر سهواً یا جهلاً نماز یومیه را اقتداء کند به نمازی که اقتداء به آن صحیح نیست مثل نافله یا نماز آیات مثلاً و پیش از آن که کاری کند که منافی نماز منفرد باشد متذکر شود و عدول به انفراد کند، صحیح است. و هم چنین در صورتی که بعد از نماز متذکر شود و وظیفه‌ی منفرد را به عمل آورده باشد صحیح است و الاً باطل است.

[مسأله ۲۴]

مسأله ۲۴ جایز است مأموم در رکوع به امام اقتداء کند و آن را رکعت اول خود حساب کند و آن آخر وقتی است که در ابتداء جماعت بتواند آن را رکعت حساب کند بنا بر اقوی، بشرط آن که مأموم قبل از سر برداشتن امام از رکوع به رکوع او برسد هر چند بعد از فراغت امام از ذکر رکوع باشد بنا بر اقوی. به خلاف آن که بعد از سر برداشتن امام از رکوع به رکوع برسد که در این صورت درک رکعت را نکرده بلکه

صفحه : ۴۸

هم چنین است اگر وقتی به رکوع رسد که امام شروع کرده باشد به بلند کردن سر؛ اگر چه هنوز از حد رکوع خارج نشده باشد که در این صورت نیز، درک رکعت را نکرده بنا بر احوط. پس ادراک رکعت در ابتداء جماعت موقوف است بر آن که مأموم پیش از شروع امام به سر بلند کردن، به رکوع برسد. اینها در صورتی است که در حال رکوع امام اقتداء کند و لکن هر گاه در اول رکعت یا در اثناء آن اقتداء کند و به حسب اتفاق رکوع امام را درک نکند بلکه در سجده‌ی امام به رکوع رسد، که ظاهر صحت نماز و جماعت او است و لکن در این صورت احوط اتمام نماز و اعاده‌ی آن است. و آن چه ذکر شد حکم رکعت اول مأموم است و در رکعات بعد از آن نرسیدن به رکوع امام مضرّ به جماعت نیست.

[مسأله ۲۵]

مسئله ۲۵ اگر مأموم اقتداء کند و به رکوع رود به گمان آن که به رکوع امام می‌رسد و نرسید، نماز او باطل است. بلکه اگر شک کند که به رکوع امام رسیده یا نه؟ نیز، باطل است و لکن در صورت شک، احوط اتمام نماز و اعاده‌ی آن است یا آن که عدول کند به نافله و تمام کند و در رکعت بعد اقتداء کند.

[مسئله ۲۶]

مسئله ۲۶ احوط آن است که اقتداء نکند مگر با اطمینان به درک رکوع امام اگر چه اقوی، جواز اقتداء کردن است با احتمال درک رکوع. پس هر گاه درک کرد، نماز صحیح و الا باطل است.

[مسئله ۲۷]

مسئله ۲۷ اگر نیت کند و تکبیر بگوید و پیش از رفتن به رکوع یا پیش از رسیدن به حد رکوع، امام سر بلند کند لازم است یا قصد انفراد کند و نماز خود را تمام کند یا همین طور بایستد تا رکعت بعد و رکعت اول خود قرار دهد مگر در صورتی که امام آن قدر طول دهد که از صدق اقتداء عرفاً خارج شود. و هر گاه پیش از تکبیره الاحرام بدانند که به رکوع امام نمی‌رسد، دور نیست اقتداء جایز باشد و انتظار رکعت بعد را بکشد در صورتی که طول نکشد به قدری که موجب فوت صدق اقتداء شود هر چند خلاف احتیاط است.

[مسئله ۲۸]

مسئله ۲۸ اگر درک کند امام را در تشهد اخیر، جایز است اقتداء کند، به آن که نیت نماز کند و تکبیره الاحرام بگوید و بنشیند و تشهد بخواند و بعد از سلام امام برخیزد بدون نیت و تکبیر، حمد و سوره‌ی خود را بخواند و به رکوع و سجود رود و آن را رکعت اول قرار دهد و فضیلت جماعت را درک کرده اگر چه رکعت را با امام درک نکرده.

[مسئله ۲۹]

مسئله ۲۹ اگر درک کند امام را در سجده‌ی اولی یا ثانیه از رکعت آخر امام و بخواهد درک فضیلت جماعت کند، نیت کند و تکبیر بگوید و بعد از آن متابعت کند امام را در سجود و تشهد و بعد از سلام امام برخیزد و از سر گیرد نماز را هر چند احوط آن است که نماز را به آن تکبیر که گفته تمام کند و بعد از آن از سر گیرد.

[مسئله ۳۰]

مسئله ۳۰ اگر مأموم برسد و ببیند امام در رکوع است و بترسد که هر گاه بخواهد به صف رسد و اقتداء کند

صفحه : ۴۹

امام سر از رکوع بردارد، جایز است همان جا که هست نیت کند و تکبیره الاحرام گوید و به رکوع رود و در رکوع یا بعد از سر برداشتن از آن یا در سجود یا بین سجده‌تین یا بعد از آن یا در حال قیام، رکعت بعد راه رود و خود را به صف برساند هر چند برای طلبیدن جای افضل یا برای فرار از کراهت ایستادن در صف به تنهایی یا برای غیر آنها باشد چه صف پیش روی او باشد یا پشت سر یا طرف راست یا طرف چپ، بشرط آن که راه رفتن موجب انحراف از قبله نشود و ما بین او و صف مانع دیگری نباشد از حایل یا بلندی یا پستی. بلی، آن مقدار دوری از صف که در حال اختیار جایز نیست، در این صورت ضرر ندارد بنا بر اقوی؛ در صورتی که اقتداء بر آن صادق باشد هر چند احوط دور نبودن به مقداری است که در حال اختیار جایز نباشد و در وقت راه رفتن اقوی عدم وجوب کشانیدن پاهاست، بلکه می‌تواند قدم بردارد و راه برود به نحوی که از صورت نمازگزار بیرون نرود و در حال راه رفتن، احوط ترک قرائت و ذکر واجب و غیر آن است از چیزهایی که طمأنینه در آن معتبر است و در این حکم؛ فرقی بین مسجد و غیر آن نیست.

[فصل دوم در شرایط جماعت]

اشاره

فصل دوم در شرایط جماعت علاوه از آن چه گذشت و آن چند امر است: «اول» آن که ما بین امام و مأوم حایلی نباشد که مانع شود از دیدن او و هم چنین ما بین بعض مأومین با بعض دیگر از کسانی که در صف او باشند از طرف راست یا چپ، یا کسانی که پیش روی او باشند که به واسطه‌ی آنها به امام متصل باشد. پس هر گاه چیزی ما بین آنها حایل شود به نحوی که ما بین او و امام، نه از طرف راست و نه از طرف چپ و نه از پیش رو متصل نباشد؛ جماعت باطل می‌شود هر چند در بعض حالات نماز از قیام یا قعود یا رکوع یا سجود حایل شده باشد. و در حایل فرق نیست ما بین دیوار یا غیر آن و لو آدمی که مأوم نباشد و این شرط در صورتی است که مأوم مرد باشد به خلاف آن که مأوم زن باشد و امام مرد که وجود حایل ما بین او و امام یا غیر او از مأومین ضرر ندارد بشرط آن که حائل قدری باشد که متمکن باشد از متابعت امام، به آن که بفهمد حالات امام را از قیام و رکوع و سجود و نحو آنها؛ لکن احوط در نماز زن نیز، نبودن حایل است. و هر گاه امام هم زن باشد حکم او حکم مرد است در اشتراط نبودن حایل. «دوم» آن که محل ایستادن امام بلندتر از محل ایستادن مأوم نباشد به بلندی معتدّ به، دفعی مثل دگه و نحو آن و در این شرط فرق نیست ما بین آن که مأوم کور باشد یا بینا و مرد باشد یا زن. و بلندی دفعی که کمتر از یک وجب باشد ضرر ندارد و هم چنین بلندی تدریجی که منافی

صفحه : ۵۰

صدق پهن بودن زمین نباشد ضرر ندارد به خلاف سرازیری زیاد مثل کوه که احوط در آن ملاحظه‌ی مقدار یک وجب است که جای امام زیاده از آن بلندتر نباشد. و ضرر ندارد که جای مأوم بلندتر از جای امام باشد هر چند بسیار بلند باشد. «سوم» آن که ما بین مأوم و امام یا ما بین مأوم و مأومین دیگر که از طرف راست یا چپ یا پیش روی او به واسطه‌ی صفوف متصل به امام باشند، آن قدر دور نباشد که در عادت، دوری زیاد محسوب شود و احوط آن است که ما بین سجده‌گاه مأوم و جای ایستادن امام یا جای ایستادن صف پیش روی او و لو به وسایط متصل به امام است، زیاده از یک گام بلندتر نباشد و این احتیاط ترک نشود و احوط از

آن، آن است که میان آنها زیاده از یک گام متعارف نباشد و افضل، بلکه احوط آن است که سجده‌گاه او متصل به جای ایستادن صف پیش باشد. «چهارم» آن که جای ایستادن مأموم مقدّم بر محل ایستادن امام نباشد در تمام نماز، پس هر گاه در ابتداء نماز یا اثناء آن بر امام مقدّم شود نماز او باطل می‌شود اگر باقی بماند به نیت جماعت و احوط آن است [که] از امام عقب‌تر بایستند هر چند جایز است مساوی یکدیگر بایستند بنا بر اقوی. و بر فرض تأخر یا تساوی، ضرر ندارد که مأموم مثلاً بواسطه طول قامت سر یا زانوی او در حال رکوع یا سجود یا جلوس، از امام جلوتر باشد هر چند احوط مراعات مقدّم نشدن تمام بدن مأموم است در جمیع حالات نماز. و مدار در تقدّم و مساوات و تأخر بر صدق عرفی است.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ حایل کوتاه که مانع از دیدن نباشد در احوال نماز ضرر ندارد هر چند مانع از دیدن در حال سجود باشد به طوری که اگر بنشیند امام را یا کسی را که در صف پیش روی او و لو به واسطه‌ی صفوف متصل به امام است ببیند مثل آن که حایل یک و جب یا قدری زیادتر باشد. بلی، در صورتی که به قدری بلند باشد که در حال جلوس، مانع از دیدن باشد مشکل است؛ در این صورت ترک احتیاط نمایند.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ اگر حایل طوری باشد که در تمام حالات نماز مانع از دیدن باشد مگر در یک حال، مثل آن که بالای حایل سوراخی باشد که در حال قیام بتواند ببیند یا وسط آن که در حال جلوس یا رکوع بتواند ببیند یا پایین آن که در حال سرآزیری برای سجود بتواند ببیند احوط و اقوی، عدم جواز جماعت است با چنین حایلی؛ بلکه هم چنین است اگر هر سه جا سوراخ باشد نیز، زیرا که حایل محسوب است.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ هر گاه شیشه حایل باشد که مانع از دیدن نیست، اقوی عدم جواز آن است زیرا که حایل بر آن صادق است.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ ظلمت و غبار و نحو آنها که مانع از دیدن شود حایل نیست. و هم چنین فاصله شدن نهر باریک و جاده در صورتی که مقداری فاصله ما بین آنها نشود که در جماعت مضّر

[مسئله ۵]

مسئله ۵ هر گاه ما بین آنها شبکه فاصله باشد، حایل محسوب نیست هر چند احوط اجتناب است خصوصاً در صورتی که سوراخهای آن تنگ باشد بلکه منع از آن، در این صورت قوی است زیرا که حایل محسوب است.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ حایل بودن بعضی مأمومین نسبت به بعضی دیگر ضرر ندارد در صورتی که برای نماز مهتاً ایستاده باشند هر چند هنوز تکبیره الاحرام نگفته باشند.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ هر گاه بعضی مأمومین صف اول یا اکثر آنها به سبب طولانی بودن آن، صف امام را نبینند ضرر ندارد و هم چنین طولانی بودن هر صفی نسبت به صف پیش.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ هر گاه امام در محرابی که داخل دیوار و نحو آن است بایستد، اقتداء کردن کسانی که طرف راست و چپ محراب بایستند که دیوار ما بین آنها و امام حایل شده باطل است. بلی، اقتداء کردن کسی که مقابل باب محراب است مانعی ندارد بلکه اقتداء کسانی که در طرف راست و چپ او ایستاده‌اند و امام را نمی‌بینند صحت آن به شرط اتصال صف، اقوی است هر چند خلاف احتیاط است. و هم چنین است هر گاه صفوف جماعت زیاد باشد که به باب مسجد برسد و بیرون آن هم بایستند که اقتداء کسی که مقابل باب است بی‌اشکال است و اقتداء کسانی که طرفین او صف کشیده‌اند، اقوی صحت آن است اگر چه خلاف احتیاط است.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ اقتداء کسی که ما بین ستون‌ها بایستند که ستون ما بین آنها و صف پیش حایل باشد، باطل است مگر آن که متصل باشند به کسی که ما بین او و صف پیش حایلی نباشد یا آن که ستون ما بین آنها و صف پیش حایل نباشد.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ هر گاه در بین نماز حایلی پیدا شود، اقوی بطلان جماعت است به آن و نماز آنها منفرد می‌شود.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ کسی که به وجود حایل جاهل باشد به سبب کوری یا ظلمت و نحو آنها و داخل جماعت شود، اقتداء او باطل است پس اگر پیش از آن که کاری از او صادر شود که منافی نماز منفرد است، ملتفت حایل شود نماز را به فرادی تمام کند صحیح است و الا باطل است.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ حایل غیر مستقرّ مثل آن که انسانی یا حیوانی یا چیز دیگر از پیش روی او عبور کند، ضرر ندارد. بلی، هر گاه عبور کنندگان بسیار و متصل به یکدیگر باشند جایز نیست، زیرا که با آن که حایل مستقرّ نیست، مانع برقرار است.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ اگر شک کند که در اثناء نماز حایل حادث شده یا نه؟ بنا گذارد که حادث نشده. و هم چنین پیش از نماز اگر شک کند در حدوث حایل بعد از آن که موجود نبوده بنا بر عدم گذارد به خلاف صورتی که حایل مسبوق به عدم نباشد و شک در وجود و عدم کند که ظاهر آن است، جایز نباشد دخول جماعت مگر با اطمینان به عدم حایل.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ اگر وقت شروع به نماز حایلی موجود باشد که در حال قیام مانع از مشاهده‌ی

صفحه : ۵۲

امام نباشد و در حال رکوع یا جلوس مانع باشد و لکن می‌داند که وقت رکوع یا جلوس زایل می‌شود یا به عکس آن، احوط آن است که از اول داخل جماعت نشود زیرا که صادق است وجود حایل ما بین او و امام.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ هر گاه نماز کسانی که صف پیش هستند تمام شود و به جای خود نشسته باشند، باقی ماندن صف عقب آنها به جماعت مشکل است به جهت آن که صف پیش که مشغول نماز نیستند، حایل شده‌اند بین آنها و بین امام. بلی، هر گاه بعد از تمام شدن نماز بلافاصله برخیزند و داخل جماعت شوند دور نیست جماعت صف عقب باقی باشد.

[مسئله ۱۶]

مسأله ۱۶ پرده‌ی نازک که از پشت آن سیاهی نماز گذارندگان دیده شود حایل محسوب است و با وجود آن اقتداء جایز نیست.

[مسأله ۱۷]

مسأله ۱۷ هر گاه غیر صف اول از صفوف متأخره، پراکنده باشند به آن که ما بین بعض آنها با بعض دیگر زیاده از یک گام بلند فاصله باشد؛ پس اگر پیش رو یا یک کدام از دو طرف او کسی باشد که ما بین او و امام یا مأمومین متصل به امام، زیاده از یک گام بلند، فاصله نباشد، اقتداء او صحیح است و اگر از هیچ طرفی و لو به وسایط متصل به امام نباشد باطل است به خلاف صف اول که باید ما بین اهل آن، زیاده از یک گام بلند فاصله نباشد و الا اقتداء کسانی که از امام یا از مأمومین متصل به امام زاید بر مقدار مزبور دور باشند باطل است.

[مسأله ۱۸]

مسأله ۱۸ هر گاه در اثناء نماز جماعت دوری مانع پیدا شود جماعت باطل می‌شود و نماز دور افتادگان منفرد می‌شود و اگر ملتفت دوری نشود و بر نیت اقتداء باقی بماند، پس اگر کارهائی که از مختصات جماعت و منافی نماز فرادی باشد مثل زیاده رکوع یا سجود به قصد متابعت و نحو آن به جا آورده، نماز باطل است و الا صحیح است.

[مسأله ۱۹]

مسأله ۱۹ اگر نماز صف پیش تمام شود به سبب آن که نماز قصر بوده یا عدول به فرادی کرده باشند، اقتداء صف عقب باطل می‌شود به سبب دوری بنا بر اقوی مگر در صورتی که اهل صف پیش که نمازشان تمام شده، بلا فاصله دو مرتبه اقتداء کنند چنانچه اقتداء آنها باطل می‌شود به سبب حایل شدن آنها مگر آن که به اقتداء مرتفع شود.

[مسأله ۲۰]

مسأله ۲۰ مأمومین صفوف پیش، اگر مهیای جماعت شوند، جایز است برای مأمومین صف متأخر تکبیره الاحرام گویند قبل از تکبیره الاحرام صف پیش، پس دوری ما بین او و امام یا متصل به امام به فاصله شدن کسانی که مهیای جماعتند ضرر ندارد چنانچه حایل شدن آنها، ضرر ندارد هر چند خلاف احتیاط است.

[مسأله ۲۱]

مسأله ۲۱ اگر معلوم شود که نماز صف پیش باطل بوده، اقتداء صفوف متأخره باطل است به سبب دوری یا حیلولة هر چند در حال نماز، ملتفت به بطلان آنها نشوند. بلی، در صورتی که بطلان آنها معلوم نشود حمل بر صحت کنند

صفحه : ۵۳

و بر فرض آن که در واقع نماز آنها باطل باشد ضرر ندارد، چنانکه ضرر ندارد بطلان اقتداء صف متقدم به موجب تقلید صفوف متأخر در صورتی که به موجب تقلید خودشان صحیح باشد.

[مسئله ۲۲]

مسئله ۲۲ فاصله شدن طفل ممیز در صف ضرر ندارد مادامی که بطلان نماز او را نداند.

[مسئله ۲۳]

مسئله ۲۳ اگر شك کند در حدوث دوری در اثناء نماز، بنا گذارد که حادث نشده و اگر شك کند که از اول نماز اتصال محقق شده یا نه؟ باید احراز کند که اتصال بوده مگر در صورتی که مسبق به اتصال باشد مثل آن که نزدیک باشد به امامی که می‌خواهد به او اقتداء کند و شك کند در آن که امام از جای خود پیشتر رفته یا نه؟

[مسئله ۲۴]

مسئله ۲۴ اگر مأوم در اثناء نماز مقدم شد بر امام سهواً یا جهلاً یا اضطراراً، منفرد می‌شود و جایز نیست دوباره برگردد به اقتداء. بلی، اگر بلا فاصله برگردد دور نیست بقاء اقتداء.

[مسئله ۲۵]

مسئله ۲۵ جماعت گذاردن در صفی که مستدیر باشد دور کعبه، جایز است بنا بر اقوی و احوط مقدم نشدن مأوم است بر امام به حسب دائره. و احوط از آن، آن است که مأوم به کعبه نزدیک‌تر نباشد از امام و احوط از آن مقدم بودن امام است بر مأوم به حسب دائره و نزدیک‌تر بودن اوست به کعبه نیز.

[فصل سوم در احکام جماعت است]**[مسئله ۱]**

مسئله ۱ احوط آن است که مأوم در دو رکعت اول از نماز اخفاتی، ترک قرائت کند در صورتی که در آن دو رکعت با امام باشد اگر چه اقوی، جواز قرائت با کراهت است. و بر فرض آن که ترک قرائت کند، مستحب است که مشغول تسبیح و تحمید الهی و صلوات بر محمد و آل او باشد و در دو رکعت اول نماز جهریه، اگر صدای امام را در قرائت، مهممی او را بشنود باید ترک قرائت کند بلکه احوط و اولی آن است که در حال قرائت او ساکت باشد و قرائت را گوش کند اگر چه اقوی جواز مشغول بودن به ذکر و

نحو آن است در آن حال. و هر گاه صدای امام و لو همهمه‌ی او را نشنود جایز است برای او قرائت حمد و سوره، بلکه استحباب آن قوی است و احوط آن است قرائت کند به قصد قربت مطلقه بدون قصد جزئیت؛ هر چند اقوی جواز آن است به قصد جزئیت نیز. و در دو رکعت اخیره‌ی نماز اخفاتی و جهری مثل منفرد است که واجب است به وجوب تخییری در آن بین قرائت حمد تنها یا تسبیحات اربعه چه امام در آنها قرائت کند یا تسبیحات بگوید و چه مأوم قرائت او را بشنود یا نه.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ در جواز قرائت مأوم با نشنیدن قرائت امام در جهریه، فرق نیست بین آن که نشنیدن او به واسطه‌ی دوری از امام باشد یا به جهت کر بودن مأوم یا از کثرت صدا و امثال آن.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ هر گاه بعض قرائت امام را بشنود؛ احوط ترک قرائت است مطلقاً.

صفحه : ۵۴

[مسئله ۴]

مسئله ۴ هر گاه مأوم صدای قرائتی بشنود و خیال کند که صدای غیر امام است و خودش قرائت بخواند و ظاهر شود که صدای امام بوده نماز او باطل نیست و هم چنین اگر در نماز جهریه سهواً قرائت بخواند.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ اگر شک کند در شنیدن قرائت امام و نشنیدن یا شک کند در آن که آن چه می‌شنود صدای امام است یا صدای غیر او؟ احوط ترک قرائت است هر چند اقوی جواز آن است.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ واجب نیست بر مأوم طمأنینه در حال قرائت امام، هر چند احوط است و هم چنین واجب نیست بر او که در رک کند تمام قرائت امام را در حال قیام بلکه جایز است سجده را طول دهد و بعد از آن که امام بعض حمد رکعت دوم را خوانده برخیزد.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ جایز نیست مقدّم شود مأموم بر امام در افعال نماز بلکه متابعت امام در افعال واجب است به آن که افعال نماز را مقارن امام یا بعد از او به جا آورد و لکن جایز نیست مؤخّر دارد به تأخیر فاحش.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ متابعت، واجب تعبّدی است و شرط صحت اقتداء نیست پس در صورتی که افعال را قبل از امام به جا آورد عمداً یا مؤخّر دارد از او به تأخیر فاحش، گناه کار است و لکن نماز او صحیح است هر چند احوط اتمام و اعاده‌ی نماز است خصوصاً در صورتی که دو رکن از ارکان نماز یا یک رکن را مقدّم یا مؤخّر دارد. بلی، اگر مقدّم یا مؤخّر دارد به نحوی که هیئت جماعت به هم خورد اقتداء او باطل می‌شود.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ هر گاه پیش از امام سر از رکوع یا سجود بردارد سهواً یا به گمان آن که امام سر برداشته بردارد و معلوم شود که هنوز سر برنداشته، واجب است بر او به قصد متابعت برگردد به رکوع یا سجود و زیادتى رکن در جماعت در چنین مقامی مغتفر است و هر گاه برنگردد گناه کار است ولی نماز او صحیح است لکن احوط اعاده‌ی نماز است بعد از اتمام آن؛ بلکه احتیاط به اعاده ترک نشود در صورتی که پیش از ذکر واجب سر بلند کرده باشد و با وجود فرصت، متابعت را ترک کند. و هر گاه در این مقام سهواً یا به گمان آن که فرصت متابعت ندارد متابعت را ترک کند، اعاده واجب نیست هر چند پیش از ذکر واجب سر از رکوع یا سجود بلند کرده باشد. و هر گاه عمداً پیش از امام سر از رکوع یا سجود بلند کرده باشد جایز نیست متابعت کند و اگر متابعت کند عمداً نماز او باطل می‌شود به سبب زیادتى عمدی، بلکه در رکوع یا هر دو سجده اگر سهواً متابعت کند نیز مبطل نماز است زیرا که رکن زیاد شده به خلاف متابعت سهویه در یک سجده که مبطل نماز نیست.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ اگر پیش از امام سهواً سر از رکوع بردارد و به قصد متابعت به رکوع برگردد و پیش از رسیدن به حد رکوع، امام سر بلند کند ظاهر بطلان نماز است زیرا که رکن زیاد شده به خلاف آن که یک سجده را اعاده کند

صفحه : ۵۵

به قصد متابعت و پیش از رسیدن به حد سجود امام سر از سجده بردارد که نماز باطل نمی‌شود زیرا که نه زیادتى رکن است و نه به عمد، لکن احوط اعاده‌ی نماز است بعد از اتمام آن.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ اگر مأموم سر از سجده برداشت و دید امام در سجده است و گمان کرد همان سجده‌ی اول امام است و به قصد متابعت

برگشت به سجده و ظاهر شد که سجده‌ی دوم امام بوده، سجده‌ی مأموم که به قصد متابعت به عمل آورده سجده دوم او محسوب می‌شود و اگر مأموم بعد از سر بلند کردن از سجده دید امام در سجده است و به گمان آن که سجده‌ی دوم امام است به سجده رفت و معلوم شد که سجده‌ی اول امام بوده این سجده متابعت محسوب می‌شود و احوط در هر دو صورت، اعاده‌ی نماز است بعد از تمام آن.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ اگر مأموم عمداً پیش از امام به رکوع یا سجود رود، جایز نیست برگردد و متابعت امام کند زیرا که زیادی عمدی می‌شود به خلاف آن که سهواً پیش از امام به رکوع یا سجود رود که واجب است متابعت امام نماید به آن که برگردد به قیام یا جلوس و بعد از آن با امام به رکوع یا سجود رود و احوط آن است که در هر دو رکوع یا دو سجود ذکر واجب را بگوید و اگر عمداً یا سهواً ترک متابعت کند، نمازش باطل نیست هر چند به ترک متابعت عمدی گناه کار است. بلی، اگر در حال قرائت امام به رکوع رفته باشد و ترک متابعت کند، احوط بطلان و اعاده‌ی نماز است چنانچه هر گاه عمداً در حال قرائت امام به رکوع رود اقوی، بطلان نماز است زیرا که ترک قرائت نموده و بدل آن که قرائت امام باشد، به عمل نیامده. چنانکه اگر قبل از امام سر از رکوع بلند کند عمداً پیش از آن که ذکر آن را بگوید نمازش باطل است به سبب ترک ذکر واجب.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ واجب نیست مأموم متابعت امام کند در اقوال پس نباید اقوال نماز را بعد از امام یا با امام بگوید چه اقوال واجبه چه مندوبه، چه مأموم اقوال را شنیده باشد یا نشنیده باشد هر چند احوط آن است که بعد از امام بگوید خصوصاً در صورتی که بشنود به خصوص در سلام نماز. و بر هر تقدیر، اگر عمداً پیش از امام سلام بگوید نمازش باطل نیست و اگر سهواً بگوید اعاده‌ی آن واجب نیست. بلی، جایز نیست مأموم تکبیره الاحرام را پیش از امام بگوید بلکه احوط آن است که بعد از امام بگوید؛ به آن که شروع نکند به آن مگر بعد از فارغ شدن امام از تکبیر هر چند در وجوب آن تأمل است.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ اگر پیش از امام تکبیره الاحرام بگوید سهواً یا به گمان آن که امام تکبیر گفته و نگفته باشد، باید نماز خود را منفرداً تمام کند و اگر بخواهد نماز جماعت کند، عدول کند نماز خود را به نماز نافله و آن را تمام کند یا قطع آن کند.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ جایز است برای امام که ذکر رکوع و سجود را پیش از امام بگوید، چنانچه اگر

امام ترک کند بعض اذکار مستحبه را مثل تکبیر رکوع و سجود و بحول الله و قوته و نحو آنها را جایز است مأموم آنها را بگوید.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ اگر امام نشستن بعد از سجده‌ی دوم از رکعت اول و سوم را واجب نداند و به جا نیارد بر مأموم که به موجب تقلید یا اجتهاد خود آن را واجب می‌داند یا به احتیاط و جوبی ترک آن را جایز نمی‌داند، جایز نیست آن را ترک کند. و هم چنین اگر امام در رکعت سوم و چهارم تسیحات را بیش از یک مرتبه واجب نمی‌داند و یک مرتبه می‌گوید و مأموم سه مرتبه لازم می‌داند، باید سه مرتبه بگوید و هم چنین آن چه نظیر آن است.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ اگر مأموم سهواً به رکوع رود و ببیند که امام مشغول قنوت است در رکعتی که قنوت ندارد، واجب است بر مأموم که از رکوع برخیزد و لکن بایستد و قنوت نخواند. و هم چنین اگر سهواً پیش از امام بایستد و ببیند امام نشسته و در غیر محل، تشهد می‌خواند باید متابعت کند بنشیند و لکن با او تشهد نخواند و هم چنین در نظایر آن.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ امام تحمّل نمی‌کند از مأموم هیچ چیز از افعال نماز را غیر قرائت حمد و سوره در رکعت اول و دوم در صورتی که در آن دو رکعت داخل جماعت شده باشد، به خلاف رکعت سوم و چهارم که بر مأموم واجب است حمد یا تسیحات اربعه بخواند، هر چند امام در آن دو رکعت قرائت بخواند و مأموم قرائت را بشنود. و هر گاه مأموم رکعت اول و دوم امام را درک نکند بلکه اقتداء کند در رکعت سوم یا چهارم امام، باید حمد و سوره را قرائت کند زیرا که آنها رکعت اول و دوم اوست و اگر امام مهلت ندهد که حمد و سوره هر دو را در آن بخواند اکتفاء کند به حمد تنها و سوره را ترک کند و با امام به رکوع رود و اگر امام فرصت ندهد و پیش از تمام شدن حمد او به رکوع رود، احوط آن است که حمد را تمام کند و بعد از آن به رکوع رود و در سجده به امام برسد یا آن که قصد انفراد کند؛ هر چند جایز است که حمد را قطع کند و با امام به رکوع رود و لکن در این صورت ترک نکند احتیاط به اعاده‌ی نماز را.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ اگر امام را در رکعت دوم درک کند، قرائت حمد و سوره از مأموم در آن رکعت ساقط است و در قنوت و تشهد، متابعت امام کند و در حال تشهد احوط آن است تجافی کند، به آن که زانوها را از زمین بلند کند و دو کف دست را بر زمین گذارد و بر آن تکیه کند چنانچه احوط آن است که در آن حال بدل تشهد، سبحان الله بگوید هر چند اقوی جواز خواندن تشهد بلکه استحباب آن است. و در رکعت سوم امام که دوم مأموم است مأموم باید حمد و سوره بخواند و قنوت که مستحب است به جا آورد در صورتی که امام او را مهلت دهد و الا قنوت را ترک کند و اگر فرصت سوره هم نداشته باشد اکتفاء به حمد تنها کند و اگر پیش از

تمام شدن

صفحه : ۵۷

حمد، امام به رکوع رود، یکی از سه کار کند: یا حمد را تمام کند و در سجده به امام برسد یا از همان جا قصد فرادی کند و نماز خود را تمام کند یا آن که حمد را قطع کند و با امام به رکوع رود و بعد از اتمام نماز، اعاده کند آن را.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ مراد ما به مهلت ندادن امام که موجب جواز ترک سوره است آن است که پیش از شروع کردن مأوموم به سوره یا قبل از اتمام آن، امام به رکوع رود هر چند ممکن باشد سوره را تمام کند و پیش از آن که امام سر از رکوع بردارد به رکوع رود پس به مجرد آن که امام به رکوع رفت جایز است سوره را ترک کند و با امام به رکوع رود و واجب نیست مشغول سوره شود تا اواخر رکوع امام، آن وقت به رکوع رود هر چند احوط خواندن سوره است تا وقتی که بترسد که بر فرض اشتغال به سوره به رکوع امام نرسد و مادامی که مطمئن است؛ به آن که امام سر بلند نمی‌کند، سوره را ترک نکند و آن را قطع ننماید.

[مسئله ۲۱]

مسئله ۲۱ اگر مأوموم اعتقاد کند که امام او را مهلت می‌دهد که قرائت را تمام کند و قرائت کرد و به رکوع امام نرسید نماز او باطل نمی‌شود بلکه ظاهر، باطل نشدن نماز است در صورتی که بداند به رکوع امام نمی‌رسد و عمداً قرائت سوره را ترک نکند بلکه اگر با علم به درک نکردن رکوع امام، قنوت را عمداً ترک نکند، نماز او باطل نمی‌شود ظاهراً.

[مسئله ۲۲]

مسئله ۲۲ واجب است مأوموم قرائت خ... را آهسته بخواند هر چند در نماز جهری باشد چه در قرائت استجابی مثل آن که در دو رکعت اول نماز جهری، صدای قرائت امام را نشنود و چه در قرائت وجوبی، مثل مأوموم مسبوق که به رکعت دوم یا سوم امام برسد که باید خود قرائت کند و هر گاه جهلاً یا نسیاناً بلند بخواند نمازش باطل نمی‌شود و دور نیست مستحب باشد «بسم الله» آن را بلند بخواند.

[مسئله ۲۳]

مسئله ۲۳ هر گاه مأوموم به رکعت دوم اقتداء کرده باشد باید از امام تخلف کند و در رکعت دوم، خود تشهّد بخواند و در قیام به امام برسد و اگر پیش از برخاستن او، امام به رکوع رود ضرر ندارد و تسیحات اربعه را یک مرتبه بخواند و در رکوع یا سجود به امام برسد. و هم چنین تخلف از امام واجب است در هر جائی که چیزی بر مأوموم واجب باشد که بر امام واجب نباشد از رکوع یا سجود و نحو آنها که باید به جا آورد و به امام برسد در غیر قرائت در رکعت اول و دوم که در مسائل گذشته گذشت.

[مسئله ۲۴]

مسئله ۲۴ اگر مأوم در رکعت سوم یا چهارم امام، پیش از رکوع اقتداء کند باید حمد و سوره بخواند اگر امام او را مهلت دهد و آلا به حمد تنها اکتفاء کند چنانچه گذشت. و اگر بداند اگر پیش از رکوع اقتداء کند امام او را مهلت نمی‌دهد که حمد را تمام بخواند، احوط آن است که تأمل کند تا امام به رکوع رود آن وقت تکبیره الاحرام بگوید و با امام به رکوع رود و قرائت از او ساقط است.

صفحه : ۵۸

[مسئله ۲۵]

مسئله ۲۵ اگر کسی ببیند جماعت منعقد است و لکن نداند که رکعت چندم امام است جایز است پیش از رکوع اقتداء کند و به قصد قربت حمد و سوره بخواند تا اگر معلوم شود رکعت اول و دوم امام بوده ضرر نداشته باشد و اگر رکعت سوم یا چهارم او باشد قرائت او به محل واقع شده باشد.

[مسئله ۲۶]

مسئله ۲۶ اگر گمان کند که امام در رکعت اول یا دوم است و قرائت نخواند و پیش از رکوع معلوم شود در آخرین بوده باید قرائت بخواند اگر چه حمد تنها باشد و خود را به امام برساند. و اگر در رکوع معلوم شود نماز او صحیح است و اگر خیال کند که امام در آخرین است و اقتداء کند و قرائت بخواند و ظاهر شود که در رکعت اول بوده، ضرر ندارد و هر گاه در اثناء قرائت ظاهر شود تمام کردن آن لازم نیست.

[مسئله ۲۷]

مسئله ۲۷ اگر مشغول نافله باشد و جماعت برپا شود و اگر بخواهد نافله را تمام کند بترسد که جماعت اگر چه رکعت اول آن از او فوت شود، جایز است آن را قطع کند بلکه قطع آن مستحب است هر چند پیش از تکبیره الاحرام امام باشد. و اگر مشغول به نماز فرادی باشد و جماعت برپا شود و بترسد اگر آن را تمام کند جماعت از او فوت شود؛ مستحب است عدول کند آن را به نافله و به دو رکعت، سلام گوید اگر از محل عدول نگذشته، به آن که داخل رکوع سوم نشده باشد و احوط ترک عدول است در صورتی که داخل قیام رکعت سوم شده هر چند به رکوع نرفته باشد و اگر بعد از عدول به نافله، بترسد که بر فرض تمام کردن آن، جماعت رکعت اول آن فوت می‌شود جایز است قطع کند بنا بر اقوی هر چند احوط قطع نکردن آن است اگر چه یک رکعت یا دو رکعت جماعت از او فوت شود بلکه هر گاه بداند که اگر عدول به نافله کند و آن را تمام کند به جماعت آن نماز نمی‌رسد، اولی و احوط ترک عدول و اتمام فریضه است و بعد از آن اگر ممکن باشد و بخواهد فضیلت جماعت را درک کند آن نماز را به جماعت اعاده

کند.

[مسئله ۲۸]

مسئله ۲۸ ظاهر آن است که در جواز عدول فریضه به نافله، برای درک جماعت فرق نباشد ما بین آن که فریضه که مشغول آن است دو رکعتی باشد یا زیادتر و بعضی گفته‌اند مختص است به نماز غیر دو رکعتی.

[مسئله ۲۹]

مسئله ۲۹ هر گاه مأوموم برای رکعت دوم یا سوم مثلاً با امام برخیزد و در حال قیام متذکر شود که از رکعت سابق یک سجده یا دو سجده یا تشهد را فراموش کرده، باید برگردد و آن چه را فراموش شده به جا آورد و در این حال اگر از صدق اقتداء و هیئت جماعت عرفاً بیرون نرفته بر نیت اقتداء بماند و الا قصد فرادی کند.

[مسئله ۳۰]

مسئله ۳۰ جایز است مأوموم شش تکبیر افتتاحیه را پیش از تکبیره الاحرام امام بگوید هر چند امام، تکبیرات افتتاحیه را نگوید و لکن تکبیره الاحرام را پیش از امام نگوید.

[مسئله ۳۱]

مسئله ۳۱ جایز است

صفحه : ۵۹

مجتهدی یا مقلد او به مجتهد یا مقلد دیگری اقتداء کنند هر چند در مسائل ظنیه که متعلق به نماز است با یکدیگر مختلف باشند در صورتی که آن چه محل خلاف است استعمال نکنند. و در عمل متحد باشند مثلاً اگر فتوای یک کدام به اجتهاد یا تقلید، وجوب سوره است و رأی دیگری عدم وجوب آن؛ جایز است اول به دوم اقتداء کند در صورتی که سوره را هر چند واجب نداند بخواند و هم چنین هر گاه یکی از آنها تکبیر رکوع یا جلسه‌ی استراحت یا تسیحات اربعه را در دو رکعت اخیر سه مرتبه واجب می‌داند جایز است اقتداء کند به کسی که آنها را واجب نمی‌داند و لکن مستحباً به جا می‌آورد، بلکه جایز است اقتداء کردن در صورتی که در عمل نیز مخالف باشند در غیر آن چه تعلق دارد به قرائت دو رکعت اول نماز که امام تحمّل می‌کند از مأوموم به این معنی که هر کدام به مقتضای رأی خود رفتار کنند. بلی، جایز نیست اقتداء کردن کسی که چیزی را واجب بداند قطعاً به امامی که آن را واجب نداند و آن را به جا نیآورد در صورتی که به جا نیآوردن آن موجب اعاده‌ی نماز باشد زیرا که در این صورت مأوموم، نماز امام را به سبب ترک آن چیز باطل می‌داند به علم قطعی و اقتداء به نماز باطل، جایز نیست به خلاف صورتی که در مسائل ظنیه مخالف یکدیگر باشند که در این صورت اقتداء جایز است هر چند در عمل نیز مخالف هم باشند زیرا که اعتقاد هر کدام از آنها حکم الله

است در حق او و نمی‌رسد دیگری را که حکم به بطلان نماز او کند بلکه هر دو حکم شرعی هستند و اما در آن چه متعلق به قرائت است که امام تحمّل از مأموم می‌کند و ضامن او است پس مشکل است زیرا که ضامن به اعتقاد مضمون عنه از عهده‌ی ضامن او خارج نشده مثلاً اگر امام معتقد باشد که سوره واجب نیست و ترک کند آن را، پس اقتداء کسی که آن را واجب می‌داند به او مشکل است و هم چنین است در صورتی که قرائت امام به اعتقاد خودش صحیح و به اعتقاد مأموم باطل باشد به سبب ترک ادغام لازم یا مدّ لازم و امثال آن. بلی، ممکن است بگوئیم که نماز او صحیح و اقتداء به او جایز است به شرط آن که سوره را که امام ترک کرده مأموم خودش بخواند یا آن که کلمه را که امام غلط گفته مأموم صحیح بگوید بلکه محتمل است کسی بگوید که قرائت بر عهده‌ی امام است و کفایت می‌کند که به موجب اعتقاد خودش از عهده‌ی آن خارج شود ولی مشکل است و باید احتیاط به ترک اقتداء، نشود.

[مسئله ۳۲]

مسئله ۳۲ اگر کسی عالم شود به بطلان نماز امام مثل آن که بداند که محدث است یا آن که رکنی را ترک کرده، جایز نیست اقتداء کند به او هر چند امام به سبب عدم اطلاع یا سهو و نحو آن معتقد به صحت نماز خود باشد.

[مسئله ۳۳]

مسئله ۳۳ هر گاه در بدن یا لباس امام،

صفحه : ۶۰

نجاستی ببیند که در نماز عفو از آن نشده باشد و امام آن را نداند واجب نیست بر مأموم اعلامش کند پس اگر مأموم می‌داند که امام سابقاً عالم به نجاست بوده و فراموش کرده، جایز نیست اقتداء به او کند زیرا که نماز او در واقع باطل است و به این جهت هر وقت امام مطلع شود بر حال، واجب است بر او آن نماز را اعاده یا قضاء نماید به خلاف صورتی که مأموم بداند که امام جاهل به نجاست است که اقتداء به آن نماز جایز است زیرا که نماز او صحیح است. و به این سبب هر گاه بعد از فراغ از نماز مطلع شود بر آن، اعاده یا قضاء بر او واجب نیست بلکه بعید نیست جواز اقتداء در صورتی که مأموم نداند که امام جاهل به نجاست یا ناسی آن است هر چند اقتداء در این صورت خلاف احتیاط است. و اگر مأموم در بدن یا لباس امام ببیند چیزی را که به اعتقاد مأموم نجس است به ظن اجتهادی و به اعتقاد امام پاک باشد یا مأموم شک دارد که آن چیز به اعتقاد امام، نجس است یا نه؟ به آن که از مسائل خلافیه باشد ظاهراً اقتداء به او جایز باشد مطلقاً چه امام جاهل باشد یا ناسی یا عالم.

[مسئله ۳۴]

مسئله ۳۴ اگر بعد از نماز معلوم شود که امام فاسق یا کافر یا محدث بوده یا رکنی را در نماز ترک کرده و مأموم رکن را به جا آورده یا آن که امام نجاست غیر معفو را که در بدن یا لباس او بوده فراموش کرده، جماعت باطل است لکن نماز مأموم صحیح است به شرط آن که به قصد متابعت رکنی زیاد نکرده باشد یا غیر رکن از چیزهایی که مغلّب است به نماز منفرد. و اگر در اثناء

معلوم شود باید قصد انفراد کند و هر گاه محل قرائت نگذشته بخواند. و هم چنین است اگر بعد از نماز معلوم شود که امام زن بوده که اقتداء مرد به او جایز نیست یا مجنون بوده یا طفل بوده، اگر قائل شویم به عدم صحت امامت صبی، لکن اعاده‌ی نماز در فرض اخیر بلکه در فرض اول نیز که اقتداء به فاسق و کافر و نحو آن باشد احوط است.

[مسئله ۳۵]

مسئله ۳۵ اگر امام واجبی از واجبات نماز را فراموش کند و مأموم در اثناء نماز بر آن مطلع نشود نماز مأموم صحیح است هر چند فراموش شده رکن باشد در صورتی که مأموم جزئی را که نسیان آن موجب بطلان نماز باشد فراموش نکند و هر گاه مأموم در بین نماز بر نسیان امام مطلع شود؛ آگاه کند امام را تا تدارک کند جزء فراموش شده را اگر محل آن باقی باشد و هر گاه ممکن نباشد که به امام بفهماند یا امام متبّه نشود یا مأموم تنبیه نکند امام را به جهت آن که بر مأموم واجب نیست، باید قصد انفراد کند در صورتی که جزء فراموش شده رکن باشد یا قرائت، در مورد تحمّل امام باشد و تدارک آن برای مأموم ممکن باشد به آن که پیش از رکوع مطلع شود به خلاف صورتی که جزء فراموش شده غیر رکن و غیر قرائت باشد یا آن که قرائت

صفحه : ۶۱

باشد و لکن مأموم بعد از دخول رکوع بر آن مطلع شود که تدارک قرائت ممکن نباشد که اقوی جواز باقی ماندن بر اقتداء است هر چند احوط انفراد یا اعاده بعد از اتمام است.

[مسئله ۳۶]

مسئله ۳۶ اگر امام بفهمد که نماز او به سبب حدث یا ترک شرط رکنی یا جزء رکنی و نحو آن باطل شده پس هر گاه بعد از فراغ مطلع شود، واجب نیست مأمومین را اعلام کند به خلاف آن که در اثناء، بطلان را بفهمد که ظاهر وجوب اعلام ایشان است.

[مسئله ۳۷]

مسئله ۳۷ جایز نیست اقتداء کردن به کسی که خود را مجتهد بداند و عمل کند برای خود و حال آن که مجتهد نباشد. و هم چنین جایز نیست اقتداء کردن به کسی که مقلّد شخصی باشد که جامع الشرائط نباشد در صورتی که مقصّر باشند بلکه هر چند مقصّر نباشند بنا بر احوط، مگر در صورتی که امام نماز خود را مطابق واقع به جا آورد؛ به آن که تمام آن چه محتمل الوجوب است به جا آورد و تمام آن چه محتمل المانعیه است ترک کند، لکن چنین فرضی بعید است به سبب آن که مسائل متعلّق به نماز از مقدمات و اجزاء و شرایط و موانع آن و خصوصیات و کیفیات آن بسیار است هر چند جمیع افعال و اجزاء نماز را به عمل آورد و حمل فعل چنین شخصی که اجتهاد یا تقلید او باطل است، بر صحت، مشکل است.

[مسئله ۳۸]

مسئله ۳۸ اگر امام با یقین به دخول وقت داخل نماز شود و مأموم بداند که وقت داخل نشده یا شاک در دخول آن باشد، جایز نیست به او اقتداء کند. بلی، هر گاه مأموم در اثناء نماز امام، یقین کرد به دخول وقت، اقتداء به آن نماز جایز است مگر در صورتی که امام فراموش کرده که مراعات وقت کند یا به ظن غیر معتبر داخل نماز شده باشد که جایز نیست بعد از یقین به دخول وقت، اقتداء به آن نماز، زیرا که نماز او در واقع باطل است و دخول وقت در اثناء نماز در این صورت فائده ندارد زیرا که حکم به صحت نماز با دخول وقت در اثناء، مختص به صورتی است که با یقین یا ظن معتبر به دخول وقت، داخل نماز شده باشد.

[فصل چهارم در شرایط امام جماعت]

اشاره

فصل چهارم در شرایط امام جماعت بدان که شرایط امام چند چیز است: اول، بلوغ. دوم، عقل. سوم، ایمان. چهارم، عدالت. پنجم، طهارت مولد. ششم، مرد بودن در صورتی که مأمومین یا بعض آنها مرد باشند. هفتم، برای مأمومین ایستاده، امام نشسته نباشد و برای مأمومین که نشسته نماز می‌کنند [می‌خوانند] امام خوابیده نباشد. هشتم، صحیح القراءه بودن. پس کسی که قرائت او درست نیست به آن که حرفی را از مخرج اداء نکند یا بدل کند آن را به حرف دیگر، یا حرفی را بیندازد و نحو آن یا اعراب آن را غلط بخواند هر چند نتواند درست بخواند، امامت نکند.

صفحه : ۶۲

[مسئله ۱]

مسئله ۱ اقتداء کردن نشسته و خوابیده، به نشسته و خوابیده، به خوابیده ضرر ندارد.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ اقتداء متوضی به متیمم یا به صاحب جبیره یا به کسی که به سبب عذر با نجاست بدن یا لباس، نماز می‌خواند ضرر ندارد بلکه ظاهر جواز اقتداء به مسلوس و مبطون و جواز اقتداء طاهره به مستحاضه است.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ اقتداء کردن در رکعت سوم یا چهارم به امامی که حمد و سوره را نمی‌تواند درست بخواند، ضرر ندارد بنا بر اقوی. و هم چنین هر گاه کسی اذکار واجبه و مستحبه را نمی‌تواند درست بخواند و لکن حمد و سوره‌ی او صحیح است، اقتداء به او از اول نماز ضرر ندارد.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ کسی که آیه‌ای از آیات حمد و سوره یا کلمه‌ای از آن را مثلاً نمی‌تواند صحیح اداء کند، جایز نیست اقتداء کند به کسی که آیه یا کلمه‌ی دیگر آن را نمی‌تواند صحیح اداء کند و اگر همان کلمه یا آیه را که امام غلط می‌گوید، مأموم نیز همان را صحیح اداء نکند، دور نیست اقتداء به او جایز باشد هر چند خلاف احتیاط است بلکه احتیاط به ترک اقتداء به او به وجود امام صحیح القراءه، ترک نشود. و هم چنین دور نیست جواز اقتداء، با اختلاف در جای غلط نیز؛ در صورتی که مأموم در جای غلط امام، قصد فرادی کند و بقیه‌ی قرائت را خودش بخواند. لکن خلاف احتیاط است بلکه با وجود امام صحیح القراءه ترک این احتیاط نکند.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ جایز است اقتداء کردن به امامی که نتواند حروف را به کمال فصاحت اداء کند اگر قرائت او صحیح باشد هر چند مأموم از او افصح باشد.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ کسی که قرائت او صحیح نیست اقتداء کردن بر او واجب نیست هر چند احوط است. بلی، کسی که قادر باشد بر تعلم و وقت تعلم مضیق شود، اقتداء بر او واجب است.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ جایز نیست اقتداء غیر گنگ به گنگ، هر چند مأموم صحیح القراءه نباشد. بلی، اقتداء گنگ به گنگ، جایز است اگر چه احوط ترک آن است خصوص با وجود امام غیر گنگ؛ بلکه احتیاط در این صورت ترک نشود.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ جایز است امامت زن برای زن و جایز نیست برای مرد و خنثی.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ جایز است امامت خنثی برای زن، نه برای مرد و خنثی.

[مسئله ۱۰]

مسأله ۱۰ جایز است امامت غیر بالغ برای مثل خود.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ احوط امامت نکردن کسی است که جذام یا برص داشته باشد. و کسی که حدّ شرعی خورده بعد از توبه‌ی او. و کسی که بدوی باشد مگر برای امثال خودشان بلکه مطلقاً، هر چند اقوی جواز امامت آنها است مطلقاً.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ معنی عدالت امام، آن است که ملکه‌ی راسخه داشته باشد که بتواند اجتناب کند از گناهان کبیره و از اصرار بر صغائر و از منافیات مرّوت، که ارتکاب آن دلالت کند بر بی‌مبالاتی به دین. و کفایت می‌کند حسن ظاهری که کاشف ظنی باشد از وجود

صفحه : ۶۳

ملکه.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ گناه کبیره آن است که کبیره بودن آن به نص ثابت شود، یا در کتاب و سنت وعده‌ی آتش به مرتکب آن داده شده، یا آن که در کتاب یا سنت وارد شده که آن گناه، اعظم از گناهی است که کبیره بودن آن به نص یا وعده‌ی آتش بر آن ثابت شده، یا نزد اهل شرع بزرگ شمرده شود.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ عدالت ثابت می‌شود به شهادت عدلین در صورتی که معارض نباشد به شهادت دو عادل، بلکه به شهادت یک عادل به فسق او.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ اخبار جماعت مجهول‌العداله به عدالت کسی که سبب حصول اطمینان باشد در جواز اقتداء کافی است بلکه کفایت می‌کند اطمینان حاصل از شهادت یک عادل یا حاصل از اقتداء عدلین به او یا حاصل از اقتداء جماعت مجهول‌الحال به او و وثوق و اطمینان از هر چه پیدا شود کافی است به شرط آن که اطمینان‌کننده، اهل فهم و خبره و بصیرت باشد و معرفت به مسائل شرعیه داشته باشد نه از جهال و نه [از] کسانی که به ادنی چیزی اطمینان برای آنها حاصل می‌شود مثل بسیاری از مردم.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ کسی که خود را عادل نمی‌داند احوط آن است که اقدام نکند به امامت، هر چند اقوی جواز آن است.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ پیشنهاد مسجداً اولی است به امامت در آن مسجد از دیگری، هر چند آن دیگر از او افضل باشد لکن بهتر آن است که او افضل را مقدم دارد. و صاحب منزل اولی است به امامت در منزل خود، از کسی که مأذون در نماز کردن [خواندن در] آنجا باشد و الاً نماز بدون اذن او جایز نیست. و بهتر آن است که او نیز افضل را مقدم دارد. و هاشمی مقدم است بر دیگری که در سایر صفات با او مساوی باشد.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ هر گاه در جایی چند نفر به قصد تحصیل ثواب امامت، معارضه کنند در امامت بدون غرض دنیوی، کسی که رغبت تمام مأمومین به او زیادتر است به سبب رجحان شرعی، مقدم بر دیگران است. و هر گاه مأمومین خلاف کنند و هر جمعی کسی را ترجیح دهند، فقیه جامع الشرائط اولی از دیگران است خصوصاً در صورتی که تقوی و ورع او زیادتر باشد. و اگر هیچ کدام فقیه جامع الشرائط نباشند یا متعدد باشند، کسی که قرائت او بهتر باشد مقدم است و بعد از آن کسی که مسائل نماز را بیشتر بداند مقدم است. و بر فرض مساوی بودن آنها، کسی که سایر مسائل دینی، غیر نماز را بیشتر بداند مقدم است. و بعد از آن کسی که عمر او در اسلام زیادتر باشد مقدم است. و بعد از آن کسی که از سایر جهات شرعی رجحان داشته باشد مقدم است و ظاهر آن است که در صورتی که چند نفر امام موجود باشد،

صفحه : ۶۴

اولی بر مأموم آن است که به مقتضای ترتیب مزبور راجح را مقدم دارد. و هر گاه در بعضی زیادتر از یک مرجح در او باشد او را مقدم دارند بر کسی که یک جهت رجحان دارد و مرجحات شرعی غیر از آن چه ذکر شد بسیار است که در اولویت، مدخلیت دارد که سزاوار است ملاحظه‌ی تمام آنها بشود، بسا می‌شود که سایر مرجحات شرعی به حدی رسد که باعث خلاف ترتیب مزبور شود بلکه محتمل است رعایت این ترتیب مخصوص صورت معارضه باشد پس در صورت تعدد جماعت، اولی از برای مأموم مراعات کلیه مرجحات است از حیثیت امام و مأمومین از حیث تقوی و فضیلت و کثرت و غیر آنها و بعد از ملاحظه‌ی تمام جهات، ارجح را مقدم دارد.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ تمام ترجیحات مزبوره از باب استحباب است نه بر وجه وجوب، حتی در تقدم پیشنهاد مسجداً بر دیگری که حرام نیست دیگری او را مزاحمت نماید هر چند آن دیگر، مرجوح من جمیع الجهات باشد در صورتی که محل جماعت مسجد وقف باشد نه

آن که ملک پیشنماز باشد. یا ملک کسی که اذن امامت به غیر او نداده باشد که جایز نیست.

[مسأله ۲۰]

مسأله ۲۰ مکروه است امامت کسی که مبتلا به جذام یا برص باشد و کسی که هنوز ختنه نکرده و در ترک آن معذور باشد. و کسی که حد شرعی خورده و توبه کرده باشد و کسی که مأمومین راغب به امامت او نباشند و کسی که با تیمم نماز بخواند برای مأمومی که وضوء گرفته و کسی که کسب او جولائی یا حجامی یا دباغی باشد مگر هر کدامی برای مثل خودشان، بلکه اولی آن است که هیچ ناقصی برای کامل یا کامل برای اکمل امامت نکند.

[فصل پنجم در مستحبات و مکروهات جماعت است]

اشاره

فصل پنجم در مستحبات و مکروهات جماعت است اما مستحبات آن پس چند چیز است» اول، آن که مأموم واحد هر گاه مرد باشد به طرف راست امام بایستد و هر گاه متعدّد باشند پشت سر او صف ببندند و در صورتی که مأموم منحصر باشد به یک زن، غیر مایل به طرف راست امام پشت سر او بایستد که سجده گاه او محاذی جای زانو یا محاذی پای امام باشد. و در صورتی که مأموم منحصر به چند نفر زن باشند، پشت سر او صف کشند. و هر گاه یک نفر مرد و یک زن یا چند نفر زن باشند، مرد پهلوئی راست امام بایستد و زن پشت سر او. و هر گاه زیاده از یک مرد و یک زن باشند، مردها پشت سر امام صف کشند و زنها پشت سر مردها و کیفیات مزبوره مستحب، بلکه احوط

صفحه : ۶۵

است. و هر گاه امام زن باشد بهتر آن است که با زنانی که به او اقتداء کنند در صف بایستد که امام ما بین آنها پیدا نباشد. دوم، آن که امام در میان صف بایستد. سوم، آن که در صف اول کسانی بایستند که در علم و کمال و عقل و ورع و تقوی مزیتی بر دیگران داشته باشند و افضل آنها در جانب راست از صف اول بایستد زیرا که آن افضل صفوف است. چهارم، آن که مأموم نزدیک امام بایستد. پنجم، جانب راست صفوف بایستد که افضل از جانب چپ آن است و لکن در نماز میت صف آخر افضل است. ششم، آن که صفوف راست و معتدل باشد و شانه‌های مأمومین با یکدیگر محاذی باشد و جای خالی در صفوف نگذارند. هفتم، صفوف را نزدیک یکدیگر ببندند به نحوی که ما بین آنها زیاده از مقداری که بتوانند سجده کنند نباشد. هشتم، آن که امام مراعات اضعف مأمومین را نماید و قنوت و رکوع و سجود را طول ندهد مگر در صورتی که بداند جمیع مأمومین راغب به طول دادن می‌باشند. نهم، آن که مأموم مسبوق که مثلاً در رکعت سوم اقتداء کرده، هر گاه از قرائت فارغ شد و هنوز امام به رکوع نرفته، مأموم در آن حال به تسبیح و تحمید و تهلیل و ثناء الهی مشغول شود و یک آیه از آخر سوره را باقی گذارد که پیش از رکوع بخواند. دهم، آن که امام بعد از سلام نماز، سر جای خود بنشیند به هیئت نماز گزار تا تمام مأمومین که به سبب مسبوق بودن یا نماز تمام خواندن در صورتی که امام مسافر باشد از نماز فارغ شوند بلکه احوط است و مستحب است امام مسافر یکی از مأمومین را که نماز تمام می‌خوانند نائب بگیرد در امامت، که بعد از مفارقت در تتمه‌ی نماز به او اقتداء کنند. و مکروه است نایب گرفتن مأموم مسبوق بلکه

بهتر آن است کسی را که در اقامه‌ی آن نماز حاضر بوده نایب نگیرد. یازدهم، آن که قرائت جهریه و اذکار را بلند بخواند که مأمومین بشنوند لکن فریاد نزنند. دوازدهم، آن که هر گاه امام بفهمد که کسی می‌خواهد داخل جماعت شود انتظار او را بکشد و رکوع را دو برابر سایر رکوعات خود طول دهد آن وقت سر بردارد هر چند بفهمد که آن کس هنوز اقتداء نکرده یا دیگری می‌خواهد اقتداء کند. سیزدهم، بعد از فراغت امام از سوره‌ی حمد، مأموم بگوید: «الحمد لله رب العالمین». چهاردهم، بعد از آن که مؤذن بگوید: «قَد قَامَتِ الصَّلَاةُ» مأمومین برای نماز برخیزند. و مکروهات جماعت چند چیز است: اول، آن که با وجود مکان ما بین صفوف، مأموم تنها در صفی بایستد؛ بلکه باید هر گاه صف‌ها پر باشد پهلوی امام بایستد یا در آخر یکی از صفوف. دوم، نافله به جا آوردن بعد از آن که «قَد قَامَتِ الصَّلَاةُ» گویند، بلکه بعد از شروع در اقامه. سوم، آن که در صورتی که امام انشاء دعایی کند در باره‌ی خود، تنها دعا کند. و

صفحه : ۶۶

دیگران را شریک نگرداند به خلاف آن که دعا مأثور را بخواند که ضرر ندارد. چهارم، تکلم کردن بعد از آن که مؤذن «قَد قَامَتِ الصَّلَاةُ» گوید، بلکه در نماز فرادی نیز مکروه است چنانچه گذشت. بلی، کراهت آن در جماعت شدیدتر است مگر در صورتی که مأمومین جمع شوند و پیشنماز معین نداشته باشند که باکی نیست به کسی بگوید پیش بایست. پنجم، آن که مأموم قرائت و اذکار نماز را کلاً او بعضاً به امام بشنواند. ششم، اقتداء کردن حاضر به مسافر یا به عکس، در صورتی که به نمازی اقتداء کند که عدد رکعات آن به نماز امام کم و زیاد باشد پس اقتداء کردن حاضر به مسافر و مسافر به حاضر، در نماز مغرب و صبح کراهت ندارد. و هم چنین غیر آنها از نمازهایی که با یکدیگر در عدد رکعات اختلاف نداشته باشد مثل اقتداء کردن نماز اداء، به قضاء یا قضاء به اداء. و هم چنین در مواضع تخییر که مسافر می‌تواند تمام بخواند در صورتی که اختیار تمام کردن کند ضرر ندارد. اما اقتداء کردن حاضر به حاضر با اختلاف عدد رکعات مثل اقتداء کردن قضاء صبح به ظهر یا به مغرب یا اقتداء مغرب به عشاء یا به عکس پس کراهت ندارد.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ هر کدام از امام یا مأموم که زودتر از نماز فارغ شوند جایز است که پیش از سلام منتظر یکدیگر شوند که با هم نماز را تمام کنند، مثل آن که یک کدام قصر بخواند و دیگری تمام، یا آن که مأموم به غیر رکعت اول اقتداء کرده باشد خصوصاً از برای مأمومی که مشغول ذکر و حمد خدا شود تا امام به سلام رسد و لکن احوط، اقتصار بر صورتی است که آن قدر طول نکشد که موالات نماز به هم خورد و با فوت موالات، در جواز انتظار اشکال است چه امام و چه مأموم.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ هر گاه مأموم بعد از سجده‌ی دوم امام شک کند که یک سجده با او کرده یا دو سجده؟ بنا را بر یک گذارد و سجده‌ی دیگر به جا آورد در صورتی که از محل آن نگذشته باشد.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ اگر نماز مغرب را به عشاء امام اقتداء کند و در حال قیام، شک کند که رکعت سوم است یا چهارم؟ به همان حال منتظر بایستد تا امام به رکوع و سجود رود و معلوم شود پس اگر سوم بوده، باقی نماز را به جا آورد و نماز او صحیح است و اگر معلوم شود که رکعت چهارم بوده، بنشیند و تشهد و سلام بگوید و برای هر کدام از زیادات از «بحول الله» و قیام و تسیحات که گفته دو سجده‌ی سهو به عمل آورد.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ اگر کسی از عادل‌ی گناه کبیره ببیند، جایز نیست به او اقتداء کند مگر آن که توبه کند و ملکه‌ی عدالت او باقی باشد که در این صورت به ارتکاب معصیت از عدالت خارج و به توبه به عدالت برمی‌گردد.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ اگر ببیند امام مشغول نماز است و نداند، غیر یومیه است یا نافله؟ اقتداء به آن نماز نمی‌تواند

صفحه : ۶۷

بکند. و هم چنین اگر بداند که از فرایض است و لکن احتمال دهد از فرایضی باشد که اقتداء نماز خود به آن صحیح نباشد. بلی، اگر بداند که نماز یومیه است و لکن نداند کدام یک از آنها است؟ یا آن که اداء است یا قضاء؟ یا آن که قصر است یا تمام؟ اقتداء به آن جایز است و لازم نیست پیش از نماز بفهمد کدام است؟ چنانکه لازم نیست وقت اقتداء بداند کدام رکعت آن است؟

[مسئله ۶]

مسئله ۶ قدر متیقن از زیادی رکوع به قصد متابعت آن است که یک مرتبه زیاد شود در هر کدام از رکعات پس اگر مثلاً سهواً پیش از امام سر از رکوع برداشت و به قصد متابعت برگشت به رکوع و دوباره سهواً پیش از امام سر بردارد و باز به قصد متابعت برگردد به رکوع، صحت نماز او مشکل است پس احتیاط به اتمام نماز و اعاده‌ی آن ترک نشود. و هم چنین در زیادی سجده، قدر متیقن در هر رکعتی دو سجده است پس اگر در یک رکعت چهار سجده زیاد شود، مشکل است.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ اگر امام نماز اداء یا قضاء یقینی می‌خواند و مأوم منحصر باشد به کسی که نماز احتیاطی می‌خواند، اجراء حکم جماعت بر آن که زیادی رکن به قصد متابعت ضرر نداشته باشد مشکل است زیرا که معلوم نیست نماز احتیاطی مأوم، نماز باشد پس معلوم نیست جماعت محقق شده باشد به خلاف آن که امام یا مأوم یا هر دو، شک داشته باشند که وضوء سابق آنها باقی است یا نه؟ که شرعاً به موجب استصحاب باید بنا گذارند که باقی است و با آن طهارت، نماز بخوانند، حکم طهارت در آن جاری است هر چند

در این حال نیز معلوم نیست که این نماز است به سبب آن که محتمل است در واقع وضوء او باطل شده باشد لکن به ظاهر شرع، محکوم به طهارت است به خلاف احتیاط که به حکم عقل است برای درک واقع. و هم چنین اگر یکی از امام و مأوم شک کنند در رکنی که آیا به جا آمده یا نه؟ بعد از تجاوز از محل، که شرعاً محکوم است که بنا گذارد بر صحت و به شک اعتناء نکند که به حکم شارع نماز است پس احکام جماعت بر آن مترتب است.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ اگر امام سلام بگوید و مأوم هنوز در تشهد باشد، نباید قصد انفراد کند بلکه بر اقتداء عرفاً باقی است.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ کسی که مثلاً به رکعت دوم اقتداء کرده بعد از سجده‌ی دوم از رکعت چهارم امام که سوم او است جایز است برخیزد و رکعت دیگر خود را به جا آورد و لکن مستحب است در تشهد و سلام، متابعت امام کند و به طور تجافی بنشیند تا امام سلام گوید آن وقت برخیزد، رکعت دیگر خود را به جا آورد.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ بر مأوم واجب نیست در دو رکعت اول از نماز جهری که صدای امام را می‌شنود قرائت امام را گوش دهد لکن احوط است.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ اگر کسی را عادل می‌دانست و شک کند در حدوث فسق او، جایز است اقتداء

صفحه : ۶۸

به او. و هم چنین است اگر از او کاری ببیند و شک کند که آیا موجب فسق است یا نه؟

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ اگر جای مأوم تنگ باشد و در صف پیش یا عقب او جائی باشد، جایز است در بین نماز پیش یا عقب رود به نحوی که از قبله منحرف نشود و باید در حال حرکت، اذکار نماز را ترک کند.

[مسئله ۱۳]

مسأله ۱۳ انتظار جماعت کشیدن برای امام و مأمومین مستحب است و انتظار جماعت از نماز فرادی در اول وقت افضل است. و مستحب است که جماعت را و لو مخففاً به جا آورند، اختیار کند بر نماز فرادی هر چند به طولانی به عمل آورند.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ اقامه‌ی جماعت در یک کشتی یا کشتیهای متعدد که به یکدیگر متصل باشند برای مردان و زنان جایز، بلکه مستحب است. بلی، جماعت در گودال که محل سیل است مکروه است.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ مستحب است که در صورت دوران بین امامت و مأمومیت، اختیار امامت کند زیرا که ثواب امام زیادتر است از ثواب مأموم. و هر گاه امام قیام و رکوع و سجود خود را خوب به جا آورد به قدر ثواب تمام مأمومین به او می‌دهند.

[مسأله ۱۶]

مسأله ۱۶ اقتداء کردن به عبدی که مسایل نماز را بداند جایز است.

[مسأله ۱۷]

مسأله ۱۷ در دو رکعت اول نماز اخفاتی، احوط آن است که مأموم قرائت را ترک کند هر چند اقوی کراهت آن است.

[مسأله ۱۸]

مسأله ۱۸ جا دادن اطفال در صف اول مکروه است بنا بر مشهور، هر چند ممیز باشند.

[مسأله ۱۹]

مسأله ۱۹ کسی که نماز را به جماعت یا فرادی به جا آورده و احتمال خلل در آن بدهد هر چند نمازش شرعاً محکوم به صحت است و لکن جایز است آن را به جماعت یا به فرادی اعاده کند. و اگر نماز را به فرادی خوانده هر چند احتمال خلل در آن ندهد، اعاده‌ی آن به جماعت مستحب است، امام شود یا مأموم، بلکه دور نیست که نمازی را که به جماعت خوانده جایز باشد اعاده‌ی آن به جماعت در نماز دیگر مثل آن که نماز ظهر را مثلاً به جماعت خوانده باشد، جایز باشد اعاده‌ی آن به نماز عصر لکن قدر متیقن از جواز اعاده، صورت اول است ولی امام یا مأموم نماز ظهر را که به جماعت خوانده‌اند اگر بخواهند دوباره آن را به نماز ظهر به

جماعت اعاده کنند، استحباب آن مشکل است. و هم چنین اگر دو نفر مثلاً نماز ظهر را به فرادی خوانده‌اند و بخواهند همان نماز را اعاده کنند به جماعت که یک کدام به دیگری اقتداء کند بدون آن که دیگری که نماز ظهر را نکرده [نخوانده] باشد در جماعت آنها داخل شود، جواز آن مشکل است.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ هر گاه بعد از اعاده‌ی نماز به جماعت، معلوم شود که نمازی که اول به جا آورده باطل بوده، اکتفاء به معاده نماید.

[مسئله ۲۱]

مسئله ۲۱ در نماز معاده اگر بخواهد قصد وجه کند نیت استحباب کند نه وجوب بنا بر اقوی.

صفحه : ۶۹

باب دوازدهم در احکام خللی که در نماز واقع می‌شود

[فصل اول در معنی خلل و اقسام آن و احکام سهویات است]

اشاره

فصل اول در معنی خلل و اقسام آن و احکام سهویات است بدان که مراد به خلل، آن است که چیزهایی که وجود آن یا عدم آن معتبر است به عمل نیاید.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ خلل که در نماز واقع می‌شود یا به زیاد کردن چیزی در نماز است یا به کم کردن آن. و هر کدام از زیاده و نقیصه یا از روی عمد و اختیار است یا به سبب جهل یا سهو و اضطرار، یا به اکراه یا به سبب شک در آن. اما زیاده، پس یا به زیاد کردن رکعت در نماز است یا به زیاد کردن رکن یا به زیاد کردن جزء واجبی غیر رکنی، یا به زیاد کردن جزء ندبی، مثل زیاد کردن قنوت در غیر رکعت دوم یا به جا آوردن در غیر محل خود. و نقیصه هم یا به نقصان رکعت در نماز است یا به نقصان شرط رکنی مثل طهارت از حدث و قبله، یا به نقصان شرط غیر رکنی یا به نقصان جزء رکنی یا غیر رکنی، یا به تغییر کیفیت مثل تغییر جهر و اخفات یا ترتیب یا موالات.

[مسئله ۲]

مسأله ۲ خلل عمدی موجب بطلان نماز است به تمام اقسام آن، به زیاده باشد یا نقصان، هر چند به اخلال حرفی از قرائت یا ذکر باشد بلکه به اخلال حرکت و سکون آن، یا اخلال به موالات ما بین حروف کلمات یا آیه [ای] از آن یا اخلال به موالات ما بین افعال نماز. و هم چنین در صورتی که به سبب سهو یا اضطرار، اخلال به موالات کند مثل آن که در بین کلمه؛ سرفه کند و موالات کلمه به هم خورد و عمداً آن را تدارک نکند به تکرار کلمه.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ هر گاه به سبب جهل به حکم، چیزی در نماز، کم یا زیاد کند پس اگر شرط رکنی را کم کند مثل بی‌وضو یا پشت به قبله یا به حدّ راست و چپ نماز بخواند یا رکعت یا رکوع یا غیر آن از اجزاء رکّتی را، کم یا زیاد کند؛ نماز باطل است. و اگر اجزاء یا شرایط غیر رکّتی را جهلاً کم یا زیاد کند احوط، بطلان نماز است هر چند اقوی، اجراء حکم سهو است بر آن.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ در بطلان نماز به زیاده‌ی عمدی، فرق نیست ما بین آن که در وقت نیت، قصد زیاد کردن آن [را] در نماز داشته باشد یا آن که در اثناء زیاد کند. و هم چنین فرق نیست در بطلان، ما بین آن که فعل یا قولی را که زیاد می‌کند مثل [این که از] اجزاء نماز باشد یا مخالف آن و ما بین آن که آن کار را به قصد وجوب به جا آورد یا به قصد ندب. بلی، اگر در اثناء نماز، زیاد کند ذکر یا قرائتی یا دعایی را بدون قصد جزئیت، ضرر ندارد به شرط آن که آن قدر زیاد نباشد که صورت نماز به آن محو شود؛ چنانچه زیاد کردن کارهای مباح خارجی مثل خاراندن بدن و نحو آن در صورتی که ماحی صورت نماز نباشد و از مبطلات نماز نباشد ضرر ندارد.

صفحه : ۷۰

[مسأله ۵]

مسأله ۵ هر گاه سهواً بدون غسل یا وضوء یا تیمم نماز بخواند، باطل است هر چند در نماز متذکر شود چنانچه اگر در اثناء نماز یا بعد از آن معلوم شود که وضوء یا تیمم را به سبب ترک جزء یا شرط آنها، باطل به جا آورده نمازش باطل است.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ هر گاه کسی سهواً پیش از دخول وقت نماز بخواند باطل است؛ چنانچه هر گاه سهواً پشت به قبله یا به حدّ راست یا چپ نماز بخواند باطل است و واجب است اعاده یا قضاء نماید.

[مسأله ۷]

مسئله ۷ هر گاه سهواً با بدن یا با لباس نجس نماز بخواند باطل است. و هم چنین در صورتی که جاهل باشد، به این که باید بدن و لباس او طاهر باشد. و هم چنین باطل است در صورتی که جاهل باشد به نجاست بدن یا جامه و در بین نماز نجاست آن معلوم شود با وسعت وقت، به خلاف آن که بعد از فراغ از نماز معلوم شود که صحیح است و تفصیل آن گذشت.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ هر گاه سهواً بدون ستر عورت نماز بخواند، اقوی عدم بطلان آن است هر چند احوط اعاده‌ی آن است. و هم چنین در صورتی که سهواً اخلاص کند به شرایط ستر در ما عداى طهارت، به آن که در اجزاء غیر مأکول اللحم یا حریر یا طلا و امثال آن سهواً نماز بخواند که اقوی صحت، و احوط اعاده‌ی آن است.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ هر گاه سهواً اخلاص کند به شرایط مکان، اقوی صحت نماز است هر چند اعاده‌ی آن احوط است؛ مگر آن که سهواً در مکان مغضوب نماز بخواند که اعاده ندارد. بلی، نسبت به غاصب اعاده احوط است.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ هر گاه سجده کند سهواً به چیزی که سجده به آن صحیح نباشد، به سبب نجاست آن یا به سبب آن که خوردنی یا پوشیدنی بوده، نماز باطل نیست هر چند اعاده احوط است. و این مسائل هر کدام در ابواب خود گذشته.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ هر گاه یک رکعت یا یک رکوع یا دو سجده در یک رکعت یا تکبیره الاحرام، سهواً در نماز زیاد کند نماز باطل می‌شود. بلی، استثناء شده صورتی که به قصد متابعت زیاد کند یک رکوع یا دو سجده در نماز جماعت و گذشت. به خلاف زیاد کردن غیر اجزاء مذکوره سهواً، مثل زیاد کردن یک سجده یا تشهد یا نحو آنها از اجزاء غیر رکنی که مبطل نماز نیست؛ بلکه واجب است بر او دو سجده‌ی سهو و گذشت که قیام در حال تکبیره الاحرام و قیام متصل به رکوع که رکن است، زیادی در آنها تصور ندارد مگر به زیادی تکبیره الاحرام یا رکوع، چنانچه زیادی تیت متصور نیست بنا بر آن که آن را داعی بدانیم و بر فرض آن که تیت اخطار به قلب باشد، زیادی آن مضر نیست.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ ذکر شد که زیادی رکعت در نماز مبطل آن است و لکن استثناء از آن شده صورتی که مسافر فراموش کند سفر خود را یا

فراموش کند که حکم مسافر، قصر در نماز است و نماز را تمام بخواند و بعد از گذشتن وقت

صفحه : ۷۱

متذکر شود، که واجب نیست قضاء کند آن را هر چند در صورتی که پیش از گذشتن وقت متذکر شود اعاده‌ی آن واجب است چنانچه بیاید.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ در بطلان نماز به زیادی رکعت سهواً فرق نیست ما بین آن که تشهد رکعت آخر را خوانده باشد یا به مقدار تشهد نشسته باشد یا آن که بعد از سجده بلافاصله برخاسته و رکعت پنجم را به عمل آورده باشد هر چند در صورت اول و دوم، اگر پیش از فراغ متذکر شود احوط اتمام نماز و اعاده‌ی آن است.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ هر گاه رکوع را فراموش کند و بعد از دخول در سجده‌ی دوم متذکر شود نماز باطل می‌شود. و اگر پیش از آن متذکر شود، برخیزد بایستد و رکوع و ما بعد آن را به عمل آورد و برای آن چه در نماز زیاد شده، دو سجده‌ی سهو به عمل آورد و لکن در صورتی که بعد از دخول در سجده‌ی اول متذکر شود، احوط اعاده‌ی نماز است.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ هر گاه هر دو سجده را فراموش کند و متذکر نشود مگر بعد از دخول رکوع رکعت بعد، نمازش باطل است و اگر پیش از آن متذکر شود، برگردد و دو سجده و آن چه بعد از آن است به ترتیب به عمل آورد. و هم چنین نماز باطل می‌شود در صورتی که هر دو سجده‌ی رکعت آخر نماز را فراموش کند و متذکر نشود مگر بعد از به جا آوردن منافی عمدی و سهوی بعد از سلام نماز، مثل آن که بعد از نماز، حدثی از او صادر شده یا پشت به قبله کرده باشد. بلکه اقوی، بطلان نماز است با تذکر بعد از سلام پیش از به جا آوردن منافی نیز؛ لکن در این صورت احوط آن است که برگردد و سجدتین و تشهد و سلام را به جا آورد و بعد از آن نماز را اعاده کند. و هر گاه پیش از سلام متذکر شود باید برگردد و سجدتین و ما بعد آن را به عمل آورد و نمازش صحیح است و واجب است بر او برای هر کدام از تشهد زیادی یا بعض آن و برای سلام زیادی یا بعض آن اگر گفته باشد، دو سجده‌ی سهو به جا آورد.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ هر گاه فراموش کند نیت یا تکبیره الاحرام را، نمازش باطل است هر چند در اثناء یا بعد از فراغ متذکر شود که باید نماز را از سر گیرد. و هم چنین باطل است در صورتی که فراموش کند قیام در حال تکبیره الاحرام یا قیام متصل به رکوع را.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ هر گاه رکعت آخر نماز را فراموش کند و بعد از تشهد و پیش از سلام متذکر شود، برخیزد و رکعت باقی مانده را به جا آورد. و هم چنین اگر بعد از سلام واجب و پیش از منافیات عمدی و سهوی متذکر شود، به خلاف صورتی که بعد از منافی متذکر شود که باید نماز را از سر گیرد. و فرق نیست در آن بین نماز چهار رکعتی یا کمتر و هم چنین است در صورتی که زیاده از یک رکعت را فراموش کند.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ هر گاه اجزاء غیر رکعتی نماز را فراموش کند، نماز باطل نمی‌شود و در صورتی که از محل تدارک گذشته

صفحه : ۷۲

باشد، باید برای نقصان آن جزء، دو سجده‌ی سهو به عمل آورد و هر گاه جزء فراموش شده یک سجده یا تشهد باشد؛ باید بعد از نماز آن را قضاء کند و بعد از آن، دو سجده‌ی سهو را به عمل آورد. و در صورتی که محل تدارک باقی باشد، باید برگردد و جزئی که فراموش نموده و ما بعد آن را به ترتیب به عمل آورد و برای هر زیاده که در بین به عمل آمده، دو سجده‌ی سهو به جا آورد. و گذشتن محل تدارک حاصل می‌شود یا به داخل شدن در رکن بعد از آن، به آن که اگر بخواهد برگردد و فراموش شده را تدارک کند مستلزم زیادی رکن باشد و یا به آن که محل آوردن آن جزء فعل مخصوصی باشد و از محل آن گذشته باشد مثل آن که ذکر رکوع یا سجود را فراموش کرده و بعد از سر برداشتن از آن متذکر شود. و یا به آن که بعد از سلام واجب متذکر شود پس هر گاه قرائت یا ذکر یا بعض آنها یا ترتیب یا اعراب آنها یا قیام یا طمأنینه در آنها را فراموش نموده و بعد از داخل شدن در رکوع متذکر آن شود، محل تدارک آنها فوت شده و باید نماز را تمام کند. و در صورتی که فراموش شده از اجزاء باشد نه مثل ترتیب و طمأنینه در قرائت و ذکر که جزء محسوب نیست، دو سجده‌ی سهو برای نقصان به جا آورد به خلاف آن که پیش از دخول رکوع، متذکر شود که باید برگردد و آن چه فراموش شده با ما بعد آن به جا آورد و بعد از نماز برای هر کدام از اجزاء نماز که زیاده به جا آورده دو سجده‌ی سهو به عمل آورد. بلی، هر گاه قیام در حال قرائت یا ذکر را یا طمأنینه‌ی آن را فراموش کند و بعد از قرائت یا ذکر و پیش از رکوع متذکر شود، دور نیست محل آن گذشته باشد. و هم چنین است طمأنینه در حال تشهد و سایر اذکار زیرا که محتمل است طمأنینه در حال قیام و قرائت، واجب مستقل باشد نه شرط در آن، لکن احوط در آنها آن است که برگردد و آن چه فراموش شده به قصد قربت و احتیاط بدون قصد جزئیت به عمل آورد. و هر گاه ذکر رکوع یا سجود را یا طمأنینه‌ی آن را فراموش کند و بعد از سر برداشتن از آن متذکر شود، محل آن گذشته به خلاف آن که پیش از سر برداشتن از آن یا پیش از خارج شدن از حد رکوع متذکر شود که واجب است برگردد و ذکر فراموش شده را بگوید. و در صورتی که فراموش شده، طمأنینه‌ی حال ذکر باشد؛ احوط اعاده‌ی ذکر است به قصد قربت و احتیاط. و هم چنین است اگر در حال سجود فراموش کند گذاردن یکی از مواضع سجده را بر زمین در غیر پیشانی و متذکر شود بعد از ذکر واجب و پیش از بلند کردن پیشانی که باید تدارک کند و اگر بعد از بلند کردن پیشانی متذکر شود محل آن گذشته و هر گاه فراموش کند، ایستادن بعد از رکوع را و بعد از داخل شدن در سجده‌ی دوم متذکر شود محل آن گذشته و اگر پیش از آن متذکر

صفحه : ۷۳

شود، دور نیست که واجب باشد برگردد و تدارک کند به آن که قیام فراموش شده و ما بعد آن را به جا آورد زیرا که مستلزم زیادی یک سجده بیشتر نیست و یک سجده، رکن نیست چنانچه چنین است اگر فراموش کند نشستن ما بین سجدتین را و بعد از دخول در سجده‌ی دوم متذکر شود که دور نیست وجوب برگشتن و تدارک آن لکن در هر دو صورت، بعد از تدارک و اتمام احوط، اعاده‌ی نماز است به خلاف صورتی که خصوص طمأنینه در حال قیام یا جلوس را فراموش کند که محتمل است محل آن گذشته باشد، هر چند هنوز داخل سجده‌ی ثانیه‌ی نشده باشد چنانچه نظیر آن گذشته. و هر گاه یک سجده یا تشهد را فراموش کرده باشد و بعد از رکوع یا بعد از سلام متذکر شود، محل آن گذشته است و باید آن را قضاء کند. و اگر پیش از آن متذکر شود؛ باید تدارک کند آن را. و اگر طمأنینه در حال تشهد را فراموش کند حکم آن گذشت که احوط اعاده‌ی تشهد است به قصد قربت و احتیاط و احوط بعد از آن، اعاده‌ی نماز است زیرا که محتمل است زیاده‌ی تشهد، عمدی محسوب شود خصوصاً در صورتی که طمأنینه در حال تشهد را بعد از قیام متذکر شود.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ اگر جهر یا اخفات را فراموش کند، تدارک آن به اعاده‌ی قرائت یا ذکر، واجب نیست بنا بر اقوی هر چند در صورتی که پیش از رکوع متذکر شود احوط است.

[فصل دوم در شکایات نماز است]**اشاره**

فصل دوم در شکایات نماز است بدان که متعلق شک یا اصل نماز است، به آن که شک کند نماز خوانده یا نه؟ و یا در شرایط آن است و یا در اجزاء آن و یا در رکعات آن.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ اگر شک کند که نماز خوانده یا نه؟ پس هر گاه حدوث شک بعد از گذشتن وقت آن نماز باشد، اعتناء نکند و بنا گذارد که خوانده، چه شک در یک نماز باشد یا دو نماز. و اگر هنوز وقت باقی باشد، باید به جا آورد مثل آن که شک کند که نماز صبح را خوانده یا نه؟ یا ظهر و عصر را خوانده یا نه؟ یا بعد از آن که می‌داند ظهر را به جا آورده، شک کند که عصر را خوانده یا نه؟ لکن اگر بداند عصر را خوانده و نداند پیش از آن ظهر را خوانده یا نه؟ محتمل است که بنا گذارد خوانده لکن احوط آن است که ظهر را به جا آورد بلکه وجوب آن خالی از قوت نیست بلکه هر گاه در وقت مختص عصر، شک کند که ظهر را [به جا] آورده یا نه؟ با علم به آن که عصر را به جا آورده، احوط به جا آوردن ظهر است هر چند در این صورت احتمالی، بناء گذاردن بر آن که ظهر را به جا آورده اقوی از سابق است زیرا که می‌توان گفت که وقت ظهر گذشته و شک بعد از وقت است. بلی، در صورتی که

زیاده از چهار رکعت از وقت باقی نمانده و نماز عصر را هم نخوانده باشد یا شک در خواندن آن

صفحه : ۷۴

داشته باشد و علاوه شک کند که ظهر را به عمل آورده یا نه؟ واجب است عصر را در آن وقت به جا آورد و حکم شک بعد از وقت را نسبت به ظهر جاری کند هر چند احوط، قضاء کردن ظهر است نیز.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ هر گاه مقدار یک رکعت به آخر وقت بیشتر باقی نمانده و شک کند که نماز را به جا آورده یا نه؟ باید آن را به عمل آورد یا نه؟ اقوی اول است به خلاف آن که کمتر از مقدار یک رکعت باقی مانده شک کند که در این صورت اعتناء نکند.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ هر گاه مظنه کند که نماز را کرده [خوانده] ظاهر آن است که در حکم شک باشد و تفصیل ما بین وقت و خارج وقت در آن جاری باشد. و هم چنین در حکم شک است مظنه، به آن که نماز را نکرده [نخوانده].

[مسئله ۴]

مسئله ۴ اگر شک کند که وقت گذشته یا باقی است؟ حکم بقاء وقت در آن جاری است.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ هر گاه در اثناء نماز عصر شک کند که ظهر را کرده [خوانده] یا نه؟ پس اگر در وقت مختص به عصر است، بنا گذارد که کرده و اگر در وقت مشترک باشد، باید بنا گذارد که نکرده و عدول به ظهر کند.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ اگر بدانند یکی از ظهر و عصر را خوانده و ندانند به نیت کدام به جا آورده؟ کفایت می کند چهار رکعت دیگر به قصد ما فی الذمه به عمل آورد، چه در وقت یا خارج وقت. بلی، اگر در وقت مختص به عصر باشد جایز است بنا گذارد که آن چه به جا آورد [ه] ظهر بوده و آن وقت به قصد نماز عصر، آن نماز را به جا آورد. و اگر بدانند یکی از مغرب و عشاء را به جا آورده و ندانند کدام را به جا آورده؟ باید هر دو را به جا آورد چه در وقت یا خارج آن. و در اینجا نیز اگر در وقت مختص به عشاء باشد، بنا گذارد که مغرب را به جا آورده و عشاء بر او باقی مانده.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ اگر در اثناء وقت، شك کند که نماز را به جا آورده یا نه؟ و فراموش کند که آن را به جا آورد [ه] و بعد از وقت متذکر شود، قضاء آن بر او واجب است. و هم چنین اگر معتقد باشد که وقت گذشته و شك کند که نماز کرده [خوانده] یا نه؟ و ظاهر شود که وقت باقی بوده، به خلاف آن که اعتقاد کند که وقت باقی است و در آن حال شك کند که نماز را خوانده یا نه؟ و عمداً یا سهواً نماز را ترک کند و معلوم شود که شك او بعد از وقت بوده که قضاء بر او واجب نیست.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ کسی که کثیر الشک باشد، در آن که نماز خوانده یا نه؟ حکم غیر کثیر الشک بر آن جاری است که فرق است ما بین شك در وقت و خارج آن، به خلاف کسی که وسواسی باشد که باید بنا گذارد بر آن که به جا آورده هر چند در وقت باشد.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ بدان که شك در بعض شرایط نماز، یا پیش از شروع نماز است یا در اثناء نماز یا بعد از فراغ از نماز پس اگر پیش از شروع به نماز شك کند که آن شرط حاصل است یا نه؟ باید آن شرط را احراز کند هر چند به استصحاب و نحو آن باشد مثل آن که بداند

صفحه : ۷۵

پیشتر وضوء گرفته و شك در حدث کند که به مقتضای استصحاب محکوم است که با وضوء است. و هم چنین اگر در اثناء نماز شك کند در تحقق آن شرط که باید احراز کند آن را، به خلاف آن که بعد از نماز شك کند در آن مثل آن که شك کند که در نماز با وضوء بوده یا نه؟ بنا گذارد که آن نماز صحیح است و لکن برای نماز بعد باید وضوء بگیرد و تفصیل آن در مسائل سابقه گذشته.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ اگر شك کند در فعلی از افعال نماز، پس آن شك یا پیش از دخول در فعل بعد است و یا بعد از آن است که در فعل بعد داخل شده پس هر گاه شك کند در فعلی و هنوز داخل فعل دیگر که باید بعد از آن به عمل آید نشده باشد؛ باید آن فعل را به جا آورد مثل آن که در حال قیام شك کند که رکوع را به جا آورده یا نه؟ یا آن که شك کند که یک سجده یا دو سجده را به عمل آورده یا نه؟ و هنوز داخل قیام بعد یا تشهد نشده باشد، یا شك کند در تکبیر الاحرام و هنوز داخل ما بعد آن نشده باشد، یا شك کند در حمد پیش از دخول سوره یا شك کند در سوره پیش از دخول در رکوع یا قنوت، که در تمام صور، مشکوک را باید به عمل آورد. و هر گاه شك کند در فعلی و داخل در غیر آن شده باشد؛ اعتناء به شك نکند و بنا گذارد که آن را به عمل آورده. و فرق نیست بین شك در افعال دو رکعت اول یا رکعات دیگر بنا بر اصح. و مراد به غیر آن، فعلی است که بعد از فعل مشکوک

باید به جا آورد مثل آن که شک کند در حمد بعد از شروع در سوره؛ بلکه شک کند در اول حمد یا سوره، بعد از رسیدن به آخر آنها؛ بلکه یا شک کند در آیه، بعد از دخول در آیه‌ی بعد از آن؛ بلکه یا شک کند در اول آیه بعد از رسیدن به آخر آن، که در هیچ کدام اعتناء به شک نکند و بنا گذارد که به جا آورده. و فرقی نیست در آن غیر، ما بین جزء واجبی یا مستحبی مثل آن که شک کند در سوره بعد از دخول در قنوت یا شک کند در تکبیر الاحرام، بعد از دخول در استعاذه و شک در تسیحات اربعه، بعد از دخول در استغفار که باید اعتناء به مشکوک نکند چنانچه فرقی نیست در مشکوک فیه، ما بین آن که واجب باشد یا مستحب و ظاهر آن است که فرق نباشد بین آن که آن غیر از اجزاء نماز باشد یا از مقدمات آن پس اگر شک کند در رکوع یا در قیام، بعد از آن، بعد از سرازیر شدن برای سجده اعتناء نکند. بلی، اگر شک کند در سجود در حالتی که شروع به برخاستن کرده، باید برگردد و سجود را به عمل آورد به خلاف آن که شک کند در تشهد بعد از شروع به قیام که اقوی آن است که اعتناء به شک نکند.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ اقوی جریان حکم مذکور است در غیر نماز مختار پس کسی که تکلیف او نماز نشسته است مثلاً و در حال جلوس بدل قیام، شک کند که سجود به عمل آمده یا نه؟ اعتناء نکند و هم چنین اعتناء نکند

صفحه : ۷۶

اگر در آن حال، شک در تشهد کند. بلی، اگر در حالت جلوس نداند که جلوس بدل قیام است یا جلوس بعد از سجده یا جلوس برای تشهد، باید مشکوک را به جا آورد زیرا که معلوم نیست که داخل غیر شده باشد تا شک او اعتبار نداشته باشد.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ اگر بداند جزئی را به عمل آورده و شک کند در آن که صحیح به جا آورده یا فاسد؟ پس هر گاه شک در صحت آن، بعد از دخول در غیر باشد، بی‌اشکال به شک خود اعتناء نکند. و اگر هنوز داخل جزء بعد نشده شک در صحت آن کند نیز، اقوی عدم اعتناء به آن است هر چند احوط اتمام نماز و اعاده‌ی آن است در صورتی که مشکوک از افعال نماز باشد. و اگر مشکوک، قرائت یا ذکر باشد غیر تکبیر الاحرام، احوط آن است که مشکوک را به عمل آورد.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ اگر شک کند در جزئی پیش از دخول در غیر و برگردد مشکوک را به جا آورد و بعد از آن معلوم شود که به جا آورده بوده؛ پس در صورتی که مشکوک رکن بود و مکرر به عمل آمده، نمازش باطل است و الا صحیح است و برای زیاده، دو سجده‌ی سهو باید به جا آورد. و اگر بعد از دخول در غیر شک کند و اعتناء نکند و بعد از آن معلوم شود که آن جزء را به جا نیاورده بوده پس هر گاه محل تدارک جزء فراموش شده باقی است که داخل رکن بعد نشده باشد، برگردد و آن جزء و ما بعد آن را به عمل آورد. و اگر داخل رکن بعد شده [و] معلوم شود فراموش شده رکن بوده، نمازش باطل است و اگر رکن نبوده؛ صحیح است و باید برای نقیصه دو سجده‌ی سهو به عمل آورد.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ اگر شك کند در سلام بعد از آن که داخل نماز دیگر یا تعقیب شده یا منافیات نماز را به جا آورده باشد، اعتناء نکند و اگر هنوز داخل هیچ کدام از آنها نشده باشد سلام بگوید.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ اگر مأوم شك کند که تکبیره الاحرام گفته یا نه؟ پس هر گاه خود را به هیئت نماز گزار به جماعت ببیند به آن که ساکت ایستاده و دستها را بر رانها گذارده باشد و نحو آن، اعتناء به شك نکند بنا بر اقوی هر چند احوط اتمام نماز و اعاده‌ی آن است.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ اگر در حال اشتغال به فعلی شك کند که آیا در بعض افعال گذشته شك کرده یا نه؟ اعتناء نکند به شك خود و هم چنین اگر شك کند که آیا در افعال سابقه سهو کرده یا نه؟ و محل تدارک آن گذشته باشد؛ اعتناء نکند به خلاف آن که شك کند در آن که سهو نموده یا نه؟ و آن عملی باشد که شك در آن موجب تلافی و محل آن نگذشته باشد که باید به عمل آورد بنا بر اصح.

صفحه : ۷۷

[فصل سوم در شکیات متعلقه‌ی به رکعات نماز]**[مسئله ۱]**

مسئله ۱ بدان که شکوکی که موجب بطلان نماز است هشت است: «اول» شك در رکعات نماز دو رکعتی مثل نماز صبح یا نماز سفری. «دوم» شك در نماز سه رکعتی مثل مغرب. «سوم» شك ما بین یک رکعت و زیادتر. «چهارم» شك ما بین دو رکعت و زیادتر قبل از اکمال سجده‌تین. «پنجم» شك دو و پنج یا زیادتر هر چند بعد از اکمال سجده‌تین باشد. «ششم» شك ما بین سه و شش یا زیادتر. «هفتم» شك ما بین چهار و شش یا زیادتر. «هشتم» شك بین رکعات که دو طرف شك را نداند به آن که نداند چند رکعت نماز کرده [خوانده].

[مسئله ۲]

مسئله ۲ شکوک صحیحه در نمازهای چهار رکعتی نه صورت است: «اول» شك بین دو و سه بعد از اکمال سجده‌تین که باید بنا را

بر سه گذارد و نماز را تمام کند و بعد از آن یک رکعت ایستاده یا دو رکعت نشسته به عمل آورد و احوط اختیار یک رکعت ایستاده است و احوط از آن، جمع بین هر دو است با تقدیم داشتن یک رکعت ایستاده بر نشسته و احوط از آن، علاوه از سر گرفتن نماز است و حاصل می‌شود اکمال سجده‌تین به تمام شدن ذکر واجب از سجده‌ی دوم بنا بر اقوی هر چند در صورتی که پیش از سر بلند کردن، شک حادث شود احوط بنا بر سه و عمل کردن به مقتضای آن و اعاده‌ی اصل نماز است. و هم چنین است در تمام صورتی که اکمال سجده‌تین در آن معتبر باشد. «دوم» شک ما بین سه و چهار در هر جا باشد چه در قیام یا رکوع یا سجود یا تشهد که باید بنا بر چهار گذارد و بعد از نماز دو رکعت نشسته یا یک رکعت ایستاده به عمل آورد و در این صورت، احوط اختیار دو رکعت نشسته است و احوط از آن جمع با تقدیم دو رکعت نشسته بر رکعت ایستاده. «سوم» شک میان دو و چهار است بعد از اکمال سجده‌تین و باید بنا بر چهار گذارد و بعد از نماز، دو رکعت ایستاده به جا آورد. «چهارم» شک میان دو و سه و چهار بعد از اکمال سجده‌تین باید بنا بر چهار گذارد و بعد از نماز دو رکعت ایستاده و دو رکعت نشسته به جا آورد و احوط تقدیم ایستاده است. «پنجم» شک میان چهار و پنج بعد از اکمال سجده‌تین که باید بنا بر چهار گذارد و بعد از نماز دو سجده‌ی سهو به جا آورد. «ششم» شک میان چهار و پنج است در حال قیام که باید بنشیند و شک او برمی‌گردد به شک ما بین سه و چهار، بنا بر چهار گذارد و بعد از تشهد و سلام دو رکعت نماز نشسته یا یک رکعت ایستاده به جا آورد. «هفتم» شک میان سه و پنج در حال قیام که باید بنشیند و شک او برمی‌گردد به شک ما بین دو و چهار؛ باید بنا بر چهار گذارد و دو رکعت نماز ایستاده به جا آورد. «هشتم» شک میان سه و چهار و پنج در قیام، که باید بنشیند

صفحه : ۷۸

و شک او برمی‌گردد به شک ما بین دو و سه و چهار و بعد از اتمام نماز، دو رکعت نماز ایستاده و دو رکعت نشسته به جا آورد. «نهم» شک ما بین پنج و شش در حال قیام که باید بنشیند و شک او برمی‌گردد به شک میان چهار و پنج، بنا بر چهار گذارد و دو سجده‌ی سهو به جا آورد. و برای هر کدام از قیام بی‌جا و قرائت یا تسبیحات و بحول الله که گفته نیز دو سجده‌ی سهو به جا آورد و در چهار صورت اخیر، احوط اعاده‌ی اصل نماز است نیز، چنانچه در شک میان دو و سه و چهار و شک میان سه و چهار و پنج بعد از عمل کردن به مقتضای آن، احوط اعاده‌ی نماز است.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ شک در رکعات در غیر نه صورت مذکوره، موجب بطلان نماز است و لکن در صورتی که طرف کمتر، شک صحیح و طرف زیادتر او [شک] باطل باشد مثل شک ما بین سه و پنج یا شک میان چهار و شش و نحو آنها احوط بناء بر اقل- و تمام کردن نماز و اعاده‌ی آن است و در مثل شک میان سه و چهار و شش جایز است بنا بر چهار گذارد و بعد از نماز، عمل شک ما بین سه و چهار را به جا آورد و بعد از آن اصل نماز را اعاده کند. و جایز است بنا بر سه گذارد و بعد از اتمام نماز اعاده‌ی آن کند.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ بدان که جایز نیست به مجرد حصول شک، عمل به مقتضای آن کند یا به بطلان نماز یا بنا گذاردن بر طرفی، بلکه باید اولاً قدری تأمل و فکر کند تا یقین یا مظنه به طرفی حاصل شود یا آن که، شک مستقر شود بلکه در شکوک غیر صحیحه احوط آن

است که آن قدر تأمل و تروی کند تا صورت نماز محو شود یا از حصول علم یا مظنه مایوس شود هر چند اقوی جواز باطل کردن نماز است بعد از استقرار شک.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ مراد به شک در رکعات نماز آن است که طرفین شک، مساوی باشد به خلاف آن که طرفی از آن راجح باشد، زیرا که مظنه به احد طرفین در رکعات نماز، به حکم یقین است چه در دو رکعت اول چه در دو رکعت اخیر.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ در شکوکی که معتبر است اکمال سجده‌تین مثل شک ما بین دو و سه و شک ما بین دو و چهار و شک ما بین دو و سه و چهار و شک چهار و پنج در غیر حال قیام، هر گاه علاوه از آن شک داشته باشد در آن که دو سجده یا یک سجده را از آن رکعت به جا آورده یا نه؟ پس اگر هنوز نشسته و داخل قیام یا تشهد نشده، نمازش باطل است زیرا که شرعاً محکوم است به آن که هر دو سجده یا یک سجده به عمل نیامده پس در حکم پیش از اکمال سجده‌تین است. و هر گاه بعد از دخول در قیام یا تشهد باشد، باطل نمی‌شود زیرا محکوم است به آن که سجده‌تین را به جا آورده. و فرق

صفحه : ۷۹

نیست میان آن که هر دو شک با هم حادث شود یا یکی از دو شک مقدم بر دیگری باشد و احوط، اتمام نماز و اعاده‌ی آن است، خصوصاً در صورتی که دو شک با هم حادث شود یا آن که شک در رکعات مقدم باشد.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ کسی که در حال قیام شک کند میان سه و چهار یا ما بین سه و چهار و پنج، هر گاه در حال قیام متذکر شود که یک سجده یا دو سجده، از رکعت سابق را فراموش کرده، نمازش باطل می‌شود زیرا که باید بنشیند و سجودی که فراموش کرده به جا آورد آن وقت شک او برمی‌گردد به شک ما بین دو و سه و به شک دو و سه و چهار، پیش از اکمال سجده‌تین و فرق نیست ما بین آن که پیش از بنا بر چهار متذکر سجود فراموش شده شود یا بعد از آن.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ کسی که شک کند ما بین سه و چهار مثلاً و بنا بر چهار گذارد، بعد از آن شک او منقلب شود به ظن به سه، باید بنا بر سه گذارد و نماز را تمام کند و نماز احتیاط بر او نیست و در عکس آن که اول مظنه به سه داشته باشد، بعد از آن ظن او منقلب شود به شک باید به مقتضای شک عمل کند. و هر گاه شک او منقلب شود به شک دیگر، باید به مقتضای شک اخیر عمل نماید. پس هر گاه در حال قیام شک کند ما بین سه و چهار و بنا بر چهار گذارد به همین حال باشد تا بعد از اکمال سجده‌تین و شک او

برگردد به شک میان دو و چهار، عمل کند به مقتضای شک دوم. و هم چنین عکس آن که اول شک میان دو و چهار کند و بنا بر چهار گذارد و بعد شک او برگردد به شک ما بین سه و چهار که باید به مقتضای شک دوم عمل کند.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ اگر کسی در عدد رکعات مردد باشد و نداند که مظنه به طرفی دارد یا شک دارد؟ بنا گذارد که شک است و به مقتضای آن عمل نماید. اگر در اثناء نماز مردد شد و بعد از دخول در فعل دیگر نداند که آن تردد ظن بوده یا شک؟ پس اگر فعلاً شک است بنا گذارد که شک بوده و اگر فعلاً ظان است، بنا گذارد که مظنه بوده مثلاً اگر بداند که مردد بوده میان دو و سه و بنا بر سه گذارده و نداند که مظنه به سه به هم رسانیده و بنا بر سه گذارده یا به سبب شک بنا بر سه گذارده؟ باید بنا گذارد بر حالت فعلیهی خود. و هر گاه بعد از فراغ از نماز بداند که در نماز مردد بوده بین دو و سه و بنا بر سه گذاشت و لکن نمی‌داند که بناء بر سه، به سبب حصول مظنه به سه بوده یا به مقتضای شک؟ در این صورت ظاهر عدم وجوب نماز احتیاط است بر او، هر چند احوط است.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ اگر شک کند در نماز که شک سابق او موجب بطلان نماز بوده یا نه؟ باید بنا بر ثانی گذارد مثلاً اگر بداند که سابقاً شک کرده بود ما بین دو و سه و بعد از دخول در فعل دیگر یا در رکعت دیگر، شک کند که شک سابق او پیش از اكمال سجده‌تین بوده تا باطل باشد یا بعد از آن بوده؟ تا صحیح باشد، بنا گذارد بر آن که

صفحه : ۸۰

شک، بعد از اكمال بوده. و هم چنین است اگر بعد از فراغ از نماز چنین شکی کند.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ اگر بعد از فراغ از نماز شک کند که شک او موجب یک رکعت نماز احتیاط بوده به آن که شک میان سه و چهار بوده مثلاً یا موجب دو رکعت بوده؟ به آن که شک او میان دو و چهار بوده احوط آن است که هر دو نماز احتیاط را به جا آورد و بعد از آن، اصل نماز را اعاده کند.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ اگر بعد از فراغ از نماز بداند که در اثناء نماز، شک عارض او شده لکن کیفیت شک را از اصل نداند پس اگر بداند از صور نه گانه که نماز او صحیح است بیرون نبوده، باید مقتضای تمام احتمالات را به عمل آورد که بعد از نماز دو رکعت نماز ایستاده و دو رکعت نشسته و سجود سهو به عمل آورد و بعد از آن اصل نماز را اعاده کند. و اگر احتمال دهد که شک او خارج از صور تسعه باشد، باید نماز را از سر گیرد زیرا که نمی‌داند چند رکعت نماز کرده [خوانده] و به این جهت، نماز او باطل است.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ اگر در اثناء نماز بدانند که سابقاً حالتی عارض او شده که مردد بین دو و سه بوده مثلاً و شک کند که آیا مظنه به دو پیدا کرده و بنا بر دو گذارده؟ یا مظنه پیدا نکرده بلکه به مقتضای شک ما بین دو و سه بنا بر سه گذارده، باید بنا بر حالت فعلیهی خود گذارد پس اگر داخل رکعت دیگر شده و فعلاً شک دارد میان سه و چهار باید به مقتضای آن عمل کند و اگر داخل رکعت دیگر نشده، فعلاً شک میان دو و سه دارد و به مقتضای آن عمل کند.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ اگر شکی عارض او شود و به سبب جهل به حکم یا نسیان آن، نمی‌داند چه کند؟ و امر او دائر است ما بین بناء بر سه یا چهار مثلاً پس اگر مظنه به طرفی دارد به آن عمل کند و اگر مظنه ندارد؛ بنا بر هر چه خواهد بگذارد و به مقتضای آن عمل کند و بعد از نماز از مجتهدش حکم مسئله را بپرسد اگر موافق قول او عمل کرده، نمازش صحیح است و الا اعاده کند و احوط اعادهی آن است بر فرض موافقت نیز.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ اگر بعد از فراغ از نماز شک او منقلب شود به شک دیگر، اقوی آن است که نماز احتیاط بر او نباشد زیرا که شک اول زایل شد و شک دوم بعد از فراغ است اعتبار ندارد، چه پیش از شروع به نماز احتیاط شکش منقلب شود یا در اثناء آن یا بعد از فراغ از آن؛ لکن احوط آن است که عمل به شک دوم کند و بعد از آن اصل نماز را اعاده کند و این در صورتی است که شک او منقلب نشود به نحوی که یقین به نقصان نماز پیدا کند مثل آن که شک او میان دو و چهار بوده و بنا بر چهار گذارده و بعد از نماز، شک او منقلب شود به شک ما بین سه و چهار یا آن که شک میان دو و سه و چهار بوده مثلاً و بعد از نماز شکش منقلب شود به سه و چهار یا عکس این دو صورت که در این صورت، یقین به نقصان نماز پیدا نمی‌کند

صفحه : ۸۱

به خلاف آن که شک میان دو و چهار بوده مثلاً و بعد از نماز شکش منقلب شود به شک میان دو و سه که در این صورت باید عمل کند به مقتضای شک حاصل بعد از نماز زیرا که معلومش شد نمازش ناتمام است و سلام او در غیر محل بوده پس باید بنا بر سه گذارد و نماز را تمام کند و بعد از نماز یک رکعت ایستاده یا دو رکعت نشسته به جا آورد و دو سجدهی سهو نیز برای سلام بی جا به جا آورد و احوط علاوه بر آن اعادهی نماز است.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ اگر شک کند میان سه و چهار یا بین دو و چهار و بعد از فراغ از نماز منقلب شود شک او به شک میان سه و پنج یا دو و

پنج باید نماز را اعاده کند زیرا که اجمالاً می‌داند نماز او یا کمتر از چهار رکعت بوده یا زیاده‌تر از آن.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ هر گاه شك کند بین دو و سه و بنا بر سه گذارد، بعد از آن شك کند ما بین سه، که بنا گذارده و چهار، آیا باید حکم هر دو شك را به عمل آورد یا آن که به مقتضای شك میان دو و سه و چهار باید عمل کند؟ دو وجه است: اقوی وجه دوم است.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ اگر شك کند میان دو و سه و چهار و بعد از آن مظنه کند که چهار نیست حکم شك میان دو و سه بر آن جاری است. و اگر مظنه کند که دو نیست، حکم شك میان سه و چهار بر آن جاری است. و اگر مظنه کند که سه نیست، حکم شك میان دو و چهار بر آن جاری است.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ اگر شك کند میان دو و سه و بنا بر سه گذارد و رکعت چهارم را [به جا] بیاورد بعد از آن یقین کند که سه نبوده و شك ما بین یک و دو بوده، ولی فعلاً که رکعت بعد را به جا آورده شك میان دو و سه می‌باشد، حکم شك فعلی را بر آن جاری کند.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ کسی که وظیفه‌ی او نماز نشسته است اگر یکی از شکوک صحیحه بر او عارض شود آیا مثل نماز ایستاده که مخیر است در نماز احتیاط ما بین یک رکعت ایستاده یا دو رکعت نشسته، او نیز مخیر باشد بین یک رکعت نشسته بدل ایستاده و دو رکعت نشسته یا آن که بر او معین باشد اختیار دو رکعت نشسته یا معین باشد اختیار یک رکعت نشسته؟ و در شك ما بین دو و چهار بر او معین باشد دو رکعت نشسته و در شك ما بین دو و سه و چهار معین باشد، یک رکعت نشسته و دو رکعت نشسته؟ و جوهی است: اقوی وجه اول است پس در شك ما بین دو و سه، مخیر است بین دو رکعت نشسته و یک رکعت نشسته و هم چنین در شك بین سه و چهار و در شك ما بین دو و چهار معین است بر او دو رکعت نشسته بدل از قیام و در شك ما بین دو و سه و چهار معین است بر او دو رکعت نشسته بدل از قیام و دو رکعت نشسته. و هم چنین است حکم کسی که نماز ایستاده کرده [خوانده] و در نماز احتیاط عجز از قیام برای او حادث شده و اما در صورتی که وظیفه‌ی او نماز نشسته بوده و یکی از شکوک

صفحه : ۸۲

صحیحه عارض او شده و در نماز احتیاط متمکن از قیام شده پس تمام احکام نماز قیامی بر آن جاری است و در جمیع صور احوط اعاده‌ی نماز است بعد از اعمال مزبوره.

[مسئله ۲۱]

مسئله ۲۱ جایز نیست بعد از عروض یکی از شکوک صحیحه، نماز را قطع کند و از سر گیرد، بلکه واجب است به وظیفه‌ی خود عمل نماید و نماز احتیاط را به جا آورد چنانچه جایز نیست بعد از اتمام نماز، نماز احتیاط را ترک کند و اکتفاء به اعاده‌ی نماز کند بلکه اگر در اثناء نماز قبل از به جا آوردن منافی شروع کند به اعاده‌ی نماز، هر دو نماز باطل است. بلی، اگر نماز را قطع کند به منافی و بعد از آن شروع به اعاده کند صحیح است هر چند به سبب ابطال نماز گناه کار است و اگر نماز را تمام کند و پیش از نماز احتیاط، اصل نماز را از سر گیرد، کفایت نمی‌کند هر چند بعد از منافی باشد نیز و در این حال نیز، باید نماز احتیاط را به جا آورد هر چند وقت دیگر باشد.

[مسئله ۲۲]

مسئله ۲۲ در شکوک باطله اگر از شک خود غفلت کند و نماز خود را تمام کند و بعد از آن معلوم شود نماز او موافق واقع به عمل آورده در صحت آن دو وجه است.

[مسئله ۲۳]

مسئله ۲۳ اگر شک کند مثلاً میان یک و دو در حال قیام یا رکوع یا سجده‌ی اول و بداند که بعد از انتقال به حالت دیگر بر او متبیین خواهد شد که یک است یا دو، ظاهر صحت و جواز بقاء مشغول بودن به نماز است تا معلوم شود.

[مسئله ۲۴]

مسئله ۲۴ گذشت کسی که شک عارض او شود باید ترؤی کند تا شک او مستقر شود یا آن که یکی از دو طرف شک راجح شود لکن هر گاه در حال سجده شک کند و می‌داند که اگر سر از سجده بردارد به سبب وجود امارات یقین به احد طرفین یا مظنه به آن پیدا می‌کند، ظاهر آن است بتواند ترؤی را تأخیر بیندازد از وقت حدوث شک و جایز باشد پیش از ترؤی سر بردارد. بلکه اگر بداند که بعد از سر بلند کردن از سجده‌ی دوم، یقین یا مظنه به احد طرفین می‌کند، جایز است تأخیر بیندازد ترؤی را تا آن وقت، هر چند شک او ما بین یک و دو و نحو آن از شکوک باطله باشد. بلی، در صورتی که اگر در وقت حدوث شک، ترؤی را ترک کند و تأخیر بیندازد امارات که باعث رجحان احد طرفین است از او فوت می‌شود مشکل است تأخیر جایز باشد به خصوص در شکوک باطله.

[مسئله ۲۵]

مسئله ۲۵ هر گاه مسافر در یکی از چهار جا که مخیر است در آن بین اتمام و قصور، به نیت قصر داخل نماز شود و در رکعات شک کند، نمازش باطل است و بعد از شک نمی‌تواند عدول به تمام کند و بنا بر اکثر گذارد. مثلاً هر گاه بعد از اتمام سجدتین

شک کند بیان دو و سه جایز نیست از قصد، عدول به تمام کند و بنا بر سه گذارد بنا بر اقوی. بلی، اگر پیش از حدوث شک، عدول به تمام کرده و بعد از آن شک کند، بنا بر سه صحیح است.

صفحه : ۸۳

[مسئله ۲۶]

مسئله ۲۶ هر گاه یکی از شکوک صحیحه عارض او شود به مقتضای شک بنا گذارد و نماز را تمام کند و پیش از نماز احتیاط بمیرد، ظاهر آن است که واجب باشد به نیابت او اصل نماز را قضاء کنند لکن احوط آن است که اول، نماز احتیاط را قضاء کنند و بعد از آن اصل نماز را قضاء نمایند بلکه این احتیاط ترک نشود. بلی، هر گاه تشهد یا سجده از او فوت شود که باید بعد از نماز قضاء کند آن را و پیش از قضاء، بمیرد ظاهر آن است قضاء آن کافی باشد و قضاء اصل نماز واجب نباشد هر چند قضاء اصل نماز نیز، احوط است. چنانکه اگر سجده‌ی سهو بر او واجب باشد و بمیرد قضاء آن کافی است.

[فصل چهارم در کیفیت نماز احتیاط و بعض احکام آن]

اشاره

فصل چهارم در کیفیت نماز احتیاط و بعض احکام آن علاوه از آن چه در ضمن مسائل سابقه گذشته.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ بدان که معتبر است در نماز احتیاط جمیع آن چه در نماز یومیه معتبر است از شرایط پس از آن که شرایط موجود باشد، نیت کند و تکبیر الاحرام گوید و سوره‌ی حمد بخواند و رکوع کند و دو سجده به جا آورد و تشهد و سلام گوید. و اگر باید دو رکعت به عمل آورد تشهد و سلام را بعد از رکعت دوم به جا آورد. و در نماز احتیاط، اذان و اقامه و سوره و قنوت نیست و واجب است حمد را آهسته بخواند و لو در نماز جهری، حتی «بسم الله» آن را؛ بنا بر احوط هر چند اقوی جواز جهر «بسم الله» بلکه استحباب آن است.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ نظر به آن که این نماز مردد است ما بین آن که نافله باشد یا جزء نماز یا به منزله‌ی جزء آن، پس باید در آن هم مراعات جهت استقلال کند و هم لحاظ جزئیت آن پس باید بعد از فراغ از نماز بلافاصله قبل از اتیان به منایات، آن را به جا آورد تا آن که بر فرض نقصان، نماز جزء آن حساب شود و هر گاه بعد از نماز، منافی به عمل آید احوط آن است که در آن حال نماز احتیاط را به جا آورد و اصل نماز را نیز اعاده کند. و هر گاه سهواً پیش از نماز احتیاط تکلم کند، احوط آن است [که] برای کلام بی‌جا

دو سجده‌ی سهو به جا آورد. و احوط آن است که نماز احتیاط را فردی به جا آورد و اقتداء و لو به نماز احتیاط دیگری نکند خصوصاً با اختلاف سبب احتیاط امام و مأوم هر چند دور نیست جواز اقتداء در صورتی که سبب احتیاط امام و مأوم متحد باشد و مأوم در آن نماز به آن امام، اقتداء کرده باشد.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ اگر پیش از نماز احتیاط منافی به جا آورد و معلوم شود که نماز او تمام بوده، اعاده‌ی نماز لازم نیست.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ اگر پیش از نماز احتیاط معلوم شود که نماز، تمام بوده؛ نماز احتیاط را نباید به جا آورد.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ اگر بعد از نماز احتیاط معلوم شود که نماز تمام بوده، نماز احتیاط نافله حساب می‌شود و اگر در اثناء نماز احتیاط، تمام بودن نماز

صفحه : ۸۴

معلوم شود می‌تواند آن را قطع کند و می‌تواند به عنوان نافله تمامش کند. و در صورتی که یک رکعت باشد یک رکعت دیگر به آن اضافه نماید.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ اگر بعد از اتمام نماز و پیش از نماز احتیاط یا بعد از آن یا در اثناء آن معلوم شود زیادت رکعتی، چنانچه هر گاه شک کند میان سه و چهار و پنج، بنا را بر چهار گذارد بعد معلوم شود پنج رکعت خوانده، باید اعاده کند نماز را چه پیش از شروع به احتیاط باشد یا در اثناء آن یا بعد از آن.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ اگر بعد از نماز احتیاط، نقصان نماز معلوم شود، ظاهر آن است که اعاده‌ی نماز لازم نباشد و نماز احتیاط، جبر نقصان آن را بنماید مثل آن که شک کند ما بین سه و چهار و بنا بر چهار گذارد و بعد از نماز احتیاط معلوم شود سه رکعت کرده [خوانده] بوده یک رکعت احتیاط ایستاده یا دو رکعت نشسته که به جا آورده بدل یک رکعت باقی مانده محسوب می‌شود.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ اگر بعد از نماز احتیاط معلوم شود که نماز او از نماز احتیاط زیادتر ناقص بوده مثل آن که در شک سه و چهار بعد از یک رکعت نماز احتیاط، معلوم شود که نماز را دو رکعت به جا آورده و دو رکعت ناقص بوده؛ ظاهر آن است که به آن نماز احتیاط اکتفاء نتوان نمود بلکه باید اصل نماز را اعاده کند. و هم چنین اگر معلوم شود نماز احتیاط که به جا آورده زیاده از نقصان نماز بوده مثل آن که شک کرده بوده میان دو و چهار و دو رکعت نماز احتیاط به عمل آورده و معلوم شود سه رکعت کرده [خوانده] بوده باید نماز را اعاده کند. خلاصه‌ی مطلب آن است که نماز احتیاط، جبر می‌کند نقصانی را که یکی از اطراف شک اوست پس اگر معلوم شود که نقصان نماز در واقع مخالف اطراف شک او باشد، تدارک آن به نماز احتیاط نمی‌شود.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ اگر پیش از نماز احتیاط، نقصان نماز او معلوم شود نماز احتیاط کافی نیست، بلکه باید ناتمامی نماز را تمام [کامل] کند و دو سجده‌ی سهو برای سلام بی‌جا به جا آورد، در صورتی که بعد از نماز مبطلی به عمل نیورده باشد و الا اصل نماز را باید اعاده کند. پس حال او حال کسی است که یک رکعت یا دو رکعت نماز خود را سهواً کم کرده باشد و حکم آن در سهویات گذشت.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ هر گاه در بین نماز احتیاط معلوم شود که نماز او ناقص بوده پس یا نماز احتیاطی [را] که مشغول است موافق نقصان نماز است، هم در عدد رکعات و هم در کیفیت آن که ایستاده به جا می‌آورد مثل آن که شک کند ما بین سه و چهار و مشغول باشد به یک رکعت نماز احتیاط ایستاده و در اثناء آن متذکر شود که نماز را سه رکعت کرده [خوانده]. و یا مخالف آن است، هم در عدد رکعات و هم در کیفیت، مثل آن که در فرض مزبور مشغول باشد به دو رکعت نماز نشسته و در اثناء آن معلوم شود سه رکعت کرده. و یا موافق آن است در

صفحه : ۸۵

کیفیت تنها نه در عدد رکعات، مثل آن که در شک میان دو و سه و چهار در اثناء اشتغال به دو رکعت ایستاده متذکر شود که نماز را سه رکعت کرده. و یا موافق است در عدد تنها نه در کیفیت، مثل آن که در فرض مزبور مشغول باشد به دو رکعت نماز نشسته بنا بر آن که جایز باشد دو رکعت نشسته را مقدم دارند و در اثناء آن متذکر شود که نماز را دو رکعت کرده، محتمل است در جمیع صور مفروضه بگوئیم نماز احتیاطی که مشغول به آن است از همان جا قطع کند و در حکم کسی باشد که بعد از نماز قبل از منافی متذکر شود که نماز را یک رکعت کم کرده سهواً. و محتمل است ما بین صور تفصیل قائل شویم و مسئله محل اشکال است، احوط جمع ما بین تمام کردن نقصان نماز و بعد از آن نماز احتیاط و بعد از آن؛ اعاده‌ی اصل نماز است. بلی، در صورتی که دو نماز احتیاط بر او باشد و بعد از تمام شدن نماز اول و پیش از شروع به دوم، معلوم شود که نماز احتیاطی که به جا آورده در رکعات و کیفیت موافق با نقصان نماز بوده، دور نیست اکتفاء به همان بتوان نمود مثل آن که شک کند ما بین دو و سه و چهار و بعد از آن که دو رکعت نماز احتیاط ایستاده به جا آورد معلوم شود که اصل نماز را دو رکعت کرده بوده.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ بعد از آن که به سبب شکیات، نماز احتیاط بر او واجب شود اگر شک کند که به جا آورده یا نه؟ پس هر گاه بعد از وقت شک در آن کند اعتبار ندارد و بنا گذارد بر آن که به جا آورده است. و اگر در جای نماز نشسته و منافی به عمل نیاورده و به کار دیگر مشغول نشده باشد، بنا گذارد که به جا نیاورده و بیاورد. و اگر داخل کار دیگر شده یا منافی به عمل آورده باشد یا آن که زمان طولانی فاصله شده باشد، احوط آن است که بنا گذارد که به جا نیاورده و بیاورد و اصل نماز را هم اعاده کند.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ اگر بر نماز احتیاط سهواً یک رکعت یا رکنی زیاد کند باطل است و باید اعاده کند آن را و بعد از آن اصل نماز را اعاده کند.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ اگر شک کند در افعال نماز احتیاط پس هر گاه داخل در فعل بعد که مترتب بر آن است نشده، به جا آورد و اگر داخل فعل بعد شده، اعتناء نکند و بنا گذارد که به جا آورده مثل اصل نماز.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ اگر بعد از نماز شک کند که آیا در نماز شکی کرده که نماز احتیاط واجب شده یا نه؟ بنا گذارد که شک نکرده.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ اگر شک کند در رکعات نماز احتیاط پس آیا باید بنا بر اکثر گذارد مگر آن که اکثر، موجب بطلان باشد که [در این صورت] بنا بر اقل گذارد یا آن که باید مطلقاً بنا بر اقل گذارد؟ دو وجه است: احوط آن است که بنا بر اقل یا اکثر گذارد و بعد از آن نماز احتیاط را اعاده کند و بعد، اصل نماز را اعاده کند.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ اگر فعلی از افعال غیر رکنی در نماز احتیاط زیاد یا کم کند، پس آیا بر او واجب است دو سجده‌ی سهو به جا آورد یا نه؟

صفحه : ۸۶

وجه است: و احوط آن است که به جا آورد.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ اگر بعد از سلام نماز احتیاط، شک در جزئی یا شرطی از آن نماید اعتبار ندارد.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ اگر فراموش کند نماز احتیاط را و شروع کند به نافله یا قضاء نماز فریضه و نحو آن و در اثناء آن متذکر شود، باید قطع کند آن را و شروع به نماز احتیاط نماید و بعد از آن، اصل نماز را اعاده کند بنا بر احوط. و اما اگر نماز فریضه بعد مثل نماز عصر [را] شروع کرده باشد و در اثناء آن متذکر شود که نماز احتیاط نماز ظهر را فراموش کرده، پس اگر از محل عدول گذشته مثل آن که داخل رکوع رکعت دوم عصر شده باشد و نماز احتیاطی که برای نماز ظهر باید به جا آورد یک رکعت باشد. یا آن که داخل رکوع رکعت سوم آن شده باشد و دو رکعت نماز احتیاط بر او باشد، باید نماز عصر را قطع کند و نماز احتیاط را به جا آورد و اگر از محل عدول نگذشته باشد، محتمل است جایز باشد که از آن نماز عدول کند به نماز احتیاط لکن احوط آن است که قطع کند آن را و نماز احتیاط به جا آورد بعد از آن، اصل نماز را اعاده کند.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ هر گاه یک سجده یا تشهد را از نماز احتیاط فراموش کند باید بعد از نماز، قضاء کند آن را بنا بر احوط.

[فصل پنجم در احکام قضاء اجزاء فراموش شده از نماز]**[مسئله ۱]**

مسئله ۱ در مسائل سابقه معلوم شد که هر گاه یک سجده‌ی نماز را فراموش کند و متذکر نشود مگر بعد از رسیدن به حد رکوع از رکعت بعد، واجب است بعد از نماز، سجده را قضاء کند بلکه اگر یک سجده از رکعت آخر نماز را فراموش کند و متذکر نشود مگر بعد از سلام، باید آن را قضاء کند بنا بر اقوی. و هم چنین اگر تشهد یا بعض آن را فراموش کند و متذکر نشود مگر بعد از دخول در رکوع بعد، باید آن را قضاء کند بلکه اگر تشهد اخیر را فراموش کند و بعد از سلام متذکر شود، باید قضاء کند بنا بر اقوی و برای نسیان تشهد یا سجده، واجب است علاوه، دو سجده‌ی سهو به جا آورد.

[مسئله ۲]

مسأله ۲ معتبر است در اجزاء فراموش شده، جمیع آن چه در سجود و تشهد نماز معتبر است از طهارت و قبله و ستر عورت و نحو آنها. و هم چنین معتبر است در آن، ذکر و در تشهد شهادتین و صلوات بر محمد و آل محمد. و هر گاه بعض اجزاء تشهد را فراموش کرده باشد قضاء آن جزء تنها واجب است. بلی، اگر صلوات بر آل محمد را فراموش کرده باشد احوط آن است صلوات بر محمد را نیز اعاده کند به آن که بگوید: «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَي مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ» و اقتصار نکند بر مقدار فراموش شده. و معتبر است در قضاء سجود و تشهد آن که قصد بدلیت آن، از آن چه فراموش شده و جایز نیست که ما بین نماز و بین قضاء سجده و تشهد فراموش شده، منافیات نماز را به عمل آورد

صفحه : ۸۷

و حال آنها حال اجزاء نماز است اما فصل به دعا و ذکر و فعل قلیل و امثال آنها از کارهائی که در اثناء نماز جایز است پس اقوی جواز آن است، هر چند خلاف احتیاط است و واجب است بعد از سلام؛ تعجیل در آنها کند و جایز نیست آنها را از تعقیب و نحو آن مؤخر دارد.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ هر گاه ما بین نماز و اجزاء فراموش شده منافیات عمدی و سهوی را مثل حدث و استدبار به عمل آورد پس احوط آن است که قضاء آنها را به جا آورد و بعد از آن، نماز را از سر گیرد هر چند اقوی جواز اکتفاء به قضاء آنها است. و هم چنین است تخلل منافیات عمدی تنها مثل تکلم و نحو آن. بلی، تخلل اینها سهواً ضرر ندارد.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ اگر پیش از به جا آوردن قضاء سجده یا تشهد یا در اثناء آنها، کاری کند که موجب سجده‌ی سهو باشد احوط آن است که بعد از آنها به جا آورد.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ هر گاه ذکر سجود یا غیر آن از واجبات سجده‌ی نماز را فراموش کند اما اصل وضع جبهه را به جا آورده باشد قضاء ندارد.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ هر گاه بعض اجزاء قضاء تشهد را فراموش کند و تدارک آن ممکن باشد باید تدارک کند و اگر تدارک آن ممکن نباشد مثل آن که بعد از تخلل منافی عمدی و سهوی مثل استدبار و حدث و نحو آنها، متذکر شود احوط آن است اعاده کند آن را و بعد از آن اصل نماز را اعاده کند هر چند جواز اکتفاء به اعاده‌ی آن اقوی است.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ هر گاه دو تشهد یا دو سجده از دو رکعت یا زیادت‌تر از آن را فراموش کند، واجب است یکی را بعد از دیگری قضاء کند و در نیت تعیین آن لازم نیست هر چند احوط است. و احوط ملاحظه‌ی ترتیب ما بین آنها است.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ هر گاه یک سجده و یک تشهد را فراموش کند، احوط ملاحظه‌ی ترتیب آنهاست در فوت که قضاء سابق را مقدم دارد بر لاحق و اگر یک کدام از آنها را به گمان آن که در فوت مقدم بوده به جا آورد و معلوم شود که در فوت مؤخر بوده احوط، اعاده است به طوری که ترتیب ما بین آنها حاصل شود و اعاده‌ی نماز علاوه واجب نیست هر چند احوط است.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ اگر قضاء سجده و تشهد بر او واجب باشد و نداند کدام زودتر فوت شده در قضاء آنها احتیاط کند به تکرار، به آن که آن چه را در قضاء اول به جا آورده بعد از دوم نیز آن را به عمل آورد و علاوه، واجب نیست اعاده نماز هر چند احوط است. و هر گاه بداند یکی از آن دو در نماز فراموش شده و نداند کدام است هر دو را به جا آورد.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ اگر شک داشته باشد که آیا یکی از آنها از او فوت شده یا نه؟ اعتناء نکند و چیزی بر او نیست. و اگر بداند یکی از آنها را فراموش کرده و شک کند که پیش از رکوع یا پیش از سلام متذکر آن شده و به جا آورده یا نه؟ احوط قضاء آن است.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ هر گاه واجب باشد نماز احتیاط و قضاء سجده یا تشهد، احوط مقدم داشتن

صفحه : ۸۸

نماز احتیاط است بر قضاء آنها، هر چند آنها قبل از شک که موجب احتیاط است فوت شده باشد لکن اقوی آن است که مخیر است در تقدیم هر کدام از آنها که بخواهد. و هر گاه واجب باشد بر او قضاء سجده یا تشهد و سجده‌ی سهو، اقوی آن است که باید سجده‌ی سهو را مؤخر دارد از قضاء آنها؛ چنانچه واجب است تأخیر سجده‌ی سهو از نماز احتیاط نیز.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ اگر در قضاء سجده، ذکر یا بعض چیزهایی را که در آن معتبر است غیر از گذاردن پیشانی بر زمین فراموش کند؛ ظاهر آن است که اعاده‌ی آن واجب نباشد هر چند احوط است.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ در قضاء تشهد، سلام واجب نیست هر چند در قضاء تشهد اخیر احوط آن است که سلام را بدون قصد اداء و قضاء بعد از تشهد به جا آورد چنانچه اگر سجده‌ی رکعت اخیر را فراموش کرده نیز، احوط آن است که بعد از قضاء سجده، تشهد و سلام را بدون قصد اداء و قضاء به جا آورد زیرا که محتمل است که سلام نماز در غیر محل باشد و تدارک سجده به عنوان جزئیت نماز بر او واجب باشد و در این دو صورت، احوط آن است دو سجده‌ی سهو برای سلام بی جا نیز به جا آورد.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ در وجوب قضاء سجده و عدم وجوب اعاده‌ی نماز، فرق نیست میان آن که از دو رکعت اول فراموش شده باشد یا در تتمه‌ی رکعات؛ هر چند در صورتی که از دو رکعت اول فراموش شده باشد علاوه [بر قضاء] احوط اعاده‌ی نماز است چنانچه هر گاه سایر اجزاء واجبه، دو رکعت اول را فراموش کرده باشد احوط و اولی آن است که بعد از اتمام نماز، اعاده‌ی نماز کند هر چند آن جزء از ارکان نباشد زیرا که محتمل است ضرر نداشتن سهو در غیر ارکان مختص به دو رکعت اخیر باشد چنانکه مذهب بعضی علما است لکن اقوی، عدم فرق بین رکعات است.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ اگر در نماز اعتقاد کند که سجده یا تشهد را فراموش کرده و باید قضاء کند و بعد از اتمام نماز، اعتقاد او مبدل به شک شود، ظاهر عدم وجوب قضاء آن است.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ اگر قضاء تشهد یا سجده بر او واجب بوده و پیش از خروج وقت نماز، شک کند که قضاء را به جا آورده یا نه؟ باید به جا آورد بلکه احوط و اولی، آن است که با شک بعد از خروج وقت نیز به جا آورد.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ اگر شک کند که یک سجده از او فوت شده یا دو سجده از دو رکعت؟ قضاء مقدار معلوم واجب است.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ اگر بدانند جزئی از اجزاء غیر رکنی نماز را فراموش کرده ولی نمی‌دانند سجده بوده یا جزء دیگر؟ کفایت می‌کند دو سجده‌ی سهو و قضاء بر او نیست.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ اگر قضاء سجده یا تشهد را فراموش کند و بعد از دخول در نافله متذکر شود، جایز است آن را قطع کند و قضاء را به جا آورد بلکه احوط است بلکه هم چنین است اگر

صفحه : ۸۹

داخل فریضه شده باشد.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ اگر در نماز ظهر، سجده یا تشهد را فراموش کند و وقت نماز عصر مضیق باشد، پس اگر بر فرض تقدیم قضاء یک رکعت وقت را برای عصر درک می‌کند قضاء را مقدم دارد و آنگاه نماز عصر را مقدم دارد و بعد از آن، قضاء را به عمل آورد و اعاده‌ی نماز ظهر بعد از آن بر او واجب نیست هر چند احوط است. و هم چنین است هر گاه از نماز ظهر، نماز احتیاط بر او باشد و وقت عصر مضیق شود لکن در صورتی که عصر را مقدم دارد، احوط اعاده‌ی ظهر است بعد از نماز احتیاط.

[فصل ششم در موجبات سجود سهو و کیفیت آن و احکام آن]

[مسئله ۱]

مسئله ۱ سجود سهو واجب می‌شود برای چند چیز: «اول» تکلم کردن در نماز به غیر قرآن و ذکر و دعا سهواً. و تکلم محقق می‌شود به دو حرف یا به یک حرف که مفهوم معنی باشد به هر لغتی باشد. و اگر تکلم کند با جهل به آن که کلام است به خیال آن که قرآن یا ذکر یا دعا است موجب سجود سهو نمی‌شود زیرا که عمداً به جا آورده. و اگر گمان کند از نماز خارج شده و عمداً تکلم کند، باید سجود سهو را به عمل آورد زیرا که به سبب آن که غفلت از نماز کرده سهو محسوب است. و اگر کلامی به زبان او جاری شود سهو محسوب نیست و حرفی که از تنحیح و آه کشیدن و ناله بیرون آید که تعمداً به آن ضرر ندارد با سهو نیز موجب سجده‌ی سهو نیست. «دوم» سلام بی‌جا سهواً اعم از آن که گمان کرده که نماز او تمام شده و به قصد خروج نماز به جا آورد یا بدون قصد آن و مدار بر سلام بی‌جا یکی از دو سلام واجب است و اما سلام اول که السَّلَامُ عَلَیْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ باشد از جهت سلام بی‌جا موجب سجود سهو نیست. بلی، از جهت زیاده‌ی سهویه در نماز واجب است چنانکه بعضی اجزاء دو صیغه‌ی سلام واجب را اگر سهواً به جا آورد هم چنین است، هر چند ممکن است در این صورت بگوئیم زیاده‌ی سلام بر آن صادق است بلکه بعضی گفته‌اند دو حرف از آن نیز موجب سجود سهو است ولی مشکل است مگر از حیث زیاده‌ی سهویه. «سوم» برای نسیان سجده‌ی واحده که محل تدارک آن فوت شده باشد مثل آن که متذکر نشود مگر بعد از دخول در رکوع یا بعد از سلام و

اگر ذکر سجده نماز یا بعض واجبات آن را غیر از گذاردن پیشانی بر زمین فراموش کند از حیث نقیصه سهویّه، سجده بر او واجب می‌شود. «چهارم» برای نسیان تشهد که محل تدارک آن فوت شده باشد و ظاهر آن است که نسیان اجزاء تشهد نیز موجب باشد چنانچه موجب قضاء آن نیز هست و گذشت. «پنجم» برای شک میان چهار و پنج بعد از اكمال سجده‌تین، چنانکه گذشت. «ششم» برای قیام در محل جلوس یا جلوس در محل قیام،

صفحه : ۹۰

بلکه واجب است برای هر زیاده و نقیصه که محل تدارک آن گذشته باشد. و اگر چیزی از نماز کم کند و متذکر شود و تدارک آن بنماید، موجب سجود سهو نیست و در زیاده‌ی سهویّه فرق نیست ما بین زیاده‌ی اجزاء واجبه یا مستحبه مثل آن که در رکعت اول سهواً قنوت به جا آورد یا آن که در رکعت دوم در غیر محل، قنوت به جا آورد و مثل «بحول الله و قوته» گفتن در غیر محل. و سجود سهو، برای زیادی تکبیر یا تسبیح واجب نمی‌شود مگر آن که زیاده بر او صادق باشد مثل آن که به قصد رکوع در غیر محل، تکبیر بگوید که ظاهراً زیاده بر آن صادق است. و هم چنین گفتن «سمع الله لمن حمده» در غیر محل. آری، در وجوب سجود سهو مدار بر صدق زیاده است و نقیصه. مستحبات، موجب سجود سهو نیست حتی مثل قنوت هر چند احوط آن است که سجود را در مثل نقصان قنوت ترک نکند در صورتی که عادت دارد که همیشه به جا می‌آورد و اگر شک در زیاده یا نقیصه داشته باشد، احوط آن است که سجود سهو را ترک نکند.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ واجب است تکرر سجود سهو به تکرر موجب، اعم از آن که یک نوع مکرر شود یا انواع موجبات محقق شده باشد. و تکلم واحد سهوی هر چند طولانی باشد موجب یک مرتبه سجده‌ی سهو بیشتر نیست. بلی، اگر ما بین کلام متذکر شود و دوباره فراموش نماید، باید سجود را دو مرتبه به جا آورد. و اگر هر سه سلام را سهواً بگوید یک مرتبه بیشتر واجب نیست هر چند احوط، تعدد آن است و نقصان تسبیحات اربع مثل زیاده‌ی آن، موجب واحد است هر چند سه مرتبه گفته باشد.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ اگر یک سجده از رکعت اول فراموش کند مثلاً و برخیزد حمد و سوره و قنوت بخواند و تکبیر رکوع را بگوید و پیش از رکوع متذکر شود باید برگردد سجده را تدارک کند و شش مرتبه سجده‌ی سهو به جا آورد یک مرتبه برای بحول الله و یک مرتبه برای قیام بی جا و یک مرتبه برای زیادی حمد و یک مرتبه برای سوره و یک مرتبه برای قنوت و یک مرتبه برای تکبیر رکوع. و هم چنین اگر ترک کند تشهد را و برخیزد تسبیحات اربع و استغفار و تکبیر رکوع را بگوید و پیش از رکوع متذکر شود پنج مرتبه سجده‌ی سهو واجب می‌شود.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ در نیت سجده‌ی سهو تعیین سبب لازم نیست هر چند اسباب متعدده موجود شده باشد، چنانچه واجب نیست که به ترتیب

اسباب مرتباً به جا آورد بنا بر اقوی و گذشت که سجده‌ی سهو را بعد از اجزاء منسیه و رکعات احتیاط باید به جا آورد.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ اگر به قصد کلام بی‌جا سجود سهو به جا آورد و معلوم شود به موجب دیگری مثل قیام بی‌جا بر او واجب بوده پس اگر بر وجه تقیید برای کلام بی‌جا به جا آورده باید اعاده کند و اگر از باب اشتباه در تطبیق بوده، اعاده لازم نیست.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ سجده سهو بعد از

صفحه : ۹۱

نماز، واجب فوری است پس اگر عمداً تعویق بیندازد گناه کار است و وجوب آن ساقط نمی‌شود بلکه مبادرت به آن فوراً و فوراً واجب است و اگر فراموش کند آن را؛ هر وقت به خاطرش بیاید واجب است به جا آورد اگر چه چند روز بر او گذشته باشد و اعاده‌ی نماز واجب نیست بلکه هر گاه ابداً به جا نیاورد نیز نماز باطل نمی‌شود بنا بر اقوی.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ کیفیت سجود سهو آن است که نیت کند و پیشانی خود را بر آن چه در نماز سجده بر آن صحیح است بگذارد و در سجود بگوید: بِسْمِ اللَّهِ وَ بِاللَّهِ وَ صَلَّی اللَّهُ عَلَی مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ یا بگوید: بِسْمِ اللَّهِ وَ بِاللَّهِ، السَّلَامُ عَلَیْكَ أَیُّهَا النَّبِیُّ وَ رَحْمَةُ اللَّهِ وَ بَرَکَاتُهُ و سر از سجده بردارد و دوباره به سجده برود و یکی از اذکار مزبوره را بگوید و تشهد و سلام بگوید و در سلام آن کفایت می‌کند گفتن السَّلَامُ عَلَیْكُمْ و در تشهد آن مخیر است ما بین تشهد متعارف یا تشهد خفیف به آن که بگوید: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَی مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ و احوط اقتضای بر تشهد خفیف است و در تشهد نماز نیز مخیر است ما بین آن دو، ولی احوط در آن، تشهد متعارف است چنانکه گذشت. و در سجود سهو، تکبیر واجب نیست هر چند احوط است؛ چنانچه احوط در آن مراعات تمام چیزهایی است که در سجود نماز معتبر است از طهارت از حدث و خبث و ستر و قبله و غیر آنها از شرایط و اجتناب از موانع نماز در اثناء آن، مثل تکلم و خنده و غیر آنها. علامه از آن چه در خصوص سجود واجب است از طمأنینه و گذاردن هفت موضع بر زمین و گذاردن خصوص پیشانی بر آن چه سجده بر آن صحیح است و نشستن با طمأنینه ما بین سجده‌تین هر چند در وجوب غیر آن چه صدق سجود متوقف بر آن باشد دو مرتبه، نظر است.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ هر گاه شک کند که موجب سجود سهو در نماز به جا آورده یا نه؟ سجده واجب نیست. بلی، اگر شک کند که چیزی در

نماز زیاد یا کم کرده یا نه؟ احوط به جا آوردن آن است چنانچه گذشت.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ بعد از آن که بدانند که سجده‌ی سهو بر او واجب شده و شك کند به جا آورده یا نه؟ واجب است به جا آورد هر چند زمان طولانی گذشته باشد. بلی، شك بعد از خروج از وقت دور نیست اعتبار نداشته باشد و بنا گذارد بر آن که به جا آورده، هر چند احوط آن است که بعد از بیرون رفتن وقت نیز ترک نکند.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ اگر در نماز یقین داشت که بر او سجده‌ی سهو واجب شده و بعد از سلام یقین او مبدل به شك شود، نباید به جا آورد.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ اگر وجود موجب را بدانند و شك در کم و زیاد آن داشته باشد بنا بر اقل گذارد.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ اگر بدانند جزئی را در نماز فراموش کرده و بعد از سلام شك کند که پیش از فوت

صفحه : ۹۲

محل متذکر شده و تدارک آن را کرده یا نه؟ احوط آن است که به جا آورد.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ اگر در فعلی از افعال سجده شك کند و هنوز محل آن نگذشته باشد، آن فعل را به جا آورد و اگر داخل فعل دیگر شده باشد، اعتناء نکند.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ اگر شك کند در آن که یک سجده کرده یا دو سجده؟ بنا بر یک گذارد مگر آن که داخل تشهد شده باشد. و هم چنین اگر شك کند دو سجده کرده یا سه سجده؟ بنا بر اقل گذارد. و اگر بدانند یک سجده بر آن زیاد کرده باید اعاده کند چنانچه اگر بدانند که یک سجده کم کرده، باید اعاده کند. و اگر بعد از سر بلند کردن از سجده متذکر شود که ذکر آن را فراموش کرده، دور

نیست اعاده واجب نباشد هر چند احوط است.

[فصل هفتم در شکوکی که اعتبار ندارد و نباید به آن اعتناء کند]

اشاره

فصل هفتم در شکوکی که اعتبار ندارد و نباید به آن اعتناء کند و آن در چند موضع است: اول، شک بعد از تجاوز محل و تفصیل آن گذشت. دوم، شک بعد از وقت چه متعلق به شروط نماز باشد چه افعال، چه رکعات و چه شک کند در اصل نماز که به جا آورده یا نه؟ و تفصیل آن نیز گذشت. سوم، شک بعد از سلام واجب که یکی از سلام دوم و سوم است چه متعلق شک، شرایط نماز باشد و چه افعال و چه رکعات و چه در نماز چهار رکعتی یا غیر آن، به شرط آن که یکی از اطراف شک، صحت نماز باشد مثل آن که بعد از سلام شک کند ما بین سه و چهار و پنج که باید بنا بر چهار گذارد به خلاف آن که شک کند ما بین دو و پنج یا سه و پنج که در این دو فرض، نماز او باطل است به سبب آن که یقین دارد که نماز او یا کمتر از چهار رکعت است یا زیادتر. بلی، بعد از سلام نماز مغرب اگر شک کند ما بین سه و پنج یا بعد از نماز صبح اگر شک کند ما بین دو و پنج، نمازش صحیح است زیرا که در هر دو صورت یکی از اطراف شک موافق با نماز صحیح است. و هر گاه بعد از سلام نماز چهار رکعتی شک کند ما بین دو و سه، بنا بر سه گذارد و نماز احتیاط از او ساقط نمی‌شود زیرا که هنوز در اثناء نماز است و سلام او در غیر محل واقع شده پس کسی توهم نکند که باید بنا بر سه گذارد و رکعت چهارم را به جا آورد و چون شک بعد از سلام است، نماز احتیاط لازم نیست. چهارم، شک کثیر الشک هر چند به حدّ و سواس نرسیده باشد، چه متعلق شک رکعات باشد چه افعال و چه شرایط؛ باید بنا بر طرفی که صرفه‌ی او است گذارد، پس اگر شک کند در چیزی و صرفه‌ی او وقوع آن باشد، بنا گذارد که به جا آورده است هر چند هنوز در محل باشد و الا بنا بر عدم وقوع آن گذارد. مثلاً اگر شک کند ما بین سه و چهار یا آن که شک کند ما بین چهار و پنج، در هر دو صورت بنا بر چهار گذارد و اگر شک کند که رکوع کرده یا نه؟ بنا گذارد که کرده. و اگر شک کند یک رکوع کرده یا دو رکوع؟ بنا گذارد که زیاده به جا

صفحه : ۹۳

نیاورده و اگر شک کند که یک رکعت کرده یا دو؟ بنا بر دو گذارد. و اگر در نماز صبح شک کند ما بین دو و سه، بنا بر دو گذارد و در نماز مغرب، اگر شک کند ما بین دو و سه بنا بر سه گذارد. و هم چنین در سایر فروض شک و اگر در فعل خاصی کثیر الشک باشد این حکم مختص به همان فعل است. و اگر اتفاقاً در غیر آن فعل شک کند باید به مقتضای شک عمل کند. و هم چنین کسی که در خصوص یک و دو، کثیر الشک باشد که باید بنا بر دو گذارد و اگر اتفاقاً شک کند ما بین دو و سه یا ما بین سه و چهار، باید به مقتضای شک عمل کند به بناء بر اکثر و لازم است نماز احتیاط. و اگر کسی که در خصوص فعلی بعد از تجاوز از محل آن کثیر الشک باشد که نباید به آن اعتناء کند اگر اتفاقاً در محل، شک کند باید به مقتضای شک عمل کند. و هر گاه کثرت شک او در نماز خاصی یا در مکان خاصی و نحو آن باشد، اعتناء نکردن مختص به همان نماز و در آن محل خاص است و به غیر آن تعدی نمی‌کند.

[مسئله ۱]

مسأله ۱ مرجع در کثیر الشک شدن به صدق عرفی است و دور نیست که اگر در یک نماز سه مرتبه شک کند یا در هر سه نماز یک مرتبه شک کند، در تحقق آن کافی باشد. و در کثیر الشک بودن معتبر است که شک او به سبب عارضه بر او از قبیل ترس یا غضب یا هموم و نحو آنها که باعث اغتشاش حواس اوست نباشد.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ اگر شک کند که آیا شک او کثیر شده یا نه؟ بنا بر عدم گذاردن چنانچه کثیر الشک اگر شک کند که حالت کثرت شک او زایل شده یا نه؟ بنا گذاردن که باقی بر آن است.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ اگر کثیر الشک به مقتضای وظیفه اعتناء به شک خود نکند به آن که بنا بر وقوع فعل یا عدم وقوع گذاردن و بعد از آن معلوم شود که بر خلاف واقع عمل کرده پس هر گاه رکنی را کم کرده و محل تدارک آن گذشته، نمازش باطل است و اگر محل آن باقی است به جا آورد، چنانچه اگر غیر رکنی را کم کرده و محل تدارک آن باقی است به جا آورد و اگر گذشته و نقیصه، [به] خصوص سجده یا تشهد بوده، باید بعد از نماز قضاء کند و دو سجده‌ی سهو برای آن به جا آورد. و اگر نقیصه غیر سجده یا تشهد باشد دو سجده‌ی سهو به جا آورد. و هر گاه بنا گذاردن که زیاد نکرده و معلوم شود زیاد کرده بوده، باید به مقتضای آن عمل کند به آن که اگر رکنی را زیاد کرده نماز او باطل است و در زیاده‌ی غیر رکن دو سجده‌ی سهو به جا آورد.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ کثیر الشک جایز نیست اعتناء به شک خود کند پس اگر شک کرده که رکوع کرده یا نه؟ جایز نیست رکوع کند و اگر رکوع کند نمازش باطل می‌شود. بلی، کثیر الشک در مثل قرائت یا ذکر، در صورتی که وسواسی نباشد اگر قرائت یا ذکر را که شک در آن کرده بوده به قصد قربت به جا آورد، ضرر ندارد.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ اگر کسی شک کند که در فعل خاصی کثیر الشک

صفحه : ۹۴

است یا در تمام افعال نماز، بنا گذاردن که در سایر افعال کثیر الشک نیست.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ بر کثیر الشک واجب نیست که کاری کند که در خلاف واقع نیفتد، به آن که عدد رکعات خود را مثلاً به سنگ ریزه یا انگشتر و نحو آنها ضبط کند هر چند ضبط کردن احوط است. پنجم، شک بدوی پیش از تروی چه بعد از آن متبدل شود به یقین به طرفی یا به مظنه‌ی معتبر یا به شک دیگر. ششم، شک هر کدام از امام و مأموم با حفظ دیگری که باید هر کدام که شک دارند رجوع کنند به حافظ، در خصوص رکعات؛ به خلاف شک در افعال نماز که کسی که شک در آن دارد نباید به دیگری که حافظ باشد رجوع کند بلکه باید به مقتضای شک عمل کند. و در وجوب بناء بر حفظ دیگری در رکعات معتبر نیست که از حفظ او برای شک مظنه حاصل شود بلکه باید بنا بر حفظ دیگری گذارد هر چند به شک خود باقی بماند. و فرق نیست در وجوب بناء، ما بین آن که مأموم مرد باشد یا زن، عادل باشد یا فاسق، واحد باشد یا متعدد، که باید کسی که شک کند بلکه یا مظنه داشته باشد نیز باید رجوع به متیقن کند و شاک در صورتی که از رجوع به دیگری، خود مظنه نکند نباید رجوع به ظان کند.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ هر گاه امام شک کند در رکعات و مأمومین او مختلف باشند، بعضی یقین به طرفی داشته باشند و بعضی دیگر به طرف دیگر، نباید به هیچ کدام رجوع کند مگر آن که از رجوع به فرقه [ای] از آنها، خود مظنه حاصل کند که باید به مظنه عمل کند.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ اگر امام در رکعات شاک باشد و مأمومین او مختلف باشند که بعضی آنها یقین به طرفی داشته باشند و بعضی دیگر شاک باشند، امام باید به متیقن از مأمومیت رجوع کند و مأمومین شاک به امام رجوع کنند لکن احوط آن است که آنها بر فرضی که مظنه به طرفی نکنند، نماز خود را نیز اعاده کنند هر چند امام از رجوع به آنها مظنه کرده باشد.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ اگر امام و مأموم همه، در رکعات نماز شک کنند پس اگر شک همه‌ی آنها متحد باشد مثل آن که همه، شک میان سه و چهار کنند باید همه به مقتضای شک عمل کنند و اگر شک امام با شک مأمومین مختلف باشد پس هر گاه ما بین شکین ایشان قدر مشترکی نباشد مثل آن که امام شک کند ما بین دو و سه، و مأمومین ما بین چهار و پنج باز هم باید هر کدام به مقتضای شک خود عمل کنند. و اما اگر ما بین شکین ایشان قدر مشترک باشد مثل آن که یک کدام شک کند ما بین دو و سه و دیگری شک کند ما بین سه و چهار، محتمل است که باید هر دو به قدر مشترک که سه باشد بنا گذارد زیرا کسی که شاک است ما بین دو و سه، یقین دارد که چهار نیست و کسی که شاک است ما بین سه و چهار یقین دارد که دو نیست پس صادق است شاک ما بینهما رجوع کرده به متیقن لکن احوط اعاده‌ی

صفحه : ۹۵

نماز بعد از اتمام آن است. و هر گاه شک امام با شک مأمومین مختلف باشد و شک بعضی مأمومین با بعضی دیگر نیز مختلف باشد و ما بین شک امام و بعضی مأمومین قدر مشترک باشد، محتمل است امام و آن مأمومین رجوع به قدر مشترک کنند و مأمومین دیگر

رجوع به امام کنند، لکن علاوه بر مأمومین احوط اعاده‌ی نماز است نیز بلکه در جمیع صور.

مسأله

احوط اعاده‌ی نماز است مگر در صورتی که از رجوع به دیگری برای او مظنه حاصل شود که محتاج به اعاده نیست. هفتم، شک در رکعات نافله چه در نافله‌ی یک رکعتی، مثل نماز وتر و یا دو رکعتی، مثل سایر نوافل یا چهار رکعتی مثل نماز اعرابی که مخیر است در آن، میان بنا بر اقل یا اکثر، مگر در صورتی که اکثر فاسد باشد که در این صورت باید بناء بر اقل گذارد و افضل، بنا بر اقل است مطلقاً به خلاف فریضه که بالعرض نافله شود مثل آن که نماز فریضه را به جا آورده باشد و بعد برای فضیلتی آن را اعاده کنند یا آن که برای احتمال خللی مستحجماً فریضه را اعاده کنند یا آن که کسی قضاء فریضه که بر ذمه‌ی میتی باشد تبرعاً به جا آورد که حکم نافله بر آنها مترتب نمی‌شود، چنانچه اگر نافله به نذر یا به امر والدین و نحو آنها بر او واجب شود حکم فریضه بر آن مترتب نمی‌شود. اما شک در افعال نافله پس حکم شک در آن، حکم شک در افعال فریضه است که مادامی که در محل است باید به جا آورد و اگر داخل در غیر شده اعتناء نکند. و نقصان رکن مبطل آن است مثل فریضه به خلاف زیاده‌ی رکن در آن که مبطل آن نیست بنا بر اقوی. پس بنا بر این اگر فعلی از افعال نافله را فراموش کند چه رکن باشد یا غیر آن، باید برگردد و آن چه را که فراموش کرده و ما بعد آن را به جا آورد هر چند داخل رکن بعد از آن شده باشد.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ واجب نیست قضاء سجده یا تشهد که از نافله فراموش شده باشد، چنانچه واجب نمی‌شود سجده‌ی سهو به سبب موجود شدن موجبات آن در نافله.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ اگر شک کند ما بین دو و سه در نافله و بنا بر دو گذارد بعد از آن معلوم شود که سه بوده، باطل است و اعاده‌ی آن مستحب است بلکه در صورتی که آن نافله، بالعرض واجب شده باشد اعاده‌ی آن واجب است.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ اگر شک کند که نافله را به جا آورده یا نه؟ بنا گذارد که به جا نیاورده مگر در صورتی که نافله موقت باشد و وقت آن گذشته باشد.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ ظاهر آن است که ظن در رکعات نافله در حکم شک در آن است که مخیر است ما بین بنا بر اقل یا اکثر، هر چند احوط

عمل کردن به مقتضای ظن است مادامی که موجب بطلان نباشد.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ نوافلی که کیفیت خاصه داشته باشد یا سوره‌ی مخصوصه یا دعا خاصی در آن معتبر باشد مثل نماز غفیله و نماز لیلۃ‌الدفن و نماز شب عید فطر، اگر مشغول

صفحه : ۹۶

آن شود و آن کیفیت را فراموش کند هر گاه برگشتن و تدارک آن ممکن باشد، برگردد و تدارک کند هر چند مستلزم زیادتى رکن باشد و اگر تدارک ممکن نشود آن را اعاده کند زیرا که نماز او هر چند صحیح است الا آن که آن نماز مخصوص به عمل نیامده. و اگر مثلاً بعضی تسبیحات نماز جعفر را فراموش کند هر وقت به یادش بیاید تسبیحات را قضاء کند.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ تمام احکام سهو و شک و ظن که ذکر شده در جمیع نمازهای واجبی چه اداء باشد یا قضاء، از نماز آیات و جمعه و عیدین و نماز طواف، جاری است پس هر گاه در آنها موجب سجده‌ی سهو موجود شود یا سجده یا تشهد در آنها فراموش شود و متذکر نشود مگر بعد از گذشتن محل تدارک، باید بعد از نماز به جا آورد و اگر رکنی در آنها کم یا زیاد شود نماز باطل می‌شود به خلاف غیر رکن از اجزاء واجبه‌ی آنها که زیاده و نقیصه‌ی آنها سهواً مبطل نماز نیست و شک در رکعات آنها مبطل نماز است زیرا که آنها دو رکعتی است.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ گذشت که ظن در رکعات در حکم یقین است چه در دو رکعت اول یا در دو رکعت اخیره و چه مظنه‌ی موجب صحت نماز باشد یا بطلان آن؛ مثل آن که در شک ما بین چهار و پنج یا بین سه و پنج، مظنه کند که پنج رکعت کرده [خوانده]. و اما ظن متعلق به افعال آیا ملحق به شک باشد یا به یقین؟ اشکال است و باید مراعات احتیاط شود پس اگر در فعلی از افعال، مظنه کند که به جا آورده و هنوز در محل باشد یا آن که بعد از دخول در غیر، مظنه کند که آن فعل را به جا نیاورده، فرق می‌کند به خلاف آن که هر گاه هنوز از محل آن فعل نگذشته مظنه کند که به جا نیاورده یا آن که از محل گذشته باشد و مظنه کند که به جا آورده که در این دو صورت؛ فرقی نمی‌کند که ملحق به شک باشد یا به یقین زیرا که بر هر دو تقدیر در صورت اول باید به جا آورد و در صورت دوم بگذرد. و تفصیل حال آن است که اگر مظنه کند که قرائت یا ذکر یا دعا را خوانده مقتضای احتیاط آن است که دوباره به قصد قربت به جا آورد. و اگر مظنه‌ی او متعلق به افعال نماز باشد مقتضای احتیاط آن است که به مظنه عمل کند و بعد از آن نماز را اعاده کند مثلاً اگر شک کند در حال جلوس که یک سجده کرده یا دو سجده پیش از دخول در تشهد یا قیام و مظنه کند که دو، بوده بنا بر دو گذارد و نماز را تمام کند و بعد از آن احتیاطاً اعاده کند آن را. و هم چنین اگر داخل در قیام یا تشهد شده باشد و مظنه کند که یک سجده کرده برگردد، سجده‌ی دیگر به جا آورد و نماز را تمام کند و اعاده کند آن را. و هم چنین

در سایر افعال و می‌تواند که عمل به ظن نکند بلکه حکم شک در آن جاری کند و نماز را تمام کند و اعاده کند نماز را. و اما ظن متعلق به شروط، معتبر نیست مگر در قبله و وقت در بعض موارد. بلی، دور نیست شهادت عدلین

صفحه : ۹۷

کافی باشد در تحقیق شروط و هم چنین در افعال و رکعات اگر چه کفایت در تمام موارد خالی از اشکال نیست.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ اگر پیش از سجده‌تین یا ما بین آن دو یا در سجده‌ی ثانیه، شک کند ما بین سه و چهار جایز است تروی را تأخیر بیندازد تا وقتی که می‌خواهد عمل به وظیفه‌ی شک کند که بعد از سر برداشتن از سجده‌ی دوم است.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ واجب است بر مکلفین مسائل شک و سهو را که کثیر الابتلاء است تعلّم کنند، بلکه بعضی از علماء گفته‌اند نماز کسانی که جاهل به آن باشند باطل است. بلی، اگر مطمئن باشد که در نماز، شک و سهو بر او عارض نمی‌شود ظاهر آن است که تعلّم واجب نباشد و بطلان نماز در صورتی است که در نیت، متزلزل باشد که نتواند قصد قربت کند یا آن که شک یا سهو عارض او شود و حکم آن را نداند. بلی، اگر بنا بر یک طرف شک بگذارد به قصد آن که بعد از نماز پرسد و معلوم شود که در واقع تکلیف او همان بوده بر فرض آن که با این حال قصد قربت کرده باشد نماز او صحیح است مثلاً اگر شک کند در فعلی که محل آن نگذشته و حکم آن را نداند و بنا گذارد که نکرده و به جا آورد یا آن که از محل آن گذشته و بنا گذارد که کرده و بگذرد، عمل او صحیح است در صورتی که بنا داشته که بعد از نماز پرسد و بر فرض آن که بر خلاف واقع عمل کرده، اعاده کند چنانچه کسی که مسئله را می‌دانسته و فراموش کرده یا آن که اتفاقاً شک یا سهو نادر الوقوعی بر او روی دهد، جایز است بنا بر طرفی گذارد و بنا داشته باشد که پرسد و بر فرض مخالفت آن با فتوای مجتهدش اعاده کند

خاتمه

[اول]

اول «اول» اگر در نمازی که به آن مشغول است شک کند که به نیت ظهر شروع کرده یا عصر؟ پس اگر نماز ظهر را کرده [خوانده] باشد نمازی که مشغول به آن است باطل است و اگر نماز ظهر را نکرده [نخوانده] باشد یا شک داشته باشد که کرده یا نکرده؟ عدول به ظهر کند

[دوم]

دوم «دوم» اگر در نمازی که به آن مشغول است شک کند که مغرب است یا عشاء؟ پس اگر بداند که مغرب را قبل از آن کرده نمازی که مشغول به آن است باطل است و اگر بداند که مغرب را نکرده یا شک در آن داشته باشد عدول به مغرب کند در صورتی که داخل رکوع رکعت چهارم نشده باشد و الا باطل است.

[سوم]

سوم «سوم» اگر بعد از نماز یا در اثناء آن بداند که دو سجده از دو رکعت چه از رکعت اول و دوم یا سوم و چهارم فوت شده، نمازش صحیح است و باید آن دو سجده را بعد از نماز قضاء کند و دو مرتبه سجده‌ی سهو به جا آورد و هم چنین در صورتی که بداند که دو سجده از دو رکعت بوده، لکن نداند از کدام آنها فوت شده

[چهارم]

چهارم «چهارم» اگر کسی در رکعت چهارم مثلاً یا بعد از نماز شک کند که شک سابق او که ما بین دو و سه بوده پیش از اكمال از

صفحه : ۹۸

سجدتین بوده یا بعد از آن؟ بنا بر دوم گذارد.

[پنجم]

پنجم «پنجم» اگر شک کند که رکعتی که مشغول به آن است آخر ظهر است یا اول عصر؟ بنا گذارد که آخر ظهر است.

[ششم]

ششم «ششم» اگر در نماز عشاء شک کند ما بین سه و چهار و متذکر شود که نماز مغرب را نخوانده، نماز او باطل است هر چند احوط آن است به قصد عشاء بنا بر چهار گذارد و تمام کند و نماز احتیاط را به عمل آورد و بعد از به جا آوردن نماز مغرب نیز عشاء را اعاده کند.

[هفتم]

هفتم «هفتم» اگر در اثناء عصر متذکر شود که یک رکعت از ظهر کم کرده باید عصر را قطع کند و نماز ظهر را تمام کند بعد از آن هر دو نماز را اعاده کند. و محتمل است که لازم باشد عدول به ظهر کند به آن که رکعتی که مشغول به آن است چهارمی ظهر

قرار دهد در صورتی که داخل رکوع دومی نشده باشد بعد از آن، هر دو نماز را اعاده کند. و هم چنین است اگر در اثناء عشاء متذکر شود که از مغرب رکعتی ترک کرده.

[هشتم]

هشتم «هشتم» اگر دو نماز کرده [خوانده] باشد بعد از آن یقین کند که یک رکعت یا دو رکعت از یکی از دو نماز کم شده و نمی‌داند کدام بوده؟ پس اگر هنوز منافی به عمل نیاورده، باید یک رکعت یا دو رکعت کم شده را به نماز دوم اضافه نماید و بعد از آن، دو سجده‌ی سهو برای سلام بی‌جا به جا آورد و بعد از آن خصوص نماز اول را اعاده کند. و هر گاه منافی به عمل آورده باشد و عدد رکعات آن دو نماز با یکدیگر مختلف باشد، باید هر دو را اعاده کند. و اگر در عدد با هم موافق باشند یک نماز به قصد ما فی الذمه به جا آورد.

[نهم]

نهم «نهم» اگر شک کند میان دو و سه یا یکی دیگر از شکوک صحیحه و بعد از آن شک کند در آن که رکعتی که به آن مشغول است رکعت آخر نماز اوست یا رکعت اول نماز احتیاط؟ باید آن را رکعت آخر نماز قرار دهد و تمام کند و بعد از نماز احتیاط، اصل نماز را احتیاطاً اعاده کند.

[دهم]

دهم «دهم» اگر در رکعتی که به آن مشغول است شک کند که چهارم مغرب است یا آن که مغرب را به سه رکعتی تمام کرده و آن رکعت اول نماز عشاء است پس اگر بعد از دخول رکوع باشد، باطل است و باید مغرب را اعاده کند و اگر پیش از دخول رکوع باشد بنا گذارد بر آن که مغرب است و باید بنشیند و تشهد و سلام بگوید و برای هر کدام از بحول الله و قیام و تسبیحات دو سجده‌ی سهو به جا آورد هر چند در وجوب آن اشکال است زیرا که یقین ندارد که در نماز مغرب زیاده به عمل آمده.

[یازدهم]

یازدهم «یازدهم» اگر در حال جلوس بعد از سجده‌تین شک کند ما بین دو و سه و بداند که در این نماز تشهد نخوانده، باید بنا بر سه گذارد بلا اشکال. و آیا باید تشهد کند یا نه؟ دور نیست واجب نباشد بلکه واجب باشد بعد از نماز، تشهد را قضاء کند زیرا که مقتضای بنا بر سه آن است که تشهد در آن نگوید و نیز محل تشهد، رکعت دوم است و نمی‌داند محل آن باقی است یا نه؟

صفحه : ۹۹

بلکه شرعاً محکوم است که باقی نیست. و هر گاه شک کند میان سه و چهار در حال قیام و یقین کند که در رکعت دوم تشهد نخوانده، باید بگذرد و تشهد را قضاء کند بعد از سلام زیرا که شک او بعد از تجاوز محل است.

[دوازدهم]

دوازدهم «دوازدهم» اگر در حال قیام شک کند که بعد از رکوع رکعت سوم است یا پیش از رکوع رکعت چهارم، بنا گذارد که رکعت چهارم است زیرا که شک ما بین سه و چهار است و واجب است رکوع کند به سبب آن که شک کرده در رکوع و محل آن باقی است علاوه بر آن که در این صورت مقتضای بنا بر چهار چنین است به خلاف عکس این صورت که شک کند که پیش از رکوع رکعت سوم است یا بعد از رکوع رکعت چهارم که محتمل است که واجب باشد بنا بر چهار بعد از رکوع گذارد، پس رکوع نکرده به سجده رود و نماز را تمام کند زیرا که مقتضای بناء بر اکثر، بنا بر چهار بعد از رکوع است که یکی از دو طرف شک او باشد لکن دور نیست که نماز او باطل باشد به سبب آن که شک دارد که رکوع این رکعت را کرده یا نه؟ و محل آن باقی است باید به جا آورد. و اگر آورد، یقین می‌کند اجمالاً که یا رکوع در نماز او زیاد شده یا یک رکعت از آن ناقص است پس نمی‌تواند بنا بر چهار گذارد و با این علم اجمالی رکوع به جا آورد.

[سیزدهم]

سیزدهم «سیزدهم» اگر در رکعت دوم نماز، در حال قیام یقین کند که در این نماز دو رکوع به جا آورده و نداند که هر دو را در رکعت اول کرده تا باطل باشد یا هر کدام را در رکعتی به جا آورده، ظاهر آن است که نماز باطل باشد زیرا شک دارد که رکوع این رکعت را به جا آورد یا نه؟ و محل آن باقی است که باید رکوع کند و بر فرض رکوع کردن، یقین می‌کند که یک رکوع در نماز او زیاد شده و چون در محل است نمی‌تواند رکوع نکرده نماز را تمام کند.

[چهاردهم]

چهاردهم «چهاردهم» اگر بعد از فراغ از نماز یقین کند که دو سجده از آن کم شده و نمی‌داند که هر دو از یک رکعت بوده یا از دو رکعت؟ باید آن نماز را اعاده کند و لکن احوط آن است اولاً دو سجده را قضاء کند و دو مرتبه سجود سهو و بعد از آن نماز را اعاده کند. و هم چنین واجب است اعاده در صورتی که در بین نماز چنین یقینی کند لکن احوط آن است که نماز را تمام کند و دو سجده را قضاء کند و دو مرتبه سجود سهو به جا آورد و بعد از آن نماز را اعاده کند.

[پانزدهم]

پانزدهم «پانزدهم» اگر بعد از دخول در سجده‌ی ثانیه، یقین کند که مثلاً یا قرائت را ترک کرده یا رکوع را یا آن که یک سجده از رکعت سابقه ترک کرده یا رکوع این رکعت را؟ باید نماز را اعاده کند و لکن در اینجا نیز احوط اتمام نماز و دو سجده‌ی سهو در فرض اول است و قضاء سجده با دو سجده‌ی سهو در فرض ثانی و بعد از آن نماز را اعاده کند و هم چنین هر گاه چنین یقین کند بعد از فراغ از نماز.

[شانزدهم]

شانزدهم «شانزدهم» اگر پیش از دخول رکوع یقین کند که آیا

صفحه : ۱۰۰

از رکعت سابق دو سجده کم کرده یا قرائت آن را ترک کرده؟ باید برگردد هر دو را تدارک کند و نماز را تمام کند و بعد از آن، اعاده‌ی نماز کند. و محتمل است که اکتفاء شود به قرائت و اتمام نماز و اعاده لازم نباشد در صورتی که بعد از قنوت باشد زیرا که وجوب قرائت بر او معلوم است به سبب آن که یا قرائت ترک شده یا سجدتین که باید برگردد و به جا آورد و بر هر دو تقدیر، قرائت باید به عمل آید به خلاف سجدتین که شک نسبت به آن، شک بعد از دخول غیر است که قنوت باشد و هم چنین است اگر بعد از قیام برای رکعت سوم یقین کند که یا ترک سجدتین کرده یا تشهّد نخوانده یا آن که یک سجده ترک کرده یا تشهّد به خلاف آن که پیش از قیام چنین یقین کند که معین است بر او هر دو را به جا آورد و بعد از اتمام نماز، اعاده‌ی نماز کند احتیاطاً.

[هفدهم]

هفدهم «هفدهم» اگر بعد از قیام به رکعت سوم یقین کند که تشهّد را ترک کرده و شک داشته باشد که یک سجده نیز از او ترک شده یا نه؟ محتمل است گفته شود که تشهّد کافی است زیرا که شک نسبت به سجده بعد از دخول در غیر است که قیام باشد و احوط اعاده‌ی نماز است اعم از آن که برگردد و سجده و تشهّد را به جا آورد یا تشهّد تنها را به عمل آورد و نماز را تمام کند.

[هیجدهم]

هیجدهم «هیجدهم» اگر علم اجمالی داشته باشد که یا سجده به جا آورده یا تشهّد بدون تعیین آن، با شک در دیگری پس اگر بعد از دخول در قیام شک کند اعتناء به آن نکند و اگر پیش از دخول باشد باید هر دو را به جا آورد زیرا در هر دو شک دارد و محل آنها باقی است و بعد از اتمام نماز، اعاده‌ی آن واجب نیست هر چند احوط است.

[نوزدهم]

نوزدهم «نوزدهم» اگر یقین کند که یا از رکعت سابق یک سجده ترک کرده یا از این رکعت تشهّد پس اگر در حال جلوس باشد و هنوز داخل قیام نشده باشد باید تشهّد بخواند و نماز را تمام کند و چیزی بر او نیست و اگر در حال برخاستن یا بعد از دخول در قیام باشد، باید بگردد و نماز را تمام کند و قضاء هر دو را با سجده‌ی سهو به جا آورد. و احوط آن است که نماز را نیز اعاده کند و محتمل است که واجب باشد برگردد برای تدارک تشهّد و بعد از اتمام نماز، قضاء سجده‌ی تنها با سجده‌ی سهو به جا آورد و علاوه احوط اعاده‌ی آن است.

[بیستم]

بیستم «بیستم» اگر یقین کند یک سجده یا از این رکعت ترک کرده یا از رکعت سابق پس اگر هنوز داخل تشهد نشده یا آن که هنوز شروع به قیام نکرده یا شروع کرده و لکن به حد قیام نرسیده باشد، باید برگردد و سجده را بیاورد زیرا که محل آن باقی است و چیزی بر او نیست به جهت آن که شک در آوردن سجده نسبت به رکعت سابقه شک بعد از محل است و اگر شک او بعد از دخول در تشهد یا قیام باشد بگذرد و نماز را تمام کند و قضاء سجده را با دو سجده‌ی سهو به عمل آورد و محتمل است

صفحه : ۱۰۱

که در این صورت، لازم باشد برای تدارک سجده این رکعت برگردد و نماز را تمام کند و قضاء سجده را با دو سجده‌ی سهو به جا آورد. و بر هر دو تقدیر، احوط اعاده‌ی نماز است نیز.

[بیست و یکم]

بیست و یکم «بیست و یکم» اگر یقین کند که یا جزء مستحبی را ترک کرده مثل قنوت یا آن که جزء واجبی را ترک کرده، چه رکن باشد یا مثل سجده و تشهد [غیر رکنی] باشد که بر فرض فوت، قضاء آن لازم باشد یا از اجزائی باشد که نقصان آن موجب سجده‌ی سهو باشد، نماز او صحیح است و چیزی بر او نیست. و هم چنین اگر یقین کند که یا جهر و اخفات را ترک کرده یا بعض اجزاء واجبه را، که نماز او صحیح است و چیزی بر او نیست زیرا که ترک جهر و اخفات بدون تعدد اثر ندارد پس شک او نسبت به طرف دیگر مثل شک بدوی است.

[بیست و دوم]

بیست و دوم «بیست و دوم» اگر یقین کند که در فریضه یا رکنی را زیاد کرده یا کم کرده، اشکالی در بطلان نماز نیست اما در نافله، چنین شکی مبطل آن نیست زیرا که زیاده‌ی رکن در آن مغتفر است و نقصان رکن مشکوک است. بلی، اگر یقین کند که یا رکوع را از آن کم کرده یا دو سجده را در این صورت باطل است به خلاف آن که علم اجمالی داشته باشد که یا رکوع را کم کرده یا یک سجده یا تشهد و امثال آن که رکن نباشد که در این صور باطل نیست زیرا که کم کردن غیر رکن سهواً در نافله اثر ندارد نه باطل می‌شود و نه موجب قضاء یا سجده‌ی سهو است پس احتمال نقصان رکن در آن مثل شک بدوی است.

[بیست و سوم]

بیست و سوم «بیست و سوم» اگر در سجده یا بعد از سجده از رکعت ثانیه متذکر شود که یک سجده‌ی رکعت اول را ترک کرده و رکوع رکعت ثانیه را هم ترک کرده باید آن سجده را که کرده یا مشغول به آن است برای رکعت اول قرار دهد و برخیزد و قرائت بخواند و نماز خود را تمام کند. و هم چنین اگر در سجده‌ی ثانیه‌ی رکعت ثانیه متذکر شود که دو سجده‌ی رکعت اول را ترک کرده و رکوع رکعت ثانیه را هم ترک کرده باید سجدتین [ی] که به جا آورده برای رکعت اولی قرار دهد و برخیزد رکعت دوم را به جا آورد و اگر میان سجدتین متذکر شود که سجدتین رکعت اول را ترک کرده، باید سجده‌ی ثانیه را به قصد سجده‌ی ثانیه

رکعت اول بیاورد و نماز را تمام کند و هم چنین نسبت به سایر رکعات اگر بعد از دخول در سجده‌ی رکعت لاحق متذکر شود که سجده [ای] از رکعت سابقه ترک کرده و رکوع این رکعت را هم ترک کرده و لکن احوط در جمیع این صور اعاده‌ی نماز بعد از اتمام است.

بیست و چهارم

«بیست و چهارم» اگر کسی مثلاً نماز ظهر و عصر را به جا آورد و بعد از سلام یقین کند که یک رکعت از یکی از آن دو نماز، کم کرده و نداند از کدام بوده؟ پس اگر یقین به نقصان، بعد از به جا آوردن منافی عمدی و سهوی باشد، باید یک نماز به قصد ما فی الذمه به جا آورد و اگر پیش از

صفحه : ۱۰۲

منافی باشد، برخیزد و یک رکعت بر نماز دوم بیفزاید و بعد از آن دو سجده‌ی سهو برای سلام بی جا به عمل آورد، بعد از آن نماز اول را نیز اعاده کند و لکن احوط آن است که قصد نماز اول نکند بلکه به قصد ما فی الذمه به جا آورد زیرا که محتمل است که نماز دوم در صورتی که تمام باشد ظهر محسوب شود.

بیست و پنجم

بیست و پنجم «بیست و پنجم» اگر کسی مثلاً نماز مغرب و عشاء را به جا آورد و بعد از سلام عشاء، یقین کند که یک رکعت از یکی از دو نماز ناقص بوده پس اگر یقین به نقصان بعد از به جا آوردن منافی عمدی و سهوی باشد، باید هر دو نماز را اعاده کند و اگر پیش از آن باشد برخیزد و یک رکعت بر نماز عشاء بیفزاید و دو سجده‌ی سهو برای سلام بی جا به جا آورد و بعد از آن، نماز مغرب را اعاده کند.

بیست و ششم

بیست و ششم «بیست و ششم» اگر نماز ظهر و عصر را به جا آورد و پیش از سلام نماز عصر، یقین کند اجمالاً که یا ظهر را سه رکعت کرده [خوانده] و این رکعتی که مشغول به آن است چهارمی عصر است و یا ظهر او تمام بوده و این رکعت سومی عصر است پس نسبت به نماز ظهر، مجرای قاعده فراغ است که باید بنا گذارد تمام به عمل آمده و نسبت به نماز عصر، شک ما بین سه و چهار، بناء بر اکثر است که باید بنا بر چهار گذارد و بعد از نماز، نماز احتیاط به جا آورد الا آن که به ملاحظه‌ی علم اجمالی به نقصان یک رکعت، عمل کردن به هر دو قاعده با هم ممکن نیست پس باید هر دو نماز را اعاده کند. بلی، احوط آن است که اولاً یک رکعت بر نماز عصر بیفزاید بعد از آن هر دو نماز را اعاده کند زیرا که محتمل است قاعده‌ی فراغ از باب اماره‌ی شرعی حجت باشد و هم چنین است حکم نماز مغرب و عشاء در صورتی که پیش از سلام نماز عشاء علم اجمالی به هم رساند به نقصان یکی از دو نماز که باید هر دو را اعاده کند و احتیاط به اضافه‌ی یک رکعت در نماز عشاء در آن نیز جاری است.

[بیست و هفتم]

بیست و هفتم «بیست و هفتم» اگر بعد از نماز ظهر و عصر بداند که مجموع آن دو نماز را هشت رکعت تمام به جا آورده و لکن نداند که هر کدام را چهار رکعت به جا آورده یا آن که یکی از آن دو را پنج رکعت و دیگری را سه رکعت به جا آورده، به قاعده‌ی فراغ، اعتناء به شک خود نکند و بنا گذارد که هر دو نماز را چهار رکعت به عمل آورده و هم چنین در نماز مغرب و عشاء اگر بعد از سلام بداند که مجموع آن دو را هفت رکعت به جا آورده و شک کند در زیاده‌ی یک رکعت از یکی از آنها و نقصان دیگری که بنا را بر صحت گذارد.

[بیست و هشتم]

بیست و هشتم «بیست و هشتم» اگر پیش از سلام عصر، یقین کند که مجموع آن دو نماز را هشت رکعت به عمل آورده و لکن شک کند که آیا ظهر را چهار رکعت کرده [خوانده] پس رکعتی که مشغول به آن است چهارمی عصر است یا آن که ظهر را سه رکعت کرده و رکعتی که مشغول به آن

صفحه : ۱۰۳

است رکعت پنجم عصر است؟ پس نسبت به نماز ظهر چون شک بعد از سلام است اعتناء نکند و بنا را بر صحت آن گذارد و نسبت به نماز عصر شک ما بین چهار و پنج است آن را نیز بنا بر چهار گذارد اگر بعد از اكمال سجده‌تین باشد پس تشهد و سلام بگوید و بعد از آن دو سجده‌ی سهو به جا آورد و هم چنین در نماز مغرب و عشاء که پیش از سلام عشاء، بداند که مجموع آن دو نماز را هفت رکعت کرده و شک کند در آن که مغرب به سه رکعتی سلام داده و رکعتی که مشغول به آن است چهارمی عشاء باشد یا آن که مغرب را به دو رکعتی سلام گفته و رکعتی که به آن مشغول است پنجمی عشاء است که نماز عشاء را تمام و حکم به صحت هر دو نماز کند.

[بیست و نهم]

بیست و نهم «بیست و نهم» در عکس مفروض مسأله‌ی سابقه به آن که با یقین به هشت رکعت کردن نماز ظهر و عصر پیش از سلام عصر شک کند در آن که ظهر را چهار رکعت کرده و رکعتی که مشغول به آن است چهارمی عصر است یا آن که ظهر را پنج رکعت کرده و رکعتی که به دست اوست سومی عصر است پس نسبت به ظهر شک بعد از سلام است و نسبت به عصر، شک ما بین سه و چهار و لکن در این فرض حکم شک ما بین سه و چهار را در نماز عصر نمی‌توان عمل نمود زیرا که در واقع ظهر را چهار رکعت کرده لا بد عصر را نیز چهار رکعت کرده و محلی برای نماز احتیاط باقی نیست و اگر ظهر را پنج رکعت کرده پس عصر او سه رکعت بوده و بناء بر چهار معنی ندارد پس مقتضای قاعده، اعاده‌ی هر دو نماز است. بلی، هر گاه نماز عصری را که مشغول به آن است عدول کند به نیت ظهر و رکعت دیگری بر آن بیفزاید و نماز را تمام کند یقین می‌کند که نماز ظهر صحیحی به جا آورده زیرا که در واقع یا نماز اول چهار رکعت به عمل آمده نه پنج و الا نماز دوم که عدول به ظهر کرده سه رکعت بوده با رکعتی که بر آن افزوده شده چهار رکعت است و بعد از آن عصر را به جا آورده و هم چنین است در مغرب و عشاء بعد از فرض

آن که مجموع آن دو نماز را بدانند هفت رکعت به عمل آورده و پیش از سلام نماز عشاء، شک کند در آن که مغرب را سه رکعت کرده تا رکعتی که مشغول به آن است چهارمی عشاء باشد یا آن که مغرب را چهار رکعت کرده تا رکعتی که مشغول به آن است سومی عشاء باشد که مقتضای قاعده اعاده‌ی هر دو نماز است و در آن نیز اگر عدول به مغرب کند و تمام کند علم اجمالی پیدا می‌کند که مغرب صحیحی به عمل آمده یا اولی سه رکعتی بوده نه چهار رکعتی و الا نماز دوم که عدول به مغرب کرده سه رکعتی است و شک ما بین سه و چهاری که در نماز دوم دارد با آن که شک در رکعات نماز مغرب، مبطل نماز است مضرّ به جواز عدول نیست زیرا که در نماز مغرب اکتفاء به خصوص نماز دومی

صفحه : ۱۰۴

نمی‌کند بلکه بعد از به جا آوردن آن یقین می‌کند که یک نماز سه رکعتی در واقع به عمل آمده.

[سی ام]

سی ام «سی ام» اگر یقین کند که مجموع ظهر و عصر را نه رکعت به جا آورده و نداند که زیادی در ظهر بوده یا در عصر؟ پس هر گاه یقین و شک بعد از سلام عصر پیدا شود، باید یک نماز چهار رکعتی به قصد ما فی الذمه به جا آورد و اگر پیش از سلام عصر پیدا شود، شک او نسبت به نماز ظهر شک بعد از فراغ است که به قاعده، اعتبار ندارد و نسبت به نماز عصر شک میان چهار و پنج است و لکن نظر به علم اجمالی به زیاده‌ی رکعت به هر دو قاعده نمی‌توان عمل نمود بلکه اگر بعد از اكمال سجده‌تین باشد و عدول به ظهر کند و نماز را تمام کند و دو سجده‌ی سهو به جا آورد علم اجمالی پیدا می‌شود به آن که ظهر چهار رکعتی صحیح به عمل آمده.

[سی و یکم]

سی و یکم «سی و یکم» اگر یقین کند که مجموع نماز مغرب و عشاء را هشت رکعت کرده [خوانده] و شک کند که یک رکعت زاید در مغرب بوده یا در عشاء؟ باید هر دو را اعاده کند چه شک او بعد از سلام عشاء حاصل شود یا قبل از آن.

[سی و دوم]

سی و دوم «سی و دوم» اگر نماز مغرب را به جا آورد بعد از آن فراموش کند که مغرب را به جا آورده یا آن که یقین کند که نکرده یا شک کند در اتیان آن و دوباره به جا آورد و پیش از سلام متذکر شود که مغرب را آورده بوده و لکن علم اجمالی پیدا کند که در یکی از آن دو نماز، یک رکعت زیاد به عمل آورده می‌تواند دومی را تمام کند و در نماز مغرب، اکتفاء به آن نماید زیرا که یقین دارد که یکی از دو نماز سه رکعتی به عمل آمده و شک میان سه و چهار در نماز دوم با آن که در نماز مغرب موجب بطلان است، ضرر ندارد زیرا که مضرّ بودن آن در صورتی است که طرف دیگری نداشته باشد که به انضمام آن یقین کند به حصول نماز صحیح. و هم چنین است هر گاه نماز صبح را به جا آورده و فراموش کند آن را و دوباره به جا آورد و یقین کند که یکی از آن دو نماز را سه رکعت کرده.

[سی و سوم]

سی و سوم «سی و سوم» اگر در حال قیام شک کند رکوع را به جا آورده یا نه؟ باید رکوع را به جا آورد پس هر گاه با فرض شک فراموش کند رکوع را تا داخل سجده شود آیا حکم شک بعد از تجاوز از محل، در آن جاری است یا نه؟ ظاهر آن است که جاری نباشد زیرا که همان شک سابق است که باقی مانده و شک در محل بوده. و هم چنین است اگر شک در سجده داشته باشد در محل و فراموش کند و داخل تشهد شود و هم چنین در سایر افعال و اجزاء نماز.

[سی و چهارم]

سی و چهارم «سی و چهارم» اگر یقین کند که جزئی از نماز را فراموش کرده و محل آن باقی باشد و تدارک آن را فراموش کند تا داخل رکن بعد از آن شود و بعد از آن، علم او به فراموشی آن جزء، منقلب به شک شود ممکن است قاعده‌ی شک بعد از محل بر آن جاری باشد به آن که حکم به صحت نماز شود هر چند

صفحه : ۱۰۵

آن جزء فراموش شده رکن باشد و حکم شود به عدم وجوب قضاء و عدم وجوب سجده‌ی سهو بر ترک آن در جائی که بر فرض نسیان قضاء و سجده واجب باشد لکن در صورتی که آن جزء رکن باشد بعد از اتمام نماز، احوط اعاده‌ی نماز است و قضاء آن جزء و سجده‌ی سهو است در جائی که بر فرض نسیان جزء، قضاء و سجده واجب باشد.

[سی و پنجم]

سی و پنجم «سی و پنجم» اگر اعتقاد کند که از نماز او سجده یا تشهد، ناقص شده که قضاء آن بعد از نماز، واجب است یا آن که جزئی را سهواً ترک کرده که موجب سجده‌ی سهو است، بعد از آن در اثناء نماز یا بعد از آن و پیش از عمل نمودن به آن، اعتقاد او متبدل شد به شک، وجوب آنها ساقط می‌شود. و هم چنین اگر بعد از سلام اعتقاد کند که رکعتی یا جزئی از نماز کم کرده و اعتقادش زایل شود.

[سی و ششم]

سی و ششم «سی و ششم» اگر بعد از سلام نماز و پیش از به جا آوردن منافی عمدی و سهوی یقین کند به نقصان نماز و شک کند که یک رکعت ناقص است یا دو رکعت؟ ظاهر آن است که حکم شک میان دو و سه در نماز بر او جاری باشد و بنا گذارد بر اکثر و قدر متیقن از نقصان که یک رکعت است به جا آورد و بعد از نماز به موجب شک که نماز احتیاط است عمل کند. و هم چنین است در صورتی که یقین کند به نقصان یک رکعت و بعد از شروع در آن شک کند در رکعت دیگر و بنا بر این، هر گاه چنین شکی بعد از نماز مغرب و صبح حادث شود مبطل نماز است. و محتمل است که نسبت به رکعت مشکوک حکم شک بعد از سلام

بر آن جاری باشد پس قدر متیقن از نقصان که یک رکعت است به جا آورد و نماز احتیاط بر او نباشد و بنا بر این نماز صبح و مغرب نیز به این شک باطل نشود و در حکم کسی باشد که بعد از سلام فقط عالم به نقصان یک رکعت شود و بعد اعتقادش زایل شود.

[سی و هفتم]

سی و هفتم «سی و هفتم» هر گاه بعد از سلام و پیش از منافی یقین کند به نقصان یک رکعت و بعد از آن شک کند که مقدار ناقص را به جا آورده یا نه؟ آیا باید به جا آورد یا آن که حکم شک در رکعات، بر آن جاری باشد؟ دو وجه است: و اظهر وجه دوم است و حکم شک بعد از سلام بر آن جاری نیست زیرا که بعد از سلام اعتناء به شکی نمی‌شود که متعلق به اجزاء داخلی نماز که قبل از سلام است باشد و متعلق شک در فرض مسأله چیزی است که بعد از سلام واجب شده.

[سی و هشتم]

سی و هشتم «سی و هشتم» هر گاه بداند رکعتی که به آن مشغول است چهارمی اوست ولی مردد است ما بین آن که رکعت چهارم او باشد در واقع و ما بین آن که سابقاً شک کرده بوده ما بین دو و سه و بناء بر سه گذارده و این رکعت چهارمی اوست بعد از بناء بر سه پس آیا بر او واجب باشد نماز احتیاط به سبب آن که هر چند در ظاهر می‌داند چهارمی اوست و لکن در واقع فعلاً شک دارد ما بین سه و چهار یا آن که نماز احتیاط

صفحه : ۱۰۶

واجب نباشد به سبب آن که معلوم نیست سابقاً شکی کرده باشد و فعلاً می‌داند که مشغول به چهارمی اوست، دو وجه است: و اوجه وجه اول است.

[سی و نهم]

سی و نهم «سی و نهم» اگر بعد از قیام به رکعت بعد، یقین کند که از آن رکعت یک سجده یا دو سجده یا تشهد را ترک کرده و شک کند که آیا برگشته و تدارک کرده و برخاسته یا آن که این قیام، همان اول است؟ ظاهر آن است که واجب باشد برگشتن و تدارک کردن آن چه یقین به ترک آن دارد زیرا که وجوب تدارک، یقینی و به جا آوردن آن مشکوک است پس باید برگردد و به جا آورد و قاعده‌ی شک بعد از تجاوز از محل در آن جاری نیست زیرا که شک حادث شده بعد از تعلق وجوب و وقت تعلق در حال نسیان، شک در محل بوده و نسبت به آن واجب، معلوم نیست از محل آن گذشته باشد.

[چهارم]

چهارم «چهارم» کسی که شک ما بین سه و چهار کند مثلاً و بنا بر چهار گذارد و سهواً یک رکعت دیگر به جا آورد آیا نماز او باطل

می‌شود به سبب زیادی رکعت سهواً یا آن که حکم شک چهار و پنج در آن جاری است؟ دو وجه است: و اوجه بطلان نماز است.

[چهل و یکم]

چهل و یکم «چهل و یکم» اگر شک کند در رکنی بعد از تجاوز محل که حکم آن گذشتن است و لکن نسیاناً برگردد و آن رکن را به عمل آورد آیا به سبب زیادتی رکن به حکم شرعی، نماز او باطل می‌شود یا به سبب عدم علم به زیادتی آن در واقع باقی بر صحت است؟ دو وجه است: احوط اتمام نماز و اعاده‌ی آن است.

[چهل و دوم]

چهل و دوم «چهل و دوم» هر گاه در تشهد متذکر شود که رکوع آن رکعت را فراموش کرده و شک کند که سجده‌تین را هم ترک کرده یا نه؟ آیا نمازش باطل باشد به سبب آن که نسبت به سجده‌تین شک بعد از محل است و در این حال برای تدارک رکوع، محلی باقی نمانده یا باطل نباشد به سبب آن که قاعده‌ی تجاوز برای تصحیح نماز است و حجیت آن در موردی که از اجراء آن بطلان نماز لازم آید معلوم نیست یا به سبب آن که دخول در رکن دیگر محقق نشده و مجرد آن که نسبت به سجده‌تین شرعاً محکوم به گذشتن باشد نمی‌توان گفت که سجده‌تین را به جا آورده پس محل تدارک رکوع گذشته، دو وجه است: و وجه دوم اظهر است. و محتمل است فرق باشد ما بین صورتی که تذکر نسیان رکوع مقدم باشد بر شک سجده‌تین، که در این صورت نماز باطل باشد یا به عکس، که صحیح باشد و احوط آن است که برگردد و رکوع را تدارک کند و سجده‌تین را بعد از آن به جا آورد و بعد از اتمام نماز، اعاده کند آن را و این احتیاط ترک نشود.

[چهل و سوم]

چهل و سوم «چهل و سوم» اگر شک کند ما بین سه و چهار مثلاً و یقین کند که بر فرض آن که سه باشد، رکنی را ترک کرده یا آن که یک سجده یا تشهد را ترک کرده که باید آن را قضاء کند یا آن که کاری کرده که موجب سجده‌ی سهو است؟ بلا اشکال باید بنا بر چهار گذارد و غیر از نماز

صفحه: ۱۰۷

احتیاط، چیزی بر او نیست. و هم چنین در صورتی که بر فرض چهار، یقین کند به ترک یک سجده یا تشهد که موجب قضاء است یا موجب سجده‌ی سهو از او صادر شده، غیر از نماز احتیاط چیزی بر او نیست زیرا که مجرد بنا بر چهار تعبداً محکوم نیست به آن که در واقع چهار است به خلاف آن که یقین کند که بر فرض آن که چهار باشد رکن یا غیر آن از او ترک شده که باعث بطلان نماز باشد که در این صورت اقوی بطلان نماز است؛ نه به سبب آن که لازمه‌ی بنا بر چهار، بطلان است بلکه به سبب علم اجمالی به آن که یا نماز او یک رکعت ناقص شده یا رکنی از او فوت شده که موجب بطلان نماز است پس بنا بر چهار با این حال ممکن نیست.

[چهل و چهارم]

چهل و چهارم «چهل و چهارم» اگر بعد از قیام متذکر شود که از آن رکعت یک سجده ترک کرده پس هر گاه جلوس بین السجده‌تین را به جا آورده، باید برگردد و سجده را به جا آورد و لازم نیست بعد از تذکر اول بنشیند و بعد از آن سجده کند، به خلاف صورتی که اصلاً ننشسته باشد که واجب است اول بنشیند بعد از آن سجده کند. بلی، در صورتی که به قصد جلسه‌ی استراحت که بعد از سجده‌تین است ننشسته، آیا به همان می‌تواند اکتفاء نماید از جلوس بین السجده‌تین یا نه؟ دو وجه است: اظهر کفایت آن است و نیت خلاف مضرّ نیست و لکن احوط آن است که دوباره بنشیند و بعد سجده کند.

[چهل و پنجم]

چهل و پنجم «چهل و پنجم» اگر بعد از قیام یا دخول در تشهد یقین کند که یک سجده را فراموش کرده و شک کند سجده‌ی دیگر را به جا آورده یا نه؟ آیا بر او واجب [می] باشد که دو سجده به جا آورد به سبب آن که بعد از برگشتن برای تدارک سجده معلوم الفوت محل سجده‌ی مشکوک نیز برمی‌گردد؟ یا آن که بگوئیم نسبت به سجده‌ی مشکوک حکم شک بعد از محل که اعتبار ندارد باقی است که دو سجده به جا آورد به سبب آن که بعد از برگشتن برای تدارک سجده‌ی معلوم الفوت، محل سجده‌ی مشکوک نیز برمی‌گردد؟ یا آن که بگوئیم نسبت به سجده‌ی مشکوک حکم شک بعد از محل که اعتبار ندارد، باقی است که زیاده از یک سجده بر او نباشد؟ دو وجه است: اوجه وجه اول است که باید دو سجده به جا آورد و لکن احوط اعاده‌ی نماز است نیز.

[چهل و ششم]

چهل و ششم «چهل و ششم» کسی که مثلاً شک کند میان سه و چهار و بعد از سلام و پیش از شروع به نماز احتیاط، یقین کند که چهار بوده بعد از آن دوباره شک کند میان سه و چهار، آیا واجب است بر او نماز احتیاط به سبب آن که همان شک بعد از زوال برگشته یا واجب نیست به سبب آن که به یقین حکم شک ساقط شد و شک حادث چون بعد از فراغ است محل اعتناء نیست؟ دو وجه است: و احوط اول است.

[چهل و هفتم]

چهل و هفتم «چهل و هفتم» بعد از دخول در سجده‌ی رکعت دوم، هر گاه شک کند در رکوع این رکعت

صفحه : ۱۰۸

و در سجده‌تین رکعت اولی، آیا به سبب قاعده‌ی تجاوز باید بنا گذارد که هر دو را به جا آورده؟ یا آن که نماز او محکوم به بطلان است به سبب آن که برگشت شک او در آنها به شک میان یک و دو می‌شود؟ دو وجه است: و وجه اول اوجه است و بنا بر آن اگر کسی که شک کرده ما بین دو و سه، بعد از اكمال سجده‌تین شک کند در رکوع آن رکعت و در سجده‌تین رکعت سابقه، نماز او محکوم به بطلان نیست. بلی، بر فرض شک مزبور هر گاه یقین کند که رکوع آن رکعت و سجده‌تین رکعت سابقه را ترک کرده؟

شک او برمی‌گردد به شک میان یک و دو و باطل است زیرا که به سبب ترک سجده‌تین و رکوع، دو رکعت او یک رکعت محسوب می‌شود.

[چهل و هشتم]

چهل و هشتم «چهل و هشتم» حکم کثیر الشک در صورت علم اجمالی جاری نیست پس اگر علم اجمالی داشته باشد به ترک یکی از دو چیز بدون تعیین، باید به مقتضای یقین عمل کند هر چند نسبت به هر کدام شاک باشد، مثل آن که در حال قیام یقین کند اجمالاً که یا ترک تشهد کرده یا یقین کند به ترک رکوع یا قرائت و امثال آن یا آن که بعد از دخول در رکوع، یقین کند که یا یک سجده را ترک کرده یا تشهد را که باید در تمام فروض به مقتضای علم اجمالی عمل کند هر چند نسبت به هر دو طرف شک، کثیر الشک باشد.

[چهل و نهم]

چهل و نهم «چهل و نهم» اگر اعتقاد کند که مثلاً سوره را خوانده و شک کند در قرائت حمد و به سبب گذشتن از محل به آن اعتناء نکند و بنا گذارد که به جا آورده و بعد از دخول در قنوت، متذکر شود که سوره را نخوانده، ظاهر آن است که واجب باشد بر او قرائت حمد نیز زیرا که فعلاً شک او در حمد هر چند بعد از تجاوز محل است لکن آن شک همان شک اول است که در واقع پیش از تجاوز از محل بوده که باید برگردد و مشکوک فیه را به جا آورد.

[پنجاهم]

پنجاهم «پنجاهم» اگر اجمالاً یقین کند که یا ترک یک سجده کرده یا رکوعی زیاد کرده، احوط آن است که سجده را قضاء کند و دو سجده‌ی سهو به جا آورد و بعد از آن نماز را اعاده کند و لکن دور نیست که بتوان اکتفاء به قضاء سجده و دو سجده‌ی سهو نماید.

[پنجاه و یک]

پنجاه و یک «پنجاه و یک» هر گاه یقین کند اجمالاً که یا از رکعت اول ترک سجده کرده یا یک سجده در رکعت دوم زیاد کرده، قضاء سجده بر او واجب است و باید دو سجده‌ی سهو به قصد ما فی الذمه به جا آورد.

[پنجاه و دوم]

پنجاه و دوم «پنجاه و دوم» هر گاه یقین کند اجمالاً که یا یک سجده ترک کرده یا تشهد را ترک کرده، باید هر دو را قضاء نماید و دو سجده‌ی سهو به جا آورد.

[پنج‌جاه و سوم]

پنج‌جاه و سوم «پنج‌جاه و سوم» اگر شك کند پیش از نصف شب که، نماز مغرب و عشاء را خوانده یا نه؟ و یقین داشته که در آن روز سه نماز بیشتر نکرده [نخوانده] بدون تعیین که احتمال دهد دو نماز باقی مانده نماز مغرب و عشاء باشد یا دو نماز روز را فراموش کرده باشد، باید خصوص

صفحه : ۱۰۹

نماز مغرب و عشاء را به جا آورد زیرا که شك او نسبت به نماز روز، شك بعد از وقت و نسبت به نماز مغرب و عشاء؛ شك در وقت است. و هر گاه یقین داشته باشد که در آن روز و شب زیاده از دو نماز به جا نیاورده، باید علاوه از نماز مغرب و عشاء یک نماز دو رکعتی و یک چهار رکعتی قضاء نماید. و هم چنین است هر گاه یقین کند که زیاده از یک نماز نکرده.

[پنج‌جاه و چهارم]

«پنج‌جاه و چهارم» هر گاه بعد از نماز ظهر و عصر علم اجمالی پیدا کند که در یکی از آن دو نماز شك میان دو و سه کرده و بنا بر سه گذارده و لکن نمی‌داند که شك او در نماز ظهر بوده یا عصر؟ باید احتیاط کند به آن که نماز احتیاط را به جا آورد و یک نماز چهار رکعتی به قصد ما فی الذمه اعاده کند.

[پنج‌جاه و پنجم]

پنج‌جاه و پنجم «پنج‌جاه و پنجم» اگر اجمالاً بدانند که در نماز، یا قرائت را زیاد کرده یا کم کرده، دو سجده‌ی سهو کفایت می‌کند و هم چنین است اگر بدانند که تسیحات را یا زیاد کرده یا کم کرده.

[پنج‌جاه و ششم]

پنج‌جاه و ششم «پنج‌جاه و ششم» اگر یقین داشته باشد که دو سجده از نماز کم کرده و نداند که هر دو از یک رکعت بوده یا هر کدام از رکعتی؟ احوط آن است که دو سجده را قضاء کند و دو مرتبه سجده‌ی سهو به جا آورد و اصل نماز را اعاده کند و اقوی کفایت اعاده‌ی نماز است.

[پنج‌جاه و هفتم]

«پنج‌جاه و هفتم» هر گاه شك کند که جزئی از نماز را عمداً ترك کرده یا نه؟ پس اگر محل آن جزء باقی باشد بلا اشکال باید به جا آورد و اگر از محل آن گذشته باشد، آیا به قاعده‌ی تجاوز باید اعتناء نکند و بگذرد یا آن که باید به جا آورد؟ دو وجه است:

احوط آن است که برگردد و به جا آورد و بعد از نماز، اصل نماز را اعاده کند.

[پنجاه و هشتم]

پنجاه و هشتم «پنجاه و هشتم» اگر وضوء بگیرد و نماز بخواند بعد از آن یقین کند که یا جزئی از وضوء را ترک کرده یا رکنی از نماز را ترک کرده، احوط اعاده‌ی وضوء و نماز است ولی دور نیست به قاعده‌ی فراغ بگوئیم وضوء او صحیح است و نماز تنها بر او واجب است زیرا که علم تفصیلی به بطلان نماز دارد.

[پنجاه و نهم]

پنجاه و نهم «پنجاه و نهم» هر گاه در حال تشهد یا بعد از آن، شک کند که رکعت دوم است که تشهد در محل بوده یا سوم است که در غیر محل بوده؟ حکم شک میان دو و سه جاری است و واجب نیست که برای زیادی تشهد دو سجده‌ی سهو به جا آورد زیرا که زیادی تشهد معلوم نیست هر چند احوط آن است که بعد از نماز احتیاط، دو سجده‌ی سهو به جا آورد.

[شصتم]

شصتم «شصتم» هر گاه بعد از دخول در غیري که در غیر محل واقع شده شک کند در جزئی، مثل آن که بعد از دخول در تشهد در رکعت اول یا سوم شک در سجده کند یا آن که در رکعت دوم، پیش از تشهد نسیاناً برخیزد و در حال قیام، شک در سجده کند ظاهر آن است که نباید اعتناء به شک کند و لکن احوط اعاده‌ی نماز است

[شصت و یکم]

شصت و یکم «شصت و یکم» هر گاه به مقدار چهار رکعت از وقت عصر باقی

صفحه : ۱۱۰

مانده و نماز احتیاط برای نماز ظهر بر او واجب باشد، بلا اشکال نماز احتیاط را باید به جا آورد مادامی که برای نماز عصر به مقدار یک رکعت بماند و هم چنین است در صورتی که قضاء سجده و تشهد بر او باشد. و اما هر گاه سجده‌ی سهو برای نماز ظهر بر او باشد، آیا چنین است که باید پیش از نماز عصر به جا آورد یا نه؟ دو وجه است: و محتمل است مخیر باشد.

[شصت و دوم]

شصت و دوم «شصت و دوم» اگر در نماز چیزی بخواند به گمان آن که ذکر یا قرآن یا دعا است و معلوم شود که کلام آدمی است، احوط آن است که دو سجده‌ی سهو برای آن به جا آورد لکن ظاهر آن است که واجب نباشد زیرا که سجده‌ی سهو در

صورت سهو واجب می‌شود و در این فرض سهو نبوده چنانچه هر گاه چیزی به زبان او جاری شود یا کلمه را غلط گفته باشد از اعراب یا ماده یا مخارج حروف، سجده‌ی سهو برای آن واجب نیست.

[شصت و سوم]

شصت و سوم «شصت و سوم» اگر در نماز، عکس ترتیب کرده باشد، مثل آن که حمد را بعد از سوره خوانده باشد سهواً و در رکوع متذکر شود، سجده‌ی سهو واجب نمی‌شود زیرا که زیاده و نقیصه در نماز نشده هر چند احوط است زیرا که محتمل است از باب نقص سوره بعد از حمد واجب باشد بلکه محتمل است دفعه‌ی دیگر برای زیادی سوره قبل از حمد نیز واجب باشد.

[شصت و چهارم]

شصت و چهارم «شصت و چهارم» اگر قضاء سجده یا تشهد فراموش شده بر او باشد و پیش از به جا آوردن آن، مبطل نماز به عمل آورد یا معلوم شود بطلان نماز، وجوب آن ساقط می‌شود و باید نماز را اعاده کند. و هر گاه موجب سجده‌ی سهو در نماز به عمل آورده و نماز را باطل کند، احوط آن است که سجده‌ی سهو را به جا آورد هر چند اقوی؛ سقوط وجوب آن است نیز و هم چنین است در صورتی که بطلان نماز معلوم شود. و بنا بر این اگر نماز بخواند بعد از آن اعاده کند آن را به احتیاط و جویی یا ندبی و بعد از آن بداند که موجب سجده‌ی سهو در هر دو نماز موجود شده، کافی است به جا آوردن سجده‌ی سهو یک مرتبه. و هم چنین هر گاه یک نماز قضاء بر او باشد، مردد میان دو نماز یا سه نماز مثلاً و دو نماز یا سه نماز را به جا آورد بعد از آن بفهمد که موجب سجده‌ی سهو در همه‌ی آن نمازها موجود شده، کفایت می‌کند یک مرتبه سجده‌ی سهو به جا آورد به قصد نماز واقعی هر چند احوط؛ تکرار آن است به عدد نمازها.

[شصت و پنجم]

شصت و پنجم «شصت و پنجم» هر گاه شک کند در رکعتی که یک سجده به جا آورده یا دو سجده یا سه سجده؟ پس اگر در محل باشد بنا گذارد که یک سجده به جا آورده و دیگری را بیاورد و اگر از محل آن تجاوز کرده، بنا گذارد که دو سجده به جا آورده و چیزی بر او نیست، به خلاف آن که مردد باشد بین یک و سه که باید برگردد و یک سجده‌ی دیگر به جا آورد هنوز داخل رکوع بعد نشده باشد و الاً یک سجده را

صفحه : ۱۱۱

بعد از نماز، قضاء کند و دو سجده‌ی سهو نیز به جا آورد.

[شصت و ششم]

شصت و ششم «شصت و ششم» اگر جزئی از اجزاء نماز را به سبب جهل به حکم ترک کرده باشد، باید نماز را اعاده کند بنا بر

احوط هر چند جزء رکعی نباشد. بلی، هر گاه با جهل به حکم به سبب فراموشی جزء نماز را ترک کرده باشد به این که با اعتقاد استحباب آن، بنا داشته که به جا آورد و فراموش کند آن را پس ظاهر باطل نبودن نماز و عدم وجوب اعاده‌ی آن است در صورتی که جزء رکعی نباشد.

[باب سیزدهم در نمازهای مستحبی]

فصل اول در نماز عیدین که عید فطر و عید قربان است

اشاره

و این [دو] نماز در زمان حضور امام علیه السلام به شرایط وجوب نماز جمعه، واجب است و در زمان غیبت آن بزرگوار، مندوب است چه به جماعت به جا آورد یا به فرادی و شرایط نماز جمعه در آن شرط نیست هر چند به جماعت به جا آورد پس اجتماع پنج نفر یا هفت نفر در آن شرط نیست و نه دوری یک فرسخ ما بین دو جماعت آن و نحو آن. و وقت آن از طلوع آفتاب تا زوال ظهر است و هر گاه از او فوت شود، قضاء ندارد. و مستحب است تأخیر آن از اول طلوع آفتاب تا بلند شدن آن و در عید فطر، زیادتاً تأخیر بیندازد به مقدار افطار و اخراج فطره. و این نماز دو رکعت است در رکعت اولی حمد و سوره بخواند و پنج تکبیر بگوید بعد از هر تکبیری، یک قنوت به جا آورد بعد از آن، تکبیر رکوع بگوید و رکوع و سجود کند و در رکعت دوم بعد از حمد و سوره، چهار تکبیر بگوید بعد از هر کدام قنوتی به عمل آورد و بعد از آن، تکبیر رکوع گوید و نماز را تمام کند پس مجموع تکبیرات آن دوازده است: هفت تکبیر در رکعت اول که اول آنها تکبیره الاحرام و پنج تکبیر برای قنوت و تکبیر هفتم برای رکوع است و در رکعت دوم پنج تکبیر است که چهار [تای] آن برای قنوتها و یکی برای رکوع. و اظهر وجوب قنوتات و تکبیرات آن است. و در قنوت، هر دعایی یا ذکرری که به زبان او جاری شود کافی است مثل سایر نمازها هر چند افضل در قنوت همان دعای مأثور است و بهتر آن است که در هر قنوتی این دعا [را] بخواند: اللَّهُمَّ أَهْلَ الْكِبْرِيَاءِ وَالْعَظَمَةِ وَأَهْلَ الْجُودِ وَالْجَبْرُوتِ وَأَهْلَ الْعَفْوِ وَالرَّحْمَةِ وَأَهْلَ التَّقْوَى وَالْمَغْفِرَةِ أَسْأَلُكَ بِحَقِّ هَذَا الْيَوْمِ الَّذِي جَعَلْتَهُ لِلْمُسْلِمِينَ عِيداً وَلِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ ذُخْراً وَشَرَفاً وَكَرَامَةً وَمَزِيداً أَنْ تُصَلِّيَ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَأَنْ تُدْخِلَنِي فِي كُلِّ خَيْرٍ أَدْخَلْتَ فِيهِ مُحَمَّدًا وَآلَ مُحَمَّدٍ وَأَنْ تُخْرِجَنِي مِنْ كُلِّ سُوءٍ أَخْرَجْتَ مِنْهُ مُحَمَّدًا وَآلَ مُحَمَّدٍ صَلَوَاتِكَ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمُ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ خَيْرَ مَا سَأَلْتُكَ بِهِ

صفحه : ۱۱۲

عِبَادُكَ الصَّالِحُونَ وَأَعُوذُ بِكَ مِمَّا اسْتَعَاذَ مِنْهُ عِبَادُكَ الْمُخْلِصُونَ. و مستحب است دو خطبه مثل خطبه‌ی نماز جمعه بخواند و جای آنها در نماز عیدین، بعد از نماز است به خلاف دو خطبه در نماز جمعه که جای آنها پیش از نماز است. و جایز نیست تقدیم دو خطبه بر نماز و در زمان غیبت، ترک دو خطبه جایز است هر چند نماز آن را به جماعت به جا آورند. و حاضر بودن در وقت دو خطبه و گوش دادن به آن واجب نیست و سزاوار است که در خطبه‌ی عید فطر ذکر کند شروط زکات فطره و مقدار و وقت اخراج آن را. و در خطبه‌ی عید قربان ذکر کند احکامی را که متعلق به قربانی است.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ در این نماز شرط نیست که سوره‌ی مخصوصه بخواند، بلکه هر سوره کفایت می‌کند. بلی، در رکعت اولی خواندن سوره‌ی «و الشمس» و در رکعت دوم سوره‌ی «غاشیه» افضل است یا آن که در رکعت اول سوره «سَبَّحِ اسْم» و در دوم سوره‌ی «و الشمس» بخواند.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ در این نماز چند چیز مستحب است: «اول» جهر در قرائت برای امام و منفرد. «دوم» بلند کردن دو دست در حال تکبیرات. «سوم» به جا آوردن آن در صحرا مگر در مکه معظمه که مستحب است در مسجد الحرام به جا آورند. «چهارم» سجده کردن بر زمین، نه بر سایر چیزها که سجده بر آن صحیح است. «پنجم» آن که در وقت بیرون رفتن برای نماز، پیاده و پا برهنه و با سکیه و وقار برود.

«ششم» غسل کردن پیش از نماز. «هفتم» عمامه‌ی سفید بر سر گذارد. «هشتم» آن که لباس خود را بالا زند تا ساق پا. «نهم» در عید فطر پیش از نماز، افطار کند به خرما و در عید قربان بعد از نماز از گوشت قربانی بخورد. «دهم» گفتن تکبیرات عقیب چهار نماز در عید فطر، عقیب نماز مغرب و عشاء، شب عید و نماز صبح آن و عقیب نماز عید. و گفتن تکبیرات بعد از ده نماز در عید قربان اگر به «منی» نباشد: اول آن بعد از نماز ظهر عید و دهم آن بعد از نماز صبح روز دوازدهم. و اگر به «منی» باشد بعد از پانزده نماز بگوید: که اول آن بعد از نماز ظهر روز عید و آخر آن بعد از نماز صبح سیزدهم است. و کیفیت تکبیرات در عید فطر آن است که بگوید: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ عَلَى مَا هَدَانَا وَدَرَّعَنَا مِنَ الْبَلَاءِ وَاللَّهُ أَكْبَرُ عَلَى مَا رَزَقَنَا مِنَ الْبَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى مَا أَلَانَا.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ مکروه است در این نماز چند امر: «اول» بیرون رفتن برای نماز با سلاح مگر در حال خوف. «دوم» به جا آوردن نماز نافله پیش از نماز عید و بعد از آن تا زوال ظهر مگر در مدینه‌ی منوره که سنت است به جا آوردن دو رکعت نافله در مسجد آن پیش از بیرون رفتن برای نماز. «سوم» آن که منبر به صحرا برند بلکه سنت است همان جا از گِل منبر درست کنند.

صفحه: ۱۱۳

«چهارم» نماز عید را زیر سقف به جا آوردن.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ اولی و احوط برای زنان آن است که این نماز را ترک نمایند مگر عجایز.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ نماز عید نمازهای واجبی است که در صورتی که به جماعت به جا آورند غیر از قرائت که امام از مأوم تحمّل می‌کند بقیه‌ی اذکار و تکبیرات و قنوتات از مأوم ساقط نیست.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ اگر در تکبیرات یا قنوتات شک کند ما بین اقل و اکثر، بناء بر اقل گذارد و هر گاه بعد [ها]، خلاف آن معلوم شود ضرر ندارد.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ هر گاه مأوم درک کند امام را در وقتی که بعضی تکبیرات را گفته، اقتداء کند و بعد از آن که امام به رکوع رود آن چه باقی مانده از تکبیرات و قنوتات به جا آورد و در هر قنوتی کفایت می‌کند گفتن «سبحان الله» یا «الحمد لله» و به رکوع امام خود را برساند و اگر امام او را مهلت ندهد، احوط آن است قصد انفراد کند هر چند محتمل است اکتفاء به تکبیرات باقی مانده [پس] پی در پی بدون قنوت [بگوید] و اگر امام مهلت ندهد که تکبیرات گوید محتمل است جواز ترک تکبیرات نیز برای متابعت رکوع امام، چنانچه محتمل است جواز لحوق مأوم در صورتی که امام را در حال رکوع درک کند و لکن مشکل است زیرا که دلیلی نیست بر تحمّل امام از مأوم در غیر قرائت.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ اگر قرائت یا تکبیرات یا قنوتات آن را بعضاً او کلاً سهواً ترک کند نماز باطل نمی‌شود. بلی، اگر رکوع یا سجده‌تین یا تکبیره الاحرام آن را سهواً ترک کند نماز باطل است.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ هر گاه موجبات سجده‌ی سهو در این نماز به عمل آید احوط اتیان به سجده‌ی سهو است هر چند در صورت استحباب نماز مثل زمان غیبت، عدم وجوب آن خالی از قوت نیست و هم چنین است قضاء تشهد یا سجده‌ی فراموش شده.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ این نماز، اذان و اقامه ندارد. بلی، سنت است مؤذن سه مرتبه بگوید: الصلاة.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ هر گاه اتفاقاً روز جمعه عید باشد کسی که از راه دور به آن بلد برای نماز عید حاضر شود بعد از نماز مختیر است که بماند برای نماز جمعه یا آن که برگردد به اهل خود.

[فصل دوم در نماز شب دفن]

اشاره

فصل دوم در نماز شب دفن و آن دو رکعت است، در رکعت اول بعد از حمد «آیة الکرسی» تا «هم فیها خالدون» بخواند در رکعت دوم بعد از حمد سوره‌ی «انا أنزلناه» ده مرتبه بخواند و بعد از سلام بگوید: اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَی مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَابْعَثْ ثَوَابَهَا إِلَى قَبْرِ فُلَانٍ وَبِهِ جَای فُلَانِ اسْمِ مِیتِ رَا بگویند. کفعمی و ابن فهد رحمه الله از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده‌اند که فرمود: هیچ وقتی بر میت شدیدتر نیست از شب اول وفات پس رحم کنید اموات خود را به دادن صدقات و اگر نیاید صدقه را، [یکی] از شما نماز بخواند و در رکعت اول، حمد، [و] آیة الکرسی و در رکعت دوم

صفحه : ۱۱۴

حمد و ده مرتبه سوره‌ی قدر بخواند و بعد از سلام بگوید: اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَی مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَابْعَثْ ثَوَابَهَا إِلَى قَبْرِ فُلَانٍ بِه درستی که خدای تعالی همان ساعت مبعوث می‌فرماید هزار ملک را به سوی قبر او که با هر ملکی ثوبی و حله باشد. و مقتضای این روایت آن است که این نماز در وقتی است که چیزی نداشته باشد که صدقه دهد و بهتر در صورت امکان، جمع بین هر دو است و ظاهر این روایت کفایت نماز یک نفر است پس سزاوار است که قصد خصوصیت در چهل نفر نکند بلکه به قصد رجاء یا به قصد اهداء ثواب به جا آورند.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ باکی نیست این نماز را استیجار نماید و اجرت دهد هر چند بهتر آن است که دهنده، به قصد صدقه یا تبرع دهد و گیرنده، نماز را به قصد تبرع یا به قصد احسان به میت به جا آورد.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ باکی نیست یک نفر زیاده از یک نماز به قصد اهداء ثواب به جا آورد در صورتی که به عنوان تبرع به جا آورد یا آن که مستاجر او را اذن دهد. و هر گاه کسی پولی به او دهد برای چهل نفر باید چهل نفر را استیجار کند مگر آن که مستاجر به او اذن دهد و با دادن اجرت به قصد آن که نماز بخواند محتاج به اجراء صیغه‌ی اجاره نیست.

[مسأله ۳]

مسئله ۳ اگر نماز بخواند و آیه الکرسی را در رکعت اول یا سوره قدر را در رکعت دوم فراموش کند یا آن که نسیاناً از ده مرتبه کمتر بخواند، نماز او صحیح است و لکن این نماز مجزی نیست و هر گاه اجیر بوده، باید اعاده کند.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ هر گاه اجرت گرفت که نماز بخواند و فراموش کرد که آن را در آن شب به جا آورد، باید اجرت را به دهنده پس دهد یا آن که از او اذن گیرد و به قصد اهداء ثواب بعد از آن، نماز را به جا آورد و اگر نتواند دهنده [مال] را پیدا کند پس هر گاه یقین به رضای او داشته باشد به آن که دو رکعت نماز هدیه یا عمل دیگر به ازاء آن برای میت کند به عمل آورد و الاً اجرت را صدقه بدهد از جانب صاحب مال.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ هر گاه میت را دفن نکنند مگر بعد از مدتی مثل آن که او را نقل به مشاهد مشرفه کنند، ظاهر آن است که این نماز را تأخیر بیندازند تا شب دفن هر چند بهتر آن است که شب اول وفات نیز به عمل آورند.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ کفعمی رحمه الله بعد از آن که کیفیت این نماز را ذکر کرده گفته که در روایت دیگر وارد شده که در رکعت اول بعد از حمد، دو مرتبه سوره‌ی توحید و در رکعت دوم بعد از حمد، ده مرتبه سوره‌ی «ألهیکم التکائر» بخواند و بعد از نماز دعا مزبور را بخواند و بنا بر این هر گاه جمع کند بین دو نماز که به هر دو کیفیت عمل شود بهتر است.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ ظاهر آن است که این نماز را در هر وقت شب بخواند ضرر ندارد لکن بهتر آن است که بعد از نماز عشاء به جا آورد و اقوی جواز اتیان به آن است بین مغرب و عشاء، بلکه قبل از هر دو نماز نیز. زیرا که

صفحه : ۱۱۵

اقوی جواز نافله در وقت فریضه است و این در صورتی است که این نماز به نذر یا اجاره یا نحو آنها بر او واجب نشده باشد و الاً اشکالی ندارد.

[فصل سوم در نماز جعفر الطیار علیه السلام]

اشاره

فصل سوم در نماز جعفر [الطیّار علیه السلام] و آن را «نماز تسبیح» و «نماز حبوّه» نیز گویند و این نماز سنّت مؤکّد و مشهور بین عامه و خاصه است و اخبار در آن متواتر است ابو بصیر از جناب صادق علیه السلام روایت کند که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم به جناب جعفر رضی الله عنه فرمود: آیا به تو نبخشم، آیا عطیه به تو ندهم، آیا حبوّه به جنابت ندهم؟ پس حضرت جعفر علیه السلام عرض کرد: بلی، یا رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم. حضرت صادق علیه السلام فرمود که: مردم گمان کردند که طلا و نقره به او عطا می‌فرماید پس متوجّه شدند که عطای آن بزرگوار را بدانند. پس حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود به جعفر که: من به جناب تو عطاء کنم چیزی را که اگر هر روز به عمل آوری بهتر باشد برای تو از دنیا و آن چه در آن است و اگر هر دو روز یک مرتبه به جا آوری گناهان [ی] که میان آن دو نماز کرده، خدا بیامرزد یا هر جمعه یا هر ماه یا هر سال یک مرتبه به جا آوری، گناهان ما بین آن دو نماز را بیامرزد. و در روایت دیگر وارد است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: آیا به تو نبخشم آیا عطائی به تو نکنم یا حبوّه به تو ندهم آیا تعلیم نکنم تو را نمازی که اگر به جا آوری و از جهاد فرار کرده باشی و گناهان تو به قدر ریگ بیابان عالج و کف دریاها باشد خداوند از تو درگذرد؟ عرض کرد: بلی، یا رسول الله. و ظاهر آن است که آن حضرت این نماز را روز قدوم جعفر از سفر حبشه که با روز فتح خیبر مطابق بود به او عطا فرموده باشد که حضرت فرمود: ندانم که به کدام یک بیشتر خوشنود باشم، به قدوم جعفر یا به فتح خیبر و در آن حال جعفر وارد شد حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم برخاست و میان چشمان او را بوسید و بعد از آن، این عطیه به او عطا فرمود. و این نماز چهار رکعت است به دو سلام در هر رکعتی حمد و سوره بخواند بعد از آن، پانزده مرتبه بگوید سبحان الله و الحمد لله و لا اله الا الله و الله اکبر در هر کدام از رکوع و سر برداشتن از آن و در سجده‌ی اولی و سر برداشتن از آن و سجده و سر برداشتن از آن تسبیحات ده مرتبه بگوید که عدد تسبیحات در هر رکعتی هفتاد و پنج مرتبه و در مجموع نماز، سیصد مرتبه می‌شود.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ این نماز را در هر وقت از روز یا شب جایز است به عمل آورد چه در حضر، چه در سفر، افضل اوقات آن روز جمعه است وقتی که آفتاب بلند شده باشد و در شب نیمه‌ی شعبان سنّت مؤکّد است.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ سوره مخصوصه در این نماز معتبر نیست لکن افضل آن است که در رکعت اول، «اذا زلزلت» و در دوم «و العادیات»

صفحه : ۱۱۶

و در سوم «اذا جاء نصر الله» و در چهارم «قل هو الله» بخواند.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ هر گاه مستعجل باشد جایز است تسبیحات را بعد از نماز به جا آورد چنانچه اگر حاجت ضروری دارد، جایز است تفریق کند بین دو نماز به آن که بعد از دو رکعت برود برای حاجت خود و بعد از آن، دو رکعت دیگر را به عمل آورد.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ جایز است این نماز را به جا آورد و به جای نوافل یومیه ادائی یا قضائی حساب کند و منقول است که حضرت صادق علیه السلام به راوی فرمود که: نماز جعفر را هر وقت از شب و روز بخواهی به عمل آور و اگر بخواهی از نوافل شب حساب کن و اگر بخواهی از نوافل روز که از نوافل تو محسوب و نماز جعفر هم محسوب شود و مراد به احتساب هر دو، تداخل در نیت است که یک نماز را به نیت نافله و نماز جعفر به جا آورد و محتمل است مراد این باشد که نیت نماز جعفر کند و اکتفاء کند به آن از نافله و محتمل است مراد آن باشد که نافله را به ترتیب نماز جعفر به جا آورد و ثواب هر دو را به او دهند. و آیا جایز است که نماز فریضه را به این کیفیت بخواند یا نه؟ دو قول است: دور نیست جواز آن بر وجه اخیر یعنی نماز خود را به این نحو نمودن زیرا عبادات هر چند توقیفی است ولی این مقدار تغییر هیئت در آن مضر نیست و هر ذکری و دعایی در نماز جایز است لکن این هم خلاف احتیاط است.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ در رکعت دوم از هر دو نماز، قنوت مستحب است.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ اگر فراموش کند بعضی تسبیحات محلی یا تمام آن را و در محل دیگر متذکر شود در آنجا تدارک کند و اگر بعد از نماز متذکر شود قضاء کند آن را.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ احوط آن است که اکتفاء نکند به تسبیحات موظفه‌ی این نماز از ذکر رکوع و سجود، پس ذکر را بعد از تسبیحات یا پیش از آن به عمل آورد.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ مستحب است که در سجده دوم از رکعت چهارم بعد از تسبیحات بگوید: «یا مَنْ لیسَ العِزَّ وَالْوَقَارَ یا مَنْ تَعَطَّفَ بِالْمَجِدِ وَ تَكْرَمَ بِهِ یا مَنْ لا یَبْغِی التَّسْبیحَ إِلاَّ لَهُ یا مَنْ أَحْصَى کلَّ شَیْءٍ عَلِمَهُ یا ذَا النُّعْمَةِ وَالطُّولِ یا ذَا المَنِّ وَالْفَضْلِ یا ذَا القُدْرَةِ وَالکَرَمِ أَسْأَلُکَ بِمَعاقِدِ العِزِّ مِنْ عَرشِکَ وَ بِمُنْتَهَى الرَّحْمَةِ مِنْ کِتَابِکَ وَ بِاسْمِکَ الأَعْظَمِ الأَعْلَى وَ بِکَلِمَاتِ التَّامَّاتِ أَنْ تُصَلِّیَ عَلَی مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ وَ أَنْ تَفْعَلَ بَی کَذَا وَ کَذَا» و به جای کذا و کذا حاجات خود را ذکر کند.

[فصل چهارم در نماز غفیله]

فصل چهارم در نماز غفیله و آن دو رکعت است میان مغرب و عشاء در رکعت اول بعد از حمد بگوید وَ ذَا النُّونِ إِذ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ وَكَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ و در رکعت دوم بعد از

صفحه : ۱۱۷

حمد بگوید: «وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبُرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٌ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ» بعد از آن دستهای خود را برای قنوت بلند کند و بگوید: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِمَفَاتِحِ الْغَيْبِ الَّتِي لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا أَنْتَ أَنْ تُصَلِّيَ عَلَيَّ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَأَنْ تَفْعَلَ بِي كَذَا وَكَذَا» و به جای کذا و کذا حاجات خود را ذکر کند بعد بگوید: «اللَّهُمَّ أَنْتَ وَلِيُّ نَعْمَتِي وَ الْقَادِرُ عَلَيَّ طَلَبْتِي تَعَلَّمْ حَاجَتِي وَ أَسْأَلُكَ بِحَقِّ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ عَلَيْهِ وَ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ لَمَّا قَضَيْتَهَا لِي» و حاجات خود را سؤال کند و ظاهر آن است که نماز غفیله غیر نافله مغرب باشد و واجب نیست که این نماز را نافله قرار دهد زیرا که اقوی جواز نافله در وقت فریضه است.

[فصل پنجم در نماز اول ماه]

فصل پنجم در نماز اول ماه بدان که مستحب است دو رکعت نماز در روز اول هر ماه، در رکعت اول بعد از حمد سی مرتبه سوره «قل هو الله» و در دوم بعد از حمد سی مرتبه سوره «انا أنزلناه» بخواند بعد از آن تصدق کند به قدری که بتواند تا به این کار سلامتی آن ماه را خریده باشد و سنت است بعد از این نماز، خواندن این آیات: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَ مَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَ مُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَ إِنْ يَمَسُّكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَ إِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ يُصَيِّبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَ هُوَ الْعَفُورُ الرَّحِيمُ، بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا- مَا شَاءَ اللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ- حَسْبُنَا اللَّهُ وَ نِعْمَ الْوَكِيلُ- وَ أَوْضَأُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ- لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ- رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ- رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَ أَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ و هر وقت از روز به جا آورد جایز است.

[فصل ششم در نماز وصیت]

فصل ششم در نماز وصیت و آن دو رکعت است میان نماز مغرب و عشاء در رکعت اول بعد از حمد، سوره «اذا زلزلت الارض» را سیزده مرتبه بخواند و در دوم بعد از حمد، «قل هو الله احد» پانزده مرتبه و از حضرت صادق علیه السلام منقول است از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم که فرمود: وصیت می‌کنم شما را به دو رکعت نماز ما بین نماز مغرب و عشاء تا آن که فرمود کسی که این عمل را در هر ماهی یک مرتبه به جا آورد از مؤمنین است و اگر در هر سالی یک مرتبه به جا آورد از محسنین است و اگر در هر هفته یک مرتبه به عمل آورد از مخلصین است و اگر هر شب به جا آورد در بهشت مزاحمت من نماید یعنی با من محشور خواهد بود و ثواب او را نتوان احصاء نماید بجز خدای تعالی.

صفحه : ۱۱۸

[فصل هفتم در نماز روز عید غدیر که هیجدهم ذی الحجه باشد]

فصل هفتم در نماز روز عید غدیر که هیجدهم ذی الحجه باشد و آن دو رکعت است در هر رکعتی بعد از حمد ده مرتبه «قُلْ هُوَ اللَّهُ» و ده مرتبه آیه «الْكَرْسِيِّ» و ده مرتبه «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ» بخواند و از حضرت صادق علیه السلام منقول است کسی که در این روز دو رکعت نماز به جا آورد و غسل کند نزدیک زوال ظهر به نیم ساعت و حوائج خود را از خدا بخواهد، در هر رکعتی سوره‌ی «حمد» یک مرتبه و سوره «قُلْ هُوَ اللَّهُ» ده مرتبه و «آیه الكرسي» ده مرتبه و «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ» ده مرتبه بخواند، نزد خدای عز و جل معادل است با صد هزار حج و صد هزار عمره و سؤال نکند از خداوند عز و جل حاجتی از حوائج دنیا و حوائج آخرت خود را مگر آن که برآورده شود هر چه باشد و اگر این دو رکعت از تو فوت شود بعد از آن، قضای آن را به جا آور. و بعضی علماء فرموده‌اند که این نماز را بیرون شهر به عمل آورد به جماعت و امام خطبه بخواند و اکتفاء کند در خطبه به حمد و ثناء خدا و صلوات بر محمد و آل او و بزرگی حرمت آن روز را ذکر کند لکن دلیلی بر آن چه فرموده نیست و در باب جماعت گذشت اشکال در جواز جماعت در این نماز.

[فصل هشتم در نماز حاجت]

فصل هشتم در نماز حاجت و آن به کیفیاتی وارد شده: یکی از آنها که گفته‌اند [و] مکرر به تجربه رسیده آن است که از حضرت صادق علیه السلام روایت شده که فرمود: وقتی که امری به تو نازل شود متوسل شو به حضرت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و دو رکعت نماز به جا آور و هدیه کن بر آن بزرگوار. راوی گوید: عرض کردم چه کنم؟ فرمود: غسل می‌کنی و دو رکعت نماز به جا می‌آوری، ابتدا می‌کنی به آن چه در نماز فریضه ابتدا می‌کنی و مثل تشهد فریضه به جا می‌آوری و بعد از آن که سلام می‌گویی بگو: اللَّهُمَّ أَنْتَ السَّلَامُ وَمِنْكَ السَّلَامُ وَإِلَيْكَ يَرْجِعُ وَيَعُودُ السَّلَامُ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَبَلِّغْ رُوحَ مُحَمَّدٍ مِنِّي السَّلَامَ وَبَلِّغْ أرواحَ الْأَنْمِيَةِ الصَّالِحِينَ سِلَامِي وَارْزُقْ عَلَيَّ مِنْهُمْ السَّلَامَ وَالسَّلَامَ عَلَيْهِمْ وَرَحْمَةَ اللَّهِ وَبَرَكَاتِهِ اللَّهُمَّ إِنَّ هَاتَيْنِ الرَّكْعَتَيْنِ هِدْيَةٌ مِنِّي إِلَى رَسُولِ اللَّهِ فَأَثْبِتْنِي عَلَيْهِمَا مَا أَمَلْتُ وَرَجُوتُ فِيكَ وَفِي رَسُولِكَ يَا وَلِيَّ الْمُؤْمِنِينَ بعد از آن برو به سجده و چهل مرتبه بگو: يَا حَيُّ يَا قَيُّوْمُ يَا حَيُّ لَا يَمُوتُ يَا حَيُّ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ بعد از آن طرف راست رو را به زمین گذار و چهل مرتبه همین دعا را بگو بعد از آن طرف چپ صورت را به زمین گذار و همان دعا را چهل مرتبه بگو بعد از آن، بلند کن سر خود را و دستها را بلند کن و چهل مرتبه بگو بعد از آن، دست خود را به گردن بینداز و انگشت سبابه‌ی خود را بگیر و آن را چهل مرتبه بگو بعد از آن، ریش خود را به دست چپ بگیر و گریه کن یا خود را به گریه بدار و بگو: يَا مُحَمَّدُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَشْكُو إِلَيْكَ

صفحه : ۱۱۹

اللَّهُ وَإِلَيْكَ حَاجَتِي وَإِلَى أَهْلِ بَيْتِكَ الرَّاشِدِينَ حَاجَتِي وَبِكُمْ أَتَوَجَّهُ إِلَى اللَّهِ فِي حَاجَتِي بعد از آن برو به سجده و آن قدر یا الله یا الله بگو تا نفس تو تمام شود و بگو صَلِّ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَافْعَلْ بِي كَذَا وَكَذَا و حاجت خود را ذکر کن حضرت صادق علیه السلام فرمود: من ضامنم بر خدای عز و جل آن که از جای خود حرکت نکند تا حاجت او روا شود.

[فصل نهم اقسام نمازهای مستحبی]

فصل نهم [اقسام نمازهای مستحبی] بدان که نمازهای مندوبه بسیار و آنها چند قسم است: «قسم اول» نوافل فرائض یومیه و مجموع آنها بیست و سه رکعت است بنا بر آن که دو رکعت و تیره‌ی عشاء را یک رکعت حساب کنیم. «قسم دوم» نوافل شب که یازده رکعت است. «قسم سوم» نمازهایی که در اوقات مخصوصه مستحب است مثل نوافل شهر رمضان و نوافل رجب و شعبان و نحو آنها و مثل نماز غدیر و غفیله و وصیت و امثال آنها. «قسم چهارم» نمازهایی که برای اسباب خاصه مندوب است مثل نماز زیارت و تحیت مسجد و نماز شکر و نحو آنها. «قسم پنجم» نمازهایی که برای غایات خاصه مستحب است مثل نماز طلب باران و نماز طلب حاجات و نماز کشف مهمات و نماز طلب رزق و نماز طلب فهم و خوبی ذهن و نحو آنها. «قسم ششم» نمازهایی که بدون سببی و غایتی و وقتی، مستحب است مثل نماز جعفر و نماز حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم و نماز حضرت امیر المؤمنین علیه السلام و نماز فاطمه علیها السلام و نماز سایر ائمه علیهم السلام. «قسم هفتم» نوافل مبتدئه که هر وقتی که گنجایش دو رکعت نماز داشته باشد سنت است به جا آورد و بعضی اقسام مذکوره بلکه اغلب آنها کیفیات مخصوصه دارد که در محل خود مذکور است.

[فصل دهم در بعضی احکام نمازهای مندوبه]

اشاره

فصل دهم در بعضی احکام نمازهای مندوبه بدان که در حال اختیار جایز است نمازهای مستحبی را نشسته یا در حال راه رفتن یا سواره در محمل یا کشتی به جا آورد، لکن ایستاده افضل است حتی در نماز و تیره هر چند احوط، جلوس در آن است. و آیا جایز است در حال اختیار خوابیده در حال استلقاء یا اضطجاع به جا آورد یا نه؟ اشکال است.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ در نوافل جایز است یک رکعت آن را ایستاده و رکعت دیگر را نشسته به عمل آورد بلکه جایز است بعضی رکعت را ایستاده و بعضی آن را نشسته به جا آورد.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ نافله را اگر نشسته به جا آورد مستحب است هر دو رکعت آن را یک رکعت حساب کند مثلاً نافله‌ی صبح که دو رکعت است هر گاه نشسته به جا می‌آورد، چهار رکعت

صفحه : ۱۲۰

بکند به دو سلام و هم چنین باقی نوافل.

[مسئله ۳]

مسأله ۳ هر گاه نماز نشسته کرد [خواند] و یک آیه یا دو آیه از سوره باقی مانده، برخاست و رکعت را تمام کرد و از قیام به رکوع رفت نماز ایستاده محسوب است و محتاج نیست به آن که دو رکعت را یکی حساب کند.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ در نماز نشسته فرقی بین کیفیات جلوس نیست و مخیر است در انواع نشستن، هر چند به دراز کردن پاها باشد. بلی، بهتر آن است در حال قرائت چهار زانو بنشیند و در وقت رکوع، رانها و ساقهای خود را بلند کند و بر کف پا بنشیند و مکروه است جلوس بطور اقعاء که به سینه قدمین تکیه کند و به روی پاشنه پاها بنشیند یا آن که مثل نشستن سگ بر الیتین بنشیند و ساقهای خود را بلند کند.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ هر گاه نذر کند که نافله به جا آورد، جایز است نشسته به عمل آورد. و اگر نذر کند که نافله را نشسته به عمل آورد ظاهر آن است که منعقد باشد زیرا که رجحان قیام در نماز منافی رجحان نماز نشسته نیست، نهایت آن که ثواب آن کمتر باشد لکن انعقاد خالی از اشکال نیست.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ تمام نوافل دو رکعتی است که جایز نیست زیاد شود یا کم شود مگر نماز اعرابی و نماز وتر.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ مختص است نوافل به چند حکم: «اول» جواز جلوس در آن اختیاراً و او جواز به جا آوردن آن در حال راه رفتن چنانچه گذشت. «دوم» عدم وجوب سوره در آن مگر در بعض نمازهای مخصوصه به کیفیات مخصوصه. «سوم» جواز اکتفاء به بعض سوره در آن. «چهارم» جواز قرائت زیاده از یک سوره بدون اشکال. «پنجم» جواز قرائت سوره‌های سجده در آن. «ششم» جواز عدول از هر سوره به سوره‌ی دیگر مطلقاً. «هفتم» باطل نشدن آن به زیادی رکن در آن سهواً. «هشتم» باطل نشدن آن به شک در عدد رکعات، بلکه مخیر است در آن بین اقل و اکثر. «نهم» واجب نشدن سجده‌ی سهو و قضاء سجده و تشهد فراموش شده و نماز احتیاط در آن. «دهم» آن که بدون اشکال نماز نافله در جوف کعبه یا سطح آن جایز است. «یازدهم» عدم جواز جماعت در نافله مگر در نماز طلب باران و نماز غدیر بنا بر قولی. «دوازدهم» جواز قطع آن اختیاراً. «سیزدهم» نوافل در خانه افضل است از مسجد مگر نمازی که مختص مسجد باشد بنا بر مشهور هر چند در اطلاق این حکم اشکال است.

[باب چهاردهم در نماز مسافر]

[مقدمه]

اشاره

بدان که اشکالی نیست در وجوب قصر بر مسافر با اجتماع شرایطی که ذکر می‌شود به سقوط رکعت سوم و چهارم از نماز چهار رکعتی و در نماز صبح و مغرب قصر نیست و شروط قصر چند چیز است: «اول» طی مسافت که هشت فرسخ باشد، اعم از آن که رفتن تنها یا

صفحه: ۱۲۱

برگشتن تنها باشد یا رفتن و برگشتن با هم هشت فرسخ یا زیاده‌تر باشد در صورتی که رفتن چهار فرسخ یا زیاده‌تر باشد بلکه مطلقاً بنا بر اقوی هر چند رفتن یک فرسخ و برگشتن هفت فرسخ باشد اگر چه احوط در صورتی که رفتن کمتر از چهار فرسخ باشد با آن که با برگشتن هشت فرسخ کمتر نباشد جمع بین قصر و اتمام است و معتبر نیست که رفتن و برگشتن در یک روز یا یک شب باشد یا ملفق از آنها که رفتن متصل باشد به برگشتن به آن که در اثناء آن یک شب یا زیاده‌تر نماند. شرط نیست بنا بر اقوی بلکه هر گاه قصد او برگشتن پیش از ده روز باشد واجب است بر او قصر نماید به خلاف آن که قصد داشته باشد که ده روز در مقصد یا غیر آن بماند یا آن که یکی از قواطع دیگر محقق شود که باید در ذهاب و مقصد و برگشتن نماز را تمام کند پس چنانچه در اثناء هشت فرسخ رفتن تنها، هر گاه کمتر از ده روز بماند ضرر به سفر او ندارد هم چنین است در اثناء هشت فرسخ ملفق از رفتن و برگشتن که در هر دو صورت باید قصر کند در نماز و افطار کند و لکن در صورت دوم اگر همان روز یا همان شب برنگردد جمع میان قصر و تمام و روزه و قضاء آن احوط است. و در فرض مزبور هر گاه مردد باشد در آن که در اثناء آن، قصد اقامه‌ی ده روز بکند یا نه؟ باید تمام کند چنانچه باید تمام کند در صورتی که در اثناء هشت فرسخ امتداد به مردد باشد که قصد عشره بکند یا نه؟

[مسئله ۱]

مسئله ۱ فرسخ سه میل است و [هر] میل چهار هزار ذراع به ذراع دست که طول آن بیست و چهار انگشت باشد هر انگشتی به عرض هفت جو و هر جو به قدر هفت موی وسط از موهای یابو می‌باشد.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ هر گاه مسافت کمتر از هشت فرسخ باشد هر چند مقدار کمی کمتر باشد، نباید قصر کند و مسافت مبنی بر تحقیق است نه بر مسامحه‌ی عرفیه. بلی، اختلاف قلیلی در ذراع‌های متوسط ضرر ندارد مثل سایر تحدیدات شرعیه.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ اگر شک کند در آن که مقصد او به قدر مسافت شرعیه است یا نه؟ باید تمام کند بنا بر اقوی، بلکه هم چنین است در صورتی که مظنه داشته باشد که به قدر مسافت است.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ مسافت شرعیه ثابت می‌شود به یقین حاصل از اختبار و به شیاع مفید علم و به شهادت عدلین. و آیا ثابت می‌شود به شهادت یک عادل یا نه؟ اشکال است پس احتیاط به جمع میان قصر و اتمام ترک نشود.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ اگر شک داشته باشد که به قدر مسافت است یا نه؟ اقوی، وجوب اختبار یا تحصیل بینه یا شیاع مفید علم است مادامی که مستلزم حرج نباشد.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ هر گاه دو بینه متعارض شود که یکی مسافت داند و دیگری کمتر، هر دو ساقط می‌شود و باید اتمام کند هر چند احوط جمع است.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ اگر حدّ شرعی مسافت را نداند، باید احتیاط کند به

صفحه : ۱۲۲

جمع مگر آن که مجتهد باشد و فحص از حکم آن کرده باشد که باید تمام کند.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ کسی که شاک در مسافت باشد و قصر کند مجزی نیست بلکه باید اعاده کند به تمام. بلی، اگر بعد معلوم شود که به قدر مسافت بوده و به فرض شک مزبور قصد قربت از او محقق شده باشد مجزی است هر چند احوط اعاده آن است.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ هر گاه اعتقاد کرد که راه به قدر مسافت است و قصر کرد بعد از آن معلوم شد کمتر از آن است، باید اعاده کند چنانچه اگر به اعتقاد آن که کمتر از مسافت است اتمام نمود بعد از آن معلوم شد به قدر مسافت بوده باید اعاده کند.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ اگر با شک در مسافت یا با اعتقاد به نبودن مسافت، راه را طی نمود و در اثناء سیر، معلوم شد که مسافت بوده باید قصر کند هر چند باقی مسافت نباشد.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ اگر صبی قصد مسافت کند و در اثناء راه بالغ شود باید قصر کند هر چند باقی مانده به قدر مسافت نباشد و هم چنین اگر صبی بخواهد تطوع به نماز نماید یا مجنونی که قصد مسافت از او متحقق شود و قصد آن بنماید و در اثناء سیر، عاقل شود، قصر کند به خلاف مجنونی که قصد از او متحقق نشود که از حال افاقه به بعد باید قصد مسافت داشته باشد تا قصر نماید.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ اگر راه کمتر از مسافت باشد و لکن دو مرتبه یا زیادتر برود و بیاید تا آن که مجموع، هشت فرسخ شود باید تمام کند پس در هشت فرسخ ملفق از ذهاب و ایاب که موجب قصر است معتبر است که رفتن یا برگشتن یک مرتبه کمتر از مسافت نباشد.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ هر گاه بلدی دو راه داشته باشد یکی از آن دو راه نزدیک و دیگری دور و راه دور به قدر مسافت باشد پس اگر از راه دور رود قصر کند و اگر از راه نزدیک رود باید تمام نماید مگر آن که قصد داشته باشد که از راه دور برگردد و مجموع، هشت فرسخ باشد که باید قصر کند.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ در مسافت دور که مجموع به قدر مسافت باشد باید قصر کند هر چند تا مقصد فی البین کمتر از چهار فرسخ باشد بنا بر اقوی.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ مبدأ مسافت از سور بلد یا آخر خانه‌های بلد است. در بلاد متوسط یا کوچکی که سور نداشته باشد به خلاف شهرهای بزرگ خارق عادت که مبدأ مسافت در آن، آخر محله است. بلی، بر فرض آن که از آخر آن بلد به حد مسافت نباشد و از آخر محله باشد احوط جمع میان قصر و اتمام است. «شرط دوم» قصد قطع مسافت است از حال خروج پس اگر قصد کمتر از مسافت کند و بعد از رسیدن به مقصد قصد مقدار دیگر کند که با مقدار اول مسافت باشد قصر نباید بکند. بلی، هر گاه آن مقدار با برگشتن به قدر مسافت باشد، از آن وقت قصر کند به شرط آن که قصد برگشتن هم داشته باشد و هم چنین نباید قصر کند کسی

که نداند که چه قدر طی می‌کند مثل

صفحه: ۱۲۳

آن که عقب غلام یا شتر گریخته یا به قصد صید می‌رود و نمی‌داند که کجا به آن می‌رسد؟ بلی، برگشتن هر گاه به قدر مسافت باشد قصر کند و هم چنین قصد کند اگر در اثناء راه قصد کند که مثلاً تا سه فرسخ برود و برگشتن پنج فرسخ یا زیادتر باشد و اگر بیرون رود به قصد آن که اگر به قافله رسید با آنها سفر رود یا آن که سفر خود را موقوف [نماید] بر مطلبی پیش از رسیدن به چهار فرسخ باید که هر گاه آن مطلب او حاصل شد سفر کند و الا فلا، باید تمام کند. بلی، هر گاه اطمینان داشته باشد که به قافله می‌رسد یا مطلب او حاصل می‌شود به طوری که عزم مسافت داشته باشد بعد از رسیدن به حدّ ترخص باید قصر کند.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ با قصد مسافت معتبر نیست اتصال سیر هر چند قصد او طی مسافت در چند روز باشد چه در حال اختیار یا در حال ضرورت، از ترس دشمن یا سرما یا انتظار رفیق و امثال آنها. بلی، اگر طوری باشد که سفر بر او صادق نباشد مثل آن که هر روزی برای تفرّج یا غیر آن چند قدمی برود قصر نکند و احوط در این صورت نیز جمع است.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ معتبر نیست در قصد مسافت آن که مستقبل در قصد باشد بلکه قصد تبعی کافی است چه به سبب وجوب طاعت او تبعیت کند مثل زن و غلام نسبت به شوهر و مولی یا آن که به قهر تابع دیگری باشد مثل اسیر و مُکره و نحو آنها یا اختیاراً مثل خادم و نحو آن به شرط آن که بداند که متبوع او قصد مسافت کرده و هر گاه نداند، باید تمام کند و با امکان از او استخبار کند. و آیا بر متبوع واجب است خبر دهد او را یا نه؟ اشکال است هر چند ظاهر عدم وجوب آن است.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ اگر تابع می‌داند که از متبوع جدا می‌شود و رفتن و برگشتن او به قدر مسافت نمی‌رسد، اتمام نماید بلکه با مظنه به جدا شدن نیز چنین است. بلی، با شک در آن، ظاهر وجوب قصر است. سیما با مظنه به جدا نشدن لکن احوط در صورت ظن به مفارقت و شک در آن، جمع است.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ اگر تابع عزم مفارقت متبوع داشته باشد بر فرض امکان یا بر فرض حصول امری مثل آزاد شدن یا طلاق و نحو آنها ولی بداند که ممکنش نمی‌شود یا آن امر حاصل نمی‌شود، باید قصر کند به خلاف آن که مظنه داشته باشد به عدم امکان یا عدم حصول آن امر که احوط جمع و ظاهر جواز اکتفاء به تمام است بلکه با احتمال نیز، چنین است مگر آن که احتمال به غایت بعید

باشد که منافی صدق قصد مسافت نباشد و لکن در این صورت احتیاط به جمع ترک نشود.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ اگر تابع اعتقاد کند که متبوع قصد مسافت ندارد یا شک در آن داشته باشد و در اثناء راه بفهمد که قاصد مسافت است، ظاهر آن است که بر او قصر واجب باشد هر چند باقی مانده به قدر مسافت نباشد زیرا که قصد او تابع قصد متبوع است و او در واقع قصد

صفحه: ۱۲۴

مسافت داشته و این مثل کسی است که قصد فلان بلد را کرده به اعتقاد آن که به قدر مسافت نیست و در اثناء معلوم شود که به قدر مسافت است ولی احوط جمع است.

[مسئله ۲۱]

مسئله ۲۱ کسی را که به اکراه یا به جبر به سفر می‌برند بی‌اشکال باید قصر کند به خلاف آن که کسی را روی حیوانی ببندند یا آن که در کشتی ببندازند بی‌اختیار و خود او راه را طی نکند که در وجوب قصر بر او اشکال است هر چند قاطع باشد که او را به حد مسافت خواهند برد اگر چه وجوب قصر در آن خالی از قوت نیست. «شرط سوم» استمرار قصد مسافت پس اگر پیش از رسیدن به چهار فرسخ عدول کند از قصد خود یا مردد شود در آن، باید تمام کند و هم چنین است در صورتی که عدول کند بعد از رسیدن به چهار فرسخ و لکن عزم کند بر عدم عود یا مردد شود که برگردد یا نه یا آن که عازم عود باشد بعد از ماندن ده روز در آنجا؟ که باید تمام کند به خلاف صورتی که عازم عود باشد و قصد اقامه ده روز در آنجا نداشته باشد که باید قصر کند هر چند آن روز برنگردد بلکه هر چند تا سی روز مردد آنجا بماند. بلی، بعد از سی روز تمام کند.

[مسئله ۲۲]

مسئله ۲۲ کفایت می‌کند در استمرار قصد بقاء، قصد نوع سفر هر چند از خصوص مسافتی که از اول قصد کرده عدول کند مثل آن که قصد بلدی را کرد و در اثناء راه عدول از آن کند به قصد بلد دیگر که مجموع آن چه را که قطع نموده و بنای قطع آن دارد به قدر مسافت باشد که باید قصر کند بنا بر اصح، چنانچه هم چنین است هر گاه از اول قصد نوع مسافت کند بدون آن که قصد جای مخصوصی نماید پس اگر قصد یکی از دو جا نماید که بعضی راه مشترک میان آن دو جا باشد و از اول قصد یک کدام از آن دو جا را نکرده و خیال او آن است که بعد از رسیدن به حد مشترک تعیین مقصد کند کافی است در وجوب قصر.

[مسئله ۲۳]

مسئله ۲۳ اگر در اثناء راه مردد شود که برود یا نه؟ بعد از آن جازم شود به رفتن، پس هر گاه در حال تردید، قدری از راه را طی

نکند، بعد از جزم به رفتن بر قصر باقی باشد به شرط آن که بقیه‌ی راه با برگشتن به مقدار مسافت باشد. و هم چنین اگر چه بقیه‌ی راه به قدر مسافت نباشد بنا بر وجهی لکن مشکل است پس احتیاط به جمع در آن ترک نشود. و هر گاه در حال تردید قدری از راه طی کرده بعد از جزم به رفتن اگر مقدار باقی مانده از راه و لو به ضمیمه‌ی برگشتن به قدر مسافت باشد قصر کند و الاً تمام کند. بلی، در صورتی که آن قدر از راه که پیش از تردید طی کرده بوده با آن چه بعد از تردید طی می‌کند به اسقاط مقداری که با تردید طی کرده به قدر مسافت باشد، در وجوب قصر بر او وجهی است و لکن مشکل است پس احتیاط به جمع را ترک نکند.

[مسئله ۲۴]

مسئله ۲۴ نمازهایی که پیش از عدول از قصد به قصر، خوانده اعاده‌ی آن در

صفحه : ۱۲۵

وقت واجب نیست تا چه رسد به قضاء آن در خارج وقت. «شرط چهارم» آن که از اول سیر یا در اثناء راه، قصد نداشته باشد که پیش از رسیدن به هشت فرسخ ده روز جائی اقامه کند یا مرور به وطن کند و الاً باید تمام کند زیرا که اقامه‌ی عشره، قاطع حکم سفر و رسیدن به وطن قاطع سفر است پس اگر از وقت شروع به سفر یا بعد از آن این قصد را داشته باشد قصد مسافت نکرده و باید تمام کند و هم چنین است در صورتی که پیش از رسیدن به هشت فرسخ مردد شود که قصد اقامه یا مرور به وطن بکند یا نه؟ بلی، هر گاه چنین قصدی نداشته باشد و مردد هم نباشد ولی احتمال می‌دهد که در اثناء راه مقتضی اقامه یا مرور به وطن پیدا شود، این احتمال منافی عزم مسافت نیست و باید قصر نماید نظیر آن که عازم مسافت باشد الاً در صورتی که مانعی مثل دزد یا دشمن یا مرض و نحو آنها عارض شود که احتمال آن مضرّ به قصد او نیست.

[مسئله ۲۵]

مسئله ۲۵ هر گاه وقت شروع به سفر یا اثناء راه پیش از رسیدن به هشت فرسخ، قصد اقامه یا قصد مرور به وطن کرده بود ولی بعد از آن عدول از قصد نمود یا آن که مردد بود در آن و جازم شد که اقامه و مرور به وطن نکنند پس اگر بعد از جزم باقی مانده از راه و لو به ضمیمه‌ی برگشتن به قدر مسافت باشد قصر کند در ذهاب و مقصد و ایاب، هر چند ذهاب او یک فرسخ باشد و برگشتن هفت فرسخ بنا بر اقوی چنانکه گذشت.

[مسئله ۲۶]

مسئله ۲۶ اگر از اول سفر قصد اقامه‌ی عشره یا مرور به وطن پیش از هشت فرسخ نداشت و قدری از راه را طی نمود و پیش از رسیدن به هشت فرسخ جازم شد اقامه‌ی عشره یا مرور به وطن را، بعد از آن جازم شد به ترک آمرین پس اگر باقی مانده از راه به قدر مسافت نباشد آیا باید مقدار گذشته از راه را بر آن بیفزاید و ملاحظه کند که بعد از اسقاط مقداری از راه که با عزم خلاف طی نموده مجموع راه به قدر مسافت است تا قصر کند یا نه؟ اشکال است پس احتیاط به جمع میان قصر و اتمام را ترک نکند نظیر آن چه در شرط سوم گذشت. «شرط پنجم» آن که سفر او حرام نباشد و الاً باید تمام کند. و فرق نیست ما بین آن که خود طی

مسافت، حرام باشد، مثل فرار از جهاد و گریختن مملوک از مولی و سفر غیر واجب زن، بدون اذن شوهر، و سفر غیر واجب ولد، با نهی والدین و مثل سفر کسی که مضرّ به بدن او باشد و سفر کسی که نذر کرده که سفر نکند بر فرض رجحان آن و امثال آن و ما بین آن که سفر کند برای کار حرامی مثل آن که سفر کند برای کشتن نفس محترمه یا برای دزدی یا زنا یا برای اعانت ظالم یا برای گرفتن مال مردم به ظلم و امثال آنها، به خلاف سفری که برای معصیت نباشد لکن در اثناء آن من باب الاتفاق حرامی به جا آورد مثل غیبت و شرب خمر و زنا و امثال آن که به قصد آنها سفر نکرده

صفحه : ۱۲۶

باشد موجب اتمام نمی‌شود بلکه واجب است بر او قصر و افطار.

[مسئله ۲۷]

مسئله ۲۷ هر گاه سفر مستلزم ترک واجبی باشد مثل آن که مدیون سفر کند با مطالبه‌ی طلبکار و در حضر ممکن الاداء باشد نه در سفر و نحو آن، آیا موجب تمام است یا نه؟ اقوی آن است که هر گاه به قصد ترک واجب سفر نماید موجب تمام است و الا فلا و لکن احوط در دوم جمع است.

[مسئله ۲۸]

مسئله ۲۸ هر گاه سفر مباح باشد و لکن بر حیوان غصبی سوار شود یا بر زمین غصبی راه رود، اقوی وجوب قصر و احوط جمع است.

[مسئله ۲۹]

مسئله ۲۹ تابع جائز، هر گاه مجبور یا مکره به تبعیت باشد یا آن که به سفر خود قصد کند دفع ظلم از مظلومی و امثال آن را از اغراض صحیحه‌ی مباحه یا راجحه، باید قصر کند به خلاف صورتی که مختار باشد و تبعیت او اعانت جائز در جور باشد که باید تمام کند هر چند سفر جائز به قصد معصیت نباشد که در این صورت تابع باید تمام و متبوع قصر کند.

[مسئله ۳۰]

مسئله ۳۰ تابع جائز که اوامر متبوع را امثال می‌کند اگر مأمور به سفر شود به قصد امتثال امر او، هر گاه سفر او اعانت آن ظالم در ظلم محسوب شود حرام و موجب تمام است هر چند آن سفر با قطع نظر از اعانت بر ظلم مباح باشد و احوط جمع است، به خلاف صورتی که اعانت بر ظلم محسوب نشود که باید قصر کند.

[مسئله ۳۱]

مسئله ۳۱ سفر صید هر گاه برای تحصیل قوت خود یا قوت عیال باشد موجب قصر است و هم چنین در صورتی که برای کسب باشد هر چند احوط در آن، جمع است به خلاف سفر صیدی که برای لهو باشد، چنانچه قصد ابناء دنیا است که باید تمام کند. و فرقی نیست میان صید بیابانی یا دریایی، چنانچه فرقی نیست با فرض آن که به قدر مسافت باشد میان آن که صید اطراف بلد باشد یا دور از بلد و نه میان آن که، سفر او سه روز طول بکشد یا نه؟ بنا بر اصح.

[مسئله ۳۲]

مسئله ۳۲ در حال برگشتن از سفر حرام اگر توبه کرده، باید قصر کند و الا دور نیست و خوب اتمام زیرا که برگشتن از آن نیز جزء سفر معصیت محسوب است لکن احوط در این صورت جمع است.

[مسئله ۳۳]

مسئله ۳۳ مباح بودن سفر چنانچه شرط است در ابتداء آن، در استدامه‌ی آن نیز شرط است پس کسی که ابتداء سفر او مباح باشد و در اثناء راه قصد معصیت کند، و خوب قصر ساقط و اتمام بر او واجب می‌شود هر چند قطع مسافاتی کرده باشد. و اگر تا آن حال به قدر مسافت طی نکرده و نماز قصر خوانده صحیح است و نظیر کسی است که عدول از سفر کند و پیش از عدول، نماز قصر خوانده باشد که سابقاً گفتیم [که] نباید اعاده کند. و هر گاه اول سفر او معصیت بوده و در اثناء آن عدول از معصیت کند، پس اگر باقی مانده از راه به قدر مسافت باشد اشکالی در وجوب قصر نیست هر چند ملحق از ذهاب

صفحه: ۱۲۷

و ایاب باشد بلکه، هر چند رفتن تنها چهار فرسخ نباشد بنا بر اقوی و اگر باقی مانده از راه و لو به ضمیمه‌ی برگشتن به قدر مسافت نباشد احوط جمع بین اتمام و قصر است اگر چه اقوی جواز اکتفاء به قصر است بعد از آن که مجموع راهی را که قصد داشته به قدر مسافت باشد. پس مدار حکم قصر و اتمام، در مقدار مسافت بر حال عصیان و طاعت است و مادامی که عاصی است اتمام کند و مادامی که مطیع است قصر کند اگر چه مقدار باقی مانده از راه که در آن مطیع است به مقدار مسافت نباشد.

[مسئله ۳۴]

مسئله ۳۴ کسی که غرض او از سفر طاعت و معصیت، هر دو باشد پس هر گاه داعی او بر معصیت مستقل باشد، اشکالی نیست که باید تمام کند چه داعی او بر طاعت نیز مستقل باشد و چه تابع. و اما در صورتی که داعی او بر طاعت مستقل و بر معصیت تابع باشد یا آن که هر دو بالاشتراک داعی باشد پس در مسئله وجوهی است: و احوط جمع میان قصر و تمام است هر چند اکتفاء به تمام، بعید نیست به خصوص در صورت اشتراک؛ به طوری که اگر هر دو غرض با هم نبودند سفر نمی‌کرد.

[مسئله ۳۵]

مسئله ۳۵ اگر کاری را که برای آن سفر می‌کند نداند حرام است یا مباح؟ و شبهه‌ی موضوعیه باشد، شرعاً محکوم به اباحه است مگر آن که حالت سابقه‌ی آن حرمت باشد یا آن که در شرع، مشکوک آن، واجب الاجتناب باشد مثل آن که حلیت آن مشروط به امر وجودی باشد مثل اذن مولی و آن شرط، مسبوق به عدم باشد یا آن که شک در اباحه‌ی آن شیء، ناشی از شک در حکم غایت باشد که آیا شرعاً حرام است یا نه؟ و اصل در آن حرمت باشد.

[مسئله ۳۶]

مسئله ۳۶ در حلیت و حرمت غایت سفر، آیا مناط بر واقع است یا بر اعتقاد یا بر ظاهر؟ به سبب اصول عملیه اشکال است پس هر گاه اعتقاد کند حرمت سفری را به گمان آن که غایت آن حرام است و خلاف آن معلوم شود، مثل آن که به قصد کشتن کسی که او را محقون الدم می‌داند سفر کند و معلوم شود مهدور الدم بوده، آیا نمازهایی که تمام خوانده باید اعاده کند یا نه؟ و قضای نمازهای او که در آن فوت شده بعد از معلوم شدن آن باید تمام به جا آورد یا قصر؟ دو وجه است: و احوط جمع است هر چند دور نیست که مدار بر حلیت و حرمت واقعیه باشد و بنا بر آن که تجزی را حرام ندانیم و الّا مدار بر اعتقاد باشد. و هم چنین در صورتی که مقتضای اصل عملی حرمت باشد با حلیت آن در واقع یا عکس آن، آیا مدار بر واقع است یا بر مقتضای اصل عملی بعد از کشف خلاف نیز دو وجه است: و احوط جمع است هر چند دور نیست مدار بر اقتضاء اصل عملی باشد.

[مسئله ۳۷]

مسئله ۳۷ هر گاه قصد مسافتی کند برای ارتکاب حرامی در اثناء راه، پس هر گاه رفتن به محل حرام مستلزم قطع تتمه‌ی راه

صفحه: ۱۲۸

باشد؛ ظاهر آن است که تمام آن راه سفر معصیت حساب شود به خلاف صورتی که مستلزم نباشد.

[مسئله ۳۸]

مسئله ۳۸ سفر کردن به قصد تماشا و تفریح حرام نیست.

[مسئله ۳۹]

مسئله ۳۹ هر گاه نذر کرده که روز معینی را روزه دارد یا نماز تمام بخواند، هر گاه مسافر باشد واجب است بر او قصد اقامه‌ی عشره کند و اگر مخالفت نمود و قصد نکرد یا در آن روز انشاء سفر کرد، باید قصر کند زیرا که گذشت که سفر کردن هر گاه مستلزم ترک واجبی باشد موجب اتمام نماز نیست مگر در صورتی که غرض از سفر کردن مخالفت نذر باشد لکن احوط جمع است.

[مسئله ۴۰]

مسأله ۴۰ هر گاه سفر او مباح باشد لکن از آن سفر، قصد غایت حرامی که از طریق آن بیرون است کرده باشد؛ به آن که برود بیرون از جاده [تا] مرتکب مُحَرَّم شود و برگردد به جاده، پس هر گاه برای ارتکاب حرام سفر کرده، باید تمام بخواند به خلاف کسی که به این قصد نباشد بلکه در اثناء طریق اتفاقاً برود بیرون جاده و مرتکب شود که مادامی که خارج از جاده است باید تمام کند و مادامی که در جاده است باید قصر کند چنانچه هر گاه به قصد غایت حرامی سفر کرده و در اثناء راه از طریق خارج شود و قطع مسافتی کند به قصد مباحی، که باید مادامی که از جاده بیرون است قصر کند و مادامی که در جاده است تمام کند و احوط در هر دو صورت جمع است.

[مسأله ۴۱]

مسأله ۴۱ هر گاه برای حرامی قصد جائی کرده بعد از وصول به مقصد و پیش از حصول غرض، باید تمام کند و بعد از آن، حال او حال برگشتن از سفر معصیت است در آن که اگر توبه کرده باید قصر کند و اگر توبه نکرده ممکن است بگوئیم که باید تمام کند زیرا که مجموع آن، سفر معصیت محسوب است و مادامی که آنجا است احوط جمع است اگر چه در برگشتن از سفر معصیت قائل باشیم به وجوب قصر به سبب آن که پیش از شروع به برگشتن، مسافر محسوب نیست.

[مسأله ۴۲]

مسأله ۴۲ هر گاه قصد جائی کرده بود به غرض مباحی و در اثناء راه، غرض حرامی هم اضافه شد و با آن حال مقداری از مسافت را طی نمود ظاهر آن است که در آن مقدار باید تمام بخواند زیرا که در آن مقدار غرض او طاعت و معصیت با هم است و احوط جمع است خصوصاً در صورتی که باقی مانده به مقدار مسافت نباشد.

[مسأله ۴۳]

مسأله ۴۳ در سفر معصیت اگر قصد روزه کرد بعد از آن، عدول به طاعت نمود پس هر گاه عدول او پیش از زوال باشد، باید افطار کند و اگر بعد از آن باشد در صحت روزه و وجوب اتمام آن در صورتی که روزهی رمضان باشد مثلاً، دو وجه است: احوط اتمام و قضاء آن است و هر گاه سفر او مباح بود و در اثناء آن، عدول به حرام کرد پس اگر مفطر به عمل نیاورده و پیش از زوال است باید قصد روزه کند و صحیح است. و احوط

صفحه : ۱۲۹

قضاء آن است نیز و اگر بعد از به جا آوردن مفطر عدول کند یا آن که بعد از زوال باشد باطل است و احوط امساک کردن باقی روز است در رمضان تادباً.

[مسأله ۴۴]

مسأله ۴۴ در سفر معصیت، روزه ندبی جایز است و نماز جمعه و نوافل نماز ظهر و عصر و عشاء از او ساقط نیست و حکم حاضر بر او جاری است. «شرط ششم» آن که خانه‌ی او همراهش نباشد مثل بیابانی‌ها که مسکن معینی ندارند و در بیابانها می‌گردند هر جایی که گیاه بیشتر باشد مثلاً در آنجا می‌مانند که باید نماز را تمام بخوانند زیرا که در عرف، مسافر نیستند. بلی، همان اشخاص اگر قصد سفری کنند برای حج یا زیارت و نحو آنها، باید قصر کنند و اگر سفر کنند به جایی برای اختیار منزل یا طلب محل گیاه و به قدر مسافت باشد، آیا باید قصر کنند یا تمام؟ [حکم به تمام] مشکل است و ترک احتیاط به جمع نکنند. «شرط هفتم» آن که سفر کردن، عمل و شغل او نباشد مثل مکاری و شتر دار و ملاح و قاصد و شبان و امثال آنها، که باید تمام بخوانند و روزه بگیرند در سفری که شغل آنها باشد اگر چه برای خود سفر کنند مثل آن که مکاری اسباب یا عیال خود را از جایی به جایی [ب] برد و فرق نیست میان کسانی که کسب آنها آن است که حیوانات اجاره می‌دهند برای راه نزدیک به بلد خود و بر خلاف عادت خود اجاره دهند به راه دور و غیر آنها. و هم چنین فرقی نیست ما بین کسی که مجدّ در سیر باشد که دو منزل یکی برود و کسی که متعارف برود. و مناط در این شرط، آن است که عرفاً بگویند شغل او سفر کردن است هر چند در یک سفر طولانی باشد یا آن که از غیر بلد مکرر به جای دیگر برود و بیاید، پس در کثیر السفر بودن محتاج به تعدد سفر سه مرتبه یا دو مرتبه نیست. بلی، در صورتی که در عرف نگویند عمل او سفر است مگر با تعدد سفر، [تعدد سفر] در آن معتبر است.

[مسأله ۴۵]

مسأله ۴۵ هر گاه مکاری یا ملاح مثلاً در غیر عمل خود سفر کنند مثل آن که به قصد حج یا زیارت و نحو آنها برود، باید قصر کند به خلاف صورتی که در عمل خود سفر کند به آن که حیوان خود را مثلاً کرایه دهد برای حج یا زیارت و بالتبع، خود او هم حج یا زیارت به عمل آورد که باید اتمام نماید.

[مسأله ۴۶]

مسأله ۴۶ ظاهر آن است، حمل دارها که سالی یک مرتبه در خصوص ماه‌های حج سفر می‌کنند واجب باشد قصر کنند به خلاف کسی که سفر حج را عمل خود قرار داده در تمام سال مثل کسانی که حیوانات خود را کرایه دهند از راه‌های دور در رفتن و برگشتن، که تمام سال یا معظم آن را فرا گیرد که باید تمام بخوانند.

[مسأله ۴۷]

مسأله ۴۷ مکاری که شغل او آن است که حیوان خود را در تابستان کرایه می‌دهد مثلاً و در زمستان در منزل خود می‌ماند یا به عکس، ظاهر آن است که باید تمام کند و احوط جمع

[مسئله ۴۸]

مسئله ۴۸ کسی که شغل او رفت و آمد تا کمتر از مسافت باشد مثل هیزم‌کن و نحو آن، اگر سفر کند باید قصر کند هر چند برای هیزم‌کنی باشد مگر آن که به همان رفت و آمد، به کمتر از مسافت در عرف، صدق سفر کند که ممکن است بگوئیم در صورتی که به حد مسافت سفر کند نیز بر او تمام واجب باشد خصوصاً اگر سفر کند برای شغل خود مثل هیزم‌کنی.

[مسئله ۴۹]

مسئله ۴۹ کسی که شغل او سفر باشد که باید تمام کند. در وجوب تمام، بر او شرط است که جائی ده روز نمانده باشد چه در بلد خود یا غیر آن و الا حکم عملیت سفر، منقطع می‌شود. و هر گاه بعد از ماندن ده روز، بخواهد سفر کند در سفر اول قصر کند و در سفر دوم تمام کند، چه رسد به سفر سوم هر چند احوط در هر دو، جمع است و در این حکم فرقی نیست بین مکاری و ملاح و قاصد و غیر آنها از کسانی که شغل آنها سفر باشد. و اگر کمتر از ده روز جائی بماند باید تمام کند هر چند با ماندن پنج روز نیز، احوط جمع است. و در ماندن این ده روز فرقی نیست بین آن که با قصد بماند یا نه، در بلد خود یا غیر آن که حکم منقطع می‌شود لکن احوط با اقامه در غیر بلد خود بدون قصد جمع است در سفر اول.

[مسئله ۵۰]

مسئله ۵۰ کسی که شغل او سفر نباشد و لکن اتفاقاً چند سفر پی در پی نمود، نباید تمام کند هر چند از اول قصد چند سفر پی در پی نموده باشد پس هر گاه مثلاً در بعض مزارع خود، طعامی دارد و می‌خواهد آن را در سه سفر یا زیاده حمل به بلد کند با حیوان خود یا دیگری در تمام سفرها باید قصر کند. و هم چنین کسی که می‌خواهد نقل مکان کند از بلدی به بلد دیگر و محتاج شود که چند مرتبه برود و برگردد برای حمل اسباب خانه‌ی خود باید قصر کند.

[مسئله ۵۱]

مسئله ۵۱ کسی که شغل او سفر باشد، شرط نیست آن که کیفیات و خصوصیات سفرهای او یک طور باشد از حیث طول سفر و کوتاهی آن و از حیث چیزی که به آن نقل اجناس می‌کند و از حیث نوع شغل پس اگر شغل او مسافرت به جای نزدیک بود و سفر به راه دور نماید یا آن که حیوانی که به آن سفر می‌کرد الاغ بود بدل کرد به قاطر یا شتر یا آن که مکاری بود ملاح شد یا به عکس، حکم عملیت سفر بر او جاری است و به تبدیلات، وجوب تمام بر او متبدل نمی‌شود. بلی، مکاری اگر سوار کشتی شود یا ملاح سوار حیوان شود برای رفتن به زیارت و نحو آن، باید قصر کند زیرا که در غیر عمل خود سفر کرده به خلاف مکاری که ملاح شود یا به عکس که باید به تمام باقی بماند زیرا که به شغل خود مشغول است.

[مسئله ۵۲]

مسأله ۵۲ کسی که برای سیاحت به اطراف زمین می‌گردد و جائی را برای خود وطن قرار نداده، باید تمام بخواند و احوط جمع است.

[مسأله ۵۳]

مسأله ۵۳ شبان گوسفند یا گاو یا شتر که جای مخصوص ندارد باید

صفحه : ۱۳۱

اتمام کند.

[مسأله ۵۴]

مسأله ۵۴ پیله‌ور که شغل او گردش کردن در دهات و بلاد است باید اتمام کند.

[مسأله ۵۵]

مسأله ۵۵ کسی که از وطن خود اعراض کرده و سفر می‌کند و هنوز جائی را وطن قرار نداده قصر کند.

[مسأله ۵۶]

مسأله ۵۶ کسی که مقرّ او زمین واسعی باشد ولی هر سالی جائی از آن زمین سکنی می‌کند، هر گاه از جای سال خود به جای دیگر رود و مسافت باشد قصر کند.

[مسأله ۵۷]

مسأله ۵۷ کسی که شغل او سفر است اگر شك کند که ده روز در وطن یا غیر آن مانده که حکم و جوب تمام منقطع شده یا کمتر مانده؟ باید بر اتمام باقی بماند. «شرط هشتم» رسیدن به حدّ ترخص است به آن که مقداری از بلد دور شود که دیوار خانه‌ها را نبیند و صدای اذان بلد را نشنود و تحقّق یکی از دو علامت کافی است در صورتی که نداند علامت دیگر محقّق نشده و با علم به عدم تحقّق دیگری، احوط عمل به احتیاط است بلکه احوط، اجتماع هر دو علامت است مطلقاً پس اگر یکی از دو علامت محقّق شود و دیگری نشود، احتیاط کند یا به جمع میان قصر و تمام یا به تأخیر نماز تا دیگری هم محقّق شود. و در برگشتن از سفر نیز وقتی که به حدّ ترخص بلد یا محل اقامه‌ی خود برسد حکم و جوب قصر منقطع می‌شود هر چند بعد از رسیدن به حدّ مزبور احوط جمع بین قصر و تمام یا تأخیر نماز است تا به منزل برسد.

[مسئله ۵۸]

مسئله ۵۸ حدّ ترخص به خفاء دیوار خانه‌ها محقق می‌شود هر چند قبه و مناره و عمارات عالیه بلد بلکه دیوار قلعه‌ی آن هنوز پیدا باشد و کفایت می‌کند خفاء صورت و شکل دیوارها هر چند شبیح آن پیدا باشد.

[مسئله ۵۹]

مسئله ۵۹ هر گاه بلدی را بر مکان بلندی ساخته باشند که از راه دور دیده شود، حدّ ترخص آن بلد جائی است که فرض کند آن بلد را بر مکان معتدل نه بر بلندی و نه بر پستی و آن قدر از آنجا دور شوند که بر فرض مزبور، دیوار خانه‌ها ناپیدا می‌شود. و هم چنین اگر بلدی را جای پستی بنا کرده باشند که به رفتن کمی از راه، مخفی شود یا آن که بیرون بلد حاجبی باشد مثل تلال یا جبال یا درختان و نحو آنها که به زودی ناپیدا شود، باید به فرض مذکور معین شود. و هم چنین اگر خانه‌ها بر خلاف عادت بلند یا پست باشد که باید معتدل فرض شود لکن احوط خفاء بیوت است مطلقاً. و هم چنین با بناء خانه‌ها بر زمین مرتفع نیز احوط خفاء آن است مطلقاً.

[مسئله ۶۰]

مسئله ۶۰ هر گاه منزل او بیوت و دیوار نداشته باشد مثل مسئله گذشته باید فرض وجود آن کنند. بلی، در خانه‌های بیابانی‌ها و چادرنشینان که خانه‌های آنها دیوار ندارد کفایت می‌کند مخفی شدن خانه‌های آنها و نباید فرض دیوار نمایند.

[مسئله ۶۱]

مسئله ۶۱ در خفاء اذان، ظاهر آن است کفایت کند تمیز ندادن فصول آن هر چند احوط آن است که آن قدر دور شود که صدای مؤذن را نشنود اصلاً، حتی صدایی

صفحه : ۱۳۲

که مردد باشد بین اذان و غیر آن.

[مسئله ۶۲]

مسئله ۶۲ ظاهر آن است که کفایت کند خفاء صدای اذان که متعارف است بر مناره‌ی بلد می‌گویند در بلاد کوچک و متوسط و معتبر نباشد فرض کنند مأذنه را در آخر بلد به سمت مسافر. بلی، در بلاد بزرگ باید چنین فرض کنند.

[مسئله ۶۳]

مسأله ۶۳ مدار بر خفاء، اذانی است که بر مأذنه‌ی بلند که معتاد آن بلد است گفته می‌شود، چنانچه بر خلاف عادت زیاد بلند نباشد.

[مسأله ۶۴]

مسأله ۶۴ در خفاء دیوار و اذان، مدار بر چشم و گوش متعارف است در هوای خالی از غبار و باد و سایر چیزهائی که مانع از دیدن یا شنیدن باشد. و صاحب گوش و چشم غیر متوسط به متوسط رجوع کند چنانچه اگر صدای مؤذن بلدی بر خلاف عادت، بلند باشد باید فرض اعتدال نمایند.

[مسأله ۶۵]

مسأله ۶۵ اعتبار وصول به حدّ ترخص مختص به وطن نیست بنا بر اقوی، بلکه در محل اقامه و جایی که سی روز بدون قصد مانده باشد نیز جاری است. و چنانچه اعتبار حدّ ترخص در وطن در رفتن و برگشتن هر دو می‌باشد، در محل اقامه نیز چنین است پس هر گاه عازم است در بلدی قصد اقامه ده روز کند و به حدّ ترخص آن بلد برسد حکم سفر منقطع می‌شود و باید تمام بخواند هر چند احوط، تأخیر نماز است تا رسیدن به منزل نظیر آن چه در وطن ذکر شد بلی، وصول به حدّ ترخص در غیر وطن و محل اقامه و جایی که سی روز با تردید مانده معتبر نیست پس کسی که به قدر مسافت بدون قصد برای پیدا کردن گریخته مثلاً رفته و بعد از آن قصد مسافت نماید، کفایت می‌کند در وجوب قصر بر او صدق سیر بر زمین هر چند به قدر ترخص از آنجا دور نشده باشد.

[مسأله ۶۶]

مسأله ۶۶ اگر شک کند که آن قدر از منزل دور شده که به حدّ ترخص رسیده یا نه؟ بنا گذارد نرسیده و تمام کند، چنانچه در برگشتن اگر شک کند که به حدّ ترخص رسیده یا نه؟ قصر کند.

[مسأله ۶۷]

مسأله ۶۷ کسی که در کشتی یا کاری در حال سیر، شروع به نماز کند پیش از رسیدن به حدّ ترخص به نیت تمام و در اثناء نماز پیش از دخول در قیام رکعت سوم به حدّ ترخص رسید باید نماز را به قصر سلام دهد و صحیح است بلکه اگر داخل در قیام سوم شده ولی هنوز به رکوع رکعت سوم نرفته باشد نیز، بنشیند و سلام دهد. و هر گاه داخل رکوع سوم شده باشد محتمل است وجوب اتمام آن نماز ولی مشکل است پس احتیاط به اعاده‌ی آن به قصر بعد از اتمام ترک نشود و در وقت برگشتن هر گاه پیش از رسیدن به حدّ ترخص شروع به نماز کرد به نیت قصر و پیش از تمام شدن نماز به حدّ ترخص رسید باید اتمام کند و صحیح است هر چند احوط آن است که به قصر سلام دهد بعد از آن اعاده کند به تمام.

[مسأله ۶۸]

مسأله ۶۸ کسی که اعتقاد کند به حدّ ترخص رسیده و قصر کند و معلوم شود نرسیده

صفحه : ۱۳۳

بوده، باید به تمام اعاده یا قضاء کند. و در برگشتن اگر اعتقاد کند به حدّ ترخص رسیده و تمام کند و معلوم شود نرسیده، باید به قصر اعاده یا قضاء کند. و اگر اعتقاد کند در رفتن که به حدّ نرسیده و تمام کند و معلوم شود رسیده، باید اعاده یا قضاء کند و در برگشتن اگر اعتقاد کند که نرسیده و قصر کند و معلوم شود رسیده، باید به قصد تمام اعاده یا قضاء کند.

[مسأله ۶۹]

مسأله ۶۹ اگر از وطن سفر کند و از حدّ ترخص بگذرد و به جهت کاری برگردد به کمتر از حدّ ترخص یا آن که جاده کج باشد که در راه بر می‌گردد به کمتر از حدّ ترخص مادامی که داخل حدّ است باید تمام بخواند و بعد از بیرون رفتن از حدّ، باید قصر کند به شرط آن که باقی مانده‌ی راه به قدر مسافت باشد. و هر گاه از محل اقامه سفر کند و به حدّ ترخص برسد و بعد از آن به سبب قضاء حاجت یا اعوجاج جاده برگردد به کمتر از حدّ باید قصر کند و در صورت اول، بعد از خارج شدن از محل ترخیص اگر نماز قصر خوانده و بعد از طی مسافت شرعی دوباره به کمتر از حدّ ترخص رسیده اشکالی در صحت نماز او نیست و هر گاه قصر خوانده و پیش از طی مسافت به کمتر از حدّ ترخص رسیده احوط اعاده‌ی آن نماز است هر چند محتمل است اکتفاء به همان نماز قصر نظیر کسی که به قصد سفر از حدّ ترخص گذشته و نماز قصر خوانده و از سفر پشیمان شود و به وطن برگردد که مجزی است.

[مسأله ۷۰]

مسأله ۷۰ هر گاه دور بلدی به قدر مسافت یا زیاده‌تر باشد و کسی دور آن بگردد و دوری او از بلد در تمام دور، کمتر از حدّ ترخص باشد باید تمام بخواند و هم چنین است در صورتی که دوری او زیاده از حدّ ترخص باشد و لکن در اثناء دور برسد به جایی که کمتر از حدّ ترخص باشد که باید تمام کند به شرط آن که از مبدأ حرکت تا آنجا که به حدّ رسیده یا از آنجا به آخر به قدر مسافت نباشد.

[فصل اول در چیزهایی که به تحقق آن، سفر یا حکم سفر منقطع می‌شود]

اشاره

فصل اول در چیزهایی که به تحقق آن، سفر یا حکم سفر منقطع می‌شود و آن چند چیز است: «اول» رسیدن به وطن که قاطع و موجب تمام است مادامی که در آن باشد یا در جایی که کمتر از حدّ ترخص از آن دور است باشد و مادامی که قصد مسافت تازه نکند و از حدّ ترخص هم نگذرد نباید قصر کند. و مراد به وطن، جایی است که برای خود مسکن گرفته که همیشه در آنجا بماند چه بلد باشد یا قریه یا غیر آنها، چه آنجا مسکن پدر و مادر یا محل ولادت او باشد یا نباشد. و معتبر نیست در صدق وطن، ملک داشتن در آنجا. بلی، شرط است در آن که آن قدر آنجا مانده باشد که در عرف بگویند آنجا وطن اوست و این مختلف می‌شود به

اختلاف اشخاص و خصوصیات. و گاهی به ماندن یک ماه یا کمتر در آنجا محقق می‌شود و شرط نیست که شش ماه در آنجا مانده باشد هر چند احوط است. و پیش از

صفحه : ۱۳۴

شش ماه، اگر از سفر به آنجا رسد و قصد اقامه‌ی ده روز در آنجا نکند، احوط جمع بین قصر و اتمام است.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ کسی که از وطن اصلی خود یا وطن تازه‌ی خود اعراض کند و جای دیگر را وطن قرار دهد پس اگر در وطن سابق، ملکی نداشته باشد یا دارد ولی قابل سکنی نباشد مثل آن که درختی در آنجا دارد یا قابل سکنی هم باشد و لکن شش ماه در آنجا به قصد توطن ابدی ساکن نشده باشد، به مجرد اعراض از آن حکم وطنیت منقطع می‌شود. و اگر در بین سفری به آنجا مرور کند نباید تمام بخواند به خلاف کسی که در آنجا ملکی دارد که بعد از قصد توطن دائمی، شش ماه در آنجا مانده باشد که مشهور علماء فرموده‌اند که آنجا به حکم وطن اوست هر چند از آن اعراض کرده باشد. و آنجا را وطن شرعی او می‌دانند که هر گاه از سفر به آنجا رسد مادامی که ملک او باقی است باید در آنجا تمام بخواند لکن اقوی آن است که بعد از اعراض حکم وطن بر آن جاری نیست و وطن شرعی ثابت نیست هر چند در صورتی که به آن مرور کند و قصد اقامه‌ی ده روز در آن نکند احوط جمع بین قصر و اتمام است بلکه احوط، جمع است در صورتی که در آنجا درختی مثلاً داشته باشد که قابل سکنی نیست و در آن جا شش ماه به قصد توطن مانده باشد بلکه احوط است در صورتی که ماندن شش ماه در آنجا به قصد توطن نباشد بلکه به قصد تجارت باشد مثلاً.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ دانستی که وطن شرعی ثابت نیست و منحصر به وطن عرفی است. بدان که ممکن است کسی برای خود وطن متعدد داشته باشد به آن که دو منزل داشته باشد در دو بلد یا دو قریه و هر دو جا عیال داشته باشد و قصدش آن باشد که تا آخر عمر قدری از سال را نزد یکی از آنها بماند و بقیه‌ی سال را در نزد دیگری، بلکه سه وطن هم ممکن است بلکه دور نیست زیادتر از آن نیز.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ دور نیست که در وطن، ولد تابع والدین یا یکی از آنها باشد مادامی که بعد از بلوغ اعراض از آن نکرده باشد و وطن او محسوب است مگر آن که قصد اعراض از آن بنماید چه آنجا وطن اصلی والدین او باشد [و] محل تولد پسر باشد، یا وطن تازه‌ی آنها باشد مثل آن که والدین او از وطن اصلی خود اعراض و جای دیگر را وطن خود قرار داده باشند و او همراه آنها نباشد پیش از بلوغ و بالغ شود به خلاف آن که در حالت بلوغ او آنها از وطن اصلی اعراض کنند و جای دیگر، به قصد توطن بمانند که آنجا به قصد والدین وطن او نمی‌شود مگر آن که خود او نیز قصد توطن کند.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ حکم وطنیت به اعراض و بیرون رفتن از آنجا زایل می‌شود هر چند هنوز وطن دیگر برای خود قرار نداده باشد و ممکن است مدتی وطن نداشته باشد.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ در وطن شرط نیست اباحه‌ی مکان که در آن سکنی دارد پس اگر

صفحه : ۱۳۵

خانه را غصب کند و به قصد توطن در آن ساکن شود وطن او می‌شود و هم چنین است اگر ماندن او در بلدی حرام باشد به سبب آن که به قصد ارتکاب محرمی در آنجا مانده باشد یا آن که پدر یا مادر، او را از ماندن آنجا نهی کرده باشند و بماند و نحو آنها.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ هر گاه وارد به جایی شود و بعد از عزم توطن ابدی، مردد شود و هنوز به قدری در آنجا نمانده باشد که عرفاً وطن او محسوب باشد اشکالی نیست که به مجرد تردید، حکم وطنیت زایل می‌شود هر چند از آنجا بیرون نرفته و اعراض نکرده باشد بلکه هم چنین است در صورتی که مانده باشد در وطن تازه آن قدری که عرفاً بر آنجا وطن صادق شده و بعد از آن مردد شود، به خلاف کسی که مردد شود در باقی ماندن در وطن اصلی که زوال حکم آن به مجرد تردید پیش از اعراض و بیرون رفتن از آن مشکل است زیرا که محتمل است مادامی که عزم بر نماندن در آنجا نکند از صدق وطن بودن بیرون نرود پس احوط جمع بین حکم وطن و غیر آن است.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ ظاهر کلمات علماء رضوان الله علیهم اعتبار قصد توطن ابدی است در صدق وطن عرفی پس کفایت نمی‌کند عزم بر ماندن آنجا تا مدت مدیده مثل سی سال یا زیاده‌تر، لکن مشکل است و دور نیست در فرض مزبور عرفاً صادق باشد که وطن اوست و احوط در آن، مراعات احتیاط است به جمع بین حکم وطن و غیر آن. «دوم» از قواطع سفر، قصد اقامه‌ی ده روز متوالی است در یک جا چه بلد باشد یا قریه یا مثل چادر بیابانی‌ها یا در بیابانی یا آن که بداند که ده روز در آنجا می‌ماند و لو قهراً بدون اختیار. و کفایت نمی‌کند مظنه‌ی ماندن ده روز چه رسد به شک در آن و شبهای متوسط داخل در آن است به خلاف شب اول و آخر پس کفایت می‌کند ماندن ده روز و نه شب وسط و کفایت می‌کند تلفیق بعضی روز به بعضی از دیگری بنا بر اصح پس اگر اول زوال روز مثلاً وارد بلدی شود و قصد کند که تا زوال روز یازدهم در آنجا بماند که ده روز کامل شود کافی است و باید تمام بخواند اگر چه احوط در آن، جمع بین قصر و اتمام و شرط است در محل اقامه که در یک جا قصد ماندن کند پس اگر قصد کند ماندن ده روز در اماکن متعدده حکم سفر منقطع نمی‌شود مثل آن که قصد کند ماندن ده روز در نجف و کوفه یا در کاظمین و بغداد یا

آن که قصد کند ماندن ده روز در مجموع محالی که قراء متعدده دارد بدون آن که قصد ماندن ده روز در قریه‌ی مخصوصی از آن نماید. و فصل شط ما بین بلد مضرّ به یکی بودن بلد نیست بعد از آن که هر دو طرف یک بلد محسوب باشد مثل دو جانب شط حله و بغداد و امثال آن. و هر گاه بلدی خارج از متعارف بزرگ باشد باید قصد اقامه در محله‌ی خاصی از آن بنماید در صورتی که محلات آن جدا

صفحه : ۱۳۶

باشد، به خلاف جائی که محلات آن متصل به یکدیگر باشد مگر آن که قدری بزرگ باشد که یک محل بر آن صادق نباشد مثل قسطنطنیه و نحو آن که قصد اقامه در مجموع آن نظیر قصد اقامه در مجموع قراء متعدده است.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ در قصد اقامه شرط نیست قصد بیرون رفتن از قلعه‌ی بلد مثلاً بنا بر اصح، بلکه هر گاه قصد بیرون رفتن تا مزارع و بساتین آن بلد را داشته باشد به نحوی که در عرف منافی صدق اقامه در آن بلد نباشد ضرر ندارد و حکم مقیم بر او جاری است حتی اگر قصد کند بیرون رفتن از حدّ ترخّص آن بلد را بلکه هر چند تا کمتر از چهار فرسخ از آن بلد دور شود با آن که با صدق اقامه، منافات نداشته باشد چنانچه بخواد همان روز برگردد ضرر ندارد.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ هر گاه محل اقامه‌ی او جائی از بیابان باشد نباید به خود تنگ بگیرد در دائره محل اقامت چنانچه صحیح نیست قصد اقامت در مجموع بیابان وسیعی که در عرف نگویند یک جا اقامت کرده. و مدار بر صدق یک جا بودن، محل اقامه است عرفاً و بعد از چنین قصدی ضرر ندارد که از آن اندازه بیرون رود به قصد آن که به زودی برگردد هر چند از حدّ ترخّص آنجا خارج شود بلکه هر چند تا کمتر از چهار فرسخ برود مثل آن که در بلد ذکر شد.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ در اقامه معتبر است که بدانند ده روز در آنجا می‌ماند پس اگر مثلاً ماندن او موقوف باشد به ماندن رفقا و ماندن آنها مشکوک یا مظنون باشد منافی با عزم ماندن است. بلی، اگر عازم ماندن باشد ولی احتمال دهد که مانعی حادث شود ضرر ندارد.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ کسی که مجبور یا مکره باشد به ماندن ده روز، باید تمام بخواند هر چند قصد او بر فرض رفع جبر و اکراه بیرون رفتن باشد. بلی، شرط است در وجوب تمام که بدانند جبر و اکراه او تا ده روز زایل نخواهد شد.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ در خانه بیابانی‌ها که ماندن آنها در آنجا معلوم نیست قصد اقامه صحیح نیست مگر در صورتی که اطمینان پیدا کند که تا ده روز از آنجا رحلت نمی‌کنند و بر فرض آن که آنها رحلت کنند عازم باشد که خودش تا ده روز بماند.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ زوجه و مملوک اگر قصد ماندن جائی کنند تا وقتی که شوهر یا مالک آنجا بماند و فرض شود که آنها قصد ماندن ده روز کرده باشند دور نیست بالنسبه به آنها این طور قصد کافی باشد هر چند وقت قصد کردن ندانند که شوهر یا مالک ده روز می‌ماند. بلی، مادامی که بر قصد شوهر یا مالک مطلع نشده باشند باید نماز قصر بخوانند و هر وقت مطلع شدند که آنها قصد اقامه کرده‌اند باید بقیه ایام را تمام بخوانند هر چند وقتی که مطلع شوند بیش از دو سه روز از ایام اقامه‌ی آنها باقی نباشد. و ظاهر آن است که واجب باشد بر زوجه و مملوک نمازهایی را که به قصر خوانده‌اند قضاء نمایند و هم چنین است حال کسی که قصد اقامه کند

صفحه : ۱۳۷

در جائی تا روزی که رفقا قصد اقامه کرده‌اند و رفقاء ده روز قصد اقامه کرده باشند پس قصد اجمالی کفایت می‌کند در تحقق اقامه، لکن در هر دو صورت احوط جمع است بلکه احتیاط را ترک نمایند.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ اگر قصد اقامه تا آخر ماه کند مثلاً و ده روز باشد کفایت می‌کند هر چند وقت قصد کردن نمی‌دانسته که ده روز است بلکه هر چند وقت قصد، می‌دانسته که کمتر است لکن بعد از علم به حال، احوط جمع بین قصر و اتمام است زیرا که محتمل است اعتبار علم به بقاء ده روز در وقت قصد.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ هر گاه قصد اقامه کند و بعد از آن، عدول از قصد خود نماید پس اگر در حال قصد یک نماز چهار رکعتی خوانده باید مادامی که در آنجا است تمام بخواند و اگر نماز نخوانده یا نماز صبح یا مغرب خوانده یا شروع کرده به نماز چهار رکعتی لکن هنوز تمام نکرده، هر چند داخل رکوع سوم شده باشد باید قصر بخواند. و هم چنین است اگر غیر فریضه از کارهایی که بر مسافر جایز نیست به جا آورد مثل نوافل رابعیه و روزه و نحو آنها که باید بعد از عدول از قصد، قصر کند. بلی، اگر روزه گرفته و بعد از زوال، عدول از قصد کند بهتر احتیاط است و هم چنین در صورتی که در اثناء نماز چهار رکعتی بعد از دخول در رکوع، بلکه بعد از قیام برای رکعت سوم عدول کند، بهتر احتیاط است.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ هر گاه بعد از قصد اقامه، یک نماز چهار رکعتی به جا آورده ولی غافل از اقامه بوده بعد از آن، عدول کند ظاهر آن است کافی باشد در باقی ماندن بر تمام. و هم چنین اگر چهار رکعت کرده [خوانده] در چهار جائی که مخیر است بین قصر و اتمام به قصد شرف بقعه، با غفلت از اقامه، کافی است هر چند در هر دو صورت احوط جمع است بعد از عدول.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ در تحقق اقامه معتبر نیست که مکلف به نماز باشد پس هر گاه در حال طفولیت قصد اقامه نموده و در اثناء ده روز بالغ شود، واجب است در بقیه‌ی ایام تمام بخواند و پیش از بلوغ هم، اگر بخواهد مستحباً نماز بخواند باید تمام بخواند. و هم چنین است قصد اقامه در حال جنون در صورتی که قصد از او متحقق شود یا آن که در حال افاقه، قصد کند و بعد از آن مجنون شود و بعد از آن افاقه کند. و هم چنین اگر در حال حیض، قصد اقامه کند که در حال پاکی باید تمام کند بلکه هر چند تمام ده روز حیض باشد بعد از آن تا انشاء سفری نکرده باید تمام کند.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ هر گاه بعد از عزم اقامه، نماز چهار رکعتی از او فوت شود و بعد از وقت عدول از قصد نماید پس اگر قضاء آن واجب باشد و قضاء آن را به تمام به جا آورد و بعد از آن عدول کند، ظاهر آن است که کافی باشد در باقی ماندن بر تمام و اگر پیش از قضاء عدول کند، ظاهر آن است که باید برگردد به قصر. و مجرد آن که قضاء نماز تمام بر ذمه‌ی او قرار گرفته

صفحه : ۱۳۸

کافی نیست هر چند مادامی که انشاء سفر نکرده احوط جمع بین قصر و اتمام است. و اگر قضاء آن نماز بر او واجب نباشد مثل آن که به سبب حیض یا نفاس، نماز از او فوت شده بعد از آن و پیش از نماز چهار رکعتی عدول از اقامه کند [تکلیف او قصر است].

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ عدول از اقامه پیش از نماز چهار رکعتی، قاطع اقامه است از وقت عدول نه آن که کاشف باشد که از اول اقامه متحقق نشده پس اگر نمازی از زمانی که قصد اقامه داشته فوت شده و پیش از یک نماز چهار رکعتی عدول کند باید قضاء آن را تمام به جا آورد. و هم چنین اگر یک روز یا چند روز در زمان قصد اقامه روزه گرفته و پیش از آن که یک نماز چهار رکعتی به جا آورد عدول کند، روزه‌ی او صحیح است و بعد از عدول جایز نیست روزه بگیرد زیرا که به عدول، اقامه منقطع شده.

[مسئله ۲۰]

مسأله ۲۰ در عدول از اقامه فرق نیست بین آن که عزم کند بر نماندن یا مردد شود در آن که بعد از یک نماز چهار رکعتی باید تمام بخواند و پیش از آن، باید قصر بخواند.

[مسأله ۲۱]

مسأله ۲۱ اگر با قصد اقامه، نیت روزه کند و بعد از زوال و پیش از نماز تمام، عدول از قصد کند باید برگردد به قصر لکن روزه‌ی آن روز صحیح است، نظیر کسی که روزه بگیرد و بعد از زوال سفر کند.

[مسأله ۲۲]

مسأله ۲۲ بعد از ده روز، دیگر نباید قصد ده روز تازه کند بلکه بعد از یک نماز چهار رکعتی مادامی که انشاء سفر نکرده بر تمام باید باقی باشد.

[مسأله ۲۳]

مسأله ۲۳ قصد اقامه چنانکه موجب وجوب تمام و جواز یا وجوب روزه است هم چنین باعث استحباب نوافلی است که در حال سفر ساقط است و موجب وجوب جمعه و امثال آن از احکام حاضر است.

[مسأله ۲۴]

مسأله ۲۴ اگر اقامه متحقق شد و ده روز تمام شد و بخواهد از آنجا بیرون رود به کمتر از مسافت شرعی و لو با برگشتن در آن چند صورت است: «اول» آن که عازم باشد که به محل اقامه برگردد و ده روز دیگر در آنجا بماند باید در رفتن و آنجایی که رفته و در برگشتن و محل اقامه، همه جا تمام بخواند و هم چنین در همه جا تمام بخواند در صورتی که عازم باشد جای دیگر قصد اقامه کند و میان دو محل اقامه، به قدر مسافت نباشد. «دوم» آن که عازم باشد که برنگردد به محل اقامه که باید قصر کند در صورتی که از محل اقامه تا مقصد به قدر مسافت باشد یا آن که مجموع رفتن و برگشتن به بلد خود یا بلد دیگر که در آن اقامه می‌نماید به قدر مسافت باشد هر چند از محل اقامه تا مقصد، کمتر از چهار فرسخ باشد بنا بر اقوی. «سوم» آن که عازم برگشتن به محل اقامه باشد بدون قصد اقامه جدید، بلکه از جهت آن که آنجا منزلی است در سفر تازه و در این صورت باید در رفتن و مقصد و برگشتن قصر کند. «چهارم» آن که عازم برگشتن به محل اقامه باشد از جهت آن که محل اقامه اوست به

صفحه : ۱۳۹

آن که اعراض از محل اقامه نکرده و برای حاجتی به کمتر از مسافت رفته که برگردد و بعد از آن از محل اقامه بعد از دو روز یا یک روز یا کمتر انشاء سفر کند و اقوی در این صورت باقی ماندن بر تمام است در رفتن و مقصد و برگشتن و محل اقامه تا وقتی که انشاء سفر کند هر چند احوط جمع است در هر چهار حال، خصوصاً در برگشتن و محل اقامه. «پنجم» آن که عازم برگشتن به

محل اقامه باشد و مردد باشد در برگشتن که اقامه را از سر گیرد یا نه؟ در این صورت نیز باید همه جا تمام بخواند و احوط جمع است مثل صورت چهارم. «ششم» آن که عازم برگشتن باشد با غفلت از اقامه کردن یا نکردن در این صورت نیز باید تمام بخواند و احوط جمع است مانند صورت سابقه. «هفتم» آن که نداند که به محل اقامه برمی‌گردد یا نه؟ یا غافل از آن باشد در این صورت در رفتن و مقصد و برگشتن و محل اقامه، اگر برگردد احتیاط به جمع ترک نشود تا وقتی که جائی قصد اقامه کند یا انشاء سفر تازه کند و در صورتی که گفتیم باید تمام بخواند. فرق نیست ما بین آن که همان روز یا همان شب برگردد به محل اقامه یا بعد از چند روز و اینها در صورتی است که بعد از تحقق اقامه بخواند از محل اقامه برود به کمتر از مسافت بعد از ده روز یا در اثناء آن و اما هر گاه در حال نیت اقامه، قصد بیرون رفتن را داشته باشد پس گذشت که در صورتی که قصد دارد برود و همان روز برگردد که شب را در محل اقامه باشد قصد خروج مضرّ به قصد اقامه نیست و محقق می‌شود اقامه، به خلاف کسی که در وقت قصد اقامه، عازم باشد که در اثناء ده روز از محل اقامه بیرون رود به کمتر از مسافت و یک شب یا زیادتر آنجا بماند که در این فرض، تحقق اقامه مشکل است و احوط از اول تا آخر در این صورت جمع میان قصر و اتمام است مگر آن که قصد اقامه‌ی جدیدی کند بدون عزم مزبور یا انشاء سفری کند.

[مسئله ۲۵]

مسئله ۲۵ مقیم اگر قصد سفر کند و برود و در بین راه بخواند برگردد به محل اقامه و ده روز بماند پس هر گاه بعد از رسیدن به چهار فرسخ باشد باید در رفتن و مقصد و برگشتن قصر کند و اگر پیش از آن باشد، بعد از تجاوز از حدّ ترخص تا وقتی که عزم برگشتن می‌نماید، قصر کند و از وقت عزم به بعد تمام کند و قضاء نمازی که قصر خوانده واجب نیست. و هر گاه عزم برگشتن به محل اقامه کند بدون قصد اقامه‌ی جدید، باید همه جا قصر کند حتی در محل اقامه‌ی سابقه زیرا که از اقامه‌ی سابقه اعراض کرده و هم چنین قصر کند در صورتی که فرض شود که باد او را برگرداند یا آن که برای حاجتی برگردد چنانچه گذشت.

[مسئله ۲۶]

مسئله ۲۶ اگر به نیت قصر، داخل نماز شود و در اثناء نماز قصد اقامه کند همان نماز را تمام کند و مجزی است. و اگر بعد از قصد اقامه، داخل نماز شود به نیت تمام و در اثناء

صفحه : ۱۴۰

آن عدول از اقامه کند پس هر گاه پیش از دخول در رکعت سوم عدول کند همان نماز را به قصر تمام کند و اگر بعد از آن عدول نماید، باطل می‌شود و باید نماز قصر بخواند مادامی که بیرون نرفته هر چند احوط آن است که آن نماز را به تمام، تمام کند و اعاده کند به قصر و بعد از آن هم تا آنجا است جمع کند بین قصر و اتمام.

[مسئله ۲۷]

مسئله ۲۷ اگر قصد اقامه کند در جائی به قصد فعل حرامی از کشتن مسلمانی یا دزدی مال او و نحو آنها، باید نماز تمام بخواند و

هم چنین است در صورتی که پدر یا مالک او را نهی از اقامه کرده باشد یا آن که شوهر او راضی به ماندن او نباشد.

[مسئله ۲۸]

مسئله ۲۸ اگر روزه واجب معینی غیر از روزه رمضان بر مسافر باشد مثل روزه نذر یا استیجار یا نحو آنها واجب است بر او قصد اقامه کند یا امکان.

[مسئله ۲۹]

مسئله ۲۹ اگر نماز ظهر و عصر نکرده [نخوانده] و به مقدار چهار رکعت بیشتر از وقت باقی نمانده، پس در جواز اقامه بر فرض آن که مسافر باشد یا عدم جواز آن به سبب آن که مستلزم فوت وقت ظهر و قضاء شدن آن است، اشکال است پس احوط آن است که قصد اقامه نکند مگر با ضرورت. بلی، اگر حاضر باشد و وقت تنگ شود واجب نیست برای درک هر دو نماز در وقت سفر کند.

[مسئله ۳۰]

مسئله ۳۰ اگر بعد از قصد اقامه، عدول از آن کند و شک کند که عدول بعد از نماز چهار رکعتی بوده تا بر تمام باقی بماند یا نه؟ بنا بر عدم گذارد و قصر کند.

[مسئله ۳۱]

مسئله ۳۱ اگر بعد از قصد اقامه، بداند نماز چهار رکعتی کرده و عدول از اقامه نیز کرده و شک کند کدام مقدم بوده؟ با آن که تاریخ هیچ کدام معلوم نباشد باید قصد کند و بناء گذارد که نمازی که تمام کرده صحیح است زیرا که وقوع نماز تمام با قصد اقامه، شرط بقاء به تمام است و آن معلوم نیست.

[مسئله ۳۲]

مسئله ۳۲ اگر نماز چهار رکعتی کرده [نخوانده] و بعد از آن عدول از اقامه نمود و لکن معلوم شد نمازش باطل بوده، مثل کسی است که نماز نکرده و باید قصر کند. بلی، هر گاه به نیت تمام شروع به نماز کرده و بعد از آن شک کند که به چهار رکعتی سلام داد یا سه یا دو؟ بنا گذارد که به چهار رکعتی سلام داده و با عدول از اقامه، بعد از آن باید تمام بخواند.

[مسئله ۳۳]

مسئله ۳۳ اگر قصد اقامه کند و بعد از خروج وقت، عدول از اقامه نماید و شک کند که با قصد اقامه نماز کرده [خوانده] یا نه؟ بنا

گذارد که نماز کرده و لکن در اکتفاء به آن برای باقی ماندن بر تمام اشکال است هر چند خالی از قوت نیست.

[مسئله ۳۴]

مسئله ۳۴ اگر بعد از سلام واجب و قبل از سلام اخیر که مستحب است از اقامه عدول کند، ظاهر آن است که کافی باشد در باقی ماندن بر تمام و هم چنین است اگر عدول پیش از سجده‌ی سهوی باشد که در آن، نماز واجب شده، بلکه اگر پیش از قضاء سجده یا تشهد فراموش شده باشد. هم چنین است بلکه

صفحه : ۱۴۱

اگر پیش از نماز احتیاط یا در اثناء آن باشد به آن که در رکعات آن شک کرده باشد نیز چنین است هر چند احوط در آن بلکه در اجزاء فراموش شده، جمع است.

[مسئله ۳۵]

مسئله ۳۵ اگر اعتقاد کند که رفقای او قصد اقامه کرده‌اند او هم قصد کند، بعد از آن معلومش شود که قصد نکرده‌اند، آیا باید باقی باشد بر تمام یا نه؟ در آن دو صورت است: «اول» آن که قصد او مقتید به قصد آنها بوده. «دوم» آن که علم او به قصد کردن آنها داعی شده که او نیز قصد کند بدون آن که مقتید به قصد آنها باشد پس در صورت اول باید قصر کند و در دوم تمام و احوط در هر دو صورت جمع است. «سوم» از قواطع سفر آن است که بعد از طی مسافت شرعی، سی روز جائی بدون قصد با تردید مانده باشد به خلاف صورتی که پیش از مسافت شرعی مردد شود که از زمان تردد باید تمام بخواند زیرا که برگشت آن به تردید در سفر کردن است که برود یا نرود پس در صورت اول، اگر جائی بماند و مردد باشد در اقامه و رفتن یا در اقامه و برگشتن به بلد خود، باید تا سی روز قصر کند و بعد از آن تمام کند مادامی که آنجا است و حال او حال کسی است که قصد اقامه‌ی ده روز کرده باشد چه بعد از آن، زیاد بماند یا کم حتی به مقدار یک نماز.

[مسئله ۳۶]

مسئله ۳۶ در حکم متردد است کسی که هر روز عازم باشد که فردا یا پس فردا یا پس فردا یا نه روز دیگر از آنجا بیرون رود و نرود که تا سی روز قصر و بعد از آن و لو زیاده از یک نماز در آنجا نماند، تمام بخواند.

[مسئله ۳۷]

مسئله ۳۷ در الحاق ماندن یک ماه هلالی به سی روز، اگر ابتدای تردد او از اول ماه باشد وجهی است که خالی از قوت نیست هر چند احوط اکتفاء نکردن به آن است.

[مسئله ۳۸]

مسئله ۳۸ در سی روز کفایت می‌کند تلفیق، به آن که مثلاً اول زوال ظهر وارد شود و تا زوال ظهر روز سی و یکم بدون قصد جائی بماند چنانچه در اقامه‌ی ده روز نیز گذشت هر چند احوط عدم اکتفاء به تلفیق و مراعات احتیاط است.

[مسئله ۳۹]

مسئله ۳۹ در مکان تردد فرق نیست میان آن که بلد باشد یا دهکده یا بیابان.

[مسئله ۴۰]

مسئله ۴۰ معتبر است یک جا بودن جای تردد، پس هر گاه بعضی سی روز جائی باشد و بعضی آن جای دیگر، حکم سفر قطع نمی‌شود. و هم چنین اگر در حال تردد مشغول به سیر باشد که باید به قصر باقی بماند در صورتی که قطع مسافت کرده بوده و مضرّ به اتحاد جای تردد نیست، خروج از محل تردد به کمتر از مسافت با قصد برگشتن به زودی در صورتی که عرفاً صادق باشد که سی روز با تردد در آنجا مانده مثل آن که جای تردد او نجف باشد و برای زیارت حضرت مسلم علیه السلام یا دو رکعت نماز در مسجد کوفه بیرون می‌رود و همان روز یا همان شب یا فردای آن روز برمی‌گردد.

[مسئله ۴۱]

مسئله ۴۱ حکم متردد بعد از سی روز مثل حکم

صفحه : ۱۴۲

مقیم است در بیرون رفتن از آنجا به کمتر از مسافت با قصد برگشتن به آنجا در آن که تمام بخواند در رفتن و [در] مقصد و برگشتن و محل تردد، هر گاه قصد برگشتن به آنجا داشته باشد از جهت آن که جای تردد او بوده و در صورتی که از آنجا اعراض کرده و برگشتن به آنجا از جهت آن است که منزلی است از منازل سفر جدید او، باید به مجرد بیرون رفتن قصر بخواند و هم چنین سایر صورتی که سابقاً ذکر شده.

[مسئله ۴۲]

مسئله ۴۲ اگر بیست و نه روز یا کمتر با تردید جائی بماند بعد از آن برود جای دیگر و کمتر از سی روز در آنجا بماند و هم چنین جای دیگر، مادامی که چنین است باید بر قصر باقی باشد مگر آن که جائی قصد اقامه کند یا سی روز یک جا متردد بماند.

[مسئله ۴۳]

مسأله ۴۳ کسی که سی روز متردد مانده اگر بخواهد انشاء سفری بکند به قدر مسافت، به مجرد بیرون رفتن نباید قصر کند مگر بعد از خروج از حدّ ترخص مثل مقیم.

[فصل دوم در احکام مسافر]

اشاره

فصل دوم در احکام مسافر علاوه از آن چه در طی مسائل متقدمه گذشت، بدان که بعد از تحقق شرایط مذکوره ساقط می‌شود از نمازهای چهار رکعتی دو رکعت چنانچه ساقط می‌شود نوافل و عصر بلکه نافله عشاء که وتیره است نیز، بنا بر اقوی. و هم چنین ساقط می‌شود روزهی واجب و سقوط آنها از باب عزیمت است. پس روزهی واجبی در سفر، حرام است بلکه روزهی ندبی نیز حرام است مگر در بعض مواضعی که استثناء شده. و قصر در نماز چهار رکعتی واجب است در غیر مواضع تخییر و جایز نیست به جا آوردن نوافل روز، بلکه وتیره نیز مگر به عنوان رجاء و احتمال مطلوبیت زیرا که سقوط وتیره محل خلاف است به خلاف نافله‌ی صبح و مغرب و نماز شب که ساقط نیست، چنانچه جایز است به جا آوردن غیر رواتب از نمازهای مستحبه.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ اگر بعد از دخول وقت سفر کند پیش از ادای ظهر و عصر، جایز است که در سفر نوافل آنها را به جا آورد هر چند فریضه را باید قصر کند و اگر نوافل مزبوره را ترک کند جایز است قضاء آن را به عمل آورد.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ مسافر اگر بعد از ظهر و پیش از به جا آوردن فریضه‌ی آن، به وطن یا به محل اقامه برسد دور نیست جواز نوافل ظهر در سفر. و در صورتی که نماز ظهر را به قصر به جا آورد و پیش از نماز عصر به منزل رسد، دور نیست جواز نوافل عصر در سفر و هم چنین اگر بعد از نماز عشاء سفر کند دور نیست جواز وتیره در سفر.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ هر گاه مسافر بعد از تحقق شرایط مذکوره، نماز [را] تمام بخواند، یا عالم به حکم و موضوع بوده یعنی عالم بوده به وجوب قصر بر مسافر و به سفر یا جاهل بوده، به هر

صفحه : ۱۴۳

دو یا جاهل به یکی از حکم و موضوع بوده یا ناسی بوده، پس اگر عالم به حکم و موضوع باشد و در غیر مواضع تخییر نماز را عمداً تمام بخواند، باطل است و باید اعاده کند آن را در وقت یا قضاء کند در خارج وقت. و هر گاه جاهل به حکم باشد که نداند

بر مسافر قصر کردن [خواندن] واجب است و تمام کند، اعاده‌ی آن در وقت واجب نیست چه رسد به قضاء آن. و هر گاه اصل حکم را که وجوب قصر بر مسافر باشد می‌داند و لکن جاهل به بعض خصوصیات است مثل آن که نداند سفر تا چهار فرسخ با قصد رجوع موجب قصر است یا نداند که سفر هشت فرسخ است یا نداند کثیر السفر اگر جائی ده روز بماند در سفر اول باید قصر کند یا نداند کسی که سفر او حرام است اگر مبدل به مباح شود باید قصر کند و نحو آنها و تمام کند، واجب است در وقت اعاده و در خارج وقت قضاء کند. و هم چنین در صورتی که عالم به حکم و جاهل به موضوع باشد مثل آن که خیال کند تا مقصد او، به قدر مسافت نیست و مسافت باشد که اگر تمام کند بر او واجب است اعاده یا قضاء. و هر گاه فراموش کند سفر را یا حکم آن را که وجوب قصر باشد و تمام کند. پس اگر در وقت متذکر شود باید اعاده کند و اگر اعاده نکرد باید قضاء کند به خلاف صورتی که متذکر نشود مگر بعد از وقت که قضاء آن بر او واجب نیست. و اگر نه سفر را فراموش کرده و نه حکم آن را، ولی نماز خود را نسبتاً تمام بخواند اعاده و قضاء بر او واجب است.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ حکم روزه در آن چه ذکر شد حکم نماز است که با علم و عمد اگر روزه بگیرد باطل است و با جهل به اصل حکم که سقوط روزه در سفر باشد، صحیح است به خلاف جهل به خصوصیات و جهل به موضوع.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ کسی که وظیفه‌ی او تمام است اگر قصر بخواند باطل است در جمیع صور مگر در مقیمی که به سبب جهل به اصل حکم که وجوب تمام بر او باشد قصر بخواند که صحیح است.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ کسی که بر او قصر واجب و جاهل به اصل حکم باشد و آن نماز از او فوت شود، قضاء آن را بعد از علم به حکم باید قصر کند هر چند اگر در وقت تمام می‌کرد به سبب جهل به حکم صحیح بود و ناسی سفر و ناسی حکم آن اگر نماز از او به عصیان یا به عذری فوت شود قضاء آن را به قصر باید به عمل آورد.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ کسی که سفر یا حکم آن را فراموش کرده و در اثناء نماز متذکر شود پس اگر متذکر شود پیش از دخول در رکوع سوم، نماز را به قصر سلام دهد و صحیح است و نیت تمام در اول نماز ضرر ندارد زیرا که از باب داعی و اشتباه در مصداق است نه از باب تقیید و قصد قربت در نماز کافی است به خلاف آن که بعد از دخول در رکوع متذکر شود که باطل است و باید آن را اعاده نماید با وسعت وقت، هر چند

صفحه : ۱۴۴

به ادراک یک رکعت از آن باشد بلکه اگر بعد از نماز متذکر شود و به مقدار یک رکعت از وقت باقی باشد باید اعاده کند آن را به قصر. و هم چنین کسی که جاهل باشد به آن که مقصد او به قدر مسافت است یا جاهل به خصوصیات حکم باشد، هر گاه شروع به نماز کند به نیت تمام و بعد از نماز عالم شود و به قدر یک رکعت از وقت باقی باشد باید به قصر اعاده کند، بلکه ظاهر آن است کسی که وظیفه‌ی او تمام است و به سبب جهل به نیت قصر، شروع به نماز کند و در اثناء نماز بفهمد که باید تمام بخواند باید عدول به تمام کند و نیت قصر مضرّ نیست زیرا که قصد نماز و تقرب به آن داشته و به خیال آن که بر او قصر واجب است از باب اشتباه در تطبیق بوده، نه تقیید. پس مقیم که نداند وظیفه‌ی او تمام است اگر نیت قصر کند و در اثناء نماز، عالم شود باید عدول به تمام کند و صحیح است و لکن احوط اتمام و اعاده است بلکه احوط در فرض اول نیز اعاده به قصر است بعد از تمام به قصر.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ اگر مسافر من باب الاتفاق بدون قصد، نماز قصر کند ظاهر، صحت آن نماز است هر چند احوط اعاده‌ی آن است، بلکه کسی که جاهل باشد به آن که وظیفه‌ی او قصر است و نیت تمام کند و سهواً قصر کند صحیح است و لکن احتیاط به اعاده در این صورت اشدّ است.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ اگر در سفر وقت نماز داخل شود و نماز نخوانده به وطن یا محل اقامه یا حدّ ترخیص آنها برسد، باید تمام بخواند. و اگر بعد از دخول وقت، نماز نخوانده شروع به سفر کند، در سفر باید قصر بخواند. و مدار در هر دو صورت بر حال اداء نماز است نه بر حال وجوب، لکن احوط در هر دو جمع است.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ هر گاه نماز کسی که در بعض وقت حاضر و در بعض آن مسافر است فوت شود، اقوی آن است که مخیر است قضاء آن را به قصر بخواند یا به تمام زیرا که نماز از مجموع وقت، فوت شده و مفروض آن است که بعض وقت حاضر و بعضی مسافر بوده و لکن مراعات حال فوت که آخر وقت است احوط است و احوط از آن، جمع بین قصر و اتمام است.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ مسافر در اماکن اربعه که مسجد الحرام و مسجد نبی صلی الله علیه و آله و سلم و مسجد کوفه و حایر حسینی علیه السلام باشد، مخیر است میان قصر و تمام بنا بر اقوی بلکه تمام، افضل است هر چند قصر احوط است و این قدر متیقن است. و دور نیست که در تمام بلدان اربعه که مکه و مدینه و کوفه و کربلا است مخیر باشد میان قصر و تمام و لکن سزاوار نیست ترک احتیاط کنند خصوصاً در بلد کوفه و کربلا. و اما در سایر مشاهد مشرفه باید قصر بخواند و احوط در سه مسجد مزبور اقتضای بر مقداری است که

در اصل مسجد بوده نه در زیاداتی که بعد از آن حادث شده. بلی، فرق نیست در آنها میان صحن و سطح و مواضع پست آنها چنانچه احوط

صفحه : ۱۴۵

در حایر، اقتصار بر خصوص اطراف ضریح مبارک است.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ اگر مسافر جائی نماز کند که بعض بدن او داخل اماکن تخییر باشد و بعض آن خارج، باید قصر بخواند. بلی، باکی ندارد که در منتهی الیه حد آنها بایستد به طوری که تمام بدن او در تمام حالات نماز حتی در رکوع و سجود داخل در حد باشد.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ در مواضع تخییر مسافر نمی‌تواند روزه بگیرد مگر آن که در آنجا قصد اقامه کند یا سی روز در آنجا با تردد مانده باشد.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ در اماکن اربعه اگر به قصد قصر شروع کند جایز است تمام کند و اگر به قصد تمام شروع به نماز کند جایز است قصر کند مادامی که از محل عدول نگذشته باشد، بلکه جایز است در نیت، قصر و اتمام را معین نکند بلکه اگر نیت قصر کند و غفلتاً تمام کند یا به عکس، ظاهر صحت آن است.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ مستحب است بعد از هر نماز قصری سی مرتبه بگوید: «سُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ» و این ذکر هر چند از باب تعقیب هر فریضه حتی نماز تمام سنت است و لکن تأکید آن در عقیب نماز قصر، زیادتر است؛ بلکه اولی آن است که در آن تکرار کند سی مرتبه هم به قصد تعقیب و سی مرتبه به قصد بدلیت آن از دو رکعت ساقطه بگوید. تمام شد کتاب صلاه

صفحه : ۱۴۶

[کتاب الصوم]

کتاب الصوم

صفحه : ۱۴۷

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله و الصلاة على رسول الله و آله امناء الله. اقل، آثم، جانی، ابو القاسم الموسوی الاصفهانی عفی عنه گوید که جناب عالم ورع تقی آقای حاجی شیخ عباس قمی دام تأییده سابقاً به ترجمه‌ی کتاب مستطاب عروه الوثقی شروع و از کتاب طهارت تا اواخر احکام اموات و قدری از کتاب صلاة تا اول ستر و ستر نوشتند و تتمه‌ی کتاب طهارت و عمدہی صلاة و بقیه‌ی کتب آن در عهده تعویق ماند این ذره‌ی کم نام و اقل-انام نظر به شدت احتیاج عموم اهل ایمان و کافه‌ی شیعیان از اهالی ایران و سایر بلاد مسلمانان فارسی زبان که نوعاً مقلد حضرت مستطاب آیة الله الملك العلام حجة الاسلام آقای علامه طباطبایی مد ظله العالی علی رءوس الانام می‌باشند با عدم قابلیت و قصور خود به اشاره‌ی آن بزرگوار با کمال تعجیل به تکمیل ترجمه‌ی آن اقدام نمودم و به سبب اشتغال آن بر قواعد فقهیه و اشارات به بعض نکات علمیه با التزام به آن که به قدر مقدور خصوصیتی از خصوصیات آن در ترجمه فروگذار و دقیقه از دقائق آن فوت نشود با ملاحظه‌ی کمال اختصار به بیانی که عوام نیز بتوانند از فوائد متضمنه‌ی آن بهره‌مند باشند خالی از صعوبت نیست زیرا به حکم وجدان لسان در بیان معانی انشائیہ مطلق العنان است به خلاف ترجمه‌ی کتابی از لغتی به لغت دیگر با تقیید به حفظ ترتیب و التزام به بیان تمام فروع مندرجه، پس هر گاه در تعبیرات آن قصوری شده امید است معذورم دانند و اسأل الله تعالی ان يجعلها ذخیرتی لیوم لا ینفع مال و لا بنون فانه ارحم الراحمین.

کتاب الصوم و در آن یک مقدمه و چند باب و خاتمه است.

(مقدمه)

بدان که روزه عبارت است از نگاه‌داری خود از مفطراتی که می‌آید به قصد قربت. و روزه یا واجب است یا مندوب یا حرام یا مکروه و روزه‌ی واجب بر هشت قسم است: «اول» روزه‌ی ماه رمضان. «دوم» روزه‌ی قضاء. «سوم» روزه‌ی کفارہ. «چهارم» روزه بدل هدی در حج. «پنجم» روزه [ای] که واجب شود به نذر یا عهد یا قسم. «ششم» روزه [ای] که به اجاره و نحو آن مثل شرط ضمن العقد بر او واجب شود. «هفتم» روزه روز سوم اعتکاف. «هشتم» روزه‌ی واجبی که از والدین فوت شده که بر پسر بزرگ واجب است. و بدان که وجوب روزه‌ی ماه رمضان از ضروریات دین و منکر وجوب آن، مرتد و واجب القتل است و کسی که منکر وجوب آن نباشد و لکن عصیاناً با علم و عمد افطار نماید، باید حاکم شرع او را تعزیر کند به بیست و پنج تازیانه و هم چنین در مرتبه دوم و هر گاه بعد از دو مرتبه تعزیر،

صفحه : ۱۴۸

دفعه‌ی سوم افطار کند حدّ آن قتل است بنا بر اقوی هر چند در مرتبه‌ی سوم نیز احوط تعزیر و در مرتبه‌ی چهارم قتل است در صورتی که در افطار اول و ثانی و ثالث تعزیرش کرده باشند. و اگر ادعاء شبهه نماید که در حق او محتمل باشد حدّ از او ساقط می‌شود.

[باب اول در نیت است]

اشاره

باب اول در نیت است بدان که روزه از عبادات و صحت آن موقوف است به قصد قربت و روزه بدون آن باطل است. و معتبر است در نیت خلوص از ریا و نحو آن و معتبر نیست در آن گذرانیدن به قلب یا ذکر به زبان، بلکه کافی است مجرد داعی و در تمام اقسام روزهی غیر رمضان حتی روزهی واجب معین، معتبر است قصد نوع که در نیت معین کند مثلاً روزهی قضاء است یا کفاره یا نذر، چه در نذر مطلق یا مقید به زمان معین. و در اعتبار قصد نوع فرق نیست بین روزهی واجب و مندوب پس در روزهی ندبی هم باید معین کند که مثلاً روزه ایام البیض است یا غدیر و نحو آنها از ایام مخصوصه. و کفایت نمی‌کند در آن، روزه آن روز به قصد قربت، بدون قصد نوع هر چند روزه [ای] که بر ذمه‌ی اوست متعین و متحد باشد. و کافی است تعیین اجمالی، به آن که قصد کند روزهی ما فی الذمه خود را بر فرض آن که در ذمه‌ی او یکی بیشتر نباشد هر چند نداند از کدام نوع است و بتواند به سؤال یا به رجوع به دفتر و نحو آنها مفصلاً ما فی الذمه را بفهمد بلکه تعیین اجمالی با فرض تعدد ما فی الذمه نیز کافی است، به آن که قصد کند مثلاً نوعی از روزه [را] که اول به ذمه‌ی او آمده و نحو آن. و اما در روزهی رمضان، پس کفایت می‌کند نیت روزه کردن هر چند معین نکند که از رمضان است بلکه در صورتی که در رمضان به سبب آن که نداند رمضان است یا آن را فراموش کرده باشد و قصد روزهی نوع دیگر کند، صحیح و مجزی از رمضان است. بلی، با علم به رمضان اگر نیت غیر آن را به نماید کافی نیست، نه از رمضان و نه از آن چه قصد کرده. و هر گاه با علم به آن که رمضان است گمان کند صحت روزهی دیگر را و به قصد آن دیگر، روزه گیرد و قبل از ظهر بفهمد عدم صحت را و تجدید نیت کند، مجزی نیست از رمضان بلکه با جهل به عدم صحت غیر در آن، احوط نیز عدم اجزاء است هر چند قصد غیر نیز نکند بلکه قصد روزهی فردا کند مثلاً پس در صحت آن معتبر است قصد رمضان چنانکه در محبوسی که رمضان بر او مشتبه شده باشد و عمل به مظنه کند، قصد رمضان بودن احوط است بلکه وجوب آن خالی از قوت نیست.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ در نیت، معتبر نیست قصد اداء و قضاء و نه قصد وجوب و ندب و نه باقی اوصاف شخصیه، بلکه اگر قصد هر کدام از آنها را در محل خلاف آن کند صحیح است مگر آن که منافی تعیین که در نیت معتبر است بوده باشد، پس اگر امر به روزهی ادائی متوجه او باشد و به گمان آن که امر

صفحه : ۱۴۹

قضائی است امتثال همان امر را به نیت قضاء نماید، صحیح است زیرا که از باب اشتباه در تطبیق است به خلاف صورتی که قصد امتثال امری که متوجه به اوست نکند بلکه به قصد قضاء به عمل آورد که باطل است زیرا که با این حال منافی، تعیین است و به خلاف صورتی که قصد او مغیر نوع باشد مثل آن که امتثال همان امری که متوجه به اوست بنماید به قید آن که قضائی است مثلاً یا به قید آن که وجوبی است مثلاً و معلوم شود ادائی یا ندبی بوده که آن هم باطل است زیرا که مغیر نوع است و برگشت آن به عدم قصد امتثال آن امر است.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ اگر روزی را به قصد روز اول رمضان روزه بگیرد و معلوم شود که دوم آن است مثلاً یا به عکس صحیح است. و هم چنین است که اگر به قصد روز اول روزه کفاره یا غیر آن روزه بگیرد و معلوم شود دوم است مثلاً یا به عکس. و هم چنین اگر قصد

قضاء رمضان امسال نموده و معلوم شود قضاء روزه‌ی سال گذشته فقط بر او بوده یا به عکس که صحیح است.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ دانستن تمام مفطرات به تفصیل در نیت شرط نیست پس اگر قصد کند امساک از امور چندی را که اجمالاً می‌داند تمام مفطرات را شامل است، [کافی است].

[مسئله ۴]

مسئله ۴ اگر اجمالاً قصد امساک از جمیع مفطرات را دارد ولی گمان کند که فلان کار مثل قی، مفطر نیست، پس هر گاه در آن روز قی کند روزه‌ی او باطل می‌شود و هم چنین باطل است در صورتی که قصد امساک از مفطرات سوای قی را نموده هر چند در روزه قی نکند به خلاف صورتی که در نیت ملاحظه قی را وجوداً و عدماً نکرده و به عمل نیاورد که صحیح است بنا بر اقوی.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ در روزه نیابت، معتبر است قصد نیابت هر چند روزه‌ی دیگر بر او نباشد. بلی، هر گاه بداند یک روزه بر او واجب است و نداند که از خود او یا نیابت از غیر است، قصد روزه که در ذمه دارد کافی است.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ در ماه رمضان روزه‌ی غیر رمضان واقع نمی‌شود، نه واجبی نه ندبی؛ هر چند مسافر باشد که مکلف به افطار است. پس هر گاه در رمضان قصد روزه‌ی دیگر نماید باطل است چه بداند رمضان است یا نه؟ چه بداند عدم وقوع روزه‌ی دیگر را در آن یا نداند؟ و اگر مکلف به روزه‌ی رمضان باشد و عالماً عامداً قصد روزه‌ی دیگر کند مثل آن که قصد قضاء رمضان گذشته کند مثلاً از هیچ کدام محسوب نمی‌شود نه از رمضان و نه از آن چه نیت کرده. بلی، در صورتی که جهلاً یا نسیاناً در رمضان، قصد روزه‌ی دیگر کند از رمضان محسوب است چنانکه گذشت.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ کسی که روزه‌ی روز معینی را نذر کرده در نیت، روزه‌ی آن روز را باید تعیین کند و لو به نحو اجمال چنانچه گذشت. و اگر از نذر غفلت نمود و مثلاً به قصد قضاء رمضان روزه گرفت، از قضاء محسوب می‌شود و اگر با علم و عمد خلف نذر و به قصد قضاء روزه بگیرد، صحت آن مشکل است.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ کسی که

قضاء رمضان امسال و قضاء سال قبل بر او باشد، واجب نیست که در نیت، تعیین یک کدام از آن دو را بنماید بلکه روزه به قصد قضاء کافی است. و هم چنین هر گاه دو روزه نذر که هر روز به نذری واجب شده یا دو روزهی کفاره بر او باشد که در آثار با هم مختلف نباشند کفایت می‌کند قصد روزهی نذر بدون تعیین یکی از آنها یا روزهی کفاره، بدون تعیین.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ کسی که نذر کرده روزهی جمع‌ی معینی را و نذر کرده روزهی روز معینی را از ماه معینی و اتفاقاً همان روز از آن ماه، همان جمعه باشد کفایت می‌کند روزهی آن روز برای وفاء در نذر و اگر قصد هر دو را کند ثواب هر دو را به او دهند و اگر قصد یک کدام را کند، ثواب آن را به او دهند و دیگری از او ساقط می‌شود.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ کسی که نذر کند روزهی روز معینی را و روزهی آن روز اتفاقاً چون نیمه شعبان است مثلاً مستحب هم باشد پس اگر آن روز را به قصد وفاء نذر و نیمه‌ی شعبان روزه بگیرد، ثواب آن را به او دهند و اگر به نیت نذر، بگیرد ثواب آن را به او دهند و دیگری ساقط شود و جایز نیست که به قصد نیمه‌ی شعبان تنها بگیرد و قصد وفاء نذر نکند.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ هر گاه در روزه، یک روز چند جهت و خوب یا چند جهت ندب یا جهات وجوب و جهات استحباب جمع شود و در نیت روزه قصد تمام جهات موجوده کند صحیح است و ثواب همه را می‌برد. و اگر به نیت بعضی بگیرد ثواب همان را می‌برد و امر نسبت به سایر جهات ساقط می‌شود.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ وقت نیت روزه، شب است هر وقت [از] آن [شب]، نیت کند کافی است و وقت آن مضیق می‌شود به مقارنه‌ی طلوع صبح صادق در روزهی واجب معین، چه رمضان چه غیر آن. و هر گاه فراموش کرده باشد نیت را یا نداند که رمضان یا واجب معین دیگر است و افطار نکرده تا قبل از زوال آن روز متذکر شود که روزه بر او واجب است از همان وقت، نیت روزه کند و مجزی است به خلاف آن که متذکر نشود تا بعد از ظهر که مجزی نیست و وقت نیت روزه واجب غیر معین از اول شب است تا پیش از زوال ظهر در حال اختیار و هر وقت نیت کند کافی است چه پیش از آن مردد باشد در روزه گرفتن یا جازم برنگرفتن باشد و بعد از زوال وقت، نیت گذشته بنا بر اصح، به خلاف روزهی ندبی که وقت نیت آن باقی است تا پیش از غروب بنا بر اقوی.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ اگر شب، نیت روزه کند و بعد از آن قصد افطار نماید و تا پیش از زوال مفطری به عمل نیآورده، مجدداً نیت روزه کند صحیح است بنا بر اقوی مگر در صورتی که روزهی خود را به ریاء و نحو آن فاسد کرده باشد که قبل از زوال تجدید نیت کافی نیست بنا بر احوط.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ کسی که در شب نیت روزه کرده مادامی که صبح نشده ضرر ندارد مفطرات به عمل آورد با بقاء عزم بر روزهی فردا.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ در ماه رمضان هر شب جدا نیت کند کافی

صفحه : ۱۵۱

است و بهتر آن است که روزهی مجموع ماه را در شب اول نیت کند و هر شب هم علی حده نیت کند بلکه کفایت نیت مجموع ماه قوت دارد لکن احتیاط به نیت هر شب جداگانه ترک نشود به خلاف روزه غیر رمضان از روزهی معین که در صورتی که چند روز روزه بر او باشد لا بد است از نیت هر شب جداگانه و کافی نیست نیت مجموع.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ در یوم الشک که معلوم نیست آخر ماه شعبان است یا اول رمضان، بنا گذارد که آخر شعبان است و روزه آن واجب نیست و اگر به نیت استحباب یا قضاء یا غیر آن روزه بگیرد و اگر بعد از آن معلوم شود که رمضان بوده مجزی از رمضان است و اگر در روز معلوم شود، باید تجدید نیت کند هر چند بعد از زوال باشد و اگر آن روز را به نیت رمضان روزه بگیرد، صحیح نیست هر چند معلوم شود که رمضان بوده.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ روزهی یوم الشک به چند وجه متصور است: «اول» آن که به قصد آخر شعبان بگیرد و این بی اشکال است چه به نیت ندبی بگیرد یا قضاء یا نذر یا نحو آنها و بعد از آن اگر معلوم شود رمضان بوده از رمضان محسوب است. «دوم» آن که به نیت رمضان بگیرد و اقوی بطلان آن است هر چند در واقع رمضان باشد. «سوم» آن که نیت او مردد باشد که اگر در واقع شعبان است ندبی یا قضاء باشد و اگر رمضان است واجب باشد و اقوی بطلان آن است نیز. «چهارم» آن که به قصد قربت مطلقه روزه بگیرد و در ذهن او آن باشد که یا رمضان است یا شعبان و علی ای حال روزهی آن روز راجح است که در منوی تردید داشته باشد نه در نیت و اقوی صحت آن است هر چند خلاف احتیاط است.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ هر گاه در یوم الشک قصد روزه نکند و بعد از به جا آوردن مفطر معلوم شود رمضان است باید بقیه‌ی آن روز را امساک کند به قصد تأدب و جویاً و قضاء آن روزه را به جا آورد. و هم چنین اگر بعد از زوال معلوم شود و هنوز مفطر به عمل نیاورده باشد به خلاف صورتی که پیش از زوال معلوم شود و مفطری به عمل نیاورده باشد که باید تجدید نیت کند و مجزی است از رمضان.

[مسئله ۱۹]

مسأله ۱۹ اگر یوم الشک را به قصد آخر شعبان به نیت ندب یا قضاء یا نحو آنها روزه بگیرد و به فراموشی مفطری به عمل آورد و بعد از آن معلوم شود رمضان است آن روزه از رمضان مجزی و صحیح است و به جا آوردن مفطر نسیاناً مضرّ به صحت آن نیست و مثل آن است که رمضان بودن آن معلوم نشود یا آن که بعد از معلوم شدن آن نسیاناً مفطری به عمل آورد.

[مسأله ۲۰]

مسأله ۲۰ اگر به نیت شعبان روزه بگیرد و به ریاء و نحو آن روزه‌ی خود را فاسد کند مجزی از رمضان نیست هر چند پیش از زوال معلوم شود رمضان است.

[مسأله ۲۱]

مسأله ۲۱ اگر به نیت آخر شعبان روزه بگیرد و قصد افطار کند و پیش از مفطر قبل از زوال معلوم شود رمضان است، آن وقت نیت روزه کند صحیح است به خلاف کسی که در ماه رمضان عصیاناً قصد

صفحه : ۱۵۲

افطار کند و پشیمان شود و قبل از زوال تجدید نیت کند که به قصد افطار باطل شده و هم چنین است اگر در یوم الشک به قصد واجب معین روزه بگیرد و عصیاناً قصد افطار کند و پشیمان شود و بعد از معلوم شدن، آن که رمضان است پیش از زوال تجدید نیت کند که آن روزه باطل است.

[مسأله ۲۲]

مسأله ۲۲ روزه‌ی واجب معین به قصد قطع و قاطع باطل می‌شود به آن که قصد کند روزه نباشد یا قصد کند مفطری به جا آورد چه در آن حال یا بعد از آن. و هم چنین باطل می‌شود به تردید که روزه بگیرد یا نه؟ یا مفطری به جا آورد یا نه؟ بلی، هر گاه تردید او به سبب آن باشد که شک کند از جهت عارضی، روزه‌اش باطل شده یا نه؟ باطل نمی‌شود هر چند زمانی به تردید بماند تا برود پرسد یا به رساله رجوع کند. و در بطلان روزه‌ی واجب معین به قصد قطع و قاطع و تردید، فرق نیست بین آن که پیش از زوال به نیت روزه برگردد یا نه، به خلاف روزه‌ی غیر واجب معین که با رجوع به نیت روزه پیش از زوال صحیح است.

[مسأله ۲۳]

مسأله ۲۳ در صحت روزه شرط نیست که بفهمد حقیقت روزه مجرد ترک مفطرات با نیت است یا آن که امر وجودی است که جلوگیری خود از مفطرات است با نیت.

[مسأله ۲۴]

مسأله ۲۴ عدول از روزه به روزه‌ی دیگر جایز نیست چه از واجب به واجب دیگر یا از ندب به ندب دیگر یا از واجب به ندب یا از ندب به واجب. و آن چه در روزه‌ی یوم الشک گذشت که بعد از معلوم شدن آن که رمضان است؛ تجدید نیت کند از باب عدول

نیست بلکه از جهت آن است که وقت نیت برای کسی که نداند موّسع است تا زوال.

[باب دوم در بیان چیزهایی که در روزه باید از آن امساک کند]

«اول و دوم» خوردن و آشامیدن

اشاره

و فرق نیست بین چیزهایی که خوردن و آشامیدن آنها معتاد باشد مثل نان و آب و امثال آنها و چیزهایی که معتاد نباشد مثل خاک و رمل و مایعی که از درخت به فشردن بیرون می‌آید و نحو آن، چنانچه فرق نیست ما بین زیاد یا کم، مثل عُشر دانه‌ی گندم یا عُشر قطره‌ی آب و نحو آنها حتی آن که اگر ریسمان را به آب دهن یا غیر آن تر کند و دوباره برگرداند به دهن و رطوبت آن را بمکد و فرو برد، روزه را باطل می‌کند مگر در صورتی که رطوبت آن مستهلک شود به آب دهن به نحوی که رطوبت خارجه محسوب نشود. و هم چنین اگر مسواک کند و بیرون آورد و دوباره مسواک را با همان رطوبت داخل دهن کند و رطوبت آن را فرو برد، مبطل روزه است مگر با استهلاک آن رطوبت در آب دهن و هم چنین باطل می‌شود به فرو بردن ریزه‌های غذا [یی] که میانه‌ی دندانها باقی مانده.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ کسی که بعد از غذا خوردن قصد روزه می‌کند، واجب نیست خلال کند هر چند احتمال بدهد که باقی مانده غذای میانه‌ی دندانها به حلق فرو رود زیرا که اگر

صفحه : ۱۵۳

سهواً فرو رود مبطل نیست. بلی، با یقین به آن که فرو می‌رود، واجب است خلال کند و اگر نکند و فرو رود مبطل است.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ آب دهن هر چند زیاد باشد فرو بردن آن ضرر ندارد اگر چه مثلاً به یاد ترشی، زیاد شود لکن احوط فرو بردن آب زیاد دهن است به خصوص در صورتی که عمداً به یاد کردن ترشی مثلاً آب جمع شود.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ بلعیدن اخلاط سر و سینه، مادامی که به فضاء دهن نرسیده ضرر ندارد بلکه اقوی جواز کشانیدن خلط سر است به حلق هر چند خلاف احتیاط است به خلاف خلطی که به فضاء دهن رسیده که احتیاطاً بلعیدن آن را ترک کند.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ خوردن و آشامیدن مبطل است هر چند به غیر متعارف باشد و مجرد رسیدن چیزی به جوف [شکم] ضرر ندارد در صورتی که عرفاً اکل و شرب صادق نباشد مثل آن که دوایی را در جراحت یا گوش یا احلیل خود بریزد و به جوف او فرو رود. بلی، اگر از راه بینی چیزی را عمداً فرو برد، ظاهر آن است که مبطل باشد زیرا که اکل و شرب بر آن صادق است.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ فرو بردن سوزن یا تیر یا نیزه یا کارد و نحو آنها در بدن مبطل نیست هر چند متعمد باشد.

[سوم جماع است]**اشاره**

«سوم» جماع است هر چند انزال منی نشود برای مرد و زن چه در قُبُل یا دُبُر، کوچک یا بزرگ، زنده یا مرده، برای فاعل و مفعول، و هم چنین در صورتی که مفعول حیوان باشد بلکه در صورتی که فاعل حیوان باشد. و جماع محقق می‌شود به داخل کردن حشفه که حد آن ختنه‌گاه است یا مقدار حشفه از دَکَر کسی که حشفه‌ی او را بریده باشند. و باطل نمی‌شود به دخول اقل از حشفه، بلکه هر گاه آلت خود را در غیر حال انتشار به پیچد و فرو برد و لکن تمام آن به مقدار حشفه نباشد مبطل نیست هر چند بر فرض انتشار به مقدار حشفه بشود.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ در بطلان روزه به جماع، فرق نیست بین آن که قصد انزال منی داشته باشد یا نه.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ باطل نمی‌شود روزه به داخل کردن آلت در غیر قُبُل و دُبُر با عدم انزال مگر در صورتی که قصد انزال منی داشته باشد که مبطل است زیرا که قصد مفطر مبطل است.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ داخل کردن انگشت و نحو آن در قُبُل یا دُبُر مبطل نیست.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ جماع کردن در حال خواب یا به اکراه که از اختیار بیرون رود مبطل نیست، چنانچه جماع با نسیان روزه، ضرر ندارد.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ اگر بخواهد آلت خود را مثلاً میان ران کسی فرو برد و بدون اختیار به قُبُل یا دُبُر فرو رود ضرر ندارد به خلاف عکس آن که قصد جماع کند و داخل نشود که مبطل است زیرا که قصد مفطر نموده.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ اگر مرد آلت خود را داخل قُبُل خنثی کند یا آن که خنثی داخل قُبُل یا دُبُر زن یا خنثای دیگر کند روزه هیچ کدام باطل نمی‌شود به خلاف آن که مرد داخل دُبُر خنثی کند که روزه‌ی هر دو باطل می‌شود. و هر گاه مرد داخل قُبُل خنثی کند و همان خنثی آلت خود را به زن داخل کند روزه‌ی خنثی باطل و روزه‌ی مرد و زن

صفحه : ۱۵۴

باطل نمی‌شود.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ کسی که روزه را فراموش کند یا بدون اختیار جماع کند و در بین عمل متذکر یا مختار شود، واجب است فوراً خود را خلاص کند پس اگر در بیرون آوردن سستی نماید روزه باطل می‌شود.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ کسی که شک کند دخول کرده یا نه؟ یا آن که به حدّ ختنه‌گاه داخل شده یا نه؟ روزه‌اش صحیح است.

[چهارم طلب بیرون آمدن منی نمودن عمداً]**اشاره**

«چهارم» طلب بیرون آمدن منی نمودن عمداً به دست مالی یا به بوسیدن یا به داخل کردن آلت در رانها یا به نظر کردن یا به تصویر صورت واقعه یا به خیال کردن صورت زنی یا امثال آن از کارهایی که محرک شهوت باشد و قصد بیرون آمدن منی به آن نماید

که مبطل تمام اقسام روزه است به خلاف آن که کاری نکند و بدون قصد انزال منی بیرون بیاید که مبطل روزه نیست.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ کسی که از حال خود می‌داند که اگر در روز رمضان بخوابد محتلم می‌شود احوط آن است که نخوابد هر چند ظاهر جواز آن است خصوصاً اگر نخوابیدن بر او حرج باشد.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ کسی که محتلم شده در روز، جایز است استبراء کند به بول یا به فشار هر چند بداند که به استبراء بقیه‌ی منی از مجری بیرون می‌آید و اگر بین احتلام بیدار شود نباید خود را بگیرد که منی بیرون نیاید خصوصاً هر گاه موجب ضرر و حرج باشد.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ اگر در روز محتلم شود و بخواهد غسل کند، احوط آن است که پیش از غسل استبراء کند در صورتی که بداند بر فرض ترک استبراء باقی مانده‌ی منی از مجری بعد از غسل بیرون می‌آید و دوباره جنب می‌شود.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ اگر به بعضی مقدمات مذکوره قصد انزال کرد و بیرون نیامد، روزه‌اش به سبب قصد مفطر باطل می‌شود.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ اگر بعضی مقدمات مزبوره را بدون قصد انزال به عمل آورد لکن عادت خود می‌داند که به مثل آن مقدمات انزالش می‌شود و انزال شد، مبطل است به خلاف آن که قصد انزال نداشت و عادت او هم انزال به این مقدمات نبود و اتفاقاً انزال شد که اقوی عدم بطلان است هر چند احوط قضاء آن است خصوص در مثل ملامسه و تقبیل.

[پنجم از مفطرات کذب بر خدا]

اشاره

«پنجم» از مفطرات کذب بر خدا یا رسول صلی الله علیه و آله و سلم یا ائمه هدی علیهم السلام است عمداً چه دروغ متعلق به دین باشد یا دنیا و چه به نحو اخبار باشد یا به فتوی، چه به زبان عربی گوید یا غیر آن و چه به گفتن خبر دهد یا به نوشتن یا به اشاره یا

به کنایه یا به غیر آنها، هر چه صادق باشد بر آن کذب بر آنها و چه آن دروغ را خود او جعل کند یا دیگری جعل کرده و او بگوید بدون آن که نقل قول جاعل کند. به خلاف آن که به طریق حکایت نقل قول جاعل کند که مبطل نیست.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ کذب بر سایر انبیاء و اوصیاء علیهم السلام نیز مبطل است بنا بر اقوی و کذب بر حضرت زهرا علیها السلام نیز ملحق به آن است بنا بر احوط.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ اگر تکلم کند به دروغ بدون توجه به کسی به آن که کسی نباشد یا آن که به کسی بگوید که معنای کلام او نفهمد ظاهر

صفحه : ۱۵۵

آن است که مبطل نباشد هر چند احوط قضاء آن است.

[مسئله ۲۱]

مسئله ۲۱ اگر کسی از او بپرسد که مثلاً حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم چنین فرموده و او اشاره کند، بلی. به جای نه یا نه به جای بلی، مبطل است.

[مسئله ۲۲]

مسئله ۲۲ هر گاه خبر راستی از آن بزرگواران نقل کند بعد از آن بگوید دروغ گفتم، روزه اش باطل می‌شود. و هم چنین مبطل است اگر شب خبر دروغ گفته باشد و روز بگوید آن چه شب گفته‌ام راست بوده.

[مسئله ۲۳]

مسئله ۲۳ اگر دروغ بگوید و بلافاصله برگردد یا توبه کند به مجرد دروغ گفتن روزه اش باطل شده و به توبه کردن بطلان آن برداشته نمی‌شود.

[مسئله ۲۴]

مسأله ۲۴ فرق نیست در بطلان روزه به دروغ بین آن که نسبت به کتابی از کتب، اخبار دهد یا نه، که هر گاه بداند دروغ است جایز نیست به آن خبر دهد هر چند نسبت به آن کتاب دهد مگر آن که ذکر آن مجرد حکایت از کتاب باشد نه خبر دادن از امام علیه السلام، بلکه با ظن به کذب هم جایز نیست خبر دهد بر سیل جزم بلکه با احتمال کذب هم جایز نیست مگر بطور نقل و حکایت پس برای کسی که بخواهد در روز رمضان، نقل اخبار کند با عدم علم به صدق آن، احوط اقتضار است به حکایت از کتاب یا از قول راوی.

[مسأله ۲۵]

مسأله ۲۵ کذب بر فقهاء و روات هر چند حرام است لکن موجب بطلان روزه نیست مگر آن که برگشت آن به کذب بر خدا و رسول صلی الله علیه و آله و سلم باشد.

[مسأله ۲۶]

مسأله ۲۶ هر گاه در مقام تقیّه مضطرّ شود به کذب بر خدا و رسول صلی الله علیه و آله و سلم مبطل روزه نیست چنانچه باطل نمی‌شود به کذب سهوی یا از جهت جهل مرکب.

[مسأله ۲۷]

مسأله ۲۷ اگر به اعتقاد کذب خبر داد و معلوم شود مطابق واقع گفته مبطل است زیرا که قصد مفطر کرده به شرط آن که بداند مفطر است.

[مسأله ۲۸]

مسأله ۲۸ اگر به اعتقاد صدق خبر داد و معلوم شد کذب بوده ضرر ندارد.

[مسأله ۲۹]

مسأله ۲۹ اگر به عنوان شوخی و مزاح دروغ گوید و قصد معنی نکند ضرر ندارد.

[ششم از مفطرات رسانیدن غبار غلیظ است به حلق]

«ششم» از مفطرات رسانیدن غبار غلیظ است به حلق بلکه مطلق غبار هر چند غلیظ نباشد بنا بر احوط، چه غبار حلال باشد مثل آرد یا حرام مثل غبار خاک، چه خود به جاروب کردن یا تکانیدن باعث بلند شدن غبار شود یا دیگری بلکه یا به سبب باد غبار برخیزد و او تحفظ نکند. و اقوی الحاق بخار غلیظ و دود تن و تنباکو به غبار است و باکی نیست به آن چه به سبب غفلت یا فراموشی یا

قهرماً داخل حلق شود و یا به سبب آن که مظنه دارد که به حلق نمی‌رسد تحفظ نکند و برسد.

[«هفتم» سر زیر آب کردن،]

اشاره

«هفتم» سر زیر آب کردن، هر چند باقی بدن او بیرون باشد و فرق نیست در بطلان روزه بین آن که دفعه تمام سر را زیر آب فرو برد یا به تدریج به نحوی که تمام سر زیر آب رود به خلاف آن که به نحو تعاقب سر زیر آب کند به آن که یک طرف سر را زیر آب کند و بیرون بیاورد بعد از آن طرف دیگر را فرو برد که ضرر ندارد هر چند به تعاقب تمام سر زیر آب رفته باشد و مراد به سر، بالای گردن به تمام آن.

صفحه : ۱۵۶

و کافی نیست در بطلان، فرو بردن خصوص منافذ سر از دهن و بینی و گوش و چشم هر چند احوط اجتناب است و بیرون بودن موی سر منافی صدق ارتماس نیست.

[مسئله ۳۰]

مسئله ۳۰ باکی نیست به ارتماس سر یا تمام بدن در غیر آب از سایر مایعات، بلکه ضرر ندارد ارتماس در آب مضاف هر چند احوط اجتناب است به خصوص ارتماس در آب مضاف.

[مسئله ۳۱]

مسئله ۳۱ هر گاه چیزی به سر بمالد یا بچسباند که مانع از رسیدن آب به سر باشد و ارتماس کند، احوط بلکه اقوی بطلان روزه به آن است. بلی، اگر مثلاً خود را داخل شیشه و نحو آن کند و به زیر آب رود ظاهر عدم بطلان روزه است.

[مسئله ۳۲]

مسئله ۳۲ ارتماس به تمام بدن تا بالای منافذ سر به حدی که کاسه‌ی سر یا بعضی آن از آب بیرون باشد مبطل روزه نیست بنا بر اقوی هر چند احوط ترک ارتماس منافذ است چنانچه گذشت.

[مسئله ۳۳]

مسئله ۳۳ باکی نیست به ریختن آب بر سر اگر چه تمام آن را فرا گیرد مادامی که صادق نباشد بر آن فرو بردن سر در آب. بلی، هر

گاه آب زیادی از نهر یا ناودان بزرگی از بالا به پایین می‌ریزد یا سراشیب باشد و سر خود را یا تمام بدن خود را زیر آن آب نگاه دارد که به ریختن آب تمام سر را فرا گیرد، مبطل است زیرا که ارتماس بر آن صادق است.

[مسئله ۳۴]

مسئله ۳۴ کسی که دو سر داشته باشد و سر اصلی خود را تمیز داده باشد، مدار در بطلان بر ارتماس سر اصلی است و با عدم تمیز اصلی باید از ارتماس هر کدام از آن دو اجتناب کند و لکن حکم به بطلان نمی‌شود مگر به ارتماس در هر دو، یکی بعد از دیگری.

[مسئله ۳۵]

مسئله ۳۵ دو مایعی که اجمالاً بدان‌یکی از آنها آب است اجتناب از ارتماس هر دو لازم است ولی حکم به بطلان نمی‌شود مگر به ارتماس در هر دو.

[مسئله ۳۶]

مسئله ۳۶ هر گاه سهواً ارتماس کند یا قهراً [ارتماس کند] به آن که بیفتد در آب و سر زیر آب فرو رود ضرر ندارد.

[مسئله ۳۷]

مسئله ۳۷ کسی که از بالا خود را بیندازد در آب به گمان آن که سرش زیر آب نمی‌رود و برود بدون اختیار، ضرر ندارد.

[مسئله ۳۸]

مسئله ۳۸ ارتماس در مایعی که نداند آب است یا غیر آب یا آن که مطلق است یا مضاف، ضرر ندارد.

[مسئله ۳۹]

مسئله ۳۹ اگر نسیاناً یا قهراً در آب فرو رود و زیر آب متذکر یا مختار شود، واجب است فوراً سر را بیرون بیاورد و الاً روزهاش باطل می‌شود.

[مسئله ۴۰]

مسأله ۴۰ روزه‌ی کسی که به اکراه ارتماس کند باطل است به خلاف مقهور.

[مسأله ۴۱]

مسأله ۴۱ کسی که برای نجات دادن غریق ارتماس کند روزه‌اش باطل می‌شود هر چند ارتماس بر او واجب باشد.

[مسأله ۴۲]

مسأله ۴۲ هر گاه غسل جنابت توقف داشته باشد بر ارتماس و روزه واجب معین باشد، باید تیمم کند به خلاف واجب موسع یا روزه‌ی ندبی که باید غسل کند و روزه‌اش باطل می‌شود.

[مسأله ۴۳]

مسأله ۴۳ در روزه‌ی واجب معین اگر عمداً به قصد غسل، ارتماس کند روزه و غسل او باطل است و در صورتی که روزه را فراموش

صفحه : ۱۵۷

کرده هر دو صحیح است و در روزه واجب موسع یا روزه‌ی ندبی روزه باطل و غسلش صحیح است.

[مسأله ۴۴]

مسأله ۴۴ کسی که به ارتماس عمدی روزه را باطل کند در غیر روزه‌ی رمضان و روزه‌ی واجب معین هر گاه در حال مکث زیر آب یا در حال بیرون آوردن سر از آب قصد غسل کند، صحیح است به خلاف روزه‌ی رمضان که صحت غسل در حال مکث مشکل است زیرا که بعد از بطلان روزه هم، امساک از مفطرات واجب است بلکه صحت غسل در حال بیرون آمدن نیز مشکل است زیرا که نظیر نماز در مکان غصبی است در حال خروج با آن که دخول عمدی باشد و نهی سابق باقی است و به این جهت در واجب معین نیز صحت غسل در حال مکث یا خروج مشکل است.

[مسأله ۴۵]

مسأله ۴۵ اگر صائم در آب مغضوب به قصد غسل، ارتماس کند با نسیان روزه و غضب، غسل و روزه‌اش صحیح است و با التفات به هر دو یا با التفات به روزه و نسیان غضب، هر دو باطل است و با التفات به غضب و نسیان روزه، غسل باطل و روزه‌اش صحیح است.

[مسئله ۴۶]

مسئله ۴۶ اگر نداند ارتماس مفطر است و به عمل آورد، روزه باطل است.

[مسئله ۴۷]

مسئله ۴۷ باطل نمی‌شود روزه به فرو رفتن در برف یا گل شُل.

[مسئله ۴۸]

مسئله ۴۸ کسی که شک کند که ارتماس کرده یا نه؟ بنا بر عدم گذارد.

«هشتم» از مفطرات باقی ماندن بر جنابت است**اشاره**

تا صبح عمدتاً و این مفطر مختص روزهی رمضان و قضاء آن است، نه در سایر اقسام روزهی واجب و مندوب بنا بر اقوی هر چند احوط، اجتناب از آن است به خصوص هر گاه روزهی واجب معین باشد یا موسع؛ به خلاف باقی ماندن بر جنابت بدون عمد که موجب بطلان نیست مگر در قضاء رمضان بنا بر اقوی هر چند احوط، الحاق مطلق واجب غیر معین به آن است. و اما واجب معین چه رمضان باشد یا غیر آن، باطل نمی‌شود به آن، چنانچه باطل نمی‌شود به احتلام در روز، هیچ روزه [ای]، واجب باشد یا ندب، معین باشد یا غیر معین، و فرق نیست در بطلان روزه به بقاء بر جنابت عمدتاً، بین آن که به جماع در شب حاصل شده باشد یا به احتلام و نه بین آن که بعد از جنابت بیدار بماند تا صبح یا بعد از علم به جنابت با قصد غسل نکردن بخوابد. و هر گاه جنب کند خود را پیش از فجر عمدتاً، وقتی که به قدر غسل یا تیمم، زمان به صبح باقی نمانده باشد از بقاء جنابت محسوب است به خلاف وقتی که به قدر تیمم فقط باقی باشد که روزه‌اش صحیح است هر چند گناه کار است و هم چنین باطل می‌شود روزه به باقی ماندن بر حیض یا نفاس تا صبح پس هر گاه از حیض یا نفاس پیش از فجر پاک شود، باید غسل کند یا تیمم کند. و هر گاه هر دو را عمدتاً ترک کند روزه‌اش باطل است و ظاهر این است که این حکم مختص روزهی رمضان باشد هر چند احوط الحاق قضاء آن است بلکه الحاق روزه‌های واجب بلکه مندوب به آن احوط است.

صفحه : ۱۵۸

و اما اگر پیش از فجر از حیض یا نفاس پاک شود و وقت غسل و تیمم باقی نباشد یا آن که در آن حال معلوم شود که شب پاک شده و نمی‌دانست، پس فوراً نیت روزه کند و صحیح است چه روزه واجب [باشد] یا ندب بنا بر اقوی.

[مسئله ۴۹]

مسئله ۴۹ در صحت روزهی مستحاضه، احوط اعتبار اغسال نهاریه است که باید برای نماز به جا آورد، نه اغسالی که برای نماز نباشد پس هر گاه پیش از نماز صبح یا ظهر یا عصر مستحاضه شود به کثیره یا متوسطه که غسل بر او واجب شود و برای نماز غسل نکند، روزه‌اش باطل می‌شود به خلاف آن که بعد از نماز صبح یا ظهر یا عصر کثیره یا متوسطه شود و تا غروب غسل نکند که روزه‌اش باطل نمی‌شود. و اغسال شب آینده شرط صحت روزه نیست هر چند احوط است و هم چنین غسل شب گذشته شرط صحت روزهی فردا نیست به این معنی که ترک غسل مستحاضه که برای نماز مغرب و عشاء واجب است موجب بطلان روزهی فردا نیست. بلی، بر فرض مزبور چون غسل برای نماز صبح واجب می‌شود هر گاه غسل مزبور را ترک کند از این جهت روزه‌اش باطل است و هم چنین در صحت روزه، معتبر نیست عمل کردن به سایر اعمال مستحاضه غیر از غسل از وضوها و تغییر خرقة و پنبه، هر چند احوط اعتبار تمام آنها است و واجب نیست که غسل مستحاضه‌ی متوسطه یا کثیره را پیش از طلوع فجر به جا آورد اگر چه احوط است.

[مسئله ۵۰]

مسئله ۵۰ کسی که فراموش کند غسل جنابت را پیش از فجر به جا آورد و یک روز یا چند روز از شهر رمضان بر او بگذرد، روزهی او باطل است بنا بر اقوی به خلاف غیر رمضان از روزه‌های واجب معین مثل نذر معین که اقوی عدم بطلان آن است به نسیان غسل جنابت هر چند احوط، الحاق آن به رمضان است چنانچه اقوی عدم الحاق نسیان غسل حیض نفاس است به غسل جنابت؛ هر چند الحاق احوط است.

[مسئله ۵۱]

مسئله ۵۱ جنب اگر متمکن از غسل نباشد باید تیمم کند پیش از صبح و آنگاه روزه‌اش باطل می‌شود و هم چنین است کسی که متمکن از غسل بود و تعویق انداخت تا وقت تنگ شد.

[مسئله ۵۲]

مسئله ۵۲ کسی که بدل غسل پیش از فجر تیمم کرد، واجب نیست تا صبح بیدار بماند بلکه جایز است بخوابد بنا بر اقوی هر چند بیدار بودن احوط است.

[مسئله ۵۳]

مسئله ۵۳ کسی که در روز روزه، جنب شود به احتلام و نحو آن واجب نیست تعجیل کند در غسل اگر چه احوط است.

[مسئله ۵۴]

مسأله ۵۴ کسی که بعد از فجر از خواب بیدار شود و ببیند محتلم است روزه‌اش باطل نیست چه یقین کند که پیش از فجر محتلم شده یا بعد از آن یا به شک بماند، زیرا که احتلام اگر پیش از فجر بوده از باب بقاء بر جنابت است به غیر عمد و اگر بعد از فجر بوده، احتلام در نهار است. بلی، در صورتی که بداند احتلام پیش از فجر بوده، روزهی قضاء رمضان که وقت آن موسع باشد از او صحیح

صفحه : ۱۵۹

نیست و اگر وقت آن مضیق باشد احوط به جا آوردن آن و بدل آن است.

[مسأله ۵۵]

مسأله ۵۵ کسی که شب ماه رمضان جنب باشد و بداند که اگر بخوابد بیدار نمی‌شود تا صبح جایز نیست که پیش از غسل بخوابد و اگر خوابید و بیدار نشد، روزه‌اش باطل است و قضاء و کفاره بر او واجب است به خلاف کسی که احتمال بدهد که بیدار شود خواب او حرام نیست اگر چه اتفاقاً از خواب بیدار نشود چه خواب اول باشد یا دوم یا سوم یا بیشتر، هر چند احوط ترک خواب دوم و زیادتر است نهایت آن که در بعضی صور، قضاء با کفاره بر او واجب است چنانچه معلوم خواهد شد.

[مسأله ۵۶]

مسأله ۵۶ خوابیدن جنب در شب رمضان با احتمال بیداری یا با یقین به بیدار شدن، هر گاه تا صبح بیدار نشود بر چند قسم است: «اول» آن که عازم باشد بر ترک غسل. «دوم» آن که مردد باشد در غسل کردن و نکردن. «سوم» آن که غافل باشد از غسل. «چهارم» آن که عازم باشد بر غسل. پس در قسم اول و دوم اگر تا صبح بیدار نشود در حکم باقی ماندن بر جنابت است عمداً بلکه احوط، الحاق قسم سوم است به آن هر چند اقوی الحاق آن به قسم چهارم است. و اما قسم چهارم بلکه سوم نیز پس بعد از علم به جنابت اگر خوابید و بیدار نشد تا صبح، روزه‌اش صحیح است و اگر از این خواب بیدار شد و دو بار خوابید با احتمال بیدار شدن و بیدار نشد روزه‌اش باطل و قضاء آن واجب است و کفاره بر او نیست بنا بر اقوی. و اگر از این خواب هم بیدار شد و مرتبه‌ی سوم خوابید و بیدار نشد تا صبح، روزه‌اش باطل و قضاء آن واجب است ولی در این صورت نیز کفاره واجب نیست بنا بر اقوی هر چند احوط است بلکه کفاره در خواب دوم نیز احوط است بلکه در خواب اول نیز هر گاه عادت او نباشد که بیدار شود، احوط قضاء و کفاره است. و مراد از خواب اول، خواب بعد از علم به جنابت است پس خوابی که در آن محتلم شده محسوب نیست و بعد از بیدار شدن از آن اگر بخوابد خواب اول محسوب است نه دوم.

[مسأله ۵۷]

مسأله ۵۷ احوط الحاق روزهی واجب معین است به شهر رمضان در حکم خواب اول و دوم و سوم حتی در کفاره، در خواب دوم و سوم اگر آن واجب معین کفاره‌دار باشد مثل روزهی نذر معین و نحو آن.

[مسئله ۵۸]

مسئله ۵۸ ظاهر آن است که خواب چهارم یا پنجم یا زیادتر حکم خواب سوم داشته باشد در بطلان روزه و قضاء و کفاره.

[مسئله ۵۹]

مسئله ۵۹ کسی که یقین به جنابت دارد و یقین به غسل کردن ندارد در حکم جنب است در احکام مذکور.

[مسئله ۶۰]

مسئله ۶۰ بعضی علماء ملحق کرده‌اند حیض و نفساء را به جنب در احکام خوابها و لکن اقوی عدم الحاق است بلکه مناط در حیض و نفساء، صدق توانی و سستی در غسل است که هر گاه بر خواب او توانی، صادق باشد و بخوابد و بیدار نشود تا صبح؛ روزه اش باطل است هر چند در خواب اول باشد و اگر صادق نباشد و بیدار نشود باطل نیست اگر چه

صفحه : ۱۶۰

در خواب دوم و سوم باشد.

[مسئله ۶۱]

مسئله ۶۱ اگر شک کند در عدد خوابها بنا بر کمتر گذارد.

[مسئله ۶۲]

مسئله ۶۲ کسی که فراموش کند غسل جنابت را و چند روز بگذرد و بعد از آن در عدد ایام شک کند جایز است در قضاء روزه اکتفا کند به عدد ایامی که یقین دارد هر چند احوط، تحصیل یقین به فراغ است.

[مسئله ۶۳]

مسئله ۶۳ غسل جنابت را جایز است به قصد وجوب به جا آورد هر چند اول شب باشد لکن بهتر آن است که تا پیش از نزدیک صبح به قصد وجوب غسل نکند بلکه به قصد قربت به جا آورد.

[مسئله ۶۴]

مسأله ۶۴ کسی که متمکن از غسل و تیمم نباشد به آن که فاقد الطهورین باشد اعتبار رفع حدث جنابت یا حیض یا نفاس در صحت روزه‌اش ساقط است پس روزه‌ی او با احداث مزبوره صحیح است.

[مسأله ۶۵]

مسأله ۶۵ در صحت روزه معتبر نیست غسل مس-میت چنانچه ضرر ندارد مس-میت کند در روز.

[مسأله ۶۶]

مسأله ۶۶ اگر وقت غسل و تیمم باقی نباشد جایز نیست خود را جنب کند بلکه هر گاه وقت غسل باقی نباشد جایز نیست هر چند وقت تیمم باقی باشد. بلی، اگر فحص کرده و مظنه پیدا کند به بقاء وقت غسل و معلوم شود مضیق بوده تیمم کند و روزه‌اش صحیح است و اگر فحص نکرده باید روزه را قضاء کند بنا بر احوط.

[نهم از مفطرات اماله کردن به مایعات است]

اشاره

«نهم» از مفطرات اماله کردن به مایعات است هر چند برای علاج مضطرّ به آن باشد به خلاف شیاف کردن به جامدات که مانعی ندارد اگر چه اجتناب از آن نیز احوط است.

[مسأله ۶۷]

مسأله ۶۷ اماله هر گاه داخل شکم نشود مجرد دخول به دُبر بعید نیست مفطر نباشد هر چند خلاف احتیاط است.

[مسأله ۶۸]

مسأله ۶۸ ظاهر جواز اماله کردن به چیزی است که مایع بودن آن مشکوک باشد اگر چه ترک آن احوط است.

[دهم از مفطرات قی-کردن است]

اشاره

«دهم» از مفطرات قی-کردن است عمداً هر چند برای رفع مرض و نحو آن باشد به خلاف قی-کردن سهوی یا بدون اختیار که مبطل نیست و مدار بر آن است که در عرف قی-بر آن صادق باشد پس بیرون آمدن مثل هسته‌ی خرما یا کرم قی-شمرده نمی‌شود.

[مسئله ۶۹]

مسئله ۶۹ اگر به آروغ زدن چیزی از حلق بیرون آید و فرو رود بدون اختیار مبطل نیست و اگر به فضاء دهن برسد و اختیاراً فرو برد روزه‌اش باطل و قضاء و کفاره بر او لازم است بلکه در صورتی که به سبب خباثت یا غیر آن فرو بردن آن حرام باشد، کفاره جمع واجب است.

[مسئله ۷۰]

مسئله ۷۰ هر گاه چیزی را شب فرو برد که واجب باشد قیّ کردن آن در روز، روزه‌اش فاسد می‌شود در صورتی که بیرون آوردن آن منحصر به قیّ باشد و الا فاسد نمی‌شود مگر در صورتی که با امکان بیرون آوردن به نحو دیگری، اختیاراً قیّ کند و گذشت که بیرون آمدن مثل درهم یا درّ و نحو آن از حلق که قیّ محسوب نیست، مبطل نیست.

[مسئله ۷۱]

مسئله ۷۱ اگر شب چیزی بخورد که بداند روز لا بدّ بدون اختیار قیّ می‌کند احوط قضاء روزه است.

[مسئله ۷۲]

مسئله ۷۲ هر گاه آثار قیّ ظاهر شود و ممکن باشد بدون

صفحه : ۱۶۱

حرج و ضرر خود را نگاه دارد، واجب است نگاه دارد.

[مسئله ۷۳]

مسئله ۷۳ اگر مگس داخل حلق او شود با امکان باید آن را بیرون آورد و قیّ محسوب نیست و اگر بیرون آوردن آن متوقف بر قیّ باشد نباید بیرون آورد و روزه‌اش صحیح است.

[مسئله ۷۴]

مسئله ۷۴ آروغ زدن اختیاراً جایز است هر چند احتمال دهد که به آن چیزی از حلق بیرون آید و با یقین جایز نیست.

[مسئله ۷۵]

مسئله ۷۵ اگر چیزی را سهواً ببلعد و پیش از آن که به حلق رسد متذکر شود، باید بیرون آورد و روزه‌اش صحیح است و اگر بعد از رسیدن به حلق متذکر شود بیرون آوردن آن واجب نیست بلکه با صدق قی بر آن، جایز نیست. بلی، با شک در آن که به حلق او رسیده یا نه؟ اخراج آن واجب است.

[مسئله ۷۶]

مسئله ۷۶ در روزهی واجب معین هر گاه در حال اشتغال به نماز واجب، مگس یا پشه و مثل آنها یا چیزی از ریزه‌های غذا که میان دندانها مانده به حلقش فرو رود و بیرون آوردن آن توقف داشته باشد بر ابطال نماز به تکلم کردن به آخر یا به غیر آن، پس هر گاه ممکن باشد که به همان حال، خود را تا آخر نماز نگاه دارد واجب است و اگر ممکن نباشد و چاره منحصر باشد به بلعیدن آن که روزه‌اش باطل شود یا به ابطال نماز و هنوز آن چیز به حلق او نرسیده و خوردن آن فی نفسه حرام باشد مثل مگس و نحو آن، باید نماز را قطع کند و آن را بیرون آورد هر چند وقت نماز مضیق باشد و اگر حرام نباشد مثل ریزه‌های طعام و وقت نماز باقی باشد اگر چه به مقدار یک رکعت آن، باز واجب است نماز را قطع کند و بیرون آورد به خلاف آن که وقت نماز مضیق باشد که باید ببلعد و نماز را تمام کند و روزه را قضاء کند. و هر گاه آن چیز به حلق رسیده و مثل مگس باشد که خوردن آن فی نفسه حرام است واجب است نماز را قطع کند و بیرون آورد ولی بی‌اشکال نیست. و اگر مثل ریزه‌های طعام باشد قطع نماز واجب نیست و نمازش صحیح است و بر هر دو تقدیر، روزه‌اش صحیح است.

[مسئله ۷۷]

مسئله ۷۷ بعضی علماء گفته‌اند که جایز است صائم عمداً انگشت خود را داخل حلق کند و چیزی که فرو رفته بیرون آورد لکن در صورتی که آن چیز به حلق رسیده باشد مشکل است و احوط ترک آن است.

[مسئله ۷۸]

مسئله ۷۸ باکی نیست به آروغ زدن قهری هر چند به سبب آن چیزی از طعام بیرون آید و به فضای دهن رسد و بی‌اختیار فرو رود، بلکه باکی نیست به آروغ زدن عمدی بشرط آن که نداند چیزی از حلق به آن بیرون می‌آید پس اگر چیزی بیرون آمد باید بریزد و اگر بی‌اختیار فرو رود به حلق، روزه‌اش باطل نمی‌شود هر چند احوط قضاء آن است.

صفحه : ۱۶۲

[باب سوم در احکام روزه]**فصل اول بطلان روزه در صورت عمد و اختیار**

اشاره

بدان که مفطرات مذکوره بجز باقی ماندن بر جنابت که کلام در آن مفصلاً ذکر شد در خصوص صورت عمد و اختیار، روزه را باطل می‌کند به خلاف آن که سهواً یا بدون اختیار واقع شود که مبطل نیست، بدون فرق بین اقسام روزه از واجب معین و موسع و مندوب. و فرقی نیست در باطل شدن آن در صورت عمد بین آن که عالم باشد یا جاهل قاصر یا مقصّر و نه بین مکره و غیر آن، پس هر گاه کسی را اکراه کنند به افطار و از خوف ضرر بر فرض ترک کردن، افطار کند روزه‌اش باطل می‌شود بنا بر اقوی. بلی، اگر کسی به قهر چیزی به حلق او بریزد و فرو رود باطل نمی‌شود.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ اگر کسی نسیاناً افطار کند و به گمان آن که روزه‌اش باطل است بعد از آن عمداً افطار کند، روزه‌اش باطل می‌شود چنانچه باطل می‌شود به افطار به گمان آن که روزه‌ی ندبی است و ابطال آن جایز است و بعد از آن متذکر شود که واجب بوده.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ اگر به موجب تقیّه از ظالمی افطار کند باطل می‌شود.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ اگر لقمه در دهان گذارد و به سبب نسیان روزه، بخواد فرو برد و پیش از فرو بردن متذکر شود، باید بیرون آورد و هر گاه با امکان بیرون آوردن ببلعد باطل می‌شود بلکه کفاره باید بدهد نیز. و هم چنین در صورتی که مشغول خوردن باشد و بفهمد فجر طالع شده که باید آن چه در دهن باقی است بیرون آورد.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ اگر بدون اختیار مگس یا پشه یا دود غلیظ یا غبار داخل حلق او شود باطل نمی‌شود و بر فرض امکان اخراج آن، واجب است بیرون آورد هر چند به مخرج خاء رسیده باشد.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ هر گاه تشنگی بر صائم غلبه کند به حدّی که خوف هلاکت داشته باشد جایز است که به مقدار دفع ضرورت آب بیاشامد و روزه‌اش باطل می‌شود و لکن باقی مانده‌ی روز را باید از مفطرات امساک کند در خصوص شهر رمضان به خلاف غیر آن از

روزه‌ی واجب موسّع و معین که امساک بقیه‌ی روز واجب نیست هر چند در واجب معین احوط است.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ بر روزه دار جایز نیست اختیاراً جایی رود که می‌داند به اکراه افطارش می‌دهند یا چیزی به قهر به حلقش می‌ریزند و بر هر دو تقدیر، روزه‌اش باطل می‌شود بلکه دور نیست بطلان روزه به مجرد قصد رفتن آنجا هر چند نرود زیرا که قصد رفتن به منزله قصد افطار است.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ اگر به سبب نسیان روزه جماع کند باطل نمی‌شود و اگر در اثناء عمل متذکر شود باید فوراً بیرون آورد و الا قضاء و کفاره بر او واجب است.

صفحه : ۱۶۳

[فصل دوم در مستنثیات]

اشاره

فصل دوم [در مستنثیات] باکی نیست در روز روزه به مکیدن انگشتر و سنگ ریزه و نه به جویدن طعام برای طفل یا طیور و نه به چشیدن نمک آش مثلاً که به حلق نرسد. و باطل نمی‌شود روزه به آنها اگر بدون علم و قصد به حلق برسد قهراً یا نسیاناً به خلاف صورتی که از اول بداند که قهراً یا نسیاناً فرو می‌رود که باطل می‌شود به آن، زیرا که افطار عمدی محسوب است و هم چنین باکی نیست به جویدن قندران و فرو بردن آب دهن بعد از آن هر چند طعمی در آب دهن پیدا شده باشد بشرط آن که نداند که آن طعم از اجزاء ریزه‌ی قندران که داخل آب دهن است حاصل شده و الا فرو نبرد. و باکی نیست به نشستن در آب هر گاه ارتماس نکند برای مردان و زنان هر چند بر زن کراهت دارد. و باکی نیست به تر کردن لباس و گذاردن آن بر جسد. و ضرر ندارد مسواک کردن به چوب خشک یا تر کردن لکن اگر مسواک را از دهن بیرون آورد با آن رطوبت دیگر داخل دهن نکند که از رطوبت خارجی محسوب است و بلعیدن آن جایز نیست مگر به استهلاک آن در آب دهن چنانکه باکی نیست به مکیدن زبان طفل یا زوجه در صورتی که رطوبتی نداشته باشد. و هم چنین ضرر ندارد در بر گرفتن زوجه و بوسیدن او و امثال آنها.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ اگر خون به آب دهن ممزوج شود و در آن مستهلک شود بلعیدن آن ضرر ندارد بنا بر اقوی و هم چنین غیر خون از چیزهای حرام یا حلال. و ظاهر آن است که جایز نباشد عمداً آن را به آب دهن ممزوج و استهلاک کند برای بلعیدن چه چیزهای

حرام باشد مثل خون یا حلال مثل آب و آن چه ذکر شد در اول مسأله در صورتی است که از باب اتفاق ممزوج شده باشد.

[فصل سوم در چیزهایی که بر صائم مکروه است]

فصل سوم [در چیزهایی که بر صائم مکروه است] بدان که برای روزه دار چند چیز مکروه است: «اول» مباشرت زنان، به مالیدن بدن به بدن ایشان و بوسه و بازی کردن به خصوص برای کسی که به آنها شهوتش حرکت کند بشرط آن که قصد انزال نداشته باشد و عادتش به انزال به مثل آنها نباشد و الا در روزه‌ی واجب معین حرام است. «دوم» سرمه کشیدن به چیزی که صبر زرد یا مسک و نحو آنها در آن باشد که طعم یا بوی آن به حلق می‌رسد و هم چنین ریختن آن در چشم. «سوم» حمام رفتن اگر بترسد که موجب ضعف شود. «چهارم» خون گفتن به حجامت و فصد و نحو آن که باعث ضعف شود و اگر بداند که به خون گرفتن بیهوش و روزه‌اش باطل می‌شود حرام است بلکه دور نیست

صفحه: ۱۶۴

کراهت هر کاری که باعث ضعف یا هیجان صفر باشد. «پنجم» انفییه کشیدن در صورتی که نداند اجزاء آن به حلق رسد و الا جایز نیست بنا بر اقوی. «ششم» بو کردن ریاحین یعنی گیاهی که خوش بو باشد بخصوص نرجس. «هفتم» پوشیدن لباس تر. «هشتم» نشستن زن در آب بلکه خلاف احتیاط است. «دهم» کندن دندان بلکه مطلق خون آلود نمودن دهن. «یازدهم» مسواک کردن به چوب تر. «دوازدهم» مضمضه کردن به عبث بلکه به دهن داخل کردن چیز دیگر بدون غرض صحیح. «سیزدهم» خواندن اشعار و دور نیست کراهت آن مختص باشد به غیر اشعار مراثی و مطالب حقه که خالی از اغراق است و غیر آن چه مشتمل بر مدح معصومین علیهم السلام باشد هر چند ظاهر اخبار، کراهت مطلق شعر است. «چهاردهم» جدال و خودنمایی و اذیت رسانیدن به خادم و زود قسم یاد کردن و نحو آن از محرمات و مکروهات در غیر روزه که در روزه، حرمت و کراهت آن اشد است.

[فصل چهارم در احکام کفار]

اشاره

فصل چهارم در احکام کفار بدان که مفطرات مزبوره چنانچه موجب قضاء می‌باشند موجب کفاره نیز هستند در صورتی که به عمد و اختیار بدون اکراه و اجبار باشد و در وجوب کفاره، فرقی بین مفطرات نیست حتی ارتماس و کذب بر خدا و رسول صلی الله علیه و آله و سلم بلکه حقه و قی بنا بر اقوی. بلی، اقوی عدم وجوب کفاره است در خواب دوم جنب بعد از بیدار شدن بلکه در خواب سوم هر چند در هر دو خصوصاً خواب سوم، کفاره احوط است و در وجوب کفاره فرقی نیست بین عالم و جاهل مقصیر و قاصر بنا بر احوط اگر چه اقوی، عدم وجوب کفاره است بر جاهل خصوصاً قاصر و مقصری که وقت افطار ملتفت نباشد. بلی، کسی که جاهل به مفطر بودن مفطری باشد با علم به حرمت آن مثل آن که نداند کذب بر خدا و رسول صلی الله علیه و آله و سلم مفطر است و در روزه مرتکب آن شود، ظاهر آن است [که] کفاره بر او واجب باشد.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ کفاره در چهار قسم از اقسام روزه، واجب است: «اول» روزهی شهر رمضان و در کفاره‌ی آن مخیر است بین عتق یا دو ماه پی در پی روزه یا اطعام شصت مسکین بنا بر اقوی، هر چند احوط ترتیب مزبور است که با امکان، یک بنده آزاد کند و با عجز از آن دو ماه روزه و با عجز از آن، اطعام نماید. و هر گاه افطار به حرام نماید باید در کفاره، جمع کند بین هر سه مثل آن که افطار نماید به مغصوب یا به خمر یا به جماع حرام و نحو آنها. «دوم» روزهی قضاء رمضان اگر افطار کند بعد از زوال و کفاره‌ی آن اطعام ده مسکین به هر کدام مدّی از طعام و اگر از آن عاجز باشد سه روز روزه و احوط اطعام شصت مسکین است. «سوم» روزهی نذر معین و کفاره‌ی آن همان کفاره‌ی افطار رمضان است. «چهارم» روزهی اعتکاف و کفاره‌ی آن مثل افطار رمضان است که مخیر

صفحه : ۱۶۵

است میان سه کار و احوط ترتیب مزبور است و کفاره‌ی اعتکاف مختص به جماع است و به سایر مفطرات واجب نمی‌شود. و ظاهر آن است که کفاره برای اعتکاف باشد نه روزهی آن و به این سبب به جماع در شب نیز کفاره واجب می‌شود. و اما سایر اقسام روزه پس کفاره به افطار آنها واجب نمی‌شود چه واجب باشد مثل نذر غیر معین یا کفاره و چه مندوب که کفاره ندارد هر چند بعد از زوال افطار کند.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ هر گاه دو روز یا زیادتر افطار کند در چهار قسم روزه که کفاره‌دار است، کفاره به عدد ایام مکرر می‌شود به خلاف آن که در یک روز مکرر مفطر به عمل آورد که کفاره متعدد بر او نیست مگر به تکرر جماع هر چند بعد از مفطر اول کفاره را اداء کند و هر چند جنس مفطر مختلف باشد بنا بر اقوی اگر چه احوط در این دو صورت تکرار کفاره است بلکه احوط، تکرار کفاره است به تکرر مفطر در یک روز نیز. و اما جماع پس احوط بلکه اقوی وجوب تکرار کفاره است به تکرر آن.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ در افطار به حرام که موجب کفاره‌ی جماع است فرقی نیست میان آن که حرمت آن بالاصاله باشد مثل زنا و شرب خمر یا بالعرض باشد مثل جماع در حال حیض یا خوردن چیزی که مضرّ باشد.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ کذب به خدا و رسول صلی الله علیه و آله و سلم افطار به حرام است بلکه بلعیدن اخلاط دماغ اگر گفتیم که به سبب آن که از خبائث است حرام باشد و لکن مشکل است.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ در کفاره‌ی جماع اگر از بعض خصال متعذر باشد بقیه را باید به عمل آورد.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ در یک روز اگر چند مرتبه جماع کند به عدد آن باید کفاره بدهد و هر گاه چند مرتبه جماع به حرام کند به عدد آنها کفاره جمع را مکرر کند.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ ظاهر آن است که خوردن لقمه‌های متعدده در یک مجلس یا آشامیدن چند جرعه آب یک افطار شمرده شود پس هر گاه بگوییم که کفاره به تعدد مفطر در یک روز متعدّد می‌شود نیز در فرض مزبور کفاره متعدّد بر او نیست.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ در یک جماع هر گاه چند مرتبه بیرون آورد و فرو برد، کفاره متعدّد نمی‌شود هر چند احوط است.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ اگر افطار به غیر جماع نمود بعد از آن جماع کرد یک کفاره کافی است چنانچه اگر به حلال افطار کرد و بعد از آن مفطر محرم به جا آورد یک کفاره جمع کافی است.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ اگر اجمالاً بداند که روزه را فاسد کرده و نداند که آیا علاوه از قضاء موجب کفاره به عمل آورده یا نه؟ کفاره بر او نیست و اگر بداند چند روز افطار کرده و عدد ایام را نداند، جایز است اقتصار کند به قدر معلوم. و اگر شک کند که به حلال افطار کرده یا به حرام؟ یکی از خصال کفاره کافی است. و اگر شک کند در روزی که افطار کرده که شهر رمضان بوده که کفاره بر او باشد یا قضاء آن بوده و پیش از ظهر افطار کرده که بر او چیزی نباشد؟ چیزی بر او نیست. و اگر در فرض مزبور می‌داند بعد از زوال افطار کرده اطعام شصت مسکین کافی

صفحه : ۱۶۶

است بلکه می‌تواند که به اطعام ده مسکین اقتصار کند.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ هر گاه عمداً افطار کند و بعد از زوال سفر کند، کفاره از او ساقط نمی‌شود بی‌اشکال و هم چنین است اگر پیش از زوال سفر کند به قصد فرار از کفاره بلکه هم چنین است هر چند به قصد دیگری سفر کند بنا بر اقوی. و هم چنین است اگر سفر کند و پیش از رسیدن به حدّ ترخص افطار کند که در تمام صور، باید کفاره بدهد. و هر گاه عمداً افطار کند بعد از آن، عارض قهری بر او عارض شود مثل حیض یا نفاس یا مرض یا جنون و نحو آنها از اعدار پس آیا کفاره از او ساقط می‌شود یا نه؟ دو وجه بلکه دو قول است: اقوی سقوط است هر چند خلاف احتیاط است.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ هر گاه افطار کند روزی را که شک دارد آخر رمضان است یا اول شوال؟ و بعد از آن معلوم شود که شوال است اقوی سقوط کفاره است هر چند خلاف احتیاط است. و هم چنین است اگر اعتقاد کند روزی را که رمضان است و عمداً افطار کرد و بعد از آن معلوم شود شوال است یا در یوم الشک اول ماه با اعتقاد آن که رمضان است، معلوم شود که شعبان بوده در هر دو صورت کفاره ساقط است.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ کسی که وجوب روزه رمضان را منکر باشد و افطار کند بلکه هر چند روزه بگیرد مرتد است و اگر منکر آن نباشد ولی افطار کند با علم و عمد، باید تعزیرش کنند به بیست و پنج تازیانه و اگر بعد از تعزیر، باز افطار کند دو باره تعزیرش کنند و اگر بعد از دو مرتبه تعزیر، باز افطار کند در مرتبه سوم او را بکشند و احوط، قتل او است در مرتبه چهارم.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ کسی که در روزه رمضان با عیال [روزه دار] خود جماع کند با اکراه او، مرد دو کفاره باید بدهد و دو مرتبه تعزیرش کنند و مرد به سبب اکراه، تحمّل کفاره و تعزیر از زن می‌نماید؛ به خلاف صورتی که جماع به رضای هر دو باشد [در این صورت] هر دو باید کفاره بدهند و هر دو را تعزیر نمایند. و هم چنین است اگر در ابتدای عمل، زن را اکراه نمود و بین عمل، راضی شد بنا بر اقوی، هر چند احوط آن است که در این صورت مرد دو کفاره بدهد و زن یک کفاره و در زوجه فرق نیست بین دائمه و منقطع.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ اگر کسی در روز روزه با زن صائمه‌ی خود که خواب باشد جماع کند، نباید کفاره و تعزیر زن را تحمّل کند زیرا که بر زن چیزی نیست روزه‌اش نیز باطل نمی‌شود چنانچه تحمّل نمی‌کند از او اگر اکراه کند او را بر غیر جماع از مفطرات حتی مقدمات جماع هر چند باعث انزال زن شود.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ زن اگر اکراه کند مرد را بر جماع، تحمّل کفاره و تعزیر از او نمی‌کند.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ مرد اگر اکراه کند کنیز روزه دار خود را به جماع، نباید تحمّل کفاره و تعزیر او نماید و هم چنین اکراه کند اجنبیه را بنا بر اقوی هر چند احوط تحمّل از اوست به خصوص در صورتی که خیال کرده که اجنبیه زوجه‌ی اوست.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ هر گاه مرد به سبب

صفحه: ۱۶۷

سفر یا مرض یا نحو آن مفطر و زوجه‌اش روزه باشد، جایز نیست اکراهش کند به جماع و اگر کرد، کفاره و تعزیر او را نباید تحمّل کند. و آیا جایز است با او در حالت خواب جماع کند یا نه؟ اشکال است.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ کسی که عاجز باشد از به جا آوردن هر سه کفاره، مخیر است بین روزه هیجده روز یا تصدّق به آن چه بتواند و اگر از هر دو عاجز باشد آن چه می‌تواند از آن را به عمل آورد. و هر گاه قدرت بر هیچ چیزی از آن نداشته باشد، استغفار کند و لو یک مرتبه به قصد بدلیت آن از کفاره و اگر بعد از آن متمکن از کفاره شود باید به جا آورد.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ کسی که کفاره بر او باشد و بمیرد جایز است دیگری به قصد تبرّع از میت به جا آورد چه به روزه یا غیر آن، به خلاف تبرّع از زنده که مشکل و خلاف احتیاط است به خصوص تبرّع به روزه.

[مسئله ۲۱]

مسئله ۲۱ کسی که کفاره بر او واجب شده و به جا نیاورده و چند سال گذشته مکرر نمی‌شود.

[مسئله ۲۲]

مسأله ۲۲ ظاهر آن است که وجوب کفاره موسّع باشد و تعجیل آن واجب نباشد. بلی، جایز نیست آن قدر که سستی در امتثال واجب محسوب شود.

[مسأله ۲۳]

مسأله ۲۳ افطار کردن به حرام بعد از مغرب موجب بطلان روزه نیست هر چند اثناء روز، قصد آن را داشته باشد.

[مسأله ۲۴]

مسأله ۲۴ مصرف کفاره‌ی اطعام، فقراء هستند به آن که به آنها بخوراند تا سیر شوند یا به هر کدام آنها یک مد گندم یا جو یا برنج یا نان و نحو آنها بدهد. و احوط دو مُید است و در یک کفاره کفایت نمی‌کند یک نفر را دو مرتبه یا زیادتر بخوراند یا آن که به یک نفر دو مُید یا زیادتر بدهد بلکه باید به شصت نفر بخوراند یا بدهد و هر گاه فقیر عیالات متعدده داشته باشد هر چند اطفال کوچک باشند جایز است به عدد هر کدام از آنها یک مُد به او بدهد.

[مسأله ۲۵]

مسأله ۲۵ در ماه رمضان سفر کردن جایز است هر چند به قصد فرار از روزه باشد لکن مکروه است.

[مسأله ۲۶]

مسأله ۲۶ مد، ربع صاع است و صاع ششصد و چهارده مثقال و ربع مثقال صیرفی است پس مد صد و پنجاه و سه مثقال و نیم و یک نخود و نیم است. و هر گاه سه ربع و قیه بقالی به وزن نجف بدهد قدری زیادتر داده که بیست و یک مثقال و ربع مثقال و سه ربع ربع مثقال بوده باشد.

[فصل پنجم در چیزهایی که موجب قضاء است بدون کفاره]

اشاره

فصل پنجم در چیزهایی که موجب قضاء است بدون کفاره و آن چند مورد است: «اول» آن چه گذشت از باقی ماندن بر جنابت در خواب دوم بلکه [خواب] سوم نیز، هر چند احوط در هر دو کفاره است نیز به خصوص در خواب سوم. «دوم» کسی که اخلاص به نیت کند و مفطرات به عمل نیابد یا آن که به قصد ریاء یا به قصد قطع یا قاطع روزه را فاسد کند. «سوم» کسی که غسل جنابت را فراموش کرده و یک روز یا چند روز بر او بگذرد چنانچه گذشت. «چهارم» کسی که تفحص از فجر نکرده مفطری به

صفحه : ۱۶۸

عمل آورد و معلوم شود که صبح بوده، چه قدرت بر فحص از فجر داشته باشد یا به سبب کوری یا حبس و نحو آن عاجز از آن باشد یا آن که صبح را نشناسد یا آن که تفحص کرده و با شک یا ظن به طلوع صبح، مفطری به عمل آورده و معلوم شود که صبح بوده بلکه با یقین به بقاء شب نیز با تبیین خلاف، احوط قضاء است. و در بطلان روزه به آن فرق نیست بین رمضان و غیر آن از روزه‌های واجب و مندوب، بلکه در غیر رمضان اقوی بطلان روزه به آن است حتی با تفحص از فجر و اعتقاد به بقاء شب با تبیین خلاف. «پنجم» کسی که اعتماد کند به قول مخبر که شب باقی است و مفطری به عمل آورد بعد از آن خلاف آن معلوم شود. «ششم» کسی که اعتماد نکند به قول مخبری که بگوید صبح شده به گمان آن که مزاح می‌کند یا یقین نکند به صدق او و مفطری به جا آورد. «هفتم» کسی که به مجرد اخبار مخبر که بگوید مغرب شده افطار کند و بعد کشف خلاف شود هر چند به سبب کوری یا حبس و نحو آن بر او تقلید مخبر جایز باشد. و هم چنین در صورتی که یک عادل بلکه عدلین اخبار کنند که مغرب است و افطار نمایند، بلکه در صورتی که اعتماد کند به مخبری که جایز نباشد اعتماد بر او، اقوی وجوب کفاره است نیز. «هشتم» کسی که در هوای صاف به سبب تاریکی، یقین به مغرب کند و افطار نماید و خلاف آن معلوم شود به خلاف صورتی که با شک یا ظن به مغرب افطار کند که لزوم کفاره نیز اوجه است زیرا که به شک و مظنه نباید اعتماد کند. بلی، اگر جاهل باشد به عدم جواز افطار، اقوی عدم وجوب کفاره است هر چند احوط است. بلی، در صورتی که در آسمان علتی باشد مثل ابر و نحو آن و با ظن به مغرب افطار کند و خلاف آن معلوم شود کفاره بلکه قضاء نیز واجب نیست. و خلاصه‌ی کلام، هر کسی مفطری به عمل آورد به گمان آن که شب باقی است یا به گمان آن که مغرب شده و خلاف آن معلوم شود روزه‌اش باطل و قضاء واجب است مگر در فرض اخیر که در آسمان علتی باشد و با ظن به مغرب افطار کند بدون فرق بین جمیع اقسام روزه‌ی واجب و مندوب. و در صورتی که شرعاً معذور نبوده در افطار مثل آن که عدلین شهادت دهند که صبح است و اعتناء نکند و یا آن که به شک یا به ظن غیر معتبر به مغرب افطار کند در روزه‌ی کفاره‌دار، کفاره هم واجب است.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ هر گاه با شک در طلوع فجر مفطر به عمل آورد و معلوم نشود طالع بوده یا نه؟ چیزی بر او نیست. بلی، اگر دو عادل خبر داده باشد به طلوع صبح و او اعتناء نکند و مفطر به عمل آورد باید قضاء کند بلکه کفاره نیز بدهد هر چند صدق خبر معلومش نشود، بلکه با خبر یک عادل نیز چنین است بنا بر احوط.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ کسی که شک داشته باشد در صبح بدون فحص جایز است مفطر به عمل آورد تا یقین به طلوع صبح کند یا دو عادل به آن خبر دهد به خلاف کسی

صفحه : ۱۶۹

که شک در مغرب داشته باشد که باید بنا گذارد بر آن که هنوز روز باقی است و با شهادت یک عادل به طلوع صبح یا غروب، احوط ترک مفطر است مگر آن که احتیاط در غروب الزامی است و در طلوع استجابی است. «نهم» داخل کردن آب در دهن به

عبث یا به قصد خنک شدن به مضمضه یا غیر آن و آب بی‌اختیار به حلق فرو رود که باید قضاء کند روزه را و کفاره بر او نیست. و هر گاه روزه را فراموش کند و آب را فرو برد قضاء هم ندارد هر چند احوط است. و هر گاه غیر آب را در دهن کند و بی‌اختیار فرو رود قضاء هم بر او نیست بنا بر اقوی هر چند به عبث کرده باشد چنانچه اگر به استنشاق یا غیر آن آب قهراً به حلق برسد چیزی بر او نیست اگر چه احوط در هر دو قضاء آن است.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ در مضمضه برای وضوء نماز اگر آب قهراً فرو رود قضاء بر او نیست چه وضوء برای نماز فریضه و چه نافله، بنا بر اقوی بلکه در مطلق وضوء برای طهارت یا برای غایات دیگر یا در مضمضه برای غسل، چیزی بر او نیست هر چند در غیر مضمضه برای نماز فریضه قضاء احوط است به خصوص اگر به قصد غایات دیگر غیر از نماز باشد.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ مکروه است در روزه مبالغه کردن در مضمضه مطلقاً و سزاوار است که آب دهن را فرو نبرد تا سه مرتبه جمع کند و بیندازد.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ در صورتی که بداند که اگر مضمضه کند آب بدون اختیار یا به فراموشی فرو می‌رود جایز نیست مضمضه کند. «دهم» کسی که ملاحظه یا ملامسه کند و قصد انزال به آن نداشته باشد و عادت او هم انزال به مثل آن نباشد و اتفاقاً انزال شود قضاء کند بنا بر احوط، هر چند اقوی عدم وجوب آن است.

[باب سوم در زمان روزه]

اشاره

باب سوم در زمان روزه بدان که وقت آن روز است و در تمام ایام سال صحیح است غیر از روز عید فطر و قربان. و اول روز، طلوع صبح صادق است و اول زمان افطار، مغرب شرعی است و آن وقتی است که سرخی جانب مشرق تمام شود. و واجب است امساک کردن جزئی از طرفین شب از باب مقدمه تا یقین کند که تمام روز را امساک نموده و سنت است تأخیر افطار تا بعد از فریضه‌ی مغرب و عشاء تا نماز صائمین بر او نوشته شود مگر کسی که منتظری داشته باشد برای افطار یا آن که تأخیر افطار منافعی خضوع و اقبال در حال نماز باشد هر چند به سبب عادت [به خوردن] قهوه و چایی و [کشیدن] تن و تریاک باشد که در این فرض، بهتر آن است افطار را مقدم دارد بر نماز و به قدر امکان تحفظ کند که وقت فضیلت نماز فوت نشود.

[مسئله ۱]

مسأله ۱ امساک شب یا شب و روز با هم به قصد روزه مشروع نیست و نه دخول چیزی از شب در آن مگر از باب مقدمه علمیه.

صفحه : ۱۷۰

باب چهارم در شرایط صحت روزه و شرایط وجوب آن

[فصل اول در شرایط صحت روزه]

اشاره

فصل اول در شرایط صحت روزه و آن چند چیز است: «اول» اسلام و ایمان، پس روزه‌ی غیر مؤمن صحیح نیست هر چند جزئی از روز خارج از اسلام و ایمان باشد. پس اگر در روز، کافر مسلمان شد و لو پیش از زوال روزه، آن روز صحیح نیست چنانچه چنین است کسی که در روز روزه مرتد شود و همان روز توبه کند هر چند در روزه‌ی واجب معین باشد و پیش از زوال تجدید نیت نماید بنا بر اقوی. «دوم» عقل پس صحیح نیست روزه‌ی دیوانه اگر چه ادواری باشد و کمی از روز نوبت جنون او باشد چنانچه صحیح نیست روزه‌ی کسی که جزئی از روز مست یا بیهوش شود اگر چه از شب نیت روزه کرده باشد بنا بر اصح. «سوم» باقی نماندن بر جنابت یا حیض یا نفاس تا صبح بعد از آن که پیش از صبح پاک شده باشد به تفصیلی که گذشت. «چهارم» خالی بودن از حیض و نفاس در تمام روز پس روزه حیض و نفاس باطل است هر چند یک لحظه پیش از غروب حادث شود یا یک لحظه بعد از طلوع فجر صادق خون منقطع شود. و روزه‌ی مستحاضه صحیح است به شرط آن که اغسال نهاریه را به عمل آورد. «پنجم» مسافر نبودن به سفری که موجب قصر نماز باشد با علم به حکم در روزه‌ی واجب. و روزه‌ی مسافر صحیح نیست مگر در سه جا: «اول» روزه‌ی سه روز بدل هدی تمتع. «دوم» روزه‌ی بدل بدنه که هیجده روز است بر کسی که عمداً پیش از غروب از عرفات کوچ کرده باشد. «سوم» روزه‌ی کسی که نذر کرده باشد در سفر یا سفراً و حضراً روزه بگیرد به خلاف کسی که نذر مطلق کرده و در نذر خود مقتید به سفر یا به سفر و حضر نکرده باشد که در سفر صحیح نیست و اقوی عدم جواز روزه‌ی مستحبی است در سفر مگر روزه‌ی سه روز در مدینه برای حاجت. و اولی آن است که در آنجا روز چهارشنبه و پنجشنبه و جمعه روزه بدارد و کسی که جاهل باشد به آن که مسافر نباید روزه بگیرد و در سفر روزه بگیرد صحیح و مجزی است به تفصیلی که در کتاب صلاة گذشت و شرط صحت آن از جاهل آن است که بر جهل خود باقی بماند تا آخر روز پس هر گاه در اثناء روز عالم به حکم شود روزه‌اش صحیح نیست. و کسی که حکم وجوب افطار را بر مسافر می‌دانسته و فراموش کرده ملحق به جاهل نیست. و صائمی که بعد از زوال سفر کند روزه‌اش صحیح است چنانکه صحیح است از کسی که قصد اقامه‌ی ده روز نماید یا سی روز بدون قصد جایی مانده باشد یا مسافری که کثیر السفر باشد یا آن که سفر او معصیت باشد و امثال آن و تفصیل آن در کتاب صلاة گذشت. «ششم» خالی بودن از مرض یا

صفحه : ۱۷۱

درد چشمی که روزه مضرّ به او باشد یا آن که باعث شدت مرض یا طول کشیدن آن یا زیادتی وجع آن باشد و نحو آنها چه یقین به آن ضرر داشته باشد یا مظنه یا احتمال ضرری که موجب خوف باشد که روزه از آنها صحیح نیست بلکه صحیح المزاج اگر به سبب روزه بترسد ناخوش شود روزه‌اش صحیح نیست. و هم چنین است روزه‌ی کسی که بترسد به سبب روزه ضرر جانی یا عرضی

بر خود یا عرض دیگری وارد آید یا ضرر مالی که حفظ آن واجب و در نظر شارع از وجوب روزه اهم باشد چنانچه چنین است در صورتی که روزه، مزاحم باشد با واجب دیگری که اهم از وجوب روزه باشد، مثل انقاذ غریق، که در تمام صور اگر روزه بگیرد باطل است و مجرد آن که روزه موجب ضعف شود که در عادت تحمّل آن را می‌نمایند مجوز افطار نیست هر چند مفرط باشد. و در صورتی که موجب ضعفی باشد که عادت تحمّل آن را نمی‌نمایند افطار جایز است. و هر گاه گمان کند که روزه مضرّ نیست بعد از فراغ از آن خلاف آن ظاهر شد در صحت آن اشکال است و احتیاط به قضاء ترک نشود. و اگر طیب بگوید که روزه برای کسی مضرّ است و خودش می‌داند که مضرّ نیست روزه‌اش صحیح است. و اگر بگوید ضرر ندارد و خودش مضرّ می‌داند به علم یا به ظن، افطار بر او واجب است و اگر بگیرد صحیح نیست.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ کسی که شب نیت روزه کرده و خوابیده روزه‌اش صحیح است هر چند تمام روز خواب باشد و اگر نیت نکرده و بخوابد تا بعد از زوال، در روزهی واجب باطل است و باید قضاء کند. و اگر پیش از زوال بیدار شود تجدید نیت کند و صحیح است به خلاف روزهی ندبی که بی آن که اگر بیدار شود پیش از غروب و تجدید نیت کند صحیح است.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ روزه و سایر عبادات از صبیّ ممیّز صحیح است بنا بر اقوی، پسر باشد یا دختر. و مستحب است که او را به عبادت عادت دهند بلکه بر طفل هفت ساله سخت بگیرند.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ در صحت روزهی ندبی علاوه از آن چه ذکر شد معتبر است که روزهی واجبی چه قضاء چه نذر چه کفاره یا نحو آنها بر او نباشد به شرط آن که متمکن از اداء آن باشد به خلاف صورتی که متمکن از آن نباشد مثل مسافری که نتواند قصد اقامه کند و بگوییم روزهی ندبی از او صحیح است یا در مدینه باشد که جایز است در آنجا مسافر سه روز روزهی حاجت بگیرد که در این صورت صحت روزهی ندبی از او اقوی است. و هم چنین کسی که روزهی واجبی بر او باشد و فراموش کرده باشد، روزهی ندبی از او صحیح است اگر متذکر نشود مگر بعد از فراغ و هر گاه در اثناء روز متذکر شود، افطار کند و جایز است بر او که تجدید نیت واجب کند هر گاه پیش از زوال متذکر شود. و کسی که روزهی واجب بر او باشد جایز است نذر روزه کند به نذر مطلق و می‌تواند روزهی نذری را مقدّم دارد بر روزهی واجبی

صفحه : ۱۷۲

که بر او بود. و هم چنین جایز است نذر کند روزهی روز معینی را در صورتی که ممکن باشد روزهی واجبی که بر او بود قبل از آن روز معین، اداء نماید به خلاف صورتی که ممکن نباشد که در صحت نذر اشکال است.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ کسی که روز استیجاری بر او باشد ظاهر آن است که جایز باشد روزه‌ی ندبی بگیرد هر چند خلاف احتیاط است.

[فصل دوم در شرایط وجوب روزه]

اشاره

فصل دوم در شرایط وجوب روزه و آن چند چیز است: «اول و دوم» بلوغ و عقل و بر صبی و مجنون واجب نیست مگر آن که پیش از طلوع فجر کامل شوند که اگر بعد از آن کامل شوند روزه‌ی آن روز بر آنها واجب نیست هر چند تا آن وقت مفطری به عمل نیاورده باشند بلکه هر چند صبی به قصد ندب روزه گرفته باشد لکن با عدم مفطر و وجوب روزه به وجوب معین، احوط اتمام و قضاء آن است. و در جنون فرقی نیست بین اطباقی که حالت نداشته باشد ابدًا یا ادواری که داشته باشد بشرط آن که جزئی از روز دیوانه باشد به خلاف ادواری که دیوانگی او در شب و تمام روز عاقل باشد که روزه بر او واجب است. «سوم» بیهوش نبودن پس بر کسی که در روز هر چند جزئی از آن بیهوش شد، روزه واجب نیست. بلی، اگر پیش از اغماء، نیت روزه کرده باشد احوط اتمام آن است. «چهارم» مریض نبودن به مرضی که روزه بر او مضر باشد و اگر مریض افطار نکرده و بعد از ظهر مرض او رفع شود واجب نیست بر او نیت روزه را تجدید و تمام کند به خلاف آن که پیش از ظهر مرض او رفع شود و افطار نکرده باشد که احوط تجدید نیت و روزه گرفتن است هر چند اقوی، عدم وجوب آن است. «پنجم» خالی بودن از حیض و نفاس در تمام روز. «ششم» مسافر نبودن و واجب نیست روزه بر مسافری که تکلیف او قصر در نماز باشد به خلاف مسافری که وظیفه‌ی او اتمام است مثل کسی که قصد اقامه کرده یا آن که سی روز بدون قصد جایی مانده یا کسی که شغل او سفر باشد یا سفر او معصیت باشد که تکلیف او نماز تمام است [و] باید روزه را بگیرد.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ اگر پیش از ظهر سفر کند باید افطار نماید و اگر بعد از ظهر سفر کند باید روزه را تمام کند و اگر مسافر بود و پیش از ظهر حاضر شود یا آن که پیش از ظهر به محل اقامه برسد و هنوز افطار نکرده باشد، روزه‌ی آن روز واجب است به خلاف آن که مفطری به عمل آورده باشد یا آن که بعد از ظهر به وطن یا به محل اقامه برسد که واجب نیست. بلی، مستحب است بقیه‌ی روز امساک کند. و ظاهر آن است که مناط بودن شروع به سفر، پیش از زوال یا بعد از آن باشد نه خروج از حد ترخص. و هم چنین در برگشتن مناط، دخول بلد باشد لکن در صورتی که شروع به سفر پیش از زوال و خروج از حد ترخص بعد از آن باشد احتیاط به جمع بین اتمام روزه و قضاء آن ترک نشود. چنانچه در

صفحه : ۱۷۳

برگشتن اگر رسیدن به حد ترخص پیش از زوال و رسیدن به منزل بعد از آن باشد و مفطر به عمل نیاورده باشد احتیاط به روزه‌ی آن روز و قضاء آن ترک نشود.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ گذشت که هر جا تکلیف او اتمام در نماز است باید روزه بگیرد و هر جا که تکلیف او قصر است باید افطار کند و لکن استثناء شده از آن سه مورد: «اول» مسافری که در چهار جا مخیر است در نماز بین اتمام و قصر، معین است بر او افطار روزه. «دوم» کسی که بعد از ظهر مسافر شود روزه باید تمام کند با آن که نماز را به قصر می‌خواند. «سوم» کسی که بعد از ظهر به وطن یا محل اقامه برسد باید نماز تمام بخواند با آن که مفطر است.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ کسی که در ماه رمضان سفر کند جایز نیست افطار نماید مگر بعد از رسیدن به حدّ ترخص و اگر پیش از آن افطار کند گناه کرده و قضاء و کفاره بر او واجب است.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ در رمضان سفر کردن هر چند به قصد فرار از روزه باشد جایز است به خلاف روزه‌های واجب معین غیر از رمضان که سفر کردن در آن جایز نیست بنا بر اقوی مگر با ضرورت چنانچه اگر مسافر باشد واجب است با امکان، قصد اقامه کند تا بتواند روزه بگیرد.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ ظاهر آن است که سفر کردن در ماه رمضان پیش از گذشتن بیست و سه روز از آن مکروه باشد مگر برای حج یا عمره یا برای مالی که از تلف آن بترسد یا برای برادری که بترسد اگر سفر نکند هلاک شود.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ کسی که در ماه رمضان بر او افطار جایز باشد مکروه است بر او در روز پر خوردن و پر آشامیدن و جماع کردن، بلکه احوط ترک جماع است هر چند اقوی جواز آن است.

[فصل سوم کسانی که می‌توانند روزه نگیرند]

فصل سوم [کسانی که می‌توانند روزه نگیرند] بدان که در ماه رمضان چند کس هستند که جایز است افطار کنند بلکه برای بعضی آنها افطار واجب است: «اول و دوم» مرد پیر و زن پیر در صورتی که روزه بر آنها متعذر یا حرج و مشقت دارد جایز است افطار کنند ولی در صورت مشقت بلکه در صورت تعذر نیز واجب است بدل هر روزی مدی از طعام، کفاره دهند و احوط دو مدّ است و

دادن گندم بهتر است. و اگر بعد از آن بتوانند، قضاء روزه واجب است بنا بر اقوی. «سوم» کسی که درد عطش داشته باشد باید افطار کند چه از تحمّل عطش عاجز باشد یا بر او شاق باشد و واجب است که بدل هر روزی یک مد صدقه دهد و احوط دو مد است چه امید زوال آن مرض داشته باشد یا نه. و اگر متمکن شود احوط بلکه اقوی و جوب قضاء آن است چنانچه احوط آن است که مقدار ضرورت آب بیاشامد. «چهارم» آبستنی که وضع حمل او نزدیک باشد و روزه بر او یا بر حمل او مضر باشد که باید افطار کند و از مال خود بدل هر روزی یک مد یا دو مد صدقه دهد و بعد از آن روزه را قضاء کند. «پنجم» زن شیر دهنده که شیر او کم باشد و روزه به او یا به طفل او

صفحه: ۱۷۴

ضرر رساند که جایز است افطار نماید چه آن طفل از خودش باشد یا از دیگری و به قصد تبرّع یا با اجرت، شیرش دهد و باید از مال خود بدل هر روزی یک مد یا دو مد تصدّق کند و بعد از آن، روزه را قضاء نماید و احوط بلکه اقوی اقتضای بر صورتی است که دیگری نباشد که آن طفل را شیر دهد به تبرّع یا به اجیر شدن از پدر طفل یا از آن زن یا از متبرّعی.

[باب پنجم در طرق ثبوت هلال رمضان و شوال برای روزه و افطار]

اشاره

باب پنجم در طرق ثبوت هلال رمضان و شوال برای روزه و افطار بدان که هلال ثابت می‌شود به چند چیز: «اول» به آن که خودش هلال را ببیند. «دوم» به خبر متواتر. «سوم» به شیاع، که موجب یقین به رؤیت هلال شود و در حکم آن است هر چه مفید علم شود اگر چه به ضمّ قرائن باشد پس هر کس به یکی از این سه طریق یقین به هلال کند باید به مقتضای آن عمل شود هر چند دیگری موافقت او نکند بلکه هر چند شهادت او را حاکم شرع رد کند. «چهارم» به گذشتن سی روز از هلال ماه شعبان که روزه واجب می‌شود یا از هلال رمضان که افطار واجب می‌شود. «پنجم» به شهادت دو عادل به هلال چه شهادت دهند نزد حاکم و قبول شهادت آنها کند یا رد نماید یا آن که نزد خودش شهادت دهند که جایز، بلکه واجب است به مقتضای آن عمل کند از روزه یا افطار چه شاهد از اهل آن بلد باشد یا خارج بلد و چه در آسمان علتی از ابر یا بخار یا غبار بوده یا نه. بلی، معتبر است که شاهدین در اوصاف هلال متّفق باشند پس با اختلاف در اوصاف، اعتباری به آن نیست. بلی، هر گاه هر دو مطلق، شهادت دهند یا یکی از آنها مطلق و دیگری به اوصاف شهادت دهند کافی است و معتبر نیست که دیدن آنها یک وقت باشد در صورتی که متّفق باشند در رؤیت در شب. و ثابت نمی‌شود هلال به شهادت زنان و نه به شهادت یک عادل و لو به ضمّ قسم. «ششم» به حکم حاکم شرع به شرط آن که ندانی در حکم خطاء کرده یا طریق ثبوت آن خطاء بوده پس اگر مثلاً بدانی مستند حکم او شیاع ظنی بوده کافی نیست. و ثابت نمی‌شود هلال به قول منجم و نه به غروب کردن ماه فردا شب بعد از غروب شفق و نه به دیدن ماه قبل از ظهر سی‌ام و به مجرد آن حکم نمی‌شود که آن روز اول ماه است. و هم چنین ثابت نمی‌شود به طرق ظنیه هر چند مفید ظنّ قوی باشد مگر برای اسیر و محبوس.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ هر گاه عدلین شهادت ندهند به رؤیت هلال و بگویند می‌دانیم اول ماه است کافی نیست.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ اگر هلال رمضان ثابت نشود و افطار نماید بعد از آن بینه، شهادت به رؤیت دهد باید قضاء کند و هم چنین واجب است قضاء آن اگر شب بیست و نهم آن ماه، هلال ثابت شود یا خودش ببیند.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ حکم حاکم مختص نیست به مقلدین او بلکه نافذ است بر حاکم دیگر نیز، به شرط آن که خلاف آن بر او ثابت نشده باشد.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ هر گاه هلال در بلد دیگر ثابت شود و در

صفحه : ۱۷۵

آنجا ثابت نشده باشد پس اگر آن دو بلد نزدیک یکدیگر باشند کفایت می‌کند و الا فلا، مگر در صورتی که بدانند افق آنها با هم موافق است هر چند از یکدیگر دور باشند.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ اعتماد بر تلگراف نمی‌توان کرد در ثبوت هلال مگر آن که از آن علم حاصل کند به رؤیت هلال یا به حکم حاکم یا به شهادت عدلین آنجا، در صورتی که دو بلد نزدیک یکدیگر باشد.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ یوم الشک که نداند آخر رمضان است یا اول شوال واجب است روزه بگیرد و یوم الشک که نداند شعبان است یا رمضان جایز است افطار یا روزه به قصد غیر رمضان، چنانکه گذشت و در صورت اول اگر معلوم شود که شوال بوده باید افطار کند چه پیش از زوال یا بعد از آن و در صورت دوم اگر معلوم شود رمضان است و هنوز افطار نکرده و پیش از زوال باشد تجدید نیت کند و صحیح است. و هر گاه بعد از زوال باشد، باید امساک کند و قضاء نماید.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ اگر چند ماه ابر باشد و هلال آنها را نبیند، همه‌ی ماه‌ها را سی روز حساب کند مادامی که به حسب عادت، نقصان آنها را نداند.

[مسئله ۸]

مسأله ۸ اسیر و محبوس که نتوانند تحصیل علم به رمضان بودن ماهی نمایند باید عمل به مظنه کنند و اگر از تحصیل ظن به رمضان نیز عاجز باشند در تمام سال مخیرند یک ماه را رمضان قرار دهند و روزه بگیرند و بعد از گذشتن یازده ماه از آن ماه باز ماه دوازدهم را باید رمضان قرار دهند تا مراعات مطابقه‌ی آن دو ماه در آن دو سال شده باشد. و هر گاه معلوم شود که آن چه اختیار کرده‌اند رمضان نبوده بلکه پیش از آن بوده روزه که گرفته کافی است زیرا که در این فرض قضاء آن محسوب است و اگر معلوم شود که رمضان بعد از آن بوده و فعلاً گذشته است، باید قضاء آن را به جا آورد. و اگر نگذشته اداء نمایند و در صورتی که از مظنه به رمضان بودن ماهی عاجز باشد جایز است روزه نگیرند تا یقین کنند که رمضان گذشته آن وقت قضاء آن را به جا آورند و احوط اجراء احکام رمضان است بر ماه مظنون الرضائیه از کفاره و پی در پی بودن و وجوب فطره و نماز عید و حرمت روزه‌ی عید مادامی که به اشتباه باقی باشد و اگر خلاف آن معلوم شود به مقتضای آن عمل کند.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ اگر ماه رمضان مشتبه شود ما بین دو ماه یا سه ماه مثلاً، تمام آنها را روزه بدارد بنا بر احوط هر چند دور نیست احکام اسیر و محبوس بر او جاری باشد و اگر نذر کرده روزه‌ی ماه معینی را و مشتبه باشد ما بین دو ماه یا سه ماه، ظاهر وجوب احتیاط است به روزه‌ی تمام اطراف شبهه، مادامی که مستلزم حرج نباشد و الاً به مظنه عمل نماید و اگر مظنه هم ندارد یک ماه را اختیار کند.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ اگر کسی برود در جایی که شش ماه روز و شش ماه شب است یا آن که سه ماه روز و شش ماه شب باشد و نحو آن، دور نیست مدار روزه و نماز در آنجاها بر اوقات بلاد متوسطه‌ی متعارفه باشد و مخیر

صفحه: ۱۷۶

باشد در تعیین اوقات بین بلاد متوسطه. و احتمال آن که در آن بلاد تکلیف نماز و روزه ساقط باشد بعید است مثل احتمال سقوط روزه و وجوب نماز یک شبانه روز. و محتمل است که مدار او بر اوقات بلدی باشد که سابقاً متوطن بوده در صورتی که بلد سابقی داشته باشد.

[باب ششم در احکام قضاء]

اشاره

باب ششم در احکام قضاء بدان که روزه که از کسی فوت شده واجب است قضاء نماید آن را به چند شرط: «اول» بلوغ. «دوم» عقل. «سوم» اسلام. پس قضاء روزه که پیش از بلوغ فوت شده بر بالغ واجب نیست و واجب است قضاء روزه که پیش از فجر یا مقارن آن بالغ شده و از او فوت شده باشد به خلاف روزه‌ای که در اثناء آن بالغ شده که قضاء آن واجب نیست هر چند احوط است. و اگر شک کند که بلوغ پیش از فجر بوده یا بعد از آن؟ و تاریخ بلوغ و طلوع هر دو مجهول باشد قضاء آن روزه واجب نیست. و هم چنین است با جهل به تاریخ بلوغ و اما با جهل به تاریخ طلوع به آن که بداند مثلاً یک ساعت پیش از این بالغ و نداند که آن وقت فجر طالع بوده یا نه؟ پس احوط قضاء آن است لکن در وجوب آن اشکال است. و واجب نیست قضاء روزه [ای] که از

مجنون [در] ایام جنون فوت شده هر چند خودش باعث جنون شده باشد. و هم چنین واجب نیست قضاء روزه [ای] که در آن بیهوش شده چه قبل از بی‌هوشی نیت کرده باشد یا نه؟ چنانکه واجب نیست بر مسلم قضاء روزه [ای] که حال الکفر از او فوت شده مگر در صورتی که پیش از فجر قبول اسلام کرده و روزه نگرفته باشد که قضاء آن واجب است به خلاف قضاء روزی که در اثناء آن مسلمان شده چه قبل از زوال یا بعد از آن هر چند در صورتی که پیش از زوال مسلمان شود احوط قضاء آن است.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ بر مسلمی که مرتد شده قضاء ایام ارتداد واجب است چه مرتد فطری باشد چه ملّی.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ قضاء روزه‌ای که به سبب مستی از او فوت شده واجب است چه برای معالجه‌ی مرضی مست شود چه غیر آن.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ روزه‌هایی که ایام حیض و نفاس فوت شده باید قضاء کند و بر مستحاضه اداء واجب است اگر ترک کند قضاء نماید.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ مخالف هر گاه مستبصر شود روزه [ای] که از او فوت شده باید قضاء کند و آن چه به مذهب خود اداء کرده قضاء ندارد.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ کسی که نیت روزه نکرده شب بخوابد تا غروب یا از روزه غافل باشد باید قضاء کند.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ اگر بداند چند روز قضاء رمضان بر او هست و عدد آن را نداند جایز است اکتفاء کند به قدر معلوم و احوط قضاء آن قدری است که یقین به فراغ کند خصوصاً در صورتی که به سبب مانعی فوت شده مثل مرض یا سفر و نحو آن و شک او در زمان زوال آن باشد، مثل آن که شک کند که بعد از چهار روز از سفر برگشته یا بعد از پنج روز مثلاً.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ وجوب قضاء روزه فوری

صفحه : ۱۷۷

نیست و واجب نیست پی در پی به جا آورد. بلی، تابع در آن مستحب است هر چند زیاده از شش روز باشد، نه آن که مستحب

باشد مطلقاً، تفریق کند در قضاء یا در خصوص زاید از شش روز.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ در نیت روزهی قضاء، واجب نیست تعیین روز فوت پس اگر قضاء چند روز بر او باشد و به عدد ایام روزه بگیرد بدون تعیین کافی است بلکه ترتیب در آن واجب نیست و جایز است قضاء روزه [ای] که آخر فوت شده مقدم دارد بر آن چه پیش از آن فوت شده.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ اگر قضاء روزهی دو رمضان مثلاً بر او باشد جایز است قضاء رمضان لاحق را مقدم دارد بر سابق، بلکه اگر وقت قضاء رمضان لاحق تنگ شود به آن که نزدیک رمضان دیگر باشد تقدیم لاحق احوط است. و اگر در نیت تعیین سابق و لاحق نکند قضاء سابق محسوب می‌شود و هم چنین است در قضاء ایام.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ میان روزهی قضاء و اداء، روزهی واجبی مثل روزهی کفاره و نذر و نحو آن ترتیب نیست. بلی، کسی که روزهی قضاء بر او باشد جایز نیست روزهی مستحبی به جا آورد.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ اگر اعتقاد کند که روزهی قضاء بر او هست و به آن نیت روزه بگیرد و بعد از فراغ معلوم شود قضاء بر او نبوده باطل است و برای روزهی دیگری محسوب نمی‌شود و هم چنین است اگر بعد از زوال معلوم شود، به خلاف آن که پیش از زوال معلوم شود که اقوی جواز عدول به روزهی دیگر است هر چند خلاف احتیاط است.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ اگر همه‌ی روزهی شهر رمضان یا بعضی آن از او فوت شود به سبب مرض یا حیض یا نفاس و در آن رمضان بمیرد قضاء آن ایام بر او نیست. بلی، مستحب است بر ولی که به قصد او به جا آورد و اولی آن است که روزه بگیرد به قصد اهداء ثواب.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ اگر روزهی شهر رمضان بعضاً او کلاً به سبب عذری فوت شود و آن عذر مستمر بماند تا رمضان دیگر پس اگر عذرش مرض باشد قضاء آن واجب نیست بنا بر اصح و بدل هر روزی یک مد کفاره بدهد و احوط دو مد است و قضاء آن مجزی از کفاره نیست. بلی، احوط جمع میان قضاء و کفاره است و اگر عذرش غیر مرض باشد از سفر و نحو آن، اقوی وجوب قضاء آن است هر چند احوط جمع بین قضاء و مُدّ است. و هم چنین است اگر سبب فوت مرض باشد و عذر در تأخیر قضاء، غیر مرض باشد و آن عذر باقی بماند تا سال آینده یا عکس آن، که در هر دو صورت اقوی وجوب قضاء و احوط جمع است خصوص در صورت

دوم.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ اگر روزهی رمضان بعضاً او کلاً، عصیاناً فوت شود و قضاء آن را به جا نیاورد تا رمضان دیگر باید جمع کند بعد از آن بین قضاء و کفاره‌ی افطار و مُدّ و اگر فوت آن به سبب عذری باشد و در اثناء سال عذرش مرتفع شود و لکن عمداً با عزم بر ترک قضاء نکند یا مسامحه کند در قضاء و اتفاقاً ایام ضیق، معذور باشد باید جمع کند بین قضاء و مُدّ به خلاف

صفحه : ۱۷۸

آن که عازم بر قضاء باشد بعد از رفع عذر و به جا نیاورد تا آن که ایام ضیق معذور شود که دور نیست کفایت کند قضاء و لکن احتیاط به قضاء و مُدّ ترک نشود چه عذر او مرض باشد یا غیر آن و خلاصه‌ی این مسئله و مسأله‌ی سابقه آن است که تأخیر قضاء روزه تا رمضان آینده یا موجب کفاره‌ی تنها است و آن مختص به صورت اول از مسأله‌ی سابقه است یا موجب قضاء تنها است و آن در بقیه صور مسأله‌ی سابقه است و یا موجب جمع بین قضاء و کفاره است و آن در تمام صور این مسأله است هر چند احوط در تمام صور مسأله سابقه جمع است.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ هر گاه مرض او تا آخر رمضان سال سوم مستمرّ بماند و بعد از آن رفع شود برای هر روزی از رمضان سال اول و دوم، یک مُدّ کافی است و قضاء آن بر او نیست و سال سوم را باید قضاء نماید. و هم چنین هر گاه مرض او تا آخر رمضان سال چهارم مستمرّ بماند و بعد از آن رفع شود، برای هر روزی از رمضان سال اول و دوم و سوم یک مُدّ کافی است و رمضان چهارم را باید قضاء کند. و هر گاه قضاء رمضان بر او باشد و چند سال تأخیر بیندازد، بدل هر روزی یک کفاره کافی است و تعدد کفاره به تعدد سالها واجب نیست.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ جایز است دادن کفاره‌ی ایام متعدده به یک فقیر چه از یک رمضان باشد یا رمضان‌های متعدد پس واجب نیست تفریق کفارات بر فقراء که به هر کدام زیاده از یک مُدّ ندهند.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ کفاره‌ی عبد بر سید واجب نیست چه کفاره‌ی تأخیر و چه کفاره‌ی افطار پس در کفاره‌ی تأخیر اگر عبد مالی داشته باشد و سید اذنش دهد، از مال خود باید بدهد و الاً بدل کفاره استغفار کند و در کفاره‌ی افطار اگر خودش ندارد یا دارد و سید اذنش ندهد، معین است دو ماه روزه اگر بتواند و الاً هیچ‌ده روز روزه اگر بتواند و الاً بدل آن استغفار کند.

[مسئله ۱۸]

مسأله ۱۸ احوط آن است که قضاء رمضان را از آن سال تأخیر نیندازد عمداً با تمکن از آن، هر چند دلیلی بر حرمت تأخیر نیست.

[مسأله ۱۹]

مسأله ۱۹ واجب است بر ولیّ میت، قضاء نماید روزه‌هایی که از میت به عذر شرعی مثل سفر یا مرض و نحو آن فوت شده، به خلاف روزه [ای] که عصیاناً ترک کرده یا به سبب تقصیر در تعلّم مسائل آن، باطل به جا آورده که بر ولیّ قضاء آن واجب نیست بنا بر اقوی، هر چند قضاء آن نیز احوط است. بلی، شرط است در وجوب قضاء روزه که از میت به سبب مرض فوت شده بر ولیّ، آن که میت در حال حیات متمکن از قضاء شده و اهمال نموده باشد و الاً واجب نیست زیرا که در این فرض، قضاء بر میت واجب نبوده و فرقی نیست در میت بین پدر و مادر بنا بر اقوی چنانکه فرق نیست بین آن که از میت ترکه [ای] مانده باشد که بتوان صدقه نمود یا نه، هر چند احوط در فرض بقاء ترکه صدقه دادن از آن است به رضای ورثه علاوه از قضاء و مراد به ولیّ، ولد اکبر است

صفحه : ۱۷۹

هر چند وقت وفات او طفل یا مجنون بلکه یا حمل باشد.

[مسأله ۲۰]

مسأله ۲۰ هر گاه میت پسر نداشته باشد قضاء روزه بر سایر ورثه واجب نیست هر چند احوط آن است که اکبر ذکور اقارب به نیابت او قضاء نمایند.

[مسأله ۲۱]

مسأله ۲۱ اگر ولیّ متعدد داشته باشد به آن که مثلاً دو پسر که در یک زمان متولد شده باشند دارد، در قضاء شریک شوند و اگر یکی از آنها به جا آورد مجزی از دیگری خواهد بود چنانچه اگر غیر ولیّ تبرّعاً قضاء میت را به جا آورد از ولیّ ساقط می‌شود.

[مسأله ۲۲]

مسأله ۲۲ جایز است برای ولیّ که استیجار کند کسی را که روزهی میت را به جا آورد و جایز است خودش به جا آورد. و هر گاه استیجار نمود و مؤجر به جا نیاورد یا باطل به جا آورد از ولیّ ساقط نمی‌شود.

[مسأله ۲۳]

مسأله ۲۳ اگر ولیّ شک داشته باشد که ذمّه‌ی میت به قضاء مشغول است یا نه؟ بر او چیزی نیست. و اگر اجمالاً بداند که ذمّه‌اش مشغول است و مردد باشد میان کمتر و زیادتر، جایز است اکتفاء کند به قضاء کمتر.

[مسأله ۲۴]

مسأله ۲۴ اگر میت وصیت کند به استیجار آن چه نماز و روزه بر ذمّه‌ی او هست از ولیّ ساقط می‌شود به شرط آن که اجیر به نحو

صحیح به جا آورد و الا بر ولی واجب است.

[مسئله ۲۵]

مسئله ۲۵ واجب است بر ولی قضاء آن چه بداند که ذمه‌ی میت مشغول است یا دو عادل شهادت به اشتغال ذمه‌ی او دهند یا میت وقت مردن اقرار به آن نموده باشد؛ به خلاف آن که بداند سابقاً قضاء بر او بوده و احتمال دهد که خودش به جا آورده که ظاهراً بر ولی واجب نباشد. بلی، اگر میت می‌دانسته که قضاء بر او واجب بوده و شک کند که به جا آورده یا نه؟ و به جا نیامورد تا بمیرد ظاهر آن است که قضاء بر ولی واجب باشد.

[مسئله ۲۶]

مسئله ۲۶ آیا خصوص قضاء رمضان که بر میت واجب بوده، بر ولی واجب است یا هر روزی واجبی؟ دو قول است: و وجوب قضاء هر روزی واجبی اظهر و احوط است.

[مسئله ۲۷]

مسئله ۲۷ روزی قضاء رمضان که بر خود او واجب بوده افطار آن بعد از زوال جایز نیست و اگر افطار نمود، کفاره باید بدهد و آن اطعام ده مسکین است به هر کدام یک مُد و با عجز از آن، سه روز روزه به خلاف قضاء روزه [ای] که از غیر نیابت می‌کند به اجاره یا تبرّعاً که افطار آن جایز است بنا بر اقوی هر چند خلاف احتیاط است چنانچه جواز افطار سایر اقسام روزه، که واجب موسّع باشد اقوی است هر چند خلاف احتیاط است. و اما افطار پیش از زوال در تمام روزه‌های واجب موسّع حتی قضاء رمضان از خودش پس مانعی ندارد مگر در صورتی که به نذر یا اجاره و امثال آنها بر خود معین نموده یا آن که وقت مضیق شده باشد به آمدن رمضان لاحق بر فرض آن که قائل شویم به آن، چنانکه مشهور گفته‌اند.

صفحه : ۱۸۰

[باب هفتم در روزی کفاره]

اشاره

باب هفتم در روزی کفاره و آن بر چند قسم است:

«قسم اول» آن است که روزه واجب شود با غیر روزه و آن در کفاره‌ی قتل عمد و کفاره‌ی افطار روزه‌ی رمضان به حرام است که در هر دو، واجب است جمع بین سه کار: عتق رقبه و دو ماه پی در پی روزه [گرفتن] و اطعام شصت مسکین. «قسم دوم» آن است که روزه بعد از عجز از غیر آن واجب شود و آن کفاره‌ی ظهار و کفاره‌ی قتل خطاً که وجوب روزه در آنها بعد از عجز از عتق است. و کفاره افطار قضاء رمضان که روزه‌ی در آن بعد از عجز از اطعام است و کفاره قسم و کفاره‌ی خراشیدن زن صورت خود را در مصیبت تا خون بیرون آید یا کندن موی سر خود در مصیبت و کفاره‌ی دریدن مرد پیراهن خود را در مصیبت زوجه یا پسر، که در هر کدام واجب است عتق رقبه یا اطعام ده مسکین یا پوشانیدن آنها و بعد از عجز از آن، سه روز روزه است. و کفاره‌ی صید

شتر مرغ و کفاره کوچ کردن از عرفات عمداً پیش از غروب که در هر کدام واجب است نحر شتر ماده و بعد از عجز از آن هیچ‌ده روز روزه است. و کفاره‌ی صید گاو وحشی که واجب است ذبح بقره و بعد از عجز از آن نه روز روزه. و کفاره‌ی صید آهو که واجب است ذبح گوسفند و بعد از عجز از آن سه روز روزه. «قسم سوم» آن است که مخیر باشد بین روزه و غیر آن و آن کفاره‌ی افطار روزه‌ی رمضان و کفاره‌ی اعتکاف و کفاره‌ی نذر و عهد و کفاره‌ی بریدن زن موی خود را در مصیبت که در هر کدام، بنا بر اقوی مخیر است ما بین سه کار: عتق رقبه یا دو ماه پی در پی روزه یا اطعام شصت مسکین. و کفاره‌ی تراشیدن سر در احرام که مخیر است بین ذبح گوسفند یا سه روز روزه یا صدقه دادن به شش مسکین به هر کدام دو مُدّ. «قسم چهارم» آن است که روزه واجب شود به وجوب تخییری بعد از عجز از غیر آن و آن کفاره‌ی کسی است که با کنیز خود که به اذن او محرم شده در حال احرامش مقاربت کند که واجب است نحر شتر یا گاو و با عجز از آنها ذبح گوسفند یا سه روز روزه.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ واجب است تتابع در روزه‌ی دو ماه، چه در کفاره‌ی جمع و چه در کفاره‌ی تخییر. و در حصول تتابع کافی است پی در پی گرفتن یک ماه تمام با یک روز از ماه دوم و جایز است که بیست و نه روز بقیه‌ی آن را متفرق روزه بگیرد. و هم چنین واجب است تتابع در هجده روز روزه، بدل دو ماه بلکه در تمام روزه‌های کفارات مذکوره، تتابع احوط است هر چند در وجوب آن تأمل و اشکال است.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ کسی که نذر کند روزه‌ی یک ماه یا کمتر یا زیاده‌تر را، تتابع در آن واجب نیست مگر در صورتی که نذر او منصرف شود به تتابع یا آن که شرط تتابع کند.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ اگر فوت شود از او روزه‌های نذر معین یا نذری که مقید به تتابع

صفحه : ۱۸۱

است، احوط در قضاء آن تتابع است نیز.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ کسی که بر او روزه متتابع واجب باشد جایز نیست شروع کند به آن در زمانی که تتابع سالم نمی‌ماند به سبب آن که مثلاً عید قربان در بین واقع می‌شود که روزه‌ی آن حرام است یا آن که در بین آن مدت روزه‌ی واجب معین بر او باشد به نذر یا اجاره یا شهر رمضان و امثال آن. پس کسی که دو ماه متوالی باید روزه بگیرد اول شعبان مثلاً شروع به آن نکند بلکه یک روز یا زیاده‌تر از ماه رجب باقی مانده شروع کند تا سی و یک روز اقلّاً بتواند متصل روزه بگیرد. و هم چنین جایز نیست که به روزه‌ی ماه شوال با یک روز از ذی القعدة اقتصار کند یا آن که از غزه‌ی ذی الحجه شروع کند تا روز اول محرم روزه بگیرد، زیرا که ماه به تخیل عیدین که روزه‌ی آنها حرام است ناقص می‌شود. بلی، هر گاه ابتداء شروع، نداند که در بین خلیلی واقع می‌شود و اتفاقاً خلیلی بشود،

در این صورت ضرر ندارد بنا بر اصح هر چند خلاف احتیاط است. و استثناء شده از عدم جواز، یک مورد و آن در سه روز روزهی بدل قربانی حج تمتع است با آن که تتابع در آن لازم است جایز است از روز ترویبه شروع به آن نماید و ضرر ندارد تخلل عید قربان پس اگر در منی باشد روزهی روز سوم را بعد از ایام تشریق بلافاصله بگیرد و اگر در منی نباشد، روز یازدهم بگیرد. و هر گاه از روز هفتم شروع کند و عرفه را نگیرد یا آن که از روز عرفه شروع کند، صحیح نیست و باید از سر گیرد مثل سایر مواردی که تتابع در آن واجب است.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ هر روزه [ای] که تتابع در آن شرط باشد هر گاه در اثناء آن اختیاراً بدون عذر، روزی افطار کند باید از سر گیرد و هم چنین اگر شروع کند به آن در زمانی که در بین روزهی واجب معینی واقع می‌شود که باطل است به خلاف روزه [ای] که تتابع در آن شرط نباشد هر چند به نذر و نحو آن تتابع در آن واجب شده باشد که نباید از سر گیرد اگر چه به سبب خلف نذر گنه کار است مثل آن که نذر کند تتابع را در قضاء رمضان [را] که بر فرض آن که متفرقاً به جا آورد صحیح است و به سبب مخالفت نذر گنه کار است.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ روزه [ای] که تتابع در آن شرط است هر گاه در اثناء آن به سبب عذری از اعدار شرعیه مثل مرض و حیض و نفاس و سفر اضطراری افطار کند استیناف آن واجب نیست بلکه بعد از رفع عذر، بلافاصله باقی مانده‌ی آن را بگیرد و صحیح است و از جمله‌ی اعدار اضطراریه آن است که روزی یت روزه را فراموش کند و بعد از زوال متذکر شود که وقت آن گذشته. و از جمله‌ی اعدار است هر گاه اعتبار تتابع را فراموش کند و در بین، یت روزهی دیگر کند و متذکر نشود مگر بعد از زوال. و از جمله‌ی اعدار است آن که پیش از تعلق کفاره مثلاً نذر کرده باشد که هر پنجشنبه روزه بگیرد که تخلل آن روزه در اثناء تتابع ضرر ندارد و به سبب این عذر نباید در کفاره‌ی مخیره اختیار خصال دیگر کند. بلی، در

صفحه : ۱۸۲

صورتی که پیش از تعلق کفاره نذر کرده باشد روزهی تمام عمر خود را، متجه است لزوم انتقال به سایر خصال.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ کسی که واجب باشد بر او روزهی دو ماه متتابع، اگر یک ماه و یک روز متتابع بگیرد جایز است بقیه‌ی آن را اختیاراً متفرق به جا آورد چنانچه جایز است تفرق در هر روزه [ای] که بر او واجب غیر معین باشد به نذر و نحو آن و تتابع را در آن شرط نکرده و منصرف به تتابع نیز نباشد و مشهور آن است کسی که نذر کرده یک ماه متتابع روزه بگیرد بعد از گذشتن پانزده روزهی متتابع اختیاراً جایز است بقیه را متفرق بگیرد و لکن مشکل است. پس اگر بعد از آن افطار کند عمداً روزی از آن ماه را هر چند یک روز بیشتر باقی نمانده باشد، احتیاط به استیناف ترک نشود چنانچه بی‌اشکال در سایر اقسام روزه که تتابع در آن شرط است بعد از تجاوز از نصف آن، تفرق جایز نیست.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ هر گاه تتابع به افطار بعض ایام باطل شود روزه‌های گذشته باطل نمی‌شود. بلی، چون امر کفاره به آن امثال نشده باید از سر گیرد نظیر آن که اگر نماز در اثناء باطل شود قرائت و اذکاری که به عمل آورد به صحت باقی است.

«خاتمه»

اشاره

در اول کتاب صوم گذشت که روزه بر چهار قسم است: واجب و مندوب و حرام و مکروه و مراد به روزه مکروه آن است که ثواب آن کمتر است و جمله از اقسام روزه واجب گذشت و [بقیه‌ی اقسام و بیان آن] در چند فصل است:

[فصل اول در روزه مندوب]**اشاره**

فصل اول در روزه مندوب و آن بر چند قسم است: «قسم اول» روزه [ای] که مختص به سبب مخصوصی نباشد و زمان معینی هم نداشته باشد مثل روزه‌ی تمام ایام سال، غیر عیدین. و هم چنین ایام تشریق برای کسی که در منی باشد که اینها حرام است و غیر اینها، مندوب است و اخبار در فضیلت روزه و محبوبیت و فوائد آن مستفیض است و کفایت می‌کند در ثواب آن، آن چه در حدیث قدسی وارد شده که روزه مختص ذات بی‌زوال من است و منم جزای آن. و وارد شده که روزه سپری است از آتش و خواب صائم عبادت است و سکوتش تسبیح و عمل او مقبول و دعای او مستجاب. و چه خوب فرموده‌اند بعض علماء که اگر در روزه هیچ فائده نباشد مگر ترقی کردن از مرتبه‌ی پست بهائم و وصول به معارج قدسیه و تشبیه به ملائکه روحانیه، هر آینه همان کافی خواهد بود در فضل و منقبت و شرافت آن. «قسم دوم» روزه [ای] که مختص

صفحه : ۱۸۳

است به سبب مخصوص و لکن وقت برای آن معین نشده باشد و آن بسیار است و در کتب ادعیه ذکر شده. «قسم سوم» روزه [ای] که مختص به وقت معین است و آن در چند موضع است: «اول» سه روز از هر ماهی و آن مستحب مؤکد است و منقول است که معادل روزه‌ی تمام عمر است و وسوسه از دل زایل می‌کند. و افضل کیفیات آن بنا بر مشهور و ظاهر جمله‌ی اخبار آن است که اول پنجشنبه از دهه‌ی اول ماه و اول چهارشنبه از دهه‌ی وسط ماه و آخر پنجشنبه دهه‌ی سوم ماه را روزه بدارد و کسی که ترک نماید سنت است قضاء کند آن را و اگر عاجز از آن باشد به سبب پیری و امثال آن سنت است تصدق کند بدل هر روزی به مُدّی از طعام یا به درهمی. «دوم» روزه‌ی ایام البیض از هر ماه که سیزدهم و چهاردهم و پانزدهم آن است بنا بر اصح مشهور. و از عمانی نقل شده که مراد همان سه روزی است که در موضع اول ذکر شد. «سوم» روزه‌ی روز ولادت حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم و آن هفدهم ربیع الأول است

صفحه : ۱۸۴

بنا بر اصح و کلینی قدس سره فرموده: دوازدهم آن است. «چهارم» روزه غدیر که هجدهم ذی الحجه است. «پنجم» روزهی روز مبعث پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم و آن بیست و هفتم رجب است. «ششم» روزهی دحو الارض است که بیست و پنجم ذی القعدة باشد. «هفتم» روزهی عرفه برای کسی که باعث ضعف او از دعا نشود. «هشتم» روزهی روز مباحله که بیست و چهارم ذی الحجه است. «نهم» روزهی هر پنجشنبه و جمعه از هر ماه یا جمعه تنها. «دهم» روزهی روز اول ذی الحجه، بلکه نه روز اول آن است. «یازدهم» روزهی روز اول نوروز. «دوازدهم» روزهی ماه رجب و شعبان کلاً او بعضاً اگر چه یک روز از هر کدام باشد. «سیزدهم» روزهی روز اول محرم و سوم و هفتم آن است. «چهاردهم» روزهی روز بیست و نهم ذی قعدة. «پانزدهم» روزه شش روز بعد از گذشتن سه روز از اول شوال. «شانزدهم» نیمه‌ی جمادی الاولی.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ بدان که افطار روزهی ندبی جایز است هر وقت از روز. بلی، بعد از زوال مکروه است.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ در روزهی مستحبی هر گاه برادر مؤمن او را دعوت کند به طعام افطار کردن آن مستحب است بلکه بعضی گفته‌اند که روزهی آن مکروه است.

[فصل دوم در روزه‌های مکروه]

فصل دوم در روزه‌های مکروه و آن در چند مقام است: «اول» روزهی روز عاشورا. «دوم» روزهی روز عرفه برای کسی که بتسد که روزه، باعث ضعف او شود از دعایی که افضل از روزه است و هم چنین مکروه است روزهی آن اگر شک در هلال ذی حجه داشته باشد که مبدا در واقع آن روز عید قربان باشد. «سوم» روزهی میهمان بدون اذن میزبان، بلکه با نهدی او احوط ترک است بلکه بدون اذن نیز احوط ترک است. «چهارم» روزهی فرزند بدون اذن پدر بلکه احوط ترک آن است خصوصاً با نهدی او بلکه اگر روزه باعث اذیت پدر باشد حرام است و ظاهر آن است که روزهی پسر نیز به حکم روزهی پسر است. و بهتر مراعات اذن مادر است نیز و اگر باعث اذیت او باشد حرام است.

[فصل سوم در روزه‌های حرام]

اشاره

فصل سوم در روزه‌های حرام و آن نیز در چند مقام است: «اول» روزهی عید فطر و عید قربان هر چند به قصد کفاره‌ی قتل در ماه‌های حرام باشد. «دوم» روزهی ایام تشریق و آن یازدهم و دوازدهم و سیزدهم ذی الحجه است برای کسی که در منی باشد چه برای اعمال حج چه غیر آن بنا بر اقوی. «سوم» روزهی یوم الشک به قصد رمضان و [اما] به نیت آخر شعبان مانعی ندارد. «چهارم» روزهی وفاء نذر معصیت مثل آن که نذر کرده باشد که اگر متمکن شود از فلان حرام یا ترک فلان واجب، روزه بگیرد. یا به قصد

شکر برای آن که فلان معصیت را مرتکب شده روزه

صفحه : ۱۸۵

بگیرد که حرام است به خلاف آن که روزه بگیرد به شکرانه‌ی آن که ممنوع از فلان معصیت شود که مانعی ندارد و هر گاه به قصد جریمه آن که طاعتی را به جا آورده یا معصیتی را ترک کرده روزه بگیرد حرام است نعوذ بالله من شرور أنفسنا. «پنجم» روزه‌ی صحت که نیت کند امساک از تکلم را در تمام روز یا آن که نیت کند امساک از مفطرات و امساک از تکلم را با هم به خلاف آن که امساک کند از کلام بدون آن که جزء نیت نماید هر چند بنا گذارد بر سکوت در روزه بدون آن که امساک از آن را در نیت داخل کند. «ششم» روزه‌ی وصال و آن امساک از مفطرات یک روز و یک شب تا سحر یا امساک دو روز و یک شب متصل با قصد آن که امساک شب هم، جزء روزه باشد. بلی، اگر بدون قصد امساک، شب افطار را تأخیر بیندازد تا سحر مانعی ندارد هر چند خلاف احتیاط است. «هفتم» روزه‌ی غیر واجب برای زن اگر مزاحم حق زوج باشد و احوط ترک آن است بدون اذن زوج هر چند مزاحم حق او نباشد، بلکه با نهي او احتیاط به ترک، ترک نشود. «هشتم» روزه‌ی غیر واجب برای مملوک اگر مزاحم حق مولی باشد و احوط ترک آن است بدون اذن مولی هر چند مزاحم حق او نباشد بلکه با نهي او احتیاط ترک نشود. «نهم» روزه‌ی غیر واجب برای فرزند در صورتی که موجب اذیت والدین باشد. «دهم» روزه‌ی مریض و روزه‌ی کسی که مضرّ به او باشد. «یازدهم» روزه‌ی مسافر مگر در صورتی که استثناء شده و گذشت. «دوازدهم» روزه‌ی تمام عمر حتی عیدین بنا بر آن چه در خبر وارد است و الاً محتمل است که حرمت آن به سبب اشتغال بر روزه‌ی عیدین باشد و بنا بر این مستقل محسوب نیست.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ سنت است امساک کردن از مفطرات در روزه‌ی رمضان بدون قصد روزه بلکه به قصد تأدب در چند مقام: «اول» مسافری که به وطن یا به محل اقامه برسد بعد از زوال مطلقاً یا پیش از زوال در صورتی که در راه مفطری به عمل آورده باشد، سنت است بقیه‌ی روز امساک کند به خلاف صورتی که پیش از زوال برسد و مفطری به عمل نیاورده باشد که باید روزه بگیرد. «دوم» مریضی که در اثناء روز، مرض او رفع شود چه بعد از زوال یا پیش از آن و چه در حال مرض مفطر به عمل آورده باشد یا نه، هر چند در صورتی که مفطر به جا نیاورده و پیش از زوال رفع مرض شود احوط تجدید نیت روزه و اتمام آن و قضاء است. «سوم» حیض و نفساء که در اثناء روز پاک شوند. «چهارم» کافری که در اثناء روز مسلمان شود چه مفطری پیش از آن به جا آورده باشد یا نه. «پنجم» طفلی که در اثناء روز بالغ شود. «ششم» دیوانه یا بیهوش که در اثناء روز عاقل شود یا به هوش آید. «تم کتاب الصوم بحمد الله تعالی»

صفحه : ۱۸۶

[کتاب الاعتکاف]

اما مقدمه در بیان فضیلت اعتکاف

و آن سنت مؤکد است به مقتضای آیات و اخبار بسیار و حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم همیشه در دهه‌ی آخر رمضان

اعتکاف می‌نموده‌اند مگر در سالی که جنگ بدر در آن واقع شد و در سال بعد از آن، قضای آن را به عمل آورده‌اند. و از آن حضرت منقول است که اعتکاف دهی آخر رمضان برابر است با دو حج و دو عمره و مراد به اعتکاف، ماندن در مسجد است به قصد عبادت بلکه بعید نیست کافی باشد قصد خود ماندن که عبادت است هر چند در نیت، قصد عبادت دیگر نداشته باشد، لکن خلاف احتیاط است. و اعتکاف صحیح است در هر زمانی که روزه در آن صحیح باشد و افضل اوقات آن، شهر رمضان است به خصوص دهی آخر آن و اعتکاف دو قسم است: واجب و مندوب و اعتکاف واجب در صورتی است که به نذر یا عهد یا قسم بر خود واجب کرده یا بشرط در ضمن العقد یا به اجاره و نحو آنها ملتزم به آن شده باشد پس در اصل شرع، مستحب است و بالعرض واجب می‌شود. و جایز است اعتکاف برای خود یا به نیابت از میت. و آیا جایز است به نیابت زنده به عمل آورد یا نه؟ دو قول است: و جواز آن بعید نیست بلکه اقوی است. و ضرر ندارد اعتبار روزه در آن با آن که روزه را به نیابت زنده نمی‌توان به عمل آورد زیرا که اعتبار روزه در آن تبعی است نظیر اعتبار نماز در طواف که جایز است طواف از حی با آن که نماز هم به نیابت زنده مشروع نیست.

[باب اول در شرایط صحت اعتکاف]

اشاره

باب اول در شرایط صحت اعتکاف و آن چند چیز است:

«اول» ایمان و اعتکاف غیر مؤمن، باطل است. «دوم» عقل پس صحیح نیست از مجنون هر چند ادواری باشد که در وقت جنون او باطل است و هم چنین باطل است اعتکاف مست و غیر او از کسانی که فاقد العقل باشند. «سوم» قصد قربت مثل سایر عبادات. و معتبر است در آن تعیین و لو به نحو اجمال در صورتی که متعدد باشد و قصد وجه در آن معتبر نیست و اگر بخواهد قصد وجه کند در اعتکاف واجب، قصد وجوب کند و در مندوب به قصد ندب و ضرر ندارد قصد ندب با آن که روز سوم که جزء آن است واجب می‌شود زیرا که وجوب آن از احکام اعتکاف مندوب است نظیر نماز نافله اگر بگوییم به مجرد شروع به آن واجب می‌شود ولی بهتر آن است، وجوب روز سوم را در وقت نیت ملاحظه نماید و اول روز سوم تجدید نیت کند. و وقت نیت اعتکاف پیش از طلوع فجر است و آیا نیت شب کافی است یا

صفحه : ۱۸۸

نه؟ اشکال است. بلی، اگر از اول شب یا اثناء آن شروع به اعتکاف کند از همان وقت نیت کند و هر گاه اشتباهاً قصد ندب کند به جای واجب یا به عکس، ضرر ندارد مگر آن که بر وجه تقیید باشد و نظیر آن در اوائل صوم گذشت. «چهارم» روزه است و اعتکاف بدون آن صحیح نیست پس از مسافر واقع نمی‌شود مگر در مواردی که روزه از او صحیح باشد و نه از حیض و نفساء و نه در عیدین بلکه اگر یک روز یا دو روز پیش از عید شروع به اعتکاف کند صحیح نیست هر چند وقت شروع، غافل از آن باشد بلکه اگر چند روز به آخر رمضان مانده مثلاً شروع به اعتکاف کند که روز چهارم یا پنجم آن عید می‌شود و در نیت مقید به تابع شش روز مثلاً کرده باشد باز صحیح نیست به خلاف آن که قصد تابع نکرده باشد که بعید نیست صحت آن. پس روز عید فاصله می‌شود ما بین ایام اعتکاف. «پنجم» آن که ایام اعتکاف کمتر از سه روز نباشد و اگر قصد کمتر کند باطل است و زیاده از سه روز ضرر ندارد هر چند زیاده‌ی یک روز یا بعضی آن یا یک شب یا بعضی آن باشد. و برای اکثر اعتکاف، حدی نیست و اگر پنج روز اعتکاف کند واجب است روز ششم را اضافه نماید بلکه بعضی گفته‌اند هر جا که دو روز زیاد شود سومی آن واجب است پس بنا

بر این اگر هشت روز اعتکاف کند روز نهم را اضافه کند و اگر یازده روز اعتکاف نمود اضافه کند دوازدهم را و هکذا و لکن در وجوب آن تأمیل است و مراد به روزه در اعتکاف از طلوع فجر است تا غروب حمزه‌ی مشرقیه و داخل کردن شب اول در اعتکاف معتبر نیست و نه شب چهارم به خلاف دو شب وسط که داخل در آن است. و آیا کفایت می‌کند اعتکاف سه روز مطلق اشکال است. «ششم» آن که در مسجد جامع باشد پس اعتکاف در غیر مسجد یا در مسجد قبیله یا مسجد بازار کافی نیست و هر گاه در بلدی مسجد جامع متعدد باشد در هر کدام بخواهد اعتکاف کند و لکن احوط با امکان اعتکاف در مسجد الحرام یا مسجد پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم یا مسجد کوفه یا مسجد بصره است. «هفتم» اذن مولی در اعتکاف مملوک چه قن که ابداً متشبث به حریت نشده باشد یا مدبر یا امّ ولد باشد یا مکاتبی که هنوز چیزی از او آزاد نشده باشد و اعتکاف را برای کسب نکند به خلاف مکاتبی که اعتکاف کسب او باشد یا مبعوض که قدری آزاد شده باشد و مولای او مثلاً قرار داده باشد که یک ماه کسب او از خودش باشد و یک ماه برای مولی که اذن مولی در اعتکاف عبد در یک ماه او معتبر نیست بلکه با منع او نیز مانعی ندارد. و هم چنین معتبر است در اعتکاف اجیر، اذن مستأجر در صورتی که تمام منافع او از مستأجر باشد و در اعتکاف زن، معتبر است اذن شوهر در صورتی که مزاحم حق او باشد و هم چنین در اعتکاف فرزند، معتبر است اذن والدین در صورتی که باعث تألم و اذیت آنها باشد به خلاف صورتی که مزاحم حق

صفحه : ۱۸۹

زوج و باعث اذیت والدین نباشد که اذن آنها معتبر نیست هر چند احوط است به خصوص اذن شوهر و پدر. «هشتم» ماندن تمام مدت در مسجد پس اگر عمداً و اختیاراً بدون اسباب میبچه بیرون رود، اعتکاف باطل می‌شود چه عالم به حکم باشد یا جاهل به خلاف کسی که نسیاناً یا به اکراه بیرون رود که باطل نمی‌شود. و هم چنین اگر بیرون رود به سبب ضرورت عقلی یا شرعی یا عادی، مثل آن که برای بول یا غایط یا غسل جنابت یا غسل استحاضه و نحو آنها بیرون رود ضرر ندارد و واجب نیست بر فرض امکان و عدم تلویث در مسجد غسل کند هر چند احوط است و مدار صدق ماندن در مسجد است عرفاً، پس ضرر ندارد مثلاً دست یا سر خود را از مسجد بیرون کند.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ اگر در اثناء اعتکاف، مرتد شود باطل می‌شود هر چند فوراً توبه کند در صورتی که ارتداد در روز باشد بلکه هر چند در شب باشد بنا بر احوط.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ عدول کردن از نیت اعتکافی به اعتکاف دیگری جایز نیست هر چند هر دو واجب یا هر دو مستحب باشد. و هم چنین اعتکافی را که به نیابت میتی شروع کرده جایز نیست عدول کند به نیابت حی یا میت دیگر یا آن که هر گاه به قصد نیابت غیر شروع کرده عدول کند به قصد برای خود یا به عکس آن.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ ظاهر آن است که اعتکاف را نتوان به نیابت دو نفر به عمل آورد. بلی، جایز است که بدون قصد نیابت به جا آورد و ثواب

آن [را] هدیه کند برای پدر و مادر و برادر که همه مرده باشند یا بعضی زنده و بعضی مرده.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ در روزهی اعتکاف شرط نیست که به قصد اعتکاف روزه بگیرد بلکه شرط صحت اعتکاف، آن است که روزه باشد پس اعتکاف با روزه استیجاری یا نذری صحیح است بلکه اگر نذر اعتکاف کرده، جایز است بعد از آن اجیر غیر شود در روزه و با آن روزهی اعتکاف کند، بلکه اعتکافی که به نذر غیر معین واجب شود ضرر ندارد که با روزه ندبی که افطار آن جایز است به عمل آورد پس در صورتی که افطار نکند روزه و اعتکاف هر دو صحیح و به نذر هم عمل شده و اگر افطار کرد، اعتکاف باطل می‌شود و باید از سر گیرد.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ اعتکاف ندبی را جایز است در دو روز اول به هم زند، ولی بعد از تمام شدن دو روز، روز سوم واجب می‌شود به خلاف اعتکافی که به نذر معین واجب شده که قطع آن جایز نیست. بلی، در نذر مطلق که تعیین ایام نکرده حال آن حال اعتکاف ندبی است که قطع آن در دو روز اول و دوم جایز است.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ اگر نذر کند اعتکاف را در ایام معین و روزه هم به نذر یا اجاره و نحو آن بر او واجب باشد؛ جایز است آن روزه را در ایام اعتکاف به جا آورد. بلی، هر گاه در نذر اعتکاف، قصد کرده که برای اعتکاف روزه بگیرد باید وفا کند و آن روزه مجزی از روزهی نذر یا اجاره نیست.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ اگر نذر کند اعتکاف یک روز یا دو روز را بشرط

صفحه : ۱۹۰

عدم زیاده، نذرش باطل است و اگر شرط عدم زیاده نکرده صحیح است و واجب است تکمیل کند تا سه روز شود.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ اگر نذر و اعتکاف در چند روز معین کند و اتفاقاً روز سوم آن عید باشد، نذرش باطل است لکن احوط قضاء آن است.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ اگر نذر کند اعتکاف روزی را که زید از سفر می‌آید نذرش باطل است مگر آن که بداند که پیش از فجر وارد می‌شود. و اگر اعتکاف روز دوم او را نذر کند صحیح است و باید تکمیل آن کند به دو روز دیگر.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ اگر نذر کند اعتکاف سه روز را بدون شبهای وسط، نذرش باطل است

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ کسی که نذر اعتکاف سه روز یا بیشتر کند شب اول داخل نیست و اگر نذر کند اعتکاف ماهی را، شب اول جزء آن ماه است.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ کسی که نذر کند اعتکاف یک ماه را کافی است اعتکاف بین الهالین هر چند ناقص باشد و اگر مقصودش مقدار یک ماه باشد باید سی روز به جا آورد.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ کسی که نذر کرده اعتکاف یک ماه را، تتابع در آن معتبر است و اگر نذر مقدار یک ماه کرده، جایز است تفریق آن، سه روز سه روز بلکه دور نیست جواز تفریق به یک روز یک روز و به هر روزی دو روز دیگر ضم کند بلکه هم چنین است هر جایی که نذر او منصرف به تتابع نباشد.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ اگر نذر کند اعتکاف ماهی یا زمانی را متتابعاً چه به لفظ شرط تتابع کرده باشد یا منصرف به تتابع باشد و به یک روز یا زیادتر اخلال کند، باید تمام آن را قضاء کند و احوط در قضاء آن نیز مراعات تتابع است و بعد از اخلال، هر گاه از ایام معین باقی مانده باشد احوط شروع به قضاء از آن ایام است.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ هر گاه نذر اعتکاف چهار روز کرده و شرط تتابع در آن نکرده و منصرف به آن نیز نباشد و اخلال کند به روز چهارم، سه روز که به جا آورده صحیح است و باید یک روز را قضاء کند و دو روز دیگر بر آن اضافه کند. و بهتر آن است که روز اول را به نیت قضاء به جا آورد هر چند جایز است که دوم یا سوم را قضاء قرار دهد.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ اگر نذر کند اعتکاف پنج روز را باید روز ششم را به او اضافه کند چه پنج روز را به تتابع به عمل آورده باشد یا آن که سه روز را جدا و دو روز را جدا به عمل آورده باشد.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ اگر نذر کند اعتکاف ماه معین یا ایام معین را و آن را به نسیان یا عصیان یا اضطرار ترک کند باید قضاء آن را به جا آورد و اگر چند ماه ابر باشد و زمانی را که نذر اعتکاف کرده نداند، عمل به مظنه کند و هر گاه مظنه هم پیدا نکند مخیر است بین موارد احتمال.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ شرط است در صحت هر اعتکافی آن که در یک مسجد به جا آورد و یک اعتکاف در دو مسجد، جایز نیست چه متصل به یکدیگر باشند یا منفصل. بلی، در صورتی که به اتصال، یک مسجد محسوب شود مانعی ندارد.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ اگر اعتکاف کند در مسجدی و اتفاقاً مانعی پیدا شود که نتواند اعتکاف را در

صفحه : ۱۹۱

آن تمام کند مثل خوف یا خرابی و نحو آن، باطل می‌شود پس اگر واجب معین بوده قضاء کند و اگر واجب غیر معین بوده از سر گیرد در مسجد دیگر یا همان مسجد بر فرض رفع مانع و مقداری از اعتکاف که به جا آورده حساب نکند مطلقاً.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ سطح مسجد و سرداب و محراب آن از مسجد محسوب است مادامی که نداند از آن خارج است و هم چنین مضافات آن که مسجد را بزرگ کرده باشند.

[مسئله ۲۱]

مسئله ۲۱ اگر در نیت بر خود قرار دهد اعتکاف در جای معینی از مسجد، متعین نمی‌شود و قرار او لغو است.

[مسئله ۲۲]

مسئله ۲۲ قبر مسلم و هانی ظاهراً از مسجد کوفه خارج باشد.

[مسئله ۲۳]

مسئله ۲۳ اگر محلی را شک کند که جزء مسجد است یا نه؟ حکم مسجد بر آن جاری نیست.

[مسئله ۲۴]

مسئله ۲۴ مسجد بودن یا جامع بودن ثابت می‌شود به علم وجدانی یا شیاعی که مفید یقین باشد یا به شهادت عدلین. و در کفایت خیر یک عادل اشکال است و ظاهر آن است که حکم حاکم شرع نیز کافی باشد.

[مسئله ۲۵]

مسئله ۲۵ اگر اعتکاف کند جایی به اعتقاد آن که مسجد جامع است و معلوم شود که مسجد نبوده یا جامع نبوده، باطل است.

[مسئله ۲۶]

مسئله ۲۶ در اعتبار بودن اعتکاف در مسجد جامع فرقی نیست بین مرد و زن پس زن اگر بخواهد در جایی که از خانه‌ی خود برای نماز مهتاً کرده یا در مسجد قبیلہ و نحو آن اعتکاف کند صحیح نیست.

[مسئله ۲۷]

مسئله ۲۷ بلوغ شرط صحت اعتکاف نیست و از طفل ممیز صحیح است بنا بر اقوی.

[مسئله ۲۸]

مسئله ۲۸ اعتکاف مملوک بدون اذن مولی باطل است و هر گاه در اثناء آن آزاد شود اتمام آن واجب نیست. و اگر به اذن مولی شروع کرده و در روز اول یا دوم آزاد شود، اتمام آن واجب نیست مگر آن که اعتکاف بر او واجب باشد و اگر بعد از اتمام دو روز آزاد شود اتمام آن واجب است. و هم چنین اگر بعد از اتمام شدن پنج روز آزاد شود اتمام شش [ام] روز واجب است.

[مسئله ۲۹]

مسئله ۲۹ اگر مولی اذن دهد مملوک خود را در اعتکاف، تا دو روز تمام نشده باشد می‌تواند از اذن رجوع کند و بعد از آن نمی‌تواند زیرا که اتمام آن بر عید واجب است. و در صورتی که اعتکاف بر عید واجب باشد به محض شروع آن رجوع مولی از اذن جایز نیست.

[مسئله ۳۰]

مسئله ۳۰ جایز است برای معتکف بیرون رفتن از مسجد برای اداء شهادت یا حضور جماعت یا تشییع جنازه هر چند این کارها بر او واجب نباشد. و هم چنین بیرون رفتن برای سایر ضرورات عرفیه یا شرعیه واجبه یا راجحه، چه متعلق به امور دنیا باشد یا آخرت که صلاح او یا دیگری در آن باشد و بیرون رفتن از مسجد برای غیر امثال مذکورات اختیاریاً جایز نیست.

[مسئله ۳۱]

مسئله ۳۱ اگر در مسجد جنب شود و ممکن نباشد که در مسجد غسل کند باید فوراً بیرون رود و اگر نرود اعتکافش باطل می‌شود

زیرا که ماندن در مسجد با جنابت حرام است.

[مسئله ۳۲]

مسئله ۳۲ هر گاه کسی در مسجد جا گرفته و دیگری جای او را غضب کند و در آنجا

صفحه : ۱۹۲

به قصد اعتکاف بماند باطل است بنا بر اقوی. و هم چنین است اگر بر فرش مغضوب بنشیند بلکه احوط اجتناب از نشستن بر زمین مسجد است در صورتی که به خاک یا آجر مغضوب فرش کرده باشند و ازاله‌ی آن ممکن نباشد. و اگر ازاله‌ی آن متوقف باشد بر بیرون رفتن، بیرون رود بنا بر احوط. و ظاهر آن است که اعتکاف باطل نشود به پوشیدن لباس مغضوب یا به حمل مغضوب.

[مسئله ۳۳]

مسئله ۳۳ نشستن بر مکان غضبی با نسیان غضب یا جهل به آن یا با اکراه یا اضطرار موجب بطلان اعتکاف نیست.

[مسئله ۳۴]

مسئله ۳۴ اگر بیرون رفتن از مسجد بر او واجب شود برای اداء دین واجب الاءاء یا برای واجب دیگر [ی] که بدون بیرون رفتن ممکن نباشد باید بیرون رود و لکن اگر نرود اعتکافش باطل نمی‌شود بنا بر اقوی.

[مسئله ۳۵]

مسئله ۳۵ اگر برای ضرورتی باید از مسجد بیرون رود، احوط مراعات اقرب الطرق است و جایز نیست زیاده از مقدار حاجت و ضرورت بیرون بماند. و جایز نیست که در خارج مسجد زیر سایه بنشیند با امکان، بلکه احوط آن است که زیر سایه راه نرود بلکه احوط آن است که مطلقاً ننشیند مگر با ضرورت.

[مسئله ۳۶]

مسئله ۳۶ کسی که برای ضرورت از مسجد بیرون رود و بیرون بودن او آن قدر طول کشد که صورت اعتکاف محو شود باطل می‌شود.

[مسئله ۳۷]

مسئله ۳۷ فرقی نیست در اعتکاف در مسجد که ایستاده باشد یا نشسته یا خوابیده یا راه رود و نحو آن.

[مسئله ۳۸]

مسأله ۳۸ اگر زن معتکفه را به طلاق رجعی طلاق دهد، واجب است از مسجد بیرون رود به منزل خود برای عده و اعتکافش باطل می‌شود. و اگر اعتکاف او واجب موسع بوده بعد از عده باید از سر گیرد و اگر واجب معین بوده، دور نیست مخیر باشد که اعتکاف را تمام کند و بعد از آن برای عده به منزل رود یا آن که فوراً برود به منزل و اعتکافش را باطل کند به خلاف طلاق بائن که اشکالی نیست که نباید در ایام عده در خانه باشد.

[مسأله ۳۹]

مسأله ۳۹ شناختی که اعتکاف، یا واجب معین یا واجب موسع یا مندوب است پس واجب معین باید در وقت خود به جا آورد و جایز نیست رجوع از آن به خلاف واجب موسع و مندوب که پیش از تمام دو روز جایز است آن را به هم زند و بعد از آن واجب است تمام کند اعتکاف را لکن احوط در آن دو نیز، لزوم اتمام آن است به محض شروع در آن به خصوص واجب موسع.

[مسأله ۴۰]

مسأله ۴۰ جایز است در وقت نیت اعتکاف شرط کند که هر وقت بخواهد رجوع از آن کند بتواند حتی روز سوم چه شرط کند که بر فرض عروض عارضی به هم زند یا مطلقاً حتی بدون سبب. و جایز نیست که شرط کند در آن که با بقاء اعتکاف به جا آوردن منافیات مثل جماع و نحو آن بر او جایز باشد. و معتبر است در جواز شرط به هم زدن آن، آن که در حال نیت باشد و پیش از نیت یا بعد از آن ثمر ندارد هر چند پیش از دخول در روز سوم باشد. و اگر در حال نیت چنین شرطی کند و بعد از آن

صفحه: ۱۹۳

شرط خود را اسقاط کند ظاهر آن است که ساقط نشود هر چند احوط ترتیب آثار سقوط است.

[مسأله ۴۱]

مسأله ۴۱ چنانچه شرط مزبور در حال نیت اعتکاف جایز است اشتراط آن در وقت نذر اعتکاف نیز جایز است به آن که بگوید: «للهِ عَلَيَّ أَنْ أَعْتَكِفَ بِشَرَطِ أَنْ يَكُونَ لِي الرُّجُوعُ عِنْدَ عُرْوَصٍ كَذَا او مُطْلَقاً» یعنی برای خدا باشد بر من که اعتکاف کنم بشرط آن که بر فرض عروض فلان عارض بتوانم آن را به هم زنم یا آن که هر وقت بخواهم به هم زنم. پس اعتکاف مزبور را می‌تواند به هم زند اگر چه در نیت اعتکاف چنین شرطی نکند لکن احوط، شرط در وقت نیت است نیز. و در جواز شرط مزبور در نذر، فرقی نیست ما بین نذر چند روز معین یا غیر معین متتابع یا غیر متتابع که در جمیع صور با شرط مزبور می‌تواند به هم زند و بعد از زدن قضاء آن با تعیین و از سر گرفتن آن با اطلاق واجب نیست.

[مسأله ۴۲]

مسأله ۴۲ صحیح نیست که در حال نیت اعتکافی شرط کند جواز رجوع در اعتکاف دیگر که بعد از این به عمل می‌آورد. و هم چنین صحیح نیست که در اعتکاف شرط کند جواز به هم زدن اعتکاف شخص دیگری را مثل پسر یا غلام یا اجنبی.

[مسأله ۴۳]

مسأله ۴۳ جایز نیست تعلیق در نیت اعتکاف مثل آن که نیت کند که اگر رفیقم قصد اعتکاف کرده اعتکاف می‌کنم که منعقد نمی‌شود مگر آن که معلق کند بر چیزی که بداند حاصل است که در حقیقت تعلیق نیست.

[باب دوم در احکام اعتکاف]

اشاره

باب دوم در احکام اعتکاف بدان که حرام است بر معتکف چند چیز: «اول» مباشرت زنان به جماع در قُبُل یا دُبُر و به دست مالی و بوسه از روی شهوت و در این حکم فرق نیست میان مرد و زن پس بر زن معتکفه نیز حرام است جماع و لمس و تقبیل به شهوت. و اقوی آن است که نظر کردن به شهوت به کسانی که جایز باشد نظر به آنها در اعتکاف حرام نیست هر چند احوط اجتناب از آن است. «دوم» طلب بیرون آمدن منی بنا بر احوط هر چند به طریق حلال باشد مثل نظر به زن خود «سوم» بوییدن طیب با تلذذ و بوییدن ریحان به خلاف آن که از بوییدن لذت نبرد مثل آن که دماغ او معیوب باشد و شامه نداشته باشد که مانعی ندارد. «چهارم» خریدن و فروختن بلکه هر کسبی بنا بر احوط در غیر حال اضطرار. و باکی نیست به مشغول شدن به امور دنیوی به از مباحات حتی خیاطی و بافندگی و نحو آنها هر چند احوط ترک آن است مگر با اضطرار به آنها، بلکه باکی نیست به خریدن و فروختن در صورتی که برای اکل و شرب محتاج به آن باشد و متعذر باشد کسی را که وکیل کند یا آن که نقل و انتقال به غیر بیع نماید. «پنجم» جدال کردن بر امر دنیا یا دین به قصد غلبه و اظهار فضیلت و اما به قصد اظهار حق و رفع اشتباه طرف مقابل پس مانعی ندارد بلکه افضل طاعات است و مدار بر قصد اوست و اقوی عدم

صفحه : ۱۹۴

و جوب اجتناب محرمات محرم است از صید و ازاله‌ی مو و پوشیدن لباس دوخته و امثال آنها هر چند احوط است.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ در حرمت پنج چیز مزبور در حال اعتکاف فرق نیست میان روز و شب. بلی، مبطلات روزه مثل اکل و شرب و ارتماس و نحو آنها مختص روز است.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ بر معتکف جایز است فرو رفتن در مباحات و نظر کردن در امر معاش چه محتاج به آن باشد یا نه.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ اگر در روز به یکی از مفطرات روزه را باطل کند، اعتکاف نیز باطل می‌شود و هم چنین باطل می‌شود به جماع، هر چند در شب به عمل آورد. و هم چنین است به لمس و بوسه به شهوت بلکه بطلان آن به بیع و شراء و شم طیب و جدال، احوط بلکه خالی از قوت نیست هر چند خالی از اشکال هم نیست. و بنا بر این هر گاه در اعتکاف واجب یکی از آنها را به عمل آورد اگر تمام کند آن را و از سر گیرد یا آن که بعد از آن قضاء کند بهتر است.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ هر گاه یکی از محرمات مذکوره را سهواً به جا آورد، ظاهر آن است که اعتکاف را باطل نکند مگر جماع که هر گاه سهواً به عمل آورد احوط در اعتکاف واجب، علاوه از اتمام اعتکافی که به آن مشغول بوده استیناف یا قضاء آن است و در اعتکاف مندوب اتمام آن است.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ اگر اعتکاف فاسد شود پس هر گاه واجب معین بوده باید قضاء کند و اگر واجب موسع بوده از سر گیرد مگر در صورتی که در نیت اعتکاف یا در نذر، شرط جواز رجوع کرده باشد که قضاء و استیناف واجب نیست. و اگر اعتکاف ندبی بوده و بعد از دو روز فاسد شده باید قضاء کند و اگر پیش از آن فاسد شود چیزی بر او نیست بلکه در مشروع بودن قضاء آن اشکال است.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ وجوب قضاء اعتکاف فوری نیست هر چند احوط است.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ هر گاه در اثناء اعتکافی که به نذر و نحو آن واجب شده بمیرد قضاء آن بر ولی او واجب نیست هر چند احوط است. بلی، اگر نذر کرده باشد روزه را در حال اعتکاف، باید ولی قضاء کند آن را با آن که بر ولی قضاء غیر از نماز و روزه واجب که از میت فوت شده واجب نیست و وجوب قضاء اعتکاف بر او در این صورت از باب مقدمه‌ی قضاء روزه است.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ بیع و شراء در حال اعتکاف باطل نیست هر چند قائل شویم به آن که مبطل اعتکاف است.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ اگر اعتکاف را به جماع حتی در شب باطل کند واجب است بر او کفاره مثل کفاره‌ی افطار رمضان هر چند احوط آن است که مثل کفاره‌یظهار که مرتبه است به عمل آورد و در وجوب کفاره به سایر محرمات اشکال است و اقوی عدم وجوب آن است هر چند احوط، ثبوت آن است بلکه در اعتکاف مندوب که بعد از دو روز باطل کند احوط کفاره است.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ هر گاه اعتکاف واجب غیر معین را در نهار رمضان فاسد کند به جماع، باید دو کفاره بدهد یکی برای اعتکاف و دیگری برای افطار روزه، چنانچه اگر

صفحه : ۱۹۵

اعتکاف واجب را در قضاء رمضان بعد از زوال، به جماع فاسد کند باید دو کفاره بدهد یکی کفاره‌ی اعتکاف و دیگری کفاره‌ی افطار قضاء. و اگر نذر اعتکاف کرده در ایام معین از شهر رمضان و در نهار آن فاسد کند آن را باید سه کفاره بدهد کفاره‌ی اعتکاف و کفاره‌ی افطار و کفاره‌ی خلف نذر. و اگر مرد معتکف اکراه کند زن معتکفه‌ی خود را به جماع در نهار رمضان، احوط آن است که چهار کفاره بدهد هر چند دور نیست کفایت سه کفاره، یکی کفاره‌ی اعتکاف و دیگری برای افطار خود و سوم از باب تحمّل کفاره‌ی افطار زن. و دلیلی بر وجوب تحمّل کفاره‌ی اعتکاف زن نیست و به این سبب اگر در فرض مزبور شب زنش را اکراه به جماع کند زیاده از یک کفاره‌ی اعتکاف بر مرد نیست. و هر گاه زن به اختیار اطاعت مرد کند در جماع روز رمضان بر هر کدام از مرد و زن دو کفاره است و در جماع شب بر هر کدام یک کفاره است.

«تم کتاب الاعتکاف و الحمد لله»

صفحه : ۱۹۶

[کتاب الزکاة]

اشاره

کتاب الزکاة از مجلدات جزء دوم (کتاب مستطاب غایه‌القصوی)

صفحه : ۱۹۷

الحمد لله و الصلاة على رسول الله و آله ابناء الله. أقل، آثم، جانی، ابو القاسم الموسوی الاصفهانی، عفی عنه گوید که جناب عالم ورع و تقی، آقای حاج شیخ عباس قمی دام تأییده سابقاً به ترجمه‌ی کتاب مستطاب عروه‌الوثقی شروع و از کتاب طهارت تا اواخر احکام اموات و قدری از کتاب صلاة تا اول ستر و ستر نوشتند و تتمه‌ی کتاب طهارت و عمدہ صلاة و بقیه‌ی کتب آن در عهده تعویق ماند. این ذره‌ی کم نام و اقل‌انام، نظر به شدت احتیاج عموم اهل ایمان و کافه، شیعیان از اهالی ایران و سایر بلاد مسلمان فارسی زبان که نوعاً مقلد حضرت مستطاب آیه الله الملك العلام، حجة الاسلام آقای علامه طباطبایی مد ظله العالی علی رؤس الانام می‌باشند با عدم قابلیت و قصور خود به اشاره‌ی آن بزرگوار با کمال تعجیل به تکمیل ترجمه‌ی آن اقدام نمودم و به سبب اشتغال آن بر قواعد فقهیه و اشارات به بعض نکات علمیه با التزام به آن که به قدر مقدور خصوصیتی از خصوصیات آن در ترجمه فرو گذار و دقیقه از دقائق آن فوت نشود، با ملاحظه‌ی کمال اختصار به بیانی که عوام نیز بتوانند از فوائد متضمنه‌ی آن بهره‌مند باشند خالی از صعوبت نیست زیرا به حکم وجدان، لسان در بیان معانی انشائیہ مطلق العنان است به خلاف ترجمه‌ی کتابی از لغتی به لغت دیگر با تئید به حفظ ترتیب و التزام به بیان تمام فروع مندرجه پس هر گاه در تعبیرات آن قصوری شده، امید است معذورم دارند. و أسأل الله تعالی إن يجعلها ذخیرتی لیوم لا ینفع مال ولا بنون فانه ارحم الراحمین.

کتاب الزکاة و در آن یک مقدمه و چند باب و خاتمه است:

مقدمه «بدان که آیات و احادیث بر وجوب زکات و عقاب تارک آن بسیار است. از آن جمله حق سبحانه و تعالی می‌فرماید وَ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ يَوْمَ يُحْمَىٰ عَلَيْهَا فِي نَارٍ جَهَنَّمَ فَتَكْوَىٰ بِهَا جِبَاهُهُمْ وَ جُنُوبُهُمْ وَ ظُهُورُهُمْ هَذَا مَا كَنَزْتُمْ لِأَنفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ و از حضرت صادق علیه السلام منقول است که هر کس ندهد

قیراطی از زکات را نه مؤمن است و نه مسلم. و از حضرت رسول صلی الله علیه و آله به طرق صحیحہ منقول است، کسی که طلا و نقره داشته باشد و زکات آن را ندهد حق تعالی او را روز قیامت محشور فرماید در زمین لغزنده که پا بر آن بند نشود و مسلط کند بر او مار پیسه را که زهرش از مارهای دیگر عظیم‌تر است و از عقب او بدود و او از آن بگریزد تا به او

صفحه : ۱۹۸

برسد و بفهمد که از آن خلاصی ندارد دست خود را به دهان آن بگذارد پس به دندان گیرد او را مانند شتر نری که بر چیزی دندان فرو برد و مثل طوقی به گردن او حلقه زند. و این است معنی قول خدا که می‌فرماید سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخَلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ و هر که شتر و یا گاو یا گوسفند داشته باشد و زکات آن را ندهد خدا او را حبس کند در بیابانی لغزنده و پامال کنند او را هر حیوان شیم شکافته به سُم خود و بگزند او را به دندان و نیش خود، حیواناتی که زهر دارند و هر که زراعتی داشته باشد یا باغ خرما و انگور داشته باشد و زکات آن را ندهد، آن قطعه‌های زمین را تا طبقه‌ی هفتم طوق کنند و به گردن او اندازند و آن همه آتش شود در روز قیامت. و به روایت معتبر دیگر هر که زکات مالش را ندهد حق تعالی آن مال را اژدهایی گرداند در گردن او تا مغز سرش را بخورد و گوشتش را به دندان بگزد تا خلق از حساب فارغ شوند. و در حدیث معتبر وارد است که هیچ مالی در صحرا و دریا تلف نمی‌شود مگر به ندادن زکات و مثل کسانی که مال خود را در راه خدا انفاق کنند از زکات و خمس و نحو آنها مثل دانه‌ای است که از آن هفت خوشه بروید در هر خوشه، صد دانه بوده باشد که هفتصد برابر شود و حق تعالی برای هر که خواهد مضاعف فرماید.

باب اول [در بیان شرایط وجوب زکات]

اشاره

بدان که وجوب زکات منصوص در قرآن و از ضروریات دین و منکرش با علم به آن، کافر است بلکه در جمله از اخبار است که مانع زکات کافر است. و شرایط وجوب آن چند چیز است: «اول» بلوغ، پس در مال کسی که در بعض سال یا تمام آن بالغ نباشد در آن چه گذشتن سال معتبر است زکات واجب نیست و در آن چه گذشتن سال معتبر نیست مثل غلات اربع، مناط بلوغ پیش از تعلق زکات است و آن وقتی است که دانه منعقد شود و اسم بر آن صادق باشد چنانچه بیاید. «دوم» عقل، پس در مال کسی که در بعض سال یا تمام آن مجنون باشد و لو به جنون ادواری زکات نیست بلکه بعضی گفته‌اند که در بین سال اگر یک آن، کمی دیوانه شود سال قطع می‌شود؛ لکن مشکل است و مناط آن است که در عرف، او را در تمام سال عاقل دانند و جنون یک آن بلکه یک ساعت مضر به صدق آن نیست. «سوم» حریت و در مال مملوک زکات نیست هر چند قائل باشیم به آن که مالک می‌شود و فرقی نیست در مملوک، میان قن که متشبث به حریت نباشد و مدبر و ام و ولد و مکاتب مشروط یا مکاتب مطلق که هنوز از مال الکتابه چیزی نداده باشد به خلاف مبعوض که در صورتی که نصیب حریت او از

صفحه : ۱۹۹

مال به حد نصاب برسد؛ زکات آن واجب است. «چهارم» مالک بودن و مال قبل از تحقق ملکیت، متعلق زکات نیست مثل موهوب قبل از قبض و مالی را که وصیت کرده باشند به کسی دهند پیش از قبول یا قبض او و هم چنین است قرض پیش از قبض. «پنجم» آن که مالک بتواند در آن تصرف کند به خلاف مالی که نتواند تصرف کند مثل آن که غایب باشد و در دست او یا

وکیلش نباشد یا آن که دزدیده باشند یا محجور باشد یا جائی دفن کرده باشد و فراموش کرده یا آن که مرهون باشد یا وقف کرده باشد یا نذر کرده که صدقه دهد. و مدار بر آن است که عرفاً بتواند در آن تصرف کند و اگر شک کند در تمکن بر طبق حالت سابقه‌ی آن عمل کند و اگر حالت سابقه را نداند احوط، اخراج زکات آن است.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ بر ولی شرعی طفل، مستحب است زکات غلات او را بدهد چه یتیم باشد یا نه، پسر باشد یا دختر. و در استحباب زکات گاو و گوسفند و شتر طفل، اشکال و احوط ندادن است به خلاف پول طلا و نقره‌ی طفل که زکات ندارد. بلی، هر گاه ولی به آن تجارت کند زکات مال التجاره مستحب است و زکات غلات و مال التجاره‌ی طفل که هنوز متولد نشده باشد مستحب نیست و ولی طفل، متولی دادن زکات است. و اگر ولی غائب باشد حاکم شرع زکات مال طفل را بدهد و اگر ولی او متعدد باشد، هر کدام بدهند صحیح و نافذ است. و اگر یک کدام از آنها بخواهد بدهد و دیگری نخواهد و با هم نزاع کنند، قول کسی که می‌خواهد بدهد مقدم است و هر گاه ولی، زکات آن را ندهد تا آن که طفل بالغ شود، ظاهر آن است که استحباب دادن باقی باشد نسبت به آن مال.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ بر ولی شرعی مجنون، مستحب است که زکات خصوص مال التجاره او را بدهد نه غیر آن از غلات یا نقدین و نحو آنها.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ اظهر وجوب زکات بر کسی است که در اثناء سال بیهوش یا مست شود و بی‌هوشی و مستی در چیزی که گذشتن سال در آن معتبر است قاطع سال نیست و منافی وجوب زکات در حال تعلق زکات به غلات هم نیست.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ واجب نیست بر مولی که زکات مال عبد را بدهد بنا بر اقوی که عبد را مالک می‌دانیم، به خلاف قول کسی که او را مالک نمی‌داند و مولی را مالک آن می‌داند که واجب است زکات آن بر مولی، در صورتی که متمکن از تصرف آن باشد.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ هر گاه وقت بلوغ شک کند که دانه‌های غلات او بسته شده و اسم غلات بر آن صادق شده یا نه؟ یا آن که تاریخ بلوغ را بداند و شک کند که زمان تعلق مقدم بوده بر بلوغ تا زکات واجب نباشد یا مؤخر بوده تا واجب باشد؟ در وجوب زکات بر او اشکال است هر چند احوط است به خلاف آن که در وقت تعلق، شک کند که بالغ شده یا نه؟ یا آن که زمان تعلق را بداند و شک کند که پیش از آن بالغ شده یا بعد از آن؟ یا آن که تاریخ هیچ کدام را نداند که در همه‌ی صور، چیزی

بر او نیست. و کسی که مجنون بوده و عاقل شده و شک کند که حدوث عقل پیش از زمان تعلق زکات بوده تا واجب باشد یا بعد از آن تا واجب نباشد؟ تفصیلی که در صور زمان بلوغ گذشت در آن نیز جاری است. و کسی که عاقل بوده و جنون عارض شده و زمان تعلق را بداند ولی زمان حدوث جنون را نداند [که] مقدّم بوده تا زکات واجب نباشد یا مؤخر بوده تا واجب باشد؟ ظاهر آن است که باید [زکات را] بدهد. و هر گاه زمان حدوث جنون را می‌داند ولی زمان تعلق را نداند مقدّم بر آن بوده تا واجب باشد یا مؤخر بوده تا واجب نباشد؟ یا آن که زمان هیچ کدام را نداند یا آن که نداند اول عاقل بوده و بعد دیوانه شده یا عکس آن؟ که در تمام صور، زکات بر او واجب نیست.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ کسی که مثلاً شتر یا گاو یا گوسفند خریده باشد و برای فروشنده تا یک سال یا کمتر یا زیادتر خیار گذاشته باشد، مجرد ثبوت خیار برای بایع، مانع تعلق زکات به آنها نیست و ابتداء سال آن، اول زمان عقد است نه انقضاء زمان خیار بنا بر اقوی، زیرا که ثبوت خیار را مانع تصرف نمی‌دانیم.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ هر گاه جنس زکوی، مشترک باشد میان دو نفر یا زیادتر، معتبر است در تعلق زکات به آن که حصه‌ی هر کدام به قدر نصاب باشد و کفایت نمی‌کند بودن مجموع به قدر نصاب.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ در اعیان موقوفه فرقی نیست در عدم تعلق زکات میان آن که وقف عام باشد یا خاص، و اما نماء آن در وقف عام، زکات نیست به خلاف نماء وقف خاص، که در حصه‌ی کسی که به حدّ نصاب باشد زکات ثابت است.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ مالی را که غصب کرده‌اند یا دزدیده‌اند یا از تصرف در آن منع کرده‌اند و ممکن باشد به استعانت دیگری یا به بینه یا نحو آنها به سهولت خلاص کنند، احوط دادن زکات آن است. و هم چنین در صورتی که غاصب اذن دهد او را در تصرف، به ابقاء در ید غاصب یا ممکن باشد که آن را از غاصب بدزدد یا آن که ممکن باشد که بعضی آن مال را به کسی دهد که از دست غاصب خلاص کند و به مالک دهد و در مال مرهون که فک آن به آسانی ممکن باشد، احوط دادن زکات آن است.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ هر گاه به آسانی ممکن باشد طلب خود را از دیگری وصول بکند و نکند، زکات آن واجب نیست بلکه هر چند مدیون بخواهد اداء نماید و طلبکار اختیاراً مسامحه کند و از او نگیرد یا به قصد فرار از زکات نگیرد. و فرق ما بین این مسئله و مسئله‌ی سابقه آن که در تمام صور مسئله‌ی سابقه، آن مال از ملکیت او بیرون رفته به خلاف دین که تا نگیرد مالک نمی‌شود.

[مسئله ۱۱]

مسأله ۱۱ زکات قرض بر قرض گیرنده است نه قرض دهنده پس اگر مثلاً به قدر نصاب از اعیان زکوی قرض کند و یک سال نزد او بماند، باید زکات آن را بدهد. بلی، اگر قرض دهنده تَبَرَعاً زکات او را بدهد صحیح است بلکه تَبَرَع اجنبی نیز صحیح است و احوط، اعتبار استیذان متَبَرَع است از

صفحه : ۲۰۱

مدیون هر چند اقوی عدم اعتبار آن است. و هر گاه در عقد قرض، شرط کند که زکات آن بر قرض دهنده باشد به آن که خطاب زکات متوجه به او شود باطل است و در صورتی که قصد کند به آن که زکات او را قرض دهنده اداء کند صحیح است.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ اگر نذر کند که عین زکوی را صدقه بدهد بدون تعیین وقت یا تقیید به شرطی دیگر، زکات عین واجب نیست هر چند به مجرد نذر از ملک او خارج نمی‌شود زیرا که جایز نیست بر او که تصرف دیگر در آن نماید چه نذر کرده باشد که تمام نصاب را صدقه کند یا بعض آن را. بلی، اگر بعد از تعلق زکات به آن چنین نذری کند باید اولاً زکات آن را بدهد بعد از آن وفا به نذر کند. و هر گاه در نذر معین کرده که پیش از گذشتن سال، صدقه دهد و وفاء به نذر نمود و بعد از صدقه مقدار نصاب باقی نمانده، زکات بر او نیست. و هم چنین در صورتی که وفاء نکرده باشد و بگوئیم که قضاء آن واجب است یا هر چند نگوییم زیرا که به تعلق نذر و عصیان، آن سال منقطع می‌شود. بلی، هر گاه از زمان عصیان تا یک سال، آن مال نزد او بماند و بگوئیم که قضاء نذر، واجب نیست زکات آن واجب است. و اگر در نذر، معین کرده که بعد از گذشتن سال، صدقه دهد زکات آن واجب نیست زیرا که بعد از تعلق نذر به آن، تصرف دیگر جایز نیست و اگر نذر کرده که بر فرض حصول حاجت مثلاً صدقه دهد و حاجتش بر آمد پیش از گذشتن سال، زکات بر او واجب نیست و اگر حاجتش بعد از گذشتن سال بر آمد، زکات آن واجب است و اگر مقارن آخر سال بر آمد در وجوب زکات اشکال و وجوهی است: «اول» وجوب زکات آن و به باقی مانده وفاء به نذر کند. «دوم» عدم وجوب آن و وجوب وفاء به نذر. «سوم» آن که در مقدار زکات مخیر باشد که زکات را مقدم دارد بر نذر یا وفاء به نذر را مقدم دارد. «چهارم» آن که به قرعه تعیین کند.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ هر گاه به مالک شدن نصاب، مستطیع به حج شود و قبل از حرکت قافله که با آنها باید برود سال بگذرد، باید اول زکات آن را بدهد اگر بعد از دادن زکات به استطاعت بماند برود و آلتا حج واجب نیست. و اگر پیش از گذشتن سال، قافله حرکت می‌کند حج واجب است و زکات واجب نیست. بلی، اگر عسیاناً به حج نرود بعد از تمام شدن سال، زکات آن واجب است و اگر مقارن شود تمام شدن سال با حرکت قافله، زکات واجب است و حج واجب نیست زیرا که زکات متعلق به عین است به خلاف حج.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ هر گاه مالی متمکن از تصرف آن نباشد مثل آن که دفن کرده و جای آن را گم کرده یا از آن غایب بوده و نحو آن و

دو سال یا زیادتر بر آن گذشته باشد و بعد از آن به دستش بیاید مستحب است زکات یک سال آن را بدهد بلکه در صورتی که یک سال به این حال بگذرد نیز استحباب زکات قوت دارد.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ هر گاه بعد از تعلق زکات یا بعد از گذشتن

صفحه : ۲۰۲

سال با حال متمکن پیش از دادن زکات غیر متمکن از مال شود؛ زکات بر او واجب است هر وقت بتواند باید بدهد و اگر در دادن کوتاهی کرده ضامن است و الا فلا.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ زکات بر کافر واجب است و اگر بدهد باطل است. بلی، امام یا نایبش را می‌رسد که از او قهراً بگیرد و اگر تلف کرده باشد ضامن است و عوض آن را از او می‌گیرد.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ بعد از تعلق زکات به کافر اگر مسلمان شود زکات از او ساقط می‌شود هر چند عین مال زکوی موجود باشد.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ هر گاه مسلمان عین مال زکوی را که به مقدار نصاب باشد از کافر بخرد بعد از تعلق زکات بر مسلم، واجب است زکات آن را بدهد.

[باب دوم در اجناسی که زکات به آنها متعلق است]

اشاره

باب دوم در اجناسی که زکات به آنها متعلق است و آنها نه چیز است: انعام که شتر و گاو و گوسفند باشد و نقدین که طلا و نقره باشد و غلات که گندم و جو و خرما و زبیب باشد و در غیر این نه چیز زکات واجب نیست بنا بر اصح، بلی، در چهار چیز دیگر مستحب است: «اول» حبوباتی که به کیل یا وزن می‌فروشند مثل برنج و نخود و ماش و عدس و نحو آنها و هم چنین میوه‌جات مثل سیب و زرد آلو و امثال آنها به خلاف خضرویات و سبزی‌ها مثل یونجه و بادمجان و خیار و خربزه و نحو آنها که مستحب هم نیست. «دوم» مال التجاره بنا بر اصح. «سوم» مادیان به خلاف یابو و قاطر و خر و غلام و کنیز. «چهارم» املاک مانند باغ و کاروانسرا و دکان و نحو آنها که غرض از آن طلب نماء و کرایه دادن آن باشد.

[مسئله ۱]

مسأله ۱ اگر حیوانی متولد شود از دو حیوان، مناط در تعلق زکات بر صدق اسم آنها است چه از دو حیوان زکوی متولد شود یا از غیر زکوی یا یک کدام زکوی باشد و دیگری غیر زکوی و چه از دو حلال گوشت باشد یا دو حرام گوشت یا یکی حلال گوشت و دیگری حرام گوشت و از آنها حیوان زکوی متولد شود و مجرد آن که به صورت آنها باشد و اسم آن حیوان بر او صادق نباشد کافی نیست. و این مطلب بعید نیست زیرا که خداوند خالق بر هر چیزی قادر است. و در احکام اجناس زکوی چند فصل است:

[فصل اول در زکات انعام]

اشاره

فصل اول در زکات انعام و علاوه از شرائط عامه که گذشت چند چیز در آن شرط است: « [شرط] اول» نصاب، پس در شتر دوازده نصاب است. «اول» پنج شتر و زکات آن یک گوسفند است. «دوم» ده شتر و زکات آن دو گوسفند است. «سوم» پانزده شتر و زکات آن سه گوسفند است. «چهارم» بیست شتر و زکات آن چهار گوسفند است. «پنجم» بیست و پنج شتر و زکات آن پنج گوسفند است. «ششم» بیست و شش شتر و زکات آن یک شتر ماده که داخل سال دوم شده باشد. «هفتم» سی و شش شتر و زکات آن یک شتر ماده که داخل سال سوم شده باشد. «هشتم» چهل و

صفحه: ۲۰۳

شش شتر و زکات آن یک شتر ماده که داخل سال چهارم شده باشد. «نهم» شصت و یک شتر و زکات آن یک شتر ماده که داخل سال پنجم شده باشد. «دهم» هفتاد و شش شتر و زکات آن دو شتر ماده که داخل سال سوم شده باشد. «یازدهم» نود و یک شتر و زکات آن دو شتر ماده که داخل سال چهارم شده باشد. «دوازدهم» صد و بیست و یک شتر و در زکات آن و هر چه زیاده باشد مخیر است که چهل حساب کند و برای هر چهل شتر، یک شتر ماده که داخل سال سوم شده بدهد یا آن که پنجاه پنجاه حساب کند و برای هر پنجاه شتر، یک شتر ماده که داخل سال چهارم شده بدهد و تخیر مذکور در صورتی است که هر دو حساب مطابق آید مثل آن که دویست شتر داشته باشد که فرق نیست چهل حساب کنند یا پنجاه پنجاه که به هر دو حساب چیزی باقی نمی‌ماند یا در صورتی که مطابق نباشد با هیچ کدام، مثل آن که دویست و ده شتر داشته باشد که به هر حسابی ده شتر باقی می‌ماند و هر گاه با یک حساب چیزی باقی نماند و با دیگری باقی بماند مثل آن که صد و پنجاه شتر داشته باشد احوط آن است که پنجاه پنجاه حساب کند یا آن که دویست و چهل شتر داشته باشد که احوط آن است که چهل حساب کند بلکه در صورتی که با هیچ حسابی مطابق نباشد احوط آن است که ما بین دو حساب، اختیار طرفی کند که باقی مانده آن که زکات آن را عفو فرموده‌اند کمتر باشد مثل صد و چهل شتر که به حساب چهل چهل عفو آن کمتر است و مثل دویست و شصت که به حساب پنجاه پنجاه عفو آن کمتر است.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ در نصاب ششم شتر که بیست و شش است، هر گاه برای زکات آن شتر ماده که داخل سال دوم شده باشد ندارد می‌تواند یک شتر نر که داخل سال سوم شده بدهد بلکه دور نیست که در حال اختیار نیز مخیر باشد میان آن دو و اگر هیچ کدام از آن دو

را نداشته باشد مخیر باشد که هر کدام را بخرد و بدهد. و در گاو دو نصاب است: «اول» سی گاو و زکات آن یک گاو است که داخل سال دوم شده باشد چه نر و چه ماده. «دوم» چهل گاو و زکات آن یک گاو ماده است که داخل سال سوم شده باشد و هر گاه زیاده از آن گاو داشته باشد، مخیر است میان آن که سی سی حساب کند و به عدد هر سی، زکات آن را مکرر کند یا چهل چهل حساب کند و به عدد هر چهل زکات آن را مکرر کند. و در گوسفند پنج نصاب است: «اول» چهل گوسفند و زکات آن یک گوسفند است. «دوم» صد و بیست و یک و زکات آن دو گوسفند است. «سوم» دویست و یک گوسفند و زکات آن سه گوسفند است «چهارم» سیصد و یک و زکات آن چهار گوسفند است. «پنجم» چهار صد و هر چه زیاده از آن گوسفند داشته باشد، زکات هر صد گوسفند یک گوسفند است و میان دو نصاب آن چه از نصاب سابق زیاد باشد عفو است که زکات ندارد.

صفحه : ۲۰۴

[مسئله ۲]

مسئله ۲ گاو و گاو میش یک جنس محسوب است چنانکه در شتر فرق نیست ما بین عراب و بخاتی. و در گوسفند فرق نیست بین بز و گوسفند و میش و در تمام آنها فرق نیست میان نر و ماده.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ مال مشترک اگر سهم هر یک به قدر نصاب باشد هر کدام از آنها باید زکات نصیب خود را بدهد و هر گاه سهم بعض آنها به قدر نصاب باشد به خلاف دیگری، بر صاحب نصاب تنها واجب است. و اگر سهم هیچ کدام به قدر نصاب نباشد و لکن مجموع باشد، زکات ندارد.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ هر گاه کسی جنس زکوی داشته باشد و لکن متفرق و از یکدیگر دور افتاده باشند، ملاحظه‌ی مجموع آنها بنماید اگر به قدر نصاب باشد، زکات آن واجب است.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ گوسفندی که برای زکات گوسفند یا شتر می‌دهند اقلًا باید داخل سال فصل دوم شده باشد و اگر بز می‌دهند اقلًا باید داخل سال سوم شده باشد. و معین نیست که زکات را از نصاب بردارد بدهد، بلکه می‌تواند گوسفند دیگری بدهد هر چند از گوسفندان بلد او نباشد و هر چند قیمت او از تمام گوسفندان آن نصاب کمتر باشد. و هم چنین است حال زکات شتر و گاو و مدار در همه فرد وسط مسمی است نه فرد اعلی و نه فرد ادنی هر چند دادن اعلی برای زکات بهتر و خیر آن زیادتر است. و مالک مختار است که هر کدام بخواهد بدهد به خلاف کسی که رفته برای جمع زکات و فقیر، که آنها را نمی‌رسد به دل خواه خود از آن جدا کنند بلکه

مالک اگر بخواهد بدل کند زکات را به جنس دیگر به قیمت بازار می‌تواند چه آن جنس، طلا و نقره باشد یا غیر آنها هر چند دادن از عین نصاب افضل است.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ در قیمت، مدار بر قیمت روزی است که می‌دهد چه عین زکوی موجود باشد یا تلف شده باشد، نه بر قیمت روز تعلق و خوب. و هم چنین مدار بر قیمت بلدی است که زکات را می‌دهد در صورتی که عین زکوی تلف شده باشد به خلاف آن که موجود باشد که ظاهر آن است که مدار بر قیمت جائی است که عین زکوی در آنجا است.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ هر گاه تمام نصاب گوسفند نر باشند جایز است زکات آن را ماده بدهد و به عکس آن، چنانچه اگر تمام نصاب بز باشند جایز است زکات آن را از جنس میش بدهد و به عکس آن، هر چند در قیمت مختلف باشند. و هم چنین اگر بعض آنها نر و بعضی ماده یا بعضی میش و بعضی بز باشد، زکات آن را مالک از هر صنفی می‌خواهد می‌دهد چنانکه در زکات گاو مالک را می‌رسد که گاو میش بدهد و به عکس آن. و هم چنین در زکات شتر مالک را می‌رسد که بخاتی از عراب بدهد یا به عکس، چه قیمت آنها با یکدیگر مساوی باشد یا مختلف.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ در هر کدام از گوسفند و گاو و شتر، فرق نیست میان صحیح و مریض و سالم و معیوب و جوان و پیر که همه‌ی نصاب صحیح باشند؛ جایز نیست زکات آن را مریض بدهد یا آن که اگر همه، بی عیب باشند زکات را

صفحه : ۲۰۵

معیب بدهد یا آن که اگر همه، جوان باشند زکات آن را پیر بدهد بلکه با اختلاف نیز احوط، دادن صحیح است بدون ملاحظه تقسیط. بلی، هر گاه تمام نصاب، مریض یا معیب یا پیر باشند جایز است زکات آن را از همان بدهد. «شرط دوم» آن که خوراک آنها در تمام سال از چریدن به صحرا باشد پس اگر از مالک باشد در بعض سال هر چند یک ماه یا یک هفته، زکات آن واجب نیست. بلی، خوردن یک روز یا دو روز از مالک به اختیار او یا به سبب عارضی از برف یا باران یا ترس ظالم و امثال آن منافی صدق سائمه بودن آنها نیست. و در خارج شدن از صدق سائمه فرق نیست میان آن که خوراک آنها از مال مالک باشد یا مال دیگری، به اذن مالک یا بدون آن، چه علف را بچینند و نزد آنها بریزد یا آن که آنها را در علفزار مملوک رها کند. بلی، هر گاه بیابان را که علف خودرو داشته باشد بخرد یا اجاره کند برای آن که حیوانات در آن چرا نمایند از صدق سائمه بودن خارج نمی‌شوند، چنانچه خارج نمی‌شود به دادن مالیات زمین مباح برای چرانیدن آنها. «شرط سوم» آن که در تمام سال بی‌کار باشند و به بار کشی یا آبکشی یا شیار کردن زمین و نحو آنها مشغول نباشند. بلی، به مجرد کار کردن یک روز یا دو روز در سال از صدق بی‌کاری خارج نمی‌شود. «شرط چهارم» آن که با شرایط مزبوره یک سال بر آن گذشته باشد و زکات آن واجب می‌شود به مجرد

دخول ماه دوازدهم و وجوب آن برقرار می‌ماند هر چند در آن ماه بعضی شرایط را فاقد شود ولی آن ماه از سال اول محسوب و ابتداء سال دوم بعد از تمام شدن دوازده ماه است.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ هر گاه پیش از دخول ماه دوازدهم بعضی از شرایط مزبوره را فاقد شود، سال او باطل می‌شود مثل آن که از نصاب کم شود یا در اثناء سال از تصرف آن ممنوع شود یا آن که معاوضه کند آن را به چیز دیگر و لو به جنس زکوی از جنس معوض پس اگر گوسفند به قدر نصاب تا شش ماه داشت و آن وقت معاوضه نمود آن را به مثل آن از گوسفند و شش ماه دیگر بر آن گذشت، زکات بر او واجب نیست هر چند به قصد فرار از زکات معاوضه نماید.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ اگر بر نصاب، یک سال با شرایط بگذرد و بعد [از] آن چیزی از نصاب تلف شود بدون تفریط، مالک ضامن نیست به خلاف آن که به تفریط تلف شود و لو به سبب تأخیر اداء با امکان آن که نسبت به مقدار تلف ضامن است. بلی، اگر زیاده از نصاب داشت و بعضی آن تلف شد و مقدار نصاب باقی ماند؛ از زکات چیزی کم نمی‌شود و آن چه تلف شده به تمامه از کیسه‌ی او رفته هر چند خالی از اشکال نیست.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ مسلم اگر مرد باشد و مرتد شود به ارتداد ملّی یا فطری، هر کدام از آنها یا در اثناء سال است یا بعد از آن، پس اگر بعد از انقضای سال باشد بر هر دو تقدیر، زکات بر او واجب است ولی بیرون کردن آن بر امام یا نایب او است و

صفحه : ۲۰۶

اگر در اثناء سال مرتد فطری شود، سال او منقطع می‌شود و ترکه‌ی او منتقل می‌شود به ورثه‌ی او و ورثه، سال را از سر گیرند. و اگر در اثناء سال مرتد ملّی شود سال به آن منقطع نمی‌شود و بعد از تمام شدن سال، واجب است زکات آن را خودش بدهد در صورتی که پیش از دادن، توبه کرده باشد و اگر توبه نکرده امام علیه السلام یا نایب او از مالش برمی‌دارند و به مصرف زکات می‌رسانند و در این صورت اگر خودش بدهد کافی نیست مگر آن که عین آن در دست فقیر باقی مانده باشد یا آن که فقیر با علم به ارتداد او بگیرد و تلف کرده باشد که بعد از توبه می‌تواند تجدید نیت کند و محسوب دارد و به ارتداد زن مطلقاً سال قطع نمی‌شود.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ هر گاه به قدر نصاب، مالک باشد بدون زیاده مثل چهل گوسفند و چند سال بر او بگذرد پس اگر زکات آن را هر ساله از جای دیگر داده، زکات‌های متعدده بر او بوده و اداء نموده و اگر یک سال یکی از آن گوسفندها را به قصد زکات بدهد دیگر

بر او چیزی نیست چنانچه اگر نهد، زکات یک سال بیشتر بر او نیست زیرا که بعد از یک سال یکی از گوسفندان به ازاء زکات از مالش بیرون می‌رود هر چند نداده و سی و نه گوسفند که کمتر از نصاب است برای او می‌ماند به خلاف آن که زیاده از نصاب داشته باشد مثل پنجاه رأس که هر گاه مثلاً یازده سال زکات آن را نداده باشد به ازاء هر سالی یک رأس بر او واجب است و یازده رأس باید بدهد و بعد از آن دیگر بر او واجب نیست زیرا که از نصاب کمتر شده هر چند نداده باشد. و هر گاه بیست و شش شتر داشته باشد و دو سال زکات آن را نهد باید یک شتر که داخل سال دوم شده بدهد برای سال اول و پنج گوسفند بدهد برای سال دوم و اگر سه سال بر آن گذشته و نداده باشد، برای سال سوم نیز چهار گوسفند بدهد و هم چنین برای سال چهارم و سال پنجم همین قدر کافی است تا آن که کمتر از بیست شتر برای او بماند که زکات آن سه گوسفند است و هم چنین تا برسد به حدی که کمتر از پنج شتر برای او باقی بماند که بعد از آن واجب نیست.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ کسی که مالک نصاب حیوانات مزبوره باشد و علاوه بر آن تازه نیز مالک شود به زاییدن آنها یا به خریدن یا به ارث یا به نحو آنها، پس هر گاه وقتی مالک شود که سال حیواناتی که مالک بوده گذشته و ابتداء سال آینده‌ی آن باشد بلا اشکال همان وقت مبدأ سال مجموع است در صورتی که به آن نصاب دیگری حاصل شود. و هر گاه در اثناء سال قدیمی‌ها، مقداری مالک شود بر سه قسم است: یا آن چه تازه مالک شده نه به قدر نصاب مستقل است و نه به قدری است که به آن تکمیل نصاب دیگر شود و یا به قدر نصاب مستقل است و یا به آن تکمیل نصاب می‌شود پس در قسم اول زکات تازه بر او نیست و نظیر آن است که از اول آن زیادتی را مالک باشد مثل آن که پنج شتر مالک بوده و در اثناء

صفحه: ۲۰۷

سال آن چهار شتر دیگر مالک شود یا آن که چهل گوسفند داشت و در اثناء سال آن چهل گوسفند دیگر مالک شود و در قسم دوم نباید ملک تازه را به قدیمی ضمیمه کند بلکه برای هر کدام سال علی حده است مثل آن که پنج شتر داشت و بعد از شش ماه، پنج شتر دیگر مالک شود که باید بعد از تمام شدن سال پنج شتر اول، یک گوسفند زکات آن را بدهد و شش ماه بعد از آن که سال تازه‌ها تمام می‌شود یک گوسفند زکات آن را بدهد و هم چنین در اشباه و نظایر آن و در سالهای آینده و در قسم سوم باید بعد از تمام شدن سال قدیمی برای مجموع، سال قرار دهد و تتمه‌ی سال اول نسبت به تازه‌ها معفو است مثل آن که سی گاو داشته و در اثناء سال آن یازده گاو دیگر مالک شود و مثل آن که هشتاد گوسفند داشت و در اثناء سال آن چهل و دو گوسفند مالک شود. و هر گاه در اثناء سال، مالک مقداری شود که مشتمل باشد بر نصاب مستقل، تکمیل نماید نصاب لاحق را، ملحق به قسم سوم است بنا بر اقوی مثل آن که بیست شتر داشته و در اثناء سال آن، مالک شش شتر دیگر شود یا آن که پنج شتر داشت و در اثناء سال آن، مالک بیست و یک شتر دیگر شود و محتمل است الحاق آن به قسم دوم.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ اگر به مقدار نصابی، صدق زوجه کند و یک سال بر آن بگذرد زکات آن بر زوجه است و اگر قبل از دخول به او و بعد از گذشتن سال، طلاقش دهد نصف صدق به زوج بر می‌گردد و زکات مجموع بر زوجه است. و باید از نصفی که به او رسیده

بدهد و اگر تمام نصف زوجه به تفریط او پیش از دادن زکات تلف شود باید از نصفی که به زوج برگشته زکات مجموع را بدهد و غرامت مقدار زکات را برای زوج بکشد و هر گاه بدون تفریط او تلف شده، نصف زکات را از نصفی که به زوج برگشته بدهد و غرامت آن را برای زوج بکشد و نصف دیگر زکات را ضامن نیست.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ هر گاه صاحب مال ادعا کند که سال بر مال او نگذشته قول او مسموع است بدون بینه و قسم. و هم چنین است اگر بگوید زکات آن را داده‌ام یا بگوید مقداری از آن تلف شده و از نصاب کمتر باقی مانده.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ اگر به مقدار نصاب بخرد و بایع خیار فسخ داشته باشد. پس هر گاه پیش از گذشتن سال از وقت بیع فسخ کند بر مشتری چیزی نیست و اول سال آن نسبت به بایع زمان فسخ است و اگر بعد از آن که یک سال بر ملک مشتری بوده فسخ کند زکات آن بر مشتری است پس هر گاه زکات آن را از عین آن مال داده، قیمت آن را برای بایع غرامت بکشد و اگر از مال دیگری زکات آن را داده، بایع تمام عین را از او می‌گیرد و اگر هنوز زکات آن را نداده مشتری را می‌رسد که به مقدار زکات از عین بر دارد و بدهد و برای او غرامت بکشد و می‌تواند که زکات از مال دیگر بدهد و تمام عین را به بایع رد کند.

صفحه : ۲۰۸

[فصل دوم در زکات طلا و نقره است]

اشاره

فصل دوم در زکات طلا و نقره است و معتبر است در تعلق زکات به آنها بعلاوه‌ی آن چه گذشت از شرایط عامه، چند شرط: «اول» آن که به حد نصاب رسیده باشد و در طلا دو نصاب است: «اول» بیست دینار که معادل است با پانزده مثقال صیرفی و زکات آن نصف دینار که معادل ربع مثقال است و ثمن آن است که نه نخود می‌شود. «دوم» چهار دینار که معادل با سه مثقال صیرفی است و زکات آن دو قیراط است زیرا که هر دیناری بیست قیراط است و دو قیراط چهل یک چهار دینار است. و هم چنین زکات هر چهار دینار که علاوه شود دو قیراط علاوه باید بدهد و در کمتر از بیست دینار زکاتی نیست چنانچه بعد از بیست دینار تا به چهار دینار نرسد چیزی نیست. و هم چنین بعد از این چهار تا چهار دیگر بر آن افزوده نشود چیزی نیست و هم چنین تا هر چه زیاد شود زکات هر چهاری دو قیراط است و ما بین آنها عفو است. پس زکات بیست و هشت دینار نیم دینار و چهار قیراط است و هم چنین هر چه بالا رود هر چهار دیناری که بر آن اضافه شود دو قیراط بر زکات آن افزوده می‌شود و بنا بر این هر گاه مال او بیست دینار یا زیادت باشد و ربع عشر آن که چهل یک آن باشد برای زکات بدهد مقدار واجب را اداء کرده بلکه بعض اوقات جزئی زیادت داده و برای سهولت حساب بهتر است. و در نقره نیز دو نصاب است: «اول» دویست درهم و زکات آن پنج درهم است. «دوم» چهل درهم است

و زکات آن یک درهم است و درهم نصف مثقال صیرفی و ربع عشر مثقال است و بنا بر این نصاب اول صد و پنج مثقال صیرفی است تا به این مقدار نرسد زکات ندارد و بعد از رسیدن به این حدّ، دو مثقال و پانزده نخود که چهل یک آن است برای زکات باید بدهد و اگر زیادتر باشد عفو است تا بیست و یک مثقال بر آن اضافه شود که زکات آن یک درهم که نیم مثقال و ربع عشر مثقال است بر زکات سابق بیفزاید. و هم چنین باز زاید بر آن زکاتی ندارد تا بیست و یک مثقال دیگر اضافه شود و یک درهم بر زکات سابق بیفزاید به همین قسم هر چه بالا رود. و برای سهولت حساب بعد از رسیدن به نصاب و زیاده بر آن، هر گاه چهل یک مجموع را بدهد زکات واجب را اداء کرده و گاهی کمی زیاده داده. «شرط دوم» در طلا و نقره آن است که مسکوک به سکه معامله باشد، چه به سکه‌ی اسلام یا کفر، چه بر آن خطّی نقش کرده باشند یا غیر آن چه سکه‌ی آن باقی باشد یا بالعرض محو شده باشد به خلاف آن چه در اصل بی سکه باشد که زکات آن واجب نیست مگر آن که معامله به آن رواج شود که زکات آن را بدهد بنا بر احوط چنانچه اگر سکه بر آن زده باشند برای معامله و لکن معامله نشود یا آن که به حدّ رواج نرسد دادن زکات آن احوط است. و هر گاه درهم و دینار را زینت قرار دهند پس مادامی

صفحه : ۲۰۹

که به سکه‌ی معامله باقی باشد زکات آن واجب است و الا فلا. «شرط سوم» گذشتن سال بر آن به داخل شدن در ماه دوازدهم با شرایط گذشته پس هر گاه در اثناء سال از حدّ نصاب کمتر شود، زکات آن ساقط می‌شود. و هم چنین اگر بدل کند آن را به غیر آن از همان جنس یا غیر آن یا آن که آب کنند واجب نیست هر چند تبدیل یا آب کردن به قصد فرار از زکات باشد بنا بر اقوی اگر چه خلاف احتیاط است. و هر گاه بعد از گذشتن سال، طلا و نقره را آب نمایند و جوب زکات آن ساقط نمی‌شود و باید ملاحظه‌ی سکه را هم بنمایند در صورتی که قیمت آن به آب کردن کم شده باشد.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ در طلا و نقره که به آن زینت نمایند و در ظرف طلا و نقره، زکات واجب نیست هر قدر زیاد باشد بلکه گذشت که هر گاه به دینار و درهم زینت کنند و از رواج معامله بیرون رفته باشد و جوب زکات ساقط می‌شود ولی در بعضی اخبار وارد شده که زکات آن، عاریه دادن آن است.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ در وجوب زکات طلا و نقره مسکوک بین طلا و نقره خوب و بد فرق نیست بلکه اگر بعض نصاب خوب باشد و بعض آن بد، زکات آن را باید بدهد و جایز است از بد بدهد اگر چه تمام نصاب خوب باشد خلاف احتیاط است و بلکه در صورتی که تمام نصاب خوب باشد احوط آن است که زکات آن را از خوب بدهد. و اگر بعض آن خوب و بعضی بد باشد در زکات نیز تبعیض کند و اگر تمام زکات آن را از خوب بدهد بهتر است و لکن جایز نیست که طلای پست را قیمت کنند و قیمت آن را از طلای خوب کمتر دهند مثلاً نیم دینار خوب که به قیمت یک دینار بد باشد کافی نیست مگر در صورتی که با فقیر مصالحه کند به قیمتی در ذمه‌ی فقیر و بدهد و زکات واجب بر خود را عوض این قیمت محسوب بر فقیر بدارد که مانعی ندارد، چنانچه مانعی ندارد که به جای نیم دینار خوب که باید بدهد یک دینار پست بدهد.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ اگر دینار و درهم مغشوش داشته باشد و خالص آن به قدر نصاب باشد زکات آن را باید بدهد و اگر شک کند که آیا خالص آن به قدر نصاب است یا نه؟ و چون تصفیه‌ی آن باعث ضرر است نتواند بفهمد، زکات آن واجب نیست و اگر باعث ضرر نباشد آیا تصفیه‌ی آن واجب است یا نه؟ اشکال است هر چند احوط است ولی عدم وجوب آن خالی از قوت نیست.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ زکات نقدین خالص را نمی‌توان از مغشوش داد هر چند قیمت مغشوشی که می‌دهد معادل زکات واجب بر او باشد مگر آن که زیادت‌تر بدهد که خالص آن به قدر واجب باشد یا آن که آن را به عنوان قیمت زکات بدهد اگر بیارزد.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ اگر درهم یا دینار مغشوش که خالص آن به قدر نصاب باشد داشته باشد جایز نیست زکات آن را از مغشوش بدهد مگر بد و طریقی که در مسئله سابقه ذکر شد.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ اگر درهم و دنانیر [ی] دارد به حدّ نصاب و شک داشته باشد که خالص

صفحه : ۲۱۰

است یا مغشوش، اقوی عدم وجوب زکات آن است هر چند احوط است.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ اگر به قدر نصاب، درهمی دارد که خلیط به طلا یا آن که دنانیری به قدر نصاب دارد که خلیط به نقره باشد، زکات آنها واجب نیست مگر در صورتی که بدانند در فرض اول نقره‌ی آن به حدّ نصاب است و در فرض ثانی، بدانند که طلای آن به حدّ نصاب است یا در هر کدام از آنها بدانند که خلیط آنها نیز به حدّ نصاب است که باید زکات آن چه از طلا یا نقره که به حدّ نصاب رسیده بدهد. و اگر نداند، باید تصفیه کند تا بفهمد. و هر گاه از هر دو قسم، پول دارد و اجمالاً بدانند که یا دینار آن زیادت‌تر است یا درهم آن و نتواند بفهمد کدام زیادت‌تر است باید از هر دو به مقدار اکثر زکات بدهد مثلاً کسی که هزار مسکوک دارد و مردد باشد میان آن که چهار صد آن دینار و ششصد آن درهم است و بین آن که ششصد آن دینار و چهار صد آن درهم و نتواند بفهمد، باید زکات ششصد دینار و ششصد درهم بدهد و اگر به مقدار زکات ششصد دینار و چهار صد درهم بدهد به عنوان قیمت زکات آن

چه در واقع بر او هست کافی است.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ هر گاه سیصد درهم مغشوشه داشته باشد و بداند که خلیط آن به مقدار ثلث مجموع است در تمام افراد آنها بالسویه، می‌تواند پنج درهم زکات آن را بدهد و می‌تواند هفت درهم و نیم از مغشوش بدهد بخلاف آن که خلیط آن که به مقدار ثلث است در تمام افراد بالسویه نباشد که باید زکات دویست درهم که خالص آن است بدهد یا پنج درهم خالص یا به وجه دیگر، [تا] علم به فراغ ذمه تحصیل کند.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ هر گاه از اجناس زکوی برای نفقه‌ی عیال بگذارد و سفر رود و به مقدار نصاب آن تا یک سال بماند، زکات آن واجب نیست مگر در صورتی که در تمام سال با آن که در سفر است متمکن از تصرف آن باشد.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ هر گاه از اجناس مختلفه زکوی داشته باشد و آنها یا بعضی آنها از نصاب کمتر باشد نباید مقدار ناقص آن را از جنس دیگر تکمیل کند مثلاً اگر نوزده دینار و صد و نود درهم داشته باشد نقص درهم به دینار یا دینار به درهم جبران نمی‌شود.

[فصل سوم در زکات غلات است]

اشاره

فصل سوم در زکات غلات است که گندم و جو و خرما و مویز باشد و آیا جو بی پوست که آن را «سلت» گویند ملحق به آنهاست یا نه؟ اشکال است و هم چنین در الحاق علس که گویند نوعی از گندم است و در هر پوستی دو دانه است [و] خوراک اهل صنعا است اشکال است. و در هر دو احتیاط به دادن زکات آن ترک نشود و در غیر آنها، زکاتی نیست هر چند دادن زکات حبوباتی که به کیل یا وزن می‌فروشند مثل ماش و برنج و عدس و باقلا و نخود و ارزن و ذرت و نحو آنها مستحب است. و نصاب آنها به مقدار زکات آنها همان قدری است که در غلات اربع ذکر می‌شود و مثل خیار

صفحه : ۲۱۱

و بادنجان و خربزه و هندوانه و سبزیجات زکات ندارد.

و در وجوب زکات در غلات اربع چند چیز شرط است: «اول» رسیدن به قدر نصاب و نصاب به من شاه، که هزار و دویست و هشتاد مثقال صیرفی است یک صد و چهل و چهار من الا چهل و پنج مثقال و به من تبریز که نصف من شاه است دو برابر آن و به من

متداول تبریز که هزار مثقال است یک صد و هشتاد و چهار من و ربع من و بیست و پنج مثقال است. و به وزن حقه کربلا در این زمان که ۱۳۲۶ [ه ق است] نهصد و سی و سه مثقال صیرفی و ثلث مثقال است، هشت وزنه و پنج حقه و نیم الّا ربع وقیه است. و به وزن حقه‌ی اسلامبول که دویست و هشتاد مثقال است بیست و هفت وزنه و ده حقه و سی و پنج مثقال است. و هر گاه از نصاب کمتر باشد زکات ندارد چنانچه هر گاه زیادتر از نصاب باشد کم یا زیاد بر آن زیاده نیز، زکات واجب است. «دوم» مالک شدن آن به زراعت یا آن که زرع را قبل از تعلق زکات مالک شود. و در خرما و مویز شرط است مالک بودن درخت تا وقت تعلق زکات یا آن که پیش از تعلق زکات مالک خرما و مویز شود تنها یا با درخت.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ در وقت تعلق زکات به غلات خلاف است، مشهور علماء بر آنند که وقت تعلق بر گندم و جو زمان بسته شدن دانه است و در نخل، زمانی است که میوه‌ی آن زرد یا سرخ بشود و در مویز زمانی است که دانه‌ی غوره بسته شود. و جماعتی از علماء بر آنند که زمان تعلق وقتی است که گندم و جو و خرما و انگور بر آن صادق باشد و این قول، خالی از قوت نیست هر چند قول اول احوط است بلکه احوط، مراعات جانب احتیاط است زیرا که گاهی قول دوم موافق با احتیاط می‌شود.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ زکات هر چند وقتی که ذکر شد تعلق می‌گیرد الّا آن که در اعتبار نصاب، مناط به خشک آنها است پس هر گاه تر آنها به قدر نصاب باشد و به خشکیدن از نصاب کمتر شود زکات ندارد.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ خرما بر بن و دقل و نحو آنها که رطب آنها را می‌خورند و اگر بگذارند بخشکد خرما می‌شود یا آن که خشک آنها را خرما نمی‌گویند، مدار بر آن است که بر فرض خشک شدن، خشک آن به قدر نصاب نرسد زکات ندارد.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ هر گاه مالک بخواهد بعد از تعلق زکات و پیش از خشک شدن آنها در بسر یا رطب و غوره یا انگور تصرف نماید به زیاده از آن چه در متعارف از مؤنه‌ی آن محسوب می‌شود باید زکات آن را بر ذمه بگیرد چنانچه اگر بخواهد تمام آن را بچیند بر فرض آن که خشک به حد نصاب باشد باید زکات آن را بدهد.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ هر گاه ثمره‌ی زکوی که چیده نشده خرص و تخمین بر مالک شده باشد و ساعی زکوات از قبیل حاکم شرع قبل از خشک

شدن آن پیش مطالبه‌ی زکات آن را بکند بر مالک واجب نیست قبول کند بخلاف آن که اگر مالک، زکات آن را حساب کند و از

صفحه : ۲۱۲

خرمای نرسیده یا رطب یا غور و نحو آنها بخواهد بدل کند که بر ساعی واجب است قبول کند.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ وقت وجوب اخراج زکات که بر ساعی جایز است مطالبه کند و اگر مالک تأخیر انداخت و اتفاقاً تلف شد ضامن است هنگام پاک شدن غله و چیدن خرما و خشکیدن مویز است پس وقت تعلق زکات غیر از وقت وجوب دادن است چه که وقت تعلق بسته شدن دانه بود و وقت اداء، تصفیه و چیدن است.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ جایز است مالک با ساعی تراضی نمایند و قسمت کنند پیش از چیدن آن.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ بر مالک جایز است که پیش از چیدن میوه زکات آن را از خود میوه‌ی بر درخت بدهد یا از قیمت آن.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ جایز است دادن قیمت زکات از طلا و نقره یا غیر آن از هر جنسی که باشد بلکه جایز است از منافع بدهد مثل سکنای خانه و نحو آن به آن که عین خانه را مثلاً تسلیم فقیر کند برای انتفاع به آن.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ هر گاه هر کدام از غلات اربع چند سال باقی بماند اگر زکات آن را نداده زیاده از یک زکات بر او نیست و اگر داده، دیگر نباید بدهد.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ مقدار زکات غلات ده یک است در صورتی که به آب جاری یا به باران یا به مکیدن ریشه از آب زمین سیراب شود به

خلاف صورتی که به آلات و ادوات از دلو و طناب و گاو و نحو آن آبش دهند که زکات آن نصف عشر است. و هر گاه به هر دو کیفیت سیراب شود اگر صادق باشد بر آن اشتراک باید در نصف آن عشر و در نصف دیگر نصف عشر بدهد و هر گاه بیشتر سال به آب جاری مثلاً سیراب می‌شود و اتفاقاً محتاج به ادوات است به قدری که عرفاً صادق است که آن زرع یا درخت از آب جاری سیراب می‌شود یا به عکس، آن که غالب اوقات محتاج به ادوات و اتفاقاً به آب جاری یا باران سیراب می‌شود حکم تابع غالب است که در صورت اول زکات آن عشر و در صورت دوم نصف عشر است. و هر گاه شک کند که آیا در عرف اشتراک بر آن صادق است یا یک طرفی غالب در صدق است؟ زکات مقدار کمتر کافی است و احوط دادن زیادتر است.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ اگر زراعت یا درخت به آب دادن به آلات و ادوات محتاج نباشد ولی آب دهد بدون آن که مؤثر در زیادتی میوه باشد ظاهر آن است که عشر واجب است و در صورت عکس که آب آن به آلات و ادوات باشد ولی به آب نهر و نحو آن در آن جاری کند بدون آن که مؤثر در آن باشد، نصف عشر کافی است.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ بارانی که عادتاً در ایام سال می‌بارد منافی صدق احتیاج زراعت به آب کشی به ادوات نیست مگر در صورتی که با آن باران محتاج به آب کشی نباشد اصلاً یا آن که موجب صدق شرکت شود که در هر کدام حکم تابع صدق است.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ هر گاه کسی به غرضی از اغراض یا به عبث زمین مباحی را به آلات و ادوات آب دهد و دیگری در آن زمین زراعت کند به همان رطوبتی که در آن باقی مانده، اقوی

صفحه : ۲۱۳

و جوب دادن عشر است و هم چنین هر گاه خودش آن زمین را به غرض دیگر غیر زرع آب دهد بعد از آن آنجا را زراعت کند به همان رطوبت، که اقوی و جوب دادن عشر است بخلاف آن که برای زرع چیز دیگری آب دهد بعد از آن به همان رطوبت، گندم یا جو بکارد. و از اینجا ظاهر می‌شود حکم صورتی که زمین را برای زراعتی آب دهد و آن آب زیادتی کند و جاری شود در زراعت، که باید عشر بدهد.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ زکات واجب می‌شود در زراعت بعد از بیرون کردن آن چه سلطان به عنوان مقاسمه می‌گیرد بلکه بعد از آن چه به عنوان خراج می‌گیرد، بلکه بعد از آن چه عملجات سلطانی زیاده از قرارداد سلطان، به ظلم می‌گیرند و او نتواند سرّاً و علانیةً منعشان

نماید و ندهد. و ضامن نیست در این صورت حصه‌ی فقرا را از آن زیاده چه از خود غله بگیرند یا از غیر آن، در صورتی که آن ظلم عام باشد بخلاف آن که ظلم به خصوص او باشد که در این صورت هر گاه از غیر غله بگیرند احوط ضمان حصه‌ی فقرا می‌باشد بلکه در جایی که ظلم عام باشد و از غیر غله بگیرند احوط نیز ضمان آن است بخلاف آن که از خود غله بگیرند قهراً که ضامن نیست زیرا که در این صورت بر مالک و فقیر هر دو ظلم شده.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ اقوی آن است که وجوب زکات بعد از بیرون کردن تمام مصارف زراعت است از آن، چه مصارف قبل از زمان تعلق چه بعد از آن چنانکه اقوی اعتبار نصاب است بعد از اخراج مصارف آن، هر چند احوط اعتبار نصاب پیش از بیرون کردن آن است بلکه احوط بیرون نکردن مصارف زراعت است خصوص مصارف بعد از زمان تعلق. و مراد به مصارف چیزهایی است که زراعت و درخت محتاج به آن است از اجرت فلاح و نگهدار و کسی که آب به آن می‌دهد و اجرت زمین در صورتی که اجاره کرده باشند و أجره‌المثل آن اگر غصبی باشد و اجرت حفظ زراعت و اجرت حصاد آن و چیدن میوه و خشکانیدن میوه و اصلاح جایی که میوه را آفتاب کنند و اجرت کندن نهر و غیر آن، مثل نقص اسباب زراعت و نقص حیوانات آب کش حتی نقص رختهای مالک و نحو آن. و هر گاه سبب نقص مشترک باشد میان آن زراعت و غیر آن مقدار نقصی که به زراعت پیدا شده از آن بیرون می‌رود.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ قیمت بذری که زکات آن را داده باشند یا آن که متعلق زکات نباشد از مؤنه‌ی زراعت محسوب است و مناط، قیمت روزی است که به زرع تلف کرده.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ اجرت عامل از مؤنه‌ی زراعت است بخلاف آن که خود مالک، عامل زراعت باشد که اجرت او از مؤنه محسوب نیست. و هم چنین پسر مالک با زوجه‌اش یا اجنبی هر گاه مجاناً کارهای زراعت را کرده باشد اجرت آنها محسوب نیست چنانچه اجرت زمین و اجرت گاوهای که ملک مالک باشد از مؤنه محسوب نیست.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ هر گاه زراعت را بخرد

صفحه : ۲۱۴

ثمن آن از مؤنه‌ی زراعت است و هم چنین اگر درخت انگور یا خرما را اجاره کند اجرت آن از مؤنه است بخلاف آن که خود زمین یا درخت یا گاو کارکن را بخرد که ثمن آن از مؤنه محسوب نیست.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ اگر زراعت کند با جنس زکوی غیر آن را، مصارف را قسمت بر هر دو کند در صورتی که هر دو مقصود به زرع باشند بخلاف آن که مقصود او غیر زکوی باشد و بعد از اتمام قصد کند زکوی را نیز که مصارف آن را نباید محسوب دارد و در عکس آن محسوب دارد از زکوی.

[مسئله ۲۱]

مسئله ۲۱ خراجی که سلطان می‌گیرد نیز بر جنس زکوی و غیر آن را قسمت کنند.

[مسئله ۲۲]

مسئله ۲۲ هر گاه کاری کند که مدخلیت داشته باشد در میوهی چند سال، دور نیست که اجرت آن کار را در سال اول باید حساب کند هر چند احوط تقسیم اجرت آن کار است بر آن چند سال.

[مسئله ۲۳]

مسئله ۲۳ اگر در چیزی شک کند که از مؤنه‌ی زراعت است یا نه؟ نباید آن را حساب کند.

[مسئله ۲۴]

مسئله ۲۴ هر گاه درختها یا زراعتها در جاهای متعدد یا بلاد متعدده داشته باشد باید میوه یا زرع بعض آن را به بعض دیگر ضم کند که مجموع آن اگر به قدر نصاب است زکات آن را بدهد هر چند وقت حصاد زرع آنها یا چیدن میوه‌های آنها متفاوت باشد به یک ماه یا دو ماه یا زیادتر در صورتی که از یک سال باشد و بنا بر این هر گاه بعض آنها در وقت تعلق به حد نصاب رسیده باشد زکات آن را بدهد و بقیه‌ی آنها چه کم باشد یا زیاد زکات آن واجب است. و اگر حاصل آن چه اول رسیده به حد نصاب نباشد صبر کند تا آن که با حاصل دیگری به نصاب برسد آن وقت زکات آن را بدهد. و هم چنین اگر فرض شود درختی در یک سال دو مرتبه انگور یا خرما دهد که باید حساب کند اگر مجموع آنها به حد نصاب رسیده زکاتش را بدهد هر چند وجوب آن خالی از اشکال نیست زیرا که محتمل است که میوه‌ی مرتبه‌ی ثانیه از سال آینده باشد چنانچه بعضی گفته‌اند.

[مسئله ۲۵]

مسئله ۲۵ هر گاه خرمائی دارد که باید زکات آن را بدهد جایز نیست که زکات آن را رطب بدهد به عنوان آن که واجب بر او

رطب است هر چند به قدری زیادتر بدهد که بر فرض خشک شدن به قدر زکات باشد. بلی، جایز است که رطب را به عنوان قیمت خرمائی که بر او هست بدهد و هم چنین زکات مویز را جایز نیست از انگور بدهد مگر به عنوان قیمت آن. و اگر رطب داشته باشد می‌تواند زکات آن را از رطب بدهد یا زکات انگور را از انگور بدهد. و آیا زکات خرما یا مویز را از خرما و مویز دیگر به قصد زکات آن می‌توان داد یا نه؟ دور نیست جایز باشد هر چند احوط آن است که از باب قیمت آن بدهد و هم چنین زکات گندم یا جواز گندم و جو دیگر.

[مسئله ۲۶]

مسئله ۲۶ در صورتی که زکات جنسی را از همان جنس به عنوان قیمت زکات با زیاده یا نقیصه دهد ضرر ندارد زیرا که از باب وفاء است نه معاوضه و ربا.

[مسئله ۲۷]

مسئله ۲۷ اگر زارع بعد از بلوغ نصاب و تعلق زکات

صفحه : ۲۱۵

بمیرد باید زکات آن را بدهند. و اگر پیش از تعلق زکات بمیرد سهم هر کدام از ورثه از آن که به حد نصاب رسیده باید زکاتش را بدهد و الا فلا.

[مسئله ۲۸]

مسئله ۲۸ اگر زارع یا مالک نخل یا درخت بمیرد و قرض داشته باشد پس یا قرض او به قدر تمام ترکه یا زیاده از آن یا کمتر از آن است و مردن او یا بعد از تعلق زکات است یا قبل از آن و بعد از ظهور ثمر یا قبل از آن نیز، پس در صورتی که بعد از تعلق زکات بمیرد زکات آن را باید بدهند چه قرض او به قدر تمام ترکه باشد یا نه؟ و نباید فقراء با طلبکاران مال او را بالنسبه قسمت کنند زیرا که زکات متعلق به عین است و دیون بر ذمه‌ی اوست. بلی، هر گاه عین زکوی را در زمان حیات خود تلف کند به تفریط و زکات متعلق به ذمه‌ی او بیاید در این حال فقرا حکم طلبکاران دیگر دارند و باید بالنسبه با یکدیگر قسمت کنند و هر گاه بعد از ظهور ثمره و پیش از تعلق وجوب بمیرد پس اگر ورثه دین او را پیش از تعلق زکات از مال دیگر داده‌اند بعد از تعلق سهمیه‌ی هر کدام از ورثه که به نصاب رسیده زکاتش باید بدهد و الا فلا و اگر دین او را نداده باشند تا زمان تعلق، آیا در این فرض باید زکات بدهند؟ اشکال است و احوط آن است که بدهند و غرامت طلب دین را هم بنمایند یا آنها را راضی کنند و اگر پیش از ظهور ثمره بمیرد، سهم هر کدام از ورثه بعد از تعلق به نصاب رسیده زکاتش را باید بدهد بناء بر آن که دین متعلق به نماآت حاصله پیش از اداء نباشد و به مردن منتقل به وارث باشد.

[مسئله ۲۹]

مسأله ۲۹ هر گاه زرع یا درخت خرما یا انگور را مالک شود با زمین یا بدون آن پیش از تعلق زکات، بعد از آن با اجتماع شرایط زکات بر او واجب است و اگر بعد از تعلق زکات مثلاً بخرد، زکات آن بر بایع است پس هر گاه مشتری بداند که بایع داده است یا شک داشته باشد در آن، چیزی بر او نیست و اگر بداند نداده است بیع نسبت به مقدار زکات، فضولی است که اگر حاکم شرع اجازه کند ثمن مقدار زکات از مشتری مطالبه کند و بگیرد و اگر او به بایع داده پس بگیرد و اگر حاکم اجازه نکند آن را، می‌تواند مقدار زکات را از مشتری بگیرد. و هر گاه بایع زکات آن را بعد از بیع بدهد آیا استقرار ملک مشتری نسبت به مقدار زکات متوقف بر اجازه‌ی حاکم است یا نه؟ اشکال است.

[مسأله ۳۰]

مسأله ۳۰ هر گاه از انواع خرما مثلاً داشته باشد بعضی خوب و بعضی بهتر و بعضی پست و مجموع به نصاب رسیده باشد، احوط آن است که از هر قسمی زکات آن را بالنسبه بدهد و اقوی جواز دادن از جنس خوب است هر چند مشتمل بر بهتر باشد. و جایز نیست از جنس پست بدهد بنا بر احوط.

[مسأله ۳۱]

مسأله ۳۱ اقوی تعلق زکات است به عین اجناس زکوی نه به وجه اشاعه تا مالک پیش از دادن زکات نتواند بعض نصاب را بفروشد بلکه از باب کلی در معین پس می‌تواند به قدر زکات را کنار گذارد و بقیه را بفروشد و حکم فروختن تمام آن در مسأله‌ی

صفحه : ۲۱۶

سابقه گذشت و مجرد آن که قصد کند که از غیر آن اداء کند از فضولی بودن بیع نسبت به مقدار زکات خارج نمی‌شود بنا بر احوط.

[مسأله ۳۲]

مسأله ۳۲ کسی که از جانب حاکم شرع مأمور باشد به گرفتن زکات جایز است خرما و انگور بلکه و زرع را تخمین کند و مقدار زکات را معین کند بر مالک بشرط قبول او و فائده‌ی تخمین آن است که بعد از آن برای مالک جایز است هر نوع تصرفی که بخواهد بنماید و وقت تخمین بعد از تعلق وجوب زکات است بلکه اقوی جواز تخمین خود مالک است در صورتی که از اهل خبره باشد یا آن که یک عادل یا دو عادل از اهل خبره را بفرستد که تخمین کنند هر چند احوط با امکان تفویض تخمین است به حاکم شرع یا وکیل او و تخمین کردن معامله خاصه‌ای است که محتاج به عقد نیست و لکن بهتر آن است که به صیغه‌ی صلح باشد و بعد از تخمین، اگر زیاده از سهم مالک به او برسد ضرر ندارد و اگر کمتر برسد خسارتش بر او است و هر کدام از مالک و کسی که تخمین زده اگر غبن فاحش داشته باشد می‌تواند فسخ کند و هر گاه هر دو راضی شوند که رطب آن را با یکدیگر قسمت کنند جایز است و حاکم شرع یا وکیل او می‌تواند سهم فقرا را به مالک یا غیر او بفروشند.

[مسئله ۳۳]

مسئله ۳۳ هر گاه مالک پیش از دادن زکات با عین زکوی تجارت کند، ربح آن بالنسبه از فقراء است و اگر ضرر کند بر عهده‌ی مالک است.

[مسئله ۳۴]

مسئله ۳۴ مالک می‌تواند زکات مال را کنار گذارد از عین آن یا از مال دیگر با عدم وجود مستحق بلکه با وجود مستحق نیز بنا بر اقوی و فائده‌ی آن این است که آن چه جدا کرده قهراً ملک مستحقین است و اگر تلف شود مالک در خسارت آن شریک نیست و ضامن آن هم نیست مگر آن که تفریط کرده باشد یا با وجود مستحق، نداده باشد زیرا که در دست او امانت است. و آیا بعد از جدا کردن مالک می‌تواند آن را بدل کند یا نه؟ اشکال است و اظهر، عدم جواز است. و هر گاه نمائی پیدا کند چه متصل یا منفصل، ملک مستحقین است.

[باب سوم در چیزهایی که زکات آنها مستحب است]**اشاره**

باب سوم در چیزهایی که زکات آنها مستحب است و آن چند چیز است: «اول» سرمایه که مهیا نموده به آن تجارت کند چه به معاوضه مالک شده باشد یا به هبه و صلح مجانی یا به ارث بنا بر اقوی. و بعضی از علماء فرموده‌اند: استحباب آن مخصوص به مالی است که به معاوضه مالک شده باشد و فرق نیست که در وقت انتقال، قصد تجارت و کسب به آن داشته باشد یا بعد از آن قصد عارض شود هر چند بعضی گفته‌اند: استحباب در خصوص صورت اول است پس هر مالی که برای کسب به آن مهیا کرده و قصد کسب کند، داخل این عنوان است، چه آن مال از اعیانی باشد که متعلق وجوب زکات یا استحباب آن است یا غیر آن، مثل تجارت به مخضرات از خربزه و هندوانه و

صفحه : ۲۱۷

بادنجان و نحو آنها چنانکه فرقی نیست در سرمایه، آن که عین باشد یا منفعت مثل آن که خانه را اجاره کند برای کسب به آن و در استحباب زکات مال التجاره چند چیز شرط است: «اول» آن که به قدر نصاب یک کدام از طلا و نقره باشد و در کمتر از آن زکاتی نیست و ظاهر آن است که در نصاب دوم آن نیز مثل نقدین باشد. «دوم» آن که از وقت قصد کسب به آن، یک سال بگذرد. «سوم» آن که در تمام سال قصد کسب به آن داشته باشد پس اگر در بین سال عدول کند از قصد تکسب و بنا گذارد که برای خود نگاه دارد از این عنوان بیرون می‌رود و اگر دوباره به قصد اکتساب برگردد همان وقت قصد ثانی اول سال است. «چهارم» باقی ماندن عین رأس المال در تمام سال. «پنجم» در تمام سال قیمت متاع او کمتر از سرمایه نشود پس هر گاه سرمایه اش صد تومان باشد و متاعی به آن بخرد و نگاه دارد به قصد آن که قیمت آن ترقی کند و در بین سال و لو در یک روز قیمت آن کمتر از سرمایه شود زکات آن ساقط می‌شود. و مراد به سرمایه، چیزی است که به ازاء متاع داده. و زکات مال التجاره چهل یک است و اقوی تعلق زکات به عین آن است مثل زکات واجب. و در صورتی که متاع غیر نقدین باشد کفایت می‌کند که قیمت آن به حد نصاب یکی

از نقدین باشد دون دیگری.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ هر گاه سرمایه‌ی او از جنس زکوی و به قدر نصاب باشد مثل چهل گوسفند یا سی گاو یا بیست دینار و نحو آنها پس هر گاه شرایط زکات واجب و مستحب هر دو در آن جمع باشد زکات واجب را باید بدهد و زکات مال التجاره ساقط می‌شود و هر گاه شرایط زکات واجب تنها موجود باشد باید بدهد و اگر شرایط زکات تجارت تنها موجود باشد زکات آن مستحب است.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ هر گاه سرمایه‌ی او چهل گوسفند سائمه باشند و در بین سال بدل کند آن را به چهل گوسفند سائمه‌ی دیگر هر دو زکات از او ساقط می‌شود زیرا که در هر دو معتبر است عین مال در تمام سال بماند و لا بد است که از حین مبادله، ابتداء سال را قرار دهد.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ هر گاه در مال المضاربه ربح پیدا شود زکات سرمایه که به حد نصاب رسیده بر صاحب مال است و زکات ربح نیز در صورتی که به نصاب رسیده و سال بر آن گذشته مستحب است بلکه دور نیست گذشتن سال بر سرمایه کافی باشد و در حصه‌ی عامل از ربح، زکاتی نیست مگر آن که به نصاب برسد با اجتماع شرایط لکن جایز نیست که زکات آن را از عین مال بدهد مگر به اذن مالک یا بعد از قسمت آن.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ زکات واجب بر دین مقدم است چه طلبکار مطالبه کند یا نه؟ مادامی که عین زکوی موجود باشد بلکه اگر پیش از دادن زکات به تمام نصاب اداء دین نماید صحیح نیست. بلی، هر گاه عین زکوی پیش از دادن زکات تلف شود و زکات آن منتقل شود به ذمه‌ی او، حال آن حال سایر دیون است و لکن زکات مال التجاره مقدم نیست بر دین

صفحه : ۲۱۸

بلکه در صورتی که طلبکار مطالبه کند دین مقدم است زیرا که اداء دین واجب و زکات سرمایه مستحب است چه زکات آن را متعلق به عین بدانیم یا به قیمت بخلاف آن که مطالبه نکند که جایز است زکات را مقدم بر دین بدارد بنا بر هر دو قول بلکه با مطالبه هم اگر زکات را مقدم دارد صحیح است هر چند به سبب ترک اداء دین واجب، گنه کار است.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ هر گاه مال التجاره یکی از اجناس زکوی باشد و ابتداء سال آن دو مختلف باشد پس اگر سال زکات واجب منقضی شود و هنوز سال از زکات مستحب نگذشته واجب را باید بدهد و زکات مستحب ساقط می‌شود و در صورتی که سال زکات مستحب گذشته و پیش از گذشتن سال، زکات بدهد زکات واجب ساقط می‌شود و اگر ندهد تا سال زکات واجب تمام شود زکات مال

التجاره ساقط می‌شود.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ اگر سرمایه کمتر از نصاب باشد و در اثناء سال به نصاب برسد سال را از آن وقت از سر گیرد.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ کسی که دو سرمایه و دو تجارت داشته باشد شروط و احکام هر کدام مختص به آن است پس اگر شرایط در یک کدام حاصل باشد نه در دیگری، زکات آن تنها مستحب است و خسارت در یک کدام را به ربح دیگری نباید جبران کند. «دوم» از چیزهایی که زکات آن مستحب است، هر چه از زمین بروید و به کیل یا وزن آن را بفروشند مثل ماش و عدس و باقلا و نحو آن مگر غلات اربع که زکات آن واجب است و مگر مخضرات مثل سبزیجات و میوه‌جات و بادنجان و خیار و خربزه و نحو آنها و حکم زکات استحبابی، حکم زکات غلات است در مقدار نصاب و قدر زکات در عُشر یا نصف عُشر و نحو آن. «سوم» مادیان سائمه که سال بر آن بگذرد و کار کن نبودن در آن معتبر نیست پس اگر پدر و مادر او عربی باشد زکات آن را هر سالی دو دینار که یک مثقال و نیم صیرفی طلا باشد بدهد و زکات مادیان غیر عربی هر سالی یک دینار که هیچ‌ده نخود طلاست بدهد. و ظاهر آن است که اگر اسبی مشترک ما بین دو نفر باشد هر کدام به قدر حصه‌ی خود زکات آن را بدهند. «چهارم» حاصل زمینی که برای نما گرفته باشد مثل باغ و دکان و خانه و حمام و کاروانسرا و نحو آنها و ظاهر آن است که نصاب و گذشت سال در آن معتبر باشد و زکات آن چهل یک است. «پنجم» زیور و زکات آن، عاریه دادن آن است به مؤمن. «ششم» مالی که غایب یا زیر زمین و متمکن از تصرف آن نباشد در صورتی که دو سال یا سه سال بر آن بگذرد که بعد از تمکن، زکات یک سال آن مستحب است. «هفتم» مالی که به نصاب رسیده باشد و در اثناء سال به قصد فرار از زکات معاوضه کند به دیگری که بعد از سال، زکات آن مستحب است.

صفحه : ۲۱۹

[باب چهارم در کسانی که مصرف زکات هستند و اوصاف آنها]

فصل اول در اصناف مستحقین

اشاره

و آنها هشت طایفه‌اند: «اول و دوم» فقیر و مسکین و حال مسکین از فقیر سخت‌تر است و فقیر شرعی کسی است که مصارف سالیانه‌ی خود و عیالش را نداشته باشد و الا غنی است پس کسی که باغ و زمین زراعت و گاو و گوسفند و نحو آنها داشته باشد که برای مصارف او و عیالش کافی باشد در تمام سال جایز نیست زکات بگیرد. و هم چنین کسی که سرمایه دارد که به ربح آن مصارفش می‌گذرد یا آن که از نقد یا جنس به قدر کفایت سال دارد، زکات نگیرد به خلاف کسی که کمتر از مصارف یک سال داشته باشد که جایز است بگیرد. پس کسی که به مقدار کفایت دارد ولی در اثناء سال بعد از صرف بعضی آن کمتر از کفایت سال

شود بعد از کم شدن جایز است بگیرد و نباید صبر کند تا سال سر رود و مؤنه‌اش تمام شود پس هر وقت که به مقدار کفایت یک سال تمام ندارد، می‌تواند بگیرد و کسی که مال موجود به قدر کفایت ندارد ولی صنعتی یا کسی دارد که به تدریج مؤنه‌ی خود را پیدا می‌کند جایز نیست بگیرد. و کسی که قدرت بر کسب داشته باشد و به سبب تنبلی، کسب نکند احوط نگرفتن است.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ کسی که سرمایه دارد که ربح آن برای مصارف او بس نباشد و سرمایه به قدر کفایت باشد، نباید سرمایه را صرف کند و جایز است که سرمایه را برای کسب خود باقی گذارد و باقی مانده را از زکات بگیرد. و هم چنین کسی که صنعتی دارد که وافی به مؤنه‌ی او نباشد و اسباب آن را اگر بفروشد بس باشد یا آن که باغی مثلاً دارد که قیمت آن برای مؤنه‌اش بس باشد و حاصل آن بس نباشد، نباید بفروشد بلکه می‌تواند به حال خود بگذارد و باقی مانده‌ی مؤنه را از زکات بگیرد.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ جایز است به فقیر زیاده از مقدار مصارف سالش دفعهً بدهند و لازم نیست به قدر مؤنه‌ی یک سال اقتصار نمایند و هم چنین کاسبی که کسب او به مؤنه‌ی سال وفا نکند یا صاحب ملکی که حاصلش کافی نباشد یا تاجری که ربح تجارتش کمتر از مصارف سال باشد که نباید بر خصوص باقی مانده اقتصار کنند بلکه جایز است به قدر مصارف چند سال به او دهند یا قدری که عرفاً غنی شود، به او دهند هر چند احوط اقتصار است. بلی، در صورتی که به تدریج به او دهند بعد از آن که مؤنه‌ی سال را دارا شد مادامی که به این مقدار دارد جایز نیست از زکات چیزی و لو کمی به او دهند.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ خانه، محل سکنی و خادم و اسب سواری که به حسب حال برای بقاء عزت و شرف خود محتاج به آن باشد مانع نیست از آن که زکات به او دهند یا بگیرد، بلکه هر چند

صفحه : ۲۲۰

متعدد باشد با فرض احتیاج به آن و هم چنین داشتن رختهای زمستانه و تابستانه برای سفر و حضر برای تجمل و داشتن اسباب خانه از فرش و ظرف و سایر لوازم آن مانع نیست و نباید آنها را بفروشد و صرف مؤنه کند بلکه اگر آنها را نداشته باشد و محتاج به آن باشد جایز است از زکات بگیرد و بخرد چنانچه جایز است بگیرد و خانه و خادم و اسب سواری و کتب علمیه و امثال آنها بخرد با احتیاج به آنها. بلی، هر گاه زیاده از مقدار حاجت به حسب حال خود داشته باشد باید زائد را صرف مؤنه کند بلکه اگر خانه‌ی او زاید بر قدر حاجتش باشد و ممکنش باشد زاید را بفروشد باید بفروشد و صرف مؤنه‌ی خود کند بلکه اگر رفع حاجتش به خانه یا غلام یا اسب و نحو آن که قیمت آن کمتر باشد می‌شود، احوط آن است که آن را بفروشد و ارزان‌تر بخرد.

[مسئله ۴]

مسأله ۴ کسی که قادر بر کسبی باشد لکن آن کسب منافعی شأنش باشد مثل آن که بتواند هیزم یا حشیش بیابانی بیاورد و لکن لایق به حالش نباشد جایز است زکات بگیرد. و هم چنین اگر به سبب پیری یا مرض یا ضعف کسب، بر او مشکل و با مشقت باشد واجب نیست.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ صاحب صنعت که به سبب نبودن اسباب آن نتواند به کارش مشغول شود یا به جهت آن که صنعت او طالب ندارد، جایز است زکات بگیرد.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ کسی که صنعتی ندارد ولی می‌تواند بی‌مشقت یاد گیرد آیا یاد گرفتن آن واجب و گرفتن زکات بر او حرام است یا نه؟ اشکال است و احوط آن است یاد بگیرد و بعد از آن زکات نگیرد و مادامی که مشغول تعلیم است گرفتن زکات ضرر ندارد.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ کسی که نتواند تمام سال کسب کند مگر یک روز یا یک هفته‌ی خاصی مثلاً و به همان کسب مؤنه سالش را می‌تواند تحصیل کند و لکن در آن روز یا آن هفته کسب نکند و بعد آن قادر نباشد، دور نیست بتواند زکات بگیرد زیرا که فقیر بر او صادق است هر چند بگوئیم به ترک کسب آن روز یا آن هفته گنه کار است.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ کسی که قادر بر کسب باشد و مشغول شود به طلب علم که مانع از کسب باشد، جایز است زکات بگیرد در صورتی که طلب علم بر او واجب عینی باشد یا واجب کفائی باشد. و هم چنین در صورتی که تعلّم آن مستحب باشد مثل یاد گرفتن فروع فقهیه به اجتهاد یا به تقلید به خلاف علومی که یاد گرفتن آن نه واجب باشد و نه مستحب مثل علم فلسفه و نجوم و ریاضی و عروض و هم چنین علوم ادبیه برای کسی که نخواهد فقه بخواند که جایز نیست به آن که مشغول می‌شود زکات بگیرد.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ کسی که نداند دارایی او به قدر کفایت سالش هست یا نه؟ و سابقاً به قدر کفایت داشته جایز نیست زکات بگیرد و اگر سابقاً فقیر بوده جایز است بگیرد.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ کسی که ادعای فقر کند و صدق یا کذب او معلوم شود به مقتضای آن عمل کنند. و اگر هیچ کدام معلوم نشود و بیشتر

صفحه : ۲۲۱

فقیر بوده، به مجرد ادعای بدون قسم می‌توان زکات به او داد و اگر پیشتر غنی بوده یا آن که حالت سابقه معلوم نباشد، احوط آن است که زکات به او ندهند مگر با ظن به صدق او به خصوص در صورتی که پیشتر غنی بوده.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ هر گاه از فقیر طلبی داشته باشد جایز است که از بابت زکات حساب کند چه بدهکار زنده باشد یا مرده، ولی در جواز احتساب بر مرده معتبر است که ترکه‌ی او به قرض او وفا نکند و الّا جایز نیست. بلی، در صورتی که ترکه داشته و لکن طلبکار نتواند از ورثه بگیرد ظاهراً جایز باشد احتساب.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ واجب نیست فقیر را اعلام نمایند که آن چه به او می‌دهند زکات است بلکه هر گاه فقیر رفیع المنزله باشد و از گرفتن زکات منفعل شود مستحب است زکات را به صورت صلّه و هدیه به او برسانند و قصد زکات نمایند بلکه اگر مصلحت اقتضاء کند به نحو توریه اظهار کند که زکات نیست به شرط آن که در وقت گرفتن به قصد عنوان دیگر نگیرد بلکه به قصد مجرد تملک بگیرد.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ اگر زکات را به کسی دهد به اعتقاد آن که فقیر است و ظاهر شود غنی بوده اگر عین زکات باقی است باید پس بگیرد و اگر تلف کرده و می‌دانسته زکات است عوض آن را بگیرد اگر چه گیرنده نداند زکات بر غنی حرام است به خلاف آن که نمی‌دانسته زکات است و گرفته و تلف کرده که ضامن نیست و دهنده ضامن است چنانکه اگر نتواند پس بگیرد دوباره باید بدهد. بلی، در صورتی که مالک زکات را به مجتهد یا مأذون از مجتهد داده باشد و آنها به اعتقاد آن که فقیر است داده باشند و خلافش ظاهر شود و نتوانند عین یا عوض آن را پس بگیرند نه آنها ضامن هستند نه مالک.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ اگر زکات به غنی دهد و حرمت آن را نداند یا با علم به حرمت عمداً بدهد، هر گاه آن چه داده باقی باشد باید پس بگیرد و اگر تلف شده و گیرنده می‌دانسته زکات است باید عوض آن را بگیرد و به مستحق بدهد و اگر پس گرفتن عین یا عوض

ممکن نباشد دوباره باید بدهد و در ضمان او فرق نیست بین آن که پیش از دادن، مال را به قصد زکات جدا کرده باشد یا نه. و هم چنین در مسأله‌ی سابقه چنان که ضامن است در صورتی که ظاهر شود که گیرنده کافر یا فاسق بوده بر فرض آن که عدالت را در او شرط بدانیم یا آن که گیرنده واجب‌النفعه‌ی دهنده باشد یا آن که هاشمی [سید] باشد با فرض آن که دهنده غیر هاشمی باشد.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ اگر زکات را به کسی دهد به اعتقاد آن که عادل است و ظاهر شود که فقیر فاسق بوده یا به اعتقاد آن که عالم است و ظاهر شود که جاهل بوده یا به اعتقاد آن که زید است و ظاهر شود که عمرو بوده یا نحو آنها صحیح و مجزی است در صورتی که بر

صفحه : ۲۲۲

وجه تفسیر نباشد بلکه از باب اشتباه در تطبیق باشد و جایز نیست که از او پس بگیرد هر چند عین آن باقی باشد، به خلاف صورتی که بر وجه تفسیر باشد که پس گرفتن آن جایز است چنانچه به ابقاء عین بلکه با تلف آن جایز است مجدداً زکات بر او حساب کند در صورتی که گیرنده ضامن باشد به آن که می‌دانسته که دهنده اشتباه کرده و بر وجه تفسیر داده. «سوم» عاملین و آنها کسانی هستند که از جانب امام علیه السلام یا نایب خاص یا عام آن بزرگوار منصوبند برای گرفتن زکات و ضبط و حساب آن و رسانیدن آن به امام یا حاکم شرع یا رسانیدن به فقراء به اذن او پس عامل مقابل عمل خود مستحق سهمی از زکات است هر چند غنی باشد. و نباید از اول او را بر این عمل اجیر کرده باشند یا آن که بر وجه جعله مقدار معینی برای او معین کرده باشند بلکه جایز است که برای او معین نکرده باشند و آن چه مصلحت بدانند از زکات به او دهند و معتبر است در عاملین، بلوغ، عقل و ایمان بلکه عدالت و حریت نیز بنا بر احوط. بلی، باکی نیست که مکاتب را عامل قرار دهند و معتبر است نیز که مسائل متعلقه‌ی به عمل خود را به اجتهاد یا به تقلید بدانند. و شرط است نیز در عامل که هاشمی [سید] نباشد. بلی، جایز است که هاشمی را اجیر کنند برای این کار و اجرت او را از بیت المال یا غیر آن بدهند چنانچه جایز است که هاشمی تبرعاً بدون اجرت عمل را به جا آورد. و اقوی آن است که سهم عاملین در زمان غیبت نیز برقرار است در صورتی که نایب امام علیه السلام مبسوط‌الید باشد. بلی، نسبت به کسی که خودش حساب زکات خود را می‌کند و به نایب امام علیه السلام یا به فقراء می‌رساند سهم عاملین ساقط است. «چهارم» مؤلفه‌ی قلوبهم و ایشان کفاری هستند که به زکات دادن به ایشان، تألیف قلوب آنها مقصود باشد تا مایل به اسلام شوند و یا در جهاد یا دفاع [مسلمانان با]، کفار، همراهی با مسلمین نمایند. و هم چنین ضعفاء العقول از مسلمین برای تقویت اعتقاد آنها و یا رغبت آنها به همراهی جهاد یا دفاع. «پنجم» آزادی بندگان در سه صنف ایشان. «اول» مکاتبی که از اداء مال‌الکتابه عاجز باشد چه مکاتب مطلق و چه مشروط و احوط اقتضای بر صورتی است که زمان پول دادن او حلول نموده باشد و در جواز دادن زکات به او پیش از آن اشکال است و دهنده مخیر است که زکات را به مولی دهد یا به عبد و لکن اگر به مولی بدهد و اتفاقاً عبد از دادن بقیه‌ی مال‌الکتابه عاجز باشد در مکاتب مشروط و به رقیبت برگردد باید زکاتی که داده از مولی پس گیرد چنانچه اگر به عبد داده و او صرف آزادی خود نکرده باشد به سبب آن که محتاج به آن نشود مثل آن که مولی او را از مال‌الکتابه بری کرده باشد یا آن که دیگری تبرعاً مال‌الکتابه را داده باشد، باید زکات را از عبد پس بگیرد. بلی، اگر فقیر باشد جایز است که از سهم فقراء محسوب دارد. و اگر عبدی ادعا کند

صفحه : ۲۲۳

مکاتب بودن و یا عجز از مال الکتابه را و معلوم باشد صدق او یا دو عادل شهادت بر آن دهند، تصدیقش نمایند. و الا در قبول قول او اشکال است. و احوط قبول نکردن است هر چند مولی تصدیقش کند چنانچه در قبول قول مولی در کتابت عبد و عجز او با معلوم نبودن آن بدون بینة اشکال و مخالف احتیاط است هر چند عبد تصدیقش کند. و جایز است دادن زکات به مکاتب عاجز از کسب جهت ادای مال الکتابه‌ی خود از سهم فقراء نیز و اذن مولی در آن معتبر نیست چه از باب رقاب به او دهند یا از سهم فقراء. «دوم» عبدی که در عرف بگویند کار بر او سخت شده خصوصاً عبد مؤمن که به تصریف غیر مؤمن باشد. «سوم» مطلق آزادی عبد در صورتی که مستحق دیگری موجود نباشد که در این فرض و فرض سابق از زکات، او را بخرند و آزاد نمایند و وقت دادن ثمن به بایع نیت زکات کند و احوط آن است که نیت را مستمر بدارد تا وقت آزاد کردن. «ششم» قرض داران که عاجز از اداء آن باشند هر چند معاش سال خود را داشته باشد و معتبر است در آن که آن چه قرض کرده صرف معصیت نکرده باشد و الا از این سهم به او ندهند. و جایز است از سهم فقراء به او دهند هر چند از آن معصیت، توبه نکرده باشد بنا بر آن که در فقیر عدالت را معتبر ندانیم. و مجرد داشتن معاش سال که وافی به دین او نباشد منافی فقر او نیست و هم چنین جایز است که از سهم سبیل الله به او دهند و اگر معلوم نباشد که دین را صرف معصیت کرده یا نه؟ اقوی آن است که از سهم سبیل الله به او می‌توان داد هر چند خلاف احتیاط است. بلی، اگر صرف معصیت کرده بر خودش جایز نیست بگیرد مگر آن که از روی جهل به حکم یا به موضوع یا به اضطرار یا نسیان و نحو آنها معصیت از او صادر شده که جایز است بگیرد. و هم چنین در صورتی که در حال صغر یا جنون معصیت کرده باشد.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ فرقی نیست در اقسام دین آن که قرض کرده باشد یا ثمن مبیع باشد یا ضامن شده باشد و نحو آنها، چنانچه هر گاه مال دیگری را جهلاً یا نسیاناً تلف کرده باشد و نتواند غرامت بکشد جایز است از این سهم بگیرد به خلاف آن که عمدتاً و عدواناً تلف کرده باشد که جایز نیست.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ کسی که قرض مؤجل دارد احوط آن است که پیش از رسیدن وعده از این سهم به او ندهند هر چند اقوی جواز دادن است.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ کاسبی که می‌تواند به تدریج قرض خود را اداء نماید ظاهر آن است که در صورت مطالبه‌ی طلبکار، از این سهم بتوان به او داد به خلاف صورت عدم مطالبه که احوط ندادن است.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ هر گاه از بابت این سهم به او بدهند و ظاهر شود که دین را صرف معصیت کرده از او پس گیرند و اگر فقیر باشد جایز است از سهم فقراء بر او محسوب دارند. و هم چنین اگر ظاهر شود مدیون نبوده یا آن که بعد از گرفتن آن، طلبکار ذمه

صفحه : ۲۲۴

او را بریء کرده که باید پس بگیرند.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ کسی که بگوید قرض دارم و معلوم نباشد اگر اقامه بینه نماید تصدیقش کنند و الا احوط ندادن از این سهم است هر چند طلبکار تصدیقش کند.

[مسئله ۲۱]

مسئله ۲۱ هر گاه از این سهم بگیرد برای اداء دین و صرف در غیر آن نماید از او پس گیرند.

[مسئله ۲۲]

مسئله ۲۲ مناط در عدم جواز دادن این سهم، صرف دین در معصیت است نه قصد آن در وقت قرض گرفتن پس اگر به قصد طاعت قرض کرده و صرف معصیت نموده از این سهم به او ندهند به خلاف عکس آن.

[مسئله ۲۳]

مسئله ۲۳ مدیونی که فعلاً متمکن از اداء نباشد و بعد از آن به زمانی متمکن می‌شود مثل آن که زراعتی دارد که وقت خرمن آن متمکن می‌شود یا آن که از دیگری طلبی دارد که بعد از این به او می‌دهد آیا پیش از آن می‌توان از این سهم به او داد یا نه؟ اشکال است و اقوی با عدم مطالبه‌ی طلبکار یا با امکان قرض کردن از جای دیگر و وفا نمودن به آن، عدم جواز است.

[مسئله ۲۴]

مسئله ۲۴ کسی که مدیون زکات دهنده باشد می‌توان [د] از این سهم بر او حساب کند بلکه جایز است که زکاتی را که متعلق به او است از بابت طلب خود حساب و تصرف کند بدون آن که به مدیون بدهد و بدون آن که مدیون او را وکیل در قبض زکات کرده باشد و لازم نیست که مدیون را خبر کنند که بر او حساب کرده.

[مسئله ۲۵]

مسئله ۲۵ جایز است زکات را به طلبکار دهد هر چند به مدیون اطلاع ندهد.

[مسئله ۲۶]

مسئله ۲۶ هر گاه مدیون واجب النفقه، زکات دهنده باشد می‌تواند از این سهم به او بدهد که قرضش را اداء کند یا به طلبکار او بدهد. بلی، دادن به او برای صرف در نفقه، جایز نیست.

[مسئله ۲۷]

مسئله ۲۷ هر گاه زید مدیون زکات دهنده باشد و طلبکار از عمرو باشد و زید حواله کند زکات دهنده را بر عمرو، جایز است بعد از حواله، طلب خود را از عمرو از بابت زکات محسوب دارد بلکه جایز است بدون حواله‌ی زکات دهنده، طلبی که از زید دارد به عنوان وفاء دین عمرو از بابت زکات حساب کند اگر چه احوط حساب بعد از حواله است.

[مسئله ۲۸]

مسئله ۲۸ هر گاه کسی به مقتضای مصلحت تبرعاً ضامن دین دیگری شود و زیاده از قوت سال نداشته باشد که بتواند از عهده‌ی ضمانت بیرون آید جایز است از این سهم به او دهند اگر چه مضمون عنه غنی باشد.

[مسئله ۲۹]

مسئله ۲۹ کسی که قرض کرده برای صرف در اصلاح ذات البین مثل آن که مقتولی پیدا شود که قاتلش معلوم نباشد و نزدیک باشد فتنه واقع شود و شخصی قرض بگیرد برای فصل خصومت و نتواند اداء کند، جایز است از این سهم به او دهند. و هم چنین است کسی که برای بناء مسجد و نحو آن از مصالح عامه قرض گرفته باشد و نتواند اداء کند به خلاف آن که بتواند از مال خود اداء کند که جواز دادن به او از این سهم مشکل است. بلی، دور نیست جواز دادن از سهم سبیل الله هر چند جواز آن نیز بی اشکال

صفحه : ۲۲۵

نیست مگر در صورتی که به همین قصد قرض کرده باشد. «هفتم» سبیل الله و آن هر کار خیری است مثل ساختن پل و بناء مدرسه و مسجد و کاروانسرا و نحو آنها و تعمیر آنها و خلاص کردن مؤمنین از دست ظلمه و اصلاح میان مردم و رفع شر و فتنه از میان مسلمین و اعانت حاج و زائرین و اکرام علماء و مشغولین در صورتی که از مال خود متمکن از حج و زیارت و اشتغال علم نباشند بلکه اقوی، جواز صرف این سهم است در هر کار خیری که بدون زکات نتوانند به جا آورند بلکه هر چند بتوانند به عمل آورند و لکن بدون آن اقدام نکنند. «هشتم» ابن السبیل و آن مسافری است که نفقه‌ی او تمام شده یا راحله‌ی او تلف شده باشد که نتواند

برگردد هر چند در وطن خود غنی باشد به شرط آن که نتواند در سفر قرض کند یا چیزی بفروشد و نحو آن و بشرط آن که سفر او معصیت نباشد که جایز است از زکات به قدر رفع حاجت و لایق به حال او از ملبوس و مأکول و مرکوب یا قیمت آنها یا اجرت آن به او بدهند تا به بلد خود یا جائی که بتواند به قرض و بیع نحو آنها تحصیل کند برسد و هر گاه چیزی از آن هر چند به تنگ گیری بر خود باشد زیاد باید به حاکم شرع دهد بنا بر اقوی و اعلامش کند که زکات است چه آن که زیادی پول باشد یا غیر آن و حیوان سواری و لباس و امثال آن. و کسی که در وطن باشد و محتاج به مسافرت شود و نتواند از ابن السبیل محسوب نیست. بلی، در صورتی که شروع به سفر کرده باشد جایز است از این سهم به او دهند. و هر گاه کسی هنوز نفقه‌ی او تمام نشده بلکه اصل مالش از مصارف سفر، کمتر باشد از این سهم پیش از صدق ابن السبیل به او ندهند. بلی، در صورتی که فقیر باشد از سهم فقراء به او دهند.

[مسئله ۳۰]

مسئله ۳۰ اگر بداند کسی مستحق زکات است و نداند از کدام صنف است جایز است به قصد زکات به او دهد بدون تعیین صنف، بلکه اگر استحقاق او را از دو جهت بداند جایز است بدون تعیین جهت زکات به او دهد.

[مسئله ۳۱]

مسئله ۳۱ اگر نذر کرده که زکات خود را به فقیر معینی دهد به ملاحظه‌ی جهت راجحی یا بدون آن واجب است وفا کند و اگر سهواً به فقیر دیگری دهد مجزی است و جایز نیست از او پس گیرد هر چند عین آن باقی باشد بلکه هر گاه با التفات به نذر عمداً به دیگری دهد هم کافی است هر چند به سبب مخالفت نذر گنه کار است و باید کفاره‌ی آن را بدهد و زکات را بعد از دادن نمی‌تواند پس بگیرد زیرا که به دادن مالک شده.

[مسئله ۳۲]

مسئله ۳۲ اگر به اعتقاد آن که زکات بر او واجب است بدهد و ظاهر شود که واجب نبوده، می‌تواند مادامی که عین آن باقی باشد پس بگیرد به خلاف صورتی که با شک در وجوب آن احتیاطاً بدهد و ظاهر شود واجب نبوده که ظاهر آن است نتواند پس بگیرد هر چند عین آن باقی باشد.

صفحه : ۲۲۶

[فصل دوم در اوصاف مستحقین]

اشاره

فصل دوم در اوصاف مستحقین و آن چند چیز است:

«اول» ایمان پس به کافر نمی‌توان داد به تمام اقسام آن و نه به کسانی که معتقد به خلاف حق باشند از فرقه‌های مسلمانان حتی به مستضعفین آنها مگر از سهم مؤلفهٔ قلوبهم و سهم سبیل الله در بعض موارد. و هر گاه مؤمن و مؤلفهٔ قلوبهم و سبیل الله موجود نباشد باید زکات را حفظ کنند تا وقتی که متمکن از مستحق شوند.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ از سهم فقراء به اطفال مسلمین و دیوانگان آنها می‌توان داد بدون فرق میان پسر و دختر و خنثی و بدون فرق میان ممیز و غیر آن، به آن که تملیک آنها کند و به ولی آنها تسلیم کند. و اگر ولی شرعی دارد از پدر یا جد یا آن که خود زکات دهنده به مباشرت یا به توسط امینی صرف آنها نماید.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ جایز است دادن زکات به سفیه به آن که تملیک او کند هر چند بعد از آن ممنوع از تصرف شود چنانچه جایز است از سهم سبیل الله صرف او نمایند بلکه از سهم فقراء نیز جایز است بنا بر اظهر که مجرد صرف نمودن کافی است و تملیک لازم نیست.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ طفلی که یک کدام از والدین او مؤمن باشند ملحق به اوست به خصوص هر گاه پدر مؤمن باشد. و هر گاه جدش مؤمن و پدرش غیر مؤمن باشد در الحاق او به جد اشکال است و احوط ندادن زکات به او است.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ جایز نیست دادن سهم فقراء به ولد زنا مطلقاً.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ هر گاه غیر مؤمن زکات مالش را به اهل مذهب خود داده و مؤمن شود کافی نیست و باید دوباره بدهد به خلاف نماز و روزه که موافق مذهب خود به جا آورده که مجزی است. و هم چنین حج هر چند چیزی که در مذهب حق رکن باشد ترک کرده باشد بنا بر اصح. بلی، اگر زکات خود را به مؤمن داده و ایمان بیاورد کافی است اگر چه احوط اعاده‌ی آن است نیز.

[مسئله ۶]

مسأله ۶ زکاتی که به طفل یا دیوانه تملیک می‌کند وقت دادن به ولی نیت کند و آن چه خودش صرف او می‌کند وقت صرف، نیت کند.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ بعضی علماء اشکال فرموده‌اند در دادن سهم فقراء به عوام از مؤمنین که خدا یا پیغمبر یا بعضی امامان علیهم السلام یا تمام آن بزرگواران را شناسند مگر به زبان یا آن که از اصول دین پنجگانه غیر الفاظ چیزی ندانند بلکه بعضی فرموده‌اند که مجرد شناختن اسماء حضرات ائمه علیهم السلام کافی نیست و لا بد است که بدانند هر کدام پسر کیستند. پس معتبر است معرفت شخص امام و تمیز از دیگران و دانستن ترتیب آن بزرگواران و هر گاه بخواهد به کسی زکات دهد و نداند که معارف پنجگانه می‌داند یا نه؟ باید فحص کند و مجرد اقرار اجمالی به اسلام و ایمان بس نیست و لکن اعتبار مذکورات مشکل است بلکه اقوی کفایت اقرار اجمالی هر چند اسماء ائمه علیهم السلام را نداند چه رسد به اسماء آباء و ترتیب آنها. بلی، معتبر است عمل

صفحه : ۲۲۷

به صدق او که اثنی عشری است و به مجرد دعوی اکتفاء نکند و با شک باید فحص کند.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ اگر به اعتقاد آن که مؤمن است به او زکات دهد و خلافش ظاهر شود اقوی عدم کفایت است. «دوم» آن که زکات دادن به او اعانت بر گناه نباشد و جایز نیست زکات دادن به کسی که صرف معصیت می‌کند به خصوص در صورتی که ندادن به او سبب شود که از معصیت دست بردارد. و اقوی آن است که در فقیر عدالت و مرتکب نشدن معاصی و شارب الخمر نبودن معتبر نیست و دادن به فاسق و مرتکب کبائر و شارب الخمر جایز است در صورتی که فقیر و مؤمن باشند هر چند احوط اعتبار آنها است بلکه در خبری از دادن به شارب الخمر منع وارد شده. بلی، در عامل، عدالت معتبر است بنا بر احوط و در مؤلفه قلوبهم و در سهم سیل و در سهم بندگان، عدالت معتبر نیست اگر چه در فقیر معتبر بدانیم.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ بهتر آن است که زکات را به اعدل فالاعدل و افضل فالافضل و احوط فالاحوج دهند و با تعارض جهات، ملاحظه‌ی اهم فالاهم نمایند و آن به حسب مقامات مختلف است. «سوم» آن که گیرنده‌ی زکات، واجب النفقه‌ی دهنده نباشد مثل پدر و مادر و آباء و امهات ایشان هر چه بالا می‌رود و مثل فرزند ذکور و اناث و اولاد اولاد هر چه پائین رود و مثل زوجه‌ی دائمه که نفقه‌ی او بشرط یا نشوز و نحو آن از اسباب شرعی، ساقط نشده باشد. و مثل مملوک چه مطیع باشد یا آبق که جایز نیست زکات را به آنها دهد برای انفاق بلکه برای توسعه نیز به آنها ندهد بنا بر احوط هر چند دور نیست جواز آن در صورتی که به قدر توسعه بر آنها نداشته باشد. بلی، جایز است هر گاه نفقه‌ی دیگری بر آنها واجب باشد مثل زوجه یا مملوک پدر یا فرزند که واجب النفقه‌ی ایشان

باشند نه خود زکات دهند.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ خصوص سهم فقرا را به واجب النفقه نمی‌توان داد به خلاف سهم عاملین یا غارمین یا مؤلفه قلوبهم یا سبیل الله یا ابن السبیل یا سهم رقاب که در صورتی که یکی از این عناوین باشد مانعی ندارد.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ واجب النفقه‌ی کسی می‌تواند از دیگری زکات بگیرد، در صورتی که آن کس عاجز از انفاق به او باشد یا با قدرت نفقه‌اش را ندهد به خلاف صورتی که بدهد که جواز آن مشکل است هر چند فقیر باشد مثل کسی که پدرش غنی باشد و خودش چیزی نداشته باشد و اشکالی نباید کرد که زکات را به زوجه‌ی کسی که موسر باشد و نفقه‌ی او را می‌دهد نمی‌توان داد بلکه دور نیست جایز نباشد دادن به زوجه‌ی کسی که نفقه‌ی او را نمی‌دهد ولی ممکن باشد او را اجبار کند به نفقه دادن بلکه احوط ندادن زکات است به واجب النفقه‌ی دیگری برای غیر نفقه مثل آن که به آنها بدهد برای توسعه‌ی لایق به حال آنها در صورتی که منفق برای توسعه هم به آنها می‌دهد.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ دادن زکات به

صفحه : ۲۲۸

زوجه منقطعه جایز است چه زوج بدهد یا دیگری، چه برای انفاق یا برای توسعه چنانچه جایز است به زوجه‌ی دائمه که نفقه‌ی او به شرط و نحو آن ساقط شده باشد بدهد به خلاف منقطعه که شرط نفقه کرده باشد بر زوج و او دارا باشد که دادن به او جایز نیست.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ زوجه‌ی دائمه که نفقه‌ی او به نشوز ساقط شده باشد دادن زکات به او مشکل است زیرا که می‌تواند تحصیل نفقه کند به ترک نشوز.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ زوجه می‌تواند زکات خود را به شوهرش دهد هر چند از همان انفاق بر زوجه کند و هم چنین غیر زوجه از کسانی که به اسباب خارجی نفقه‌ی آنها برگیرنده باشد.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ جایز است زکات خود را به کسی دهد که دهنده تبرّعاً متکفل نفقه‌اش باشد چنانچه جایز است دیگری زکات به آن کس دهد برای انفاق یا توسعه و فرقی نیست که آن کس از ارحام نزدیک زکات دهنده باشد مثل برادر و خواهر و اولاد آنها و عمو و خالو و اولاد آنها که واجب النفقه‌ی او نیستند یا اجنبی باشد. و فرق نیست که آنها وارث زکات دهنده باشند به سبب آن که اولادی ندارد یا نه.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ مستحب است دادن زکات به فقراء ارحام که محتاج باشند و واجب النفقه‌ی او نباشند. منقول است که از معصوم علیه السلام پرسیدند کدام صدقه افضل است؟ فرمود: صدقه بر رحمی که عداوت با او داشته باشد. و در خبر دیگر فرمود: صدقه نیست در حالی که رحم او محتاج باشد.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ جایز است که پدر زکات خود را به فرزند دهد برای تزوّج و هم چنین عکس آن.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ جایز است دادن زکات به فرزند برای انفاق بر زن یا خادمش از سهم فقراء چنانچه جایز است دادن به او برای تحصیل کتب علمیه از سهم سبیل الله.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ فرق نیست در عدم جواز دادن زکات به واجب النفقه میان آن که قادر بر نفقه‌ی آنها باشد یا عاجز، چنانچه فرق نیست در آن بین سهم فقراء و سایر سهام حتی سهم سبیل الله هر چند دادن به آنها برای غیر نفقه جایز است چنانچه فرق نیست بنا بر ظاهر موافق احتیاط، ما بین دادن تمام نفقه از زکات یا تتمه‌ی آن. هر چند از جماعتی نقل شده که اگر از دادن تمام نفقه که بر او واجب است عاجز باشد جایز است تتمه‌ی آن را از زکات به آنها بدهد مثل آن که از دادن کسوه یا نان خورش آنها عاجز باشد لکن جواز آن مشکل است و احتیاط به ندادن به آنها ترک نشود.

[مسئله ۲۰]

مسأله ۲۰ هر گاه کسی به سبب فقر یا غیر آن نفقه‌ی مملوکش را نمی‌دهد، جایز است دیگری زکات را صرف او نماید چه آبق باشد یا مطیع. «چهارم» آن که هاشمی [سید] نباشد در صورتی که دهنده غیر هاشمی باشد مگر در حال اضطرار چه از سهم فقراء یا سایر سهام حتی از سهم عاملین و سییل الله. بلی، هر گاه از سهم سییل الله کاروانسرا یا مدرسه و نحو آنها بنا شده، ضرر ندارد هاشمی از آن منتفع شود. و زکات

صفحه : ۲۲۹

هاشمی را به هاشمی می‌توان داد از تمام سهام حتی سهم عاملین پس جایز است که حاکم سید را عامل کند برای جمع آوری زکات سادات و سهمی به او دهد چنانچه دادن زکات غیر سید به سیدی که مضطرّ باشد و از خمس و سایر وجوه منطبقه به قدر کافی به او نرسد جایز است و لکن احوط اقتضای به قدر ضرورت است روز به روز با امکان.

[مسأله ۲۱]

مسأله ۲۱ جایز است غیر سید غیر زکات واجب مالی و بدنی خود را مثل زکات مال التجاره و سایر صدقات مندوبه را به سید دهد بلکه صدقاتی که به نذر یا وصیت برای فقراء یا کفارات و مظالم که بر او واجب شده می‌تواند به سید دهد و دادن مجهول المالک که بداند مالکش سید است به سید به قصد صدقه از مالک بی اشکال جایز است و لکن احوط آن است که مطلق صدقه‌ی واجب را به سید ندهد بلکه احوط آن است که غیر سید صدقه‌ی مندوبه را نیز به خصوص مثل زکات مال التجاره به سید ندهد.

[مسأله ۲۲]

مسأله ۲۲ هاشمی بودن ثابت می‌شود به شهادت عدلین و به شیعاع و مجرد ادعای سیادت کافی نیست. بلی، به موجب اقرار او زکات به او ندهند و هر گاه ادعا کند که غیر هاشمی است دادن زکات به او ضرر ندارد زیرا که مشکوک السیاده ملحق به غیر سید است و به این جهت زکات را به مجهول النسب می‌توان داد.

[مسأله ۲۳]

مسأله ۲۳ هر گاه از سیدی به زنا طفلی متولد شود احوط آن است که نه خمس به او دهند و نه زکات. بلی، زکات هاشمی را به او می‌توان داد.

[باب پنجم در بقیه‌ی احکام زکات است]

[اول]

اول «اول» افضل بلکه احوط آن است که در زمان غیبت زکات را به فقیه جامع الشرائط بدهد به خصوص اگر مطالبه کند زیرا که او مصرف آن را بهتر می‌داند و لکن اقوی عدم وجوب آن است پس جایز است که مالک یا وکیل او به مستحقین برساند. بلی، در

صورتی که فقیه امر به دادن کند بطور ایجاب مثل آن که مصارف لازمه باشد که مقتضی وجوب شرعی باشد و زکات دهنده مقلد او باشد از جهت اقتضاء وجوب شرعی واجب است به او دهد نه از جهت مجرد امر او به خلاف آن که امام علیه السلام در زمان حضور مطالبه فرماید که به مجرد امر او، اطاعت آن بزرگوار واجب است.

[دوم]

دوم «دوم» واجب نیست زکات را ما بین هشت صنف قسمت کند بلکه جایز است تمام زکات را به یک نفر از یک صنف بدهد لکن اگر زکات قابل باشد مستحب است هشت قسمت کنند هر سهمی را به یکی از اصناف دهند بلکه مستحب است که هر سهمی را به جماعتی از آن صنف دهد و اقل آن سه نفر است حتی در سهم ابن السبیل و سبیل الله و لکن استحباب قسمت در صورتی است که مزاحم نباشد به جهت دیگری که مقتضی تخصیص صنفی باشد.

صفحه : ۲۳۰

[سوم]

سوم «سوم» مستحب است که به اهل فضل زیاده‌تر دهند به مقدار فضل آنها چنانچه مستحب است ترجیح اقارب بر اجانب و تفضیل فقیه و عاقل بر غیر آنها و تقدیم فقیری که سؤال نمی‌کند بر اهل سؤال. و سنت است که زکات گاو و گوسفند و شتر را به اهل تجرّیل از فقراء دهند و لکن جهات مزبوره در صورتی است که معارض به جهات مرجّحه که اهم از مذکورات است نباشد که سزاوار است مراعات اهم و ارجح را نمایند.

[چهارم]

چهارم «چهارم» دادن زکات علانیةً افضل است از دادن به سرّ به خلاف صدقه‌ی مندوبه که سرّاً افضل است.

[پنجم]

پنجم «پنجم» هر گاه مالک بگوید زکات مال را داده‌ام یا زکات به مال من متعلق نیست بدون بینه و قسم تصدیقش کنند مادامی که خلاف آن معلوم نباشد. و اگر متهم باشد فحص کردن ضرر ندارد.

[ششم]

ششم «ششم» جایز است که زکات را از مال خود جدا کند و در مال مخصوصی معین کند هر چند از غیر جنس زکوی باشد که بعد از این به ارباب استحقاق برساند، چه مستحق موجود باشد یا نه، بنا بر اصح، هر چند احوط با وجود مستحق، دادن آن است. و آن چه جدا کرده در دست او امانت است که به فرض تلف ضامن آن نیست مگر آن که تعدی و تفریط کرده باشد و بعد از جدا کردن جایز نیست تبدیل کند.

[هفتم]

هفتم «هفتم» اگر پیش از دادن زکات به مجموع نصاب تجارت کند، ربح مقدار زکات نیز از فقیر است و اگر ضرر کند خسارتش بر خود او است. و هم چنین است در صورتی که تجارت کند به مالی که برای زکات معین کرده.

[هشتم]

هشتم «هشتم» کسی که زکات بر او واجب باشد و هنوز نداده وفاتش برسد پیش از آن واجب است وصیت کند و هم چنین خمس و سایر حقوق واجبه. و هر گاه وارث مستحق داشته باشد می‌تواند به او از باب زکات محسوب دارد هر چند سنت است دادن قدری از آن به دیگری.

[نهم]

نهم «نهم» جایز است زکات را به فقرائی که حاضرند ندهد و به غیر آنها بدهد هر چند حاضرین مطالبه نمایند. بلی، از باب قضاء حاجت مؤمن افضل آن است که به آنها بدهد مگر آن که دادن به غیر ارجح باشد.

[دهم]

دهم «دهم» اشکالی نیست در جواز نقل زکات از آن بلد به جای دیگر در صورتی که مستحق در آن بلد نباشد، بلکه در صورتی که مأیوس باشد از وجود مستحق در آن بلد و نتواند در سایر مصارف صرف کند، واجب است نقل کند و اگر به نقل تلف شود ضامن نیست و مؤنه‌ی نقل را از زکات بر دارد به خلاف آن که امید داشته باشد که مستحق پیدا شود که مخیر است بین نقل به جای دیگر و بین حفظ آن تا پیدا شود و در این صورت اگر به نقل تلف شود ضامن است بنا بر احوط. و فرق نیست بین نقل به بلد نزدیک یا دور در صورتی که مظنه داشته باشد به هر کدام نقل کند مال سالم می‌ماند؛ هر چند اولی نقل به بلد نزدیک است در صورتی که برای بعید اسباب رجحانی نباشد.

[یازدهم]

یازدهم «یازدهم» اقوی جواز نقل زکات است به بلد دیگر هر چند در بلد

صفحه : ۲۳۱

مستحق موجود باشد اگر چه خلاف احتیاط است چنانچه جماعتی فتوی به عدم جواز داده‌اند، لکن بنا بر آن قول نیز اگر نقل کند مجزی است. و بنا بر آن قول نیز، لازم نیست به خصوص اهل بلد دهند بلکه جایز است که به غرباء آن بلد دهند و بنا بر هر دو قول، اگر به نقل تلف شود ضامن است چنانچه مصارف نقل او بر اوست و نمی‌تواند از زکات بردارد. هر گاه به اذن فقیه نقل کند، ضامن نیست هر چند در آن بلد مستحق موجود باشد. و هم چنین در صورتی که فقیه زکات دهنده را به ولایت عامه وکیل کند که زکات را از جانب او قبض کند و اذنش دهد در نقل، که به طریق اولی ضامن نیست.

[دوازدهم]

دوازدهم «دوازدهم» هر گاه در غیر بلد، زکات مالی داشته باشد یا آن که مالی را از بلد زکات بفرستد به جای دیگر، جایز است که آن مال را از بابت زکات حساب کند هر چند در بلد زکات، مستحق موجود باشد. و هم چنین از فقیری طلب داشته باشد و جای دیگر رفته باشد می‌تواند طلب خود را از بابت زکات حساب کند بی اشکال و بدون خلاف.

[سیزدهم]

سیزدهم «سیزدهم» هر گاه مال او که متعلق زکات است در بلد دیگر باشد، جایز است زکات آن را بطلبد و نقل کنند به بلد خود و بر فرض تلف، ضامن است. و افضل آن است در همان بلد مال صرف نمایند.

[چهاردهم]

چهاردهم «چهاردهم» هر گاه فقیه از باب ولایت عامه زکات را گرفت، ذمه‌ی مالک بری می‌شود هر چند تلف شود نزد فقیه به تفریط یا بدون آن یا آن که اشتباهاً به غیر مستحق بدهد.

[پانزدهم]

پانزدهم «پانزدهم» هر گاه زکات محتاج به کیل یا وزن باشد اجرت کسی که کیل یا وزن می‌کند بر مالک است و نمی‌تواند از زکات بدهد.

[شانزدهم]

شانزدهم «شانزدهم» هر گاه کسی داخل چند صنف از مستحقین باشد مثل آن که فقیر و عامل و قرض‌دار باشد مثلاً جایز است سه سهم به او دهند.

[هفدهم]

هفدهم «هفدهم» مملوکی که به زکات خرید و آزاد نمود هر گاه بمیرد و وارث نداشته باشد، صاحب زکات ارثش را می‌برد نه امام علیه السلام لکن احوط آن است که ارث او را راف فقاء کند.

[هجدهم]

هجدهم «هجدهم» گذشت که جایز است زیاد از مؤنه‌ی سال از زکات یک دفعه به فقیر دهد هر چند احوط، دادن به قدر کفاف است خصوصاً به صاحب صنعتی که صنعت او به خرجش وفا نکند. بلی، اگر به تدریج زکات را به فقیر دهد بعد از آن که به قدر نفقه‌ی سال به او رسید، دیگر جایز نیست بگیرد و در طرف کمی هم حدی ندارد چه در زکات نقدین یا غیر آن؛ لکن احوط در زکات نقره، آن است که کمتر از پنج درهم به هر فقیری ندهند چنانچه در زکات طلا، احوط آن است که کمتر از نیم دینار که نه نخود باشد ندهد بلکه احوط آن است که در زکات غیر نقدین نیز کمتر از زکات نصاب اول یکی از نقدین ندهد و احوط از آن است که در هر جنسی زکات نصاب اول را بدهد. پس در زکات شتر و گوسفند کمتر از یک گوسفند ندهد و در زکات گاو کمتر

از تبیع که داخل سال دوم شده ندهد. و هم چنین در زکات غلات

صفحه : ۲۳۲

کمتر از آن چه در اول حدّ نصاب می‌دهند به هر فقیری ندهد.

[نوزدهم]

نوزدهم «نوزدهم» مستحب است بر فقیه یا عامل یا فقیری که زکات می‌گیرند دعا کنند برای مالک، بلکه نسبت به فقیه که از باب ولایت عامه می‌گیرد احوط است.

[بیستم]

بیستم «بیستم» بر مالک مکروه است که آن چه از بابت صدقه واجبه یا مندوبه داده بخوهد تملک کند. بلی، اگر فقیر بخوهد که بفروشد به دیگری بعد از آن که قیمت آن را گذرانید مالک احق است به آن از دیگری بدون کراهت. و هم چنین اگر زکات جزء حیوانی باشد که فقیر نتواند از آن منتفع شود و غیر مالک نمی‌خرد آن را و اگر به دیگری بفروشد مالک به آن متضرر می‌شود، کراهت خریدن مالک زایل می‌شود چنانچه کراهت ندارد در صورتی که از فقیر به ارث و نحو آن به مالک منتقل شود.

[باب ششم در وقت تعلق زکات]

اشاره

باب ششم در وقت تعلق زکات بدان که در چیزهایی که گذشتن سال در آن معتبر است، واجب می‌شود زکات به داخل شدن ماه دوازدهم و وجوب آن مستقرّ می‌شود به آن؛ هر چند ماه دوازدهم از سال اول محسوب است نه از سال دوم. و وقت وجوب دادن آن، همان وقت تعلق است و اما در غلات، وقت تعلق زکات صدق اسم گندم یا جو یا خرما یا انگور است چنانچه سابقاً گذشت. و وقت وجوب دادن آن در درخت خرما و انگور، وقتی است که میوهی آنها را بچینند و ببرند یا خرص و تخمین نمایند. و در زراعت گندم و جو وقتی است که دانه‌های آن را از کاه صاف کنند و بعد از تحقق آن، آیا وجوب اداء فوری است یا نه؟ سه قول است: و احوط آن است که جدا کردن حق مستحقین از آن واجب فوری است و لکن تسلیم آن به مستحق واجب موسّع است که جایز است تأخیر بیندازد. و در صورتی که مستحق موجود باشد با امکان، احوط عدم تأخیر است مگر برای غرضی مثل انتظار مستحق معینی یا انتظار کسی که دادن به او افضل باشد که در این صورت و لو جدا نکرده، جایز است تا دو ماه یا سه ماه یا زیادتر تأخیر بیندازد و به مستحق برساند هر چند احوط آن است که جدا کند آن وقت انتظار بکشد و لکن با امکان دادن اگر ندهد و تلف شود ضامن است.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ ظاهر آن است که با وجود مستحق، مناط در ضمان آن بر فرض تلف، تأخیر انداختن از فور عرفی است پس اگر یک ساعت یا دو ساعت یا زیادتر تعویق بیندازد و بدون تفریط تلف شود ضامن نیست اگر چه اول زمان با آن که مستحق حاضر نبوده می‌توانست به او برساند به خلاف صورتی که حاضر بوده و نرسانیده که احوط ضمان است به خصوص اگر مطالبه کرده باشد.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ معتبر است در ضمان با تأخیر علم به وجود مستحق پس اگر موجود بوده و مالک نمی‌داند ضامن نیست زیرا که در تأخیر معذور است.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ اگر زکات که جدا کرده یا تمام نصاب را، کسی تلف کند با عدم

صفحه : ۲۳۳

تأخیری که موجب ضمان او باشد، ضمان زکات بر تلف کننده است و با تأخیری که موجب ضمان او باشد هر دو ضامن زکات می‌باشند و فقیه یا عامل را می‌رسد که به هر کدام بخواهد رجوع کند پس اگر رجوع به مالک کند مالک رجوع می‌کند به تلف کننده و جایز است برای مالک که از مال خود بدهد بعد از آن به متلف رجوع کند.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ جایز نیست زکات را پیش از وقت وجوب بدهد بنا بر اصح پس اگر پیش از آن بدهد بر ملک او باقی است با بقاء عین آن و اگر گیرنده عالم به حال بوده و تلف کرده ضامن است و بعد از تعلق زکات، مالک را می‌رسد آن را یا عوض آن را از بابت زکات حساب کند در صورتی که آن وقت فقیر باشد و می‌تواند بگیرد و به مستحق دیگری برساند.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ اگر هنوز زکات واجب نشده و بخواهد به فقیری چیزی بدهد می‌تواند به قصد قرض به او بدهد و بعد از تعلق زکات بر او حساب کند به شرط آن که به استحقاق باقی باشد و زکات بر او واجب باشد و احتساب بر او واجب نیست بلکه جایز است از او بگیرد و به دیگری دهد هر چند احوط پس نگرفتن و احتساب بر اوست.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ اگر به مستحق قرض دهد و نزد او نما کند به زیاده‌ی متصله یا منفصله، نما برای مدیون است نه مالک. چنانکه اگر کم شود نقص بر اوست پس اگر از استحقاق خارج شود یا آن که دهنده بخواهد پس بگیرد و به دیگری دهد عوض آن را پس بگیرد و لازم نیست عین آن را پس بدهد بلکه در صورتی که کم و زیاد هم نشده باشد غیر از دادن مثل یا قیمت بر او نیست چنانچه در سایر افراد قرض نیز حکم چنین است.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ اگر به قدر نصاب مثلاً از نقدین داشته باشد و در اثناء سال قدری از آن را به مستحق قرض دهد به قصد احتساب بر او بعد

از گذشتن سال و به همان قرض دادن چیزی از نصاب کم شود و وجوب زکات ساقط می‌شود بنا بر اصح زیرا که مقدار نصاب در تمام سال به ملک او باقی نمانده چه عین آن نزد فقیر باقی بماند یا نه. بلی، اگر به عنوان امانت به او داده باشد به قصد احتساب و عین آن نزد فقیر باقی بماند می‌تواند با بقاء فقر او بر او حساب کند.

[مسئله ۸]

مسئله ۱۸ اگر فقیر به سبب عین قرض مزبور غنی شود و سال بر مال زکوی بگذرد جایز است بر او حساب کند زیرا که به سبب آن دین فقیر است و جایز است نیز که از سهم قرض داران محسوب دارد به خلاف آن که به نماندن آن عین غنی شود یا به ترقی قیمت آن در صورتی که عین قیمتی باشد و بگوئیم مدار بر قیمت، وقت قرض است نه بر قیمت وقت اداء که جایز نیست از بابت زکات بر او حساب کند.

صفحه : ۲۳۴

[باب هفتم در شرایط اداء زکات]

اشاره

باب هفتم در شرایط اداء زکات بدان که زکات از عبادات است و معتبر است در آن قصد قربت و تعیین، با اشتغال ذمه‌ی او به متعدّد مثل آن که خمس و زکات بر سیدی باشد و به سید فقیر بدهد که باید تعیین کند که از کدام است و هم چنین اگر زکات و کفاره بر کسی باشد باید تعیین کند بلکه هم چنین اگر زکات مال و زکات فطره بر او باشد که باید تعیین کند بنا بر احوط به خلاف آن که یک حق بیشتر بر او نباشد که کافی است دادن به قصد ما فی الذمه هر چند نداند از چه نوعی است بلکه با تعدّد حقوق، تعیین اجمالی کافی است به آن که قصد کند اول حقی که بر او واجب شده مثلاً. و قصد وجوب و ندب در آن معتبر نیست چنانچه معتبر نیست قصد جنسی که زکات از آن خارج می‌شود از انعام است یا غلات یا نقدین بدون فرق میان آن که از یک جا بر او واجب شده باشد یا جاهای متعدّد بلکه بدون فرق میان آن که از یک نوع بر او واجب باشد یا متعدّد مثل آن که چهل گوسفند داشته باشد و پنج شتر که برای هر کدام یک گوسفند باید بدهد یا آن که پول طلا یا نقره به مقدار نصاب نزد او باشد و انعام نیز باشد که واجب نیست وقت دادن زکات قصد یکی از آنها کند چه آن چه می‌دهد از جنس یک کدام از زکاتها که بر اوست باشد یا نه؟ و کفایت می‌کند از آن به قصد زکات بلکه اگر دو مال دارد متساوی یا مختلف، هر دو حاضر باشد نزد او یا غایب باشد یا یکی حاضر و دیگری غایب و زکات یک کدام را بدون تعیین بدهد کافی است و بعد از آن می‌تواند معین کند. و اگر به قصد هر دو بدهد زکات قسمت می‌شود بر دو مال بلکه اگر قصد هیچ کدام نکند بلکه به قصد زکات مطلق بدهد نیز تقسیم بر دو مال قوت دارد.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ اشکالی نیست در آن که جایز است برای مالک وکیل کند دیگری را در دادن زکات چنانچه بی اشکال توکیل در رسانیدن زکات به فقیر جایز است و در اول باید وکیل وقت دادن به فقیر نیت زکات کند از جانب موکّل و احوط آن است که موکّل نیز

وقت دادن به وکیل نیت کند و در دوم باید مالک وقت دادن به وکیل، نیت زکات کند. و احوط آن است که نیت خود را مستمرّ بدارد تا وقتی که وکیل به فقیر برساند.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ هر گاه مالک یا وکیل او، زکات را بدون نیت قربت به فقیر دادند می‌تواند بعد از رسیدن مال به فقیر، قصد قربت کند هر چند مدتی گذشته باشد به شرط آن که عین مال نزد فقیر باقی باشد یا آن که تلف کرده باشد با ضمان او مثل سایر دیون و اگر تلف کرده بدون ضمان، جایی برای نیت باقی نمانده.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ جایز است دادن زکات به فقیه به عنوان آن که وکیل او باشد در اداء زکات چنانکه جایز است که بدهد به عنوان آن که وکیل باشد در ایصال به فقیر. و جایز است که بدهد به عنوان آن که ولی فقراء است پس در اول فقیه باید و کالتاً وقت دادن به فقیر، قصد

صفحه : ۲۳۵

قربت کند و احوط آن است که مالک نیز وقت دادن به فقیه قصد قربت کند. و در دوم کفایت می‌کند نیت مالک وقت دادن به او با استمرار نیت تا رسیدن به مستحق و در سوم نیز کفایت می‌کند نیت مالک زیرا که دست حاکم به مقتضای ولایت به منزله‌ی دست فقیر است.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ هر گاه ولی یتیم یا مجنون زکات مال آنها را بدهد، باید با قصد قربت بدهد.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ کسی که زکات خود را ندهد حاکم او را جبر کند و بگیرد و حاکم باید از جانب او وقت دادن به مستحق، قصد قربت کند. و هم چنین اگر از کافر بگیرد وقت گرفتن از او یا وقت دادن به مستحق، حاکم قصد قربت نماید از خود نه از کافر.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ اگر مال غائبی داشته باشد مثلاً و چیزی به مستحق دهد به این قصد که اگر آن مال باقی است این زکاتش باشد و اگر تلف شده این صدقه‌ی مستحبه باشد صحیح است به خلاف آن که این مقدار را هم معین نکنند بلکه به این قصد بدهد که یا زکات واجب باشد یا صدقه‌ی مستحبه به نحو تردید که مجزی نیست.

[مسئله ۷]

مسأله ۱۷ اگر مال غائبی داشته و زکات آن را بدهد و ظاهر شود که آن وقت تلف شده بوده پس اگر آن چه داده باقی باشد می‌تواند پس گیرد و اگر تلف شده و گیرنده می‌دانسته که مال غائب تلف شده، عوض آن را بگیرد و الا فلا.

[باب هشتم در مسائل منفرقه]

[اول]

اول «اول» استحباب دادن زکات مال التجاره‌ی صبی و مجنون تکلیف ولی است نه نیابت از صبی و مجنون پس مدار بر اجتهاد یا تقلید ولی است و چنانچه آن را واجب یا مستحب بدانند صبی بعد از بلوغ نمی‌تواند با او معارضه کند هر چند تقلید کند کسی را که دادن آن را جایز نمی‌داند. و هم چنین است سایر تصرفات ولی در مال صبی یا در نفس او از تزویج و غیر آن پس هر گاه مال او را به عقد فارسی بفروشد یا زنی برای او تزویج کند به عقد فارسی یا نحو آن از مسائل خلافیه و مذمبش جواز بوده، صبی را نمی‌رسد به تقلید کسی که آن را باطل می‌داند بیع و تزویج را باطل کند. بلی، اگر ولی به حسب اجتهاد یا تقلید خود شاک باشد در وجوب دادن زکات مال صبی یا استحباب آن و بخواهد احتیاط کند به دادن، در جواز آن اشکال است زیرا که این احتیاط معارض است با احتیاط در تصرف مال صبی بلی، اگر احتیاط وجوبی باشد دور نیست تقدیم آن. و هم چنین در غیر زکات مثل وجوب دادن خمس از ریح تجارت صبی که محل خلاف است و سایر تصرفات در مال او و مسأله، محل اشکال است.

[دوم]

دوم «دوم» اگر بداند زکات به مال او متعلق شده و نداند که داده یا نه؟ باید بدهد مگر آن که شک در زکات سالهای پیش باشد که ظاهر جریان قاعده‌ی شک بعد از وقت یا بعد از محل است که نباید اعتناء کند. و اگر ولی شک کند که زکات مال صبی را داده یا نه؟ در جائی که دادن آن مستحب

صفحه : ۲۳۶

بوده و بداند که متعلق به آن شده ظاهر آن است که به مقتضای استصحاب، استحباب باقی باشد زیرا که مدار بر یقین و شک اوست نه بر یقین و شک صبی زیرا که عمل از باب ولایت است نه نیابت.

[سوم]

سوم «سوم» اگر زراعت یا میوه را بفروشد و شک کند که بیع بعد از تعلق زکات بوده تا باید بدهد یا پیش از آن بوده تا زکات بر مشتری باشد؟ چیزی بر او نیست مگر آن که زمان تعلق معلوم و زمان بیع، مجهول باشد که احوط دادن آن است هر چند لزوم آن بی اشکال نیست. و هم چنین مشتری نیز اگر چنین شک کند چیزی بر او نیست مگر آن که زمان بیع را بداند و شک داشته باشد که زمان تعلق پیش از آن بوده یا بعد از آن، که احوط آن است بدهد هر چند لزوم آن بی اشکال نیست.

[چهارم]

چهارم «چهارم» اگر بعد از تعلق زکات و پیش از دادن آن بمیرد باید زکات را از ترکه‌اش بردارند بدهند و اگر پیش از تعلق بمیرد،

هر کدام از ورثه که سهم آنها به نصاب رسیده باید بدهد و اگر معلوم نباشد که موت پیش از تعلق بوده یا بعد از آن، نباید از ترکه بردارند و بر ورثه هم چیزی نیست در صورتی که سهم هر یک به نصاب نرسد مگر با علم به زمان تعلق و شک در زمان موت او که احوط دادن آن است با اشکال در وجوب آن. و در صورتی که سهم هر کدام از ورثه یا بعض آنها به نصاب برسد باید زکات آن را بدهد زیرا که اجمالاً می‌داند یا مورث او مکلف به زکات بوده یا خودش بعد از مردن مورث او؟ مکلف است در صورتی که بالغ و عاقل باشد و الا فلا زیرا که در این حال علم اجمالی ندارد به تعلق آن.

[پنجم]

پنجم «پنجم» اگر بداند مورث او مکلف به دادن زکات بوده و شک داشته باشد که داده یا نه؟ در وجوب دادن آن از ترکه‌ی او به موجب استصحاب یا عدم وجوب آن به موجب اصل براءت نسبت به وارث، زیرا که استصحاب بقاء تکلیف میت اثبات نمی‌کند تکلیف وارث را، دو وجه است: اوجه عدم وجوب است. بلی، در صورتی که عین زکوی موجود باشد می‌توان گفت به مقتضای استصحاب باید زکات آن را بدهند.

[ششم]

ششم «ششم» اگر بداند ذمه‌ی او یا مشغول به زکات است یا به خمس باید هر دو را بدهد مگر آن که سید باشد که می‌تواند به قدری که می‌داند به قصد ما فی الذمه به سید فقیر دهد و احوط آن است به قدری که یقین به فراغ تحصیل نماید.

[هفتم]

هفتم «هفتم» اگر اجمالاً بداند یا گندم او به نصاب رسیده یا جو او و نتواند معین کند کدام است؟ ظاهر آن است که واجب باشد احتیاط به دادن زکات هر دو مگر آن که قیمت زکات را بدهد که کفایت می‌کند دادن قیمت زکات هر کدام که کمتر است هر چند بی اشکال نیست، زیرا که زکات به عین مردد ما بین گندم و جو متعلق است در صورتی که آنها را هنوز تلف نکرده باشد بلکه با تلف آنها نیز مشکل است به سبب آن که گندم و جو مثلی است نه قیمی. و اگر اجمالاً بداند که یا زکات پنج شتر بر اوست یا زکات چهل گوسفند؟ کافی است

صفحه : ۲۳۷

دادن یک گوسفند به قصد زکات. و اگر اجمالاً بداند یا زکات سی گاو بر اوست یا زکات چهل گوسفند باید احتیاط کند به جمع، مگر آن که تلف شده باشد که کفایت می‌کند دادن قیمت یک گوسفند. و هم چنین در نظایر آنها.

[هشتم]

هشتم «هشتم» اگر زکات بر کسی واجب باشد و پیش از دادن بمیرد آیا زکات آن را از ترکه‌ی او جایز است به کسی دهند که نفقه‌اش بر میت واجب بوده یا نه؟ اشکال است.

[نهم]

نهم «نهم» اگر نصاب را بعد از وجوب زکات بفروشد و بر مشتری شرط کند زکات آن را بدهد دور نیست جایز باشد مگر آن که شرط کند که زکات بر مشتری باشد نه به قصد نیابت از بایع که جواز آن مشکل است.

[دهم]

دهم «دهم» اگر از کسی خواهش کند که زکات او را آن کس تبرّعاً بدهد جایز و مجزی است و متبرّع نمی‌تواند عوض آن را از او مطالبه کند به خلاف آن که از او خواهش کند و اسم تبرّع را نبرد و او از مال خود بدهد که ظاهر آن است بتواند عوض آن را مطالبه کند در صورتی که معلوم باشد تبرّعاً داده.

[یازدهم]

یازدهم «یازدهم» اگر کسی را وکیل کند که زکات او را بدهد یا به فقیر برساند آیا به مجرد همین توکیل ذمه‌اش بری می‌شود یا باید یقین کند که داده یا کفایت می‌کند خبر دادن وکیل به اداء؟ دور نیست به دادن به وکیل اکتفاء توان نمود اگر عادل باشد.

[دوازدهم]

دوازدهم «دوازدهم» اگر شک کند که آیا ذمه‌اش به زکات مشغول است یا نه؟ و به فقیر چیزی دهد با این قصد که هر گاه ذمه‌ی او مشغول است زکات او باشد و الاً اگر ذمه‌ی او به مظالم مشغول است مظالم محسوب باشد و الاً اگر ذمه پدرش مشغول است زکات پدر محسوب باشد و الاً اگر ذمه پدر به مظالم مشغول است حساب شود و الاً ذمه‌ی جدش اگر مشغول است حساب شود و هم چنین، ظاهر آن است صحیح باشد.

[سیزدهم]

سیزدهم «سیزدهم» در اداء زکات ترتیب معتبر نیست به آن که مقدم دارد آن چه اول بر او واجب شده پس اگر زکات سال گذشته و زکات امسال هر دو بر او واجب باشد می‌تواند زکات امسال را مقدم دارد. و هر گاه بدون تعیین چیزی بدهد ظاهر آن است که توزیع شود بر هر دو سال.

[چهاردهم]

چهاردهم «چهاردهم» در مزارعه‌ی فاسده اگر زراعت به نصاب رسیده زکات آن بر صاحب بذر، واجب است و در مزارعه صحیحه بر صاحب بذر و زارع است در صورتی که سهم هر دو به نصاب رسیده و الاً سهم هر کدام به نصاب رسیده بدهد و الاً فلا.

[پانزدهم]

پانزدهم «پانزدهم» حاکم شرع می‌تواند قرض کند بر زکات و از بابت زکات به مصرف برساند و بعد از گرفتن، قرض را اداء کند مثل آن که مفسده باشد که اصلاح نشود مگر به صرف مالی و حاکم نداشته باشد یا آن که فقیر مضطری باشد که نتواند اعانتش

کند مگر به قرض یا ابن السبیل پیدا شود و مضطرّ باشد یا آن که تعمیر پل یا مسجدی موقوف بر آن باشد و تأخیر آن صلاح نباشد و امثال آنها، که در این موارد حاکم قرض می‌کند بر زکات و صرف می‌کند و بعد از آن که به دستش آمد از زکات

صفحه : ۲۳۸

اداء می‌کند. پس اگر از آن پول به فقیری داد و آن فقیر وقت حصول زکات غنی باشد ضرر ندارد و نباید آن وجه را از او پس بگیرد زیرا وقتی که به او داده به عنوان زکات فقیر بود به خلاف آن که پولی به فقیر قرض دهد به قصد آن که بعد از تعلق زکات بر او حساب کند و وقت تعلق غنی شده باشد که باید از او پس بگیرد زیرا که ذمه‌ی او مشغول شده و در مقام عهده‌ی دین بر زکات است و ضرر ندارد ذمه نداشتن زکات زیرا که این امور اعتباریه است و عقلاً تصحیح آن می‌کنند نظیر آن که متولی وقف قرض کند برای تعمیر موقوفه بر وقف و بعد از حصول نماند از آن اداء نماید علاوه بر آن که برگشت آن به اشتغال ذمه مستحقین زکات است از جهت آن که مصرف آن هستند و این مطلب مثل ملکیت زکات است که ملک نوع مستحقین است نه اشخاص پس دین هم بر ذمه‌ی نوع آنها است از حیث آن که مصرف آنند. و جایز است که حاکم قرض کند بر عهده خود از حیث آن که ولایت بر زکات و بر مستحقین دارد به قصد آن که از مال آنها اداء کند. و برگشت این وجه به وجه اول است. و آیا جایز است که خود مالکین به زکات قرض دهند پیش از تعلق آن یا آن که از دیگری قرض کنند بر عهده‌ی زکات و به مصرف برسانند و بعد از آن از زکات اداء نمایند یا نه؟ دو وجه است: و جمیع آن چه ذکر شد در خمس و مظالم و نحو آنها نیز جاری است.

[شانزدهم]

شانزدهم «شانزدهم» جایز نیست برای فقیر و نه برای حاکم شرع که با مالک، زکات را دست گردان کنند یا آن که مصالحه کنند زکات را به او به چیز کمی یا آن که از او چیزی را قبول کنند به زیاده از قیمت آن یا نظیر آنها زیرا تمام آنها حيله و تفویت حق فقراء است. و هم چنین نسبت به خمس و مظالم و نحو آنها. بلی، هر گاه مبلغ بسیاری از خمس یا زکات یا مظالم و نحو آنها بر ذمه کسی باشد و فقیر شده که نتواند اداء نماید و بخواهد توبه کند و ذمه‌ی خود را فارغ نماید به یکی از وجوه مزبوره، ضرر ندارد و مع ذلک هر گاه امیدوار باشد که وقتی متمکن شود، بهتر آن است که بر او شرط کنند تمه‌ی آن را زمان تمکن اداء کند.

[هفدهم]

هفدهم «هفدهم» در اعیان زکوی که مشروط است به گذشتن سال بر آن مثل انعام و نقدین، تمکن از تصرف در آن معلوم الاعتبار است و اعتبار آن در غلات محل خلاف و اشکال است.

[هیجدهم]

هیجدهم «هیجدهم» اگر مالی در جائی دفن کرده و محل آن را گم کرده که نمی‌تواند پیدا کند، زکات آن واجب نیست مگر بعد از پیدا کردن و گذشتن سال بعد از آن به خلاف آن که مثلاً در صندوق خود گذارده و بالمره از آن غافل شده باشد که به سبب غفلت نتواند در آن تصرف نماید که اگر ملتفت می‌شد متمکن از تصرف آن می‌بود که زکات آن واجب است با گذشتن سال. و هر گاه چند سال با این حال بر آن گذشته باید حساب زکات تمام سالها را بکند و بدهد.

[نوزدهم]

نوزدهم «نوزدهم» اگر نذر کند که تا یک ماه یا دو ماه یا زیادتر در مال

صفحه : ۲۳۹

حاضر خود تصرّف نکند یا آن که کسی او را اکراه کند بر تصرّف نکردن در آن یا آن که در ضمن عقد لازمی بر او شرط کرده باشند تصرّف نکردن را، آیا این گونه امور عدم تمکّن از تصرّف محسوب و مانع وجوب زکات است یا نه؟ مشکل است و قدر متیقّن آن، مالی است که نزد او حاضر نباشد یا عرفاً به حکم غائب باشد.

[بیستم]

بیستم «بیستم» جایز است که از بابت سهم سبیل الله از زکات خود کتاب یا قرآن یا دعا بخرد و وقف کند و تولیت آن را به دست خود یا اولاد خود قرار دهد. و اگر وقف کند آن را بر اولاد خود و کسان دیگر که واجب النفقه‌ی او باشند نیز ضرر ندارد. بلی، اگر به آن باغی یا کاروانسرائی بخرد و وقف کند بر کسانی که واجب النفقه‌ی او هستند که نماء آن را صرف نفقه‌ی خود کنند مشکل است.

[بیست و یکم]

بیست و یکم «بیست و یکم» کسی که زکات مال خود را نمی‌دهد برای فقیر جایز نیست که از مال او تقاص کند مگر به اذن حاکم شرع در هر موردی.

[بیست و دوم]

بیست و دوم «بیست و دوم» جایز نیست زکات را به فقیر دهند برای رفتن زیارت یا حج و نحو آنها از سهم فقراء. بلی، از سهم سبیل الله جایز است.

[بیست و سوم]

بیست و سوم «بیست و سوم» صرف سهم سبیل الله در هر کار خیری جایز است حتی دادن به ظالم برای نجات دادن مؤمن از شر او، در صورتی که متوقف بر آن باشد.

[بیست و چهارم]

«بیست و چهارم» کسی که نذر کرده نصف خرما یا انگور درختان او یا نصف گندم از زرع او مال فلان سید مثلاً باشد، اگر آن نصف که مال سید است به نصاب رسیده باید سید زکات آن را بدهد زیرا که وقت تعلق، مالک بوده به خلاف آن که نذر کرده که نصف خرما یا انگور یا نصف گندم زرع خود را به او بدهد که زکات آن بر سید واجب نیست. و آیا زکات آن بر مالک واجب است یا نه؟ اشکال است.

[بیست و پنجم]

بیست و پنجم «بیست و پنجم» فقیر می‌تواند کسی را وکیل کند که از هر کس یا هر جا زکات پیدا شود برای او بگیرد و با معلوم بودن حال، مالک می‌تواند زکات را به وکیل بدهد و به دادن ذمه‌اش بری می‌شود هر چند پیش از رسیدن به فقیر در دست وکیل تلف شود. و ضرر ندارد که از آن مال برای وکیل جعاله قرار دهد.

[بیست و ششم]

بیست و ششم «بیست و ششم» فضولی در زکات جاری نیست پس اگر کسی بدون اذن مالک زکات کسی را بدهد و او اجازه کند صحیح نیست. بلی، در صورتی که آن چه به فقیر داده باقی باشد یا تلف شده و لکن چون فقیر عالم به حال بوده ضامن آن است، می‌تواند به ابقاء فقرش بر او حساب کند.

[بیست و هفتم]

بیست و هفتم «بیست و هفتم» هر گاه مالک، وکیل کند کسی را که زکات مالش را بدهد یا به او دهد که او به فقراء برساند، وکیل اگر فقیر باشد می‌تواند بگیرد و برای خود بردارد در صورتی که بداند که غرض، رسیدن به فقراست به خلاف صورتی که احتمال دهد که غرض او دادن به غیر وکیل است که جایز نیست.

[بیست و هشتم]

بیست و هشتم «بیست و هشتم» اگر چهل گوسفند دفعهً یا به تدریج از بابت زکات به فقیر دهند و یک سال نزد او بماند باید زکات آن را بدهد. و هم چنین در سایر اقسام و

صفحه : ۲۴۰

نقدین.

[بیست و نهم]

بیست و نهم «بیست و نهم» اگر مال زکوی مشترک میان دو نفر باشد و نصیب هر کدام از آنها به نصاب رسیده و یک کدام آنها زکات حصه‌ی خود را از مال دیگر، یا از آن مال، به اذن شریک بدهد بعد از آن، مال را قسمت کنند پس اگر احتمال می‌دهد که دیگری هم زکات حصه‌ی خود را می‌دهد اشکالی نیست و اگر بداند نمی‌دهد، مشکل است زیرا که زکات متعلق به عین است پس مقداری از زکات در حصه‌ی او آمده.

[سی‌ام]

سی‌ام «سی‌ام» گذشت که زکات بر کافر واجب است و اگر بدهد صحیح نیست هر چند اگر اسلام بیاورد ساقط می‌شود از او. و

حاکم می‌تواند کافر را اجبار کند به دادن یا آن که از مالش قهراً بگیرد و حاکم، نیت زکات کند و اگر از او نگیرد تا بمیرد از ترکه‌اش بردارند و اگر وارث او مسلم باشد بر او واجب است بردارد و بدهد چنانکه اگر مسلم تمام نصاب را از کافر بخرد خریدن او نسبت به مقدار زکات فضولی است و در حکم آن است که تمام نصاب را پیش از زکات از مسلم بخرد و حکم آن گذشت.

[سی و یکم]

سی و یکم «سی و یکم» اگر اموال را که متعلق خمس و زکات بوده و نداده تلف کند یا تلف شود و کمتر از خمس و زکات که بر او بوده از آن بماند و مال دیگری هم نداشته باشد، ظاهر آن است که واجب باشد بر او تقسیم کند بر خمس و زکات به نسبت به آن چه بر او بوده به خلاف آن که بر ذمه‌ی او مانده باشد و باقی مانده وافی به تمام خمس و زکات نباشد که مخیر است بین توزیع آن یا تقدیم یک کدام. و هر گاه علاوه بر آن، حق الناس و کفاره و نذر و مظالم نیز بر او باشد و مالش وافی به تمام آنها نباشد پس هر گاه عینی که متعلق خمس و زکات بوده موجود است آنها را مقدم دارد و الا مخیر است هر کدام را مقدم دارد و تقسیم آن واجب نیست اگر چه بهتر است. بلی، اگر بمیرد و این حقوق بر او باشد و ترکه‌اش به تمام وفا نکند، توزیع واجب است هر کدام به نسبت خود مثل غرماء مفلس. و اگر حج واجب هم بر او باشد آن هم شریک و سهم خواهد بود.

[سی و دوم]

سی و دوم «سی و دوم» ظاهر آن است که زکات و فطره را به سائل به کف بتوان داد و علامه‌ی مجلسی قدس سره که در باب فطره‌ی «زاد المعاد» از آن منع نموده شاید نظر او به حرمت سؤال باشد که منافی با عدالت فقیر است.

[سی و سوم]

سی و سوم «سی و سوم» بنا بر اعتبار عدالت در فقیر، ظاهر آن است که فقیر غیر عادل هم نتواند بگیرد لکن محقق قمی قدس سره فرموده که عدالت شرط جواز دادن است نه شرط جواز گرفتن.

[سی و چهارم]

سی و چهارم «سی و چهارم» اشکالی نیست در وجوب قصد قربت در زکات و ظاهر علماء آن است که اگر بدون قصد قربت بدهد، زکات نداده و مجزی نیست. و اگر اجماع معلوم نباشد ممکن است اشکال شود و محل اشکال در غیر جائی است که وقت جدا کردن زکات قصد قربت کرده و وقت دادن آن به فقیر به ریاء داده باشد که ظاهر آن است، مجزی باشد زیرا که قصد قربت، وقت جدا کردن محقق شده.

[سی و پنجم]

سی و پنجم «سی و پنجم» اگر

کسی را وکیل کند در دادن زکات و موکل قصد قربت دارد و لکن وکیل به قصد ریا دهد، در اجزاء آن اشکال است و بناء بر عدم اجزاء، [و] وکیل ضامن زکات است.

[سی و ششم]

سی و ششم «سی و ششم» اگر مالک زکات را به حاکم شرع دهد که به فقراء برساند و او بدون قصد قربت بدهد پس اگر گرفتن حاکم و دادن او به عنوان وکالت از مالک باشد، اجزاء آن مشکل است هر چند مالک به قصد قربت به او داده باشد. و اگر حاکم به عنوان ولایت بر فقراء گرفته با فرض آن که مالک به قصد قربت به او داده، اشکالی در اجزاء آن نیست به شرط آن که حاکم برای زکات به فقرا بدهد و اگر برای تحصیل ریاست بدهد مشکل است بلکه ظاهر آن است که ضامن شود هر چند گیرنده فقیر باشد.

[سی و هفتم]

سی و هفتم «سی و هفتم» اگر حاکم زکات را از کسی که نمی‌دهد به اکراه بگیرد و حاکم نیت زکات کند ظاهر کلمات علماء، اجزاء آن است و بعد از آن چیزی بر مالک نیست مگر توبه از گناه منع زکات، لکن بناء بر اعتبار قصد قربت، خالی از اشکال نیست زیرا که زکات بر او واجب بوده و نیت حاکم به حال او نافع نیست.

[سی و هشتم]

سی و هشتم «سی و هشتم» کسی که به تحصیل علم مشغول است اگر بر فرض ترک آن قدرت بر کسب داشته باشد، جایز است به او زکات دهند در صورتی که تحصیل آن علم مستحب باشد و الا مشکل است.

[سی و نهم]

سی و نهم «سی و نهم» اگر فقیر بدون قصد قربت به تحصیل علم راجح مشغول باشد، دادن زکات به او ضرر ندارد به خلاف آن که به قصد ریا یا ریاست محرمه تحصیل کند که در جواز دادن به او اشکال است زیرا که دادن به او اعانت بر اثم است.

[چهارم]

چهارم «چهارم» نقل از جماعتی شده که دادن زکات را در مکان مغضوب باطل می‌دانند زیرا که زکات از عبادات است و با حرام جمع نمی‌شود. و شاید نظر آنها به غیر صورت احتساب دین فقیر است به قصد زکات، زیرا که مجرد احتساب، تصرف در مغضوب نیست و بطلان، مخصوص به جائی است که در آنجا به فقیر بدهد و او بگیرد و دادن و گرفتن در فعل خارجی هستند لکن بطلان آن نیز مشکل است زیرا که دادن مقدمه‌ی خارجی واجب است و واجب، رسانیدن به فقیر است پس دور نیست مجزی باشد.

[چهل و یکم]

چهل و یکم «چهل و یکم» اشکالی نیست در اجناس زکوی که گذشتن سال در آن معتبر است مثل نقدین و انعام، تمکن از تصرف

در آن معتبر است به خلاف غلات که بی اشکال تمکن از تصرف در آن پیش از تعلق وجوب معتبر نیست چنانکه اگر بعد از تعلق وجوب زمانی غیر متمکن باشد و بعد از آن متمکن شود ضرر ندارد و محل اشکال جایی است که وقت تعلق وجوب، متمکن نباشد. و اظهر عدم اعتبار آن است پس اگر غاصبی زراعت او را غصب کند و تا وقت تعلق مغضوب بماند و بعد از آن به او برگرداند باید زکات آن را بدهد.

صفحه : ۲۴۲

[باب نهم در زکات فطره]

اشاره

باب نهم در زکات فطره و دادن آن به اجماع مسلمین واجب است و فائده‌ی آن دفع موت است از کسی که برای او داده شده و موجب قبول روزه‌ی رمضان است. و از حضرت صادق علیه السلام منقول است که به وکیل خود فرمود: برو و فطره‌ی تمام عیالات ما را بده و هیچ کدام را وا نگذار که تو اگر یک کدام آنها را واگذاری می‌ترسم بر او بمیرد. و از آن حضرت مروی است که از تمامیت روزه، دادن زکات پیغمبر صلی چنانکه صلوات بر پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم از تمامیت نماز است زیرا کسی که روزه بگیرد و زکات ندهد روزه ندارد اگر عمداً ندهد. و نماز ندارد پیغمبر صلی که صلوات بر پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم نفرستد، به درستی که خداوند تعالی ابتدا به زکات فرموده پیش از نماز و فرموده **قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى وَ ذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى** و مراد به زکات در این خبر، زکات فطره است چنانچه از بعض اخبار که تفسیر آیه را فرموده مستفاد می‌شود. و زکات فطره، زکات بدن است که او را از مردن حفظ می‌کند یا آن که بدن را از چرکین‌ها پاک می‌کند. و کلام در شرایط وجوب آن و شرایط کسی که بر او واجب است و از چه کسان باید بدهد؟ و جنس آن چیست؟ و چه مقدار باید داد؟ و چه وقت باید بدهد؟ و به کی باید بدهد؟ در چند فصل ذکر می‌شود:

[فصل اول در شرایط وجوب آن]

اشاره

فصل اول در شرایط وجوب آن و آن چند چیز است. «اول» تکلیف؛ پس بر صبی و مجنون واجب نیست و ولی آنها نیز از مال آنها نباید بدهد بلکه از عیالات آنها نیز سقوط آن قوی است. «دوم» بیهوش نبودن در وقت وجوب و بر کسی که غروب شب اول شوال بیهوش باشد واجب نیست.

«سوم» حریت پس [بر] مملوک واجب نیست اگر چه بگوئیم مالک می‌شود چه مملوک قن باشد یا مدبر یا ام ولد یا مکاتب مشروط یا مکاتب مطلق که هنوز چیزی از مال الکنابه نداده باشد و فطره‌ی تمام آنها بر مولی است. بلی، اگر چیزی از مملوک آزاد شده باشد بر خودش و بر مولی واجب است به شرائط آن که هر کدام بالنسبه فطره را بدهند. «چهارم» غنی بودن؛ و آن کسی است که علاوه از عوض دین و مستثنیات آن فعلاً یا قوه قوت سال خود و عیال خود را داشته باشد و الا فقیر است و بر او واجب نیست هر چند احوط، بر کسی که مالک قوت سال باشد دادن آن است اگر چه قرض داشته باشد بلکه احوط بر کسی که مالک عین یا قیمت یکی از نصابهای اجناس زکوی باشد دادن آن است اگر چه وافی به قوت سالش نباشد، بلکه

صفحه : ۲۴۳

احوط بر کسی که زاید بر قوت یک شبانه روز به مقدار صاع مالک باشد، دادن آن است.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ کسی که مالک قوت سال باشد فطره را باید بدهد هر چند به دادن فطره، قوت سالش کم شود بنا بر اقوی و احوط.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ در وجوب فطره، اسلام معتبر نیست و بر کافر نیز واجب است لکن اگر بدهد از او صحیح نیست. و اگر بعد از غروب مسلمان شود از او ساقط می‌شود به خلاف مخالف که اگر بعد از غروب مستبصر شود از او ساقط نمی‌شود.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ معتبر است در صحت فطره، قصد قربت مثل زکات مال و به این جهت از کافر صحیح نیست.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ مستحب است بر فقیر فطره را بدهد هر چند به غیر از یک صاع نداشته باشد به آن که به قصد فطره به یکی از عیالات بدهد و او به همان قصد، به دیگری بدهد تا دور تمام شود و آن که آخر به دست او می‌آید به همان قصد به اجنبی یا به یکی از عیالات دهد هر چند اولی و احوط دادن به اجنبی است. و هر گاه بعضی عیالات صغیر یا مجنون باشد ولی او بگیرد و بدهد اگر چه اولی و احوط آن است که ولی برای خود تملک کند و بعد از آن از بابت زکات صغیر یا مجنون بدهد.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ هر گاه چیزی را به قصد فطره‌ی وجوبی یا ندبی داد، مکروه است از او به عنوان صدقه یا غیر آن پس بگیرد و تملک کند.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ مدار در وجوب فطره بر آن است که درک کند غروب شب اول شوال را با شرایط پس اگر پیش از آن و لو به یک لحظه بلکه مقارن آن دیوانه یا بیهوش شود، واجب نیست بر او چنانچه بعد از فقد شرایط اگر پیش از آن یا مقارن آن شرایط جمع شود، واجب است مثل آن که آن وقت بالغ شود یا جنونش و لو ادواری باشد زایل شود یا از اغماء به هوش آید یا آن که فقیر غنی شود

یا بنده آزاد و غنی شود یا کافر مسلم شود که بر آنها واجب است بدهند به خلاف آن که بعد از غروب حاصل شود که واجب نیست. بلی، اگر ما بین غروب تا پیش از زوال روز عید حاصل شود مستحب است بدهد.

[فصل دوم در کسانی که باید فطره آنها را بدهد]

اشاره

فصل دوم در کسانی که باید فطره آنها را بدهد بدان که بعد از تحقق شرایط وجوب، واجب است بر او فطره‌ی خود و هر کسی که غروب شب عید عیال او محسوب است، چه واجب النفقه‌ی او باشند یا غیر آن، صغیر باشند یا کبیر، حرّ باشند یا مملوک، مسلم باشند یا کافر، رحم او باشند یا اجنبی، حتی کسی که بر وجه حرام در حبس او باشد بدهد. و هم چنین واجب است فطره‌ی میهمان که عیال او محسوب باشد اگر چه روز آخر رمضان بر او وارد شده باشد و اگر چه چیزی نزد او نخورد به شرط صدق عیال اول غروب شب عید فطر، به آن که قصد داشته باشد مدتی نزد او بماند. و بر فرض عدم صدق عیال، بر خود میهمان واجب است بدهد لکن احوط آن است میزبان نیز بدهد زیرا که

صفحه : ۲۴۴

بعض علماء فرموده‌اند که مدار بر صدق ضیف است و بعضی شرط کرده که تمام رمضان آنجا باشد و بعضی خصوص عشر آخر و بعضی خصوص دو شب به آخر مانده را گفته‌اند. و مراعات احتیاط بهتر است به خلاف فطره‌ی میهمانی که بعد از غروب بیاید هر چند پیش از غروب موعود بوده باشد که بر میزبان واجب نیست.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ اگر پیش از غروب یا مقارن آن فرزندی برای او متولّد شود یا مالک مملوکی شود یا زنی تزویج کند که عیال او باشند و هم چنین غیر آنها از کسانی که عیال او باشند، فطره‌ی آنها واجب است به خلاف بعد از غروب که واجب نیست. بلی، اگر از بعد از غروب تا پیش از زوال روز عید باشد، فطره‌ی آنها بر او مستحب است.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ هر کسی که فطره‌ی او بر دیگری باشد از خودش ساقط است، هر چند غنی باشد. و هم چنین اگر عیال کسی بود و وقت وجوب، عیال دیگری شود که فطره‌اش از آن کس ساقط و بر عهده‌ی آن دیگر است. و در سقوط فطره از خود، فرق نیست بین آن که کسی که بر او واجب است بدهد یا عمدتاً یا نسیاناً ندهد لکن در صورتی که ندهد احوط آن است که خودش بدهد. بلی، اگر فقیری عیال بار باشد و عیالش غنی باشند، اقوی آن است که بر خود عیالات واجب است فطره‌ی خود را بدهند هر چند معیل فقیر به تکلف بدهد بنا بر اقوی اگر چه سقوط از خود آنها در این صورت خالی از وجه نیست.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ فطره‌ی زوجه بر شوهر است چه دائمه باشد یا متعه، در صورتی که عیال او باشند چه نفقه‌ی آنها بر او واجب باشد یا به سبب نشوز و نحو آن واجب نباشد. و هم چنین فطره‌ی مملوک بر مولی است اگر چه نفقه‌اش بر او واجب نباشد به خلاف آن که عیال او نباشند که اقوی آن است که بر او واجب نیست اگر چه واجب النفقه‌ی او باشند لکن احوط آن است که او بدهد به خصوص در صورتی که واجب النفقه باشند. پس فطره‌ی زوجه که خرجش بر خودش باشد و غنی باشد بر خود اوست. بلی، در صورتی که زوجه یا مملوک عیال غیر شوهر و مولی باشند و او غنی باشد، فطره‌ی آنها بر اوست.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ اگر ولی نفقه‌ی مجنون یا صبی را از مال خودشان بدهد، فطره‌ی آنها ساقط است.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ جایز است و کیل کند کسی را در دادن فطره از مال موکل و در این صورت و کیل نیت کند و احوط آن است که موکل نیز نیت کند، مثل زکات مال که تفصیل حال گذشت. و جایز است که و کیل کند در خصوص رسانیدن به فقیر در این صورت موکل نیت کند و جایز است اذن دهد در دادن آن بدون توکیل. و اذن در حکم و کالت است، بلکه جایز است او را و کیل کند یا اذن دهد که از مال خود دهد و مثل یا قیمت آن را از او عوض بگیرد چنانکه جایز است کسی به اذن او یا بدون اذن، از مال خود تبرعاً دهد لکن این دو، خلاف احتیاط است.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ در صورتی که

صفحه : ۲۴۵

فطره‌ی کسی بر دیگری واجب باشد و خودش بدهد کافی نیست چه خودش غنی باشد یا فقیر و به تکلف بدهد، بلکه اگر بدهد فطره محسوب نیست زیرا که خودش مکلف به فطره نبوده. بلی، در صورتی که تبرعاً به قصد نیابت از آن که بر او واجب است بدهد مجزی است بنا بر اقوی اگر چه خلاف احتیاط است.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ فطره‌ی غیر هاشمی [سید] بر هاشمی حرام است، مثل زکات مال به خلاف فطره‌ی هاشمی که بر هاشمی و غیر او حلال است. مدار بر هاشمی بودن معیل است نه عیال پس اگر عیال هاشمی باشد نه معیل، جایز نیست فطره‌ی او را به هاشمی بدهد و در

عکس آن جایز است.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ در عیال فرق نیست که حاضر باشد نزد او و منزل او یا منزل دیگر باشد یا غایب باشد، پس هر گاه غلام یا کنیز او یا زن یا فرزند او سفر باشند و نفقه از مال او باشد، باید خودش فطره‌ی آنها را بدهد چنانکه اگر خودش در سفر باشد و نفقه‌ی عیالات خود را گذارده باشد که صرف خود کنند فطره‌ی آنها را باید خودش بدهد. بلی، اگر کسان او در نفقه‌ی دیگری باشند، فطره‌ی آنها بر او نیست چه منفق، غنی باشد و فطره‌ی آنها را بدهد یا نه؛ اگر چه در فطره‌ی زوجه و مملوک که در نفقه‌ی دیگری باشند و منفق فقیر باشد یا آن که فطره‌ی آنها را ندهد، احوط آن است که شوهر و مولی بدهد. و هم چنین اگر آنها در نفقه‌ی او باشند و نه در نفقه‌ی دیگری که فطره‌ی آنها بر او نیست و لکن احوط آن است که او فطره‌ی زوجه و مملوک خود را بدهد.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ کسی که از عیالات خود که در نفقه‌ی او هستند غائب باشد، باید فطره‌ی آنها را بدهد یا آن که وکیل کند آنها را که از مال او بردارند و بدهند یا اذن دهد که آنها به نیابت او تبرعاً بدهند.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ مملوکی که مشترک باشد بین دو مالک، فطره‌ی او بر هر دو می‌باشد هر کدام به قدر سهم خود در صورتی که نفقه‌ی او را بدهند و هر دو غنی باشند. و اگر یکی از دو مالک فقیر و دیگری غنی باشد، از فطره‌ی مملوک بالنسبه به مقداری که فقیر مالک است ساقط می‌شود و غنی باید به قدر سهم خود بدهد. و اگر هر دو فقیر باشند از هر دو ساقط است. و اگر نفقه‌ی او بر یک کدام باشد و او غنی باشد، تمام فطره بر اوست و اگر فقیر باشد، فطره‌اش از او و از شریک ساقط است هر چند شریک غنی باشد لکن احوط آن است که شریک غنی به مقدار سهم خود از فطره‌ی او بدهد. و اگر در نفقه‌ی هیچ کدام نباشد از هر دو ساقط است و لکن احوط آن است که هر کدام به قدر سهم خود بدهند اگر غنی باشند و در وجوب فطره‌ی مملوک بر شریکین در صورتی که هر دو نفقه‌ی او را دهند فرق نیست که نفقه‌ی او را بالاشتراک بدهند یا به نوبت، یک روز بر یکی و روز دیگر بر دیگری و غروب شب عید در نوبت یک کدام باشد، زیرا که مدار بر عیلوله مشترک است و اگر یکی از آنها به قدر سهم

صفحه : ۲۴۶

خود، فطره‌ی او را گندم دهد جایز است دیگری جو دهد مثلاً و لکن احوط و اولی آن است که هر دو از یک جنس دهند.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ هر گاه نفقه‌ی کسی را دو نفر می‌دهند که عیال هر دو محسوب شود، حال او حال مملوک مشترک است در تمام احکام،

مگر در مسأله‌ی احتیاطی که ذکر شد. بلی، احتیاط یک جنس بودن فطره در این مسأله نیز جاری است و بعضی از علماء فرموده‌اند که فطره‌ی او از هر دو ساقط است و بعضی گفته‌اند واجب کفائی است بر هر دو. و لکن اظهر آن است که ذکر کردیم.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ اشکالی نیست که فطره‌ی طفل شیر خوار بر پدر است اگر او نفقه‌ی مرضعه را بدهد چه مرضعه مادر طفل باشد یا اجنبیه. و اگر نفقه‌ی مرضعه را دیگری دهد فطره‌ی رضیع بر منفق است. و اگر نفقه‌ی او از مال طفل باشد فطره‌ی طفل بر کسی واجب نیست. و حمل، فطره ندارد مگر آن که پیش از غروب متولّد شود و اگر ما بین غروب و پیش از زوال متولّد شود مستحب است فطره‌ی او را بدهند.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ ظاهر آن است که در وجوب فطره بر منفق، شرط نباشد که نفقه‌ی او از وجه حلال باشد پس اگر از مال حرام نیز انفاق کند زکات عیالات بر او واجب است.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ ظاهر آن است که بعد از صدق عیلوله، شرط نباشد که از عین مال او یا قیمت آن صرف نفقه کنند پس اگر زوج مثلاً نفقه‌ی سال زوجه را به دست او دهد و زوجه از مال دیگر صرف خود کند، فطره‌ی زن بر شوهر واجب است و هم چنین غیر زوجه از عیالات او.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ اگر کسی مال به دیگری تملیک کند به هبه یا صلح یا هدیه و آن مال را صرف نفقه‌ی خود کند، زکات او بر دهنده واجب نیست زیرا که به محض تملیک مصارف از عیالات او محسوب نیست. بلی، اگر عرفاً عیال او محسوب شود و او مالی به آن بیخشد که صرف نفقه‌اش کند ظاهراً فطره‌اش بر او واجب باشد.

[مسأله ۱۶]

مسأله ۱۶ اگر کسی را اجیر کند و در ضمن العقد شرط کنند که نفقه‌ی اجیر را بدهد دور نیست که فطره‌ی اجیر بر مستأجر واجب باشد. بلی، اگر شرط کنند که به مقدار نفقه به او دهد و او پولی به اجیر بدهد برای نفقه‌ی خود، فطره‌اش بر او واجب نیست و در وجوب، مناط بر صدق عیلوله است.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ اگر کسی بدون وعده‌خواهی بر دیگری وارد شود و بدون رضای او میهمانش شود تا مدتی، آیا فطره‌اش بر او واجب است یا نه؟ اشکال است. و هم چنین اگر نفقه‌ی کسی را به جبر و اکراه دیگری، بدهد و اگر کسی را به ظلم بفرستد در خانه‌ی دیگری که چیزی از او بگیرد و آن کس جبراً مدتی در خانه‌ی او بماند و لا بد باشد که خوراک او را بدهد، ظاهراً فطره‌اش بر او نباشد زیرا که نه عیال بر او صادق است نه میهمان.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ اگر کسی پیش از غروب شب عید بمیرد فطره بر او نیست که از ترکه‌اش بدهند به خلاف آن که بعد از غروب بمیرد که باید فطره‌ی او و فطره عیالاتش را از

صفحه : ۲۴۷

ترکه بدهند. و اگر قرض داشته باشد و ترکه‌ی او وافی به قرض و فطره هر دو نباشد، ترکه را بین دینان و مستحقین بالنسبه قسمت کنند.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ فطره‌ی مطلقه‌ی رجعیه بر شوهر است به خلاف بانه، مگر در صورتی که حامل باشد که نفقه بر شوهر است.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ اگر کسی از عیالات خود غایب باشد یا عیالات از او غایب باشند و شک کند در حیات آنها به مقتضای استصحاب حیات، فطره‌ی آنها را باید بدهد.

[فصل سوم در جنس فطره و مقدار آن است]**اشاره**

فصل سوم در جنس فطره و مقدار آن است و ضابط در جنس، قوت غالب نوع مردم است و آن گندم و جو و خرما و مویز و برنج و کشک و شیر و ذرت و نحو آنها است. و احوط اقتضار بر چهار [تای] اول است هر چند اقوی، کفایت هر کدام است بلکه کفایت می‌کند دادن آرد یا نان یا ماش یا عدس. بلی، افضل، دادن خرماسه بعد از آن، افضل مویز بعد از آن، قوت غالب است. و اینها در صورتی است که برای فقیر چیزهای دیگر اصلح و انفع نباشد و لکن اولی و احوط آن است که چیز دیگر را به عنوان قیمت آنها

دهد.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ در جنسی که می‌دهد معتبر است [که] معیوب نباشد و مخلوط به چیز دیگر مثل خاک یا مثل آن نیز نباشد مگر آن که زیادتر دهد که خالص آن به قدر صاع باشد یا آن که خلیط قدری کم باشد که در عرف مسامحه نمایند.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ اقوی کفایت دادن قیمت یکی از اجناس است به پول طلا- یا نقره یا به جنس دیگر و بنا بر این پس دادن معیوب یا مخلوط به عنوان قیمت مجزی است هم چنین دادن هر جنسی که کفایت آن مشکوک باشد به عنوان قیمت مجزی است.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ نصف صاع گندم اعلیٰ مثلاً اگر به یک صاع گندم پست یا به یک صاع جو بیارزد کافی نیست مگر آن که به عنوان قیمت بدهد.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ دادن نیم صاع گندم و نیم صاع جو مثلاً کافی نیست مگر به عنوان قیمت.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ مدار به قیمت، وقت دادن است نه وقت وجوب. و قیمت بلدی که می‌دهد مناط است نه قیمت آن در وطن خود یا بلد دیگر پس اگر در غیر بلد خود، مالی داشته باشد و بخواهد آنجا بدهند مناط قیمت آنجا است که می‌دهند نه قیمت بلد خود.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ جایز است فطره‌ی خود را از جنسی بدهد و فطره‌ی عیال خود را از جنس دیگر یا فطره‌ی بعضی عیالات از جنسی و بعضی دیگر را از جنس دیگر.

[مسئله ۷]

مسأله ۷ قدر فطره از هر سری یک صاع است از هر جنسی بدهد حتی شیر بنا بر اصح هر چند بعض علماء در آن چهار رطل فرموده‌اند و صاع چهار مد است پس هر صاعی ششصد و چهارده مثقال صیرفی و ربع مثقال است و به وزن حقه نجف که نهصد و سی و سه مثقال و ثلث باشد نیم حقه و نیم وقیه و سی و یک مثقال آلا دو نخود است و به حقه اسلامیبول که موافق است با دو بیست و هشتاد

صفحه : ۲۴۸

مثقال دو حقه و سه ربع وقیه و یک مثقال و سه ربع مثقال است و به حسب من شاه متداول در اکثر بلاد ایران که یک هزار و دو بیست و هشتاد مثقال است نیم من آلا بیست و پنج مثقال و سه ربع مثقال است.

[فصل چهارم در وقت وجوب فطره]

اشاره

فصل چهارم در وقت وجوب فطره و آن مقارن غروب شب عید است برای کسی که دارای شرایط مذکوره باشد و وقت دادن آن موسع است از اول غروب تا زوال ظهر روز عید برای کسی که نماز عید نخواند به خلاف کسی که نماز عید بخواند که احوط آن است که پیش از نماز بدهد و هر چند اول وقت نماز کند [بخواند]. و هر گاه ندهد تا وقت آن بگذرد ولی جدا کرده باشد از مال خود به قصد فطره به مستحق دهد و اگر جدا هم نکرده باشد، احوط بلکه اقوی عدم سقوط آن است بلکه باید به قصد قربت بدون نیت قضاء و اداء به مستحق دهد.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ جایز نیست که فطره را پیش از وقت وجوب بدهد در شهر رمضان بنا بر احوط، چنانکه بی اشکال، دادن آن پیش از رمضان جایز نیست. بلی، اگر پیش از وقت وجوب قرض دهد و وقت طلب خود را به قصد فطره حساب کند مانعی ندارد.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ جایز است از جنس فطره یا قیمت آن به قصد فطره از مال خود جدا کند اگر چه احوط آن است که وقت دادن نیز نیت کند. و جایز است بعض فطره را از مال خود جدا کند و به جدا کردن از ملک او خارج می‌شود و بقیه‌ی آن که جدا نکرده به حکم خود باقی است. و آیا جایز است که بیشتر از فطره از مال خود جدا کند که بین او و مستحقین مشترک شود مثل آن که دو صاع از مال خود جدا کند که یک صاع از فطره باشد یا نه؟ بی اشکال نیست. و هم چنین اگر دو صاع از مال خود جدا کند که نصف آن از دیگری باشد و نصف آن از خود و نصف مشاع خود را بخواهد فطره بدهد، خالی از اشکال نیست.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ اگر فطره را از مال خود جدا کرده و دادن آن را تعویق بیندازد پس هر گاه متمکن از رسانیدن به مستحق نبوده و تلف شده، ضامن نیست. و اگر متمکن بوده و نرسانیده ضامن است.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ اقوی جواز نقل فطره است بعد از جدا کردن آن به بلد دیگر هر چند در بلد او مستحق موجود باشد، اگر چه اگر به نقل تلف شود ضامن است بلکه احوط، نقل نکردن آن است مگر با عدم وجود مستحق در آنجا.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ افضل آن است که فطره را در بلدی که واجب شده به مستحقین برسانند هر چند مال و وطن او جای دیگر باشد. و اگر مالی در بلد دیگر داشته باشد و فطره را در آن معین کند و با وجود مستحق در آنجا، آن را به بلد خود یا بلد دیگر نقل کند و تلف شود ضامن است.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ اگر فطره را از مال خود جدا کند در مال معینی، جایز نیست که بعد از آن تبدیل کند به مال دیگر.

صفحه : ۲۴۹

[فصل پنجم در مصرف فطره است]

اشاره

فصل پنجم در مصرف فطره است و آن هشت طایفه هستند که مصرف زکات مال می‌باشند لکن جایز است دادن آن به مستضعفین اهل خلافت در صورتی که فقراء مؤمنین نباشند اگر چه در زکات مال، قائل به جواز آن نباشیم. و احوط اقتصار بر فقراء مؤمنین و مساکین ایشان است. و جایز است فطره را صرف اطفال مؤمنین نمایند یا تملیک آنها کنند و به ولی آنها دهند.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ در فقیر عدالت شرط نیست پس دادن به فساق مؤمنین ضرر ندارد و احوط آن است به شارب الخمر و متجاهر به معصیت ندهند، بلکه احوط اقتصار بر عدول است و جایز نیست به کسی دهند که صرف معصیت کند.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ بر مالک جایز است که خودش به مستحق دهد یا وکیل کند کسی را که بدهد و افضل بلکه احوط آن است که به فقیه جامع الشرائط دهند به خصوص در صورتی که مطالبه کند.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ احوط آن است که به فقیر کمتر از یک صاع ندهند مگر در صورتی که جماعتی از فقراء حاضر باشند که به هر کدام یک صاع نرسد.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ جایز است به فقیر واحد زیاده از یک صاع بدهند تا حدی که غنی شود.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ مستحب است تقدیم ارحام بر اجانب بعد از آنها تقدیم هم‌سایگان و بعد از آنها، تقدیم اهل علم و فضل و مشغولین بر دیگران. و در صورت تعارض ملاحظه ترجیح و اهمیت نمایند.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ اگر فطره را به کسی دهد به اعتقاد آن که فقیر است و خلافش ظاهر شود، حال آن حال زکات مال است.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ ادعاء فقر کافی نیست مگر آن که سابقاً معلوم الفقر بوده یا مظنه کند به صدق او.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ قصد قربت در فطره معتبر است مثل زکات مال، هم چنین معتبر است تعیین آن و لو اجمالاً در صورتی که فطره‌های متعدد بر او باشد. و ظاهر آن است که لازم نباشد تعیین کسانی که فطره‌ی آنها را می‌دهد پس اگر چند صاع باید بدهد نباید که معین کند که این صاع فطره فلان و آن صاع از فلان است. تمام شد کتاب زکات و الحمد لله علی انعامه.

صفحه : ۲۵۰

[کتاب الخُمس]**اشاره**

کتاب الخُمس

صفحه : ۲۵۱

بدان که از جمله فرائض الهیه بر بندگان، دادن خمس مال است که خداوند عالم جلّ شأنه آن را برای حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم و ذریه‌ی آن بزرگوار قرار داده عوض زکات که بر ایشان حرام کرده و به این اختصاص، آن بزرگواران را گرامی داشته و هر کسی یک درهم یا کمتر از آن را منع کند و به صاحبانش نرساند از ظالمین به ایشان محسوب و در زمره‌ی غاصبین حقوق آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم مندرج و محشور خواهد بود و کسی که وجوب آن را انکار کند، ندادن آن را حلال شمارد، از ربه‌ی اسلام خارج و چون انکار ضروری دین نموده کافر است. و از ابو بصیر منقول است که گفت به حضرت امام محمّد باقر علیه السلام عرض کردم که آسان‌ترین چیزی که بنده را مستحق دخول در آتش جهنم کند چیست؟ فرمود: کسی که دره‌می از مال یتیم بخورد و یتیم ما می‌باشیم. و از حضرت صادق علیه السلام منقول است که به درستی که خداوندی که به جزء او خدائی نیست، چون بر ما حرام کرد صدقه را خمس را برای ما فرو فرستاد پس صدقه بر ما محرّم و خمس برای ما فریضه است و گرامی داشتن ما حلال است. و از حضرت باقر علیه السلام مروی است که فرمود: حلال نیست بر کسی که از خمس چیزی بخرد تا آن که حق ما را برساند. و حضرت صادق علیه السلام فرمود: عذر بنده قبول نمی‌شود که از خمس چیزی بخرد و بگوید خدایا به مال خود خریده‌ام تا صاحبان خمس اذنش دهند. و از وکیل ناحیه‌ی مقدسه مروی است که حضرت حجّه الله عجل الله تعالی فرجه، بدون سبق سؤال، تویق فرمودند: بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ لَعْنَةُ اللّٰهِ وَ الْمَلَائِكَةُ وَ النَّاسِ أَجْمَعِیْنَ عَلٰی مَنْ أَكَلَ مِنْ مَالِنَا دِرْهَمًا حَرَامًا. و در احتجاج است که در جواب مسائل از ناحیه‌ی مقدسه وارد شده که آن چه سؤال کردی از امر کسی که حلال شمارد آن چه در دست اوست از اموال ما یا تصرف کند در آن مثل تصرف او در مال خود بدون امر ما، چنین کسی ملعون است و ما در روز قیامت با او مخاصمه خواهیم نمود. و به تحقیق حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرموده: کسی که حلال شمارد از عترت من آن چه خدا حرام کرده، ملعون است بر لسان من و لسان هر نبیّ مجاب. پس کسی که ظلم کند ما را در زمره‌ی ظالمین به ما محسوب است و لعنت خدا بر او خواهد بود که خدا فرموده أَلَا لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلٰی الظّٰلِمِیْنَ وَ در همین تویق است: وَ مَنْ أَكَلَ مِنْ أَمْوَالِنَا شَيْئًا فَإِنَّمَا يَأْكُلُ فِي بَطْنِهِ نَارًا وَ سَيَصْلٰی سَعِیرًا. و از این قبیل توعیدات در باره‌ی

صفحه : ۲۵۲

کسی که خمس ندهد بسیار وارد شده و به همین مقدار اقتصار کنیم. و احکام خمس در دو فصل بیان خواهد شد:

[فصل اول در آن چه متعلّق وجوب خمس است]**اشاره**

فصل اول در آن چه متعلق و وجوب خمس است و آن هفت چیز است: «اول» غنیمتی که قهراً به جنگ از کفار حربی می‌گیرد به شرط آن که جنگ به اذن امام علیه السلام باشد و فرقی نیست ما بین آن چه عسکر به دست آورده باشد یا غیر آن، از منقول باشد یا غیر منقول مثل اراضی و اشجار و امثال آن. پس اولاً بعد از تحصیل غنیمت، آن چه صرف آن کرده باشد از حفظ و چرانیدن آن و نحو آن، از آن جدا کنند. و هم چنین آن چه امام علیه السلام از غنیمت مقرر فرموده که برای مصلحتی از مصالح به کسی دهند بدهند. و هم چنین صفایای غنیمت را مثل جاریه خوشرو و مرکب سواری خوب و شمشیر برنده و زره ممتاز و قطایع ملوک که مختص امام علیه السلام است به آن بزرگوار بدهند بعد از آن بقیه هر چه باشد متعلق خمس است. و هر گاه جنگ به اذن امام علیه السلام نباشد پس اگر در زمان حضور باشد و استیذان ممکن نباشد، تمام غنیمت مال امام است و اگر در زمان غیبت باشد، احوط اخراج خمس آن است از حیث غنیمت خصوصاً هر گاه جنگ برای دعوت به اسلام باشد پس آن چه سلاطین این زمان به جنگ از کفار می‌برند از منقول و غیر منقول متعلق خمس است بنا بر احوط اگر چه قصد آنها زیادی مملکت و ملک باشد نه دعوت به اسلام. و از جمله غنایمی که خمس در آن واجب است فدیهای است که از کفار حربی می‌گیرند بلکه جزیه که به عسکر داده می‌شود به خلاف سایر افراد جزیه که متعلق خمس نیست. و از جمله غنایم است، مالی که مسلمین از کفار به عنوان مصالحه می‌گیرند و هم چنین آن چه از اموال کفار بعد از هجوم آنها بر اماکن مسلمین در وقت دفاع به دست مسلمین می‌رسد اگر چه در زمان غیبت باشد و خمس در آن واجب است کم باشد یا زیاد، بدون ملاحظه‌ی مؤنه‌ی سال کسی که آن را به دست آورده زیرا که اخراج مؤنه‌ی سال مختص به خمس ارباح مکاسب و فوائد است.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ هر گاه مسلمین هجوم کنند بر کفار و اموال ایشان را بگیرند، احوط بلکه اقوی وجوب خمس آن است از باب غنیمت اگر چه در زمان غیبت باشد. و ملاحظه‌ی مؤنه‌ی سال در آن نمی‌شود چنانچه اگر به دزدی یا حیله، اموال ایشان را به دست آورند غنیمت است و خمس آن را باید بدهند. بلی، به دعوای باطل یا به ربا هر گاه چیزی از کفار بگیرند، اقوی الحاق آن است به فوائد مکتسبه که خمس آن بعد از اخراج مؤنه‌ی سال، واجب است اگر چه احوط در آن نیز خمس تمام آن است.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ اموال نواصب از هر جا به دست آید گرفتن آن جایز است و احوط اخراج خمس آن است از باب غنیمت بدون ملاحظه‌ی مؤنه‌ی سال

صفحه : ۲۵۳

چنانچه احوط اخراج خمس مالی است که عسکر از گمراهان به چنگ آورند در صورتی که ناصبی باشند و الاً حلیت مال آنها مشکل است.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ در حلیت غنیمت و وجوب خمس آن، شرط است که آن مال مغضوب از مسلم یا کافر ذمی یا معاهد و نحو آنها که اموالشان محترم است نباشد پس هر گاه کافر حربی اموال آنها را غصب کرده، جایز نیست مسلم چنین مالی را بگیرد و اگر گرفت،

واجب است به مالک آن برگرداند. بلی، هر گاه کافر حربی از حربی دیگر غصب کرده باشد، گرفتن آن مانعی ندارد و خمس آن را باید بدهد اگر چه فعلاً جنگ با کافری که مال او را غصب کرده‌اند نباشد. و هم چنین باکی ندارد گرفتن مال حربی که به عنوان امانت یا اجاره یا عاریه و نحو آن نزد حربی دیگر باشد.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ در وجوب خمس در غنیمت شرط نیست که قیمت آن به بیست دینار رسیده باشد بلکه واجب است خمس آن را بدهد اگر چه کمی باشد بنا بر اقوی.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ در جنگ، لباس مقتول مال کسی است که او را برهنه کرده و بر برهنه کننده خمس آن واجب است. «دوم» معدن طلا و نقره و سرب و مس و آهن و یاقوت و زبرجد و فیروزج و عقیق و زبیتق و کبریت و نفت و قیر و شوره و زاج و زرنیخ و سرمه و نمک و نحو آنها است که خمس آن واجب است بلکه احوط، الحاق [معدن] گچ و آهک و گل سر شور و گل سرخ است به آن، اگر چه اقوی عدم وجوب خمس آن است از باب معدن بلکه از باب ارباح مکاسب، خمس آن واجب است بعد از اخراج مؤنه‌ی سال پس هر چه در عرف، «معدن» گویند خمس آن واجب است. و اگر شک شود در معدن بودن آن، داخل عنوان ارباح مکاسب است که ملاحظه‌ی نصاب در آن نمی‌شود. و در وجوب خمس معدن فرقی نیست که در زمین مباح باشد یا در زمین مملوک و چه در زیر زمین باشد یا روی آن و چه بیرون آورنده مسلم باشد یا کافر ذمی بلکه یا حربی. و بیرون آورنده بالغ باشد یا صبی یا مجنون که بر ولی صبی و مجنون خمس آن واجب می‌شود و حاکم شرعی را می‌رسد که اجبار کند کافر را به دادن خمس اگر چه هر گاه مسلمان شود و عین معدن باقی نمانده باشد وجوب خمس از او ساقط می‌شود. و شرط است در تعلق خمس به معدن، آن که قیمت آن چه به دست آورده بعد از اخراج مؤنه‌ی بیرون آوردن و تصفیه‌ی آن به بیست دینار رسیده باشد که هر گاه کمتر باشد خمس واجب نیست اگر چه احوط، دادن خمس است اگر قیمت آن به یک دینار رسیده باشد، بلکه احوط اخراج خمس آن است مطلقاً اگر چه کمی باشد. و شرط نیست در وجوب خمس، آن که مقدار نصاب را یک دفعه بیرون آورده باشد یا به دفعات پس هر گاه چند مرتبه بیرون آورد و به تدریج مجموع به حد نصاب برسد بعد از بلوغ نصاب، خمس مجموع واجب است و هر گاه بیرون آورد اقل از حد نصاب را و اعراض کند از آن و بعد

صفحه : ۲۵۴

از اعراض باز مقدار دیگر بر دارد تا مجموع به حد نصاب برسد، خمس آن احوط است. و هر گاه جماعتی شریک باشند در مقدار نصاب از معدن که حصه‌ی هر کدام کمتر از نصاب باشد، ظاهر، وجوب دادن خمس آن است. و معتبر نیست در وجوب خمس بعد از بلوغ نصاب، آن که مجموع از یک جنس معدن باشد پس اگر مشتمل باشد بر دو جنس یا زیادتر و قیمت مجموع به حد نصاب برسد واجب است خمس آن را بدهد. بلی، اگر معادن متعدده باشد، معتبر است آن چه از هر معدنی بیرون آورده هر کدام به حد نصاب رسیده باشد اگر چه احوط کفایت بلوغ مجموع است به حد نصاب، خصوصاً اتحاد جنس آن و به خصوص در صورتی که معادن نزدیک یکدیگر باشد بلکه وجوب خمس به اتحاد جنس و تقارب، خالی از قوت نیست. و معتبر نیست بعد از صدق اسم معدن استمرار تکون و دوام آن، بلکه کافی است در وجوب خمس بیرون آوردن نصاب اگر چه به اخراج آن ماده‌ی معدن منقطع

شود.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ کفایت می‌کند دادن خمس خاک معدن پیش از تصفیه‌ی آن هر گاه بدانند آن چه داده مشتمل است بر خمس تمام اجزاء معدنیه از مقداری که بیرون آورده، به خلاف صورتی که احتمال بدهد که اجزاء معدنیه‌ی آن چه داده کمتر از خمس باشد که کافی نیست.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ هر گاه کسی مقدار نصاب از معدن را بیرون آورده در صحرائی پیدا کند و بداند که یا از سیل و نحو آن بیرون آمده یا حیوانی بیرون آورده یا کسی بیرون آورده و خمس آن را نداده است احوط لزوم خمس آن است بلکه با شک در این که مخرج خمس آن را داده، احوط اخراج خمس آن است.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ معدنی که در زمین مملوک پیدا شود از صاحب زمین است پس اگر دیگری آن را بیرون آورد، مالک آن نمی‌شود و مالک زمین باید خمس آن را بدهد بدون استثناء مصارف اخراج زیرا که او مؤنه در آن صرف نکرده.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ هر گاه مسلم از اراضی معموره‌ی مفتوحه‌ العنوة، معدنی بیرون آورد مالک می‌شود و خمس آن بر اوست و اگر کافری بیرون آورد در مالک شدن آن اشکال است. بلی، ظاهر این است که کافر نیز مالک شود معدنی را که در اراضی مفتوحه‌ العنوة بیرون آورد و خمس آن بر او است.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ جایز است کسی را اجیر کند برای بیرون آوردن معدن و اگر بیرون آورد ملک مستأجر می‌شود اگر چه اجیر به قصد تملک خود بیرون آورد.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ معدنی را که غلام یا کنیز بیرون آورد ملک مولای اوست و خمس آن هم بر اوست.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ هر گاه در معدن قبل از اخراج خمس تصرفی کرد که قیمت آن زیاد شد مثل آن که طلا و نقره و نحو آن را سکه زد یا

زیور ساخت یا یاقوت و عقیق و نحو آن را تراشید برای انگشتر و نحو آن، دادن قیمت خمس ماده‌ی آن کافی است بلکه طلای آن را با قطع نظر از سکه‌ی آن و یاقوت را بر فرض

صفحه : ۲۵۵

آن که تراشیده باشد، قیمت کند پس هر گاه به حدّ نصاب رسیده خمس آن را بدهند چنانکه اگر تجارت کنند به معدن قبل از اخراج خمس آن با قصد دادن خمس آن از مال دیگر و ربح حاصل شود کافی است دادن قیمت خمس معدن به خلاف آن که قصد دادن خمس آن را نداشته باشد که ظاهراً خمس ربح آن نیز بالتبع مشترک است ما بین او و بین صاحبان خمس.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ اگر شک کند در این که قیمت معدن که بیرون آورده به حدّ نصاب رسیده یا نه؟ احوط اختیار آن است. «سوم» گنج و آن مالی است که در زمین یا کوه یا دیوار یا درخت [ی] پنهان کرده باشند و مدار بر آن است که آن را در عرف «گنج» گویند چه از طلا باشد یا نقره، مسکوک باشد یا غیر مسکوک یا سایر جواهرات، چه در بلاد کفار حربی پیدا شود یا در بلاد اسلام، چه در زمین موات باشد یا زمین خراب که مالک نداشته باشد یا مملوک که به احیاء مالک شده باشد یا به خریدن، در صورتی که بداند که گنج ملک فروشنده نیست، چه اثر اسلام بر آن باشد یا نه؟ که در جمیع این صور، آن گنج ملک کسی است که آن را یافته است و باید خمس آن را بدهد. و اما در گنجی که در زمینی که خریده پیدا شود و احتمال دهد که گنج از فروشنده باشد از او سؤال کند پس اگر نشناسد بعد از آن که به بایع فروخته سؤال کند و هم چنین بایعین گذشته و هر گاه هیچ کدام نشناسند، باز مال یابنده است و بر اوست خمس آن. و هر گاه یک کدام از بایعین السابق فالسابق ادّعا کنند که گنج از او است بدون مطالبه بینه به او دهد. و هر گاه چند نفر از بایعین هر یک ادعا و نزاع کنند که گنج مال من است احکام تداعی در آن جاری خواهد بود و اگر مالک سابق ادعا کند که گنج مال مورث من بوده و به ارث مشترک است ما بین من و سایر ورثه پس هر گاه سایرین تصدیق او کنند باز بدون بینه مال آنها است ما بین خودشان کما فرض الله قسمت کنند و هر گاه سایرین تصدیق مدّعی نکنند، سهم مدّعی را به او رد کند و باقی آن، مال یابنده است و خمس باقی بر اوست. و شرط است در تعلق خمس به گنج، که قیمت آن به حدّ نصاب که بیست دینار است رسیده باشد.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ اگر گنج را بیابد در زمین [ی] که در اجاره یا عاریه‌ی دیگر است، واجب است آن را بپرسد از هر یک از مالک و مستأجر یا مستعیر پس هر گاه هیچ کدام آن را نشناسند آن گنج از یابنده است و اگر یک کدام ادعا کند، آن را بدون بینه به او ردّ کند و اگر مالک با مستأجر یا با مستعیر هر دو ادعا و نزاع کنند پس تقدّم قول مالک بی وجه نیست به سبب اقوی بودن ید او و لکن اوجه آن است که مقامات مختلف است و ید هر کدام که در اماره ملکیت اقوی ... مقدم است.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ هر گاه یابنده گنج بداند اجمالاً که آن گنج، مال مسلمی است که خود یا وارث او زنده است اما نشناسد او را و نه وارث او را، پس در اجراء حکم گنج یا مجهول

صفحه : ۲۵۶

المالک بر آن اشکال است. بلی، اگر بداند که در قدیم ملک مسلمی بوده، ظاهر اجراء حکم گنج است بر آن.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ اگر گنجهایی متعدده بیابد پس هر کدام که به حد نصاب رسیده است خمس آن را باید بدهد و هر گاه جدا جدا به حد نصاب نباشد و لکن مجموع به حد نصاب است، خمس در آن واجب نیست. بلی، هر گاه در یک گنج چند ظرف پیدا شود که مجموع، یک گنج محسوب باشد، اعتبار به بلوغ مجموع آن است به حد نصاب اگر چه اجناس آن متعدد باشد.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ یک گنج را هر گاه به تدریج بیرون آورد پس اگر مجموع آن به قدر نصاب است کافی است در وجوب خمس اگر چه آن چه در هر مرتبه بیرون می‌آورد به حد نصاب نباشد.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ اگر حیوانی یا ماهی را خرید و در شکم آن جوهری در آمد پس در حکم گنجی است که بیابد در زمینی که خریده باشد، از حیث وجوب تعریف آن از بایع و در وجوب خمس، هر گاه بایع آن را نشناسد لکن معتبر نیست در آن بلوغ نصاب.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ نصابی که در گنج ذکر شد بعد از اخراج مؤنه بیرون آوردن آن است.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ اگر جماعتی در بیرون آوردن گنج شریک باشند در وجوب خمس آن ظاهر، کفایت بلوغ مجموع آن است به حد نصاب. «چهارم» آن چه از دریا به فرو رفتن زیر آب بیرون آورد از جواهرات مثل لؤلؤ و مرجان و نحو آنها چه از معدنیات دریا باشد چه از نباتات آن پس مثل بیرون آوردن ماهی و نحو آن از حیوانات از این عنوان خارج است پس هر گاه آن چه از دریا بیرون آورده به غوص، قیمت آن به یک دینار برسد، خمس آن واجب است و اگر کمتر باشد واجب نیست و فرقی نیست در آن چه بیرون آورده آن که یک نوع باشد یا انواع متعدده و مدار در نصاب، قیمت مجموع آن است که در یک مرتبه یا مرات عدیده بیرون آورده باشد چنانچه مدار بر قیمت مقدار چیزی است که بیرون آورده اگر چه شریک باشند جماعتی که نصیب هر کدام کمتر از نصاب باشد که خمس آن بر شرکاء لازم است. بلی، مؤنه‌ی اخراج آن را از دریا بیرون نمایند و بعد از آن در بقیه، ملاحظه‌ی نصاب نمایند. و هر گاه فرو رود و چیزی به دست آورد و آن را به طناب و نحو آن ببندد و بعد از بیرون آمدن آن را بیرون کشد بلا-اشکال از غوص محسوب و خمس آن واجب است بلکه اگر چیزی را به آلات، بدون فرو رفتن بیرون آورد نیز احوط اجراء حکم غوص است بر آن. بلی، اگر چیزی به خودی خود بدون آلات بیرون آید و از ساحل یا از روی آب آن را بگیرد

از غوص محسوب نیست بلکه داخل عنوان فوائد و ارباح مکاسب است که معتبر است در آن اخراج مؤنه‌ی سال و نصابی ندارد.

[مسئله ۲۱]

مسئله ۲۱ کسی که از غواص چیزی را بگیرد حکم غوص بر او جاری نیست. بلی، اگر هر دو غوص کرده باشند و در آنجا یکی از دیگری چیزی بگیرد و آن کس قصد حیازت

صفحه : ۲۵۷

آن را نکرده باشد مال گیرنده می‌شود و خمس آن بر اوست و اگر قصد حیازت آن کرده باشد، خمس آن بر دهنده است.

[مسئله ۲۲]

مسئله ۲۲ اگر غوص کند بی آن که قصد حیازت کند و چیزی به دست آورد، احوط اجراء حکم غوص بر آن است.

[مسئله ۲۳]

مسئله ۲۳ اگر به غوص حیوانی بیرون آورد و در شکم آن چیزی از جواهرات باشد پس هر گاه متعارف و معتاد باشد که در شکم آن پیدا شود، خمس آن را بدهد و اگر از باب اتفاق باشد به این که مثلاً آن حیوان، جواهر را اتفاقاً بلعیده باشد ظاهر عدم وجوب خمس آن است اگر چه احوط است.

[مسئله ۲۴]

مسئله ۲۴ انهار عظیمه مثل دجله و نیل و فرات در حکم دریا است که هر گاه فرضاً در آن از جواهرات متکون شود در غوص آن خمس باید بدهد.

[مسئله ۲۵]

مسئله ۲۵ اگر چیزی در دریا غرق شود و مالک از آن اعراض کند پس غواص آن را بیرون آورد مالک می‌شود آن را و حکم غوص بر آن جاری نیست بنا بر اقوی، اگر چه لؤلؤ و مرجان و نحو آن باشد لکن احوط اجراء آن است.

[مسئله ۲۶]

مسئله ۲۶ اگر فرض شود مثل معدن عقیق یا یاقوت و نحو آن زیر آب پیدا شود که بیرون آوردن آن متوقف بر غوص باشد، اشکالی در وجوب خمس آن نیست لکن آیا معتبر است در آن نصاب معدن یا نصاب غوص؟ دو وجه است: اظهر اعتبار نصاب غوص است در آن.

[مسئله ۲۷]

مسئله ۲۷ عنبری که از زیر دریا بیرون آورند در حکم غوص است و اگر از روی آب یا ساحل بگیرند پس آیا ملحق به غوص است یا نه؟ دو وجه است: احوط الحاق و احوط از آن اخراج خمس آن است اگر چه به حد نصاب نرسیده باشد. «پنجم» مال حلالی است که مخلوط به حرام شده باشد و تمیز آن ممکن نباشد و مقدار حرام معلوم نباشد و صاحب آن را نشناسد که خمس آن را باید بدهد و به دادن خمس، تتمه‌ی آن حلال می‌شود و مصرف این خمس همان مصرف سایر اقسام است بنا بر اقوی. و اما اگر مقدار حرام معلوم باشد و مالک آن مجهول باشد پس باید آن را از جانب صاحبش تصدق کند و احوط آن است که تصدق به اذن مجتهد جامع الشرائط باشد. و هر گاه مالک آن را بشناسد و مقدار استحقاق او را نداند در این صورت با مالک ترازی کنند به صلح و نحو آن و اگر مالک راضی به صلح نشود اقوی جواز اکتفاء دادن مقدار معلوم است اگر مال در دست او باشد اگر چه احوط آن است که آن قدر بدهد تا یقین کند به فراغ ذمه‌ی خود. و هر گاه هم مالک معلوم باشد و هم مقدار آن، واجب است که به او رد نماید.

[مسئله ۲۸]

مسئله ۲۸ در وجوب اخراج خمس در مشتبه به حرام و حلیت مال بعد از اخراج خمس آن، فرق نیست بین آن که مخلوط باشد به نحو اشاعه یا آن که جنسی از مال مردم مشتبه به آن جنس یا جنس دیگر از مال او شده باشد و به هم مخلوط باشد.

[مسئله ۲۹]

مسئله ۲۹ کفایت می‌کند در حلیت مال مختلط، دادن خمس آن و فرق نیست ما بین

صفحه : ۲۵۸

آن که اجمالاً بدانند مقدار حرام اقل از خمس یا اکثر از آن است یا نداند و لو اجمالاً؟ پس در صورتی که اجمالاً بدانند مقدار حرام زیاده از خمس است نیز اخراج خمس کافی است زیرا که این خمس مطهر تعبدی است برای مال اگر چه احوط علاوه از دادن خمس، مصالحه نمودن با حاکم شرع است به چیزی که اشتغال ذمه‌ی یقینی را بر دارد و حکم مجهول المالک بر آن جاری نماید. و هم چنین است در صورتی که علم اجمالی داشته باشد که مقدار حرام اقل از خمس است و احوط از آن بعد از دادن خمس مصالحه نمودن با حاکم شرع است به چیزی که یقین کند که مقدار حرام از آن زیادتر نبوده.

[مسئله ۳۰]

مسئله ۳۰ هر گاه مقدار مال حرام را بدانند و صاحب آن را به عینه نشناسد و لکن بدانند صاحب آن یکی از چند نفر محصور است پس آیا واجب است که خود را خلاص کند از جمیع آنها به راضی کردن آنها به هر چه بتواند؟ یا باید حکم مجهول المالک بر آن جاری کند؟ یا آن که مالک را به قرعه تعیین کند؟ یا آن که آن مقدار از مال را ما بین آنها تقسیم کند بالسویه؟ چند وجه است: اقوی وجه اخیر است. و هم چنین اگر مقدار حرام را نداند و صاحب آن را ما بین چند نفر محصور بدانند که نسبت به مقدار معلوم از حرام یا مقداری که یقین به فراغ تحصیل کند که احوط است وجوه مزبوره جاری است و اقوی وجه اخیر است.

[مسئله ۳۱]

مسئله ۳۱ هر گاه حق غیر بر ذمه‌ی او باشد نه در مال او، جای خمس نیست پس هر گاه جنس حق و مقدار آن را بداند و صاحب آن را اصلاً نشناسد یا بداند اجمالاً ما بین عدد غیر محصور است مثل آن که همین قدر بداند صاحب حق در فلان بلد است مثلاً پس باید آن مقدار از آن جنس را که می‌داند از جانب صاحب حق به اذن حاکم شرع تصدق کند یا بدهد به حاکم که او تصدق کند. و اگر بداند صاحب حق ما بین عدد محصور است و جوه مذکوره در آن نیز جاری است و این جا هم اقوی تقسیم آن مقدار است ما بین محصورین. و هر گاه جنس حق را بداند و لکن مقدار آن را نداند که مردد باشد ما بین اقل و اکثر، پس باید اقل را به مالک بدهد اگر معین باشد. و اگر ما بین عدد محصور مشتبه باشد حکم آن گذشت. و اگر ما بین عدد غیر محصور باشد یا اصلاً او را نشناسد تصدق کند آن را از جانب مالک به اذن حاکم یا بدهد به حاکم. و اگر جنس آن را نداند و قیمتی باشد حکم آن مثل صورتی است که جنس آن را بداند و رجوع می‌شود به قیمت و مردد است ما بین اقل و اکثر. و اگر مثلی باشد پس در وجوب احتیاط و عدم آن دو وجه است.

[مسئله ۳۲]

مسئله ۳۲ امر این خمس مثل سایر اقسام راجع به مالک است که جایز است خودش بدون اذن حاکم تعیین کند و بدهد چنانکه جایز است از مال دیگر بدهد اگر چه حق در عین معینی باشد.

[مسئله ۳۳]

مسئله ۳۳ اگر بعد از اخراج خمس، مالک آن معلوم شد پس اقوی آن است که

صفحه : ۲۵۹

او ضامن است و باید غرامت بکشد حتی در نصف آن که به عنوان مال امام علیه السلام به حاکم شرع داده و هم چنین بعد از تصدق نمودن مجهول المالک از جانب مالک اگر صاحب آن معلوم شد و قبول نکرد، باید غرامت بکشد.

[مسئله ۳۴]

مسئله ۳۴ اگر بعد از اخراج خمس معلوم شد که مقدار حرام زیادت‌تر از خمس یا کمتر از آن است، در صورت دوم مقدار زیادی که به عنوان خمس داده نمی‌تواند پس بگیرد و در صورت اولی، آیا واجب است تصدق کند به مقدار زیادتی از خمس یا نه؟ دو وجه است: احوط تصدق و اقوی عدم وجوب آن است.

[مسئله ۳۵]

مسئله ۳۵ مال حرام معین که مالک آن مجهول باشد هر گاه مخلوط کرد آن را به مال حلال تا به خمس دادن تحلیل آن کند از ترس آن که مبادا مقدار حرام زیاده از خمس باشد پس آیا دادن خمس کافی است یا بر حکم مجهول المالک باقی است؟ اقوی دوم است زیرا که قبل از خلط کردن آن چون باید به فقراء داده شود مثل معلوم المالک است.

[مسئله ۳۶]

مسئله ۳۶ هر گاه مال حلالی که مخلوط به حرام شده متعلق خمس بوده باید بعد از اخراج خمس برای تحلیل آن، خمس دیگری نیز بدهد برای مال حلال که متعلق خمس است.

[مسئله ۳۷]

مسئله ۳۷ هر گاه حرامی که مخلوط به حلال شده از خمس یا زکات یا وقف خاص یا عام باشد پس آن حرام مثل معلوم المالک است بنا بر اقوی پس کفایت نمی‌کند دادن خمس برای تحلیل آن.

[مسئله ۳۸]

مسئله ۳۸ هر گاه در مال مختلط به حرام قبل از اخراج خمس تصرف کند به اتلاف آن، وجوب خمس ساقط نمی‌شود اگر چه مقدار حرام آن به سبب اتلاف به ذمه‌ی او آمده باشد پس حکم مظالم بر آن جاری نیست بنا بر اقوی بلکه ذمه‌ی او مشغول به خمس است و باید بدهد اگر مقدار مال مختلط معلوم باشد و اگر معلوم نباشد، حکم آن گذشت که اقوی جواز اقتصار است به قدر متیقن و احوط احتیاط است.

[مسئله ۳۹]

مسئله ۳۹ اگر در مال مخلوط به حرام قبل از اخراج خمس آن، تصرف کند ضامن است پس اگر آن را بفروشد جایز است برای ولی خمس، رجوع کند بر او و مقدار جنس آن را از او مطالبه کند و برای خودش نیز جایز است که رجوع کند به مشتری چنان که جایز است برای حاکم شرع که معامله او را امضاء کند و خمس عوض را از او بگیرد اگر به قیمت عادلانه یا زیادتر فروخته باشد به خلاف آن که اگر به کمتر از قیمت عادلانه فروخته باشد که امضاء آن خلاف مصلحت است. بلی، اگر جائی مصلحت مقتضی امضاء باشد، ضرر ندارد. «ششم» زمینی که کافر ذمی از مسلم بخرد چه زمین زراعت باشد یا محل سکنی یا کاروانسرا یا دکان و امثال آن، پس واجب است خمس زمین را بدهد و مصرف این خمس، مصرف سایر اقسام خمس است بنا بر اصح. و اگر زمینی را به غیر عنوان بیع به ذمی منتقل کند مشکل است پس احوط آن است که در عقد معاوضه، شرط کند دادن مقدار خمس آن را بلکه

صفحه : ۲۶۰

اقوی وجوب خمس است در مطلق معاوضات. و خمس متعلق به رقبه زمین است به غیر بناء و اشجار و نخیل هر گاه در آن باشد و ذمی مخیر است ما بین آن که خمس را از خود زمین بدهد یا قیمت آن را بدهد. و هر گاه قیمت آن را نداد ولی خمس، مخیر است که خمس زمین را بگیرد یا اجاره دهد آن را به ذمی و حاکم نمی‌تواند درخت او را بکند یا بنیان آن را خراب کند بلکه بر او لازم است که درخت یا بنیان را به حال خود بگذارد به اجرت آن پس در این صورت اگر ذمی بخواهد قیمت خمس زمین را بدهد قیمت آن را با وصف اشتغال آن به بنیان یا درخت که مال دیگری باشد بدهد و نصابی در این قسم نیست چنانچه قصد قربت نیز در گرفتن آن معتبر نیست حتی در صورتی که حاکم می‌گیرد یا به سادات می‌دهد.

[مسئله ۴۰]

مسأله ۴۰ هر گاه زمین مفتوحه العنوه را مسلم به تبع آثار به ذمی فروخت، حکم وجوب خمس در آن نیز جاری است اگر چه بگوئیم زمین آن چون ملک تمام مسلمین است داخل مبیع نیست و فی الحقیقه، آثار آن را فروخته. بلی، برای مشتری نسبت به زمین آن، اختصاصی حاصل می‌شود چنانچه حکم چنین است اگر ارباب خمس بعد از آن که به عنوان خمس گرفتند آن را به ذمی بفروشند.

[مسأله ۴۱]

مسأله ۴۱ فرقی نیست در تعلق خمس به زمینی که به ذمی فروخته شود آن که به ملک او بماند یا ذمی آن را به مسلمی یا به بایع بفروشد یا بمیرد و به وارث مسلم او منتقل شود یا آن را به اقاله و نحو آن به بایع برگرداند، پس به این نواقل، وجوب خمس آن ساقط نمی‌شود بلکه ظاهر ثبوت خمس است در صورتی که برای بایع خیار فسخ باشد و فسخ کند.

[مسأله ۴۲]

مسأله ۴۲ اگر ذمی زمین را از مسلم خرید و در ضمن العقد شرط کرد که خمس آن بر او نباشد یا بر بایع باشد پس این شرط صحیح نیست. بلی، اگر شرط کند بر بایع که خمس آن را از جانب او بدهد ظاهر جواز آن است.

[مسأله ۴۳]

مسأله ۴۳ هر گاه ذمی زمینی را از مسلم خرید بعد از آن که او یا مسلم دیگری فروخت و دوباره آن را خرید دو خمس بر او واجب است: خمس اصل آن در خریدن اول و خمس چهار خمس بقیه در خریدن دوم.

[مسأله ۴۴]

مسأله ۴۴ هر گاه ذمی بعد از خریدن زمین از مسلم قبول اسلام نمود وجوب خمس از او ساقط نمی‌شود. بلی، در معامله که ملکیت آن متوقف بر قبض باشد مثل هبه‌ی معوضه هر گاه قبل از قبض قبول اسلام نمود به مجرد عقد، وجوب خمس بر او ثابت نیست.

[مسأله ۴۵]

مسأله ۴۵ اگر ذمی زمینی را به هبه نقل کرد به ذمی دیگر پس بعد از عقد و قبل از اقباض و اهب قبول اسلام نمود، اقوی ثبوت خمس است.

[مسأله ۴۶]

مسأله ۴۶ اگر شرط کند بایع بر ذمی که مبیع را بعد از عقد به مسلمی بفروشد، ظاهر عدم سقوط خمس است.

[مسأله ۴۷]

مسأله ۴۷ اگر مسلم زمینی را از ذمی خرید و بعد از آن فسخ یا اقاله نمود اگر چه ثبوت خمس در فسخ یا اقاله بی

صفحه : ۲۶۱

وجه نیست ولی، اوجه عدم ثبوت آن است زیرا که فسخ، معاوضه نیست.

[مسأله ۴۸]

مسأله ۴۸ معامله کسانی که به حکم مسلم می‌باشند در حکم مسلم است.

[مسأله ۴۹]

مسأله ۴۹ هر گاه بعد از معامله‌ی ارباب خمس، خمس آن زمین را به همان ذمی بفروشند خمس آن خمس را نیز باید بدهد و هکذا. «هفتم» آن چه زیاد آمده از مؤنه‌ی سال او و مؤنه‌ی عیال او از ارباح تجارات و سایر تکسبات از صناعت و زراعت و اجاره حتی خیاطی و کتابت و نجاری و صید و حیازت مباحات و اجرت عبادات استیجاریه از حج و صوم و صلاة و زیارات و تعلیم اطفال و غیر آن از اعمالی که اجرت دارد بلکه احوط ثبوت خمس است در هر فائده اگر چه به اکتساب حاصل نشده باشد مثل هبه و هدیه و جایزه و مالی که کسی وصیت کرده باشد برای او و نحو آن بلکه ثبوت آن خالی از قوت نیست. بلی، در میراث، خمس نیست مگر در میراثی که گمان نداشته باشد مثل آن که رحم دوری در بلد دیگر داشته و خبری از او نداشته باشد پس بمیرد و ارثش به او برسد که در این ارث ترک احتیاط به دادن خمس نکند. و هم چنین ترک احتیاط نشود در آن چه از منابع وقف خاص و نذر به او برسد بلکه احوط استحبابی، ثبوت خمس است در عوض خلع و مهر و مطلق میراث و نحو آن.

[مسأله ۵۰]

مسأله ۵۰ اگر وارث بداند که مورث او خمس متروکات خود را نداده، واجب است بر او بدهد چه عینی که متعلق خمس است موجود باشد در متروکات یا عوض آن موجود باشد بلکه اگر بداند اشتغال ذمه‌ی مورث را به خمس، واجب است از ترکه‌ی او اداء نماید مثل دیون.

[مسأله ۵۱]

مسأله ۵۱ در آن چه به گرفتن خمس یا زکات یا صدقه مستحبه مالک شده خمس نیست اگر چه زاید از مؤنه‌ی سال او باشد. بلی، هر گاه در ملک او نما کند خمس در نما واجب است مثل سایر نماآت.

[مسأله ۵۲]

مسأله ۵۲ اگر کسی چیزی بخرد و بعد بفهمد که بایع خمس آن را نداده، بیع نسبت به مقدار خمس، فضولی است پس اگر حاکم شرع امضاء نمود از مشتری، ثمن خمس را می‌گیرد پس مشتری رجوع می‌کند بر بایع به آن و از او می‌گیرد و اگر حاکم امضاء معامله نکرد مقدار خمس را از میبع بگیرد. و هم چنین است اگر به غیر بیع از سایر معاوضات آن را نقل کرده باشد و هر گاه بدون

عوض بخشیده باشد خمس آن بر ملک ارباب خمس باقی است.

[مسئله ۵۳]

مسئله ۵۳ اگر اعیانی که متعلق خمس نباشد یا باشد و خمس آن را داده است نمو نمود و زیاد شد به زیاده‌ی متصله مثل آن که درخت بزرگ شد یا منفصله مثل آن که گوسفند زاییده، خمس در آن نما واجب است. و اگر نمو نکرده و لکن قیمت آن ترقی نموده خمس آن زیادی واجب نیست. بلی، اگر در حال ترقی آن را بفروشد دور نیست وجوب خمس آن زیادتی در ثمن و این در صورتی است که آن عین، مال التجاره و رأس المال او نباشد به این که آن را به قصد انتفاع به آن یا نتاج آن در

صفحه: ۲۶۲

معیشت خود خریده یا نگاه داشته باشد، نه به قصد تجارت. و اما هر گاه به قصد تجارت و معامله آن را خریده یا نگاه داشته باشد و قیمت آن ترقی کرده باشد پس ظاهر، وجوب خمس ارتفاع قیمت آن است بعد از تمام شدن سال هر گاه ممکن باشد فروش و گرفتن قیمت آن.

[مسئله ۵۴]

مسئله ۵۴ اگر عینی را خرید به قصد تکسب به آن و قیمت آن ترقی کرد و لکن غفلت کرد یا به گمان زیادتی ترقی نفروخت و قبل از تمام شدن سال، قیمت آن برگشت به رأس المال یا کمتر، خمس آن زیادتی مفروضه بر او نیست. بلی، هر گاه عمداً نفروخت تا سال منقضی شد و خمس زیادتی بر او مستقر شد و هنوز نداده تنزل نمود، خمس زیادتی مفروضه را ضامن است، باید بدهد.

[مسئله ۵۵]

مسئله ۵۵ اگر باغی را تعمیر کرد و درخت در آن غرس نمود به قصد انتفاع به میوه‌ی آن در معیشت خود، خمس نمو اشجار آن بر او واجب نیست و اما اگر غرض او از تعمیر باغ، اکتساب به آن یا به میوه‌ی آن باشد پس ظاهر وجوب خمس در نمو اشجار و نخیل و زیادتی قیمت آن است.

[مسئله ۵۶]

مسئله ۵۶ اگر کسی چند نوع کسب و مداخل داشته باشد مثل آن که سرمایه تجارت دارد که به آن تجارت می‌کند و کاروانسرائی دارد اجاره می‌دهد و زمینی دارد که زراعت می‌کند و صنعت دستی دارد مثل کتابت یا خیاطت یا نجاری و نحو آن پس در آخر سال ملاحظه‌ی آن چه از مجموع آنها پیدا کرده باید بکند و بعد از صرف مؤنه، خمس تمام را بدهد.

[مسئله ۵۷]

مسئله ۵۷ شرط است در تعلق خمس به ربح یا فائده، این که برقرار بماند پس هر گاه چیزی را که در آن ربح باشد بخرد لکن بایع خیار داشته باشد خمس ربح واجب نیست مگر بعد از گذشتن زمان خیار و لزوم بیع.

[مسئله ۵۸]

مسئله ۵۸ هر گاه چیزی را که در آن ربح است به بیع خیار بخرد و بیع لازم شود پس با بیع طلب اقاله کند و او قبول کند و برگرداند و خوب خمس در ربح به اقاله ساقط نمی‌شود مگر در صورتی که شأن او مقتضی اقاله باشد چنانچه در غالب موارد بیع خیار به شرط رد ثمن چنین است.

[مسئله ۵۹]

مسئله ۵۹ اگر مالی نداشت، ولی به کسب و صنعت و استفاده، مقداری تحصیل نمود به قصد آن که آن را سرمایه تجارت کند احوط آن است که خمس آن را بدهد بعد از آن تجارت کند به آن.

[مسئله ۶۰]

مسئله ۶۰ مبدأ سال وقت شروع به کسب است برای کسی که شغل او کاسبی است و کسی که کاسب نباشد و لکن اتفاقاً فوایدی به او می‌رسد اول سال او حین حصول فائده است.

[مسئله ۶۱]

مسئله ۶۱ مراد به مؤنه علاوه از آن چه صرف تحصیل ربح می‌کند چیزهایی است که محتاج به آن است در معاش برای خود و عیال خود به حسب شأن و لیاقت او در عادات از خوراک و لباس و محل سکنی و آن چه محتاج است برای صدقات و زیارات و هدایا و جوایز و میهمانی و حقوق لازمه به نذر یا کفاره یا اداء دین یا ارش جنایت یا غرامت آن چه تلف کرده آن را

صفحه : ۲۶۳

عمداً یا خطأً و آن چه محتاج است از اسب سواری یا کنیز یا غلام یا اسباب یا ظرف یا فرش یا کتاب بلکه و برای تزویج اولاد و ختنه‌ی آنها و آن چه در مرض و در موت اولاد و عیال خود صرف می‌نماید و هم چنین سائر چیزهایی که در معاش خود محتاج به آن است. و هر گاه زیاده بر آن چه لایق به حال اوست صرف کند که زیاده را نسبت به حال او اسراف و سفاهت شمارند از مؤنه محسوب نیست.

[مسئله ۶۲]

مسئله ۶۲ در بودن رأس المال و سرمایه تجارت از مؤنه اشکال است و گذشت که اخراج خمس سرمایه پیش از تجارت احوط است و هم چنین در آلایت و ادواتی که محتاج به آن است در کسب مثل اسباب نجاری برای نجار و نساجی برای نساج و آلات زراعت برای زارع و امثال آن که احوط اخراج خمس آن است قبل از کسب.

[مسئله ۶۳]

مسئله ۶۳ در مؤنه فرق نیست بین چیزهائی که به مصرف کردن تلف می‌شود مثل مأكول و مشروب و نحو آن یا آن که عین آن باقی می‌ماند مثل ظرف و فرش و امثال آن که هر گاه محتاج به آن باشد در سال ربح، جایز است از آن بخرد اگر چه برای سالهای آینده باقی می‌ماند.

[مسئله ۶۴]

مسئله ۶۴ جایز است از ربح صرف مؤنه کند اگر چه نزد او مالی باشد که متعلق خمس نباشد یا مخمس باشد و واجب نیست که از آن، تمام مصرف خود را بگذراند و ربح را بگذارد تا سال بگذرد و خمس آن را بدهد یا توزیع کند مؤنه سال را از ربح و از مال مخمس اگر چه احوط توزیع است. و احوط از آن، آن است که تمام مؤنه را از مال بی خمس بگذراند و اگر غلام و کنیز و خانه و امثال آنها داشته باشد جایز نیست قیمت آنها را از ربح بردارد و از مؤنه حساب کند هر چند اگر نداشت می‌توانست بخرد بلکه حال او حال کسی است که محتاج به آن نیست و خمس تمام فاضل مؤنه را باید بدهد.

[مسئله ۶۵]

مسئله ۶۵ مناط در مؤنه آن قدری است که صرف بکند نه مقدار آن پس هر گاه بر خود و عیالات تنگ گیرد یا متبرعی مصارف او را بگذراند احوط آن است که خمس تمام ربح موجود را بعد از تمام شدن سال بدهد بلکه وجوب آن خالی از قوت نیست.

[مسئله ۶۶]

مسئله ۶۶ اگر در اول سال قرض کند برای مؤنه‌ی خود یا از سرمایه قبل از حصول ربح، صرف مؤنه نماید جایز است از ربح آن سال قرض خود را بدهد یا آن چه از سرمایه بر داشته به جای خود گذارد و خمس بقیه را بدهد.

[مسئله ۶۷]

مسئله ۶۷ در مؤنه سال که از ربح خریده و ذخیره کرده هر گاه مثل گندم یا جو یا ذغال و امثال آن باشد از چیزهائی که عین آن را صرف مؤنه می‌نماید آن چه بعد از انقضاء از آنها باقی می‌ماند خمس آن واجب است و اما چیزهائی که عین آن باقی می‌ماند و از آن منتفع می‌شود مثل فرش و ظرف و لباس و غلام و اسب و کتاب و امثال آنها که از مؤنه باقی مانده پس اقوی عدم وجوب خمس آن است. بلی، اگر فرض شود که از آنها مستغنی شود احوط دادن خمس آنها است و هم چنین

صفحه : ۲۶۴

در زیور زنان اگر زمان پوشیدن آن گذشته باشد.

[مسئله ۶۸]

مسئله ۶۸ اگر کاسب بعد از حصول ربح در اثناء سال بمیرد، خمس ربح موجود را در همان حال باید بدهند و جایز نیست ملاحظه کنند که بر فرض حیات تا آخر سال فلان مبلغ از ربح را صرف می‌نمود.

[مسئله ۶۹]

مسئله ۶۹ هر گاه در سالی ربح حاصل نشد جایز نیست از ربح سال بعد اخراج مؤنه‌ی سال گذشته نمایند.

[مسئله ۷۰]

مسئله ۷۰ مصارف حج از مؤنه‌ی سال اول استطاعت است پس اگر به حصول ربح مستطیع و در آن سال از حج متمکن شود به وجود قافله جایز است از ربح، صرف حج کند و اما اگر متمکن از رفتن نشد تا سال گذشت خمس ربح را باید بدهد. پس هر گاه استطاعت او باقی بماند تا وقت رفتن قافله، در سال بعد حج بر او واجب است و الا فلا و اگر متمکن از رفتن شد و عصیاناً ترک کرد تا سال گذشت خمس ربح را باید بدهد علی‌الحوط. و هر گاه استطاعت از ارباح چند سال حاصل شود خمس سالهای سابق بر سال استطاعت واجب است و آن مقداری که در سال حصول استطاعت ربح حاصل شده که متمم استطاعت است خمس آن واجب نیست در صورتی که از رفتن به حج در آن سال متمکن شود و الا خمس آن را نیز باید بدهد چنان که گذشت.

[مسئله ۷۱]

مسئله ۷۱ اداء دینی که در سال حصول ربح قرض کرده از مؤنه است و هم چنین است اداء دینی که از سابق بر او بوده و لکن تا سال حصول ربح متمکن از اداء آن نبوده پس در هر صورت اگر اداء دین را نکرد بعد از انقضاء سال، احوط آن است که اولاً خمس ربح موجود را بدهد بعد از آن از بقیه اداء دین نماید. و هم چنین است حکم نذر و کفارات.

[مسئله ۷۲]

مسئله ۷۲ همان وقتی که ربح حاصل شود و زائد بر مؤنه‌ی سال او باشد خمس به آن تعلق می‌گیرد اگر چه جایز است برای او تأخیر در اداء آن تا آخر سال پس تمام شدن سال، شرط وجوب خمس نیست بلکه جواز تأخیر از جانب شارع مقدس برای ارفاق مالک است به احتمال آن که شاید در عرض سال مؤنه‌ی دیگری بر او پیدا شود پس اگر بعد از حصول ربح اسراف نمود و به زیاده روی ربح را در آن سال تلف نمود وجوب خمس ساقط نمی‌شود.

[مسئله ۷۳]

مسئله ۷۳ اگر غیر از سرمایه، بعضی اموال او در عرض سال تلف شد یا دزد برد و نحو آن، به ربح تدارک آن را نکند حتی از ربح آن سال پیش از دادن خمس زیرا که از مؤنه محسوب نیست.

[مسئله ۷۴]

مسئله ۷۴ اگر سرمایه داشت و تفریق کرد آن را در چند نوع از تجارت پس تمام سرمایه بعضی انواع یا بعضی آن تلف شد احوط آن است که به ربح نوع دیگر تدارک تالف را نکند و هم چنین احوط، ترک جبر خسارت نوعی است به ربح نوع دیگر لکن جواز آن خالی از قوت نیست به خصوص در خسارت. بلی، اگر هم تجارت داشته باشد و هم زراعت مثلاً و در تجارت خسارت کند یا

سرمایه‌ی او تلف شود عدم جواز جبر خسارت یا تلف سرمایه‌ی

صفحه : ۲۶۵

تجارت به منافع زراعت خالی از قوت نیست خصوصاً در صورت تلف و هم چنین عکس آن اما خسارت یا تلف بعض رأس المال نسبت به یک نوع در دو معامله پس اقوی جواز جبر آن است. و هم چنین در خسران و ربح در یک سال در دو وقت چه خسران مقدم باشد یا ربح که در این فرض نیز جایز است تدارک کند خسران را به ربح.

[مسئله ۷۵]

مسئله ۷۵ خمس به جمیع اقسام متعلق به عین است و لکن مالک مخیر است ما بین دادن عین یا قیمت آن از مال دیگر چه از نقد و چه از جنس و جایز نیست برای مالک تصرف کند در آن عین پیش از اداء خمس آن اگر چه به ذمه بگیرد و اگر تلف شود خمس بعد از استقرار آن، ضامن است. و اگر تجارت کند به آن پیش از دادن خمس معامله نسبت به قدر خمس، فضولی است پس حاکم شرع که ولی خمس است اگر امضاء نمود معامله را، عوض خمس را بگیرد و الا رجوع کند به مقدار خمس از عین اگر موجود باشد و به قیمت آن اگر تالف باشد و مخیر است در رجوع بر مالک به قیمت یا بر کسی که گرفته و تلف نموده و این در صورتی است که معامله به عین ربح کرده باشد. و اما هر گاه به ذمه معامله کرده باشد و عین را بدل ذمه داده باشد معامله صحیح است و ذمه‌ی او به مقدار خمس بریء نشده زیرا که مال ارباب خمس بوده و حاکم شرع رجوع می کند به عین خمس و می گیرد اگر موجود باشد و اگر تلف شده باشد قیمت آن را می گیرد و در قیمت مخیر است رجوع به مالک کند یا به گیرنده.

[مسئله ۷۶]

مسئله ۷۶ جایز است برای مالک تصرف کند در بعض ربح تا مقدار خمس در دست او باقی باشد و قصد دادن خمس داشته باشد از باقی زیرا که شرکت ارباب خمس در آن عین بر وجه کلی در معین است مثل زکات چنانچه گذشت.

[مسئله ۷۷]

مسئله ۷۷ اگر ربح حاصل شود در اول سال یا اثناء آن مانعی ندارد تصرف نمودن در تمام آن به تجارت. و اگر از ربح نیز ربح پیدا شود تمام ربح خمس ربح اول از صاحبان خمس نیست به خلاف آن که اگر تجارت کند به آن بعد از انقضاء سال که در این صورت آن چه از ربح مقابل خمس است مال ارباب خمس است علاوه از اصل خمس پس باید اصل خمس اول و ربح آن را کنار گذارد بعد از آن خمس بقیه‌ی ربح را اگر زاید بر مؤنه‌ی سال آینده است خارج کند.

[مسئله ۷۸]

مسئله ۷۸ گذشت که مالک نمی تواند خمس را به ذمه بگیرد و تصرف نماید در آن. بلی، جایز است که با حاکم شرع مصالحه کند تمام آن چه از ربح در مال او هست یا آن چه تا آخر سال در مال او می آید به ذمه بگیرد و آن وقت جایز است تصرف کند در آن پس اگر تجارت کند به آن تمام ربح آن از خود اوست و اگر فرض شود مؤنه‌ی دیگری برای او پیدا شود که ربح مزبور وافی به آن نباشد معلوم می شود صلح نسبت به آن ربح فاسد بوده.

[مسئله ۷۹]

مسئله ۷۹ جایز است برای او که در دادن خمس تعجیل کند پیش از انقضاء سال و واجب

صفحه : ۲۶۶

نیست تأخیر آن تا سال بگذرد زیرا که جواز تأخیر از باب ارفاق مالک است چنانچه گذشت. پس اگر بعد از اندازه گیری مؤنه به مظنه‌ی خود، خمس ربح را داد بعد از آن معلوم شد که مؤنه‌ی او پیش از آن مقدار است معلوم می‌شود که آن چه داده خمس، صحیح نبوده پس هر گاه عین آن چه به ارباب خمس داده موجود است جایز است به آن رجوع کند و بگیرد و اگر تلف شده گیرنده ضامن نیست مگر آن که می‌دانسته که این خمس صحیح نیست.

[مسئله ۸۰]

مسئله ۸۰ اگر بعد از انقضاء سال و پیش از اخراج خمس به ربح، کنیزی بخرد و طی او جایز نیست و هم چنین اگر لباسی به آن بخرد نماز در آن صحیح نیست و اگر آب به آن بخرد غسل و وضوء به آن صحیح نیست و هم چنین چیزهای دیگر. بلی، اگر به مقدار خمس از ربح در دست او باقی باشد و قصد دادن خمس داشته باشد تمام مذکورات جایز و صحیح است.

[مسئله ۸۱]

مسئله ۸۱ گذشت که اگر در سال ربح، مستطیع شود و بتواند برود مصارف حج واجب از مؤنه‌ی آن سال است و هم چنین است مصارف حج مندوب و زیارت. و ظاهر آن است که مدار بر وقت انشاء سفر باشد پس اگر ابتداء سفر در سال ربح باشد تمام مصارف آن سفر در رفتن و برگشتن از مؤنه‌ی آن سال محسوب است اگر چه در اثناء سفر، سال او تمام شود پس واجب نیست بر او که مصارف آن چه از سفر در سال آینده واقع می‌شود از مؤنه‌ی آن سال حساب نکند.

[مسئله ۸۲]

مسئله ۸۲ اگر غوص یا بیرون آوردن معدن را کسب خود قرار دهد کفایت می‌کند دادن خمس غوص یا معدن و خمس دیگری از بابت کسب بعد اخراج مؤنه سال بر او واجب نیست.

[مسئله ۸۳]

مسئله ۸۳ زنی که در خانه‌ی شوهر است و مؤنه‌ی او را متحمل می‌شود اگر کسی کرد خمس آن را باید بدهد و مؤنه‌ی او بر شوهر است و بر خود او نیست که از ربح خارج کند مگر در صورتی که شوهر متحمل نباشد.

[مسئله ۸۴]

مسئله ۸۴ در وجوب خمس در گنج و غوص و معدن و حلال مختلط به حرام و زمینی که کافر ذمی از مسلم بخرد ظاهر این است

که تکلیف و حریت شرط نباشد پس خمس به آنها متعلق است و بر ولی یا مولی واجب است که از مال آنها بدهند. و آیا در ارباح تجارت طفل نیز خمس متعلق است یا نه؟ اشکال است و احوط آن است که بعد از بلوغ خودش بدهد.

[فصل دوم در قسمت خمس و مستحقین آن]

[مسئله ۱]

مسئله ۱ خمس را به شش قسمت کنند بنا بر اصح. یک سهم مال خداوند کریم متان جل شأنه و یک سهم از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و یک سهم از امام علیه السلام است و این سه سهم الان حق حضرت ولی الله خاتم الاوصیاء صاحب الزمان عجل الله تعالی فرجه می باشد و سه سهم دیگر حق ایتام و مساکین و ابناء السبیل است و در این سه معتبر است ایمان و در ایتام فقر و در

صفحه : ۲۶۷

ابناء سبیل معتبر است احتیاج در بلد تسلیم اگر چه در بلد خود غنی باشد چه سفر او در طاعت باشد یا در معصیت. و در مستحقین، عدالت شرط نیست اگر چه بهتر ملاحظه‌ی مرجحات است و اولی آن است که به مرتکب کبائر ندهد خصوصاً کسی که متجاهر به فسق باشد بلکه هر گاه دادن به او اعانت بر اثم باشد عدم جواز قوی است به خصوص در صورتی که ندادن باعث شود که از معصیت دست بردارد و مستضعف هر فرقه ملحق به آن فرقه است.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ واجب نیست خمس را توزیع کنند بر این سه صنف بلکه جایز است که تمام آن را به یک صنف بدهند چنانچه واجب نیست به تمام افراد هر صنفی برسانند بلکه جایز است به یک نفر بدهند و بر فرض آن که بخواهد به تمام افراد بدهد واجب نیست تساوی بین اصناف و افراد.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ مستحق خمس کسی است که از طرف پدر منتسب باشد به هاشم بن عبد مناف پس حلال نیست خمس بر غیر ایشان اگر چه از طرف مادر منتسب به هاشم باشد و بر ایشان زکات حلال است و در مستحقین فرق نیست بین کسانی که علوی باشند یا عقیلی یا عباسی و لکن سزاوار است مقدم دارند کسانی را که علقه‌ی آنها به حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم تمامتر باشد یا به آنها زیاده‌تر دهند مثل سادات فاطمین.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ کسی که ادعای سیادت کند تصدیق او را نکنند مگر به بینه‌ای شرعی یا شیاعی که مفید علم باشد. و کافی است شیاع و معروفیت او در بلد خود به سیادت. بلی، کسی که مجهول السیاده باشد و لکن عادل باشد ممکن است مالک حیل کند و به گردن او بیندازد به آن که خمس را به دست او بدهد و خود او را وکیل کند که صرف ارباب استحقاق از سادات کند پس خود او اگر صحت نسب و سیادت خود را بداند برای خود صرف نماید مانعی ندارد و لکن اولی و احوط ترک حیل می‌مزوره است.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ در جواز دادن خمس به کسی که واجب‌النّفقه‌ی او باشد اشکال است به خصوص زوجه پس احوط آن است که خمس را به آنها ندهد به این معنی که به قصد خمس بر ایشان انفاق ننماید لکن دادن به آنها برای آن که صرف کنند در غیر نفقه‌ی خود از مصارفی که تحمّل آن بر دهنده واجب نیست مثل نفقه‌ی عیالات ایشان و نحو آن مانعی ندارد چنانچه مانعی ندارد که بر فرض فقر آنها دیگران خمس به آنها دهند حتی به زوجه‌ی او اگر شوهر قدرت بر انفاق او نداشته باشد.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ جایز نیست زیاده از مؤنه‌ی سال به یک نفر بدهد بنا بر احوط اگر چه یک مرتبه بدهد.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ نصف خمس که مال امام علیه السلام است در زمان غیبت امر آن، راجع به نایب آن بزرگوار است که مجتهد جامع الشرائط باشد و باید به او برساند یا به اذن او به مستحقین بدهد و احوط آن است که او به خصوص سادات بدهد هر گاه به قدر حاجت از حق اصناف ثلاثه به آنها نرسد و اما نصف

صفحه : ۲۶۸

دیگر از خمس که حق اصناف است پس جایز است خود مالک به آنها برساند لکن احوط آن است که آن را نیز به مجتهد جامع الشرائط یا به اذن او بدهد زیرا که او ارباب استحقاق را بهتر می‌شناسد و مرجحات آن را بهتر می‌داند.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ اشکالی نیست در جواز نقل خمس از بلد خود به بلد دیگر هر گاه در بلد خود مستحق نباشد بلکه گاهی نقل کردن واجب است و آن صورتی است که فعلاً مستحق در آنجا موجود نباشد و در آینده هم وجود مستحق در آنجا متوقع نباشد و حفظ خمس هم ممکن نباشد و در این صورت هر گاه به نقل تلف شود ضامن نیست بلکه اقوی جواز نقل است اگر چه مستحق در بلد او موجود باشد لکن اگر به نقل تلف شود ضامن است و عوض آن را باید بدهد. و فرقی نیست ما بین نقل به بلد نزدیک یا دور اگر چه بلد نزدیک بهتر است مگر آن که در بلد دورتر رجحانی باشد.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ اگر مجتهد اذن دهد در نقل خمس، ضامن آن از مالک ساقط می‌شود اگر چه در بلد او مستحق موجود باشد. و هم چنین اگر مجتهد وکیل کند مالک را در قبض خمس به نیابت مجتهد و نقل آن به بلد دیگر که ضامن مالک ساقط است.

[مسئله ۱۰]

مسأله ۱۰ در صورت جواز نقل، مصارف نقل بر ناقل است ولی در صورتی که نقل واجب باشد از خود خمس مصارف نقل را بر دارند و بدهند.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ اگر در غیر بلد ربح مالی داشته باشد و آن را به عوض خمس به مستحق دهد نقل محسوب نیست چنانچه اگر از سید فقیری که در بلد دیگر است طلبی داشته باشد و طلب خود را از بابت خمس حساب کند یا آن که به مقدار خمس از مال خود به بلد دیگر نقل کند و آنجا به قصد خمس به مستحق دهد نقل محسوب نیست.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ اگر مالی در بلد دیگر داشته باشد و خمس به آن متعلق شود، بهتر آن است که همان جا به مستحق بدهد و جایز است نقل کند آن را به بلد خود با ضمان آن.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ هر گاه مجتهد جامع الشرائط در بلد دیگر باشد جایز است مال امام علیه السلام را نقل به آن بلد نماید بلکه اقوی جواز نقل است اگر مجتهد جامع الشرائط نیز در بلد او موجود باشد بلکه اگر مستحقین بلد دیگر افضل یا مرجحات دیگر داشته باشند، نقل کردن بهتر است.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ گذشت که برای مالک جایز است که خمس را از مال دیگر دهد چه از نقد باشد یا جنس پس جنس را باید به قیمت عادلانه حساب کند. و هر گاه زیاده حساب کند ذمه‌ی او از مقدار زیاده بری نمی‌شود اگر چه مستحق قبول کند و به آن راضی شود.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ ذمه‌ی او بری نمی‌شود از خمس تا آن که به دست مستحق یا حاکم شرع برساند چه خمس در ذمه‌ی او باشد یا در عین موجود و آیا به مجرد جدا کردن خمس از مال، متعین می‌شود که بعد از آن برای او تبدیل جایز نباشد اشکال است.

[مسأله ۱۶]

مسأله ۱۶ اگر از سیدی طلبی داشته باشد که مستحق باشد جایز است که طلب خود

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ اگر مالک بخواهد عوض خمس جنس دهد رضای مستحق به آن شرط نیست. و هم چنین شرط نیست رضای مجتهد نسبت به مال امام علیه السلام اگر چه عین خمس موجود باشد لکن بهتر رضایت ایشان است به خصوص در مال امام علیه السلام.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ جایز نیست مستحق چیزی را از مالک از بابت خمس بگیرد و به مالک پس دهد مگر در بعض موارد مثل آن که مالک خمس زیادی بر ذمه داشته باشد و قدرت بر اداء آن نداشته باشد و به عسرت افتاده باشد و بخواهد ذمه‌ی خود را فارغ کند در این صورت اگر مستحق بعد از گرفتن خمس به طیب خاطر چیزی به او احسان کند مانعی ندارد.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ اگر از کسی که اعتقاد به خمس ندارد مثل کافر و نحو آن چیزی به او منتقل شود و خمس به آن متعلق شده باشد بر منقول الیه دادن خمس آن واجب نیست زیرا که ائمه علیهم السلام آن را بر شیعیان خود مباح فرموده‌اند چه از ارباح تجارت باشد یا غیر آن و چه از مناکح و مساکن و متاجر باشد یا غیر آن. تمام شد کتاب خمس و الحمد لله تعالی

صفحه : ۲۷۱

[کتاب النکاح]**مقدمه****اشاره**

بدان که نکاح امری است نزد عقلاً محبوب و در شریعت مقدسه، مطلوب. خدای تعالی فرموده **وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُعْطِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ** و از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم منقول است که نکاح سنت من است پس کسی که اعراض کند از سنت من، از من نیست. و از حضرت صادق علیه السلام منقول است که حضرت امیر المؤمنین علیه السلام فرمود: تزویج کنید که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: کسی که دوست دارد متابعت سنت من نماید، پس به درستی که از سنت من تزویج است. و در حدیث نبوی است که، هیچ بنایی بنیان نشده که محبوبتر باشد نزد خدا از تزویج. و از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم منقول است کسی که تزویج کند نصف دین خود را حفظ نموده پس باید در نصف دیگر تحصیل تقوی کند، بلکه از اخبار استفاده می‌شود دوست داشتن زنان مستحب است. در خبری از حضرت صادق علیه السلام منقول است که دوستی زنان از اخلاق انبیاء است. و در خبر دیگر آن بزرگوار فرمود: گمان ندارم مردی در این امر یعنی ولایت اهل بیت علیهم السلام خیر او زیاد شود مگر آن که دوستی او نسبت به زنان زیاد شود. و از آیه‌ی شریفه و بعض اخبار مستفاد می‌شود که نکاح موجب وسعت رزق است. و در خبری اسحاق بن عمار گوید: به حضرت صادق علیه السلام

عرض کردم حدیثی را که مردم روایت کنند مردی خدمت حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم رسید و از فقر شکایت نمود پس حضرت او را امر به تزویج فرمود تا سه مرتبه، حضرت صادق علیه السلام فرمود: بلی، حق است. بعد از آن فرمود: روزی با زن و عیال مقرون است.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ از بعض اخبار مستفاد می‌شود که عزوبت یعنی بی زن به سر بردن مکروه است و از حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم منقول است که فرمود: رذل‌ترین مردگان شما کسانی هستند که با بی‌زنی، عمر خود را گذرانیدند. و در استحباب نکاح فرق نیست بنا بر اقوی بین کسی که شهوت زن داشته باشد یا نه؟ زیرا که فائده‌ی زن منحصر به کسر شهوت نیست بلکه فوائد دیگر نیز بر آن مترتب است از جمله کثرت نسل و گوینده‌ی لا اله الا الله. و از حضرت باقر علیه السلام منقول است که پیغمبر خدا فرموده: چه چیز باز می‌دارد مؤمن [را] از

صفحه : ۲۷۲

آن که زن بگیرد، شاید خدا روزی کند او را فرزندی که زمین را به گفتن لا اله الا الله سنگین کند.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ استحباب نکاح به گرفتن یک زن ساقط نمی‌شود بلکه تعدد مستحب است. و ظاهر آن است که استحباب مختص به نکاح دائم یا منقطع نباشد بلکه تسری به کنیز نیز مستحب است.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ قصد قربت در استحباب نکاح معتبر نیست. بلی، عبادت شدن و ترتب ثواب بر آن موقوف به قصد قربت است.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ نکاح با قطع نظر از عوارض، مستحب است و به ملاحظه عوارض، گاهی واجب می‌شود به نذر یا عهد یا قسم، به آن که مقدمه‌ی واجب مطلق باشد یا آن که در ترک آن مظنه‌ی ضرر یا وقوع در زنا یا در حرام دیگر باشد. و گاهی حرام می‌شود مثل آن که موجب ترک واجب مثل تحصیل علم واجب باشد. یا موجب ترک حقی از حقوق واجبه باشد مثل نکاح زاید بر چهار زن. و گاهی مکروه می‌شود مثل آن که نکاح موجب وقوع در مکروه باشد. و گاهی مباح می‌شود به آن که در ترک آن مصلحتی باشد که مساوی با مصلحت فعل آن باشد و نکاح به ملاحظه زن نیز به احکام پنج گانه منقسم می‌شود. پس واجب مثل آن که اگر آن زن را تزویج نکند در ضرری واقع می‌شود یا گرفتار زنای به او می‌شود. و حرام نکاح زنانی که بر او حرام است عیناً یا جمعاً. و مستحب است نکاح زنانی که جامع صفات محموده در زنان باشند و مکروه نکاح زنانی که دارای صفات مذمومه باشند. و هم چنین نکاح قابله که او را تربیت کرده باشد و نحو آن. و نکاح مباح ما عدای زنان مزبور.

[مسئله ۵]

مسأله ۵ سنت است وقت اراده تزویج چند امر: «اول» خواستگاری نمودن. «دوم» پیش از معین شدن زن دو رکعت نماز خواندن. «سوم» بعد از تعیین زن و خطبه‌ی آن، خواندن دعایی که وارد شده و آن این است: اللَّهُمَّ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَتَزَوَّجَ فَقَدِّرْ لِي مِنَ النِّسَاءِ أَعْفَنَ، فَرَجًا وَأَحْفَظُهُنَّ لِي فِي نَفْسِهَا وَمَالِي وَأَوْسَعُهُنَّ رِزْقًا وَأَعْظَمَهُنَّ بَرَكَهً وَقَدِّرْ لِي وَلَدًا طَيِّبًا تَجْعَلُهُ خَلْفًا صَالِحًا فِي حَيَاتِي وَبَعْدَ مَوْتِي و سنت است نیز که بگوید: أَقَرَّرْتُ [بِالْمِيثَاقِ] الَّذِي أَخَذَ اللَّهُ، إِسْمَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ. «چهارم» ولیمه دادن یک روز یا دو روز و زیاده از آن مکروه است و دعوت کردن مؤمنین. و بهتر دعوت کردن فقراء است و دعوت کردن اغنیاء نیز ضرر ندارد به خصوص خویشان و هم‌سایگان و اهل صنعت. و بر آنها هم مستحب است اجابت و خوردن آن. و وقت ولیمه بعد از عقد یا وقت زفاف است چه شب باشد یا روز. و از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم منقول است که ولیمه نیست مگر در پنج جا: عروسی و ولادت مولود و ختنه‌ی اولاد و خانه خریدن و برگشتن از حج. «پنجم» خواندن خطبه پیش از عقد به کلماتی که مشتمل باشد بر حمد الهی و شهادتین و صلوات بر پیغمبر خدا و ائمه‌ی هدی علیهم السلام و بر توصیه به پرهیزکاری و دعا به زوجین. و ظاهر کفایت اشتمال

صفحه : ۲۷۳

آن است بر حمد و صلوات بر محمد صلی الله علیه و آله و سلم و آل او و دور نیست پیش از خواستگاری نیز خواندن خطبه مستحب باشد. «ششم» شاهد گرفتن در عقد دائمی و آشکار نمودن آن و لکن شرط صحت عقد نیست. «هفتم» شب، عقد کردن.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ مکروه است در وقت تزویج چند امر: «اول» جاری کردن عقد وقتی که قمر در برج عقرب باشد و ضرر ندارد بودن ماه در منازل آن که منسوب به عقرب است از قلب و اکلیل و زبانا و شوله. «دوم» عقد کردن روز چهارشنبه. «سوم» عقد کردن در یکی از هفت روز کوامل از هر ماهی که سوم و پنجم و سیزدهم و شانزدهم و بیست و یکم و بیست چهارم و بیست پنجم باشد. «چهارم» عقد کردن در محاق قمر که دو روز یا سه روز آخر ماه باشد.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ سنت است اختیار کردن زنی که جامع صفات حسنه باشد و آن بکر، ولود، شوهر دوست، عقیفه است و آن که کریمه الاصل باشد به آن که از زنا یا وطی در حیض یا وطی به شبهه متولد نشده باشد یا آن که پدران یا مادران او به بدی مذکور نباشند و به رقیق و کفر پست نباشند و به فسق معروف نباشند. و از صفات حسنه‌ی زن آن است که گندم گون و درشت چشم و بزرگ سرین و چهار شانه و خوشبو و درشت قوزک و خوش صورت و پر مو باشد و آن که صالحه باشد و شوهر خود را در امر دنیا و آخرت یاری نماید و نزد ارحام خود عزیز و نسبت به شوهر ذلیل باشد و برای شوهر زینت کند و از دیگران به پوشاند. و از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم منقول است که فرمود: بهترین زنان شما زنی است که ولود و مهربان با زوج و با عفت باشد و نزد کسان خود عزیز و نسبت به شوهر ذلیل باشد و زینت خود را برای شوهر اظهار و از دیگران به پوشاند و حرف شوهر را گوش کند و امرش را اطاعت کند، وقتی که شوهر با او خلوت کند آن چه از او بخواهد مضایقه نکند و مثل مردان ترک زینت نکند. بعد از آن فرمود: آیا خبر ندهم شما را به بدترین زنان و آن زنی است که نزد کسان خود خوار و نسبت به شوهر عزیز باشد و عقیم و کینه دار باشد و از کار قبیح کناره نجوید و در غیاب شوهر اظهار زینت کند و در حضور شوهر زینتش را از او به پوشاند و حرف او را

نشود و فرمان او را اطاعت نکند و در وقت خلوت از شوهر تمکین نکند مثل شتر صعب که تمکین نمی‌کند برای راکب و از شوهر عذر نپذیرد و اگر خلافی از او صادر شده نگذرد. و مکروه است اختیار زن عقیم و هم چنین اختیار زانی که به صفات ذمیمه که در خبر شریف است متّصف باشد و جامع آنها نجیب نبودن است. و مکروه است که فقط به ملاحظه‌ی جمال و ثروت اختیار زنی را نماید و هم چنین مکروه است

صفحه : ۲۷۴

اختیار زنان چندی از آن جمله قابله و دخترش برای مولود و از آن جمله تزویج زنی که با مادر او هر دو زن دیگری غیر پدرش بوده‌اند. و از آن جمله تزویج خواهر برادر خود و از آن جمله تزویج زنی که از زنا متولد شده باشد و از آن جمله تزویج زانیه و از آن جمله تزویج زن دیوانه یا احمق و از آن جمله تزویج پیره زن. و بر زن نیز مکروه است شوهر کردن به مرد بد خلق و مخنث که موطوء در دبر باشد و هم چنین شوهر کردن به زنجی و کردی و خزر که طایفه‌ای از مشرکین عجم بوده‌اند و اعرابی بدوی و فاسق و شراب خوار.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ مستحب است وقت زفاف چند امر: «اول» ولیمه دادن پیش از آن یا بعد از آن. «دوم» آن که زفاف در شب باشد زیرا که آن شب بستر و حیا است و از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم مروی است که شب، زفاف کنید و روز اطعام نمایید بلکه دور نیست استحباب زفاف در مکان مستور. «سوم» با وضوء بودن. «چهارم» دو رکعت نماز به جا آوردن و بعد از حمد الهی و صلوات بر پیغمبر و اهل بیت او، دعا کردن به الفت و حسن اجتماع میان زن و شوهر. و بهتر آن است این دعا بخواند: اللَّهُمَّ ارْزُقْنِي أُلْفَتَهَا وَ وُدَّهَا وَ رِضَاهَا بِي وَ أَرْضِي بَهَا وَ أَجْمِعْ بَيْنَنَا بِأَحْسَنِ اجْتِمَاعٍ وَ أَنْفَسِ اتِّتْلَافٍ فَإِنَّكَ تُحِبُّ الْحَلَالَ وَ تُكْرَهُ الْحَرَامَ. «پنجم» آن که زن را به وضوء و نماز امر کند یا به دیگری بگوید که او به زن برساند. «ششم» آن که حاضرین را امر کند به آمین گفتن بر دعای خود و زن. «هفتم» آن که دست خود را بر ناصیه زن گذارد رو به قبله بگوید: اللَّهُمَّ بِأَمَانَتِكَ أَخَذْتُهَا وَ بِكَلِمَاتِكَ اسْتَحَلَلْتُهَا فَإِنْ قَضَيْتَ لِي مِنْهَا وَ لَدًّا فَاجْعَلْهُ مُبَارَكًا تَقِيًّا مِنْ شَيْعَةِ آلِ حَمْدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله وَ سَلَّمَ وَ لَا تَجْعَلْ لِلشَّيْطَانِ فِيهِ شِرْكَاً وَ لَا نَصِيْباً يَا بَاقِي السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ عَلَي كِتَابِكَ تَزَوَّجْتُهَا وَ فِي أَمَانَتِكَ أَخَذْتُهَا وَ بِكَلِمَاتِكَ اسْتَحَلَلْتُهَا فَارْجِعْهَا لِي فَإِنْ قَضَيْتَ فِي رَحْمَتِكَ شَيْئاً فَاجْعَلْهُ مُسْلِمًا سَوِيًّا وَ لَا تَجْعَلْهُ شِرْكَاً لِلشَّيْطَانِ وَ مَكْرُوهٌ اسْتَحَبُّوا زَفَافَ شَبِّ چهار شنبه.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ جایز است خوردن آن چه در عروسی نثار می‌کنند با اذن صاحب آن هر چند به شاهد حال رخصت آن معلوم شود برای هر کسی اگر رخصت عمومی دهد یا برای جمع مخصوصی در صورتی که اذن به آنها دهد چنانچه جایز است نثار را تملک کنند به اذن صاحبش یا بعد از اعراض او و کسی که برمی‌دارد مالک آن می‌شود. و جایز نیست که صاحبش رجوع کند هر چند عین آن موجود باشد و لکن بر فرض رجوع احوط مراعات احتیاط است برای گیرنده و صاحب آن.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ مستحب است در وقت جماع، وضوء گرفتن و استعاذه به گفتن أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ وَ بِسْمِ اللَّهِ گفتن و طلب ولد صالح،

تندرست نمودن و دعای به مأثور، به آن که بگوید: بِسْمِ اللّٰهِ وَ بِاللّٰهِ اللّٰهُمَّ جَنِّبِ الشَّيْطَانَ وَ جَنِّبِ الشَّيْطَانَ مَا رَزَقْتَنِي يَا بَكْوَيْد: اللّٰهُمَّ بِأَمَانَتِكَ أَخَذْتُهَا تَا آخِر دَعَائِي كَه ذَكَر شُد. يَا بَكْوَيْد: بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا

صفحه : ۲۷۵

هُوَ بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ اللّٰهُمَّ إِنْ قَضَيْتَ مِنِّي فِي هَذِهِ اللَّيْلَةِ خَلِيفَةً فَلَا تَجْعَلْ لِلشَّيْطَانِ فِيهِ شَرَكًا وَ لَا نَصِيْبًا وَ لَا حَظًّا وَ اجْعَلْهُ مُؤْمِنًا مُخْلِصًا مُصَفًّى مِنَ الشَّيْطَانِ وَ رِجْزِهِ، جَلَّ ثَنَاؤُكَ وَ مُسْتَحَبَّ اسْتِ كَه جَمَاعِ دَر جَايِ مُسْتَوْرِي بَاشُد.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ مکروه است جماع کردن در شبی که ماه می‌گیرد یا روزی که خورشید می‌گیرد و در شب و روزی که باد سیاه یا زرد یا سرخ بوزد یا زلزله واقع شود بلکه یا هر حادثه [ای] که اسباب خوف باشد، حادث شود. و هم چنین مکروه است جماع وقت زوال و وقت غروب آفتاب تا ذهاب شفق و در محاق که دو روز یا سه روز آخر ماه باشد. و ما بین طلوع فجر و طلوع آفتاب و شب اول ماه مگر شب اول ماه رمضان که جماع در آن مستحب است. و هم چنین مکروه است جماع در شب نیمه‌ی هر ماهی و در سفر در صورتی که آب غسل نداشته باشد و میان اذان و اقامه و شب عید قربان و در کشتی و رو به قبله و در بین جاده و جماع در حالت برهنگی و بعد از احتلام پیش از غسل یا وضوء و جماع در حالتی که مرد یا زن خضاب کرده باشد. و در حالت امتلاء معده و جماع در حال قیام و زیر درخت میوه‌دار و روی سقف و مقابل آفتاب مگر در صورتی که ساتری داشته باشد. و مکروه است جماع در جائی که کسی او را ببیند هر چند طفل غیر ممیز باشد و مکروه است نظر کردن به قُبُل زن در وقت جماع و تکلم کردن در آن حال مگر به ذکر خدا. و جماع در حالتی که انگشتی با او باشد که اسم خدا یا قرآن بر او نقش کرده باشند. و مستحب است جماع شب دوشنبه و سه شنبه و پنج شنبه و جمعه و روز پنج شنبه وقت زوال و روز جمعه بعد از عصر و هم چنین مستحب است وقتی که زوجه میل به آن داشته باشد.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ مکروه است برای مسافر در شب داخل خانه شود تا صبح شود.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ مستحب است سعی کردن در تزویج و شفاعت کردن در آن به آن که طرفین را رضا کند.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ مستحب است دختر را بعد از بلوغ به زودی شوهر دهد و او را در خانه نگاه ندارد. از حضرت صادق علیه السلام منقول است که از سعادت مرد آن است که دخترش در خانه‌ی او حایض نشود.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ مستحب است زن را در خانه حبس کند که از خانه بیرون نرود مگر برای ضرورتی و مردان را به خانه راه ندهد.

[مسأله ۱۶]

مسأله ۱۶ مکروه است تزویج دختر کوچک و پیش از بلوغ و هم چنین برای پسر کوچک زن گرفتن.

[مسأله ۱۷]

مسأله ۱۷ مستحب است در مصارف تزویج تخفیف دهند و مهر را کم کنند.

[مسأله ۱۸]

مسأله ۱۸ مستحب است ملاحظه با زوجه پیش از موافقه.

[مسأله ۱۹]

مسأله ۱۹ برای مرد جایز است که هر جای بدن زن خود را بخواهد ببوسد و هر جای بدن خود را به بدن او بمالد.

[مسأله ۲۰]

مسأله ۲۰ مستحب است در حال جماع تعجیل نکند.

[مسأله ۲۱]

مسأله ۲۱ موافقه زیر آسمان مکروه است.

[مسأله ۲۲]

مسأله ۲۲ کسی که میل به تزویج دارد و به

صفحه : ۲۷۶

سبب بی مالی متمکن از آن نیست، مستحب است زیاد روزه بگیرد و موی بدن را ازاله نکند.

[مسأله ۲۳]

مسأله ۲۳ وقتی که عروس داخل خانه‌ی داماد شود مستحب است موزه‌ی او را بکند و پاهای او را بشوید و آب آن را از در خانه تا آخر خانه به پاشد.

[مسئله ۲۴]

مسئله ۲۴ در هفته‌ی اول عروسی مستحب است زن خود را از لب‌نیات و سرکه و گشنیز و سیب ترش منع کند.

[مسئله ۲۵]

مسئله ۲۵ بعد از فراغ از موافقه مکروه است که خرقه‌ی زن و شوهر یکی باشد.

[مسئله ۲۶]

مسئله ۲۶ کسی که اراده‌ی تزویج زنی دارد جایز است به صورت و کفین و مو و محاسن او نظر کند بلکه دور نیست جواز نظر به تمام بدن او سوای عورتین هر چند خلاف احتیاط است و اذن یا رضای زن در آن معتبر نیست. بلی، معتبر است آن که به قصد تلذذ نظر نکند اگر چه بداند که به نظر، قهراً لذت حاصل می‌شود. و جایز است تکرار نظر به او تا مطلع به حالش شود. و معتبر است در جواز نظر آن که مسبوق به اطلاع به حال او نباشد و محتمل باشد که به نظر او را به پسندد و اختیار کند و الا جایز نیست. و فرق نیست در آن که اراده‌ی تزویج خصوص او را کرده باشد یا آن که تزویج مطلق زن را دارد و در صدد تعیین زوجه باشد به همین امتحان، هر چند احوط اقتضای بر اول است. و هم چنین در جواز نظر، فرقی نیست میان آن که ممکنش باشد به وجه دیگر غیر نظر کردن به حال زن مطلع شود به آن که زنی را وکیل کند که او را ببیند و به او خبر دهد یا نه؟ هر چند احوط اقتضای بر صورت دوم است و دور نیست برای زن هم جایز باشد نظر کند به مردی که می‌خواهد به او شوهر کند و لکن احتیاط به ترک نظر را ترک نکند. و هم چنین جایز است نظر کند به کنیزی که می‌خواهد او را بخرد هر چند بدون اذن سیدش باشد. و ظاهر آن است که جواز نظر مختص به مشتری باشد و نظر کردن وکیل یا ولی او یا فضولی، جایز نباشد و نظر کردن وکیل یا ولی زوج یا فضولی به زوجه قطعاً جایز نیست.

[مسئله ۲۷]

مسئله ۲۷ جایز است نظر کردن به زنان اهل ذمه بلکه مطلق کفار بدون تلذذ و خوف وقوع در حرام. و احوط آن است که به غیر آن چه در عادت نمی‌پوشانند نظر نکند و بعضی از علماء، زنان بیابانی و دهاتی را به زنان کفار ملحق کرده‌اند در جواز نظر، و لکن مشکل است. بلی، در صورتی که بداند چشمش به آنها می‌افتد عبور کردن در بازار و نحو آن حرام نیست بلکه با عدم خوف افتتان، چشم به هم گذاردن هم در حال عبور واجب نیست.

[مسئله ۲۸]

مسئله ۲۸ جایز است نظر کردن مرد به مرد و نظر کردن زن به زن به هر جای از بدن سوای عورتین و فرق نیست بین پیر و جوان و بد صورت و خوش صورت مادامی که نظر به

شوهران خود وصف می‌کنند.

[مسئله ۲۹]

مسئله ۲۹ برای هر کدام از زوج و زوجه جایز است نظر کنند به بدن دیگری حتی به عورت چه با تلذذ یا بدون آن چنانکه جایز است به هر جای بدن خود بدن دیگری مس کند با تلذذ و بدون آن.

[مسئله ۳۰]

مسئله ۳۰ خنثی با زن به حکم مرد است و با مرد به حکم زن.

[مسئله ۳۱]

مسئله ۳۱ جایز نیست برای مرد نظر کردن به اجنبیه و برای زن نظر به اجنبی بدون ضرورت. و جمعی از علماء نظر کردن به صورت و دو کف دست از هر کدام به دیگری را با عدم تلذذ و ریبه جایز دانسته‌اند. و بعضی فرموده‌اند یک نظر جایز است و تکرار آن جایز نیست و احوط ترک نظر است مطلقاً.

[مسئله ۳۲]

مسئله ۳۲ نظر کردن به محارم که به نسب یا رضاع یا مصاهره، نکاح آنها حرام است جایز است، در غیر عورت با عدم تلذذ و ریبه و هم چنین نظر کردن محارم به او.

[مسئله ۳۳]

مسئله ۳۳ کنیز نسبت به آقای خود در حکم زوجه است در صورتی که مشرکه یا بت پرست نباشد و شوهر نکرده باشد و مکاتبه و مرتده هم نباشد.

[مسئله ۳۴]

مسئله ۳۴ جایز است نظر کردن به زوجه و کنیز در حال عده از وطی به شبه اگر چه وطی آنها در آن حال حرام است و هم چنین به زوجه مطلقه رجعیه در حال عده هر چند قصد رجوع به آن نکند.

[مسئله ۳۵]

مسئله ۳۵ از حرمت نظر هر کدام از اجنبی و اجنبیه چند جا استثناء شده: «اول» مقام معالجه در صورتی که توقف داشته باشد معرفت نبض یا جبر شکستگی یا جرح یا فصد یا حجامت و نحو آن و نظر و مماثل برای معالجه پیدا نشود بلکه در این حال مس و لمس نیز جایز است به مقدار ضرورت. «دوم» مقام ضرورت مثل آن که توقف داشته باشد نجات دادن او را از غرق یا از سوختن و نحو آنها

بر نظر یا لمس. «سوم» در صورتی که معارضه کند مراعات چیزی که اهم باشد در نظر شارع از مراعات حرمت نظر یا لمس. «چهارم» برای تحمّل شهادت یا اداء آن در صورتی که محتاج به نظر باشد و بدون آن ممکن نشود و جایز نیست نظر کردن به زن و مرد در حال زنا برای تحمّل شهادت بنا بر اقوی چنانچه جایز نیست نظر به قُبیل یا پستان زن وقت ولادت یا رضاع برای تحمّل شهادت آنها، هر چند اثبات آن به شهادت زنان ممکن نباشد. «پنجم» نظر کردن به زنانی که از پیری به حدّی رسیده باشند که مایوس از شوهر کردن از شوهر باشند به مقداری که عادتاً مکشوف است از بعض موها و ذراع آنها و مثل آن به خلاف مثل پستان و شکم و نحو آنها که عادتاً مستور است. «ششم» نظر کردن به پسر و دختر غیر ممیّز که جایز است و ستر از آنها واجب نیست بلکه ظاهر جواز نظر کردن به آنها است مادامی که بالغ نشده باشند در صورتی که به حدّی نرسیده باشند که نظر کردن آنها یا نظر به آنها موجب حرکت شهوت

صفحه : ۲۷۸

شود.

[مسأله ۳۶]

مسأله ۳۶ باکی نیست به بوسیدن دختری که محرم او نباشد و نشانیدن او را بر دامن خود پیش از آن که شش سالش تمام شده باشد در صورتی که از روی شهوت نباشد.

[مسأله ۳۷]

مسأله ۳۷ جایز نیست نظر کردن غلام به زنی که مالک اوست و هم چنین جایز نیست نظر کردن خصی به مالک‌هی خود و نه به زن دیگر، چنانکه جایز نیست عنین یا محبوب نظر کند به زنان، بی اشکال. و هم چنین جایز نیست نظر کردن پیر مردی که مایوس است از تمکّن نکاح که شبیه قواعد من النساء است به زنان بنا بر احوط.

[مسأله ۳۸]

مسأله ۳۸ فرقی نیست در حرمت نظر زن به مرد چه مرد بینا باشد یا کور.

[مسأله ۳۹]

مسأله ۳۹ شنیدن صدای اجنبیه مادامی که به تلذّذ و ریبه نباشد حرام نیست چه شنونده بینا باشد یا کور، هر چند در غیر مقام ضرورت ترک آن احوط است و بر زن حرام است صدای خود را به اجنبی بشنوند در صورتی که موجب هیجان او شود.

[مسأله ۴۰]

مسأله ۴۰ مصافحه کردن با اجنبیه حرام است مگر از روی ساتر و مصافحه با محارم ضرر ندارد.

[مسأله ۴۱]

مسأله ۴۱ مکروه است بر مرد سلام کردن به اجنبیه و دعوت او را به طعام به خصوص زن جوان که کراهتش اشد است.

[مسأله ۴۲]

مسأله ۴۲ نشستن مرد به جای زن مادامی که سرد نشده مکروه است.

[مسأله ۴۳]

مسأله ۴۳ پسر بی اذن بر پدر وارد نشود در صورتی که با عیالش خلوت کرده به خلاف پدر که ضرر ندارد بر پسر خود که با عیال است وارد شود بدون اذن.

[مسأله ۴۴]

مسأله ۴۴ اطفال که به ده سالگی رسیده باشند در یک رختخواب نخوابند بلکه در یک روایتی به شش سال تحدید شده.

[مسأله ۴۵]

مسأله ۴۵ جایز نیست نظر کردن به عضوی که از اجنبیه بریده باشند مثل دست و دماغ و زبان و نحو آن به خلاف مثل دندان و ناخن و مو که نظر به آنها ضرر ندارد.

[مسأله ۴۶]

مسأله ۴۶ جایز است موی دیگری را به موی خود وصل کند لکن نظر کردن شوهر به آن مکروه بلکه خلاف احتیاط است.

[مسأله ۴۷]

مسأله ۴۷ بر فرض آن که قائل شویم به جواز نظر به صورت و کفین اجنبیه، مس آن جایز نیست مگر از روی ساتر.

[مسأله ۴۸]

مسأله ۴۸ هر گاه معالجه اجنبیه توقف داشته باشد بر نظر و متوقف بر لمس نباشد یا به عکس آن، باید اقتصار شود به قدر ضرورت و زیاده بر آن جایز نیست.

[مسأله ۴۹]

مسأله ۴۹ مخلوط شدن مردان با زنان مکروه است مگر برای پیره زن و حاضر شدن عجایز برای نماز جمعه و جماعت ضرر ندارد.

[مسأله ۵۰]

مسأله ۵۰ اگر شک کند در زنی که از محارم اوست به نسب یا رضاع تا نظر به او جایز باشد یا نه؟ باید اجتناب کند. و هم چنین در صورتی که محرم به غیر محرم مشتبه شود به شبهه‌ی محصوره یا به غیر محصوره، باید از نظر بر همه اجتناب کند بلکه با شک در آن که زن است یا مرد؟ یا آن که بالغ است یا طفل ممیز است یا غیر آن؟ ظاهر وجوب اجتناب است چنانچه بر زن نیز در موارد شک، پوشانیدن خود واجب است. بلی، با شک در

صفحه : ۲۷۹

آن که ناظر یا منظور الیه انسان است یا حیوان اجتناب یا تستر واجب نیست.

[مسأله ۵۱]

مسأله ۵۱ چنانچه بر مردان حرام است نظر کردن به زن، بر زن نیز حرام است نظر کردن به مرد، علاوه بر زن واجب است که خود را از نامحرم به پوشاند و بر مردان تستر واجب نیست مگر نسبت به عورت. بلی، در صورتی که مرد بداند که زن عمداً به او نظر می‌کند از باب حرمت اعانت بر معصیت باید خود را از او به پوشاند.

[مسأله ۵۲]

مسأله ۵۲ هر گاه از دور سیاهی ببیند و نتواند تمیز دهد مرد است یا زن؟ یا آن چه پیداست کدام عضو اوست؟ بلکه اگر نتواند تمیز دهد که انسان است یا حیوان یا جماد؟ آیا نظر به آن جایز است یا نه؟ احوط اجتناب است.

[باب اول در احکامی که متعلق به دخول است]

[مسأله ۱]

مسأله ۱ جایز نیست دخول به زوجه پیش از آن که نه سال او تمام شده باشد چه زوجه حرّه باشد یا کنیز، به عقد دوام یا به متعه، بلکه جایز نیست وطی کنیز خود یا محلله پیش از نه سال. بلی، سایر استمتاع‌ها مثل نظر و لمس به شهوت و در بغل گرفتن و بران او مالیدن در تمام اقسام مانعی ندارد هر چند شیر خوار باشد.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ اگر صغیره را تزویج کند به عقد دوام و پیش از تمام شدن نه سال به او دخول کند و افضاء شود مشهور علماء فرموده‌اند که بر آن مرد حرام مؤید می‌شود و این احوط است و لکن به افضاء، از زوجیت او خارج نمی‌شود و بعضی گفته‌اند از زوجیت او نیز بیرون می‌رود بلکه احوط آن است که به مجرد دخول بر او حرام شود هر چند افضاء نشود و لکن اقوی در هر صورت بقاء زوجیت و حرام نشدن بر اوست به خصوص در صورتی که جاهل باشد به موضوع که نداند هنوز صغیره است یا جاهل به حکم باشد یا آن که شوهر صغیر یا مجنون باشد و به خصوص بعد از مندمل شدن جراحت او یا آن که طلاق دهد او را و دوباره او را تزویج کند. بلی، بر زوج دیه‌ی افضا واجب است که دیه‌ی نفس است پس در صورتی که حرّه باشد نصف دیه‌ی مرد به او بدهد و در کنیز

مزوجه اقل الامرین از قیمت او و دیه‌ی حرّه را بدهد و ظاهر مشهور آن است که دیه بر او ثابت است مطلقاً هر چند او را نگاه دارد و طلاقش ندهد. و مقتضای دو خبر، ثبوت دیه مختص به صورتی است که او را طلاق دهد و قول مشهور احوط است و واجب است بر شوهر نفقه‌ی مفضات ما دام الحیاء هر چند او را طلاق دهد بلکه و هر چند بعد از طلاق به دیگری شوهر کند بنا بر احوط.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ فرقی نیست در دخولی که باعث افضاء شود میان دخول به قُبیل یا دُبُر و در افضاء هم فرقی نیست میان آن که راه بول و حیض او یکی شود یا آن که راه حیض و غایط یکی شود یا جمیع آنها یکی شود اگر چه ظاهر مشهور اختصاص به اول است.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ حکم زوجی دائمه در افضاء که حرمت ابدیه باشد بنا بر قول به آن و

صفحه : ۲۸۰

و جوب نفقه‌ی او در مملو که و محلله و موطوئه به شبهه یا زنا و زوجی کبیره جاری نیست. بلی، دیه در جمیع آنها ثابت است مگر در زوجی کبیره پس در صورتی که به دخول آنها را افضاء کند باید دیه به آنها بدهد حتی در زنا به کبیره هر چند عالمه و مطاوعه باشد. و هم چنین حکم مزبور در صغیره که به انگشت او را افضاء کند جاری نیست و لکن دیه باید بدهد.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ هر گاه دخول کند به زوجی دائمه بعد از تمام شدن نه سال و به دخول او را افضاء کند، حرام ابدی بر او نمی‌شود و دیه هم بر او نیست چنانچه گذشت و لکن احوط آن است که ما دام الحیوة نفقه‌ی او را بدهد.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ در صورتی که افضاء کننده صغیر یا دیوانه باشد آیا دیه بر خود آنها ثابت است یا بر عاقله؟ اشکال است هر چند وجه خالی از قوت نیست.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ اگر به دخول به صغیره عیب دیگری غیر از افضاء حادث شود ارش او را ضامن است که تفاوت ما بین صحیح و معیب باشد و هم چنین در صورتی که افضاء شود و عیب دیگری هم حادث شود باید علاوه از دیه ارش نیز به او بدهد.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ اگر شک کند که نه سال دختر تمام شده یا نه؟ وطی او جایز نیست و اگر وطی کند او را در این حال و افضاء کند او را و معلوم نشود که وقت وطی بالغ بوده یا نه؟ آن زن بر او حرام ابدی نمی‌شود هر چند بر فرض آن که معلوم باشد که پیش از نه سال

بوده قائل به حرمت ابدیه باشیم. بلی، دیه و نفقه‌ی ما دام الحیاء ثابت است.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ بعد از افضاء نیز جمیع احکام زوجه بر او ثابت است مثل حرام بودن تزویج پنجمی و حرمت تزویج خواهر او و اعتبار اذن او در نکاح دختر خواهر و دختر برادرش و نحو آنها، هر چند قائل به حرمت ابدیه باشیم بلکه بر این قول نیز هر گاه فرزندی از او به وجود آید ملحق به شوهر است.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ آیا وجوب نفقه‌ی او مادامی که زنده است به نشوز ساقط می‌شود یا نه؟ اشکال است زیرا که محتمل است وجوب نفقه‌ی او نه به جهت زوجیت باشد و از این است که بعد از طلاق او بلکه بعد از تزویج به غیر نیز ساقط نمی‌شود و هم چنین در مقدم بودن نفقه‌ی او بر نفقه‌ی اقارب اشکال است. و ظاهر مشهور آن است که چنانچه نفقه‌ی او به موت او ساقط می‌شود به موت شوهر نیز ساقط می‌شود لکن محتمل بعید است که به مردن شوهر ساقط نشود. و ظاهر آن است که نفقه‌ی او به عدم تمکن ساقط نشود و دین بر او باشد هر چند محتمل بعید است که ساقط شود. و هر گاه با تمکن، نفقه‌ی او را ندهد دین است و احتمال آن که مجرد تکلیف باشد بعید است و این در صورتی است که او را طلاق داده باشد و آلاً مادامی که در جباله‌ی اوست ظاهراً حکم او حکم زوجه باشد.

صفحه : ۲۸۱

[باب دوم در احکام تزویج در عده]

اشاره

باب دوم در احکام تزویج در عده بدان که جایز نیست تزویج زنی که در عده‌ی دیگری باشد چه به دوام یا متعه چه در عده‌ی طلاق بائن یا رجعیه یا در عده‌ی وفات یا در عده‌ی وطی به شبهه و چه زنی که در عده است، حرّه باشد یا کنیز. پس اگر زن معتدّه را تزویج کند بر او حرام ابدی می‌شود به شرط آن که هر دو یا یکی از آنها بدانند که در عده است و آن که حرام است اگر چه به او دخول نکرده باشد یا آن که به او دخول کرده باشد اگر چه ندانند به خلاف آن که ندانند و عقدش کند بدون دخول که حرام نمی‌شود چه او را به عقد دائم تزویج کند یا به متعه چنانچه فرقی نیست بین دخول به قبیل یا دُبُر. و ملحق نیست به عده تزویج به کنیز در ایام استبراء که موجب حرمت ابدیه نمی‌شود هر چند بدانند در ایام استبراء است و به او دخول هم بکند بلکه دور نیست تزویج او پیش از گذشتن ایام استبراء، حرام هم نباشد. بلی، دخول به او پیش از گذشتن حرام است و سایر استمتاعات به او ضرر ندارد. و هم چنین وطی به ملک یا به تحلیل در عده دیگری موجب حرمت ابدیه نیست پس اگر کنیزی مزوجه‌ی کسی باشد و شوهرش بمیرد یا طلاقش دهد پیش از انقضاء عده‌اش هر چند بر مالک حرام است به او وطی کند یا استمتاع نماید یا برای دیگری تحلیل کند لکن اگر وطیش کند یا تحلیل نماید و به او وطی نماید، موجب حرمت ابدیه نمی‌شود اگر چه بدانند در عده است و بدانند وطی در عده‌ی دیگری بر او حرام است.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ و طی کردن زنی که در عده‌ی دیگری است به شبهه بدون عقد یا به زنا موجب حرمت ابدیه نیست مگر در عده‌ی رجعیه. و هم چنین و طی به عقد فاسد که ارکان آن ناتمام باشد. و هر گاه ارکان عقد تمام باشد و فساد عقد محض تعبد شرعی باشد مثل آن که خواهر زوجه یا مادر یا دختر او را در عده برای خود عقد کند آیا موجب حرمت ابدیه است یا نه؟ اشکال است و احوط در صورت علم به حکم و موضوع اجتناب است هر چند به او دخول نکند. و هم چنین در صورت جهل به شرط دخول.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ اگر ولی‌طفل یا مجنون، زنی را که در عده‌ی دیگری باشد با علم به حکم و موضوع برای مولی علیه عقد کند موجب حرمت ابدیه نمی‌شود. و هم چنین اگر وکیل چنین زن را با علم به حکم و موضوع برای موکل عقد کند و موکل تعیین زوجه نکرده باشد، موجب حرمت ابدیه نمی‌شود به خلاف آن که او را وکیل کرده باشد در ترویج زن معینی که در عده باشد که ظاهر این است که با علم موکل به حکم و موضوع موجب حرمت ابدیه باشد.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ ترویج زنی که در عده‌ی خود او باشد بی اشکال جایز است چه در عده‌ی طلاق یا عده‌ی و طی به شبهه یا عده‌ی متعه یا عده‌ی فسخ به عیوب و عقدش صحیح است مگر در چند مورد: «اول» ترویج در عده‌ی رجعیه که

صفحه : ۲۸۲

عقدش باطل است. «دوم» ترویج در عده‌ی طلاق سوم که محتاج به محلل است که عقدش باطل بلکه حرام است ولی موجب حرمت ابدیه نمی‌شود. «سوم» در عده‌ی طلاق نهم، زیرا که به طلاق بر او حرام ابدی می‌شود. «چهارم» در عده‌ی و طی به شبهه با زوجه دیگری که به سبب آن که شوهر دار است حرام است نه به سبب عقد در عده. «پنجم» ترویج در عده‌ی و طی به شبهه با زنی که در عده‌ی دیگری باشد در صورتی که به آن و طی حامله شود و نگوییم به تداخل عده‌ی و طی با عده‌ی طلاق پس عده‌ی و طی به شبهه را به سبب حمل باید مقدم بدارد و بعد از وضع حمل، بقیه‌ی عده‌ی سابق را تمام کند و جایز نیست که در عده، خود او را ترویج کند و اگر ترویج کرد در آن حال باطل است هر چند جاهل باشد و لکن مشکل است که موجب حرمت ابدیه شود.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ گذشت که با جهل اگر در عده، زنی را عقد کند حرام ابدی نمی‌شود بر او مگر در صورتی که دخول کرده باشد که موجب حرمت ابدیه است و آیا معتبر است که دخول نیز در عده واقع شود یا کافی است وقوع عقد در عده هر چند دخول بعد از گذشتن عده باشد دو قول است: احوط قول دوم است بلکه خالی از قوت نیست.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ اگر شک کند زنی را که آیا در عده است یا نه؟ و سابقاً نمی‌دانسته که در عده است جایز است او را ترویج کند به خصوص اگر زن بگوید که در عده نیستم. و هم چنین با علم به آن که سابقاً در عده بوده و شک در انقضای آن در صورتی که

بگوید منقضی شده به خلاف آن که خبر ندهد به گذشتن آن، که تزویج او جایز نیست. و آیا در این حال اگر او را تزویج کند موجب حرمت ابدیه است یا نه؟ ظاهر آن است که موجب آن باشد. و اگر تزویج کند او را به اعتقاد آن که از عده خارج شده یا با غفلت از عده بعد از آن، زن خبر دهد که در عده بودم ظاهراً قولش مسموع باشد و حکم تزویج در عده بر آن جاری باشد.

[مسئله ۶]

مسئله ۱۶ اگر بعد از تزویج بداند که در عده واقع شده با جهل به عده یا به حکم آن و شک کند که آیا به او دخول کرده تا موجب حرمت ابدیه باشد یا نه؟ بنا گذارد که دخول نکرده. و هم چنین اگر بداند دخول نکرده و شک کند که زن می‌دانسته در عده است یا نه؟ بنا گذارد که نمی‌دانسته پس حرام مؤبد بر او نیست.

[مسئله ۷]

مسئله ۱۷ اگر اجمالاً بداند که یکی از دو زن معین در عده است و او را نشناسد، باید از تزویج هر دو اجتناب کند. و اگر یک کدام را تزویج کند باطل است و لکن موجب حرمت ابدیه نمی‌شود. بلی، اگر هر دو را با هم تزویج کند هر دو در ظاهر بر او حرام خواهند بود.

[مسئله ۸]

مسئله ۱۸ اگر زنی را بداند در عده است و لکن نداند که در عده‌ی خود او است یا در عده‌ی دیگری، تزویجش جایز است.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ تزویج زن شوهر دار در حکم تزویج در عده است پس اگر با علم به آن که شوهر دارد تزویجش کند آن زن بر او حرام مؤبد

صفحه : ۲۸۳

می‌شود هر چند به او دخول نکرده باشد. و اگر نداند شوهر دار است و تزویجش کند حرام مؤبد نمی‌شود مگر با دخول به او. و فرق نیست که آن زن حره باشد یا کنیز شوهر دار، چنانچه فرق نیست در نکاح سابق و لاحق بین دوام و متعه و اما تزویج کنیز دیگری بی اذن مولی در صورتی که بی شوهر باشد، موجب حرمت ابدیه نیست هر چند دانسته به او دخول کرده باشد.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ اگر زنی را تزویج کند که بر او عده باشد و هنوز به آن شروع نکرده باشد مثل آن که شوهرش مرده و خبر به او نرسیده باشد که مبدأ عده‌اش رسیدن خبر است آیا موجب حرمت ابدیه است یا نه؟ دو قول است: احوط قول اول است بلکه خالی از قوت نیست.

[مسئله ۱۱]

مسأله ۱۱ اگر زنی که در عده باشد با جهل به حال تزویج کند و با او مقاربت کند و زن مدخوله‌ی شوهر سابق هم باشد و حامله شود و طفلی بزاید پس اگر از وطی دوم کمتر از شش ماه گذشته باشد و از وطی شوهر سابق زیاده از اقصای مدت حمل نگذشته باشد، طفل ملحق به شوهر سابق است به خلاف صورتی که از وطی اول زیادتر از مدت مزبوره گذشته و از وطی دوم شش ماه یا زیاده گذشته باشد طفل ملحق به دوم است. و اگر از وطی شوهر سابق زیادتر از اکثر مدت حمل گذشته و از وطی دوم کمتر از شش ماه، طفل ملحق به هیچ کدام نیست و اگر از وطی اول و دوم زیاده از شش ماه گذشته باشد که الحاق به هر کدام ممکن باشد آیا ملحق به اول است یا به دوم یا به قرعه باید تعیین نمود؟ چند قول است: و اقوی الحاق به دوم است. و هم چنین است اگر دوم زن را بعد از عده تزویج کرده و حال، ولد مشتبه باشد.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ اگر دو عده بر زن باشد یکی عده‌ی وطی به شبهه با عقد بر او یا بدون آن و دیگری عده‌ی طلاق یا عده‌ی وفات و نحو آنها آیا ایام دو عده با یکدیگر متداخل می‌شود که برای هر دو محسوب است یا باید جدا جدا عده نگاه دارد؟ دو قول است: قول دوم مشهور و احوط و قول اول خالی از قوت نیست. و بنا بر تعدد باید عده‌ی آن که سبب مقدم بوده مقدم بدارد مگر در صورتی که یکی از دو عده به وضع حمل باشد که آن عده مقدم است هر چند سبب آن مؤخر باشد. و هر گاه متقدم عده‌ی وطی به شبهه باشد و متأخر عده‌ی طلاق رجعی، آیا پیش از آمدن زمان عده‌ی رجعی، شوهر می‌تواند به او رجوع کند و آیا در آن ایام اگر شوهر بمیرد زن از او ارث می‌برد یا نه؟ دو قول است: و قول اول خالی از قوت نیست. و هر گاه متأخر، عده‌ی طلاق به این باشد، آیا طلاق دهنده می‌تواند او را تزویج کند در عده‌ی وطی به شبهه پیش از رسیدن ایام عده‌ی طلاق یا نه؟ دو وجه است: و دور نیست جایز باشد. و هر گاه هر دو عده از یک نفر باشد مثل آن که کسی زن خود را طلاق بائن دهد و در اثناء عده با او وطی کند به شبهه، اشکال نباید کرد که دو عده با هم متداخل است.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ کسی که

صفحه : ۲۸۴

زنی را بدون عقد، به شبهه وطی کند بی اشکال مهر المثل باید بدهد در صورتی که آن زن مشتبه باشد هر چند مرد ملتفت باشد که حرام است. و اگر به شبهه او را عقد کند و وطی نماید آیا مهر المسمی را باید بدهد یا مهر المثل، دو قول است: اقوی لزوم مهر المثل است. و اگر او را به شبهه عقد کند ولی وطی نکند، اصلاً مهری ندارد.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ مبدأ عده در وطی به شبهه بدون عقد، از وقت فارغ شدن از وطی است. و اگر با عقد باشد آیا نیز، چنین است یا از وقت معلوم شدن حال است؟ دو وجه است: احوط بلکه ظاهر از اخبار وجه دوم است.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ اگر اشتباه از جانب مرد باشد و زن ملتفت باشد، مهر ندارد در صورتی که آن زن حَرّه باشد و اگر کنیز باشد آیا نیز چنین است یا آن که مهر المثل باید بدهد زیرا که حق مولی است. و عدم ثبوت مهر خالی از قوت نیست.

[مسأله ۱۶]

مسأله ۱۶ مهر متعدد نمی‌شود به تعدد وطی با استمرار اشتباه. بلی، با تعدد اشتباه مهر متعدد می‌شود.

[مسأله ۱۷]

مسأله ۱۷ تزویج زن زانیه بی شوهر، عیبی ندارد برای زانی و غیر او و لکن احوط و اولی آن است که بعد از استبراء رحم او به یک حیض باشد در صورتی که حامله نباشد به خلاف حامله که محتاج به استبراء نیست. و بلافاصله تزویج و وطی او جایز است. بلی، احوط ترک تزویج زنی است که معروفه به زنا باشد مگر بعد از ظهور توبه‌ی او بلکه احوط آن است که مردی که با او زنا کرده او را تزویج نکند. و احوط از آن اجتناب از تزویج زانیه است مگر بعد از توبه‌ی او و توبه‌ی او معلوم می‌شود به آن که او را دعوت کنی به زنا اگر امتناع کند ظاهر می‌شود توبه کرده.

[مسأله ۱۸]

مسأله ۱۸ حرام نمی‌شود زن بر شوهر خود به زنا دادن هر چند اصرار بر آن داشته باشد و بر مرد واجب نیست او را طلاق دهد.

[مسأله ۱۹]

مسأله ۱۹ کسی که زنا کرده با زن شوهر دار چه به متعه یا دوام بر او حرام مؤید است و جایز نیست که بعد از مردن شوهر یا طلاق یا بعد از تمام شدن مدت متعه، او را تزویج کند و در حرمت ابدیه ظاهراً فرق نباشد بین آن که وقت زنا بداند شوهر دار است یا نه؟ چنانچه فرق نیست بین آن که زن حَرّه باشد یا کنیز. و در مرد بین آن که حَرّ باشد یا عبد، کبیر باشد یا صغیر. و شوهر او به او دخول کرده باشد یا نه؟ و عقد بر او کند یا نه؟ با علم به بطلان عقد، چنانچه فرق نیست که زوجه نیز زانیه باشد یا مشتبهه یا مکرهه. بلی، در صورتی که مرد مشتبه باشد و زن زانیه، اقوی آن است که موجب حرمت ابدیه نمی‌شود. و اما زناء با کنیزی که هم خوابه‌ی مولی یا محلله باشد موجب حرمت ابدیه نیست. بلی، اگر مولی با کنیز خود که شوهر داده زنا کند دور نیست که بر مولی حرام مؤید شود هر چند خالی از اشکال نیست. و هر گاه کسی اکراه کند او را به زناء با زن شوهر دار، ظاهر آن است که موجب حرمت ابدیه باشد اگر چه بی اشکال نیست.

[مسأله ۲۰]

مسأله ۲۰ اگر زنا کند با زنی

در عده‌ی رجعیه، بر او حرام مؤید می‌شود به خلاف زنا در عده‌ی بائنه یا عده‌ی وفات یا عده‌ی متعه یا عده‌ی وطی به شبهه یا فسخ. و هر گاه شک کند که در وقت زنا، زن در عده بوده یا نه؟ یا آن که در عده‌ی رجعیه بوده یا بائنه؟ مادامی که بر شک باقی است حرام مؤید نیست. بلی، اگر بداند که در عده‌ی رجعیه بوده و نداند که ایام آن منقضی شده یا نه؟ و در آن حال زنا کند، ظاهر آن است که حرام مؤید شود به خصوص در صورتی که زن خبر دهد که عده‌ام تمام نشده. و فرق نیست در زنا بین دخول در قُبُل یا دُبُر و هم چنین در مسأله‌ی سابقه.

[مسأله ۲۱]

مسأله ۲۱ کسی که با پسری لواط کند به آن که در دُبُر او داخل کند و لو بعض حشفه را، مادر آن پسر بر لاطی حرام می‌شود و هر چه بالا رود. و هم چنین دختر او و هر چه پایین رود و خواهر او. و فرق نیست میان آن که لاطی و ملوط هر دو کبیر باشند یا صغیر یا یکی کبیر باشد و دیگری صغیر و مادر و دختر و خواهر لواط کننده بر دیگری حرام نیست بنا بر اقوی. و اگر با خنثی وطی کند مادر و دختر خنثی بر او حرام می‌شود. و اگر بعد از تزویج مادر یا دختر یا خواهر کسی با او لواط کند، موجب حرمت آنهاست بنا بر اقوی خصوصاً در صورتی که آنها را طلاق داده باشد و این عمل قبیح را مرتکب شود و بعد از آن بخواهد دوباره آنها را تزویج نماید. و مادر و خواهر و دختر رضاعی مثل نسبی است و ظاهر آن است که در وطی فرق نباشد میان آن که دانسته و با عمد و اختیار به عمل آورد یا با اشتباه، مثل آن که خیال کند زوجه‌ی اوست یا با اکراه، یا آن که مباشر عمل قبیح، خود مفعول باشد. و اگر با میت لواط کند آیا موجب حرمت مادر و دختر و خواهر او بر فاعل می‌شود یا نه؟ اشکال است و اگر شک کند در تحقق دخول، بنا گذارد که نشده. و به این عمل شنیع غیر از مادر و دختر و خواهر مفعول حرام نمی‌شود، پسر فاعل می‌تواند دختر و خواهر و مادر مفعول را تزویج کند هر چند اولی ترک تزویج دختر اوست.

[باب سوم در احکام تزویج در حال احرام]

اشاره

باب سوم در احکام تزویج در حال احرام بدان که جایز نیست بر مُحرِم آن که زنی را برای خود تزویج کند چه آن زن نیز مُحرِم باشد یا نه؟ چه خود، عقد را جاری نماید، چه وکیل او. در حال احرام موکَل، چه وکیل نیز مُحرِم باشد یا نه؟ و چه وکالت او پیش از احرامش باشد یا در حال احرام. و هم چنین است هر گاه کسی در حال احرام او یا پیش از آن، فصولاً زنی را برای او تزویج کند و او در حال احرام اجازه کند بنا بر آن که اجازه را ناقل یا کاشف حکمی بدانیم، بلکه مطلقاً بنا بر احوط و در تمام صور مزبوره، عقد باطل است. و در صورتی که حرمت تزویج را در آن حال بدانند علاوه، آن زن بر آن مرد حرام مؤید می‌شود چه دخول به او بکند یا نه. به خلاف صورت جهل به آن که حرام مؤید نمی‌شود بنا بر اقوی اگر چه دخول به او کرده باشد ولی عقدش در هر حال باطل است.

صفحه : ۲۸۶

بلکه اگر عقد کننده مُحرِم باشد عقدش باطل است هر چند زن و مرد مُحرِم نباشند. و هر گاه مرد غیر مُحرِم، زن مُحرِمه را تزویج کند، عقد او بی اشکال باطل است و آیا بر او حرام مؤید می‌شود یا نه؟ دو قول است: احوط اجتناب از آن است بلکه حرمت ابدیه خالی از قوت نیست و در تمام آن چه ذکر شد در احرام، فرق نیست که برای حج واجب یا مندوب باشد یا برای عمره‌ی واجبه یا

مندوبه. و در نکاح بین دائم یا متعه.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ اگر تزویج کند در حال احرام با علم به حکم، ولی با غفلت از احرام یا با نسیان آن، بی اشکال عقدش باطل است و آیا بر او حرام مؤبد می‌شود یا نه؟ اشکال است و احوط اجتناب از آن است.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ اگر کسی با زوجه‌ی دائمه یا منقطعه‌ی خود در حال احرام وطی کند، حرام است ولی زن بر او حرام مؤبد نمی‌شود اگر چه با علم و عمد کرده باشد.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ اگر در حال احرام، عقد کند زنی را که از غیر جهت احرام تزویجش باطل باشد مثل آن که خواهر زن خود را عقد کند یا آن که چهار زن دائمیه داشته باشد و او پنجمی باشد، آیا به این عقد بر او حرام مؤبد می‌شود یا نه؟ ظاهر آن است که بشود. بلی، اگر عقدش به سبب فقد رکنی باطل باشد موجب حرمت ابدیه نیست.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ اگر نداند که عقدش در حال احرام بوده یا پیش از آن؟ بنا گذارد که در احرام نبوده بلکه هم چنین است اگر شک کند که در احرام بوده یا بعد از آن؟ ولی بی اشکال نیست و اگر زن با شوهر خلاف کنند که عقدشان در حال احرام بوده یا غیر آن؟ قول مدعی صحت مقدم است چه تاریخ نکاح و احرام هر دو مجهول باشد یا آن که تاریخ یک کدام معلوم باشد. بلی، اگر سابقاً محرم بوده و شک کند که آیا از احرام بیرون آمده یا نه؟ نمی‌تواند تزویج کند و اگر بکند باطل و موجب حرمت ابدیه است.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ اگر در حال احرام عقد کند با علم به موضوع و حکم و معلوم شود که احرامش فاسد بوده عقدش صحیح است و موجب حرمت ابدیه هم نمی‌شود. بلی، اگر احرامش صحیح بوده و فاسدش نموده و بعد از آن عقد کرده در صحت و فساد عقد دو وجه است.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ کسی که طلاق رجعی داده می‌تواند در حال احرام رجوع کند چنانچه کنیز را می‌تواند مالک شود.

[مسئله ۷]

مسأله ۷ مُحرم می‌تواند وکیل کند کسی را که مُحرم نباشد که بعد از بیرون آمدن از احرام، زنی [را] برای او عقد کند چنانچه جایز است وکیل کند مُحرمی را که بعد از بیرون آمدن هر دو از احرام برایش عقد کند.

[مسأله ۸]

مسأله ۱۸ اگر فضولی عقد کند زنی را برای کسی که در احرام است جایز نیست در آن حال عقد را اجازه کند و آیا بعد از بیرون آمدن از احرام می‌تواند اجازه کند یا نه؟ احوط ترک اجازه است. و اگر مُحرم فضولاً برای کسی عقد کند باطل است هر چند زوجین هیچ کدام مُحرم نباشد.

صفحه : ۲۸۷

[باب چهارم در حکم تزویج بیش از چهار زن]

اشاره

باب چهارم [در حکم تزویج بیش از چهار زن] بدان که جایز نیست زیاده از چهار زن به عقد دائمی، چه مرد حَرّ باشد یا عبد. و زن حَرّه باشد یا کنیز. و جایز است به ملک یا به تحلیل و طی کند زیاده از چهار کنیز را و لو به هزار برسد. و هم چنین است به عقد انقطاع. و جایز نیست برای حَرّ که تزویج کند زیاده از دو کنیز چنانچه جایز نیست برای عبد که تزویج کند زیاده از دو حَرّه. پس حَرّ می‌تواند جمع کند بین چهار کنیز یا یک حَرّه یا سه حَرّه با یک کنیز یا دو حَرّه با دو کنیز و عبد می‌تواند جمع کند بین چهار کنیز یا یک حَرّه با دو کنیز یا بین دو حَرّه و نمی‌تواند جمع کند بین دو کنیز با دو حَرّه یا آن که سه حَرّه بگیرد یا چهار حَرّه بگیرد یا سه کنیز با یک حَرّه بگیرد چنانچه جایز نیست برای حُرّ که جمع کند بین سه کنیز و یک حره.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ غلام یا کنیز که بعضی آنها آزاد شده باشد آیا در احکام مذکوره به حکم حَرّند یا به حکم مملوک؟ مشکل است. و مقتضای احتیاط آن است که غلام مَبْعُض نسبت به کنیز به حکم حَرّ باشد که زیاده از دو کنیز نگیرد و نسبت به حَرّه به حکم عبد باشد که زیاده از دو حَرّه نگیرد. و کنیز مَبْعُضه نسبت به عبد به حکم حَرّه باشد و نسبت به حَرّ به حکم کنیز باشد.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ هر گاه غلامی سه یا چهار کنیز به زوجیت داشته باشد و آزاد شود، نمی‌تواند همه را به زوجیت نگاه دارد بلکه باید زاید بر دو کنیز را رها کند و ظاهر آن است که مخیر باشد ما بین آنها هر کدام را بخواهد رها کند، چنانکه کافری که زیاده بر چهار زن داشته باشد و مسلم شود، باید زاید را رها کند و مخیر است ما بین زنان هر کدام را بخواهد رها کند و محتمل است باید به قرعه تعیین نماید و احوط آن است که اختیار کند قرعه زدن ما بین آنها را. و اگر یک نفر از کنیزان یا دو نفر آنها آزاد شوند، مخیر می‌باشند میان آن که نکاح خود را باقی گذارند یا به هم زنند پس اگر به هم زدند که هیچ و اگر نکاح را به حال خود باقی گذاردند زوج مثل صورت اولی مخیر است ما بین نگاه‌داری آنها یا دو نفر دیگر و احوط آن است که اختیار قرعه کند.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ اگر کسی چهار زوجه داشته باشد و شک کند در آن که تمام آنها به عقد دائم می‌باشند تا نتواند زوجه‌ی دائمی دیگری بگیرد یا آن که بعضی معین یا غیر معین آنها به عقد انقطاع می‌باشند تا بتواند؟ در این صورت جواز تزویج زن پنجمی مشکل است.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ کسی که چهار زن داشته باشد و یکی از آنها را طلاق دهد و بخواهد زن دیگری بگیرد پس اگر طلاق او رجعی بوده تا عده‌اش تمام نشده نمی‌تواند دیگری را بگیرد و اگر طلاق او بائن باشد، آیا پیش از انقضای عده‌ی او، جایز است تزویج دیگری یا نه؟ مشهور علماء جایز می‌دانند و آن اقوی است و منع از آن که در بعضی اخبار وارد شده محمول بر کراهت است. بلی، در صورتی که بخواهد خواهر زنی را

صفحه : ۲۸۸

که طلاق بائن داده بگیرد پیش از انقضای عده‌ی او، بی اشکال می‌تواند چنانچه در عده‌ی غیر طلاق مثل عده‌ی فسخ به عیب یا نحو آن نیز جواز نکاح دیگری خالی از اشکال است و هم چنین اگر یکی از چهار زن بمیرد، نباید مرد صبر کند تا چهار ماه و ده روز بگذرد آن وقت دیگری بگیرد و منعی که از آن وارد شده محمول بر کراهت است. و هر گاه طلاق یا جدائی به فسخ پیش از دخول باشد، عده ندارد تا صبر کردن واجب باشد یا نباشد.

[باب پنجم در احکام تزویج غلام و کنیز]**[مسئله ۱]**

مسئله ۱ اختیار تزویج غلام و کنیز به دست مولای آنها است می‌تواند غلامش را بی رضای او زن دهد یا کنیزش را شوهر دهد یا آنها را جبر کند که تزویج کنند. و خودشان بی اذن مولی نمی‌توانند تزویج کنند، چنانچه دیگری هم بدون اذن مولی نمی‌تواند آنها را تزویج کند و اگر چه از برای آنها پدر آزادی باشد بلکه عقدی که بر غلام و کنیز بی رضای مولی واقع شده اگر به قصد ترتیب اثر بوده، حرام است. بلی، به قصد آن که به مولی بگویند شاید اجازه کند، ظاهراً حرام نباشد. و هر گاه غلام یا کنیز زنی را برای مردی عقد کند فضولتاً یا با اذن آن غیر، بدون اذن مولی، حرام نیست بنا بر اقوی.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ اگر غلام بی اذن مولای خود زنی عقد کند، صحت آن موقوف بر اجازه مولی است چنانچه اگر کنیز خود را بی اذن مولی برای دیگری عقد کند چنین است که اگر اجازه کند صحیح است و الا فلا و اجازه کاشف است که از زمان عقد نکاح واقع شده. و ظاهر آن است که معتبر باشد در صحت اجازه، آن که پیش از آن، مولی عقد را رد نکند و اجازه بعد از رد بی ثمر است. و آیا اگر مولی پیش از عقد او را نهی از تزویج کرده باشد به منزله‌ی رد لاحق است که عقدش قابل تصحیح به اجازه لاحق نیست یا هست؟ دو وجه است: و اقوی آن است که قابل است.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ اگر مولی برای غلام زنی بگیرد یا خودش را جبر به تزویج کند و مهر را در عین خاصی معین نکند، مهر بر ذمه‌ی مولی قرار می‌گیرد و می‌تواند بر ذمه‌ی غلام قرار دهد با رضایت او که بعد از آزاد شدن بدهد. و آیا می‌تواند بدون رضای غلام بر ذمه‌ی او قرار دهد یا نه؟ مشکل است نظیر آن که مولی مالی قرض بگیرد بر ذمه‌ی غلام بی رضای او. و هر گاه مولی غلام را اذن دهد که برای خود زن بگیرد پس اگر معین کرده که مهر را بر ذمه‌ی مولی یا خود غلام قرار دهد یا آن که مهر را در عین خاصی معین نماید، باید به همان نحو عمل کند و تخلف نکند. و اگر در وقت اذن مهر را معین نکند آیا مهر بر ذمه‌ی مولی قرار می‌گیرد یا بر ذمه‌ی عبد و مولی ملتزم است که از جانب او ادا کند یا آن که باید غلام از کسب خود بدهد؟ اقوی وجه اول است که بر ذمه‌ی مولی است. و هم چنین است حکم نفقه‌ی زوجه‌ی غلام که بر ذمه‌ی مولی است و اگر غلام

صفحه : ۲۸۹

بی اذن مولی تزویج کرده باشد و بعد از آن مولی اجازه کرده باشد، آیا اجازه‌ی او مثل اذن سابق است که مهر زوجه بر ذمه‌ی مولی یا بر عهده‌ی او باشد یا نه؟ دو وجه است: و ممکن است فرق باشد بین صورتی که غلام مهر را بر ذمه‌ی خود قرار داده پس دخلی به مولی ندارد هر چند عقد او را اجازه کند و بین صورتی که مهر را در عین مال مولی یا بر ذمه‌ی او قرار داده باشد یا آن که معین نکرده باشد که در این صور، بر مولی باشد. و هر گاه مولی اذن در تزویج داده یا مقدار مهر را معین کرده یا گفته هر چه بخواهی مهرش کن یا ابداء تعیین نکرده، صورت اول و دوم اشکالی ندارد که به موجب تعیین معین می‌شود و در صورتی که معین نکرده باشد عبد باید مهر را به قدر متعارف قرار دهد. و اگر زیادتر کرده مقدار زاید ثبوت آن موقوف است بر اجازه‌ی او و بعضی گفته‌اند آن زاید هم در ذمه‌ی او مستقر است. و هم چنین نسبت به زوجه اگر شخص او را مولی معین نکند، باید عبد زنی بگیرد که لایق به حال او باشد از حیث شرافت و پستی پس اگر تعدی نمود موقوف بر اجازه‌ی مولی است.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ مهر کنیزی که شوهر کرده مال مولای اوست چه مولی او را شوهر داده چه به اذن او شوهر کرده یا دیگری شوهرش داده و او اجازه کرده باشد. و نفقه‌ی کنیز بر شوهر است مگر در صورتی که مولی او را از تمکین زوج منع کند یا ملتزم شده باشد که خودش نفقه‌ی او را بدهد. و مولی را می‌رسد که او را به خدمتی که منافی حق شوهر نباشد و دارد و مشهور علماء فرموده‌اند که مولی در روز، او را استخدام می‌کند و شب او را به شوهر واگذار و عمل به این قول، چنانچه ظاهر بعض اخبار است مانعی ندارد و اگر مولی طور دیگر با شوهر شرط کرده باشند باید عمل نمایند. و آیا شوهر را می‌رسد که بی اذن مولی کنیز را سفر برد یا نه؟ بعضی فرموده‌اند او را نمی‌رسد لکن مولی را می‌رسد که بی اذن شوهر او را سفر برد. و اقوی عکس آن است زیرا که مولی به موجب اذن به تزویج ملتزم به لوازم زوجیت شده و مردان مسلط بر زنان می‌باشند. و اما غلامی که به اذن مولی زن گرفته، امرش به دست مولی است اگر او را از استمتاع منع کند باید اطاعتش نماید مگر در مقدار واجب مثل وطی در هر چهار ماه یک مرتبه و مثل حق مضاجعه هر چهار شب، یک شب.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ اگر کنیز را اذن دهد برود شوهر کند و مهر را برای کنیز قرار دهد، صحیح است بنا بر اقوی هر چند مولی را می‌رسد که

مال کنیز و غلام را تملک کند بلکه اقوی آن است که مالک آنها و مالک مال آنها است و ضرر ندارد که مالی دو مالک طولی داشته باشد.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ اگر غلام یا کنیز مشترک میان دو نفر یا زیاده باشد صحت نکاح آنها موقوف به اذن تمام مالکین یا اجازه‌ی آنهاست و اگر بعضی آنها مملوک و بعضی آنها آزاد باشد، صحت نکاح آنها منوط به اذن خود آنها و اذن مولای آنها

صفحه : ۲۹۰

است و در این حال مولی را نمی‌رسد، آنها را جبر به تزویج نماید.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ هر گاه زن شوهر خود را که غلام کسی بوده بخرد، نکاحش باطل می‌شود و هر گاه بعد از دخول بخرد مستحق مهر خود می‌باشد و اگر پیش از دخول بخرد، آیا تمام مهر ساقط می‌شود یا نصف آن یا تمام آن برقرار می‌ماند؟ وجوهی است: و بنا بر سقوط تمام مهر اگر غلام را بخرد و مهر خود را ثمن قرار دهد باطل است به خلاف آن که بعد از دخول او را به مهر بخرد که مانعی ندارد.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ طفلی که ما بین غلام و کنیز متولد می‌شود مملوک است چه از تزویج صحیح حاصل شده باشد به اذن یا اجازه‌ی مولی و چه از شبهه با عقد یا بدون آن و چه از زنا یا هر دو یا یکی از آن دو حاصل شده باشد، بدون عقد یا با عقدی که فاسد بوده به اعتقاد هر دو یا یکی از آنها. و هر گاه یکی از پدر و مادر آزاد باشند اولاد آنها آزاد است در صورتی که مباشرت آنها به سبب عقد صحیح واقع شده باشد یا آن که از روی شبهه باشد چه با عقد یا بدون آن، حتی در صورتی که کنیز تدلیس کرده و ادعای حریت کرده و حرّی او را تزویج کرده باشد بنا بر اقوی؛ هر چند در این حال بر آن مرد واجب است که قیمت آن ولد را به مولای کنیز دهد به خلاف آن که مباشرت آنها بعد از عقدی باشد که بدون اذن مولی واقع شده و آن مرد فساد عقد را دانسته باشد یا بدون عقد، و طی نموده و فرزند از زنا حاصل شده باشد که آن طفل آزاد نیست پس هر گاه کنیز و غلام هر دو از یک مالک باشند طفل آنها نیز ملک مالک ابوین است. و اگر هر کدام مالک علی حده داشته باشد، طفل ما بین مالکین بالسویه قسمت می‌شود مگر آن که مالکین با یکدیگر قرار داده باشند که طفل را به تفاوت مالک شوند یا آن که مختص یک کدام باشد و اینها در صورتی است که عقد آنها به اذن هر دو مولی یا بدون اذن هر دو واقع شده باشد. و هر گاه به یکی از دو مولی اذن داده و دیگری اذن نداده باشد باز هم ظاهر آن است که طفل ما بین هر دو قسمت شود و لکن مشهور علماء بر آنند که در این صورت ولد مال مولایی است که اذن نداده. و هم چنین ولد ما بین آن دو مشترک است در صورتی که مباشرت آن دو نفر هر دو از روی شبهه باشد چه با عقد یا بدون آن یا اگر کنیز مشتبه و غلام ملتفت باشد، ظاهر آن است که بدون خلاف طفل ملک مولای کنیز باشد چه از طرف کنیز هم شبهه یا به زنا باشد.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ هر گاه یکی از پدر و مادر حرّ باشند طفل آنها حرّ است. و هر گاه در ضمن عقد نکاح یا عقد خارج لازم، شرط رقیّت طفل نمایند این شرط صحیح نیست بنا بر اقوی و فساد شرط، عقد را فاسد نمی‌کند بنا بر اقوی هر چند محتمل است بگوییم که شرط فاسد در خصوص نکاح مفسد عقد است در صورتی که صاحب شرط، جاهل به فساد شرط باشد زیرا که در سایر عقود تخلف شرط، تدارک می‌شود به خیار و در

صفحه : ۲۹۱

نکاح؛ خیار اشراط نیست. بلی، با علم به فساد شرط، مفسد عقد نیست و حال نکاح حال سایر عقود است.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ هر گاه حرّ، کنیزی را بی اذن مولی تزویج کند وطی او حرام است هر چند به توقع اجازه کرده باشد و اگر مولی عقد را اجازه کند کشف می‌کند که از اول صحیح واقع شده بنا بر اقوی پس هر گاه قبل از اجازه با او وطی کند مهر او را باید بدهد و اگر طفلی از آنها متولّد شود آزاد است و حدّ زنا به او نمی‌زنند هر چند علم به حرمت با او وطی کند بلکه تعزیرش کنند. و اگر می‌دانسته که مولی اجازه خواهد کرد ظاهر آن است که فعل او حرام نباشد و تعزیر هم نداشته باشد. و هر گاه مولی عقد را اجازه نکند معلوم می‌شود که تزویج از اول باطل بوده پس اگر با علم به حرمت و بطلان و مشتبه نبود از جهات دیگر با او وطی کند حدّ زنا به او زنند و به دخول مهر او را باید بدهد هر چند کنیز هم بطلان عقد را هم بداند بنا بر اقوی. و آیا مهر المسمّی باید بدهد یا مهر المثل یا عُشر قیمت کنیز بر فرض آن که بکر باشد و نصف عُشر اگر ثیبه باشد؟ چند قول است: و اقوی قول اخیر است. و هر گاه طفلی از آنها متولّد شود، ملک مولای کنیز خواهد بود به خلاف صورتی که جاهل به حکم بوده یا آن که از جهت دیگر مشتبه باشد که حدّش نمی‌زنند و طفل او آزاد است. بلی، بعضی گفته‌اند که قیمت روز ولادت طفل را باید بدهد و لکن دلیلی ندارد.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ هر گاه مولی عقدی را که بر کنیزش واقع شده نه اجازه کند و نه ردّ تا بمیرد آیا وارث او می‌تواند عقد را اجازه کنند یا نه؟ دو وجه است: اقوی آن است که نمی‌توانند.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ اگر کنیز تدلیس نماید و بگوید حرّام و آزادی او را تزویج کند و به او دخول نماید و بعد از آن معلوم شود که کنیز بوده، باید از او جدایی کند مهر او را به مولی بدهد که عُشر قیمت کنیز یا نصف عُشر است بنا بر اقوی نه مهر المسمّی و نه مهر المثل. و هر گاه مهر را به کنیز داده باشد از او پس گیرد بر فرض آن که موجود باشد و الاّ بعد از آن که آزاد شود از او بگیرد. و اگر طفلی بزاید آیا حرّ است یا ملک مولای کنیز، دو قول است: و مشهور آن است که ملک مولی است و اقوی آن است که آزاد است و بر هر دو قول بر پدرش واجب است که قیمت روز ولادت طفل را به مولی بدهد. و اگر نداشته باشد باید تحصیل قیمت کند و بدهد و اگر ندهد بر امام علیه السلام واجب است که از باب زکات از سهم رقاب یا از مطلق بیت المال قیمت او را بدهد و او را

رها کند و اینها در صورتی است که وطی او به اعتقاد حریت باشد به خلاف آن که با علم به کنیز بودن با او وطی کند و طفلی متولّد شود که طفلش ملک مولای کنیز است زیرا که از زنا متولّد شده، بلکه هم چنین است در صورتی که بداند مملو که بوده و آن زن ادعا کند که آزادش کرده و مرد آزادی او را نداند و بیینه هم شهادت به عتق او نداده باشد که وطی او جایز نیست. بلی، اگر سبق رقیّت او

صفحه : ۲۹۲

را نداند جایز است اعتماد بر قول او کند پس اگر خلافتش معلوم شود حکم به رقیّت ولد نمی‌شود و هم چنین با اقامه‌ی بیینه بر دعوای خود با تبیین خلاف آن.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ هر گاه غلامی بی اذن مولی و بی اجازه‌ی او حُرّه را تزویج کند نکاحش باطل است و مستحق مهر و نفقه نیست بلکه ظاهر آن است که آن زن را حدّ زنا باید بزنند در صورتی که بداند که غلام بی اذن مولایش نکاح کرده و بداند برای او جایز نیست. ولی اگر این کار را به امید لحوق اجازه کرده باشد و اعتقادش جواز آن باشد که شبهه در باره‌ی او محسوب شود آن زن را حدّ نمی‌زنند چنانچه چنین است در صورتی که بداند اجازه خواهد کرد به خلاف صورتی که به امید لحوق اجازه کرده باشد و لکن بداند که با این حال نکاح او جایز نیست و اجازه نکند که آن زن را حدّ می‌زنند. و اگر اجازه کند حدّش نمی‌زنند بلکه چون تجرّی کرده تعزیرش کنند. و اگر طفلی از او متولّد شود بر فرض اشتباه عبد بلکه با زنا‌ی او نیز ملک مولای عبد خواهد بود زیرا که نماء عبد محسوب است. و اگر زن، جاهل به حال باشد حدّش نمی‌زنند و طفل او حرّ است و مهرش را از عبد بعد از آزاد شدن می‌گیرد.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ هر گاه غلامی بدون عقد با حُرّه زنا کند، فرزندی که از او متولّد شود آزاد است هر چند زن نیز زانیه باشد پس فرق است ما بین زنا‌ی بی عقد و زنا‌ی با عقد با علم به فساد؛ آن که در صورت ثانیه طفل، ملک مولای عبد است.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ هر گاه حرّ زنا کند با کنیزی و فرزندی متولّد شود، آن فرزند ملک مولای کنیز است هر چند کنیز هم زانیه باشد و هم چنین است اگر غلامی با کنیز دیگری زنا کند که فرزند، ملک مولای کنیز است.

[مسأله ۱۶]

مسأله ۱۶ مولای کنیز را می‌رسد که کنیز را برای غلام خود تحلیل کند و هم چنین جایز است برای او که کنیزش را به غلام خود تزویج کند. و اقوی آن است که نکاح است نه تحلیل چنانچه اقوی آن است که کفایت می‌کند مولی به غلامش بگوید: اُنکحتک فلانۀ و محتاج به قبول مولی و قبول عبد نیست بلکه دور نیست که در سایر مقامات که امر نکاح طرفین به دست یک نفر باشد مثل ولی و وکیل طرفین، ایجاب تنها بدون قبول کافی باشد. و هم چنین است اگر وکیل کند دیگری را در تزویج کنیز خود به غلام خود و کافی است که وکیل بگوید: اُنکحت أمة موکلی بعبده فلان یا آن که بگوید: اُنکحت عبد موکلی أمة به خلاف آن که

مولی غلام و کنیز خود را اذن دهد که تزویج کنند ما بین خودشان که ظاهر آن است که محتاج به ایجاب و قبول باشد.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ هر گاه مولی بخواهد غلام و کنیز خود را که ما بین آنها تزویج کرده میان آنها تفریق کند بدون طلاق می‌تواند بلکه کافی است که آنها را امر به مفارقت کند و دور نیست که طلاق جایز باشد به آن که غلامش را امر به طلاق کند هر چند خالی از اشکال نیست.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ اگر مولی کنیزش را به غلام تزویج کند مستحب

صفحه: ۲۹۳

است که چیزی به کنیز بدهد چه آن چیز را در عقد ذکر کند یا نه؟ بلکه احوط است و کنیز مالک آن می‌شود بنا بر اقوی.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ اگر مولی بمیرد و غلام و کنیز منتقل به ورثه شود آنها را نیز می‌رسد که مثل مورث غلام و کنیز را امر به مفارقت کنند بدون طلاق و ظاهر آن است که اگر یک نفر از ورثه آنها را امر به مفارقت کند بس باشد.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ هر گاه کنیزی را که مشترک باشد به اذن مالکین تزویج کند و بعد از آن حصه‌ی بعضی یا بعض حصه‌ی او را یا بعضی از حصه‌ی هر کدام را بخرد نکاحش باطل می‌شود و بعد از خریدن، وطی او جایز نیست. و هم چنین است در صورتی که تمامش ملک کسی باشد و بعد از تزویج شوهر بعض او را بخرد و هر گاه شریک تحلیل کند برای شریک آیا وطی او جایز است یا نه؟ دو قول است: و اقوی جواز آن است و هم چنین وطی کنیزی که بعض او آزاد شده و مقدار رقیبت او را بخرد، جایز نیست نه به عقد و نه به تحلیل به آن که کنیز سهم حریت خود را تحلیل کند. بلی، هر گاه مولی با کنیز میغضه اوقات را قسمت کرده باشند به آن که مثلاً یک روز را برای خود و یک روز را برای کنیز قرار داده باشند جایز است کنیز در روز نوبت خود منقطع‌ی مولی شود هر چند احتیاط است.

[باب ششم در چیزهایی که عارض نکاح می‌شود]

اشاره

باب ششم در چیزهایی که عارض نکاح می‌شود که عتق و بیع و طلاق باشد اما عتق پس هر گاه کنیزی را که شوهر داده‌اند آزاد شود، آن کنیز می‌تواند نکاح خود را فسخ کند چه شوهرش عبد باشد یا حر بنا بر اقوی. و ظاهر آن است که در جواز فسخ، فرق نکنند میان نکاح دائم و منقطع. بلی، حکم مخصوص است به صورتی که تمام کنیز آزاد شود به خلاف آن که بعض او آزاد شود

که نمی‌تواند فسخ کند بنا بر اقوی. بلی، اگر بعد از آن تتمه‌ی او نیز آزاد شود آن وقت می‌تواند فسخ کند.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ هر گاه کنیز مزوجه، بعد از دخول به او آزاد شود شوهر مهرش را باید بدهد به مولی یا به خودش هر طوری که در عقد قرار داده‌اند و در صورتی که برای خودش قرار داده باشند پیش از آزادی، مولی را می‌رسد که مال او را تملک کند به خلاف بعد از آزادی. و اگر پیش از دخول آزاد شود آیا تمام مهر ساقط می‌شود یا نصف آن یا اصلاً ساقط نمی‌شود؟ وجوهی است: اقوی عدم سقوط است.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ اگر پیش از دخول آزاد شود و بعد از دخول فسخ کند پس اگر مهر را در عقد برای خودش قرار داده‌اند مال او خواهد بود و اگر برای مولی قرار داده‌اند یا معین نکرده باشند آیا مهرش برای خود اوست یا برای مولی؟ دو قول است: اقوی آن است که مال مولی است زیرا که در وقت عقد، کنیز بوده.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ اگر در عقد مهری قرار نداده باشند به آن که مفوضه‌المهر باشد ظاهر آن است که حال آن بعد از تعیین، حال صورتی است که مهر را

صفحه : ۲۹۴

در عقد معین کرده باشند. و هم چنین است اگر مفوضه‌البضع باشد و بعد از دخول و تعیین مهر آزاد شود به خلاف صورتی که پیش از دخول آزاد شود که ظاهر آن است که مهر، مال خود کنیز باشد.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ هر گاه کنیز در عده‌ی رجعیه آزاد شود، ظاهر آن است که بتواند فسخ کند و اگر فسخ نمود بعد از آن شوهر نمی‌تواند به او رجوع کند به خلاف آن که فسخ نکند که شوهرش حق رجوع دارد. و اگر فسخ نمود، نباید عده علی حده بگیرد بلکه کافی است همان عده را به قدر عده‌ی حره تمام کند و اگر در عده‌ی بائنه آزاد شود خیار فسخ ندارد بنا بر اقوی.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ فسخ کنیز محتاج به اذن حاکم نیست.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ خیار فسخ کنیز فوری است بنا بر احوط و مراد به فور، فور عرفی است. بلی، اگر نداند آزاد شده یا نداند که خیار دارد یا

نداند خیار او فوری است؟ بعد از فهمیدن می‌تواند فسخ کند.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ اگر کنیز مزوجه، صغیره یا مجنونه باشد و آزاد شود، ولی او مختار بر فسخ خواهد بود.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ اگر شوهر بفهمد که کنیز آزاد شده بر او واجب نیست کنیز را خیر کند که آزاد شده یا خیر دهد که خیار دارد اگر کنیز نداند بلکه جایز است برای شوهر که آزادی یا خیار او را اخفاء کند بر او.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ ظاهر مشهور آن است که در ثبوت خیار فرقی نیست میان آن که مولی او را شوهر داده باشد یا آن که او را اذن شوهر کردن داده باشد و او به رضای خود اختیار شوهر کرده باشد. و ممکن است بگوئیم که مختص به صورت اولی است.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ هر گاه مولی در وقت عتق، بر کنیز شرط کند که نکاح را فسخ نکند ظاهر، صحت شرط است.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ اگر غلام زن دار آزاد شود، نه غلام، خیار فسخ دارد و نه زوجه‌اش.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ هر گاه غلام سه زن داشته باشد یک حُرّه و دو کنیز، و یکی از دو کنیز آزاد شود آیا آزاد شده می‌تواند نکاح را فسخ کند یا نه؟ دو وجه است: و بنا بر جواز فسخ اگر اختیار بقاء زوجیت کند آیا غلام به ملاحظه‌ی آن که نمی‌تواند زیاده از دو حُرّه به زوجیت او باشد مخیر است بین تفریق معتقه یا دیگران یا آن که نکاح معتقه باطل می‌شود؟ دو وجه است و هم چنین است اگر سه کنیز در نکاح او باشد و دو نفر آنها آزاد شود یا چهار کنیز در نکاح او باشد و یکی از آنها آزاد شود که در آن دو وجه است و در صورت مفروضه اگر دفعه تمام کنیزان آزاد شوند آیا عبد مخیر است که دو نفر آنها را برای خود نگاه دارد و تتمه را رها کند و بعد از آن، آن دو زن خیار فسخ دارند یا آن که از اول اختیار با زوجات است؟ و بر فرض آن که زیاده از دو نفر آنها اختیار بقاء زوجیت نمودند بعد از آن غلام مخیر است یا آن که نکاح تمام آنها باطل می‌شود؟ چند وجه است.

صفحه : ۲۹۵

اشاره

باب هفتم در محرمات به مصاهره و آن علاقه‌ای است که به تزویج میان هر کدام از زن یا شوهر با اقارب دیگری پیدا می‌شود و هم چنین آن چه به سبب ملکیت یا به تحلیل یا وطی به شبهه یا به زنا یا به نظر یا لمس در صور مخصوصه پیدا می‌شود.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ زوجه‌ی هر کدام از پدر و پدرِ پدر و پدرِ مادر، هر چه بالا رود و زوجه‌ی پسر و پسرِ پسر و پسرِ دختر و هر چه پایین آید بر دیگری حرام است، چه پدر و پسر نسبی یا رضاعی، چه به زوجیت دائمه یا به متعه، به مجرد عقد هر چند به او دخول نکرده باشد. و فرق نیست در زن و شوهر و پدر و پسر بین آن که حرّ باشند یا مملوک.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ کنیز پدر بر پسر و کنیز پسر بر پدر حرام نیست مادامی که مالک به او وطی یا لمس یا نظر به شهوت نکرده باشد به خلاف آن که به او وطی کرده یا او را لمس یا نظر به شهوت کرده باشد که برای دیگری حرام است. و هم چنین کنیزی که برای هر کدام از پدر یا پسر تحلیل شده پیش از دخول برای دیگری حرام نیست.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ حرام است بر مرد تزویج مادر زن و مادرِ مادر او هر چه بالا رود به مجرد عقد هر چند هنوز دخول به زن نکرده باشد چه مادر، نسبی باشد یا رضاعی. و هم چنین حرام است تزویج دختر زنی که دخول به او کرده باشد اگر چه آن دختر در دامان او بزرگ نشده باشد و اگر چه آن دختر بعد از بیرون رفتن زن از زوجیت او متولد شده باشد. و هم چنین حرام است بر او مادر کنیزی که با او وطی کرده باشد و هم چنین جدّه‌ی او هر چه بالا رود و هم چنین دختر آن کنیز و دخترِ دختر او هر چه پایین آید.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ در دخول، فرق نیست بین دخول به قُبُل یا دُبُر و کفایت می‌کند دخول حشفه یا مقدار آن و کفایت نمی‌کند مجرد انزال بر روی فرج او بدون دخول هر چند به آن آبستن شود. و فرق نیست بین دخول در حال خواب یا بیداری به اختیار یا به جبر زوج یا زوجه.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ پدر و پسر هیچ کدام نمی‌توانند با مملوکه‌ی دیگری بدون عقد یا تحلیل وطی کنند هر چند مالک با او مباشرت نکرده باشد. و آلا زانی خواهد بود.

[مسئله ۶]

مسأله ۶ جایز است برای پدر که کنیز پسر صغیر خود را بر خود قیمت کند و وطی نماید و ظاهر آن است که جدّ در این حکم ملحق به پدر و دختر ملحق به پسر باشد اگر چه خلاف احتیاط است. و لازم نیست که آن کنیز را به صیغه‌ی بیع یا صلح و نحو آنها به خود منتقل نماید اگر چه احوط است. و معتبر نیست در صحت آن که، تقویم مصلحت و صرفه صغیر باشد بلکه معتبر است در آن که برای صغیر فسادى نداشته باشد و لازم نیست که پدر فعلاً دارای قیمت او باشد اگر چه احوط است.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ هر گاه پسر با کنیز پدر زنا کند حدّش می‌زنند به خلاف آن که پدر با کنیز پسر زنا کند که مشهور بر آنند که حدّ ندارد ولی مشکل است.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ اگر هر کدام از پدر و پسر

صفحه : ۲۹۶

کنیز دیگری را اشتبهاً وطی کند، حدّ ندارد و لکن مهر المثل او را باید به مالک بدهد و هر گاه به وطی پسر آبستن شود، فرزندش آزاد است چه طفل او دختر باشد یا پسر به خلاف آن که به وطی پدر آبستن شود که فرزندش آزاد نیست مگر آن که دختر باشد. بلی، اگر فرزند پسر باشد پدرش باید او را از بندگی فک نماید.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ جایز نیست تزویج دختر خواهر زوجه و دختر برادر او بر روی خاله یا عمّه مگر به اذن آنها و فرق نیست بین نکاح دائم یا منقطع و هم چنین فرق نیست بین آن که عمّه یا خاله از نکاح آنها خبردار باشند یا نه؟ و عکس آن که تزویج عمّه یا خاله بر روی دختر آن باشد جایز است هر چند عمّه و خاله خبر نداشته باشند بنا بر اقوی.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ ظاهر آن است که در حکم مذکور فرق نکند بین آن که عمّه و خاله و دختر برادر یا دختر خواهر، صغیره باشند یا کبیره یا بعضی از آنها صغیره باشند. و فرق نباشد بین آن که عمّه یا خاله خبردار شوند از نکاح آنها یا ابداً خبردار نشوند و نه بین آن که مدت انقطاع کم باشد و لو یک ساعت یا زیاد و لکن حکم مذکور در بعض صور مشکل است.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ ظاهر آن است که اگر عمّه را با دختر برادرش یا خاله را با دختر خواهرش با هم عقد کند باز محتاج به اذن عمّه یا خاله باشد.

[مسأله ۱۲]

مسئله ۱۲ در حکم مذکور فرق نیست بین آن که عمه و دختر برادر یا خاله و دختر خواهر هر دو مسلمه باشند یا کافره یا یکی مسلمه باشد و دیگری کافره.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ در اعتبار اذن عمه و خاله فرق نیست بین آن که عمه یا خاله‌ی خودش باشد یا آن که عمه یا خاله‌ی پدرش یا مادرش هر چه بالا رود.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ آیا کفایت می‌کند رضای باطنی عمه یا خاله به تزویج دختر آن بدون اظهار رضا یا آن که معتبر است اظهار رضا به قول یا فعل؟ دو وجه است.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ اگر عمه یا خاله بعد از آن که اذن داده باشند از اذن خود برگردند و شوهر پیش از آن که از رجوع خبردار شود یکی از دختران را تزویج کند باطل است.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ اگر عمه یا خاله بعد از عقد دختر برادر یا دختر خواهر از اذن خود برگردند مبطل عقد نیست.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ ظاهر آن است که اذن عمه یا خاله بس باشد هر چند آنها، مغرور کرده باشد به آن که مثلاً آنها را وعده داده باشد که چیزی به آنها دهد و وفا نکند اگر چه وقت عقد بنای وفا نداشته باشد. بلی، اگر اذن آنها مقید به وفا باشد و وفا نکند کشف می‌کند که اذن و عقد باطل بوده هر چند وقت عقد بنای وفا داشته باشد.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ ظاهر آن است که اعتبار اذن عمه و خاله در صحت تزویج از باب حکم شرعی باشد نه از باب حق پس به اسقاط آنها ساقط نمی‌شود.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ هر گاه شوهر در عقد عمه و خاله بر آنها شرط کند که اذن دهند تزویج دختر برادر یا دختر خواهر را و به شرط، وفا نکنند عصباناً نمی‌تواند عقد کند آنها را. و آیا شوهر را می‌رسد که جبرشان نماید تا اذن دهند

صفحه : ۲۹۷

یا نه؟ دو وجه است. بلی، اگر در عقد عمّه و خاله شرط کند که بتواند دختر آن را عقد کند، اظهار صحت شرط است اگر چه عمّه یا خاله بعد از عقد خود اظهار کراهت نمایند.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ اگر بدون اذن عمّه یا خاله تزویج کند دختر برادر یا دختر خواهر [را] و بعد از آن عمّه یا خاله اجازه کنند، صحیح است بنا بر اقوی.

[مسئله ۲۱]

مسئله ۲۱ اگر عمّه و دختر برادرش را بدون اذن تزویج کند و شک کند که عقد عمّه مقدّم بوده یا عقد دختر برادر؟ هر دو محکوم به صحت است. و هم چنین است اگر شک کند که دو عقد را با هم کرده یا جدا جدا؟ بنا بر آن که متقارنین را بدون اذن عمّه باطل [ب] دانیم.

[مسئله ۲۲]

مسئله ۲۲ هر گاه عمّه یا خاله ادّعا کنند که اذن نداده‌اند و شوهر ادّعا کند که اذن داده‌اند، قول عمّه و خاله مقدّم است. و اگر عمّه بگوید اذن نداده‌ام و دختر برادر طرف دعوی باشد و بگوید اذن داده، قول عمّه مقدّم است.

[مسئله ۲۳]

مسئله ۲۳ اگر دختر برادر زن یا دختر خواهرش را تزویج کند و شک کند که آیا به اذن عمّه و خاله بوده یا نه؟ تزویج او محکوم به صحت است.

[مسئله ۲۴]

مسئله ۲۴ اگر دختر شیر خواری را بر روی زنی تزویج نماید و بعد از آن خواهر زن یا زن برادرش آن طفل را شیر دهد به قدر رضاع که عمّه یا خاله رضاعی صغیره شوند، نکاح آن دختر باطل نمی‌شود. و هم چنین است اگر در حال کفر بین تزویج عمّه و دختر برادرش یا بین خاله و دختر خواهرش بدون اذن آنها جمع کند و بعد از آن اسلام بیاورد تزویجش باطل نمی‌شود بنا بر وجهی.

[مسئله ۲۵]

مسئله ۲۵ اگر عمّه یا خاله را طلاق رجعی دهد مادامی که از عده بیرون نیامده‌اند نمی‌تواند بدون اذن آنها دختر آن را تزویج کند به خلاف طلاق به این که تزویج دختران در عده‌ی آنها مانعی ندارد.

[مسئله ۲۶]

مسئله ۲۶ طلاق خلع به این است که نکاح دختر آن بدون اذن در ایام عده ضرر ندارد و اگر بعد از عقد دختر آن مطلقه رجوع کند به آن چه عوض طلاق به زوج داده عقد آنها باطل نمی‌شود.

[مسئله ۲۷]

مسئله ۲۷ آیا اعتبار اذن عمّه و خاله در جمع بین دو کنیز به ملک یا یک کنیز و حزه نیز جاری است یا نه؟ اقوی عدم اعتبار آن است.

[مسئله ۲۸]

مسئله ۲۸ بعد از آن که زنی را تزویج کرده اگر بعد از دخول به او بلکه پیش از آن نیز، بنا بر اقوی با مادر او یا با دختر او زنا کند آن زن بر او حرام نمی‌شود. و هم چنین اگر پدر با زن پسرش یا پسر با زن پدرش زنا کند، آن زن بر شوهرش حرام نمی‌شود به خلاف زنای پیش از تزویج که موجب حرمت است پس زنای با عمّه یا خاله، موجب حرمت تزویج دختران آنها است و اما زنا با غیر عمّه و خاله از سایر زنان آیا موجب حرمت تزویج مادر و دختر آن زن باشد یا نه؟ خلاف است و احوط اجتناب است بلکه حرمت تزویج آنها خالی از قوت نیست. و هم چنین است حکم وطی به شبهه که بعد از تزویج موجب حرمت نمی‌شود به خلاف قبل از تزویج که حرام است.

[مسئله ۲۹]

مسئله ۲۹ هر گاه پسر

صفحه : ۲۹۸

با کنیز پدر زنا کند پیش از آن که پدر با او مباشرت کرده باشد آن کنیز بر پدر حرام می‌شود به خلاف آن که قبل از آن پدر با او مباشرت کرده باشد که موجب حرمت نیست. و هم چنین است هر گاه پدر با کنیز پسر زنا کند.

[مسئله ۳۰]

مسئله ۳۰ در آن چه ذکر شد فرق نیست بین زنای در قُبُل یا دُبُر.

[مسئله ۳۱]

مسئله ۳۱ اگر شک کند که آیا زنا محقق شده یا نه؟ بنا گذارد که محقق نشده و اگر شک کند که زنا پیش از عقد بوده یا بعد از آن؟ بنا گذارد که بعد از آن بوده.

[مسئله ۳۲]

مسئله ۳۲ اگر بداند که با یکی از دو زن زنا کرده و او را نشناسد، باید از هر دو احتیاط کند و دختر و مادر هیچ کدام را نگیرد اگر داشته باشند و اگر یک کدام از آنها دختر و مادر نداشته باشند ظاهر آن است که تزویج دختر یا مادر دیگری مانعی نداشته باشد.

[مسئله ۳۳]

مسئله ۳۳ فرق نیست ما بین زناى اختیاری و اجباری یا اضطراری و نه ما بین زنا در بیداری یا در خواب و نه ما بین آن که زنا کننده بالغ باشد یا غیر بالغ یا زناى به بالغه یا به صغیره بلکه اگر زن ذکر پسر شیر خوار را در فرج خود داخل کند، موجب تحریم می‌شود اگر چه بی اشکال نیست بلکه زناى با زن مرده نیز موجب حرمت بشود بی اشکال نیست. و اشکال از آن، آن است که زن ذکر میت را داخل فرج خود کند. بلی، اگر ذکر کسی را بریده و داخل فرج خود کند ظاهر آن است که موجب حرمت نشود.

[مسئله ۳۴]

مسئله ۳۴ در زناى لا-حق اگر زن را طلاق رجعی دهد و شوهر به او رجوع کند در اثناء عده ضرر ندارد زیرا که رجوع اعاده‌ی زوجیت اولی است به خلاف تزویج بعد از انقضای عده یا تزویج در عده‌ی بانه به عقد جدید که خلاف احتیاط است.

[مسئله ۳۵]

مسئله ۳۵ اگر زنی را فضولاً برای کسی عقد کند و بعد از آن، آن کس با مادر یا دختر آن زن زنا کند آیا می‌تواند عقد را اجازه کند یا نه؟ هر گاه بگوئیم اجازه کاشف حقیقی است زناى لا-حق محسوب است و اگر کاشف حکمی یا نقل باشد، زناى سابق محسوب است.

[مسئله ۳۶]

مسئله ۳۶ اگر پدر، کنیزی داشته باشد که به شهوت به او نظر یا دست مالی کرده باشد آن کنیز بر پسرش حرام است بنا بر اقوی. و هم چنین منظوره و ملموسه پسر بر پدر حرام است بنا بر اقوی به خلاف نظر یا لمس بدون شهوت مثل نظر یا لمس برای امتحان یا طبابت یا نظر و لمس اتفاقی، هر چند موجب شهوت نیز بشود که بر دیگری حرام نمی‌شود. بلی، اگر او را دست مالی کند برای آن که تحریک شهوت [بشود] مثل آن که فرج یا پستان او را دست بمالد یا آن که او را در بغل گیرد برای حرکت شهوت، ظاهر آن است که موجب حرمت باشد.

[مسئله ۳۷]

مسئله ۳۷ مادر کنیز ملموسه و منظوره به شهوت بر لامس و ناظر حرام نیست بنا بر اقوی اگر چه خلاف احتیاط است چنانچه احوط اجتناب از تزویج دختری است که مادر او را لمس یا نظر به شهوت کرده باشد اگر چه اقوی عدم حرمت آن است بلکه بعضی گفته‌اند که لمس و نظر به

شهوة در همه جا به حکم وطی است که موجب حرمت مادر و دختر اوست پس اگر زنی را به شهوت لمس یا نظر کند به شبهه یا به حرام، آن زن بر پدر و پسر لاس یا ناظر حرام است و مادر و دختر آن زن بر خودش حرام است چه آن زن، حره باشد یا مملوکه و این قول هر چند احوط است و لکن اقوی خلاف آن است بنا بر این حرمت منحصر است در ملموسه و منظوره هر یک از پسر و پدر بر دیگری در صورتی که لمس و نظر به شهوت باشد.

[مسئله ۳۸]

مسئله ۳۸ آیا لمس و نظر به وجه و کفین با شهوت موجب حرمت است یا نه؟ اقوی عدم حرمت است اگر چه احوط اجتناب است.

[مسئله ۳۹]

مسئله ۳۹ جمع میان دو خواهر جایز نیست در نکاح دوام یا متعه خواه خواهر، نسبی باشد یا رضاعی. و هم چنین حرام است جمع میان دو کنیز که خواهر باشند با وطی هر دو اما مالک بودن دو خواهر بدون وطی هر دو مانعی ندارد. و آیا جایز است جمع میان دو کنیز با استمتاع از آنها به غیر وطی به آن که هیچ کدام را وطی نکند یا یکی را وطی کند و از دیگری بدون وطی، استمتاع برد یا نه؟ اشکال است و اقوی جواز است هر چند خلاف احتیاط است.

[مسئله ۴۰]

مسئله ۴۰ اگر یک خواهر را تزویج کند و خواهر دیگر را مالک شود جایز نیست مملوکه را وطی کند مگر بعد از طلاق زوجه و انقضای از عده اگر طلاق رجعی داده و اگر وطی کند او را پیش از آن، فعل حرام کرده و لکن به این عمل زوجه اش بر او حرام نمی‌شود و او را حدّ نمی‌زنند بلکه تعزیزش کنند مثل وطی زوجه در حال حیض.

[مسئله ۴۱]

مسئله ۴۱ اگر یک خواهر را به ملک وطی کند و بعد از آن خواهرش را تزویج کند ظاهر، بطلان نکاح است. و بعضی گفته‌اند که نکاح صحیح است و وطی خواهرش که کنیز است جایز نیست مگر بعد از طلاق زوجه.

[مسئله ۴۲]

مسئله ۴۲ اگر یک خواهر را تزویج کند و بعد از آن خواهر دیگر را تزویج نماید، عقد دوم باطل است خواه زوجه‌ی اول را وطی کرده باشد یا نه؟ و به عقد دوم وطی زوجه‌ی اول حرام نمی‌شود هر چند زن دومی را وطی کرده باشد. بلی، هر گاه به او دخول کند با جهل به آن که زوجه‌ی اول خواهر اوست مکروه است دیگر زوجه‌ی اول را وطی کند تا آن که دومی از عده بیرون آید بلکه بعضی قائل به حرمت شده‌اند و این قول احوط است.

[مسئله ۴۳]

مسئله ۴۳ اگر دو خواهر را به تدریج تزویج کند و نداند عقد کدام سابق و کدام لاحق است پس اگر تاریخ یکی از دو عقد را بداند

آن عقد محکوم به صحت است و دیگری باطل و اگر تاریخ هیچ کدام را نداند، وطی هر دو حرام است و وطی یک کدام از آنها نیز حرام است مگر بعد از آن که هر دو را طلاق دهد یا زوجیه را از آن دو زن طلاق دهد و بعد از آن، هر کدام را خواهد بعد از بیرون رفتن دیگری از عده عقد کند. و آیا زوج را جبر می‌کنند بر طلاق یا نه؟ دور نیست وجوب جبر و بعضی قائلند طلاق بر او

صفحه : ۳۰۰

واجب نیست و اجبارش نیز واجب نیست بلکه باید به قرعه معین شود. و بعضی قائلند که حاکم شرع نکاح هر دو را فسخ کند. و مقتضای علم اجمالی آن است که مادامی که طلاق نداده نفقه‌ی هر دو را بدهد و اگر هر دو را طلاق دهد پیش از دخول به آنها باید به هر کدام نصف مهر بدهد و بعد از دخول به هر دو تمام مهر هر کدام را بدهد. و بعضی علماء فرموده‌اند که در صورتی که به آنها دخول نکرده واجب نیست بر او مگر نصف مهر به هر کدامی ربع بدهد و اگر به هر دو دخول کرده، تمام مهر را تنصیف کند و به هر کدام نصف مهر بدهد لکن مسأله محل اشکال است مثل سایر حقوق مالیه در صورت علم اجمالی.

[مسأله ۴۴]

مسأله ۴۴ هر گاه دو خواهر را به یک صیغه عقد کند یا آن که در یک زمان یکی را خودش و دیگری را وکیل او یا دو وکیل او، هر دو را عقد کنند، هر دو باطل است و ممکن است گفته شود که خودش مخیر است میان آن دو زن هر کدام را بخواهد اختیار کند ولی اقوی بطلان هر دو است. و اگر شک کند که دو عقد با هم بوده یا یکی از آنها سابق بر دیگری؟ حکم به بطلان هر دو می‌شود.

[مسأله ۴۵]

مسأله ۴۵ هر گاه دو کنیز مملوک که خواهر هم باشند نزد او باشد و یکی را وطی کند، وطی دیگری بر او حرام است تا موطوئه بمیرد یا از ملک او به فروختن یا صلح یا هبه و نحو آنها بیرون رود هر چند به پسر خود ببخشد. و ظاهر آن است که اگر تملیک کند و برای خود خیار فسخ قرار دهد پس باشد اگر چه احوط اعتبار تملیک لازم است و کفایت نمی‌کند به ابقاء ملکیت او کاری کند که نتواند با او مقاربت کند بنا بر اقوی مثل آن که او را به دیگری تزویج کند یا رهن بدهد یا با او مکاتبه کند یا نذر کند که با او مقاربت نکند و نحو آنها و لکن اگر بدون آن که او را از ملک خود بیرون کند دیگری را وطی کند، زنا نیست و او را حد نمی‌زنند و اگر آبستن شود طفل ملحق به پدر است ولی او را باید تعزیز کنند.

[مسأله ۴۶]

مسأله ۴۶ هر گاه بعد از آن که یکی از دو خواهر را وطی کرده، دیگری را نیز وطی کند هر دو بر او حرام می‌شوند در صورتی که عالم به موضوع و حکم آن باشد و در این حال اگر خواهر اولی را از ملک خود خارج کند دومی بر او حلال می‌شود هر چند اخراج اولی از ملک به قصد رجوع به دوم باشد. و اگر کنیزی را که بعد از اولی وطی کرده، نقل به دیگری کند بدون قصد رجوع به اولی؛ باز اولی بر او حلال می‌شود به خلاف آن که دوم را به قصد رجوع به اولی از ملک خود خارج کند که دومی حلال نمی‌شود. اما در صورتی که جاهل به موضوع یا حکم باشد دور نیست که اولی بر حلیت و دومی بر حرمت باقی باشد هر چند

احوط، حلال نشدن اولی است مگر بعد از نقل ثانیه و لو به قصد رجوع به اولی و احوط از آن، آن است که صورت جهل نیز به حکم صورت علم باشد.

[مسئله ۴۷]

مسئله ۴۷ هر گاه هر دو خواهر یا یک کدام آنها متولد از زنا باشد، احوط

صفحه : ۳۰۱

اجتناب از جمع میان آنها در نکاح است یا در وطی نسبت به مملوکتین.

[مسئله ۴۸]

مسئله ۴۸ اگر یکی از دو خواهر را نکاح کند و او را طلاق رجعی دهد مادامی که در عده باشد نمی‌تواند خواهر دیگر را تزویج کند به خلاف طلاق بائن مثل طلاق پیش از دخول و طلاق سوم و طلاق خلع و مبارات. یا آن که نکاح او را به سبب یکی از عیوب فسخ کرده باشد که جایز است دیگری را تزویج کند و ظاهر آن است که در طلاق خلع بعد از تزویج خواهرش اگر زوجه رجوع به بذل خود نماید صحیح نباشد و بعد از این إن شاء الله می‌آید. بلی، اگر یکی از دو خواهر متعه‌ی او باشد و مدتش منقضی شده باشد جایز نیست در ایام عده‌ی او خواهر را تزویج کند با آن که عده باینه است. و ظاهر آن است که هم چنین باشد صورتی که مدت منقطعه را ببخشد.

[مسئله ۴۹]

مسئله ۴۹ اگر با یک خواهر زنا کند در ایام استبراء جایز است خواهرش را تزویج کند. و هم چنین است هر گاه با یک خواهر به شبهه وطی کرده باشد که در ایام عده‌ی او جایز است خواهرش را تزویج کند. بلی، احوط اعتبار خروج از عده است خصوصاً در صورتی که از طرف او شبهه و از طرف زن زنا باشد.

[مسئله ۵۰]

مسئله ۵۰ اقوی جواز جمع بین تزویج دو زن از ذریه حضرت فاطمه صلوات الله علیها است با کراهت و بعض علماء عقد دومی را حرام و باطل می‌دانند. و بعضی حرام می‌دانند و لکن باطل نمی‌دانند پس احوط ترک آن است و اگر جمع نماید احوط آن است که دومی را طلاق دهد یا آن که اولی را طلاق دهد و بعد از انقضای عده‌ی او، عقد دومی را تجدید کند اگر چه بنا بر قول به حرمت نیز، اظهر عدم بطلان است. و ظاهر آن است که بنا بر قول به کراهت یا حرمت فرق نکند که شوهر نیز از ذریه آن حضرت سلام الله علیها باشد یا نه؟ چنانچه ظاهر آن است که کراهت یا حرمت مختص باشد به زنانی که از طرف پدر و مادر یا از طرف پدر تنها فاطمیه باشند و جاری نباشد در زنانی که از طرف مادر تنها فاطمیه باشد خصوصاً در صورتی که از طرف یکی از جدّات منتسب به آن حضرت باشد.

[مسئله ۵۱]

مسأله ۵۱ تزویج کنیز به عقد دوام در صورتی که فاقد دو شرط باشد خلاف احتیاط است: «شرط اول» آن که قادر نباشد بر مهر حرّه. «دوم» آن که بترسد بر فرض ترک تزویج در مشقت بیفتد یا در زنا واقع شود بلکه احوط ترک تزویج کنیز است به عقد متعه نیز هر چند جواز آن بعید نیست و اما با وجود این دو شرط اشکالی در جواز تزویج کنیز نیست و در غیر صورت خوف وقوع در زنا، افضل ترک آن است و اشکالی نیست که وطی کنیز به ملک یا به تحلیل جایز است و در کنیز فرق نیست که ابداً متشبث به حریت نشده باشد یا شده باشد. بلی، تزویج کنیزی که بعضی آن آزاد باشد جایز است.

[مسأله ۵۲]

مسأله ۵۲ در صورت فقدان شرطین اگر کنیز را تزویج کند احوط آن است که طلاقش دهد و اگر بعد از تزویج، شرطین حاصل

صفحه : ۳۰۲

شود احوط آن است که اگر بخواهد تجدید نکاح او کند.

[مسأله ۵۳]

مسأله ۵۳ اگر بعد از تحقق شرطین کنیز را تزویج کند و هر دو شرط یا یکی از آن دو زایل شود عقدش باطل نمی‌شود و طلاق او واجب نیست.

[مسأله ۵۴]

مسأله ۵۴ با تحقق شرطین اگر ممکنش باشد که کنیز را به تحلیل یا به ملک وطی کند جواز تزویج او مشکل است.

[مسأله ۵۵]

مسأله ۵۵ اگر بتواند حره‌ای را تزویج کند که نتواند با او مقاربت کند به سبب مرض یا رتق یا قرن یا کوچکی او و امثال آن یا آن که زوجه‌ی خود را به سبب یکی از جهات مرقومه یا غایب بودن نتواند مقاربت کند در حکم آن است که قدرت بر حرّه ندارد.

[مسأله ۵۶]

مسأله ۵۶ با تحقق شرطین اگر تزویج یک کنیز او را کفایت نکند جایز است دو کنیز تزویج کند و زیاده بر آن جایز نیست.

[مسأله ۵۷]

مسأله ۵۷ اگر قدرت بر مهر حرّه داشته باشد ولی آن زن به آن مقدار از مهر راضی نمی‌شود و زیاده از آن می‌خواهد به قدری که دادن زیاده ضرر بر اوست حال او حال غیر قادر است نظیر کسی که مستطیع باشد و تحصیل زاد و راحله‌اش متوقف باشد بر فروختن ملکی به کمتر از ثمن المثل. یا خریدن زاد و راحله توقّف داشته باشد بر دادن زاید از ثمن المثل که ظاهر آن است به سبب ضرر،

و جوب آن ساقط شود هر چند گذشتن از آن ممکن باشد و احوط در جمیع صور، آن است که مقدار تفاوت مضرّ به حال او باشد.

[باب هشتم] در تزویج کنیز بر روی حرّه

اشاره

باب هشتم [در تزویج کنیز بر روی حرّه] کسی که زوجهی حرّه داشته باشد اقوی آن است که با اذن او می‌تواند تزویج کند کنیز را و لکن احوط اعتبار شرطین است به آن که عاجز از مهر حرّه دیگر باشد و بر فرض ترک تزویج کنیز بترسد که در مشقّت بیفتد یا در زنا واقع شود و بدون اذن حرّه جایز نیست تزویج کنیز، اگر چه در مسأله‌ی سابقه با فقد شرطین تزویج کنیز را جایز بدانیم بلکه عقدش بدون اذن باطل است. بلی، اگر بعد از آن حرّه عقد را اجازه کند صحیح می‌شود بنا بر اقوی در صورت تحقّق شرطین بنا بر احوط. و در عدم جواز تزویج کنیز بی اذن حرّه، فرق نیست میان آن که عقد حرّه و عقد کنیز هر دو دائمی باشد یا هر دو متعه باشد یا یکی دائمی و دیگری متعه بلکه در عدم جواز، فرق نیست بنا بر اقوی که وطی حرّه ممکن باشد یا به سبب مرض یا قرن یا رتق ممکن نباشد. بلی، در صورتی که حرّه به سبب صغیره بودن یا مجنون بودن قابل اذن نباشد دور نیست اعتبار اذن او ساقط باشد به خصوص در صورتی که نکاح صغیره یا مجنون به عقد انقطاع باشد و لکن خلاف احتیاط است و اما نکاح حرّه بر روی کنیزی بی اشکال جایز است در صورتی که حرّه بداند که شوهرش کنیز مزوجه دارد و اگر نداند، اقوی آن است که حرّه خیار فسخ عقد خود را داشته باشد و اظهر آن است که بر مرد واجب نباشد او را خبر کند پس

صفحه : ۳۰۳

اگر تا آخر او را خبر نکند عیبی ندارد.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ اگر حرّه و کنیز را به یک عقد تزویج کند با علم حرّه صحیح است و با جهل او عقد حرّه صحیح و لازم و عقد کنیز موقوف به اجازه‌ی حرّه است و الا باطل است و هم چنین است در صورتی که آن دو را به دو عقد در یک زمان تزویج کند بنا بر اقوی.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ تزویج کنیزی که بعضی او آزاد باشد بر روی مثل خود جایز است و تزویج مبعّضه بر روی حرّه مشکل است و دور نیست جایز باشد.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ اگر تزویج کند کنیز را بر روی حرّه بی اذن او و بعد از تزویج او حرّه بمیرد یا حرّه را طلاق دهد یا مدت او را ببخشد یا منقضی شود ثمر نمی‌کند در صحت عقد او، بلکه اگر بخواهد باید تازه عقدش کند.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ اگر زن حَرّه داشته باشد و او را به طلاق باین طلاق دهد در عده می‌تواند تزویج کنیز کند و صحت آن در عده‌ی طلاق رجعی مشکل است هر چند جواز آن بعید نیست.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ اگر کسی فضولاً حَرّه را برای او تزویج کند و بعد از آن خودش کنیزی را تزویج کند و بعد از آن اجازه کند عقد فضولی را بنا بر نقل، نکاح کنیز بر روی حَرّه محسوب نیست و مانعی ندارد و بنا بر کشف مشکل است.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ اگر خودش تزویج کند حَرّه را و وکیل او کنیزی برای او عقد کند و نداند کدام پیشتر بوده دور نیست هر دو عقد صحیح باشد هر چند حَرّه عقد کنیز را اجازه نکند. و احوط در صورت عدم اجازه‌ی حَرّه، آن است که کنیز را طلاق دهد.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ اگر در ضمن عقد حَرّه، بر او شرط کند که اذن دهد او را در تزویج کنیز بر روی او، این شرط صحیح است و باید اذن دهد و اگر اذن نداد عقد کنیز باطل است به خلاف آن که بر او شرط کند که اگر بخواهد کنیز بگیرد مأذون باشد که دیگر محتاج به اذن نیست.

[باب نهم در احکام متفرقه]

[مسأله ۱]

مسأله ۱ مشهور علماء وطی در دُبُر زوجه و کنیز را جایز دانسته‌اند با کراهت شدید و آن اقوی است هر چند احوط، اجتناب است به خصوص در صورتی که راضی نباشد.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ در باب حیض گذشت که جواز وطی در دُبُر حیض مشکل است هر چند در غیر حال حیض جایز بدانیم.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ بعض علماء که وطی در دُبُر زوجه و مملوکه را جایز می‌دانند گفته‌اند که اگر زوجه تمکین نکند از وطی در دُبُر ناشزه می‌شود ولی مشکل است.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ وطی در دبر زوجه موجب وجوب غسل و باعث عده و استقرار مهر و بطلان روزه و موجب ثبوت حدّ زنا است در صورتی

که با اجنبیه باشد و موجب مهر المثل است در صورتی که به شبهه با اجنبی وطی کند در دبر. و وطی محقق می‌شود به دخول حشفه یا مقدار آن و باعث آن است که دختر و مادر موطوئه بر واطی حرام می‌شود و نحو آن از احکام مصاهره که معلق بر دخول است. بلی، در اکتفاء به وطی دبر در محلل بعد از سه طلاق اشکال

صفحه : ۳۰۴

است چنانچه در اکتفاء به وطی در قبیل بدون انزال در محلل اشکال است چنانکه در اکتفاء به آن در وطی واجب در چهار ماه یک مرتبه و در حصول رجوع به زنی که ایلاء نموده به وطی در دبر، اشکال است.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ هر گاه قسم خورده باشد که زوجی خود را در زمان معینی یا در جائی وطی نکند و در آن زمان یا در آنجا وطی کند در دبر او خلف قسم کرده و کفاره باید بدهد مگر آن که قسم او منصرف باشد به وطی در قبل.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ عزلی که بیرون آوردن آلت باشد از فرج در وقت انزال منی در کنیز جایز است اگر چه مزوجه به عقد دائمی باشد. و هم چنین جایز است عزل از حزه منقطعه و هم چنین از زوجی حزه دائمه که اذن دهد و هم چنین هر گاه در وقف عقد بر او شرط کرده باشد که بتواند از او عزل کند. و هم چنین در وطی در دبر او و هم چنین اگر ضرورتی مثل مرض و نحو آن اقتضاء کند که در این صورت، عزل منی عیبی ندارد. و آیا در غیر این صورت عزل کردن از زوجی حزه جایز است یا نه؟ دو قول است: و اقوی جواز آن است با کراهت بلکه ممکن است بگوئیم که عزل از عجزه و از عقیمه و از سلیطه و از بذیه و از زنی که طفل خود را شیر نمی‌دهد کراهت نیز ندارد یا آن که کراهتش کمتر است و بر هر تقدیر، آیا عزل منی از زوجی حزه دائمه موجب دادن دیه نطفه است بر مرد یا نه؟ اقوی عدم وجوب آن است و اگر چه عزل هم حرام باشد. و بعضی دیه را بر او واجب دانسته‌اند و آن ده مثقال شرعی طلاست که به زوج بدهد. و اما بر زوج عزل کردن بی رضای شوهر حرام است که نگذارد مرد انزال نماید در قبل او زیرا که عزل منافی تمکین واجب است بلکه اگر چنین کند ممکن است بگوئیم که بر او واجب است که دیه نطفه را به مرد دهد و در جواز عزل مرد از زوج فرق نیست در جماع واجب باشد یا غیر آن حتی در جماع هر چهار ماه یک مرتبه.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ جایز نیست ترک وطی زوجه زیاده از چهار ماه چه در زوجی حزه دائمه یا منقطعه و چه زن جوان باشد یا پیر بنا بر اظهر، و چه زوجه مملوک باشد یا حزه و چه مرد در حضر باشد یا سفر در غیر سفر واجب و آیا کفایت می‌کند وطی در دبر او یا نه؟ اشکال است و آیا اکتفاء می‌شود به مجرد دخول بدون انزال یا نه؟ اشکال است و ظاهر آن است که وجوب وطی مزبور موقوف نباشد به مطالبه زن. بلی، اگر راضی به ترک باشد جایز است. و هم چنین اگر در وقت عقد بر زن شرط کرده باشد و هم چنین در صورتی که عاجز از جماع باشد یا بر مرد یا بر زن ضرر داشته باشد و هم چنین در صورتی که زن غایب باشد به اختیار خود یا در صورتی که ناشزه باشد و غیر از جماع و انزال چیزی بر مرد واجب نیست و ترک سایر استمتاع عیبی ندارد چنانچه ترک وطی مملوکه‌ی خود مطلقاً عیبی ندارد.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ هر گاه زوجه به سبب کثرت رغبت به جماع نمی‌تواند بر ترک جماع تا چهار ماه

صفحه : ۳۰۵

صبر کند که بر فرض ترک آن در معصیت واقع می‌شود، احوط آن است که پیش از چهار ماه با او نزدیکی کند یا طلاقش دهد.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ اگر چهار ماه بگذرد و با او نزدیکی نکند به سبب مانعی مثل حیض یا عصباناً، قضاء آن واجب نیست. بلی، احوط آن است که زن را به طوری رضا کند زیرا که ظاهر آن است که این مطلب حق زن باشد که بر او تقویت کرده و باید میان دو وطی زیادتراً از چهار ماه نباشد پس اگر مثلاً در ماه اول با او جماع کند و ماه دوم نیز نزدیکی کند از وقت جماع دوم باید حساب کند و از آن وقت زیاده از چهار ماه تعویق نیندازد از زمان انقضای چهار ماه وطی اول پس جایز نیست تأخیر آن تا ماه هشتم.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ جماع کردن با زوجه که نه سال او تمام نشده باشد حرام است بلکه ظاهر آن است که وطی مملوکه نیز پیش از نه سال حرام باشد.

[باب دهم در احکام عقد]**[مسئله ۱]**

مسئله ۱ بدان که در نکاح معتبر است عقد بستن به ایجاب و قبول لفظی و کفایت نمی‌کند که با هم رضا شوند بدون عقد و نه ایجاب و قبول فعلی و باید ایجاب به لفظ نکاح یا تزویج باشد بنا بر احوط، پس در عقد دائم به لفظ متعه کافی نیست اگر چه دور نیست کفایت آن در صورتی که مشتمل باشد بر قرینه [ای] که دلالت کند بر آن که مقصود، نکاح دائمی است. و شرط است در عقد که به لفظ عربی اداء کنند بر فرض امکان و لو به آن که دیگری را وکیل کند بنا بر احوط. و اگر ممکنش نباشد که خودش به عربی اداء کند و توکیل دیگری هم ممکن نباشد، جایز است به هر زبانی باشد اکتفاء کند در صورتی که ترجمه‌ی لفظ نکاح یا تزویج باشد. و معتبر است که به لفظ ماضی عقد کند بنا بر احوط اگر چه اقوی اکتفاء به لفظ مستقبل و جمله‌ی خبریه است مثل آن که بگوید: «أَزْوَجُكَ نَفْسِي» یا آن که بگوید: «أَنَا مُرَوِّجُكَ فُلَانَةً» چنانچه احوط تقدیم ایجاب است بر قبول هر چند اقوی جواز عکس آن است چنانکه احوط آن است که ایجاب از جانب زوجه و قبول از جانب زوج باشد. و اقوی جواز عکس آن است و احوط آن است که در قبول، لفظ «قبلت» بگوید و دور نیست کفایت لفظ «رضیت» و در قبول لازم نیست ذکر متعلقات یا آن که بگوید: قبلت النکاح لِنَفْسِي یا لموکل بالْمَهْر المَعْلُوم، بلکه کافی است گفتن مجرد «قبلت» بلکه در قبول اقوی کفایت امر است به آن که مثلاً به پدر زن بگوید: زوجنی فلانہ و پدر زن در جواب او بگوید: زوجتکھا هر چند خلاف احتیاط است.

[مسئله ۲]

مسأله ۲ کسی که گنگ باشد جایز است در ایجاب و قبول اکتفاء کند به اشاره با قصد انشاء نکاح اگر چه متمکن باشد که دیگری را وکیل کند بنا بر اقوی.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ در عقد به مجرد نوشتن، اکتفاء نمی‌توان نمود.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ مطابقه در ایجاب و قبول در الفاظ لازم نیست پس

صفحه: ۳۰۶

اگر موجب بگوید: أَنْكَحْتُكَ فُلَانَةً و قابل بگوید: قَبِلْتُ التَّزْوِيجَ یا به عکس آن کافی است و هم چنین مثلاً موجب بگوید: عَلَيَّ الْمَهْرُ الْمَعْلُومُ و قابل بگوید: عَلَيَّ الصَّدَاقِ الْمَعْلُومُ و هم چنین در سایر متعلقات عقد.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ اگر در مقام استفهام بگوید: زَوَّجْتَنِي فُلَانَةً؟ و ولی یا وکیل در مقام ایجاب او بگوید: نعم بعد از آن قابل بگوید: قَبِلْتُ کافی است ولی خلاف احتیاط است.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ هر گاه صیغه را غلط بخواند به طوری که معنی را تغییر دهد کافی نیست و اگر معنی آن را تغییر ندهد، مثل آن که در متعلقات غلط بگوید نه در لفظ نکاح، ضرر ندارد و اگر در لفظ نکاح غلط بگوید مثل آن که به جای زَوَّجْتُكَ، جَوَّزْتُكَ بگوید احوط آن است که به آن اکتفاء نکند و هم چنین است غلط در اعراب آن.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ معتبر است قصد انشاء در ایجاب و قبول به آن که قصد کند که به همان لفظ نکاح موجود شود نه آن که خبر دهد پیش واقع شده یا بعد از این واقع می‌شود.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ لازم نیست کسی که صیغه‌ی عقد را جاری می‌سازد عارف به خصوصیات الفاظ نکاح باشد به آن که تمیز دهد فعل و فاعل و مفعول را بلکه کفایت می‌کند همین قدر اجمالاً بداند که معنای آن صیغه، انشاء نکاح است. بلی، احوط آن است که تفصیلاً بداند.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ شرط است موالات بین ایجاب و قبول که در عرف بگویند قبول همان ایجاب است و فاصله‌ی کمی ضرر ندارد چنانچه ضرر ندارد فصل به ذکر قیود و متعلقات عقد از شروط و غیر آن اگر چه زیاد باشد.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ بعضی گفته‌اند که لازم است ایجاب و قبول در یک مجلس باشد پس اگر قابل غایب باشد و موجب بگوید: زَوَّجْتُ فُلَانَةَ لِفُلَانٍ و فوراً خبر به قابل برسد و بگوید: قَبِلْتُ کافی نیست و لکن اعتبار آن معلوم نیست در صورتی که موجب فوت موالات نباشد و معاهده و معاهده صادق باشد، به خلاف صورتی که موالات فوت شود یا معاهده صادق نباشد که باطل است.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ شرط است در صحت عقد، تنجیز به آن که وقوع نکاح را معلق به شرطی یا آمدن زمانی نکند و الا باطل است. بلی، اگر معلق کند آن را بر امر ثابت محقق معلوم مثل آن که بگوید: إِنْ كَانَ هَذَا يَوْمَ الْجُمُعَةِ زَوَّجْتُكَ فُلَانَةَ در صورتی که بداند روز جمعه است صحیح است و اگر نداند صحت آن مشکل است.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ هر گاه عقد را بر خلاف احتیاطی که مراعات آن لازم است جاری کند پس اگر بخواهند زن و شوهر باشند باید اعاده کند آن را بطور صحیح و اگر بخواهند جدا شوند، احوط آن است که او را طلاق دهد.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ عقد کننده باید بالغ و عاقل باشد چه برای خود عقد کند یا برای دیگری، به وکالت یا ولایت یا فضولی و به عقد صبی و مجنون اگر چه به جنون ادواری باشد در حال جنون، اعتباری نیست هر چند خودش بعد از بلوغ یا بعد از رفع جنون اجازه کند بنا بر مشهور، لکن اعتبار بلوغ در وکیل دیگری برای

صفحه : ۳۰۷

مجرد اجراء صیغه، محل تأمل است پس اگر عارف به عربیت باشد و معلوم باشد که قصد نکاح کرده، ضرر ندارد و هم چنین است اگر به اذن ولی برای خود عقد کند یا آن که بعد از عقد او ولّیش یا خودش بعد از بلوغ اجازه کند. و هم چنین عقد مردی که مست باشد باطل است هر چند بعد از به هوش آمدن اجازه کند. و لکن عقد زنی که مست باشد و بعد از به هوش آمدن اجازه کند آیا باطل است یا نه؟ دو قول است: و صحت آن بعید نیست و لکن احتیاط در آن ترک نشود.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ باکی نیست به عقد سفیه به وکالت از دیگری و هم چنین برای خودش با اجازه‌ی ولی او و هم چنین عقد کسی که مُکره

باشد بر اجراء صیغه برای دیگری یا برای خود به شرط آن که بعد از این اجازه کند آن را.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ لازم نیست عقد کننده مرد باشد پس جایز است زن به وکالت از دیگری یا برای خود عقد کند.

[مسأله ۱۶]

مسأله ۱۶ باید موجب و قابل تا آخر عقد دارای شرایط صحت باشند پس اگر موجب بعد از ایجاب و پیش از قبول دیوانه شود، باطل می‌شود. و هم چنین در صورتی که بعد از ایجاب بخوابد یا غافل شود از عقد و سایر عقود نیز چنین است زیرا که معاهده بر آن صادق نیست.

[مسأله ۱۷]

مسأله ۱۷ معتبر است معین بودن زن و شوهر به طوری که از دیگران ممتاز باشند به آن که در عقد به اسم یا وصف یا اشاره مشخص شوند پس اگر بگوید: زَوَّجْتُكَ إِحْدَى بَنَاتِي یا آن که بگوید: زَوَّجْتُكَ بِنْتِي أَحْمَدَ بَنِيكَ یا زَوَّجْتُكَ بِنْتِي أَحْمَدَ هَذَيْنِ باطل است و هم چنین اگر موجب کسی را معین کند و قابل، دیگری را، بلکه هم چنین در صورتی که موجب و قابل بدون معاهده در عقد هر کدام معین کنند کسی را و از باب اتفاق کسی که یکی از آنها معین کرده همان مقصود دیگری باشد به خلاف آن که معاهده کرده باشند ولی در عقد معین نکرده باشند به لفظ یا فعل یا قرینه‌ی خارجی که فهمیده شود، که دور نیست صحیح باشد اگر چه خلاف احتیاط است و بعد از تعیین واقعی، شرط نیست متعاقبین در وقت عقد، آنها را تمیز دهند پس اگر در واقع مقصود آنها معین باشد و ممکن باشد که بعد از عقد مشخص شود، صحیح است مثل آن که بگوید: زَوَّجْتُكَ بِنْتِي الْكُبْرَى و در وقت عقد، تاریخ ولادت دختران خود را نداند و می‌تواند به رجوع به دفتر بفهمد به خلاف آن که ممکنش نباشد فهمیدن آن، که ظاهر بطلان آن است.

[مسأله ۱۸]

مسأله ۱۸ اگر اسم با وصف مختلف شود یا آن که یکی از آنها با اشاره مختلف شود، مناط بر آن کسی است که واقعاً مقصودشان بوده و کسی که از روی غلط اسم یا وصف یا اشاره معین کرده‌اند، لغو است مثلاً اگر بگوید: زَوَّجْتُكَ بِنْتِي الْكُبْرَى فَاطِمَةَ و معلوم شود اسم دختر بزرگ خدیجه بوده صحیح است و عقد بر خدیجه، واقع شده که بزرگتر است و اگر بگوید: زَوَّجْتُكَ فَاطِمَةَ وَ هِيَ الْكُبْرَى و معلوم شود کوچکتر است عقد بر فاطمه واقع شده

صفحه : ۳۰۸

زیرا که او مقصود بوده و توصیف او به آن که بزرگتر است، اشتباه بوده و هم چنین اگر اشاره به یکی از دختران خود کند و بگوید: زَوَّجْتُكَ هَذِهِ وَ هِيَ فَاطِمَةُ یا وَ هِيَ الْكُبْرَى و معلوم شود اسمش خدیجه بوده یا آن که کوچکتر بوده عقد بر دختری که اشاره به او کرده صحیح است و ذکر اسم یا وصف او که اشتباهی بوده لغو است.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ اگر زن با شوهر نزاع کنند یکی بگوید: عقد بر معین شده پس صحیح است و دیگری بگوید بر معین نشده پس باطل است قول مدعی صحت مقدم است، نظیر سایر شروط در سایر عقود. و اگر زوج با ولی زوجه اتفاق داشته باشند که زوجه را در عقد معین کرده‌اند و یکی بگوید: فاطمه بود و دیگری بگوید: خدیجه بود و هیچ کدام شاهد نداشته باشند، هر دو قسم یاد کنند، نظیر سایر عقود. بلی، یک صورت است که علماء در آن خلاف کرده‌اند و آن صورتی است که کسی چند دختر داشته باشد و یکی از آنها را قصد تزویج کرده و لکن اسم یا وصف او را در عقد ذکر نکرده و او با شوهر در تعیین مقصود نزاع کنند که مشهور گفته‌اند مرجع تحالف است و جماعتی گفته‌اند اگر شوهر تمام دختران او را دیده بوده، قول پدر مقدم است و الا نکاح باطل است. و قول مشهور خالی از قوت نیست هر چند احوط مراعات احتیاط است.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ نکاح طفل که در شکم است صحیح نیست هر چند پسر بودن یا دختر بودن آن معلوم باشد چنانکه خرید و فروش حمل باطل است اگر چه قائل باشیم به صحت وصیت عهدیه یا تملیکیه برای حمل.

[مسئله ۲۱]

مسئله ۲۱ لازم نیست که زن و شوهر اوصاف یکدیگر را در وقت عقد بدانند اگر چه دانستن آنها موجب اختلاف رغبت و زیادتى مهر و کمی آن باشد و بعد از تعیین شخص آنها جهالت اوصاف، ضرر ندارد.

[باب یازدهم در مسائل متفرقه]**[اول]**

اول «اول» شرط خیار در نفس عقد نکاح دائم و انقطاع، جایز نیست و شرط باطل است. و آیا عقد نیز باطل می‌شود یا نه؟ دو قول است: و عدم بطلان خالی از قوت نیست و اما شرط خیار در مهر نکاح دائم مانعی ندارد و لکن مدت خیار باید معین باشد و اگر در زمان خیار فسخ کند، نظیر عقد بدون ذکر مهر می‌شود و رجوع به مهر المثل می‌نماید و شرط خیار در مهر متعه مشکل است زیرا که متعه بی مهر باطل است.

[دوم]

دوم «دوم» اگر مردی بر زنی ادعا کند که زوجه‌ی من است و او تصدیقش نماید یا آن که زنی بر مردی ادعا کند که شوهر من است و او تصدیقش کند، در ظاهر شرع حکم می‌شود که زوجه‌ی اوست و جمیع آثار زوجیت بر آنها جاری است و اگر یکی از آنها بمیرد دیگری از او ارث می‌برد، چه هر دو از اهل بلد و معروف باشند یا غریب باشند. و هر گاه یکی ادعای زوجیت کند و دیگری منکر شود، به قواعد قضاء

صفحه : ۳۰۹

باید عمل کرد پس اگر مدعی، اقامه‌ی بیّنه کند ثابت می‌شود و الا منکر را قسم می‌دهند و اگر قسم را رد کند، مدعی قسم می‌خورد و حکم به زوجیت می‌شود و منکر باید ترتیب آثار زوجیت کند در ظاهر؛ لکن بر هر کدام از آنها واجب است بیّنه و بین‌الله عمل به واقع کند. و اگر منکر قسم یاد کند، حکم به عدم زوجیت می‌شود و لکن مدعی به اقرارش گرفتار است، پس اگر مرد مدعی باشد و سه زن دیگر داشته باشد نمی‌تواند زن دیگر بگیرد زیرا که پنجمی محسوب است و مادر آن زن را نمی‌تواند تزویج کند و هم چنین دختر او را در صورتی که مدعی باشد که به او دخول کرده و دختر برادر و دختر خواهر او را بدون اذن او نمی‌تواند نکاح کند و باید مهر او را به او برساند. بلی، نفقه‌اش نباید بدهد زیرا که به سبب انکار، ناشزه است و در صورتی که زن مدعی باشد و مرد قسم بخورد آن زن نمی‌تواند به دیگری شوهر کند مگر آن که او را طلاق دهد هر چند بگوید: هی طالق! «إِنْ كَانَتْ زَوْجَتِي وَ بَدُونَ اِذْنِ مَرَدٍ نَمِي تَوَانِدُ سَفَرُ كُنْدُ وَ هَمُ چَينِ هَر كَارِي كِه مَوْقُوفُ بِه اِذْنِ اَوْ بَاشْدُ. وَ اِگَر مَنكِر بَر گَرْدَد وَ اَقْرَار بِه زَوْجِيْتِ كُنْدُ، اَيَا اَقْرَارِش مَسْمُوعُ اسْت وَ حَكْمُ بِه زَوْجِيْتِ اَوْ مِي شُود يَا نَه؟ دُو قَوْلِ اسْت: وَ اَقْوَى سَمَاعِ اَنْ اسْت دَر صُورْتِي كِه عَذْر اِنْكَارِش رَا ظَاهِر كُنْد وَ مَتَهَمُ نَبَاشْد هَر چَند بَعْد اَز قَسْمُ بَاشْد وَ هَمُ چَينِ اسْت اِگَر مَدْعِي اَز دَعْوَايِ خُود بَر گَرْدَد وَ خُودِش رَا تَكْذِيبُ كُنْد وَ لَكِنْ اِگَر بَعْد اَز اِقَامَه‌ي بِيّنه بَاشْد سَمَاعِ اَنْ مَشْكَلُ اسْت مَگَر اَنْ كِه بِيّنه هَم، خُود رَا تَكْذِيبُ كُنْد.

[سوم]

سوم «سوم» اگر زنی را که می‌گوید بی شوهرم، تزویج کند و بعد از آن مرد دیگری ادعا کند که شوهر او است ادعاء او مسموع نیست مگر به اقامه‌ی بیّنه و در صورتی که بیّنه اقامه نکند می‌تواند هر کدام از زن و مرد را قسم دهد پس اگر بر زن ادعا کند و او منکر شود و قسم بخورد ادعاء مرد بر او ساقط می‌شود و اگر قسم نخورد یا رد کند قسم را بر مدعی و او [قسم] بخورد، قسم مدعی حجت نمی‌شود بر شوهر و بر زوجیت او باقی است چه بداند که مدعی دروغ می‌گوید یا نه؟ هر چند یک نفر موثق خبر دهد به صدق مدعی و لکن در این صورت احوط آن است که او را طلاق دهد. باقی می‌ماند نزاع مدعی بر زوج پس اگر زوج قسم بخورد، ادعاء مدعی نسبت به شوهر هم ساقط می‌شود و اگر قسم نخورد یا آن که رد قسم کند بر او و او قسم بخورد، حکم می‌شود به زوجیت مدعی در صورتی که مدعی در دعوی بر زوجه نیز به رد قسم بر او قسم خورده باشد. و اگر هنوز مرافعه‌ی او با زن تمام نشده باشد باید تمام کند تا دعوی او ثابت شود زیرا که این ادعاء بر دو نفر است اگر بیّنه نداشته باشد و زن و شوهر هر دو قسم خوردند، دعوی او ساقط می‌شود و اگر هیچ کدام قسم نخوردند یا آن که قسم را رد کردند بر او و او قسم خورد، دعوی او ثابت می‌شود. و اگر یک کدام قسم

صفحه : ۳۱۰

خورد و دیگری نخورد، هر کدام حکم خود را دارند پس اگر شوهر قسم خورد، دعوی بر او ساقط می‌شود و در این صورت زوجه اگر قسم نخورد و رد کند بر مدعی یا نکول کند و حاکم قسم را رد کند بر مدعی و [او قسم] بخورد، نسبت به زوجه مرافعه تمام می‌شود و لکن نمی‌تواند زن را ببرد به سبب آن که حق زوج باقی است مگر آن که او را طلاق دهد یا بمیرد، آن وقت می‌تواند زن را ببرد. بلی، در استحقاق زن [بر] نفقه و مهر المسمی از شوهر، اشکال است. و اینها در صورتی است که زن منکر دعوی مدعی باشد و اما اگر تصدیق او و اقرار به زوجیت مدعی کند نسبت به او دعوی ثابت و لکن اقرار او نسبت به حق شوهر نافذ نیست و به مقتضای اقرار بر شوهر، نفقه و مهر المسمی و مهر المثل بر فرض دخول نیز مستحق نیست زیرا که به اقرار خود زنا کار است مگر آن که عذر خود را بگوید و بعد از طلاق شوهر یا مردن او محکوم به زوجیت مدعی است.

[چهارم]

چهارم «چهارم» اگر مردی ادعا کند بر زنی که زوجه‌ی منی و او انکار کند، آیا پیش از تمام کردن دعوی می‌تواند شوهر کند یا نه؟ و آیا کسی می‌تواند او را تزویج کند یا نه؟ دو وجه است: اظهر جواز آن است پس اگر شوهر کرد و بعد از آن مدعی، اقامه بینه کرد معلوم می‌شود عقد آن کس فاسد بوده و اگر اقامه بینه نکرد و زن قسم خورد بر زوجیت او باقی است. و اگر قسم را رد کند بر مدعی و او بخورد، آیا به یمین مردوده حق زوج ساقط می‌شود یا نه؟ اظهر عدم سقوط آن است و ثمره‌ی قسم آن است که اگر او را طلاق دهد یا بمیرد و زن زنده باشد، محکوم است به زوجیت مدعی و این مطلب در ادعای ملکیت نیز جاری است.

[پنجم]

پنجم «پنجم» اگر کسی بر زنی ادعا کند که زوجه‌ی منی و زن انکار کند و خواهر یا مادر یا دختران زن ادعا کند بر آن مرد که من زن تو هستم پس دو مرافعه پیدا می‌شود یکی میان مرد و آن زن و دیگر میان زن دیگر با مرد، آن وقت اگر هیچ کدام از دو مدعی، اقامه بینه نکنند و منکر در هر دو دعوی قسم بخورد، هر دو دعوی ساقط می‌شود و هم چنین اگر هیچ کدام قسم نخورند و رد کنند بر مدعی و او قسم بخورد. و اگر یکی از دو منکر قسم بخورد و دیگری نکول کند و قسم را رد به مدعی کند و او [قسم] بخورد، ادعای مدعی اول ساقط و ادعای دوم ثابت می‌شود و اگر یکی از دو مدعی اقامه بینه کند و دیگری نکند، ادعای کسی که بینه دارد ثابت می‌شود و آیا به همان بینه ادعای دیگری ساقط می‌شود یا آن که در آن دعوی نیز باید به قواعد قضاء رفتار نماید؟ دور نیست بگوییم سقوط دعوی دیگری قوت دارد زیرا که مقتضای ثبوت زوجیت یکی به اماره‌ی شرعیه، زوجه نبودن دیگری است. و هر گاه هر دو مدعی اقامه بینه کنند پس یا بینه هر دو مطلق است به آن که تاریخ آن را بیان نمی‌کند یا بیان می‌کنند و تاریخ هر دو مقارن یکدیگر است یا تاریخ یکی سابق و دیگری

صفحه : ۳۱۱

لاحق است پس در صورت اول و دوم هر دو بینه، متعارض و ساقط است و در حکم آن است که اصلاً بینه نباشد و در صورت سوم بینه سابق راجح است در صورتی که شهادت دهد که از آن تاریخ تا زمان دومی زوجیت باقی بوده و هم چنین است اگر شهادت به بقاء تا آن زمان ندهد، در صورتی که آن دو زن مادر و دختر باشند و تاریخ زوجیت دختر مقدم باشد که بینه سابق راجح است به خلاف صورتی که تاریخ زوجیت مادر مقدم باشد یا آن که دو خواهر باشند که بینه سابق ترجیحی ندارد زیرا که ممکن است در این دو فرض هر دو عقد صحیح باشد به آن که اول مادر را تزویج کرده و بدون دخول طلاقی داده باشد و بعد از آن دختر را تزویج کرده باشد و هم چنین یکی از دو خواهر را اول تزویج کرده باشد و بعد از طلاق او، دیگری را تزویج کرده باشد و در این حال آیا بینه‌ای لاحق را ترجیح دهد یا دو بینه، ساقط باشد دو وجه است.

[ششم]

ششم «ششم» اگر عبدی کنیزی را تزویج نمود و بعد از آن به اذن مولی او را خرید پس اگر برای مولی خریده نکاحش باقی است و وطی او جایز است و اگر برای خود بخرد، نکاحش باطل و وطی او به ملک جایز است بنا بر اقوی و آیا جواز وطی او در این صورت محتاج به اذن مولی است یا نه؟ دو وجه است: اقوی اعتبار اذن اوست و اذن سابق که به عنوان زوجیت بوده کافی نیست و

اگر بخرد او را و قصد نکند برای خود و نه برای مولی، پس اگر به عین مال مولی خریده مال مولی است و زوجیت او برقرار است. و اگر به عین مال خود خریده مال اوست و زوجیت او باطل می‌شود. و هم چنین در صورتی که او را به ذمه بخرد، منصرف است به ذمه‌ی خودش.

[هفتم]

هفتم «هفتم» زنی که بگوید بی‌شوهرم بدون فحص تزویج او جایز است هر چند یقین نکند که راست می‌گوید، بلکه هم چنین است اگر نگوید بی‌شوهرم و لکن به مرد بگوید مرا تزویج کن یا آن که مرد به او بگوید تو را می‌خواهم و او اجابت کند بلکه ظاهر این است که جایز باشد تزویج او اگر چه بداند که سابقاً شوهر داشته و زن بگوید طلاقم داده یا مرده است. بلی، در صورتی که زن در این ادعا متهم باشد احوط آن است که از حال او فحص کند و از اینجا ظاهر می‌شود که زنی که شوهرش از او غایب و منقطع شده و بگوید از امارات یا از اخبار مخبرین یقین دارم، مرده است تزویجش جایز است هر چند صدق او معلوم نباشد. و اگر کسی را وکیل کند که او را عقد کند جایز است وکیل شدن در عقد او مادامی که دروغ او در ادعاء یقین به موت شوهرش معلوم نباشد و لکن ترک آن احوط است به خصوص در صورتی که متهمه باشد.

[هشتم]

هشتم «هشتم» اگر زنی بگوید بی‌شوهرم و مردی او را تزویج کند، بعد از آن بگوید شوهر دارم این حرف او مسموع نیست مگر آن که اقامه‌ی بیته کند بر آن که باید ما بین او و آن مرد تفریق نمود هر چند بیته‌ای شوهر او را معین

صفحه : ۳۱۲

نکند و همین قدر اجمالاً بگوید شوهر دار است.

[نهم]

نهم «نهم» اگر زن و مرد کسی را وکیل کند که مثلاً صبح جمعه عقد کن ما بین ماها، جایز نیست که بعد از صبح جمعه با یکدیگر نزدیکی کنند تا یقین نکنند عقد جاری شده و مظنه بس نیست هر چند از اخبار مخبر ثقه حاصل شود. بلی، اگر وکیل بگوید عقد را خوانده‌ام کافی است هر چند ثقه نباشد زیرا که قول و کیلی در متعلق و کالت، حجت است.

[باب دوازدهم در کسی که زمام نکاح به دست آنها است و ولی شرعی عقد می‌باشند]

اشاره

باب دوازدهم در کسی که زمام نکاح به دست آنها است و ولی شرعی عقد می‌باشند و آنها چند نفر می‌باشند: «اول و دوم» پدر و جد پدری یعنی پدر پدر و آن چه بالا رود پس پدر مادر پدر، ولایت ندارد. «سوم» وصی پدر یا جد در صورتی که پدر و جد نباشند. «چهارم» مولی نسبت به غلام و کنیز. «پنجم» حاکم شرع و اما مادر و جد مادری هر چند از طرف مادر پدر باشد و برادر و عمو و خالو [دایی] و اولاد آنها ولایت ندارند.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ پدر و جدّ ولایت دارند بر پسر و دختر نابالغ و بر مجنون، هر چند جنون او متصل به بلوغ نباشد بنا بر اقوی. و ولایتی بر بالغ رشید ندارند چه پسر باشد یا دختر ٔ ثبیه. و آیا بر دختر بالغه‌ی رشیده‌ی بکر، ولایت دارند یا نه؟ در آن چند قول است: و چون مسئله مشکل است مراعات احتیاط به اذن گرفتن از آنها ترک نشود در عقد دائم و انقطاعی. و اگر شوهر کند بدون اذن پدر و جدّ یا آن که پدر یا جدّ دختر را بدون اذن او شوهر دهند باید آن دیگری عقد را اجازه کند یا طلاقش دهند. بلی، در صورتی که ولی، او را منع کند از شوهر کردن به کفو او و او راغب باشد، اعتبار اذن ولی ساقط است به خلاف صورتی که او را از شوهری که شرعاً کفوش نباشد منعش کند، اعتبار اذن ولی ساقط نیست بلکه هم چنین است اگر منعش کند از شوهری که در عرف کفو او محسوب نباشد و تزویج به او رکاکت داشته باشد و عار بر آنها باشد، اگر چه کفو شرعی باشد اذنش معتبر است. و هم چنین در صورتی که او را منع کند از تزویج به کفو معینی با وجود کفو دیگر، نیز اذنش معتبر است. و ساقط می‌شود اعتبار اذن او در صورتی که غایب و استیذان از او ممکن نباشد و دختر محتاج به تزویج باشد.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ دختری که بکارتش به غیر وطی زایل شده در حکم بکر است و اگر به زنا یا وطی به شبهه زایل شده مشکل است، دور نیست ملحق به بکر باشد لکن اگر شوهر کند و پیش از دخول شوهر بمیرد یا طلاقش دهد، ملحق به بکر نیست و لکن بهتر رعایت احتیاط است.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ در ولایت جدّ، نه زنده بودن پدر شرط است نه موت او.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ بعد از آن که پدر یا جدّ، صغیره را شوهر دادند بعد از بلوغ و رشد خیار ندارد که نکاح را به هم زند. و هم چنین اگر پدر و جدّ طفل صغیر را زن دهند بنا بر

صفحه: ۳۱۳

اقوی بعد از بلوغ نمی‌تواند به هم زند. و هم چنین مجنون بعد از افاقه، خیار ندارد.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ در صحت و نفوذ عقد پدر و جدّ شرط است که تزویج برای صغیر فسادی نداشته باشد و الا لازم نیست بلکه عقد آنها فضولی است، نظیر آن که اجنبی عقد کرده باشد و محتمل است که به اجازه‌ی صغیر بعد از بلوغ نیز صحیح نشود بلکه احوط آن است که در تزویج، صرفه و صلاح صغیر را رعایت کنند بلکه در صورتی که آن دختر دو خواستگار داشته باشد و یک کدام به سبب شرفی یا به زیادتی مهر برای صغیر اصلح و اصرف باشد و ولی به هوای نفسانی خود اختیار غیر اصلح کند، صحت آن مشکل

است.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ اگر ولیّ دختر صغیره را شوهر دهد به کمتر از مهر المثل یا آن که پسر صغیر را زن دهد به زیاده از مهر المثل پس اگر مشتمل بر مصلحتی برای صغیر باشد عقد و مهر صحیح و لازم است و الاّ آیا عقد، صحیح و مهر باطل است و باید برگردد به مهر المثل یا عقد نیز باطل است؟ دو قول است: و اقوی بطلان عقد است به این معنی که عقد او فضولی است و لزوم آن متوقف است بر اجازه‌ی طفل بعد از بلوغ [می‌باشد]. و محتمل است که قابل اجازه هم نباشد.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ کسی که سفیه باشد و مال خود را بدون غرض عقلائی تلف کند نکاح او صحیح نیست مگر به اذن ولیّ و بر ولیّ اوست که زن و مهر را معین کند. و هر گاه بدون اذن ولیّ نکاح کند، صحت و لزوم آن موقوف به اذن ولیّ است اگر صلاح بداند و اجازه کند صحیح است و محتاج به تجدید عقد نیست به خلاف عقد طفل و مجنون که باطل است. و از این است که سفیه می‌تواند وکیل دیگری شود در اجراء صیغه چنانچه برای خودش به اذن ولیّ می‌تواند عقد کند.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ کسی که نسبت به مال بالغ و رشید باشد و نسبت به امر نکاح از تعیین زوجه و خصوصیات مهر و نحو آنها رشید نباشد، ظاهر آن است که در حکم سفیه باشد در اعتبار اذن ولیّ.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ هر کدام از پدر و جدّ در ولایت مستقل می‌باشند نه آن که شریک در ولایت باشند و نباید از یکدیگر اذن بگیرند. و هر کدام زودتر اقدام کردند صحیح و لازم است و برای دیگری محلی باقی نمی‌ماند. و اگر هر کدامی او را شوهری دادند و معلوم باشد عقد کدام سابق بوده، همان مقدّم و عقد دیگری لغو است و اگر معلوم باشد که هر دو عقد در یک زمان بوده عقد جدّ مقدّم است. و هم چنین در صورتی که تاریخ هر دو عقد مجهول باشد، عقد جدّ مقدّم است. و اما اگر تاریخ عقد یک کدام معلوم و دیگری مجهول باشد پس اگر عقد جدّ معلوم التاريخ باشد باز عقد جدّ مقدّم است و اگر عقد پدر معلوم التاريخ باشد، محتمل است که او مقدّم باشد و لکن اظهر تقدّم عقد جدّ است نیز. خلاصه‌ی مطلب آن که همه جا عقد جدّ مقدّم است مگر در صورتی که معلوم باشد که عقد پدر زودتر بوده و هر گاه هر کدام

صفحه : ۳۱۴

از پدر و جدّ بخواهد او را به کسی تزویج کنند و هر کدام کسی را اختیار کنند، اختیار جدّ مقدّم است و در این حال اگر پدر سبقت کند و دختر را به کسی که خودش اختیار کرده تزویج کند، آیا صحیح است یا نه؟ دو قول است: و احوط مراعات احتیاط است و اگر هر کدام از جدّ با پدر جدّ اختیار کسی را نمایند آیا مختار پدر جدّ مقدّم است بر اختیار جدّ یا نه؟ دو وجه است: اوجه آن است که مقدّم نیست.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ برای ولیّ جایز نیست که صغیر یا صغیره را تزویج کند با کسی که معیوب باشد، چه به عیبی که مجوّز فسخ باشد و چه غیر آن زیرا که خلاف مصلحت اوست. بلی، اگر این کار مشتمل باشد بر مصلحتی که مراعات آن لازم باشد جایز است و در این صورت نه ولیّ خیار فسخ دارد و نه طفل بعد از بلوغ، اگر از عیوب مجوّزه‌ی فسخ نباشد. و اگر از آنها باشد آیا طفل بعد از بلوغ یا مجنون بعد از افاقه، خیار [فسخ] دارد یا نه؟ دو وجه است: و اوجه آن است که خیار فسخ دارد بلکه محتمل است که ولیّ هم خیار داشته باشد. و آیا ولیّ می‌تواند حق الخیار طفل یا مجنون را اسقاط کند یا نه؟ مشکل است مگر آن که اسقاط خیار مشتمل بر مصلحت لازم المراءاة باشد. و اما هر گاه ولیّ نداند که معیوب است و بعد از عقد بفهمد پس اگر از عیوب مجوّزه‌ی فسخ باشد بی اشکال می‌تواند فسخ کند و اگر او فسخ نکند مولی علیه بعد از بلوغ یا افاقه، خیار فسخ دارد. و اگر عیب او را ولیّ نفهمد تا طفل بالغ یا مجنون عاقل شود، مولی علیه خیار فسخ دارد و اگر عیب او از سایر عیوب باشد، خیار ندارد. و آیا مولی علیه خیار [فسخ] دارد یا نه؟ دو وجه است اوجه ثبات خیار است زیرا که معلوم می‌شود این تزویج مصلحت او نبوده، بلکه می‌توان گفت که این عقد فضولی است نه آن که صحیح است و خیار دارد.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ مملوک غلام و کنیز در حکم خود آنهاست که تزویج او به دست مولی است.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ وصیّ می‌تواند تزویج کند مجنونی را که محتاج به زواج باشد، بلکه صغیر را نیز می‌تواند به شرط آن که موصی صریحاً به آن وصیّت نماید چه زوجه یا زوج را معین کرده باشد یا نه؟ چه وصیّ پدر باشد یا وصیّ جدّ به شرط آن که هیچ کدام از پدر و جدّ در حیات نباشد و الّا ولایت صبیّ و مجنون با اوست.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ حاکم شرع می‌تواند تزویج کند صبیّ و مجنونی را که ولیّ نداشته باشد به آن که نه پدر زنده باشد و نه جدّ و نه وصیّ آنها در صورتی که محتاج به زواج باشند یا مصلحت لازم المراءاتی را مشتمل باشد.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ بر زنی که زمام کارش به دست خود اوست شرعاً مستحب است از پدر یا جدّ اذن بطلبد و اگر نباشد، برادر خود [را] وکیل کند و اگر متعدد باشند، برادر بزرگتر را وکیل کند.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ در اخبار وارد شده که سکوت دختر بکر به جای اذن اوست وقتی که زواج را عرض بر او نمایند، ولیّ محمول است بر آن

که

صفحه : ۳۱۵

رضای خود را به سکوت اظهار کند از روی حیاء.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ در ولایت اولیایی که ذکر شد معتبر است بلوغ عقل و حریت و اسلام در صورتی که مولی علیه مسلم باشد پس صغیر و صغیره ولایتی بر مملوک خود ندارند بلکه ولایت آنها نیز با ولی صبی است. و هم چنین کسی که عقل او به جنون یا بی‌هوشی و نحو آنها فاسد شده باشد، ولایت ندارد. و هم چنین پدر و جد اگر هر دو فاسد العقل شوند ولایت ندارند و اگر یک کدام فاسد العقل باشد ولایت با دیگری است. و هم چنین مملوک اگر چه مبعوض باشد ولایت بر فرزند خود ندارد چه او حرّ باشد یا عبد بلکه ولایت طفل حرّ او با حاکم و ولایت طفل او که مملوک باشد با مالک است. و هم چنین پدر کافر ولایت ندارد بر فرزند خود که مسلم باشد و اگر جدش مسلم باشد ولایتش با اوست و اگر او نیز کافر باشد ولایتش با حاکم شرع است و لکن کافر ولایت دارد بر فرزند کافر خود بنا بر اقوی. و صحیح نیست که ولی در حال احرام خود یا احرام مولی علیه او را تزویج کند نه به مباشرت خود و نه به وکیل. بلی، ضرر ندارد در حال احرام، دیگری را وکیل کند که بعد از احلال او را تزویج کند.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ اگر کسی دیگری را وکیل کند که برای او زن بگیرد، بر وکیل واجب است که تعدی نکند از آن چه موکل معین کرده از زن و مهر و سایر خصوصیات و آلتا عمل او فضولی و لزوم آن موقوف بر اجازه‌ی اوست و اگر مطلق واگذار و تعیین نکند، باید مصلحت موکل را از هر جهت مراعات کند و اگر خلاف آن نموده، فضولی خواهد بود. و اگر زنی، کسی را وکیل کند که او را شوهر دهد نمی‌تواند برای خود تزویج‌اش نماید. بلی، اگر به نحو عموم یا اطلاق او را وکیل کند که شامل خودش هم بشود ضرر ندارد. و اگر تصریح کند که برای خودت هم بخوای تزویج کن، جواز آن بی‌اشکال است.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ اقوی صحت عقد فضولی است با اجازه چه از یک طرف فضولی باشد یا هر دو طرف، خواه برای صغیر عقد کند یا کبیر. خواه حرّ باشد یا عبد. و مراد به عقد فضولی، عقدی است که صادر شود از غیر ولی یا وکیل هر چند رحم نزدیک باشد مثل مادر یا برادر یا عمو یا خالو و هم چنین عقد صادر از غلام با کنیز بی‌اذن مولی فضولی است. و هم چنین عقد ولی یا وکیل که بر غیر آن چه از خدا یا از موکل مأذون است مثل آن که ولی بر خلاف مصلحت مولی علیه عقد کند یا وکیل از آن چه موکل معین کرده تجاوز کند. و در اجازه معتبر نیست فوریت، خواه تأخیر آن از جهت آن باشد که نداند عقدی واقع شده یا بداند و بخواهد فکر کند که اجازه صلاح او هست یا نیست؟ و خواه بدون جهت تأخیر بیندازد. بلی، اجازه بعد از ردّ، ثمر ندارد چنانچه ردّ بعد از اجازه بی‌ثمر و عقد بعد از اجازه لازم است.

[مسئله ۱۹]

مسأله ۱۹ در اجازه، لفظ خاصی معتبر نیست بلکه به هر لفظی که بر انشاء رضا به عقد دلالت داشته باشد،

صفحه : ۳۱۶

واقع می‌شود بلکه به فعلی که بر آن دلالت کند نیز واقع می‌شود.

[مسأله ۲۰]

مسأله ۲۰ در مجیز شرط است که بداند او را می‌رسد عقد را ملتزم نشود پس اگر اعتقاد کند که آن عقد لازم شده و از باب ناچاری راضی به آن شود آن اجازه کافی نیست. بلی، اگر با آن که می‌داند عقد لازم نشده، اعتقاد کند که بر او لازم است اجازه کند پس اگر اجازه‌ی او بر وجه تقيید باشد کافی نیست. و اگر از باب داعی باشد کافی است.

[مسأله ۲۱]

مسأله ۲۱ اقوی آن است که اجازه‌ی کشف از صحت عقد می‌کند از وقت وقوع آن و باید آثار آن را از آن وقت مرتب سازد.

[مسأله ۲۲]

مسأله ۲۲ رضای باطنی تقدیری به عقد، آن را از فضولیت بیرون نمی‌برد اگر وقت عقد حاضر و ملتفت نباشد. ولی اگر حاضر و ملتفت بود، راضی به عقد بود، بدون اجازه بر او لازم نمی‌شود بلکه اگر وقت عقد حاضر باشد و لکن لفظی یا فعلی که دال بر رضای او باشد از او صادر نشود ظاهر آن است که فضولی است و می‌تواند آن را اجازه کند یا رد کند.

[مسأله ۲۳]

مسأله ۲۳ اگر وقت عقد کراهت از آن داشته باشد و لکن چیزی که دلالت بر ردّ عقد کند از او صادر نشود، ظاهر آن است که آن عقد بر فرض اجازه‌ی لاحق صحیح و لازم شود. بلی، اگر پیش از وقت اذن طلبد و او نهی کند و اذن ندهد و به این حال فضولی عقد کند، صحت آن به اجازه‌ی لاحق مشکل است زیرا که نهی سابق به منزله‌ی رد لاحق است.

[مسأله ۲۴]

مسأله ۲۴ معتبر نیست در فضولی قصد فضولیت و نه التفات به آن پس اگر خیال کند که ولی یا وکیل است و عقد کند و بعد از آن خلافت معلوم شود فضولی است و به اجازه لازم می‌شود.

[مسأله ۲۵]

مسأله ۲۵ اگر در صیغهی عقد بگوید: زَوْجَتَهُ مُوَكَّلَتِي فَلَانَهُ با آن که وکیل او نباشد آیا این عقد صحیح و قابل اجازه است یا نه؟ ظاهر آن است که صحیح باشد. بلی، اگر لفظ فلانه و نحو آن را نگوید [بلکه بگوید] زَوْجَتَهُ مُوَكَّلَتِي و قصدش زن معینه باشد و وکیل او نباشد، صحت آن با اجازه مشکل است.

[مسئله ۲۶]

مسئله ۲۶ هر گاه فضولی عقد را به مهر معینی واقع سازد آیا جایز است آن عقد را اجازه کند به کمتر از آن جنس یا به مهر دیگر؟ مشکل است بلکه در صورت دوم که جنس مهر را تغییر دهد، اظهر عدم صحت است چنانچه صحیح نیست اجازه کند به ضمیمه‌ی شرطی که در عقد ذکر نشده یا با الغاء شرطی که در عقد ذکر شده.

[مسئله ۲۷]

مسئله ۲۷ اگر عقد را به عنوان فضولیت واقع سازد و معلوم شود که وکیل بوده ظاهر صحت و لزوم آن است در صورتی که وکالت را فراموش کرده باشد بلکه هم چنین است در صورتی که او را وکیل کرده باشند و خبرش هنوز بر او نرسیده باشد اگر چه بی اشکال نیست. و هر گاه عقد کند به عنوان فضولیت و معلوم شود که او ولی بوده، آیا آن عقد لازم است بدون اجازه‌ی او یا مولی علیه مشکل است.

[مسئله ۲۸]

مسئله ۲۸ کسی که بداند ولی یا وکیل است و لکن عقد کند به عنوان فضولیت آیا

صفحه: ۳۱۷

صحیح و لازم است یا متوقف است بر اجازه یا صحیح نیست؟ سه وجه است: و اقوی عدم صحت آن است زیرا که عقد را متزلزل جاری نموده.

[مسئله ۲۹]

مسئله ۲۹ گذشت که اگر ولی صغیرین، تزویج کنند آنها را به یکدیگر بر آنها لازم است و بعد از بلوغ نمی‌توانند به هم زنند پس اگر یکی از آن دو صغیر، پیش از بلوغ یا بعد از آن بمیرد دیگری از او ارث می‌برد به خلاف فضولین که لزوم آن متوقف بر اجازه‌ی آنها است بعد از بلوغ یا اجازه‌ی ولی آنها پیش از بلوغ که اگر بالغ شدند و اجازه‌ی عقد نمودند زوجیت ثابت و لازم و احکام آن از وقت عقد بر آن جاری می‌شود و اگر هر دو یا یکی از آنها عقد را رد کنند یا آن که هر دو یا یکی از آنها پیش از اجازه بمیرند، کشف می‌کند که عقد از اول صحیح نبوده. و اگر یکی از آنها بالغ شد و اجازه نمود و پیش از بلوغ دیگری آن بالغ مُرد، میراث دیگری را از مال او جدا کنند پس او اگر بالغ شد و اجازه کرد قَسَم‌اش دهند بر آن که اجازه‌ی او محض طمع ارث نباشد اگر قسم خورد ارثش را به او دهند و اگر اجازه‌ی عقد نکرد یا کرد و قَسَم نخورد مال را رد کنند به سایر ورثه او و هم چنین اگر بعد از اجازه و پیش از قَسَم او نیز بمیرد و احتیاج به قسم در صورتی است که متهم باشد به آن که اجازه‌ی او برای طمع ارث است به خلاف صورتی که متهم نباشد مثل آن که اجازه کند پیش از آن که مردن او را بفهمد یا آن که مهری که بر او ثابت می‌شود زاید از ارث باشد و نحو آنها که ظاهر آن است، حاجت به قَسَم نباشد.

[مسئله ۳۰]

مسأله ۳۰ بعد از اجازه و قسم، جمیع آثار مترتبه بر زوجیت بر آن مترتب خواهد بود از مهر و حرام بودن مادر و دختر او و حرمت زوجه اگر او باقی بماند بر پدر و پسر و نحو آنها، بلکه ظاهر ترتب این آثار است به مجرد اجازه بدون حاجت به قسم پس اگر اجازه کند و لکن قسم نخورد در صورت اتهام ارث نمی‌برد ولی سایر احکام مترتب است.

[مسأله ۳۱]

مسأله ۳۱ اقوی جریان حکم مذکور در مجنونین است بلکه ظاهر آن است که به سایر صور نیز تعدی توان نمود مثل آن که یک طرف ولی باشد و طرف دیگر فضولی یا آن که یک طرف مجنون باشد و طرف دیگر صغیر یا هر دو طرف بالغ کامل باشند یا یک طرف بالغ و طرف دیگر صغیر یا مجنون باشد و امثال آنها پس در جمیع صور اگر طرفی که عقد نسبت به او لازم است به سبب حاجت نداشتن به اجازه یا آن که بعد از بلوغ و رشد اجازه کرده، بمیرد و طرف دیگر باقی بماند میراث او را جدا کنند تا رد کند یا اجازه کند بلکه ظاهراً در ثبوت میراث، حاجت به قسم نباشد در غیر صغیرین و لکن احوط آن است که در جمیع صور نسبت به ارث قسم‌اش دهند بلکه احوط نسبت به باقی احکام نیز قسم دادن است.

[مسأله ۳۲]

مسأله ۳۲ اگر عقد از یک طرف لازم باشد به سبب آن که اصیل بوده یا اجازه نموده و طرف دیگر فضولی باشد ولی اجازه یا ردّ ننموده، آیا بر طرفی که لازم است

صفحه : ۳۱۸

احکام زوجیت مترتب است یا نه؟ مثلاً اگر زوج اصیل یا مجیز باشد نکاح مادر آن زن و دختر او و خواهر او و زن پنجمی گرفتن، بر او حرام است یا نه؟ و اگر زوجه‌ی اصیله یا مجیزه باشد آیا می‌تواند به دیگری شوهر کند یا نه؟ دو قول است: و اقوی آن است که احکام زوجیت بر آن مترتب نیست مگر در صورتی که بداند طرف دیگری اجازه می‌کند هر چند احوط ترتب آن است زیرا که در معرض آمدن اجازه است. بلی، اگر مادر یا دختر آن زن را تزویج کند بعد از آن، اجازه بیاید معلوم می‌شود که تزویج مادر یا دختر باطل بوده.

[مسأله ۳۳]

مسأله ۳۳ طرفی که فضولی برای او عقد کرده اگر ردّ کند عقد را، هیچ کدام از احکام مصاهره بر آن مترتب نیست خواه طرف دیگر اصیل یا مجیز باشد، خواه فضولی زیرا عقد فضولی که اجازه نشود مثل آن است که واقع نشده.

[مسأله ۳۴]

مسأله ۳۴ اگر کسی فضولاً زنی را برای مردی تزویج کند و آن زن ندانسته به دیگری شوهر کند بعد از آن بفهمد که فضولی او را عقد کرده، نمی‌تواند آن عقد را اجازه کند زیرا که محل اجازه فوت شده. و هم چنین اگر کسی فضولاً برای مردی زنی را تزویج کند و آن مرد پیش از اطلاع بر آن، مادر یا دختر یا خواهر آن زن را تزویج کند و بعد از آن بر عقد فضولی مطلع شود، محلی برای

اجازه باقی نمانده.

[مسأله ۳۵]

مسأله ۳۵ اگر زنی دو نفر را وکیل کرده که او را شوهر دهند و یکی از آنها او را برای مردی عقد بسته و دیگری برای مرد دیگر پس اگر معلوم شد که یکی معین از آن دو عقد پیشتر بوده، همان صحیح و دیگری باطل است و اگر معلوم شود در یک زمان هر دو واقع شده هر دو باطل است. و هم چنین اگر شک داشته باشد که با هم در یک زمان واقع شده زیرا که معلوم نیست عقد صحیحی واقع شده باشد. و اگر معلوم باشد یکی از آن دو عقد سابق و دیگری لاحق بوده و لکن سابق را نشناسد پس اگر تاریخ یکی معلوم باشد، همان محکوم به صحت است و دیگری باطل است و اگر تاریخ هر دو مجهول باشد، در مسأله چند وجه است: و اوجه وجوه تعیین عقد سابق است به قرعه. و هم چنین است اگر مردی سه زن داشته باشد و دو نفر را وکیل کند که برای او زن چهارمی تزویج کنند و یکی از دو وکیل زنی را برای او عقد کند و دیگری زن دیگر را یا آن که احد الوکیلین زنی را عقد کند و دیگری دختر یا مادر یا خواهر آن زن را. و هم چنین اگر زنی خود را برای مردی تزویج کند و وکیل او تزویجش کند برای مرد دیگر یا آن که کسی زنی برای خود عقد کند و وکیل او مادر یا دختر یا خواهر آن زن را که جمع میان آن دو زن ممکن نیست که در تمام صور، تفصیلات مذکوره جاری است. و در فرض اول اگر یکی از آن دو مرد ادعا کند که عقد آن زن برای من، سابق بوده و مرد دیگر بگوید نمی دانم عقد برای من سابق بوده یا لاحق و آن زن مدعی سبق را تصدیق کند حکم می شود میان آن دو به زوجیت زیرا که آن مرد و زن تصدیق یکدیگر می کنند. تمام شد ترجمه آن چه از کتاب نکاح عروہ‌الوثقی از قلم مبارک گذشته و بالله المستعان حامداً لله مستغفراً مصلیاً علی محمد و آله الطاهرين.

صفحه : ۳۱۹

کتاب الاجاره

اشاره

صفحه : ۳۲۰

کتاب الاجاره بدان که معنی اجاره، تملیک عمل یا منفعت است به عوض. و ممکن است گفته شود که حقیقت اجاره، مسلط کردن دیگری است بر عین برای انتفاع به آن به عوض و در آن چند فصل است:

[فصل اول در ارکان آن]

اشاره

فصل اول در ارکان آن و آن سه امر است: «اول» ایجاب و قبول و کفایت می کند در آن هر لفظی که دلالت کند بر معنای مذکور و لفظ صریح آن این است که موجب بگوید: آجرتک یا اکریک الدار مثلاً فی مدّه کذا بعوض کذا و قابل بگوید: قبلت یا استأجرت یا استکریت. و معاطات در اجاره جاری است مثل سایر عقود و جایز است ایجاب به قول و قبول به فعل باشد و صحیح نیست که

موجب بگوید بَعْتُكَ الدَّارَ هر چند قصد اجاره به آن نماید. بلی، اگر بگوید: بَعْتُكَ مَنَفَعَةَ الدَّارِ یا سِکْنَى الدَّارِ بِمُدَّةٍ كَذَا بِعَوْضٍ كَذَا و قصد اجاره کند دور نیست صحیح باشد. «دوم» متعاقدین یعنی مؤجر و مستأجر و معتبر است در آنها بلوغ و عقل و اختیار و محجور نبودن به فلس یا سفه یا بنده بودن. «سوم» عوض و معوض و در آنها معتبر است چند چیز: «اول» آن که معلوم باشند و معلومیت هر چیزی به حسب آن است به طوری که غَرَر نباشد پس اگر اجاره دهد به او خانه‌ای یا الاغی را بدون آن که آن را ببیند یا به وصف رفع جهالت کند، باطل است. و هم چنین اگر عوض را چیز مجهولی قرار دهد. «دوم» آن که بتواند هر کدام از عوض و معوض را تسلیم دهد پس اجاره غلام گریخته باطل است و آیا اگر چیزی به آن ضمیمه کند مثل بیع، صحیح می‌شود یا نه؟ اشکال است. «سوم» آن که عوضین مملوک باشد و اجاره‌ی مال دیگری یا به مال دیگری باطل است مگر به اجازه‌ی مالک. «چهارم» آن که انتفاع به عین مستأجره ممکن باشد با بقاء عین آن پس اجاره دادن نان برای خوردن و هیزم برای سوزانیدن و نحو آن باطل است. «پنجم» آن که منفعت آن مباح باشد پس اجاره‌ی مسکن از خان و خانه برای حفظ کردن چیزهای حرام یا اجاره‌ی دکان برای فروش آن یا اجاره‌ی کشتی یا قاطر برای حمل آن یا اجاره‌ی جاریه برای غنا خواندن یا اجاره‌ی عبد برای نوشتن کفریات و نحو آن صحیح نیست و اجرت آن حرام است. «ششم» آن که استیفاء منفعتی که مقصود از اجاره است از آن ممکن باشد پس اجاره‌ی زمین برای زراعت با آن که نمی‌تواند آب به آن برساند و آب آسمان هم به آنجا نمی‌رسد یا آن که به قدر کفایت به آن نمی‌رسد صحیح نیست. «هفتم» آن که مستأجر شرعاً بتواند از عین مستأجره منتفع شود پس اجاره‌ی زن حایض یا جنب برای جاروب کردن مسجد باطل است.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ هر گاه مؤجر یا مستأجر مُکَرَّه باشند اجاره باطل

صفحه : ۳۲۱

است مگر آن که بعد از آن اجازه کنند بلکه احوط آن است اکتفاء به آن عقد نکنند و بعد از رضا تجدید عقد نمایند. بلی، اجاره‌ی مضطرّ صحیح است مثل آن که ظالمی می‌خواهد مالی از او بگیرد و مضطرّ می‌شود که خانه‌ی محل سکونای خود را برای دادن عوض به ظالم اجاره دهد صحیح است مثل آن که در آن حال مضطرّ به فروش باشد که بیع آن صحیح است.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ مفلسی که از تصرف مال خود [م] حج [و] رش کرده باشند صحیح نیست، خانه یا ملک خود را اجاره دهد. بلی، می‌تواند خود را اجاره دهد برای کاری یا خدمتی و اما سفیه که از اجاره دادن خانه یا ملک خود و نحو آن ممنوع است، آیا می‌تواند خود را اجیر غیر کند برای کسب مال یا نه؟ دو وجه است: از آن که اجیر دادن نیز تصرف مالی است و از آن محجور است. و نظر به آن که اجیر دادن تحصیل مال است نه تصرف در مال موجود و منافع او از مال محسوب نیست خصوصاً اگر کسوب نباشد پس باید صحیح باشد و از این است که بعضی منع کرده‌اند زن سفیه را از تزویج خود به دیگری زیرا که منفعت بضع او را مال شمرده و آن هم مشکل است.

[مسئله ۳]

مسأله ۳ جایز نیست که عبد خود را یا مال خود یا مال مولای خود را اجاره دهد مگر به اذن مولی یا اجازه‌ی او.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ عین مستأجره باید متعین باشد پس اجاره یکی از دو غلام یا یکی از دو خانه بدون تعیین باطل است و باید در اجاره، نوع منفعت آن را معین کند در صورتی که عین منافع متعدده داشته باشد. بلی، اگر عین را به تمام آن اجاره دهد، صحیح است با تعدد منافع و در این حال مستأجر، خود می‌داند هر منفعتی که بخواهد استیفاء کند.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ معلومیت منفعت یا به تحدید مدت است مثل سکنا‌ی خانه تا یک ماه مثلاً و خیاطت یک روز یا سواری یک روز یا آن که به تعیین عمل است مثل دوختن جامه که عرض و طول و نازکی و کلفتی پارچه و کیفیت دوخت آن معلوم باشد بدون آن که مدت معین کند. بلی، باید حدی برای آن قرار دهد مثل آن که بگوید: تا روز جمعه مثلاً و اگر قرار ندهد به حسب متعارف، انکار تعجیل لازم است و در مثل اجاره کردن حیوان نر برای کره‌گیری به یک دفعه و دو دفعه مثلاً تعیین می‌شود. و اگر مدت و عمل هر دو را معین کند و معلوم باشد که آن زمان وسعت دارد برای آن، عمل صحیح است و اگر بداند که وسعت ندارد باطل است. و اگر محتمل الامرین باشد در صحت و بطلان آن دو قول است.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ اگر حیوانی را اجاره کند برای بار کشی و جنس بار مختلف باشد به اختلاف اغراض، باید جنس را معین کند و وزن آن را نیز معین کند و لو به دیدن و تخمین، در صورتی که به آن دفع غرر بشود. و هم چنین در اجاره‌ی حیوان برای سواری لا بد است که راکب به اوصافه معلوم باشد و هم چنین مرکوب نیز حتی از نر بودن یا ماده بودن که اغراض به آن تفاوت کند باید معلوم باشد، خلاصه باید در

صفحه : ۳۲۲

اجاره، حمل و محمول علیه و راکب و مرکوب از هر جهتی که اغراض عقلاً در آن متفاوت است معلوم شود.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ اگر حیوانی را اجاره کند برای شخم کردن یک جریب معلوم، باید زمین را به مشاهده یا وصف معین کند تا غرر رفع شود.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ اگر حیوانی را اجاره کند برای سفر کردن مسافت معین، باید زمان حرکت را معین کند که شب باشد یا روز مگر در صورتی که عادتاً متعین باشد.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ اگر اجرت مکیل یا موزون باشد باید کیل یا وزن آن معین باشد و مشاهده کافی نیست. و اگر معدود باشد باید عدد آن معین شود و در چیزهایی که رفع جهالت آن به دیدن می‌شود مشاهده کافی است.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ چیزهایی که معلوم شدن آن به تقدیر مدت باشد باید مدت را معین کند به یک ماه یا یک سال و نحو آن پس اگر بگوید: اجاره دادم آن را تا یک ماه یا دو ماه باطل است. و اگر بگوید: اجاره دادم خانه را به تو هر ماهی به یک دینار آیا صحیح است مطلقاً؟ یا باطل است مطلقاً؟ یا در ماه اول صحیح و در زیاده از آن باطل است؟ پس اگر زیاده بماند أجره المثل را بدهد نه أجره المسمی یا آن که فرق باشد بین آن چه ذکر شد و بین آن که بگوید: اجاره دادم تا یک ماه به یک دینار و اگر زیادتر استیفاء منفعت کردی به حساب، آن که در صورت اول باطل باشد و در صورت دوم تا یک ماه صحیح باشد چند قول است: و اقوی بطلان آن است چه مبدأ مدت را معین کند یا نه؟ بلی، به عنوان جعاله یا به عنوان اباحه به عوض مانعی ندارد.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ اگر بگوید هر گاه این لباس را فلان طور دوختی یک درهم به تو می‌دهم و اگر فلان طور بدوزی دو درهم اجرت به تو می‌دهم هر گاه به عنوان اجاره باشد باطل و اگر به عنوان جعاله باشد صحیح است. و هم چنین است اگر بگوید فلان عمل را اگر امروز بکنی دو درهم و اگر فردا بکنی یک درهم اجرت توست و در صورتی که به عنوان اجاره باشد و عمل را به جا آورد مستحق أجره المثل است نه اجرت المسمی.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ اگر کسی را اجیر کند یا حیوانی را اجاره نماید که او را یا متاع او را بر آن حمل کند تا مکان معین در وقت معین به اجرت معلومی مثل آن که حیوانی اجاره کند که پیش از شب نیمه‌ی شعبان او را به کربلا برساند و نرساند پس اگر وقت گنجایش ندارد یا رسانیدن او به سبب دیگر ممکن نباشد، اجاره باطل است و اگر وقت داشت ولی کوتاهی کرد و او را نرساند پس اگر بر وجه تقیید و عنوانیت باشد، مؤجر مستحق هیچ چیز از اجرت نیست زیرا به مقتضای اجاره عمل نکرده و نظیر آن است کسی را اجیر کند برای روزه‌ی روز جمعه و او اشتبهاً شنبه روزه بگیرد به خلاف صورتی که بر وجه اشتراط باشد به آن که متعلق اجاره رساندن به کربلا باشد و در ضمن بر او شرط کند که آن وقت او را برساند که در این صورت اجاره صحیح است و اجرت را باید بدهد و لکن خیار تخلف شرط

صفحه : ۲۲۳

دارد و اگر فسخ کنند مستحق اجرت المثل است. و اگر بگوید: هر گاه مرا تا آن وقت نرسانیدی اجرت تو فلان مبلغ باشد که کمتر است این نیز دو صورت دارد: تارة مرجع آن به این است که اجاره دادم به تو حیوان را به فلان مبلغ، اگر رساندم و به فلان مبلغ، اگر نرسانیدم و این نحو از اجاره به سبب جهالت باطل است و به عنوان جعاله صحیح است. و گاهی مورد اجاره، رسانیدن فلان وقت است ولی بر او شرط می‌کند اگر نرسانیدی فلان مبلغ از اجرت کم شود و ظاهر آن است که این طور صحیح باشد. و اگر

بگوید: اگر نرساندی اجرت نداری این نیز دو صورت است: پس اگر متعلق اجاره خصوص رسانیدن تا فلان وقت باشد و بر او شرط کند که بر تقدیر مخالفت مستحق اجرت نباشد، صحیح است و هر گاه بر وجه قیدیت باشد به آن که هر دو صورت مورد اجاره باشد و لکن در صورت دوم اجاره بی اجرت باشد که مرجع آن به دو عقد شود، باطل است.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ اگر حیوانی کرایه کند برای زیارت نصف شعبان مثلاً و لکن این مطلب را نه بر مؤجر شرط کند و نه بر وجه عنوائت باشد و اتفاقاً او را نرساند، خیار فسخ ندارد و مؤجر مستحق تمام اجرت است. و اگر اصلاً او را به کربلا نرساند، از کرایه‌ی او به قدر باقی مانده کم می‌شود و به مقدار آن چه برده مستحق است. و فرق میان این مسأله و مسأله‌ی سابقه آن است که اینجا رسانیدن به کربلا در نصف شعبان غرض و داعی است و آنجا قید و شرط است.

[فصل دوم در چگونگی فسخ اجاره]

اشاره

فصل دوم [در چگونگی فسخ اجاره] بدان که اجاره از عقود لازمه است [و] نمی‌توان آن را فسخ نمود مگر به اقاله، به آن که مؤجر و مستأجر هر دو راضی شوند به هم زنند یا آن که در ضمن العقد شرط خیار برای هر دو یا یکی از آنها کرده باشند و فسخ کنند. بلی، اجاره [ای] که به معاطات کرده باشند بدون عقد جایز است، هر کدام از آنها می‌توانند به هم زنند مادامی که به تصرف یکی از آنها یا هر دو در آن چه به او منتقل شده، لازم نشده باشد.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ فروختن عین مستأجره پیش از انقضاء زمان اجاره، جایز است و اجاره به سبب آن به هم نمی‌خورد و در آن مدت عین بدون منفعت از مشتری است. بلی، مشتری اگر نداند خیار فسخ دارد زیرا که نقص منفعت، عیب است لکن نه مثل سایر عیوب که مشتری مخیر باشد میان ردّ و ارش پس نمی‌تواند در اینجا ارش بگیرد به خلاف سایر عیوب که در عین باشد مثل کوری و شلی و بی دستی و نحو آنها و اما اگر مشتری بداند عین در اجاره‌ی دیگری است و بخرد نمی‌تواند فسخ کند. بلی، اگر به اعتقاد آن که زیاده از یک ماه از مدت اجاره باقی نمانده بخرد و معلوم شود زیاده‌تر باقی است، باز خیار دارد. و اگر پیش از انقضاء مدت اجاره و بعد از بیع مؤجر، مستأجر اجاره را فسخ کند

صفحه : ۳۲۴

منفعت باقی مانده از مدت به بایع بر می‌گردد نه به مشتری. بلی، اگر بایع و مشتری اعتقاد کنند که هنوز مدتی از مدت اجاره باقی است و عین مستأجره در آن مدت بی منفعت است و معلوم شود که مدت آن منقضی بوده، آیا منفعت در آن مدت از بایع است به سبب آن که به منزله‌ی آن است که در ضمن العقد شرط کرده باشند که عین در آن مدت مسلوب‌المنفعه باشد یا آن که منفعت آن مدت از مشتری است به تبعیت عین؟ دو وجه است: و اقوی وجه دوم است. بلی، اگر به اعتقاد بقاء مدت در بیع شرط کنند که تا فلان مدت مسلوب‌المنفعه باشد منفعت آن به مقتضای شرط راجع به بایع است و در صورت سابقه که بدون شرط فروخته و منفعت

آن مدت بنا بر اقوی راجع به مشتری است آیا بایع خیار فسخ دارد یا نه؟ دو وجه است: و وجه اول که داشتن خیار باشد خالی از قوت نیست خصوصاً در صورتی که تفاوت قیمت موجب غبن باشد و این در صورتی است که عین را به غیر مستأجر بفروشد و هر گاه به مستأجر بفروشد آیا اجاره باطل می‌شود یا نه؟ دو وجه است: و اقوی عدم بطلان آن است و بر آن، امور چندی مترتب است: «اول» جمع شدن ثمن و اجرت برای بایع. «دوم» باقی ماندن منفعت آن مدت به ملک مشتری بر فرض آن که بیع را به یکی از اسباب فسخ کنند به خلاف آن که بگوئیم اجاره به خریدن عین باطل می‌شود. «سوم» آن که اگر مستأجر بعد از خریدن عین و پیش از انقضاء مدت اجاره بمیرد زوجه‌اش از منفعت آن ارث می‌برد هر چند عین از عقار باشد که زوجه از آن ارث نمی‌برد به خلاف آن که به بطلان اجاره قائل باشیم. «چهارم» آن که اگر عین بعد از قبض و پیش از انقضاء مدت اجاره تلف شود، مشتری می‌تواند رجوع کند به مؤجر نسبت به مقدار منفعت آن زمان اگر چه تلف عین بر مشتری باشد.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ اگر صیغه بیع و صیغه اجاره در یک زمان جاری شود مثل آن که خودش عین را بفروشد و اتفاقاً همان وقت و کیل او عین را به دیگری اجازه دهد، آیا هر دو صحیح است و مشتری عین را در آن مدت مسلوب المنفعه مالک می‌شود؟ یا هر دو باطل می‌باشد به سبب تراحم در ملک منفعت؟ یا هر دو باطل باشند نسبت به تملیک منفعت و بیع نسبت به غیر منفعت آن مدت صحیح باشد و مشتری مسلوب المنفعه مالک شود و منفعت مدت به ملک بایع باقی بماند؟ وجوهی است: اقوی صحت هر دو است زیرا که مزاحمتی در تملیک منفعت نیست و مشتری منفعت عین را بالتبع مالک می‌شود. بلی، مشتری خیار فسخ دارد به تفصیلی که گذشت.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ اجاره باطل نمی‌شود به موت مؤجر و نه به موت مستأجر بنا بر اقوی. بلی، عین موقوفه را اگر بطن سابق اجاره دهد و بمیرد، باطل می‌شود زیرا که منفعت آن مدت از بطن لاحق است زیرا که بطن سابق ما دام الحیاء مالک است نظیر آن که منفعت عینی

صفحه : ۳۲۵

به وصیت دیگری ما دام الحیاء برای مؤجر باشد، ملکیت او محدود به حیات است پس اگر اجاره دهد به موت او باطل می‌شود و هر گاه متولی وقف، آن را با ملاحظه‌ی مصلحت موقوفه‌علیهم تا مدتی اجاره دهد، نه به مردن متولی باطل می‌شود و نه به مردن بطن موجود حال اجاره. و هر گاه کسی خود را اجیر دیگری کند برای خدمت یا غیر آن تا مدتی و بین مدت بمیرد، اجاره باطل می‌شود زیرا که محلی برای اجاره باقی نمانده. و هم چنین است اگر مستأجر بمیرد در صورتی که او را اجیر کرده باشد برای خدمت خود یا عمل دیگر که متعلق به خود اوست. و هر گاه اجیر شده باشد برای عملی در ذمه‌ی خود به مردن مؤجر اجاره باطل نمی‌شود بلکه تتمه‌العمل را از ترکه‌ی او استیفاء نمایند. و هم چنین اگر اجیرش کرده باشد برای عملی که خود مستأجر محل آن عمل نباشد مثل آن که اجیر کرده برای خدمت مسجد یا خانه و نحو آن بدون تقیید به خود او که به موت مستأجر باطل نمی‌شود و منتقل می‌شود آن عمل به وارث او و هر گاه خانه را به کسی اجاره دهد و بر مستأجر شرط کند که خود او در آن سکنی کند به مردن او باطل نمی‌شود بلکه منتقل به وارث او می‌شود و لکن مؤجر، خیار فسخ دارد برای تخلف شرط. بلی، اگر مقید کند به سکنای خود او، به مردن او باطل می‌شود.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ اگر ولی یا وصی، طفل را تا مدتی اجیر دیگری کنند و در بین مدت بالغ و رشید شود؛ اجاره نسبت به زمانی که یقیناً صغیر بوده صحیح و نسبت به زمانی که یقیناً بالغ و رشید است فضولی و متوقف بر اجازه‌ی اوست و نسبت به زمان مشکوک البلوغ ظاهراً محکوم به صحت است. بلی، هر گاه مصلحت لازم‌المرعاتی برای طفل باشد که او را تا آن مدت اجیر کنند به طوری که عدم اجاره با زمان بلوغ خلاف مصلحت او باشد اجاره صحیح است و بعد از بلوغ نمی‌تواند فسخ کند و هم چنین است حکم اجاره املاک صبی.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ اگر زنی اجیر کسی شود تا مدتی برای خدمتگزاری و قبل از انقضای آن، شوهر کند اجاره باطل نمی‌شود هر چند خدمتگزاری، منافی استمتاع زوج باشد.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ اگر غلام یا کنیز را اجیر دیگری کند و بعد آن آزادش نماید، اجاره به عتق باطل نمی‌شود و اجرت او ملک مولی است و در حال حریت، او را نمی‌رسد که از مولی مطالبه‌ی عوض خدمت در آن مدت را بنماید زیرا که مالک عین و منفعت او بوده تا ابد و نسبت به آن مدت استیفاء کرده. بلی، آیا نفقه‌ی او در بقیه‌ی مدت اگر بر مستأجر شرط نشده باشد بر مولی است یا نه؟ در آن چند وجه است: «اول» آن که بر مولی باشد به سبب آن که چون منافع آن مدت را استیفاء کرده به منزله‌ی آن است که در ملک اوست. «دوم» آن که از کسب، معاش خود را بگذراند در صورتی که وقت کسب برای خودش باقی باشد و الا از بیت المال معاش او را بدهند و اگر نباشد بر مسلمین

صفحه : ۳۲۶

واجب کفائی باشد. «سوم» از کسب خود هر چند منافی خدمت مستأجر باشد در صورتی که وقت برای کسب باقی نباشد. «چهارم» از کسب خود و مقداری که به سبب کسب از خدمت مستأجر باز می‌ماند به ذمه بگیرد. «پنجم» آن که مطلقاً از بیت المال معاش او را بدهند و دور نیست که وجه اول قوت داشته باشد.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ اگر مستأجر در عین، عیبی بیابد که از پیش از عقد بوده و در وقت اجاره جاهل به آن بوده پس اگر منفعت به سبب عیب کمتر باشد بی اشکال مستأجر خیار فسخ دارد که می‌تواند اجاره را به هم زند یا باقی گذارد و ظاهر آن است که نتواند مطالبه‌ی ارزش کند. بلی، اگر عیب مثل خراب بودن بعضی مرافق خانه باشد ظاهر آن است که اجرت تقسیط بر آن شود و بالنسبه از آن کم کنند زیرا که از قبیل تبعض صفت می‌شود و اگر عیب او موجب تفاوت منفعت نباشد مثل آن که معلوم شود که حیوانی را که اجاره کرده گوش بریده یا دم بریده است هر چند در ثبوت خیار برای مستأجر اشکال شده لکن اقوی ثبوت آن است در صورتی که رغبت عقلاً به اجاره‌ی معیوب یا غیر آن متفاوت باشد و اجرت معیوب کمتر باشد. و هم چنین خیار برای مستأجر ثابت می‌شود به

حدوث عیب بعد از عقد و پیش از قبض بلکه بعد از قبض نیز اگر چه بعضی منفعته آن را استیفاء کرده باشد و مدتی از اجاره گذشته باشد اینها در صورتی است که مورد اجاره، عین شخصی باشد به خلاف آن که کلی باشد و فردی که به او داده معیوب باشد که مستأجر می‌تواند مطالبه‌ی بدل کند و عقد را نمی‌تواند فسخ کند. بلی، اگر بدل کردن متعذر باشد، اختیار فسخ دارد.

[مسئله ۸]

مسئله ۱۸ اگر مؤجر در مال الاجاره عیبی بیابد و معلوم شود که سابقاً بوده و نمی‌دانسته، اختیار فسخ دارد [و] می‌تواند به هم‌زند یا به همان معیوب راضی شود. و آیا در صورت رضا او را می‌رسد مطالبه‌ی ارش کند؟ دور نیست که بتواند لکن این در صورتی است که مال الاجاره منفعته عینی نباشد و الا ارش ندارد نظیر آن که عین مستأجره معیوب در آید و اینها در صورتی است که اجرت، عین شخصی باشد و اگر کلی بوده و فرد معیوب داده [را] برگرداند و مطالبه‌ی بدل کند، اختیار فسخ عقد ندارد مگر با تعذر بدل.

[مسئله ۹]

مسئله ۱۹ اگر مستأجر اجرت را نداشته باشد که بدهد و مفلس باشد مؤجر، اختیار فسخ دارد که عین را پس‌گیرد یا آن که منفعته عین [را] در آن مدت با گرماء قسمت کند، نظیر آن که در بیع مشتری مفلس باشد نسبت به ثمن که بایع می‌تواند مبیع را پس‌گیرد.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ اگر معلوم شود که مستأجر یا مؤجر، مغبون است اختیار فسخ دارد در صورتی که وقت عقد [را] نمی‌دانسته و در ضمن العقد اسقاط اختیار نکرده باشد.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ در اجاره، اختیار مجلس و اختیار حیوان نیست بلکه اختیار تأخیر بر وجهی که در بیع است ندارد و [اما] اختیار شرط، حتی برای اجنبی

صفحه : ۳۲۷

اگر قرار دهند در آن ثابت است و [هم‌چنین] اختیار غبن و اختیار عیب، چنانچه گذشت بلکه سایر اختیارات مثل اختیار اشتراط و تبعض صفت و تعذر تسلیم و تفلیس و تدلیس و شرکت و اختیار چیزی که به ماندن یک روز فاسد می‌شود و اختیار شرط ردّ عوض نظیر شرط ردّ ثمن که در بیع است در اجاره نیز ثابت است.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ اگر غلام یا خانه‌ی خود را مثلاً اجاره دهد بعد از آن به مستأجر بفروشد، اجاره باطل نمی‌شود و منفعته به اجاره تا انقضاء آن، ملک مشتری شده نه از جهت تبعیت عین. و اگر بعد از بیع، اجاره فسخ شود منفعته آن بر می‌گردد به مؤجر و اگر غلام بعد از قبض مشتری بمیرد، مستأجر مال الاجاره‌ی بقیه‌ی مدت را از مؤجر می‌گیرد هر چند تلف عین بر مشتری است.

[فصل سوم در آثار انعقاد عقد اجاره]

اشاره

فصل سوم [در آثار انعقاد عقد اجاره] بدان که مستأجر در اجاره‌ی اعیان، مالک منفعت می‌شود و در اجاره برای عمل، مستحق عمل می‌شود به مجرد عقد بدون توقف بر چیز دیگر، چنانچه مؤجر به عقد، مالک اجرت می‌شود با تزلزل و لکن نمی‌تواند مطالبه‌ی اجرت کند مگر بعد از تسلیم عین یا عمل و هم چنین مستأجر مطالبه‌ی عین یا عمل نمی‌کند مگر بعد از تسلیم اجرت پس طرفین به عقد مالک می‌شوند آن چه را که به او منتقل شده و جواز مطالبه، موقوف بر تسلیم و استقرار ملکیت اجرت، موقوف بر استیفاء منفعت یا تمام شدن عمل یا آن چه به حکم استیفاء و اتمام عمل است می‌باشد پس اگر مانعی از استیفاء یا از عمل پیدا شود اجاره منفسخ می‌شود.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ اگر خانه را مثلاً اجاره کند و تسلیم بگیرد و مدت اجاره منقضی شود اجرت بر او مستقر می‌شود چه در آن خانه سکنی کند یا به اختیار آن را خالی بیندازد. و هم چنین اگر حیوانی برای سواری یا بار کشی تا جای معین اجاره کند و از مدتی که در اجاره قرار داده‌اند زمانی بگذرد که استیفاء منفعت در آن ممکن باشد هر چند استیفاء نکرده باشد مال الاجاره را بدهد و این در صورتی است که مورد اجاره، عین شخصی باشد و در وقت معین. و هر گاه اجاره واقع شود بر کلی و فردی را بگیرد و آن نیز به حکم عین شخصی است بنا بر اقوی در صورتی که در اجاره، وقت قرار داده و گذشته باشد. بلی، با عدم تعیین وقت، ظاهر آن است که اجاره باقی باشد اگر چه ضامن أجره المثل آن مدت است که استیفاء ننموده به سبب آن که منفعت را بر مؤجر تفویض نموده.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ هر گاه مؤجر عین را به مستأجر بذل نماید و او نگیرد تا مدت بگذرد اجرت بر مستأجر قرار گرفته و هم چنین اگر کسی را مثلاً اجیر کرده که ثوب معینی را در وقت معین برای او بدوزد و ثوب را در آن زمان به اجیر ندهد تا وقت بگذرد، مستحق اجرت است باید به او بدهد چه در آن وقت به کار دیگری مشغول

صفحه : ۳۲۸

شده باشد برای خود یا برای دیگری یا آن که بی کار مانده باشد.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ اگر کسی را در مدت معینی اجیر کند که دندان او را بکشد [بکشد] و اجیر در آن وقت حاضر شود و مستأجر تمکین نکند تا وقت بگذرد مستحق اجرت است خواه اجیر، حرّ باشد یا عبد مأذون، زیرا که منافع حرّ نیز بعد از اجاره، مال مستأجر است پس هر گاه او بر خود تفویض کند، از او تلف شده؛ اجیر مستحق اجرت است بلکه در غیر اجاره نیز اگر کسی مثلاً مرد آزادی را که روزی پنج قران از کسب پیدا می‌کند یک روز حبس کند در عرف می‌گویند که پنج قران بر او تفویض کرده پس ضامن آن است و اگر اجیر کند کسی را برای کندن [کشیدن] دندانش که درد دارد و بعد از عقد اجاره درد آن ساکن شود مستحق اجرت نیست زیرا که

اجاره به فوت محل آن منفسخ می‌شود.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ هر گاه عین مستأجره [را] پیش از آن که تسلیم مستأجر نماید تلف شود اجاره باطل می‌شود و هم چنین اگر بعد از تسلیم بلا فاصله تلف شود، به خلاف آن که قدری از مدت در تصرف مستأجر بوده و از آن منتفع شده بعد از آن تلف شود که اجاره نسبت به بقیه‌ی مدت باطل می‌شود و اجرت آن قدر از مدت را از مؤجر پس می‌گیرد اگر نصف مدت باقی مانده نصف اجرت را و اگر ثلث باقی مانده ثلث اجرت را می‌گیرد در صورتی که اجزاء مدت أجره‌المثل آن، متساوی باشد و اگر متفاوت باشد ملاحظه‌ی نسبت آن را باید نمود.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ هر گاه اجاره را به یکی از اسباب فسخ در اثناء مدت فسخ نمودند اجرت المسمی نسبت به زمان گذشته ثابت و نسبت به باقی مدت به مستأجر برمی‌گردد چنانچه در مسأله‌ی سابق گذشت ولی محتمل است که تمام اجرت المسمی به مستأجر برگردد و مؤجر، مستحق أجره‌المثل زمان گذشته باشد بلکه این احتمال در صورت بطلان اجاره نیز هست ولی بعید است.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ هر گاه بعض عین مستأجر تلف شود اجاره نسبت به آن بعض، باطل می‌شود و برای مستأجر، خیار تبعض صفقه نسبت به باقی ثابت است.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ ظاهر علماء آن است مؤجر از وقت عقد، مالک تمام اجرت شده و به تلف شدن عین پیش از قبض یا بعد از آن یا در بین مدت اجرت، کلاً یا بعضاً برمی‌گردد به مستأجر، چنانچه ظاهر کلمات ایشان نسبت به تلف مبیع قبل از قبض نیز چنین است نه آن که تلف، کاشف باشد که از اول به او منتقل نشده و لکن مشکل است زیرا که با تلف عین مستأجره کشف می‌کند که مؤجر، مالک منفعت تا آخر مدت نبوده پس مقدار مقابل باقی مانده مدت را از اجرت از اول مالک نشده به خلاف مبیع که وقت بیع مالی است موجود و مقابل به عوض است و در اینجا منفعت تمام مدت فعلاً موجود نیست و بر فرض تلف در اثناء مدت فی علم الله هم موجود نیست مگر به مقداری که عین باقی می‌ماند پس هر گاه مؤجر تصرف در اجرت

صفحه : ۳۲۹

نموده نسبت به مقدار متخلف، فضولی بوده.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ اگر یک قاطر کلی اجاره دهد و فرد آن را تسلیم کند و آن فرد تلف شود، اجاره باطل نمی‌شود بلکه باید فرد دیگر به او

بدهد.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ اگر خانه را اجاره دهد و خراب شود پس هر گاه بالمره از قابلیت انتفاع بیفتد، اجاره باطل می‌شود پس اگر خرابی قبل از قبض یا بعد از آن و پیش از سکنا در آن باشد تمام اجرت برمی‌گردد و الا نسبت به باقی مانده‌ی مدت. و محتمل است در اینجا نیز بگوئیم تمام برمی‌گردد و أجره‌المثل زمان گذشته را ضامن است ولی بعید است. و هر گاه فی الجمله خرابی به هم رسانده که انتفاع به آن ممکن است، خیار برای مستأجر ثابت است و اگر فسخ کند، حکم برگشتن تمام أجره‌المسئمی مطلقاً و رجوع به اجرت المثل زمان گذشته قوت دارد. و اگر بعضی مرافق خانه خراب شود، اجاره نسبت به باقی مانده‌ی خانه صحیح است و برای مستأجر خیار تبعض صفتی ثابت است. و اگر مؤجر فوراً خرابی آن را تعمیر نماید که انتفاعی از مستأجر فوت نشود، خیار فسخ نیز ندارد بنا بر اقوی.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ اگر مؤجر عین مستأجره را تسلیم ندهد [و] جبراً از او بگیرند و اگر مستأجر نتواند جبرش کند او را می‌رسد اجاره را فسخ کند و اجرت بگیرد یا به همان حال باقی گذارد و مطالبه‌ی عوض منفعتی که از او فوت شده نماید چنانچه چنین است اگر مؤجر عین را بعد از تسلیم بلافاصله یا بعد از مدتی از مستأجر بگیرد. و هر گاه در اثناء باشد و به این فسخ کند مقابل آن چه از مدت باقی مانده از اجرت پس گیرد و احتمال قوی می‌رود که بتواند تمام اجرت را پس گیرد و أجره‌المثل گذشته را به او بدهد.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ هر گاه ظالم منع کند مستأجر را از انتفاع به عین مستأجره، پیش از قبض مخیر است فسخ کند و اجرت را پس گیرد یا آن که عوض آن چه فوت شده از ظالم مطالبه کند. و احتمال قوی می‌رود که رجوع به ظالم، متعین باشد و اگر ظالم بعد از قبض او را از انتفاع منع کند یا آن که عین را غصب کند خیار فسخ ندارد بلکه معین است رجوع به ظالم، خواه منع بعد از قبض و اوایل مدت اجاره باشد یا در اثناء آن. و اگر ظالم عین را در اثناء مدت به مستأجر برگرداند خیارش باقی است لکن نمی‌تواند فسخ کند الا جمیع مدت را.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ اگر برای مستأجر عذری حادث شود که نتواند استیفاء منفعت نماید مثل آن که حیوانی را اجاره کرده برای سواری و مریض شود به طوری که قدرت سواری نداشته باشد، ظاهر بطلان اجاره است در صورتی که اجاره کرده برای سواری خودش به قید مباشرت و هم چنین است عذرهای دیگر و محتمل است عدم بطلان. بلی، اگر عذر عام حادث شود قطعاً اجاره باطل می‌شود زیرا که عین از قابلیت استیفاء منفعت افتاده در این حال.

[مسئله ۱۳]

مسأله ۱۳ هر گاه عین مستأجره یا محل عمل به تلف سماوی تلف شود مثل آن که حیوان

صفحه : ۳۳۰

مستأجره بمیرد، اجاره باطل می‌شود و اگر مستأجر آن را تلف کند به منزله‌ی قبض آن است و اگر مؤجر تلف کرده، مستأجر مخیر است او را تضمین کند به آن که عوض عین را بگیرد یا اجاره را فسخ کند. و اگر اجنبی تلف کند عوض آن را از او بگیرد و عذر عام که هیچ کس نتواند استیفاء منفعت کند به منزله‌ی تلف است. و اما عذر خاص مستأجر، مثل آن که حیوانی برای سواری خودش اجاره کند و مریض شود که نتواند سفر کند یا آن که مردی را برای کندن [کشیدن] دندان خود اجیر کند و درد آن ساکن شود و نحو آنها پس در بطلان اجاره به آن اشکال است و دور نیست در صورتی که آن عذر پیش از عقد باعث عدم صحت اجاره باشد، بگوئیم اجاره باطل است.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ هر گاه زوجه‌ی خود را اجیر کسی کند برای کاری که منافی حق استمتاع شوهر باشد، صحت اجاره‌ی او موقوف بر اجازه‌ی شوهر است به خلاف صورتی که منافی آن نباشد که صحیح است پس اگر اتفاقاً شوهر اراده‌ی استمتاع از او نماید و به سبب اشتغال به آن عمل ممکن نباشد معلوم می‌شود که اجاره‌ی او فضولی بوده.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ گذشت که به مجرد عقد اجاره، مستأجر مالک منفعت می‌شود و مؤجر مالک اجرت و لکن واجب نیست بر هیچ کدام که تسلیم کنند مگر بعد از تسلیم دیگری و تسلیم منفعت به تسلیم عین است. و تسلیم اجرت به قبض دادن آن است مگر در صورتی که اجرت نیز منفعت باشد که تسلیم آن نیز به تسلیم عین است و بر هیچ کدام از مؤجر و مستأجر واجب نیست که سبقت کند در تسلیم و اگر هر دو در تسلیم دادن سختی نمودند، حاکم آنها را جبر نماید و اگر یک کدام از آنها می‌دهد و دیگری نمی‌دهد و جبر او ممکن نیست، او را می‌رسد که او هم تسلیم ندهد تا دیگری تسلیم نماید. و هر گاه در عقد شرط کنند که تسلیم عین یا اجرت بعد از زمانی باشد، باید به شرط وفا کنند و تسلیم عمل در مثل نماز و روزه و حج و زیارت و نحو آنها به اتمام آن است و پیش از اتمام، مؤجر نمی‌تواند مطالبه‌ی اجرت کند و بعد از آن، مستأجر را نمی‌رسد تعویق بیندازد مگر آن که در عقد، شرط تعجیل یا تأجیل کرده باشند یا آن که متعارف باشد که اجرت را بعضاً او کلاً پیش از عمل بدهند که به مقتضای آن باید عمل کنند و الا پیش از آن استحقاق مطالبه ندارد حتی در جائی که عمل ممکن نباشد مگر بعد از گرفتن اجرت، مثل حج استیجاری با فقر مؤجر و هم چنین در مثل بناء دیوار خانه یا کندن چاه در خانه، تسلیم آن به تمام کردن عمل است و محتاج به کار دیگری نیست. و اما در مثل رختی که داده بدوزد یا کتابی [که] داده بنویسد و نحو آن از چیزهایی که به دست مؤجر باید باشد آیا به مجرد تمام کردن آن می‌تواند مطالبه‌ی اجرت کند یا آن که تا رخت یا کتاب را به دست مستأجر ندهد نمی‌تواند مطالبه کند؟ دو قول است: و اقوی قول اول است

صفحه : ۳۳۱

که به مجرد اتمام می‌تواند مطالبه‌ی اجرت کند و بنا بر این، اگر خیاطت ثوب مثلاً تمام شود و پیش از آن که آن را بدهد به مستأجر

بدون تعدی و تفریط تلف شود، مؤجر مستحق اجرت خیاطت هست به خلاف آن، بنا بر قول دوم و اگر آن را ائتلاف کند یا نزد او تلف شود به طوری که ضامن باشد، ضامن ثوب دوخته است.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ اگر بطلان اجاره معلوم شود اجرت برمی‌گردد به مستأجر و مؤجر مستحق أجره المثل مقداری از منفعت است که مستأجر استیفاء نموده یا در دست او فوت شده، در صورتی که مؤجر جاهل به بطلان بوده به خصوص اگر مستأجر بطلان آن را می‌دانسته به خلاف آن که مؤجر بطلان آن را دانسته اقدام کند که ضامن مستأجر مشکل است خصوصاً در صورتی که مستأجر جاهل باشد زیرا که به دادن اجرت به او هتک حرمت مال خود نموده به خصوص در صورتی که بطلان اجاره به سبب آن باشد که اجرت را چیزی قرار داده که شرعاً یا عرفاً مال نباشد یا آن که اجرت بلا عوض باشد. و از اینجا معلوم می‌شود حال اجرت نیز که اگر در دست مؤجر تلف شود عوض آن را باید بدهد مگر در صورتی که مستأجر عالم به بطلان اجاره باشد و مع ذلک عین را به او بدهد. بلی، هر گاه عین آن موجود باشد می‌تواند پس گیرد. و هر گاه اجاره بر اعمال باطل باشد، مؤجر مستحق أجره المثل عمل خود است نه أجره المسمی در صورتی که جاهل به بطلان باشد بخلاف آن که عالم باشد که به منزله‌ی آن است که تبرعاً عمل را کرده باشد چه به امر مستأجر کرده باشد یا نه، پس باید اجرتی که گرفته پس دهد و اگر تلف کرده عوض آن را بدهد و مستحق أجره المثل عمل هم نیست. و اگر مستأجر نیز عالم به بطلان بوده او را نمی‌رسد عوض اجرتی که داده مطالبه کند در صورتی که عین آن تلف شده باشد هر چند مؤجر عمل را به جا نیاورده باشد.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ اجاره دادن ملک مشاع جایز است چنانچه فروختن یا مصالحه کردن یا بخشیدن آن مانعی ندارد و لکن تسلیم عین مشترک جایز نیست مگر به اذن شریک. بلی، اگر مستأجر نداند [که] مشترک است، خیار فسخ دارد مثل آن که تمام خانه را به کسی اجاره دهد و معلوم شود که مثلاً نصف آن مال دیگری است و او اجازه نکند که مستأجر خیار شرکت دارد بلکه خیار تبعض نیز دارد. و هر گاه نصف خانه را به کسی اجاره دهد و آن کس اعتقادش این است که تمام خانه ملک مؤجر است و معلوم شود نصف آن ملک دیگری است آیا مستأجر خیار فسخ دارد یا نه؟ دو وجه است: و ثبوت خیار بعید نیست در صورتی که شرکت دیگری موجب منقصت او باشد.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ باکی نیست که خانه را به دو نفر اجاره دهد بالا شاعه که خودشان با یکدیگر اطاقها و مرافق آن را حسب الشریکه قسمت کنند به تراضی یا به قرعه. و هم چنین جایز است حیوانی را به دو نفر اجاره

صفحه : ۳۳۲

دهد که به نوبت سواری آن را قسمت کنند به فرسخ، فرسخ یا هر طوری که تراضی نمایند. و هر گاه با هم نزاع کنند که کدام یک ابتداء به سواری نماید؟ به قرعه تعیین کنند و هم چنین جایز است که حیوان را به غیر اشاعه به دو نفر اجاره دهد بلکه به نوبت یا هر کدام یک ساعت مثلاً یا یک فرسخ، سوار شوند. و هم چنین جایز است دو نفر خود را اجیر دهند برای عمل معینی به وجه شرکت

مثل حمل چیزی که حَمَل متعدد لازم دارد.

[مسأله ۱۹]

مسأله ۱۹ اتصال مبدأ اجاره به عقد شرط نیست بنا بر اقوی، پس جایز است مثلاً در جمیدی خانه خود را از غزّه‌ی رجب تا یک سال اجاره دهد، خواه خانه در جمادی به اجاره‌ی دیگری باشد یا نه؟ و اگر خانه را یک ماهه اجاره دهد و معین نکند کدام ماه؟ منصرف می‌شود به ماه متّصل به عقد و اگر انصرافی نباشد، اجاره باطل است.

[فصل سوم در این که مستأجر امین است]

اشاره

فصل سوم [در این که مستأجر امین است] بدان که عین مستأجره در دست مستأجر امانت است که هر گاه بدون تعدی و تفریط او تلف یا معیوب شود ضامن نیست، بلکه مشهور علماء گفته‌اند که اگر بر او شرط کند که بر فرض تلف یا عیب، ضامن باشد، شرط صحیح نیست لکن اقوی صحت آن است و خصوص در صورتی که بر مستأجر قرار دهد که بر تقدیر تلف یا عیب مقداری از مال خود بدهد به غیر عنوان ضمان. و ظاهر آن است که در عدم ضمان فرق نکند که در اثناء مدت تلف شود یا بعد از انقضاء مدت پس در صورتی که بعد از گذشتن مدت اجاره هنوز عین در دست مستأجر باشد به قصد آن که به صاحبش ردّ کند و مؤجر مطالبه عین را نکرده تلف شود نیز ضامن نیست. اینها در صورتی است که اجاره صحیح باشد و اگر باطل باشد و در دست او بدون تعدی و تفریط تلف شود آیا ضامن است یا نه؟ دو وجه است: اقوی عدم ضمان است خصوصاً در صورتی که مؤجر وقت تسلیم عین، بطلان اجاره را بداند و مستأجر نداند.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ عینی که مال مستأجر و به دست مؤجر است مثل رختی که داده بدوزد امانت است اگر بدون تعدی و تفریط یا شرط ضمان، تلف یا معیوب شود ضامن نیست نظیر آن چه در عین مستأجره گذشت. و اگر پیش از دوختن یا اثناء آن تلف شود یا مؤجر یا اجنبی آن را تلف کند، اجاره باطل می‌شود و اجرت آن را بعضاً یا کلاً به مستأجر باید پس دهد بلکه اگر عین را خود مستأجر نیز تلف کرده باشد، اجرت را باید به او پس دهد. بلی، اگر اجاره متعلّق به نفس منفعت باشد نه بر ذمه‌ی اجیر به آن که منفعت خیاطت روز جمعه او را به اجاره مالک شده باشد به یک قران مثلاً و خود مستأجر ثوب را تلف کند و او بی‌کار بماند اتلاف کردن ثوب، متعلّق عمل است به منزله‌ی استیفاء عمل است و او را نمی‌رسد که قران را پس گیرد

صفحه : ۳۳۳

زیرا که خودش با اتلاف ثوب، تفویت منفعت بر خود نموده.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ چیزهائی که تلف شده و باید غرامت بکشد از قیمت، مدار بر قیمت روزی است که غرامت می‌کشد و می‌دهد، نه بر

قیمت روزی که تلف شده و اعلی‌القیم بنا بر اقوی.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ اگر مؤجر ثوب را بعد از آن که دوخته تلف کند، قیمت ثوب دوخته را ضامن است و اجرت المسمی را مستحق است. و هم چنین اگر متاعی را اجیر به جایی که قرار داد حمل کند و آنجا تلف کند، باید قیمت متاع را در جای تلف، غرامت بکشد و اجرت المسمای حمل خود را بگیرد.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ هر گاه کسی که اجیر شده برای دوختن یا بریدن یا شستن رخت، رخت را فاسد کند ضامن است و هم چنین اگر حجاج یا ختان به حجامت یا ختنه کردن، جنایتی به او بزند یا کحال یا بیطار [دامپزشک] یا هر کسی که خود را اجیر داده که در مال مستأجر کاری بکند اگر آن را ضایع کند؛ ضامن است در صورتی که از حدی که مآذون بوده تجاوز کند هر چند قصد تجاوز کردن نداشته باشد بلکه ظاهر مشهور، آن است که ضامن است هر چند از حد مآذون تجاوز نکند لکن مشکل است پس اگر پسر به سبب ختنه بمیرد و ختان حاذق باشد و از محل بریدن تعدی نکرده باشد که اصل ختنه کردن برای او ضرر داشته باشد ضامن بودن او مشکل است.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ طیب که مباشر علاج باشد اگر ضرر برساند ضامن است هر چند حاذق باشد به خلاف آن که خودش مباشر نباشد بلکه امر کند، در ضامن بودن او اشکال است مگر در صورتی که امر او سبب ضرر شود و اقوی از مباشر باشد. و اگر دوایی را وصف کند مثل آن که بگوید دوا تو فلان چیز است بدون آن که امر کند و به آن دوا متضرر شود، ضامن نیست بنا بر اقوی و اگر بگوید فلان دوا برای فلان مرض نافع است و خود مریض استعمال کند و متضرر شود بی اشکال ضامن نیست. و هم چنین اگر بگوید: اگر من مریض بودم فلان دوا می‌خوردم.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ هر گاه طیب تبری از ضمان کند به این که به مریض یا ولی او بگوید که من طبابت می‌کنم و اگر ضرر وارد آمد من ضامن نباشم و مریض یا ولی او قبول کند و طیب در اجتهاد و احتیاط کوتاهی نکند، ضامن نیست بنا بر اقوی.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ اگر حمال بلغزد و بارش به افتادن بشکند یا معیوب شود ضامن است.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ اگر به خیاط بگوید: این پارچه اگر برای پیراهن من کافی باشد بئر و بدوز و او ببرد و کفایت نکند، ضامن است بنا بر

وجهی. و مثل آن است اگر از او پیرسد این پارچه برای پیراهن بس است یا نه؟ خَیْاط بگوید: بلی. پس صاحبش بگوید: بئیر و او ببرد کفایت نکند. و بعضی گفته‌اند که در صورت اول ضامن است و در دوم ضامن نیست به سبب آن که در آن مالک، اذن بریدن داده و بعضی گفته‌اند در هیچ کدام ضامن نیست و بهتر آن است که ما بین موارد و اشخاص فرق است، هر جائی که غرور صادق باشد و

صفحه : ۳۳۴

اذن او مقید به کفایت باشد ضامن است و الا فلا و مراعات احتیاط احوط است.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ اگر کسی غلام خود را اجیر دیگری کند برای عملی و غلام او را به عمل ضرر برساند آیا مولی ضامن باشد یا غلام که بعد از آزادی از عهده‌ی آن بیرون آید؟ یا در صورتی که بدون تفریط باشد بگوئیم باید کسب کند و غرامت بکشد و اگر تفریط کرده بر ذمه‌ی او بماند تا بعد از آزادی غرامت کشد یا آن که مطلقاً از کسب غرامت کشد چند قول است: اقوی آن است که مطلقاً باید عبد کسب کند و غرامت بکشد و اگر به آن عمل، کسی را کشته یا عضوی از اعضاء او را فاسد کرده، متعلق به رقبه‌ی خود غلام است و مولی را می‌رسد که به اقل‌الامرین از ارش یا قیمت، غلام او را فدا دهد.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ هر گاه حیوانی [را] اجاره دهد برای بار کشی متاعی و آن حیوان بلغزد و متاع تلف یا معیوب شود، صاحب حیوان ضامن نیست مگر آن که او سبب افتادن حیوان شده باشد به زدن یا راندن.

[مسأله ۱۱]

مسأله ۱۱ اگر کشتی یا حیوانی [را] اجاره کند برای حمل متاعی و آن متاع کم بیاید یا دزد آن را ببرد، صاحب کشتی یا حیوان ضامن نیست. بلی، اگر شرط ضمان بر او کند صحیح و موجب ضمان است.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ اگر حیوانی [را] کرایه کند و زیاده از آن چه قرار داده بر آن بار کند و یا در صورتی که تعیین مقدار بار نکرده، زیاده از متعارف بر آن بار کند و حیوان تلف یا معیوب شود، ضامن است و اگر تلف نشود ظاهر آن است که باید اجرت المثل آن چه بار کرده به او دهد نه أجره‌المسمی زیرا که عقد اجاره بر آن مقدار از بار واقع نشده. بلی، اگر بر وجه تقیید نبوده أجره‌المسمی را بدهد به ضمیمه‌ی أجره‌المثل زاید.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ اگر حیوانی [را] کرایه کند برای سواری یا بار کشی تا جای معینی و زیاده از آن، آن را ببرد باید از عهده بر آید و ظاهر

آن است که أجره المسمای مقدار قرار داد و أجره المثل مقدار زاید را باید بدهد.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ حیوانی را که برای سواری یا بار کشی کرایه کرده اگر بایستد جایز است آن را بزند یا افسار او را حرکت دهد و نحو آنها به قدر متعارف و ضامن نیست بنا بر اقوی مگر آن که مالک منع کرده باشد یا همراه حیوان باشد و متعارف باشد که او باید براند و اگر با منع مالک یا زاید از متعارف حیوان را اذیت کند که تلف یا معیوب شود ضامن است.

[مسأله ۱۵]

مسأله ۱۵ کسی که اجیر شده برای حفظ متاع اگر تقصیر در محافظت نکند و آن متاع را دزد ببرد ضامن نیست به خلاف آن که تقصیر کند هر چند خواب بر او غالب شود یا شرط ضمان بر او شده باشد که ضامن است و آیا در این صورت مستحق اجرت است یا نه؟ ظاهر آن است که مستحق نباشد مگر در صورتی که اجیر شده باشد که آنجا بنشیند و غرض از آن محفوظ ماندن متاع باشد نه آن که اجیر بر محافظت باشد.

[مسأله ۱۶]

مسأله ۱۶ حَمَامی ضامن رختها نیست مگر آن که به او بسپارند

صفحه : ۳۳۵

و او تفریط یا تعدی کند و در این حال صحت شرط ضمان او نیز مشکل است زیرا که امین محض است به سبب آن که اجرت را برای رفتن داخل گرمابه می‌گیرد نه برای رختها. بلی، اگر اجرت دیگری برای حفظ لباس به او دهند با تعدی یا تفریط یا با شرط ضمان، ضامن است.

[فصل چهارم در مالکیت مؤجر]

اشاره

فصل چهارم [در مالکیت مؤجر] کفایت می‌کند در صحت اجاره آن که مؤجر مالک منفعت عین باشد یا آن که وکیل باشد از جانب مالک یا ولی او باشد و معتبر نیست که مؤجر، مالک عین باشد پس اگر مالک مجرد منفعت باشد به وصیت یا به صلح یا به اجاره کافی است پس جایز است برای مستأجر به مؤجر یا دیگری اجاره دهد عین را و لکن جواز دادن عین به مستأجر دوم بدون اذن مؤجر مشکل است. پس اگر حیوانی [را] برای سواری یا بار کشی تا مدت معینی کرایه کرده، جایز است آن را در آن مدت یا کمتر به دیگری کرایه دهد که سوار شود یا حمل متاع کند و لکن نمی‌تواند حیوان را بدست او دهد بلکه باید خودش همراه آن برود. پس اگر بدون اذن مالک، حیوان را به او دهد ضامن است و هر گاه مالک، حیوان را به او کرایه داده و بر او شرط کرده که به دیگری کرایه ندهد یا آن که خودش سوار شود، جایز نیست به دیگری کرایه دهد. بلی، اگر بر مستأجر شرط کرده که خودش استیفاء منفعت کند چه برای خود یا برای دیگری باز جایز است دیگری را سوار کند یا متاع دیگری را بر آن بار کند به کرایه و

خودش همراه آن برود پس در صورتی که مقید کرده که خودش سوار شود اگر به دیگری کرایه دهد باطل است و اگر آن شخص استیفاء منفعت از آن کند أجره المثل آن را باید به مالک دهد و در سایر صور، اگر خلاف شرط کند و حیوان را به دیگری کرایه دهد آیا اجاره باطل باشد یا باطل نباشد و لکن کرایه دادن حرام و موجب خیار فسخ مؤجر باشد؟ دو وجه است: و هم چنین در صورتی که خودش استیفاء منفعت نکند بلکه بدست دیگری دهد.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ در صورتی که مستأجر می‌تواند عین را به دیگری اجاره دهد، جایز است عین را اجاره دهد در آن مدت به کمتر از آن چه اجاره کرده یا به مساوی آن مطلقاً بلکه به زیادتیر نیز می‌تواند اجاره دهد در صورتی که مستأجر در آن، عین تازه احداث کرده باشد یا آن که به غیر جنس آن چه مالک به او اجاره داده اجاره دهد بلکه اجاره دادن غیر خانه و اطاق و دکان و اجیر به زیاده از آن چه اجاره کرده نیز مطلقاً بدون دو شرط مزبور جایز است و اما در این چهار چیز صحت اجاره‌ی آنها به زیاده با فقدان شرطین مشکل است و احتیاط به ترک اجاره به زیاده ترک نشود، بلکه احوط الحاق آسیا و کشتی به آن چهار [چیز] است و اقوی جواز اجاره دادن زمین است با فقدان شرطین به زیاده با کراهت بلکه احوط ترک آن است نیز، بلکه احوط ترک اجاره به زیاده است در مطلق

صفحه : ۳۳۶

ایمان مگر در صورتی که [چیز] تازه در آن احداث کرده باشد و هم چنین جایز نیست در چهار [تای] مذکور که بعضی آن را به زیادتیر از اجرتی که اجاره کرده اجاره دهد، مثل آن که خانه را اجاره کرده باشد یک ساله به ده دینار و مثلاً یک اطاق آن را خودش بنشیند و تتمه‌ی آن را به دیگری به زیادتیر از ده دینار اجاره دهد بدون آن که در آن تازه احداث کرده باشد به خلاف آن که به کمتر از آن اجاره دهد که جایز است. بلکه اقوی جواز اجاره‌ی بعضی آن است به ده دینار هر چند احوط ترک آن است.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ اگر کسی عملی را متقیل شود که به جا بیاورد بدون اشتراط آن که خودش به جا آورد و لفظ او هم منصرف به خودش نباشد جایز است که غلام یا پسر یا شاگرد خود یا اجنبی را معین کند که آن عمل را به جا آورند و احوط آن است که مثلاً ثوب که متعلق خیاط است بدون اذن مالک بدست آنها ندهد و الا ضامن عین خواهد بود و جایز است که دیگری را اجیر کند برای آن عمل به مساوی اجرتی که با مستأجر قرار داده یا به زیاده از آن. و آیا جایز است که به کمتر از آن اجرت دیگری را اجیر کند یا نه؟ مشکل است مگر آن که مثلاً خودش آن پارچه را بریده یا بعضی آن را دوخته باشد بلکه کفایت می‌کند در جواز آن، آن که او سوزن و ریسمان بخرد برای دوختن آن. و هم چنین اگر اجیر شود برای به جا آمدن [آوردن] یک سال نماز یا یک ماه روزه به ده قران مثلاً در صورتی که مباشرت او شرط نباشد، هر گاه دیگری را اجیر کند برای آن نماز یا روزه به ده قران مشکل است مگر آن که خودش یک نماز یا یک روزه بگیرد مثلاً.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ در جایی که اجیر شود برای عملی و مباشرت در آن معتبر نباشد جایز است دیگری آن عمل را تبرعاً به جا آورد و ذمه‌ی او را فارغ کند و او مستحق أجره المسمی خواهد بود. بلی، اگر متبرع آن عمل را بدون قصد تفریغ ذمه‌ی او به جا آورد او مستحق

اجرت نیست و ذمه‌ی میت فارغ می‌شود و به این سبب اجاره‌ی او باطل می‌شود زیرا که محل آن فوت شده.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ اجیر خاص بر چند وجه ممکن است: «اول» آن که نفس خود را اجیر داده باشد که تمام منافع او در مدت معین ملک مستأجر باشد. «دوم» آن که در آن مدت منفعت خاصه‌ی او مثل خیاطت از او باشد. «سوم» آن که خودش را اجیر داده برای مباشرت عملی در مدت معینه. «چهارم» آن که اعتبار مباشرت یا اعتبار وقوع عمل در آن مدت یا هر دو به شرط باشد نه به قید پس اجیر در تمام این وجوه، جایز نیست که در آن مدت برای خود یا برای دیگری با اجاره یا به جعاله یا به تبرّع عملی کند که منافی حق مستأجر باشد الاّ به اذن او و مثل تعیین مدت است تعیین اول زمان عمل به طوری که کاشف باشد از آن که تا آخر عمل راضی به سستی در آن نیست. بلی، کاری که منافی حق او نباشد عیبی ندارد مثل آن که اجیر شده باشد تا مدتی برای بنایی که متعارف آن

صفحه : ۳۳۷

است در روز به عمل می‌آید، ضرر ندارد که شب برای خود یا دیگری بنایی کند در صورتی که موجب ضعف او در عمل روز نشود و هم چنین اجراء عقد یا ایقاع یا تعلیم یا تعلم در اثناء خیاطت و نحو آن ضرر ندارد. و هر گاه تخلف نماید و کاری که منافی حق مستأجر باشد به جا آورد (پس اگر خود را بر وجه) اول اجیر داده و در تمام مدت یا بعضی آن برای خود کاری کند مستأجر می‌تواند اجاره را فسخ کند و أجره‌المسمّی را کلاً یا بعضاً پس گیرد یا آن که فسخ نکند ولی عوض عملی را که بر او تفویت کرده بعضاً یا کلاً از او مطالبه نماید و هم چنین اگر در آن مدت برای دیگری تبرّعاً کاری کند و مستأجر را نمی‌رسد که بر فرض عدم فسخ از آن شخص که برای او تبرّعاً کار کرده مطالبه‌ی عوض کند چه آن شخص جاهل به حال باشد یا عالم باشد، زیرا که مؤجر منفعت را بر مستأجر تفویت کرده نه آن شخص هر چند آن شخص او را امر کند به آن کار مگر در صورتی که طوری باشد که به آن امر صادق باشد که او را مغرور کرده و اگر در اثناء مدت خود را به دیگری اجاره دهد یا به جعاله کاری کند مستأجر اول مخیر است ما بین سه کار: «اول» آن که اجاره‌ی دوم را اجازه کند و أجره‌المسمّی که با او قرار داده بگیرد. «دوم» آن که اجاره‌ی خود را فسخ کند و أجره‌المسمّی را از او پس گیرد. «سوم» آن که اجاره‌ی خود را باقی گذارد و عوض مقدار از منفعت که بر او تفویت کرده از او بگیرد و هر گاه خود را بر وجه دوم اجیر داده به آن که منفعت خاصه‌ی خود را برای مستأجر قرار داده باشد حال او حال وجه اول است مگر در صورتی که آن عمل که برای غیر کرده به اجاره یا جعاله باشد و از غیر جنس کاری باشد که برای مستأجر است مثل آن که خیاطت خود را برای مستأجر اول قرار داده و کتابت خود را برای مستأجر دوم که در این صورت، مستأجر اول را نمی‌رسد که اجاره‌ی دوم را اجازه نماید بلکه مخیر است ما بین دو کار: «اول» آن که اجاره‌ی خود را فسخ کند و أجره‌المسمّی را از او پس گیرد. «دوم» آن که اجاره‌ی خود را باقی گذارد و عوض کاری که بر او تفویت کرده از او بگیرد. و هر گاه خود را بر وجه سوم اجیر داده مثل وجه دوم است الاّ آن که در اینجا فرق نیست در صحیح نبودن اجازه میان آن که اجاره یا جعاله دوم بر همان کاری که به اجاره‌ی اول ملتمز شده باشد یا غیر آن زیرا که منفعت خیاطی او مثلاً مملوک مستأجر نبوده تا بتواند که عقد واقع بر خیاطت را اجازه کند بلکه از مؤجر خیاطی طلب دارد بر ذمه‌ی او است تا اداء کند و هر گاه خود را بر وجه چهارم اجیر داده که اعتبار مباشرت یا تعیین مدت از باب قید نباشد بلکه از باب شرط باشد و تخلف کند و اجیر دیگری شود در آن، دو وجه است: اول صحت عمل برای غیر بدون حاجت به اجازه هر چند به سبب مخالفت شرط واجب بر او حرام است نهایت آن که مستأجر اول خیار تخلف شرط داشته

صفحه : ۳۳۸

باشد. دوم آن که صحت عمل متوقف بر اجازه باشد زیرا که اجاره‌ی دوم یا جعله منافی حق الشرط است و بدون اجازه باطل باشد.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ اگر خود را اجیر کند برای عمل و مباشرت در آن معتبر نباشد هر چند تعیین مدت کرده باشند یا اجیر شود برای عملی بدون تعیین مدت هر چند مباشرت در آن معتبر باشد، جایز است پیش از آن که آن عمل را به جا آورد برای دیگری عملی به جا آورد هر چند به عنوان اجاره باشد زیرا که منافی عمل مستأجر اول نیست، به سبب امکان تحصیل آن به مباشرت دیگری در آن مدت معین یا به جا آوردن آن را بعد از فراغت از عمل مستأجر دوم به سبب آن که بالفرض تعیین مدت در آن نشده.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ اگر حیوانی [را] کرایه کند برای حمل متاع معین شخصی یا کلی بر وجه قید در مدت معین، در آن وقت غیر متاعی که قرار داده بر آن بار کند یا بر آن سوار شود؛ باید أجره‌المسمی را بدهد علاوه بر آن أجره‌المثل منفعتی را که بدون اذن مالک استیفاء کرده باید بدهد. و هم چنین است اگر عبدی [را] برای خیاطی اجیر کند و کتابت از او استیفاء کند بلکه هم چنین است اگر حرّی را اجیر کند برای عمل معینی در زمان معینی و او را عمداً مشغول کند به کار دیگر و حرّ گمان کند که همان عملی است که به اجاره ملتمز شده. کسی نگوید که: حیوان یا عبد یا حرّ در زمان واحد دو منفعت متضاد ندارند پس از کجا دو اجرت باید بدهد؟ که [در] جواب گوئیم که: مستأجر منفعتی را که قرار داده بوده بر خود تقویت کرده پس اجرت المسمی را بدهد و عمل دیگر را که از او استیفاء نموده مالک نبوده [پس] أجره‌المثل آن بر عهده‌ی اوست.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ اگر خود را برای خیاطی اجیر دهد در زمان معین و با علم به آن در آن وقت مشغول به کتابت شود برای مستأجر، نه مستحق أجره‌المسمی است و نه اجرت المثل زیرا که أجره‌المسمی را خود به ترک خیاطی بر خود تقویت کرده و کتابت هم مورد اجاره نبوده مثل آن است که تبرّعاً کرده باشد بلکه در صورت اشتباه نیز ممکن است که مستحق اجرتی نباشد مطلقاً، به خصوص با جهل مستأجر به حال.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ اگر حیوان خود را اجاره دهد برای حمل متاع زید از جائی به جای دیگر و مؤجر اشتباه کند و متاع عمرو را حمل کند، مستحق اجرت نیست نه بر زید و نه بر عمرو.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ اگر حیوان خود را به زید کرایه دهد و پیش از تسلیم یا بعد از آن در اثناء مدت حیوان بگریزد، اجاره باطل می‌شود. و هم چنین است اگر غلام خود را اجاره دهد و او فرار کند. و اگر حیوان را غاصبی غصب کند پس هر گاه پیش از تسلیم باشد باز اجاره

باطل می‌شود و اگر بعد از تسلیم باشد؛ مستأجر رجوع کند بر غاصب و عوض منفعتی که بر او تفویض کرده از او بگیرد. و محتمل است مختیر باشد میان رجوع به غاصب و میان فسخ اجاره در صورتی که پیش از تسلیم باشد.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ اگر کشتی خود را

صفحه : ۳۳۹

کرایه دهد برای حمل سرکه مثلاً از جائی به جای دیگر و مستأجر خمر بر آن حمل کند، مؤجر مستحق أجره‌المسمی است نه أجره‌المثل حمل خمر زیرا که گرفتن اجرت بر حمل خمر حرام است پس این مسئله از قبیل اجاره گرفتن عبد برای خیاطی و مشغول کردن او به کتابت نیست که مؤجر مستحق هر دو اجرت باشد. کسی نگوید که بنا بر این لازم می‌آید که اگر کسی کشتی دیگری را غصب کند و حمل خمر کند باید مالک، مستحق أجره‌المثل نباشد به سبب آن که اجرت بر حمل خمر حرام است؟ زیرا که جواب گوئیم: استحقاق أجره‌المثل در این فرض برای تفویض منافع محله است در آن مدت بر مالک و اما استحقاق أجره‌المسمی در این مسئله پس به سبب آن است که منفعت محله را اجاره داده که حمل سرکه باشد و بر او فوت نشده بلکه مستأجر بر خود تفویض نموده.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ اگر حیوان معینی [را] از زید کرایه کند که تا جائی بر آن سوار شود و اشتباه کند و بر حیوان دیگر او سوار شود، باید أجره‌المسمی حیوان اول را بدهد و أجره‌المثل حیوان دوم را نظیر آن که اشتباه کند و سوار حیوان عمر و شود که باید أجره‌المسمی حیوان زید و أجره‌المثل حیوان عمر و را بدهد.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ اگر خود را اجیر دهد برای روزه‌ی روز معینی به نیابت زید مثلاً و بعد از آن اجیر شود روزه‌ی آن روز را به نیابت از عمر و، اجاره‌ی دوم باطل است هر چند بعد از آن به خیار یا اقاله فسخ کند اجاره اول را و به اجاره‌ی لاحق هم صحیح نمی‌شود بلکه لا بد است که تجدید عقد کند زیرا که اجازه کاشف است و در این فرض، کشف ممکن نیست زیرا که در وقت اجاره‌ی دوم آن روز مانع داشته.

[فصل پنجم در جواز اجاره دادن حصه‌ی مشاعه از زمین معین]

اشاره

فصل پنجم در جواز اجاره دادن حصه‌ی مشاعه از زمین معین جایز نیست زمینی را اجاره دهد برای زراعت گندم یا جو، اجرت آن را حاصل آن زمین که گندم یا جو باشد قرار دهد و سبب بطلان آن؛ نه چیزی است که بعضی گفته‌اند که مال الاجاره در این فرض وجود ندارد بلکه به ادله‌ی خاصه این اجاره باطل است. و اگر زمین را اجاره دهد به گندم و جو در ذمه‌ی مستأجر و لکن بر

او شرط کند که از حاصل آن زمین اداء کند در جواز آن اشکال است و احوط، ترک آن است. و اگر اجاره دهد به گندم و جو بدون شرط مذکور، جایز است از حاصل آن زمین اداء کند و دور نیست که مکروه باشد. و اما اجاره‌ی آن به سایر حبوبات غیر گندم یا جو بی اشکال است خصوصاً در صورتی که اجرت را بر ذمه بگیرد چه حاصل همان زمین باشد یا غیر آن.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ جایز است اجاره دادن حصه‌ی مشاعه از زمین معین مثل نصف یا ثلث یا ربع آن چنانچه جایز است اجاره‌ی حصه‌ی از آن بطور کلی در معین مثل آن که یک جریب از زمین معین واسعی را که به مشاهده رفع غرر

صفحه : ۳۴۰

نماید. و اما اجاره دادن کلی در ذمه مثل یک جریب زمین پس صحت آن محل اشکال است بلکه بعضی گفته‌اند که باطل است زیرا که به وصف کردن آن رفع غرر نمی‌شود و از این است که فروختن یک جریب زمین در ذمه که سال دیگر بدهد و آن را «بیع سلم» می‌گویند باطل است لکن عدم ارتفاع غرر به وصف ممنوع [است]. پس قول به صحت آن عیبی ندارد.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ جایز است زمینی را اجاره کند تا مدتی و آن را مسجد قرار دهد و آیا غیر نماز از سایر آثار مسجد مثل حرمت تنجیس و دخول جنب و امثال آنها بر آن مترتب است یا نه؟ دو قول است: و اقوی عدم ترتب آن است. بلی، اگر قصد او عنوان مسجدیت باشد نه مجرد نماز در آن و مدت اجاره طولانی باشد مثل صد سال که مسجد بر آن صادق باشد، دور نیست سایر آثار آن نیز مترتب باشد.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ جایز است اجاره کردن دراهم و دنانیر برای زینت یا حفظ اعتبار یا غیر آن از فوائدی که منافعی با بقاء عین نباشد.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ اجاره کردن درخت برای نشستن زیر سایه و بستن حیوان و پهن کردن لباس بر روی آن و نحو آنها جایز است.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ جایز است باغ را کرایه کند برای تفریح در آن زیرا که منفعت عقلائیه محسوب است.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ جایز است کسی را اجیر کند برای حیازت مباحات مثل هیزم کنی یا کندن حشیش بیابان و آب کشی. و اگر بعد از حیازت کردن اجیر و پیش از رسانیدن به مستأجر کسی آن را تلف کند ضامن است برای مستأجر. بلی، اگر اجیر قصد کند که آن چه

حیازت کرده برای خودش باشد و کسی آن را تلف کند، محتمل است که ضامن اجیر باشد زیرا که در تملک به حیازت نیت، شرط است و فرض این است که او قصد کرده برای خودش باشد نه برای مستأجر و اجیر نیز عوض آن چه بر مستأجر تفویض کرده از منفعت باید بدهد خصوصاً در صورتی که خود را اجیر داده که فلان روز تمام منافع او یا منفعت حیازت او از مستأجر باشد. و محتمل است که ضامن مستأجر باشد و قصد او برای خود بودن لغو است و مسأله محتاج به تأمل است.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ اجیر کردن زن برای شیر دادن طفل یا شیر خوردن طفل از او در مدت معین صحیح است و لا بد است که طفل را دیده باشد زیرا که اطفال مختلفند و وصف کردن طفل به نحوی که رفع غرر شود کافی است. و هم چنین لا بد است از تعیین مرضعه به شخص یا به وصفی که رافع غرر باشد. بلی، اگر تمام منافع زنی را اجاره کند که شیر دادن طفل را هم شامل باشد کافی است و محتاج به دیدن طفل یا وصف کردن او نیست. و اگر اغراض مختلف شود به اختلاف مکان شیر دادن یا زمان آن برای تحصیل آسایش طفل یا حصول اطمینان، لا بد است از تعیین خصوصیات.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ زنی را که برای شیر دادن طفل اجیر می‌کنند اگر شوهر دار باشد، اذن شوهر در صحت استیجار معتبر نیست مادامی که منافی حق استمتاع او

صفحه : ۳۴۱

نباشد زیرا که شیر زن مال مرد نیست و از این جهت شیر دادن بدون رضای او جایز است و از این جهت است که جایز است از شوهر اجرت بگیرد برای شیر دادن طفل او، خواه از آن زن باشد یا از غیر او و هر گاه اجیر شدن زن منافی حق استمتاع شوهر باشد صحیح نیست مگر به اذن او. و اگر غایب باشد و زن خود را اجیر کند برای شیر دادن و حاضر شود در اثناء مدت و منافی حق او باشد اجاره نسبت به بقیه‌ی مدت باطل می‌شود.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ زن بی شوهر اگر خود را اجیر کسی کند برای شیر دادن یا برای خدمتگزاری و بعد از آن شوهر کند، حق مستأجر مقدم است بر حق زوج در صورتی که متعارض باشند؛ حتی آن که اگر وطی او مضرّ به حال طفل باشد [می‌توانند] او را از وطی منع کنند.

[مسأله ۱۰]

مسأله ۱۰ جایز است که مولی کنیز خود را اجبار کند بر شیر دادن به اجاره یا به تبرّع، خواه قنه باشد به آن که متشبّث به حریت نباشد یا مدبره باشد یا ام ولد، بخلاف مکاتبه مطلقه یا مشروطه یا مبعوضه که جبر آنها جایز نیست و خواه خود کنیز طفلی داشته باشد که محتاج به شیر باشد یا نه، زیرا که ممکن است طفل او را از شیر دیگری سیر کنند.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ در صحت اجاره مرضعه فرق نیست که طفل معین باشد یا کلی و بعد از اجاره معین کنند و نه در مستأجره ما بین آن که قرار دهند خودش او را شیر دهد یا در ذمه‌ی او باشد و بعد از آن در مقام اداء معین کند پس اگر طفل یا مرضعه به مباشرت در اجاره معین باشد و یک کدام در اثناء مدت بمیرند، اجاره باطل می‌شود بخلاف آن که ولد کلی باشد یا آن که شیر را در ذمه گرفته باشد و یکی از آنها بمیرد اجاره باطل نمی‌شود مگر در صورتی که طفل دیگر یا مرضعه دیگر پیدا نشود.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ اجاره کردن گوسفند برای شیر و درخت برای میوه و چاه برای آب کشیدن از آن و نحو آنها از چیزهای که انتفاع به آنها به اتلاف اعیان آنهاست ضرر ندارد زیرا که در صدق منفعت مدار بر عرف است و آنها را در عرف منفعت حساب می‌کنند چنانچه گذشت که اجاره‌ی مرضعه جهت خوردن طفل از شیر او ضرر ندارد اگر چه مباشرت هم ننماید.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ جایز نیست اجیر شدن برای به جا آوردن واجبات عیثیه مثل نماز یومیه و واجبات کفائیه مثل غسل دادن اموات و کفن کردن آنها و نماز بر آنها و مثل یاد دادن قدر واجب از اصول دین و فروع دین و قدر واجب از قرآن مثل حمد و سوره و مثل قضاوت و فتوی دادن و نحو آنها و هم چنین برای اذان گفتن. بلی، ضرر ندارد که قاضی و مفتی و مؤذن را از بیت المال معاش دهند. و جایز است اجیر شدن برای تعلیم فقه و حدیث و علوم ادبیه و قرآن و غیر مقدار واجب آن.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ اجیر شدن برای جاروب کردن مسجد و مشاهد مقدسه و فرش کردن و روشن کردن چراغ در آن و نحو آنها جایز است.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ اجیر شدن برای حفظ متاع یا خانه یا بستان تا مدت معین از

صفحه : ۳۴۲

دزد یا تلف جایز است و جایز است که بر او شرط کند که بر فرض تلف یا سرقت هر چند بدون تقصیر ضامن باشد، لکن لا بد است که مدت و عمل و اجرت معین باشد.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ جایز نیست که دو نفر را اجیر کنند که برای میثی در یک وقت نماز به جا آورند زیرا که منافی است با ترتیب که در قضاء نماز، معتبر است بخلاف روزه که ترتیب در آن معتبر نیست. و هم چنین جایز نیست استیجار یک نفر برای نیابت حج دو نفر و جایز است دو نفر را اجیر کنند در یک سال که هر دو حج مندوب برای یک نفر به جا آورند و هم چنین برای نیابت زیارت دو نفر جایز

است یکی را نایب کنند یا دو نفر را برای یک نفر در یک زمان نایب الزیارة کنند، چنانچه جایز است کسی تبرّعاً برای یک نفر یا چند نفر حج و زیارت به جا آورد چنانکه جایز است بدون قصد نیابت به جا آورد و ثواب آن را هدیه کند برای یک نفر یا چند نفر.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ جایز نیست کسی اجیر شود برای نیابت از نماز برای کسی که زنده باشد هر چند نماز مستحبی باشد. بلی، جایز است نیابت از زنده، [برای] زیارت و حج مندوب و نماز زیارت را به جا آورد زیرا که آن نماز به عنوان نیابت نیست بلکه به سبب آن است که زیارت سبب استحباب دو رکعت نماز است بعد از آن و محتمل است که به قصد نیابت هم جایز باشد زیرا که نماز تابع زیارت است و احوط آن است که نماز را به قصد آن چه در واقع خدا می‌خواهد به جا آورد.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ اگر عملی را برای غیر به جا آورد بدون امر و اذن او مستحق عوض بر او نیست هر چند به خیال آن به جا آورد که به او عوض می‌دهد و ندهد.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ اگر امر کند کسی را به کاری و او به جا آورد پس اگر به قصد تبرّع آورده مستحق اجرت بر آن نیست هر چند قصد امر کننده اجرت دادن بوده و اگر به قصد اجرت به جا آورده و عمل اجرت دار باشد، مستحق آن است هر چند قصد امر کننده آن بوده که او تبرّعاً به جا آورد خواه شغل عامل، عمل استیجاری و گرفتن اجرت باشد یا نه؛ بلکه هم چنین است در صورتی که عمل را نه به قصد تبرّع و نه به قصد اجرت به جا آورده زیرا که عمل مسلم محترم است. و اگر اختلاف کنند امر کننده بگوید به قصد تبرّع آوردی و او منکر باشد قول عامل مقدم است مگر آن که قرینه در بین باشد بر قصد یا شرط تبرّع.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ هر چیزی که انتفاع از آن ممکن باشد به منافع محلّله مقصوده‌ی عقلاء به ابقاء عین آن اجاره‌اش صحیح است و هم چنین هر کار حلالی که مقصود عقلاً باشد غیر از بعض کارها که استثناء شده، جایز است و اجاره بر آن هر چند غرض عقلاً نادراً به آن تعلق گیرد که در آن مورد نادر جایز است بلکه حکم معاوضات عینیّه مثل بیع و صلح نیز همین است. و به این جهت است که یک دانه گندم با آن که ملک مالک است بیع آن جایز نیست مگر بر فرض آن که در موردی غرض عقلانی به

صفحه : ۳۴۳

آن متعلق باشد و مالی به ازاء آن دهند که در این مورد جایز است.

[مسئله ۲۱]

مسأله ۲۱ در استیجار حج ندبی و زیارت، معتبر نیست که آوردن آن به قصد نیابت باشد بلکه جایز است که استیجار کنند آن را که به قصد هدیه دادن ثواب به جا آورد برای مستأجر یا میت او و جایز است بدون عنوان نیابت و بدون اهداء ثواب استیجار کنند و مقصود مستأجر، ایجاد عمل راجح در خارج باشد و در این صورت، مؤجر می‌خواهد برای خود به جا آورد یا به نیات دیگری یا به قصد اهداء ثواب.

[مسأله ۲۲]

مسأله ۲۲ چیزهایی که استیفاء منفعت بر آن متوقف است از قبیل مرکب برای کتابت و سوزن و ریسمان برای خیاط مثلاً آیا بر مؤجر است یا بر مستأجر؟ دو قول است: و اقوی وجوب تعیین آن است در اجاره مگر در صورتی که با عدم تعیین عادتاً منصرف به طرفی باشد هر چند بودن آنها با عدم تعیین و عادت بر مستأجر خالی از وجه نیست زیرا که بر مؤجر چیزی نیست مگر عملی.

[مسأله ۲۳]

مسأله ۲۳ جایز است جمع کند میان بیع و اجاره در یک عقد مثل آن که بگوید: بعثک داری و آجرتک حماری سنه بدینار و در این حال دینار را قسمت کنند بالنسبه بر بیع و اجاره و هر کدام از آنها حکم خود را دارد مثل آن که جدا جدا عقد بر آنها جاری شده باشد پس اگر بگوید: آجرتک هذه الدار و بعثک هذا الدینار بعشره دنانیر نسبت به بیع صرف، قبض عوض در مجلس، شرط است و هر گاه بعد از توزیع ده دینار بر بیع و اجاره به نسبت فیما بین، زیاده از یک دینار یا کمتر از آن به ازاء دینار که بیع است واقع شود، عقد نسبت به بیع باطل است زیرا که ربا می‌شود و اگر بگوید: آجرتک هذه الدار و صالحتک عن هذا الدینار بعشره دنانیر مثلاً پس اگر بگوئیم حکم بیع صرف و ربا در صلح نیز جاری است و الا صحیح است.

[مسأله ۲۴]

مسأله ۲۴ کسی را که اجیر کرده که به خدمات و حوائج او مشغول باشد جمیع منافع اجیر از مستأجر می‌شود و اقوی آن است که نفقه‌ی اجیر بر خودش باشد نه بر مستأجر مگر آن که در عقد شرط کنند یا متعارف باشد که مستأجر می‌دهد. و در صورت شرط باید در عقد کم و کیف نفقه را معین کنند مگر آن که آن هم متعارف داشته باشد و در صورتی که متعارف داشته باشد باید بر طبق عادت، نفقه او را بدهد و در صورت شرط اگر از نفقه‌ی خود گذران نمود یا دیگری تبرّعاً نفقه‌ی او را داد عوض آن را از مستأجر بگیرد. و هم چنین در صورتی که متعارف باشد زیرا که متعارف بودن با اطلاق به منزله‌ی شرط است.

[مسأله ۲۵]

مسأله ۲۵ اگر کسی را فرمانی دهد و به کاری بدارد بدون صیغه‌ی اجاره و بدون تعیین مدت، عامل مستحق اجرت المثل عمل خواهد بود و لکن کار فرمانی به مقتضای اخبار مکروه است و اجاره معاطاتی نمی‌شود زیرا که در معامله‌ی معاطاتی تمام شرایط آن معامله معتبر است مگر صیغه و در صورت مفروض چون اجرت معین نشده و قصد انشاء اجاره نیز

عوض و نظیر تملیک به ضمان که قرض عبارت از آن است بنا بر اقوی. و اینها هر یک عناوین مستقله هستند غیر معاوضه و به سیره‌ی عقلا و بعض اخبار صحیح است.

[مسئله ۲۶]

مسئله ۲۶ اگر زمینی را اجاره کند تا مدتی معین و درختی در آن بکارد یا زراعت کند چیزی را که در آن مدت نمی‌رسد پس بعد از انقضاء مدت، مالک زمین را می‌رسد که او را امر کند به کندن درخت یا زرع هر چند برای خصوص غرس یا زرع اجاره کرده باشد و مستأجر حق ندارد که درخت یا زرع خود را باقی گذارد اگر چه اجرت آن را بدهد و با کندن آن نمی‌تواند مطالبه‌ی ارزش آن را از مؤجر بنماید زیرا که خودش اقدام کرده. بلی، اگر مدت آن قدری باشد که عادتاً زراعت می‌رسد و اتفاقاً به سبب تغییر هوا یا غیر آن نرسید، ممکن است بگوئیم که بر مالک صبر کردن با گرفتن اجرت زمین تا وقت رسیدن آن واجب باشد زیرا که اگر صبر نکند بر زارع و غارس ضرر وارد می‌آید مگر آن که صبر کردن نیز بر مالک ضرر باشد هر چند اجرت بگیرد.

[فصل ششم در احکام مرافعه در اجاره]

[مسئله ۱]

مسئله ۱ اگر نزاع کنند در اصل اجاره که واقع شده یا نه؟ قول منکر را با قسم مقدم دارند پس اگر هنوز در عین، تصرفی نکرده باشد مال هر کدام برمی‌گردد به صاحب آن و اگر تصرف در آن کرده و مالک عین، منکر اجاره باشد، مستحق أجره المثل آن است نه آن چه را که مدعی می‌گوید. پس اگر اجرتی که مدعی می‌گوید از أجره المثل باشد مالک، مستحق زیاده نیست اگر چه بر مدعی واجب است که زیاده را به او برساند و اگر متصرف، منکر اجاره باشد باز مالک، زاید بر أجره المثل مستحق نیست و لکن در صورتی که أجره المثل زیادتر باشد از آن چه مدعی می‌گوید که در اجاره اجرت قرار داده‌ام مالک، مستحق زیاده نیست زیرا که معترف است به عدم استحقاق آن و بر متصرف واجب است که زیاده را به او برساند.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ اگر هر دو متفق باشند که مالک عین، اذن در تصرف و استیفاء منفعت داده و مالک مدعی باشد که اجاره به فلان مبلغ یا آن که اذن داده‌ام با ضمان عوض و متصرف می‌گوید: عاریه داده، آیا قول کدام مقدم باشد؟ دو قول است: نظر به آن که بعد از فرض جواز تصرف در آن اصل، براءت ذمه منصرف است از اجرت؛ قول متصرف مقدم است. و نظر به آن که مال مسلم بر دیگری مجاناً حلال نیست مگر آن که بی عوض مباح کرده باشد و اصل، عدم آن است پس باید بعد از آن که هر دو قسم یاد کنند متصرف، أجره المثل آن را بدهد و دور نیست این قول راجح باشد زیرا که جواز تصرف در آن اعم از اباحه می‌باشد.

صفحه : ۳۴۵

[مسئله ۳]

مسئله ۳ اگر نزاع کنند در مقدار عین مستأجره، قول مدعی اقل، مقدم است.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ اگر نزاع کنند در آن که عین مستأجره را بعد از انقضاء مدت رد کرده یا نه؟ قول مالک، مقدم است.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ اگر زرگر یا ملاح یا مکاری و نحو آنها ادعا کنند که عین بدون تعدی و تفریط تلف شده و مالک منکر تلف باشد یا مدعی تعدی یا تفریط باشد، قول آنها مقدم است با قسم بنا بر اقوی.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ در موردی که اجیر ضامن باشد به آن که اقامه‌ی بینه بر او کنند که اتلاف کرده یا در محافظت عین، تقصیر کرده یا تعدی نموده یا در صورتی که بینه در کار نباشد و اجیر قسم نخورد و نحو آنها و حکم به ضمان او شود، مکروه است از او بگیرند.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ اگر در قدر اجرت نزاع کنند قول مستأجر مقدم است.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ اگر نزاع کنند که الاغ اجاره داده یا قاطر یا آن که این الاغ مورد اجاره بوده یا الاغ دیگر، هر دو قسم یاد کنند و [اجاره] باطل می‌شود و هم چنین اگر اختلاف کنند که اجرت را ده درهم قرار دادند یا یک دینار.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ اگر نزاع کنند که در ضمن عقد اجاره، شرطی کرده‌اند یا نه؟ قول منکر، مقدم است.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ اگر در مدت اجاره و کم یا زیاد آن نزاع کنند، قول منکر زیاده، مقدم است.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ اگر در صحت و فساد اجاره، نزاع کنند قول مدعی صحت، مقدم است.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ اگر اجیر متاع کسی را حمل کند به بلدی و مستأجر بگوید تو را اجیر کردم که متاع را جای دیگر ببری و نزاع کنند قول

مستأجر مقدّم است و أجره حمل تا بلد مفروض بر او نیست. و اگر بگوید که: باید متاع را به جای اول برگردانی باید برگرداند و مؤجر را نمی‌رسد که بی رضای مالک آن را برگرداند و اگر برگرداند و تلف یا معیوب شد، ضامن است زیرا که در ظاهر شرع، امین نیست.

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ اگر خیاط پارچه کسی را قبا دوخته و آن کس بگوید: به تو گفته‌ام پیراهن بدوزی، اقوی تقدیم قول مستأجر است پس خیاط علاوه بر آن که مستحق أجره‌المسمّی نیست ضامن عوض نقصی است که از قبا دوختن پیدا شده. و اگر ریسمان آن از مستأجر بوده، جایز نیست آن را بشکافد به خلاف آن که ریسمان از خودش باشد که جایز است و لکن اگر از شکافتن، نقصی در پارچه پیدا شود ضامن است. و اگر مالک بگوید: این قبا را بردار و عوض پارچه‌ی مرا بده بر او واجب نیست قبول کند چنانچه اگر مؤجر بگوید: قبا از من باشد و عوض پارچه‌ات را بگیر، قبول آن بر مستأجر واجب نیست و اگر پیش از دوختن قبا نزاع کنند در آن که مورد اجاره قبا بوده یا پیراهن؟ مرجع تحالف است و هم چنین است در مسأله‌ی سابقه اگر پیش از حمل نزاع کنند و بعد از قسم خوردن، اجاره باطل می‌شود.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ کسانی که گفتیم قول آنها مقدّم است باید برای طرف مقابل قسم یاد کنند.

صفحه : ۳۴۶

[خاتمه]

خاتمه و در آن چند مسأله است: «اول» خراج زمینی که اجاره کرده در اراضی خراجیه بر مالک است. و اگر شرط کنند که خراج آن بر مستأجر باشد صحیح است بنا بر اقوی و مجهول بودن خراج به اعتبار آن که گاهی کم و زیاد می‌شود، مضرّ به صحت شرط نیست. «دوم» اجرت گرفتن بر روضه خوانی و تعزیه داری حضرات معصومین علیهم السلام و اهل بیت جایز است و لکن بهتر آن است که وجه را برای مقدمات آن مثل رفتن تا آنجا مثلاً بگیرد. «سوم» جایز است که طفل ممیّز را از ولیّ او، خواه پدر یا جدّ یا وصیّ باشد خواه حاکم شرع، اجیر کنند برای قرائت قرآن یا تعزیه یا زیارت بلکه برای نیابت نماز اموات نیز اجیر کردن او جایز است بنا بر اقوی که عبادات صبیّ را صحیح می‌دانیم. «چهارم» هر گاه بعد از انقضاء مدت اجاره در زمین که برای زراعت اجاره کرده، ریشه‌های زراعت باقی بماند و بروید پس اگر مستأجر از آن اعراض نکرده باشد، مال اوست و اگر اعراض کرده و صاحب زمین تملّک کند آن را، مالک می‌شود و اگر دیگری پیش از صاحب زمین، تملّک کند او مالک می‌شود هر چند داخل شدن دیگری در آن ملک بدون اذن مالک حرام است. «پنجم» اگر قصاب را اجیر کنند برای ذبح گوسفند مثلاً و به غیر وجه شرعی آن را ذبح کند که حرام شود قصاب قیمت گوسفند را ضامن است بلکه ضامن است اگر به او بگوید: تبرّعاً آن را ذبح کن و حرامش کند و هم چنین در نظایر آن. «ششم» اگر خود را اجیر داده برای نیابت نماز از زید و او اشتباه کند و به نیابت عمرو به جا آورد پس اگر قصد نیابت کسی که در اجاره قرار شده کرده و به خیال آن که عمرو است قصد او [را] کرده، ظاهراً صحیح باشد از زید و مستحق اجرت است و اگر به قصد نیابت عمرو به جا آورده بطور تقیید، ذمه‌ی زید فارغ نشده و مستحق اجرت نیست و لکن ذمه‌ی عمرو بر

فرض آن که مشغول به آن بوده فارغ شده و مستحق أجره‌المثل آن عمل بر ترکه‌ی او نیست زیرا که به حکم متبرّع است و هم چنین است هر عملی که محتاج به نیت باشد. «هفتم» جایز است که یک ساله خانه‌ی خود را اجاره دهد و مستأجر را وکیل کند که بعد از گذشتن مدت، تجدید اجاره نماید و بعد از آن می‌تواند وکیل را عزل کند، پس اگر پیش از رسیدن خبر عزل به او، تجدید عقد اجاره کرده باشد لازم می‌شود و عزل او بی اثر است و جایز است که در عقد اجاره بر مؤجر شرط کند که بعد از انقضاء مدت وکیل باشد در تجدید عقد و در صورت شرط، مؤجر نمی‌تواند او را عزل کند. «هشتم» کسی که چیزی را به بیع خیار به شرط ردّ مثل ثمن، خریده باشد جایز نیست مبیع را اجاره دهد در مدتی که زیاده از مدت خیار بایع باشد و هم چنین اجاره در مدت خیار بایع جایز نیست مگر آن که بر مستأجر

صفحه : ۳۴۷

شرط کند که خیار داشته باشد تا آن که اگر بایع بیع را فسخ کند، مشتری بتواند به فسخ اجاره، خانه را تخلیه کرده به بایع ردّ کند زیرا که خیار داشتن بایع مقتضی آن است که مبیع به حال خود بماند تا بتواند آن را به فسخ پس گیرد و تصرفی که منافی ماندن باشد جایز نیست. «نهم» اگر اجیر شود برای خیاطی لباس معینی بدون قید مباشرت و دیگری تبرّعاً از مؤجر لباس را بدوزد اجیر أجره‌المسمّی را مالک است. و اگر تبرّع به مالک نمود مؤجر استحقاقی ندارد و اجاره باطل می‌شود. و هم چنین اگر بدون قصد تبرّع بدوزد و دوزنده نیز مستحق اجرت نیست زیرا از جانب او مأذون نبوده هر چند به قصد اجرت دوخته یا آن که معتقد بوده که مالک او را امر به دوختن کرده. «دهم» اگر کسی را اجیر کند که خط او را به فلان بلد به زید برساند در مدت معین و در راه یا بعد از رسیدن به آن بلد، برای او مانع پیدا شود از رسانیدن به زید؛ پس هر گاه رسانیدن به زید مورد اجاره بوده و رفتن تا آن بلد مقدمه بوده، مستحق اجرت نیست و اگر رفتن تا آنجا و رسانیدن خط به زید مورد اجاره بوده، نسبت به مقداری که عمل نموده مستحق است و هم چنین آن چه از این قبیل است. و اجاره نظیر جعاله است که گاهی مرکب از اجزاء است و گاهی برای نتیجه‌ی اعمال است و با عدم حصول نتیجه در صورت اول، مستحق اجرت است به مقداری که به جا آورده و در صورت دوم، مستحق چیزی نیست. و از قبیل صورت دوم است اگر اجرت را به ازاء مجموع عمل قرار دهد مثلاً او را اجیر کند برای نماز یا روزه و در اثناء آن مانع پیدا شود از اتمام آن. «یازدهم» اگر برای اجیر خیار فسخ باشد پس هر گاه پیش از شروع در عمل فسخ کند، اشکالی در آن نیست و اگر بعد از عمل فسخ کند، مستحق اجرت المثل عمل است و اگر در اثناء عمل فسخ کند؛ مستحق مقداری است که به جا آورده از أجره‌المسمّی یا أجره‌المثل بر دو وجهی که در مسأله‌ی سابقه ذکر شد مگر آن که مورد اجاره، مجموع من حیث المجموع باشد که مستحق چیزی نیست. و اگر عمل کاری باشد که به مجرد شروع، تمام کردن آن واجب باشد مثل نماز و حج، بنا بر آن که قطع کردن آن جایز نباشد و در اثناء آن فسخ کند، آیا در حکم فسخ بعد از عمل است یا نه؟ دو وجه است: و وجه اول وجه‌تر است. این در صورتی است که خیار فوری باشد مثل خیار غبن و غبن در اثناء عمل ظاهر شود و بگوئیم که تمام کردن عمل، منافی فوریت است و الا می‌تواند فسخ نکند تا بعد از اتمام عمل. و هم چنین است اگر برای مستأجر خیار فسخ باشد مگر در صورتی که مورد اجاره، مجموع عمل باشد و در اثناء عمل فسخ کند که می‌توان گفت اجیر مستحق أجره‌المثل مقدار عملی است که به جا آورده زیرا که عمل مسلم محترم است، خصوصاً در صورتی که فسخ از باب خیار شرط نباشد. «دوازدهم» چنانکه جایز است

صفحه : ۳۴۸

شرط کنند که نفقه‌ی حیوان و عبد و اجیر بر مستأجر باشد و نفقه به حسب عادت، معین باشد یا آن که معین کنند آن را به طوری

که غرر مرتفع شود، هم چنین جایز است شرط کنند که نفقه‌ی مستأجر بر مؤجر باشد. و هر گاه نفقه متعین نباشد، معتبر است تعیین کنند به طوری که غرر نباشد پس آن چه متعارف است که حمله‌دار حاجی را مکفی می‌کند که ببرد به مکه و برگرداند و خرج حاجی را هم به گردن می‌گیرد به مبلغ معین، مانعی ندارد. «سیزدهم» اگر خانه یا حیوان خود را به زید اجاره دهد و شرایط صحت اجاره موجود باشد و مؤجر خیار نداشته باشد بعد از آن همان را به عمرو اجاره دهد اجاره دوم فضولی است و موقوف بر اجازه‌ی زید است، اگر اجازه کند صحیح و اجرت آن را مالک می‌شود و از عمرو مطالبه می‌کند و نمی‌تواند اجازه کند آن را که اجرت برای مؤجر باشد و هر چند بعد از اجازه اجاره‌ی خود را فسخ کند و اگر مدت اجاره دوم زیادتر از مدت اجاره اول باشد دور نیست در مقدار زیاده، عقد لازم باشد بر مؤجر و زید نسبت به مدت اجاره اول می‌تواند اجازه کند. «چهاردهم» اگر عینی را اجاره کند و قبل از انقضاء مدت اجاره، عین را مالک شود، اجاره به حال خود باقی است پس اگر پیش از انقضاء مدت به کسی بفروشد مشتری در باقی مانده‌ی مدت، ملک را مسلوب المنفعه مالک است و منفعت تا آخر مدت ملک بایع مستأجر است. بلی، اگر مشتری نداند که تا مدتی عین مسلوب المنفعه می‌باشد، خیار فسخ دارد و هم چنین است هر گاه منفعت عین را تا مدتی به غیر اجاره مثل صلح یا وصیت مالک شده باشد و در اثناء مدت، مالک عین شود و آن را بفروشد تا مدت تمام نشود منفعت آن ملک مشتری نیست. بلی، اگر وقت فروختن بایع منفعت آن مدت را نیز به تبع عین به مشتری نقل کند صحیح است. «پانزدهم» اگر زمینی [را] برای زراعت مثلاً اجاره کند و حاصل آن را آفت آسمانی یا زمینی تلف یا معیوب کند، اجاره باطل نمی‌شود و موجب کم شدن مال الاجاره یا ثبوت خیار برای مستأجر نمی‌شود. بلی، اگر در ضمن العقد بر مؤجر شرط کند که اگر آفتی رسید به مقدار آن بالنسبه از مال الاجاره بر حسب تعیین اهل خبره ابراء کند یا در صورتی که مال الاجاره عین شخصی باشد آن مقدار از مال خود را به او هبه کند، ظاهر آن است که شرط، صحیح باشد بلکه ظاهر آن است که به طور شرط نتیجه نیز صحیح باشد به آن که بر فرض مزبور ذمه‌ی او از مقدار نقص از مال الاجاره بالنسبه بریء باشد و این تعلیق مضرّ به صحت شرط نیست. بلی، اگر در حال عقد، شرط کند که بر تقدیر مزبور به مقدار نقص حاصل از مال الاجاره بر ذمه‌ی او نیامده باشد ظاهر عدم صحت این شرط است به سبب جهالت به مقدار مال الاجاره‌ی وقت عقد. «شانزدهم» جایز است زمین را در مدت معین اجاره دهد و تعمیر آن و

صفحه : ۳۴۹

کندن نه‌ر و تنقیه چاه و کاشتن درخت در آن و نحو آنها را مال الاجاره قرار دهد. «هفدهم» گرفتن اجرت بر طبابت ضرر ندارد هر چند از واجبات کفائیه باشد زیرا که طبابت مثل سایر صنایع واجب است به عوض تا امور معاش بندگان خدا به آنها منتظم باشد بلکه اگر در موردی به سبب انحصار به فرد بودن طبابت، واجب عینی شود نیز گرفتن اجرت بر آن جایز است و ضرر ندارد که بر طبیب شرط کنند که دواء مریض بر او باشد به شرط آن که دوا معین شود به طوری که غرر نباشد و جایز است که با طبیب مقاطعه کند معالجه‌ی مریض را تا مدت معین یا تا آن که شفا بیابد، بلکه جایز است که با او مقاطعه کند به مبلغی به قید آن که مریض شفا بیابد بشرط شفای او در صورتی که شفا، مظنون باشد بلکه مطلقاً. «هجدهم» اگر کسی را اجیر کنند برای ختم قرآن، واجب نیست بر اجیر که به ترتیب از سوره‌ی «فاتحه» شروع کند و به سوره‌ی «ناس» ختم کند بلکه جایز است بر خلاف ترتیب تمام سوره‌های قرآن را بخواند بلکه جایز است بر خلاف ترتیب، تمام آیات آن را بخواند و از این جهت است که اگر بفهمد فلان آیه را غلط خوانده یا آن که خواندن فلان آیه را فراموش کرده، کفایت می‌کند فقط همان آیه را بخواند. بلی، اگر بر او شرط ترتیب کند؛ عمل به شرط لازم است و هر گاه اجمالاً بعد از تمام کردن قرآن یقین کند که اعراب بعض آیات را یا آن که بعض حروف آن را از مخرج اداء نکرده یا آن که به جای کلمه، اشتبهاً کلمه‌ی دیگر گفته، دور نیست کافی باشد و اعاده‌ی تمام قرآن بر او واجب نباشد زیرا که به اجاره‌ی خواندن قرآن به نحو متعارف بر او واجب می‌شود و معلوم است که غالباً چنین اشتباهات از قاریها صادر

می‌شود. بلی، اگر بر مؤجر شرط کند که اصلاً غلط نخوانده، باید اعاده کند. و هم چنین است استیجار زیارات منقوله و غیر زیارات. و هم چنین در استیجار برای کتابت کتابی یا قرآن یا دعایی و نحو آنها ضرر ندارد اسقاط بعض کلمات یا حروف یا غلط نوشتن آن. «نوزدهم» در استیجار، حج بلدی کفایت نمی‌کند مثلاً کسی را اجیر کنند که از بلد میت برود تا نجف مثلاً و دیگری را اجیر کنند که از نجف برود تا میقات و دیگری را که از میقات برود به مکه و حج به جا آورد زیرا که باید مؤجر از بلد میت به قصد حج حرکت کند و در مفروض، قصد او تا نجف بیشتر نیست پس سیر او مقدمه‌ی حج نیست و نظیر آن است که کسی را اجیر کند برای عمره‌ی تمتع و دیگری را برای حج تمتع و صحت آن مشکل است بلکه لازم قائل به صحت آن است که جایز باشد کسی را اجیر کند برای رکعت اول نماز و دیگری را برای رکعت دوم تا آخر آن. «بیستم» اگر کسی را اجیر کنند برای نماز به نیابت میت و اجیر نماز کند و لکن بعض واجبات غیر رکته سهواً از او فوت شود که نماز باطل نباشد پس اگر سهواً و زاید از متعارف نباشد ممکن است که بگوئیم که از اجرت

صفحه : ۳۵۰

او چیزی کم نشود به خلاف آن که از واجبات و مستحبات متعارفه زاید از متعارف سهواً کم کند که به همان نسبت از اجرت او کم می‌شود در صورتی که نماز صحیح مبرئ ذمه مورد اجاره باشد و نظیر آن است که اجیر شود برای حج صحیح مبرئ ذمه و اجیر بعد از احرام و دخول حرم بمیرد به واسطه‌ی آن که به همین مقدار ذمه میت از حج واجب بری می‌شود مستحق تمام اجرت خواهد بود به خلاف آن که اجیر شود برای رفتن تا مکه و به جا آوردن اعمال عمره و حج به نیابت میت که در این صورت اجرت را قسمت کنند بر آن عمل و آن چه به ازاء بقیه‌ی اعمال است از او پس گیرند. تمام شد کتاب اجاره و الحمد لله اولاً و آخراً مصلیا علی محمد و آله مستغفراً

صفحه : ۳۵۱

کتاب المضاربه

اشاره

صفحه : ۳۵۲

کتاب المضاربه و این معامله را «قراض» نیز گویند و آن عبارت است از آن که کسی سرمایه به دیگری دهد که به آن تجارت نماید و قرار دهند که ربح آن مشترک باشد ما بین مالک و عامل، بخلاف آن که قرار دهند که تمام ربح برای مالک باشد یا آن که شرط ربح را نکرده باشند که این دو را «بضاعت» گویند و در این دو صورت تمام ربح از مالک است و عامل مستحق أجره المثل عمل است مگر آن که قرار داده باشند که اجرت نداشته باشد یا آن که قصد تبرع به عمل خود کرده باشد یا آن که ظاهر آنها در مثل آن عمل مجانی باشد و الا می‌تواند مطالبه اجرت خود را بکند زیرا که عمل مسلم محترم است و به خلاف آن که قرار دهند که تمام ربح برای عامل باشد که داخل عنوان قرض است اگر به قصد قرض به او داده باشد و در آن چند باب است.

[باب اول در بیان عقد مضاربه]

اشاره

باب اول [در بیان عقد مضاربه] بدان که مضاربه عقد جایز است و معتبر است در آن، ایجاب و قبول و کفایت می‌کند در آن هر قولی یا فعلی که دلالت بر آن و ایجاب قولی مثل آن که مالک به عامل بگوید: ضاربتک علی المال الفلانی علی إن یکون الريح بینی و بینک بالنصف مثلاً یا هر لفظی که دلالت کند بر این معنی و عامل بگوید: قبلت. و معتبر است در مالک و عامل، بلوغ و عقل و اختیار و معتبر است در مالک آن که به سبب فلس یا جنون محجور نباشد و معتبر است در صحت مضاربه چند امر: «اول» آن که سرمایه عین باشد و کفایت نمی‌کند که سرمایه منفعت باشد مثل سکناى خانه و نحو آن یا دین باشد مثل آن که از دیگری طلبی داشته باشد و پیش از گرفتن آن طلب خود را سرمایه قرار دهد هر چند عامل را اذن دهد که طلب او را وصول کند مگر آن که بعد از وصول، دوباره عقد مضاربه را تازه کنند. بلی، اگر او را وکیل کند که بعد از وصول عقد مضاربه را به وکالت جاری کند و از جانب خود قبول کند که موجب و قابل به یکی باشد ضرر ندارد. و هم چنین اگر از عامل طلب داشته باشد و او را وکیل کند که بعد از آن که طلب او را معین کند در پولی عقد مضاربه را جاری کند. «دوم» آن که سرمایه پولی، طلا یا نقره‌ی مسکوک باشد به سکه معامله و صحیح نیست پول سیاه یا جنس دیگر را مثل قند یا چایی یا فرش یا پارچه و نحو آنها را سرمایه قرار دهد و بعضی در بطلان آن تأمیل کرده‌اند و لکن احتیاط در آن ترک نشود و مضاربه به پول نقره مغشوش که معامله به آن می‌نمایند مثل قمری و شامی و نحو آن ضرر ندارد و لکن به پول نقره قلب که شکستن آن واجب است صحیح نیست هر چند پول قلب، قیمتی داشته باشد زیرا که در این صورت به حکم پول غیر نقره است. و هر گاه به عامل بگوید: این جنس را بفروش و با پول آن معامله کن و ربح آن ما بین من

صفحه : ۳۵۳

و تو به تنصیف باشد این مضاربه صحیح نیست مگر آن که او را وکیل کند که بعد از گرفتن پول آن عقد مضاربه را تجدید کند. «سوم» آن که مقدار سرمایه و وصف آن معلوم باشد پس اگر کیسه پول را به او دهد یا نزد او خالی کند و مبلغ آن معلوم نباشد کفایت نمی‌کند هر چند به دیدن به تخمین یقین کند که مثلاً از صد تومان کمتر نیست و معظم غرر به دیدن آن زایل شود. «چهارم» آن که سرمایه معین باشد پس اگر مثلاً دو کیسه صد تومانی نزد او حاضر کند و به او بگوید: مضاربه دادم به تو یکی از این دو کیسه پول را یا آن که هر کدام را بخواهی، منعقد نمی‌شود مگر آن که بعد از تعیین، تجدید عقد کنند. بلی، اگر مثلاً صد تومان نزد او حاضر باشد و بگوید مثلاً نصف آن را به تو سرمایه دادم کافی است. و لازم نیست که سرمایه مفروز باشد پس اگر مال معینی مشترک باشد ما بین دو نفر مثلاً و احد الشریکین بگوید: سهم خود را از این مال به تو سرمایه دادم کافی است در صورتی که سهم او معلوم باشد که نصف یا ثلث یا ربع آن مال است. «پنجم» آن که ربح آن را به نحو اشاعه میان خودشان قرار دهند پس اگر قدر معینی از ربح را برای یکی و تتمه را برای دیگری قرار دهند مثل آن که بگوید ده تومان از منفعت برای من و تتمه، هر چه باشد از تو یا آن که مشترک ما بین من و تو به تنصیف مثلاً صحیح نیست. «ششم» آن که سهم هر کدام از مالک و عامل را از ربح معین کنند به نصف یا ربع، ثلث و نحو آنها مگر در صورتی که سهم هر کدام در متعارف، متعین باشد که محتاج به تعیین نباشد. «هفتم» آن که ربح آن را قرار دهند که مشترک میان عامل و مالک باشد پس اگر جزئی از ربح را برای اجنبی قرار دهند صحیح نیست مگر در صورتی که کاری از تجارت را بر عهده‌ی او گذارند. بلی، علماء فرموده‌اند اگر جزئی از ربح را برای غلام یک کدام از عامل و مالک قرار دهند صحیح است و باکی نیست به التزام آن، به خصوص بنا بر قولی که عبد مالک نمی‌شود زیرا که برگشت آن به قرار داد آن جزء برای مالک عبد است. و بنا بر قول مختار که عبد مالک می‌شود صحت آن مشکل است مگر آن که چون

مقتضای قاعده، صحت هر شرطی است تا خلاف آن معلوم شود و قدر متیقن از عدم جواز اجنبی است که غلام هیچ کدام نباشد بلکه دور نیست بگوئیم که قرار دادن جزء ربح برای اجنبی هم ضرر ندارد اگر چه کاری از عمل تجارت به عهده او نگذارند. «هشتم» بعضی علماء فرموده‌اند که در صحت مضاربه، معتبر است دادن سرمایه به دست عامل پس اگر شرط کنند که سرمایه نزد مالک بماند و عامل به آن تجارت کند صحیح نیست لکن دلیلی ندارد و مانعی از صحت این شرط نیست. «نهم» آن که سرمایه را صرف تجارت کند پس اگر صرف زراعت کند مثلاً و ربح از آن پیدا شود صحت آن مشکل است زیرا که قدر متیقن از ادله حصول ربح، به تجارت

صفحه : ۳۵۴

است اگر چه دور نیست بگوئیم که غیر تجارت را نیز شامل است ولی نه به عنوان مضاربه است. «دهم» آن که سرمایه به مقداری باشد که عامل بتواند به آن تجارت کند پس اگر آن قدر زیاد باشد که عامل عاجز از تجارت به آن باشد در صورتی که بر او شرط کرده باشند که خود به نفسه مباشر تجارت شود بدون استعانت به دیگری یا آن که قدری باشد که با استعانت به دیگری هم عاجز از آن باشد، مضاربه باطل است زیرا که معتبر است قدرت عامل بر عمل چنانچه اگر کسی را اجیر کند برای عملی که از آن عاجز باشد این اجاره باطل است و در این دو صورت بر فرض آن که عامل یا اجیر عملی کرده باشند و ربح پیدا شده باشد تمام ربح از مالک است و عامل یا اجیر بر فرض آن که جاهل به بطلان باشند مستحق أجره المثل عمل خود می‌باشند و اگر سرمایه نزد او تلف شود ضامن است مگر آن که مالک هم بطلان آن را بداند. و آیا عامل، ضامن جمیع مالی است که تلف شده یا آن که ضامن خصوص مقدار زاید بر قدرت اوست یا آن که فرق باشد ما بین آن که تمام سرمایه را یک دفعه گرفته که ضامن تمام آن باشد و بین آن که به تدریج گرفته، اول مقداری گرفته که قدرت بر آن داشته و بعد از آن، مقدار زاید را گرفته که ضامن مقدار زاید باشد و قدر زاید را با آن چه اول گرفته مخلوط نکرده باشد سه قول است: و اقوی تفصیل مرقوم است زیرا که آن چه از اول گرفته چون مقدورش بوده صحیح بوده و بالفرض، زاید را که منشأ بطلان است با سرمایه که اول گرفته مخلوط نکرده. و بعضی علما گفته‌اند که با عجز عامل نیز مضاربه صحیح است و ربح آن مشترک است میان هر دو و لکن بر فرض تلف شدن و جهل مالک، عامل ضامن است. و این وجه باطل است زیرا که بر فرض صحت مضاربه، ضامن عامل وجه ندارد و هر گاه از اول قدرت بر معامله تمام سرمایه داشته باشد و بعد از آن عاجز شود، باید عامل مقدار زاید را به مالک پس دهد و الا ضامن آن خواهد بود.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ هر گاه پول موجودی نزد کسی داشته باشد خواه به عنوان امانت یا غیر آن و با همان شخص مضاربه کند که آن مال را سرمایه قرار دهد صحیح است، هر چند آن مال نزد او به عنوان غصب یا غیر آن بوده که ضامن آن بوده باشد پس به مضاربه، عامل از ضامن بودن خارج می‌شود و جماعتی گفته‌اند که ضامن او باقی است مگر در صورتی که چیزی به آن پول بخرد و به بایع دهد آن وقت از ضامن بیرون می‌رود و نظیر آن را در رهن نیز گفته‌اند که اگر مال را نزد غاصب آن رهن گذارد ضامن غاصب باقی است و اقوی در هر دو مقام رفع ضامن است.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ مضاربه عقدی است جایز از طرف مالک و از طرف عامل که هر کدام می‌توانند معامله را فسخ کنند، خواه پیش از شروع

در معامله یا بعد از آن و پیش از حصول ربح یا بعد از آن چه نزد عامل است از مال، پول نقد باشد یا متاع نیز

صفحه : ۳۵۵

باشد عقد مضاربه را مطلق جاری کرده باشند یا مدت برای آن قرار داده باشند اگر چه مدت آن هنوز منقضی نشده باشد. بلی، هر گاه در ضمن العقد شرط کرده باشند که تا فلان وقت مضاربه را فسخ نکنند اقوی و جوب و فاء به شرط و عدم جواز فسخ آن قبل از آن وقت است هر چند مشهور علماء این شرط را به سبب آن که منافی مقتضای عقد است باطل می‌دانند بلکه عقد را نیز باطل می‌دانند و لکن ممنوع است چنانچه ممنوع است که شرط در ضمن عقد جایز غیر لازم الوفاء باشد بلکه ما دام که عقد باقی است عمل به شرط لازم است. بلی، در عقد جایز، جایز است عقد را به هم زنند که دیگر محلی برای شرط نماند و اگر در ضمن عقد لازم دیگر، شرط عدم فسخ مضاربه را نمایند بی اشکال شرط، لازم الوفاء است بلکه اگر در عقد مضاربه دیگر، شرط کنند که آن مضاربه سابقه را فسخ نکند و فاء به آن لازم است مگر آن که مضاربه دوم را فسخ کنند آن وقت وجوب و فاء به شرط ساقط و مضاربه سابقه را نیز می‌توان فسخ نمود چنانچه اگر در عقد مضاربه مالی شرط کنند که مال دیگر مضاربه باشد یا از آن مال فلان جنس بخرد یا فلان مبلغ به او قرض دهد یا فلان خدمت را برای او بنماید و نحو آنها، و فاء به آن لازم است مادامی که مضاربه‌ی لاحق باقی است و به فسخ آن، شرط نیز ساقط می‌شود.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ هر گاه به عنوان مضاربه مالی به کسی دهد که باغی یا گله گوسفندی برای او بخرد به قصد آن که قیمتش زیاد شود و ربح کند به معامله و تجارت صحیح است. و اگر قصد او انتفاع از نماء آن بالا شتراک باشد آیا به عنوان مضاربه صحیح است یا نه؟ دو وجه است: و اقوی بطلان آن است زیرا که انتفاع به نماء از عنوان تجارت خارج است و اگر به غیر عنوان مضاربه باشد ممکن است قائل به صحت شویم.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ هر گاه بر عامل شرط کند که بر فرض آن که خسارت کند خسارت آن نیز بر هر دو باشد مثل ربح آن یا بر او شرط کند که ضامن سرمایه باشد بر فرض تلف شدن آیا شرط صحیح است یا نه؟ دو وجه است: اقوی صحت آن است.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ اگر مالک بر عامل شرط کند که سفر نکند یا به فلان بلد نرود یا نرود الّا فلان بلد یا آن که فلان جنس را نخرد یا آن که الّا فلان جنس را به آن مال نخرد یا آن که از فلان شخص نخرد و به او نفروشد یا آن که معامله نکند مگر با فلان و نحو آنها از شروط، مخالفت او جایز نیست و بر فرض مخالفت و تلف شدن بعض مال یا تمام آن، ضامن خواهد بود و بر فرض آن که در آن معامله خسارت کند ضامن خسارت است و اما ربح آن اگر چه مقتضای قاعده آن است که بر فرض آن که مالک آن معامله را اجازه کند، تمام ربح از مالک باشد و لکن مقتضای جمله از اخبار آن است که ربح، مشترک است میان هر دو و عمل به آن متعین است.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ جایز نیست که عامل، سرمایه را مخلوط کند با مال دیگر چه از

صفحه : ۳۵۶

خود باشد یا از دیگری مگر به اذن مالک و اگر مخلوط نمود بدون اذن مالک و تلف شد ضامن است ولی مضاربه باطل نمی‌شود پس ربح آن مشترک است به نسبت مالین.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ هر گاه در مضاربه شرطی نکند برای عامل، جایز است هر معامله [ای] که صلاح داند و با هر کس مصلحت داند و هر جنسی صلاح داند با آن بخرد و بفروشد و لکن نمی‌تواند بدون اذن مالک سفر کند و آن مال را جای دیگر نقل کند مگر آن که مالک اذن دهد یا آن که متعارف آن تجارت، مسافرت باشد و الا اگر سفر کند حکم آن از مسأله‌ی پنجم معلوم می‌شود.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ اگر مضاربه مطلق باشد بدون شرط، عامل نمی‌تواند آن مال را بدون اذن مالک نسیه بفروشد مگر آن که به قدری متعارف باشد که مضاربه منصرف به آن شود و الا اگر تخلف کند و نسیه بفروشد و پیش از اطلاع مالک، ثمن آن را وصول کند که هیچ و الا اگر مالک پیش از وصول آن مطلع شود و معامله را امضاء کند صحیح و الا باطل است و مالک را می‌رسد که آن جنس را از عامل مطالبه کند یا از مشتری پس گیرد اگر نزد مشتری موجود باشد و مثل یا قیمت آن را از او بگیرد اگر تلف شده باشد و مشتری نمی‌تواند رجوع به عامل کند و عوض آن را از او بگیرد مگر در صورتی که مغرورش کرده باشد و قیمت آن مال، زیاده از ثمن باشد که در این صورت می‌تواند زاید را از عامل بگیرد. و هر گاه مالک، جنس را از عامل مطالبه نمود و مثل یا قیمت آن را از او گرفت عامل آن چه غرامت کشیده از مشتری می‌گیرد مگر در صورتی که مشتری ندانسته خریده و مغرور شده باشد از عامل و به کمتر از ثمن المثل خریده باشد که مقدار ثمن را از مشتری می‌گیرد.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ در صورت مطلق بودن مضاربه، جایز نیست بر عامل که جنس را به زیاده از قیمت المثل آن بخرد چنانچه جایز نیست به کمتر از قیمت المثل بفروشد و الا باطل است. بلی، اگر در موردی مصلحت مالک را در خریدن به زیاده یا فروختن به کمتر بدانند عیبی ندارد.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ در صورت اطلاق مضاربه، لازم نیست که جنس را به پول بفروشد بلکه می‌تواند به جنس دیگر بفروشد. و بعضی گفته‌اند که باید به پول نقد متعارف بفروشد و دلیلی ندارد مگر در صورتی که آن جنس غیر مرغوب باشد غالباً.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ خریدن جنس معیوب جایز نیست مگر هر گاه مصلحتی باشد و اگر اتفاقاً معیوب خرید می‌تواند رد کند یا ارزش آن را بگیرد، آن چه صلاح مالک را بداند.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ مشهور گفته‌اند که در صورت اطلاق مضاربه، باید جنس را به عین مال مالک بخرد و نمی‌تواند به ذمه بخرد و به آن مال وفا کند و ظاهر آن است که کلی در معین نیز ملحق به کلی در ذمه باشد زیرا که قدر متیقن از اذن مالک، خریدن به عین مال اوست لکن اقوی جواز خریدن به ذمه و وفاء به سرمایه است. و هم چنین اقوی عدم لزوم شخصی بودن

صفحه : ۳۵۷

مبیع است نیز و بدان که خریدن جنس به ذمه چند طور متصور است: «اول» آن که عامل به قصد مالک و به ذمه‌ی او بخرد چون مضارب اوست. «دوم» آن که به قصد ذمه‌ی خود که عامل و وکیل مالک است بخرد و این به حکم اول است و صحیح و ربح آن مشترک است و اگر فرضاً مال المضاربه تلف شود پیش از دادن از کیسه مالک تلف شده و از مال دیگر او بدهد. «سوم» آن که عامل به قصد خودش بخرد و وقت خریدن قصد داشته که از مال خود ادا کند نه از مال المضاربه و لکن از مال المضاربه بدهد و بنا بر این معامله صحیح است الا آن که عامل به دادن مال المضاربه بی اذن مالک غاصب است مگر آن که مأذون باشد که از آن مال، قرض بر دارد و به قصد قرض برداشته باشد. «چهارم» آن که به قصد خودش بخرد و وقت خریدن قصد کند که از مال المضاربه بدهد تا آن که تمام ربح از خودش باشد و در این صورت می‌توان گفت که معامله صحیح است اگر چه به تصرف در مال المضاربه بی اذن مالک غاصب است و ضامن آن است بلکه ضامن بایع است نیز، نسبت به پولی که به او داده زیرا که به مال مردم وفا نموده و این وفا نیست و می‌توان گفت که معامله باطل است زیرا که رضای بایع مقید به دادن ثمن است و فرض آن است که وفای به مال مردم باطل است پس این عمل به منزله دزدی است چنانچه در بعض اخبار است کسی که قرض کند و قصد پس دادن نداشته باشد سارق است و می‌توان گفت که معامله صحیح است و قصدش که برای خودش باشد بی اثر است زیرا که به قصد دادن مال المضاربه به ازاء آن خریده پس مبیع مال مالک ثمن می‌شود و اوفق به قواعد وجه اول است و قول دوم اقرب به احتیاط است. «پنجم» آن که به ذمه بخرد و ذمه‌ی خود یا مالک را ملتفت نباشد و بر این فرض، مبیع مال خودش می‌شود و اگر از مال المضاربه به ازاء آن دهد گناه کار است. و هر گاه بایع با عامل اختلاف کنند که عامل برای خودش خریده یا برای مالک مضارب، قول بایع مقدم است و عامل باید ثمن را از مال خود بدهد و نمی‌تواند به او بگوید ثمن را از مالک مضارب بگیرد.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ بعد از عقد مضاربه بر عامل واجب است که آن چه معتاد است در مثل آن، عامل نسبت به تجارب در مثل آن مکان و زمان عمل کند و کارهایی که تجار در مال خودشان می‌نمایند از مذاقه و مرغبات مثل نشان دادن قماش و پهن کردن آن و تاه [تا] کردن آن و گرفتن پول و گذاردن آن در صندوق و نحو آنها به طوری که لایق و متعارف است رفتار کند و جایز است که اجیر کند کسی را که متعارف است مثل دلال و حمال و وزان و کیال و نحو آنها برای فروش جنس و خریدن آن و حمل و نقل و وزن و کیل آن و اجرت آن را از آن مال بدهد. و هر گاه اجیر کند کسی را برای کاری که متعارف باشد که خود عامل مباشر باشد اجرت

آن را باید از مال خود بدهد و اگر کاری را که

صفحه : ۳۵۸

متعارف باشد اجیر بگیرد خودش مباشرت نماید بدون قصد تبرع، ظاهر آن است بتواند اجرت عمل خود را از مال بردارد اگر چه بعضی منع از آن کرده‌اند.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ گذشت که عامل بدون اذن مالک نمی‌تواند سفر کند و اگر اذن دهد، مصارف سفر را از سرمایه بر دارد مگر آن که مالک بر او شرط کند که از کیسه‌ی خود خرج کند. و بعضی گفته‌اند مطلقاً مصارف سفر بر خود عامل است و ظاهراً مراد او جایی باشد که شرط نکرده باشد که از اصل مال بردارد و بعضی گفته‌اند تفاوت مصارف سفر و حضر را از اصل مال بردارد و اقوی آن است که تمام مصارف سفر را از اکل و شرب و لباس و منزل و کرایه و حیوان سواری و سایر نفقات سفر را می‌تواند از سرمایه بر دارد به خلاف حضر که هیچ کدام از مصارف خود را نمی‌تواند از سرمایه بردارد مگر آن چه را که بر مالک شرط کرده باشد.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ مراد به نفقه‌ی سفر، آن چیزی است که در سفر محتاج به آن است از مآکول و ملبوس و مرکوب و اسباب سفر و کرایه‌ی منزل و امثال آنها اما هدایا و هبات و ضیافات و نحو آنها که در سفر می‌کند بر خود عامل است مگر آن چه را که تجارت موقوف بر آن است.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ باید در سفر اقتصار کند بر قدر لایق و اگر اسراف کند از کیسه خود باید حساب کند. بلی، اگر بر خود تنگ‌گیری کند یا مهمان دیگری شود نمی‌تواند تفاوت خرج خود را از مال بردارد.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ مراد از سفر، سفر عرفی است نه شرعی و شامل می‌شود رفتن دو فرسخ یا کمتر را نیز، چنانکه اگر در آنجا که می‌رود قصد اقامه‌ی ده روز کند نفقه‌اش از سرمایه است. بلی، اگر بعد از فراغت از تجارت برای غرض دیگر [ی] مثل تفریح یا تحصیل مال دیگر یا کارهایی که بی ربط به تجارت است در آنجا بماند نفقه‌اش در آن مدت بر خود اوست و هر گاه ماندن در آنجا برای تجارت و کار دیگر باشد به طوری که هر کدام علت جداگانه‌ی ماندن باشد و انگار اتفاقاً عارض شده، ظاهر آن است که بتواند تمام نفقه را از مال المضاربه بردارد به خلاف آن که از اول هر دو کار متعلقی غرض او بوده که احوط آن است نفقه‌ی خود را توزیع کند، یعنی نصف آن را از مال بردارد و احوط از آن، آن که تمام نفقه را بر خود حساب کند و هر گاه ماندن در آنجا برای تجارت و کار دیگر با هم باشد که مجموع، علت ماندن شده باشد ظاهر آن است که بتواند توزیع نفقه نماید.

[مسئله ۱۸]

مسأله ۱۸ اگر عامل سفر کند بی اذن مالک یا به غیر جائی که اذن داده یا از آن چه اذن داده تعدی کند نفقه‌ی خود را نمی‌تواند از مال المضاربه بردارد.

[مسأله ۱۹]

مسأله ۱۹ اگر سرمایه از دو نفر یا زیاده باشد به آن که، عامل دو نفر مثلاً باشد یا خودش شریک باشد در مال التجاره؛ نفقه‌ی سفر را باید تقسیم کند بین مالکین و آیا به نسبت مالین تقسیم می‌کند یا به نسبت عملین؟ دو قول است.

[مسأله ۲۰]

مسأله ۲۰ در استحقاق نفقه‌ی سفر معتبر نیست ظهور ربح

صفحه : ۳۵۹

بلکه از اصل مال برمی‌دارد اگر چه هنوز ربحتی پیدا نشده باشد. بلی، آن چه از مال برداشته بعد از حصول ربح به جای آن می‌گذارد و بعد از تکمیل سرمایه، تمه را ما بین خود و مالک قسمت می‌کند.

[مسأله ۲۱]

مسأله ۲۱ اگر در اثناء سفر مریض شود و مرض مانع شغلش نباشد می‌تواند نفقه‌ی ایام مرض را از مال بردارد ولی آن چه محتاج به آن است از دواء و اجرت طیب تا مرض رفع شود از نفقه‌ی سفر نیست بلکه بر خود اوست. و هر گاه مرض مانع از شغلش باشد تمام نفقه ایام مرض بر خود اوست.

[مسأله ۲۲]

مسأله ۲۲ اگر در اثناء سفر، مضاربه به فسخ یا انفساخ باطل شود، نفقه مراجعت او بر خود اوست به خلاف آن که به ابقاء مضاربه برگردد که از مال المضاربه برمی‌دارد.

[مسأله ۲۳]

مسأله ۲۳ در اول باب گفتیم که فرق بین مضاربه و قرض و بضاعت آن است که در مضاربه، ربح مشترک است و در قرض تمام آن از عامل و در بضاعت تمام ربح از مالک است پس اگر مالک بگوید: این مال را سرمایه کن به عنوان مضاربه و تمام ربح مال من باشد مضاربه‌اش فاسد است مگر آن که بدانیم به قصد بضاعت داده که بضاعت می‌شود و عامل، مستحق اجرتی نیست مگر آن که شرط کرده باشند یا آن که قرینه باشد بر آن که عامل تبرعاً کار نکرده و بر فرض شک در آن که به قصد اجرت کرده یا نه مستحق اجرت المثل است. و هر گاه مالک به لفظ قراض بگوید مال را بگیر و تمام ربح مال تو باشد باز مضاربه فاسد است مگر آن که بدانیم قصد قرض کرده و اگر اسم مضاربه نبرد و مثلاً بگوید: این مال را بگیر و به آن تجارت کن و تمام ربح از من، بضاعت محسوب است مگر آن که بدانند که اراده‌ی مضاربه کرده که فاسد است. و اگر بگوید بگیر و به آن تجارت کن و تمام ربح آن از

تو باشد، قرض محسوب است مگر آن که اراده‌ی مضاربه کرده که فاسد است. و در صور مذکوره که فاسد است تمام ربح از مالک است و عامل مستحق اجرت المثل عمل است مگر آن که با علم به فساد تجارت کرده باشد.

[مسئله ۲۴]

مسئله ۲۴ اگر مالک و عامل اختلاف کنند در آن که مضاربه فاسد بوده یا قرض با آن که مضاربه فاسد بوده یا بضاعت و قرینه‌ی لفظیه یا بینه در بین نباشد، مقتضای قاعده آن است که هر دو قسّم یاد کنند. و بعضی گفته‌اند: قول مدّعی صحت مقدّم است و لکن مشکل است زیرا که جائی حمل بر صحت می‌کنند که معامله معینه کرده باشند و معلوم نباشد که صحیح بوده یا فاسد؟ نه مثل مقام که کار مردد باشد بین دو معامله که یکی از آنها باطل و دیگری صحیح است نظیر آن که کاری کرده باشد و نداند بیع صحیح کرده یا اجاره‌ی فاسد که نمی‌توان به حمل بر صحیح به گویی بیع بوده.

[مسئله ۲۵]

مسئله ۲۵ اگر مالک بگوید مال را به عنوان قراض بگیر و ربح میان من و تو مشترک باشد صحیح است. و هر کدامی نصف ربح را مالکند و هم چنین است اگر بگوید

صفحه : ۳۶۰

نصف ربح از تو باشد بلکه هم چنین است اگر بگوید: نصف ربح از من باشد که ظاهر در آن است که نصف دیگر ربح مال عامل باشد.

[مسئله ۲۶]

مسئله ۲۶ فرقی نیست بین آن که مالک بگوید این مال را بگیر و نصف ربح آن از تو و بین آن که بگوید ربح نصف آن از تو در آن که معامله صحیح و ربح مشترک میان آنها به نصف است.

[مسئله ۲۷]

مسئله ۲۷ جایز است مالک مال یک نفر و عامل متعدد باشد، خواه سهم هر یک را از مال مفروز کند یا نه؟ پس اگر مالک به دو عامل بگوید این پول را به شماها مضاربه دادم و نصف ربح آن از شماها باشد صحیح است و نصف ربح، مشترک است میان آن دو بالسویه و اگر سهم یک کدام را کمتر و دیگری را زیادتتر قرار دهد ضرر ندارد هر چند عمل تجارت آن دو مساوی باشد نظیر آن است که به دو عقد با آن دو نفر مضاربه داده باشد نصف آن را به نصف ربح و نصف دیگر را به ربع آن. و هم چنین جایز است تعدّد مالک با اتحاد عامل به آن که مال مشترک باشد میان دو نفر و هر دو یکی را عامل و به یک عقد مضاربه دهند به نصف ربح مثلاً به تساوی یا با اختلاف با آن که حصه‌ی یک کدام به نصف ربح و حصه‌ی دیگری مثلاً به ثلث یا ربع ربح قرار دهند. و هم چنین جایز است که دو نفر هر کدام پول خود را که از پول دیگری ممتاز باشد با یکدیگر یک نفر را عامل و به یک عقد مضاربه به او دهند و اذن دهند مالین را مخلوط کنند چه حق عامل را از ربح به یک اندازه قرار دهند یا به کم و زیاد.

[مسئله ۲۸]

مسئله ۲۸ هر گاه مالی مشترک باشد بین دو نفر به نصف مثلاً و با هم مضاربه دهند تمام مال را به عاملی که نصف ربح از او باشد و نصف دیگر از شریکین و لکن به تفاضل به آن که مثلاً ثلث نصف از یکی و دو ثلث آن از دیگری باشد یا به عکس که مال مشترک باشد میان آن دو به تفاضل و نصف ربح را بالتسویه بین خودشان قرار دهند پس اگر قصدشان تفاوت قرار داد با عامل باشد که صاحب زیاده نسبت به مال خود کمتر از شریک خود نسبت به مال خود به عامل داده باشد ضرر ندارد زیرا که جایز است احد الشریکین ثلث ربح مال خود را مثلاً برای عامل قرار دهد و دیگری دو ثلث آن را و اگر تفاوت در حصه، ربح شریکین باشد به آن که یکی از آنها ثلث ربح مال خود را برد و دیگری کمتر یا زیاده‌تر نسبت به مال خود؛ بعضی گفته‌اند جایز نیست زیرا که مقتضای شرکت آن است که ربح را هر کدام به قدر سهم خود از مال به یک نسبت ببرند و بدون آن که یک کدام آنها عملی کرده باشد در مال نمی‌تواند از ربح زیاده از نسبت مال خود ببرد و لکن اقوی صحت آن است با شرط.

[مسئله ۲۹]

مسئله ۲۹ مضاربه باطل می‌شود به موت عامل زیرا که مالک او را اذن در تصرف مال داده نه وارثش را و هم چنین باطل می‌شود به موت مالک زیرا که مال به مردن منتقل به وارث می‌شود و باقی گذاردن مضاربه محتاج به عقد جدید است از وارث به شرایط خود پس

صفحه : ۳۶۱

اگر مال او نقد است صحیح است تجدید کنند و اگر جنس است، صحیح نیست. و آیا وارث می‌تواند عقد مورث را اجازه کند بعد از موت او یا نه؟ بعضی گفته‌اند نمی‌تواند زیرا که وقت عقد، مال وارث نبوده و متعلق حق او هم نبوده به خلاف آن که اگر طبقه‌ی سابقه، موقوفه را اجازه دهند و قبل از انقضاء مدت اجازه بمیرد طبقه لاحق به نظر به آن که موقوفه به موجب جعل واقف، مال طبقه‌ی لاحق بوده می‌تواند بعد از موت طبقه سابقه اجازه را نسبت به بقیه‌ی مدت، اجازه کند لکن ممکن است که در مقام هم، بگوئیم وارث را می‌رسد که مضاربه مورث را بعد از موت او اجازه کند زیرا که مال در معرض انتقال به او بوده اگر چه وقت عقد علاقه به آن نداشته باشد و زیاده از این در صحت اجازه معتبر نباشد.

[مسئله ۳۰]

مسئله ۳۰ عامل را نمی‌رسد که بی اذن مالک، دیگری را وکیل یا اجیر کند برای اصل تجارت آن مال بلی، توکیل و استیجار برای بعضی مقدمات آن بطور متعارف ضرر ندارد و به اذن مالک برای اصل تجارت نیز مانعی ندارد چنانچه جایز نیست که عامل آن مال را بی اذن مالک، مضاربه دهد به دیگری.

[مسئله ۳۱]

مسئله ۳۱ در صورتی که مالک، عامل را اذن دهد که به دیگری مضاربه دهد سه قسم متصور است: «اول» آن که امر مضاربه را تفویض به دیگری کند که عامل ثانی، عامل مالک شود در این صورت، مضاربه‌ی خودش منفسخ می‌شود بنا بر اقوی و ربح

مشترک می‌شود میان مالک و عامل ثانی و عامل اول حقی در آن ندارد مگر در صورتی که کاری از تجارت کرده باشد و ربح پیدا شده باشد که مستحق سهم خود از آن است و او را نمی‌رسد که بر عامل ثانی شرط کند که از ربح آن مال که بعد پیدا می‌شود چیزی ببرد بلکه اگر حصه‌ی عامل ثانی را کمتر از آن چه برای خودش بوده قرار دهد مثل آن که سهم خودش نصف ربح بوده و برای عامل ثانی ثلث قرار دهد؛ مستحق زیاده که نصف ثلث باشد نیست بلکه راجع به مالک است. و احتمال داده شده که شرط مزبور صحیح و زیاده را عامل اول ببرد زیرا که عقد مضاربه برای خود و تفویض عمل به دیگری عملی است که موجب استحقاق مقداری از ربح شود ولی این وجه، ناتمام است زیرا که تفویض امر به دیگری از باب وکالت از مالک است نه از باب عمل به مضاربه. «دوم» آن که عامل، دیگری را شریک خود کند در عمل تجارت و در حصه‌ی او از ربح و این قسم نیز مانعی ندارد و حصه‌ی او از ربح که برای او قرار داده شده در مضاربه‌ی اول مشترک می‌شود میان دو عامل، به هر نسبتی که قرار دهند. «سوم» آن که عامل، دیگری را عامل خود کند و این قسم صحیح نیست در صورتی که عملی از تجارت را او نکند و اگر با او شریک شود در عمل بر می‌گردد به قسم دوم.

[مسئله ۳۲]

مسئله ۳۲ اگر عامل بدون اذن مالک، مال را به دیگری مضاربه دهد و مالک اجازه کند حال اذن سابق دارد که سه صورت

صفحه: ۳۶۲

متصور است و هر صورتی حکم خود را دارد و اگر اجازه نکند مضاربه‌ی دوم باطل است پس اگر عامل ثانی کاری کند و ربح پیدا شود آن چه در مضاربه‌ی اول، مالک برای خود قرار داده مال خود اوست و آن چه برای عامل قرار داده شده از ربح؛ آیا آن هم از مالک است یا از عامل اول یا مشترک است بین عاملین؟ سه قول است: اقوی آن است که از مالک است زیرا که مفروض بطلان مضاربه‌ی ثانیه است پس عامل دوم حقی ندارد و عامل اول هم کاری نکرده که حق در آن داشته باشد پس تمام ربح، ملک مالک است در صورتی که معاملاتش واقع شده اجازه کند. و عامل ثانی در صورتی که بطلان مضاربه [را] نمی‌دانسته و داد و ستد نموده، أجره‌المثل عمل خود را از عامل اول باید بگیرد زیرا که او مغرورش نموده. و بعضی گفته‌اند که از مالک بگیرد ولی با فرض آن که مالک، اذن نداده استحقاق او بر مالک بی‌وجه است. اینها در صورتی است که امر مضاربه را تفویض به عامل ثانی کرده و او را عامل مالک کرده باشد و هر گاه او را عامل خود کرده باشد و عامل ثانی به نیابت عامل اول داد و ستد کرده باشد، می‌توان گفت که عامل اول، حصه‌ی خود را از ربح مستحق است زیرا که مضاربه‌ی اولی، به صحت باقی است بعد از فرض بطلان ثانیه و عامل ثانی داد و ستد را به جای عامل اول کرده، گویا که خودش کرده پس مستحق ربح است و اجرت عامل ثانی را باید بدهد در صورتی که بطلان مضاربه را نداند لکن این وجه، وقتی تمام است که در مضاربه‌ی اولی مباشرت خود عامل معتبر نباشد به خلاف آن که مباشرت او معتبر باشد که در این صورت متعین است که تمام ربح از مالک باشد بر فرض آن که معاملاتش که عامل ثانی کرده اجازه کند هر چند مضاربه‌ی دوم باطل باشد.

[مسئله ۳۳]

مسئله ۳۳ اگر یک کدام از مالک و عامل در ضمن عقد مضاربه بر دیگری شرط مالی یا عملی کند مثل آن که مالک بر عامل شرط کند ثوب او را بدوزد یا یک دینار به او بدهد و نحو آنها یا عامل بر مالک چنین شرط کند، ظاهراً این شرط صحیح باشد. و

هم چنین اگر یکی شرط کند بر دیگری بیع چیزی یا قرضی یا قراضی یا بضاعتی را و نحو آنها باید وفا کند.

[مسئله ۳۴]

مسئله ۳۴ عامل به مجرد ظهور ربح حصه‌ی خود را از آن، مالک می‌شود و متوقف نیست بر آن که جنس موجود را بفروشد و پول کند یا آن که ربح را قسمت کنند. بلی، اگر بعد از ظهور ربح به مال خسرانی وارد شد یا تلف شد از ملک او خارج می‌شود و پیش از آن محکوم به مالکیت اوست و تمام آثار ملک بر او جاری است [و] می‌تواند از مالک مطالبه‌ی قسمت کند اگر چه قسمت کردن موقوف به رضای مالک است و می‌تواند سهم خود را بفروشد یا ببخشد و اگر در آن حال بمیرد ورثه‌اش ارث می‌برند و متعلق خمس و زکات است و به آن مستطیع می‌شود و متعلق حق غرماء است و اگر طلبکار

صفحه : ۳۶۳

مطالب داشته باشد واجب است آن را صرف دین کند و غیر آنها از آثار ملک.

[مسئله ۳۵]

مسئله ۳۵ ربح، وقایه‌ی سرمایه است و عامل، که حصه‌ی خود را از آن مالک شده متزلزل است پس بعد از آن هر گاه در تجارت، خسارتی به مال التجاره وارد شود یا تلف شود، به ربح، آن را باید تدارک نمود تا مالکیت آن مستقر شود و استقرار حاصل می‌شود به نقد شدن آن و فسخ مضاربه و قسمت کردن ربح و بعد از آن، اگر از مال چیزی تلف شود از ربح به جای آن نمی‌گذارند بلکه تلف آن بر مالک است و به مجرد قسمت کردن ربح، استقرار حاصل نمی‌شود مادامی که مضاربه را فسخ نکرده باشند هر چند تمام ربح را قسمت کرده باشند؛ چنانچه به فسخ، مضاربه‌ی تنها نیز مستقر نمی‌شود تا قسمت نکنند پس اگر پیش از قسمت ربح، خسران یا تلف به مال التجاره وارد آید یا آن که ربحتی پیدا شود؛ به حکم پیش از فسخ است و ربح حاصل مشترک است و تلف و خسارت نیز بر هر دو است و باید جبر خسران را به ربح نمایند. بلی، اگر مضاربه فسخ شود و هنوز تمام مال یا بعضی آن جنس باشد و نفروخته باشند که پول نقد شود و در آن حال، ربح را قسمت کنند، آیا ملکیت آن مستقر می‌شود یا نه اگر بگوئیم واجب است بر عامل که نقدش کند؟ ظاهر آن است که مستقر نشده باشد و الا در آن دو وجه است: اقوی آن است که مستقر شده و حاصل آن است که اولاً به قدر سرمایه برای مالک جدا کنند و خسارت و تلف پیش از تمام شدن مضاربه را از ربح تدارک کنند و زاید را به موجب قراردادشان تقسیم نمایند.

[مسئله ۳۶]

مسئله ۳۶ اگر بعد از ظهور ربح و نقد شدن تمام مال یا بعضی آن، یک کدام از مالک و عامل مطالبه تقسیم ربح نمایند و دیگری هم راضی شود؛ تقسیم مانعی ندارد. و هر گاه مالک به ملاحظه‌ی آن که شاید بعد از این خسرانی به مال وارد شود راضی به قسمت نشود جبرش نمی‌کنند. و بعضی گفته‌اند، اگر مالک مطالبه‌ی قسمت کند و عامل راضی نشود جبرش نمی‌کنند برای آن که مبادا به مال خسرانی وارد شود و ملزم شود که از سهم خود پس دهد که جبر خسران نمایند و شاید آن وقت سهم خود را تلف کرده باشد و نتواند غرامت کشد و این ضرر است بر او و لکن ضرر بودن این احتمال ممنوع است و اقوی آن است که مالک می‌تواند او را جبر به قسمت نماید. و علی‌ای حال، اگر قسمت کردند و خسارتی به مال وارد شد پس اگر ربحتی هم بعد از آن پیدا شد که خسارت را

به ربح حاصل، تدارک کنند که متعین است و عامل باید اقل‌الامرین از مقدار خسران و آن چه را از ربح گرفته پس دهد زیرا که اگر خسران کمتر از ربح باشد همان مقدار خسارت را باید تدارک کند و تتمه‌ی ربح را نباید بدهد و اگر ربح کمتر از خسارت باشد، زیاده از آن چه گرفته نباید بدهد.

[مسئله ۳۷]

مسئله ۳۷ هر گاه عامل، حصه‌ی خود را از ربح بعد از

صفحه : ۳۶۴

ظاهر شدن آن بفروشد، صحیح است در صورتی که شرایط صحت آن از معلومیّت مقدار و غیر آن حاصل باشد و اگر بعد از فروختن آن در مال خسرانی در مال التجاره پیدا شود، بیع باطل نمی‌شود بلکه به منزله‌ی آن است که تلف شده باشد پس باید از مال خود اقل‌الامرین از قیمت آن چه فروخته و مقدار خسران را غرامت بکشد.

[مسئله ۳۸]

مسئله ۳۸ معلوم شد [که] خسارتی را که بر سرمایه وارد آمده باید از ربح تدارک کنند؛ خواه از ربحتی که پیش از خسارت حاصل شده، خواه بعد از آن مادامی که مضاربه باقی و عمل تجارت تمام نشده باشد. و اما تلف مال التجاره بر چند قسم است: یا بعد از دوران تجارت تلف شده یا بعد از شروع در تجارت یا پیش از آن و یا بعض سرمایه تلف شده و یا تمام آن و تلف یا از خداوند جلّ شأنه است به آفت سماویّه است یا ارضیه یا به اتلاف مالک یا به اتلاف عامل یا اجنبی، به طوری که ضامن باشد پس اگر بعد از دوران تجارت تلف شده باشد؛ ظاهر آن است که باید به ربح تدارک تالف را بنمایند اگر چه ربح بعد از تلف پیدا شود خواه بعض سرمایه تلف شده باشد یا تمام آن و خواه به آفت تلف شده باشد یا به اتلاف ضامنی از عامل یا اجنبی، و مجرد آن که عوض تالف بر ذمه‌ی ضامن است از صدق تلف بیرون نمی‌رود. بلی، اگر عوض تالف را بگیرد مثل آن است که تلف نشده باشد بلکه اقوی لزوم جبر و تدارک سرمایه است به ربح، در صورتی که بعد از شروع به تجارت تلف شود اگر چه تمام مال تالف باشد مثل آن که عامل جنسی را به معادل تمام مال به ذمه بخرد و مال را پیش از آن که به بایع دهد تلف شود و مالک آن را بدهد یا آن که خود عامل، جنس را بفروشد و ربح کند و از ربح آن، ثمن میباید بدهد چنانچه اقوی لزوم جبر است در تلف بعض مال اگر چه پیش از شروع به تجارت باشد نیز، مثل آن که پیش از شروع به کسب در اثناء سفر یا پیش از شروع به سفر بعض مال تلف شود به خلاف آن که تمام مال در آن حال تلف شود که ظاهر آن است که مضاربه باطل می‌شود زیرا که مالی باقی نمانده و ربحتی نیست که به آن جبر شود. بلی، اگر اجنبی یا عامل تلف کرده باشد و غرامت آن را بکشد مضاربه باقی است.

[مسئله ۳۹]

مسئله ۳۹ عامل امین است پس اگر مال التجاره نزد او تلف شود ضامن نیست مگر به خیانت مثل آن که بعض مال التجاره را بخورد یا آن که چیزی به آن برای خود بخرد یا آن که با کنیزی که به مال التجاره خریده و طی کند و نحو آنها و مگر به تفریط به ترک حفظ مال التجاره و مگر به تعدی، به آن که آن چه را که مالک، امر به آن نموده یا نهی از آن کرده مخالفت نماید مثل آن که با نهی مالک یا بدون اذن او سفر کند یا چیزی را که مالک گفته نخر، بخرد یا گفته بخر، نخر؛ پس در این صور عامل، ضامن مال

می‌شود اگر تلف شود و لو به آفت آسمانی هر چند مضاربه باقی است و اظهر آن است که خسارتی که بعد

صفحه : ۳۶۵

از آن حاصل می‌شود نیز ضامن باشد. و هر گاه از تعدی یا خیانت خود برگردد آیا ضامن او باقی است یا نه؟ دو وجه است: و مقتضای اصل، بقاء آن است چنانچه در باب ودیعه گفته‌اند که اگر ودعی امانت را از محل حفظ، بیرون آورد ضامن او باقی است اگر چه بعد از آن به جای خود برگرداند. و لکن بقاء ضامن بی اشکال نیست زیرا که سبب ضمان مرتفع شده و اذن در تصرف بر قرار است و هر گاه مصلحت اقتضاء کند که جنسی را در فلان وقت بفروشد و او تخلف کند و بفروشد و قیمت آن کمتر شود ضامن تفاوت است. و اگر قصد خیانت کند و لکن خیانت ننماید آیا ضامن می‌شود یا نه؟ دو وجه است: نظر به آن که در وقت نیت، آن به حکم غاصب است باید ضامن باشد. و نظر به آن که مجرد نیت خیانت نیست پس ضامن نیست. و ممکن است فرق باشد بین صورتی که عازم باشد که فعلاً خیانت کند که بگوئیم ضامن است و بین آن که عازم باشد که بعد از این خیانت نماید که ضامن نیست.

[مسئله ۴۰]

مسئله ۴۰ مالک را نمی‌رسد که از مال التجاره که دست عامل است چیزی بخرد زیرا که مال خود اوست. بلی، بعد از ظهور ربح می‌تواند حصه‌ی عامل را از آن بخرد به شرط آن که مقدار آن معلوم باشد و بیع او باطل نمی‌شود به خسارتی که بعد حاصل شود زیرا که بیع به منزله‌ی تلف است. بلی، عامل باید جبر خسارت را به رد قیمت بنماید نظیر آن که به دیگری فروخته باشد و اما عامل می‌تواند پیش از ظهور ربح بلکه و بعد از آن چیزی از مال التجاره را از مالک بخرد و لکن در صورت دوم، شراء او نسبت به حصه‌ی عامل از ربح باطل است زیرا که مال خود را خریده. بلی، اگر چیزی از مال را پیش از ظهور ربح بخرد به ازید از قیمت آن که به همین شراء ربح حاصل شود، ممکن است اشکال در آن زیرا که بعضی ثمن از جهت آن که ربح است به خود او برمی‌گردد. ولی می‌توان رفع اشکال نمود به آن که ثمن به تمامه اولاً به بایع که مالک است منتقل می‌شود و بعد از آن که معامله تمام و ملک بایع شد، صادق است که ربح پیدا شده؛ قدری از ربح به مشتری که عامل باشد برمی‌گردد و این مثل آن است که عامل، مال المضاربه را که از مالک است به اجنبی بفروشد به زیاده از قیمت آن که مبیع از مالک منتقل به مشتری و ثمن مشترک است بین مالک و عامل و این بنا بر قول مشهور که می‌گویند مقتضای معاوضه جا به جا شدن عوضین است نیز ضرر ندارد زیرا که از اول، ثمن مال مالک می‌شود بعد از آن، حصه از ربح از عامل می‌شود. و اما بنا بر اقوی که مانعی ندارد که معوض از کسی باشد و عوض آن را دیگری مالک شود پس ممکن است گفته شود که عامل به مجرد بیع و شراء، حصه‌ی ربح را مالک شود پس این صورت نظیر مقام نیست.

[مسئله ۴۱]

مسئله ۴۱ جایز است برای عامل که مال المضاربه را به شفعه از مالک بگیرد و عکس آن جایز نیست، مثلاً خانه [ای] که

صفحه : ۳۶۶

مشترک باشد میان عامل و اجنبی و عامل، سهم اجنبی را به مال المضاربه برای مالک بخرد عامل پیش از ظهور ربح، سهمی را که

برای مالک خریده برای خود به شفعه بگیرد به خلاف آن که خانه، مشترک بین مالک و اجنبی باشد و عامل، حصه‌ی اجنبی را برای مالک بخرد که مالک نمی‌تواند آن چه عامل خریده به شفعه بگیرد زیرا که برای مالک خریده و گرفتن چیزی که برای او خریده به شفعه معنی ندارد.

[مسئله ۴۲]

مسئله ۴۲ حرام است بر عامل که به جاریه که به مال المضاربه خریده بی اذن مالک و طی کند، خواه پیش از ظهور ربح، خواه بعد از آن زیرا که بر فرض اول تمام آن، مال غیر است و بر فرض دوم؛ مشترک است بین او و مالک و اگر و طی کند با عدم شبهه بر فرض اول، او را حدّ کامل زنند و بر فرض دوم به قدر نصیب، مالک بالنسبه، به خلاف آن که بعد از خریدن مالک اذنش دهد پیش از حصول ربح که بی اشکال جایز است بلکه بعد از آن نیز بنا بر اقوی که جایز است احد الشریکین تحلیل کند جاریه مشترکه را برای شریک و آیا اگر مالک او را وقت عقد مضاربه یا بعد از آن و پیش از شراء اذن دهد در و طی کنیزی که به مال المضاربه عامل می‌خرد و طیش جایز است یا نه؟ مشهور بر آنند که جایز نیست زیرا که تحلیل یا تملیک است یا عقد و هیچ کدام پیش از خریدن نمی‌شود، لکن اقوی جواز آن است زیرا که قبول نداریم تحلیل احد الامرین باشد بلکه اباحه است و انشاء آن پیش از خریدن مانعی ندارد مادامی که از اذن خود برنگردد؛ نظیر آن که بگوید به مال من نان بخور و بخور. و هر گاه مالک بخواهد به جاریه مزبوره و طی کند، مانعی ندارد پیش از ظهور ربح بلکه با شک در حصول ربح نیز جایز است، بلکه بعد از حصول آن نیز با اذن عامل جایز است بنا بر اقوی.

[مسئله ۴۳]

مسئله ۴۳ اگر مالک مال المضاربه زن باشد و عامل، شوهر او را که عبد است به اذن او بخرد بی اشکال شراء صحیح و نکاحش باطل می‌شود و عامل، ضامن نیست اگر چه شراء باعث ضرر بر مالکه شده که مهرش و نفقه‌اش ساقط شده. و اگر بدون اذن بخرد چند قول است: «اول» بطلان شراء مطلقاً زیرا که مستلزم ضرر و خلاف مصلحت اوست. «دوم» صحت آن مطلقاً زیرا که از اعمال مضاربه است که در ضمن عقد مضاربه اذن تمام اعمال را داده مثل خریدن غیر زوج. «سوم» آن که بر فرض اجازه بعد از آن صحیح و الّا باطل است و این قول اقوی است زیرا که فرق نیست میان اذن سابق و اجازه‌ی لاحق. و هر گاه مالک مرد باشد، عامل می‌تواند زوجی او را به اذن یا اجازه‌ی او بخرد و کفایت نمی‌کند اذن در ضمن عقد مضاربه.

[مسئله ۴۴]

مسئله ۴۴ اگر عامل بخرد کسی را که بر مالک آزاد می‌شود یا به اذن او خریده یا بدون اذن، اگر به اذن او خریده و ربیعی در شراء او نبوده صحیح است و آزاد می‌شود بر مالک و مضاربه نسبت به او باطل می‌شود زیرا که این کار خلاف وضع تجارت و

صفحه : ۳۶۷

خارج از عنوان مضاربه است نظر به آن که بناء آن بر طلب ربح است و در مقام نیست بلکه خسارت است و صحت شراء به سبب اذن مالک است نه از جهت مضاربه پس اگر از مال المضاربه چیزی باقی مانده، مضاربه نسبت به آن باقی و الّا باطل است و عامل، مستحق أجره‌ی المثل عمل خود است در صورتی که قصد تبرّع نکرده و اگر در شراء آن ربیعی باشد، اشکالی در صحت شراء نیست

آیا مضاربه است که عامل به مقدار حصه‌ی خود از ربح مالک شود یا آن که به سرایت مقدار حق او نیز آزاد و عوض آن را از مالک بگیرد یا آن که از باب مضاربه نباشد و عامل أجره‌المثل عمل خود را بر مالک مستحق باشد نظیر جائی که اصلاً در آن ربیعی نباشد؟ چند قول است: و دور نیست ترجیح قول اخیر که از باب مضاربه نباشد زیرا که خلاف وضع آن است و هر گاه عامل او را بی اذن مالک خریده باشد [س] پس مالک شرا او را اجازه کند، به حکم اذن سابق است و الاً باطل است خواه عامل در وقت خریدن بداند که آن مملوک بر مالک آزاد می‌شود یا نداند و خواه او را به عین مال المضاربه خریده باشد یا به ذمه با قصد آن که از آن ادا نماید اگر چه به لفظ نیاورد. بلی، اگر عامل با بایع نزاع کنند در آن که آن را برای مالک خریده یا برای خودش، قول بایع که می‌گوید برای خودت خریده‌ای مقدم است و در ظاهر، ملزم به آن است هر چند اگر در واقع به قصد مالک خریده باشد و بالفرض باطل بوده باید تخلّص نماید و به صاحبش برساند. و اگر در شرا آن نه اسم مالک و نه قصد او را کرده، مال عامل می‌شود.

[مسئله ۴۵]

مسئله ۴۵ اگر عامل به مال المضاربه، مملوکی را بخرد که بر خود عامل آزاد می‌شود مثل پدر و غیره، پس اگر پیش از ظهور ربح باشد و اصلاً ربیعی در این شرا نباشد صحیح است و ملک مالک می‌شود. و اگر بعد از ظهور ربح باشد یا آن که در این شرا ربیعی باشد، مقتضای قاعده؛ بطلان آن است زیرا که وضع مضاربه بر استرباح و داد و ستد است و مفروض آن است که بر فرض صحت، این مملوک نسبت به حصه‌ی عامل از ربح بر او منعت و تتمه‌ی او نیز به سرایت آزاد می‌شود. و لکن مشهور قائل به صحت آن شده‌اند و آن اقوی است پس عامل بر فرض تمکن باید قیمت تتمه‌ی او را به مالک بدهد و فرض عدم تمکن خود عبد باید سعی کند و قیمت تتمه را به مالک بدهد. و هم چنین در صورتی که شرا آن پیش از ظهور ربح باشد و در خود آن هم ربیعی نباشد و لکن پیش از آن که آن مملوک فروش رود ربیعی حاصل شود، ظاهر آن است که شرا آن صحیح و حکم آن انعتاق و سرایت باشد.

[مسئله ۴۶]

مسئله ۴۶ گذشت که ربح وقایه سرمایه و جابر خسارت یا تلف آن است، خواه ربح پیش از خسارت یا تلف پیدا شده باشد یا بعد از آن؛ پس خسران سابق را باید به ربح لاحق جبران کنند و خسران لاحق را به ربح سابق تدارک نمایند، خواه ربح از مجموع سرمایه

صفحه : ۳۶۸

حاصل شده باشد یا از بعض آن و خواه خسارت بر تمام آن وارد آمده یا بر بعض آن پس اگر به تمام سرمایه تجارت کند و خسارت نماید و بعد از آن به بعض باقی تجارت کند و ربح پیدا شود، باید خسران اول را به ربح دوم جبران کند. و هم چنین اگر به بعض مال تجارت نمود و خسارت کرد و بعد از آن به بعض باقی یا به تمام آن کسب کرد و ربح پیدا شد، باید جبران نماید و در لزوم جبر خسارت به ربح معتبر نیست که هر دو در حال بقاء مضاربه حاصل شده باشند پس مادامی که امر مضاربه تمام نشده اگر خسارت و تلف حاصل شود به ربح تدارک نمایند. و بدان که مالک می‌تواند که در اثناء تجارت بعض مال را از عامل بگیرد پس مضاربه نسبت به آن چه گرفته باطل و نسبت به بقیه باقی و بقیه‌ی مال سرمایه او می‌شود پس در این حال اگر در تجارتی که پیش از گرفتن بعض مال باشد خسارت کرده و در تجارت بعد از آن ربح نموده، باید جبران خسارت سابقه را نماید مثلاً اگر سرمایه‌اش

صد لیره بوده و در تجارت ده لیره آن تلف یا خسارت نمود و نود لیره باقی ماند و بعد از آن مالک ده لیره مال المضاربه را از عامل گرفت و به هشتاد لیره باقی مانده تجارت نمود و ده لیره ربیح پیدا شد، باید آن را روی هشتاد لیره گذارد تا نود لیره که سرمایه اوست تمام شود و عامل از این ده لیره، ربیح که پیدا شده چیزی نمی‌برد. و هم چنین عکس آن که اولاً ده لیره ربیح پیدا شد و صد لیره سرمایه صد و ده لیره شد و ده لیره آن را مالک گرفت؛ صد لیره باقی ماند و بعد از آن ده لیره خسارت نمود که باید خسارت لاحق را که ده لیره است به ربیح سابق جبر نماید حتی از مقدار ربیح ده لیره که مالک گرفته و حسب الاشاعه جزء آن است پس بعد از جبر چیزی از ربیح سابق باقی نمی‌ماند که عامل شریک در آن باشد بلکه گذشت که اگر در بین عمل تجارت مالک و عمل ربیح را قسمت کرده باشند و هر کدام سهم خود را برده باشند و بعد از آن خسارانی در تجارت پیدا شود نیز عامل باید از آن چه گرفته جبران خسارت را بنماید و پس دهد بلکه در صورتی که بعد از فسخ مضاربه و پیش از تقسیم ربیح، خسارتی به مال التجاره وارد آید از ربیح باید خسارت را تدارک کنند بلکه خسارت بعد از تقسیم ربیح را نیز باید از ربیح تدارک کنند در صورتی که ربیح را از جنس برداشته باشند و نقد کردن جنس را بر عامل و از تنمهی مضاربه بدانیم.

[مسأله ۴۷]

مسأله ۴۷ اگر مضاربه فاسد بوده و عامل، داد و ستد کرده باشد سه صورت دارد: یا ملک و عامل هر دو جاهل فساد بوده‌اند یا هر دو عالم به آن بوده و یا یکی عالم بوده و دیگری جاهل. و در هر سه صورت با آن که مضاربه باطل است اگر ربیحی حاصل شود به تمامه از [آن] مالک است زیرا که مالک در ضمن مضاربه اذن به داد و ستد داده و مقید به مضاربه نبوده و بر فرض تقید به آن معاملات، عامل فضولی بوده و صحت آن موقوف

صفحه : ۳۶۹

بر اجازه مالک است. و اگر اجازه نکنند تمام معاملات او باطل است پس بر فرض آن که، اذنش مقید به مضاربه نباشد یا آن که معاملات را اجازه کند در صورت اولی که هر دو جاهل به بطلان بوده‌اند عامل، مستحق أجره المثل عمل است و آیا عامل عوض مصارف سفر خود را که از مال برداشته و نفقه‌ی خود نموده باید غرامت بکشد به سبب آن که معلوم شده که مستحق آن نبوده یا نه به سبب آن که مالک او را تسلیط بر انفاق مجانی نموده؟ دو وجه است: و اقوی وجوب غرامت است و لکن اگر تلفی یا نقصی بر مال وارد شده، ضامن آن نیست چنانچه در صورتی که مالک، بطلان مضاربه را می‌دانسته و عامل، جاهل به آن بوده عامل، مستحق أجره المثل عمل هست و ضامن تلف و نقص مال نیست و اما صورت دوم که هر دو بطلان را می‌دانسته‌اند یا صورتی که عامل می‌دانسته و مالک جاهل به آن بوده عامل مستحق أجره المثل عمل نیست زیرا که با علم به بطلان مضاربه، اقدام بر عمل نموده و بعضی احتمال داده‌اند که در صورت علم هر دو به بطلان مضاربه، عامل حصه از ربیح را از باب جعله مستحق است. و لکن بی وجه است زیرا که قصد جعله به آن نکرده‌اند چنانچه احتمال آن که با علم به فساد هر گاه معتقد بوده که أجره المثل را مستحق است باید به او داد بی وجه و اقوی عدم استحقاق اوست. اینها در صورتی است که عامل از تجارت ربیحی پیدا کرده باشد اگر چه کمی باشد و الا بر فرض عدم حصول ربیح، استحقاق اجرت و لو در صورت جهل عامل به بطلان مشکل است زیرا که اقدام کرده بر عملی که ممکن است از آن ربیح حاصل نشود و عمل او بدون عرض باشد و بنا بر این در صورت حصول ربیح نیز می‌توان گفت که مستحق اقل‌الامرین از حصه‌ی ربیح و أجره المثل عمل باشد، لکن اقوی خلاف آن است زیرا که رضای مالک به آن که عامل حصه از ربیح بگیرد مقید به مضاربه بوده و مراعات احتیاط در این صورت و صور متقدمه طریق نجات است.

[باب دوم در احکام فسخ و انفساخ مضاربه]

اشاره

باب دوم در احکام فسخ و انفساخ مضاربه بدان که سابقاً معلوم شد که مضاربه از عقود جایزه و آن که جایز است برای مالک و عامل که آن را به هم زنند در صورتی که در ضمن عقد لازمی بلکه در ضمن همان عقد نیز شرط لزوم آن را نکرده باشد، چنانکه گذشت پس گاهی مضاربه به فسخ احدهما باطل می‌شود و گاهی به موت یا جنون یا تلف تمام مال التجاره یا به مانع دیگر، مثل عدم امکان تجارت و نحو آن منفسخ می‌شود. پس ناچار از ذکر احکام آن است تا معلوم گردد که عامل مستحق اجرت است یا نه؟ و آن که بر عامل لازم است که جنس را بفروشد و پول نقد کند بر فرض آن که مال التجاره وقت فسخ جنس باشد یا نه؟ و آن که اگر از مال التجاره چیزی نزد مردم به دین و نحو

صفحه : ۳۷۰

آن مانده، عامل باید مطالبه و وصول نماید یا نه؟ و از جهت آن که مال التجاره را باید به مالک رد کند یا نه؟ و اجرتی رد بر عامل است یا نه؟ بدان که فسخ یا از مالک است یا از عامل. و پیش از شروع به مقدمات آن فسخ می‌نماید یا بعد از آن. و پیش از ظهور ربح یا بعد از آن در اثناء دوران تجارت یا بعد از آن و بعد از آن که جمیع جنس را پول نقد کرده یا بعضی آن هنوز جنس باشد یا تمام آن جنس باشد و ربح را قسمت کرده باشند یا نه؟ باید احکام آنها ذکر شود در طی مسائلی:

[اول]

اول «اول» اگر بعد از عقد مضاربه و پیش از شروع به تجارت و مقدمات آن، مضاربه را فسخ کنند یا باطل شود بلا اشکال، نه بر عامل چیزی است و نه برای او و مثل آن است که عقد مضاربه واقع نشده باشد. و هم چنین اشکالی نیست که اگر بعد از فراغت از تجارت و پول شدن مال التجاره فسخ کنند باید بر فرض حصول ربح، ربح را قسمت کنند بر حسب قراردادشان و اگر بعد از آن خسارتی در مال پیدا شود، ربطی به عامل ندارد مگر آن که بر او شرط کرده باشد که خسارت آن را بالنسبه متحمل شود یا آن که بر فرض عدم حصول ربح، مالک چیزی به عامل بدهد که این شرط صحیح است بنا بر اقوی. و بعضی گفته‌اند بر فرض عدم حصول ربح، عامل مستحق أجره المثل عمل است بر مالک و لکن این قول بی وجه است.

[دوم]

دوم «دوم» اگر در اثناء تجارت پیش از حصول ربح، عامل مضاربه را فسخ کند مستحق چیزی نیست و اگر مالک فسخ کند یا قهراً مضاربه باطل شود آیا عامل، مستحق أجره المثل عمل هست یا نه؟ دو قول است: اقوی عدم استحقاق آن است زیرا که خودش اقدام کرده بر معامله که جایز است. و ممکن است که بدون اختیار او از دستش برود و اصلاً از آن منتفع نشود اگر چه خیال می‌کرده که برای او مستمر می‌ماند.

[سوم]

سوم «سوم» آن که عامل بعد از آن که به اذن مالک سفر کرده و از سرمایه، صرف نفقه‌ی خود کرده عامل فسخ کند پس آیا مالک

را می‌رسد که او را تضمین کند و آن چه صرف کرده از او بگیرد مطلقاً یا در خصوص صورتی که بدون عذر و بی جهت فسخ کرده او را تضمین می‌کند یا نه؟ اقوی آن است که نمی‌تواند او را تضمین کند زیرا که مالک خودش اقدام بر معامله کرده که فسخ آن جایز است چنانچه گذشت.

[چهارم]

چهارم «چهارم» بعد از آن که مضاربه، فسخ یا منفسخ شود پیش از حصول ربح، و در مال التجاره جنسی باشد؛ جایز نیست بر عامل که بدون اذن مالک در آن تصرفی نماید به بیع و نحو آن هر چند احتمال دهد که به آن بیع مثلاً ربح حاصل شود بلکه اگر چه راغبی موجود باشد که ممکن باشد آن را به زیاده از قیمت بفروشد تا ربح حاصل شود. بلی، با وجود راغبی که بانی باشد بر خریدن آن به زیاده از قیمت، دور نیست بتوان مالک را اجبار نمود به فروش آن زیرا که آن در قوه، وجود ربح است فعلاً و لکن با این حال نیز مشکل است زیرا که مناط آن

صفحه : ۳۷۱

است که قیمت جنس موجود در حدّ خود زیادتر شده باشد و مفروض خلاف آن است. و آیا اگر مالک بگوید جنس را بفروش و پول را نقد به من بده بر عامل واجب باشد فروش آن یا نه؟ دو قول است: اقوی عدم وجوب آن است.

[پنجم]

پنجم «پنجم» اگر فسخ یا انفساخ بعد از حصول ربح و قبل از تمام شدن عمل تجارت یا بعد از آن باشد و در مال المضاربه جنس باشد پس اگر هر دو در این حال راضی شوند به قسمت ربح، اشکالی نیست و اگر عامل مطالبه نماید فروش جنس را، ظاهر آن است که اجابت او واجب نباشد اگر چه محتمل باشد که ربح به آن زیاد شود. و اگر عامل فسخ کرده باشد و مالک عامل را امر به فروش جنس موجود کند آیا اجابت او واجب است یا نه؟ جوهری است: و وجه سوم تفصیل بین صورتی است که به مقدار سرمایه پول نقد موجود باشد که اجابت او واجب نباشد یا [پول نقد] موجود نباشد پس واجب باشد. و اقوی عدم وجوب است مطلقاً اگر چه استقرار ملکیت عامل نسبت به ربح موقوف بر نقد کردن جنس باشد و شاید به بیع خسارتی پیدا شود. بلی، هر گاه بعد از فسخ و پیش از تقسیم ربح یا بعد از آن خسارتی بر سرمایه وارد آید، باید به ربح تدارک آن نمایند حتی اگر عامل، حصه‌ی خود را از آن گرفته باشد از او پس گیرند.

[ششم]

ششم «ششم» اگر عامل از بابت مال التجاره از مردم طلب داشته باشد و مضاربه فسخ شود، آیا بر او واجب است مطالبات را وصول نماید یا نه؟ دو وجه است: اقوی عدم وجوب آن است خواه عامل، فسخ کرده باشد یا مالک.

[هفتم]

هفتم «هفتم» اگر مالک یا عامل بمیرند وارث به جای مورث است در احکامی که ذکر شد.

[هشتم]

هشتم «هشتم» بعد از حصول فسخ یا انفساخ، بر عامل غیر از آن که ما بین مالک و مال تخلیه کند [چیزی] واجب نیست پس نباید مال را به او برساند. بلی، اگر مال را به بلد دیگری فرستاده، غیر بلد مالک و لو به اذن او، می‌توان گفت که باید برگرداند به بلد مالک لکن وجوب آن مشکل است. و هر گاه ردّ مال به آن بلد محتاج به اجرت باشد اجرت آن بر مالک است. بلی، اگر بی اذن مالک سفر کرده و مال را نقل به بلد دیگر نموده و در آن حال، مضاربه فسخ شود؛ حال عامل حال غاصب است که باید برگرداند به بلد مالک و به او برساند و اجرت آن بر عامل است اگر چه نمی‌دانسته که سفر بدون اذن مالک جایز نیست.

[باب سوم در احکام اختلاف ما بین مالک و عامل]

[مسئله ۱]

مسئله ۱ اگر بر کسی ادعا کند که فلان مبلغ به او داده برای مضاربه و او منکر باشد و مدّعی اقامه‌ی بیّنه نکند، قول منکر مقدّم است با قَسَم.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ اگر مالک با عامل نزاع کنند در قدر رأس المال که به عامل داده و بیّنه نباشد، قول عامل مقدّم است با قَسَم، خواه مال موجود باشد یا تالف، در صورت ضمان؛ مشکوک است که به او داده باشد مثل آن که مالک

صفحه : ۳۷۲

بگوید: سرمایه صد لیره بوده. و عامل بگوید: نود لیره، خواه ربیعی حاصل شده باشد و مقدار آن معلوم باشد یا حاصل نشده باشد به خلاف آن که مقداری که در دست عامل است معلوم باشد که مال المضاربه است، بعض آن سرمایه و بعض آن ربح آن و نزاع آنها در تعیین مقدار سرمایه از مال موجود باشد که در این صورت برگشت نزاع آنها در قَلت و کثرت سرمایه، به نزاع در قَلت و کثرت، حصه‌ی عامل از ربح است زیرا که هر گاه مقدار سرمایه از مال معلوم المقدار کمتر باشد لا بدّ مقدار ربح آن ازید و بر این تقدیر حصه‌ی عامل از ربح ازید خواهد بود و اگر سرمایه ازید [باشد] ربح کمتر خواهد بود و بر این تقدیر مقتضای اصل آن است که تمام آن از مالک باشد مگر آن چه اقرار کند از عامل است یا آن که عامل اقامه‌ی بیّنه کند بر مدّعی خود و بنا بر این نیز، فرق نیست بین آن که مال المضاربه باقی باشد یا تالف و به ضمان عامل، زیرا که بعد از حکم به آن که تمام مال مگر قدر معلوم آن از مالک بوده بر فرض تلف، لا بدّ عامل محکوم است به آن که غرامت بکشد.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ اگر مالک بر عامل ادعا کند که خیانت نموده یا تفریط در حفظ مال نموده و تلف شده یا آن که بر او شرط کرده فلان جنس را بخرد یا به زید نفروشد و نحو آنها و عامل منکر باشد، قول عامل مقدّم است با قَسَم او، زیرا که با عدم شرط مختار بوده که هر جنسی بخواهد بخرد و به هر کسی بفروشد. بلی، اگر عامل، کاری کرده باشد که بی اذن مالک جایز نباشد مثل آن که سفر کرده یا به نسیه فروخته باشد و ادعا کند که از مالک مأذون بوده و مالک منکر باشد، قول مالک مقدّم است. و خلاصه آن است که

عامل اگر ادعا کند اذن مالک را در عملی که بی اذن او جایز نبوده، قول مالک مقدم است و اگر مالک ادعا کند منع از عملی که برای عامل بر فرض عدم منع جایز بوده، قول عامل که منکر منع است مقدم است.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ اگر عامل ادعا کند که مال تلف شده و مالک انکار کند، قول عامل مقدم است زیرا که امین است؛ خواه سبب تلف شدن آن ظاهر و خواه مستور باشد. و هم چنین اگر عامل ادعا کند خسارت یا عدم حصول ربح یا عدم وصول مطالبات در بیع نسیه را در صورتی که مأذون باشد که نسیه بفروشد، قول عامل مقدم است خواه ادعا [ی] او پیش از فسخ مضاربه باشد، خواه بعد از آن. بلی، در صورتی که بعد از فسخ ادعا کند که مال بعد از آن تلف شده آیا امانتش باقی و قولش مسموع است یا نه؟ دو وجه است: و اگر عامل اقرار کند به حصول ربح و بعد از آن ادعا کند تلف شد یا خسارت نمود یا آن که بگوید مشتبه بودم در حصول ربح، از او مسموع نیست زیرا که این رجوع از اقرار است به خلاف آن که بگوید ربح پیدا شد و بعد تلف شد یا خسارت نمود که مسموع است.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ اگر در مقدار حصه‌ی عامل نزاع کنند که ثلث ربح بوده یا نصف مثلاً قول مالک

صفحه : ۳۷۳

مقدم است.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ اگر مالک بگوید مضاربه به تو دادم به فلان مقدار و مال را تسلیم نمودم و او اصل مضاربه یا تسلیم مال را انکار کند و مالک اقامه‌ی بیینه کند پس عامل ادعای تلف کند، از او مسموع نیست و به اقرار خود که مستفاد از تلف شدن آن است مأخوذ است زیرا که بین انکار تسلیم مال و تلف شدن نزد او منافات است. بلی، اگر جواب دهد که اصلاً مشغول ذمه‌ی تو نیستم و بعد از آن که مالک بر او اثبات نمود که مال را به او مضاربه داده عامل مدعی تلف شود، از او مسموع است زیرا که بین انکار اشتغال ذمه از اول و دعوای تلف منافاتی نیست.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ اگر خلاف کنند در آن که مضاربه [ای] که واقع شده صحیح بوده یا باطل، قول مدعی صحت مقدم است.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ هر گاه یک کدام ادعا کنند که در اثناء مضاربه فسخ نموده و دیگری منکر شود، قول منکر مقدم است و قول هر کس که در مسائل مذکوره مقدم باشد، لا بد است از قسم.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ اگر عامل ادعا کند که مال را به مالک پس داده و او منکر باشد، قول مالک مقدم است.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ اگر عامل ادعا کند جنسی را که خریده برای خود خریده و مالک بگوید که برای من خریده از مال المضاربه، قول عامل مقدم است. و هم چنین اگر عامل ادعا کند که برای مضاربه خریده و مالک بگوید برای خودت خریدی، قول عامل مقدم است زیرا که اعرف به نیت خود و امین و قولش مسموع است. و ظاهر آن است که چنین باشد در صورتی که معلوم باشد از مال المضاربه پول آن را داده و ادعا کند که برای خودم به ذمه خریده‌ام، هر چند به این تصرّف عاصی است.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ اگر مالک ادعا کند که مال به عنوان مضاربه داده‌ام و قابض ادعا می‌کند که به عنوان قرض داده، هر دو قسم یاد کنند پس اگر قسم خوردند یا هر دو نکولی نمودند، قابض مستحق اکثر الامرین از أجره المثل و حصه‌ی ربح است مگر در صورتی که اجرت المثل از اید از تمام ربح باشد که نمی‌تواند مقدار زاید را بگیرد زیرا که اقرار دارد به عدم استحقاق زاید از ربح.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ اگر از مال چیزی تلف شده یا خسران وارد آمده بعد از آن مالک ادعا کند که به عنوان قرض به او داده و قابض بگوید به مضاربه دادی، قول مالک مقدم است با یمین.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ اگر مالک ادعا کند که به عنوان بضاعت مال را داده و قابض بگوید به مضاربه دادی، تحالف کنند و با قسم هر دو یا نکول هر دو قابض مستحق اقل الامرین از اجرت و حصه‌ی ربح است. و هر گاه تجارت او ربح نکند و مالک بگوید به مضاربه داده‌ام تا قابض بی اجرت باشد و عامل بگوید به عنوان بضاعت دادی عامل بعد از تخالف مستحق أجره المثل عمل است.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ اگر مقدار سرمایه و مقدار حصه‌ی عامل، معلوم باشد و اختلاف در مقدار حاصل از ربح کنند؛ قول عامل مقدم است. چنانچه اگر اختلاف کنند در حصول ربح و عدم آن، قول او مقدم است. و

صفحه : ۳۷۴

هر گاه مقدار مال موجود نزد عامل معلوم باشد و اختلاف کنند در مقدار نصیب عامل از آن پس اگر به واسطه‌ی اختلاف حصه‌ی او از ربح باشد که نصف بوده یا ثلث، قطعاً قول مالک مقدم است و اگر بواسطه اختلاف در قدر سرمایه باشد نیز، قول مالک مقدم

است زیرا مقتضای اصل آن است که تمام مال موجود از مالک باشد مگر آن چه او برای عامل قرار داده باشد.

[باب چهارم در مسائل متفرقه متعلقه به مقام]

[اول]

اول «اول» هر گاه مال المضاربه نزد عامل بماند تا بمیرد پس اگر عین آن مال در ترکه موجود باشد و متعین باشد، باید ردّ به مالک نمود. و اگر معلوم باشد که در ترکه موجود است و لکن عین آن متعین نباشد، مالک شریک ورثه می‌شود در ترکه به قدر نسبت مال به ترکه. و هر گاه میت مدیون باشد، مالک مقدّم است بر غرماء زیرا که بالفرض عین مالش در ترکه موجود است. و هر گاه بدانیم که در ترکه نیست و تا وقت موت هم در دست او نبوده و ندانیم که مال را به مالک ردّ کرده یا تلف شده به تفریط یا به غیر آن، ظاهر آن است که ضامن نباشد و تمام ترکه از ورثه باشد اگر چه بی اشکال نیست. و اما اگر بدانیم که تا وقت موت به تصرف او بوده و لکن معلوم نباشد که ما بین ترکه موجوده است یا آن که مثلاً جائی دفن کرده یا نزد دیگری امانت گذارده و نحو آنها یا آن که بدانیم در ترکه نیست ولی معلوم باشد که به تصرف او باقی بوده به طوری که اگر زنده بود می‌توانست به مالک ردّ کند یا آن که شک داشته باشیم که در دست او باقی بوده یا نه؟ پس در این سه صورت آیا ضامن است یا نه؟ خلاف و اشکال است و اقوی در دو صورت اول ضامن است بلکه در صورت سوم نیز ضامن او خالی از قوت نیست، خصوص در صورتی که به سبب عدم اخبار به آن تفریط حساب شود که ضامن، بی اشکال است.

[دوم]

دوم «دوم» علماء فرموده‌اند که از شروط صحت مضاربه تنجیز است که معلق بر امر غیر موجود نباشد و الاً باطل است بلکه تعلیق آن بر امر حاصل با عدم علم به حصول آن نیز صحیح نیست. بلی، اگر تصرف عامل را معلق کند به امری، صحیح است اگر چه متوقع الحصول باشد و لکن غیر از ادعا اجماع دلیلی ندارد. و تعلیق بر امر حاصل مانعی ندارد چنانچه تعلیق بر امری که بعد از این موجود می‌شود به آن که معلق علیه وجود آن در زمان آینده باشد، عیبی ندارد زیرا که به منزله‌ی موجود فعلی است و بر فرض آن که تنجیز، شرط صحت مضاربه باشد و مالک آن را معلق کند بر امر غیر حاصل و بگوئیم باطل است، مع ذلک چون عامل مأذون در تصرف است تصرفات او صحیح است؛ نهایت آن که مستحق أجره المثل عمل است نه حصه‌ی از ربح مگر آن که اذن مالک در تصرف، مقید به صحت مضاربه باشد که تصرف او جایز نیست.

[سوم]

سوم «سوم» گذشت که شرط صحت مضاربه‌ی مالک آن است که به فلس،

صفحه : ۳۷۵

ممنوع از تصرف در آن نباشد و مفلس بودن عامل، مانعی ندارد زیرا که عمل او منافی حق غرماء نیست. بلی، بعد از حصول ربح، نمی‌تواند در آن تصرف کند مگر به اذن غرماء بناء بر آن که مفلس از تصرف مالی که بعد از فلس پیدا کند نیز ممنوع باشد.

[چهارم]

چهارم «چهارم» مضاربه باطل می‌شود به موت یا جنون یا اغماء، چنانچه سایر عقود جایزه نیز به آنها باطل می‌شود و ظاهر علماء آن است که در بطلان به جنون، فرق نباشد بین مطبق که حالت افاهه نداشته باشد و بین ادواری که گاهی عاقل باشد و گاهی مجنون. و هم چنین در اغماء؛ فرق نباشد بین آن که زمان بی‌هوشی طولانی باشد یا کوتاه و غیر از ادعاء اجماع، دلیلی ندارد و اجماع معلوم نیست پس ممکن است که در جنون ادواری و اغمائی که مدتش کوتاه باشد، بگوئیم باطل نمی‌شود، نهایت آن که در وقت جنون و اغماء تصرفات او نافذ نیست و لکن بعد از افاهه، تصرفاتش نافذ است بدون حاجت به تجدید عقد؛ خواه در مالک و خواه در عامل. و هم چنین باطل می‌شود به عروض سفاهت بر مالک یا عامل و هم چنین به عروض حجر به فلس در مالک بلکه در عامل نیز بعد از حصول ربح مگر با اجازه گرماء.

[پنجم]

پنجم «پنجم» مضاربه مالک در مرض موت صحیح است و عامل به موجب قرار داد مستحق حصه‌ی ربح است اگر چه زاید از أجره المثل عمل باشد بنا بر اقوی که منجزات مریض از اصل است بلکه بنا بر قول دیگر که از ثلث است مضاربه صحیح است زیرا که بر وارث مالی را تفویض نمی‌کند، به واسطه‌ی آن که ربح مادامی که پیدا نشده چیزی نیست که مال مالک باشد.

[ششم]

ششم «ششم» اگر معلوم شود که سرمایه از مضارب نبوده، خواه غاصب بوده یا نمی‌دانسته که مال او نیست و در دست عامل تلف شود یا خسارت کند [زد] مالک را می‌رسد که به هر کدام از مضارب یا عامل، رجوع کند و عوض آن را بگیرد پس هر گاه رجوع به مضارب نمود و از او گرفت او به عامل رجوع نمی‌کند. و اگر مالک به عامل رجوع کند و از او بگیرد عامل بر فرض آن که جاهل به حال بوده، رجوع می‌کند به مضارب اگر چه او نیز جاهل بوده زیرا که او مغرورش کرده و هر گاه ربحتی پیدا شده از مالک است در صورتی که معاملات واقعه را اجازه نماید و عامل را می‌رسد که از مضارب أجره المثل عمل خود را مطالبه نماید اگر جاهل بوده. و ظاهر آن است که با عدم حصول ربح، مستحق أجره المثل عمل بر او نباشد زیرا که اقدام بر کاری کرده که محتمل است که بر او فائده نداشته باشد، چنانچه در صورتی که عالم به حال بوده مستحق چیزی نیست.

[هفتم]

هفتم «هفتم» جایز است که در ضمن عقد لازمی بر مالک شرط کنند که مالی را به کسی مضاربه دهد پس بر او واجب است وفا کند و عقد مضاربه را جاری کند و بعد از آن از برای هر یک از ایشان است که آن عقد را فسخ کند و ظاهر آن است که جایز باشد در ضمن عقد لازمی بر عامل

صفحه : ۳۷۶

شرط کند عمل مضاربه را که تجارت به آن نماید تا فلان وقت و ربح آن مشترک میان آنها باشد، نظیر شرط وکالت در ضمن عقد لازم و مشروط علیه نمی‌تواند مضاربه را فسخ نماید مثل وکالت.

[هشتم]

هشتم «هشتم» مضاربه را می‌توان به عنوان جعاله واقع سازد [ساخت] مثل آن که به او بگوید اگر به این مال تجارت نمودی و ربح پیدا شود، نصف آن از تو باشد پس این جعاله مفید مضاربه است و در این حال شرایط مضاربه معتبر نیست در صحت آن و در این صورت می‌تواند رأس المال از طلا و نقره نباشد یا دین باشد یا آن که مشتمل باشد بر جهالتی که موجب غرر نباشد. و هم چنین است مضاربه که در ضمن عقد بطور شرط نتیجه، شرط کرده باشد که ضرر ندارد سرمایه از غیر نقدین باشد.

[نهم]

نهم «نهم» برای پدر و جدّ جایز است که به مال مولی علیه خود تجارت کنند به نحو مضاربه که عقد آن را جاری کنند و خود را عامل قرار دهند بلکه بدون عقد نیز صحیح است. و هم چنین جایز است برای پدر و جدّ که مال مولی علیه را به دیگری مضاربه دهند که ربح آن مشترک بین او و عامل باشد و هم چنین برای وصی جایز است به مال صغیر با ملاحظه‌ی صرفه‌ی صغیر و امن از تلف شدن مال او.

[دهم]

دهم «دهم» برای پدر و جدّ جایز است که وصیت نمایند که مال مولی علیه را به مضاربه دهند پس وصی می‌تواند خود را یا دیگری را در عقد مضاربه عامل قرار دهد، خواه موصی مقدار حصه‌ی عامل را از ربح معین کند یا تفویض به وصی نماید. و هم چنین جایز است وصیت کنند که به حصه‌ی مولی علیه از میراث آنها مضاربه نمایند و وصی یا دیگری عامل باشد، چنانچه جایز است وصیت کند که به ثلث ترکه که برای خود معین نموده مضاربه کنند؛ خواه وصی یا غیر او و حصه‌ی میت را از ربح به مصارفی که معین کرده برساند بلکه برای پدر و جدّ جایز است نیز، وصیت کنند که به حصه‌ی کبار ورثه از ترکه، مضاربه نمایند و باکی نیست به آن که این وصیت موجب ضرر و تعطیل مال آنهاست زیرا که این ضرر، مجبور است به اختیار فسخ مضاربه یا اجازه‌ی آن که برای او مقرر شده چنانچه نسبت به زمان بعد از بلوغ صغیر نیز چنین است که می‌تواند فسخ کند یا اجازه نماید. و هم چنین جایز است برای پدر و جدّ وصیت کنند به تجارت به مال صغیر از ترکه به نحو مضاربه که تجارت متعلق وصیت باشد نه عقد مضاربه تا زمان بلوغ صغیر یا کمتر. و اگر مدت تجارت را زیاده‌تر از آن وصیت کند نسبت به زاید متوقف بر اجازه‌ی بالغ خواهد بود و نسبت به حصه‌ی کبار ورثه چنین وصیتی باطل است زیرا که بر فرض صحت وصیت، عمل به آن واجب و مضرّ به حال آنهاست از جهت تعطیل حق آنهاست از ارث اگر چه حصه‌ی ربح آن به آنها برسد خصوص در صورتی که حصه‌ی ربح آنها را کمتر از متعارف قرار دهد.

[یازدهم]

یازدهم «یازدهم» هر گاه مال بعد از موت مالک در دست عامل تلف

صفحه : ۳۷۷

شود بدون تقصیر، ظاهر آن است که ضامن نباشد. و هم چنین اگر تلف شود بعد از باطل شدن مضاربه به وجه دیگر.

[دوازدهم]

دوازدهم «دوازدهم» اگر سرمایه مشترک باشد بین دو نفر و هر دو مضاربه دهند آن را به یک نفر پس یکی از شریکین فسخ کند آن را، آیا نسبت به حصه‌ی شریک هم مضاربه منفسخ می‌شود یا نه؟ دو وجه است: و اقرب انفساخ آن است. بلی، اگر مال هر کدام از یک دیگر جدا باشد و هر دو را به یک عقد مضاربه به کسی دهند دور نیست که عقد نسبت به مال دیگر باقی بماند.

[سیزدهم]

سیزدهم «سیزدهم» اگر عامل سرمایه را بگیرد و تا یک سال مثلاً به آن تجارت نکند گنه کار است که مال مردم را معطل گذارده و لکن مالک غیر از اصل مال، چیزی مستحق نیست. بلی، اگر تلف شود ضامن آن است.

[چهاردهم]

چهاردهم «چهاردهم» اگر عامل بر مالک شرط کند که بر فرض خسارت به ربح تدارک ننماید مطلقاً و هر ربی پیدا شود مشترک باشد بین آن دو، هر چند پیش از آن یا بعد از آن خسارتی به مال التجاره وارد آید. یا آن که شرط کند بر او که ربح لاحق جابر خسران سابق نباشد یا به عکس، ظاهر آن است که این شرط صحیح باشد.

[پانزدهم]

پانزدهم «پانزدهم» اگر عامل، تخلف از قرارداد مالک نمود جهلاً یا نسیاناً، مثل آن که گفته بود فلان جنس را نخر یا از فلان کس نخر مثلاً و جهلاً خرید؛ این معامله فضولی و صحت آن موقوف به اجازه‌ی مالک است. و هم چنین است در صورتی که صریحاً عامل را نهی نکرده و لکن به حسب متعارف لفظ منصرف از آن باشد که به منزله‌ی نهی اوست و شاید از این قبیل باشد خریدن مملوکی که بر مالک آزاد می‌شود در صورتی که عامل، جاهل به حال باشد. و هم چنین است اگر عامل در طریق تجارت خطا کرده باشد به آن که مثلاً چیزی بخرد که نزد تجار، خریدن آن در آن وقت خطا باشد.

[شانزدهم]

شانزدهم «شانزدهم» اگر عامل متعدد باشد به آن که مثلاً صد تومان به دو نفر به مضاربه دهد که مثلاً نصف ربح مشترک باشد بین آن دو نفر بالسویه یا به تفاوت، پس یا حصه‌ی هر کدام را از سرمایه معین می‌کند مثل آن که بگوید هر کدامی به نصف مال تجارت کنید. یا معین نمی‌کند. پس در صورت اولی، ظاهر آن است که آن دو نفر در ربح و خسران و جبر با هم شریک نباشند مگر بر آنها شرط شرکت کند زیرا که در این صورت به منزله‌ی دو عقد مضاربه است. و در صورت دوم، در ربح و خسران و جبر با یکدیگر شریکند هر چند سرمایه را ما بین خود تقسیم کرده باشند و هر کدام از آنها مقداری برداشته و به آن کسب کند مگر آن که شرط کرده باشند که در ربح و خسران و جبر با هم شریک نباشند. پس اگر تجارت یکی ربح کرد و دیگری نکرد یا خسارت کرد در ربح و خسارت با هم شریک می‌باشند بلکه اگر یک کدام تجارت کرد و ربح کرد و دیگری هنوز شروع به تجارت نکرده و مضاربه منفسخ شد، حصه‌ی ربح مشترک میان آن دو نفر است زیرا

که اجاره است.

[هفدهم]

هفدهم «هفدهم» اگر عامل به اذن مالک خرید و فروش کند به نسیه و مال از بین برود و قرض دار شود، دین به ذمه‌ی مالک است و طلبکار بعد از علم به حال؛ می‌تواند به عامل رجوع کند یا به مالک پس اگر از عامل طلب خود را گرفت، عامل از مالک بگیرد. و اگر طلبکار نداند که مال از دیگری در دست او بوده در ظاهر متعین است بر او که رجوع به عامل کند و او رجوع به مالک می‌کند.

[هجدهم]

هجدهم «هجدهم» مضاربه کردن با ذمی مکروه است خصوصاً در صورتی که ذمی را عامل قرار دهد بلکه ممکن است بگوئیم، مضاربه با کسی که مأمون نباشد در معاملات خود از حرام، مکروه است.

[نوزدهم]

نوزدهم «نوزدهم» ظاهر آن است که مضاربه دادن مثلاً صد لیره‌ی کلی صحیح باشد و معتبر نباشد در صحت آن که سرمایه عین شخصی باشد بعد از آن تعیین کلی نماید در فردی. و هم چنین جایز است مضاربه به کلی در معین، مثل صد لیره از این صره، [به] پانصد لیره.

[بیستم]

بیستم «بیستم» اگر هزار لیره مثلاً مضاربه دهد اول و نصف آن را به او بدهد و به آن معامله کند و بعد از آن نصف دیگر آن را بدهد، ظاهر آن است که به ربح هر کدام خسارت معامله دیگر را بتوان جبر [إن] نماید زیرا که هر دو یک مضاربه است به خلاف آن که یک دفعه پانصد لیره به مضاربه دهد و به آن معامله کند، در اثناء تجارت پانصد لیره‌ی دیگر به او دهد که ظاهر آن است [که] خسارت یکی را به ربح دیگری جبر [إن] نتوان کرد. بلی، بعد از آن که هر دو را روی هم بریزد و به مجموع تجارت کند، یک مضاربه محسوب است. تمام شد کتاب مضاربه حامداً مصلياً مستغفراً.

صفحه : ۳۷۹

کتاب الشریکة

اشاره

صفحه : ۳۸۰

کتاب الشركة بدان که شرکت عبارت از آن است که یک چیز، مال دو نفر یا زیادتر باشد؛ خواه آن چیز ملک باشد یا حق و آن بر چند قسم است: «اول» شرکت واقعی قهریه، مثل مالی یا حقی که به میراث به دو نفر یا زیادتر برسد. «دوم» شرکت واقعی اختیاری غیر عقدیه، مثل آن که دو نفر زمین موتی را با هم احیاء کنند یا چاهی بکنند یا آب مباحی را بردارند یا درختی را از زمین بکنند. «سوم» شرکت ظاهری قهریه، مثل آن که مال دو نفر بدون اختیار آنها ممزوج شود و لو به فعل اجنبی به طوری که مال هیچ کدام [را] از یکدیگر نتوان امتیاز داد، خواه هر دو مال از یک جنس باشد مثل مخلوط شدن گندم کسی با گندم دیگری یا دو جنس، مثل مخلوط شدن آرد گندم با آرد جو یا مخلوط شدن روغن بادام با روغن گردو یا مخلوط شدن سرکه با شیر. «چهارم» شرکت ظاهری اختیاری مثل آن که بی قصد شرکت به اختیار خود مال خود را روی مال دیگری بریزد پس در واقع مال هر کدام از یکدیگر جدا است و از این جهت است که اگر فرضاً متمیز و جدا شود هر کدام مال صاحبش خواهد بود. و اما اگر مال دو نفر مخلوط یکدیگر شود و لکن ممتاز از یکدیگر باشد، موجب شرکت نمی‌شود نه در واقع و نه در ظاهر زیرا که اگر مشتبه شود مرجع آن صلح قهری است یا قرعه. «پنجم» شرکت واقعی حاصل به عقدی از عقود، غیر عقد شرکت مثل آن که دو نفر یک چیز را به شراء یا صلح یا هبه و نحو آنها مالک شوند. «ششم» شرکت واقعی، که کسی دیگری را در مال خودش شریک نماید مثل آن که کسی مالی را خریده و دیگری از او خواهش نماید که مرا با خود در این شراء شریک کن و او اجابت کند و این را «شریک» می‌نامند و این عقد صحیح است. «هفتم» شرکت واقعی عقدیه که به عقد شرکت، انشاء نمایند شرکت هر یک را در مال دیگری که آن را شرکت «عقدیه» نامند و از عقود معدود است. و بدان که شرکت گاهی متعلق به عین است و گاهی به منفعت و گاهی به حق و گاهی شرکت به نحو اشاعه است که هر کدام مثلاً نصف مشاع آن را مالک می‌باشند و گاهی به نحو کلی فی المعین و گاهی به نحوی است که هر کدام از شریکین یا شرکاء مستقل در تصرف آن می‌باشند مثل شرکت فقراء در زکات و سادات در خمس و موقوف علیهم در اوقاف عامه و نحو آنها.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ شرکت عقدیه صحیح نیست مگر در اموال، بلکه اعیان. و صحیح نیست شرکت در دیون پس اگر دو نفر هر کدام مبلغی از کسی طلب داشته باشند، دو نفر طلبکار نمی‌توانند عقد شرکت نمایند در طلب خودشان که آن چه از مدیون وصول نمایند بین آن دو نفر مشترک باشد و این عقد صحیح

صفحه : ۳۸۱

نیست. و هم چنین صحیح نیست عقد شرکت در منافع به آن که مثلاً دو نفر هر کدام خانه داشته باشند و عقد کنند که منفعت هر دو خانه مشترک باشد میان دو نفر به نصف مثلاً. و اگر بخواهند این عمل را به نحو صحیح بنمایند به صلح ممکن است که هر کدام نصف منفعت خانه‌ی خود را به دیگری صلح کند به نصف منفعت خانه‌ی دیگری یا آن که نصف منفعت خانه‌ی خود [را] صلح کند به دیگری به یک دینار و دیگری نیز نصف منفعت خانه خود را به او صلح کند به همان دینار. و هم چنین صحیح نیست شرکت اعمال که «شرکت ابدانش» نیز گویند به این نحو که عقد شرکت کنند ما بین خود که اجرت عمل هر کدام مشترک باشد، خواه عمل هر دو با یکدیگر متفق باشند مثل خیاطی یا دلاکی و نحو آنها یا آن که عمل یکی خیاطی و عمل دیگری مثلاً دلاکی باشد؛ خواه در عمل معینی شریک شوند، خواه در هر عملی بنمایند، که هیچ کدام صحیح نیست. و اگر بخواهند صحیح شود هر کدام نصف منفعت عمل معین خود را یا نصف منافع خود را تا مدت معین، مصالحه کند به نصف منفعت عمل معین یا به نصف منافع دیگری یا آن که مصالحه کند نصف منفعت خود را به دیگری به عوض معین و آن دیگری نیز نصف منفعت خود را صلح

کند به مُصالح اول به همان عوض. و هم چنین صحیح نیست شرکت وجوه به آن که دو نفر آبرودار که مال نداشته باشند با یکدیگر به عقد شریک شوند که هر کدام آنها مالی را به ذمه‌ی خود بخرند که تا مدت فلانی، اداء نمایند و مبیع هر دو مال هر دو باشد بالاشتراک پس هر دو مبیع را با هم بفروشند و ثمن بیع را ادا نمایند و آن چه به آن معامله‌ی ربح پیدا شود شریک باشند و هر گاه بخواهند بطور صحیح واقع شود هر یک دیگری را وکیل نماید در شراء پس هر یک جنسی را بخرند به ثمن معین در ذمه‌ی هر دو. و هم چنین باطل است شرکت مفاوضه به آن که مثلاً دو نفر شریک شوند که آن چه هر کدام از هر جهت به هر عنوانی از ربح کسب یا زرع یا ارث یا وصیت و نحو آنها مالک شوند، مشترک باشد بین هر دو و هر غرامتی بر هر کدام وارد شود بر هر دو باشد. پس منحصر است شرکت عقدیه‌ی صحیح به شرکت در اعیان مملوکه که آن را «شرکه العنان» گویند.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ اگر دو نفر را برای یک عمل اجیر کند به اجرت معینه، صحیح است و اجرت را باید بالنسبه به عمل هر کدام قسمت نمایند ما بین خودشان و ضرر ندارد که حصه‌ی هر کدام وقت عقد اجاره مجهول است زیرا که معلومیت مجموع عمل هر دو کافی است و این از شرکت اعمالی که باطل است نیست بلکه از شرکت اموال است مثل آن که اجیر کند هر کدام را برای عملی و به ازاء اجرت آنها یک چیز بدهد. و اگر مقدار عمل هر یک مشتبه باشد و محتمل باشد تساوی کار آن دو، باید حمل بر آن نمود و اگر معلوم باشد که عمل یکی بیشتر

صفحه : ۳۸۲

نبوده و مقدار زاید معلوم نباشد؛ محتمل است تعیین شود به قرعه و محتمل است صلح قهری.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ اگر دو نفر با هم درخت مباحی از زمین کنند یا ظرف آبی برداشتند یا نصب شبکه برای صید ماهی یا غیر آن نمودند یا زمین مواتی را با هم احیاء نمودند پس هر یک از آنها نصف منفعت خود را تملیک دیگری نموده به نصف منفعت او، هر دو با هم شریک خواهند شد بالتساوی و الا هر کدام مستحق مقدار عمل خود می‌باشند و لو به حسب قوت و ضعف و اگر عمل هر یک مشتبه و تساوی آن محتمل باشد، حمل بر آن نماید و اگر بداند که عمل یکی بیشتر بوده و معلوم نباشد چه قدر است محتمل است به قرعه معین کنند و محتمل است صلح قهری. و بعضی احتمال داده‌اند که مطلقاً بالسویه تنصیف شود و لکن مشکل است.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ ظاهر کلمات علماء آن است که معتبر است در شرکت عقدیه علاوه از ایجاب و قبول و بلوغ و عقل و اختیار و ممنوع نبودن از تصرف به سبب فلس یا سفه آن که مالین را ممزوج به یکدیگر نمایند پیش از عقد یا بعد از آن به طوری که از یکدیگر ممتاز نباشد؛ خواه مال الشرکه پول باشد یا جنس بلکه بعضی معتبر دانسته‌اند که هر دو از یک جنس و به یک وصف باشند. و اظهر عدم اعتبار آن است بلکه مخلوط شدن که تمیز داده نشود کافی است مثل آن که آرد گندم را به آرد جو و نحو آن ممزوج نمایند یا نوعی از گندم به نوع دیگر آن مخلوط کنند، بلکه دور نیست کفایت خلط کردن گندم به جو بلکه اگر ظهور اجماع در اعتبار خلط نبود، ممکن بود منع اعتبار آن و لکن در غیر صورت امتزاج که قدر متیقن است، احتیاط کنند به آن که هر کدام مثلاً نصف مال خود را به نصف مال دیگری بفروشند یا صلح کنند یا هبه نمایند و نحو آنها تا بی اشکال باشد. و در ایجاب و قبول کافی است آن چه

دلالت بر شرکت کند از قول یا فعل.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ شریکین با تساوی مالین در رنج و خسران آن بالسویه و با تفاوت مالین به نسبت زیاده، متفاوت می‌باشند خواه هر دو به آن مال مثلاً کسب کنند بالسویه یا با اختلاف یا یک کدام یا اجنبی به تبّع یا به اجرت این در وقتی است که در عقد شرکت، شرط تفاوت در رنج و خسران بر یکدیگر نکنند و اگر شرط کنند، زیادی ربح را برای آن که در آن عملی کرده یا عمل او ازید بوده صحت شرط بی اشکال است بخلاف آن که برای غیر عامل یا برای کسی که عملش کمتر باشد ضمن العقد زیاده را شرط کنند که آیا شرط و عقد هر دو صحیح باشد یا هر دو باطل یا آن که عقد صحیح و شرط باطل و به حکم اطلاق باشد؟ چند قول است: اقوی صحت هر دو است. و هم چنین در صورتی که زیادتی خسارت را بر احد الشریکین شرط کنند اقوی صحت آن است. بلی، اگر تمام ربح را برای یک کدام قرار دهند باطل است و لکن اگر تمام خسارت را بر یکی قرار دهند ظاهر

صفحه : ۳۸۳

صحت آن است.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ اگر در ضمن العقد شرط کنند که یک کدام یا هر کدام بالاستقلال یا به انضمام دیگری به آن مال عمل کنند، باید به شرط وفا کنند و تخلف از آن جایز نیست بخلاف آن که بدون شرط باشد که جایز نیست برای هر یک تصرف در آن مگر به اذن دیگری. و اگر بعد از عقد احد الشریکین اذن دهد دیگری را یا در ضمن العقد شرط کرده باشد، جواز تصرف را می‌تواند تصرف کند به نحوی که مأذون است پس اگر اذن او مقید به نوع خاصی از تجارت یا به کیفیت مخصوصی باشد تعدی از آن جایز نیست و اگر مقید نباشد، باید اقتصار نماید به نحو متعارف از نوع کسب و کیفیت آن و حال او حال عامل در مضاربه است که نمی‌تواند بی‌اذن به نسیه، داد و ستد نماید و نمی‌تواند مال را به همراه خود سفر برد. و اگر تعدی نمود از آن چه بر او معین شده یا از متعارف و مال تلف شود یا خسارت کند ضامن است [و] باید غرامت بکشد و لکن به مجرد ضمان، اذن شریک ساقط نمی‌شود زیرا ضمان به ابقاء اذن منافات ندارد و در صورتی که اذن مطلق دهد، احوط ملاحظه‌ی مصلحت شریک است اگر چه دور نیست مجرد مفسده نداشتن کافی باشد.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ عامل امین است و اگر مال به دست او بدون تعدی و تفریط تلف شود ضامن نیست.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ عقد شرکت از عقود جایزه است که هر کدام از شریکین بخواهند فسخ کنند می‌توانند، نه به این معنی که شرکت به فسخ از اول باطل شود یا در زمان فسخ باطل شود زیرا که تا قسمت نکنند با هم شریکند بلکه به این معنی که هر کدام می‌توانند از اذنی که به تصرف دیگری در آن داده برگردند، نظیر عزل و کیل از وکالت یا به معنی مطالبه کردن قسمت آن. و اگر یکی از آنها از اذن خود برگردد، [ب] دون دیگری، تصرف مأذون جایز و نافذ و تصرف غیر مأذون حرام است. و اگر هر دو از اذن خود برگردند بر

هر دو حرام و اگر یک کدام مطالبه‌ی قسمت نمایند دیگری باید قبول کند. و اگر در ضمن عقد شرکت قرار داده‌اند که از ربح زیادتر یا از خسارت کمتر بر او باشد، می‌توانند که این قرار را به هم زنند که بعد از آن ربح و خسارت به نسبت مالین باشد.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ اگر در عقد شرکت، مدتی معین نمودند عقد لازم نمی‌شود و هر یک می‌توانند پیش از انقضای آن مدت، شرکت را به هم زنند مگر در صورتی که در ضمن عقد لازم بر او شرط شده باشد که قبل از گذشتن مدت فسخ نکند که لازم می‌شود.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ اگر احد الشریکین ادعا کند بر دیگری خیانت یا تفریط در حفظ را و او منکر باشد بر فرض عدم بیّنه، قول منکر مقدم است با قسم.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ اگر عامل ادعا کند که مال تلف شده، قول او مسموع است با قسم زیرا که امین است.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ شرکت باطل می‌شود به موت و جنون و اغماء و حجر از تصرف به سبب فلس یا سفاهت به این معنی که دیگری نمی‌تواند در آن

صفحه : ۳۸۴

تصرف نماید و اصل شرکت باقی است تا قسمت شود. بلی، آن چه قرار داده‌اند از استحقاق احد الشریکین مقدار زیاد از ربح، نسبت به مال خود یا نقصان خسارت بالنسبه نیز به عروض آنها باطل می‌شود. و هر گاه معلوم شود که شرکت باطل شده، معاملاتی که قبل از تبیین بطلان، واقع شده محکوم به صحت است و ربح آن به نسبت مالین است زیرا که در صورت بطلان نیز اذن حاصل بوده و کافی است. بلی، اگر اذن مقتید به صحت شرکت باشد؛ تمام معاملات نسبت به کسی که اذنه مقتید بوده فضولی خواهد بود و هر کدام از شریکین که عملی کرده باشند أجره المثل عمل خود را نسبت به حصه‌ی دیگری مستحق است.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ اگر احد الشریکین جنسی خریده و بگوید برای خودم خریدم و دیگری بگوید که برای هر دو خریده و بیّنه نباشد، قول مشتری مقدم است با قسم زیرا که او قصد خود را بهتر می‌داند. و هم چنین اگر بگوید برای هر دو خریده‌ام و دیگری بگوید برای خودت خریده [ای] که باز قول مشتری مقدم است زیرا که اعرف به قصد خود و امین است.

«تمام شد آن چه از شرکت مرقوم فرموده‌اند»

صفحه : ۳۸۵

[کتاب المزارعة و المساقاة]**اشاره**

کتاب المزارعة و المساقاة

صفحه : ۳۸۶

بدان که از اخبار مستفیضه، رجحان زراعت مستفاد می‌شود و از حضرت صادق علیه السلام منقول است که زراعت کیمیای اکبر است و خدا روزی پیغمبران خود را در زرع و بستان قرار داده و زارعین گنج‌های خدا می‌باشند در زمین و کاری محبوب‌تر نیست نزد خدا از زراعت و پیغمبری را نفرستاده، مگر آن که زارع بوده به جز حضرت ادريس علیه السلام که خیاط بوده و زراعت کنندگان گنج‌های خلق می‌باشند و مقام آنها روز قیامت بهتر و منزلت آنها بیشتر از سایر خلق خواهد بود و لقب زارع در قیامت مبارک است. و از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم سؤال کردند که بهترین اعمال کدام است؟ فرمود: زراعت که صاحب آن بکار و اصلاحش کند و روز چیدن زکات آن را بدهد. و شخصی به حضرت صادق علیه السلام عرض کرد: شنیده‌ام قومی می‌گویند مزارعه مکروه است. فرمود: زراعت کنید به خدا قسم مردم عملی ندارند که حلال‌تر و پاکیزه‌تر از زراعت باشد. و از این خبر مستفاد می‌شود که زراعت اعم از آن است که کسی خودش مباشرت کند یا دیگری را وادارد که زراعت کنند. و «مزارعه» معامله‌ای است ما بین صاحب زمین و بین فلاح که در مدت معین در آن چیزی بکار و حاصل آن را با یکدیگر قسمت کنند. و «مساقات» معامله‌ای است بین صاحب درخت و بین دیگری که آن را آب دهد در مدت معین و میوه‌ی آن را با یکدیگر قسمت کنند. پس در آن دو باب است.

[باب اول در مزارعه]**فصل اول در شرایط مزارعه****اشاره**

و آن چند چیز است: «اول» ایجاب و قبول و کافی است هر لفظی که بر آن دلالت داشته باشد هر چند به لفظ مجاز باشد با قرینه‌ی اراده‌ی آن معنی. و گفتن به لفظ زارعتک یا سلمت إلیک الارض علی أن تزرع کذا در ایجاب کافی است. و معتبر نیست که به لفظ ماضی باشد بلکه اگر به صیغه‌ی امر مثلاً بگوید: ازرع هذه الارض یا به مستقل مثلاً بگوید: تزرع هذه الارض یا به جمله‌ی اسمیه. و در جمیع آنها معتبر است قصد انشاء معنی به آن و به لفظ فارسی و غیر آن نیز جایز است. و باید ایجاب از طرف مالک زمین و قبول از طرف زارع باشد بلکه عکس آن نیز جایز است. و قبول حاصل می‌شود به گفتن قبلت بلکه قبول فعلی بعد از ایجاب قولی، کافی است. و مزارعه به معاطات نیز صحیح است ولی لازم نمی‌شود مگر به

صفحه : ۳۸۷

شروع در زراعت. «دوم» آن که مالک و زارع هر دو بالغ و عاقل و مختار باشند و تصرف مزارع در زمین جایز و به سبب فلس یا سفه، محجور از تصرف نباشد. و ضرر ندارد که زارع مفلس باشد. «سوم» آن که نماء زمین [را] بالاشتراک برای هر دو قرار دهند

پس اگر تمام نماء را برای یک کدام قرار دهند، مزارعه محقق نمی‌شود. «چهارم» آن که تمام نماء زمین ما بین آنها به نحو اشاعه باشد پس اگر نوع خاصی از زراعت را مختص یک کدام و نوع دیگر را مختص دیگر قرار دهند یا آن که نماء قطعه [ای] از زمین را مختص یکی و نماء قطعه‌ی دیگر را مختص دیگری قرار دهند مزارعه نمی‌شود. «پنجم» حصه هر کدام معین باشد به مثل نصف یا ثلث یا ربع یا نحو آنها. «ششم» آن که مدت زراعت را به شهور و سنین معین کنند و بدون تعیین باطل است. بلی، در صورتی که مزروع را معین کنند مثل آن که بگویند: گندم یا جو بکار و مبدأ آن را معین نمایند و مدت آن معین باشد، دور نیست صحیح باشد اگر مستلزم غرر نباشد بلکه با عدم تعیین مبدأ آن نیز؛ هر گاه در آن زمین، سالی یک مرتبه بیشتر زراعت نمی‌کنند و سال را معین کنند تا غرری نباشد صحت بعید نیست. و باید که مدت قدری طولانی باشد که زرع آن به وقت چیدن برسد و کمتر از آن کافی نیست. «هفتم» آن که زمین و لو به علاج، قابل زراعت باشد پس مزارعه در زمین شوره زار که قابل انتفاع نباشد یا آن که در وقت زراعت پیش از رسیدن حاصل، آب آن را فرا گیرد یا آن که آب نداشته باشد و تحصیل آن نیز به کندن چاه و نحو آن ممکن نباشد و اکتفاء به باران هم نشود، باطل است. «هشتم» آن که مزروع را نیز از گندم یا جو یا نحو آنها معین کنند در صورتی که اغراض به آن مختلف شود و الا باطل است مگر آن که به حسب عادت متعین باشد یا آن که مقصود آنها تعمیم در مزروع باشد که در این صورت زارع مخیر است بین انواع آن. «نهم» آن که زمین و مقدار آن را معین کنند پس اگر مورد مزارعه مردد باشد میان این قطعه یا آن قطعه از زمین یا مردد باشد بین این مزرعه یا آن مزرعه یا آن که مقدار آن معین نباشد به طوری که موجب غرر باشد، باطل است به خلاف آن که موجب غرر نباشد که صحت آن بعید نیست مثل آن که بگویند مقدار یک جریب از این زمین [را بکار. البته] با عدم اختلاف اجزاء آن یا آن که بگویند هر مقداری بخواهی از این زمین زراعت کن. و هر گاه زمین را مشخص نکنند در عقد، بلکه به نحو کلی مقدار معینی را وصف کند که غرر مرتفع شود ظاهر صحت آن است و در این صورت مالک مخیر است در تعیین آن. «دهم» تعیین آن که بذر بر کدام باشد و هم چنین سایر مصارف و لوازم آن [را] معین کند مگر در صورتی که به سبب انصراف یا متعارف بودن متعین باشد.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ در مزارعه شرط نیست که زمین ملک مزارع باشد بلکه کفایت می‌کند آن که به وجهی از وجوه مسلط بر آن زمین باشد

صفحه : ۳۸۸

مثل آن که مالک منفعت آن باشد با اجاره یا وصیت یا وقف یا آن که مسلط بر آن باشد به تولیت مثل متولی وقف عام یا خاص یا وصی [باشد] یا آن که حق اختصاص به آن زمین داشته باشد به تحجیر و سبق و نحو آنها یا آن که مالک انتفاع به آن باشد مثل آن که آن زمین را به عنوان مزارعه گرفته باشد و به دیگری مزارعه دهد یا با کسی شریک شود بلکه جایز است زمینی [را] از کسی عاریه بگیرد برای مزارعه. بلی، اگر کسی در زمین اصلاً حقی نداشته باشد، مزارعه‌ی آن باطل است مثل ارض موات بدون تحجیر یا سبق با نحو آنها زیرا که مزارع و عامل در آن یکسان می‌باشند. بلی، جایز است با عامل شریک شود در زراعت با اشتراک در بذر یا آن که کسی خود را اجیر دهد به عامل به ازاء بذری که می‌دهد و امثال آن و لیکن اینها از عنوان مزارعه خارج است.

[مسئله ۲]

مسأله ۲ اگر کسی را اذن دهد که در زمین او زراعت کند به شرط آن که نماء آن ما بین مالک و مأذون قسمت شود به نصف یا ثلث و نحو آنها، صحیح است ولی از عنوان مزارعه خارج است و دور نیست که مزارعه محسوب باشد. و هم چنین است اگر اذن دهد به هر کس که زراعت کند آن را هر چند تعیین شخص نکند و هم چنین اگر بگوید هر کس این زمین را یا یک جریب آن را مثلاً زراعت کند نصف یا ثلث حاصل آن برای من باشد و کسی اقدام به زراعت آن کند و این نظیر جعاله است. و مثل آن است که بگوید هر کس در خان یا خانه‌ی من شب بخوابد هر شبی یک قمری باید بدهد یا آن که هر کس در حمام من بیاید هر دفعه یک شاهی باید بدهد. و ظاهر آن است این معامله صحیح باشد زیرا که از معاملات عقلانیه است هر چند از معاملات عنوان دار نباشد.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ مزارعه از عقود لازمه است که باطل نمی‌شود مگر به اقاله یا به فسخ به خیار شرط یا به خیار تخلف بعضی شروطی که بر یکی از طرفین قرار داده باشند. و هم چنین باطل می‌شود به خارج شدن زمین از قابلیت انتفاع به سبب بی‌آبی یا به غرق شدن آن و امثال آن. و به موت یکی از طرفین باطل نمی‌شود بلکه اگر بمیرد وارث او به جایش می‌باشد. بلی، اگر بر عامل شرط مباشرت عمل شده باشد و بمیرد باطل می‌شود خواه پیش از در آمدن ثمره بمیرد، خواه بعد از آن. و مزارعه‌ی معاطاتی لازم نمی‌شود مگر به تصرف عامل. و اما مزارعه‌ی اذنیه پس رجوع از آن هر وقت باشد جایز است. بلی، در صورتی که بذر از عامل باشد و بعد از زراعت کردن او مالک رجوع کند ممکن است بگوئیم که باید زراعت را باقی گذارد تا وقت رسیدن حاصل آن و تمام حاصل، ملک عامل است و اجرت المثل زمین را باید به مالک دهد.

صفحه : ۳۸۹

[مسأله ۴]

مسأله ۴ اگر زمینی عاریه کند برای مزارعه دادن و عقد آن را جاری کند، لازم می‌شود و لکن عاریه دهنده می‌تواند رجوع کند از اعاره و مستحق أجره المثل زمین است بر عاریه کننده. و هم چنین است اگر عاریه کند برای اجاره دادن و اجاره دهد بنا بر اقوی.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ اگر در ضمن العقد یکی از طرفین بر دیگری شرط کند چیزی را بر ذمه‌ی او یا عین خارجی که علاوه از حصه‌ی حاصل به او بدهد صحیح است و باید وفا کند هر چند حاصل زمین سالم نماند. بلکه اقوی آن است که می‌توان قدر معین از حاصل را برای یکی از آنها استثناء کنند در صورتی که بدانند که مقدار دیگر برای قسمت باقی می‌ماند پس اشاعه‌ی تمام حاصل میان آنها در مزارعه، معتبر نیست بنا بر اقوی؛ چنانکه جایز است مقدار بذر را برای صاحبش استثناء کنند یا مقدار خراج سلطان یا مصارف تعمیر زمین را استثناء کنند از حاصل و تتمه را قسمت کنند. و آیا وفاء به این شروط مشروط به سلامت حاصل است نظیر استثناء ابطال در بیع ثمار یا نه؟ دو وجه است.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ اگر مدت زراعت [را] به اندازه معین کنند که عادتاً حاصل آن می‌رسد و مدت گذشت [بگذرد] و زراعت هنوز نرسیده [باشد]، ظاهر آن است که مالک می‌تواند امر کند با ازاله‌ی زراعت بدون ارش یا آن که باقی گذارد و از عامل مطالبه‌ی أجره‌المثل زمین کند با رضای عامل به بقاء و دادن اجرت. و واجب نباشد بر مالک باقی گذاردن زراعت تا برسد بدون اجرت و اگر بخواهد ازاله کند ارش آن بر او واجب نباشد، خواه به تقصیر زارع رسیدن زراعت عقب افتاده باشد مثل آن که در آب دادن مسامحه کرده باشد یا از جانب خدا باشد مثل آن که هوا تغییر کند. بلی، اگر بر مالک شرط کرده باشد که...^۱ فرض نرسیدن حاصل تا آن وقت باقی گذارد تا برسد بدون اجرت یا با اجرت، دور نیست صحت شرط و وجوب وفاء به آن.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ اگر زارع بعد از عقد و تسلیم زمین ترک زراعت کند تا مدت منقضی شود، آیا ضامن أجره‌المثل زمین است نظیر مستأجر که ضامن أجره‌المستمی است یا آن که ضامن نیست بلکه فعل حرام کرده یا ضامن باشد در صورتی که اختیاراً ترک زراعت کرده باشد به خلاف آن که معذور باشد که ضامن نباشد یا آن که ضامن حصه‌ی مالک باشد به حسب تخمین در آن سال یا آن که ضامن باشد به مقدار حصه‌ی مالک از منفعت زمین و از قیمت عمل زارع یا آن که ضامن باشد در صورتی که مالک مطلع بر ترک زراعت نشده باشد تا وقت زراعت فوت شده [باشد] به خلاف آن که مطلع شده و فسخ مزارعه نموده که ضامن نباشد، شش وجه است: و اوجه وجه پنجم است و این در صورتی است که ترک زراعت به سبب عذر عام نباشد و الا معلوم می‌شود که مزارعه باطل بوده و اما اگر مالک زمین را بعد از عقد تسلیم نداده عامل را می‌رسد که مزارعه را فسخ کند و

صفحه : ۳۹۰

اگر فسخ نکند، آیا مالک، ضامن حصه‌ی عامل باشد از منفعت زمین و آن چه معادل حصه‌ی اوست از حاصل آن به تخمین یا نه یا فرق باشد بین آن که مالک در ترک تسلیم معذور باشد که ضامن نباشد و الا ضامن باشد؟ چند وجه است.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ اگر بعد از عقد مزارعه، غاصبی زمین را بگیرد و ممکن نباشد از او پس بگیرند پس اگر پیش از تسلیم زمین به عامل باشد، عامل را می‌رسد که مزارعه را فسخ کند. و هر گاه بعد از آن باشد، نمی‌تواند فسخ کند و آیا غاصب ضامن تمام منفعت زمین است در آن مدت برای مالک تنها یا آن که به مقدار حصه‌ی او از منفعت زمین و از مقدار حصه‌ی او از عمل عامل ضامن است زیرا که بر او تفویض کرده و مقدار حصه‌ی عامل از منفعت زمین را نیز برای عامل ضامن است؟ دو وجه است: و محتمل است که برای هر کدام معادل حصه‌ی او از حاصل ضامن باشد به حسب تخمین.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ اگر مالک معین کند که نوع خاصی از زرع را زراعت کند مثل گندم یا جو و نحو آنها، متعین می‌شود بر زارع و جایز نیست از آن تعدی کند و چیز دیگری بکارد و اگر تعدی نمود بعضی علماء فرموده‌اند که هر گاه آن چه کاشته اضرب باشد از آن چه مالک معین کرده، مالک مخیر است که مزارعه را فسخ کند و أجره المثل زمین را در آن مدت از عامل بگیرد یا آن که امضاء کند و حصه‌ی خود را از آن چه کاشته بگیرد و علاوه بر تفاوت مزروع را با آن چه مالک معین کرده نیز بگیرد. و هر گاه آن چه کاشته انفع باشد تمام حصه‌ی خود را از همان بگیرد. و بعضی گفته‌اند که مطلقاً أجره المثل زمین را باید از او بگیرد زیرا که آن چه زراعت کرده عقد بر آن واقع نشده پس حصه از آن ندارد مطلقاً و لکن اقوی آن است که در صورتی که بداند مالک مطلق زرع را می‌خواهد و غرض او از تعیین زرع خاص، ملاحظه‌ی مصلحت زمین است که به چیز دیگر ضایع نشود. و آن چه کاشته اضرب باشد ممکن است بگوئیم که مالک مخیر است بین دو امری که ذکر شد و اگر ضرر آن چه کاشته کمتر باشد از آن چه مالک معین نموده؛ معین است اشتراک که حصه‌ی خود را از آن چه کاشته بگیرد. لکن این وجه، خلاف تحقیق است. و در صورتی که تعیین مالک برای خاصی است نه کم و زیادی ضرر پس یا تعیین آن بطور قید و عنایت است یا بطور تعدد مطلوب و شرطیت. و بنا بر اول، اگر تخلف نمود از آن چه مالک تعیین نموده مثل آن است که اصلاً زراعت نکرده تا مدت بگذرد و شش وجهی که در مسأله‌ی هفتم ذکر شد در آن نیز جاری است پس اگر بذر زراعتی که کرده از مالک زمین باشد حاصلش نیز ملک اوست و عامل مستحق اجرت عمل است مگر در صورتی که علم به تعیین مالک داشته، اقدام کند بر هتک احترام عمل خود که استحقاق اجرت نیز مشکل است. و اگر بذر از عامل بوده زراعت مال اوست و لکن اجرت المثل زمین را باید به مالک بدهد علاوه از

صفحه : ۳۹۱

آن چه به بعضی وجوه متقدمه باید بدهد. و بنا بر دوم اگر تخلف نمود مالک می‌تواند به خیار تخلف شرط، مزارعه را فسخ کند و أجره المثل زمین را از او بگیرد و زرع موجود مال صاحب بذر است و می‌تواند فسخ نکند و حصه‌ی خود را از زرع موجود بگیرد و حق الشرط خود را ساقط کند و می‌تواند که فسخ نکند و حق الشرط خود را نیز ساقط نکند بلکه عامل را تغريم کند به بعضی وجوهی که در مسأله‌ی هفتم گذشت و زرع موجود مال صاحب بذر است.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ اگر مزارعه کند زمینی را که فعلاً بی آب است و لکن تحصیل آب به کندن نهر یا چاه ممکن است پس زارع بی آبی آن را می‌دانسته، مزارعه صحیح و لازم است و اگر نمی‌دانسته؛ خیار فسخ دارد. و هم چنین است حکم مزارعه زمینی که آب بر آن مستولی شده و لکن جلوگیری آن ممکن باشد بخلاف آن که علاج آن ممکن نباشد در هر دو صورت که مزارعه باطل است، خواه عالم باشد خواه جاهل. و هم چنین است اگر در اثناء مدت مزارعه، آب از آن قطع یا بر آن مستولی شود و علاج آن ممکن نباشد که مزارعه باطل می‌شود هر چند انتفاع به آن، به غیر زرع؛ ممکن باشد زیرا که انتفاع مزارعه باید به زرع باشد. بلی، اگر اجاره کند زمینی را برای زراعت با آن که می‌داند آب ندارد و تحصیل آن هم ممکن نیست، می‌توان گفت صحیح است زیرا که انتفاع به عین مستأجره لازم نیست به زراعت باشد مگر آن که اجاره برای عنوان زراعت باشد بر وجه تقیید که باطل است.

[مسئله ۱۱]

مسأله ۱۱ در صحت مزارعه فرق نیست میان آن که بذر از مالک باشد یا از عامل یا از هر دو و لابد است از تعیین آن مگر در صورتی که به حسب عادت متعین باشد. و هم چنین فرق نیست در آن، ما بین آن که زمین مختص مزارع باشد یا آن که مشترک باشد بین او و عامل. و هم چنین لازم نیست که تمام عمل بر عامل باشد و می‌توان بر هر دو قرار دهند و هم چنین است سایر مصارف پس چهار چیز که [عبارت از] زمین و بذر و عمل و عوامل [باشند]، جایز است یکی از آنها از یکی باشد و بقیه از دیگری و می‌شود هر کدام از آنها را بر خود قرار دهند، بلکه می‌شود یک طرف بعضی یکی از چهار چیز را بر خود قرار دهد و تتمه را بر دیگری؛ چنانکه جایز است هر دو در تمام آنها شریک باشند [که در این صورت] باید بر طبق قراردادشان رفتار نمایند. و کسی که باید بذر بدهد، دادن قیمت آن کافی است و هم چنین نسبت به عوامل؛ چنانکه بر عامل لازم نیست که به نفسه مباشر زراعت شود بلکه جایز است اجیر بگیرد مگر آن که شرط مباشرت کرده باشد.

[مسأله ۱۲]

مسأله ۱۲ اقوی جواز بودن عقد مزارعه است ما بین زاید بر دو نفر با آن که زمین از یکی باشد و بذر از دیگری و عمل بر ثالثی و عوامل بر رابعی، بلکه جایز است که ما بین ازید از چهار نفر باشد به آن که بعضی بذر از یکی و تتمه از دیگری و هم چنین نسبت به عمل و عوامل.

صفحه : ۳۹۲

[مسأله ۱۳]

مسأله ۱۳ جایز است برای عامل کسی را با خود شریک کند در مزارعه یا آن که حصه‌ی خود را به او مزارعه دهد، خواه بذر از او باشد، خواه از مالک زمین و اذن مالک در آن شرط نیست. بلی، نمی‌تواند زمین را بدون اذن مالک تسلیم آن کس دهد و الا ضامن است چنانچه در اجاره گذشت. و ظاهر آن است که جایز باشد برای عامل، مزارعه خود را به صلح و نحو آن نقل به دیگری کند به عوض یا بدون عوض چنانچه جایز است که حصه‌ی خود را از حاصل به دیگری نقل کند؛ خواه پیش از ظهور حاصل، خواه بعد از آن. و خواه عامل ملتزم شده باشد به مباشرت عمل یا نه؟ زیرا که ممکن است بعد از نقل به دیگری خودش مباشر زراعت باشد.

[مسأله ۱۴]

مسأله ۱۴ اگر معلوم شود که عقد مزارعه باطل بوده پس یا پیش از شروع در عمل است یا بعد از آن و پیش از بذر پاشیدن یا بعد از آن و پیش از رسیدن حاصل یا بعد از آن پس هر گاه پیش از شروع در عمل زراعت معلوم شود، [در] فساد عقد اشکالی نیست. و هر گاه شروع کرده به مقدمات آن از قبیل کندن نهر و شخم کردن زمین و خریدن آلات زرع و نحو آنها و لکن هنوز تخم نپاشیده پس به این مقدمات در زمین وصفی حادث شده که مقابل عوض باشد عامل مستحق أجره‌المثل عمل است و الا اگر عملش لغو بوده، مستحق چیزی نیست و آلات و ادوات [ی] که خریده مال کسی است که عوض آن را داده. و اگر تخم افشاند زراعت مال صاحب بذر است پس اگر از مالک بوده، زرع مال اوست و اجرت عمل و عوامل بر اوست باید به عامل بدهد. و اگر بذر از عامل

بوده زراعت مال اوست و اجرت زمین را مالک بر او مستحق است. و اگر بذر مال هر دو باشد، زراعت مال هر دو است به نسبت بذر و بر هر کدام است أجره المثل آن چه مختص اوست از زراعت برای دیگری به همان نسبت. و اگر بذر مال ثالثی باشد، زرع نیز مال اوست و او باید أجره المثل زمین را به مالک و اجرت عمل و عوامل را به عامل بدهد و بر مالک واجب نیست که زرع او را باقی گذارد تا رسد در صورتی که پیش از رسیدن آن بطلان عقد معلوم شده باشد بلکه او را می‌رسد به کندن امرش کند و می‌تواند باقی گذارد و اجرت المثل زمین را بگیرد با رضای صاحب زرع و اگر به دادن اجرت راضی نشود، مالک نمی‌تواند او را الزام به دادن اجرت کند. اینها در صورتی است که جاهل به بطلان عقد باشند و الا کسی که بطلان عقد را می‌دانسته نمی‌تواند مطالبه‌ی عوض زمین یا مطالبه‌ی عوض عمل کند زیرا که خودش حرمت مال یا عمل خود را برده و در حکم متبرّع خواهد بود هر چند دیگری هم بطلان آن را بداند و اگر عامل بعد از آن که زمین را از مالک گرفت در صورت بطلان مزارعه؛ زراعت نکرد آن را، ضامن اجرت آن است که باید به مالک بدهد زیرا که منفعت زمین را بر مالک تفویض کرده مگر در صورتی که مالک عالم به

صفحه : ۳۹۳

بطلان باشد.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ مقتضای مزارعه آن است که عامل مالک منفعت زمین شود به قدر حصه که برای او قرار شده و مالک زمین هم مالک عمل شود بر عامل به مقدار حصه‌ی خود و بذر هم مشترک باشد میان آن دو به نسبت حصه‌ی آنها، خواه اصل بذر از هر دو بوده یا از یک کدام آنها یا از ثالثی بوده پس بذر مال هر کس بوده به مجرد روییدن آن مشترک می‌شود میان مالک و عامل هر کدام به قدر حصه‌ی آنها نه آن که زرع مال صاحب بذر باشد تا حاصل ظاهر شود از آن وقت حاصل مشترک شود یا آن که مال صاحب بذر باشد تا وقت رسیدن حاصل. بلی، اگر شرط کنند که به طور دوم یا سوم باشد یا آن که عقد را با این عنوان جاری کنند صحیح و متبع است و ثمره‌ی آن در چند جا ظاهر می‌شود: «اول» آن که بنا بر اول گاه زرع مشترک است و بنا بر دوم و سوم مال صاحب بذر است. «دوم» در زکات. «سوم» در مسأله‌ی فسخ یا انفساخ پیش از ظهور حاصل. «چهارم» در مسأله‌ی شریک کردن عامل دیگری را با خود یا مزارعه دادن حصه‌ی خود را به دیگری «پنجم» در مسأله‌ی ترک زراعت تا انقضاء مدت.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ اگر در اثناء مدت پیش از ظهور حاصل یا پیش از رسیدن آن، مزارعه به سببی منفسخ و باطل شد مثل آن که آب آن قطع شد با عدم امکان تحویل آن یا آن که آب بر آن مستولی شود و جلوگیری آن ممکن نباشد یا آن که مانع عامی پیدا شود ظاهر آن است که حکم تبیین بطلان از اول در آن جاری باشد پس زرع موجود مال صاحب بذر است هر چند احتمال بعید می‌رود که از آن وقت منفسخ و زرع موجود مشترک باشد میان مالک و زارع بالنسبه.

[مسئله ۱۷]

مسأله ۱۷ اگر عقد مزارعه صحیح واقع شود و در اثناء مدت به اقاله‌ی هر دو یا به خیار شرط که برای یک کدام قرار داده باشند یا به خیار تخلّف شرط مزارعه را فسخ کنند پس بنا بر آن چه در مسأله‌ی پانزدهم ذکر کردیم نسبت به زرع موجود باید به مقتضای مزارعه عمل کنند و میان مالک و زارع به نسبتی که قرار داده‌اند مشترک خواهد بود و صاحب زمین مستحق اجرت زمین نیست بر حصه‌ی عامل چنانچه عامل نسبت به حصه‌ی مالک مستحق اجرت عمل نیست نسبت به مدت گذشته زیرا که مفروض آن است که مزارعه تا آن وقت صحیح بوده و اما نسبت به زمان آینده تا حاصل آن برسد می‌تواند با یکدیگر تراضی کنند و زرع را باقی گذارند تا برسد با اجرت یا بدون آن و اگر هر دو راضی شوند به آن که زرع را نرسیده بچینند و زارع بی رضای مالک نمی‌تواند زرع را باقی گذارد تا برسد، هر چند با دادن اجرت زمین باشد. و اگر مالک امرش کند به چیدن نرسیده‌ی آن، حق مطالب تفاوت قیمت را از مالک ندارد و مالک را می‌رسد از عامل مطالبه‌ی قسمت کند و حصه‌ی خود را باقی گذارد تا برسد. و عامل امر کند که حصه‌ی خود را نرسیده بچیند. و اما بنا بر دو وجه دیگر زرع

صفحه : ۳۹۴

موجود، ملک صاحب بذر است و ظاهر آن است که بنا بر آن دو وجه نیز نسبت به زمان گذشته، نه مالک مستحق اجرت زمین باشد بر عامل و نه عامل، مستحق أجره عمل باشد بر مالک زیرا که معامله تا وقت فسخ صحیح بوده اگر چه چیزی از حاصل عاید هیچ کدام نشده. و نظیر آن است که زرع تا آخر باقی بماند و حاصل آن به آفت آسمان یا زمینی تلف شود. و در صورتی که عامل فسخ کرده باشد محتمل است باید اجرت زمین را غرامت کشد و خلاصه آن چه در طی مسائل متقدمه ذکر شده آن است که مزارعه چند صورت است: «اول» آن که عقد صحیح جامع الشرائط بر مزارعه واقع شود و بر طبق آن عمل نمایند تا آخر؛ خواه حاصل برای آنها سالم بماند یا آن که به آفت آسمانی یا زمینی سالم نماند. «دوم» آن که عقد صحیح واقع شود ولی عامل زراعتی را که مقرر شده در آن مدت ترک کند تا بگذرد خواه زراعت دیگر در زمین کرده باشد یا نه؟ «سوم» آن که بعد از آن که زراعت کرده در اثناء مدت ترک عمل کند به اختیار یا به عذری. «چهارم» آن که معلوم شود از اول، مزارعه باطل بوده. «پنجم» آن که در اثناء مدت به سبب قطع آب یا استیلاء آن با عدم امکان علاج یا نحو آن از اعداد عامه مزارعه منفسخ شود. «ششم» آن که مزارعه را در اثناء مدت به خیار یا به اقاله فسخ کنند و حکم آنها در طی مسائل مذکوره معلوم شد.

[مسأله ۱۸]

مسأله ۱۸ اگر بعد از عقد مزارعه معلوم شد که زمین غصبی بوده، مالک آن می‌تواند عقد را اجازه کند و حصه‌ی از او باشد خواه بعد از انقضاء مدت معلوم شود و خواه در اثناء زرع و خواه پیش از شروع در آن به شرط آن که در عقد قیدی یا شرطی نکرده باشند که با آن قید؛ محلی برای اجازه نباشد می‌تواند مزارعه را رد کند پس اگر پیش از شروع در زراعت رد کند اشکالی نیست. و اگر بعد از تمام شدن عمل رد کند، زراعت ملک صاحب بذر است و أجره المثل زمین را باید به مالک بدهد. و هم چنین اگر در اثناء زرع رد کند که نسبت به بقیه‌ی مدت امر زرع به دست اوست یا امر می‌کند به ازاله‌ی زراعت یا راضی می‌شود به باقی ماندن آن و اجرت زمین را می‌گیرد به شرط رضای صاحب بذر به ابقاء آن. و اما مزارع و زارع اگر مغرور شده‌اند از جانب دیگری پس رجوع می‌کنند به کسی که آنها را مغرور نموده و الا فلا. و هر گاه معلوم شود که بذر مغضوب بوده، زرع مال صاحب آن است و اجرت زمین و اجرت عامل را نباید بدهد. بلی، اگر در اثناء زرع پیش از رسیدن حاصل، معلوم شود، مالک زمین را می‌رسد که او را امر به ازاله‌ی زرع نماید یا راضی به ماندن آن شود با اجرت یا بدون آن و اینها در صورتی است که محلی برای اجاره‌ی صاحب

بذر نباشد مثل آن که مزارعه را بر بذر کلی کرده باشند نه بر آن بذر مشخص و نحو آنها و آن را داده باشند یا آن که محل اجازه باقی باشد و لکن صاحب بذر اجازه‌ی مزارعه را

صفحه : ۳۹۵

نکند به خلاف آن که محل آن باشد و اجازه کند که به اجازه کردن صاحب بذر، طرف مزارعه می‌شود و حصه [ای] که برای غاصب قرار داده بودند می‌گیرد. و هر گاه عامل عبد دیگری باشد و معلوم شود که مأذون از مولی نبوده امر او به دست مولی است و اگر معلوم شود که عوامل یا سایر مصارف مثل آلات زراعت غصبی بوده، مزارعه صحیح است و صاحب آن اجرت المثل آنها را می‌گیرد و بر فرض تلف شدن آن، قیمت را مستحق است. و در بعض صور محتمل است جریان فضولیت در عقد مزارعه و امکان اجازه.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ خراج زمین بر صاحب آن است و اگر زمین را اجاره کرده، مال الاجاره بر اوست. و هم چنین مصارفی که برای تمکن از تصرف وقت گرفتن زمین از سلطان کرده و آن چه از او گرفته‌اند که زمین را واگذار به او کرده‌اند بر اوست و اگر در ضمن العقد، شرط کرده‌اند که مصارف مذکوره بعضاً او کلاً بر عامل باشد صحیح است هر چند گاهی کم و زیاد می‌شود و این مقدار جهالت، مضرّ به صحت آن نیست بنا بر اقوی. و اما سایر مصارف زراعت مثل کندن نهر و چاه و آلات آب کشی و پاک کردن نهر و اصلاح آن و دیوار کشی اطراف آن و نصب باب اگر محتاج به آن باشد و چرخ و طناب و امثال آنها که غالباً هر ساله اتفاق می‌افتد باید تعیین کنند که مصارف آن بر مالک باشد یا بر عامل مگر در صورتی که به سبب عادت متعین باشد که محتاج به تعیین نباشد و اما آن چه مأمور به ظلم از زارع به غیر عنوان خراج بگیرد پس بر مالک نیست هر چند گرفتن آنها از جهت زمین باشد.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ مالک یا زارع را می‌رسد که بعد از ادراک حاصل و قبل از چیدن، حصه‌ی دیگری را از حاصل زرع یا میوه تخمین و معین کند به مقداری از آن به شرط رضا و قبول او. و جواز خرص مختص به مزارعه و مساقات نیست بلکه در هر زرع یا میوه که مشترک باشد جاری است و اقوی آن است که بعد از قبول لازم می‌شود هر چند بعد از آن معلوم شود که کمتر از حصه‌ی او یا زیادتر به او رسیده. و ظاهر آن است که این معامله‌ی جداگانه‌ی عقلانیه است، نه بیع است و نه صلح معاوضی پس اشکال اتحاد عوض و معوض یا اشکال آن که این کار بیع محاقله یا مزاینه باشد که نهی از آن وارد شده در آن جاری نیست و نه اشکال ربا با آن که بنا بر اقوی مختص به بیع نیست بلکه در مطلق معاوضات جاری است، در این معامله جاری نیست زیرا که حاصل زرع و درخت میوه پیش از چیدن آن مکیل و موزون نیست و ربا در معاملات مختص به مکیل و موزون است علاوه، صحت این معامله به دلیل خاص ثابت شده و می‌توان اسم آن را «تقبل» بگذاریم و حصر معاملات در آن چه در کتب علماء معنون است ممنوع است. بلی، ممکن است بگوئیم که این معامله در معنی، راجع به صلح غیر معاوضی است و نظیر آن است که آن دو شریک با یکدیگر سازش کرده‌اند که

صفحه : ۳۹۶

حصه‌ی یکی از آنها از زرع فلان مقدار باشد و بقیه از دیگری باشد؛ شبیه قسمت مال مشترک یا آن که این معامله نوعی از تقسیم باشد پس اگر بخواهند این معنی را به لفظ صلح جاری نمایند صحیح است. و صیغه‌ی خاصی در این معامله معتبر نیست بلکه هر لفظی که دلالت بر آن نماید کافی است بلکه اقوی آن است که محتاج به صیغه، اصلاً نیست بلکه مجرد تراضی آنها کافی است و ظاهر آن است که در صحت تخمین، شرط است که حاصل رسیده باشد و پیش از آن صحیح نیست و قدر متیقن از صحت آن معامله، آن است که به مقداری از همان حاصل، حصه‌ی یک کدام را تخمین و معین نمایند. و کفایت نکند که به قدری از جنس آن در ذمه‌ی خود، حصه‌ی دیگری معین کند. بلی، اگر معامله مزبوره را به عنوان صلح جاری نمایند تعیین حصه‌ی او در ذمه مانعی ندارد لکن از عنوان این معامله بیرون است. و مشهور علماء فرموده‌اند که قرار گرفتن این معامله مشروط به آن است که حاصل تا وقت چیدن از آفات ارضی و سمائی سالم بماند پس اگر آفتی به آن رسد؛ خسارت آن بر هر دو است. و مراد از آفت ارضی آن است که از غیر انسان صدمه به زراعت برسد و لکن دور نیست که اگر کسی حاصل را تلف کند نیز ملحق به آن باشد. و آیا اگر اجنبی حصه‌ی یک کدام یا هر دو را تخمین کند، متعین می‌شود یا نه؟ اقوی عدم تعیین است.

[مسئله ۲۱]

مسئله ۲۱ بناء بر آن چه ما ذکر کردیم که از اول، زرع مشترک میان آنهاست، هر گاه حصه‌ی یک کدام یا هر یک به حد نصاب باشد زکات آن واجب است. و هم چنین است اگر در مزارعه شرط کرده باشند که از وقت ظهور ثمره، مشترک شود به خلاف آن که شرط کرده باشند که بعد از رسیدن حاصل به حد چیدن یا بعد از چیدن یا بعد از تصفیه‌ی دانه، مشترک شود که در این صورت زکات تمام بر صاحب بذر است زیرا که مدار در وجوب زکات، مالک بودن آن است وقت صدق اسم گندم یا جو و در آن وقت بر این فرض صاحب بذر مالک بوده و بر فرض اول و دوم هر دو مالک بوده‌اند.

[مسئله ۲۲]

مسئله ۲۲ اگر ریشه زرع در زمین بماند تا بعد از قسمت حاصل و انقضاء مدت مزارعه و در سال بعد از آن ریشه بروید و حاصل دهد پس اگر بذر مال هر دو بوده، حاصل نیز از هر دو است. [و] اگر مال یک کدام است، حاصل مال او اوست مگر در صورتی که صاحب بذر از آن اعراض کرده باشد که در این صورت مال کسی است که آن را تملک کرده باشد. و بعضی گفته‌اند در صورت عدم اعراض مطلقاً هر دو در آن حاصل شریک هستند زیرا که در زرع و ریشه‌ی آن شریک بودند هر چند بذر مال یکی از آنها یا مال دیگری بوده و این قول اقوی است. و هم چنین است در صورتی که از دانه‌های حاصل سال مزارعه چیزی در زمین مانده باشد و بدون اعراض بروید که حاصل آن نیز مشترک است به خلاف آن که آن دانه از

صفحه : ۳۹۷

حصه‌ی یک کدام باشد که حاصل، مال صاحب آن است. و در صورتی که دانه‌ها مختص زارع بوده یا مشترک ما بین او و مالک بوده و روییده باشد صاحب زمین اجرت آن را بر زارع مستحق نیست هر چند به آن زمین به سبب روییدن دانه‌ها منتفع شود زیرا که زراعت آن به فعل او نبوده و معامله هم بر آن واقع نشده.

[مسئله ۲۳]

مسئله ۲۳ در مواردی که مالک را می‌رسد که زرع زارع را از ازاله کند آیا بعد از تعلق زکات به آن و پیش از رسیدن آن جایز است یا نه؟ بعضی فرموده‌اند که جایز نیست مگر در صورتی که حق فقراء را از آن ضامن شود زیرا که کندن آن اضرار به آنهاست لکن اقوی جواز آن است و حق فقراء متعلق به عین موجود است هر چند نرسیده باشد.

[مسئله ۲۴]

مسئله ۲۴ از اخبار مستفاد می‌شود که جایز است برای کسی که اراضی خراجیه را در دست دارد به دیگری بدهد که برای خود زراعت کند و خراج زمین را از جانب او بدهد.

[فصل دوم در تنازع در مزارعه]**[مسئله ۱]**

مسئله ۱ هر گاه ما بین مالک و عامل خلاف شود که مدت مزارعه یک سال بوده یا دو سال مثلاً یا شش ماه بوده یا هشت ماه؟ قول منکر زیاده مقدم است. بلی، اگر مالک ادعا کند که مدت مزارعه کمتر بوده به قدری که ممکن نباشد و لو به ندرت در آن قدر از مدت زراعت برسد، تقدیم قول او مشکل است. و هر گاه اختلاف کنند در کم و زیادی حصه، قول صاحب بذر که مدعی کمتر باشد مقدم است و اینها در صورتی است که نزاع آنها در زیادی مدت یا حصه هر کدام و کمی آن باشد، به خلاف آن که اختلاف کنند در تشخیص مقدار حصه یا مدت که عقد بر آن واقع شده یکی گوید بر فلان مقدار از حصه یا مدت واقع و دیگری گوید بر فلان مقدار که کمتر است واقع شده که ظاهراً باید هر دو قسّم یاد کنند پس اگر هر دو قسّم خوردند یا نکول از آن نمودند، قول هر کدام که موافق با اقل مدتهاً یا مقداراً باشد مقدم است.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ اگر اختلاف کنند در آن که بذر یا عمل یا عوامل بر کدام شرط شده؟ باید هر دو قسّم یاد نمایند و با قسّم هر دو یا نکول هر دو، معامله باطل می‌شود.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ اگر خلاف کنند و زارع ادعا کند بر مالک که زمین را به عنوان عاریه به او داده که در آن زراعت کند و مالک ادعای مزارعه کند، باز مرجع تحالف است و با قسّم هر دو یا نکول آنها، أجره المثل زمین بر زارع ثابت می‌شود پس اگر ادعای آنها بعد از رسیدن حاصل باشد بی اشکال است و اگر در اثناء زراعت باشد؛ ظاهر آن است که مالک بتواند به زارع رجوع کند به أجره

المثل. و آیا بر او واجب باشد که زراعت را به حال خود بگذارد تا برسد و أجره زمین را بگیرد در صورتی که زارع بخواهد باقی گذارد یا آن که جایز باشد بر مالک امر کند زارع را به ازاله‌ی آن؟

صفحه : ۳۹۸

دو وجه است. و هر گاه نزاع آنها پیش از پاشیدن بذر باشد، ظاهر آن است که بعد از قسّم هر دو یا نکول آنها مزارعه منفسخ باشد.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ اگر مالک زمین بر زارع ادعا کند که زمین را از من غصب کردی و در آن زراعت نمودی و زارع بگوید به مزارعه تصرف کردم، قول مالک مقدم است با قسّم او که مزارعه نداده‌ام.

[فصل سوم در مسائل متفرقه]

[اول]

اول «اول» هر گاه زارع کوتاهی کند در تربیت زمین که حاصل آن کم باشد، ظاهر آن است که عامل به حسب تخمین اهل خبره تفاوت حصه‌ی مالک را غرامت کشد.

[دوم]

دوم «دوم» اگر مالک ادعا کند بر زارع که به آن چه در ضمن عقد مزارعه بر او شرط شده، عمل نکرده یا آن که ادعا کند بر او که در زراعت کوتاهی کرده به طوری که ضرر به زرع وارد آمده و زارع منکر آن شود، قول زارع مقدم است زیرا که امین است در عمل خود و هم چنین اگر بر او ادعا کند که در حفظ حاصل بعد از ظهور آن تقصیر کرده و او منکر باشد.

[سوم]

سوم «سوم» اگر یکی از مالک یا زارع ادعا کنند بر دیگری، شرطی را که متعلق به زرع باشد و او منکر اصل اشتراط باشد قول منکر اشتراط، مقدم است.

[چهارم]

چهارم «چهارم» اگر یک کدام بر دیگری ادعای غبن در مزارعه نماید باید اثبات کند و بعد از اثبات می‌تواند مزارعه را فسخ کند.

[پنجم]

پنجم «پنجم» اگر متولی وقف، زمین موقوفه را با مصلحت موقوف علیه تا مدتی مزارعه دهد لازم می‌شود و به مردن متولی باطل نمی‌شود به خلاف آن که اگر بطن سابق موقوف علیه آن را مزارعه دهد تا مدتی و پیش از انقضاء آن بمیرد که ظاهر آن است، مزارعه از وقت مردن او باطل شود زیرا که به مردن او موقوفه منتقل به بطن لاحق می‌شود چنانچه در اجاره‌ی آن نیز چنین است.

[ششم]

ششم «ششم» مزارعه‌ی کافر صحیح است خواه مالک کافر باشد یا عامل.

[هفتم]

هفتم «هفتم» در بعض اخبار، نهی وارد شده که مزارع ثلث حاصل را برای بذر معین کند و ثلث برای صاحب زمین و ثلث برای گاو پس سزاوار نیست که اسم بذر و گاو را ببرند و ظاهر کراهت آن است، بلکه احوط ترک آن است.

[هشتم]

هشتم «هشتم» بعد از آن که مزارعه به وجه صحیح واقع شد بعد از ظهور حاصل، جایز است که یک کدام آنها حصه‌ی خود را با دیگری صلح کند به مقدار معینی از همان جنس یا غیر آن بعد از آن که حاصل را به حسب متعارف تخمین کنند به صلح آن قبل از ظهور حاصل نیز جایز است چنانچه جایز است که با یکدیگر مصالحه کنند که حصه‌ی هر کدام را از یکی از دو قطعه زمین که محل مزارعه بوده به حصه‌ی دیگری از قطعه‌ی دیگر، بلکه ظاهر جواز تقسیم دو قطعه زمین است که مورد مزارعه بوده بدون عنوان مصالحه که حاصل یک کدام از دو قطعه از یکی باشد و حاصل دیگری، مال دیگر زیرا که معلوم نیست اعتبار مشاع بودن حصه‌ی آنها مگر در اصل عقد.

صفحه : ۳۹۹

[نهم]

نهم «نهم» معتبر نیست در صحت مزارعه آن که زمین از اول مدت یا در سال اول قابل زراعت باشد، بلکه جایز است مزارعه نمودن زمین بایر که زراعت کردن آن ممکن نیست مگر به اصلاح و تعمیر آن تا یک سال یا زیادتر و بنا بر این هر گاه زمین وقف خاص یا عام، بایر شده باشد، برای متولی جائز است که چندین ساله به دیگری مزارعه دهد به طوری که مصلحت موقوف علیه باشد تا آن را تعمیر و اصلاح کند و مثلاً تا دو سال حاصل آن از عامل باشد به ازاء مصارف تعمیر و بعد از آن مشترک باشد بطور اشاعه به حصه‌ی معین.

[دهم]

دهم «دهم» در اخبار وارد شده که برای زارع مستحب است وقت تخم افشاندن این دعا را بخواند: اللَّهُمَّ قَدْ يَدْرُنَا وَ أَنْتَ الزَّارِعُ وَ اجْعَلْهُ حَيًّا مُتْرَاكِمًا وَ در بعض اخبار است که اگر بخواهی زراعت کنی، یک کف از بذر در دست بگیر رو به قبله، سه مرتبه بگو: أَمَّا فَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرَثُونَ أَمْ أَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ بعد از آن سه مرتبه بگو: بَلِ اللَّهُ الزَّارِعُ بعد از آن بگو: اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ حَيًّا مُبَارَكًا وَ ارزُقْنَا فِيهِ السَّلَامَةَ بعد از آن قبضه‌ی بذر را در آب به پاش. و منقول است که وقتی که حضرت آدم علیه السلام به زمین آمد و محتاج به طعام و شراب شد شکایت به جبرئیل علیه السلام نمود، جبرئیل علیه السلام عرض کرد ای آدم! زراعت کن. حضرت فرمود: پس مرا دعایی تعلیم نما، عرض کرد بگو: اللَّهُمَّ اكْفِنِي مَوْنَةَ الدُّنْيَا وَ كُلَّ هَوْلٍ دُونَ الْجَنَّةِ وَ أَلْبِسْنِي الْعَافِيَةَ حَتَّى تَهْنِئَنِي الْمَعِيشَةَ.

[باب دوم در مساقات]

اشاره

باب دوم در مساقات و حقیقت آن، معامله‌ای است بر درختستان که ریشه‌های آنها در زمین ثابت باشد که آن را آب دهد به حصه از میوه آن و این معامله‌ای است عقلانی و اخبار کثیره دلالت بر مشروعیت آن دارد و احکام آن در ضمن دو فصل بیان می‌شود

[فصل اول در شرایط آن]

فصل اول در شرایط آن و آن چند امر است: «اول» ایجاب و قبول و کفایت می‌کند در آنها هر لفظی که دلالت کند بر معنای مذکور، خواه به صیغه‌ی ماضی باشد یا مضارع یا به صیغه‌ی امر یا به جمله‌ی اسمیه، با قصد انشاء آن به هر لغتی باشد؛ چه عربی یا فارسی یا ترکی و امثال آنها و بعد از ایجاب-قولی، قبول فعلی کافی است و معاطات نیز در آن کافی است. «دوم» بلوغ و عقل و اختیار. «سوم» ممنوع نبودن از تصرف به سبب سفه یا فلس. «چهارم» آن که ریشه‌های آن را عیناً یا منفعتاً یا منفعت آن را مالک باشد یا آن که تصرف او در آن نافذ باشد به سبب ولایت یا وکالت

صفحه : ۴۰۰

یا تولیت. «پنجم» معلوم و معین بودن درختان و عمل نزد هر دو. «ششم» آن که ریشه‌های آن در زمین ثابت و مغروس باشد پس مساقات نسبت به فسیل نخل مثلاً که آن را به فارسی «تال» گویند پیش از غرس باطل است. «هفتم» تعیین مدت به شهور و سنین و آن که به قدری طولانی باشد که ممکن باشد رسیدن میوه در آن مدت غالباً. و دور نیست کفایت تعیین مدت به بلوغ ثمر یک سال مثلاً بدون ذکر شهور زیرا که تخمیناً مدت آن معلوم است. «هشتم» آن که مبدأ آن پیش از ظهور میوه‌ی آن باشد یا بعد از آن و پیش از رسیدن آن به طوری که محتاج به آب دادن یا عمل دیگر باشد؛ به خلاف بعد از رسیدن که محتاج به آنها نباشد که صحت آن مشکل است هر چند محتاج به محافظت و چیدن و نحو آنها باشد. «نهم» تعیین حصه‌ی هر کدام به اشاعه و بدون تعیین آن باطل است مگر در صورتی که حصه‌ی هر کدام به حسب متعارف متعین باشد از ثلث یا نصف و صحیح نیست که مقدار معینی از میوه را برای یکی قرار دهند مثل یک خروار مثلاً و بقیه را هر چند باشد برای دیگری. بلی، دور نیست کفایت تعیین حق هر کدام به میوه‌ی اشجار معینی که ثمره‌ی آنها را برای یکی و بقیه را برای دیگری قرار دهند بلکه جایز است که ثمره‌ی اشجاری را برای یکی قرار

دهند و در بقیه هر دو شریک باشند یا آن که برای یک کدام علاوه از حصه‌ی مشاعه، مقدار معینی به وزن شرط کنند در صورتی که بدانند میوه‌ی آن زیاده از آن مقدار است و بقیه می‌ماند تا در آن هر دو شریک باشد. «دهم» آن که چیزهایی که بر مالک و عمل‌هایی که بر عامل است، معین کنند هر گاه به حسب متعارف متعین نباشد.

[فصل دوم در احکام مساقات]

[مسئله ۱]

مسئله ۱ اشکالی نیست در صحت مساقات پیش از ظهور میوه چنانچه بلا خلاف مساقات بعد از رسیدن میوه در صورتی که محتاج به عملی نباشد به جز محافظت و چیدن آن باطل است و علماء خلاف کرده‌اند در صحت آن بعد از ظهور ثمر و پیش از رسیدن آن و اقوی صحت آن است، خواه عمل عامل باعث زیادتی ثمر باشد یا نه، خصوصاً در صورتی که بعضی درختان، هنوز ثمره‌ی آن ظاهر نشده باشد.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ اقوی جواز مساقات اشجاری است که میوه نداشته باشد و مقصود از کاشتن، انتفاع به برگ آن باشد مثل درخت حنا و بعضی اقسام توت و امثال آن.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ مساقات بر اصول غیر ثابتة مثل بطیخ و بادنجان و پنبه و نی شکر و نحو آنها نزد علماء جایز نیست هر چند مکرر ثمر دهد و لکن جواز آن بعید نیست هر چند مساقات مصطلحه نباشد بلکه در مطلق زراعت جواز آن بعید نیست.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ جایز است معامله نمودن بر اشجاری که محتاج به سقی نباشد به این که به آب باران کفایت بشود یا

صفحه : ۴۰۱

آن که ریشه‌ی آن به جائی رسیده باشد که رطوبت زمین کفایت آن کند و دیگر محتاج به آب نباشد در صورتی که محتاج به اعمال دیگر باشد هر چند این معامله از باب مساقات نیست چنانچه ذکر نمودم در معامله بر اشجاری که ثمره‌ی آن رسیده و دیگر حاجت به آب ندارد.

[مسئله ۵]

مسأله ۵ جایز است مسابقات فسیل نخل که مغروس باشد هر چند تا چند سال دیگر میوه ندهد به شرط آن که مدت مسابقات را آن قدر طولانی قرار دهند که میوه‌ی آن را درک کند.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ گذشت که مسابقات ریشه‌ی درختی که نکاشته باشند صحیح نیست لکن جایز است مسابقات بستانی که اصول مغروسه دارد و اصول غیر مغروسه را نیز مشتمل باشد به این که بر عامل شرط کنند که آنها را نیز بکارند و آب دهد تا میوه دهد بلکه اقوی صحت معامله بر فسیل نکاشته است به تنهایی تا مدتی که میوه‌دار شود اگر چه از مسابقات مصطلحه خارج است.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ مسابقات معامله‌ی لازم است و باطل نمی‌شود مگر به اقاله‌ی طرفین یا فسخ به خیار شرط یا به خیار تخلف بعضی شروط یا به عروض مانع عام که موجب بطلان باشد و نحو آن.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ باطل نمی‌شود مسابقات به مردن مالک یا عامل و به موت مالک منتقل می‌شود حصه‌ی او به وراثت و با موت عامل، وراثت او به جای او می‌باشند لکن وارث را جبر به عمل نمی‌کند. اگر خودش یا اجیر او متصدی عمل شد که هیچ و الا حاکم شرع از ترکیه‌ی او برمی‌دارد و کسی را برای مباشرت عمل او اجیر می‌کند تا میوه‌ی آن برسد و میوه‌ی آن را به مقتضای قرارداد مالک و عامل ما بین مالک و وارث عامل قسمت می‌کند. بلی، در صورتی که در مسابقات مقید کرده باشند به عمل عامل به نفسه، به مردن او باطل می‌شود به خلاف آن که در ضمن العقد شرط مباشرت عامل کرده باشند و بمیرد که در این صورت مالک مخیر است بین فسخ معامله به تخلف شرط و بین اسقاط حق الشرط و راضی شدن به عمل وارث عامل یا اجیر او.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ علماء گفته‌اند در صورتی که در عقد مسابقات خدمات باغ را معین نکنند که بر عهده‌ی مالک باشد یا بر باغبان، جمله از کارها بر باغبان است و جمله بر مالک و ضابطه‌ی کارهایی که بر باغبان است [عبارت از] کارهایی است که هر ساله متجدد و مکرر لازم است مثل اصلاح زمین به کندن اگر محتاج باشد و تنقیه نهرها و آب دادن باغ و مقدمات آن مثل دلو و طناب و اصلاح جداول و آب‌کشی از چاه و نحو آن و کندن حشیش که مضرّ به باغ و بریدن جریده‌های درخت خرما و شاخه‌های زیاد درخت انگور و تلقیح که پاشیدن گرد درخت نر بر ماده باشد و چیدن میوه و پهن کردن آن در آفتاب و پاکیزه کردن زمین آن و محافظت کردن میوه تا زمان قسمت کردن. و ضابط کارهایی که بر مالک است آن که هر ساله مکرر نشود هر چند در آن سال اتفاقاً مکرر شود مثل کندن چاه و نهر و بناء دیوار باغ و دولاپ

صفحه : ۴۰۲

و تعمیر چرخ و نحو آنها از کارهایی که هر ساله مکرر نمی‌شود نوعاً و در بعض کارها، خلاف کرده‌اند که آیا بر عامل است یا بر مالک مثل گاو آب کش و «کش» که آلت لقاح است و ساختن آن چه از دیوار باغ می‌افتد و گذاردن خار روی دیوار که از بیرون رفت و آمد ممکن نباشد و بعض کارهای دیگر. و لکن دلیلی برای هیچ کدام از دو ضابطه‌ی مذکوره نیست. و اقوی آن است که اموری که به سبب متعارف بودن آن بر خصوص مالک یا باغبان باشد بر هر کدام متعین است و در غیر آنها، باید در عقد مسافات معین کنند بر هر کدام تا مجهول نماند و در صورت اطلاق و عدم غرر بر هر دو است زیرا که ثمره مشترک ما بین آنهاست پس مقدمات تحصیل آن نیز بر هر دو می‌باشد.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ اگر شرط کنند که جمیع کارها بر عهده‌ی مالک باشد اشکالی نیست در بطلان شرط زیرا که خلاف مقتضای عقد مساقات است. بلی، هر گاه کاری را بر باغبان معین کنند که موجب زیادتی میوه باشد و بقیه‌ی کارها بر مالک معین کنند، صحیح است و اگر کاری را که بر باغبان معین کنند موجب زیادتی میوه نباشد مثل محافظت باغ و نحو آن؛ در صحت شرط دو قول است: اقوی صحت آن است. و هم چنین است اگر بعد از رسیدن میوه، عقد مساقات را جاری کنند برای خصوص حفظ میوه و نحو آن، هر چند در این صورت خلافتی در بطلان مساقات نیست چنانچه گذشت.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ اگر باغبان به شرایطی که ملتزم شده عمل نکرده پس هر گاه وقت آن عمل هنوز فوت نشده، مالک را می‌رسد که او را جبر کند بر عمل و اگر جبرش ممکن نباشد یا آن که وقت تدارک فوت شده باشد، مالک می‌تواند مساقات را فسخ کند به خیار تخلف شرط. و آیا می‌تواند بدون فسخ، أجره‌المثل حصه‌ی خود را از عمل فائت مطالبه نماید به این معنی که مخیر باشد ما بین فسخ و مطالبه‌ی اجرت؟ دو قول است: اقوی آن است که مخیر است و این مسئله در سایر عقود نیز جاری است پس اگر در عقد بیع بایع بر مشتری شرط کند مثلاً در وقت معین ثوبی را بدوزد و آن وقت فوت شود، بایع مخیر است که بیع را فسخ کند یا مطالبه‌ی اجرت خیاطت نماید. و هم چنین است در تخلف شرط در ضمن عقد اجاره یا صلح و نحو آن.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ هر گاه باغبان بر مالک شرط کند که غلام مالک با او باغبانی کند، صحیح است به خلاف آن که بر او شرط کند که تمام باغبانی بر عهده‌ی غلام مالک باشد که این شرط باطل است نظیر آن است که تمام باغبانی را بر خود مالک قرار دهد که بی خلاف باطل است و اگر عامل بر مالک شرط کند که غلامش در باغ مختص به عامل باغبانی کند بی اشکال باید صحیح باشد اگر چه بعضی گفته‌اند باطل است. و هر گاه شرط کند که تمام باغبانی بستان بر غلام مالک باشد به آن که عمل باغبانی غلام را برای عامل قرار دهند آیا صحیح است یا نه؟ دور نیست صحیح باشد زیرا که

صفحه : ۴۰۳

غلام به اذن مالک نایب عامل است در عمل، هر چند بی اشکال نیست و بنا بر صحت اگر شرط کنند تمام عمل را بر مالک یا غلام او به عنوان نیابت از عامل باید صحیح باشد.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ شرط نیست در مساقات که خود عامل مباشر باغبانی شود بلکه جایز است که برای بعضی اعمال یا تمام آن دیگری را اجیر کند و اجرت آن بر او باشد، چنانکه جایز است شرط کند که اجرت بعضی کارها بر مالک باشد. و هم چنین جایز است که قرار دهند اجرت بعضی کارها بر ذمه‌ی هر دو باشد یا آن که اجرت او را از میوه‌ی باغ دهند. و اما اگر قرار دهند بر مالک که اجرت تمام اعمال بر او باشد یا از میوه‌ی باغ بدهند پس اقوی صحت آن است. و هر گاه حصه‌ی مشاع از میوه را اجرت قرار دهند مثل نصف یا ثلث یا ربع آن باطل است زیرا که به واسطه‌ی مجهول بودن مال الاجاره، [مساقات] مجهول است.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ اگر مالک و باغبان قرار دهند در عقد مساقات که میوه‌ی باغ مختص به یک کدام باشد، عقد باطل است پس تمام میوه‌ی آن از مالک خواهد بود پس در صورتی که قرار داده باشد تمام میوه از باغبان باشد، باغبان أجره‌المثل عمل خود را مستحق است. و اگر قرار داده‌اند که تمام آن از مالک باشد باغبان مستحق چیزی نیست زیرا که متبرعاً تحمّل عمل نموده.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ هر گاه باغ مشتمل باشد بر چند قسم از میوه‌جات مثل خرما و انگور و انار و نحو آنها، ظاهر آن است که لازم نباشد که باغبان بداند مقدار هر کدام از اشجار میوه‌جات را و کفایت کند مساقات به نصف یا ثلث یا ربع فواکه‌ی آن هر چند عدد هر نوعی از فواکه آن را نداند مگر در صورتی که جهل به آن موجب غرر باشد.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ جایز است که حصه‌ی باغبان را از نوعی از میوه کمتر از نوع دیگر قرار دهند مثل آن که حصه‌ی او را از خرما نصف و از انگور ثلث و از انار ربع قرار دهند و بعضی علماء در این صورت معتبر دانسته‌اند علم به مقدار هر نوعی را و لکن اعتبار آن در صورتی که موجب غرر نباشد معلوم نیست.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ اگر مالک با باغبان قرار دهد که اگر باغ را به چرخ و کار مثلاً آب دهد نصف میوه را مستحق باشد و اگر بدون آلات

آب دهد ثلث آن را ببرد ظاهر صحت آن است بخصوص اگر در اجاره نیز مثل آن را صحیح بدانیم مثل آن که بگوید اگر لباس را رومی بدوزی به دو درهم و اگر فارسی بدوزی به یک درهم.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ جایز است که برای هر کدام از مالک و باغبان، علاوه از حصه‌ی از میوه، چیز دیگر مثل طلا و نقره و نحو آنها قرار دهند و مشهور علماء بر آنند که قرار دادن طلا و نقره برای مالک مکروه است و مستند آنها معلوم نیست.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ در صورتی که علاوه از میوه، طلا و نقره برای یک کدام قرار دهند اگر بعضی میوه تلف شود آیا از طلا و نقره که قرار داده‌اند نیز کم می‌شود یا نه؟ دو وجه است: اقوی آن است که کم نمی‌شود. بلی، در صورتی که تمام

صفحه: ۴۰۴

میوه‌ی باغ تلف شود یا آن که اصلاً میوه ندهد، آیا ضمیمه‌ی آن ساقط می‌شود یا نه؟ یا فرق باشد بین صورتی که برای مالک قرار داده باشند که ساقط می‌شود و بین آن که برای باغبان قرار داده که ساقط نشود؟ یا آن که فرق باشد بین صورتی که درختان باغ اصلاً میوه ندهد که ساقط شود و بین آن که میوه بدهد و لکن تلف شود که ساقط نشود. و اقوی عدم سقوط است مطلقاً. بلی، در صورتی که معلوم شود که درختان باغ خشک شده یا آن که از پیری از قابلیت میوه دادن افتاده بوده، اصل عقد مساقات باطل است و بر فرض آن که باغبان جاهل به حال باشد می‌توان گفت، مستحق أجره المثل است.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ هر گاه مالک علاوه از حصه‌ی میوه، از خود درخت حصه‌ی مفروز یا مشاع برای باغبان قرار دهد آیا صحیح است یا نه؟ یا فرق باشد بین صورتی که به عنوان شرط برای او قرار دهد که صحیح باشد و بین آن که به عنوان جزئیت قرار دهد که صحیح نباشد؟ چند قول است: و اقوی صحت آن است و منافاتی نیست که اصول آن مخصوص عامل و منافع آن مشترک بین او و مالک شود و هر گاه منافع آن را نیز مخصوص عامل نمود که بی اشکال و راجع به استثنا‌ی آن اشجار از مساقات است.

[مسئله ۲۱]

مسئله ۲۱ اگر در اثناء مدت معلوم شود که آن باغ اصلاً میوه نمی‌دهد آیا بر باغبان واجب است که بقیه‌ی مدت باغ را آب دهد یا نه؟ اقوی عدم وجوب آن است.

[مسئله ۲۲]

مسئله ۲۲ مالک می‌تواند که دیگری را اجیر کند برای باغبانی باغ در صورتی که عمل آن نوعاً و مقداراً متعین باشد و حصه‌ی از ثمره یا تمام آن را اجرت او قرار دهد بعد از ظهور میوه بلکه پیش از آن نیز؛ به شرط آن که چیز موجودی به آن ضمیمه کند یا آن که دو سال او را اجیر کند. و اما اجیر کردن یک سال پیش از ظهور میوه بدون ضمیمه پس ظاهر عدم جواز آن است، چنانچه فروش میوه‌ی یک سال پیش از ظهور آن بدون ضمیمه جایز نیست زیرا که موجب غرر است.

[مسئله ۲۳]

مسئله ۲۳ هر جایی که عقد مساقات باطل باشد، تمام میوه‌ی باغ ملک مالک آن است و عامل مستحق أجره المثل عمل است در صورتی که با جهل به بطلان زحمت کشیده باشد، به خلاف آن که با علم به بطلان کاری کند یا آن که در ضمن عقد شرط کرده باشد که تمام میوه از مالک باشد که در این دو صورت به منزله‌ی متبرع است و مستحق أجره المثل عمل نیست بنا بر اقوی هر چند به عنوان مساقات متحمل عمل شده باشد.

[مسئله ۲۴]

مسئله ۲۴ جایز است در ضمن عقد مساقات باغی، شرط کند مساقات باغ دیگر را مثل آن که بگوید این باغ را مساقات دادم به تو به نصف به شرط آن که قبول مساقات کنی، باغ دیگر را به ثلث. نظیر آن که در ضمن عقد بیع خانه مثلاً شرط کند بیع باغ را به مبلغی.

[مسئله ۲۵]

مسئله ۲۵ جایز است مساقات نمودن با دو نفر باغبان یا زیادتر به آن که قرار دهد که مثلاً نصف میوه برای مالک و نصف دیگر مشترک باشد

صفحه : ۴۰۵

میان باغبانها با تعیین عمل هر کدام از آنها و تعیین حصه‌ی هر یک، چنانچه جایز است تعدد مالکین با اتحاد باغبان، مثل آن که شرکاء، باغ مشترک را مساقات دهند به یک نفر به مقداری که معین کنند از میوه پس در صورتی که شرکاء حصه‌ی از میوه که برای باغبان قرار داده‌اند مساوی باشد مثل آن که هر دو نسبت به سهم خود با او به نصف یا به ثلث قرار دهند، صحیح است اگر چه باغبان نداند که هر کدام از شرکاء چه قدر آن باغ را مالک می‌باشند به خلاف صورتی که حصه‌ی باغبان را بر خلاف یکدیگر قرار داده باشند که باید باغبان، مقدار سهم هر کدام را بداند تا آن که مقدار حق باغبان از میوه‌ی باغ معلوم باشد.

[مسئله ۲۶]

مسئله ۲۶ اگر باغبان بعد از عقد مساقات، ترک آب دادن و عمل به وظائف باغبانی نماید در ابتداء مدت یا در اثناء آن، ظاهر آن

است که مالک را می‌رسد که عقد را فسخ کند یا آن که به حاکم شرع رجوع کند تا او را جبر به عمل نماید. و اگر جبر ممکن نباشد کسی را اجیر نماید که به جای او عمل نماید به اجرتی که وقت رسیدن میوه از سهم او بگیرد یا آن که از جانب او مبلغی قرض کند و به اجیر دهد و بعد از رسیدن میوه از قیمت آن ادا کند و در صورتی که رجوع به حاکم متعذر یا متعسر باشد، عدول المؤمنین قائم به امور مذکوره شوند بلکه دور نیست که خود مالک نیز بتواند باغبان را جبر به عمل نماید یا آن که از مال او به عنوان مقاصه به جبر بگیرد و کسی را اجیر کند برای عمل یا آن که مالک از مال خود کسی را اجیر کند برای عمل و بعد از آن از او تقاضا کند. و بعضی گفته‌اند مادامی که اجبار او ممکن است مالک می‌تواند فسخ عقد کند و این قول احوط است اگر چه اقوی تخییر ما بین امور مذکوره است و این در صورتی است که در عقد معین نشده باشد مباشرت عامل و الاً بلا اشکال مخیر است بین اجبار و بین فسخ عقد و نمی‌توان از جانب او کسی را اجیر نمود. بلی، در صورتی که اعتبار مباشرت به نحو شرط باشد نه به قید، مالک می‌تواند اسقاط حق الشرط کند و از جانب عامل اجیری بگیرد.

[مسئله ۲۷]

مسئله ۲۷ در صورتی که قید مباشرت به عمل نشده باشد، جایز است کسی تبرعاً از جانب عامل زحمات باغ را متحمل شود بلکه بدون قصد تبرع نیز کافی است بلکه اگر قصد تبرع از جانب مالک بنماید نیز ضرر ندارد اگر چه خالی از اشکال نیست پس حق عامل از میوه ساقط نمی‌شود. و هم چنین در صورتی که به آمدن باران باغ محتاج به آب نباشد پس چاه کندن یا پاک کردن آن و نحو آنها از اعمال باغبانی حاجت نشود، به خصوص هر گاه به حسب عادت غالباً چنین باشد که حق باغبان ساقط نمی‌شود پس فرق است بین ما نحن فیه و بین آن که دلاکی را اجیر کند برای کندن دندانی و آن دندان خودش بیفتد که اجاره باطل می‌شود و اجیر مستحق اجرت نیست به واسطه‌ی آن که کاری نکرده به خلاف باغبان که سایر کارهای

صفحه : ۴۰۶

باغبانی را به جا می‌آورد. بلی، در صورتی که هیچ کار دیگر به غیر آب دادن بر عهده‌ی باغبان نباشد و به باران و نحو آن از آب مستغنی شود مستحق بودن او از میوه مشکل است زیرا که کاری به ازاء آن نکرده.

[مسئله ۲۸]

مسئله ۲۸ هر گاه به سبب آن که باغبان از تمام کردن کار امتناع نموده مالک عقد را فسخ کند، تمام میوه مختص مالک است و باید أجرة المثل کارهایی که باغبان عمل کرده بدهد و این در صورتی است که پیش از ظهور میوه، فسخ کند به خلاف آن که بعد از ظهور آن فسخ نماید که عامل مستحق تمام حصه‌ی اوست که قرار داده‌اند و لکن باید اجرت المثل تتمه‌ی عمل را تا زمان رسیدن میوه به مالک بدهد در صورتی که مالک راضی شود که حصه‌ی باغبان از میوه به درخت بماند تا برسد و الاً مالک می‌تواند بعد از فسخ، او را اجبار کند که به قدر حصه‌ی خود همان وقت بچیند مگر آن که اصلاً قیمت نداشته باشد که محتمل است حال آن، حال پیش از ظهور [میوه] باشد.

[مسئله ۲۹]

مسئله ۲۹ گذشت در صورتی که باغبان ترک باغبانی نماید مالک را می‌رسد که فسخ عقد مساقات نکند و کسی را عوض او اجیر کند که زحمات آن را متحمل شود و اجرت او را از باغبان بگیرد مطلقاً یا در خصوص صورتی که رجوع به حاکم متعذر باشد لکن از بعضی علماء ظاهر می‌شود که معتبر است در جواز گرفتن اجرت اجیر از باغبان آن که شاهد بگیرد که از جانب او اجیر گرفته و الا نمی‌تواند از او بگیرد حتی آن که بر فرض عدم اِشهاد بینه و بین الله هم حق مطالبه از او ندارد ولی اقوی آن است که شاهد گرفتن برای اثبات حق اوست در ظاهر نه آن که شرط ثبوت حق باشد در واقع پس اگر یقین دارد، شرعاً ثابت شود می‌تواند به او رجوع به اجرت کند اگر چه شاهد نگرفته باشد بر استیجار از جانب او. بلی، اگر عامل با مالک اختلاف کنند در مقدار اجرت قول عامل که منکر زیاده است مقدم است به خلاف آن که خلاف کنند در آن که به قصد رجوع بر او استیجار نموده یا به قصد تبرع که ظاهراً قول مالک مقدم است که می‌گوید به قصد رجوع بر او اجیر گرفته‌ام مگر آن که خلاف آن معلوم شود و لکن خالی از اشکال نیست بلکه از بعضی ظاهر می‌شود که قول عامل را مقدم می‌دانند.

[مسئله ۳۰]

مسئله ۳۰ اگر به بینه یا غیر آن معلوم شوم که اصل درختان مغصوب بوده پس هر گاه مغصوب منه عقد مساقات را اجازه کند، جایز و الا باطل و تمام میوه‌ی باغ، ملک مالک درخت است و باغبان در صورتی که جاهل به غصبیت بوده مستحق أجره المثل است بر غاصب مگر آن که باغبان مدعی باشد که غصب نبوده بلکه ملک مساقی بوده که در این صورت نمی‌تواند أجره المثل عمل خود را از او بگیرد زیرا که معترف است به صحت مساقات و به آن که کسی که مدعی ملکیت درخت است و میوه‌ی آن را برده به ظلم و عدوان بوده و این در صورتی است که میوه به درخت باقی باشد و حال معلوم شود

صفحه : ۴۰۷

و اما هر گاه مساقی و باغبان میوه‌ی آن را قسمت کرده باشند و نزد آنها تلف شده باشد و بعد معلوم شود، پس اقوی آن است که مالک می‌تواند که به هر کدام از غاصب و باغبان رجوع کند و عوض تمام میوه را از او بگیرد و می‌تواند که به هر دو رجوع کند و از هر کدام مقداری که از میوه نزد آنها تلف شده بگیرد و بنا بر دوم اشکالی نیست و بنا بر اول که به یک کدام رجوع کند و عوض تمام میوه را از او بگیرد مأخوذ منه، رجوع می‌کند به دیگری به عوض مقداری که از میوه برده مگر آن که مأخوذ منه، معترف به صحت عقد و بطلان دعوی مدعی غصبیت باشد. و هر گاه تمام میوه نزد یکی از آنها تلف شده باشد قرار ضمان بر عهده‌ی اوست و محتمل است در اصل مسئله قرار ضمان بر غاصب باشد نه بر باغبان اگر جاهل بوده زیرا که او از جانب غاصب مغرور شده.

[مسئله ۳۱]

مسئله ۳۱ اگر در عقد مساقات بر باغبان شرط مباشرت باغبانی نموده باشد یا مالک نهی کرده، که به دیگری ندهد، جایز نیست برای باغبان که باغ را به دیگری مساقات دهد و الا با فقدان شرط و نهی آیا برای او جایز است که مساقات دهد مطلقاً چنانچه در اجاره و مزارعه جایز است اگر چه تسلیم درخت به عامل ثانی جایز نیست مگر به اذن مالک؟ یا آن که جایز نیست مطلقاً اگر چه

مالک اذن دهد؟ یا آن که فرق بین صورتی که مالک اذن دهد یا نه؟ یا آن که پیش از ظهور ثمره، جایز نیست و بعد از آن جایز است؟ چند قول است: و اقوی قول اول است.

[مسئله ۳۲]

مسئله ۳۲ خراج سلطان در اراضی خراجیه بر مالک است زیرا که به عنوان زمین آن که ملک مسلمین است می‌گیرد نه برای درختان آن و اگر به عنوان درخت هم بگیرند به ملاحظه‌ی زمین آن است مگر در صورتی که در ضمن العقد بر باغبان شرط شود که به قدر حصه‌ی خود یا تمام آن را بدهد به شرط آن که مقدار خراج آن را بداند.

[مسئله ۳۳]

مسئله ۳۳ مقتضای عقد مساقات آن است که باغبان حصه‌ی خود را از میوه درختان، از وقت ظهور آن مالک شود و ظاهر آن است که خلافی در آن نباشد مگر از بعضی عامه که گفته‌اند مالک نمی‌شود مگر به قسمت. بلی، اگر در ضمن العقد شرط کند بر باغبان که مالک نشود مگر بعد از قسمت، دور نیست این شرط صحیح باشد. و چند فرع بر آن چه گفتیم متفرع است: «اول» آن که اگر عامل بعد از ظهور میوه و پیش از قسمت بمیرد و شرط مباشرت بر او کرده باشد از وقت مردن، معامله باطل می‌شود و حصه‌ی او منتقل به وارث می‌شود. «دوم» اگر یک کدام از مالک و عامل به خیار تخلف شرط یا به خیار اشتراط یا هر دو، به تقابل بعد از ظهور و پیش از قسمت فسخ معامله نمایند، عامل مالک حصه‌ی خود است. «سوم» اگر بعد از ظهور میوه مانعی از اتمام عمل پیدا شود، حصه می‌برد. «چهارم» اگر درخت بعد از ظهور میوه بخشکد به سبب بی‌آبی یا از قابلیت رسیدن میوه بیفتد، حصه می‌برد از میوه هر چند

صفحه : ۴۰۸

نرسیده باشد. «پنجم» در مسئله زکات که بر عامل نیز واجب است اگر حصه‌ی او به قدر نصاب باشد زیرا که سبب وجوب آن که مالک بودن حال انعقاد یا بدو صلاح باشد، محقق شده به خلاف آن که بگوئیم ملکیت او متوقف بر قسمت است و این زهره قدس سره فرموده که در مزارعه و مساقات زکات بر عامل واجب نیست زیرا که حصه‌ی او به منزله‌ی اجرت است و لکن این دلیل ضعیف است زیرا که به عقد معاوضه مالک حصه شده نه به عنوان اجرت با آن که مالک شدن به اجرت نیز، مانع از تعلق زکات نیست در صورتی که وقت تعلق زکات مالک باشد مثل آن که پیش از ظهور ثمره، کسی را اجیر کند و میوه آن را مال الاجاره قرار دهد که بر فرض آن که به قدر نصاب باشد متعلق زکات است و نظیر آن که زرع را پیش از ظهور ثمر بخرد که متعلق زکات است.

[مسئله ۳۴]

مسئله ۳۴ اگر اختلاف کنند در آن که بر یکی از مالک و عامل شرطی شده یا نه؟ قول منکر مقدم است. و اگر اختلاف کنند در صحت عقدی که واقع شده و عدم آن، قول مدعی صحت مقدم است و اگر اختلاف کنند در قدر حصه‌ی عامل قول مالک که منکر زیاده است مقدم است. و هم چنین است با اختلاف در کم و زیاد مدت و اگر اختلاف کنند در قدر حاصل، قول عامل مقدم

است. و هم چنین است اگر مالک ادعا کند بر باغبان که از حاصل دزدیده یا تلف کرده یا خیانت کرده، قول عامل مقدم است. و هم چنین اگر ادعا کند بر او که تلف به تفریط او شده، در صورتی که امین او بوده؛ چنانچه ظاهر آن است که عامل امین باشد. و معتبر نیست در سماع دعوی مالک تعیین مقدار آن چه بر او ادعا می‌نماید بنا بر اقوی.

[مسئله ۳۵]

مسئله ۳۵ اگر خیانت عامل ثابت شود به بینه یا غیر آن آیا مالک را می‌رسد که ثمره را از دست عامل بگیرد یا نه؟ دو قول است: اقوی آن است که نمی‌تواند زیرا که عامل مسلط است بر حصه‌ی خود و به سبب آن که مالک نیز مسلط است بر حصه‌ی خود، مالک را می‌رسد که امینی را اجیر کند و ضم به عامل نماید که محافظت نماید و اجرت او بر مالک است. و اگر عامل نمی‌تواند محافظت حصه‌ی خود را نیز بنماید در این صورت جایز است رفع ید عامل از میوه و استیجار کسی که تمام میوه را محافظت نماید و اجرت او نیز بر مالک است.

[مسئله ۳۶]

مسئله ۳۶ علماء فرموده‌اند که مغارسه باطل است به این معنی که زمین خود را به کسی دهد که درخت در آن بکارد که هر دو در آن درخت شریک باشند خواه قرار دهند که حصه‌ی زمین هم از عامل باشد یا نه؟ و جماعتی از علماء ادعای اجماع بر بطلان آن نموده و لکن اردبیلی و صاحب کفایه اشکال در آن نموده‌اند و بر فرض آن که اجماع محقق نباشد، اشکال در محل است و بنا بر بطلان، آن چه درخت در آن بکارد پس اگر ریشه‌ی آن از مالک باشد باید اجرت عمل غارس را بدهد به شرط آن که غارس با جهل به بطلان کاشته باشد و

صفحه : ۴۰۹

درخت از مالک زمین است. و اگر ریشه از خود عامل بوده، درخت مال اوست و باید اجرت زمین را به مالک آن بدهد در صورتی که مالک جاهل به بطلان بوده. و مالک مخیر است بین آن که درخت را به جای خود باقی گذارد و اجرت زمین را از او بگیرد و بین آن که امر کند که عامل درخت را بکند یا خودش بکند و به او دهد و اگر از کندن به درخت نقصانی وارد شود، تفاوت قیمت را به او بدهد. و بعضی گفته‌اند قیمت آن درخت را ملاحظه کنند در حال به پا بودن و در حال کندن و تفاوت قیمت آن را به او بدهد. و لکن دلیلی ندارد بعد از آن که مالک زمین حق کندن آن را نداشته باشد. و بنا بر بطلان مغارسه، ممکن است تصحیح معامله به ادخال آن در عنوان اجاره یا مصالحه و نحو آنها با مراعات شرایط آنها مثل آن که ریشه‌ی درخت مشترک باشد میان آنها به آن که بالا اشتراک بخرند یا آن که عامل که صاحب ریشه است نصف آنها را ببخشد به مالک به نصف منفعت زمین او مثلاً تا فلان مدت و اگر مالک زمین صاحب ریشه باشد، نصف آنها را به عامل صلح می‌کند به شرط آن که تا فلان وقت آن را بکارد و آب دهد یا آن که او را اجیر می‌کند برای کاشتن و آب دادن آن تا فلان وقت به نصف منفعت زمین.

[مسئله ۳۰]

دلالت بر قبول التزام موجب داشته باشد پس بنا بر این ضمان از عقود است که متوقف بر ایجاب و قبول است چنانچه جماعتی از علماء فرموده‌اند و لکن دور نیست که ضمان مثل سایر عقود لازمه که متوقف بر ایجاب و قبول است نباشد بلکه مجرد رضای مضمون له، به التزام ضامن خواه قبل از التزام او یا بعد از آن بس باشد چنانچه صریح بعض علماء و مستفاد از اخبار است و معتبر نباشد در ضمان آن چه در سایر عقود معتبر می‌دانند از ترتیب بین ایجاب و قبول و موالات و نحو آنها و اما رضای بدهکار که مضمون عنه باشد پس معتبر نیست و ضمان تبرعی صحیح است نظیر آن که متبرعی دین کسی را بدهد که رضای مدیون معتبر نیست و عدم اعتبار رضای او در صورتی واضح است که وفاء دین او یا ضمان از او حرج بر او نباشد به آن که منافی شأن او نباشد به خلاف جائی که باعث حرج بر او باشد نظیر آن که شخص فرومایه‌ی پست غیر معتبری دین مرد غنی معتبری را که فعلاً قدرت اداء آن را داشته باشد بدون رضای او تبرعاً ادا نماید که در این صورت رضای مضمون عنه نیز معتبر است. «سوم» آن که ضامن بالغ و عاقل باشد پس ضمان صبی، هر چند مراهق باشد صحیح نیست بلکه به اذن ولی هم ثمر ندارد علی اشکال. و هم چنین ضمان مجنون باطل است. بلی، در جنون ادواری در وقت افاقه مانعی ندارد. و هم چنین معتبر است بلوغ و عقل در مضمون له و اما در مضمون عنه، معتبر نیست پس اگر صغیر یا مجنون باشد ضرر ندارد. بلی، اذن صغیر و مجنون نافع نیست در آن که ضامن بتواند بعد از آن، عوض مال را از او بگیرد. «چهارم» آن که ضامن مختار باشد پس ضمان مکره باطل است. «پنجم» آن که ضامن محجور و ممنوع از تصرف مال به سبب سفه نباشد مگر به اذن ولی و هم چنین محجور نبودن به سفه معتبر است در مضمون له و لکن مفلس بودن ضامن ضرر ندارد چنانچه قرض گرفتن مفلس مانعی ندارد و لکن مضمون له، شریک غرماء نیست.

صفحه : ۴۱۳

و معتبر است در مضمون له که مفلس نباشد و ضرر ندارد آن که مضمون عنه سفیه یا مفلس باشد و لکن اذن او نافع نیست برای جواز رجوع به عوض بر او. «ششم» آن که ضامن، مملوک غیر مأذون از مولی نباشد بنا بر مشهور و لکن دور نیست صحت ضمان مملوک که مال را به ذمه‌ی خود بگیرد و بعد از آن که آزاد شد بدهد و از این است که هر گاه مملوک چیزی را تلف کند بی اشکال ضامن است چنانچه با اذن مولی، اشکالی در صحت ضمان او نیست پس اگر مولی معین کند که مال بر ذمه‌ی خودش یا بر مملوک باشد که بعد از عتق بدهد یا آن که در حال رقیت کاسبی کند و بدهد؛ متعین است و اگر معین نکند آیا مال بر ذمه‌ی مولی متعلق است یا بر مملوک و باید کسب کند و بدهد یا آن که بعد از عتق بدهد یا متعلق به رقیت اوست چند قول است: و اقوی آن است که بر ذمه‌ی مولی است نظیر آن که او را اذن دهد که قرض کند برای نفقه‌اش یا برای کار دیگر یا او را اذن دهد به تزویج که مهر و نفقه زوجه‌اش بر مولی است نظیر آن که او را اذن دهد که قرض کند برای نفقه‌اش یا برای کار دیگر یا او را اذن دهد به تزویج ضامنم اگر پدرم اذن دهد یا آن که بگوید: اگر مدیون نداد یا تا فلان وقت نداد ضامن هستم، باطل است بنا بر مشهور لکن اعتبار آن معلوم نیست به خصوص در صورتی که بگوید ضامنم که اگر مدیون نداد من بدهم نظیر ضمان اعیان مضمونه که حقیقت ضمان در آن قضیه، تعلیقیه است. «هشتم» آن که دینی را که ضامن می‌شود بر ذمه مضمون عنه ثابت شده باشد، خواه دین مستقر باشد مثل قرض واحد العوضین در بیعی که خیار در آن نباشد یا دین متزلزل باشد مثل عوضین در بیع خیاری مثل آن که ضامن شود ثمن کلی را برای بایع یا مبیع کلی را برای مشتری یا مبیع شخصی که بایع هنوز قبض نداد و مثل ضمان مهر پیش از دخول و نحو آنها پس اگر بگوید: فلان مبلغ به فلان کس قرض بده و من ضامنم یا بگوید: مال را به او نسیه بفروش و من ضامنم صحیح نیست بنا بر مشهور و لکن اعتبار این شرط، منافی بسیاری از فروعی است که می‌آید و ممکن است بگوئیم هر گاه مقتضی ثبوت بر ذمه مضمون عنه حاصل شده باشد کافی است در صحت آن اگر چه هنوز ثابت نشده باشد بلکه مطلقاً بگوئیم صحیح است زیرا که عموم ادله شامل است هر چند از باب ضمان مصطلح نزد علماء نباشد. «نهم» آن که ذمه ضامن به مثل آن دین برای مضمون

عنه مشغول نباشد بلکه در این صورت حواله شود بنا بر ظاهر کلمات علماء پس هر گاه مثلاً زید صد تومان مدیون عمرو باشد نمی‌تواند ضامن صد تومان که عمرو مدیون دیگری است بشود لکن اقوی صحت ضمان مزبور است و به مجرد ضمان، ذمه‌ی عمرو از طلب دیگری فارغ و منتقل می‌شود به ذمه‌ی زید و در صورتی که به اذن عمرو ضامن شده باشد، ذمه‌ی او از طلب عمرو نیز فارغ می‌شود

صفحه : ۴۱۴

به تهاتر و اگر بدون اذن او ضامن شده طلب زید نیز بر قرار می‌ماند تا بدهد و علی‌ای حال، از باب حواله نیست زیرا که مضمون عنه مدیون خود را بر او حواله نکرده. «دهم» آن که هر کدام از دین و مضمون له و مضمون عنه نزد ضامن معین و ممتاز باشد تا آن که بتواند متعهد شود. بلی، امتیاز واقعی کافی است هر چند ضامن او را نشناسد پس ابهام و تردید واقعی مضرّ به صحت ضمان است پس ضمان احد الدینین صحیح نیست هر چند طلبکار هر دو یک نفر و مدیون هر دو یک نفر باشد و دو دین محسوب باشد. و هم چنین صحیح نیست با تردید مضمون عنه به آن که ضامن شود دین احد المدیونین را هر چند یک نفر از هر دو طلبکار باشد و هم چنین با تردید مضمون له به آن که ضامن شود برای طلب یکی از دو نفر هر چند یک نفر مدیون هر دو باشد که صحیح نیست و هر گاه بداند که زید صد تومان مقروض است و طلبکار او را نشناسد یا آن که بداند زید صد تومان طلبکار است و مدیون او را نشناسد، صحیح است ضامن آن دین شود زیرا که طلبکار و مدیون در هر دو صورت ممتاز و متعین است و مبهم و مردد نیست چنانچه اگر مقدار دین را نداند و بگوید: آن چه مدیون هستی یا طلبکار از مردم هستی بر عهده من: صحیح است.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ معتبر نیست در صحت ضمان، علم به مقدار دین و جنس آن بلکه با جهل به مقدار یا جنس آن، ضمان صحیح است به شرط آن که در واقع متعین باشد و الاً باطل است مثل آن که بگوید: قدری از دین تو را ضامنم؛ صحیح نیست و لکن بعض علماء معتبر دانسته‌اند علم به مقدار دین را و ممکن است فرق باشد میان ضمان تبرّعی و ضمان با اذن که در اول علم به مقدار معتبر نباشد و در دوم چون به قصد رجوع به عوض بر مضمون عنه ضامن شده معتبر باشد و این تفصیل خالی از قرب نیست.

[باب دوم در احکام ضمان]

اشاره

باب دوم در احکام ضمان بدان که بعد از ضمان صحیح دین، از ذمه‌ی مضمون عنه منتقل می‌شود به ذمه‌ی ضامن و ذمه‌ی مدیون فارغ می‌شود و معنی ضمان نزد اصحاب ما همین است و لکن نزد دیگران معنی ضمان ضم ذمه‌ی ضامن با ذمه‌ی مدیون است و ظاهر اصحاب بطلان ضمان به این معنی است و لکن ممکن است قائل به صحت آن نیز بشویم اگر چه از ضمان مصطلح خارج است.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ اگر طلبکار ذمه‌ی ضامن را ابراء کند، ذمه‌ی او بری می‌شود چنانچه به ضمان ذمه مدیون فارغ شده بلکه ذمه‌ی مضمون

عنه نیز از طلب ضامن بریء می‌شود بخلاف آن که طلبکار بعد از ضمان بگوید ذمه‌ی مضمون عنه را بریء نمودم که اثری بر آن

صفحه : ۴۱۵

مترتب نیست زیرا که به مجرد ضمان، ذمه‌ی او فارغ و ذمه‌ی ضامن مشغول شده مگر در صورتی که از کلام او عرفاً فهمیده شود که از دینی که بر او بوده و بر عهده‌ی ضامن آمده گذشت کرده. و اما در ضمان، ضم ذمه به ذمه اگر قائل به صحت آن باشیم پس گفته‌اند که هر گاه ذمه‌ی مدیون را ابراء کند، ذمه‌ی ضامن نیز فارغ می‌شود بخلاف آن که ذمه‌ی ضامن را ابراء کند که ذمه‌ی مدیون به دین برقرار است و لکن ممکن است قائل شویم که در این صورت نیز، ذمه‌ی هر دو فارغ می‌شود.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ عقد ضمان از طرف ضامن و مضمون له لازم است که ضامن نمی‌تواند فسخ ضمانت کند حتی در صورتی که ضمان به اذن مضمون عنه باشد و معلوم شود که او فقیر است و نمی‌تواند که عوض را به ضمان دهد. و هم چنین برای مضمون له نیز جایز نیست که فسخ ضمان کند به شرط آن که ضامن وقت ضمان دارا باشد یا آن که مضمون له وقت ضمان می‌دانسته که فقیر است و قبول ضمان او کرده به خلاف صورتی که جاهل به فقر او بوده که بنا بر مشهور بعد از تبیین فقر او می‌تواند ضمان او را به هم زند و به مدیون رجوع کند. و مدار بر موسر بودن و معسر بودن، حال ضمان است پس اگر آن وقت موسر بوده و بعد از آن پیش از اداء مال الضمانه معسر شده، نمی‌تواند فسخ کند چنانچه اگر معلوم شود که آن وقت معسر بوده و مضمون له نمی‌دانسته و بعد دارا شده، خیار مضمون له باقی است. و ظاهر آن است که در ثبوت خیار با جهل به فقر نباشد بین آن که مضمون عنه نیز معسر باشد یا نه؟ و هر گاه ضامن با آن که دارا باشد معلوم شود که مماطل است آیا در ثبوت خیار ملحق به معسر است یا نه؟ دو وجه است.

[مسأله ۳]

مسأله ۳ شرط خیار در عقد ضمان جایز است برای هر کس که قرار دهد خواه برای ضامن یا برای مضمون له، چنانچه جایز است در ضمن عقد شرط دیگری قرار دهند مثل آن که ضامن به طلبکار بگوید: ضامن طلب تو شدم به شرط آن که پیراهن مرا بدوزی. یا آن که مضمون له بگوید: من قبول ضمان نمودم به شرط آن که فلان کار را برای من به جا آوری پس اگر مشروط علیه تخلف از شرط نمود، خیار تخلف شرط برای مشروط له ثابت می‌شود.

[مسأله ۴]

مسأله ۴ اگر معلوم شود که ضامن مملوک بوده و بی اذن مولی ضامن شده یا به اذن او باشد و بگوئیم که با اذن نیز مضمون له باید صبر کند تا مملوک آزاد شود دور نیست که بگوئیم مضمون له می‌تواند فسخ کند.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ دینی که وقت اداء آن رسیده باشد جایز است کسی ضامن آن شود که همان وقت یا بعد از مدت معینی بدهد چنانچه جایز است ضمان دین مؤجل که فعلاً بدهد یا قبل از انقضاء مدت یا بعد از آن به نحوی که در ضمان قرار دهند.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ در دین حال، اگر به اذن مضمون عنه ضامن شود که بعد از مدتی بدهد، مدت برای ضمان است نه برای دین پس اگر ضامن پیش از

صفحه : ۴۱۶

انقضاء آن مدت، مال الضمانه را بدهد همان وقت می‌تواند به مضمون عنه رجوع کند و عوض آن را بگیرد. و هم چنین اگر ضامن پیش از انقضاء أجل بمیرد که دین او معجل می‌شود و از ترکه‌اش اداء نمایند، [و] همان وقت ورثه می‌توانند عوض آن را از مضمون عنه بگیرند.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ کسی که به اذن مضمون عنه دین مؤجل را ضامن شود که بعد از مدتی بدهد و مال الضمانه را پیش از انقضاء مدت دین بدهد یا قبل از آن بمیرد و از ترکه‌اش بگیرند ضامن یا وارثش را نمی‌رسد که قبل از انقضاء أجل دین از مضمون عنه مطالبه عوض کنند.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ کسی که به اذن مضمون عنه دین مؤجل را ضامن شود که حالاً بدهد پس اگر از او مفهوم شود که از مدت خود گذشته و راضی است که حالاً عوض آن را به ضامن دهد، ضامن می‌تواند به مجرد اداء مال الضمانه رجوع به عوض کند و الا جایز نیست مگر بعد از انقضاء مدت دین.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ کسی که دین مؤجل را ضامن شود که پیش از انقضاء أجل دین بدهد باید صبر کند تا أجل دین منقضی شود بعد از آن، مطالبه‌ی عوض کند و اگر أجل ضمان را بیشتر از أجل دین قرار دهد و لکن بعد از أجل دین و پیش از أجل ضمان اداء نماید همان وقت می‌تواند رجوع به عوض کند و هم چنین در صورتی که بعد از اجل دین و پیش از أجل ضمان بمیرد و همان وقت از ترکه‌اش بگیرند ورثه را می‌رسد که از او همان وقت بگیرند.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ هر گاه بدون اذن مدیون، ضامن دین شود نمی‌تواند عوض آن را از مدیون مطالبه کند اگر چه به امر مضمون عنه یا اذن او اداء مال الضمانه نماید مگر در صورتی که ضامن اذن دهد که مال الضمانه را از جانب او وفا کند و عوض از او بگیرد بلکه در این صورت نیز وجوب عوض دادن بر او مشکل است زیرا که به منزله‌ی وعده است که وفاء به آن واجب نیست بخلاف صورتی که به اذن او ضامن شده باشد که رجوع به عوض جایز است هر چند بدون اذن ادا کرده باشد. بلی، اگر اذن او به ضمان تبرّعی باشد نیز حق رجوع ندارد.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ ضامن نمی‌تواند رجوع به عوض کند مگر بعد از اداء مال الضمانه که به مقداری که اداء کرده می‌تواند عوض بگیرد پس اگر مضمون له ذمه‌ی ضامن را از تمام یا دین یا بعض آن ابراء کند زیاده از مقداری که به او داده نمی‌تواند از مدیون عوض بگیرد. و هم چنین هر گاه با طلبکار مصالحه کند به کمتر از مقدار دین که مقداری که داده می‌تواند عوض بگیرد و هم چنین است اگر دیگری تبرعاً ضامن، ضامن شود و اداء نماید که ضامن اول چون از کیسه‌ی خود نداده عوض آن را نمی‌تواند از مضمون عنه بگیرد.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ اگر مضمون له مال الضمانه را عوض خمس یا زکات یا صدقه حساب کند ظاهر آن است که ضامن بتواند عوض آن را از مضمون عنه بگیرد، بخلاف صورتی که ابراء نماید و هم چنین اگر

صفحه : ۴۱۷

مال الضمان را از او بگیرد و بعد از آن به او به عنوان هبه ببخشد، می‌تواند عوض بگیرد و هر گاه پیش از آن که از او بگیرد ذمه‌ی او را به هبه فارغ کند؛ آیا به حکم ابراء است یا نه؟ دو وجه است. و هر گاه مضمون له بمیرد و وارث او همان ضامن باشد و مال مضمون به ضامن منتقل شود جواز رجوع ضامن بر مضمون عنه ساقط نمی‌شود.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ اگر مضمون له مال الضمانه را به ضامن مصالحه کند یا بفروشد به جنسی که کمتر از دین بیارزد یا آن که ضامن به عوض مال الضمانه جنسی دهد که کمتر از دین ارزش داشته باشد، بعضی گفته‌اند که ضامن نمی‌تواند رجوع کند به مضمون عنه الا به قدر قیمت آن چه داده ولی مشکل است و اما اگر مضمون له مصالحه کند با ضامن یا بفروشد آن را به زیاده از دین پس بی اشکال عوض زیاده را نمی‌تواند از مضمون عنه بگیرد.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ هر گاه پیش از آن که ضامن اداء مال الضمانه نماید مضمون عنه به قدر آن چه ضامن شده به او بدهد اگر به عنوان امانت داده که بعد از اداء مال الضمان به عوض آن بر دارد بی اشکال است و در دست او امانت است که اگر تلف شود ضامن آن نیست مگر به تعدی یا تفریط و اگر به عنوان وفاء دین به او داده و بگوئیم که به ضمان، ذمه‌ی او مشغول ضامن شده اگر چه بر او واجب نیست بدهد مگر بعد از اداء ضامن یا بگوئیم که به ضمان، ذمه‌ی او مشغول شده به شرط اداء بر وجه کشف صحیح است و وفاء محسوب است و اگر بگوئیم ذمه‌اش مشغول نمی‌شود مگر به اداء ضامن، ظاهر مشهور، صحت آن است به عنوان وفا و لکن مشکل است زیرا که بالفرض ذمه‌اش هنوز مشغول نشده پس آن چه به دست ضامن داده به منزله‌ی مقبوض به عقد فاسد است و بعد از اداء نیز نمی‌تواند احتساب نماید مگر به اذن جدید یا با علم به رضا.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ اگر ضامن به مضمون عنه گوید: مقدار مال الضمان را به مضمون له بده از جانب من و بدهد، ذمه‌ی هر دو بری می‌شود.

[مسئله ۱۶]

مسئله ۱۶ اگر مضمون عنه مقدار مال الضمان را بی‌اذن ضامن بدهد هر دو بری الذمه می‌شوند و هم چنین است اگر اجنبی دین ضامن را ادا نماید.

[مسئله ۱۷]

مسئله ۱۷ اگر کسی ضامن او شود تبرعاً و دیگری ضامن ضامن شود به اذن او و ادا نماید می‌تواند به ضامن رجوع کند نه به مضمون عنه بلکه هم چنین است اگر به اذن مضمون عنه ضامن شود و دیگری به اذن ضامن، ضامن او شود که ضامن دوم بعد از اداء بر ضامن رجوع می‌کند و او بر مضمون عنه اول رجوع می‌کند.

[مسئله ۱۸]

مسئله ۱۸ جایز است که ضامن دینی شود به کمتر از آن به رضای مضمون له یا به ازیاد از آن و در صورت اول ضامن به قدر آن چه از مضمون عنه می‌گیرد به خلاف صورت دوم که زیاده از قدر دین از او نمی‌گیرد مگر آن که به اذن او ضامن به ازیاد شده باشد.

[مسئله ۱۹]

مسئله ۱۹ جایز است که ضامن شود به غیر جنس مدیون چنانچه جایز است وفای به

صفحه : ۴۱۸

غیر جنس و جایز نیست رجوع نماید بر مضمون عنه مگر به آن چه بر او بوده نه آن چه داده مر به رضای او.

[مسئله ۲۰]

مسئله ۲۰ جایز است ضامن شود به شرط آن که چیزی رهن آن گذارد، پس بعد از ضمان باید رهن گذارد بلکه ظاهر آن است که جایز است شرط کند که فلان ملک رهن آن باشد به شرط نتیجه.

[مسئله ۲۱]

مسئله ۲۱ اگر دین مضمون عنه رهن دار باشد آیا به ضمان ضامن، رهن او فک می‌شود یا نه؟ خالی از اشکال نیست. بلی، در صورتی که شرط بقاء رهن یا عدم آن نمایند، بی‌اشکال شرط صحیح است.

[مسئله ۲۲]

مسأله ۲۲ جایز است که در ضمان شرط کنند که از مال معین بر وجه تقیید ادا کند چنانچه جایز است اشتراک به نحو سایر شرایط عقود که از باب التزام در التزام باشد و در این حال، بر ضامن واجب است عمل به شرط کند و از همان مال ادا کند و در صورت اول اگر آن مال تلف شود، ضمان باطل می‌شود و مضمون له رجوع می‌کند به مضمون عنه چنانچه اگر بعض آن مال تلف شود و کمتر از دین از آن باقی بماند مقدار نقص را از مضمون عنه بگیرد و در صورت دوم ضمان به تلف آن مال باطل نمی‌شود بلکه موجب خیار تخلف شرط است برای من له الشرط، از ضامن یا مضمون له یا هر دو و در صورت عدم فسخ و نقصان آن بر عهده‌ی ضامن است اتمام نماید و اگر ضمان را در مال معین قرار دهند که بر عهده مال باشد نه بر ذمه‌ی ضامن باطل است.

[مسأله ۲۳]

مسأله ۲۳ اگر مولی مملوک خود را اذن دهد که ضامن مالی شود و از کسب خود ادا کند پس اگر بگوئیم که به حسب فهم عرف یا به قراین خارجیّه از این عبارت مفهوم می‌شود که مولی ضامن است از باب اشتراط ضمان، از مال مولی متعین است زیرا که کسب مملوک مال مولی است و در این حال اگر مملوک بمیرد ذمه‌ی مولی مشغول می‌شود که از مال دیگر خود ادا کند در صورتی که شرط به نحو تقیید نباشد و الا ضمان باطل می‌شود. و اگر مملوک آزاد شود بر او واجب است که کسب کند و بدهد تا ذمه‌ی مولی فارغ شود و اگر بگوئیم خود مملوک ضامن است و مرجع اذن مولی به رفع حجر مملوک است از ضمان بر مولی چیزی نیست و ذمه‌ی خود مملوک مشغول است و ممکن است به زکات و نحو آن تفریغ شود و اگر آزاد شود وجوب تفریغ ذمه‌ی او باقی است.

[مسأله ۲۴]

مسأله ۲۴ اگر دو نفر یا زیادتر ضامن دین یک نفر شوند پس یا به نحو تعاقب ضامن شده‌اند یا دفعهً با هم و در صورت اول ضامن کسی است که مضمون له راضی به آن باشد و اگر راضی به ضمانت هر دو شده ضامن کسی است که سابق بوده لکن احتمال آن که به حکم ضمانت دو نفر با هم باشد قوی است خصوص هر گاه در صحت ضمان قبول مضمون له معتبر باشد زیرا که در این حال ضمان بعد از قبول محقق می‌شود بطور نقل نه کشف و بنا بر دوم که دفعهً با هم باشد پس اگر مضمون له ضمانت یک کددام را قبول کند دون

صفحه : ۴۱۹

الآخر همان ضامن است و اگر راضی نشود مگر به هر دو با هم پس آیا ضمان هر دو باطل باشد و یا صحیح باشد و دین ما بین آن دو تقسیط شود بالسویه؟ یا آن که هر کددام مستقلاً ضامن تمام مال باشند و مضمون له مختار باشد که به هر کددام بخواهد رجوع نماید نظیر مال غصبی که بدست چند نفر آمده باشد؟ چند وجه است: و اقوی وجه اخیر است و بنا بر این هر گاه مضمون له، ذمه‌ی یک کددام را ابراء نماید، ذمه‌ی خصوص او بری می‌شود دون دیگری مگر آن که از ابراء او فهمیده شود که ابراء اصل دین را نموده نه خصوص ذمه‌ی یک نفر را.

[مسأله ۲۵]

مسأله ۲۵ اگر از دو نفر طلبکار باشد و هر کدام ضامن دیگری شوند به اذن او پس هر گاه مضمون له راضی شود به ضمان هر دو صحیح است و در این حال، اگر دو دین از یک جنس و به یک مقدار باشد آن دو دین جابجا می‌شود و ذمه‌ی هر کدام مشغول می‌شود به دین دیگری و ثمره‌ی این ضمانت ظاهر می‌شود در دو جا: «اول» در اعسار و یسار که احکام آن در مسأله‌ی دوم گذشت. «دوم» در جائی که یکی از دو دین با رهن باشد دون دیگری بناء بر آن که رهن به ضمان فک شود و هر گاه دو دین از حیث مقدار یا جنس یا حال بودن و مؤجل بودن مختلف باشد ثمر آن ظاهر است و اگر مضمون له به ضمان یکی راضی شود دون دیگری هر دو دین بر آن یک نفر است و در این حال، اگر جمیع دو دین را ادا کند چون بالفرض به اذن دیگری ضامن شده و عوض آن چه ضامن شده و داده از او می‌گیرد و اگر بعضی آن مال را داده و قصد دین اصلی خود یا دین ضمانی را نموده همان محسوب است و قول او در این مدعی مسموع است. و اگر قصد هیچ کدام را به خصوصه نکرده بلکه مطلق داده ظاهر آن است که تقسیط شود بین دینین و محتمل است تعیین آن به قرعه و محتمل است که مدیون مخیر باشد بعد از این به عوض هر کدام بخواهد حساب کند و اظهر تقسیط است و حال نظایر این مسأله از اینجا معلوم می‌شود پس اگر مدیون کسی باشد به دو دین یکی رهن دار و دیگری بدون آن و به مقدار یک دین به طلبکار بدهد یا آن که یک دین به عنوان قرض از او گرفته و دیگری ثمن مبیع بوده و هم چنین اشباه و نظایر آن که اظهر در همه‌ی آنها تقسیط است و هم چنین است اگر مضموم له مقدار یکی از دو دین را ابراء کند بدون آن که قصد دین اصلی یا قصد مال الضمانه نماید و اگر بگوید قصد یک کدام معین را نموده‌ام قول او مقبول است.

[مسأله ۲۶]

مسأله ۲۶ معتبر نیست در صحت ضمان، علم ضامن به ثبوت دین بر مضمون عنه در حال ضمان، چنانچه معتبر نیست علم به مقدار دین پس اگر کسی ادعا طلبی کند بر دیگری پس کسی بگوید هر چه او قرض داشته باشد بر عهده‌ی من، صحیح است پس اگر به بینه‌ای شرعیه اثبات نماید که مدیون بوده ضامن باید ادا کند خواه مدعی پیش از ضمان

صفحه : ۴۲۰

اقامه بینه کند، خواه بعد از آن. و هم چنین است در صورتی که اگر دین به اقرار مضمون عنه پیش از ضمان یا به قسَم مدعی که مدعی علیه ردّ نموده پیش از ضمان ثابت شود بخلاف آن که به اقرار یا به یمین مردوده، بعد از ضمان ثابت شود که بر فرض انکار ضامن حجت بر او نمی‌شود بلکه در ظاهر باید مضمون عنه ادا نماید و اگر ضامن و مضمون له در ثبوت دین یا مقدار آن نزاع کند و ضامن اقرار کند یا قسم را بر مضمون له ردّ نماید و او قسَم بخورد پس ضامن بدهد و لکن مضمون عنه منکر باشد ضامن نمی‌تواند به او رجوع کند و عوض بگیرد اگر چه اصل ضمان به اذن او باشد و در صورتی که دین را به بینه اثبات کند باید شاهد شهادت دهد که وقت ضمان مدیون بوده بخلاف آن که شهادت دهد به دین بعد از ضمان یا آن که وقت دین را معین نکند و معلوم نباشد که پیش از ضمان بوده یا بعد از آن که بر ضامن واجب نیست اداء آن.

[مسأله ۲۷]

مسأله ۲۷ اگر ضامن بگوید هر دینی که بینه به آن شهادت دهد بر عهده‌ی من باشد باید به موجب ضمان آن چه شاهد شهادت داده به ثبوت دین در وقت تکلم به این کلام بدهد.

[مسأله ۲۸]

مسئله ۲۸ ضمان دوری جایز است به آن که زید ضامن دین عمرو شود و بکر ضامن زید شود و عمرو که مضمون عنه است، ضامن بکر شود. و شیخ طوسی قدس سره فرموده: صحیح نیست زیرا که لازم می‌آید فرع اصل شود و اصل فرع و لازم می‌آید که ضمان بی فائده باشد به جهت آن که دین بر می‌گردد بر مدیون اول و لکن وجه اول مضرّ نیست و بی فائده بودن ضمان دوری ممنوع است زیرا که فائده ظاهر می‌شود در اعسار و یسار ضامن‌ها و در مؤجل و معجل بودن دین و در اذن مضمون عنه و عدم آن. و اما ضمان مسلسل بی اشکال صحیح است مثل آن که کسی ضامن مدیون شود و دیگری ضامن ضامن و هر چه پائین آید زیرا که لا بدّ به جائی منتهی می‌شود.

[مسئله ۲۹]

مسئله ۲۹ اگر مدیون فقیر باشد جایز است کسی ضامن او شود که از بابت خمس یا زکات یا مظالم و نحو آن از وجوه شرعی که منطبق بر او باشد محسوب گردد در صورتی که ذمه‌ی ضامن فعلاً مشغول به آن باشد بلکه مطلقاً اگر چه بعد از این به ذمه‌ی او بیاید ولی صحت آن در این صورت مشکل است.

[مسئله ۳۰]

مسئله ۳۰ اگر کسی از بابت خمس یا زکات و نحو آنها مدیون باشد، جایز است کسی ضامن او شود که به حاکم شرع بدهد بلکه یا به فقراء بدهد علی اشکال.

[مسئله ۳۱]

مسئله ۳۱ کسی که در مرض موت ضامن شود به اذن مضمون عنه بی اشکال از اصل مال خارج می‌شود زیرا که تبرّع نکرده بلکه نظیر آن است که در مرض موت چیزی را به قیمت خود نسبه بفروشد به جهت آن که عوض آن را از مضمون عنه بعد از دادن می‌گیرد و اگر بدون اذن او ضامن شده نیز اقوی آن است که از اصل خارج می‌شود مثل سایر منجزات. بلی، بنا بر قول کسی که از ثلث می‌داند اینجا نیز از

صفحه : ۴۲۱

ثلث خارج می‌شود.

[مسئله ۳۲]

مسئله ۳۲ اگر اداء مدیون مباشرت در آن معتبر باشد صحیح نیست کسی ضامن او شود مثل آن که خیاطت ثوبی بالمباشره بر او باشد و مثل آن است که شرط کرده باشد بر او که دین را از مال معین ادا کند به مدیون و مثل آن است که یک صاع از صبره‌ی معینه فروخته باشد که ضمانت از او جایز نیست زیرا که نمی‌توان از غیر آن صبره به مشتری داد با وجود آن صبره.

[مسئله ۳۳]

مسأله ۳۳ کسی که از بابت نفقه‌ی سابقه‌ی زوجه، به او مدیون است؛ ضمانت از او صحیح است و هم چنین نفقه‌ی همان روز در صورتی که تمکین از شوهر داشته باشد جایز است صبح آن روز ضامن آن شود زیرا که بر او واجب است بدهد اگر چه هنوز بر ذمه‌ی او مستقر نشده باشد زیرا که محتمل است در اثناء روز ناشزه شود بنا بر آن که نفقه به نشوز ساقط شود بخلاف نفقه‌ی آینده که علماء فرموده‌اند که ضمان آن صحیح نیست زیرا که چیزی بر او نیست. و لکن دور نیست صحت ضمان آن زیرا که مقتضی وجوب نفقه که زوجیت باشد موجود است به خلاف نفقه‌ی اقارب که نسبت به گذشته که نداده باشد ضمان آن صحیح نیست زیرا که مجرد تکلیف شرعی بوده و دین بر او نیست مگر در صورتی که خودش یا حاکم شرع اقارب را اذن داده باشد که قرض کنند و صرف خود نمایند که در این صورت ضمان آن صحیح است و نفقه‌ی آینده اقارب ضمان آن صحیح نیست و لکن بطلان آن نیز بی اشکال نیست.

[مسأله ۳۴]

مسأله ۳۴ اقوی جواز ضمان مال الکتابه است که بر ذمه‌ی مملوک است خواه مکاتبه مشروطه یا مطلقه زیرا که بر ذمه‌ی مملوک است هر چند مستقر نشده باشد.

[مسأله ۳۵]

مسأله ۳۵ آیا ضمان مال الجعاله پیش از به جا آوردن عمل و ضمان مال سبق و رمایه جایز است یا نه؟ اقوی جواز آن است زیرا که مقتضی ثبوت آن موجود است.

[مسأله ۳۶]

مسأله ۳۶ آیا ضمان اعیان مضمونه مثل مال غصبی یا مقبوض به عقد فاسد و نحو آنها جایز است یا نه؟ اقوی جواز آن است خواه، مراد از ضمان آن باشد که ملترم شود به رد آن و بر فرض تلف مثل یا قیمت آن را به صاحبش بدهد، خواه ضامن آن شود که در صورت تلف مثل یا قیمت آن را بدهد بلکه ضمان اعیان غیر مضمونه مثل مال المضاربه و رهن و ودیعه پیش از آن که سبب ضمان در آنها پیدا شود از تعدی یا تفریط نیز به مقتضای عموماً صحیح است بنا بر اقوی.

[مسأله ۳۷]

مسأله ۳۷ علماء فرموده‌اند که جایز است ضمان درک ثمن برای مشتری که بر فرض آن که معلوم شود که مبیع مستحقاً للغير است یا آن که بیع به سبب فقدان شرطی باطل است از عهده‌ی آن برآید در صورتی که بعد از قبض ثمن بلکه مطلقاً هر چند پیش از قبض ثمن باشد علی الاقوی. و در صورتی که بیع صحیح باشد و به خیار یا اقاله فسخ نمایند بلکه یا در صورتی که پیش از قبض تلف شود مشهور بر آنند که ضمان آن صحیح نیست زیرا که وقت

ندارد. بلی، در فسخ به عیب سابق یا لاحق خلاف است که آیا می‌شود داخل عهده‌ی کسی بیاید و ضمان آن صحیح است یا نه؟ و مشهور صحیح نمی‌دانند و بعضی بر آنند که می‌شود در عهده‌ی کسی داخل شود. پس در صورت تصریح ضمان بالأولی صحیح است، و اقوی در صورت اطلاق نیز صحت ضمان است بلکه اقوی، صحت ضمان است نسبت به ارش نیز زیرا که سبب حاصل است. و از آن چه ذکر کردیم ظاهر می‌شود صحت ضمان درک مبیع برای بایع.

[مسئله ۳۸]

مسئله ۳۸ اگر ضامن ثمن شود و بعض مبیع مستحقاً للغير باشد اقوی اختصاص ضمان اوست، بخصوص آن بعض و نسبت به بعض دیگر مشتری معزیر است بین امضاء یا فسخ از باب خیار تبعض صفة پس رجوع می‌کند بر بایع به بعض دیگر.

[مسئله ۳۹]

مسئله ۳۹ جایز است ضمان آن چه مشتری در مبیع احداث می‌کند از بناء یا زراعت یا غرس در صورتی که ظاهر شود که مبیع مستحقاً للغير است و صاحبش بنیان را خراب کند و زراعت یا درخت را بکند در این حال ضامن از قبل بایع باید تفاوت قیمت ما بین آلایت بناء یا زراعت یا درخت کنده شده و بین آنها در حالتی که به جای خود ثابت بود بدهد. و هر گاه خود بایع ضامن آن شود نیز صحیح است و اگر مستحقاً للغير در آید به دو سبب ضامن است یکی به عقد بیع و دیگری به عقد ضمان و فائده‌ی ضمان ظاهر می‌شود در صورتی که مشتری ضمان درک مبیع که به عقد بیع آمده اسقاط کرده باشد پس به موجب عقد ضمان به او رجوع می‌کند نظیر آن که کسی به دو سبب دو خیار داشته باشد و یکی از آنها را اسقاط نماید که دیگری باقی می‌ماند. و هر گاه در ضمن عقد بیع، شرط کند بر بایع درک مبیع را، عیبی ندارد و مؤکد ضمان عقد بیع است.

[مسئله ۴۰]

مسئله ۴۰ اگر کسی از ترس آن که کشتی غرق شود به دیگری بگوید متاع خود را به دریا بینداز و بر من باشد ضمان آن صحیح است اجماعاً و هم چنین برای مصلحت دیگر مثل سبک شدن کشتی بنا بر اقوی.

[مسئله ۴۱]

مسئله ۴۱ از آن چه گذشت معلوم شد که متعلق ضمان منحصر نیست بخصوص حق ثابت که از ذمه‌ی کسی نقل شود به ذمه‌ی دیگر بلکه ضمان غیر دین و دین غیر ثابت نیز صحیح است.

[باب سوم در احکام اختلاف بین ضامن و مضمون له و مضمون عنه بعضی با دیگری]

[مسئله ۱]

مسئله ۱ اگر اختلاف شود بین مضمون له و مضمون عنه در اصل ضمان و مضمون عنه بگوید: کسی ضامن دین من شده و مضمون له منکر باشد، قول منکر مقدم است با قسم و هم چنین قول او مقدم است اگر مضمون عنه بگوید: ضامن تمام دین شده و مضمون له بگوید

صفحه : ۴۲۳

ضامن بعض آن، بخلاف صورتی که مضمون له بگوید: ضامن در وقت ضمان مُعسر بوده و مضمون عنه بگوید: دارا بود، که قول مضمون عنه مقدم است. و هم چنین اگر مضمون له ادعا کند که در ضمن العقد برایش خیار فسخ قرار داده و مضمون عنه منکر خیار باشد که قول او مقدم است. و هم چنین اگر مضمون له به مضمون عنه گوید: ضمان باطل بوده پس خودت مدیونی و مضمون عنه گوید: صحیح بوده و بر عهده‌ی ضامن است، قول مضمون عنه مقدم است.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ اگر ضامن و مضمون له نزاع کنند در اصل ضمان یا در ثبوت دین و عدم آن، یا در مقدار دین یا در مقداری که ضامن شده یا در آن که در دین مؤجل تنقیص أجل یا شرط تعجیل شده یا نه؟ یا در آن که علاوه از دین چیزی بر ضامن شرط شده یا نه؟ قول ضامن مقدم است. و هر گاه خلاف کنند با آن که دین معجل بوده در آن که شرط أجل در ضمان کرده‌اند یا نه؟ و یا آن که در مؤجل آیا بر مدتش افزوده‌اند یا نه؟ در آن که مال الضمان را وفا کرده یا نه؟ یا آن که مضمون له ابراء جمیع مال الضمان یا بعض آن نموده یا نه؟ یا در آن که در ضمان مقید شده بر ضامن که مال معینی دهد که تلف شده تا باطل شود ضمان یا در آن که برای ضامن خیار فسخ قرار داده یا نه؟ یا در آن که چیزی بر مضمون له شرط شده یا نه؟ یا در آن که ضامن بر او شرط کرده که عوض مال الضمان چیزی به او دهد با فرض آن که قیمت آن کمتر از دین است در تمام صور؟ قول مضمون له مقدم است.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ اگر ضامن و مضمون عنه خلاف کنند در آن که *یوه*... به ضمان داده یا نه؟ در آن که ضامن اداء مال الضمان نموده تا بتواند به او رجوع کند و عوض بگیرد یا نه؟ یا در مقدار دین به آن که ضامن می‌گوید: ده لیره ضامن دین تو شده‌ام مثلاً و او بگوید: پنج لیره ضامن شدی یا در آن که چیزی بر مضمون عنه شرط کرده‌اند یا نه؟ یا در آن که شرط خیار برای ضامن شده یا نه؟ در جمیع صور، قول مضمون عنه مقدم است و هر گاه این دو خلاف کنند در اصل ضمان یا در مقدار دینی که ضامن شده و ضامن منکر زیاده باشد، قول ضامن مقدم است.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ اگر ضامن منکر ضمان باشد و مضمون له اقامه‌ی بینه کند بر ضمان او و مال الضمان را از او بگیرد، او نمی‌تواند به مضمون عنه که منکر اذن یا منکر دین باشد رجوع کند و عوض بگیرد زیرا که معترف است که مال را از او به ظلم گرفته. بلی، در صورتی که ادعا کند که مدیون اذن داده که قرض او را بدهم نه آن که ضامن شوم با آن که منکر دین نباشد و مضمون عنه نیز معترف به دین و اذن در ضمان باشد می‌تواند رجوع به او کند و عوض بگیرد زیرا که منافات نیست بین انکار ضمان و ادعاء اذن در اداء پس *عَلَى أَىِّ حَالٍ* می‌تواند رجوع به او کند، نهایت آن است که جواز رجوع به قول ضامن به سبب اذن در اداء دین است و به قول مضمون عنه، به سبب اذن در ضمان است نظیر آن که کسی ادعا

صفحه : ۴۲۴

کند بر دیگری که یک تومان از تو طلب دارم از بابت قرض و او قرض را منکر باشد و لکن بگوید: از بابت ثمن مبیع از من طلب داری که اصل طلب او علی‌ای حال معلوم است. و هر گاه مضمون عنه اقرار ندارد به ضمان او یا به اذن در آن و لکن به بیینه بر او ثابت شود، باز ضامن می‌تواند به او رجوع کند و به عوض آن چه از او گرفته از باب تقاص از او بگیرد. و آیا بیینه، که می‌داند مضمون عنه اذن به ضمان داده می‌تواند شهادت به اذن دهد بدون تعیین آن که اذن به ضمان بوده یا اذن به اداء دین، ظاهر آن است که بتواند هر چند بی اشکال نیست و هم چنین در نظائر آن، مثلاً کسی ادعا می‌کند بر دیگری که از باب قرض از او طلب دارم و بیینه یقین دارد که از باب ثمن مبیع از او طلب دارد، جایز است شهادت به طلب او بدون بیان بابت آن علی‌اشکال.

[مسأله ۵]

مسأله ۵ هر گاه ضامن ادعا کند که مال الضمان را وفا کرده‌ام و مضمون له منکر شود و قَسَم بخورد ضامن نمی‌تواند رجوع کند به مضمون عنه در صورتی که او را تصدیق نکند. بلی، با تصدیق او و اعتراف به آن که مأذون در ضمان بوده می‌تواند رجوع کند بلکه شهادت مضمون عنه برای ضامن که وفاء نموده مقبول است در صورتی که مانع خارجی در بین نباشد از قبیل تهمت و نحو آن.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ اگر مدیون کسی را اذن دهد که دین او را اداء کند بدون ضمان و او ادا کند می‌تواند که به مدیون رجوع کند و عوض بگیرد و اگر بگوید اداء کرده‌ام و اذن دهنده منکر باشد، قول مأذون مقدم است زیرا که از جانب او امین است و اگر اذن داده که در حضور شهود اداء کن و بگوید در حضور شهود داده‌ام و فعلاً شهود غائب باشند، باز قول مأذون مقبول است و اگر یقین داشته باشد که در حضور شهود نداده می‌تواند از او قبول نکند و اگر آن که بدانند دین را ادا کرده در غیر حضور شهود محتمل است که بر فرض رجوع او دادن عوض واجب باشد زیرا که غرض از حضور شهود یقین به اداء دین است و مفروض تحقق آن است. تمام شد کتاب ضمان و الحمد لله و الصلاة علی محمد و آله الطاهرين.

صفحه : ۴۲۵

کتاب الحوائی

اشاره

صفحه : ۴۲۶

کتاب الحوائی و آن عبارت است از آن که مدیون، طلبکار خود را احاله به دیگری کند که طلب خود را از او بگیرد پس حواله کننده را «مخیل» گویند و دیگری که بر او حواله شده «مخال علیه» و طلبکار که برای او حواله شده «محتال» گویند و در آن چند باب است:

[باب اول در شرایط حواله]

اشاره

باب اول در شرایط حواله علاوه از بلوغ و عقل و اختیار و سفیه نبودن در محیل و محال علیه و محتال و محجور نبودن به فلس در محتال و محال علیه، بلکه [این شرط] در محیل نیز [لازم است] مگر در صورتی که حواله کند بر کسی که از او طلب ندارد زیرا که حواله‌ی مفلس عیبی ندارد که نظیر قرض گرفتن است. و آن [شرایط] چند چیز است: «اول» عقد حواله به ایجاب محیل و قبول محتال که این دو از ارکان عقد می‌باشند اما قبول محال علیه جزء عقد نیست اگر چه رضای او را مطلقاً معتبر بدانیم یا در خصوص موردی که مدیون محیل نباشد رضای او شرط باشد. و محتمل است که قبول او را نیز جزء بدانیم که عقد حواله مرکب باشد از ایجاب و دو قبول و بنا بر مشهور، حواله را از عقود لازمه می‌شمارند پس معتبر است در عقد آن، آن چه در سایر عقود لازمه معتبر است از موالات بین ایجاب و قبول و نحو آن پس بنا بر این باید هر سه نفر حاضر باشند و با غایب بودن یکی از آنها به آن که برای محال علیه بنویسد که فلان مبلغ به فلان بده صحیح نیست و لکن به نظر این خادم شریعت مطهره قوت دارد که حواله از عقود نباشد بلکه از ایقاعات باشد که محیل انشاء می‌کند، نهایت آن که رضای محتال علیّی حال و رضای محال علیه در بعض احوال در صحت ایقاع او معتبر است پس حواله نوعی از وفاء دین است اگر چه موجب انتقال دین از ذمه‌ی او به ذمه‌ی محال علیه باشد و مجرد اعتبار رضای آنها دلیل عقد بودن آن نیست نظیر وفاء دین به غیر جنس که بی اشکال از عقود نیست با آن که رضای طلبکار معتبر است در صحت آن و از اینجا ظاهر می‌شود که ضمان نیز از ایقاعات و نوعی از وفا است و بنا بر آن در هیچ یک از این دو معتبر نیست آن چه در عقود لازمه اعتبار شده و هر دو [ی] آنها به مکاتبه و نحو آن نیز محقق می‌شود بلکه می‌توان گفت: وکالت و جعاله نیز از عقود نیستند هر چند رضای طرف دیگر در آنها معتبر است و فرق نیست ما بین آن که به کسی بگوید: تو مأذونی خانه‌ی مرا بفروشی یا وکیلی با آن که بلا اشکال اذن از ایقاع است. «دوم» تنجیز بنا بر ظاهر مشهور پس اگر حواله را مشروط به شرطی یا معلق بر وصفی نماید صحیح نیست و لکن اقوی عدم اعتبار آن است. «سوم» رضای محیل و محتال بی اشکال و

صفحه : ۴۲۷

آن چه بعضی فرموده‌اند که اگر محال علیه تبرّع به وفا کند و به محتال بگوید: طلبی که از فلانی داری حواله کردم بر خودم. در این صورت رضای محتال و محال علیه معتبر است و رضای محیل که مدیون است شرط نیست، بی وجه است زیرا که اینجا محیل و محال علیه یک نفر است و او راضی است علاوه بر آن که از باب حواله نیست بلکه از باب ضمان است و هم چنین معتبر است رضای محال علیه نیز در صورتی که مدیون محیل نباشد یا غیر جنسی که حواله‌ی او کرده مدیون باشد به خلاف آن که حواله کند بر او به همان جنسی که از او طلبکار است که در اعتبار رضای او خلاف است و دور نیست که فرق باشد بین آن که محیل به او بگوید از همان حقی که بر ذمه‌ی تو دارم به او بده که به منزله‌ی وکیل در وفاء دین باشد که تا او وفا نکند ذمه‌ی محیل فارغ نشود که رضای او معتبر نباشد و بین آن که او را مشغول ذمه‌ی محتال کند و به مجرد حواله ذمه‌ی محیل فارغ شود که رضای او معتبر باشد. «چهارم» آن چه حواله‌ی او می‌کند بر ذمه‌ی محیل ثابت باشد، خواه مستقرّ بر ذمه‌اش باشد یا متزلزل پس حواله‌ی کسی که آن چیز بر او ثابت نباشد صحیح نیست خواه سبب آن موجود شده باشد مثل مال الجعاله پیش از عمل و مال السبق و الرمایه پیش از حصول سبق یا موجود نشده باشد مثل حواله بر کسی که از او استقراض می‌نماید و این بنا بر مشهور است و لکن دور نیست کفایت حصول سبب چنانکه در ضمان گذشت بلکه دور نیست صحیح باشد که به دیگری بگوید: یک تومان به من قرض بده و عوض آن را از زید بگیر و زید راضی باشد پس ذمه‌ی محیل فارغ و ذمه‌ی محال علیه بعد از عمل و بعد از قرض دادن مشغول می‌شود. «پنجم» مالی را که حواله می‌کند از حیث جنس و قدر برای محیل و محتال معلوم باشد پس حواله‌ی مجهول بنا بر مشهور صحیح نیست و

ممکن است، در صورتی که بعد از این معلوم شود مثل آن که در دفتر خود ثبت کرده صحیح باشد نظیر آن چه در ضمان گذشت که با جهل دین صحیح است بلکه دور نیست صحت حواله هر چند بعد از این هم معلوم نشود زیرا که ممکن است آن که قدر متیقن از او گرفته شود بلکه اگر بگویید آن چه بین شهادت دهد به طلب تو و ثابت شود از فلان کس بگیر نیز صحیح باشد. بلی، [اگر بگویید] یک کدام از دو طلب خود را که بر من داری از فلانی بگیر باطل است چنانچه اگر بگویید قدری از طلب خود را از فلانی بگیر باطل است. بلی، اگر یکی از دو دین خود را بطور واجب تخییری حواله کند، ممکن است حکم به صحت آن. «ششم» مالی که حواله می‌کند از حیث جنس و نوع و وصف با آن چه بر ذمه‌ی محال علیه طلب دارد متوافق باشد پس اگر بگویید از دنانیر که بر ذمه‌ی تو دارم ده درهم به فلان بده گفته‌اند صحیح نیست و اقوی صحت آن است. و اما صورتی که از او دنانیر

صفحه : ۴۲۸

طلب داشته باشد و به رضای او درهم حواله کند بدون تقیید به طلب خود پس بی اشکال صحیح است نهایت آن که نظیر حواله بر بریء باشد و ذمه‌ی محیل به مجرد قبول محال علیه که مشغول دراهم بود برای محتال فارغ شود و ذمه محال علیه مشغول به آن شود و ذمه‌ی محیل برای محال علیه به دراهم مشغول شود و ذمه‌ی محال علیه که برای محیل مشغول به دنانیر بود به حال خود باقی است، بعد از آن ما بین خود حساب خواهند کرد.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ فرق نیست در آن چه حواله می‌کند بین آن که عین در ذمه باشد یا منفعت یا عملی که مباشرت در آن شرط نباشد و لو مثل صوم و صلاة و حج و زیارت و قرائت و نحو آنها، خواه حواله کند بر کسی که ذمه‌اش مشغول به مثل آن باشد برای محیل یا بر بریء و خواه جنسی که حواله می‌کند مثلی باشد مثل طعام یا قیمی مثل عبد و ثوب.

[باب دوم در احکام حواله]**اشاره**

باب دوم در احکام حواله بدان که بعد از تحقق حواله، ذمه‌ی محیل فارغ می‌شود هر چند محتال او را ابراء نکند و ذمه‌ی محال علیه مشغول می‌شود برای محتال پس دین منتقل می‌شود از ذمه‌ی محیل به ذمه‌ی محال علیه و طلبی که محیل از محال علیه داشت به همان قدر ساقط می‌شود و اگر حواله بر بریء یا بر مشغول به غیر جنس باشد، ذمه محیل مشغول به مثل آن می‌شود برای محال علیه و بعد از این حساب می‌کنند.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ واجب نیست بر محتال که قبول حواله کند هر چند محال علیه مالدار باشد.

[مسأله ۲]

مسأله ۲ حواله لازم است و برای هیچ کدام از سه نفر جایز نیست فسخ کنند. بلی، در صورتی که محال علیه معسر باشد و محتال

جاهل به آن بوده، می‌تواند فسخ کند و برگردد بر محیل. و مراد به اعسار آن که در وقت تمام شدن حواله، زاید از مستثنیات دین نداشته باشد که دین خود را بدهد و محجور بودن در آن معتبر نیست و در جواز فسخ فوریت شرط نیست و با امکان قرض گرفتن در صورتی که بنا داشته باشد که قرض کند یا وجود متبرّعی که به او بدهد، خیار ساقط می‌شود علی‌اشکال.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ اقوی جواز حواله بر بری است و از باب ضمان نیست.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ جایز است خیار فسخ برای هر کدام از سه نفر [که بخواهند] شرط کنند.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ جایز است حواله‌ی دوری که زید حواله بر عمرو کند و عمرو بر بکر و بکر بر زید و هم چنین جایز است ترامی، به آن که محال علیه متعدّد باشد و محال متحد یا محال متعدّد باشد و محال علیه متحد.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ هر گاه اجنبی از جانب محال علیه مال الحواله را بدهد، ذمه‌ی او بری می‌شود و هم چنین اگر کسی به

صفحه : ۴۲۹

رضای محال، ضامن محال علیه شود یا آن که محیل از جانب او بدهد، بری می‌شود.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ اگر بر کسی حواله کند و او قبول کند و بدهد و از محیل مطالبه‌ی عوض کند و او بگوید از تو طلبکار بودم که حواله نمودم و او منکر شود و مدّعی نتواند اثبات کند و منکر، قَسَم یاد کند، می‌تواند مطالبه‌ی عوض نماید این بنا بر مختار است که حواله بر بری را صحیح می‌دانیم و بنا بر عدم صحت، قول محیل مقدّم است زیرا که برگشت آن به اختلاف بین صحت حواله و عدم آن است و با اعتراف محال علیه به حواله، قول مدّعی صحت که محیل است مقدّم است. بلی، اگر اعتراف به حواله نداشته باشد بلکه ادعا کند که اذن به اداء دین داده؛ قول محال علیه مقدّم است و به واسطه‌ی اذن او عوض آن را از او مطالبه می‌کنند و حواله معلوم نیست نسبت به محال علیه تا حمل بر صحت شود هر چند نسبت به محیل او محال به مقتضای اعتراف آنها به حواله متحقّق باشد.

[مسئله ۸]

مسئله ۸ از عنوان مسأله‌ی سابقه که مقیّد شده به آن که بعد از قبول بدهد، شاید مستفاد شود که حال حواله حال ضمان است که

مادامی که محال علیه، بریء مال الحواله را نداده، نمی‌تواند مطالبه‌ی عوض از محیل کند هر چند نسبت به محیل و محتال وفاء دین حاصل شده ولی ذمه‌ی محیل پیش از اداء او مشغول نشده باشد لکن اقوی خلاف آن است پس به مجرد حواله و قبول محال علیه، ذمه‌ی محیل مشغول می‌شود زیرا که چنانکه به مجرد آن، ذمه‌ی محیل از طلب محتال فارغ می‌شود هم چنان در صورتی که محال علیه مدیون او بوده ذمه‌اش از طلب محیل فارغ می‌شود و در صورتی که بریء بوده از محیل طلبکار می‌شود و می‌تواند از او مطالبه کند هر چند هنوز نداده باشد بلکه اگر محتال از محال علیه بگذرد و او را ابراء نماید یا آن که به کمتر از مال الحواله وفا نموده باشد یا مصالحه به کمتر کرده باشد می‌تواند از محیل مطالبه‌ی تمام را بنماید.

[مسئله ۹]

مسئله ۹ اگر مولی طلبکار خود را حواله کند بر عبد مکاتب خود از بابت مال الکتابه خواه در مکاتب مطلق یا مشروط، صحیح است خواه نوبت اقساط مکاتب رسیده باشد یا نه؛ زیرا که مال الکتابه بر ذمه‌ی مملوک ثابت شده اگر چه متزلزل باشد نظیر آن که حواله کند بر کسی که چیزی را به او فروخته باشد در زمان خیار از بابت ثمن پس عبد به مجرد حواله بر او آزاد می‌شود زیرا که به منزله‌ی وفاء مال الکتابه است هر چند هنوز مال الحواله را نداده باشد پس هر گاه بعد از حواله و پیش از اداء، مولی او را آزاد کند عتق او باطل است زیرا که به حواله آزاد شده.

[مسئله ۱۰]

مسئله ۱۰ هر گاه ولی، چیزی به مکاتب خود بفروشد و او ثمن را حواله کند صحیح است زیرا که به منزله‌ی حرّ است چه با سیدش چه با غیر او.

[مسئله ۱۱]

مسئله ۱۱ هر گاه مکاتب از کسی طلبی داشته باشد و مولای خود را از بابت مال الکتابه بر مدیون خود حواله کند، صحیح است و بر او واجب است که به مولی بدهد و حواله موجب آزادی او می‌شود، خواه

صفحه : ۴۳۰

محال علیه مال او را به او بدهد یا نه.

[مسئله ۱۲]

مسئله ۱۲ اگر کسی را بگوید که فلان مبلغ از دیگری بگیرد و نزاع کنند در آن که حواله کرده که برای خود بگیرد یا آن که وکیلش کرده که بگیرد و به او بدهد و بینه در بین نباشد، قول منکر حواله مقدم است هر کدام باشند، خواه پیش از گرفتن وجه باشد یا بعد از آن نظیر آن که کسی مال خود را به کسی بدهد و یک کدام بگویند به قصد امانت داده و دیگری بگوید به عنوان هبه یا قرض بوده که قول منکر تملیک مقدم است نه قول ذی الید، این در صورتی است که لفظی که از او صادر شده ندانیم که ظاهر در کدام یک بوده و الا اگر بدانیم که ظاهر در حواله یا ظاهر در وکالت بوده، باید به موجب آن عمل نماید و اگر معلوم باشد که گفته احلتک علی فلان و دیگری قبول کرده و نزاع کنند که حواله بوده یا توکیل ظهور آن در حواله مصطلحه ممنوع است.

[مسئله ۱۳]

مسئله ۱۳ هر گاه بایع طلبکار خود را حواله کند بر مشتری به ثمن یا آن که مشتری حواله کند بایع را بر دیگری که مدیون مشتری باشد یا بریء باشد که ثمن را از او بگیرد و ظاهر شود که بیع باطل بوده، حواله در هر دو صورت باطل می‌شود زیرا که در واقع مشتری مشغول ذمه‌ی بایع نبوده و مقتضای جواز حواله بر بریء آن است که در صورت دوم، ذمه‌ی محیل برای محتال مشغول شود بخلاف صورت اول زیرا که مفروض آن است که از جهت اشتغال ذمه‌ی مشتری به ثمن بر او حواله نموده و فرقی نیست که تبیین بطلان پیش از قبض باشد یا بعد از آن و اگر بعد از قبض بوده مقبوض باقی بر ملک مشتری است و برای او است رجوع به آن و اگر تلف شده باشد، در صورت اول عوض آن را از محتال بگیرد و در صورت دوم از بایع بگیرد.

[مسئله ۱۴]

مسئله ۱۴ اگر به یکی از دو صورت مفروضه حواله کند و بیع را به اقاله یا به یکی از خيارات فسخ کنند، حواله صحیح است زیرا که در حال اشتغال ذمه‌ی مشتری به ثمن واقع شده نظیر آن است که یکی از بایع و مشتری در آن چه به او منتقل شده تصرف کند و بعد از آن بیع فسخ شود که تصرف آنها در آن باطل نمی‌شود به فسخ بیع و فرق نیست بین آن که فسخ پیش از دادن مال الحواله باشد یا بعد از آن که حواله به حال خود باقی است و بایع عوض ثمن را از مشتری می‌گیرد.

[مسئله ۱۵]

مسئله ۱۵ اگر مال معین خارجی نزد وکیل یا امین خود داشته باشد و طلبکار، خود را بر او حواله کند که از آن مال بدهد و محتال و محال علیه قبول نمایند، باید بدهد اگر چه از باب حواله مصطلحه نیست و اگر ندهد می‌تواند محتال رجوع کند بر محیل زیرا که ذمه‌ی او مادامی که نداده باقی بر اشتغال است و اگر محتال نتواند از محیل بگیرد وکیل که محال علیه باشد باید غرامت آن را بکشد، در صورتی که به قبول حواله محتال را مغرور کرده باشد.
تم و الحمد لله ما برز منه دام ظلّه، فی الحواله.

صفحه : ۴۳۱

[کتاب الوصیة]**[مقدمه]****اشاره**

کتاب الوصیة بدان که وصیت منقسم می‌شود به احکام خمس، گاهی واجب است و گاه حرام و گاه مستحب و گاه مکروه و گاه مباح و به اعتبار دیگر بر دو قسم است: «اول» وصیت تملیکیه به آن که خودش انشاء تملیک کند به دیگری که بعد از مردن او آن دیگر مالک عینی شود یا منفعتی یا آن که او را مسلط نماید بر حقی یا فک ملکی. «دوم» وصیت عهدیه به آن که قرار دهد بر عهده‌ی وصی که بعد از مردن او عملی به جا آورد که متعلق به دیگری باشد مثل آن که بگوید که مالی به او دهد و نحو آن یا آن

که متعلق به خودش باشد مثل وصیت به تجهیز خود از تغسیل و تکفین و دفن و نحو آنها.

[مسئله ۱]

مسئله ۱ وصیت عهدیه ایقاع است و قبول موصی له در آن معتبر نیست و هم چنین است وصیت به فک ملک مثل آزاد کردن عبدی و اما وصیت تملیکیه پس مشهور علماء بر آنند که قبول موصی له در آن معتبر است بطور جزئیت یا به نحو شرطیت که هر گاه قبول نکند محقق نشده و لکن احتمال عدم اعتبار و قبول در آن نیز قوی است. بلی، در صورتی که موصی له وصیت او را رد نماید باطل می شود.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ بنا بر اعتبار قبول در وصیت تملیکیه در صورتی که موصی له پیش از وفات موصی رد نکرده باشد و بعد از وفات او قبول کند بی اشکال کافی است بلکه قبول او پیش از وفات موصی نیز کافی است بنا بر اقوی.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ واجبات موسعه مثل قضاء نماز و روزه و اداء نذر مطلق و کفارات و نحو آنها به ظهور علامات مردن مضیق می شود و واجب است بر او که مبادرت نماید و به جا آورد با امکان و اگر ممکن نباشد واجب است بر او که وصیت کند که ذمه اش را فارغ کنند خواه آن واجب به سبب عذری از او فوت شده باشد یا بدون عذر هر چند آن عمل در زمان حیات او قابل استنباه نباشد. و هم چنین به ظهور علامت مرگ واجب است بر او اموال مردم را که نزد اوست مثل ودیعه و عاریه و مال المضاربه و نحو آنها به صاحبانش رد کند با امکان و الا باید وصیت به آن نماید و هم چنین واجب است بر او دیون خود را که مدت آن منقضی شده رد کند و با عدم امکان آن یا دیونی که مؤجل باشد و منقضی نشده باشد، واجب است وصیت کند که بدهند مگر در صورتی که طلب داین واضح و معلوم باشد و سند معتبر به دست او باشد که قابل انکار نباشد که وصیت به آن واجب نیست. و هم چنین اگر از بابت زکات یا خمس و نحو آنها مدیون باشد باید با امکان بدهد و الا وصیت کند به آن و در وجوب وصیت به مذکورات فرق نیست بین آن که ترکه داشته باشد که به آن اداء نمایند یا نه؟ در صورتی که احتمال دهد که متبرعی پیدا شود که او را از دیون خلاص کند یا از بیت المال بدهند.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ اگر موصی له در زمان حیات موصی وصیت را رد نماید باطل می شود

صفحه : ۴۳۳

بخلاف آن که بعد از موت او رد نماید که مبطل نیست پس بنا بر این اگر بعد از موت او رد کند، خواه پیش از قبول باشد یا بعد از آن مبطل نیست؛ خواه قبول نیز بعد از موت باشد یا پیش از آن و خواه موصی به را از وصی گرفته باشد یا نه؟ زیرا که قبض در صحت وصیت معتبر نیست بنا بر اقوی پس وصیت بعد از حصول ملکیت به موت از طرف موصی له لازم است و پیش از حصول آن جایز است چنانچه از طرف موصی نیز جایز است که می تواند از وصیت خود رجوع نماید و ظاهر کلمات علماء آن است که قبول

موصی له بعد از ردّ او فائده ندارد زیرا که ایجاب به ردّ او باطل می‌شود، نظیر سایر عقود که ردّ بعد از ایجاب مبطل آن است هر چند بعد از ردّ بلا فاصله قبول نماید. و هم چنین است اجازه بعد از ردّ در عقد فضولی و لکن بطلان وصیت به ردّ، خالی از اشکال نیست در صورتی که موصی به ایجاب خود باقی باشد بلکه در سایر عقود نیز بطلان آن به ردّ مشکل است بخصوص در اجازه‌ی بعد از ردّ در فضولی که مقتضای بعض اخبار، صحت آن است و علماء فرموده‌اند که اگر موصی له در زمان حیات موصی ردّ وصیت کند و بعد از آن قبول نماید صحیح است و این منافات دارد با آن چه فرموده‌اند که ردّ، مبطل ایجاب است زیرا که فرق نیست بین ردّ در زمان حیات موصی یا ممات او مگر آن که کسی ادعا کند که ردّ یا قبول موصی له در زمان حیات موصی بی اثر است و محل هر کدام بعد از موت اوست و لکن بی اثر بودن آن ممنوع است.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ هر گاه برای کسی وصیت کند به دو چیزی به یک ایجاب و او یک کدام را قبول کند و دیگری را ردّ کند وصیت نسبت به آن چه قبول کرده صحیح و نسبت به آن چه ردّ کرده باطل است. و هم چنین است اگر وصیت کند به یک چیز و او بعض مشاع یا مفروز آن را قبول کند و تمه را ردّ کند هر چند مثل این را در بیع صحیح ندانیم. بلی، در صورتی که از حال موصی معلوم باشد که مجموع من حیث المجموع را وصیت نموده تبعیض آن صحیح نیست.

[مسئله ۶]

مسئله ۶ برای ورثه جایز نیست تصرّف نمایند در عینی که متعلق وصیت است پیش از آن که موصی له قبول یا ردّ نماید و آنها را نمی‌رسد که او را جبر نمایند به ردّ یا قبول فوراً مگر در صورتی که تأخیر موجب ضرر بر آنها باشد پس حاکم شرع او را مجبور نماید به اختیار قبول یا ردّ.

[مسئله ۷]

مسئله ۷ اگر موصی له قبل از اختیار ردّ یا قبول بمیرد مشهور علماء بر آنند که وارث او به جای او اختیار نمایند در صورتی که موصی از وصیت خود برنگشته باشد و فرق نیست بین مردن او در حیات موصی یا بعد از آن و بین آن که موصی می‌دانسته که موصی له پیش از او می‌میرد یا نه؟ و بعضی گفته که وصیت پیش از قبول به موت موصی له باطل می‌شود و بعضی فرق گذاشته‌اند بین صورتی که معلوم باشد که غرض موصی خصوص شخص موصی له بوده

صفحه : ۴۳۴

که به موت او باطل می‌شود و بین غیر آن که وارث او می‌تواند ردّ یا قبول نماید و قول مشهور اقوی است و چند امر باقی ماند: «اول» آن که آیا حکم اختیار قبول و ردّ شامل ورثه‌ی وارث هست که اگر وارث موصی له نیز پیش از اختیار ردّ یا قبول بمیرد ورثه‌ی آنها به جای ایشانند در اختیار یا نه؟ «دوم» اگر بعض ورثه موصی له قبول وصیت نمایند و بعضی ردّ کنند آیا نسبت به حصه‌ی هر دو باطل می‌شود یا هر دو صحیح است و رد کنند نیز حصه‌ی خود را می‌برد یا نسبت به حصه‌ی قبول کننده فقط صحیح است با آن که تمام صحیح و مال مختص به قبول کننده است یا آن که فرق است بین مردن او پیش از وفات موصی که باطل شود یا بعد از آن که به مقدار حصه‌ی قابل صحیح باشد؟ چند وجه است. «سوم» آیا مال به قبول وارث موصی له منتقل می‌شود به مورث

و از او نقل به وارث می‌شود یا آن که از اول از موصی منتقل می‌شود به وارث دو وجه است: و وجه دوم اوجه است. «چهارم» آیا مدار بر وارث، وقت موت موصی له است در صورتی که پیش از موت موصی بمیرد یا وارث وقت موت موصی است یا آن که مبنی بر آن است که مال به قبول وارث منتقل شود به مورث و از او به وارث منتقل شود یا آن که از موصی منتقل می‌شود به وارث که بنا بر اول مدار بر وارث وقت موت موصی له است و بنا بر دوم بر وارث وقت موت موصی، وجوهی است. «پنجم» اگر وصیت کند برای او به زمینی و موصی له پیش از قبول بمیرد آیا زوجه‌اش از آن زمین ارث می‌برد یا نه؟ دو وجه است و مبنی است بر دو وجه مسأله‌ی متقدمه، پس بنا بر انتقال به میت و از او به وارث، زوجه از آن ارث نمی‌برد و بنا بر انتقال مانعی ندارد زیرا که به وصیت از موصی به او رسیده نه به ارث از زوج چنانچه اخراج دیون و وصایا از موصی به بعد از قبول وارث و عدم آن مبنی بر وجهین است و اگر وصیت کند به چیزی که از حبوه باشد آیا بنا بر انتقال به میت مختص ولد اکبر باشد یا نه؟ مشکل است. «ششم» اگر موصی به مملوکی باشد که بر موصی له منعت شود مثل پدر یا مادر او پس بنا بر آن که بگوئیم که به قبول وارث منتقل به مورث می‌شود بطور کشف و موت او بعد از موت موصی بوده آن مملوک منعت و با سایر ورثه که در طبقه‌ی او باشند در میراث شریک است و اگر طبقه‌ی او مقدم باشد تمام میراث برای اوست پس کسانی که قبول وصیت کرده‌اند به سبب رفع مانع ارث از طبقه‌ی سابقه از وارث بودن ساقط می‌شوند و در صورتی که موت موصی له قبل از موت موصی بوده و قائل به نقل شویم و بگوئیم که مملوک حال قبول وارث در یک آن، منتقل به موصی له می‌شود و بلافاصله آزاد می‌شود و لکن در صورتی که بعد از قسمت ترکه، موصی له منعت شود از ترکه‌ی او ارث نمی‌برد زیرا که در آن وقت عبد بوده و مانع از ارث بردن داشته به خلاف صورتی که پیش از

صفحه : ۴۳۵

قسمت، منعت شود که با سایر ورثه که در طبقه‌ی او باشند شریک خواهد بود و بنا بر آن که بگوئیم که به قبول وارث مملوک از موصی منتقل به وارث می‌شود منعت نمی‌شود بلکه حسب الوصیه ملک ورثه خواهد بود مگر در صورتی که آن مملوک بر تمام ورثه یا بر بعض آنها نیز منعت باشد که به قبول آزاد می‌شود لکن از ترکه‌ی موصی له ارث نمی‌برد مگر در صورتی که ورثه‌ی او متعدّد باشند و هنوز قسمت نکرده باشند. «هفتم» در قیام وارث موصی له، به جای او فرق نیست بین وصیت تملیکیه و عهدیه

[مسأله ۸]

مسأله ۸ گذشت که در وصیت عهدیه قبول معتبر نیست بلکه اعتبار آن در وصیت تملیکیه نیز معلوم نیست و بر فرض اعتبار آن، مختص است به موردی که موصی له شخص معین یا شخص معینه باشند، بخلاف موردی که موصی له نوع باشد مثل علماء یا فقراء و نحو آنها و موردی که موصی له جهت باشد مثل مدارس یا مساجد و نحو آنها که قبول فردی از افراد نوع یا قبول حاکم شرع در آن معتبر نیست هر چند محتمل است اعتبار آن بلکه به ردّ فردی از افراد نوع نیز باطل نمی‌شود اگر چه آن نوع منحصر به فرد شده باشد.

[مسأله ۹]

مسأله ۹ در تحقّق وصیت کافی است هر چه بر آن دلالت کند از الفاظ یا افعال مثل اشاره یا کتابت اگر چه متمکن از لفظ باشد به شرط آن که دلالت لفظ یا فعل صریح یا ظاهر در وصیت باشد زیرا که ظاهر فعل، مثل ظاهر لفظ معتبر است بلکه وجود وصیت نامه

به خط و مهر او که معلوم باشد به عنوان وصیت نوشته کافی است و در روایت است که سزاوار نیست که مرد مسلمان شبی بخوابد مگر آن که وصیت‌نامه‌اش زیر سرش باشد و منقول است که راوی گفت عریضه کردم بسوی امام علیه السلام که مردی وصیت‌نامه به خط خود نوشته و ورثه‌اش را خبر نکرده که وصیت کرده و آن چه خواسته در آن ثبت کرده آیا بر ورثه واجب است که به وصیت‌نامه عمل نمایند آن حضرت جواب نوشت که اگر اولاد دارد باید آن چه در وصیت‌نامه پدر می‌یابند عمل کنند از وجوه بزرگ و غیر آن.

[فصل اول در شرایط موصی]

اشاره

فصل اول در شرایط موصی و آن چند چیز است: «اول» بلوغ پس وصیت نابالغ باطل است. بلی، وصیت پسری که به ده سال رسیده و وجوه معروف را می‌داند برای ارحام و غیر ایشان صحیح است. «دوم» عقل و وصیت مجنون باطل است. بلی، وصیت مجنون ادواری در حال افاقه‌اش صحیح است و هم چنین وصیت مست در حال مستی باطل است و معتبر نیست در صحت وصیت، وصیت استمرار عقل پس اگر وصیت کند و بعد از آن دیوانه شود به صحت باقی است چنانچه به بیهوش شدن بعد از آن باطل نمی‌شود. «سوم» اختیار. «چهارم» رشد پس

صفحه : ۴۳۶

وصیت سفیه و لو به معروف باشد باطل است هر چند هنوز حاکم او را از تصرف در مالش منع نکرده باشد بخلاف وصیت مفلس که بعد از حجر حاکم شرع نیز صحیح است زیرا که ضرر به غرماء از آن وارد نمی‌شود به سبب آن که دین مقدم بر وصیت است. «پنجم» حریت پس وصیت مملوک بنا بر آن که نگوییم مالک می‌شود باطل است هر چند مولی وصیت او را اجازه کند بلکه بنا بر اقوی که مالک می‌شود نیز باطل است مگر با اجازه‌ی مولی و هر گاه مملوک بعد از وصیت آزاد شود و مالش در تصرف خودش باشد وصیت او صحیح است، ولی خالی از اشکال نیست. و اگر وصیت خود را معلق کند بر حریت، مثل آن که بگوید: اگر آزاد شدم فلان مال از زید باشد اقوی صحت آن است چنانچه اگر کسی بگوید: اگر در سفر مردم فلان مال از زید باشد صحت آن مانعی ندارد و هر گاه مملوک وصیت کند که او را مکان خاصی دفن کنند که محتاج به صرف مال نباشد اقوی صحت آن است و هم چنین آن چه از این قبیل است. «ششم» آن که قاتل خود نباشد مثل آن که جراحی به خود زده یا سمی خورده که موجب هلاکت او باشد که وصیت او بعد از آن باطل است و قدر متیقن از بطلان، وصیت به مال است بخلاف وصیت به تجهیز و نحو آن که متعلق به مال نباشد که ظاهر صحت آن باشد و بطلان وصیت او مختص به صورتی است که عمداً سبب هلاکت خود را فراهم کرده نه سهواً یا خطأً و آن که به امید آن کرده که بمیرد نه به غرض دیگر و آن که بر وجه عصیان کرده باشد نه در جهاد فی سبیل الله و آن که به همان سبب بمیرد بخلاف آن که عافیت یابد و بعد از آن وصیت کند و به مرض دیگر بمیرد که بی اشکال وصیت او صحیح است. و آیا وصیت او پیش از عافیت صحیح است یا نه؟ مشکل است و سایر تجهیزات او مثل بیع و صلح و هبه صحیح است و در این حکم ملحق به وصیت نیست و اگر پیش از جراحت زدن به خود و نحو آن وصیت کند و بعد از آن مرتکب این عمل شنیع شود، وصیت او صحیح است هر چند در حال وصیت بنای کشتن خود را داشته باشد.

[مسئله ۱]

مسأله ۱ اگر طفلی پدر و جدّ داشته باشد و یکی از آنها بمیرد؛ امر طفل از باب ولایت، مفوض به دیگری است و با وجود او نمی‌تواند امر او را تفویض به وصی خود نماید بخلاف آن که یک کدام از آنها موجود باشد و دیگری وفات نموده باشد که موجود می‌تواند از باب ولایت امر او را تفویض به وصی خود نماید و اگر هر دو وفات کرده‌اند ولایت او با حاکم شرع است و حاکم نمی‌تواند امر او را تفویض به وصی خود نماید زیرا که امر او مفوض به حاکم شرع دیگر است و مادر بر طفل

صفحه : ۴۳۷

ولایت ندارد پس هر گاه شخصی برای طفلی وصیت کند به مالی اختیار آن مال پدر و جدّ است با وجود هر دو یا وجود احدهما یا نبودن هر دو با حاکم است نه با وصی میت. بلی، اگر وصیت کند برای طفل که مال به دست وصی بماند تا طفل بالغ شود آن وقت مال را تملیک او نماید یا آن که بدون تملیک وصی، صرف طفل نماید می‌توان گفت صحیح است و امر آن راجع به پدر و جدّ یا حاکم نیست.

[فصل دوم در موصی به]

اشاره

فصل دوم در موصی به بدان که صحیح است وصیت کردن به آن چه حلال و متعلق غرض عقلاء باشد عین باشد و خواه منفعت و خواه حقی که قابل نقل باشد. و فرق نیست در عین که فعلاً موجود باشد یا بالقوه پس صحیح است وصیت کردن به محل کنیز یا حیوان یا درخت و صحیح است وصیت به مملوکی که فرار کرده منفرداً هر چند بیع آن بدون ضمیمه صحیح نیست و وصیت به چیزهای حرام مثل خمر و خنزیر و نحو آنها صحیح نیست و هم چنین است وصیت به آلات لهو و به چیزی که منفعتی نداشته باشد و غرض عقلاً متعلق به آن نباشد مثل حشرات الارض و سگ هراش به خلاف سگ صید و سگی که مستحفظ باغ یا زراعت یا گله باشد هر چند قائل باشیم که غیر سگ صید، مملوک نیست زیرا که در جواز وصیت، مجرد وجود فائده در او کافی است و صحیح نیست وصیت به حقوقی که قابل نقل نباشد مثل حق القذف و نحو آن و صحیح است وصیت به خمری که برای سرکه انداخته باشند و فرق نیست در عدم صحت، وصیت به خمر و خنزیر بین آن که موصی و موصی له هر دو مسلم باشند یا هر دو کافر یا یک کدام مسلم و دیگری کافر، زیرا که کفار نیز مکلف به فروع و احکام الهیه هستند هر چند عمل آنها به بعض احکام صحیح نباشد. و وصیت به مال غیر صحیح نیست اگر از جانب خودش وصیت کرده باشد هر چند صاحبش اجازه کند و اگر از جانب صاحبش فضولاً وصیت کند و او اجازه نماید، محتمل است صحت آن.

[مسأله ۱]

مسأله ۱ در نفوذ وصیت، معتبر است که زاید از ثلث مال موصی نباشد پس هر گاه وصیت کند به زاید از ثلث، نسبت به مقدار زاید نفوذ آن موقوف به اجازه‌ی ورثه اوست. و فرق نیست بین وصیت به حصه‌ی مشاعه مثل ربع تمام ترکه یا ثلث آن یا وصیت به عین معینی. و اگر وصیت کند به زیاده از ثلث و بعض ورثه اجازه کنند و بعضی رد نمایند نسبت به حصه‌ی مجیز از مقدار زاید نافذ است و نسبت به غیر حصه‌ی او باطل است پس اگر مثلاً یک پسر و یک دختر داشته باشد و وصیت کند به نصف ترکه‌ی خود و پسر اجازه کند نه دختر و مالش هیجده تومان باشد مثلاً، وصیت او در

صفحه : ۴۳۸

هشت تومان نافذ است و شش تومان از بقیه سهم پسر است و چهار تومان سهم دختر و اگر دختر اجازه کند نه پسر وصیت او در هفت تومان نافذ است و هشت تومان از بقیه سهم پسر و سه تومان از دختر است.

[مسئله ۲]

مسئله ۲ معتبر نیست در نفوذ وصیت قصد موصی به آن که از ثلث باشد که خداوند جلّ شأنه برای او قرار داده پس اگر وصیت نماید به عینی با عدم الثفات به ثلث و در واقع به قدر ثلث مال یا کمتر باشد صحیح است و اگر قصد کند که این وصیت از اصل مال یا از خصوص دو ثلث ورثه باشد و ثلث خودش به ازاء وصیتی که به آن سابقاً کرده یا بعد از این می‌نماید سالم بماند، باطل است در صورتی که ورثه اجازه نکنند بلکه هم چنین است هر گاه اتفاقاً وصیت به ثلث نکرده باشد زیرا که چنین وصیتی به این قید، خلاف شرع است اگر چه زاید از ثلث مال نباشد. بلی، اگر برای اداء واجبی چنین وصیت کرده باشد نافذ است زیرا که وصیت برای واجبات از اصل محسوب است مگر آن که خودش مقید کرده باشد آن را به ثلث.

[مسئله ۳]

مسئله ۳ هر گاه وصیت کند به زاید از ثلث یا به تمام تر که برای عملی که معلوم نباشد که بر او واجب بوده تا نافذ باشد یا واجب نبوده تا زاید آن موقوف به اجازه‌ی ورثه باشد آیا تمام از نافذ است تا معلوم شود عدم وجوب آن یا نسبت به زاید نافذ نیست تا معلوم شود نفوذ آن؟ دو وجه است: و اظهر عدم نفوذ زاید است. بلی، اگر اقرار به وجوب آن نموده از اصل نافذ است بلکه هم چنین نافذ است در صورتی که بگوید فلان مبلغ از بابت خمس یا زکات یا نذر و نحو آنها بدهید و شک شود که آیا از باب احتیاط مستحبی گفته یا نه؟ که باید از اصل محسوب دارند زیرا که ظاهر آن، وجوبی است و آن که، ذمه‌اش به آن مشغول است.

[مسئله ۴]

مسئله ۴ اگر بعد از وفات موصی وارث زاید از ثلث را اجازه کنند بی اشکال نافذ است و نمی‌توانند از اجازه‌ی خود برگردند. و اگر در حیات موصی اجازه کنند آیا نافذ است یا نه؟ دو قول است: اقوی نفوذ آن است و اجازه‌ی وارث تنفیذ عمل موصی است نه آن که عطیه‌ی وارث باشد پس مقدار زاید از موصی، به موصی له منتقل شده نه از وارث.

[مسئله ۵]

مسئله ۵ بعضی علماء گفته‌اند که اگر وصیت کند به نصف مال خود مثلاً و ورثه اجازه نمایند، بعد از آن بگویند گمان می‌کردیم که مال او کم بوده پس تفاوت نصف با ثلث مقدار کمی است به این سبب اجازه نمودیم و الاّ اجازه نمی‌کردیم قول آنها مقدم است با قسّم آنها به عدم ظنّ به زاید پس اگر بگویند که مظنه داشتیم که ترکه‌ی او هزار درهم است و حال معلوم شد که هزار دینار بوده، حکم می‌شود بر آنها به صحت اجازه در پانصد درهم و آنها را قسّم می‌دهند بر عدم ظنّ به زیاده پس برای موصی ثلث مجموع ترکه به ضمیمه‌ی سلس هزار درهم صرف می‌شود به خلاف صورتی که وصیت کند به عین معینی مثل خانه یا مملوکی و اجازه نمایند

صفحه : ۴۳۹

پس از آن ادعا کنند که گمان می‌کردیم که قیمت خانه یا مملوک کمی زیاده از ثلث ترک است و متین شده که تفاوت آن زیاده است که قول آنها مسموع نیست زیرا که متعلق اجازهی ایشان عین معلومی است که خانه یا عبد باشد و بعضی از علماء گفته‌اند که قول ورثه در هر دو مسأله مسموع است و بعضی گفته‌اند که در هر دو جا مسموع نیست و این قول اظهر است بلکه اقوی، نفوذ اجازه و مسموع نبودن قول ایشان است با علم به صدق آنها در دعوی مگر آن که معلوم باشد که اجازهی آنها مقید بوده به فلان مقدار که برگشت آن به عدم اجازه است و با این حال مسموع بودن با مظنه نیز مشکل است.

[مسأله ۶]

مسأله ۶ مدار در اعتبار ثلث بر حال وفات موصی است نه بر حال وصیت و نه بر حال حصول قبض وارث حصه‌ی خود را از ترکه اگر وقت وفات ترکه به دست آنها نبوده پس اگر وصیت نماید به حصه‌ی مشاعه مثل ربع یا ثلث و مال او قدری بود و بعد از آن نقصانی حاصل شد، نقص مشترک بین وارث و موصی است و اگر مال زیاد شد برای هر دو است هر چند زیاده، مقدار بسیاری باشد. بلی، در صورتی که قرینه‌ی قطعیه بر عدم اراده‌ی زیاده متجدده باشد، مقدار زیاده از متعلق وصیت خارج است و با وجود قرینه، فرق نیست بین کثرت زیاده و قلت آن و هر گاه وصیت کند به عین معینه که به مقدار ثلث یا کمتر از آن بود بعد از آن نقصانی در مال یا زیاده در قیمت آن عین پیدا شد که ازید از ثلث مال حال الوفاء شد، وصیت نسبت به مقدار زاید با عدم اجازه وارث باطل می‌شود و اگر وصیت کند به ازید از ثلث مال در حال وصیت، بعد از آن، مال زیاد شود یا آن که قیمت عینی که متعلق وصیت است کم شود که متعلق وصیت او به مقدار ثلث یا اقل از آن شود وصیت او نافذ است در آن. و هم چنین است اگر وصیت کند به مبلغ معین کلی مثل صد لیره.

[مسأله ۷]

مسأله ۷ اگر وصیت کند به ثلث مال به نحو اشاعه و بعد از موت موصی و پیش از قسمت چیزی از ترکه تلف شود، چون نقص بر تمام ترکه وارد شده پس از حصه‌ی ثلث نیز کم شده به خلاف آن که وصیت کند به عین معینه یا به کلی معینی مثل صد تومان مثلاً که بر فرض ورود نقص، بر بقیه‌ی ترکه از موصی به نباید کم کنند به خصوص در عین معینه مادامی که به حسب قیمت ازید از ثلث باقی مانده‌ی ترکه نباشد و الاً به مقدار زاید بر آن نیز نقصان وارد می‌شود اگر چه احتمال داده شده که به حکم حصه‌ی مشاعه باشد.

[مسأله ۸]

مسأله ۸ هر گاه برای موصی بعد از مردن او مالی پیدا شود مثل آن که شبکه نصب کرده باشد و بعد از مردن صیدی در آن بیفتد، صید مزبور جزء ترکه‌ی او محسوب است و وصیت را از آن بیرون می‌نمایند چنانکه دیون را از آن بیرون می‌کنند پس اگر وصیت به ثلث یا ربع مال کرده از صید نیز ثلث یا ربع می‌گیرند و اگر وصیت نماید به عینی که زیاده از ثلث مال

صفحه : ۴۴۰

حال الوفاء او باشد و به ضم صید از زاید بودن خارج شود، وصیت او نافذ است در تمام آن. و هم چنین است هر گاه وصیت کند به

کلی مثل صد دینار مثلاً بلکه هر گاه وصیت نماید، بعد از آن کشته شود؛ دیه‌ی او نیز از ترکه‌اش محسوب شود و ثلث آن را باید بیرون کنند چنانچه دیون او نیز از دیه‌ی او بیرون می‌رود در صورتی که قتل خطاء باشد بلکه اگر قتل عمدی باشد و ورثه با قاتل صلح نمودند به دیه نیز چنین است زیرا که خودش اولی است به عوض جان خودش از دیگران و هم چنین است در صورتی که دیه‌ی جرح خطأ یا دیه‌ی جرح عمدی او را بگیرند.

تمام شد ترجمه‌ی آن چه از قلم مبارک بوده و الحمد لله اولاً و آخراً.

درباره مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

بسم الله الرحمن الرحيم

جَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (سوره توبه آیه ۴۱)

با اموال و جانهای خود، در راه خدا جهاد نمایید؛ این برای شما بهتر است اگر بدانید حضرت رضا (علیه السلام): خدا رحم نماید بنده‌ای که امر ما را زنده (و برپا) دارد ... علوم و دانشهای ما را یاد گیرد و به مردم یاد دهد، زیرا مردم اگر سخنان نیکوی ما را (بی آنکه چیزی از آن کاسته و یا بر آن بیافزایند) بدانند هر آینه از ما پیروی (و طبق آن عمل) می‌کنند

بنادر البحار-ترجمه و شرح خلاصه دو جلد بحار الانوار ص ۱۵۹

بنیانگذار مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان شهید آیت الله شمس آبادی (ره) یکی از علمای برجسته شهر اصفهان بودند که در دلدادگی به اهل بیت (علیهم السلام) بخصوص حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) و امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) شهره بوده و لذا با نظر و درایت خود در سال ۱۳۴۰ هجری شمسی بنیانگذار مرکز و راهی شد که هیچ وقت چراغ آن خاموش نشد و هر روز قوی تر و بهتر راهش را ادامه می‌دهند.

مرکز تحقیقات قائمیه اصفهان از سال ۱۳۸۵ هجری شمسی تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن امامی (قدس سره الشریف) و با فعالیت خالصانه و شبانه روزی تیمی مرکب از فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مختلف مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

اهداف: دفاع از حریم شیعه و بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام) تقویت انگیزه جوانان و عامه مردم نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی، جایگزین کردن مطالب سودمند به جای بلوتوث های بی محتوا در تلفن های همراه و رایانه ها ایجاد بستر جامع مطالعاتی بر اساس معارف قرآن کریم و اهل بیت علیهم السلام با انگیزه نشر معارف، سرویس دهی به محققین و طلاب، گسترش فرهنگ مطالعه و غنی کردن اوقات فراغت علاقمندان به نرم افزار های علوم اسلامی، در دسترس بودن منابع لازم جهت سهولت رفع ابهام و شبهات منتشره در جامعه عدالت اجتماعی: با استفاده از ابزار نو می توان بصورت تصاعدی در نشر و پخش آن همت گمارد و از طرفی عدالت اجتماعی در تزیق امکانات را در سطح کشور و باز از جهتی نشر فرهنگ اسلامی ایرانی را در سطح جهان سرعت بخشید.

از جمله فعالیت های گسترده مرکز:

الف) چاپ و نشر ده ها عنوان کتاب، جزوه و ماهنامه همراه با برگزاری مسابقه کتابخوانی

ب) تولید صدها نرم افزار تحقیقاتی و کتابخانه ای قابل اجرا در رایانه و گوشی تلفن همراه

ج) تولید نمایشگاه های سه بعدی، پانوراما، انیمیشن، بازیهای رایانه ای و ... اماکن مذهبی، گردشگری و ...

د) ایجاد سایت اینترنتی قائمیه www.ghaemiyeh.com جهت دانلود رایگان نرم افزار های تلفن همراه و چندین سایت مذهبی

دیگر

ه) تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و ... جهت نمایش در شبکه های ماهواره ای

و) راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی (خط ۲۳۵۰۵۲۴)

ز) طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و ...

ح) همکاری افتخاری با دهها مرکز حقیقی و حقوقی از جمله بیوت آیات عظام، حوزه های علمیه، دانشگاهها، اماکن مذهبی مانند مسجد جمکران و ...

ط) برگزاری همایش ها، و اجرای طرح مهد، ویژه کودکان و نوجوانان شرکت کننده در جلسه

ی) برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم و دوره های تربیت مربی (حضور و مجازی) در طول سال

دفتر مرکزی: اصفهان/خ مسجد سید/ حد فاصل خیابان پنج رمضان و چهارراه وفائی / مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان

تاریخ تأسیس: ۱۳۸۵ شماره ثبت: ۲۳۷۳ شناسه ملی: ۱۰۸۶۰۱۵۲۰۲۶

وب سایت: www.ghaemiyeh.com ایمیل: Info@ghaemiyeh.com فروشگاه اینترنتی:

www.eslamshop.com

تلفن ۲۵-۲۳۵۷۰۲۳-۰۳۱۱) فکس ۲۳۵۷۰۲۲-۰۳۱۱) دفتر تهران ۸۸۳۱۸۷۲۲ (۰۲۱) بازرگانی و فروش ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹ امور

کاربران ۲۳۳۳۰۴۵ (۰۳۱۱)

نکته قابل توجه اینکه بودجه این مرکز؛ مردمی، غیر دولتی و غیر انتفاعی با همت عده ای خیر اندیش اداره و تامین گردیده ولی جوابگوی حجم رو به رشد و وسیع فعالیت مذهبی و علمی حاضر و طرح های توسعه ای فرهنگی نیست، از اینرو این مرکز به فضل و کرم صاحب اصلی این خانه (قائمیه) امید داشته و امیدواریم حضرت بقیه الله الاعظم عجل الله تعالی فرجه الشریف توفیق روزافزونی را شامل همگان بنماید تا در صورت امکان در این امر مهم ما را یاری نمایند انشاءالله.

شماره حساب ۶۲۱۰۶۰۹۵۳، شماره کارت: ۶۲۷۳-۵۳۳۱-۳۰۴۵-۱۹۷۳ و شماره حساب شبا: IR۹۰-۰۱۸۰-۰۰۰۰-۰۰۰۰-۰۶۲۱

۵۳-۰۶۰۹ به نام مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان نزد بانک تجارت شعبه اصفهان - خیابان مسجد سید

ارزش کار فکری و عقیدتی

الاحتجاج - به سندش، از امام حسین علیه السلام: - هر کس عهده دار یتیمی از ما شود که محنت غیبت ما، او را از ما جدا کرده است و از علوم ما که به دستش رسیده، به او سهمی دهد تا ارشاد و هدایتش کند، خداوند به او می فرماید: «ای بنده بزرگوار شریک کننده برادرش! من در کرم کردن، از تو سزاوارترم. فرشتگان من! برای او در بهشت، به عدد هر حرفی که یاد داده است، هزار هزار، کاخ قرار دهید و از دیگر نعمت ها، آنچه را که لایق اوست، به آنها ضمیمه کنید».

التفسیر المنسوب إلى الإمام العسکری علیه السلام: امام حسین علیه السلام به مردی فرمود: «کدام یک را دوست تر می داری: مردی اراده کشتن بینوایی ضعیف را دارد و تو او را از دستش می رسانی، یا مردی ناصبی اراده گمراه کردن مؤمنی بینوا و ضعیف از پیروان ما را دارد، اما تو دریچه ای [از علم] را بر او می گشایی که آن بینوا، خود را ببدان، نگاه می دارد و با حجت های خدای متعال، خصم خویش را ساکت می سازد و او را می شکند؟».

[سپس] فرمود: «حتماً رها کردن این مؤمن بینوا از دست آن ناصبی. بی گمان، خدای متعال می فرماید: «و هر که او را زنده کند، گویی همه مردم را زنده کرده است»؛ یعنی هر که او را زنده کند و از کفر به ایمان، ارشاد کند، گویی همه مردم را زنده کرده است، پیش از آن که آنان را با شمشیرهای تیز بکشد».

مسند زید: امام حسین علیه السلام فرمود: «هر کس انسانی را از گمراهی به معرفت حق، فرا بخواند و او اجابت کند، اجری مانند آزاد کردن بنده دارد».

مرکز تحقیقات و ترجمه

اصفهان

گامگاه

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

